BÁCS-BODROG VÁRMEGYE

II.

AZ ORSZÁGOS MONOGRAFIA SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁGÁNAK FELÜGYELETE ALATT ÉS A BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI HELYI MUNKATÁRSAK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

DR BOROVSZKY SAMU

A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA, A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT TITKÁRA, S E TÁRSULAT, VALAMINT A M. HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI ÉS A M. NÉPRAJZI TÁRSASÁGOK VÁLASZTMÁNYI TAGJA

80 MŰMELLÉKLET, 249 KÉPPEL, EZEK KÖZÖTT 21 EGÉSZ OLDALAS AUTOTIPIA ÉS 1 SZÍNNYOMAT.

BUDAPEST

ORSZÁGOS MONOGRAFIA TÁRSASÁG

V., Arany János-utcza 1.

A Magyar Tudományos Akadémia épületében.

LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

A MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI

BÁCS-BODROGMEGYEI KÖTETEINEK MUNKATÁRSAI:

Városy Gyula dr.
kalocsai érsek.

Argay Bálint
tanfelügyelő, Zombor.

Bársony István
a „Budapesti Közlöny" szerkesztője, Budapest.

Bellosics Bálint
tanár, Baja.

† Bierbrunner Gusztáv
néhai ág. ev. lelkész, Óker.

Érdujhelyi Menyhért
volt zentai plebános.

Evetovics János
plebános, Bács.

Famler Gusztáv
lelkész, Torzsa.

Grcsics János
tanár, Ujvidék.

Gubitza Kálmán
igazgató, Monostorszeg.

Hadzsics Antal
kir. tanácsos, a „Szerb Maticza" elnöke, Ujvidék.

Haraszthy Lajos
a Monografia belmunkatársa.

Heincz Albert
műszaki tanácsos, Kis-Sztapár.

Iványi István
ny. tanár, Szabadka.

Kallivoda Andor
kir. főerdész. Királyhalom.

Kalmár Simon
Zenta.

Kovács-Huszka Ferencz
plebános, Óbecsce.

Kozma László
ügyvéd, Zombor.

Magyarász Ferencz
tanár, Baja.

Marcekovich Imre dr.
városi főjegyző, Ujvidék.

Móricz Zsigmond
a szerk. biz. tagja, Budapest.

Pataj Sándor dr.
ügyvéd, Zombor.

Profuma Róbert
városi levéltárnok, tb. tanácsnok, Ujvidék.

Rácz Soma dr.
tanár, Zombor.

Reiszig Ede dr.
a szerkesztőbizottság tagja, Budapest.

Schwalm Amadé dr.
egyet. tanársegéd, Budapest.

Szobonya Bertalan
ny. földm. iskolai igazgató, Szabadka.

Trencsény Károly
tanár, Zombor.

Virter Ferencz
az Orsz. Monografia Társaság igazgatója, Budapest.

Winkler Pál
érseki könyvtárnok, Kalocsa.

Zsoldos Benő
törvényszéki jegyző, Zombor.

E KÖTETEK FEJEZETEIT FELÜLVIZSGÁLTÁK:

Bátky Zsigmond, a Néprajzi Muzeum őre. — **Baloghy Ernő dr.,** orsz. képviselő. — **Baltik Frigyes,** ág. ev. püspök. — **Bedő Albert,** ny. államtitkár, a M. Tud. Akadémia tagja. — **Bernát István,** orsz. képviselő. — **Bogdanovics Luczián dr.,** gör. kel szerb patriárka. — **Borovszky Samu dr.,** történetíró, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Demény Károly,** posta- és táviró-igazgató. — **Dömötör Pál,** kir. táblai bíró. — **Gelléri Mór,** kir. tanácsos, az Orsz. Iparegylet igazgatója. — **Gonda Béla,** min. tanácsos. — **Günther Ferencz,** a m. gazd. egylet igazgatója. — **Hadzsics Antal,** kir. tanácsos, a szerb „Maticza" elnöke. — **Katona Lajos dr.,** egyet. ny. r. tanár. a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Kenessey Kálmán,** vasúti és hajózási főfelügyelő. — **Lánczy Leó,** főrendiházi tag. — **Lóczy Lajos dr.,** a Földtani Intézet igazgatója, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Mártonffy Márton,** min. tanácsos. — **Molnár Viktor,** államtitkár, — **Nagy Géza,** a Nemzeti Múzeum őre, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Némethy Károly dr.,** min. tanácsos. **Perjéssy László,** a szegedi keresk. és iparkamara titkára. — **Rácz Soma dr.,** tanár. — **Szinnyey József id.,** a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Szőcs Farkas,** ref. theol. tanár. — **Városy Gyula dr.,** érsek. — **Vécsey Tamás dr.,** udv. tanácsos, egyet. tanár, a Magy. Tud. Akadémia tagja. — **Vértesi Károly,** a Bácsmegyei Irodalmi Társaság elnöke.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE ŐSKORA.

Bács-Bodrog vármegye őskori süppedt területén a szárazföldi tenyészet a diluviális vizek leapadása után, az alluviális üledéknek a lerakodásával kezdődött. Igaz ugyan, hogy e vármegye területén is gyakrabban találtak már olyan ősállati csontvázmaradványokat, a melyek a diluviumra vallanak, de kétségtelen, hogy ezek mint a vizek hordalékai jutottak el ide.

A térszín alacsonyabb helyein visszamaradt víztömeg még az alluviumban is óriási mocsarakat alkotott. Annyi bizonyos, hogy a vármegye első szárazföldje a diluviális képződményű Telecska és a titeli fennsík volt. Az új alluviális fedőréteg az idők folyamán helyet nyújtott a szárazföldi flórának és faunának. De még ezután is hosszú időnek kellett eltelnie, míg e vidéken az első ember megjelent.

Megtelepülésének nyomait az egész vármegyében az alluviális üledéknek meglehetősen a tetején találjuk, a miből kétségtelennek látszik, hogy a megtelepülés itt jóval később történt, mint hazánk egyéb vidékein. Ez az időhatár alig nyúlhat beljebb a neolith-kor végső szakánál. Kőkorszak.

Ha a vármegye geológiai viszonyait és geográfiai helyzetét tekintjük, fel kell tennünk, hogy a szárazföldi élet a telecskai dombokon és a titeli fennsíkon kezdődött. Következésképen az ősemberi megtelepülések első nyomait is itt kellene keresnünk. Eddigi kutatásaink azonban feltevésünket még nem erősítették meg, de sejtetni engedik, hogy mind a telecskai-dombok déli oldala, mind a titeli fennsík is, a neolith-korban már népes volt.

Az utóbbi évtized alatt folytatott kutatások eredményei a Duna mellékére vezetnek bennünket, a hol ma már az ősemberi telepeknek egész lánczolatát ismerjük. De ismerünk néhány helyet a Tisza vidékén is. E nyomok tehát azt látszanak igazolni, hogy a terjeszkedés a két folyó partján indult meg.

Leggazdagabb telep a Duna mellett a *gombosi*. E község határában az ősemberi megtelepülés nyomaival is találkozunk. A legnevezetesebb ezek közül a „Kántor- és Papszállás"-nak nevezett helyen van, a hol a téglamunkások 18—20 őskori lakást, néhány vermet, sírokat, tűzhelyeket, különféle kő- és eseréptárgyakat találtak. *Cziráky* Gyula is folytatott itt ásatást, melynek során még hét lakásgödröt és egy vermet kutatott át. A figyelmes kutató feljegyzéseiből tudjuk, hogy az ősemberi lakások egy része árok-alakuan volt a földbe vájva, melyet faalkotmánynyal összetartott rőzse- és nádtetőzet védett az időjárás viszontagságai ellen. A másik alak a lengyeli telepről ismeretes méhkas-alakú verem. Ez utóbbiakban magtartó-edények, cserepek, hamu és konyhahulladékok fordultak elő. Ilyen vermek szolgáltak a gombosi ősember temetkezési helyéül is. A feltárt 7—8 veremsírban a csontvázak zsugorított helyzetben feküdtek. Némely sírgödörben négy-öt csontváz is volt. Az egyik sír feneke nagy cserépdarabokkal volt kibéllelve; a benne fekvő zsugorított váz, sőt a melléhelyezett marhacsontváz is, cserepekkel volt befödve. A verem-sírokból finomabb mívű mészbetétes

*) A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat muzeuma is őriz néhány mammuthfogat és egy masztodon csípőcsontot. A Tiszából kihalászott ősállati csontvázrészeknek igen szép példányait láthatjuk a zentai városi muzeumban is.

edények cserepei kerültek felszínre. Mészbetétes edényekkel, a kőkort annyira jellemző zsugorított helyzetben való temetkezést találunk Romániában; Erdélyben: Vládházon, Bedelőn és Gyertyámoson; Horvát-Szlavon területen: Vučedolban, Vukováron és Eszéken. Ez az útirány Gombosra is elkísér bennünket s megjelöli azt, mint a mészbetétes díszítésű edények éjszak felé való terjeszkedésének egyik zónáját. A leírt telep egyik lakásgödrében egy rézgyöngyöcskét s valami tűforma vörösréz-eszközt is találtak. A gombosi leletek legnagyobb részét a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat muzeuma őrzi.

Az *apatini* kőkori telepeket *Weigang* János éveken át folytatott kutatásának eredményéből ismerjük. A vármegyei muzeumban kiállított nagy számú leletek nem kevesebb, mint hét neolith-kori telepről nyújtanak adatot. Az egyik a „római sáncz" mellett levő Becker-féle területen fekszik. E helyről egy kőkalapács-töredéket, egy őrlőkődarabot, s több eserépedényt ismerünk.

Apatintól keletre 3—4 km.-nyire van az ú. n. „Teknősbéka-halom." Az itt végzett ásatások során, egy ülőhelyzetben eltemetett csontváz mellett, több őrlőkötöredéket találtak. E helyen számos őskori edény, sok edénytöredék, 8 drb egy—egy és fél kg. súlyú hengeralakú agyagnehezék fordult elő. A konyhahulladék között az őstulok szarvtöredéke elég gyakori. Az „új-sáncz" vagy „kis-sáncz" néven ismert őstelepről három nucleust, s mintegy 27 drb edénycserepet őriz a vármegyei muzeum. A „temető-szőlők"-ben fekvő Marekovics—Tessényi-féle szőlőterületekről csinos bögrék, szilkék és talpas edény-töredékek kerültek felszínre. Az ú. n. „téglaégető-telep"-ről is több agyagnehezéket és őrlőkő-töredéket ismerünk. A legszebb kőeszközök a bácsszentiváni úton, az erdőőri lak mellett elterülő kincstári „Szikes"-en fordultak elő. Ezekből *Thim* József dr. 23 drbot gyűjtött össze. Ezek részben nyílhegyek és késpengék. Kettő obsidián, a többi kova. Az egész a vármegyei muzeumba került. Weigang is ásatott a „Szikes"-en. Mintegy 18 drb különféle kőeszköz-töredék és számos edénycserép jutalmazta fáradságát. Érdekes neolith-kori telep végre az ú. n. „Zsírhalom." Az itt talált edény-töredékek mind nagy magtartó edények cserepei.

Az apatini telepekkel egysoron találjuk a *szilágyit*. Az innen származó korongolatlan edények cserepei és az őrlőkő-töredékek mind olyan sajátságot mutatnak, a melyekből az apatiniakkal rokon telepesekre következtethetünk.

A dunamenti neolith-kori telepek lánczolatába esnek a *monostorszegiek*. Ezeket *Gubitza* Kálmán fedezte fel és kutatta át. A legnevezetesebb telep a községtől éjszakra, az „Opoljenik"-dűlőben fekszik. A putri-lakások helyét jelölő dombokból mintegy 10-et—15-öt sikerült megállapítani. Sárral simított tűzpadjaikat a lakásoktól elkülönítve építették és azokra rőzse-vázzal alakított méter átmérőjű kemenczéket raktak. A telep szomszédságában talált sírnál a zsugorított temetkezési módot konstatálták. Melléklete nem volt. A telepen összegyűjtött kőszerek között számos őrlőkődarabot, silexből és jaspisból hasított késpengéket (közöttük egy obsidián-szilánkocskát is), nucleusokot, csiszolt véső-baltákat és szerpentinből való nyéllyukas fejszetöredékeket találunk. Csonteszközök alig vannak. Az égetett agyageszközökből a délmagyarországi leletekből ismeretes csörlő, a csonkagúla-alakú tűzikutya, az agyagbunkók és agyagkarika-töredékek szolgáltatják a legjellemzőbb tárgyakat. A keramikai produktumok között leggyakoribbak a rövid talpcsöves tálak és a nagy magtartó edények cserepei. Az agyagkészítmények között egy négylábú állatot utánzó agyag-szobrocska is van. A telep leggyakoribb állata az őstulok (Bos tauros L.) és a juh (Ovis aries L.) E kettő már háziállatként szerepelhetett. A konyhahulladék között volt az Ovis musimon Sch. (mufflon) csontvázmaradványa is. Ennek az érdekes állatnak előbb két homlokcsontja, később egy különálló szarvcsapja került felszínre. A szarvcsapok előfordulása világot vet ez állat korábbi elterjedésére; de egyébként is érdekes adatúl szolgál, mert az Ovis musimon Sch. a monostorszegi lelet útján jutott legelőször Magyarország praehistóriájába.

A legkiterjedtebb telep a Szauerborn-féle szálláson van. E hely a bácskertesi határszélen fekvő „Runyevác" nevű dombnál kezdődik és a téglagödrökig húzódik, a hol az ismert hossznégyszögű földvár ellaposodott sánczainál ér véget. A téglagödrök oldalfalában előtűnő putrilakások 100—120 cm. mélyek és 2—3 m. szélesek. Az őslakók sírjai is a lakások között vannak. Az eddig feltárt három sírban, a csekély mélységben eltemetett csontvázak, oldalt fektetve, szintén zsugorított helyzetben feküdtek. Az egyik mellett egy jáspopál kőkés-

penge és egy vadkan-agyar töredék volt. Számos kőkéspenge, vakaró, szilánk és nucleus ; egy porphyritből csiszolt nyéllyukas kőbaltatöredék, orsónehezék és több parittyakő gazdagítja az e helyről származó leletek gyűjteményét. Az edénycserepek sokaságában a legváltozatosabb díszítési elemekkel találkozunk. A Sziga-szigeten, a ,,Sztára-szelo"-nak nevezett földháton, az ott lakó erdőőr egy kis szalagfüles bögrécskét, két orsógombot és egy nyéllyukas kőkalapácsot talált.

A *bezdáni* czigánygödrökből egy kovakőből való késpenge és három kisebb kőszilánk jutott a vármegyei muzeumba. Bezdán határának más részein is találtak neolith-kori emlékeket : Így : a ,,Zöld-halom"-ban, a ,,Paka-halmon" és a Bachrach-szálláson is.

A dunamenti telepek ismertetésével kapcsolatosan kell felemlítenünk azt a kővésőt, mely *Vajszkáról* került a tört. társulat gyűjteményébe. Az újabb kutatások során Bátmonostor és Dávod is ama helyek közé sorakoznak, a hol az ősemberi megtelepülés kétségtelenűl konstatálható. Mindkét helyről nyéllyukas kőbaltákat, *csiszolt* kővésőket és neolithkori edénytöredékeket őriz a vármegyei muzeum.

A tiszamenti telepeknek leletekben való gazdagsága a ,,Délmagyarországi Tört. és Rég. Muzeum-társulat" részéről eszközölt ásatásokból eléggé ismeretes. Bár a bácskai részen rendszeresen átkutatott neolith-kori telep nincsen, de az alkalmilag felszínre került leletek mégis figyelemre méltó adatokkal szolgálnak.

Branovácsky Tódor magángyűjteményében van egy *Titelről* származó, szépen csiszolt nyéllyukas szerpentin kőfejsze, egy agyag-orsógomb és egy lapos, korongalakú hálónehezék. E tárgyakat Janity titeli tanító szőlőföldjén, rigolozás közben találták. E helyről a zentai városi muzeum is őriz két hálósúlyt. Az egyik kúpalakú.

A vármegyei, valamint a szegedi muzeum *Adáról* is sok érdekes leletet őriz. A telepek a község mellett, a régi Tisza medrét határoló partokon levő téglagyárak táján terülnek el. A község nyugati oldalán levő téglagödrökből is sok neolithkori tárgy került felszínre. Az adai ősember kőszerei szegényesek és primitívek. Edénycserép azonban bőven találkozik. A Komlós-féle téglagyár közelében, at új komp-átjáráshoz kivezető mű-út készítése alkalmával, két-három egymáshoz igen közelálló sírt találtak. A sírok mellett egy bögrét, benne egy nyéllyukas kőbaltát és egy földpátból csiszolt almaalakú kőbuzogányt találtak. Ez utóbbit a vármegyei muzeum őrzi.

A *zentai* ,,Orom"-ról és ,,Híres sorról" is ismerünk néhány neolith-kori cserepet, melyeket *Érdujhelyi* Menyhért 1902. évi ásatásából — népvándorláskori leletek társaságában — nyert a vármegyei muzeum. — A ,,Karjad" alatti réten húzott lecsapoló-csatorna ásása alkalmával szintén nagymennyiségű neolith-kori cserepet és égett agyagrögöket találtak.

Bácsföldvár alatt egykoron Marsigli is ásatott, az ottani régi, elhagyott földvár belsejében, a hol különféle edénycserepeket, agyagsúlyokat, merítőket talált.

A vármegye belső területére való terjeszkedés nyomait *Bácskeresztúron* az ú. n. ,,Jaruhai-telep" emlékei igazolják. E telepet *Kuzmiák* Sándor kutatta át. Számos edénytöredék, faszénnel és hamuval vegyes csonthulladék s több tűzpad volt az első nyom. A tűzpadok mellett, az őskori edénycserepek nagy sokasága között, néhány szarvas-agancstöredéket, orsógombot, hálónehezékűl szolgáló agyagrögöket és több őrlőkőtöredéket talált. A Liliomos irányában vonuló vízlevezető árok mellett gyűjtött őskori cserepek szintén valamely neolith-kori telepről tesznek tanúságot.

A *bajsai* határból, a ,,Dubokapusztá"-ról *Roediger* Lajos egy agyaggyöngygyel és két jellegzetes edénytöredékkel gyarapította a vármegyei muzeumot. Ugyanott megtalálta az őstelepesek temetőjét is.

A ,,Magyar Nemzeti Muzeum" naplójában *Doroszlóról* származó több őskori durva cserépedényről, egy zöldes porphyrból való kőbaltáról, egy szarvasagancstöredékről stb. van említés. A *pacséri* ref. iskola kertjében őskori sírokat találtak. Az innen származó neolith-kori cserepekből *Szendy* Lajos ref. lelkész a vármegyei muzeumnak is juttatott egyet. Roediger Lajos a *kossuthfalvai* határban fekvő ,,Roglaticza-pusztán" a Fernbach-szálláson, a Bács-ér balpartján őstemetőt konstatált ; *Bácsborsódon* pedig veremlakásokat talált. A *Szabadka* keleti részén levő téglaégetőgyár tájáról a városi muzeumba került cserepek egyes darabjait

szintén e csoportba kell soroznunk. Ugyanott a partos oldalakban veremlakások nyomai láthatók. A vermek egyike sírkamráúl is szolgált, melyben a csontvázat guggoló helyzetben temették el. Még 1875-ben találtak itt egy fekete réteges kőből készült, csiszolt éket; 1882-ben egy szintén csiszolt, átfúrt sötét szerpentin kalapácsot, 1892-ben pedig egy világos kőből készült csiszolt vésőt, melyhez hasonló alakú kőszerszámot 1894-ben húztak ki a halászok hálójukkal a Palicsból. Ez utóbbi is szerpentinből volt csiszolva. De találtak e területen még egy óriási bölényszarv-töredéket és egy átfúrt szarvasagancsot is.

A kőkori népek temetkezési szokásait annyira jellemző zsugorított csontvázas sírokkal *Kulán*, *Cservenkán*, *Nemesmiliticsen*, *Bezdánban* és *Szilbereken* is találkozunk. A guggoló és zsugorított csontvázas sírok a Földközi-tenger vidékére vezetnek bennünket. Ez a körülmény vizsgálódásunk közepette világosságot gyújt abba a homályba, hogy a vármegye területén letelepedett neolith-kori néptörzsek honnan eredtek.

A tüzetesen átvizsgált dunamenti telepek tanúlságai kétségtelenné teszik, hogy a vármegyét a neolith-korban nemcsak átvonúló néprajok, hanem állandóan megtelepedett törzsek népesítették be. Sőt egyes helyeken, mint Gomboson, Apatinban, Monostorszegen, Adán és Zentán nyomukba a bronz-kultúra képviselői léptek.

Az itteni ősember jobbára pákász-, halász- és vadász-életet élt. E mellett pásztorkodott. Ismerte a gabonát is. Eszközeinek nagy részét, mint a kő- és a csontszerszámokat, maga készítette. Egyéb szükségleteit importált czikkekből fedezte. Cserekereskedését a két nagy folyón bonyolította le. Helyi ipari műhelyük termékei gyanánt tekinthetjük az agyagipari tárgyak legnagyobb részét. Kivételt talán csak a gombosi mészbetétes edények elbírálásánál tehetünk. Ezek bizonyára a vándoriparosok révén, vagy cserekereskedés útján jutottak a telepre s bizonyosan már abban az időben, a mikor a bronz-kultúra — tőlünk nem is olyan távoli részeken — már javában virágzott. Ha most még hozzávesszük, hogy a gombosi mészbetétes edénycserepek mellett néhány réztárgy is jelentkezett, megmagyarázható a neolith-kori műveltséggel bíró ősember és a szomszédos, fejlettebb kultúrával dicsekvő néptörzsek között való érintkezés kapcsolata. S mentűl inkább vizsgáljuk a vármegye területéről összegyüjtött emlékkészletet, annál inkább megerősödik az a véleményünk, hogy Bács-Bodrog vármegye kőkori kultúrája a neolith-kor végső szakára esik, s mint ilyen, átmenetet nyújt, sőt bele is nyúlik a bronz-korszakba.

Bronzkorszak.

A *bronzkori* műveltség emlékeivel több helyen is találkozunk. Rendszeresen átkutatott telepekkel azonban nem dicsekedhetünk. Épen ezért csak a szórványosan előfordult leletekkel összefüggő adatok egymás mellé sorozásával rajzolhatjuk meg azt a képet, mely a vármegye bronzkorát halványan visszatükrözheti.

A gyüjtelékes leletek között első helyen áll a *szabadkai* bronz-kincs, a melyet a „zentai temető" táján épült téglagyárnál 1882-ben találtak. A lelet mintegy 50 kg-ot nyomott. Legnagyobb részét széthordták és beolvasztották. A megmaradt csoport a főgimnázium gyüjteményébe került. E tárgyak között voltak: sarlók, kardmarkolatok, fűrészek, tokos vésők, lándsa-hegyek, kar- és lábgyűrűk, sodronydarabok, öntvény-rögök, egy vonaldíszszel czifrázott lapocska és egy félgömb-alakra kidomborított füles gomb. Az 1883. év folyamán is találtak itt több kis bögrét; a későbbi időkben pedig bronzkarpereczek darabjait. A telepet környező tájon, egyrészt a városban, a Szent György melletti téren, másrészt a túlsó oldalon, a gyepmesteri ház körül s a Palics partján; sőt távolabb, a „Vértó" környékén is találtak a bronzkori típusoknak megfelelő tárgyakat. Iványi említi, hogy *Csantavéren* két orsóforma, hosszú, nagyfejű bronztűt találtak.

Előkelő hely jut e csoportban a *zombori* (szápoonya-pusztai) leletnek, mely 1897-ben került felszínre. A csoportban egy nádlevél-alakú bronzkardot, két bronzcsákányt, kilencz bronztűt, három bronzkarpereczet, három urnát és emberi csontvázmaradványokat találunk. A tárgyakat a vármegyei muzeum őrzi. A csákányok alakja a bronzkor végső szakára enged következtetést. A sáponya-pusztai bronzleletnek méltó párja a *nagybaracskai* lelet, a melyet a Borsai-féle gyüjteményből ismerünk. Van a leletben hat tömör bronzkarperecz, három bronztű, négy bronzsodronytekercs, egy bronzgyűrű és három bronz csüngődísz. A karpereczek díszítése fejlett izlésre vall.

Zomborban, a vasúti indóház mögött, a Szemző-szálláson, az ú. n. „Buko-

vácz" erdőségben is találtak bronzkori edényeket, a bronzkor végéről ismeretes formákkal. Ez időből valók a vármegyei muzeumban őrzött *regőczei* edényoldal-töredékek is. *Zentán*, az ú. n. „Orompartok"-on, a „Pap-halom" közelében, 1898-ban, házépítés közben egy elkorhadt csontváz mellett egy bronzgyűrűt, egy bronz kardpengét, egy csákányt, egy C-alakúra hajlított bronz-karpereczet és egy 25 cm. hosszú bronztűt találtak. A lelet a zentai gimnázium régiségtárába került. A tárgyak a zombori sáponyai leletekkel analog jellegűek. Ugyanott, a csárdai műút készítése alkalmával, az ú. n. „Lapos-halom" vonalán, szintén több őskori sírt találtak. Az egyikből egy tömör bronzkarpereczet és egy a hallstatti ízlést jellemző tekercs-fibulát emeltek ki. A karpereczek analogiáját a szabadkai leletek között találjuk. A leletek elkallódtak.

Érdújhelyi Menyhért oromi ásatásából — máskorbeli leletek társaságában — két edényoldal-töredéket ismerünk, a melyeket szintén az e csoportbeli emlékek közé kell soroznunk.

A *Bácsból* származó leletek között találunk egy bronzkardot, mely a Magyar Nemzeti Muzeumba került. E kard stílus és technika tekintetében megegyezik a szeged-öthalmi leletekkel. A „Bács-Bodrog Vármegyei Tört. Társulat" gyűjteményében is van egy szárnyas bronzvéső, mely innen származik.

Az *apatini* dunamenti téglaégető-telepekről özv. Schwerer Jánosné egy szárnyas bronzvésővel, Thim József dr. pedig a bronztárgyak egész sorozatával gazdagította a vármegyei muzeum gyűjteményét. A Thim-féle gyűjteményben van több sima és sodrott bronzhuzalból való karika és karikatöredék; egy levélalakú köpűs bronzlándzsa; két harántos és hosszvonalakkal díszített karpereez és egy 22·3 cm hosszú gömbfejes bronztű. Az érdekes leletet egy rhomboid-alakú, három szeglyukkal ellátott bronz tőrpenge egészíti ki. Ugyancsak Apatinból, a „római-sánez" melletti téglagödrökből egy olvasztott réz-szeg, számos edény és edénytöredék került a vármegyei muzeumba. Az ú. n. „temető-szőlők"-ből pedig egy kilencz cm. magas, öt bütyökkel díszített urnát és egy kisebb bögrét ismerünk. A bronzkor végéről származó produktumoknak tarthatjuk a Tessényi-féle szőlőkből való mélyített fenekű mericzét és az egyik tálczikát is. Az 1899. év őszén, e szőlőkben, a „római sáncz"-tól délre elvonuló mocsár déli partján, egyéb cserepek társaságában, egy 44 cm. magas s négy oldalbütyökkel ellátott urnát találtak, melyben hamu és az égetés nyomait magán viselő embercsonttöredék volt. Az urnasírok a környéken elég gyakoriak. A Bogner-féle szőlőkből való edények feketék, kihajló peremmel és a száj fölé emelkedő fülekkel. E szőlő mell tt, a „római sáncz" árkában egy hibátlan fekete urnát is találtak. A többivel együtt ez is a vármegyei muzeumba került. A „római sáncz" déli lejtőjénél elvonuló mocsár éjszaki partján, Bekker Jakab egy 35 cm. magas talpcsöves edény talptöredékére bukkant, a melyben szintén hamu és csontmaradvány volt. Ugyanott egy szélesfenekű fekete urnát is találtak. A Bekker-féle szőlőből előkerült leletek között leginkább a talpas edények vannak képviselve. E kecses alakú edénykék 5—8. cm magasak, sárgás agyagból készítvék. Szájnyílásuk rhombus; oldaluk és peremük két átellenes csücskével és fülekkel bír.

Hasonló edényeket *Bácsszentivánon* is találtak. Ez utóbbiak feketére fe tett agyagból valók s felső részük — bütyök helyett — körülfutó vonalakkal van díszítve.

A *bácskeresztúri* leletekből szintén figyelemreméltó bronztárgyakat őriz a vármegyei muzeum. Ezek között különösen érdekes egy bronz tokos balta, mely félhold-alakú, élénél fogva a ritkább minták közé tartozik. Egyszerű körülfutó és két-két lefutó vonallal van díszítve. Onnan való egy kardmarkolathoz hasonló bronz-dísztárgy is.

Gomboson a „Puszta-falu"-nak nevezett szőlők éjszaki oldalán, a bácsordasi határ felé húzódó részen, a talaj őskori cserepekkel van beszórva. E tájon már két ízben is találtak hamuval és égett csontdarabokkal telt urnákat. Hasonló urnákra bukkantak a község belterületén, a templomtéren keresztül ásott nagy árokban is. Egy másik érdekes pont az erdőtársaság téglakemenczéje táján van; ugyanilyen hely az ú. n. „Kis-város"-ban Ujházy udvara is, a hol a házépítési czélokra használt gödörben egy fekete, bütykös s felfelé nyíló kis lyukkal ellátott aprófülü edényben, hamu között, égett csontdarabkákat találtak. A vármegyei muzeumba került gombosi mészbetétes urnatető díszítése szintén a bronzkori izlés és technika fejlettségéről tesz tanúságot. Az edény jól iszapolt

agyagból, vörösre van égetve; oldala ívezetesen hasas; nyaka különtagolt; pereme kifelé kanyarodó. Indás és spirális motivumokban gazdag ornamentikája feltűnően díszes külsőt kölcsönöz az edénynek. Analogiáját az Al-Duna vidékén előforduló leletek között találjuk. A lelethez tartozik egy bronz varrótű és egy bronz sodronytekercs. A varrótű, mint e kor ritka szerszáma, becses darabja a vármegyei muzeumnak.

Adán, a már fentebb ismertetett neolith-kori telepeken ütötte fel tanyáját a bronzkori ősember is. A régi Tisza-meder környékén levő téglagödrökben együtt találjuk a bronzkor kezdetéről és végéről származó edénycserepeket is. Ez emlékek között a festett keramika termékei is helyet foglalnak.

A *monostorszegi* bronzkori telepeket is legnagyobbrészt a neolith-kori telepek fölé emelték. A Kígyós mentén, a bronzkor elején dívó mintákkal díszített edénytöredékeket, az ú. n. Szauerborn-féle telepen pedig már a bronzkor végső szakára emlékeztető cserepeket találunk. Ez utóbbi helyen igen gyakori az üstforma edénytípus. Feltűnő jelenség, hogy bár ezen a helyen nagyobb ásatások folytak, a bronz jelenlétét nem konstatálhatták. Valószínű, hogy az itt lakó őstelepesek a kőeszközök használatát még a bronzkorban is megtartották.

A neolith-korban szokásos zsugorított temetkezési eljárás a bronzkorban már letünt. A csontvázas sírok azonban még elég gyakoriak. A bronzkor előrehaladottabb szakában fellépő halottégetéssel azonban az urna-temetkezés mind általánosabbá lett. A vármegye területén elég sűrűn találkozunk urna-sírokkal. Ilyen sírok tartozékai az apatini és a gombosi hamut és csontmaradványokat tartalmazó edények is.

Monostorszegen a Periskics-féle szállás építése alkalmával, több urnát találtak. Oldalukon bütyökfülek, tetejükön pedig tányérforma fedők voltak. Némely fedő bütyökfogantyús volt. Az urnákban, hamuval és csonttörmelékkel kevert földön kívül egyebet nem találtak. A Szauerborn-féle telepen is előkerült egy nagyobb vörös edény, mely hamut, faszéntörmeléket és földet tartalmazott. Az urna mellett még két kisebb edény is volt. Az egyik felálló peremű, dudordíszes bögre, a másik pedig élesre csípett csücskökkel díszített, kisebb csésze lehetett.

A monostorszegi Periskics-szállásbeli leletekkel analóg jellegű urnákat találtak *Moholon* is, azon a helyen, a hol most az epreskert van.

Az urnasírok egész temetőjére akadtak *Baja* környékén. *Csávolyon*, a honnan több példány a Magyar Nemzeti Muzeumba került; *Csantavéren* is sok régi cserepet és urnát találtak. Bronzkori hamvvedrekre akadtak még: *Doroszlón* a Mosztonga közelében, a Szent János-szobor melletti partos oldalon, *Zentán*, a tornyosi pusztán és *Bácsordason*.

A bronzkori lakóhelyeket gyakran védőművek kerítették. A vármegye sík területén fennmaradt földvárakat és halmokat ma még korok szerint osztályozni lehetetlen, mivel behatóbb kutatások eddigelé csak egyes helyeken történtek és azok eredményei is nagyon eltérő véleményeket látszanak igazolni.

A Kr. e. VI.—V. században talán még fennállott a bronzkor hazánkban, de néhány századdal később már nálunk is a vas használata jöhetett szokásba. A vármegye területén összegyüjtött emlékek között az ú. n. La-Tène tipuscsoport található. A La-Tène fibulák számos példányát és a keramikai készítmények között általánosan ismeretes szürke korongolt edények és edénycserepek egész halmazát őrzi a vármegyei muzeum.

La-Tène-korszak.

A La-Tène-kor emlékei eredetükben összeesnek a Kr. e. V—IV. sz. körül a nyugatról ide érkezett *kelta* törzsek megtelepedésével. Az ókori írók szerint e nép az Istros (Duna) környékén telepedett meg. Bár e harczias jövevények jobbára a Dunántúlt lepték el, egyes törzsek e vármegye vidékét is megszállhatták, sőt a Duna-Tisza közéről benyomultak a Balkánra is. (Taurunum-Zimony, Singidunum-Belgrád, kelta város volt.)

Uralmuk a IV. század folyamán már meggyökeresedett és azt félezer éven át fenntartották. Reánk maradt emlékszerű hagyatékaikra annyira reásütötték nemzeti ízlésük bélyegét, hogy ma már nem nagy feladat a keltáknak tulajdonított emlékcsoport kiválasztása.

Az itt talált La-Tène-ízlésü leletek között fölemlítendők az *apatiniak*. Innen már sok becses lelet vándorolt külföldre, közöttük egy 10 gramm súlyú

szívalakú arany lánczszem is, a minők a bronzkor végétől a vaskor első szakáig fordulnak elő, melynek mását a Darnay-muzeum őrzi. Egy gazdag sírlelet ifj. Frey Imre gyűjteményébe került. A lelet tartozéka: egy arany fibula, egy karika és egy fibula-töredék. Ez utóbbiak is aranyból valók. A korai La-Tène ízlésre vallanak.

A Marekovics-féle téglaégető-telepről származó leletek szintén igen gazdag sorozattal szaporították a vármegyei muzeum e korból származó emlékkészletét. Számos vaskés, tekercses bronz-fibula, bronz-karperecz, tű és több pasztagyöngy egészíti ki a gyűjteményt. A kések élük felé görbültek, nyélvasuk pedig aklaszeglyukkal bír; a fibulák fejrésze és rúgója egy darabból készült ismeretes forma; a karperecz sodrott végei egymásra vannak fektetve és zárókarikákra visszahajlítva; a gyöngyök sárga alapú pasztából gyúrvák s kékes és fehéres betéttel díszítettek.

Gomboson is találtak egy háromszor csavart rúgójú bronz-fibulát, egy négyszögletű köpűvel ellátott szarvascsontból faragott nyílhegyet, a melyeket szintén ebbe az emlékcsoportba kell soroznunk, bár a nyílhegy honfoglaláskorinak látszik.

A La-Tène ízlés kezdő korából származnak azok az ezüst-lapok, a melyeket állítólag *Titel* mellett találtak, s a melyeknek egyik példánya a Magyar Nemzeti Muzeumba került. Díszítménye: ponczczal kivert geometriai alakok. A lapok rendeltetését nem ismerjük. Hasonló lapokat találtak valahol Borsod vármegyében is.

A keramikai készítmények hosszú sorát találjuk a monostorszegi ú. n. Szauerborn-féle és dunamenti telepeken. Szürke, simított és jól égetett, korongolt edények cserepei ezek, melyek nagyobb urnák, kisebb tálak és sacralis edények lehettek. Oldalukat bekarczolt vonalak, feneküket pedig a jellemző körszalag-benyomatok díszítik.

Gomboson a „felső-szőlők" nyugati részében, földforgatás közben, öt négyszögletes gunyhónak a helyét ásták ki. Innen került elő három durva, agyagból való, vonaldíszes korongolt fazék, közöttük egy nagyobb tál. Onnan való még néhány agyagból égetett nagyobb hálónehezék is.

Torzsa, Bácskeresztúr és Bátmonostor is ismeretes lelőhelyek. Zentáról, az ú. n. Herés-sorról való egy vonaldíszes, talpas bögre és egy peremtöredék, „Orom"-ról pedig egy simított, szürkés edényoldal. A tiszamenti lelőhelyek között Adát kell még felemlíteni, a honnan a La-Tène ízlésű edényekből több jellegzetes példány került a megyei muzeumba. Ezek között egy szürke urnát, egy talpas csészét és egy ugyanolyan bögrét ismerünk. Hasonló talpas bögrét kapott a vármegyei muzeum Pacsérról is, a melyet az ottani ref. iskola kertjében találtak.

A korsók csoportjában egy példány Zomborból, egy másik pedig Apatinból származik. Franczl Endre a bezdáni Bachrach-szálláson gyűjtött egy kettős lécz-párkánynyal ellátott szürke edényoldal-töredéket.

Ezzel egy soron kell még felemlítenünk a kishegyesi leleteket. Ezek: egy urna és egy nagyobb edény füles oldaltöredéke. Az elsőt a hegyes-feketehegyi mű-út készítése alkalmával találták, a második is ennek a közeléből származik.

A legbecsesebb tárgyak e vármegyében is a kelta sírokban talált mellékletek. E sorozatot is a gombosi leletekkel nyithatjuk meg. A temetkezési módra nézve érdekes az a sírfészek, a melyet *Cziráky* Gyula kutatott fel. Az ott talált hamvveder szájával lefelé volt fordítva, lyukas fenekébe pedig egy kisebb, de szintén feneketlen, hosszukás fazék volt illesztve. Így borították azt az elhamvasztott keltakori halott hamu- és csontmaradványaira. Az urna a tüzelés nyomát viseli. Ugyanott kiástak még több urnát is. Egyikben a bronz tokosvésőkhöz hasonló vaseszközt találtak. Kelták.

Baján, a város déli határában: a Pethőn, 1895-ben szőlő alá való földforgatás közben, egy vaslánczczal körített urnát találtak, a melyet Ledniczky Ipoly mentett meg. A hamvveder magassága 11 cm., öblözetének kerülete 43 cm. A kardkötő-láncz hossza 46 cm.

A legjellemzőbb kelta emléktípusok sorozatát az a lovas, urnás sírlelet tartalmazza, melyet 1902-ben Hódságon találtak. A sír Korény Béla földbirtokos szőlejében, a „római sáncz" elegyengetett nyugati árkában. alig 70 cm. mélyen feküdt. A sírba temetett ló fel volt szerszámozva. A lovat körülvevő vaspántok-

lel, melyek valamely kortakaróval voltak összefüggésben, csupán egy darabka került elő; a lóra alkalmazott pánczéllemezekből pedig három darab maradt fenn. A lelet többi tárgyai a lócsontok alatt egy vörös alapanyagú, de szürkére festett korongolt urna körül voltak elhelyezve. Az urnában, hamuval keverten, csontmaradványokat találtak. Az urna körül a következő tágyak feküdtek: két egyenes pengéjű, kétélű vaskard hüvelyben; egy ívben hajló élű vaskés; egy rúgós vasolló; öt levélalakú vaslándzsa és lándzsatöredék; egy vashuzalból való két-tekerületű karperecz; egy zabla és egy ismeretlen rendeltetésű, köpüs vaseszköz. A kardok és a lándzsák eredetileg többrétbe voltak összehajlitva s az égetés jelei mutatkoznak rajtuk. A lelet, a közép La-Tène-kor jellegével bír. A tárgyakat a vármegyei muzeum őrzi.

1905-ben Regőczén is találtak egy kelta sírfészket. A lelet helye Regőczétől éjszakra, a bajai országút mellett, az Idina-vize fölött, az e környéken található legmagasabb buczka tövében fekszik. E helyen Bessenyei Lukács odavaló gazda szőlő alá rigoloztatott, miközben a munkások $2^1/_2$ láb mélységben, egy 13·2 cm. magas, 6·7 cm. szájbőségü, 5 cm. széles talppal és 37 cm. kerülettel bíró, vörösre égetett urnát találtak. Az urna mellett egy háromrétbe hajlított vaskard és egy két-tekerületű vaskarperecz is volt. E tárgyak mellett, a sírban, állítólag még egy ollót és egy zablát is találtak, de ez utóbbiak elkallódtak. A kard teljes hossza 92 cm., melyből a markolatra 16 cm. jut; szélessége 5 cm. A penge markolat elöli része csúcsban végződik, alsó része pedig körívben van szabva. A kézvédő rudacska, a kardpenge tövének megfelelőleg, szintén csúcsalakot ölt. A karperecz kétfordulatú spirális sodrony, melynek egyik vége hegyben, a másik pedig tompán végződik. Átmérője: 8·2 cm. A leletet több bronztárgy-töredék és üveggyöngyszem egészíti ki. A bronzok csoportjában egy fibula-tű csavarrésze, egy csattrészlet, egy karikatöredék, néhány lemezdarabka, s több öntvényescppecske foglal helyet. A leletet még néhány szürke edény-cserép és egy grafitos agyagból való edényperem egészíti ki.

A leírt urna-sírokon kívül ma már több, csontvázas sírokból álló temetőt is ismerünk. Ezek közé tartoznak az ú. n. tumulus-temetők vagy halomsírok. A sírhalmok alá való temetkezésnek a kelták korából fennmaradt emlékeit különösen déli Németországban találjuk. E korból származóknak bizonyultak a madarasi tumulusok is. E halmok a községtől délre, a Kígyós mellett elterülő közlegelőn vannak. A csoport 72 sírdombból áll. A dombok szorosan helyezkednek egymás mellé. Magasságuk $^1/_4$ és 5 m. között váltakozik. A sírokból Roediger hatot megásatott. Arra a meggyőződésre jutott, hogy a sírokat már korábban kirabolták. A halmokból ∽-alakú vastárgyak-, vaslándzsa- és tegeztöredékek, továbbá csigahéjból és szurokból való gyöngyök; egy ólomból való orsógomb, ezüst karperecz-töredék, egy szürkés bögre és különféle vaseszköz-maradványok kerültek felszínre. *Bátmonostoron* egy kertben és a Csacsihegyen is találtak kelta-kori sírfészkeket, melyekből egy tűzben összehajlított kard, egy lándzsa, olló, kés és lószerszámdíszek kerültek a Bersai-féle gyűjteménybe.

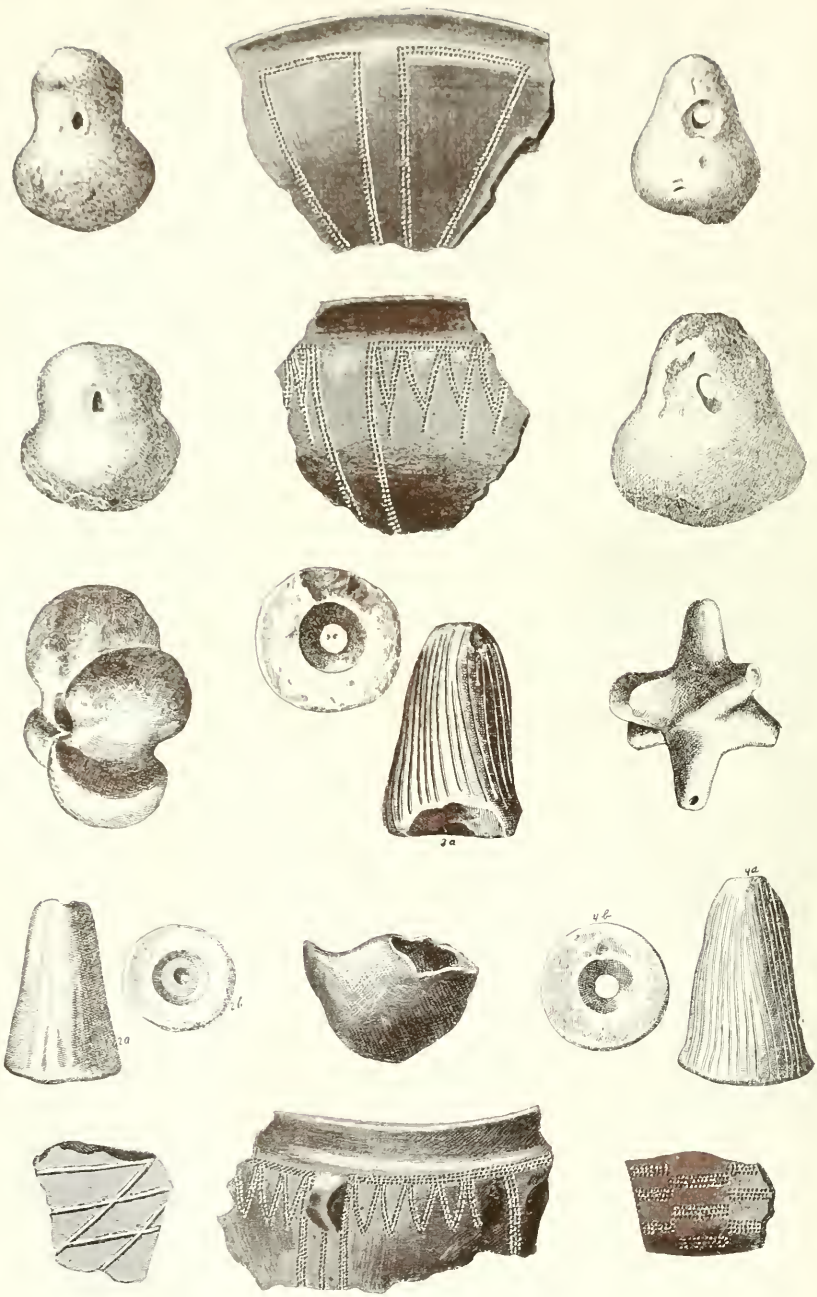
Kelta-kori leleteket tartalmazott a nemesmilitiesi hármashalmok egyike is, melyet a Vármegyei Tört. Társulat megbízásából, *Karagics* István ásatott fel. Benne egy La-Tène-ízlésű, nádlevélalakú, köpűs vaslándzsát és egy előre görbülő vaskéspengét talált. *Weigang* János, az apatini ásatások során, a „római sánez" környékén is talált egy lándzsa-töredéket; a téglagödrökben pedig egy sisakrészletet (paizstudort?) és egy kettős vaskést. Hasonló csavart nyelű, kétpengéjű kelta vaskéseket Dávodról, Bácsból, Bátmonostorról és Bácsborsódról is ismerünk. Gomboson a régi kivágott erdőrészben is találtak három ilyen kelta kést; Szilágyin pedig egy keltakori vaskardpengét.

A kelták uralmát a Kr. e. II. század második felében a rómaiak kezdték megzavarni. Ez időben a Duna és a Tisza köze a dákok birtokában volt. A hosszantartó küzdelmekben, Kr. sz. első százada vége felé (71-ben), a kelták függetlensége megtörött s földjük Pannónia névvel római tartománynyá lett.

A szarmaták. A megindult néphullámok gyűrűi közül e vármegyét a Kr. sz. e. évtizedekben az Al-Duna vidékén feltűnt *szarmaták* érdeklik legközelebbről. A Kr. e. 80—44. év között a dákok szolgálatában találjuk őket. A szövetségesekből azonban ellenségek lettek. Mint Plinius említi, a dákokat a vándor szarmaták (a jazygok) űzték el helyükről. Ebben az időben a vármegye területén a bojok tanyáztak, a kik szintén nem állhatták útját a megindult népáradatnak. Krisztus születése körül

Leletek a gombosi őstelepről.

Leletek a gombosi őstelepről.

már a Duna—Tisza közén találjuk őket. Az új jövevények a skythákkal rokonok voltak. Strabo korában még nagyon kevesen foglalkoztak közülök földmíveléssel. Az egykorú írók szilaj, harczias és rabló természetű népként emlegetik őket. Nomád életet éltek. Baromcsordáikkal és méneseikkel kóborolva, jóformán egész életüket lóháton és szekéren töltötték. De bár területük kívül esett a római tartományokon, mégsem tartották tiszteletben a római határokat. E miatt sok bajuk volt velük a rómaiaknak. A vármegye területére szorúlt jazygok bizonyára érezték helyhezkötöttségüket s a tanyáik védelméről való gondoskodás szükségességét is. A Duna és a Tisza fűzfával és nádasokkal sűrűn benőtt mocsarai között ütötték fel tanyáikat. A hol a természet nem nyújtott elég védelmet, ott nagy kiterjedésű gyepükkel és sánczokkal vették körül területeiket. Ez a védelmi rendszer az idehullámzott vándornépek között is fenntartotta magát. Ilyen barbár építményeknek kell tartanunk a vármegye területén ma is látható sánczokat, földvárakat és az emberkézemelte halmok egy részét is.

A rómaiaknak a jazygokkal való s mintegy négy századon keresztül folytatott csatározásaival összefüggőnek látszanak az ú. n. *„római sánczok"*. E szembeötlő, nagyarányú földművek régóta ismeretesek ugyan, de keletkezésük és rendeltetésük felől a vélemények nagyon is elágazók. A római írók feljegyzéseiben Ammianus Marcellinusnál (XVII. 13.) találunk egy adatot, midőn megemlíti, hogy a II. Constantius császár 359-ben meg akarván békíteni a limigaut szarmatákat, egy sánczra állt (stansque in aggere celziore) s onnan beszélt hozzájuk. Fröhlich szerint (Arch. Ért. 1887.309.) a limigaut szarmaták a Tiszatorkolattól éjszaknyugat felé eső mocsaras vidéken tanyáztak; tehát itt a nagy római sánczról lehet csak szó, mely éppen befoglalja azt a területet, hova tanyáik tehetők s a mely sánczot Fröhlich egyenesen az ő művöknek tartja. Római sánczok.

Az ú. n. „római sáncz" Apatinnál kezdődik. Elhalad Bácsszentiván és Doroszló mellett és Militicsnél a gombosi földvárban végződik. Azon túl már ellaposodik. A jelzett rész elég magas és mindkét oldalán árokkal van ellátva. Irányában gyors görbületei vannak. További vonala a Ferencz József-csatorna kölpényi része mellett, az Obrodovó-dűlőben kezdődik és elhalad Kiszács, Tiszaistvánfalva és Boldogasszonyfalva mellett; Csurognál végződik. Ez a sáncz alacsonyabb a nyugati résznél, vonulata azonban megegyez és sok görbülete van. A sáncz keleti része a Boldogasszonyfalva és a Csurog melletti részszel párhuzamosan indul, de ettől nyugatra, a Jegricska-baránál és Nádalja és Bácsföldvár között elhaladva, éjszaknak tart. Végre Óbecse és Péterréve határában elhúzódva, a Csik-ér táján nyoma vész. E sánczokat a katonai térkép „Kis római sánczok"-nak nevezi. Vonulata egyenes; hajlása kimért.

Az ú. n. „nagy római sáncz" Újvidéknél, az újvidék-zsablyai úton levő Vaskapu nevű helytől éjszakra két km-re kezdődik és Boldogasszonyfalva és Csurog határán át, Bácsföldvár felé húzódik és a Boronyi-baránál végződik. A sáncz egyenes irányában csak két helyen törik meg. Szélessége és magassága tetemesebb, mint a kis római sánczok. A földmű több helyen át van vágva.

Ma már három újabb sánczvonalat konstatálhatunk. Az egyik rövidke vonal Ósóvé határában, a „kis római sáncz"-tól éjszakra és a községtől délre van. A neve szintén „római sáncz". A másik Apatintól húzódik halmon-völgyön át Szond irányában, az ú. n. „kis római sánczok"-kal párhuzamosan. Neve: „kis sáncz". A harmadik, mely a Telecska alján Nemesmilitiestől Csonoplya és Kerény határán át Kissztapár felé, majdnem Cservenkáig fut.

Ezeken felül *Rómer* Flóris még egy sánczot említ, a mely Baja—Rém—Jánoshalma határán húzódik át. Ez az ú. n. „Ördögárok". Egy másik vonalat Bátmonostor és Madaras irányában is ismerünk.

Az Apatintól Óbecse és Péterréve határáig húzódó vonalat Marsigli határozottan római védműnek tartja. Ezt a véleményt Wagner és Schönwisner is osztja. Katona azonban a római eredetet kétségbe vonja. Később Rómer is Katona véleményéhez csatlakozott. Rómer szerint a sánczok vízek elleni töltések vagy pedig az ú. n. „avar gyűrűk" lehettek. Ez utóbbit Ortvay is valószinűnek tartja. Rohonyi ezekkel szemben is fenntartja a római eredetre vonatkozó véleményét és azt hiszi, hogy a sánczok határvonalak (limes) lehettek. Dudás Gyula a szarmata-jazyg eredet mellett tör lándzsát. A sánczok eredetének kérdésébe Fröhlich is beleszólt. Közvetetlenül szerzett tapasztalatai nyomán megírt tanúlmányában megdöntötte azt a feltevést, mintha a sáncz útvonal vagy töltés lett volna. Egy-

ben megczáfolta a római eredetre vonatkozó kombinácziókat is. Fröhlich a bácskai nagyobb sánczot valamely népvándorláskori germán népnek, a kisebb sáncz építését pedig a rómaiak idejében itt lakott szarmatajazygoknak tulajdonítja. Az utóbbi időkben Cziráky Gyula foglalkozott behatóbban a sánczokkal. Be is utazta azokat. Tapasztalatai újabb világításba helyezik e földműveket ; felfedezéseivel pedig figyelemreméltó érveket vetett a kérdés körül folytatott kétévszázados vitába.

Az apatini határban u. i. két egymással párhúzamosan futó sánczvonal van. Az egyik Apatin felső részétől a militicsi Mosztongáig megy s mindkét oldalán árok van. A másik Apatin déli sarkától, a Duna mellékágától kiindúlva, csaknem 5 km. hosszúságban a „Zigeuner-Heide“ nevű szőlők nyugati sarkán átvágva, a „Szontaer-Moraszt“-nál végződik. Mellette csak egy árok van, a déli oldalon. Ugyanilyen egyárkos sánczvonal az is, mely Gombostól, helyesebben Militicstől a tiszai oldalon levő Csurogig húzódik ; sőt ugyanilyen az is, mely Csurogtól a Ferencz-csatornáig s ettől Péterrévéig felmegy.

Közös sajátságuk e vonalaknak az, hogy különböző távolságokban átvágások, átjárók vannak rajtuk nagy számban. Némely átvágásnál, a sáncz éjszaki, illetőleg nyugati, de mindig belső oldalán egy-egy árkos, 12—15 m. átmérőjű kis körsáncz látható. A kétárkos vonal mellett, a bácsszentiváni határ kamarai erdőföldjén, ama ponttól, a hol a vasút a sáncz-vonalat átmetszi, 200—300 lépésnyire nyugatnak, továbbá a doroszlói és a gombosi határban is vannak ilyen egy árokkal körített kis erődítmények. Másik sajátságuk e vonalaknak az, hogy több helyen köralakú földvárakkal vannak összeköttetésben olyan formán, mintha egyik a másikért épült volna. Kívül árokkal vannak övezve. Ilyenek : az apatiniak, a gombosi és a szondi is.

Cziráky ismertette legelőbb az apatini egyárkos és a Nemesmilitics, Csonoplya, Kerény, Kissztapár és Cservenka irányában húzódó másik új vonalat. Felfedezéseinek az ad különös érdekességet, hogy e sánczok szerkezetükben hasonlítanak az Apatin—Csurog között elterülő vonalhoz, s azzal párhuzamos irányúak. Cziráky az egy árokkal bíró, egymással megegyező vonalakat, t. i. az apatini alsó, Gombos és Csurog között fekvő és az ettől felfelé a Tisza mellett vonuló szakaszt együvé tartózónak mondja. Ott, a hol víz állta útját, ott nem építették ki. Ezt látjuk Gombos és Apatin között ; ezt látjuk Boldogasszonyfalva mellett is. Ehhez a vonalhoz tartozik az Apatin-Militics között fekvő kétárkos vonal is. Sejtteti továbbá, hogy a nemesmilitics-cservenkai vonal vagy a Ferencz-csatornától Péterrévéig terjedő szakasz tartozéka, vagy az előbbinél beljebb fekvő körsáncznak a darabja. Ez esetben a tiszai sánczok mind az Apatin—Csurog közötti vonal folytatásai. Fröhlich álláspontjára helyezkedve, megczáfolja a sánczok rendeltetése körül felállított theoriákat, mintha azok útvonalak vagy vízáradás ellen készült gátak lettek volna. Kimutatja, hogy nem lehettek egyebek, mint a nagyobb terület megvédésére készült, összefüggő stratégiai védőművek.

A sánczmaradványok még ma is azok egykori óriási arányairól tesznek tanúságot. Az Apatin és Szond közötti részen szélességük 25 m. magasságuk pedig 0·8—1 m. között váltakozik. Az árok 10 m. széles s mindenütt a déli oldalon található. Főiránya : K—Ny. A hol elég víz találkozott, ott a sánczok nem voltak kiépítve. Boldogasszonyfalvától keletre pl. a „Mala-bara“ pótolta egy darabon a sánczot. Az Apatin—Militics közötti sánczvonalnak mind a két oldalán árok van. Ezt Fröhlich is feljegyezte. Ennek magyarázatát Cziráky a sánczot építő nép védelmi akcziójában véli felfedezni. Párhuzamos körív alakjukból, a sánczok mellett épült földvárak szerkezetéből és e földvárak belsejében található régibb középkori edénycserepekből, valamint a „római sáncz“ kanyarulatában levő gombosi földvár mellett felkutatott barbárkori temető leleteiből avarkori építménynek tartja.

Az Újvidéktől Bácsföldvárig húzódó sánczok jóval magasabbak ; vonulatuk kimértebb, Rómer és Dudás római munkának vélik. E véleménynyel szemben Érdújhelyi — a ki szintén behatóan foglalkozott a sánczok eredetének kérdésével — a barbár eredetet vitatja. Ez utóbbi feltevés a legvalószínűbb. A jövőben folytatandó intenzívebb kutatások révén talán sikerül még ezt a problémát is megoldani.

Bács-Bodrog vármegye sík területe, leszámítván a Tisza és a Duna mellékét, természet-nyújtotta védelmi vonalakban korán megtanította az embert, hogy

miként védekezzék — habár pillanatokra is — a külső megtámadtatások ellen. A „római sánczok“ hatalmas félköre, melynek belső második, s az elsővel párhuzamosan haladó sánczvonalára Cziráky hívta fel a figyelmet, szintén nem tekinthető egyébnek, mint egy nagy területet körülzáró óriási földvárnak. Kisebb-nagyobb földvárakat elszórtan az egész vármegye területén, de különösen annak déli részén, még ma is nagy számban találhatunk. Régente bizonyára több is volt, de az idő vasfoga és a szántó-vető nivelláló vasa, lassan-lassan eltüntette őket.

Az eddig ismert földvárakat három kategóriába sorozhatjuk: ú. m. köralakúra, kívül meredek magas földfallal, minden árok nélkül; alacsonyabb töltésű köralakúra, melynek töltése mellett kívül árok van; végül: négyszögalakúra. Földvárak.

A fentebb ismertetett „római sánczok“-on kívül még a következő sánczokat és földvárakat ismerjük: Alsókabol határában találjuk a „Hajdú-sánczok“-at. Az Apatin melletti „Kis-sáncz“ bejárása alkalmával Cziráky két köralakú földvárat talált. Ezeket a nép „Rundell“-nak nevezi.

A Baja-Rém és Jánoshalma irányában húzódó ú. n. „Ördög-árok“, Roediger feljegyzése szerint, Bátmonostornál kezdődik; Rómer szerint pedig Jánoshalmától Halas irányában tart. Bács határában, a Trsanik-pusztán és a Szent Antal-kápolnánál levő halmok mellett, négyszögalakú földvárak vannak. Az első a Mosztonga mellett van; a másik pedig „Demir-kapu“ néven ismeretes.“ Bácsalmáson a „Gradina“ dűlőben szintén régi vár nyomai láthatók. Bácsföldvár fölött, az ú. n. „Csonthalom“ mellett, a „nagy római sáncz“-nál, egy nagyobb földerőd állott, melyről Marsigli is megemlékezik. Az egykori földvárat a Tisza töltésének építése alkalmával elhordták. Állítólag a község is ettől a földvártól vette a nevét. Nádalja felé, a „Nagy-járás“ dűlőben, a „kis római sáncz“-tól nyugatra, még három, négyszögben épített földvár nyoma látható. Bácskertes táján feküdt az egykori Gyűrű-Hetes. Ez is valamely földvártól vagy sáncztól kapta a nevét. Bezdánban szintén sánczokat emlegetnek; Bogyán határán pedig Roediger fedezett fel földvárakat. Boróczon, a községtől keletre, Dunabökény irányában, egy körsánczczal körülvont földvár van.

A „Cservenka“ szó „vár“-at jelent; e község is nyilván valamely földvártól vette a nevét. Csurogon, a „nagy római sáncz“ mellett szintén volt egy földerőd, melynek köralakban vonuló sánczai a Tiszára támaszkodtak. Marsigli szerint „római váracs“ volt.

Dernyén, az ú. n. „Branyavina-šumá“-ban két kisebb földvár van. A dernyei és vajszkai határ között levő négyszögalakú földvárat Cziráky közelebbről is megvizsgálta. Nagysága: a déli szöglet mellett 58×38 lépés. Kapuja nyugatra nyílik. Árkába a Mosztonga vizét eresztették, a mely épen mellette folydogál. Doroszlón, az ú. n. „Róka-dűlő“-ben egy csaknem teljesen leszántott földvár nyomai láthatók. Cziráky ezt is megvizsgálta. Átmérője 140—145 m, a sánczok magassága 56—60 cm. Ugyanolyan cserepek találhatók benne, mint a gombosi földvárban: tehát azzal egykorú lehet. Ugyanott a puszta-egyházi erdőnél, a Gombosról vezető úttól 383 lépésnyire éjszakra, a „római sáncz“ átvágásának befelé eső részén, két kis (27 lépés átmérőjű) földvár van. A gyűrűk egy m. magas töltésből és körülfutó árokból állanak s a nagy sáncztól mintegy 8—10 m-nyire fekszenek. — Dunabökény határában, a „Morgács-erdőben“ egy körsánczos földmű ismeretes.

Gomboson két földvárat ismerünk. Mind a kettőt Cziráky fedezte fel. Alakjuk szabálytalan kör. Az első átmérője: 850 m. A sánczok szélessége 6—7 m., az ároké 3—4 m. Az árok a külső oldalán van, de már alig néhány dm. mély. A római sáncz kanyarulatában fekszik. A vár erősebb külső falát a három oldalról párhuzamosan haladó „római sáncz“ alkotja. A benne talált edénytöredékek a népvándorlás-kor végéről valók. Ugyanott egy második kisebb földvár, az első földvár és a „római sáncz“ között fekszik. Átmérője: 76×109 m. Ez még inkább el van laposodva. Az első földvár körül 25—30 lépés széles, 7—8 dm. magas, kerek dombocskák láthatók. Cziráky ezekből hármat megásatott. Belsejükben hamuréteg között állati csontmaradványokat és edénycserepeket talált. Ilyen körben fölsánczolt helyekről tesz említést Rónai is. Ez építményekből, a bácsszentiváni erdőben Borovszky Samu dr. egyet szintén megásatott.

Küllődön, a rétségben, közel a Dunához, az 1887. évi szárazságkor egy régi köralakú erősség nyomait fedezték fel, melyet kettős árok vesz körül. Gros-

schmid Gábor vizsgálta át. Átmérője 90×50 m. Az árok három m. széles és három m. mély. A terület neve, melyen a romok vannak: „Schlossriegel". Mint erősség már a középkorban is szerepelt.

Madarason, a „Sanacz" nevű pusztán egy földvár maradványa látható. Mellette négy halom. Magyarkanizsa határán, a „Körös-ér"-nek a Tiszába való torkolásánál Marsigli egy ma már ismeretlen római sánczot említ. Martonoson, a Tisza partján régi erődítések nyomai láthatók. Martonos fölött, a „Vaskapu" nevű határrészen, egy földvár romja és nem nagy távolra négy nagy halom áll. A hajdani „Vastorok" is ezen a tájon feküdt s arról a határnak ezt a részét „Ostorok"-nak vagy „Ostorká"-nak nevezik. Roediger említi, hogy Martonostól Óbecséig sánczok húzódnak, melyek környékén földvárak és ősemberi telepek konstatálhatók. Mélykúton, a Sánczhegy nevű halom mellett, régi földvár maradványát találjuk. Monostorszegen, a Szauerborn-féle szálláson, a Ferencz-csatornai őr háza irányában, a téglaégető gödröktől nem messze, egy négyszögű földvár ellaposodott sánczai láthatók.

Nemesmiliticsen, fenn a Telecskán, az őrszállási út mellett, körsánczok nyomai vannak, de már nehezen kivehetők, mert elszántották őket.

Kossuthfalván, a község mellett, 1840-ből egy „Vaskapu" (Demier-kapia) nevű völgy említtetik. Ez az említés összefüggésben lehet valamely földvárral, mely egykor e tájon volt. Ósóvé határában, a „Járás-földek"-en földsánczok maradványait konstatálta Roediger. Ópalánkán, az ú. n. „Obrada" dűlőben egy 175 méter átmérőjü, még ma is majdnem ép földvár nyomai láthatók. Roediger itt ásatott is. A hajdani „Vaskapu" is e tájra esik; valószínű, hogy ez, valamint a mai község is, a földvártól nyerte a nevét. Óverbászon a „Csarnok-dűlő" déli részén fekvő földvárat (Ring) a Bács-Bodrog Vármegyei Tört. Társulat megbízásából *Kiss* Gyula odavaló jegyző kutatta át. A földvár Óverbász határának déli részén, a községtől mintegy öt km-re fekszik. Kerülete 465 m. Átmérője: ÉD irányban 192 m, KNy = 228 m. Magassága 4—6 m. Két kapu van rajta. A földvár belsejében, annak középrészén megejtett ásatás során, egy és fél m. mélységben egy felül csonka, alul lyukas kőkorsót; két és fél méter mélységben tűzhelyeket, cserépdarabokkal vegyesen csontokat találtak. Az edényfélék a népvándorlás korából származnak. U. o. a Ferencz-csatorna jobb partján, közel a szenttamási határhoz, a csatorna ősi medrétől körülbelül 18 ölnyire, egy nagy öböl közelében, egy 22 öl átmérőjü kerek magaslat áll, mely mintegy hat öl széles és fél öl mély árokkal van körülvéve. Egy kapuja van.

Palonán, a bácsújlaki út mellett, a „parlagi földek"-en és a „Morgács-erdő"-ben ugyancsak földvár maradványai láthatók. Parragon, Hódság felé, a vasút mentén, továbbá Pinczéden, Paripás felé „Csongrád-fekete-vár" név alatt, szintén földvármaradványokat találunk.

Szilbereken, a „Belo brdo" pusztán sánczok; a „Katharinaberg" nevű határrészen pedig, egy halomcsoport közelében, földvár nyomaival találkozunk. Sajkásgyörgye határában, a községtől dél felé, a „Klisza" nevű területen várSánczok vannak. Szond táján feküdt a hajdani „Vasas-kereki". A szondi határszélen Cziráky egy 140—150 m. átmérőjű és 40—50 cm. magas körsánczú földvárat konstatált, mely a „római sánczczal összefüggőnek látszik. Sztapáron, a zombori „Zsárkovácz szállás" felé húzódó hosszas földháton levő halmok mellett az egykori földvár nyomai még ma is kivehetők.

Tiszaistvánfalván, a „római sáncz" átjáróját a nép „Vaskapu"-nak nevezi, a mi összefüggésben van a nevezett sánczok vonalán található földvár emlékével. Titelről Mozsorra menve, Mozsor felett a „Titeli fennsík"-on egy kettős körsánczczal körülvett dombot találunk, a melyet „Magyarszki-grád" néven ismernek. Turján, a községtől kilencz kilométernyire, egy régi földvár körsánczai még ma is jól láthatók.

Újverbász és Kula között lehetett az egykori „Várszög". Újvidéken a „Vaskapunak" nevezett határrészen három halom és földvár maradványairól történik említés.

Vaskúton, a községtől éjszakra, tizenkét halom mellett fekszik az ország egyik legnagyobb és legépebben fennmaradt földvára. E várat Rómer fedezte fel. Alakja kör. Kívül nincsen árka, hanem a földet máshonnan hordták belé, részben a vár közepéből szedték. Belseje teknős, de úgy, hogy a sáncz lejtője lassan emelkedik. Belülről könnyen fel lehet kapaszkodni rája; külseje azonban rend-

kívül meredek : csaknem úgy áll, mint a függélyes fal. A töltés magassága 20—25 m; szélessége az alapnál 40—50, a csúcsnál 15—20 m. A köralakú erőd egész területe másfél hold lehet. Kapuja nyugatra néz. Rómer e földvárat a közelében felkutatott halmokban talált leletek után népvándorláskorinak tartja. 1903-ban Cziráky is ásatott benne. Wekerlefalván egy szabálytalan félkörű töltésű földsánczolat nyomait találjuk.

Zombor határán, a „Gradina" pusztán földvár maradványai, a „Cservenka" városrészben pedig sánczok és erődítések nyomai vannak. (Steltzer Frigyes feljegyzése.) Zsablyától keletre a Tisza és az „Almás-ér" által alkotott félszigeten régi kis erőd nyomait találta Marsigli s annak rajzát is közölte. Ugyanott Temerin felé és Mozsor felé is földvárakat találunk. Őshalmok.

Bács-Bodrog vármegye területét lépten-nyomon halmok és halomcsoportozatok élénkítik. Különösen a Duna és a Tisza mentén gyakoriak. Legtöbbje emberkéz munkája. Mint érdekes régészeti objektumok, már régebben felköltötték a szakemberek figyelmét. A megejtett kutatások után a halmok rendeltetése iránt ma már alig lehet kétségünk; de eredetükkel és korukkal még nem vagyunk tisztában. Annyi azonban bizonyos, hogy a halmok nem egy időből valók és hogy nem egy és ugyanaz a nép hagyta azokat. Általános az a vélemény, hogy készítési idejük az ókortól a honfoglalás idejéig lenyúlik.

A halmok osztályozásánál nagyjában megkülönböztethetünk: csoportos-, hármas-, különálló- és földvárral kombinált halmokat.

A csoportos halmok rendszeres temetők voltak. Minden sírdomb egy vagy több emberi csontvázat rejt magában. Ezek az ú. n. tumulus temetők. E halmok általában alacsonyabbak és laposabbak. Sajnos, hogy legtöbbje már feldúlva és kirabolva maradt reánk.

Az apatini tumulusokat Rómer dr. feljegyzése nyomán Weigang Jánosnak 1902-ben sikerült újból kinyomoznia. Ezek a halmok Bácsszentiván felé a római sánczczal majdnem parallel vonuló, ugynevezett „kis sáncz" kiinduló pontjánál vannak. Számuk negyven és nyolcz sorban fekszenek. Magasságuk fél és egy m. között váltakozik. Legtöbbje a kiosztott és szántás alá került földeken van, s lassan-lassan ezeknek is nyoma vész. Weigang a tumulusokból kettőt megásatott. Mind a kettőben egy-egy ülőhelyzetben eltemetett csontvázat talált. Mellékletük nem volt. A sírok két méternél is mélyebbek. Egy más alkalommal Máhler Ede dr. is jelen volt a sírbontásoknál. A kutatás azonban teljesen eredménytelen maradt.

Bogyán határában négyrendbeli tumulus temető van, melyeket Roediger Lajos 1904-ik évi körútjában a bogyáni erdőben fedezett fel. Ugyancsak Roediger feljegyzéseiből tudjuk, hogy a Bátmonostor-Baja-Rém és Jánoshalma határán elvonúló „Ördögárok" környékén szintén tumulusok vannak.

Gádoron, a vasúttól Őrszállás irányában, szintén van 4—5 tumulus, melyek közül az egyik — a legnagyobb — le van fejtve. Bronzkori és honfoglaláskori sírokat találtak benne.

A kátyi határrészen, a „római sáncz" mellett levő tumulusokból 1902-ben Rohonyi Gyula dr. egyet megásatott. E halomra még Fröhlich Róbert dr. figyelmeztette, a ki azt oly fontosnak találta, hogy annak felásása és az abban található leletek után vélte a „római sáncz" eredetét és rendeltetését megállapíthatni. A felásott halom a „római sáncz"-nak az újvidék-zsablyai és a tiszaistvánfalva-kátyi útak között levő részétől keletre 250 lépésnyire fekszik ama dűlő mentén, a mely a megjelölt két út és a sáncz érintési pontjai között — körűlbelül közepétől kiindulva — a kátyi rét felé vezet. A tumulus átmérője mintegy 15 m; magassága másfél m. A tumulus felszíne alatt 3 m-nyire egy 30—35 évesnek látszó, középtermetű férfi elkorhadt csontvázmaradványait és azok mellett lócsontokat talált. Egyéb melléklete nem volt.

A kiszácsi tumulusokon a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat megbízásából, Roediger Lajos végeztetett ásatásokat. E tumulus-temető a község éjszaki oldalán, a gróf Chotek-féle uradalom területén, a vasúti állomástól éjszakra, az első őrház mellett van. A temető 28 kisebb-nagyobb sírdombból áll, melyek nagyobbrészt hármas sorban vannak elhelyezve. Az út éjszaki oldalán eső legmagasabb tumulus már többször meg volt bolygatva s az éjszaki felén vont határárok miatt meg is csonkították. Ezt a halmot tehát nem is tette kutatása tárgyává. Ásatása során megállapította, hogy az összes tumulusokat

mindenütt 40—50 cm. mély rétegben humusz fedi, s majd mindenik tumulus a tetején be van horpadva: tehát valamikor régen megbolygatták. Roediger az általa felvett helyszínrajzon feltüntetett sírhalmokból az I—VII. számmal jelzetteket ásatta fel. Az I. számú tumulus magassága 2 m. Benne egy összevisszahányt emberi csontvázat és egy 13 cm. hosszú és két és fél cm. széles alakú vastárgyat talált. A II. számú sírhalomban egy korongolt szürke edénytalp-töredék volt. A III. számú halomból csupán egy sardonixból csíszolt gyöngyszem került elő. A IV.-ben ÉD irányban fektetve és fejjel egymásfelé fordítva két gyermekcsontvázat talált. A koponyák alatt egy durva művű népvándorláskori edény, azalatt pedig mintegy 40 cmnyire egy lófog, egy emberi karcsont és vastörmelék volt. A tovább folytatott ásatás során, a talajvizes földben egy felnőtt ember csontvázára akadt. Az V. számú tumulusból egy korongon készült szürke agyagedény oldaltöredékét és egy 10 cm. hosszú, 2—3 cm. széles ∽-alakú vastárgyat talált. A további kutatás során még egy 10 cm. hosszú, lapos fejű, kovácsolt vasszeg és egy kiégetetlennek látszó agyaggyöngy került felszínre. E tumulusnál 2·7 m. mélység után értek a nyers földre. A VI. számú sírhalomban szintén egy 11·5 cm. hosszú és 3 és fél cm. széles ∽-alakú vastárgy fordult elő. Szétszórva a sírban mindenütt emberi csontok feküdtek. Körülbelül 2 m. mélyen, egy 6 cm. hosszú, 2 cm. széles ∽-alakú vastárgyra is akadt, melynek homorú részén — a hosszirányra harántosan — farostok nyomai voltak észrevehetők. A VII. számú sírdombot már korábban kirabolták. (Roediger jelentése nyomán.)

Kishegyesen, a Fodor Mihály szántóföldjén felfedezett tumulusok ásatását szintén tervbe vették.

Madarason, a községtől délre, a Kígyós-bara mellett elterülő közlegelőn 72 sírdombból álló tumulus-csoport látható. A sírdombok középrésze erősen be van horpadva, jeléül, hogy azokat már korábban kirabolták. Roediger a sírokból hatot megásatott. Az analogia után e sírok a kiszácsiakkal egykorúak.

Weigang János, Palonán jártában, négy tumulus-temetőről nyert tudomást. Az 1903. évi iskolai szünet folyamán több sírdombot megásatott. Az ásatás eredménye ismeretlen.

A pinczédi két tumulus-temetőt is Roediger Lajos fedezte fel. 1904-ben Pertschy Ferencz dr. kíséretében megszemlélte, azokról helyszínrajzot és fotografiai képeket vett fel. Az ú. n. „Veliki-Atovi" határrészen levő tumulus-temető még ma is hat nagyobb és hét kisebb tumulusból áll, de a szántott helyeken még mindig tisztán kivehető több elhordott halom helye is. A nagyobbak között nyolcz m. magasságú is akad. Az egyik tágas árokkal van körülvéve; az árkon kívül pedig alacsony kis földvár látható. Alakjára és nagyságára megegyezik a bezdáni „Zöld-halom"-mal. A halmokból négy nagyobb és két alacsonyabb a Czobrda-család tulajdona. A másik, ú. n. „Graskovina"-csoport hat nagyobb és egy-két kisebb tumulusból áll és az előbbenitől mintegy két km-nyire esik. Ez a csoport közel van a „római sánczok" éjszaki oldalához s a Tir- és a Czinczurák-család birtoka. Roediger — a katonai térkép után — Pinczéd éjszaki oldalán, az ú. n. „Csongrád" nevű helyen is tumulusokat sejttet.

A Szentfülöp éjszaki határán elterülő legelőn szintén tumulus-csoport van. Roediger ezt még 1899-ben konstatálta. 1904-ben Pertschy Ferencz dr.-ral a tumulusokon ásatásokat is végeztettek. A jelzett helyen még ma is látható négy alacsonyabb tumulus, de Pertschy dr. állítja és bizonyítják az ásatásban résztvett idősebb munkások is, hogy még a 60-as években is az e csoporttól éjszaknyugat felé, hosszú sorban elnyúló tumulus-csoport volt látható. Roediger e helyen három halmot fel is ásatott. Az elsőben szétszórt emberi csontokat és egy cserépedénytalptöredéket talált. A jelenvoltak állítása szerint ezt a tumulust földnyerés czéljából többször ásták felülről, s mivel látták, hogy alul forgatott föld van, kutatni is kezdték. E közben Lék Mihály a dombban fekvő emberi csontváz mellett egy kardot talált. Az innen 18 lépésnyire eső második sír üres volt. A harmadik is meg volt már bolygatva. Mindössze néhány emberi lábszárcsontot és egy lópatacsontot talált. A negyedik tumulust a községbeliek valami útrendezési czélra széthordták s ugyanakkor a benne talált sírt teljesen szétdúlták.

A vajszkai tumulusokat 1902—3-ban Cziráky Gyula és Tumbász István dr. ásták meg. A sírdombok az ú. n. „Okruglik" határrészen három csoportban, sűrűn sorakoznak egymás mellett. A sorok az É—D irányt követik. Az egyik

helyen 28, másikon 21 a harmadikon még több halom van. Sokat el is szántottak már belőlük. Cziráky a halmok számát száznál többre teszi. Magasságuk 0·7—1·2 m. között váltakozik. Átmérőjük 11—15 m. Az ásatás során 33 halmot bontottak fel. Minden halom közepén 120—150 cm. mélyen egy-egy széthányt csontvázat találtak. A 2. halomból egy köpűs vaslándzsa-hegy került elő. A 3-ban egy cserépdarabot találtak. A 4.-ben két csészealakú edény cserepei voltak. A 6-ban egy simított cserépdarab az egyedüli lelet. A 7. sírdomb alatt a rendes hossznégyszögű sírgödör nyomait konstatálhatták, mely É-D irányban volt megásva. Ez is fel volt dúlva. A 8. sír melléklete egy darabokra tört szürke edény, egy rozsdaette vasdarab és egy antik bronzfibula töredéke. A 9. sírban egy tojásdad alakú vascsatkeret és egy kis elrozsdásodott vasdarab fordult elő. A 10. sírban is csak egy vasdarabka volt. A 11. sírból való egy csésze-féle edény. A 16. sír melléklete egy elgörbített rossz ezüstsodronyos karperecz. A 19.-ből római készítményű vörös edénycserepek kerültek elő. A 20. sírban néhány opál és üveggyöngyszemet találtak. A 21.-ben egy fekete cserép ; a 32.-ben egy hullámvonalakkal díszített barna opálgyöngy ; a 33.-ban pedig egy kézzel formált bögre töredéke volt az egyedüli lelet. A sírokban — miként a pátkai, alsószentiváni és a bakonyi keltakori „százhalmok"-nál — itt is égési nyomokat észleltek. A leletek barbár készítmények, de sajátosságaik erős római befolyást árulnak el. E körülményből Cziráky e halomsírokat a szarmata-jazyg-korból származtatja.

Vaskúton, a községtől éjszakkeletre 12 tumulus áll, melyek az említett földvárral vannak összefüggésben. A halmok átlagos magassága 20—30 m. között ingadozik ; oldaluk ma is feltűnően meredek, úgy hogy csak némely oldalról lehet rájuk felkapaszkodni. A halmok közül 1868-ban Czirfusz Ferencz, Rómer közbejöttével, négyet megásatott. Konstatálták, hogy azok emberkéz munkái és hogy temetkezési czélokra szolgáltak. A halmok mindegyike egy-egy emberi csontvázat rejtő és kemencze-alakúlag kiégetett sírbolttal bírt. A csontváz mellett, a kiszácsi és a madarasi tumulusokban talált ——.-alakú vastárgyon és a gereblyére emlékeztető formájú, farostokkal bevont vaskapcsokon kívül egyebet nem találtak. Rómer a halmokat, belső szerkezetüknél fogva, a geszterédi (Szabolcsvárm.) halmokkal tartotta megegyezőknek s a leletek alapján a népvándorlás korából valóknak véli. Dudás a jászszentgyörgyi halmokban talált analog jellegű leletek után, azok építésének idejét a Kr. u. II—III. századba helyezi.

Hármas halmot találunk : Apatinban, a „Zigeuner-Heide" dűlőben levő erdőben ; Bácsban, a „Trsanik-pusztán", és a „Széplaki erdő"-ben ; Bácsföldváron, a községtől éjszakra, a Ferencz-csatornán túl, a „Crnabara" mellett ; Csurogon, a Zsablya felé eső határszélen ; Kölpényen, az „Alpár-puszta" felé eső részen ; Magyarkanizsán, a telecskai magaslaton ; ugyanott az ú. n. „Zákó"-, „Fehér"-, és a „Körmöczy-halmot". Martonoson, a „Nagy"-, „Pap"- és a „Kis-halom" néven ismert tumulusokat ; Mohol határán 3 nagyobb halmot ; Nemesmilitics határszélén, Őrszállás felé szintén hármat.*) Az egyik felásott halomban keltakori fegyvereket találtak.

Hármas és többes halmokat találunk még : Palánkán, Borócz felé az erdő szélén ; Szabadkán, Tavankút felé ; Sztapáron, a „Zsárkovácz" felé húzódó földháton ; Újvidéken, Pircs felé és a „Vaskapu" puszta részen húzódó földháton ; Zsablyán, a községtől nyugatra ; Zomborban, a Bácsszentiván felé húzódó hosszas földháton ; s végre : Zentán, az „Orompartok" alatti síkon a „Lapos"-, „Kis"- és a „Bátkai" halmot. Ez utóbbiakat Dudás Gyula megásatta. A bennük talált sírok a népvándorláskorból származnak.

A harmadik kategóriába sorozhatnók a Tisza mentén és a vármegye alsó felében található különálló halmokat. Ezeknek nemcsak nagyobb arányaik, hanem az egymástól következetes irányban és távolságban való elhelyezésük is ad némi jelleget. E halmok optikai összefüggésben vannak s így valószínű, hogy azok lánczolata annak idején stratégiai czélokra is szolgálhatott. Martonoson alul, dél felé, a halmok szakadatlan lánczolatával találkozunk, melyek részint közvetetlenül a Tisza mellett, részint attól kissé távolabb, az „Orompartok"-on vannak elhelyezve. Magyarkanizsán, az „Orompartok"-on, az említett három névtelen halmon kívül találjuk a „Fehérek-halmát", a „Zákó"- és a „Körmöczy-

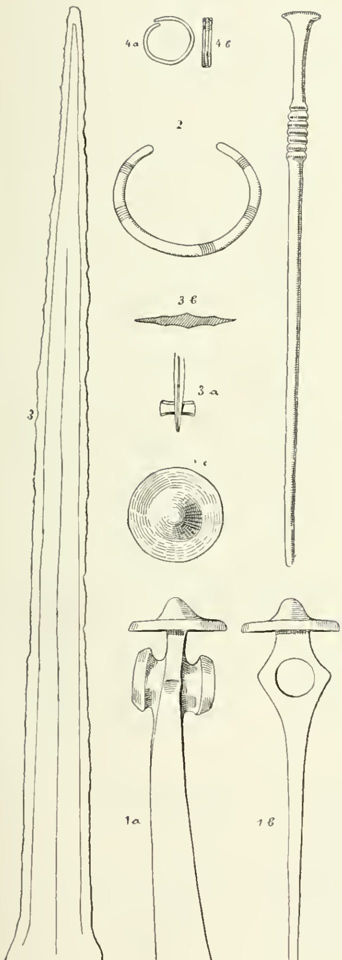
*) Rajzuk a „Bács-Bodrog Vármegyei Történeti Társulat" albumában.

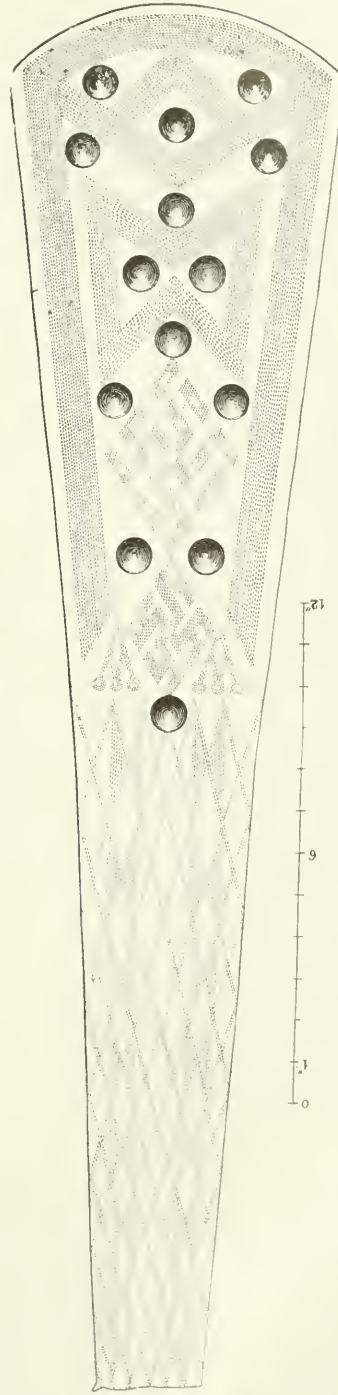
halmot"; a vasúti állomásnál pedig a „Pap-halmot". Zentán, az „Oromparton" szintén öt halom sorakozik. A „Kalocsa-pusztán", a völgy partján áll az ú. n. „Pivár-halom". Moholon, a község mellett szintén van egy névtelen halom. Péterrévén, a Tisza mellett hat halom áll; a községtől nyugatra pedig szintén egy nagy halom. Borzsoky Sándor péterrévei lakos a majorsága területén levő halmok közül egyet építési czélokra felásatott s abban egy csontvázas sírkamrára talált. A halomból előkerült érem alapján a sír a Kr. u. IV. századból származik. Óbecsén is több halom ismeretes. Egy a községben, egy pedig a szerb temető helyén áll. Péterréve felé, a nagy réten, a „Perlaki pusztán" van az ú. n. „Perlačka-humka" nevű halom. Bácsföldvár határán, a Crna-bara mellett találjuk az ismert három halmot, közöttük az ú. n. „Csont-halmot" is. Csurogon, a község belső területén áll egy nagyobb halom maradványa; határában Zsablya felé szintén három nagyobb halom. Zsablyán, Mozsor felé két halmot, a községtől nyugatra pedig három halmot találunk. Novoszelló-puszta felé Mozsorig 14 halom látható. Ezek közül 4 nagyobb vonja magára a figyelmet. Legnagyobbak a „Csicsovszki" és a „Kamen" nevűek. Szemtanúk állítása szerint tele vannak emberesontokkal. Sajkásgyörgyén, a községtől éjszakra, a zsablyai országút mellett is áll egy nagy halom; kelet felé pedig még kettő. A nyugati legelőn van az ú. n. „Csonka halom". Sajkásszentiván határában is van 4 halom. Mozsortól Titelig, a „Titeli fennsík"-on pedig 11. Titeltől Újvidékig — a „római sánez"-tól keletre még ma is több halom látható, melyeket Marsigli a „római sánczok"-ról rajzolt térképébe is felvett.

Az elszórtan fekvő és magányosan álló halmok közül különös figyelmet érdemel a bezdáni ú. n. Zöld halom, a melyet 1899-ben Roediger Lajos, majd Bosnyák János és Radich Tihamér ástak meg. Ez a halom 32 m. alapépítményű és felső koronájánál 25 m. átmérőjű, a környező talaj síkjából három m. magasságban kiemelkedő, mesterségesen emelt halom, melyet 10—11 m. széles és fél m. mély árok körít és egy 40—45 cm. magas, 6—7 m. széles kis alacsony töltés szegélyez. Kis földvárnak nézné az ember. A kutatások során Roediger a megásott három m. hosszú és egy m. széles árokban vékony faszén és hamuréteget talált. A Bosnyák és Radich által végzett folytatólagos kutatások alkalmával az ásatást az átvágás nyugati végén kezdték. A kiszélesített árokban, a külső földsánczczal egy vonalon, egy kövésőt, tűzpadokat és konyhahulladékokat találtak, jeléül, hogy a halmot valamely kőkorszaki telep helyére emelték. A domb középrészén, a dombtetőtől mintegy 60 cm-re, emberi csontváz és vaseszközök elrozsdásodott darabjaira és V. István ezüstpénzére akadtak. Az É-K oldalon húzott másfél m. mély árokban szintén emberi csontokat találtak V. István pénzével. A halomban összesen nyolcz sír volt elhelyezve. A koponyák mind É irányban feküdtek.

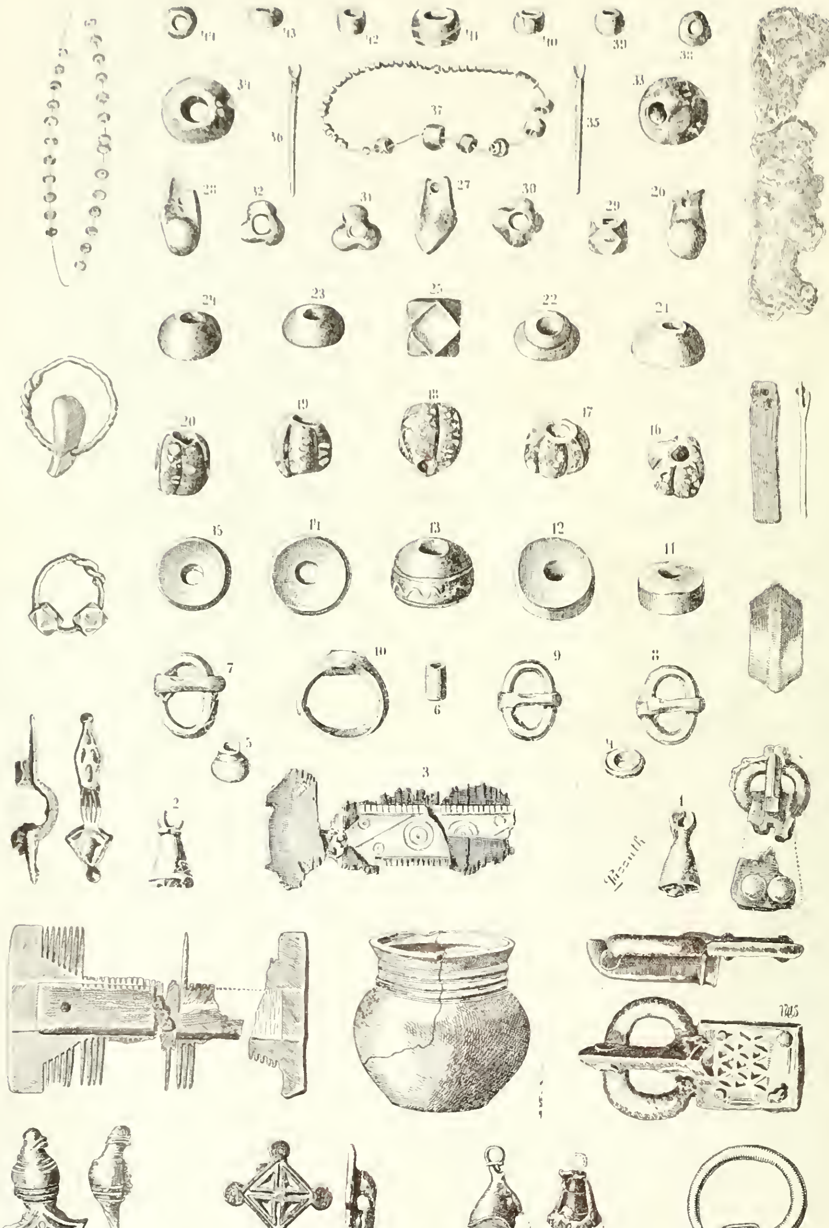
Bajmokon, a község alatt, a szabadkai úton levő dombban sírt, urnákat és római érmeket találtak. Csávoly határán is van egy „Kékhegy" nevű halom. Csonoplyán is ismerünk egy megásott halmot. A zombor—csonoplyai törvényhatósági műút építése alkalmával *Fernbach* Péter országgyűlési képviselő átengedte a birtokán levő és a csonoplyai út mentén fekvő, mintegy 50 m. átmérőjű és két m-nél is nagyobb magasságú dombot. A domb egész tömege hordott fekete föld volt. A mikor a földet a környező talaj színéig lehordták, 30 cm. mélységben egy teljesen ép emberi csontvázat találtak. Mellette apró, fehéres csontok (de nem emberi csontok), egy vaskéspenge, egy csat és valami nehezebb fémből, talán bronzból való karika szétporlott darabjai feküdtek. A leletek elkallódtak. Felsőszentivánon, a határ déli részén is van egy nagyobb halom. Jánoshalmán találjuk a vármegye tengerszínfeletti legmagasabb pontját, a „Banka-halmot"; továbbá a „Fehér-", „Göcs-", „Sikáros-" és „Teréz-halmot" is. A vármegye éjszaki és éjszaknyugati részén elterülő homokos vidéken a halmokat nehéz megkülönböztetni a közönséges homokbuczkáktól. A ma itt látható halomszerű magaslatokról tehát nem tudhatjuk biztosan, hogy azok a többi tumulusokhoz hasonló alkotások-e, vagy a széltől összehordott homokzátonyok.

Őrszállás határán két nagy halom volt. Az egyik az ú. n. „Obere Türkenhügel", a másik, mely kisebb, az „Untere Türkenhügel". A kisebbet Beke Imre a Vármegyei Tört. Társulat megbízásából 1902-ben megásatta. Konstatálta, hogy a halom úgy van összehordva. Roediger — a ki szintén ott járt — e halmokat a vaskútiakkal egyidőseknek véli. Az ásatások során leletre nem akadtak. A halmot a tulajdonos házépítéshez széthordatta. Parragon a községtől nyugatra

A zentai bronzlelet és a titeli ezüstlap.

A monostorszegi szarmata-jazyg sírleletek.

eső hosszas földháton két halom van. Pinczéden, a határnak Liliomos felé eső részén öt nagy halom látható ; Paripás felé pedig négy. Regőczén, a község alatt a Telecskán egy nagy, a vasúti állomástól délnyugatra pedig egy hatalmas köralakú magaslat áll négy halommal. Szabadkán, Zenta felé is egy halom. Tataháza határában van az ú. n. „Fehér-halom". Tiszakálmánfalván, a községtől éjszakra szintén van egy halom. Torzsától Sóvé felé van az ú. n. „Terkentempel" nevű halom. Úrszentivántól délre, a község határszélén van az ú. n. „Töröksírdomb". Vaskút határában, az ismert tumulusokon kívül van egy „Kőhegy" nevű halom is. Zombor határában is van egy magányosan álló halom, az ú. n. „Akasztófa-halom".

A földvárakkal kombinált halmok között első helyen állanak a vaskútiak. Ugyanilyenek a bácsi határban ismert hármashalmok, valamint a bácsföldvári hármashalom is. Roediger a Bogyánban felfedezett tumulus-csoportok mellett egy nagy és két kisebb földvárra bukkant.

Madarason a „Sánácz" nevű pusztán a négy „török-halom", mellett ; továbbá : Mélykút határán a „Sáncz-hegy" mellett egy-egy földvár maradványa látható. Szilbereken, Doroszló irányában, az ú. n. „Katharina-berg" felé szintén van egy földvár. E dombon ülőhelyzetben eltemetett csontvázas sírokat találtak. Szántás közben az eke ma is minduntalan sírokat vet fel. Újvidék határán, a „Vaskapu" pusztarészen, a hosszas földháton ismert hármas-halom szintén földvárral van összeköttetésben. Zsablya határán, a Mozsor felé eső két halom között is földvár terül el.

A szarmata-jazyg népnek, mely e vidéken lakott, bizonyára nagyobb telepei is voltak. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a harczias barbárok állandó csatározásokban álltak a rómaiakkal : önként következik, hogy telepeik és otthon maradt hozzátartozóik védelméről is gondoskodniok kellett. Védelmi rendszerük alig nyerhetett egyébben, mint az e fajta földművek építésében kifejezést. És hogy ez a védelmi rendszer a népvándorlás idejének további szakán is fenntartotta magát, erre nézve elég az avarokra utalnunk, a kiknek „gyűrűvár"-ait (hring) az egykorú krónikások le is írták. Ilyen „avar-gyűrű"-ket ismerünk is. A jövőben folytatandó kutatások eredményének egybevetése után nem lesz nehéz a felsorolt földműveket korok szerint is osztályozni. *A szarmata-jazyg nép.*

A hosszas csatározásokban kimerült jazygok ereje Kr. u. 173-ban a győzelmes római fegyverek alatt végképen megtörött. A rómaiak ezt az alkalmat felhasználván, a határokat a Duna partján rögtönzött telepeikkel megerősítették, a legyőzötteket pedig a Dunától 76 stádiumnyira visszaszorították.

A római kolóniák nyomát a vármegye területén csak Titelen és Begecsen találjuk. Titelen őrhelyük, Begecs határában pedig kastellumuk volt. Ez utóbbit a „Bács-Bodrog vm. Történelmi Társulat" ásatásai is megerősítették.

Bács-Bodrog vármegyében több helyen is találtak már római eredetű régiségeket. Ilyen : a bátmonostori szárkofág ; a monostorszegi, Bachus-alakot ábrázoló, domborműves kőkoporsó-darab ; a bácsi domborműves és feliratos emlékkő ; a szabadkai és almási sírkövek ; a begecsiekhez hasonló, monostorszegi bélyeges téglák és a küllődi padozat-mozaik-részletek, valamint a mélykúti templom oldalába falazott faragványos kövek is. Valamennyi építőanyagként került a jelzett helyekre.

Bács-Bodrog vármegye területe sohasem volt római birtok. Ha a jazygok elvileg meg is hódoltak a rómaiak hatalmának, de a római államszervezeten továbbra is kívül estek.

A szarmata-jazygok emlékeit a vármegye egyes helyein felásott temetőikből és a szórványosan előfordult régiségleletek sajátosságaiból ismerjük fel. Így : a *monostorszegi* sírmezőn végzett ásatásokból igen becses régiségeket szerzett a vármegyei múzeum. Az ásatások során 11 sír gazdag tartalmával ismerkedtünk meg. A feltárt sírok fekvéséből kitűnt, hogy a temető soros. A sírok iránya : K-Ny. Több sírban a vázakat ülve temették el. *A jazygok emlékei.*

Az első sír tartalma egy pár ezüst-fülbevaló és számos változatos alakú és színű apróbb-nagyobb üveg-, gyanta-, kő- és paszta-gyöngy s átlyukasztott farkas- és szarvasfogak. E sírból való egy kezdetleges mívű, rosszúl égetett kis agyagedényke is. A 2. sírban egy pár bronz-szíjvég volt. A 3. sírban, a fej mellett talált edénytöredéken kívül, a nyak táján kisebb-nagyobb gyöngyök, a mellen egy bronz-csatt, a könyök táján egy elefántcsont-fésű volt. A 4. sír üres. Az 5.

sírból került elő egy pár ezüst-fülbevaló ; üveg, gyanta, szurok, koráll és különféle pasztagyöngyök ; két laposfejű aranytű, egy elefántcsont-fésű, egy rossz ezüstből való gyűrű és két kis ezüstcsatt a lábról. A 6. sírból csupán egy síredény cserepei kerültek elő. A 7. sírban, az öv táján volt egy nagyobb bronz-csatt, közvetetlen mellette egy elefántcsont-fésű ; a mell balfelén zománczozott bronzfibulák, üveg- és nagy szurok-gyöngyök, halfark-alakú aranyozott bronz ruhadísz, csörgők, fülbevalók és gyűrű ; a czombcsontok között egy orsógomb ; a lábfejeknél egy kis cserépedény, apró üveggyöngyök, átlyukasztott szarvasfog, bronzdrótra fűzött csörgők, nagyobb szurok- és gyanta-gyöngyök és azok darabjai. A 8. sírban melléklet nem volt. A 9. sír tartalma 25 szem apró üveggyöngy. A 10. sírban, mely már fel volt dúlva, csak egy bronz tűcske és egy edénytöredék volt. A 11. sírból való egy csiholóvas tűzkővel, egy kis vascsatt, egy pár ezüst csatt és egy csiptetővas elrozsdásodott darabjai. egy kis pántszeggel átütött bronzlemezzel.

Gomboson, a Papszállás éjszaki árkában, sárgaföld szedése közben, Biber Mária 35 különféle szem-színű gyöngyöt talált. A füzérben van egy tonna-alakú nagy példány, három sardonix, tíz zöld üvegpaszta, négy kék üveg, öt fehér kagylóhéj, tíz vöröses paszta és két fehér paszta.

Zentán, a „Mákos"-nak nevezett tiszaparti szőlőkben talált csontvázas sír mellett lócsontokat ; az „orom"-i két sírban edényeket, egyikben pedig egy három cm. átm. arany csüngőt ; a „híres sor"-iban pedig Diocletianus érmét találták.

A bácskeresztúri jazyg-sírokat 1898-ban Kuzmiák Sándor bontogatta fel. A sírmező a bácskeresztúr—liliomosi határrészen fekszik. A leletek előfordulási körülményeinek leírását nélkülözzük ugyan, de a vármegyei muzeumba beszállított szépszámú és igen becses leletekből következtethetünk a sírmező kiterjedtségére és leletekben való gazdagságára. A bronzokból a fibulák között találunk két fogaskerék-alakút, egy áttört művűt, egy félíves kengyellel bírót és különféle más alakú fibulák töredékét ; egy bronz-gyűrűt, egy pár abroncsalakú karpereczet és többek töredékét ; nyitott végű sodrony- és lemezkarikákat, csattot, tükörtöredéket. Legnagyobb számban a gyöngyök vannak képviselve. A füzéreken több mint 300 szem kisebb-nagyobb különféle színű és alakú szurok, üveg, kagylóhéj, sardonix, borostyán, fehér koráll és más krétás anyagú, bordázott és betétekkel díszített pasztagyöngy van együtt. A sírokban lelt két Marc Aurelius-féle érem, mint becses korhatározó tárgy, különös figyelmet érdemel.

1898-ban Németpalánkán, a község és a Boróez közötti útra eső téglaégető gödrökben, egy sírban bronz-karpereczet, agyagcsészét és bögrét találtak. A leletek a M. N. Muzeumba kerültek. Ugyanott 1902-ben szintén igen érdekes gyöngyfűzér került felszínre. A leletet Hipp Dezsőné a vármegyei muzeumnak ajándékozta. A füzérben van egy nagy fehér, egy sardonix, két világoskék üveg, két sötétkék, hat zöld, öt sárga négyszögletű paszta, egy barnás gyanta és hat fehér ; összesen 32 gyöngy-szem.

Weindl Mór, apatini nagybirtokos földjén, a Szond és Gombos közötti, ú. n. Debeljacs-pusztán, 1900-ban nyolcz sírt kutattak át. Az 1. sírban a csontváz végtagjai rendetlen helyzetben voltak. Egyszerű bronz karperecz volt mellette. A 2. sírban egy kezdetleges díszítésű, szélesszájú urnát leltek. A 3. sír gyermek sírja volt, egyszerű bronz-karpereczczel. A 4. sírban egy 78 m. átmérőjű, 5 mm. vastag, pontokkal díszített bronz-karperecz volt. Az 5. sírban két drb 67 mm. átmérőjű egyszerű, bronzdrótból lemetszett karpereczet, egy bronz-fibulát és 150 drb. különböző színű üveg- és ékkőből való gyöngyszemet találtak. A 6. sír gazdag tartalmához járul egy üvegkorongocska. Ezt egy hasonló nagyságú bronzfedő takarja. Mind a két tárgyat egy kezdetleges művű agyagedény alatt találták, mely közvetetlenül a koponya mellett volt elhelyezve.

Ifj. Frey Imre gyűjteményéből ismeretes a „Kudela-lelet", mely *Zombor* nyugati határán, a katonai kórház közelében, a Mosztonga egyik nyúlványa mellett, a Kudela Antal szőlőföldjén levő domb sírjából került felszínre. A domb területén a nagy számban előforduló csontvázak mind kelet felé fordított arczczal, É-D irányban feküsznek. Az egyik csontváz karján egy bronz-huzalból készített karperecz és egy bronz gyűrű volt. A csontváz körül még 35 gömbölyded carneol és egy vörösre égett agyag-gyöngyszem feküdt. Volt a leletben még egy durva készítményű cserépedény is. Zombor határában, a Thim-féle téglaégető terü-

letén még egy temetőt ismerünk, mely talán a késői jazyg-korból származik. Itt bronz-tárgyakkal vegyesen vastárgyakat is találtak. A Mérő-féle téglaégetőből való egy római utánzatú, barbár kis edény és egy fibula. Mindakettő az ifj. Frey-féle gyűjteménybe került. A fentebbiekhez csatlakozik még az a lelet, a melyet a Szemző-kerttel szemben levő téglatelepen találtak. Ebben az emberi csontvázon kívül egy vaskard, egy bronz-fibula és állítólag egy pikkelyes bronzöv is volt. A tárgyak elkallódtak.

Az Újverbászon épült kenderfonó-gyár területén, csatorna-ásás közben, egy férfi és egy nő csontvázára akadtak. A csontvázak É-D irányban, a koponyák délnek feküdtek. A női csontvázon egy primitív nyakéket, kezén ugyanolyan formájú karpereczet, a fejénél pedig egy egyszerű rugós bronz-fibulát találtak. A férfi csontváza mellett egy köpűs vasláńdzsa feküdt. A csontvázak lábánál egy-egy kis bögre volt elhelyezve. Az ékszertárgyak mindegyike római ízlésre vall. E helyen már többször találtak régiségeket, közöttük egy Constantinus-féle érmet is. Az érdekes leleteket a vármegyei muzeum őrzi.

Apatinban, a „római sáncz" mellett fekvő Bekker-féle telepen számos vastárgy: kések, sarlók; a sáncz közelében levő téglagödrökben pedig bronz karpereczek, gombok, fülbevalók, fibulák, csüngő-díszek, karikák, sörényes oroszlánfejet ábrázoló lemezek, csatok, szűrő- és mécsestöredékek, bronz-lemezek és bőrmaradványok voltak. A leletek erős római befolyásra engednek következtetést. A csontvázak alig egy m. mélyen, arczczal keletnek fordítva feküdtek, a karok pedig a mellre és a medencze tájára voltak helyezve. A rendszeres ásatás során nyolcz sírt bontottak fel. Ugyanott az ú. n. „Teknősbéka-halom"-nál folytatott ásatás során feltárt sírban, egy szépalkatú koponya mellett, két bronz fülbevaló és két edényke volt.

A Kr. u. II. század végén megindult néphullámok megingatták a római birodalmat. Kr. u. 259 körül Dáczia a gótok hatalmába került; 380 után Pannónia is elveszett. Az ide tartozó néptörzsek közül a IV. század végén a germán és a szarmata néppel szövetkezett hunnok vették át a vezetőszerepet. Ez a lóhátra termett nomád nép harcziasságban, életmódban, kitartásban, erkölcsben, és szokásban nem különbözött a szilaj szarmatáktól. Birodalmukat Attila uralkodása idejében virágzásának a tetőpontján találjuk. A rettegett hunn-király félelmetes fegyvere előtt meghódoltak az összes népek, melyek a Kaspi-tengertől a Keleti-tengerig terjedő végtelen területen laktak. De bár Attila a Duna és a Tisza rónáira helyezte át hatalmának súlypontját, itt volt székhelye és udvara: maga a hunn nép tömegesen nem költözött be és nem telepedett le, hanem mindvégig ott maradt, ott tanyázott a déloroszországi pusztaságon. Ez időben tehát e vármegye területe is csak igen kis részben volt hunn, hanem a szarmata-jazygokon kívül germánokból és egyéb barbár elemekből állott. Ez oknál fogva a vármegye területén talált népvándorláskori régiségleletek osztályozásánál a részletezésekbe alig bocsájtkozhatunk. Hunnok.

A mult század ötvenes éveiben Óbecsén, a „római sáncz" mellett, egy csontvázas sírt találtak, melyből két fekete bögre, bronzlemeztöredékek és két fűzér gyöngy került felszínre.

1902-ben pedig Adán, az ú. n. „Orompartok"-on, földásás közben, soros sírokra akadtak. A sírokban fekvő csontvázak mellett edények voltak. Ugyanott, a Csúzdy-féle téglaégetőben is gyakran találunk csontvázas sírokat. Nagy Lajos ottani tanító elbeszélése szerint, egy ilyen sírban a munkások arany ékszereket találtak. A találók a leletet a zentai ékszerészeknél 60 koronáért értékesítették. Futakon szintén találtak egy népvándorláskori sírt. A megmentett leletekből 1896-ban Schwerer János egy kardpengét és egy vadászkést ajándékozott a vármegyei muzeumnak.

A régi Zsablya közelében, a „Novoszelo" nevű szőlők tövében, 1900-ban, töltésépítés közben, a kubikosok öt barbárkori sírt ástak fel. A sírok alig egy m. mélyen és egymástól egy és másfél m. távolra estek. A csontvázak mellett durva művű fekete edényeket és elrozsdásodott fegyverneműeket (kés, tőr, kard) találtak. A lelt tárgyak a munkások kezén elkallódtak. Egy sír felbontásánál Szikits Ferencz gátbiztos is jelen lévén, a sírban fekvő harczos csontváza mellett talált 33 cm. hosszú tokos vasláńdzsát és a hozzá tartozó almaalakú bronz-lándzsanyélgombot a vármegyei muzeumnak beküldötte. A csontváz mellett egy 30—35 cm. magas fekete agyagedény is volt.

A topolya—zobnaticzai leletek szintén előkelő helyet foglalnak el e csoportban. 1887-ben Kiss Lajos földbirtokos zobnaticza-pusztai tanyáján, részint építkezés, részint faültetés közben több sírra akadtak. A csontvázak mellett kezdetleges művű, rosszul égetett edényeket, különféle ékszertárgyakat és eszközöket találtak. Az egyik csontváz nyakán kisebb-nagyobb szemű és különféle színű gyöngy és egy bronz-fibula volt; mellette pedig egy rozsdaette vaskés feküdt. Ugyanott egy orlókő-párt, egy kettős sordonyból való nyakéket, egy csörgőt, két tömör karpereczet és két gyűrűt is találtak. A tárgyakat a vármegyei muzeum őrzi. E helyről 1903-ban a szabadkai városi muzeum is nyert egy bronz-fibulát és 23 gyöngyszemet.

Mátételkén 1904-ben egy eddig parlagon heverő homokos terület rigolozása alkalmával két sírra akadtak. Az elsőben a csontváz éjszak felé fordított arczczal feküdt, még pedig úgy, hogy a feje nyugati, a lába pedig keleti irányba mutatott. A csontváz nyakán volt egy összekapcsolható 43 cm. kerületű bronznyakperecz, vállán pedig egy 20 cm. hosszú, köpűs vaslándzsa. Mellette egy durva művű, fekete bögre is volt. A másik sírban hasonló feketetörésű edényt, egy kis törött sodronyfibulát és két drb. 9—11 és fél cm. hosszú, valószínűleg karpereczneк használt bronzhuzalt találtak. Hasonló torquest és edényeket Adán és Kishegyesen is találtak. A mátételkei sírleletek ifj. Frey Imre gyűjteményét ékesítik.

Szépliget határának déli részén, mikor a torzsai vasúti töltéshez földet kubikoltak, az ott dolgozó munkások több sírra akadtak. A csontvázak mellett bronzkarpereczeket, elrozsdásodott vaseszközöket és bögréket találtak.

Gyulafalva telepítése alkalmával a házak telkén szintén számos sírra akadtak. Egy sírban a csontváz mellett egy fibulát, két karpereczet, egy bögrét és egy orsó-gombot találtak.

A moholi szőlőkben talált sírokban a csontvázak mellett edények voltak. Ugyanilyen sírokat tártak fel 1898-ban töltés-építés közben a mészégetők közelében is.

1892-ben Zomborban, a szondi kaputól délnyugatra eső Kukula-féle téglaégető-telepen is találtak egy sírt, melyben a másfél m. mélyen fekvő csontváz mellett, egy 89·5 cm. hosszú, 3·5 cm. széles, nyélszeggel ellátott vaskardot; egy 17 cm. hosszú vaskés-pengét, egy bronzcsattot és egy három cm-nyi széles, négyszögletes ezüstlemezt találtak. A lelet a vármegyei muzeumba került. Ugyanonnan 1896-ban egy vaslándzsát is kapott a muzeum. Ezekhez csatlakozik a bácskeresztúri ásatásokból nyert s a vármegyei muzeumban őrzött tárgyak gyűjteménye, közöttük egy nyitott, harántrovátkás karika, bronzcsatt és csüngő; szíjdíszítmények, kapcstöredékek és egy orsó-gomb. Ott találjuk végre a monostorszegi különféle telepekről szerzett szórványos leleteket és a szilágyi, bajai és a bátmonostori népvándorláskori sírokban talált emlékkészletet.

A számbavett emlékeket bajos lenne külön-külön osztályozni, de azoknak hunn-szarmata eredetét az áttekintés során szerzett összbenyomás alapján, mégis megállapíthatjuk.

Attilának 453-ban bekövetkezett halála után a hunn birodalom feloszlott. Fiai nem tudtak egymás között megegyezni; szövetségeseik fegyvert fogtak ellenük s birodalmuk a germánok kezére jutott. A legyőzött hunnok az Al-Duna és a Dnjeper mellékére szorultak; onnan pedig az V. század utolsó negyedében teljesen visszavonultak a déloroszországi síkságra. Valószínű, hogy ez időben a vármegye területén továbbra is a germánokkal szövetkezett szarmaták utódai: a nomád életet élő jazygok és más barbár törzsek laktak.

Avarok. A germánok száz éves uralmát az Altáji-hegység környékéről származó *avarok* törik meg. E lovas nép „vitézségben, hatalomban és félelmetességben“ igazi utóda volt a hunnoknak. Hatalmukat egészen a Balti-tengerig kiterjesztették. A gepidák megsemmisítésével és a longobardok elköltözésével 568 körül egész Magyarország birtokukba került. Nyomdokukon az egész Alföldet a velük szövetséges *szlávok* lepték el. Hatalmas khagánjuk: Baján, székhelyét és ezzel az avar birodalom hatalmi súlyának középpontját is az Alföldre helyezte át.

Az avarok hosszas háborúkat viseltek a bizánczi császárokkal, miközben több véres vereséget is szenvedtek. Később azonban belvillongások gyengítették erejüket, míg végre Nagy Károly, a frankok császára, 791-ben behatol Pannóniába, sőt még a Duna-Tisza közére is, és végkép letöri őket.

Emlékszerű hagyatékaikat az alább leírt régiségleletekben véljük felismerni.

A bácsfeketehegyi sírlelet tartozéka: két drb. fülbevaló, két drb. karika, egy csengetyű, egy láncztöredék, egy kisebb bronz-karika és 12 szem gyöngy. A fülbevalók ezüst-karikához csatolt, három aranyozott pánttal összetartott gömböcskéből állnak, melyekhez egy nagy, üreges félgömb csatlakozik. Ez az alsó gömb barna, zománczszerű anyaggal van befuttatva. A karika átmérője 2·1 cm; a három kis gömbé 2 cm, a nagyobbé 2·6 cm. A két karika rossz ezüstből való; átmérője 1·6—1·7 cm. Alja négy összetett gömböcskével van díszítve. A csengetyű ruhadíszül szolgálhatott. Kúpalakú, teteje bordás kupola, melynek alján egyszerű és harántvonalas abroncsok díszlenek. A kis csengetyű vert munka. Bronzból való, de meg van aranyozva. Magassága 5 cm; átmérője 2·8 cm. A bronzlánczból 4 cm. hosszú s másfél szemnyi részlet maradt fenn. A gyöngyfűzérben kék, szürke, zöld és sárga pasztából való betétes, különféle alakú és nagyságú gyöngyszemet találunk. — 1908-ban egy lovassír tartozékai kerültek napfényre, a melyet a téglagödrökben foglalkozó munkások ástak ki. Volt a leletben két hurkos fülű kengyelvas, egy lándzsa, három drb. hármasszárnyú nyílhegy, egy bronzcsatt és egy bronz pántlemez. A leleteket Kozma Dezső odavaló jegyző mentette meg s később a vármegyei muzeumnak ajándékozta. Ugyaninnen szarmatta jellegű indás és griffes szíjvég került a halasi muzeumba.

Bácsszentivánon, a „római sáncz"-ban, 1885-ben, ásás közben egy teljes csontvázra akadtak. Mellette két arany fülbevalót találtak. A függők karikájának az alján négy-négy apróbb gömböcske volt elhelyezve. A leletet a találók a zombori ötvösöknél értékesítették.

1905 tavaszán Regőczén, Bessenyei Lukács szőlőföldjén, rigolozás közben egy csontvázas sírban egy aranyfüggőt, 15 szem különféle nagyságú carneolgyöngyöt, hét darab babszem-nagyságú, tömör aranycseppet találtak, olyanfélét, a minőket a függőkön most is használnak.

A függő és három szem gyöngy a vármegyei muzeumba került. A fülbevaló párjáról mitsem tudunk. Lehet, hogy azt is, mint a hét aranycseppet és a 13 szem carneolt, a bajai ékszerészek váltották be. A függő aranylemezből van kalapálva; az egyik vége szélesebb és úgy van összehajtva, hogy a másik hegyes véget befogadhassa. A körlemez külső oldalán, arányosan elosztva, három ponton 3—3 gömbből alakított gúlácska van. A lemez szélessége 0·4 cm; a karika átmérője 3 cm.

E csoportba tartozik a bácskeresztúri fülönfüggő-díszrészlet is, mely aranylemezzel burkolt szurkos anyagból való négy kis- és egy nagyobb gömböcskéből van alakítva.

Cziráky Gyula 1898-ban fedezte fel a gombosi avarkori temetőt, melyben a sírok sorosan feküdtek. A temető az erdő-utcza külső végétől éjszaki irányban ágazó köz keleti részén lakó özv. Stetináné háza végében van. A terület azon a helyen fekszik, a melyet a „római sáncz" bekerít. Az ásatások során 43 sír gazdag és tanúlságos tartalmával ismerkedtünk meg. A sírgödrök mélysége 0·5—2·1 m. mélység között váltakozik; irányuk ÉÉNy—DDK. A gyermekeknek csekélyebb sírokat ástak; minél mélyebb a sír, annál gazdagabb leletekben. A csontvázakat kinyújtott helyzetben találhatni. Koporsó nélkül, ruhástúl vannak elhantolva. A férfi háromszárnyú nyila, az asszony kése és orsógombja csaknem mindig feltalálható. Az ékszertárgyak között gyakoriak a gyöngyökkel díszített bronzhuzalból való fülbevalók; a ruhadíszek közül a trébelt művű bronz szíjvégek, pitykék és boglárok; továbbá a késtokok díszítésére szolgált czifrázott csontlemezek. A gyermek-sírok tartozéka a bögre. Több sír fel volt dúlva. A gombosi temető korát a VII—VIII. századi avar-szláv kultúrával hozhatjuk kapcsolatba.

Még 4 sírt találunk Návay Márton gombosi lakos szántóföldjén, melyeket a fentiekkel egy sorban kell érintenünk. E sírokban vas- és bronz-csatokat, karikákat, fülbevalókat, vaskés pengéket, gömb- és dinnyemag-alakú gyöngyöket találtak. Hasonló sírt találtak a község déli részén, Asztalos András háza telkén. A csontváz lábánál egy kis bögre volt. A kishegyesi temető leleteinek mását a Pogány Jenő által felásatott gombosi vasútmenti régibb középkori temető eddig átkutatott 66 sírjából való mellékletek szolgáltatják.

Igen édekes eredménynyel járt az az ásatás is, a melyet a Várm. Történelmi Társulat megbízásából Weigang János Apatinban, a „Szikes"-en végzett. Az első sírban a csontváz arczczal keletnek fordulva feküdt; mellette vaskéstöredékek voltak. A „Szikes"-t átmetsző dombban talált sír már sokkal gazdagabb

volt. Volt benne egy erősen megrongálódott vaskard; egy háromszárnyú vasnyíl töredéke; egy vaslándzsa-töredék; 15 drb aranyozott bronzlemezből préselt, kettős pajzs-alakú szíjdíszítmény, hét drb mélyített faragású díszítéssel ellátott elefántcsont-lemez; egy drb csont törmarkolat; több ívelt hajlású, vékony csontlemeztöredék. A csontlemezek analogiáját a puszta-szent-imrei honfoglaláskori leletek között is megtaláljuk. A csontváz ÉK irányban feküdt. A kiemelt koponya feltűnően nagy; hátulján sebhely látható. Az ifj. Frey-féle gyűjteményt is ékesíti hasonló korú arany fülbevaló-csüngő, a melyet Őrszálláson találtak.

Szabadkán, a Macskovics-féle téglagyárban is több alkalommal találtak népvándorláskori sírleleteket. Az 1901-ben felbontott e korbeli sírban, a hosszhelyzetben fekvő csontváz mellett, háromszárnyú nyílhegyek, ezüst lemezkék, csattok és egy halomban csontból való takácseszközök voltak. Érdekes vonatkozásban állanak az itteni leletek a szabadkai városi muzeumban őrzött díszes római edényekkel, a melyeket vermekben elrejtve, ugyanennek a téglagyárnak a területen találtak.

Ez emlékcsoportban különösen ki kell emelni a kishegyesi sírmezőt. 1906 január első felében, a kishegyes-feketehegyi törvényhatósági műút kiépítése alkalmával, Kishegyes községének délkeleti végén, az ú. n. „sárgagödör" mellett temetőre bukkantak. A sírokat a Várm. Tört. Társulat megbízásából Gubitza Kálmán kutatta fel. A sírok sorosak; mélységük 1—2 m. között váltakozik. Irányuk ÉK-DNy. Egymástól való távolságuk 3—3 és fél m. A csontvázak hanyatt nyújtott helyzetben fekszenek úgy, hogy a fej következetesen ÉK irányban van. A karok az oldalak mellett nyujtóznak. Férfiak, nők, gyermekek, szegények, gazdagok vegyesen temetkeztek. Csupán egy esetben volt tapasztalható, hogy férfi és nő közös sírba került. Feldúlt sír is fordult elő. Az elhúnytat a sírban puha aljra fektették. A sír kibélelésére szőrös bőrt, mohát, vagy turfát használhattak. A ruházat minémüségére világosságot vet az egyik övcsatt mellső oldalára tapadt szőttes lenyomat, mely finom szálaival a mai kenderfonálból készült házi-vászonra emlékeztet; ugyancsak érdekes még az egyik bronzpántba szorított heveder megmaradt foszlánya és néhány kidolgozott bőrdarab. Koporsójuk nem volt, csupán a sír oldalát bélelték ki fával. A sírokban laza, durva művű bögrék és az azok mellé helyezett kisebb-nagyobb emlősök csontjai, de főként a tyúkféle szárnyasoktól eredő csontok, tojáshéjak, halcsigolyák, faszén-törmelékek és égett állati csontdarabkák mind azt mutatják, hogy az eltemetett részére étel- és italféléket tettek a sírba. Mindezeket a lábak mellé vagy a fej közelébe helyezték. A sírok leggyakoribb melléklete a vaskés, melyet hol a jobb, hol a bal kézbe tettek. A ruházat tartozékai: az övcsat és a szíjvégek. A szegények sírjában az övcsat vasból való; a gazdagabbak felszerelése azonban bronz. A szíjdíszítmények ornamentikája a hunn-szarmata indás, griffes és állatviadalos motivumokat tárja elénk. A női sírok ékszertárgyai szintén a hazai régibb középkori sírmezőkön talált e nemű emlékek ismeretes formáihoz hasonlítanak. Az itteni leletek a szentesi temetőből származó emlékekkel vannak a legközelebbi rokonságban. Túlhaladná a rendelkezésünkre álló tér szűk keretét az eddig feltárt 78 sír részletes ismertetése, de nem hagyható említés nélkül a temető lovassírja, melynek jellemző tárgyai nem hagynak fenn kétséget azoknak a hunn-avar-korból való származása iránt. A kishegyesi lovassír analogiáját fedezzük fel a dávodi és a bátmonostori leletekben. Az elsőben két kengyelpárt, két zablát, két köpüs vaslándzsát és két kést találunk; a bátmonostoriban két kengyelvas, két zabla s két zablafeszítő rúd volt. Mind a két helyről származó lelet a vármegyei muzeum újabb szerzeménye.

Még három lovas sírleletet ismerünk. Első a szeghegyi. Erre 1901-ben, ifj. Hollinger György szeghegyi lakos udvarában, partásás közben bukkantak. A sírban két emberi csontváz, egy lókoponya és azok mellett a következő tárgyak voltak: egy kezdetleges művű bronz-csengő; egy 8-as alakú bronz lánczszem és annak töredéke; egy kis ezüst sodronyból hajlított karika; egy bronzcsatt; Heraclius és Heraclius Constantinus két aranyérme; két hurkos fülű kengyelvas, egy vascsatt; egy rézüst; egy vascsákány; egy vödör vasalkatórészei; vasláncztöredékek; egy hosszú görbe kés, egy köpüs vaslándzsa, egy vassarló; egy rosszúl égetett edény s több ismeretlen rendeltetésű vasdarab. A sírgödör iránya keletnyugati. A sír korát az ott talált bizánczi érem után a Kr. u. VII. század közepére tehetjük.

1898-ban Bácsszentivánon is találtak egy lovassírra valló leletet. A lelet tárgyai: két kengyel, melyek közül az egyik hurkos fülű, a másik külön tagozással ellátott, magas fülű avartípus. Hasonlók a kishegyesi formákhoz. A leletet egy négyszögletes rúdból alakított csikó-zabla egészíti ki. Az előfordulás körülményeiből csak annyit tudunk, hogy a tárgyakat fadöntés közben találták.

A harmadik lovas sírlelet Baján, Allaga Ottó odavaló ügyvéd szőlejének rigolozása alkalmával került felszínre. A sírban fekvő emberi és lócsontváz mellett két almaalakú, magasfülű kengyelt, egy levélalakú, köpűs vaslándzsát, egy díszített vasgerelyt, két csikó-zablát, aranyozott ezüstlemezből trébelt ruha- és szíjdíszítményeket és az avarkori sírokból annyira ismeretes, karomforma véggel ellátott, kereszt-alakú szíjdíszítmények sajtoló mintáját találták. A felsorolt leletek a „Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat“ muzeumába kerültek.

„Az avar-leletek egy külön emlékcsoportot tesznek — írja Nagy Géza — s ha egyben-másban kereszteződnek is a velük egyidejű szarmata vagy ritkábban germán jellegű emlékekkel, mégis élesen kiválnak közülük.“ Lovas-sírjaik kengyel-típusait megtaláljuk a kishegyesi, a bácsszentiváni, a szeghegyi, a bajai, dávodi, bácsfeketehegyi és a bátmonostori leletekben; a paizsalakú szíjvégeket az apatini sírokban; a trébelt díszítő-elemeket a gombosi temető leletei között; az összetett gömbökből alakított díszítményeket a regőczei, bácsszentiváni, bácsfeketehegyi és a kishegyesi fülbevalókon; a hármas szárnyú nyílcsúcsokat a gombosi, a bácsfeketehegyi és a szabadkai leletekben; s végre: a jellemző feszítő-ruddal ellátott zablát a kishegyesi és a bátmonostori lovassír tárgyai között.

Az avar uralom letörése után a szövetséges bolgár fejedelmek függetlenítették magukat; sőt az avarokat is hatalmuk alá hajtották. A letört avarok valószínüleg beleolvadtak a közöttük lakó és az akkor már számban is erősebb bolgár törzsekbe.

A bolgárok a Duna—Tisza közén, főleg a Tiszán túl laktak. Anonymus szerint a Duna—Tisza közén Zalán uralkodott a bolgárok fölött s székhelye Titelen volt.

A IX. század utolsó évtizedeiben Ázsia felől újra feltűnik egy nép: a magyar, mely hódító erővel tör nyugat felé. Útjában feltartóztathatlanúl átlép a Kárpátokon és hatalmába veszi ezt a rokon-elemektől lakott szép hazát.

F o r r á s m ű v e k: Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat „Évkönyv“-e. — „Arch. Értesitő.“ — „Arch. Közlemények.“ — Hampel: „A bronzkor emlékei Magyarhonban.“ — Hampel: „A régibb középkor emlékei“ — Pulszky: „Magyarország Archaeologiája.“ — Wosinszky Mór: „Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége“. — Dudás Gy.: „Bács-Bodrog várm. egyet. monografiája.“ (Milleniumi kiadás.) — Iványi I.: „Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történeti helynévtára.“ — Gyárfás J.: „A jász-kunok története.“ — Szilágyi S.: „A magyar nemzet története.“ — Acsády I.: „A magyar birodalom története.“ — Iványi I.: „Szabadka története.“ — Érdújhelyi Menyhért: „Ujvidék története.“ — „Bácska“ 1886. és 1887. évf. — „Bácsmegye“ IV. évf. — A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat irattára.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE TÖRTÉNETE.

I. A VÁRMEGYE TÖRTÉNETE, A HONFOGLALÁSTÓL A MOHÁCSI VÉSZIG.

1. *A honfoglalás és a vezérek kora.*

Bács-Bodrog vármegye, a mai Baja, Jánoshalma és Szabadka homokjától, le egészen a Tisza torkolatáig lapályos föld; csak éjszaki felében emelkedik ki félköralakban a síkságból egy széles, hullámos földhát, a Telecska, világosan megjelölve a határt, a meddig egykor a Duna és a Tisza hullámai terjedtek.

Míg a Telecskától határolt terület vízben szegény, addig az attól délre eső mélyebb lapály annál vízdúsabb.

Ennek a vidéknek sajátságos jelleget adnak a telecskai dombok és homokbuczkák aljában fakadó erek, (a Kigyóér, Bácsér, Kőrösér, Mosztonga, Jegricska, Nagybara, Bélabara, Csikér stb.) a Duna és a Tisza partjain elterülő mocsarak, a szigeteket alkotó mellékágak, valamint a Szabadka melletti palicsi tó és az ettől keletre fekvő Ludastó, melyek mindmegannyi maradványai annak az édesvizű tengernek, mely egykor az egész Alföldet elborította.

Az egész vidék, de különösen annak déli része, rendkívül termékeny; folyói halakban bővelkednek, legelőin dúsan tenyészik a kövér fű, s így érthető, hogy e terület már a legrégibb időkben is alkalmas helyűl kinálkozott a letelepedésre, a halászattal és marha-tenyésztésel foglalkozó nomád népeknek.

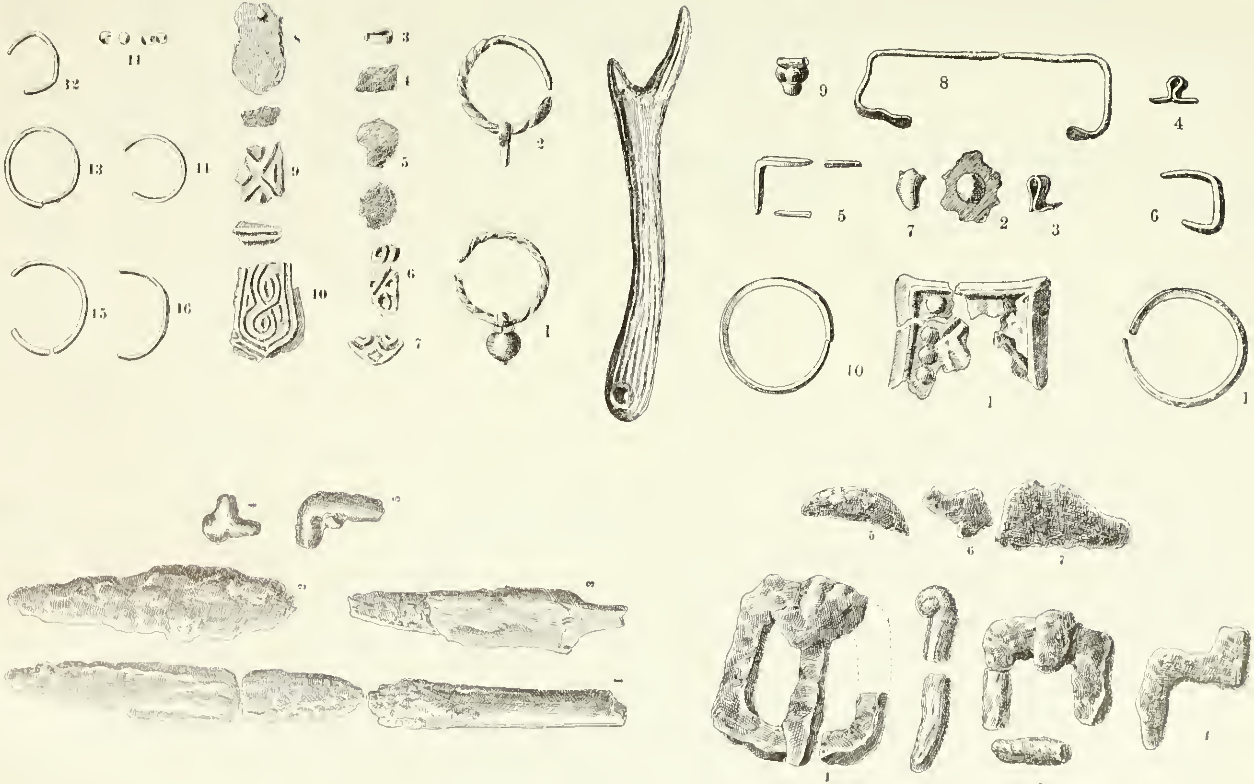
Római emlék e területen igen csekély maradt fenn, a mi világos jele annak hogy e vidék kis területe volt római uralom alatt és az is rövid ideig.

Kik lakták tehát az országnak ezt a részét, mikor a magyarok a IX. század végén ideköltöztek?

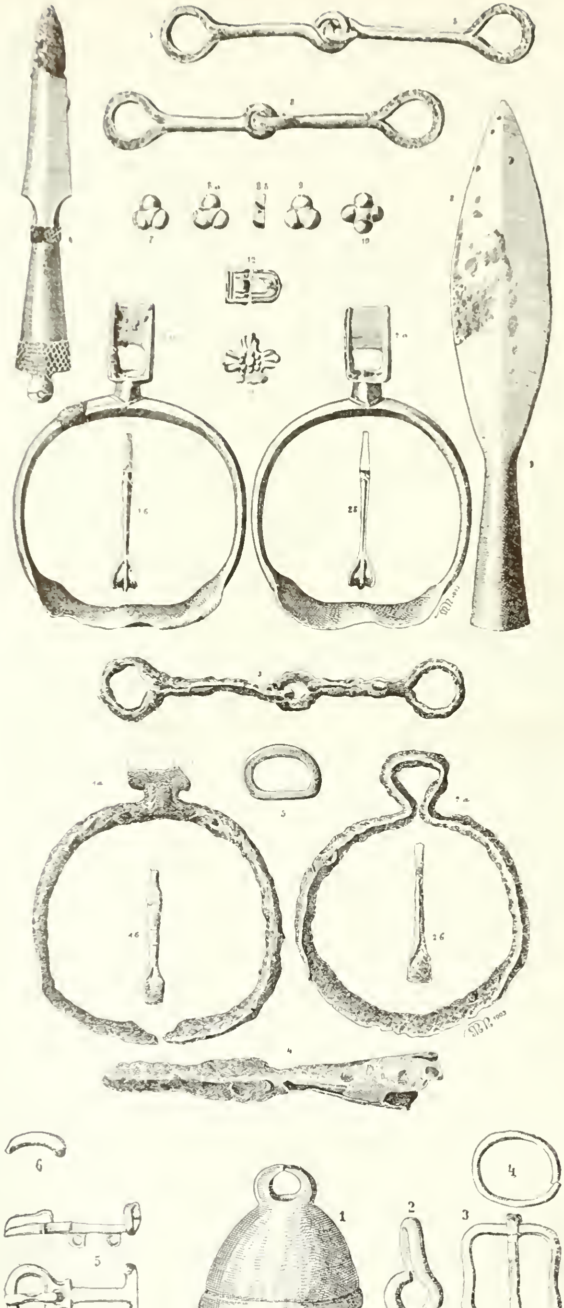
Az avarok. E kérdésre elég kimerítő felvilágosítást adnak régi oklevelek és egyéb hiteles kútforrások. Így egy névtelen salzburgi krónika 873-ban, tehát 22 évvel a magyarok bevándorlása előtt említést tesz a Duna—Tisza közén tartózkodó avarokról, a kik valószínűleg maradékai voltak annak a hatalmas avar néptörzsnek, melyet 796-ban Pipin, frank fejedelem igázott le és hajtott szolgaságba. Bizonyos tehát, hogy midőn a magyarok e területre jöttek, itt még avarokat is találtak. (Borovszky Samu: A honfoglalás története 51. l.)

Szláv törzsek. De az avarokon kívül még szláv népek is voltak e vidéken; mert arról is van tudomásunk, hogy már a honfoglalás előtt az Alföldön számos apró szláv ország keletkezett, melyek a szláv patriarkalizmus elve szerint családfők alatt állottak. Egy ilyen szláv tartomány lehetett a mai Bács-Bodrog vármegye helyén a bodrikok, vagyis a keleti obotriták független törzse is, melyről szintén említést tesznek forrásaink.

A létért való folytonos harczoknak e küzdelmes idejében az egyes néptörzsek kénytelenek voltak már meghódított szállásaikat és területeiket földsánczokkal megerősíteni, hogy tanyájukat az ellenséges támadások ellen megvédelmezhessék. Így tettek már az avarok is. Őket azután a szlávok utánozták,

Részletek a gombosi avarkori leletekből.

A szeghegyi és bajai avarkori sírleletek.

a kik szállásaikat szintén földből készített sánczokkal kerítették be, a hol pedig már ilyeneket találtak, azokat a maguk számára felhasználták.

A mai Bács-Bodrog vármegye területén, különösen a folyók mentén, számos ilyen földvárat találunk, melyeket részben az avarok, részben a szlávok építettek. Ezek mindegyike egy-egy telep volt, melyeket a honfoglaló magyaroknak egyenként kellett az ellentálló szlávoktól elfoglalniok. Ilyen földvárak voltak: Bodrog, Bács, Békavár (Küllőd), Becse, Kisdi, Szelénd, Szabadka és a mai Zombor melyeket a magyarok a bodrikoktól hódítottak meg. (Šafarik.)

Hogy e várak már a XII. században is fennállottak, sőt hogy régiségök már ez időben a köztudatba is átment, ezt az is bizonyítja, hogy már Béla király névtelen jegyzője is, mint régi várakról emlékezik meg róluk.

Hogy a szlávok már a honfoglalás előtt e területen tartózkodtak, arról a mai napig is fennmaradt számos helynév tanúskodik, melyeket a magyarok a szlávoktól egyszerűen átvettek és megmagyarosítottak.

Szláv eredetű helynevek: Bács, melyet Stelzer az ó szláv bastina szóból származtat, mely régi iratokban szláv férfinevet is jelentett. A szláv bodrikoknak egy nagyobb telepe volt itten, melyet a magyarok elfoglalván, nevét megtartották és nevezetesebb helyként, a körülötte fekvő vidék középpontjává tették. (Iványi István Bács-Bodrog várm. helynévt. III. 3.)

Hasonlókép szláv eredetre vall a Bodrog név is, mely helyet Safarik szerint a magyarok vagy az itt talált bodrikok után nevezhettek el Bodrognak vagy pedig a várat a már használt Bodrog névvel vették át tőlük. Bodrog névvel már II. Endrének a tihanyi apátság részére kiadott megerősítő levelében is találkozunk. (1211.) Ebben említés van egy Budrik nevű halastóról (in partibus Bodrug), melynek birtokában IV. Kelemen pápa 1266-ban megerősíti az apátságot. (Századok 1881. 582—83.)

Szláv eredetű még Bélikút = fehér vagy világos szöglet, Tavankút, ma puszta Szabadka határában = sötét szöglet, Coochka = Kucska, vagyis nyőstény kutya. e várföldet, a mint alább látni fogjuk, IV. Béla király 1277-ben a bélakúti apátságnak adományozta. (Wenzel: Árpádkori új okmt. VII. 29.)

Pest, a mai Illokkal szemben, 1237-ben már fennállott; a név a szláv pesek = durva szemű homok szóból képződött. Baraeska, mely első ízben Róbert Károly királynak egy 1318-ban (1322-ben) kelt adománylevelében fordul elő, a szláv boru = fenyűfagyökből alakult. Böki vagy Buki (ma Dunabökény), a buku = bükkfa gyökből. Kabol (Kabul) helynév egy 1301-ben kelt oklevélben fordul elő, szintén a szláv kobola szóból képződött, mely szó magyarul lovat jelent. Szláv eredetre vallanak még Pordánez (Bács környékén), mely egy 1308. évi, Gerecz (a régi Bács vármegyében), mely egy 1334-iki oklevélben említtetik, valamint egy 1410-ben említett, talán Doroszló környékén előtűnő) Mazalócz nevű helység is.

A magyar nemzet 895. év késő őszén szállotta meg a Felső-Tisza vidéket, azonban a bekövetkezett téli időszak miatt csak 896. tavaszán folytathatta előnyomulását a Duna felé.

Mialatt a Swatopluk fiai között kitört belviszály a szlávokat a nagy Morva birodalomban teljesen lekötötte, azalatt a magyarok megrohanták a morváktól függő Duna—Tisza közét és e vidéket egészen a Szerémségig elfoglalták, lakosait leigázták vagy szétszórták, a kik pedig a magyarok fegyvereinek meg nem hódoltak, azok kénytelenek voltak a bolgárokhoz vagy a horvátokhoz menekülni. A honfoglalás.

Természetes, hogy azoknál a földváraknál, a hol a népek nagyobb tömegekben laktak együtt, kemény harczokat kellett vívniok a magyaroknak az erősen ellentálló szlávokkal. Bács, Bodrog, a Vajas folyó melletti táborhely és Titel, mindegyik nevezetes állomás, a melyhez a honfoglaló magyarok harczi dicsőségének — úgy lehet — egy-egy fényes emléke fűződött. E vitézi tettek sokáig foglalkoztatták a nép képzeletét. Emlékök évszázadokon át élt a nép ajkán, a regősök mondáiban, az igriczek epikus dalaiban, a honnan később a krónikákba kerültek, melyek e harczok emlékét napjainkig megőrizték.

A mai Titel (Anonymusnál Tetel, Titul XVIII. és XLI., középkori okleveleinkben (Titöl, Tetöl és Tytil) a honfoglalás idejében valószínűleg valami nagyobb népcsoport főhelye volt, melyet a magyarok elfoglalván, már ez első megszállás idejében is fontos szerepre volt hivatva, mert a honfoglalókat további előnyomulásukban a hatalmas Duna feltartóztatta és így egyelőre kénytelenek voltak Titelnél, mint véghelyen megállapodni.

Három évig tartózkodott a magyar nemzet az elfoglalt nagy Alföldön, (897—900), a mikor felkerekedett és átkelvén a Dunán, elfoglalta Pannoniát. (Pauler Gyula : A Magyar Nemzet története Szt. Istvánig 35—36. lap.)

De ha el is hagyták a magyarok a Duna-Tisza közét, azért az új haza határa továbbra is az Al-Duna maradt, és épen azért az ország határszélén erős őrizetet kellett hagyniok. Ily őrség székhelye lehetett Titel is, nem messze attól a dunai révtől, a melyen át a szlávok, a hódító magyarok elől a Szerémségbe menekülve, nekik a hadak útját megjelölték.

A teljesen árvizmentes titeli fennsík, kövér füdús legelőivel és halakban bővelkedő vizeivel, azonkívül a letelepedésre is rendkívül alkalmas volt, mert itt megtalálták a magyarok mindent, a mi őket az őshazára emlékeztette.

Mikor a dunántúli rész már szűknek bizonyult, — a mi a nagy kiterjedésű földeket követelő legelők miatt néhány év múlva bekövetkezett, — a nemzet egyrésze ismét visszaköltözött a Duna-Tisza közére.

Baja, Jánoshalma és Szabadka homokja ugyan nem volt alkalmas a letelepedésre, de a nagy folyók mentén, — különösen a Tisza partján, — már a honfoglalást követő első évtizedben megjelentek a magyarok sátortelepei, miként azt Regino, prümi apát krónikájában is olvashatjuk. (Borovszky S. i. m. 115. stb. lapok.)

A halakban gazdag Tisza partján keletkeztek az első nagyobb telepek, mint Zenta, Ada, Péterréve, Becse, Csurog, Titel ; különösen az utóbbi és Zenta a legrégibb halásztanyák közé tartoznak. De a Duna mentén is számos telep keletkezett, miként ezt az újabbi ásatások során előkerült honfoglaláskori leletek is igazolják, melyek nemcsak azért becsesek, mert feltüntetik az első megszállás helyeit, hanem azért is, mert némi világot vetnek a honfoglalók művelődési viszonyaira is.

Mindjárt Baja alatt, *Bátmonostor* határában találtak egy lovassírt, melyre 1904-ben Angyal Lajos szeremlei gazda szőlejében, a földmunkálatok közben bukkantak. A sírban egy vitéz és egy ló csontvázának maradványain kívül, két kengyel, egy zabla, két levélalakú nyílhegy, ezüst lemeztöredékek és húsz bronzpityke (szíjdísz) feküdt. E lelet újabban a vármegyei múzeumba került. (Gubitza Kálmán közlése.) Lejjebb, *Apatin* határában, Rauschenberger I. polgári iskolai igazgató szőlőtelepén, az úgynevezett római sánczok mellett, szintén egy lovassír került napfényre. A lelet két kengyel- és egy zablatöredékből áll, melyeket szintén a vármegyei múzeumban helyeztek el. Az Apatin melletti *Bácsszentivánon* (egykor Priglevicza-Szent-Iván) 1898-ban a munkások fadöntés alkalmával egy vaskengyelre akadtak. A tovább folytatott ásatások során csupán két kengyel, egy csikózabla, egy vaslándzsa és egy bronzkarika került napfényre, jeléül annak, hogy e tájon csak egyes sír volt. (Archaeologiai Értesítő 1904. 261—263.)

A honfoglaláskori leletek között kétségkívül legbecsesebb a vármegyében a *Gombos* község belterületén 1899-ben felfedezett honfoglaláskori temető. Gombos község határában, a hol eddig nemcsak a népvándorlás korából, hanem a történelem előtti korszakból is rendkívül értékes leletek kerültek napfényre, *Cziráky* Gyula plébános három sírmezőt fedezett fel. Ezek közül a harmadik, benn a faluban, a házak között, az utczán és a kertekben terül el és a honfoglalás vagy a vezérek korából való.

A sírok közül különösen kettő vonja magára a figyelmet ; az egyik egy lovassír, melyet Kálozi Mátyás kertjében találtak. Ebben egy 15—16 éves ifjú csontváza feküdt, lábainál lófej, melynek szájában összehajtott zabla volt. A másik sírban egy harczosnak 175 centiméter hosszú csontváza feküdt, nyaka alatt, mellén és csípői alatt zöld patinás vékony lemez darabjai voltak. Jobb czombcsontja felső csuklójához közel, 3 darab deltoid-alakú pengében végződő nyíl úgy feküdt a tegez vasalása között, hogy fele kívül, fele belül volt, ezek fölött néhány cm. távolságban egy vaskés feküdt. A csontváz dereka táján vas-csatt volt, ezen kívül még néhány vasdarab. A fentebb említett 15—16 éves ifjú csontváza melletti sírokban egy kifejlett ember, a másikban egy felnőtt asszony, mellette apró gyermek, a következő sírban ismét egy-egy asszony, végül egy 8—10 éves gyermek csontváza feküdt. (Archaeologiai Értesítő 1903. évf. 60—61.) Az utóbbi leletek megerősítik abbeli feltevésünket, hogy e temető már a honfoglalás utáni korból, tehát abból az időből való, mikor a nemzet Pannóniából visszatérve, a mai Bács-Bodrog vármegyében végleg letelepedett.

A Gombostól keletre fekvő *Bácskeresztúr* község határában *Kuzmiák* Sándor gyűjtött össze honfoglaláskori emlékeket, melyek a földmunkálatoknál kerültek a napvilágra, u. m. határozatlan fémkeverékből készült karpereczeket, gyűrűket, szívidomú függőt, halántékgyűrűket és egy durva agyagedényt, melyeket jelenleg szintén a vármegyei múzeum őriz. (A Magyar Honfoglalás Kútfői 587. lap.)

Az újfutaki Rezső-majorban, épület-alapozás alkalmával, két kengyelt és egy csikózablát találtak, melyeket *Godor* Ignácz a vármegyei múzeumnak adományozott. (Archaeologiai Értesítő 1904. 261.)

A Tiszamenti Ada és Péterréve helységek határában szintén néhány honfoglaláskori tárgy került a vármegyei múzeumba. Adáról néhány bögre, lándzsa és kardtöredék, továbbá egy csata-bárd, Péterrévéről pedig gyöngyfűzérek, bronz-fülbevaló, kagyló, bronzkarperecz, vaskarika, késpenge-töredékek, bronz-sodrony-tekercs, fej- és ruhadíszek ; az utóbbiakat *Cziráky* Gyula gyűjtötte egybe a „Vármegyei Történelmi Társulat“ költségén.

Végül honfoglaláskori sírokat találtak még az újonnan alakúlt Szilágyi telepes község határában, valamint Regőczén (Rigyicza) is. Az előbbi helyről lándzsákat, nyílhegyeket, bronzszíj-végdíszeket és egy gyűrűt, az utóbbi helyről pedig bronzkarpereczeket és halántékgyűrűket őriz a vármegyei múzeum. Az itt 1906-ban talált lovassír azonban alkalmasint a népvándorlás korából való.

Tudjuk, hogy a honfoglalás után a magyar nemzet, külföldi kalandozásai miatt, valóságos réme lett Europának. Ezeknek a kalandoknak a harczi dicsősége azonban korántsem ért fel avval a sok ember-veszteséggel, a mit e külföldi hadjáratok a nemzetnek okoztak. De bár egész nemzetségek pusztultak is el ez öldöklő harczokban, és bár ennek következtében számos szállás vált uratlanná a Tisza partján, mégis azt állíthatjuk, hogy e vármegye területe már 997-ben, Géza fővajda halálakor, teljesen be volt telepedve.

Titel alatt, Titelrévtől kezdve, egészen Szilszegig (Susek) és Bánmonostoráig, a Duna volt az új haza határa.

Túl a Dunán, a Szerémségben bolgárok tanyáztak, midőn pedig II. Vazul, byzanczi császár a bolgár birodalmat elfoglalta, a görög császárság lett a vármegye közvetetlen szomszédja. (1019).

A letelepedett nemzetségek azonban, a vármegye határszéli fekvése miatt, folytonos támadásoknak voltak kitéve; azért őrhelyeket kellett szervezniök, és így keletkeztek a Duna mentén az első őrhelyek, mint Titel, majd a mai Újvidék helyén Várad, odább Futak és Pest, (Illok átellenében) melyek idővel mind nagyobb jelentőségre emelkedtek.

Arra a kérdésre, hogy mely nemzetségek szállották meg először és vették birtokukba e vármegye területét, csak legrégibb okleveleink nyújtanak némi halvány adatokat. A vármegye nemzetségei.

A vármegye legrégibb birtokosainak a Bancsa, Botond, Haraszt és a Vaja nemzetségeket kell tartanunk. A Bancsa nemzetség egyike azoknak, melyek a Duna és a Tisza közén telepedtek le. Ősi fészke az egykori Bancsa helység, Bács és Parraga között, a tovarisovai határ éjszaki szélén, továbbá Orbászpalotája, a mai Verbász. A nemzetség tagjairól azonban csak 1213-tól kezdve vannak okleveles adataink. Ekkor lép fel Orbász comes és ennek testvére Beke. E nemzetség előkelő helyet foglalt el, tagjai közül többen viseltek magas egyházi méltóságot, s birtokai még a XIII. században is összefüggő egészet alkottak, melyek megannyi bizonyítékai, hogy azokat az első foglalás jogán bírta. (Karácsonyi János : Magyar nemzetségek I. 197.)

A Botond-nemzetség őse — Anonymus szerint — Botond apja, Kölpény volt, kiről a Névtelen jegyző azt állítja, hogy Árpád fejedelemmel rokonságban állott. E Kölpény emlékét a mai Kölpény (azelőtt Kulpin) helység őrizte meg, mely a XIII. századi oklevelekben Cwlpwn, 1345—1418 között pedig Kulpi, vagy Kölpi név alatt fordúl elő. Kölpény a Vajas-ér mentén, a Bodrog vár (talán inkább Bács) környékén telepedett le.

A Botond nemzetség azonban, a ránk maradt oklevelek szerint, már a XIII. században a Dráva és a Száva között élt, körülbelül azon a helyen, a hol ugyancsak Kölpény a mai Kupinovo várat a Száva partján (a Szerémségben) építtette. Miután pedig tudjuk, hogy Szent István király uralkodása alatt Szalánkeméntől Illokig még a Duna volt az ország déli határa, kétségtelen, hogy a Botond nemzetség a mai Szerémvármegye területén csak Szent István uralkodása után telepedhetett le.

Anonymus előadása szerint, ez a nemzetség még az ő korában, a XII. században is előkelő birtokos volt, mind a Bácskában, mind a Dráva és a Száva közén is.

Okleveleink e nemzetséget illetőleg még a következőkről tudósítanak: 1231-ben élt egy Botond nevű nemes ember, a kinek anyja Szond helység egy részét birta. Ettől nem messze éjszakra fekszik Köllyüd (ma Küllőd, azelőtt Kollut) ennek 1305-ben egyik földesura, Bolyár fia Bathond volt. (Karácsonyi i. m. I. 273.)

A Haraszt nemzetség, mely a régi Bodrog vármegye területén telepedett le, tiszamenti birtokait szintén az első foglalás jogán birta. Ősi fészke a mai Magyarkanizsától délre eső Felső-Adorján volt, a hol egykor az e nemzetségtől alapitott monostor állott. Hogy azonban e nemzetségnek a Duna mellett is lehettek birtokai, azt a mai Gádortól félórányira eső Haraszti (ma Rasztina) nevű puszta is bizonyitja, bár okleveles adatokkal ezt nem tudjuk igazolni, mert a legrégibb ránk maradt oklevél szerint Haraszt 1333-ban már Drugeth János nádor birtoka; de miután e család Nápolyból Róbert Károly királylyal vándorolt be hazánkba, neki ez csak szerzett birtoka lehetett.

A Vaja nemzetség a XIII. században szintén a mai Szond vidékén volt birtokos. Alkalmasint e nemzetség is azon Vajas folyó mentén telepedett le, a melyről már Anonymus megemlékezik és a mely alkalmasint azonos a tihanyi apátság alapitólevelében is előforduló Vajas folyóval. Közvetetlen adataink e nemzetségről azonban csak 1229-től kezdve vannak. A nemzetség egyik öreg tagja volt Mohor, a kit 1242-ben a tatárok megöltek. Fia Jakab 1229-ben nagyanyja leánynegyede fejében Szondot birta. Fiai a tatárdúlás alkalmával rabságba estek, honnan csak az egyik, egy Hippolyt nevű, menekült meg 1244-ben. (Karácsonyi i. m. III.)

A honfoglaló magyarokon és a meghódolt szlávokon kivül még a következő népelemek telepedtek le a vármegye területén az Árpádok korában.

Besenyők. A besenyők népe Szent István király idejében költözött be hazánkba. Egyik telepük Besnyő vagy Besenyő, a régi Bodrog vármegyében, a Duna mellett, Bajától éjszakra feküdt, a melyről II. Endre király a tihanyi apátság részére 1211-ben kiállitott megerősitő levelében is megemlékezik.

Ugyancsak a besenyők emlékét őrzi Beszen (Bezun) falu is, mely III. Endre királynak az irat keltét meg nem jelölő oklevelében, Gara helység tőszomszédjaként szerepel. Ezt az adománylevelet a kalocsai káptalannak 1308-ban kelt átiratából ismerjük. (Zichy család okm t. I. 101. l.) E helység neve előfordúl egy 1333-ban kelt oklevélben is.

Izmaeliták. Az izmaeliták vagy szaraczénok két helyen is laktak a vármegye területén. Az egyik telepük, III. Béla királynak egy 1173—1196 között kiadott és Szond határjárását tárgyaló oklevele szerint, Apos (Opos, Opus) faluban volt. Ez az Apos a mai Apatin tájékán, alkalmasint Szond határában feküdt. (Wenzel i. m. XI. 61.) A másik helységük Csurlak, a mai Csurog volt, mely 1238-ban eműttetik első izben, a midőn IV. Béla király a székesfehérvári János vitézeknek a szaraczén Csurlak nevű falu vásárjövedelmét és a tiszai révet adja Becsénél. 1468-ban volt még Bodrog vármegyében egy Besenyőfő nevü vízmeder.

Kunok. A kúnok IV. Béla király uralkodása alatt költöztek be hazánkba, de már a tatárjárás alatt pusztitva, rabolva hagyták el az országot. A tatárdúlás után azonban IV. Béla király ismét visszahívta s a mai Kiskúnságba telepítette őket.

De a kún nép kóbor, vándor természete következtében nem tudott egy helyben megmaradni és a számukra kijelölt szállásokról elköltöztek mindenhova, a hol részükre a letelepedésre alkalmas hely kínálkozott.

A vármegyében számos ilyen kúntelepre találunk, melyek közül egyike a legnevezetesebb és legrégibb kún szállásoknak az, mely a mai Kiskúnhalas környékén alakult és egy kúnszéknek is főhelye volt.

Kún telep volt Csószapa (Csézapa) is, melyet az 1580—1590. évi defterek Jankószállás néven említenek és mely nem lehetett más, mint a régebben Jankováez néven ismeretes mai Jánoshalma.

Egy 1495. évi oklevélben Ivánka-szállás, egy másikban Inka-szállás nevű helység említtetik (Csánki Dezső i. m. II. 197.), mely alkalmasint nem más, mint a Jánoshalmától keletre fekvő Ivánka major. Ettől délre esik Kisszállás, mely, mint a neve mutatja, szintén kún telep, továbbá a tatárjárás után települt és

hajdan a kúnsághoz tartozott Madaras, mely egy 1337-ben kelt oklevélben Nagykúnmadaras néven szerepel. Innen származott Madarasi Tompa László kún kapitány is, a kit 1370-ben említenek az oklevelek. Tompa puszta, mely Szabadkához tartozik, az 1572. évi összeírás szerint szintén kún szállás. Ugyanez az összeírás Kelebiát (ma puszta Szabadka határában) szintén kún szállásnak mondja. Sok kún telepedett le 1388 táján az óbudai apáczák Vastorok és Adorján falujába (ma mindkettő puszta, a magyarkanizsai határ déli részében), de a kún kapitányok az odatelepedett kúnokat erőszakkal elhurczolták; 1388-ban azonban Zsigmond király elrendelte, hogy a kún kapitányok a vastoroki kúnokat se saját birtokaikra el ne hurczolják, se az odaköltözötteket ne háborgassák. (Iványi István V. 131. Zsilinszky Mihály : Csongrád várm. tört. I. 69.)

Adorján pusztától délre esik Hegyes puszta, melyet a középkorban Kúnhegyesnek neveztek. Kún szállás volt még Zenta, mely Jerney szerint kún szó és puszta földet jelent, továbbá Bulesuszéke, mely az egykori Szőlősér és Szecsej vidékén feküdt, a régi Bodrog vármegye területéhez tartozott és 1416-ban említtetik. (Csánki Dezső i. m. II. 195.)

A régi Bács vármegyében is említenek az oklevelek 1423-ban egy Kuned, vagy másként Kúntelke nevű helységet (a Krivája-ér mentén, közel a Tiszához) Óbecse alatt. (Orsz. Lev. Dl. 11353.)

Az előkelő kúnok is többen szereztek birtokokat a vármegyében. Így Bács-Aranyos kún nemesek birtokaként szerepel (Fejér IV. 3. 407.) 1280-ban Teprez (Tepremez) nevű kún nemes megveszi a Gyopul (Gyapol) nevű birtokot a régi Bodrog vármegyében. Kún eredetre vall még Parabuty helység, mely egy hasonnevű vezértől származik, a kit V. István király, egy 1266-ban kelt oklevelében comesnek nevez. A névhasonlatosság igazolja, hogy Parabuty comesnek a mai Bács-Bodrog vármegye területén is voltak birtokai. Így Parabuty helységnek vagy alapítója vagy birtokosa volt. Egy 1393-ban kelt oklevél szerint Katymáron is laktak kúnok. (Zichy Okmt. IV. 529. Wenzel i. m. XII. 313.)

2. *Bács és Bodrog vármegyék alakulása.*

A vezérek korában az egyes nemzetségektől elfoglalt és megszállott földek az illető nemzetségek tulajdonában maradtak. A nemzeti királyság megalapításának idejében azonban, az ország védelmi rendszerének megváltozásával, a nemzet vagyonjogi és közigazgatási szervezete is teljesen átalakult.

Szent István ugyanis, a korában egész Europában elismert szokás jogán, az összes várakat és az ezek környékén fekvő lakatlan földeket királyi birtokoknak jelenté ki és ezek a királyi várak lettek ezentúl az egyes királyi uradalmaknak és a hozzájuk tartozó várnépeknek igazgató középpontjai.

A mai Bács-Bodrog vármegye területén két ilyen vár volt, melyek mind fekvésükkel, mind jelentőségükkel egyaránt alkalmasak voltak e fontos feladatra.

Az egyik vár Bodrog, a Dunától nem messze, Bezdán alatt, a mai Monostorszeg közelében állott ; a másik Bács, ettől lejjebb, nem messze az ország akkori határához, a Mosztonga-ér partján épült, s az új királyság déli előőrseként, az előbbinél nagyobb jelentőségre emelkedett. A bácsi és bodrogi várszerkezet.

A várszerkezet alapeszméje a földesúri viszony volt, egyfelől a királyi vár, másfelől a szolgálmányosok között. A várszerkezet feje a várispán. Alatta állottak az összes várnépek, a várszolgák, valamint a szolgálmányosok is. A várnépeket ő vezette a hadba. A várjobbágyokon kívül, a kik elsősorban fegyveres szolgálatra voltak kötelezve, még más szolgálmányosokat is találunk a királyi várbirtokokon. Így egy 1173—1196. év között kiadott oklevélben a bácsi vár halászai említtetnek, a kik külön helységben éltek. (Wenzel XI. 61.) A királyi jószágokon élő udvarnokok emlékét a mai Szond vidékén fennállott Udvarnok nevű helység őrizte meg, mely szintén a bácsi várszerkezethez tartozott. Erről egy 1206-ban kelt oklevélben van szó.

Mind a bodrogi, mind a bácsi várszerkezetet kétségkívül Szent István király alapította; okleveles adataink azonban csak 1074-ből, illetőleg 1135-ből vannak felőlük. 1074-ben szerepel ugyanis Vid ispán, a ki a bácsi zászlóalj élén résztvett a mogyoródi csatában. Az első bodrogi ispánnak, Lambertnek a nevével csak 1135-ben találkozunk.

A várbirtokokról csak a későbbi időből maradtak fenn okleveles adatok. Így a bácsi várjavakról csak III. Béla királynak 1173—1196 között kelt oklevelében nyerünk némi értesülést, míg a bodrogi várjószágok felől csak egy 1237-ban kelt oklevél emlékezik meg első izben. A bodrogi, de még inkább a bácsi várjavak kijelölését megnehezítette az, hogy e tájon már számos nemzetségi birtok volt és e miatt a várnépek kénytelenek voltak idővel messzebb vidékre költözni; így azután a mai Újvidék környékén, sőt még a Duna jobb partján, a mai Baranya vármegyében is találunk bodrogi várföldeket.

A várbirtokok elidegenítése.

Alig kétszázados fennállás után a várszerkezet bomlásnak indult. Az Imre király és Endre között kitört testvérharcz alatt, az előbbi, hívei számát szaporitandó, szamos várbirtokot elidegenített. Még pazarabbúl bánt II. Endre a várbirtokkal. Az ország zilált pénzügyi helyzetében nemcsak híveit elégítette ki a várjavak adományozásával, de elvállalt kötelezettségeinek is többnyire a várjavak lekötésével tett eleget. 1218-ban nejének, Jolánta királynénak nászajándékúl adta a bodrogi vár összes jövedelmeit (Theiner Mon. I. 13.), mely ez időtol kezdve Nagy Lajos király uralkodásáig a királynék ellátására volt rendelve. II. Endre a bácsi várföldekből a székesfehérvári János-lovagoknak is számos birtokot idegenített el; többek között a tiszamenti Becsét is, melyet azonban Béla ifjabb király 1228 után, midőn az elidegenített várjavak visszavételéhez hozzáfogott, csakhamar tőlük elvett. Azonban bármily erélylyel lépett fel IV. Béla király az elidegenített várbirtokok visszaszerzése érdekében, azért még ő maga is számos várbirtokot adományozott el. Midőn 1237-ben. a bélakúti cziszterczita-rendű apátság részére az adománylevelet kiállította, a bácsi vár tartozékai közül Sávárt, a bodrogi várföldek közül pedig Aranyádot (Oronati, Aranat) Kucskát (Coochka, a mai Újvidék határában) és Pirost az apátságnak adományozta. Ez utóbbiakat azért, mert messze feküdtek a vártól, s kezelésük kényelmetlen volt. (Wenzel VII. 29.) 1238-ban visszaadta a székesfehérvári Jánosvitézeknek Becse várbirtokot és a bizonytalan fekvésű Halász bodrogi várföldet. (Fejér i. m. IV. 1. 105.)

IV. Béla király a várintézmény megszilárditása és a várjavak visszafoglalása érdekében még egy utolsó kísérletet tett a tatárdúlás után. 1256-ban megjelentek minden vármegyében a királyi bírák, hogy a birtokügyekben ítélkezzenek és a birtokviszonyokat szabályozzák. Bodrogban Roland nádor pozsonyi főispán, valamint bírótársai: Tamás kalocsai érsek, Olivér szerémi püspök, András bácsi ispán működtek. (Wenzel VII. 436.) A kiküldött bíróság a bácsi várjobbágyok kérelmére 1256-ban Demeter comes fiától, Sándortól visszavette az egykor a bodrogi várhoz tartozott Szónok (Zounuc) várföldet, mely azelőtt a bácsi várjobbágyoké volt. (Pesty Frigyes: Várispánságok 177.) De IV. Béla király ekkor elnézőbb volt a bíróságnál, mert elrendelte, hogy a várjobbágyoknak megítélt várbirtokból négy eke földterület Demeter comes fiának, Sándornak visszaadassék.

A IV. Béla és fia István, ifjabb király között kitört viszálykodások alatt az egykor nagykiterjedésű várjavak utolsó maradványai is veszendőbe mentek. István ugyan, kinek uralma alá Bács és Bodrog is tartozott, bőkezűen jutalmazta híveit. Marczel fiait, Kelemen és Márton bácsi várjobbágyokat, a kik őt az atyja elleni hadjáratokban segítették, felmentette a várjobbágyság alól s az ország nemesei sorába emelvén őket, 1263-ban nekik adta a mai Szilbács mellett fekvő Keszi nevű bácsi várföldet, melynek birtokába még ugyanebben az évben be is iktatta őket. E várföld kiterjedését könnyen elképzelhetjük, tudva azt, hogy területén nyolcz falu keletkezett, és miután ezek mindegyike külön birtokosától kapta melléknevét, azokat egymástól meg is különböztették. E nyolcz helység a következő: Szent-Iván-Keszi, Boldogasszony-Keszi, Sávoly-Keszi vagy Boul-Keszi, Kereszténytelke, Egres, Szent-Péter, Kastélyteleke, Matyuka-Kürth. E nyolcz faluból ma csupán Bulkeszi maradt fenn. (Karácsonyi: i. m. III. 175. Fejér IV. 3.156. Századok 1875. 651.) 1264-ben István, András comesnek, Iván fiának adja Ond és Petend, 1267-ben pedig Dominicus Graecus testvérének, Márknak, Horlai és Kér bácsi várföldeket. Ennek a két várföldnek a határa keletről Irg (talán Ireg) volt. Kér a mai Ókér lehetett. (Pesty Frigyes i. m. 181.)

Bár mindkét várszerkezet még a XIII. században elenyészett, a bodrogi várbirtokok emléke még a XIV. század közepén is fennmaradt. 1330-ban Róbert Károly király Negyven (ma Nagyfény, Pacsértől keletre) helységet Tamás mes-

ternek, a csonkakői várnagy fiának adományozván, az adománylevélben megemlíti, hogy e birtok egykor várföld volt. Még később, 1348-ban, a bácsi káptalan, Egyházas-Atya határjárásánál is megjegyzi, hogy ez egykor a bodrogi várföldekhez tartozott. (Pesty Frigyes Várispánságok tört. 187—189.)

Összegezve a rendelkezésünkre álló adatokat, a bácsi és a bodrogi várhoz a következő birtokok tartoztak:

A bácsi és bodrogi vár tartozékai.

1. A bácsi vár tartozékai: a bácsi vár halászainak faluja, a mai Szond vidékén (1173—1196.), Sóvár (Újvidék tájékán, hihetőleg a mai Szlatina-puszta, Káty fölött), melyet IV. Béla király 1237-ben a bélakúti apátságnak adományozott, Becse (a mai Óbecse), melyet ugyancsak IV. Béla király 1238-ban a János-vitézeknek adott, továbbá Keszi, (Bulkeszi és Szilbács határában) 1263-ban, Ond és Petend 1264-ben, Horlai és Kér, melyeket István, az ifjabb király 1267-ben adományozott el.

2. A bodrogi vár tartozékai: Oronati (Aranyád), Coochka (Kucska) és Piros (ma is meglévő helység) e három várbirtokot IV. Béla király 1237-ben a bélakúti apátságnak adományozta. Halász (bizonytalan fekvésű) várbirtokot II. Géza király neje, Eufrozina királyné a bodrogi vár hatósága alól kivevén, azt a székesfehérvári János-lovagoknak adományozta. Ezt az adományt III. Béla király 1193-ban megerősítette. Midőn IV. Béla király 1238-ban a székesfehérvári János-vitézek birtokügyeit rendezte, megerősítette őket Halász falu és a hozzátartozó halászóhelyek birtokában is. Lajos királynak 1377. évi megerősítő levelében a helység Bodrog vármegyében levőnek mondatik. (Iványi i. m. IV. 45.) Zounuc (Szonok vagy Szolnok). Roland nádor ezt 1256-ban visszaítélte a bácsi várjobbágyoknak, kiknek e bodrogi várbirtokban szintén részük volt. 1492-ben ily nevű helység plébánosa szerepel Bács vármegyében. Csatár (Baranya vármegyében, Vörösmart közelében.) IV. Béla király 1246-ban az Aba nembeli Demeter fia Sándornak adományozza. Egyházas-Acsa a bácsi káptalan 1348. évi oklevelében fordul elő. Negyvent (Nagyfény) Róbert Károly király 1330-ban Tamás mesternek adományozta.

A főurak elhatalmasodása.

A tatárjárás után ismét nagy társadalmi és gazdasági átalakulás következett be a nemzet életében, mely természetesen nagy hatással volt a nemesség és a várjobbágyok viszonyaira is.

A király, hogy a főurakat a maga számára megnyerje és hogy az országot is megerősítse, nemcsak számos birtokot adományozott a főuraknak, hanem megengedte azt is, hogy birtokaikon várakat építhessenek, a mely körülmények azután új, hatalmas főúri osztály alakulására vezettek.

Az udvar környezetében élő főurak ugyanis mind nagyobb és nagyobb hatalomra jutottak és befolyásukat arra használták fel, hogy vagyonukat és hatalmukat gyarapítsák. A mily mértékben gazdagodott azonban az új főúri osztály, ép oly mértékben szegényedtek el, különösen a nemzetségi javak szétdarabolása következtében, az ősi nemzetségek, és miután közülök az előkelő, hivatalt viselő elem lassanként kivált, ezáltal még tekintélyökből is sokat veszítettek.

Az ősi nemzetségi szervezet felbomlása, a birtokok szétdarabolása és elidegenítése következtében a birtokpörök később annyira megszaporodtak, hogy azokat a királyi törvényszék egyedül már nem tudta elintézni. Miután pedig ez időben már a peres felek tekintélye is alászállott, a nemzetségek ügyében többé nem a király, hanem ennek megbizottja, a nádor, az országbíró, vagy a megyeispán bíráskodott.

A birtokviszonyok rendezése czéljából — a mint már említettük — IV. Béla király 1256-ban Bodrogba is egy bizottságot küldött ki, a mely minden egyes birtok jegezímét megvizsgálta, ítélt és a birtokról oklevelet állított ki. E bíróság tagjai között az egyes megyeispánok is helyet foglaltak, a kik ekkor már a főnemesség sorából kerültek ki. 1256-ban az Ákos nembeli Ernő, 1263-ban a Pécz nembeli Dénes, az ifjabb király nádora, 1266-ban a Csák nembeli Domonkos viselik Bácsban a megyeispánságot. (Tört. Tár. 1897.)

A bácsi nemesség tehát mind méltóságának, mind nemesi szabadságának megsértése nélkül terjeszthette birtokügyeit a vármegyei ispán, mint békebírája elé.

A köznemesség megerősödése.

István, az ifjabb király, 1263—1267 között számos bácsi várjobbágyot szabadított föl és emelt az ország nemeseinek sorába, a kik közös érdekeiknek

megvédésére az ősi nemzetségek kisebb birtokú, vagy elszegényedett tagjaival szövetkeztek. E szövetkezés első sorban az önkormányzat megteremtésére irányúlt és különösen a tatárjárás utáni korszakban nyilvánúlt meg nagyobb mértékben. A kirá'yi hatalom pedig szívesen támogatta e mozgalmat, mert az öntudatra ébredt köznemességben erős támaszra talált az ekkor már nagyon elhatalmasodó, féktelen főúri osztálylyal szemben.

Az önkormányzat kialakulása.

A XIII. század második felében már feltünnek a köznemességnek, a király szolgáinak birái : a szolgabírák, az ősi nemzetségi békebírák utódai ; az ő kezükbe megy át az igazságszolgáltatás és a közigazgatás összes gondja. A nemesség választja őket a saját kebeléből, de azok viszont kötelesek e megbízatást elvállalni.

A vármegyei ispánból a főispán, a régi udvarbíróból az alispán lesz, a ki eleinte csak a főispán megbízottja volt. (Tagányi Károly : Megyei önkormányzatunk keletkezése.)

Ez az átalakulás csak lassan ment s nem mindenütt egyidőben.

A fennmaradt okleveles adatok szerint Bodrog vármegyében a vármegyei önkormányzat már 1280. táján kifejlődött s a vármegyei tisztikar is ez időben már szervezve volt. Idevonatkozólag a legrégibb eddig ismert okleveles adat, a hájszentlőrinczi káptalan 1280-ban kelt bizonyságlevele, Gyopul (Gyapol, a mai Bezdántól keletre) nevű birtok eladásáról, mely alkalommal a jelenlévők között Budy, Bodrog vármegye alispánja, István és Iván vármegyei szolgabírák is fel vannak sorolva. (Wenzel XII. 313.)

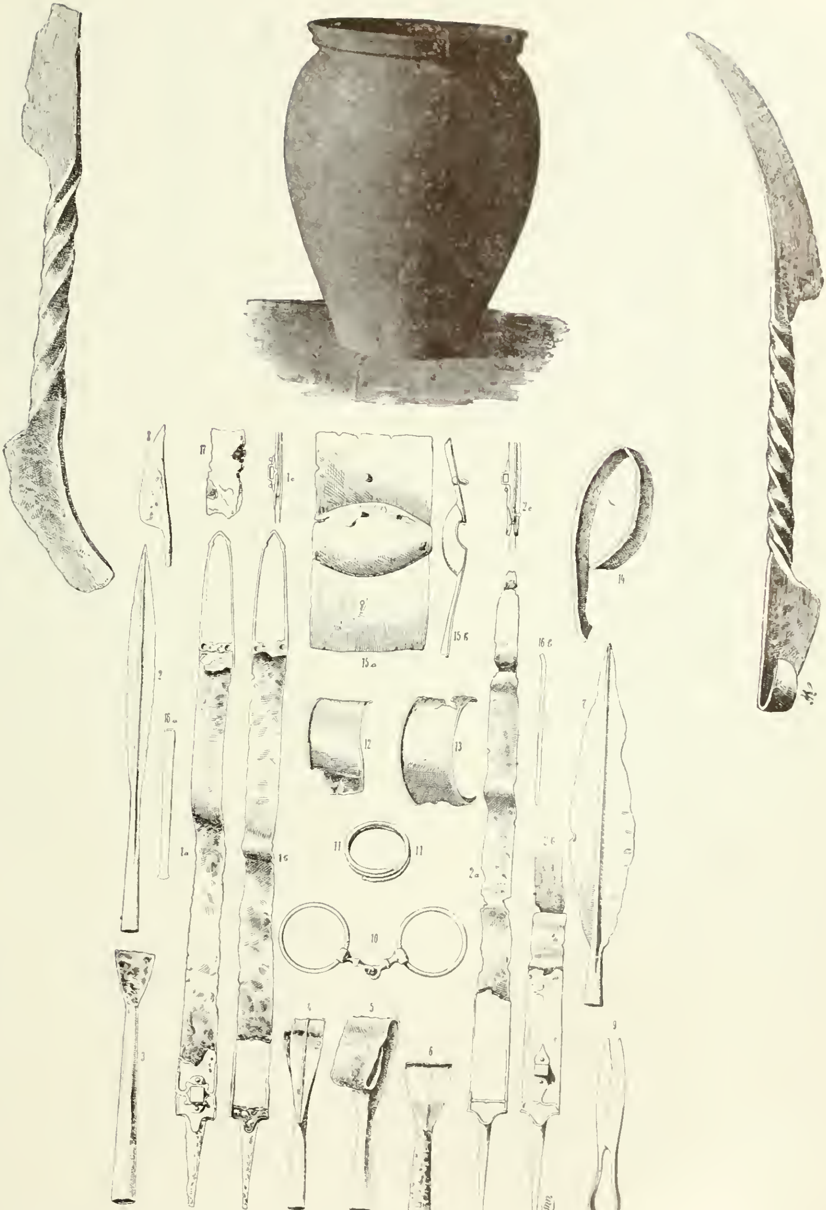
Ellenben a bácsi önkormányzat működéséről és szervezetéről csak a XIV. század közepétől kezdve vannak adatok. Bodrog vármegyében az átalakulás mindenesetre előbb ment végbe, mint Bácsban, mert Bodrog közel esett a fejedelmi ház legrégibb birtokaihoz, a Csepelszigethez, azonkívül túlnyomólag királyi birtok volt és jövedelmeit is egészen a XIV. század közepéig a magyar királynék bírták. Csak így magyarázhatjuk meg, hogy már II. Géza király hitvese, Eufrozina királyné, a bodrogi várjavakból egy földterületet a székesfehérvári János-lovagoknak adott, mely adományt 1193-ban III. Béla király megerősítette. II. Endre tehát szintén csak a régi szokást szentesítette, midőn 1218-ban a bodrogi vár összes jövedelmeit Jolánta királynénak kötötte le. Maga Bodrog város is, a magyar királynék birtokaként szerepel, úgyszintén Elmeg és Ganata bodrogmegyei helyiségek is, egykor királynéi birtokok voltak. Ez utóbbiakat Kún Miklós 1297 előtt a királytól adományúl nyerte s ez évben Domonkos királyi tárnokmesternek engedte át örök időre. (Iványi István, Bács-Bodrog várm. helynévtára III. 32.)

Mikor a bodrogi várszerkezetből a vármegyei önkormányzat kialakúlt, a magyar királynék régi joga továbbra is fennmaradt ; sőt az Anjou-korban a királyné nemcsak élvezi az egykori várbirtokok jövedelmeit, hanem Erzsébet királyné Nagy Lajos anyja, a vármegye főispánját, alispánját és szolgabíráit a saját tisztviselőinek nevezi, általuk bíráskodik, igazságot szo'gáltat, szóval törvényhatósági jogokat gyakorol. Ezt a királynénak egy 1379 nov. 9-én kelt okleveléből látjuk, melyben meghagyja, hogy Tőttös fiának Lászlónak, Csepcsi Gergely fia Miklós részéről bizonyos 50 forint kölcsön dolgában igazságot szolgáltassanak. 1381-ben a vármegye alispánja és szolgabírái Erzsébet királynéhoz intézik jelentésüket a Szentszalvatori Simon fia János deák ellen megtartott vizsgálat ügyében. Ez a helyzet azonban csak Nagy Lajos király uralkodása alatt állhatott fenn (Zichy Okmánytár IV. 121. és 194.), a mikor Erzsébet anyakirálynénak Nagy Lajos király kormányzására nagy befolyása volt.

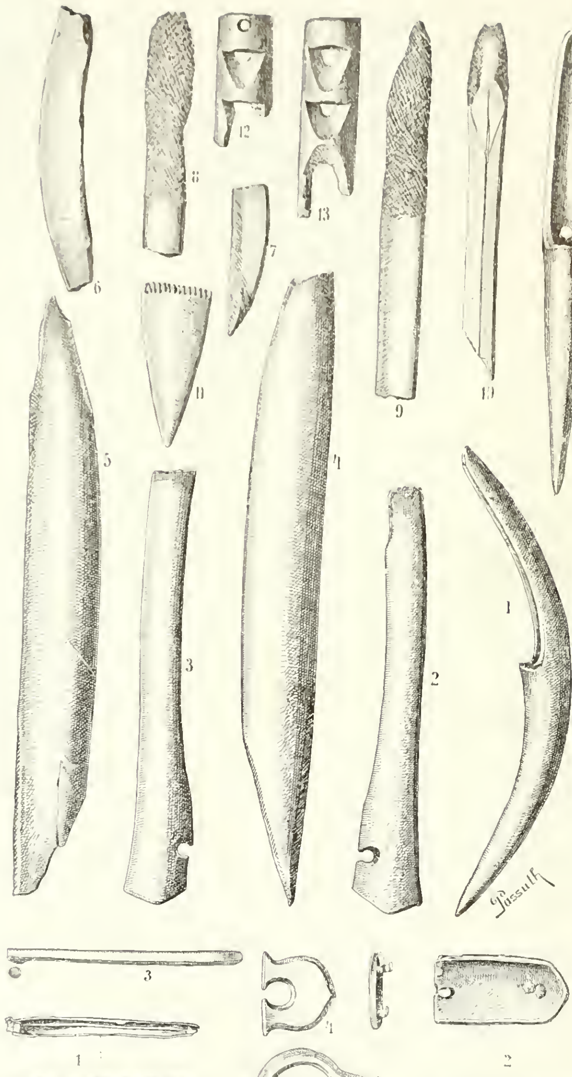
Bács és Bodrog vármegye egykori területe.

A vármegye az egykori bácsi és bodrogi várszerkezetből alakult és területének magvát a hajdani várbirtokok adták. Később e terület lassan-lassan gyarapodott, de az egész középkoron át nem érte el a mai vármegye kiterjedését.

A régi Bodrog vármegye a Duna mentén a mai Pest vármegyei Bogyiszlótól kezdve egész Apátiig (ma Apatin) terült el. Területe mélyen belenyúlt a mai Pest vármegyébe egész Nádudvar és Bogyiszló vidékéig, melynek határában feküdt Dalacsa és Szántó (ma puszta). Innen egész Apátiig, mely már Bács vármegyéhez tartozott, nyugatról a Duna határolta. Aranyostól kezdve az egykori Hájszentlőrinczen és Szent-Györgyön át keletre húzódhatott a vármegye határa, mely azonban a mai Sztapártól kezdve éjszakkeleti irányt vett Pacsér és Bajmok felé, melyek a legszélső Csongrád vármegyei helységek voltak. Bajmoktól a

Hamvveder és két kelta kés Gombosról és kelta lovas-sírlelet Hódságról.

Népvándorláskori lelet Szabadkáról.
(Takácseszközök és csattok)

vármegye éjszakkelet felé kiszélesedett és határa Szabadkától kezdve — mely szintén Bodrog vármegyéhez tartozott, — a mai Jánoshalmán és Pestszentistvánon át Szántóig ért. (Csánki Dezső i. m. II. 184—85.)

Bács vármegye a Duna—Tisza közén, körülbelül a mai Ferencz-csatornától délre terült el. Éjszaki határa Apatintól kezdve a mai Ósziváczig, innen pedig a mai Bajsán át Óbecséig terjedt. E határ azonban sohasem volt állandó, hanem a régi Csongrád vármegye rovására folyton változott. 1468-ban Györgyént (ma puszta Szabadka határában), Bajmokot, Pacsért, Napfényt (Nagyfény puszta) és Csantavért (Csontafejér), 1447-ben pedig Veresegyházát (ma puszta Szabadka határában) is Bács vármegyéhez számítják, pedig ezek 1462-ben és 1520-ban Csongrád vármegye területéhez tartoztak. Bajcsot (ma Bajsa) hol Bács, hol pedig Csongrád vármegyéhez csatolták; innen délkelet felé Hegyest (ma Kishegyes), Szeghegyet és Feketehegyet (Bácsfeketehegy) inkább Csongrádhoz, Devecsert (ma puszta Szenttamás fölött) pedig Bács vármegyéhez számították. Kutas puszta 1520-ban Csongrád vármegyéhez tartozott, ellenben Kétfülű (Kétvillo), Vizes (Kishegyes és Péterréve között), továbbá a tiszaparti Peszér, Perlek (Óbecse határában) és Péterréve egy 1440—1441-ben Várdai Miklós részére kiadott adománylevél szerint, Bács vármegyéhez tartoztak. A XVI. század elején a ma is fennálló Tavankút, Bajmok, Pacsér, Bajcs, Hegyes, Szegegyház, Soprony, Devecser, Perlek, Péterréve, Túrol, Mohol és Peszér helységek, illetőleg puszták, úgyszintén az e vidéken feküdt, de a török hódoltság alatt elpusztúlt Asszonyfalva (Peszértől nyugatra), Báka, Beter, Csicsanicza, Csíkod, Kevi, Kőkút, Füles, Himesegyház és Szentmiklós csongrádvármegyei helységek voltak. (Csánki Dezső i. m. II. 131—132. Zsilinszky Mihály Csongrád várm. tört. I. 83. l.)

A XV. század második felében Csongrád vármegye viszont Bodrog rovására gyarapodott. Szabadka, mely az 1391—1464. közötti években Bodrog vármegye kiegészítő része volt, az 1464—1519. években Csongrádhoz tartozott. A Bács és Bodrog vármegyék határán fekvő Tapolcza és Szent-Pál helységeket még Mátyás király Bodrog vármegyébe kebelezte; mindamellett Bács vármegye e helységekre is kiterjeszti hatóságát, míg végre 1499-ben II. Ulászló király e két helységet, Czobor Imre és Márton kérelmére, újból Bodrog vármegyéhez csatolta és elrendelte, hogy Bács vármegye a Czobor családot e helységek birtokában többé ne háborgassa. (Orsz. Lev. Dl. 22505.)

Az előadottakból láthatjuk, hogy a mai Bács-Bodrognak, a mai Martonostól le egészen Péterrévéig terjedő, tiszamenti része, mely eredetileg a csongrádi várszerkezet tartozéka volt, az egész középkoron át sem Bács, sem Bodrog vármegyéhez nem tartozott. E feltevésünket támogatja az egyházi beosztás is, mely többnyire a Szent István-korabeli állapotokat tünteti fel. Ez a terület egyházilag a szegedi főesperességhez tartozott, mely a fennmaradt legrégibb okleveles emlékek szerint 1199-ben már fennállott és a mai Bács-Bodrognak azt a részét foglalta magában, mely Szabadka, Bajmok, Pacsér és Zenta határai között fekszik. (Zsilinszky M. i. m. I. 52.)

Az egykori Csongrád vármegyéhez tartozó helységekről az 1521—22. évi dézsmajegyzékből nyerünk felvilágosítást. Az 1521. évi dézsmajegyzékben a következő helységek voltak Csongrád vármegyébe kebelezve: Zenta, Bátka, Pacsér, Mohol, Bánfalva, Szent-Miklós, Karjad, Nagy-Adorján, Gyékéntó, Martonos, Tót-Kalocsa, Kőkút, Chykanitha (Csikanicza, régebben Csík, Csika vagy Csikád), Füles, Szegegyház, Nagyhegyes, Tornyosfi-Bajcs, Madaras, Tavankút, Veresegyház, Csíktó, Kerekegyház, Csontafejér (Csantavér), Napfény, Sebestyénháza. A Csongrádhoz tartozott helységek.

Az 1522. évi dézsmajegyzékben: Szent-Miklós, Péterréve, Bátka, Karjad, Bánfalva, Tót-Kalocsa, Nagyadorján, Martonos, Zenta, Devecser, Kevi, Kőkút, Sopron, Tornyos, Kis-Hegyes, Füles, Asszonyfalva, Baka, Csíkló, Csíkegyház, Chykanica, Irnos, Kutas, Vizes-Turol. (Bács-Bodrog várm. tört. társ. évk. XIII. 187.)

E lajstrom azonban csak a XVI. század elején fennálló területi viszonyokat tünteti fel, mert az itt közölt helységek közül egyesek hosszabb vagy rövidebb ideig, majd Bács, majd Bodrog vármegyéhez tartoztak. Így a Tiszához közeleső Adorján 1340—41-ben Bodroghoz, Györgye (ma Györgyén puszta), valamint tartozékai: Bajmok, Pacsér, Nagyfény, Csontafejér (Csantavér) 1468-ban Bácshoz.

Bajcs 1462-ben szinte Bácshoz, Pacsér 1481-ben Bodroghoz tartozott. (Csánki Dezső i. m. I. 676.)

A Csanádhoz tartozott birtokok.

A Tisza balpartján Martonostól kezdve egész Péterrévéig a régi Csanád vármegye terűlt el, mely a Csanád nemzetség ősi birtoka volt. E területen feküdtek Razsán, Szent-Miklós, Csóka, Baromlak, Temerkény, Szanád, Kökényér, Halász, Zentarév, részben még ma is fennálló helységek. A mai Zentával szemben állott Zentarév, a Tisza balpartján, a melyről első ízben, 1247-ben, a Csanád nembeli Pongrácz comes birtokain eszközölt határjárás alkalmával emlékeznek meg az oklevelek. E birtokot Pongrácz comes IV. Béla királytól nyerte adományúl, tőle a Telegdiek örökölték. Később Kis-Zenta néven volt ismeretes. E helység nevével utoljára egy 1495-iki okiratban találkozunk, a mely említést tesz arról, hogy Telegdi András itteni birtokát Bodófalvi Ferencz deáknak elzálogosítá. (Borovszky S. i. m. II. 299.)

Az egykori Csanád vármegye területe azonban nem terjedt a Tisza jobb partjára, csupán Moholt (hajdan 1323—1412. Moharéve néven szerepelt) számítják néha Csanádhoz. E helységet Zsigmond király 1412-ben Telegdi János kérelmére, kinek itt birtokai voltak, Csanádba kebelezte, de már az 1521. évi tizedjegyzékben Csongrád vármegye helységei között szerepel. (Borovszky S. i. m. I. 106.)

Vármegyei közigazgatás.

A vármegyéknek járásokra való beosztása és egy-egy szolgabírónak a járás élére való helyezése csak Zsigmond király uralkodása alatt, a XV. század elején ment végbe. A vármegyéknek négy járásra való osztása azonban csak jóval később történt.

Bács vármegyében 1355-től 1496-ig mindig csak két-két szolgabíró volt, de 1520-ban már négy, jeléűl annak, hogy ekkorra Bácsban a négy járásra való szétosztás már keresztűl volt vive, és ez így maradt a török hódoltságig.

Bodrog vármegyében ellenben 1280-tól kezdve, egészen a mohácsi vészig, csak két-két szolgabíró szerepel az oklevelekben; csupán 1420-ban, 1427-ben és 1437-ben találkozunk három szolgabíróval. (Századok 1869. 604. Zichy oklt. VIII. és Pesty Frigyes eltűnt régi vármegyék 586. l.)

A székhely.

A vármegyék kialakúlásának történetében fontos szerepe volt a vármegyei székhely állandóvá válásának.

A vármegye székhelye az a helység volt, a hol a vármegye, a törvénykezés végett (sedes judiciaria) összeűlt. Bács vármegye székhelye Bács volt, hol nem csak a törvényszékek, hanem a közgyűlések is tartattak és a vármegyei hatóságok kiadványai is itt keltek. Bodrog vármegye székhelye azonban változott. Első székhelye kétségkívűl Bodrog városa volt, de később, mint például 1408-ban, Háj-Szent-Lőrinczen tartattak a megyei törvényszékek. Ezenkívűl 1360. táján Chente (Csente) 1407-ben Davot (Dautova, ma Dávod) szerepel, törvénykezési helyként. A középkorban Bodrog, Csente és Háj-Szent-Lőrincz voltak Bodrog vármegye főhelyei, e három helység piaczán végezték a peres ügyekben a szokásos idézéseket kikiáltás útján.

A főispáni tisztség.

A vármegye élén a főispán állott. E tisztség, mely a várispánságból fejlődött, az Anjouk uralkodása alatt mindegyre jobban átalakúl. Minden vármegye főispánja maga a király, a ki végrehajtói hatalmát a főispánok útján gyakorolja. Ennek következtében a főispáni tisztet a király adományozza; de e tisztség csak ideiglenesen száll át az adományosra, mert az ismét visszaháramlik a királyra, mihelyt ő azt visszavonta.

Közvetetlenül a tatárjárás után Bács vármegyében István ifjabb király hívei viselték a főispánságot, a kik egyúttal az ifjabb király udvari főemberei voltak, mint Pécz nembeli Dénes 1263-ban, az ifjabb király nádora, Málczai Pál (1269—72.) ki egyúttal bodrogi főispán. Később V. István és IV. László király uralkodása alatt, a bácsi főispánok egyszersmind a legmagasabb közjogi és udvari méltóságokat töltötték be, mint Brebiri Joakim 1272-ben egyúttal tótországi bán, István 1275-ben egyúttal királyi főétekfogó, Móricz 1283-ban királyi tárnokmester volt.

Az Anjouk uralkodása alatt működött főispánok még más vármegyékben is viselték a főispáni tisztet, mint Nekcsei Demeter, a ki egyúttal Trencsén, Logret fia János, a ki Bodrog, Valkó és Baranya vármegyék főispánja és macsói bán is volt. Ez időtől kezdve egészen a XV. század közepéig a vármegye főispáni tisztét legtöbbnyire a macsói bánok töltik be.

A kalocsai érsekek főispánsága.

Mátyás király uralkodása alatt a kalocsai érsekek veszik kezükbe a vármegye kormányzását, melyet egész a mohácsi vészig megtartanak. Csupán Várdai Péter kalocsai érsek fogsága idejében 1484—95 és széküresedés esetén kormányozzák világi főispánok a vármegyét. A kalocsai érsek már 1444-ben használta Bács vármegye örökös főispánja czímét. Erre czéloz Mátyás királynak 1458. szeptember 22-én kelt parancsa a budai káptalanhoz, melyben Bálványos várának és tartozékainak elfoglalása miatt Geréb Jánost, Várdai István, kalocsai (bácsi) érsek és fivére ellenében megidézteti. Ez oklevélben a következőket találjuk : „ . . . Domini Stephani de Warda archiepiscopi ecclesiae Colocensis locique eusdem comitis perpertui." Hasonlókép emlékezik meg egy későbbi, 1477-ben kelt oklevél is a kalocsai érsekről. (Gróf Zichy Okmt. X. 5 lap. Hazai Oklevéltár. 408. Varga Ferencz : Szeged város története.)

Közvetetlen adatot azonban erre nézve csak II. Ulászló királynak 1494-ben Somi Józsa temesi főispánhoz intézett levelében találunk. Ebben ugyanis a király kijelenti, hogy a főispánságok mindenkor a kalocsai érsekek birtokában voltak ; de mert ez a levél sem jutott reánk, nem állapíthatjuk meg, vajjon a király megerősítő levelet adott-e ki, vagy az örökös főispánságot adományozta-e ez alkalommal a kalocsai érsekeknek. Annyi azonban kétségtelen, hogy 1450-ig világi főispánok, jelesül a macsói bánok állottak a vármegye élén. (Hajnik Imre : Az örökös főispánság.)

Bodrogi és bácsi főispánok.

Bodrog vármegye élén a tatárjárás után 1269-ben a Guthkeled nembeli Málczai Pál állott. Őt követi a Csák nembeli Ugron, macsói bán, Szerém vármegye főispánja. Ő nyítja meg a macsói bánok sorát a vármegyei főispáni méltóságban. 1274-től kezdve az egész középkoron át szinte szakadatlanúl a macsói bánok állanak a vármegye élén, a kik e tiszten kívül a bodrogi, szerémi, valkói, néha a tolnai, baranyai, sőt a somogyi főispánságot is betöltötték. A XIV. század elején e vármegye főispánjai országos nevű férfiak sorából kerűltek ki, a kik döntő befolyást gyakoroltak az események alakulására, mint a Guthkeled nembeli Maróthi Mihály, a Héder nembeli Henrik, szlavon bán, az ugyane nemzetségből származott János, a Tamási család őse, a ki Bodrogon kívűl Somogy, Tolna és Baranya vármegyék főispánja is volt. A XIV. század elején (1312) Garai Pál foglalja el a főispáni széket, és ettől az időtől kezdve, a XIV.—XV. században a Garai és Ujlaki családok tagjai felváltva kormányozzák a vármegyét.

A XIV. század végétől, midőn egyszerre ketten viselték a macsói báni méltóságot, a vármegyének is két főispánja volt. Mint Maróthi János és Perényi Péter 1397-ben, Ujlaki Imre és László 1410-ben, Ujlaki István és Lévai Cseh Péter 1428—29-ben, Garai László és Ujlaki Miklós 1438—41-ben ; Ujlaki Miklós 1438-tól hihetőleg 1473-ban bekövetkezett haláláig viselte a főispáni tisztet.

Ujlaki hosszú, fényes, nem minden önzéstől ment pályáján magas méltóságokat töltött be : macsói bán, erdélyi vajda, majd Bosnyákország királya lett. E közel 35 évre terjedő időszak alatt Ujlaki a macsói bánságban másokkal osztozott. 1444—47-ben Garai László, 1466—67-ben Szokolyi Péter viselték vele együtt a bánságot és a bodrogi főispánságot is. (Csánki D. i. m. II. 227.) Ujlaki országos elfoglaltsága miatt nem intézhette maga az ügyeket Bodrog vármegyében, ezért helyetteseket (főispáni helytartókat) rendelt, a kik nevében végezték a főispáni teendőket. Egy 1442 deczember 17-én Győrött kelt rendeletében, midőn a Tőttös Lászlótól elvett lovak visszaadása iránt intézkedik, Nagyvölgyi László macsói al-bánt és Lekcsei Sulyok György nándorfehérvári kapitányt nevezi meg, mint a kik Bács és Bodrog vármegyékben a főispánhoz tartozó ügyek végzésével megbízattak. (Gróf Zichy Okmt. IX. 48.) 1451-ben ismét Nagymeghi László viczebán képviseli Ujlakit Bodrogban. Ő ád ki Bodrog vármegye alispánjaival és szolgabíráival együtt bizonyítványt arról, hogy Décsanóczi Gergely deák Tőttös Lászlótól a tárnoki részbirtokot elfoglalta. (U. ott IX. 437. 449. 458.)

Mátyás király uralkodásanak vége felé Kinizsi Pál temesi gróf, majd utóda Somi Józsa viselték a főispáni tisztet, míg 1498-ban Ulászló király Czobor Mártonra és Imrére bízta a vármegye kormányát, s ez időtől a mohácsi vészig e család tagjai viselték e vármegyében a főispáni méltóságot.

Alispánok.

Bács vármegyében a legrégibb ránk maradt okleveles adatok szerint a XIV. században rendesen csak egy alispán volt, 1422 óta rendesen kettő, sot a XV. század közepén 1447-ben és 1473-ban hárman is viselték az alispáni tisztséget.

Bodrog vármegyében 1280-tól 1389-ig rendesen egy alispánt találunk; 1389-től kezdve állandóan két alispán volt. 1437-ben egyszerre hárman viselték az alispáni tisztet, hasonlóképen 1438-ban, 1448-ban, 1449-ben, 1452-ben és 1453-ban. 1454-től kezdve rendesen két alispánja volt a vármegyének egészen a mohácsi vészig.

Szolgabirák és egyéb vármegyei tisztviselők.

A már említett szolgabirákon kívül a vármegyei tisztviselők közé tartozott a megyei ember (testimonium), a ki a hivatalos ügyek elintézésénél a szolgabírákat helyettesítette. Ily kiküldött volt Császár György, a ki 1406-ban nádori kiküldöttként szerepel. Ugyancsak vármegyei tisztviselők voltak az esküdtek, a kiknek működéséről Kont Miklós nádornak 1364 július 6-án kiadott oklevelében történik említés, (Zichy III. 244.), mely szerint a nádor Bodrog vármegye nemeseivel Bodrog mellett közgyűlést tartván, az alispán, a szolgabírák és esküdt nemesek tanúskodnak Saaghi Benedek és fia Miklós, másfelől Jakab fia Miklós birtokügyében.

Az esküdt nemesek büntetőjogi ügyekben is eljártak, a mint ezt Kont Miklós nádornak a fent említett közgyűlésből kiadott oklevele is igazolja. A nádor ugyanis ez alkalommal az alispán, szolgabírák és az esküdt nemesek által megnevezett vármegyei csavargókat, latrokat és tolvajokat számkiveti és levelesekké teszi. (Zichy okmt. III. 310. 244.)

A vármegyei hatóság alatt állottak a falusi bírák (villicus), a kik a jobbágyok ügyeiben bíráskodtak. A falusi bírákat az alispán kötelességmulasztás esetén meg is bírságolhatta, mint Bodrog vármegye alispánja 1405 febr. 21-én kelt itéletével a szeremlyéni bírót megbírságolta, mert egy tolvajjal szemben Bátmonostori Töttös László kajándi jobbágyának nem szolgáltatott igazságot. (Zichy oklt. V. 387.)

A vármegyei közgyűléseket, congregatiokat, miként ezt az 1298: XXXV. törvényezikk kötelezőleg előírta, szabad ég alatt, nyílt mezőn tartották. Bács vármegye közgyűléseit rendesen Bács közelében (prope civitatem Bachiensem), Bodrog vármegye pedig a Bodrog város melletti nyílt mezőn, ritkábban Háj-Szent-Lőrinczen tartotta. E közgyűléseket eleinte a királyi biztos, majd Nagy Lajos uralkodása alatt a nádor vezette és azokon leginkább a birtokpöröket és a közbiztonság elleni vétségeket s büntetteket intézték el.

Nádori bíráskodás

Nagy Lajos király uralkodása idejében a nádori bíráskodás mindegyre nagyobb mértékben lép előtérbe. A vidék jogrendjének biztosítása és a jogszolgáltatás gyorsítása érdekében a nádor bizonyos időközökben kiutazott a vidékre, minek következtében a közgyűlések oly ügyeket is tárgyaltak, a melyek különben a Cúria vagy a nádori ítélőszék elé kerültek volna.

Az ítélkezésnél a nádoron kívűl részt vettek: a vármegye közönsége, az alispánok, szolgabirák és a vármegye közönsége által választott esküdt bírák, (jurati assessores), a kik a megyei birtokos és előkelő nemesség soraiból kerűltek ki. Így midőn Gilétfi Miklós nádor 1343-ban Bodrog vármegyével közgyűlést tartott, szolgabírákat és oly esküdt bírákat alkalmazott maga mellett, a kiket a vármegye közönsége rendelt melléje és mindannyinak helyet adott az ítélethozatalban. (Századok 1875. 144.)

Ily nádori közgyűlések voltak Gilétfi Miklós nádorsága alatt 1343. június 9-én Bodrogban, 1351 szeptember 19-én Bácsban, mely alkalommal a valkóvármegyei nemesség képviseletében Horváthi Péter is megjelent. E közgyűlés befejezte után a nádor Szerém vármegyébe ment át, hol szeptember 26-án tartott közgyűlést.

Kont Miklós nádorsága alatt 1360 augusztus 24-én Bodrogban, 1364 július 1-én ismét Bodrogban, 1365 június 24-én Bácsban, Opuliai László herczeg nádorsága alatt pedig 1367 augusztus 18-án Bodrogban, 1368 augusztus 7-én Bácsban, ugyanaz év augusztus 16-án és 1370-ben ismét Bodrogban tartottak nádori közgyűléseket. Nagy Lajos király uralkodása után a nádori közgyűlések megszűnnek és a nádor helyett ezentúl a főispán elnököl a közgyűléseken.

A vármegye történetében rendkívűl érdekes az a közgyűlés, melyet Losonczi István, bodrogi főispán és macsói bán a vármegye nemességével 1391 április 30-tól május 7-ig Bodrog helység közelében tartott. E közgyűlés ítéletlevelei ugyanis nagyon becses felvilágosításokat adnak a vármegye akkori közállapotairól. Egy ilyen ítéletlevél őrizte meg a Szabadkára vonatkozó eddig ismert legrégibb adatot is.

E közgyűlésen minden esetre jelen volt, — ha nem is mindvégig — Bebek Imre országbíró is, a ki május 4-én Bodrogból két tanúvallató parancsot bocsátott

ki. Az egyiket a pécsváradi konventhez, — a másikat Baranya vármegye alispánjaihoz és szolgabíráihoz intézte (Zichy Okmt. IV. 473.)

E közgyűlésnek egyik, május 7-én kelt ítélőlevele névszerint felsorolja azoknak a tolvajoknak, orgazdáknak, latroknak és rablóknak a neveit, a kik fölött a vármegye közönsége ítélkezett; de ugyancsak ez az ítélőlevél tartalmazza az ekkor jelenvolt ítélő bírák névsorát is.

Közöljük e névsort, mely egyúttal Bodrog vármegye akkori előkelő birtokos nemességével ismertet meg bennünket.

A közgyűlésen részt vettek: Seléndi Albert mester alispán, Chepchi Gergely fia Miklós és Reegi Tamás szolgabírák, továbbá a következő esküdtbírák: Sary Olivér fia István, Kelud Pál fia Mátyás, Lekcsei Péter fia György, Barchani Bakó fia Miklós, Gergery (így) János fia Péter, Kengyi Jakab fia Tamás, Aranyáni Lőkös fia Miklós, Pakkai Mihály, Bessenyői Albert fia Miklós, Lekcsei Mikola fia János, Szánthói Mihály fia János. (Zichy Okmt. IV. 467.)

A peres felek közűl ott volt Báthmonostori László fia, László is, a kit a közgyűlésből kelt ítéletlevél szerint, — ötvenedmagával leteendő esküre ítéltek arra nézve, hogy a Báthmonostori Mihály pap marháinak és mindenmemű javainak elvételében apjával együtt ártatlan. (Zichy Okmt. IV. 471.)

A nádori törvényszékek a XV. században mindegyre jobban eltávolodtak a kitűzött czéltól s gyakori visszaéléseknek váltak kútfejeivé. Az egyes hatalmas urak ugyanis nagy kísérettel jelentek meg ilyenkor és gyakran a gyöngébbek rémítgetésével csikartak ki maguknak kedvezőbb ítéletet. Az sem volt ritka eset, hogy a felek oly kifogásokkal állottak elő, melynek következtében az ügy nem volt a nádori törvényszéken eldönthető és így a nádor vagy perhalasztó ítéletet volt kénytelen hozni, vagy a feleket valamely hiteles hely előtti esküre kötelezni.

A rendek kérelmére Mátyás király 1481-ben az egész országra kiterjedőleg megszűntette a nádori törvényszékeket, a melyeket ennek következtében az 1486. évi országgyűlés el is törölt.

A XV. században már sem Bács, sem Bodrog vármegyében nem találjuk nyomát a nádori törvényszékeknek A bodrogvármegyei főispánokat, a kik macsói bánok is voltak, nagyon lefoglalta ez időben a törökök elleni készülődés; az alvidék védelme is folyton a végvárakhoz kötötte őket és így, miután a vármegyei közgyűléseken is csak ritkán jelenhettek meg, maguk helyett, — mint Ujlaki Miklósról is tudjuk — főispáni helytartókat küldtek a közgyűlések vezetésére, sőt a macsói al-bánok is szerepelnek Bodrog vármegyében, a bán helyetteseiként. Ilyen viszonyok között azután mindegyre jobban előtérbe lép az alispán bíráskodási joga, úgy hogy a XV. században már csaknem kizárólag az alispán és bírótársai intézik a jogszolgáltatást Bodrog vármegyében.

Alispáni bíráskodás.

Midőn Mátyás király 1458 július 30-án Várdai István kalocsai érsek panaszára, Tőttös László és társai ellen, bizonyos Darvaz-birtokon elkövetett hatalmaskodások dolgában vizsgálatot rendel, leíratát a macsói bánokhoz és Bodrog vármegye alispánjaihoz, valamint ezeknek bírótársaihoz intézi. (Zichy Okmt. X. 22.) Az akkori alispánok, Káthai Miklós és Szentlászlói Miklós, az 1458-ban tartott közgyűlésen, a Tőttös László és a kalocsai érsek között fennforgó ügyben a közreműködést megtagadták, mire a király őket perbe idézteti. Az alispánoknak a király rendeletével szemben elkövetett emez engedetlensége következtében csakhamar megjelenik Dombay Miklós macsói bán Hájszentlőrinczen, s november 27-én a szolgabírákkal együtt intézkedik bizonyos birságügyben. 1459-ben egyszerre négy macsói bán, Szentmártoni Nagy Simon, Dombay Miklós, Nagyvéghi László és Szokolyi Péter állít ki Bodrog vármegye szolgabíráival együtt, Tőttös László ügyében egy oklevelet, de már ugyanez évben. szeptember 30-án ismét a két alispán és bírótársai intézkednek ez ügyben.

1464-ben Aranyáni Józsa János macsói al-bán egyúttal Bodrog vármegye alispánja is volt. Ő teljesítette Országh Mihály nádor rendeletére a vizsgálatot Kakathi Sandrin fia Demeter és Rymy Bálint szolgabírákkal egyetemben Tőttös Lászlónak a bátai apát ellen emelt panaszügyében. (Gróf Zichy Okmt. X. 44. 83. 90. 316.)

II. Ulászló és II. Lajos zavarteljes uralma alatt a vármegyei önkormányzat mindegyre jobban kiszélesedett. Az ügyek vezetését Bácsban, hol ekkor a kalocsai érsekek ültek a főispáni székben, és Bodrogban is a köznemesség vette kezébe, a mely a Szapolyai János körül csoportosult nemzeti pártnak egyik leg-

hatalmasabb támasza lett. Bodrogban csupán a Czoborok — a főispáni méltóságot is viselt Márton és Imre — voltak az udvari párt hívei.

A mohácsi vész e vármegyében is rendkívűli károkat okozott s azt úgyszólván a végpusztulásra juttatta, az önkormányzatot azonban nem tudta egyszerre megsemmisíteni. A nagy nemzeti szerencsétlenség elmúltával, a vármegyei ügyek vezetését csakhamar ismét a nemesség veszi át, mely a király által az 1527 márczius 17-ére összehívott budai országgyűlésre szintén felküldi követeit, hogy ekként a Szapolyai Jánoshoz való hűségét kifejezze. Így Bács vármegyét Sulyok Balázs és Drághi Miklós, Bodrogot Várdai Mihály és Sulyok Lajos képviselték.

A vármegyei életnek ez az utolsó emléke a török hódoltságig. Ezzel megszakadnak adataink mindkét vármegye önkormányzatának működéséről, mely csak a felszabadító háborúval kel ismét életre.

Befejezésül közöljük a vármegyei főispánok és alispánok névsorát a legrégibb eddig felszínre került adatoktól kezdve egészen a mohácsi vészig.

Bácsi főispánok.

Bács vármegye főispánjai : Guthkeled nembeli Vid 1055—1074, Keled 1103—1113, Pál nádor 1135, Apa országbíró 1156, Dénes 1173—1175—1186, Domokos országbíró 1188, Mogh vagy Móka nádor 1188—1193, Esau (Ezsau) nádor 1194—1198, Mogh vagy Móka másodízben 1198—1199, Mika (Mihály) nádor 1199—1200, Benedek 1201—1202, alighanem azonos a hasonnevű nádorral. Mihály országbíró 1202, Hippolyt, (Ipolt Ipoly) horvát és tótorsz. bán 1202—1204, Győr nembeli István fia Csépán nádor 1205—1207—1209, Marczell, Györke fia Péter 1210—1212, Kán nembeli Siklósi Gyula, később országbíró, 1212—1213, Merán-Andechsi Bertold kalocsai érsek, Gertrud királyné testvére, 1213, Salamon Miksa comes fia, királyi tárnokmester, 1213—1214, Vázsony nembeli Othusz országbíró 1215, Ompud fia Dénes kir. tárnokmester 1220—1222, Miklós 1222, Zsámbéki Smaragd 1222, Ponit vagy Poth 1225, Borsa nembeli László országbíró és Bodrog vármegye főispánja 1228—1230, Miklós 1232, Csák nembeli Demeter, az ugodi ág alapítója, 1233, Borsa nembeli László 1234—1235, Pózsa, azelőtt az ifjabb király tárnokmestere 1235, Simon 1238, Angelos János, II. Izsák görög császár fia 1240—1242, Erney (Ernye vagy Ernő az Ákos nemből) 1255—1256, András 1256, Pécz nembeli Dénes, az ifjabb király nádora, 1263, Csák nembeli Péter fia Domonkos, a Dobócziak őse 1266, Guthkeled nembeli Dragun fia István fia Málczai Pál, egyuttal bodrogi főispán 1269—1272, Joakhim tárnokmester és tótországi bán 1272, István királyi étekfogó 1275, Joakhim főtárnokmester 1276, Móricz tárnokmester 1283, Zsámbéki Ajnárd fia János 1291—1301, Futaki István fia Dénes 1316, Omodé fia Miklós, egyúttal Baranya vármegye főispánja, 1317, Széchenyi Tamás a kúnok bírája 1318—1321, Nekcsei Demeter tárnokmester, egyúttal Trencsén vármegye főispánja, 1322—1329, Homonnai Drugeth János 1330—1333, Logret fia János macsói bán, együttal Bodrog, Valkó és Baranya vármegyék főispánja Ostffi Miklós 1336—1339, Ostffi Domonkos macsói bán 1352—1353, Debregezthi András macsói bán 1352, Olnódi Czudar Péter főpohárnok 1368, Horváthi János macsói bán, együttal Valkó és Bodrog vármegye főispánja 1380, Losonczi István szörényi bán és temesi főispán 1387—1405, Horogszeghi Szilágyi László 1405—1428, Ujlaki Miklós macsói bán 1442—1450, Garai László macsói bán 1447, Ujlaki Miklós és Korógyi János 1450, Várdai István kalocsai érsek 1463—1470, Matucsinai Gábor kalocsai érsek 1471—1478, Hanthó György kalocsai érsek 1479—1480, Váradi, másként Várdai Péter kalocsai érsek 1481—1484, Kinizsi Pál temesi gróf 1484—1494, Somi Józsa együttal Temes és Bihar vármegyék főispánja 1494—1495, Váradi Péter kalocsai érsek kiszabadulása után ismét 1495—1501, Vingarti Geréb László kalocsai érsek 1501—1502, Frangepán Gergely érsek 1503—1520, Imrefi Mihály főispáni helytartó 1521—1522, Tomori Pál kalocsai érsek 1523 † 1526. augusztus 29-én Mohácsnál.

Bácsi alispánok.

Alispánok : Mihály 1355, Szőlősi János 1408, Dersfalvi Péter és Fegyverneki Péter 1422, Dobokai Kesserű János és Gathi Frank 1431—1432, Teremhegyi János és Guthi Ferencz 1433, Koronczói István, Szentmártoni Mihály és Rypaki Jakab, Thagalai Lőrincz 1461, Thagalai Lőrincz és Kis Bálint 1464, Geszthi János és Thagalai Lőrincz 1464 október 11, Thagalai Lőrincz és Kún István 1466, Lekcsei Sulyok György, Berekszói László és Polinai Vizlai János 1473, Lekcsei Sulyok György, Berekszói László és Pachman Tamás, Drághi Tamás

1480—82, Sárvári Mihály és Szaláncz János 1496, Dráglii Miklós és Király Péter 1520, Drághi Péter és Velezfalvi Boldizsár 1523.

Bodrogi főispánok.

Bodrog vármegye főispánjai: Lambert 1135, Apa 1156 (később 1158-ban tótországi bán), Henrik 1163, Gatha 1169—1171 között, István 1188, Miskócz nembeli Domonkos 1192—1193, később tótországi bán, Fulkó, azelőtt Vas vármegye ispánja 1198—1199, Tivadar 1199—1200, Tiborcz 1200—1204, később királynéi udvarbíró, Móka 1205, Kán nembeli Siklósi Gyula 1206—1212, később Bács vármegye ispánja és nádor, András 1212—1213, Meran-Andechsi Bertold, kalocsai érsek, egyúttal Bács vármegye ispánja, 1213, Szát nembeli Bars fia Miklós nádor 1213—1215, Vázsony nembeli Othusz, a királyné udvarbírája, egyúttal Varasd ispánja 1219—1220, Kán nembeli Siklósi Gyula nádor 1220—1222, másodszor, Bór nembeli Bánk udvarbíró 1222, Siklósi Gyula nádor 1223—24, Csák nembeli Gug fia Csák 1224—1225, később tárnokmester, Vázsony nembeli Othusz, királynéi udvarbíró 1228, az év második felében Borsa nembeli László országbíró 1228, „nagy" Gyula (alkalmasint idősb Gyula nádorral azonos) egyúttal soproni ispán 1228, Kán nembeli ifjabb Siklósi Gyula, a hasonnevű nádor fia, azelőtt Kálmán herczeg tárnokmestere, 1234, Aba nembeli Demeter 1235—1246, Kálmán herczeg nevelője és tárnokmestere, a tatárjárás után (1246) egyúttal országbíró is, Guthkeled nembeli Málczai Pál, egyúttal Bács vármegye főispánja 1269, Csák nembeli Ugron macsói bán, egyúttal Szerém vármegye főispánja 1274, János macsói bán, egyúttal Szerém és Valkó vármegyék főispánja, 1275—1279 közötti években, Pécz nembeli Marczali Gergely macsói bán, egyúttal Szerém, Valkó vármegyék főispánja, 1279, Sárkányi Pethend, egyúttal Szerém és Valkó vármegyék főispánja 1283—84, Keszői Móricz, egyúttal Szerém, Valkó vármegyék főispánja és macsói bán 1285, Misza (Mizsa) IV. László király volt nádora, egyúttal Tolna vármegye főispánja, 1290—1291, Borsa nembeli Jakab (Kopasz), egyúttal Szatmár vármegye főispánja, később nádor 1291, Bogát-Radván nembeli Simon 1298—1302, közben Rátót nembeli István fia Kakas, egyúttal Tolna vármegye főispánja 1300, Heyza (Eyzech Misza fia), egyúttal Tolna és Baranya vármegye főispánja 1301, Guthkeled nembeli Maróti Mihály, egyúttal Szerém, Valkó vármegyék főispánja és macsói bán, 1303, Héder nembeli Henrik, szlavonai bán, tárnokmester, egyúttal Tolna, Baranya és Somogy vármegyék főispánja, 1304—1307, Kereu-Monostorai (Gyerőmonostori) Lothárd, macsói bán, Szerém és Valkó vármegyék főispánja, 1310—1312, Dorozsma nembeli Garai Pál 1312—1313, Héder nembeli Németújvári János, a Tamási család őse, egyúttal Somogy, Tolna, Baranya vármegyék főispánja 1315, Garai Pál macsói bán 1318—1333, Szente-Mágocs nembeli Logreth fia János macsói bán 1328—1333, Ostffi Miklós macsói bán, egyúttal Szerém és Valkó vármegyék főispánja 1335—39, Szekcsői Herczeg Péter 1339, Zathai Gergely, Szerém és Valkó vármegyék főispánja, macsói bán 1340—41, Szekcsői Herczeg Péter 1342—43, Asszonyfalvi Ostffi Domonkos 1343—44, Szekcsői Herczeg Péter 1347, Garai András, macsói bán, egyúttal Szerém és Valkó vármegyék főispánja 1353, Csák nembeli Ujlaki Ugrin fia Miklós, macsói bán 1355—56, Garai Miklós macsói bán, egyúttal Baranya, Szerém és Valkó vármegyék főispánja 1359, Horváthi János macsói bán 1375—76, Liszkói Pál macsói bán 1382, Koroghi István, macsói bán 1383—85, Losonczi István, macsói bán 1390—92, Losonczi László 1393—1394, Maróthi János és Perényi Péter macsói bánok, egyúttal Szerém, Valkó és Baranya vármegyék főispánjai 1397, Vízközi Péter fia András 1401, Maróthi János, macsói bán 1407, Fedémes Miklós, macsói bán, egyúttal Baranya, Szerém és Valkó vármegyék főispánja 1409—1410, Ujlaki Imre és László macsói bánok és az előbb említett vármegyék főispánjai 1410—1411, Ujlaki Imre 1418, Garai Dezső, macsói bán 1419—1425, Maróthi János macsói bán 1476, Ujlaki István és Lévai Cseh Péter macsói bánok 1428—1429, Garai László és Dezső macsói bánok 1431—1433, Garai László és Ujlaki Miklós macsói bánok 1438—41, Ujlaki Miklós, előbb temesi főispán, majd erdélyi vajda, az ország főkapitánya és macsói bán 1442—1454, közben vele együtt Garai László 1445—1447, Dombay Miklós 1458, Szentmártoni nagy Simon, Dombay Miklós, Nagyvéghi László 1459, Horogszegi Szilágyi Mihály az alsórészek főkapitánya 1460, Szokolyi Péter 1459-ben és 1466—1467, Ujlaki Miklós (hihetőleg 1473-ig viselte a főispánságot) Kinizsi Pál temesi gróf, az alsó részek főkapitánya, egyúttal Bács, Temes, Bihar, Szerém és Valkó vármegyék főispánja 1494, Somi Józsa 1495-ig egyúttal Bács

vármegye főispánja, 1494—1498. Czobor Márton és Imre 1498—1507. Czobor Márton királyi kamarás 1509.

Bodrogi alispánok

Alispánok: Budy 1280. Miklós fia András 1339. Abolmai Péter fia Tamás 1359. Lekesei Miklós fia Péter 1354. Bajai Tamás mester 1360. Gerárd fia Tamás 1364. Gerguri (Gergelyi) Sebők fia Pál 1373—1374. Szentmiklósi Dénes fia Tamás 1378. Boresányi Baku fia Miklós mester 1381. Haraszti Simon fia Benedek mester 1382. Kyrnichi Miklós fia Miklós mester 1383. Torsi János és Gál (Bokoch, Bakocs testvére) 1389. Gál mester és István fia Lőrincz 1390. Nagy Mihály mester 1390. Albert mester 1391. Szeléndi Albert 1391. Harapi Miklós 1392. Gathi György fia Péter mester 1393. Fyrfalvai István fia, Lőrincz mester 1393. Bárkányi Nagy István 1396. Vízközi Péter fia András mester és Dersi János 1400. Vízközi András 1401. Dersi Pál 1402. Rőt László és Zalai János 1402. Bakai Dávid 1405. Bakonyi Pál fia Miklós 1406. Reghi Kozma 1406—1408. Regenyei István 1411 előtt. Ughi (Unghi) István és Gerendai Lukács 1411. Boreani (Barthani) Demeter fia András és Csapi Domonkos 1412—15. Barthani László és Kirch-i Korhard 1416. Barthani László és Aliphanti Miklós 1417. Racsi Tamás és László 1417. Pál fia Frank és István fia Pál 1418. Inakodi János és Aynarch fia János 1418. Varjadi Péter és Turcsányi Pál 1419. Varjadi Császár Péter és Regi Kozma 1420. Aranyáni Ördög István és Varjadi Péter 1420—21. Aranyáni Ördög István és Uki Leusták 1422—25. ápril. Uki Leusták és Szentkirályi János 1425 szept. — 1426. Pozsogai Domonkos és Hernádfalvi Antal 1427. Szentkirályi János és Lekesei Katona Péter 1430 márcz. Szentkirályi János és Fegyverneki Péter 1430 decz. — 1431. Tomasolczi Szász János és Cserneli Zugdia Tamás 1431—32. Tomasolczi Szász János és Szentkirályi János 1433. Pethkei László és Regi Kelemen 1435—36. Pethkei László, Szentlászlói Mihály és Keszi Kelemen 1437—38. Pethkei László, Érmelléki Antal és Bittó Péter 1438—. Pethkei László és Nagyvölgyi László 1440. Szeléndi Jánk és Pakai Balás 1447. Lekesei Sulyok György 1447 decz. Lekesei Sulyok György és Pakai Balázs 1448. Sulyok György, Pakai Balázs és Györgyi Bodó János 1448. Pakai Balázs, Jánosi Borizló Péter és Csigerdi László 1449. Bakai György és Jánosi Borizló Péter 1451. Sidei János és Jánosi Borizló Péter 1452. Nagymeghi László, Geszti László és Jánosi Borizló Péter 1453. Erdélyi István 1453 szept. Nagyvölgyi László, Jánosi Borizló Péter és Almási Balázs 1454. Nagybesenyei Gergely és Káthai László 1456. Káthai László 1458. Szentlászlói Miklós és Kanothi Miklós 1458. Posegai János deák és Kajándi Gáspár 1459. Feyér István és Bertalan 1461. Geszthi László 1462. Kis Bálint és Fagyalasi Lörincz 1464. Aranyani Józsa János, macsói albán 1464 aug. hó. Réghi Polyák Péter 1464 szept. hóban — 1466 jan. Bartháni Kaszász Péter 1474. Vizlai János 1476. Challowith (Csallovics) Vuk 1477. márcz. havában. Bodizlói (Bogyiszlói) János és Gáspár deák 1477 jún. Dersfalvai Bakó Demeter 1479. Czobor János 1482—83. Györgyi Bodó István 1483. Máté (Várdai Péter kalocsai érsek fia) és Kisváradjai Olazius (Alajos) 1484. Haraszthi István és Nagy Döme 1494. Bajnai Both Mihály és Szenttamási Szalánczi János 1495. Geszthi Mihály deák és Doroszlói János 1499. Ordódi György és Chephi (Caéfi) Fodor Péter 1509. Ordódi György és Kakathi Széll István 1511. Lekesei Szentlászlói György 1519. Chypch-i Fodor Péter 1520.

3. *A vármegye szerepe a nemzeti történelemben 1001—1526.*

A kereszténység megszilárdítása.

Mikor Szent István a magyar királyságot megalapította, a keresztény hit már el volt terjedve a Duna—Tisza közén. A kereszténység megszilárdítására alkotta Szent István az Árpádok családi birtokán a kalocsai püspökséget, melynek egyházmegyéje a két folyam mentén egészen a Titelig terjedt.

Az új püspökség élére a király a pécsváradi apátot tette, kinek feladata lett az itt lakó színmagyar népet a keresztény hitben megerősíteni és annak hithűsége felett őrködni.

A szervezés nagy munkája közepette István király ismételten kénytelen volt hadat vezetni azok ellen, a kik az új intézményekkel, a dolgok új rendjével megbarátkozni nem tudván, az elégületlen elemekkel szövetkeztek és ellentállást keltettek. Gyula, erdélyi vezér és szövetségeseinek legyőzetése után a király a bolgár származású Glád ivadéka, Ajtony ellen fordúlt, a ki a Marostól

Az óverbászi avar gyűrű.
(Wessel Jenő eredeti rajza.)

Részlet a nagy római sánczból.
(Wessel Jenő eredeti rajza.)

éjszakra, a Fehér-Körösig terjeszté ki uralmát és 1019-ben már félelmetes hatalommá lett.

István király 1019—28 között megindította a hadjáratot Ajtony ellen. Serege Szeged alatt, talán Martonosnál, vagy inkább a mai Zentánál, átkelt a Tiszán, Ajtonyt kemény harczok után legyőzte. (Pauler Gyula, Magyar Nemzet Tört. I. 57.)

Az Ajtony elleni hadjárattól kezdve, közel félévszázadon át, a vármegye területén történt eseményekről hiányzanak az egykorú adatok. Sem a Vatha vezérlete alatt 1046-ban kitört pogánylázadásról, sem pedig I. Endre király és Béla herczeg között, a főhatalomért folytatott küzdelemről fennmaradt egykorú tudósítások a vármegye történetét érintő eseményekről nem tesznek említést.

Béla király halálával (1063), I. Endre király fia, Salamon került a trónra, a ki alatt ismét a német befolyás kerekedett felül a királyi udvarban. Trónviszályok.

Azok közé a férfiak közé, a kik ekkor az ország sorsát intézték, tartozott Vid bácsi ispán, a sváb Guthok nemzetségének sarja, vitéz, erélyes, de kíméletlen és czéljai elérésére mindenre képes férfiú, a ki ép úgy bírta Salamon, mint IV. Henrik császár bizalmát. (Pauler Gyula i. m. 148.) Vid terjedelmes birtokok ura volt. Így övé volt a búziási síkság is Valkó vármegyében. E birtokot a besenyők, e mindig zsákmányra éhes, rabló nép, mely ez időtájt Bolgárországban telepedett le, 1071-ben elpusztították.

Salamon király nem nézte tétlenül kedvelt híve birtokainak pusztítását és miután a királyi udvarban különben is kétségtelennek tartották, hogy a nándorfehérvári görögök ösztönözték a besenyőket zsákmányolásra, ezért Salamon még ebben az évben I. Béla király fiaival, Géza és László herczegekkel egyesülve, a Titel alatti révnél, a mai Szalánkemén átellenében összegyűjtötte hadait, és Nándorfehérvár ellen indúlt. Seregével a Dunán átkelvén, betört a Szerémségbe, mely akkor még a bizánczi császársághoz tartozott és elfoglalta Nándorfehérvárt. E hadjáratban Vid ispán is részt vett, a bácsi katonasággal. (Pauler i. m. I. 150—153.)

Salamon hadserege az ütközet után a kórógyi mocsarak mentén, a búziási mezőn megállapodott, a hol a vezérek a szerzett hadizsákmányon megosztoztak. Ez alkalommal esett Géza herczegen az a sérelem, mely a Salamon és Géza között később kitört viszálynak legfőbb oka lett. A király ugyanis, Vid veje, Illye ispán és Frank püspök tanácsára, a zsákmánynak nem harmad-, hanem csak negyedrészét juttatta a herczegnek.

Géza, látván a király egész környezetének iránta való ellenséges indulatát, útközben, a Morava torkolatánál elvált a királyi seregtől és Keve vára fölött, az úgynevezett Tatárrévnél átkelvén a Dunán, visszasietett herczegségébe, hogy védelemre készüljön. Ezért nem vett részt, bár hívták, az 1704. évi hadjáratban sem.

Így az ellentétek mindinkább kiélesedtek a király és a herczegek között és miután a szakadatlan békealkudozások sem vezettek eredményre, végre Salamon, tanácsosai rábeszélésére, 1074-ik év február havában a Tiszánál, Kemejnél csakugyan megtámadta Géza herczeget, a ki csatát veszítve, átmenekült a Tiszán és Pest felé vette útját. Salamon, hogy a herczegeket teljesen megsemmisítse, győzelmében elbizakodva, Géza után sietett. Márczius 14-én Mogyoródnál történt a döntő ütközet, a melyben László herczeg, sógorával, Ottóval és a cseh segédhadakkal heves küzdelem után Salamon seregét teljesen szétverte.

Vid, bácsi főispán, a ki a viszálykodásnak elejétől kezdve egyik főélesztője volt, a balszárnyon harczolt a bácsi várkatonasággal. E zászlóaljat a csehek már az első támadásnál megsemmisítették. Vid maga is a csatatéren maradt, és a királyi herczegség helyett, melyet Gézától megszerezni óhajtott, be kellett érnie a közös sírral, a melybe a győztes László az elesetteket temettette. (Pauler Gy. i. m. I. 165.)

A mogyoródi győzelem után I. Géza foglalta el a trónt. Halála után (1077) a nemzet László herczeget választotta királylyá, kinek uralkodása alatt sem volt a vármegye megkímélve az ellenséges támadásoktól.

Míg ugyanis a magyarok a Kapella, Velebit és a Dinara völgyeiben harczoltak, azalatt a besenyőkön győzelmes kúnok, Kapolcs vezérletével, a törcsvári szoroson át betörtek Magyarországba (1091 április 29-én) és egyik csapatjuk Ko- A kúnok betörése.

tajdnal a Tiszán átkelve, Szolnok és Csongrád felé vette útját, majd a Tisza mentén vonúlt Zenta felé, mindenütt rabolva és pusztítva. A másik csapat a Dunának Pestvármegyétől Bácsvármegyéig terjedő partvidékét járta be, büntetlenül garázdálkodva, rabolva, ölve mindenfelé, söt miután a fegyvertfogható férfiak akkor mind távol voltak, e csapat még arra is vetemedett, hogy a védtelenul talált nőket és gyermekeket rabszíjra fűzve, magával hurczolta.

Bodrog és Bács kirablása után, Becsénél (Óbecse) találkozott ismét a két kún csapat, a hol szemlét tartván a zsákmányon, a vezérek elhatározták, hogy visszavonulnak. A mint mondták: „Harczolva jöttünk s most vadászva térünk vissza hazánkba."

László a kún betörés hírére gyorsan visszafordult hadával Horvátországból s a mennyire csak tudott, a visszavonuló kúnok után sietett. Seregével alkalmasint a becsei révnél átkelve, a Temes folyónál utólérte a kúnokat, és őket szétvervén, nemcsak a foglyokat szabadította ki, hanem az összeszedett zsákmányokat is elvette tőlük. (Pauler Gyula i. m. 205—207.)

A bácsi érsekség alapítása. Keresztes hadjáratok.

I. László király uralkodása alatt, 1094-ben, a kalocsai érsekségben nagy változás történt. A király ugyanis az érsek székhelyét Bácsra tette át, a már meglévő kalocsai káptalan mellé pedig Bácsban egy új káptalant alakított. Ez intézkedésre főleg azért volt szükség, mivel Bács közelebb esett a Duna jobb partján fekvő részekhez, hova az egyházmegye idővel mindjobban kiterjedt. László egyszersmind ezzel előkészítette azt, a mi félszázaddal később csakugyan bekövetkezett, hogy tudniillik a kalocsai vagy a bácsi érsek az ország déli részének metropolitája legyen. (Pauler i. m. I. 220.)

László király a lengyelországi hadjárat után, régi fogadalmához híven, a Szentföldre készült és e végből 1095 húsvét táján Bodrog várába jött. Itt fogadta a Piacensában tartott zsinatról kiküldött követeket is, a kik a franczia keresztesek részére a Magyarországon való átvonulásra kértek engedélyt.

A király 1095 húsvétján (márczius 25-én) elbúcsúzván a magyar uraktól, megkezdte az előkészületeket a szentföldi hadjáratra. De mielőtt elindúlhatott volna, Csehországba szólították az ügyek, hol védencze, II. Bretislaw, a trónt a maga ágának, illetőleg öcsesének akarván biztosítani, változásokat szándékozott tenni a trónöröklés rendjében. I. László király tehát a Szentföld helyett Csehország felé vezette hadait, mely útjában 1095 július 29-én meghalt. (Pauler I. 226.)

A következő évben (1096) megindult kereszteshadak nem okoztak átvonulásukkal nagyobb mozgalmat a vármegyében, mert azok — az Amiensi Péter vezetése alatt álló keresztesek kivételével — mind a Duna jobb partján haladtak Nándorfehérvár felé. Annál több kárt okozhatott azonban a megyében Amiensi (remete) Péter fegyelmezetlen keresztes hada, mely pusztítva, rabolva jutott el Zimonyig, hol azután Kálmán király őket megtámadta és szétverte.

Valószínű, hogy e kereszteshad átvonulásának idejéből való a zombori határban, a monostori út mentén talált ama cserépedény, mely tele volt ezüst érmekkel. Ez érmek az akkori franczia érsekek és püspökök érmei, úgynevezett bracteatok, tehát kétségen kívül a keresztes hadjáratok idejéből valók. A talált érmek közül 26 darab eddig a vármegyei múzeumban van. (Grosschmid Gábor czikke a Tört. Társ. évkönyvében IV. 77.)

Görögháborúk.

Kálmán király halála után (1116 február 3-án) fia II. István, a 15 éves gyermekifjú került a trónra, a ki a velenczeiek és az oroszok ellen viselt háború után 1127-ben Komnenos János bizanczi császár ellen vezetett hadat, mert ez menedéket nyújtott Kálmán testvérének, az ellene ármánykodó, megvakított Álmos herczegnek. II. István hada Bács-Bodrogon keresztül vonulva, először Nándorfehérvárt vette be, majd egész Philippopolisig nyomult. Viszont a következő évben (1128) János bizanczi császár egész Zimonyig hatolt. Az e hadjárat alatt szerzett betegségben II. István elhalván, a trónt II. Béla foglalta el, kinek uralkodása után (1141) II. Géza lett az ország királya. Mivel Géza trónraléptekor még nem volt 11 éves, a kormányt Ilona királyné testvére, Belos ragadta magához.

Belos, magyarosan Bél, nagykiterjedésű birtokokat szerzett a mai Bács-Bodrog vármegyében is. Idővel szivvel-lélekkel magyarrá lett és nem is hagyta el többé az országot. Ő alapította a Szerémségben, a Duna melletti Keőn, Szent István első vértanú tiszteletére azt a monostort, mely főleg a jövevények és sze-

gények segélyezésére volt hivatva és melyet a benedekrendűekre bízott. E monostort annak idején Bánmonostornak nevezték. (Pauler Gyula i. m. I. 323.)

Míg II. Géza királyt az oroszok elleni hadjárat tartotta lekötve, a vármegyét komoly veszedelem fenyegette. Manuel görög császár ugyanis, alig pihente ki az 1151-ik évi szerb hadjárat fáradalmait, 1152-ben újból hadat indított s ezúttal Magyarország, mint a szerbek szövetségese ellen. A görög hadak Nándorfehérvárnál átkeltek a Száván s a Dunáig terjedő vidéket pusztították, de annak a hírére, hogy Belos Bácsból nagy sereggel közeledik, sietve elhagyták a Szerémséget.

Az 1152. évi hadjárat óta 1158-ig majd minden évben harczoltak a magyarok Manuel görög császár ellen. Ez idő alatt II. Géza király gyakran megfordult a mai Bács-Bodrog vármegye területén. Ily hadátvonulások közepett 1157 márczius 31-én és április 1-én Bács várában találjuk, hol az 1158-iki húsvéti ünnepeket is töltötte. Ekkor újította meg a pécsváradi apátság szabadalomlevelét is, melynek záradékában a bácsi kanonokok és a bácsi vár több jobbágya tanúkként név szerint fel vannak sorolva. (Ráth Károly: A magyar királyok utazásai és hadjáratai. 20. lap. Évkönyv XVI. 25. l.)

II. Géza király halála után (1162 május 31) az ország egy része annak legidősebb fiát, III. Istvánt ismerte el urának; de Manuel görög császár arra törekedett, hogy a trónt az elhalt király öcsésének, Istvánnak biztosítsa, a ki a bizanczi udvarnál nevelkedett. A nemzet nagy része azonban ép ez okból idegenkedett Istvántól és helyébe ifjabb testvérét, II. Lászlót ismerte el királyának, a kit Mikó bács-kalocsai érsek meg is koronázott.

Miután azonban II. László félévi trónbitorlás után 1163 jan. 14-én meghalt, utána a bizanczi udvarban nevelkedett István, e néven IV., került az uralomra, a kit Belos bán is támogatott s a kihez mind a bácsi, mind a bodrogi vármegyék is csatlakoztak. (Pauler Gyula i. m. I. 384.—85.).

E közben azonban a törvényes király, III. István hívei mindegyre szaporodtak és támadólag léptek fel a Dunán túl IV. István ellen, a ki, mivel Belos bán halálával legerősebb támaszát elvesztette, kénytelen volt Manuelhez menekülni. De Manuel másfelé lévén elfoglalva, nemcsak hogy nem támogatta IV. Istvánt, hanem békét kötött III. Istvánnal.

1164-ben Manuel ismét haddal támadt Magyarországra. Seregével egész Kőig, vagyis Bánmonostoráig nyomult előre, a hol megállapodott és levelet intézett III. Istvánhoz, melyben értesíti, hogy nem akar háborút, csupán a vejét, Bélát megillető országrésznek kiadását szorgalmazza.

Manuel hadainak megjelenése nagy zavart okozott a bácsi vár területén. A nép mindenünnen egybesereglett, a papság pedig egyházi ruhában vonult Manuel elé, kérve őt, hogy a vidéket a pusztítástól kímélje meg.

Manuel serege Kő fölött, valamely szigetnél, talán Ujlaknál, minden ellentállás nélkül átkelt a Dunán s Bács felé vonult, hol a metropolita, a ki titokban az ő híve volt, a papság élén ünnepélyesen fogadta. (Pauler Gyula I. 390).

Manuel közeledésének hírére III. Istvánnak anyja, Eufrozina, II. Wladislav cseh királyhoz fordúlt segítségért, a ki csakhamar megjelent Magyarországban és rabolva, pusztítva nyomult előre seregével Bács felé. Ekkor III. István, ki eddig a Tisza mögé vonúlva várta a cseh segítség érkezését, most az orosz zsoldosokkal is már megszaporodott hadait Wladislav seregével egyesítve, Manuel ellen indult. Midőn Manuel a két sereg előrenyomulásáról értesült, megijedt és rögtön futárokat küldött III. Istvánhoz, hogy vele békealkudozásba bocsájtkozzék. Miután azonban a trónkövetelő IV. István nem akart jogairól lemondani, segítségére Khalufész Nikefor vezérlete alatt egy sereget hagyott Magyarországban, maga pedig Bács várát elhagyva, hadaival nagy sietséggel átkelt a Dunán és hazafelé vette útját.

A görög segédhadak vezére, látván a csehek nagy számát, nem mert velök ütközetbe bocsátkozni, hanem előbb a Dunáig hátrált, majd ura példáját követve, serege egy részével átszökött a Dunán. A magára hagyott trónkövetelő ily túlnyomó erő ellenében nem vehetvén fel a harczot, serege egy részével éjjel szintén átkelt a Dunán, míg táborának másik részét, mely a Duna balpartján maradt, másnap reggel a csehek irgalmatlanul lemészárolták. Ez alkalommal a trónkövetelő IV. Istvánnak a zászlaja is a csehek birtokába jutott.

III. István nem folytatta tovább az előnyomulást, mert Manuel újabb békekövetet küldött hozzá. Megkezdődtek tehát a tárgyalások, melyek 1164-ben a békekötésre vezettek.

II. Wladislav még egy ideig Magyarországon tartózkodott és Eufrozina özvegy királynéhoz ment látogatóba, alkalmasint Bodrog várába, mely ekkor az özvegy királyné haszonélvezetében volt. (Pauler Gyula I. 394).

IV. István azonban még mindig nem mondott le trónigényeiről s továbbra is a Szerémségben maradt. Ezért III. István 1165-ben újból hadat indított ellene. Ekkor IV. István Zimonyba zárkózott, a hol a vár ostroma alatt 1165 április 11-én meghalt, mire a várbeliek kaput nyitottak.

De Manuel még 1165 nyarán visszafoglalta Zimonyt, sőt hadai egész Bánmonostorig hatoltak. III. István, újabb hadjáratra nem lévén elkészülve, Mikó bács-kalocsai érseket küldte békekövetül Manuelhez, kinek régi bizalmasa volt. Mikó érseknek sikerült is 1165 júl.-aug. havában a hadviselő felek között a békét megkötni. (Pauler Gy. i. m. I. 401.)

A béke azonban nem volt tartós. 1166-ban ismét megkezdődtek az ellenségeskedések. 1167-ben 36 várispán, 15.000 lovas várkatonasággal és székely nemességgel, Dénes ispán (alkalmasint egy személy Dénes bácsi ispánnal, a ki 1173—1186 között viselte e tisztet) fővezérlete alatt átkelt a Dunán és a Szerémségben foglalt állást, hogy a Manuel unokaöcsésének, Andronikosznak vezérlete alatt álló görög sereggel megmérkőzzék. Az ütközet a magyarok vereségével végződött s a vert sereg nagy részét, mely a Dunán át igyekezett Bácsba jutni, a görög hajóhad elfogta. Csak kevesen jutottak át a Dunán, hírt hozva a csatavesztésről, mely egész Bács területén általános rémületet okozott. A görög sereg azoban nem tette lábát a vármegye területére, hanem Zimonyt lerombolva, a Száván visszavonult, a Szerémséget a magyarok birtokában hagyván. (Pauler Gyula i. m. I. 409.)

A görög háborúk befejeztével néhány évtizeden át a béke áldásait élvezte a vármegye lakossága. Némi mozgalmat csupán a III. keresztes hadjárat okozott, midőn I. Frigyes császár podgyászszállító hajói a vármegyei partok mentén elhaladtak.

Újabb trónviszály.

III. Béla halála után (1196) a trón Imrére szállott, a kinek testvérével, Endrével kellett megküzdenie a hatalomért. E küzdelemben a király hathatós támaszt nyert a Győr nembeli Saul bács-kalocsai érsekben, a ki Bácsban tartá székhelyét és így nagy befolyással volt az itteni urak magatartására is. Ez annál fontosabb volt a királyra nézve, mert Móka, az akkori bácsi ispán, Endre herezeg híve volt a miért a király megfosztotta tisztétől s Móka 1199-ben Endréhez menekült.

Saul utóda János érsek, azelőtt csanádi püspök, szintén nagy kegyben állott Imrénél, de mivel Saul egyházának jogait az esztergomi érsekség rovására erősen kezdte érvényesíteni, gyakori összeütközésbe keveredett Jób esztergomi érsekkel, a ki épen nem volt kedves embere Imre királynak. A két főpap közötti versengésnek azonban Jób halála véget vetett. Imre király még keresztülvitte ugyan, hogy az esztergomi kanonokok Jánost válaszszák meg érsekké, de a választást nem sokáig élte túl, mert a fivérével, Endrével folytatott küzdelme aláásta egészségét s még 1204-ben meghalt. (Millenn. Tört. II. 366. Pauler II. 36).

Gertrud királyné megöletése.

II. Endre uralkodásának első éveiben a haliesi hadjárat vette igénybe az ország erejét. Halicsban ugyanis ez időben kihalt a fejedelmi család és II. Endre ekkor a volt halicsi fejedelemnek, Románnak tett igérete szerint, ennek kiskorú fiát, Danillót ültette a trónra, kinek segélyére 1211-ben nagy sereget küldött Haliesba. E seregben volt Győre fia Péter (1207—1210. Gertrud királyné országbírája és 1210—1212. bácsi ispán) is, egyike a nagyvagyonú, tekintélyes uraknak. Így az övé volt Vásáros-Várad, a mai Péterváraddal szemben, továbbá Aranylábú falu, a két Zajold, Bivalyos és Ökörd, a hol ma a péterváradi majorság fekszik. (Pauler Gyula i. m. II. 65. Érdújhelyi Menyhért, Újvidék tört.) Péter valószínüleg a halicsi hadjárat alatt barátkozott össze Bánk királyné országbírájával, a Bór nemzetség ivadékával, mely barátság rá nézve végzetessé vált, mert míg II. Endre Halics megszerzése után járt, az alatt itthon napról-napra nőtt az elégületlenség a királyi udvar, Gertrud királyné és az őt környező idegenek jogtalanságai és túlkapásai miatt, míg végre a magyar urak véres megtorlásra határozták el magukat. Győre fia Péter, bácsi ispán, szintén résztvett

amaz összeesküvésben, a melynek a királyné 1213-ban áldozatúl esett, sot forrásaink szerint ő volt az, a ki — ekkor a királyné mellett tartózkodván, — reá a halálos csapást mérte. Gertrud testvére Bertold, akkor Bács és Bodrog ispánja, megmenekült.

A rémhírre, hogy nejét az összeesküvők legyilkolták II. Endre csakhamar visszatért halicsi útjából, hogy az összeesküvők fölött törvényt üljön. Péter ispánt a király és a főurak gyűlése gyilkosként elmarasztalta; de mivel ellentállott, a király hívei rátörtek, elfogták, és mint mondják, karóba húzták, birtokait pedig elkobozták. E birtokok a koronára szállván, IV. Béla király 1237-ben azokból a bélakúti apátság részére nagyobb adományt tett. (Pauler Gyula i. m. II. 69.)

II. Endrét mélyen lesújtotta nejének halála. E nehéz napokban kiskorú fiát, Bélát, Salamon tárnokmesterre bízta, a ki, mint hű embere, odaadó szolgálataival kiérdemelte e bizalmát. Ezért Salamont még ebben az évben bácsi ispánná is tette, mely tisztséget ez időben csak a legmagasabb udvari méltóságoknak szokta adományozni. (Pauler Gyula i. m. II. 70.)

Berthold, meran-andechsi herczegre azonban rossz napok virradtak. Miután ugyanis őt tartották minden baj okának, a király a közvélemény nyomásának engedve, elvette tőle a bácsi és a bodrogi ispánságot. Csakugyan ebben az évben (1213) mind Bácsban, mint Bodrogban más viseli e tisztséget, az előbbiben Salamon, a ki 1215-ig maradt meg a bácsi ispánságban, az utóbbiban pedig a Szát nembeli Bars fia, Miklós nádor. Berthold azonban nem mondott le a kalocsai érseki javadalmakról. Egyidőre elment zarándokútra a győri és a veszprémi püspökök társaságában, de nemsokára ismét visszatért és elfoglalta főpapi székét. II. Endre megbocsátott neki, Magyarországban pedig akkor is gyorsan feledtek. (Millenn. Tört. II. 381.)

Mikor 1217-ben a király végre rászánta magát a szentföldi hadjáratra, Jolánta nejének, 8000 márka hitbére fejében, a többi között a Bodrog vármegye után járó királyi jövedelmeket is lekötötte. (Fejér III. 1. 263.) II. Endre szentföldi útja.

A szentföldi hadjáratba a királyt elkísérte a Tomaj nembeli Dénes tárnokmester, később bácsi ispán és Hugolin (Ugolin) kanczellár, a későbbi kalocsai érsek is, a kinek a nevét az általa 1229-ben Bácsott alapított ispotály tartotta fenn az utókor számára.

II. Endre a szentföldi hadjáratból visszatérve, az országot a legnagyobb zavarban találta. Az elharapódzott visszaéléseket és bajokat a király 1222-ben az aranybulla kibocsátásával igyekezett orvosolni, melynek létrejöttében nagy része volt Ompud fia, Dénes tárnokmesternek, ki 1220-tól 1222-ig a bácsi ispáni méltóságot is viselte. Ez egyike volt azoknak a nagybefolyású férfiaknak, a kiknek működését nem érte gáncs, tehát megmaradt továbbra is a tárnokmesteri méltóságában. (Pauler Gyula i. m. II. 107.) Az aranybulla.

A vármegyékben azonban nagy személyi változások állottak be országszerte. 1222-ben Bácsban egymásután hárman viselték az ispánságot. Dénes tárnokmestert, a kinek alkalmasint országos ügyek miatt kellett megválnia állásától, még ebben az évben Miklós követte, de ő is csak rövid ideig lehetett e tisztségben, mert 1222-ben még Zsámbéki Smaragd szerepel bácsi ispánként. Bodrogban, hol 1220-tól kezdve a Kán nembeli Siklósi Gyula viselte az ispánságot, szintén személyváltozás állott be. Gyula helyét, a ki nádorrá lett, rövid időre a Bór nembeli Bánk udvarbíró foglalta el; de Siklósi Gyula — úgy látszik — talált rá módot, hogy a nádorság mellett a bodrogi ispánságot is megtarthassa, mert 1223—24-ben ismét őt találjuk e tisztségben.

Az aranybulla kiadása azonban nem állította helyre az ország békéjét, mert II. Endre nem is akart, de nem is tudott a bulla rendelkezéseinek érvényt szerezni. E belső zavarokhoz járúltak még az 1223—26. évi rendkívüli kedvezőtlen gazdasági viszonyok is, a melyeknek következtében az ország úgyszólván a legnagyobb nyomorba jutott.

Béla királyfi erélyes fellépése következtében, 1228 óta mégis némi fordulat állott be az ország ügyeinek intézésében. Béla az arany-bulla rendelkezései alapján nagy erélylyel és következetességgel folytatta a pereket az elidegenített várjavak visszavétele érdekében. Azonban őt a rend helyreállításán kívül erre még a megtorlás vágya is ösztönözte azokkal szemben, a kiket az ország romlása okozóinak tartott.

1228 óta ismét újabb személyváltozások következtek be. Bodrogban, hol még 1224—25-ben Béla hű embere, a Csák nembeli Gug fia, Csák volt az ispán, 1228-ban egymás után hárman viselték e tisztséget. A Vázson nembeli Othuszon, a királynéi udvarbírón kívül, még Gyula (alighanem a nádor) és utóbb a Borsa nembeli László országbíró szerepelnek, mint bodrogi ispánok. Valószínüleg Béla az előbbi kettőt megfosztotta tisztségüktől, melyet a Borsa nembeli Lászlóra bízott, a ki 1228—30 között egyúttal bácsi ispán is volt. (Wenzel VI. 455.)

1229-ben egyházi téren is nagy változás történt. A pápa, Ugron esztergomi érsek kérelmére, megalapította a szerémi püspökséget, melynek székhelyévé a kői monostort tette. Innen tehát a benedekrendű szerzetesek, a kiket ide még Belos bán telepitett, eltávoztak, és így a monostor a XIII. század elején a szerémi püspöké lett. Ezzel a kalocsai érsek hatósága a Száván túlra megszünt. (Pauler i. m. II. 134.)

IV. Béla rendet teremt.

II. Endre halálával IV. Béla foglalta el a trónt. Alig koronáztatta meg magát (1235 okt. 14-én), teljes erővel hozzáfogott az elharapódzott visszaélések megszüntetéséhez. Az ország kormányának rendezéséhez most már szabad keze volt. Nem kellett többé kimélnie atyja híveit, és mivel neki megbízható emberekre volt szüksége, ezért a főhivatalokban a személyváltozások egész sora következett be. Bár az év már vége felé közeledett, még ebben az évben is új ispánokat nevezett ki. Bácsban felmentette állásától a Borsa nembeli Lászlót, a ki már másodízben viselte e tisztet, és helyébe Pózsa lépett, a ki azelőtt az ifjabb király tárnokmestere, tehát IV. Béla király régi, kipróbált embere volt; a tárnokmesteri méltóságot továbbra is meghagyta neki. Bodrogba az Aba nembeli Demetert, Kálmán herczeg tárnokmesterét és nevelőjét nevezte ki ispánnak. E férfiú szintén teljes bizalmát bírta a királynak, a ki őt a tatárjárás után az országbírói méltóságra is emelte. (Tört. Tár. 1897. évf. 442, 460—463.) Az új bodrogi ispán müködését azzal kezdte, hogy a szentmártoni apáttól elvette a bodrogi halastavat és a Bodrog helységben bírt révnek és vásárnak jövedelmeit. Hasonlókép visszavették azokat a bácsi várbirtokokat is, a melyeket II. Endre király a székesfehérvári János-lovagoknak adományozott.

A személyi változások és az erőszakos intézkedések már általános felháborodást keltettek országszerte, de a legnagyobb elégületlenséget a várjavak visszakövetelése okozta, úgy hogy rövid idő alatt a pápai udvar tele volt a magyarországi főpapok és szerzetesrendek panaszaival. IX. Gergely pápa fel is szóllalt a papság érdekében és IV. Béla királyt a szentmártoni apátság jogaira figyelmeztette. Erre a király az 1237. év táján kelt oklevelében újra megerősítette az apátságot a bodrogi halastó birtokában. A megerősítő levél nyolcz halásztanyáról emlékezik meg. Maga a vitás halastó nagy kiterjedésű volt, vizét a Dunából kapta és oda is vezették be a felesleget. Hasonlóképen visszakapták a János-lovagak is a tőlük elvett bácsi és bodrogi várföldeket, melyeket a király 1238-ban még új adományokkal is gyarapított. (Évkönyv VIII. 99. Fejér, IV. I. 105.)

A kúnok letelepítése.

Alig csillapodtak le a kedélyek, midőn a kúnok beköltözése ismét újabb zavarokat támasztott a vármegyében. Az 1239. év őszén a tatárok elől hozzánk menekülő kúnok részére a király a Duna és a Tisza közén jelölt ki letelepedésre szolgáló területet a bács-kalocsai egyházmegyében, ott, a hol ekkor még sok puszta terület volt. A kúnok azonban, mint afféle nomád nép, nem tudtak egy helyen maradni, hanem bekalandozták a vidéket, sok kárt téve a gyümölcsösökben és a mezőkön. A felmerült több rendbeli panaszok következtében IV. Béla király összehívta a főurakat, hogy a kúnoknak az egész országban leendő letelepítése felől tanácskozzanak. (Pauler Gy. i. m. II. 193.) A tiszamenti kői monostorban tartott értekezlet nem sokat lendített ez ügyön. A kúnok és a magyarok közötti gyűlölet mindegyre jobban kiélesedett, mikor 1240 karácsony táján rémhírek érkeztek a tatárok betöréséről.

Tatárjárás.

A tatárok közeledésének első hírére IV. Béla mindenekelőtt a családját igyekezett biztonságba helyezni, melyet a bácsmegyei származású Báncza nembeli István, váczi püspökre, egy rendkívül ügyes és becsületes férfiúra bízott, a kit később a sajóparti vészes csata után a császárhoz és a pápához is elküldött követségbe. (Pauler Gyula II. 199. — Karácsonyi, Magyar nemzetségek I. 197.)

A mint a tatárok betörtek az országba, a király mindenfelől magához rendelte a várkatonaságot és a főpapok hadait, de ezek rendkívül lassan gyülekeztek. Csak Ugron, bács-kalocsai érsek érkezett idejekorán Pestre, a ki már márczius

17-én meg is ütközött a Pest környékén száguldozó tatárokkal, de szerencsétlenűl, mert vitézeit a tatárok csaknem mind agyonnyilazták és maga majdnem életét vesztette.

Míg a tatárok mindegyre jobban közeledtek Pest felé, a felbőszült nép haragja a kúnok ellen fordult, a kiket a tatárbetörés okozóinak tartott. Midőn pedig a kúnok fejedelme, Kuthén, a felbőszült nép áldozatául esett, a kúnok a magyarok ellen fordultak s a Duna—Tisza közét kezdték pusztítani.

A zsákmányoló kúnok útközben nagyobb magyar csapattal találkoztak, mely Bölcs csanádi püspöknek és a bács-egyházmegyei birtokos Barcz fia Miklósnak vezérlete alatt a Dunához igyekezett, hogy családtagjaikat túl a Dunán biztonságba helyezzék. (Theiner : Mon. I. 36.) E csapatot, valószínűleg Bodrog vidékén, a kúnok mind egy szálig levágták. De a kúnok nem akarták kizsákmányolni győzelmüket, hanem kisiettek az országból, hol most már a magyar és a tatár készűlt egymással a döntő küzdelemre és valahol Gombos táján átkelvén a Dunán, Szlavoniába törtek, honnan Bolgárországba menekültek.

A mai Bács-Bodrog vármegye területét tehát már a tatár-betörés előtt végigpusztították a kúnok, s valószínűleg ez okozta, hogy a bodrogi és a bácsi zászlóaljak nem vettek részt a muhi csatában. Angelos János, szerémi herczeg, (kinek anyja Margit, III. Béla leánya volt) 1240-től bácsi ispán, megmenekült a tatároktól, mert még 1242 nov. 16-án is életben volt. Hasonlókép megmentette életét a Aba nembeli Demeter, 1240-ben még bodrogi ispán is, mert 1246-ban még országbírói méltóságban találjuk. (Tört. Tár. 1897. 442., 460—463.)

A gyászos sajóparti csata, (1241 április 11.) melyben Ugron bács-kalocsai érsek és Erardus bácsi főesperes is elesett, a magyar sereg megsemmisülésével végződött. Április hónap második felében a tatár hadak már elözönlötték a Tisza mentét. Az egykor virágzó helységek sorra pusztultak el, míg a nép a Tisza mocsarai és nádasai között keresett menedéket.

Midőn Ogataj khán halálának híre 1242 február végén a Magyarországban pusztító tatár hadhoz érkezett, a vezérek megkezdték a visszavonulást. Batu hada a mai Begecs községnél kelt át a Dunán. Azt a helyet, a hol az átkelés történt, a középkorban Tatárrévnek, utóbb Tatárnicának nevezték. Egy másik tatár csapat a mai Monostorszeg alatt kelt át a Dunán, mely helyet sokáig szintén Tatárrévnek neveztek. (Bács-Bodrog vármegye tört. társ. évk. III. 114.)

A tatárok elvonulásának hírére IV. Béla király is elhagyta a tengerpartot, hogy az ország helyreállításának nagy munkájához lásson. Pál ispán országbíró volt a király környezetéből az első, a ki kíséretével a mai Bács-Bodrog területét bejárta, hogy a szétfutott népet összegyűjtse. Lassanként az elmenekűltek is visszatértek. Így visszajött Angelos János bácsi ispán is, a ki 1242 nov. 16-án kelt oklevélben ismét e tisztében szerepel. A régi birtokosok közül csak nagyon kevesen menekültek meg, ezek közé tartozott Fonyói comes fia Izsó, a ki 1245-ben, midőn a bácsi káptalan előtt végrendelkezvén, ez alkalommal felemlítette, hogy egyik birtokát elzálogosította és a kapott összeg egy részét akkor vette igénybe, mikor a tatárok ellen indult. (Magyar Tudom. Akad. kézirattára, Pesty-féle gyűjtemény.) Miután tehát a tatárpusztítás után végrendelkezett, világos, hogy a tatárjárást túlélte. Az ország helyreállítása.

Bármily nagy odaadással igyekezett is a király a megmenekülteket segíteni és támogatni, a lakosság nem tudta egyhamar a tatárdúlás következményeit kiheverni. Mindenfelé csak ínség és pusztulás jelezte a rettenetes küzdelmet, mely e vidéken lefolyt.

Az egyházak is annyira elszegényedtek, hogy eddigi birtokaikból nem tudták magukat fenntartani. IV. Incze pápa tehát 1244 deczember 21-én megengedte a bodrogi főesperesnek, hogy más javadalmat is elfogadhasson, ha ilyennel megkínáltatnék. (Teiner i. m. I. 191.)

A bácsi ispánság, melyet a tatárjárás előtt még az ország legelőkelőbbjei viseltek, jelentéktelen méltósággá lett, sőt arról egyáltalában nincs adatunk, hogy Bodrogban e tisztséget a tatárjárás után a király betöltötte volna. Csak az újonnan alakúlt Bodrog vármegye főispánját ismerjük 1269-ből, a Guthkeled nembeli Málezai Pált, a ki egyúttal Bács vármegyének is főispánja volt. (Tört. Tár. 1897. évfolyam 442.)

Az ország helyreállításának nagy munkájában IV. Béla király nem feledkezett meg a kúnokról sem. Behívta őket az országba és megengedte nekik,

hogy itt letelepedjenek. Az előkelő kún urak közül Batskolda: Aranyos-Bács és Pétervárad helységeket népesítette be, de fiai, mint alább látni fogjuk, később e birtokukat elvesztették.

Miután azonban még attól is lehetett tartani, hogy a tatárok újra be fognak törni hazánkba, IV. Béla király elsősorban a várak és a meglévő helységek megerősítéséhez fogott. Bács és Bodrog várak ekkor nyerték erőd jellegüket. De a király arra is törekedett, hogy az egyházakat is erődítmények emelésére birja. A pápa még 1247-ben levelet irt a kalocsai érseknek, melyben felszólítja, hogy a tatárok újabb betörése elleni védekezés czéljából tartson tanácsot püspökeivel és a király akarata szerint válaszszanak erődítésre alkalmas helyeket, a melyeken ő és a püspökök, valamint a hívek várakat építsenek. (Katona: Hist. Critica VI. 92.)

Valószinűleg ekkor épült Titel, valamint a péterváradi erőd is a szerémi sziklacsúcson, melynek építési idejét némelyek 1247—1252 közé helyezik; ketségtelen azonban, hogy 1351-ben már mind a kettő fennállott.

Az ország helyreállításával egyidejűleg IV. Béla király ismét hozzáfogott az elidegenített várjavak visszaszerzéséhez. Lóránt nádor 1253-ban külön felhatalmazást nyert Bodrogban a várföldek kérdésének elbírálására és általában a birtokviszonyok rendezésére. (Pauler Gyula II. 289.)

Viszály IV. Béla és fia között.

Az alig két évtizedre terjedő békés munkálkodást azonban ismét belháborúk akasztották meg. IV. Béla király ugyanis, az Árpádházi uralkodók szokását követve, felserdült fiának, Istvánnak, az 1262-ben kötött egyezség értelmében, az ország harmadrészét, 29 vármegyét engedte át. E területhez tartoztak Bács és Bodrog vármegyék is. 1267-ben István Bács várát a saját várának nevezi. Úgyancsak ő lett a kúnoknak is az ura, a kikhez neje révén szoros kapocs fűzte. Bár e területen István, ifjabb király, teljhatalmú uralkodó volt, ezzel nem elégedett meg, hanem hatalmát atyjával szemben is mindegyre növelni igyekezett. E miatt IV. Béla és fia között kitört a viszály, mely éveken át tartott és mindkét részen sok áldozatot követelt.

István bőkezüen jutalmazta híveit, de kíméletlen volt azokkal szemben, a kik atyját támogatták. Így 1263-ban Marczel fiainak, Kelemennek és Mártonnak a bácsi várhoz tartozó Keszi várbirtokot adta; vitéz ajtónállójának, Iván fia Endrének pedig Aranylábú-Bácsfalut (Bácsaranyost) és Péterváradot adományozta, elvevén azokat Batskolda fiaitól, a kik azután IV. Béla király parancsára István ellen fegyvert fogtak. (Pauler Gyula i. m. II. 342. Fejér IV. 3. 407.)

A békekötés után István, az ifjabb király megtartotta birtokait. 1267-ben Bács várát ismét a saját várának nevezi, 1270-ben a futaki Duna ügyében intézkedik. (Pesty Frigyes: Eltünt régi vármegyék II. 196—197.)

A bácsi főispánok is többnyire az ő udvari tisztviselői közül kerültek ki. 1263-ban a Pécz nembeli Dénes, az ifjabb király nádora, 1266-ban pedig a Csák nembeli Péter fia Domonkos, a Dobócziak őse, szintén István nádora viselte a főispáni méltóságot.

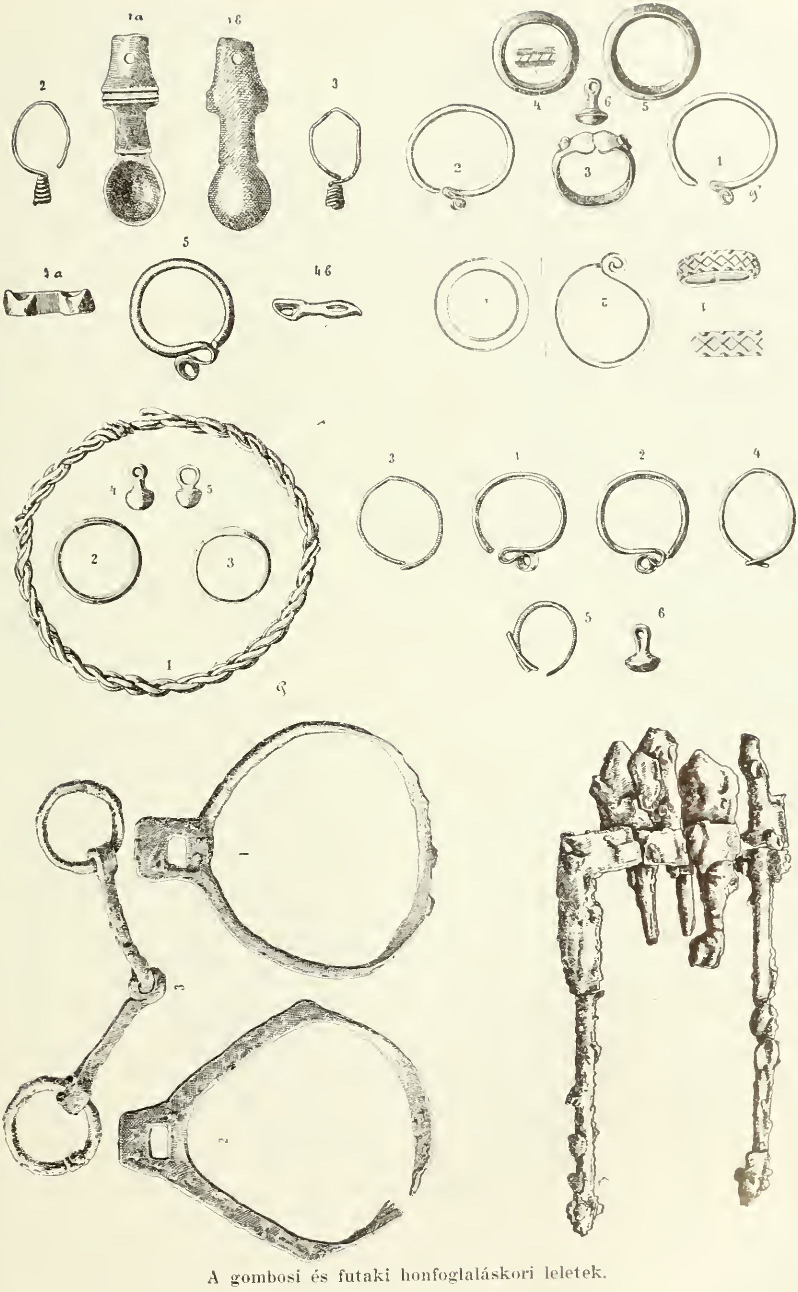
Belső zavarok V. István halála után.

V. István halála után, 1272-ben, az ország kormányát a kiskorú IV. László nevében Erzsébet királyné vette át. Ekkor az ország főméltóságai sorában nagy személyi változások történtek.

Joakhim (Joachim), a királyné kegyeltje, visszanyerte tótországi báni méltóságát, a melytől V. István őt megfosztotta, sőt 1272-ben még a tárnokmesterséget és a bácsi főispánságot is megszerezte, melyet 1271 július 3-ától 1272 augusztus 3-ig a Guthkeled nembeli Málczai Pál viselt. (Századok 1888 évf. 24.) De a hatalom csakhamar kisiklott az özvegy királyné kezeiből, hívei kiestek a főhivatalokból és helyükbe 1273-ban az ellenpárt vezérférfiai kerültek, közöttük a Németújváriak is, csak Kemény fia Lőrincz tartotta meg a nádori méltóságot.

Az Erzsébettel tartó kúnok azonban aggódó szemmel nézték a királyné kegyenczének, Joakhim bánnak bukását, azért 1273-ban pártot ütöttek a hatalom új birtokosai ellen és Bodrog vármegyében, Háj-Szent-Lőrinczen össze is ütköztek a királytól ellenük küldött vitézekkel. (Pauler Gyula i. m. II. 399.) Azonban Lőrincz nádornak sikerült az ellentéteket kiegyenlíteni és így egy időre megmenekült az ország a belháborútól.

Joakhim, a ki 1274-ben a Dráván túl kitűzte a lázadás zászlaját, már 1275-ben ismét visszaszerezte előbbi hivatalait; 1275 június 17-én ismét a tárnokmesteri méltóságában találjuk, 1276-ban pedig újból Bács vármegye főispánja.

A gombosi és futaki honfoglaláskori leletek.

II. Endre.
(A bécsi képes krónikából.)

IV. Béla pecsétje.

(Wenzel IX. 114. Katona: Hist. Crit. VI. 707.) Bodrog vármegye élén 1274-ben a Csák nembeli Ugron, Pós fia, az Ujlaki család őse állott. De a Csák nembeli Ugron szintén ahhoz a párthoz tartozott, a mely Joakhim megbuktatására törekedett, sőt 1275-ben a székesfehérvári országgyűlésen még a fegyveres támadástól sem riadt vissza. Joakhim azonban erősebb volt ellenfeleinél és így sikerült neki összes hivatalait megtartania egész haláláig (1278). (Szabó Károly: Kún László 33—62.)

A II. Ottokárral kitört háború is csak rövid időre szakította meg a pártküzdelmeket. A belzavarokat mindegyre növelte a kúnok magatartása, a kik nem tudtak régi szokásaiktól, nomád életmódjuktól megválni, sátrak alatt tanyáztak és pogány szertartásaikhoz ragaszkodtak. A szentszék küldöttének, Fermói Fülöp püspöknek sürgetésére, IV. László király végre 1279-ben hozzáfogott a kúnok megrendszabályozásához. A tétényi országgyűlésen (1279 július 15-én) az urak kimondották, hogy a Duna-Tisza közén tanyázó kúnok, oda telepedjenek le véglegesen, a hol IV. Béla király alatt első ízben letelepedtek. (Pauler Gyula i. m. II. 457.) Egyúttal elrendelte a gyűlés azt is, hogy a bácskalocsai érsek egy-egy főúrral és két hitelre méltó nemessel keresse fel a kúnokat és keresztelje meg azokat, a kik még eddig a keresztséget nem vették fel.

E gyűlés határozatainak mindenesetre meg lett volna az óhajtott eredménye, ha azokat végrehajtották volna; de időközben László beleszeretett egy előkelő kún leányba, Eduába, a ki őt teljesen a hatalmába kerítette; nem törődött tehát a pápai legátusoknak adott igéreteivel, hanem kedves kúnjaival dőzsölve töltötte idejét. Végre a pápai követ és az urak rábeszélésének engedve, felhagyott eddigi életmódjával, s odahagyva a kúnokat, visszatért nejéhez. Ekkor azonban a kúnok, attól tartva, hogy a tétényi gyűlés határozatait végrehajtják, fellázadtak s 1280 nyarán borzasztó pusztításokat vittek végbe. De László a köréje sereglett magyar urakkal 1280 augusztus elején a lázadókat leverte, és hogy az országból kifutott kúnokat visszaterelje, behatolt a Duna mentén a Havasalföldre is, a honnan nyugatra fordúlva, Nándorfehérváron át visszatért az országba. 1280 november 11-én már Szalánkeménnél táborozott, és innen alkalmasint a titeli Dunaréven át, Buda felé vette útját. (Pauler Gyula: i. m. II. 276—280.)

IV. Lászlónak a kúnok által történt meggyilkoltatása (1290 július 10-én) után az Árpád-ház utolsó fisarja, III. Endre lépett a trónra, a kit Bácsban és Bodrogban is elismertek törvényes uralkodónak. Midőn 1291-ben III. Endre Albert osztrák herczeg ellen hadat viselt, seregében ott találjuk a Hunt-Pázmán nembeli János bács-kalocsai érseket, továbbá a szaracén származásu, vad és kegyetlen Mizsét, IV. László király utolsó nádorát, a ki 1291 július 10-én már egyúttal Tolna és Bodrog vármegyék főispánja is volt; továbbá Zsámbéki Ajnárd fia Jánost, Bács vármegye fispánját, a ki e hadjárat alatt különösen ki is tüntette magát. (Pauler Gyula i. m. II. 549. Wenzel XII. 509.) Mizsével együtt a kúnok is — valószínűleg azok, a kik Bodrog vármegyében voltak letelepedve, — részt vettek a hadjáratban, a honnan gazdag zsákmánynyal tértek vissza. Az utolsó árpádházi király.

Bármily sikereket ért is el azonban III. Endre király az osztrákokkal szemben, az elhatalmasodott főurakat nem tudta többé megfékezni. Mizsét kénytelen volt bodrogi főispáni állásától felmenteni. 1291 október 9-én már a Borsa nembeli Jakab (Kopasz), a későbbi nádor kormányozza a vármegyét. Mizse féktelen bosszújában ekkor már arra vetemedett, hogy 1293 táján Baranyában királyi várakat foglalt el, úgy hogy a királynak rendes haderőt kellett ellene küldenie.

Endre, hogy híveit a maga számára e belzavarok alatt is megtartsa, beutazta az egész országot. Így ellátogatott Bács vármegyébe is, a hol a bélakúti monostort is felkereste, mely alkalommal Péterváradon egy oklevelet állított ki. (Fejér VI. 1. 345.) Végre, hogy a féktelen főurak garázdálkodásainak véget vessen és a belső rendet is helyreállítsa, 1298-ban Pesten országgyűlést tartott, melynek befejeztével az egyes vármegyékben kezdetét vette a hatalmaskodók nyomozása. Hogy pedig az országgyűlés intézkedéseinek érvényt lehessen szerezni, erélyes férfiakra volt szükség a vármegyékben. Bácsban ekkor még a vitéz Zsámbéki Ajnárd fia János volt a főispán, Bodrogban ellenben a Bogát-Radvány nembeli Simon bán helyébe, a Rátót nembeli István fia Kakas lépett, a ki egyúttal Tolna vármegyét is kormányozta. (Fejér VI. 2. 290.)

Vegyesházi királyok. Pártoskodások.

Még mielott az országgyűlés rendszabályait végrehajtották volna, III. Endre király 1301 január 14-én hirtelen elhúnyt. Halála után az a párt, a melyhez János kalocsai érsek is tartozott, Venczel cseh király hasonnevű fiát hívta meg a tronra, a kit János érsek 1301 augusztus 27-én megkoronázott. E párthoz tartozott Eyzech vagy Heyza, a vad Mizsének a fia is, a ki ebben az évben bodrogi foispán volt. (Zichy Okmt. I. 105.)

A fouraknak egy része azonban az Anjou Róbert Károlynak ajánlotta fel a tront, a kit párthívei Esztergomban királylyá koronáztak ugyan, de Németujvári Iván támadásai elöl csakhamar kénytelen volt a délvidékre menekülni. Robert Károly ekkor Venczel pártja elől a bélakúti cziszterczita-monostorban vonta meg magát, a melynek apátja, úgy látszik, régi ismerőse és híve volt. (Millen. Tört. III. 10.)

Bács vármegyében azonban ez időben nagy változások történtek. Ugyanis János, kalocsai érsek, a cseh Venczel híve meghalt és utána István, az új kalocsai érsek Róbert Károly király híve lett, kinek pártja a délvidéken folyton erősbödött. E párthoz csatlakozott Ujlaki Ugron, III. Endre király volt főlovászmestere és szerémi főispán is, a kinek Bács vármegyében fekvő nagybirtokai (a kulpini uradalom) és a vármegye szomszédságában emelkedő várai nagy befolyással voltak a vármegyei nemesség pártállására. Az ő befolyása következtében csatlakoztak a kúnok is Róbert Károlyhoz. A Rátót nembeli István fia Kakas mester, bodrogi főispán, 1301-ben még szintén Venczel pártján volt, a ki neki Várkonyt adományozta ; de amint a fiát féltő apa Venczelt Csehországba visszavitte. Kakas mester is Róbert Károly híve lett, sőt az 1304 aug. 24-én Róbert Károly és Rudolf osztrák herczeg között megállapított szövetség megkötésekor már Róbert Károly megbízottjaként szerepel. (Millen. Tört. III. 21.) 1303-ban az akkor még kisbirtokos Futaki Dénes is Róbert Károly híve, valamint Garai Pál is, a ki később macsói bán és 1312—13-ban Bodrog vármegye főispánja lett. Mindkét férfiút Róbert Károly tette nagygyá s neki köszönhetik későbbi gazdagságukat. (Fejér VIII. 1. 439.)

Míg tehát Bácsban, János kalocsai érsek halála után, az Anjou-párt emelkedett határozott túlsúlyra, addig Bodrogban, hol a Németújváriaké volt a döntő szó, Venczel és később a bajor Ottó pártja kerekedett felűl. A Héder nembeli Németújvári Henrik szlavon bán már 1304-ben Bodrog vármegye főispánjaként szerepel, midőn a Tóti birtokot, melyet Mizse és ennek fia Ejsze, volt bodrogi főispánok birtokoltak, Laki Sebestyén fiának, Miklós ispánnak itélte. (Zichy Okmt. II. 530.) Mikor pedig 1305 decz. 6-án a bajor Ottót Székesfehérvárott királylyá koronázták, Németújvári Henrik is hozzá csatlakozott. Ugyancsak az ő befolyásának tulajdonítható, hogy nemcsak az egész Bodrog vármegye nemessége, hanem Bácsból is igen sokan a bajor Ottót ismerték el uroknak. De befolyása nem sokáig tartott ; mert Ottó csakhamar belátta a magyar koronáért folytatott küzdelmeinek hiábavalóságát és miután az erdélyi vajda fogságából kiszabadúlt, 1307-ben el is hagyta Magyarországot és visszatért hazájába. Távozásával Németújvári Henrik főispánságának is vége szakadt Bodrogban.

Róbert Károly ügye, különösen a cseh háború csúfos kimenetele óta fölötte rosszul állott. Csak kevesen is tartottak ki hűen mellette e vármegyében. Ezek közé tartozott Vincze, az újonan kinevezett bács-kalocsai érsek, Ujlaki Ugron, a kulpini (Kölpény) uradalom birtokosa és a Rátót nembeli Kakas mester, bodrogi főispán, a ki még megérte Róbert Károly uralmának megszilárdulását.

Róbert Károly uralma megszilárdul.

Midőn Ottó az országból eltávozott, az ország rendei elismerték Róbert Károlyt királyuknak, a ki ekkor elhagyta Péterváradot, illetőleg a bélakúti cziszterczita monostort, hol miként azt egy 1308 szept. 1-én kelt oklevélben mondja, egészen addig tartózkodott, míg az ország el nem ismerte úrának. (Fuxhoffer Czinár II. 78.)

Az 1309. évi országgyűlés és az ezt követő koronázás megszilárdította Róbert Károly uralmát, bár még éveken át kellett az elhatalmasodott pártütő főurakkal küzdenie. Még az 1309-iki országgyűlés idejében Zsámbéki Ajnárd fia János, Bács vármegye volt főispánja rokonaival együtt kitűzte a délvidéken a lázadás zászlaját. A király régi hívét, Ujlaki Ugront küldte ellene, a ki a Dorozsma nembeli Garai Pállal egyesűlten, legyőzte a hűtlen Zsámbékiakat. Csák Máté hatalmának megdőltével a Németújváriak is meghódoltak. Németújvári Henrik fia János már Róbert Károlynak ajánlotta fel szolgálatait. Egy 1315 okt. 7-én

kelt oklevél szerint (több más vármegye mellett) Bodrog vármegye főispánja is volt. (Anjouk. Okmt. I. 386.)

Róbert Károly uralmának megszilárdultával új főúri osztály keletkezett a vármegyében. Első sorban a Dorozsma nembeli Garaiak kezdenek itt birtokokat szerezni. Pál 1320-ban Bodrog vármegye főispánja ; testvére András 1325-ben megvette a Kán nembeli Siklósi Péter bodrogvármegyei birtokait. (Anjouk. Okmt. II. 203.) Futaki Dénes is ekkor kezd emelkedni. Atyja István 1282-ben szerezte meg Futakot, 1303-ban pedig a dunai révjogot nyerte el. Fia Futaki Dénes, Róbert Károly uralkodása alatt még szaporítja birtokainak számát. 1311-ben megszerzi Csurog, a két Szántó és Bulkesz helységeket, 1317-ben a györgyéni és pinkóréti földeket kapta. 1316-ban Bács, 1320-ban pedig Bihar vármegye főispánja lesz. Becsei Imre, mint Csepel szigetről származó, egyszerű köznemes csatlakozott Róbert Károlyhoz, a ki őt Bars vármegye főispánjává nevezte ki, 1318 óta Sziget és Bátmonostor birtokosa. Fiai közül Tőttös örökölte a bátmonostori uradalmat és megalapítója lett a Bátmonostori Tőttös családnak, mely vezérlő szerepet vitt Bodrog vármegyében 1468-ig, midőn fiágban kihalt.

Róbert Károly alatt ismét országos nevű férfiak vezetik mindkét vármegye kormányát. Bácsban 1315-ben Széchenyi Tamás, Róbert Károly király régi, kipróbált híve viselte a főispánságot. 1319-ben és 1321-ben ismét e méltóságában találjuk, melyet az utóbbi év őszén az erdélyi vajdasággal cserélt fel. (Anjouk. Okmt. I. 529. 640.) Utóda Nekesei Demeter tárnokmester és Trencsén vármegye főispánja lett, a kit 1329-ben a Nápolyból származott Drugeth János követett a főispánságban. E férfiú csak 1313 után jött hazánkba és 1328-ban már a nádori méltóságot viselte. 1330-ban Bács, Fejér, Somogy, Tolna, Zemplén, Ung vármegyék főispánja. (Századok 1881. 210. Fejér VIII. 3. 423.)

Bodrog vármegyét Németújvári Iván (János) után a macsói bánok kormányozták, kiknek sorából a Garaiak, az Ostffiak és Szekcsői Herczeg Péter emelkedtek országos hírnévre.

Az erdélyi lázadás leveretése után még a Németújváriakkal kellett a királynak megküzdenie. E hatalmas, de garázda nemzetség a Duna—Tisza közét csaknem teljesen rabigája alá hajtotta és miután a szomszéd Baranya, Valkó, Csanád vármegyékben is terjedelmes birtokaik voltak, gyakran még Bács és Bodrog vármegyék lakosságát is megtámadták. Közel egy évtizeden át harczolt ellenök Róbert Károly és csak akkor sikerült őket legyőznie, mikor már az osztrák herczegektől segítséget nem kaptak.

A király utóbb megbocsátott nekik, sőt vissza is fogadta őket kegyeibe. Németújvári Henrik bán fia, Péter, a Szekcsői Herczeg család őse, egy 1351 márcz. 18-án kelt oklevél szerint még Róbert Károly királytól Korpona váráért a Baranya vármegyében fekvő Szekcső és a bodrogvármegyei Kőszeg (Batina) várakat, továbbá Bodrog és Danolch városokat kapta cserébe. Utóbb 1342—1347-ig bodrogi főispán is volt. (Hazai Okmt. V. 124. Zichy Okmt. II. 41. 257.)

Róbert Károly visegrádi udvara gyakran látta vendégül a vármegye nemességét. Az urak közül különösen Futaki Dénes tartózkodott gyakran a királyi udvarban, a ki részt vett abban a bíróságban is, mely Zách Feliczián 1330 ápr. 17-én elkövetett borzalmas merénylete ügyében mondott ítéletet. (Millenn. Tört. III. 82.) De megjelent ott gyakran László bács-kalocsai érsek is. Így a királyi udvarban volt 1335-ben is, midőn Kázmér lengyel király és a cseh király fia Károly, morva őrgróf érkeztek Visegrádra. (U. ott. III. 127.)

Róbert Károly uralkodása alatt jelentek meg Bács és Bodrog vármegyékben a pápa collecta-szedői, (1333—1337), mely alkalommal mindkét vármegye területén a plébániákat és egyházakat összeírták. E tizedjegyzékek rendkívül becses adatokat nyújtanak a mai vármegye területének középkori egyházi, helyrajzi és művelődési viszonyaira.

Róbert Károly idejében Bács városában ép úgy, mint Kalocsán, pénzverő hivatal is volt. Az itt készült bácsi ezüst márka 60 garast ért, mint a cseh pénz. (Millenn. Tört. III. 146.)

László bács-kalocsai érsek halála után a király, 1338—1342 között, felhasználva az érseki szék üresedését, a bácsi uradalmat a korona jövedelmei javára kezeltette ; valószínűleg ekkor építtette fel újból a bácsi várat, mintegy védvárul a szerb király ellen. (Iványi István.)

Nagy Lajos uralkodása.

Nagy Lajos uralkodásának kezdetén a nápolyi hadjáratok tartották lekötve az ország erejét. A király, Endre öcsesének panaszos leveleire, 1343-ban anyját, Erzsébet özvegy királynét Giletfi Miklós kíséretében Nápolyba küldte. Mielőtt a nádor elutazott, Bodrog városában közgyűlést tartott, a melyen az egész bodrogi nemesség megjelent.

Endre halálának megtorlása végett Nagy Lajos két ízben vezetett hadat Olaszországba: 1347-ben és 1350-ben. E hadjáratokban alkalmasint részt vettek a vármegyében birtokos Garai, Szekcsői Herczeg, Ujlaki és a Báthmonostori Tőttös családok sarjai is. Az 1350. évi hadjáratban ezer válogatott kún íjjász keltett feltűnést, a kiknek egy része a Bodrogban letelepedett kúnok közül került ki.

A nápolyi hadjáratok befejeztével 1358-ban Miklós bács-kalocsai érsek Széchi Miklós országbíróval, továbbá Ujlaki Ugron fia Miklós macsói bán és bodrogi főispánnal egyesülve, hadat vezetett Boszniába. (Évkönyv XIX. 93.)

Nagy Lajos uralkodása alatt 1364 táján kezdték a dunai hajóhadakat szervezni, mi által Bács vármegye hadászati szempontból mindegyre nagyobb jelentőséget nyert. A dunai hajóhadak főállomáshelye a mai Szalánkemén fölötti Titelrév volt, mely már Anonymus idejében fontos szerepet játszott a hadviselésben. Innen indultak el a magyar hadak Bodon eleste után a dunai hajókon. Garai Miklóst is 1368-ban a dunai hajóhad támogatja, midőn seregét levezeti a bolgár czár ellen. (Szentkláray Jenő: A dunai hajóhadak tört. 47. l.)

Nagy Lajos uralkodása idejében neje, Erzsébet királyné is gyakran megfordult Bácsban. Valószínűleg ő alapította, vagy építtette a bácsi Ferenczrendű monostort. (Évkönyv XIV. 170. és XVIII.)

A nőuralom alatt.

Nagy Lajos király halála után (1382 szept. 10) a trón idősebb leányára szállott, helyette azonban Erzsébet anyakirályné uralkodott. A nőuralom ellen csakhamar elégületlenség támadt. Az elégületlenek élére Horváthi Pál zágrábi püspök, Horváthi János macsói bán, Széchi Miklós országbíró és Zámbó Miklós tárnokmester állottak, a kik közül főleg Horváthi János macsói bánnak magatartása volt jelentékeny befolyással Bács és Bodrog vármegyék köznemességére.

Horváthi János Nagy Lajos király uralkodása alatt 1375-től 1381-ig macsói bán, Szerém, Valkó, Baranya és Bodrog vármegye főispánja volt, sőt 1380-ban a bácsi főispánságot is ő viselte. E mellett terjedelmes birtokai voltak Bácsban, mint Bánesa, (Bács helység alatt) Mortályos, Orbászpalotája és Földváron (a Duna mellett szemben Illokkal). E birtokokat utóbb Mária királynő 1387-ben a Horváthiaktól elvette és a Garaiaknak adományozta, mely adományt 1388-ban megerősítette. (Évkönyv II. 156.)

Míg Horváthi Pál zágrábi püspökkel Erzsébet közvetetlenül Mária trónralépte után éreztette ellenszenvét, addig Horváthi János még 1383-ban is teljes mértékben bírta a királynők kegyét; de utóbb ő is az elégületlenekhez csatlakozott. (Millenn. Tört. III. 365.)

Az elégületlenek 1385. év őszén Kis Károlyt, Sziczilia királyát hívták meg a trónra, a kit az év utolsó napján királylyá választván, megkoronáztak.

Az 1386 febr. 7-én történt véres esemény csakhamar véget vetett Kis Károly uralmának és a trónt ismét Mária foglalta el. Ekkor azonban ismét a délvidéken tört ki a lázadás. A királynék azt hitték, hogy személyes jelenlétükkel a lázadást le fogják csillapítani. E végből 1386 július második felében Garai nádor, ennek két fia, Miklós és János, valamint két testvére, Pál és János, továbbá ezeknek rokonai és néhány más úr társaságában útra keltek. Útközben azonban, a mint Gyakovártról Gara felé haladtak, Horváthi János volt bodrogi főispán és Palisnai János vránai perjel megtámadták kíséretüket, annak nagy részét levágták, a királynőket pedig foglyúl ejtették. Csak keveseknek, közöttük Garai Miklós nádor fiának, Jánosnak sikerült megmenekülnie.

Míg Mária királynő a Horváthiak fogságában sínylődött, azalatt egy rablócsapat, melyet Horváthi László, Dán fiai, László és Mihály, és Jánki László vezettek, Baranyából kiindulva, átkelt a Dunán s előbb Bácsot, majd a Temesközt pusztította.

Zsigmond uralma.

Zsigmond, a kit a rendek időközben királylyá választottak, Garai Miklóst küldte a Horváthiak ellen. Garait a harczra a Mária királynő és családja iránt való hűségén kívül, a személyes bosszú is sarkalta. Előbb Horváthi Lászlót támadta meg, kinek hadait a Temesközben szétvervén, Bácson keresztül a Sze-

rémségbe vonult. Itt Horváthi János lázadó vezért is legyőzte és Újlakot vette ostrom alá, melyet a Horváthiak Hédervári Kont Miklós unokáitól foglaltak el. Garai Újlakot is csakhamar bevette és a vár falai között rejtőző Laczkfi Imrét, András vajda fiát elfogván, Budára küldötte. (Millenn. Tört. III. 400.)

Mikor 1387 nyarán, Mária királynő börtönéből kiszabadúlt, már a délvidéki lázadás tüze elaludt.

Mária és Zsigmond bőkezűen jutalmazták híveiket. A két Garai testvér, Miklós és János, 1387-ben a lázadó Horváthiak javait nyerték jutalmúl Bács vármegyében, a derzsi prépostság kegyuraságával egyetemben. (Orsz. Lev. D l. 7309.) A két vármegye élére Losonczi István szörényi bán és temesi főispán került, a ki Bácsban, már 1387-ben elfoglalta tisztét, de mint bodrogi főispánt csak 1390-től kezdve említik, a mikor egyúttal macsói bán is volt. Losonczi nagy erélylyel fogott az utóbbi évtizedek alatt megrendült köz- és vagyonbiztonság helyreállításához. 1391-ben Bodrog, 1399-ben pedig Bács vármegye közönségével tartott közgyűlést, mely alkalommal a vidék biztonságát veszélyeztető tolvajok, latrok, orgazdák és rablók felett ítélkezett. (Zichy Okmt. IV. 467. Évkönyv XVI. 54. l.)

A délvidéki lázadás leveretése után Zsigmond király egész erejével a török ellen fordult. 1390-ben Szerbiába vezette seregét, mely alkalommal Garai Miklós volt a titeli révből kiindult dunai hajóhad parancsnoka. 1392-ben újból hadat vezetett az aldunai tartományokba, mely útjában egy darabig Mária királynő is elkísérte. 1392 július 28-án Mária királynő Bácsban keltezi egyik oklevelét, a hol valószínűleg mint a kalocsai érsekek vendége tartózkodott, a kik ekkor, — mint Bebek Miklós — Bács várában tartották székhelyüket. (Fejér X. 2.67 Zichy Okmt. V. 26.)

Török háborúk

A szerencsétlen kimenetelű nikápolyi csatában a vármegye urai közül a Gúthkeled nembeli Marótiak is résztvettek. Maróthi Dénes elesett a csatában, testvére János, macsói bán és bodrogi főispán azonban sok hányatás után megmenekült.

1398-ban Zsigmond ismét megfordult a vármegye területén. Február havában Budáról Kőrösre ment, hol február 28-án gyűlést tartott; innen Szondra folytatta útját, mely ekkor már város volt, és itt márczius 5-étől 12-ig tartózkodott. Ekkor tovább utazott Diakovárra, hol márczius 24-én egy oklevelet állít ki. Április 9-étől 29-ig Újlakon találjuk. Ősszel ismét a délvidéken időzött. Október 16-án Újlakon (Illokon), október 31-én pedig Bácsott állít ki egy oklevelet. (Fejér X. 2. 540. Új Magyar Múzeum 1860. évf. 184. lap.)

A nemesek fölkelése Zsigmond ellen.

Zsigmond azonban erőszakos eljárásával csakhamar feldúlta az ország békéjét. Különösen pedig azzal ingerelte maga ellen a nemességet, hogy az ország javait idegeneknek ajándékozta el és a köréje sereglett kalandoroknak mindenféle királyi kiváltságokat osztogatott.

Az ország vezérférfiai megúnva a sok törvénytelenséget, 1402. év végén, vagy 1403. év elején Váradon összegyültek és Nápolyi Lászlót hívták meg a trónra. E mozgalomhoz csatlakoztak a főurak közül Szepesi János bács-kalocsai érsek, Székely György és testvérei, Czobor János, Czobor-Szent-Mihály (Zombor) ura, a köznemességből pedig Szent-Jakabi Nagy Márton, Szent-Mártoni Mihály, Szabó Benedek fia Bertalan, Zolthai Pál, Földvári István, Kemendi Pál, Földvári Kálmán és Zolthai András.

Az urak Szepesi János érseket küldték Nápolyba, hogy a koronát Lászlónak felajánlja. Nápolyi László késedelmes eljárása ezúttal is Zsigmondnak vált előnyére. A Dunántúlon a király hívei a felkelőket szétverték, mire Zsigmond, hogy a tiszamenti mozgalmat is elfojtsa, személyesen állott hadai élére. Maróthi János macsói bán és bodrogi főispán csakhamar zászlói alá gyűjti a bácsi és a bodrogi köznemességet és ezeknek segélyével rövid harczok után, a lázadást leveri. Nápolyi László kudarcza után Szepesi János, kalocsai érsek elhagyta az országot és Nápolyba költözött. (Millenn. Tört. III. 467.)

Zsigmond ez alkalommal is bőkezüen jutalmazta híveit. Szilágyi Lászlónak, Bács vármegye későbbi főispánjának, 1403 október 26-án Jánosi, Czobor-Szent-Mihály és Halmos nevű birtokokat adományozta, melyeket a hűtlen Czobor Jánostól vett el. Maróthi János bodrogi főispán 1404-ben több Bács, Bodrog, Szerém, Valkó és Pest vármegyében fekvő birtokokra nyer adományt. Ő kapta a többi között a hűtlenségbe esett Székely György birtokait, ú. m. Irög (Irugh)

Kürth, Koztyl (Kastély) és Nozthúr pusztákat. Kalloni Lőkös fia Miklós 1403 ban Madaras helységben kap birtokokat a királytól. Garai Miklósnak pedig 1408-ban új adománylevelet állít ki Futakra és Szent-Andrásra.

Azokat a közneműeket is gazdagon megjutalmazta Zsigmond, a kik Maróthi János hadaihoz csatlakoztak. Így Maróthi János kérelmére, Szabó János fiai, Péter és Kozma, valamint Athaki Pál fiai, a hűtlenségbe esett Szentjakabi Nagy Márton és társainak Bács és Bodrog vármegyei birtokait nyerik a királytól. (Évkönyv. VI. 131. X. 47. VIII. 63.) Bő jutalomban részesült Báthmonostori László is, Zsigmond egy régi híve, a ki 1406-ban Bodrog vármegyében várépítési engedélyt nyert a királytól. Ő építtette Szembécs várát, úgy látszik a Szekcsői Herczeg család szemmel tartására. (Zichy Okmt. V. 434.) De Zsigmond, a mint haragja elmúlt, kegyelmet is tudott gyakorolni: így 1403 deczember 6-án az országos rendek előterjesztésére Czobor Miklós fiának, Jánosnak megkegyelmezett és meghagyta a hatóságoknak, hogy őt többé ne üldözzék.

Zsigmond újabb török hadjáratai.

A felkelés leverése után Zsigmond ismét a törökök ellen fordította összes haderejét. Az 1405—1408. években Boszniát meghódította. 1410-ben a magyar sereg újból levonúlt Boszniába, mely alkalommal a király ismét megfordult a vármegye területén. November 6-án még a Száva melletti racsai táborban tartózkodott, november 25-én egy oklevelet keltez Bácsott, honnan Diakovárra ment. (Ráth Károly i. m.) 1413-ban, november elején, a király rendeletére az esztergomi érsek jött Bácsra, hogy a ráczországi deszpotával tanácskozzék. (Évkönyv XVI. 54.)

Mialatt Zsigmond Konstanzban volt, a török és a bosnyák csapatok a Doboj alatti mérkőzés után 1415-ben átkeltek a Száván és az egész alsó határt elpusztították. Ekkor sok magyar került török fogságba. Közülök Garai János rövid idő múlva ugyan kiszabadúlt, a többieket azonban csak 65,000 arany váltságdíj fejében volt hajlandó a török kiszolgáltatni. Hosszas tárgyalás indúlt meg a foglyok ügyében, melynek közvetítésére 1416-ban a magyarok Lévai Cseh Pétert küldték Lázárevics István rácz deszpotához. A vele történt megállapodás szerint Garai Jánosnak Futakon kellett volna átadni a rácz deszpota és a szultán megbízottainak a váltságösszeget, de ez, úgy látszik, nem történt meg. (Millenn. Tört. III. 531.) 1419-ben Zsigmond a törökökkel békét kötött és így a vármegyét délről nem fenyegette egyidőre veszedelem.

Huszita tanok terjedése.

1420-ban kezdetüket vették a huszita háborúk, a melyben Garai Dezső és János is tevékeny részt vettek, a kik a királyt ez alkalommal Prágába kísérték. A husziták elleni háborúban nagy szolgálatokat tett Zsigmond királynak Czobor János fia, Mihály is, a kinek Zsigmond, szolgálatai elismeréséűl, 1437-ben megengedte, hogy az atyjától elkobzott jószágokat a Biai családtól visszaperelhesse. (Évkönyv. X. 67.)

A huszita tanok lassanként elterjedtek a mai Bács-Bodrog vármegye területén is. IV. Jenő pápa 1433 szeptember 30-án felhatalmazta a ferenczrendűeket, hogy többek között Csaholban (Bodrog vármegye), a hol az eretnekek az egyháztól elszakadtak, rendházat építhessenek. (Borovszky Samu: Csanád várm. tört. I. 360.)

A bázeli zsinat Marchiai Jakab ferenczrendű szerzetest küldte Magyarországba, a ki 1437. elején a Délvidéken kezdett téríteni. Azonban a pécsi egyházmegye papsága, a püspökük meghívására körükbe érkező térítőt, erőszakos fellépése miatt elűzte, mire Marchiai Jakab Bácsban folytatta térítői működését, a hol erőszakosságával szintén többet ártott, mint használt az ügynek. Nem csak a megtérni nem akaró huszitákat üldözte és kínozta halálra, de még az elhúnytak sírjait is felásatta és megégettette. Bácsból a Szerémségbe ment át, a magyar husziták közé. A huszita-tanokat azonban egyelőre nem lehetett teljesen kiírtani a vármegye területéről. 1440—50 között a böki (Dunabökény) plébánost Futakon máglyahalállal büntették, mert szintén a huszita-tanokhoz szított. (Millenn. Tört. III. 599. Századok 1893. Iványi István Helynévt. IV. 131.)

A törökök elleni harczok és a cseh husziták betörései következtében az ország állandó védelméről kellett gondoskodni. A védelmi tervet Zsigmond még 1432-ben dolgoztatta ki, az akkor divatozó német védrendszer alapján. E tervezet szerint Bács vármegye 500, Bodrog nemessége 300 lovast tartozott kiállítani a törökök ellen. (Haditört. Közl. 1892. 592. Horváth Mihály kisebb tört. munkái I. 177.)

Zsigmond élete alkonyán, 1433-ban, Rómába ment, hogy magát császárrá koronáztassa. Ez alkalommal fényes magyar küldöttség kísérte el, a melyben részt vett Báthmonostori László is, a ki e római tartózkodását felhasználva, báthmonostori kegyúri egyháza részére búcsúengedélyt eszközölt ki a pápától. (Turul XI. 4—6.)

Albert védelmi intézkedései a török ellen.

Midőn Zsigmond 1437 deczember 9-én meghalt, és a trónt Albert osztrák herczeg foglalta el, már a törökök támadásai mindegyre aggasztóbb mérvet öltöttek. Az 1439 május havában Budán megnyílt országgyűlés, mely a törökök ellen megindítandó háborúval foglalkozott, a helyzeten mit sem változtatott, mert a nemesség a királyra hárította a hadviselés költségeit. A védekezés súlypontját ekkor a szörényi bánságra kellett fektetni, melynek védelmét a király 1439 május havában Hunyadi Jánosra bízta. 1439 május 9-én a négy szörényi vár védelmi költségeinek fedezésére a király 3 hónapra 2757 forintot utalványozott, és zálogúl Hunyadi Jánosnak adományozta Bodrog vármegyében Madaras, Tavankút, Szabadka és Halas helységeket, továbbá a Csőszapa puszta fele részét. (Pesty Frigyes: A szörényi báns. tört. III. 35.)

Míg a tanácskozások folytak, a törökök megszállották Szerbia egy részét és megkezdték Szendrő ostromát. E hírre a király megindította seregét. Július 29-étől augusztus 2-ig Szegeden táborozott, augusztus 13-án Kabolban (Alsó- és Felsőkabol), augusztus 14-én a Duna melletti Kisdihez ért (Kisdivásárhely, a mai Dunagárdony határában), hol augusztus 20-ig tartózkodott. Augusztus 30-án a királyi sereg Szalánkeménnél ütött tábort, hogy itt bevárja a nemesi sereget, mely igen lassan gyülekezvén, még ekkor is csak 24,000 emberből állott. Természetes, hogy ily csekély számú haderőt lehetetlen volt a törökkel szembe állítani, mely ezalatt Szendrőt is elfoglalta. Miután pedig a magyar seregben a vérhas is kezdett pusztítani, és a csehek betöréséről is naponként aggasztóbb hírek érkeztek, a király kénytelen volt a további támadásról lemondani. Mindenekelőtt azonban az ország éjszaki részének védelméről kellett gondoskodnia. Zsigmond tehát Rozgonyi György és Alsólendvai Bánffi Pál vezérlete alatt egy csapatot küldött előre az éjszaki határra, maga pedig a visszavonulásra készült. Mielőtt azonban a szalánkeméni tábort felszedette volna, Titelben, vagyis inkább Tüdőrévnél értekezletet tartott, melyen elhatározták, hogy a további sikeres hadviselés érdekében az ország védelmi rendszerét új alapon fogják szervezni, és hogy a jövő évben új hadjáratot fognak indítani. Ez értekezleten, a többek között részt vettek: Hédervári Lőrincz nádor, Brankovics György deszpota, János kalocsai érsek, Hunyadi János szörényi bán, a veszprémi, a váczi és a szerémi püspökök, Garai László macsói bán és bodrogi főispán, Thallóczi Matkó horvát bán és testvére Frank, Báthori István országbíró, Lévai Cseh Péter, Korógyi János, Pálóczi László, továbbá a Marczali, a Kusalyi Jakcs, a Guthi Országh, a Rozgonyi, a Tamási, a Csáki és a Perényi családok sarjai. (Millenn. Tört. III. 621—623. Teleki: Hunyadiak kora X. 70.)

A titeli értekezlet után a király néhány napra (szeptember 18—21.) Péterváradra, majd innen Futakra ment, hol szeptember 26-ától 28-áig tartózkodott. Október elsején ismét Szalánkeménben találjuk, a mikor kiadván a parancsot a visszavonulásra, Buda felé vette útját. Visszatérőben, október 6-án Szondon megállapodván, a péterváradi várat, mely eddig a bélakúti apátságé volt, az apátság kegyúri jogával együtt, Garai László macsói bán és bodrogi főispánnak adományozta. Október 12-én Bodrogban időzött, 17-én már Esztergomban volt. A király azonban a hadjárat alatt beteg lett és már Szalánkeménről is betegen távozott; baját eleinte nem tartotta komolynak, azért tovább folytatta útját Bács felé, de útközben Neszmélyen, október 27-én meghalt. (Millenn. Tört. III. 625. Érdéjhelyi Menyhért: Ujvidék tört. 49. — Csánki Dezső II. 140.)

Ulászló lengyel király a magyar trónon.

Albert halála után az 1440. január elején Budán tartott országgyűlés Ulászló lengyel királynak ajánlotta fel a koronát, a kit az országgyűlés márczius 8-án királynak kiáltott ki. De Erzsébet, Albert özvegye, a ki időközben figyermeket szült, megbánva engedékenységét, vonakodott Ulászlót magyar királynak elismerni s az országgyűlés által hozzá küldött biztosoknak is kijelentette, hogy saját fiát, az utószülött Lászlót tekinti az ország törvényes örökösének. Azok a családok, a melyek Zsigmond mellett, uralkodása legválságosabb ideje alatt is, híven kitartottak, készséggel csatlakoztak most Erzsébet özvegy királynéhoz is.

Ezek közé tartozott Garai László, Pétervárad ura, Ujlaki Miklós bán és bodrogi föispán is, a ki azonban csakhamar odahagyta Erzsébet özvegy királyné pártját és Hunyadi Jánossal együtt Ulászló odaadó híve lett.

Ulászló trónralépte után, pártja Bácsban és Bodrogban jelentékenyen gyarapodott. Hozzá csatlakoztak Ripaki Miklós és Jakab, a kiknek Ulászló 1441-ben visszaadta a Zsigmond király által elkobzott jószágaikat, Ripak, Udvarnok, Tarcsa, Tárnok, Kereked stb. helységeket, ugyancsak az ő zászlóihoz csatlakozott Czobor Mihály is, a ki 1442-ben szintén visszanyerte azokat az ősi birtokokat, a melyeket Zsigmond 1403-ban atyjától elkobzott. (Évkönyv. XI. 111.) Ulászló uralma, főleg Erzsébetnek 1442. deczember 17-én bekövetkezett halála óta, mindegyre jobban megerősödni látszott, de a várnai csata (1444. nov. 10.), melyben a király életét veszítette, az összes reményeket meghiúsította.

Az 1445. évi országgyűlés az ország kormányát hét főkapitányra bízta, a kik között a Bodrog vármegyében birtokos Hunyadi János és Ujlaki Miklós bodrogi föispán is helyet foglaltak.

Hunyadi János kormányzósága.

Mintán III. Frigyes császár vonakodott a kiskorú V. Lászlót kiszolgáltatni, a rendek az 1446. június 1-én tartott országgyűlésen Hunyadi Jánost választották kormányzóvá.

Az ország nádorának, Hédervári Lőrincznek a halála miatt a kormányzó 1447. szeptember közepére nádor-választó országgyűlést hívott össze; ezen Bács vármegyét Sulyok György, Szalánczi János, Félegyházi Gáspár és Tordas János, Bodrogot pedig Nagyvölgyi László és a hájszentlőrinczi prépost képviselték. (Kovachich Vestigia 265.)

Hunyadi, hogy a várnai csatavesztés által okozott csorbát kiköszörülje, 1448-ban hadat viselt a törökök ellen, de megveretvén, maga is Brankovics szerb deszpota fogságába került, honnan csak a magyarországi rendek erélyes sürgetésére bocsátották szabadon. Ekkor Vég-Szendrőről, a hol fogva volt, alkalmasint Nándor-Fehérváron, Szalánkeménen, Titelen és Becsén át utazva, deczember 23-án Szegedre érkezett, hol az összegyűltek kitörő örömmel üdvözölték.

V. László kiszabadítása.

Hunyadi minden törekvése ezután V. László kiszabadítására irányult. Bár Frigyes német császárral e tekintetben már 1450-ben szerződés jött létre, Frigyes V. Lászlót mégis csak a magyar országgyűlés és az alsóausztriai rendek együttes fellépése következtében — 1452. szeptember 4-én szolgáltatta ki Czillei Ulriknak.

László azonban most egészen Czillei Ulrik káros befolyása alá került, a ki nemcsak a Hunyadiaktól idegenítette el, hanem arra is törekedett, hogy az ifjút testileg-lelkileg is megrontsa. A király teljesen az érzéki élvezeteknek adta magát, az ország védelmével mitsem törődött, pedig ez időben már a törökök támadásai oly gyakoriakká és vakmerőkké váltak, hogy az országot komoly veszély fenyegette.

Hunyadi háborúi a törökkel.

E szomorú helyzetben Hunyadi maga vette kezébe az ország védelmének szervezését. Az 1454-iki hadjárat befejezése után, ugyanez évnek november 29-ére a király tudta nélkül országgyűlést hívott össze Péterváradra (Vásárcs-Várad). Midőn László erről értesült, Vitéz János kanczellárt s Kolowrat Jánost küldte követekül e gyűlésre oly czélból, hogy az értekezletet meghiúsítsák. Hogy pedig az országos ügyek vezetése a kezéből ki ne essék, maga is 1455 január 6-ára országgyűlést hirdetett Budára, a melynek tárgya a törökök ellen teendő védelmi intézkedések megvitatása lett volna.

A péterváradi országgyűlésen számos főpap, zászlósúr és köznemes jelent meg, közöttük a nádor, az erdélyi vajda, a kalocsai érsek és a pécsi püspök is és bár az értekezlet deczember közepéig tartott, érdemleges határozatot még sem hozott, úgy hogy ez tulajdonképen csak előkészítője lett a budai országgyűlésnek. (Ragusai Oklt. 566. l. — Kovachich Suplem. II. 125. Millenn. Tört. IV. 129.)

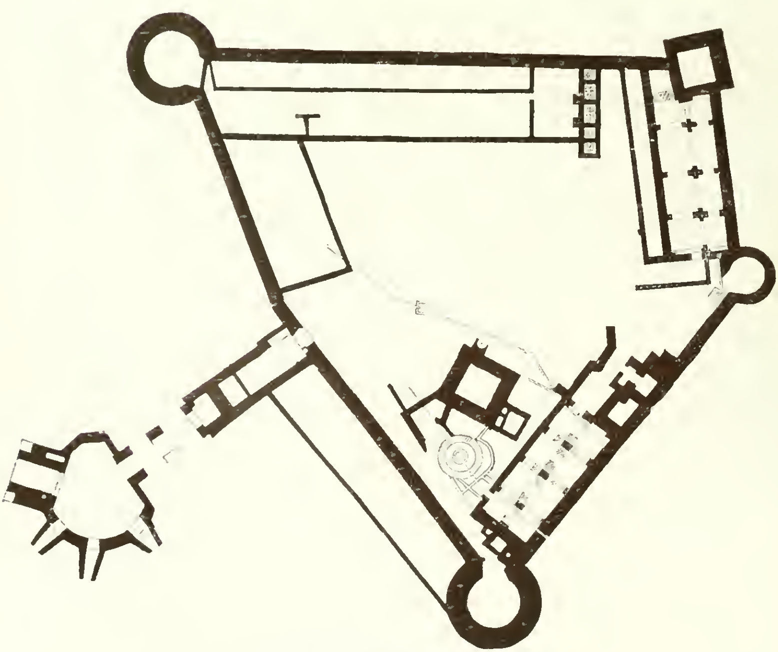
A Hunyadi-párt és a Czilleiek közötti ellenségeskedések azonban a budai országgyűlés után még jobban kiélesedtek és már-már kitörni készültek, midőn Brankovics követei hírét hozták a törökök újabb hadikészülődéseinek. Ekkor Hunyadi nemeslelküen kibékült ellenségeivel. László azonban most sem fejtett ki nagyobb tevékenységet az országnak a török ellen való megvédelmezésére.

E válságos időben jelent meg hazánkban Capistrano János, Ferencz-rendű szerzetes, a kinek lánglelkű buzgalma és hatalmas szónoki ereje csakhamar

Bács-Bodrog vármegye czímere, a hajdani bácsi vár főbejáratáról.

A bácsi vár alaprajza és kapuja.

ezreket és ezreket gyűjtött össze a kereszt jele alatt megindított hadjárathoz. Megjelenése lelkesítőleg és buzdítólag hatott az alsópapságra is, mely szintén óriási buzgalmat fejtett ki a török elleni keresztes hadjárat érdekében. Szekesői Herczeg Rafael kalocsai érsek már 1456 május 15-én egy Bácsból kelt levelében felhívta Capistranot, hogy jőjjön egyházmegyéjébe, hol a papság már mindenütt előkészítette a talajt a keresztes hadak toborzására.

Midőn Hunyadi János május havában az Alföldön tartózkodott, hogy ott hadakat gyűjtsön, Capistranot már Bácsban találta, a ki, — miként egy társának leveléből értesülünk, — ott eredménynyel működött. Bár szónoklatainak hatása alatt nemesek is csatlakoztak keresztes hadaihoz, de e sereg túlnyomó része azért mégis kolduló szerzetesekből, deákokból, kézművesekből és jobbágyokból állott. (Millenn. Tört. IV. 153.) Május vége felé a keresztes hadak zöme Bácsban volt. Carvajal János bíbornok, pápai követ, még május 23-a előtt az assisi-i püspököt küldte Budáról Capistranohoz, a kihez Herczeg Rafael kalocsai érsek május 24-én levelet is intézett, tudatva vele, hogy Hunyadi János Perecskén van s ott óhajt vele találkozni. Június 14-én az assisi-i püspök már Péterváradon volt, hol főleg Nagyvölgyi Mihály titeli prépost fejtett ki nagy tevékenységet. Ekkor a keresztesek nagy része már Vásáros-Váradnál, valamint Titel alatt a dunai révnél táborozott. Ekkor történt, hogy Almási Istvánt, a ki a vámon mindenféle dugárút akart átcsempészni, a keresztesek elfogták s javaitól megfosztották, de Nagyvölgyi Mihály titeli prépost szabadon bocsátotta, a miről Erdődben kelt levelében értesítette Capistranot. (Pettkó Béla: Kapisztrán János levelezése a magyarokkal.)

Ezalatt a török hajóhad Viddinből Nándor-Fehérvár felé indult, hogy ott a várat elzárja és a keresztesek átvonulását a Dunán megakadályozza. Hunyadi János, a ki június 14-én Szalánkeménbe érkezett, e hír hallatára az összes vizijárműveket Budáról, Szegedről és Péterváradról a Titel alatti révhez, illetőleg a Tisza torkolatához rendelte, hol a hajóhaddal állást foglalt, mire a Szalánkeménig előnyomult török hajóhad Zimony felé vitorlázott. (Szentkláray Jenő. A dunai hajóhadak tört. 60.) Hunyadi és Capistrano keresztesei három helyen, Gombosnál, Péterváradnál és Titelnél átkelvén a Dunán, Nándor-Fehérvár felmentésére siettek.

A julius 21-én kivívott nándor-fehérvári diadal azonban Hunyadi János fényes hadipályájának zárójelenete volt. A fényes győzelem hírét csakhamar gyász váltotta fel. Hunyadi a táborban kiütött ragály áldozata lett és Zimonyban augusztus 11-én elhúnyt. Alig néhány hónap múlva követte őt Capistrano János is, a ki rendjének illoki (újlaki) monostorában október 23-án adta vissza lelkét teremtőjének.

A nándorfehérvári diadal hírére V. László király is a hareztérre igyekezett. Nagybátyjával, Czillei Ulrikkal és nagyszámú német zsoldossal, Nassauban és Hohenauban ácsolt könnyű hajókon evezett le Bécsből Péterváradra, hol kikötvén, lóháton Futakra ment, hová országgyűlést hirdetett. Október 13-án a király már Futakon keltezi egyik oklevelét s még 30-án is ott tartózkodott. *V. László futaki országgyűlése.*

Az országgyűlés az egész nemzet figyelmét Futakra irányította, a hol most nemcsak a magyar rendek, hanem még a német, cseh és osztrák urak is nagy számban összegyűltek. Ott volt többek között a 90 éves Brankovics György, Ottó bajor herczeg, Carvajal bíbornok pápai követ is, a ki itt állított ki okt. 27-én egy oltalomlevelet azoknak a ferenczrendű szerzeteseknek, a kik az elhúnyt Capistrano könyveit és ruháit Olaszországba szállították. Futakra gyűltek ekkor a győztes keresztes hadak csapatvezérei is ; így a többi között a nürnbergi keresztesek kapitánya okt. 15-én már Futakon volt, s még november 4-én is ott találjuk.

Grosschmied Gábor szerint magát az országgyűlést nem Futakon, hanem a hozzátartozó Kastélytelken tartották. (Évkönyv VI. 64. Ráth Károly. A magyar királyok hadjáratai 206. Szentkláray Jenő i. m. 60—61.)

Hunyadi László, János idősebb fia, értesülvén Czillei ellenséges indulatáról, csak az alatt a feltétel alatt volt hajlandó Futakon megjelenni, ha mind ő, mind pedig Mátyás öcsese, az atyjuktól kezelt koronajavadalmak tekintetében, a számadás kötelezettsége alól felmentetnek. Miután V. László király a biztosító levelet kiállította, Hunyadi László is megjelent Futakon s ott arra kötelezte magát, hogy Nándor-Fehérvárt, és a többi várakat is, melyek atyja halála után

kezeire szállottak, a királynak átadja. A király ekkor a jelenlevő rendektől újból hűségesküt vett, egyúttal Czillei Ulrikot nevezte ki főkapitánynyá. Hunyadi László, a ki arra számított, hogy az atyja halálával megüresedett főkapitányság reá fog szállani, november elején elégületlenül távozott Futakról. Ugyancsak november 8-án László király is Futakról hajón Nándorfehérvárra utazott. Vele mentek Czillei Ulrik, Vitéz János kanczellár, a titeli prépost, a burgundi fejedelem követei és 400 keresztes. (Millenn. Tört. IV. 158—62. Az 1457 márcz. 21-én kelt oklevél az Orsz. Levéltárban elősorolja kíséretét.)

Hunyadi László kivégeztetése.

A Nándorfehérvárott nov. 9-én lejátszódott véres jelenet után V. László csekély számú kísérettel, egy hajon, nov. 14-én ismét Titelbe ment, a hol kipihenvén az utolsó napok izgalmait, Temesváron (nov. 30), majd Szegeden át visszatért Budára.

Bár V. László megesküdött, hogy Czillei meggyilkolásáért nem fog a Hunyadiakon bosszút állani, Szilágyi Mihály, Hunyadi János sógora, még sem bízott a király esküjében és azért egész hajóhadát Zimonyban együtt tartotta. És csakugyan, alig szabadúlt ki a király a Hunyadi-ház híveinek köréből, Lászlót és Mátyást, valamint a Hunyadiak barátait elfogatta és Hunyadi Lászlót 1457 márcz. 16-án kivégeztette.

A királynak e törvénytelen tette az egész országban méltó felháborodást keltett; így Bácsban és Bodrogban is, a hol különösen a papság körében a Hunyadiaknak nagy pártja volt. Csak Várdai István, az új kalocsai választott érsek és néhány főúr tartottak ki hűségesen e vármegyében V. László mellett, annak haláláig. (1457 nov. 23.)

Mátyás király uralkodása és hadjáratai.

A nemzet az 1458 jan. 23-iki országgyűlésen Hunyadi Mátyást választotta királylyá, a ki főleg uralkodásának első éveiben gyakran megfordult a vármegye területén.

Arra a hírre, hogy a törökök Galambócz várát megvívták, Mátyás közfelkelést hirdetett és augusztus 25-én megindult Budáról Szerbia felé. Szept. 22-én Futakon találjuk, a hol a budai káptalanhoz parancsot intéz, a melyben Bálványos várának és tartozékainak elfoglalása miatt Geréb Jánost, Várdai István kalocsai érsek és fivére Aladár ellen megidéztetni rendeli. (Zichy Okmt. X. 5—6.) Október 1-én Péterváradon, okt. 8-ától 24-ig Nándorfehérvárnál táborozott. (Teleki X. 603.) Ez útjában a vármegyei nemesek közűl a királyt Báthmonostori Tőttös László is elkísérte, a kit a király Szegedről kelt levelében szólított fel a törökök elleni háborúra. Miután azonban Szilágyi Mihály, Garai Lászlóval és Újlaki Miklóssal szövetkezve, ármányt szőtt ellene, Mátyás a törökök elleni hadjárat folytatásáról kénytelen volt lemondani.

Mialatt Mátyás a Frigyes császár elleni háborúval volt elfoglalva, a törökök ismét támadólag léptek fel. Ali bég hadai 1462 nyarán átkelvén a Száván, a Szerémséget pusztították, sőt egészen a Dunáig és a Dráváig zsákmányoltak. A török betörés hírére azonban a Rozgonyi testvérek és Szokolyi Péter Futak átellenében megtámadták a Dráva mentéről visszatérő törököket, azokat heves harcz után legyőzték, a zsákmányt tőlük mind elvették és nagyszámú foglyot szabadítottak ki. Ebben az ütközetben 4000 török esett el. (Szalay Margyarorsz. Tört. III. 218.)

Az 1463. évi márczius hó második felében Tolnán tartott országgyűlés a törökök elleni háború megindítását határozva el, a sereg gyűlőhelyéül pünkösd ünnepére (május 29) Péterváradot tűzte ki. Mátyás király, hogy a vármegyéktől kiállítandó hadak ne késedelmeskedjenek, már május első felében (12—20) Bátán táborozott, majd átkelvén a Dunán, Bács felé tartott. Május 23-án már Bácsban találjuk. Ide rendelte Báthmonostori Tőttös Lászlót is, a kinek még ápr. 24-én meghagyta, hogy fegyvereseivel Bács városába siessen. Innen keltezi azt a rendeletét is, a melylyel a háború miatt Tőttös László, Péter és Szentiváni János deák pereiben halasztást ád. Május 30-án a király még Bácsott tartózkodott. Június 6-án azonban már Futakon keltezi azt a levelét, a melylyel Szokolyi Pétert, fivérét Miklóst, a személyes hadbavonulás kötelezettsége alól feloldotta (Zichy Okmt. X. 275., 277—79. 280—283.) Futakon hosszabb időt töltött a király, mert még június 28-án is itt találjuk. Itt csatlakoztak hadaihoz a kalocsai érsek, Újlaki Miklós és Dengelegi Pongrácz János. Ugyanekkor szervezte a király a dunai naszádosokat is, a kik már a töröknek előző évi támadása alkalmával is nagy szolgálatokat tettek a Rozgonyi testvéreknek. A naszádosok

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] (1457 nov. 23.) [illegible]

[illegible] az 1458 jan. [illegible]

[illegible]

[illegible] Mátyás [illegible] 1462 nyarán [illegible] a Dunáig és a Dráváig [illegible] testvérek [illegible] (Szalay Magyarorsz. Tört. [illegible])

[illegible] (19—20) [illegible] X. 275—277. [illegible]

BÁCS VÁRA.

állomáshelyéül is Futakot jelölte ki a király. Ettől kezdve Futak volt a naszádosok kikötője, innen indultak el az Al-Dunára, portyázó kirándulásokra, honnan gyakran gazdag zsákmánynyal tértek vissza.

Futakról Mátyás király Péterváradra ment, hol az egész augusztus és szeptember hónapokat töltötte. Péterváradon fontos államügyeket intézett el. Ekkor kötött szövetséget szept. 12-én a velenczei köztársasággal, mely alkalommal Guthi Ország Mihály nádor, Ujlaki Miklós erdélyi vajda, Frangepán István. Szapolyai Imre is megjelentek a péterváradi királyi palotában, hol a szövetségi szerződést a megbízottak aláírták. (Érdújhelyi Menyhért : A péterváradi apátság története.) Szept. 28-án még ugyancsak Péterváradról keltezi a király a pápához intézett egyik levelét is, melyben tudatja vele, hogy a törökök elleni háborúba indul. Októberben serege átlépte a Szávát és Boszniába tört.

A délvidéki diadalmas hadjáratból visszatérve, a király Székesfehérvárra ment, hol az agg Széchi Dénes prímás megkoronázta. A koronázás után Budára visszatérve, egyik kiváló hadvezérét, Dengelegi Pongrácz Jánost azzal jutalmazta, hogy neki adta Szabadka, Csőszapa, Tavankút, Madaras és Halas helységeket, a melyek Szilágyi Mihály halálával a koronára szállottak.

1464-ben Mátyás ismét hadat gyűjtött a törökök ellen. Aug. 14-én és 16-án Szondnál, aug. közepén ismét Futaknál táborozott, honnan e hó végén Boszniába vonúlt. Jajcza felszabadítása után nov. 26-án ismét Bácsban volt, sőt még deczemberben is itt tartózkodott. Bácsban való időzése alatt mondott ítéletet Zvorningban fellázadt katonái fölött. (Teleki : Hunyadiak kora XI. 92. XI. 100. — Zichy Okmt. X. 230. Évkönyv VII. 31. és XVI. 54.)

1465-ben ismét nagy hadikészülődéseket tett a király. Szegedre összehívta a rendeket, hogy a törökök elleni háború ügyében velük tanácskozzék ; de ebben az évben nem kerül háborúra a dolog. Ez időtől kezdve éveken át nem fordult meg a király a vármegye területén, mert az 1468 óta folyó cseh háború miatt másfelé volt elfoglalva. A vármegye védelméről azonban ezután sem feledkezett meg. A törökök gyakori betörései a Szávaközre, mindegyre nagyobb aggodalmat keltettek a vármegye urai között. Hogy az esetleges meglepetések ellen biztosítva legyenek, a többi között Czobor Mihály fia Jánosnak, valamint testvéreinek, Imrének és Mártonnak, 1469-ben megengedte a király, hogy Czobor-Szent-Mihályon (Zombor) kő- vagy favárat építhessenek. (Évkönyv X. 69.)

A sziléziai háború befejeztével Mátyás király végre teljes erejével a törökök ellen fordulhatott. 1475 nyarán nagyarányú előkészületeket tett. Október közepén kibontván a hadilobogókat, a Száva partján épült Szabács vára megvívását tűzte ki a hadjárat első feladatáúl. Nov. 3-án Péterváradról keltezi a pápához intézett levelét. Nov. 25-én Futakon találjuk, hol Keszi László részére megerősítő levelet állított ki. (Évkönyv VI. 136.) Nov. 30-án ismét Péterváradon tartózkodott, honnan csakhamar a Szávához vonult. Szabács bevétele után (1476 febr. 15.) az események a királyt ismét Budára szólították.

Mikor Mátyás 1475—76-ban a törökök ellen vonult, a dunai naszádosok, a kik a sziléziai háború folyamán a Felső-Dunára voltak rendelve, ismét visszatértek őrhelyeikre. 1476-tól kezdve Pétervárad lett a naszádosok főhelye.

Mátyás uralkodásának utolsó idejében két nagy uradalom cserélt gazdát e vármegyében, a mi jelentékeny kihatással volt a további eseményekre. Az egyik a péterváradi apátság, mely martalékúl esett a politikai érdekeknek, a másik a futaki uradalom. A péterváradi apátságnak 1477-ben Gábor kalocsai érsek volt a kormányzója. 1483-ban azonban a király kieszközölte, hogy az apátság egyik kedves emberének, Váradi Péternek, 1481-től kalocsai érsek, birtokába jusson.

Váradi Péter azonban nem sodáig élvezte a javadalmat, mert Mátyás már 1484-ben megfosztotta birtokaitól és előbb Árva, majd Visegrád várába záratta. Némelyek szerint Beatrix ármányainak esett áldozatúl ; sokkal valószínűbb azonban, hogy szókimondó természete, egyenes modora miatt vonta magára a király haragját. (Századok 1883., 730. Millenn. Tört. IV. 294.)

Váradi Péter elzárása után Mátyás az apátságot Borgia Rodrigo bíbornokra, a későbbi VI. Sándor pápára ruházta, a ki azonban a javadalmat helytartójával kormányoztatta. A tíz évig tartó interregnum a péterváradi erősség fenntartására rendkívül káros hatással volt. Midőn ugyanis Váradi Péter az apátság javadalmait átvette, azonnal nagy buzgalommal fogott a vár helyre-

állításához; elfogatása után azonban többé senki sem törődött a vár jókarban tartásával s így e hatalmas erősség, mely mindenkor oly nagy szerepet játszott a vármegye történetében, napról-napra pusztult.

A Garai család magvaszakadtával a nagykiterjedésű futaki uradalom is gazdát cserélt. Ezt az uradalmat a király természetes fiának, Corvin Jánosnak adományozta és azt 1487-ben menyasszonyának jegyajándékul kötötte le.

Belső zavarok II. Ulászló alatt.

Mátyás király halála után a rendek az 1490 május 17-ére hirdetett királyválasztó országgyűlésre jöttek össze. Azok közé a főurak közé, a kik elsőknek érkeztek, tartozott Kinizsi Pál, a molnárlegényből lett hadvezér és ekkor Bács vármegye főispánja, továbbá Váradi Péter kalocsai érsek, a kit Corvin János csak néhány nappal június 9 előtt bocsátott ki visegrádi börtönéből. Június közepe táján érkezett Budára Újlaki Lőrincz herczeg, a ki Corvin János jelöltségét támogatta, vele többen jöttek a bácsi nemességből, szintén Corvin János hívei, mint Halapsicsi Kis Horváth János, a ki Váradi Péter kalocsai érsek jószágait 1492 óta folyton pusztította, továbbá Török Imre, Corvin Jánosnak haláláig hű embere, a kinek 1505-ben végrendeletileg Bulkeszit és Futakot hagyományozta. (Évkönyv: VI. 963.)

Az 1490 július 15-én tartott országgyűlés Ulászló cseh királyt választotta meg, kinek érdekében Kinizsi Pál főispán is nagy tevékenységet fejtett ki. Váradi Péter kalocsai érsek is e párthoz tartozott.

Váradi Péter a királyválasztás után visszatérve székhelyére, Bácsba, a péterváradi apátság visszaszerzéséhez látott. E végből levelet intézett Angelus kormányzóhoz, melyben kéri, hogy mivel az olaszok nem tudják a várat fenntartani, engedjék át neki az apátságot, mely esetben elvállalja a vár jó karban tartását. Váradi Péter régi vágya 1494-ben teljesült, mert VI. Sándor pápa lemondván a péterváradi apátsági javadalmakról, II. Ulászló azokat Váradi érseknek adta át, a ki ekkor ismét teljes buzgalommal fogott a vár helyreállításához. 1494. év őszén II. Ulászló is ellátogatott Péterváradra, mely alkalommal a vár felszerelése iránt intézkedett. Várnagygyá az érsek Thessényi Miklóst nevezte ki. (Érdújhelyi Menyhért, Ujvidék tört. 75—76.)

A Mátyás halála után országszerte fellépő fejetlenség és belzavarok csakhamar Bács és Bodrog vármegyében is érezhetővé váltak. Mátyás király híres fekete serege ez időben Szeged környékén vonta meg magát; de mivel, a kincstár sanyarú helyzete miatt, a sereg zsoldot nem kapott, rablásban és pusztításban keresett kárpótlást. II. Ulászló király, a hozzá érkezett panaszok következtében, 1492 nyarán Kinizsi Pál, Bács és Bodrog vármegyék főispánját bízta meg a garázda had megfékezésével. Kinizsi, amaz ürügy alatt, hogy a törökök ellen indúl, felfegyverezte az Alföld népét, s a Halas mellett táborozó fekete sereget megerősített táborából csellel kicsalta, a vezéreket elfogatta és kivégeztette, a fekete sereget pedig feloszlatta. Ennek egy része ekkor a főúri bandériumokba ment szolgálni. (Millenn. Tört. IV. 356.)

A fekete sereg megfékezése után ismét új veszedelem fenyegette az országot. Ugyanis, Ujlaki Lőrincz, a ki Corvin János híve volt, nem akarta II. Ulászlót királyának elismerni; féktelen zsarnokként garázdálkodott mindenfelé, tisztjei a kalocsai érsek birtokait pusztították, sőt 1492-ben Futakot is elfoglalta. A király 1494-ben Somi Józsa temesi grófot és bácsi főispánt küldte ellene, kinek hadai előtt végre meghódolt és Futakot is kiadta kezei közül.

II. Ulászló e válságos napokban bejárta az országot, hogy személyes jelenlétével nyerje meg a főurakat. 1494-ben, Erdélyből jövet, Temesváron átutazva, okt. 21-én Zentánál a Tiszán át Péterváradra ment, hol okt. 24-től nov. 13-áig tartózkodott. Innen Nándorfehérvárra vette útját, majd onnan visszatérve, november vége felé Bácsba jött, hol Váradi érsek vendégeként decz. 12-étől 23-ig tartózkodott. Míg a király Bácsban időzött, magához rendelte Ujlaki Lőrinczet, a ki maga helyett anyját küldte a király kiengesztelésére. Időközben Ujlaki meghódolván, a király Ujlakra (Illokra) rándult át, hol decz. 29-től egész 1495 jan. 8-áig időzött.

1495-ben II. Ulászló másodízben látogatott el Bácsba, hol november 21-től decz. 31-ig, tehát közel hat héten át tartózkodott, mely időt vadászattal töltött el, de azért az államügyek vezetéséről sem feledkezett meg. A királynak Bácsott való időzése alatt tárnokmestere a futaki vásáron szerezte be az udvartartáshoz szükséges élelmi szereket. Így nov. 20-án 3 mázsa fügét vásárolt 20

forintért, nov. 24-én pedig Péter deáknak 60 forintot adott, hogy ez a király számára sáfrányt vásároljon.

Ekkor rendezte II. Ulászló a bácsi örökös főispánság ügyét is. Váradi Péter érsek még 1494. év tavaszán kérte a királyt, hogy helyezze vissza az örökös főispáni méltóságba. II. Ulászló ekkor még nem teljesíthette az érsek kérését, mert Ujlaki Lőrincz pártütése miatt ez időben erélyes főispánra volt szükség a vármegyében. Ezért Kinizsi Pál halála után Somi Józsát tette meg bácsi főispánná. De mikor Ujlaki meghódolt, többé mi sem állott útjában, hogy a király az érsek kérelmét teljesítse. Decz. 21-én kelt rendeletével tehát megparancsolta Somi Józsának, hogy az örökös főispánságot adja át az érseknek.

Még deczember hó folyamán fogadta Bácsott Kutasi Lukácsot is, a ki garázdálkodásaiért szintén magára vonta a király haragját. II. Ulászló a bűnbánónak megbocsátott és visszafogadta kegyeibe. Miután ekként a belnyugalom az ország déli részében valahogy helyre állott, II. Ulászló 1496 jan. 1-én Bácsból Valkón, Szombathelyen és Sopronon át Pozsonyba indult. (Ráth Károly i. m. 260. — Évkönyv VIII. 65. — Századok 1883. 832. — Iványi István, Futak és a futaki urad. tört.)

Váradi Péter, a ki ez időben állandóan Bácsban székelt, a bácsi várat jelentékenyen megerősítette ; új épületeket emelt, a vármegyét éjszakról déli irányban átszelő Mosztonga-eret szabályozta és a hajók számára is járhatóvá tette, úgy hogy a dunai hajók a bácsi vár alatt köthettek ki. Nagyarányú építkezéseit 1497-ben fejezte be.

Az 1498. évi országgyűlés, mely a törökök elleni védelmet új alapokra kívánta fektetni, a kalocsai érseket 500 lovas, a pétervára di apátságot 200, a titeli és a bácsi káptalant pedig 50 lovas kiállítására kötelezte. (1498: XX. t.-cz.) A török elleni védelem rendezése.

Az 1498. évben jelentékeny személyi változások történtek Bodrog vármegyében. Miután az 1497. évi országgyűlés határozata értelmében sem az egyháziaknak, sem a világi főuraknak egynél több javadalmuk vagy hivataluk nem lehetett, II. Ulászló 1498-ban Somi Józsát felmentette a bodrogi fősipánságtól, melyet Czobor Mártonra és Imrére bízott. (Orsz. Lev. 26069.) Ugyane határozat értelmében Bakócz Tamás egri püspöknek is le kellett mondania a titeli prépostság jövedelmeiről, melynek elfoglalása miatt heves támadásokban volt része az országgyűlésen.

Midőn II. Ulászló a lengyel királylyal és XII. Lajos franczia uralkodóval 1500 jul. 14-én a törökök ellen intézendő, támadó háború czéljából szövetségre lépett, szinte szokatlan gyorsasággal fogott a hadikészülődésekhez. Már július 27-én rendeletet bocsátott ki, a melyben meghagyta, hogy a főpapok és főurak bandériumaikkal, a nemesek pedig fejenként felfegyverkezve, Szent Mihály napjára (szeptember 29.) jelenjenek meg Bácsott, honnan őket a törökök ellen fogja vezetni. Október 9-én a király 500 lovas élén, több főpap és világi főúr bandériumaitól kísérve, Budáról Bácsra vonúlt, hova Corvin János, továbbá Bakócz esztergomi érsek is megérkeztek csapataikkal. Ezenkívül eljöttek a franczia, a lengyel és a velenczei követek is. A vármegyei nemességgel együtt november 9-én Bács körül mintegy 12.000 lovas táborozott. A nagy zajjal megindult hadjáratból azonban semmi sem lett, mert a király, a közelgő téli időszakot hozván fel ürügyül, november végén visszatért Budára.

Az 1501—1502. években a magyar hadak ugyan több ízben betörtek török területre, de jelentékenyebb hadiesemény ez időben nem történt. A törökök elleni hadjárat folytatásáról pedig egyelőre le kellett mondani, mert a király 1503 február 22-én, hét évre terjedőleg békét kötött a szultánnal. (Millenn. Tört. IV. 370. — Tört. Tár XIV. 115.)

Az utóbbi években tartott országgyűléseken a köznemesség és az udvarhoz szító főnemesség között felmerült ellentét mindegyre növekedett, sőt az 1505. évi országgyűlésen már veszedelmes alakban is megnyilvánult. Ez országgyűlésen Bácsot Kenderesi Mihály és Zoltai Ferencz, Bodrogot pedig Peres András és Doroszlai János képviselték. A vármegyei nemesség sorából a nemzeti párt számottevő alakjaként szerepel Martonosi *Pestyéni* György, Szapolyai János bizalmasa, a ki ekkor Csongrád követeként jelent meg az országgyűlésen. Az udvari párthoz szító vármegyei főnemesség sorából *Czobor* Márton tűnik ki, a kit II. Ulászló 1513-ban Konstantinápolyba küldött, hogy a törökökkel kötött békét meghosszabbítsa. (Évkönyv X. 78. Jászay : A Magyar Nemzet Napjai).

Szerb települések.

II. Ulászló király uralkodása alatt a szerbek betelepülése is nagyobb méreteket öltött a vármegyében. A szerbek betelepedése hazánkba már Zsigmond király idejében kezdődött, a ki István szerb deszpotával 1402-ben Tatán szerződést kötött, melynek értelmében Brankovics György deszpota számos birtokot nyert hazánkban. Ezek közé tartozott a becsei vár és környéke, többek között Peszér helység is. Midőn Végszendrő, Brankovics György székhelye, 1439-ben Murád szultán birtokába került, Brankovics magyarországi uradalmába, névszerint Világosvárra költözött. Ez időtől kezdve Brankovics Becse környékén számos szerb családot telepített le. 1465 táján Brankovics György unokája, Brankovics Vuk vezérlete alatt a szerbek újabb csapata jelent meg Magyarországon, hol a Szerémségben, Bácsban és Csongrádban nyert telepeket. (Századok 1868. 531.) Brankovics János halála után (1503) Szilyánovics István lett a magyarországi szerbek vezére, a ki fontos hadiszolgálataiért II. Ulászlótól Siklós várát nyerte adományúl. Egyik főérdeme az volt, hogy az akkori zilált viszonyok között a túlnyomó részben szerbekből állott dunai naszádosokat együtt tartotta. Szilyánovics számos szerb családot telepített le Péterváradon, vagyis a mai Újvidék helyén, feljebb azonban nem mehettek, mert bár az 1514. évi pórlázadáskor tettek némi kísérletet Bács vármegye más községeiben is a letelepülésre, de az egykorú források szerint visszaparancsolták őket a Szerémségbe. (Szentkláray Jenő i. m. 77. — Veráncz munkái II. 7—10.)

Keresztes hadjárat a török ellen.

X. Leo pápa székfoglalása után azonnal felkarolta a törökök ellen indítandó keresztes hadjárat eszméjét. Tervének megnyerte az akkor Rómában időző Bakócz Tamás esztergomi érseket is, a kit e nagy feladat kivitelével megbízott. Bakócz Rómából visszatérve, 1514 húsvét vasárnapján kihirdettette a keresztes háborút elrendelő pápai bullákat és minden egyházmegyében helynököt rendelt a keresztes hadak szervezésére.

Bácsban a papság nagy lelkesedéssel karolta fel a keresztes háború ügyét, mert még élénk emlékezetben voltak itt a Hunyadi Jánostól és Capistranotól vezetett keresztes hadak dicső hőstettei. A prímás helynöke Bács városát jelölte ki a kereszteshadak egyik gyülekezési helyéül. A pápai bullákat a vármegyében még Czobor-Szent-Mihályon és Titelen is kihirdették. Ez utóbbi helységnek a várát csak néhány évvel előbb állította helyre Bakócz érsek.

A papság lelkes szózatára csakhamar megmozdult az egész ország. Bár a vagyonosabb nemesség teljesen távol tartotta magát e mozgalomtól, de a jobbágyok, kézművesek és a szegényebb népek annál nagyobb tömegekben gyülekeztek a keresztesek zászlója alá. Miután azonban a keresztesek élelmezéséről senki sem gondoskodott, a fegyelmezetlen had csakhamar kihágásokra és zavargásokra vetemedett.

A Dózsa-féle pórlázadás.

Mikor Dózsa György vezérlete alatt a Pest környékén gyülekező kereszteshadak felmondták az engedelmességet és nyílt lázadásban törtek ki, Frangepán Gergely kalocsai érsek kísérletet tett a Hájszentlőrinczen és Bács környékén egybegyült keresztes hadak feloszlatására. Csakhogy ekkorra már minden intézkedés hasztalannak bizonyult és a vármegyék sem tudták már a fellázadt népet megfékezni.

Dózsa György 3000 emberből álló sereget küldött Mészáros Lőrincz és Nagy Antal vezérlete alatt Bácsba, hogy az itteni kereszteseket csatlakozásra bírják. E had a vármegyen végigvonúlva, az itt összegyűlt keresztesek egy részével egyesült és a legnagyobb kegyetlenséggel dúlta és pusztította a nemesek birtokait; így a többi között Futakon Török Imre kastélyát és a Zólyomi testvérek kúriáját felégette, (ez utóbbiak maguk is bennégtek.) Innen a Kamenicza átellenében fekvő Baksa falvára szállott, a hol Nagy Antal számos nemes urat karóba húzatott. Ez alatt egy másik pórhad, Pogány Benedek vezérlete alatt, Bács várát vette ostrom alá, hova Frangepán Gergely érseken kívül, a vármegyei nemesség egy része is menekült. Egy harmadik pórhad, Borbás (Barabás) pap vezérlete alatt, Péterváradnál a Dunán átkelve, a Szerémségből tört Bácson át Bodrog vármegyébe, hol a nemesek jószágait dúlta, fosztogatta.

A szerbek csatlakozása a lázadókhoz.

Az általános zavart még fokozta az a körülmény, hogy Szilyánovics szerb deszpota, alkalmasnak találván az időt a szerb nép függetlenítésére, élére állott a a dunai naszádosoknak, a kik a pórokkal együtt versenyezve törtek a nemesek birtokaira. Borbás pap pórhadát is a Szilyánovicshoz szító péterváradi naszádosok szállították át a Dunán. A szerbek közűl különösen egy Nagy Radoszláv

nevű martalócz tette nevét rettegetté, a ki Titel környékén pusztítva, átkelt a Tiszán és Dózsa György hadaihoz csatlakozott.

A pusztítás és öldöklés e napjaiban Báthori István, Oláh Balázs és Nagy (másként Krupezi) Gergely nándorfehérvári vicze-bánok, a nándorfehérvári és a szabácsi várőrség élén, Péterváradnál átkeltek a Dunán és a Baksafalvánál (a mai Ujvidék tájékán) táborozó Nagy Antalt heves ütközet után hátrálni kényszerítették. Nagy ekkor Szeged felé vette útját, hogy Dózsa György hadával egyesüljön. Oláh Balázs és Nagy Gergely seregei azonban, a hozzájuk csatlakozott nemességgel folyton gyarapodván, Ó-Becse környékén szétverték Nagy Antal hadát, úgy hogy a vezér csak kevés számú pórral tudott a Perlek faluban levő templom czintermébe menekülni, hol őket legott ostrom alá vették. Oláh Balázs ekkor felszólította a czinterembe menekült pórokat a meghódolásra. Ezeknek legnagyobb része erre megszökött, Nagy Antal pedig Oláh Balázs kezeibe került, a ki őt megláncolva Nándorfehérvárra szállította, honnan később Budára vitték, a hol felnégyelték.

Míg Oláh Balázs a Tiszánál semmisítette meg Nagy Antal hadát, azalatt Lindvai Bánffi Jakab Bács várát mentette fel az ostromzár alól. A Lőrincz pap vezérlete alatt álló pórokat Szapolyai János lovassága Baranyába szorította.

Oláh Balázs és Nagy Gergely most a Tisza mellékéről Bodrogba vonult. Hozzájuk csatlakozott a szerbekkel, az álnok Szilyánovics deszpota is, a ki, midőn a pórlázadás sorsát veszni látta, a nemességnek ajánlotta fel szolgálatait. Oláh Balázs Hájszentlőrincznél utólérvén Borbás pap pórhadát, azt rövid küzdelem után szétverte, mire a szerbek a helységet felgyújtották és Borbás papot lánggal égő öltözetben a toronyból levetették.

A szerbek segítsége azonban nem vált a nemesség hasznára, mert ezek még nagyobb pusztításokat vittek véghez, mint a lázadó pórok. Igy egy szemtanú, Verancz Antal elbeszélése szerint, a Perleknél összegyűlt szerbek is rémítő kegyetlenségeket követtek el.

A szerbek vakmerőségéről tesz tanúságot a következő eset is. Midőn Bornemisza János, a trónörökös nevelője, a bodrogi pórok egy részét a királyi hadakkal szétverte, Madarasnál ütött tábort. Nemsokára ide érkeztek az Enyingi Török Imre és Paksi Mihály nándorfehérvári viczebánok vezérlete alatt álló szerb segédcsapatok is. Ekkor a szerbek azt követelték Bornemiszától, hogy hadi érdemeik jutalmául engedje át nekik Szeged városát szabad prédálásra.

Csak az urak lélekjelenlétének köszönhető, hogy a szerbek rögtön Szeged alá nem vonultak. Végre Enyingi Török Imrének erélyes fellépésével és gazdag ajándékok adásával sikerült a szerbeket a Szerémségbe való visszatérésére rábírni.

Szilyánovics István azonban Borbás pap hadainak szétverése után levetette álarczát és ismét támadólag lépett fel. Mikor a nándorfehérvári őrség, Hájszentlőrinczről visszatérőben, Péterváradnál át akart kelni a Dunán, Szilyánovics a sereget megtámadta, a póroktól elvett zsákmányt tőlük elrabolta és azt Szalánkeménbe vitetvén, katonái között szétosztotta. De Szilyánovics csakhamar meglakolt e merész tettéért, mert Török Imre, a nándorfehérvári bán, értesülvén a történtekről, Szilyánovicsot maga elé Nándor-Fehérvárra rendelte, a hol az megjelenvén, a bán elfogatta és felnégyeltette. (Márki Sándor: Dózsa György és forradalma. — Zsilinszky Mihály: Csongrád várm. tört. I. 160—161. — Érdújhelyi Menyhért i. m. 76. — Szentkláray J. i. m. 79. — Évkönyv III. 140. II. 156. XVI. 55. — Verancz munkái II. 7-10.) A szerb deszpota kivégzése után a király Révai Istvánt, Bács vármegye egyik leggazdagabb birtokosát, nevezte ki a naszádosok kapitányának, a kinek nagy érdeme, hogy a péterváradi hajórajt, Szilyánovics álnoksága ellenére, annak kivégeztetése után is meg tudta tartani a magyarok iránt való hűségben és így megmentette a szétzülléstől.

A pórlázadás leverése után a nemesek haragja a jobbágyok ellen fordult és nem egyszer kegyetlen bosszúban is nyilvánúlt. Így Kenderesi András, bácsi nemes úr, jobbágyai homlokára tüzes keresztet süttetvén, úgy bélyegeztette meg őket, mint juhokat szokás. (Iványi Istv. Szabadka tört. I. 46.)

II. Ulászló csak két évvel élte túl a pórlázadást. 1516-ban bekövetkezett halálával a trón fiára, II. Lajosra szállott. II. Lajos tronralépése.

Míg a király, nem törődve az ország ügyeivel, teljesen az élvezetekbe merülve töltötte napjait, azalatt az udvari és nemzeti párt között napról-napra nőtt a

gyülölködés, a mely már-már kitört, midőn híre érkezett, hogy Szelim szultán új támadásra készül Magyarország ellen. E fenyegető hír egy időre ismét lecsillapította az ellenséges pártokat.

A bácsi országgyűlés. 1518.

Ekkor a király 1518 Szent Mihály napjára (szept. 29.) Bácsra országgyűlést hívott össze, a mely egyúttal hadiszemle is lett volna. A tolnai gyűlés végzései értelmében ugyanis az ország fourai, főpapjai és nemesei mind teljes hadifelszereléssel tartoztak volna megjelenni a bácsi országgyűlésen, söt a nemesség még minden 20 jobbágytelek után egy-egy — legalább lándzsával felfegyverzett — lovast is köteles volt kiállitani. Hogy pedig a király személyesen is megjelenhessen a bácsi országgyűlésen és bandériumát is kiállíthassa, a tolnai gyűlés a nemességre minden jobbágytelek után fizetendő fél forinto' vetett ki.

A bácsi országgyűlés azonban a nagy előkészületek ellenére sem felelt meg a várakozásnak. A köznemesség ugyan nagy számban jelent meg, de a király és udvara, valamint a főpapok és főnemesek legnagyobb része távol maradt.

Az országgyűlésen Perényi Zsigmond nádor elnökölt, de tulajdonképeni vezetője és irányítója Werböczy István, a köznemesség bálványozott vezére volt, a ki ekkor nyert megbízatást, hogy a pápához és a lengyel királyhoz menjen követségbe. Kívüle még Szobi Mihály, Werböczy ipja, Paksi János, Bodó Ferencz, Maczedóniai Miklós, Pogány Zsigmond, Perneszi Miklós, Ártándi Pál, Glésán Miklós, Kenderesi Mihály Fajszi János, Csányi Balázs, Túróczi Miklós, Kutassy Lukács, Derencsényi György, Amadé István és Sittkei György vittek előkelő szerepet, a kiket az országgyűlés beválasztott a királyi tanácsba.

A rendek a bácsi országgyűlésen 44 czikkelyből álló törvényt alkottak, melyek leginkább a hadügyre és az adózásra vonatkoznak. Több intézkedése között az a czikkely érdekli közelebbről a vármegye történetét, mely elrendeli, hogy az időközben Bács vagy Bodrog vármegyébe kebelezett, de eredetileg Csongrád vármegyéhez tartozó Likasegyház (ma Likas puszta a zentai határban) ismét az anyamegyéhez csatoltassék.

Az országgyűlés különben feltűnő gyorsan elvégezte dolgát, mert már okt. 19-én feloszlott. (Millenn. Tört. IV. 420. Évkönyv XVI. 56. XVII. 77.)

A király megerősítvén a bácsi végzéseket, az ország kormányát az új királyi tanács vette át, a melybe az esztergomi és a kalocsai érsekeket, a pécsi és az erdélyi püspököket, a nádort, az országbírót, az erdélyi vajdát és a temesi főispánt is beválasztották. Az új királyi tanácsnak azonban nem volt elég tekintélye az elhatalmasodott főurakkal szemben, a kik mindúntalan ellene szegültek intézkedéseinek. Működése különben sem tartott sokáig, mert az 1519. évi rákosi országgyűlésen már ismét a főnemesség lett a helyzet ura. (Millenn. Tört. IV. 420—422.)

A II. bácsi országgyűlés. 1519.

Az 1519. évben ismét országgyűlést tartottak Bácsott, a melyen újra a köznemesség kerekedett felűl: ez lehet az oka, hogy határozatainak nagyon csekély részét ismerjük, jelesül csak azokat, melyek az 1518. évi bácsi országgyűlés határozatainak kiegészítését czélozzák. Többi határozatai Báthorinak, az új nádornak a fellépése következtében nem nyertek szentesítést.

A törökök betörése.

A főnemesség és a köznemesség elkeseredett küzdelmét ismét a törökök újabb támadása szakította félbe. Szulejmán az 1521. év nyarán elfoglalta Nándorfehérvárt, Szabácsot és Zimonyt, annélkül, hogy az ország hadereje a küzdelemben részt vett volna. Nándorfehérvár elfoglalása után a Szerémség elpusztítására küldték a törökök portyázó hadaikat. Egy ily had Bali bég vezérlete alatt Nándorfehérvárról felevezett a Dunán és Vásáros-Váradot, Baksafalvát és Szent-Mártont (a mai Újvidék helyén) elpusztította.

Mialatt a török Nándorfehérvárt ostromolta, a király fegyverbe szólította az ország nemességét s gyülekezési helyűl Tolnát tűzte ki, a hova aug. 22-én maga is megérkezett; de miután a nemesség csak nagyon csekély számban jelent meg, a király a további előnyomulásra nem is gondolhatott, hanem kénytelen volt Báthánál állást foglalni. Ezalatt Báthori István nádor, az ország alsó részének hadseregével, Szegedről Péterváradra (Vásáros-Váradra) és Futakra jött, a hol tábort ütött. Itt szándékozott bevárni Szapolyai János vajdát, a ki Lippánál foglalt állást. Szapolyai azonban gyűlölt vetélytársával nem akart együtt működni és e miatt folyton halasztotta az előnyomulást. Báthori ekkor arra törekedett, hogy a Dunán élelmi és hadiszereket juttasson Nándorfehérvárba. Ebben azonban megakadályozta öt a naszádosok fegyelmezetlensége, a kik, miután hátrálé-

III. István pecsétje.

Erzsébet anyakirályné pecsétje.

Nagy Lajos pecsétje.

IV. István.
(A bécsi képes krónikából.)

Mária királynő.
(A Túróczi krónikából.)

V. István pecsétje

Zsigmond király.
(A Túróczi krónikából.)

kos zsoldjukat nem kapták meg, egyszerüen megszöktek. A naszádosok szétzüllése miatt a nádor és a király környezete Révait okolta, a kit ezért II. Lajos király megfosztott állásától s helyébe Báthori Endrét nevezte ki. Végre nagy ügygyel-bajjal sikerült Futaknál három hajót élelmiszerekkel megrakni, de mire ezek elindultak volna, Nándorfehérvár aug. 29-én elesett. (Szerémi György emlékiratai 93. — Verancz munkái II. 18. 183.)

Nándorfehérvár elestének hírére a király Drágffi Jánost küldte Péterváradra (t. i. a mai Újvidékh elyén feküdt Ó-Péterváradra), hogy a nádort Budára hívja a további teendők megbeszélése végett. A nádor átadván a Péterváradnál hagyott sereg fölötti vezérletet Drágffi Jánosnak, nyomban Báthára sietett. Bár ott a táborban elhatározták, hogy Nándorfehérvárt egyesült erővel visszafoglalják, de a király a további támadásról lemondott és októberben elbocsátotta seregét. Nándorfehérvár eleste.

Nándorfehérvár eleste után az ország előőrse és a naszádosok főállomáshelye Pétervárad lett, a hova a naszádosok az elesett várak alatti kikötőkből menekűltek. E fontos vár védelmét a király Imreffi Mihály bácsi főispánra és a bácsi vár parancsnokára ruházta, a ki Frangepán Gergely halála óta (1520) Bács vármegyét kormányozta. Imreffi Péterváradra tette át székhelyét, a hol fényes, nagy háztartása volt, melyről egy 1522. évi számadás nyujt felvilágosítást. Imreffi nem sokáig maradt meg e fontos állásban.

Nándorfehérvár eleste — úgy látszik — nagy hatással volt a királyra, mert ez idő óta mégis több gondott kezdett fordítani az ország védelmére. Így Titelbe 200 gyalogost küldött, (Katona: Hist. Crit. XIX. 364.) majd a Nándorfehérvár feladása miatt jószágvesztésre itélt Török Bálintnak megkegyelmezvén, őt Szabadka kapitányának nevezte ki.

E válságos időkben, midőn a török már Bácska szomszédságában volt, a köznemesség figyelembe Tomori Pálra irányúlt, a ki ekkor az újlaki (illoki) ferencz-rendű zárdában tartózkodott. A király, a közóhajnak engedve, az 1522. év végén Tomori Pált kalocsai érsekké és bácsi főispánná nevezte ki, az 1523. évi országgyűlés pedig a végvidék főkapitányává tette meg. Tomori székhelyét Bácsról Péterváradra tette át és maga mellé vévén Batthyány Györgyöt, Pétervárad parancsnokát (1523), mindent elkövetett, hogy kettős feladatának méltóan megfeleljen. Így a főkapitányi hadnak, bár mindössze csak 300 gyalogosból, 500 lovasból és 1000 naszádosból állott, mégis gyakran sikerült megakadályoznia a néha egészen Péterváradig portyázó törökök pusztításait. (Érdújhelyi Menyhért : Újvidék tört. — Századok 1881. évf. 379.) Tomori vezérsége. Küzdelmek.

Tomori tevékenységét azonban nagyon megbénította az a körülmény, hogy az udvartól nem kapott elegendő pénzt Pétervárad felszerelésére és katonái eltartására. Igy történt, hogy a naszádosok már több hónap óta nem kapván meg zsoldjukat, miután megbízottaik ez ügyben Budán is hiába jártak, 1525 jan. elején újra lázongani kezdtek. Erre Tomori jan. 14-én felment Budára, hogy nagy felelősséggel járó tisztéről lemondjon. A pápai követek azonban kieszközölték, hogy a kincstárból Tomori hadainak zsoldhátralékára 13.000 forintot fizessenek ki, sőt a pápai segélypénzekből még 300 gyalogost is fogadtak fel számára. Tomori ekkor visszavonván lemondását, febr. hó 2-án visszatért Péterváradra. (Millenn. Tört. IV. 456.)

A főnemesség és a köznemesség azonban a helyett, hogy az ország védelmére gondolt volna, még az 1525. évi rákosi és hatvani országgyűléseken is folytatta gyilkos pártküzdelmeit.

Az 1525. év folyamán a péterváradi őrség ismét nem kapott zsoldot, mire a katonaság egy része felmondta az engedelmességet és odahagyta a várat. Pedig ekkor már a törökök betörtek a mai Bács-Bodrog vármegye területére is. 1525-ben egy török csapat átkelvén a Dunán, Titelt fölgyújtotta és a városból több száz foglyot hajtott el. Sőt 1526. év első napjaiban híre járt, hogy Bali bég, Nándorfehérvár parancsnoka, Péterváradot készül megtámadni. Miután Tomori hasztalan sürgette a segítséget, az 1526. év első napjaiban ismét Budára ment és másodízben is lemondott főkapitányi tisztéről; de a pápai követek közbenjárására újra elvállalta Pétervárad felszerelését. Márczius végén Budáról Kalocsára ment, hol a húsvéti ünnepeket akarta tölteni. Itt április 9-én arról értesült, hogy a naszádosok, miután 14 havi zsoldjukat nem kapták meg, beváltották régi fenyegetésüket és szétoszlottak.

A főpap lelkét kétségbeesés szállotta meg és elhatározta, hogy összes méltóságairól lemond, midőn hírül hozták neki, hogy Szulejmán szultán elindult Konstantinápolyból Magyarország leigázására. E baljóslatú hír hallatára az érsekben felülkerekedett a hazafias áldozatkészség. Április 13-án Budán termett, a hol elhatározták, hogy Péterváradot hirtelen megerősítik.

Tomori április 25-én ismét Péterváradon van, hová épen jókor érkezett, hogy még megmaradásra bírja a város és a vidék lakosait, a kik az első vészhírekre menekülni igyekeztek. Tomori Burgió pápai követtől 500 gyalogost, 200 huszárt és 36 ágyút kapott, a király pedig 25.000 forintot bocsátott rendelkezésére. (Millen. Tört. IV. 186.) Ez a pénz azonban csakhamar elfogyott. Tomori újból futárt küldött a királyi udvarba, de követét június 7-én várakozásra utalták, a péterváradi naszádosok parancsnoka ellenben (június végén) a székesfehérvári egyházi kincsek beolvasztásából nyerendő pénzre kapott utalványt.

Június második felében a királyi haditanácsban az a terv merült fel, hogy Tomori a töröknek a Szávánál való föltartóztatására tegyen kísérletet. Ezért mindenfelé futárokat küldtek szét, meghagyván a főuraknak és a vármegyéknek, hogy Tomori táborába menjenek, azonban csak Török Bálint, Szabadka földesura, Ráskai Balázs, a szekszárdi apát és a boszniai püspök jelentek meg csapataikkal Vásáros-Váradon, kívülök még az esztergomi érsek, az esztergomi káptalan és a pécsi püspök küldött néhány száz fegyverest. Tomori Péterváradon tartotta főhadiszállását; a várat jókarba helyezte, az elszéledt naszádosokat ismét összegyűjtötte, úgy hogy körülbelül ezren lehettek.

Arra a hírre, hogy Szulejmán hada már Nándorfehérvár alatt táboroz, a dunamelléki parasztság a Maroson túlra menekült; ide jöttek, — mint azt Tomorinak július 15-én kelt leveléből tudjuk, — a szerbek is, a kik már előbb a Szerémségből Futakra költöztek.

Június második felében Tomori a budai haditanácstól azt az utasítást nyerte, hogy ne zárkózzék be Péterváradra, hanem a vár közelében üssön tábort. Tomori ekkor Pétervárad parancsnokságát a vitéz Alapi Györgyre bízta, maga pedig július első napjaiban seregének egy részét átszállíttatván a Dunán, a Vásáros-Váradnál táborozó Török Bálint, Ráskai Balázs, a szekszárdi apát és a boszniai püspök hadaihoz csatlakozott és itt elsánczolta magát. Serege, melyet még a királytól kapott 10,000 aranyon felfegyverzett pórokkal kiegészített, 4000 emberből állott.

Ibrahim nagyvezér, a Dunán jelentékeny vízi haderőtől kísérve, július 12-én érkezett Pétervárad alá, s a vár ellen július 15-én általános rohamot intézett. Ugyanakkor a sajkások megtámadták a török hajóhadat, melyet Tomorinak a Duna partjain felállított serege is támogatott. Miután a török hajóhad csúfos vereséget szenvedett, Ibrahim másnap (július 16-án) nagy sereget tétetett át a Duna túlsó partjára. A küzdelem e napon szárazon és vízen alkonyatig tartott, a nélkül, hogy bármelyik fél is valamely előnyt tudott volna kivívni.

Tomori ekkor az urakkal és a csapatok vezéreivel tanácsot tartott és elhatározták, hogy miután a törökök túlnyomó erejével nem tudnak megküzdeni, bevárják a királytól kérendő segédcsapatok megérkezését és ekkor kísérletet tesznek Pétervárad felszabadítására. De mivel a király a kért 1000 főnyi segédcsapatot nem küldhette el, Tomori megkezdte a visszavonulást és a Duna mentén egész Bácsig hátrált, útközben folyton harczolva a török portyázókkal, a kik ekkor már egész Bács vármegyét keresztül-kasul pusztították.

Pétervárad eleste

Ezalatt a magára hagyott péterváradi őrség, mely július 17-én újabb rohamot vert vissza, nagyon szorongatott helyzetbe került. Kívűlről segítséget nem kapván, számuk annyira megfogyott, hogy július 28-án az egész őrségből csak már 90 ember volt életben, a kik azután szabad elvonulás feltétele alatt a várat feladták. Tomori Bácsból a boszniai püspököt küldte a királyhoz, de mivel segítség nem érkezett, felszedte táborát, és Küllődnél (Kollut) átkelvén a Dunán, Báthánál csatlakozott a király seregéhez, mely augusztus 24-én indult el Tolnáról, hogy onnan a mohácsi csatatérre vonúljon.

Pétervárad eleste után a dunai naszádosoknak sikerült megakadályozni a török hadaknak átkelését a Dunán. Ugyancsak a naszádosok fedezték Tomori visszavonulási útját is, a kinek Bácsból való távozásával a magyar hajóhad Gombosnál foglalt állást. Itt szintén egészen augusztus 6-ig fel tudta tartóztatni a török hajóhadat, a mikor a király a mohácsi révbe rendelte a naszádosokat.

A mohácsi vész.

Szulejmán hadával július 28-án érkezett Pétervárad alá, honnan Mohácsra ment. Az augusztus 29-én vívott szerencsétlen mohácsi csatában Tomori életét vesztette és vele együtt elesett a Bessenyei István által hadba hívott bácsi és bodrogi nemesség színe-virága is. Az 1526. év augusztus 29-ike hosszú évszázadok munkáját semmisítette meg. E nappal befejeződik hazánk középkori története, de ugyancsak e gyászos emlékezetű napon kezdődik a pusztulás szomorú korszaka is e vármegye történetében. (Katona : Hist. Crit. XIX. 369. XIX. 664. — Istvánffy Lib. VIII. 74. — Századok 1881. 725. — Szentkláray J. i. m. 94. — Millen. Tört. IV. 501. — Évkönyv III. 1.)

4. Művelődési viszonyok a középkorban.

Lakás, foglalkozás, életmód.

Szilárd lakások és várak építése.

A honfoglalás után, a vezérek korában a magyarok folytatták régi életmódjukat a Duna és Tisza közén. A kereszténység felvétele után is még sokáig nomád életet éltek s jobbára állattenyésztéssel, halászattal és vadászattal foglalkoztak. Különösen a Tisza mentén, a halászat volt a magyarok főfoglalkozása, a kik városokban nem szívesen laktak, hanem még századokon át is künn a szabad ég alatt, sátrak alatt tanyáztak. Ez a szokás még a XII. században is meg volt. Ezt Ottó, freisingeni püspök feljegyzése is bizonyítja, a ki, midőn III. Konrád császár kíséretében a keresztes hadakkal hazánkban megfordult (1147), érdekes tapasztalatként jegyezte fel, hogy a magyarok igen kedvelik a szabadban való tanyázást, mert a városok lakossága még nyáron és őszkor is jobbára sátrak alatt lakik. (Pertz : Monnumenta Germaniae XX. 369.)

A tatárjárásig a vármegye területén csupán a két királyi várnak, Bács és Bodrognak volt némileg erődítvény-jellege és ezek oltalma alatt húzódtak meg nemcsak a várjobbágyok, hanem a békés foglalkozást űző iparosok és mesteremberek is. Bácsnak már a XI. század második felében nagy jelentőséget adott az a körülmény, hogy Szent László király a kalocsai érsek székhelyét 1094-ben Bácsra tette át. Ez a helység maradt is az érseki székhely az egész középkorban. Az első érsek, a ki Bácsott székelt, Fábián volt. A tatárjárás előtti korszakból csak egy várkastélyról van tudomásunk. Ez a mai Újvidék helyén emelkedett. Győre fia Péter (Petur), Gertrud királyné gyilkosának tulajdona volt, és róla váradjának, később Vásáros-Váradnak nevezték. E várkastély, vagy mint az 1237. évi oklevél mondja : palota, tulajdonképen vízivár volt, melyet félkörben a Duna vett körül és másoldalról átlábolhatlan mocsarak védtek. Petúr kivégeztetése után a koronára szállott.

A tatárjárás után a védelem ráutalta az országot a várak építésére. A pápa felszólította a főpapokat, hogy székhelyeiken várakat építsenek. Ekkor épült a bácsi és a titeli vár is. Szabadkát valószínűleg IV. Béla király erősítette meg földsánczokkal és telepítette be szabad jobbágyokkal. Vára azonban csak a Hunyadiak korában épült, messze földről idehozott vaskos, fejtett sziklakövekből. Midőn a szabadkai várat a XVIII. század közepén templommá alakították át, e sziklakövekből sokat magánházak alapjának építésébez használtak fel.

Az Anjouk és a Hunyadiak korában már javában folyt az ország déli részének végvárakkal való megerősítése. Különösen Zsigmond osztogatott sűrűen híveinek várépítési szabadalmakat, melyek miatt idővel tömérdek viszály támadt. Az egyes hatalmas főurak ily várakból szabadon garázdálkodtak.

1332—51 között épült a Duna jobbpartján emelkedő Kopasz hegyen a mai Pétervárad. 1401-ben Zsigmond Báthmonostori Töttös Lászlónak adott várépítésre engedélyt, a ki ekkor építette Szembécs várát, mely miatt azonban Szekcsői Herczeg Péterrel hosszas viszályba keveredett. (Csánki Dezső i. m. II. 189.)

1469-ben Czobor János királyi udvarnok és testvére nyert Mátyás királytól várépítési engedélyt Czobor-Szent-Mihály területén, mely engedélyt 1473-ban a király megújította. Valószínűleg ezt a váracsot használták fel a törökök a hódoltság idejében és tették a zombori nahije középpontjává.

Várszerűleg megerősített helyek voltak még a vármegye területén : Buki, (ma Dunabökény), Zelind, (Plávna körül) Barthán, (ma Bortány puszta Monostorszeg határában) Váralja, (Szond körül a Duna mellett) Futak, Vásáros-Várad, Kulud (Küllőd), Daut (Dávod), Báthmonostor.

Bács vár és város. Mikor a törökök támadásai már nagyon veszedelmesekké lettek, a vármegyei nemesek igyekeztek családjaikat és drágaságaikat biztonságba helyezni. A kinek nem volt elég vagyona, hogy várat építsen, az Bács várában házat szerzett vagy épített magának. Egy 1518-ban kelt oklevél szerint számos magánház volt Bács várában, melyeknek jó hasznát vették az 1514. évi pórlázadás alkalmával is. A vármegye területén a legjelentékenyebb helység Bács volt, mely már a XIV. század közepén városi joggal bírt. Ennek legrégibb emléke egy 1342-ben kelt oklevél, mely szerint Bács városa (civitas de Bach) tartozik 35 márkát beváltani s 1351 szept. 24-én, a Bács, Szerém és Valkó vármegyék közgyűléséből kiadott oklevélben is jelezve van, hogy a közgyűlést Bács város közelében — prope civitatem Bachiensem — tartották meg. Mátyás király egy 1462-ben kelt oklevélben Bácsba országgyűlést hirdet és Bácsot oppidumnak mondja. Bácsnak már 1433-ban volt országos vásártartási joga. Az ebben az évben tartott országos vásár alkalmával valaki hamis pénzt hozott forgalomba. Bács város eredetileg a kalocsai érsek birtoka volt; 1494-ben a bácsi káptalan városának mondják. A városi tanács legrégibb kiadványa 1507-ből maradt ránk. Ez az oklevél a város adóslevele, mely szerint egy budai zsidótól 340 arany forintot vett kölcsön. Az adóslevél a város pecsétjével is el van látva és rajta egy várbástya látható e köriratttal: „Civitas Bach."

Bácsi városok. Az egykori Bács vármegye területén még a következő városi jellegű helységek voltak a középkorban: *Arnat* (Arnati), melyet 1391-ben Bodrog vármegyéhez, 1503-ban Bácshoz számítottak; vásárjoga volt és a kalocsai érsek földesurasága alá tartozott. — *Derzs*, Bácstól éjszakra, a mai Hódság és Keresztúr irányában feküdt. 1486-ban oppidumnak — városnak — mondják és ugyanekkor Bács vármegye törvénykezési helye is volt. — *Fonó*, Szond tájékán feküdt. 1458-ban szintén oppidumnak írják az oklevelek. Ebben az évben Mátyás király elfoglaltatta s a kincstári birtokokhoz csatolta. Vámhely is volt. — *Futak.* 1456, 1464 és 1487-ben kelt oklevelek szerint oppidum, vagyis város volt. A XV. század elejétől kezdve a Garaiaké, később, 1487-ben, Corvin Jánosé volt. Vásárai messze földön híresek voltak, hova a Dunán a Fekete-tengerről is eljöttek az idegen kereskedők árúikkal. 1497-ben Izdenezi Benedek, felhasználva II. Ulászló erélytelen uralmát, Futakon harminczadhelyet állított fel. — *Gyála*, Vízigyála, kétségkívül a Duna mentén, Cséb és Kiszács vidékén feküdt. 1482-ben az oklevelek oppidumnak írják; ugyanekkor említik vásárjogát is. — *Kisdivásárhely*, a Duna mentén, Titelrévtől (Tüdőrévtől) nyugatra, mint a neve is mutatja, vásártartó hely. 1465-ben oppidumnak mondják, ekkor a Maróthiak birtoka. — *Paraszti*, 1486-ban Nagylucsei Orbán győri püspök és kincstartó közbenjárására heti és országos vásárjogot nyert. — *Pest*, a Duna mentén, Illokkal szemben. 1486-ban oppidumnak írják, ekkor Ujlaki Lőrincz birtoka volt. — *Szond*, Bács vármegye egyik legjelentékenyebb helysége. Piaczát már az 1231. évi oklevél említi. 1361-ben a királyné birtoka. Nagy Lajos király 1382-ben vámjával együtt az óbudai apáczáknak adja. Midőn 1394-ben a csázmai káptalan III. Béla király határjáró levelét átírta, Szondot oppidumnak mondja. 1406-ban kelt oklevélben szintén oppidiumnak, 1448-ban civitasnak mondatik. Kiváltságai révén főleg a XV. században számos iparos telepedett le Szondon. Tán egész Bács vármegyében itt volt a legtöbb iparos. 1434-ben egy Gallus nevű mészáros mester itt kórházat és szegényházat alapított. 1448-ból való az itteni csizmadiák czéhszabálya is. Vásárai híresek voltak. 1449-ben még Esztergomból is eljöttek a vásárjaira. Viszont a szondi iparosok és kereskedők is eljártak az egész országba a vásárokra. 1456-ban a város lakosai menedéklevelet nyernek, hogy országszerte szabadon járhassanak. A város tisztikaráról Mátyás királynak egy 1459-ben kelt oklevele emlékezik meg. A király az itteni tisztikart zsarolásai miatt elcsapván, 1459-ben a városnak szabad tisztújításra ád engedélyt. 1466-ban királyi sókamara-hivatal is volt Szondon. A város lakosai kiváltságaikat az egész középkoron át megőrizték. Midőn Imreffi Mihály, a kalocsai érseki javak igazgatója és bácsi főispán Szond helység lakosait kiváltságaiban háborgatta (1521), a király rendeletet intézett Imreffihez, a melyben meghagyta, hogy a város lakosaival szemben, régi kiváltságaik alapján járjon el és őket oly szolgálmányokkal ne terhelje, melyek alól fel vannak mentve. — *Telek* a mai Pacsér és Csonoplya vidékén feküdt. 1494-ben oppidumnak mondják; ekkor a Vingárti Geréb család birtoka volt. (Csánki Dezső i. m. II. 136. — Zichy okmt. IV. 468. — Gr. Sztáray oklt. II. 302.

Évkönyv X. 55. XVI. 51). — *Titel.* Egyike a vármegye legrégibb helységeinek. Egy 1480-ban kelt oklevél szerint városi kiváltságokkal bírt (Civitas Tituliensis). — *Vásáros-Várad.* Neve után itélve, szintén vásárjoga volt. Azok közé a helységek közé tartozik, a melyek Petúr ispán, Gertrud királyné gyilkosának birtokában voltak. Béla király 1237-ben több más helységgel együtt a bélakúti cziszterczitáknak adta. Az 1267-ben kelt oklevél piaczát és az itteni révet is említi. Vásárai az egész középkorban nevezetesek voltak. Verancz 1521-ben Ó-Péterváradjának nevezi. — *Vaskapu.* A mai Cséb környékén; a kalocsai érseké volt. 1461-ben városi jelleggel (oppidum) bírt. 1491-ben kelt oklevél azonban csak possessionak nevezi. A XV. század második felében, csere útján, a Garaiak és a Kishorváthok birtokába jutott, de 1491-ben II. Ulászló király tőlük elvette és 1491—1494 között az érseknek adta; 1505—1507-ben azonban ismét a Garai Bánffiak tulajdonában találjuk.

A hajdani Bodrog vármegye területén, a középkorban, hosszabb vagy rövidebb ideig, a következő helységeknek volt városi kiváltságuk: *Apáthi.* Egy 1407-ben kelt oklevél oppidumnak mondja. Polgárai egy XV. század végéről kelt oklevélben szerepelnek. Városi kiváltságait az egész középkorban megtartotta. A kalocsai érsek birtoka volt. — *Baja.* Már a XV. század elején volt vásárjoga. 1406-ban Tőttös László panaszt emel a bátai apát ellen, mert ennek Szeremlyén lakó tisztjei, Tőttösnek 13 falujából a bajai vásárra tartó jobbágyait elfogták és Szeremlyénbe hajtották. — *Bátmonostora.* Hetivásárait már 1340-ben említik. 1466, 1482. és 1495-ben kelt oklevelek oppidumnak írják. — *Bodrog.* A hasonnevű vármegye székvárosa és legélénkebb forgalmú helye volt a középkorban. Ősrégi város. Vásár- és vámjogát, valamint a dunai révet, továbbá az ottani halastavakat és halásztanyákat még Szent László király adta a szentmártoni apátságnak. Ez adományt II. Endre király 1213-ban megerősítette, a bodrogi ispán azonban az apátságtól a vám-, rév- és a vásárjövedelmeket önhatalmilag elvonta; csak III. Honorius pápa erélyes sürgetésére nyerte vissza az apátság itteni birtokait 1226-ban. A vásárjogot még Róbert Károly király a Héder nemzetségből származott Szekcsői Herczeg Péternek adományozta, a ki 1351-ben a vásárokat Daut (Dávod) nevű birtokára akarta áttelepíteni. Az 1341—1351. évi oklevelek civitasnak, 1408, 1468 és 1483-ban oppidumnak írják. Az 1522. évi dézsmalajstrom szerint 147 adozó lakosa volt, a kik, nevük után itélve, mind magyarok voltak. Bodrog már a XIV. század közepén elvesztette erőd jellegét. Vára 1330-on túl már nem szerepel. Valószinüleg a Duna áradásai tették tönkre a várost is, mely a XV. század elejétől kezdve mindegyre veszít jelentőségéből, bár városi jellegét az egész középkorban megtartotta. Bodrog főhelye, ez időtől kezdve, Háj-Szent-Lőrincz lett. — *Háj-Szent-Lőrincz* 1408-ban városi jelleggel bírt s egyúttal törvénykezési székhely is volt. Vásárait egy 1480-ban kelt oklevél említi; földesura a Szent Lőrincz tiszteletére szentelt premontrei prépostság volt. — *Madaras.* Egy 1439-ben kelt oklevél oppidumnak nevezi; ekor Ozorai Pipo birtoka volt. 1466-ban szintén oppidumnak (városnak) mondják. Az 1520. évi adólajstrom szerint Csongrád vármegyéhez tartozott. — *Szabadka.* Első adatunk e helységről Bodrog vármegyének 1391-ben kelt oklevelében van. Egy 1428-ban kelt oklevél, alkalmasint tévesen, oppidumnak nevezi (Zsélyi levéltár). Városi joga ekkor még nem volt, de mint az 1429-ben kelt oklevélből látjuk, királyi szabad helység volt, melynek lakosai hospites et incolae regales de Zabatka, 1429 szeptember 5-én Madarason Hédervári Lőrincz fölovászmester és a jászkúnok bírája előtt a vastoroki jobbágyokkal egyezségre lépnek és az egymás ellen elkövetett hatalmaskodásokat kölcsönösen megbocsátják egymásnak. Ekkor a helységet Káthai Mihály, a kúnok ispánja kezén találjuk. A helység lakosai tettek is lépéseket a városi kiváltságok elnyerésére, de úgy látszik, siker nélkül. Szemléni Gábor deák, Zsigmond király jegyzője, gyártott nekik egy hamis kiváltságlevelet, melyet az ország rendei 1448-ban érvénytelennek nyilvánítottak és szerzőjét máglyahalállal büntették. Szabadka 1439-ig királyi birtok volt. Albert király azonban 1439 május 29-én Szabadkát, Madarast, Tavankútat és Halast Hunyadi Jánosnak adta zálogba. Mátyás király 1464 szeptember 7-én Szabadkát Pongrácz János erdélyi vajdának adta jutalmúl, hadi érdemeiért. Ekkor már városi kiváltságokkal bírt. 1501 deczember 8-án Szabadka, az oppelni herczegségért cserébe, Corvin János birtokába jutott. Corvin János 1504-ben Szabadkát Török Imrének, valamint Miklós és Bálint gyermekeinek, továbbá Török Imre nővéreinek adta. György

Bodrogi városok.

brandenburgi őrgróf nőül vevén Corvin János özvegyét, Török Imrét Szabadka birtokában háborgatni kezdte. De Török Imre 1519-ben új adománylevelet eszközölven ki Szabadkára és Futakra, a város — egész a török hódoltságig — megmaradt az Enyingi Török család birtokában. — *Szeremlyén*, (ma Szeremle, Pest vármegyében, a Duna mentén). 1407-ben már vásárjoggal bírt. 1466-ban oppidumnak mondják. — *Tarankút*. 1439-ben oppidumnak, városnak írják, 1439—1499-ben Bodrog, 1520-ban Csongrád vármegyéhez tartozott. — *Ujfalu*, a mai Zombor, Apatin és Szond között keresendő, hol Bács, hol Bodroghoz, de inkább Bácshoz tartozott, s Bácsujfalunak is nevezték. 1382-től kezdve az óbudai apáczáké. Hetivásáros és vámszedő-hely is volt. Hetivásárjairól 1498-ban is van említés, midőn Czobor Imre és Márton pert indítanak az óbudai apáczák ellen, mert jobbágyaikat az újfalui vásáron elfogták. — *Szent-György*, a mai Zombortól délre feküdt, Bács és Bodrog vármegyék határán. 1450-ben a Maróthiak birtoka, 1477-ben oppidumnak nevezik, később a szentgyörgyi és a bazini grófoké lett, a kik 1486-ban a kalocsai káptalannal pereskednek miatta. 1517-ben a kalocsai káptalané, de ekkorra már elveszítette városi jellegét. (Csánki Dezső: i. m. II. 190—191. Zichy Okmt. V. 506. Iványi István: Szabadka tört. I. 40. Zsilinszky Mihály: Csongrád várm. tört. I. 88. Századok 1881. 582—83.)

Csongrádi városok.

Az egykori Csongrád vármegyéhez tartozó területen a következő nevezetesebb helységek voltak a középkorban: *Adorján* (Felső-Adrián) a mai Magyarkanizsa határához tartozó puszta. Közelében volt a Gyékéntó nevű halastó. (Anjouk. Okmt. III. 211.) Az óbudai apáczák birtoka, kiknek Zsigmond 1406-ban hetivásár tartására adott engedélyt. 1340—41-ben Bodrog, később Csongrád vármegyéhez tartozott. — *Györgye* (a mai Györgyén puszta) 1462-ben, midőn Mátyás király anyjának adja, mezőváros és egy uradalom középpontja volt. Később Mátyás Székely János vránai perjelnek adományozta. Ennek halála után, 1468-ban, azonban ismét anyjának udvartartására adta. — *Révkanizsa* (a mai Magyarkanizsa). 1401-ben a Csákiak nyerik adományúl Zsigmond királytól. 1428-ban vámszedő és vásáros helyként szerepel. — *Zenta*. 1247-ben neve Zyntharew alakban fordúl elő s a Csanád nembeli Kelemenös ispán fiának, Pongráczнak a birtoka. E helység azonban a Tisza balpartján épült. Az ennek átellenében, a Tisza innenső partján keletkezett Zenta falu 1367-ben a budai káptalan birtoka volt. A káptalan azonban a rév- és a vámszabadalmak dolgában Szeged városával gyakran összeütközésbe került, miért azután a káptalan több ízben kísérletet tett, hogy a község részére kiváltságlevelet eszközöljön ki. II. Ulászló király teljesítvén a káptalannak, mint a község földesurának kérelmét, 1506 február 1-én kelt oklevelével Zenta községet városi rangra emelte és annak a következő czímeres pecsétet adományozta: Kerek paizsban Szent Péter két kulcsa, kereszt alakban egymásra téve, ennek mindegyik végénél egy-egy kecsege hal, fejeikkel egymásnak ellentétesen állítva, a kulcsok fölött egy virágzó kalász. A pecsétet e körirattal látta el: Sigillum Civitatis Zyntha. Egyúttal megengedte, hogy a helység a veres pecsétet használhassa, mely csak a városok kiváltsága volt, s felruházta mindama szabadalmakkal, a melyekkel addig a szomszédos Szeged városa bírt. (Bács-Bodrog vármegye egyetemes monographiája I. 99, hol az oklevél szövege magyar fordításban is közölve van. Csánki Dezső i. m. I. 678. Zsilinszky Mihály i. m. I. 87. 145. Évkönyv VI. 188.) Zentán ekkor már több iparos tartózkodott. A budai káptalan 1513 május 15-én a Zentai csizmadia-czéhet a szegedi csizmadiák szabályaival ruházta fel, továbbá megengedte, hogy a zentai szabóczéh a szegedi szabók szabadalmaival és kedvezményeivel élhessen. (Tört. Tár XII. 78—79.) A lakosság főfoglalkozása első sorban a földmívelés és az állattenyésztés volt.

Törvénykezés.

A nagy uradalmak alakulásával, a főpapi és a főúri birtokokat tiszttartók, gazdatisztek igazgatták, a kik azonban hatalmaskodásaikkal sok panaszra szolgáltattak okot. Így például 1350 július 24-én Bodrog vármegye alispánja és szolgabírái a kalocsai érsek apáti tisztje, Fekete Nagy János ellen emeltek panaszt, hogy Csitári Lőrincz fia kaszásait megsebezte és birtokain hatalmaskodott (Zichy Okmt. II. 440). 1407-ben Bátmonostori Tőttös László emel panaszt a bátai apátnak szeremlyéni tisztjei ellen, a kik vásárra menő jobbágyait elfogták. 1419-ben Zsigmond király Pál bátai apátot, ennek szeremlyéni tisztjeit és jobbágyait megidézteti Bátmonostori Tőttös László özvegye és fiának kárára elkövetett hatalmaskodások ügyében. (Zichy Okmt. VI. 542) Káthai Mihály

kún ispánnak, a ki 1429-ben Szabadkát bírta, ott négy tisztje volt : Mezo Péter, Pauli János, Mihály és Péter. Ezek az 1429 szeptember 5-én kelt egyezséglevélben is előfordulnak. Az óbudai apáczák Vastorok nevű faluját 1499-ben a kúnoktól megszökött Havas Demeter tiszttartó gondozta, a kinek közbenjárására II. Ulászló a kún kapitányoknak megtiltotta, hogy az apáczák birtokára szökött kún jobbágyokat erőszakosan visszatérítsék. (Zsilinszky Mihály i. m. 131.) A budai káptalan zentai gazdaságában 1516 előtt Hartyáni Máté kanonok volt a gazdasági felügyelő és Radnai Kis Péter a gazdatiszt. Az 1516. évben a káptalan küldött ki kebeléből tagokat a gazdaság vezetésére.

A földmívelésen kívül, különösen a haltenyésztés virágzott. Már az előző fejezetekben is számos halászó helyről, halastóról emlékeztünk meg. A halastavak miatt folyó perek is nagy számban fordúlnak elő Bács és Bodrog vármegyékben. Így a többi között a titeli káptalan és az óbudai apáczák között a Szond fölötti dunai halásztanyák miatt csaknem egy századon át (1389-től 1481-ig) folyt a per. Gazdálkodás.

A Tisza melléke erdőkben szegény volt, de Bodrog vármegyében számos erdőbirtokról emlékeznek meg az oklevelek, így Tóti és Megyer helységeknél 1347-ben egy Aczélos nevű erdő, Hölgytelek nevű helységben 1373-ban a Becseiek négy erdeje, Jánosi helység határában (ma Jánoshalma) 1483-ban egy Sziget nevű erdő, Pongrácz helységben 1511-ben említtetik egy erdő, Zaka helységben 1512-ben egy Nyára (Nyíres) erdő volt. (Bács Bodrog várm. monogr. I. 131.)

Az alföldi síkon különösen a lótenyésztés virágzott. A nagyszámú lótenyésztőhelyek közül említést érdemel a Bátmonostori Töttös László katymári ménese (1393). A bácsi lovak nagy értékét az is mutatja, hogy midőn 1494-ben II. Ulászló országos körútján Bácsba ellátogatott, Bács vármegye nemessége lovakat ajándékozott a királynak, a ki az ajándéklovakat Péterváradon vette át.

Az építészet a XIII. század második felétől kezdve, vagyis a tatárjárás utáni időben nagy fejlődésnek indúlt a vármegye területén. Ekkor kezdtek épülni a várak, szentegyházak, nemesi kúriák és monostorok, melyeket a török hódoltság megsemmisített ugyan, de a régi építészeti emlékek egy-egy töredéke az ásatások alkalmával felszínre kerül, és ezek bizonyítják, hogy a vármegye hatalmas építészeti alkotásokban nem szűkölködött. Építészet.

A XIII. századbeli egyházi építészet egyedüli emléke a bácsi Ferenczrendűek temploma, mely az ú. n. átmeneti ízlésben épült. (Archeologiai értes. 1870. 88.)

A kalocsai érsek bácsi székhelye a török világban szenvedett pusztítás ellenére is megőrizte hajdani fényének maradványait. A várpalota tornyának egyik ablaka az ország czímerével van ékesítve és a tiszta renaissance-ízlés jellegét tünteti fel. A kápolna, vagy a díszterem (lovagterem) mennyezetét ékesítő rozetta és a faldíszeknek szolgáló maradványok, melyek a XIX. század 70-es éveiben foganatosított ásatások alkalmával kerültek napfényre, a renaissance építési stílnek oly tökéletes művészi kivitelű alkotásai, a milyeneket csak Olaszországban találhatunk. A bácsi vár romjai között végzett ásatás alkalmával Tomori Pál érsek czímerének töredéke is napfényre került. E vörös márványból készült domború mű élénk tanúsága a nagynevű főpap műízlésének, a ki bár csak rövid ideig viselte a főpapi méltóságot és ezalatt is szüntelen a törökök elleni harczczal volt elfoglalva, mégis talált időt és eszközöket, hogy érseki székhelyet helyreállítsa és a művészeteket felkarolja. (Millenn. Tört. IV. 594.)

A főúri háztartásokról érdekes adatokat találunk Imreffi Mihály bácsi főispán 1522. évi bácsi és péterváradi háztartásainak havi lajstromában. Ez a lajstrom, mely Imreffi főispán asztalára, valamint a tisztjei és cselédsége számára szükséges bormennyiséget tünteti fel, egyúttal bepillantást enged a főispán háztartásába is, mely akár egy fejedelmi udvartartással is vetekedhetett. A bácsi várban a főispánnak két szakácsa volt, a tiszttartójának pedig egy. Asztalánál nemes ifjak szolgáltak fel és a tiszttartójának is voltak apródjai. Mind a főispánnak, mint a tiszttartónak 6—6 lovásza, egy lovászmestere, három kocsisa, ugyanannyi nyargoncza, továbbá a királynak egy kocsisa és futára volt a várban. A mesteremberek közűl egy szabó két szolgájával, egy ács a segédjével van felvéve a lajstromban. A belső cselédség közűl a várgondnok, egy kiosztó, kertészek szolgáikkal, egy sütő a segédjével, egy majoros, két béres, egy sütőasszony, három igás kocsis és egy kulcsár szerepel a lajtsromban. A várban naponként 73½ pint bor fogyott el. Főúri háztartás.

Péterváradon a várőrség jelentékenyen szaporította a várbeliek számát. A várőrség ekkor a huszárokon és a gyalogságon kívül három mordályosból és 16 őrből állott. A huszárok számára a tisztartó szakácsa főzött, míg a főispán itt is, mint Bácsban, két szakácsot tartott a saját szolgálatára. Péterváradon a mesteremberek száma is jelentékenyen nagyobb volt. Három ács, hat bognár, két kőfaragó, két kádár szerepelnek a lajstromban. Ezenkívül még hat czigány, egy harangozó, kocsisok, lovászok, szekeresek, kulcsárok voltak a várbeli cselédség között. Péterváradon ekkor naponta 107 és ½ pint borra volt szükség. (Évkönyv 24—29).

Közoktatás. A mohácsi vész előtt az oktatásügy az egyház kezében volt. A káptalanok és monostorok a tudomány és művészet megannyi hajlékai voltak. Az Árpádok korában a vármegye területén a legjelentékenyebb tanintézet a bácsi káptalani iskola volt. 1092—1094-től kezdve, midőn Bács lett a kalocsai érseki székhely, a bácsi iskola székesegyházi iskola lett, melynek feladata első sorban a világi papképzés volt. A bácsi székesegyházi iskolán kívül, az egyes társaskáptalanok székhelyein, mint Titelben, Kőben és Háj-Szent-Lőrinczen is voltak iskolák, hol a káptalani tagok végezték a tanítást. A kői káptalani iskola (a mai Begecs mellett) azonban csak a tatárjárásig maradt fenn, mert a tatárjárás után Bánostorba költözött át.

A káptalani iskolákon kívül, a következő monostori iskolák állottak fenn: Bodrogmonostor, Ders, Gajdel, Bodrogsziget, Bátmonostor, Bács, Baja, Futak, Kabol, Küllőd, Czobor-Szent-Mihály és Zenta helységekben. A monostori iskolák első feladata a szerzetesek képzése volt, hol a grammatikát, dialektikát és rhetorikát tanították. E tudományok együttvéve a trivium csoportját alkották. A quadrivium csoportjába tartozó tantárgyak, ú. m. a muzsika, arithmetika és asztronómia ellenben már a felsőbb tanulmányok tárgyai voltak.

Bácskai ifjak külföldi egyetemeken. A vármegye ifjúsága korán felkereste a külföldi főiskolákat. A párisi egyetemre már III. Béla király ideje óta kezdettek a magyar ifjak járni. A Csák nembeli Ugron, kalocsai érsek ideküldte unokaöcsesét Ugront, a ki Párisban 12 évig tanúlt. A XIII. század elején a magyar ifjúság már sűrün megfordult olaszországi egyetemeken is. A vicenzai egyetemen 1209-ben Berthold meráni herczeg, kalocsai érsek és bácsi ispán is megfordult. A páduai egyetemen végezte tanulmányait a vármegye ősi nemzetségének sarja, a Báncza nembeli Orbász, a ki 1264-ben pozsegai prépost volt. Külföldi egyetemen képeztette ki magát Jakab, hájszentlőrinczi prépost, korának egyik ismert orvosa (1330). A Báncza nembeli István, előbb pozsegai prépost, majd kalocsai-bácsi érsek (1263—1264) is külföldi egyetemen nyerte kiképeztetését. (Évkönyv XVIII. évf. 5874.) A XIV. századtól kezdve a vármegyebeli ifjúság a közelebbi bécsi, prágai és a krakkói egyetemeket látogatta.

Fraknói Vilmostól közzétett adatokból tudjuk, hogy a vármegyei ifjúság körében a magasabb képzettség utáni vágyakozás mindegyre nagyobb mértékben nyilvánult. Bács és Bodrog vármegyék ifjúsága részéről sokan keresték fel a bécsi és a krakkói egyetemeket, söt közülök többen kitüntetésekben is részesültek és tanári székbe is kerültek.

Fraknói Vilmos és Schrauf Károly dr. összeállításait áttanulmányozva, a mai Bács-Bodrog vármegye területéről származott tanulók névsorát a következőkben állíthatjuk össze:

A bécsi egyetem hallgatói voltak: 1389-ben Clemes titeli éneklő-kanonok. 1390-ben Nicolaus de Civitate Daut. 1401-ben Stephanus de Dawoth. 1410-ben Nicolaus de Adrian. 1412-ben Joannes de Futag. 1413-ban Bartholomeus Störmer titeli őrkanonok. 1413-ban Thomas de Titulio. 1416-ban Nicolaus clericus de Adorián. 1418-ban Stephanus de Bacia. 1418-ban Laurentius de Bodrog. 1421-ben Petrus de Futag. 1424-ben Thomas de Futag. 1425-ben Nicolaus de Futag. 1425-ben Mihael de Bacia. 1426-ban Blasius de Bacia. 1426-ban Michael de Drag. 1426-ban Petrus de Zond. 1426-ban Matheus de Kulled. 1427-ben Fabianus de Bacia. 1427-ben Petrus de Futag magister. 1427-ben Philippus de Zond. 1429-ben Paulus de Titulino. 1430-ban Magister Emericus, bácsi őrkanonok. 1430-ban Blasius de Bacia. 1431-ben Paulus de Tytulio. 1431-ben Joannes de Titulio. 1431-ben Michael de Futag. 1431-ben Georgius bácsi kanonok. 1432-ben Laurentius de Titulio. 1433-ban Martinus de Zond. 1435-ben Ladislaus de Titulio. 1435-ben Laurentius de Titulio. 1437-ben Paulus de Futag. 1438-ban

Ujlaky Miklós síremléke
az ujlaki templomban.

Hunyadi János.
(A Túróczi Krónikából.)

Capistrano János.
(Rafael rajza után.)

Mátyás király.
(Az ambrasi gyűjteményből.)

II. Lajos emlékérme
1525-ből.

Nicolaus de Futagi. 1438-ban Ambrosius de Drag. 1439-ben Joannes de Rewkanisa. Gasparus de Rewkanisa. Demetrius de Rewkanisa. Ladislaus de Rewkanisa. 1439-ben Georgius de Czente bácsi kanonok. 1440-ben Georgius bácsi kanonok. 1442-ben Johannes de Zcremlyen. 1445-ben Jacobus de Bachia. 1445-ben Paulus de Bachia. 1448-ban Jacobus de Bacia, 1449-ben Joannes de Futack. 1450-ben Valentinus de Bodrog. 1421-ben Johannes de Futag. 1453-ban Georgius de Bachia, 1456-ban Joannes Zwbwr de Feldwar nobilis. 1457-ben Nicolaus de Arrath nobilis. 1458-ban Joh. de Czoborsenthmihal nobilis. 1461-ben Osvaldus Galambos de Bachia, 1465-ben baccalaureatus. 1462-ben Johannes de Zond. 1465-ben Stephanus de Bachia. 1466-ban Andreas Haz de Batmonostra. 1466-ban Michael de Bachia. 1468-ban Johannes de Baczmonostra. 1469-ben Clemens de Batchia. Albertus de Futag. 1472-ben Urbanus de Bodrock. Fabianus de Zond. 1478-ban Philippus Czapo de Szond. 1481-ben Matheus de Seremlien. 1486-ban Georgius de Futak. 1487-ben Philippus de Zond. Georgius de Zeremlien. 1489-ben Johannes de Fwthak.

A krakkói egyetemen tanultak : 1488-ban Joannes de Futak. 1493—95-ben Martinus de Zentgyergy, a kalocsai egyházmegyéből, 1495-ben baccalaurius. 1495—98-ban Joannes ex Futak. 1495-ben Elias de Fono. 1495-ben Andreas de Zond. 1495—1500-ban Joannes de Tyttel baccalaurius. 1499-ben Joannes de Somwa. 1500-ban Georgius de Varadino Petri. 1506-ban Andreas de Syntha, baccalaurius. 1506-ban Johannes Mohoray de Zayol. 1508-ban Andreas de Syntha. 1508-ban Thomas de Zwborsenmihal. 1509—1511-ben Emericus de Dalatha. 1510-ben Brictius de Nagy Kwlwdh (Küllőd) baccalaurius. 1511—1512-ben Joh. de Zantho baccalaurius. 1511-ben Gallus de Warphalwa. 1511—1512-ben Georgius de Sancto Martino. 1511—1513-ban Philippius de Szenta. 1511—1513-ban Stephanus Pestyeny de Marthonos. 1513-ban Clemens de Apathi baccalaurius. 1513-ban Antonius de Kwkeszi. 1517-ben Georgius de Sancto-Martino, 1517-ben a magyar egylet (bursa) tanácsosa, 1527-ben baccalaurius. 1517—1519-ben Vincentius de Paczyr. 1530-ban Petrus Filius Davidis de Zentha. Ezek a tanulók mind a magyar bursa tagjai voltak Krakkóban.

II. A VÁRMEGYE TÖRTÉNETE A MOHÁCSI VÉSZTŐL A KIEGYEZÉSIG 1525—1867.

1. *A török hódoltság.*

A magyarság pusztulása.

A mohácsi hadjárattal új korszak kezdődik a vármegye történetében. Alig néhány héttel a mohácsi csata után, közel három század munkájának üdvös alkotásai semmisültek meg.

A XVI. század elején a vármegye a jólét, az anyagi és szellemi fejlődés magas fokán állott. Virágzó helységek és városok, gazdag monostorok, a tudomány és művészet megannyi otthonai, fényesen berendezett várkastélyok, jelentékeny erődítmények hirdették mindenfelé a magyar faj uralmát. Néhány hét elegendő volt ahhoz, hogy az egykori jólét helyébe a pusztulás lépjen.

Alig hagyta el a diadalmas török had a fővárost, két héten át a vármegye lakosai szinte élethalál-harczot vívtak a török martalóczokkal ; de az általános félelem és csüggedés megzsibbasztotta az ellentállást és az előbb még oly népes és vagyonos vármegye két hét alatt sivataggá, lakossága földönfutóvá lett. A felszabadító háború befejeztéig szinte szakadatlanúl folyt a küzdelem a vármegye területén. E harczoknak első sorban a vármegye magyar népe esett áldozatul, mely a török hódoltság alatt reámért csapásokat többé soha sem tudta kiheverni.

A szultán visszavonulása.

A mohácsi csata után (1526. augusztus 29) Szulejmán előbb Budára tartott ; de mert ekkor még nem szándékozott Magyarországot birtokába venni, szeptember 20-án seregeit átszállítván a balpartra, Pestet felgyújtotta és megkezdette a visszavonulást. Miután a királyi palota műkincseit hajókra rakatta, seregét két részre osztotta, hogy a Duna-Tisza közén más-más útirányban átvonulva, Péterváradnál ismét találkozzanak. Míg a török had egyik része a szultán vezérlete alatt a Duna balpartja mellett haladt lefelé, addig a másik rész a szultán meghitt barátja, Ibrahim nagyvezér alatt, a Tisza felé vette útját. Ibrahim nagyvezér hada szeptember 27-én Kecskemétet, másnap Félegyházát, 29-én Szert kirabolván és felgyújtván, még aznap Szeged alá érkezett, hol még 30-án is rabolt és pusztított. Szegedről egy martalócz-csapat Szabadkát vette ostrom alá, melyet

az odamenekült nemesség és a környékbeli nép a hevenyészett sánczok mögül vitézül megvédelmezett.

Ibrahim, a kit a török martalócz-csapatok állandóan tudósitottak Szulejmán seregének mozdulatairól, Szegednél értesült, hogy a szultán már Bács vára alá érkezett; csakhamar felkerekedett tehát s a Tisza jobbpartján Titel felé vonult. Útközben feldulta Kanizsát, Zentát (Szinta-Rév), hol a ferenczrendű monostor is áldozatul esett, és Peszért (Ada tájékán), az egykori Brankovics birtokot, továbbá Perleket, Ó-Becsét és Titelt. Ennek vára bőven el volt ugyan látva hadi és élelmiszerekkel, de az őrség a török had közeledtére eszeveszetten elmenekült és a várat üresen hagyta, melyet Ibrahim serege október 2-án kardcsapás nélkül elfoglalt. Titel elfoglalása magát Szulejmánt is meglepte, mert a török hadvezérek, jól ismervén a vár erősségét, hosszabb ostromra voltak elkészülve. Az egykorú török történetírók különösen kiemelik a vár előnyös, védett fekvését. Ferdi, egykorú török történetíró szerint, a vár falai kemény kőhöz, bástyái pedig vasszerkezethez voltak hasonlók.

Miután Ibrahim Titelt őrséggel megrakta, rövid pihenőt tartott; másnap már felkerekedett és Pétervárad felé vette útját. Serege október 3-án este felé érkezett meg a mai Péterváraddal szemben fekvő Újvidék területére, az egykori Vásáros-Váradra, hol tábort ütött. Itt várta be Szulejmán szultánnak seregét, mely Bács felől közelgett.

A merre a török had elvonúlt, a megrémült nép mindenfelé elmenekült a félelmetes ellenség elől. Maguk az egykorú török történetírók is megjegyzik, hogy a sereg útja néptelen vidéken, üresen hagyott falvakon és pusztákon vitt keresztül. Szabadkát leszámítva, sehol sem találtak ellentállásra, csupán Titelnél, talán inkább Földvárnál, a hol egy nádas tó mellett elterülő szép mezőségen a török had szintén megállapodott. Itt Deli Radics (Radity) néhány vakmerő ráczczal több ízben megtámadta a törököket s a portyázók közül mintegy 300—400-at elfogott.

A Péterváraddal szemben fekvő vidék ekkor már teljesen el volt néptelenedve, mivel a lakosság, — a mint már említettük — már a péterváradi vár elestének hírére (1526 július 28.) elmenekült innen. Így a roppant török had élelmezése tömérdek nehézséggel járt, a mi jelentékenyen siettette a török seregnek a Dunán való átkelését. Ez a szultán megérkezése után csakhamar meg is kezdődött. Szulejmán hada, miután Baját feldúlta, hol a ferenczrendűek monostora is áldozatul esett a török martalóczoknak, Bodrogmonostora felé vette útját, melyet szintén elpusztított. Innen a szultán Bács alá vezette seregét, mely a középkorban a vármegye egyik legnépesebb városa s legjelentékenyebb helysége volt. Lakosai már a mohácsi hadjáratot megelőzőleg is szembeszállottak a törökökkel, a kik közül egy martalóczcsapat Pétervárad eleste után Bácsra ment „nyelvet fogni". Bár Bács városának lakosai — mint az egykorú török történetírók is kiemelik, — kemény ellentállást fejtettek ki, a várost a törökök mégis bevették. Ekkor a lakosok egy része a ferenczrendűek templomába menekült, mely Dselarade török történetíró leírása szerint, akkora volt, mint egy vár. A templomba menekülők puskákkal és elégséges lőszerrel lévén ellátva, hosszabb ideig védték magukat, de a török had ágyúi rommá lőtték a templomot, melynek védői mind egy szálig a romok között lelték halálukat. A török had a városban nagyszámú foglyot szedett össze és gazdag zsákmányra tett szert. A város környékén talált nagymennyiségű juhok közül 50.000 darabot a pasa, 20.000-et pedig Iszkender Cselebi török defterdár (adószedő) számára hajtottak el.

Szulejmán Bács városának füstölgő romjai alól elvonulván, csakhamar új, nem várt ellentállásra talált. A Bács és Futak közötti mocsarakban, Plávna közelében, hevenyészett táborban ugyanis tömérdek ember keresett menedéket. E tábort Szulejmán csak véres harczok és számos emberének halála árán tudta bevenni (október 6-án), mert a magyarság végső kétségbeesésében a legvitézebb elszántsággal védte magát. A szultán a nem remélt ellentálláson felbőszülve, a táborban lévő népet mind felkonczoltatta, és tovább vonult Vásáros-Várad felé, hova október 8-án érkezett. Itt már várta Ibrahim nagyvezér. Szulejmán két napig tartózkodott Ibrahim táborában, s miután időközben a híd elkészült, október 9-én serege megkezdte az átkelést a Dunán. Másnap a szultán is bevonult Péterváradra, a várat kitataroztatta, abba nagyobb számú őrséget helyezett el s 11-én tovább folytatta útját Szlankamén felé. Ibrahim nagyvezér még néhány napon át Péterváradon maradt, hol divánt tartott, és miután a Palánka átellené-

ben fekvő Illokon (Újlak) őrséget helyezett el, seregét Belgrád felé indította. Ezzel tehát a török haderő kivonult a vármegye területéről.

A háború borzalmai.

A hadjárat borzalmai csak ekkor tüntek fel igazán a maguk teljességében. Alig három hét alatt a Duna—Tisza közén 400.000 ember pusztult el, s az előbb oly népes és vagyonos vármegye sivataggá lett. A szultán naplója, valamint Kemál pasazádé török történetíró Mohács Námé-je teljesen elénk tárják Bácska pusztulásának szomorú képét. Maguk a török történetírók is kiemelik azt a példátlan kegyetlenséget, melylyel a hadjárat folyt. Így Kemál pasazádé a következőket írja : „Szegedin városon kívül az említett vidéken, mely általánosan Bácska megye néven ismeretes és arról híres, hogy a mennyi jelentékenyebb erősség, vár, város, falu és művelt föld volt, azokat az országhódító sereg egytől-egyig elözönlötte árjával. A nyomorult magyarság szerencséjének erős gyökerű fáját e tartományból is kitépte a fenséges pasa (t. i. Ibrahim) erős karja, ki a dicső és szerencsés szultán hatalma várának megdönthetlen bástyája."

És a török történetíró nem túloz. A magyarság fáját csakugyan gyökerestül kiszakította e vidéken a török. A magyar lakosságot lemészárolta és a színmagyar helységek, mint Czobor-Szent-Mihály, Borom, Szent-Márton, Szent-Miklós, Csurog sat. annyira elpusztultak, hogy lakosaikból még hírmondó is alig maradt. Helyökbe idegenek telepednek le és nemsokára itt-ott feltűnik egy-egy kisded gyarmat, kevés számú házikóval. A megriadt lakosság, különösen a déli vidéken, nem is mert többé visszatérni ősi lakhelyére, mert szemben a vármegyével, két török vár őrsége tartotta rettegésben a vidéket. (Millenn. Tört. IV. 514. — Érdújhelyi Menyhért : Újvidék Tört. 90—91. Iványi István : Szabadka Története I. 48—49. Thúry József : Török Történetírók II. 74. 170—172. — Török Magyarkori Tört. Emlékek I—II. Zsilinszky Mihály : Csongrád vármegye Története I. 163).

Nemzeti királyság.

A mint a török had kivonult az országból, a nemesség, pártállása szerint, vagy Pozsonyba, vagy a tiszai részekbe igyekezett, hogy az ország további sorsa felől határozzon. Ekkor még senki sem volt tájékozva a törökök további terveiről. Sokan azt hitték, a szultán Péterváradnál fog telelni, hogy az év tavaszán újult erővel megindítsa a háborút Magyarország leigázására.

A nemzetnek az a része, mely az országot ért sok szerencsétlenségnek okát az idegen királyok uralkodásában vélte föltalálni, most Szapolyai János vajda körűl csoportosúlt és egyedül a nemzeti királyság megteremtésében látta azt a hatalmat, mely az országot szorongatott helyzetében még megmentheti. Ez a párt október 14-én Tokajban összegyült és itt elhatározta, hogy november 5-ére Székesfehérvárra királyválasztó országgyűlést hív össze. A tokaji gyűlésen a többek között a vármegyében birtokos Jaksics Márk, Fejéregyház és Feketeegyház ura is részt vett.

Cserni Jován.

Ez időben az ország alsó vidékein, különösen a törökök elől a Tisza és a Maros szögére menekült szerbek között, egy Cserni Jován nevű ember tűnt föl, a ki vakmerő fellépésével csakhamar meg tudta nyerni a népet, a mely benne vélte megtalálni azt a férfiút, a ki az akkori fölfordúlt állapotok közepette a nép üdvét előmozdítani tudja. Cserni Jovánnak eredetileg Csernajevics Nenád volt a neve ; a Cserni jelzőt a balszemétől egész a lába talpáig húzódó fekete sávtól kapta. Foglalkozására nézve Szapolyai vajda lovásza volt, de a nép őt a szerb fejedelmi ház ivadékának tartván, czárnak nevezte, szinte babonás tisztelettel vette körül és azt hitte róla, hogy csodás dolgok véghezvitelére van hivatva.

Bács-Bodrog vármegye nagy része, mint már fentebb említettük, a török pusztítások következtében teljesen néptelenné lett. Az elmenekültek azonban még a törökök kivonulása után sem mertek visszatérni elhagyott házi tűzhelyeikhez, mert mindíg a törökök új támadásaitól tartottak.

Jován — a fekete ember — a törökök kivonulása után csakhamar a Tisza vidékére vezette gyülevész népét és közöttük — mint egy teljhatalmú uralkodó — szétosztotta az elhagyott birtokokat ; majd ezzel sem elégedvén meg, a nemesség birtokait is megtámadta és ezzel napról-napra jobban fenyegette a közbiztonságot.

E közben Szapolyai János vajdát a székesfehérvári országgyűlés királylyá kiáltván ki, az ország vezérférfiai egymásután mutatták be neki hódolatukat. Meghódolt Török Bálint, Szabadka akkori földesura, Imreffy Mihály, Martonosi Pestyéni János, a kit János király később országbíróvá nevezett ki, továbbá Radich Bozsich a naszádosok főkapitánya, kinek főérdeme, hogy a naszádosok

János király hívei lettek ; sőt elküldte követeit Cserni Jován is, a ki később személyesen felkereste urát Budán, hogy előtte hódolatát bemutassa. A „fekete embert“ Szapolyai udvari papja, Szerémi György is melegen pártfogolta, minek következtében Szapolyai kegyesen fogadta és Jován népének a Duna-Tisza között fekvő elpusztult vidéket jelölte ki, miként Szerémi irja : „ad desolatam terram Bácsmegye“ küldte. Viszont Jován ez alkalommal kötelezte magát, hogy János királyt egész haderejével támogatni fogja, sőt épen ő volt az, a ki az akkor szervezkedő Ferdinánd-pártiak ellenében a támadó fellépést javasolta János királynak.

Ferdinánd pártot szerez.

Jován tehát János király hozzájárulásával még 1526. év őszén tényleg birtokába vette Bács vármegyét, mely dús mezeivel alkalmas letelepedő helyül kínálkozott a szerb jövevényeknek, a kik folyton nagyobb tömegekben lepték el az uratlan területet. Jován ekkor Szabadkára, Török Bálint birtokára tette át székhelyét, a hol valóságos udvartartást rendezett be, sőt külön kincstartója is volt. Hogy pedig a törökökkel szemben is éreztesse hatalmát, 1527. év elején átkelt a Dunán és merész támadással elfoglalta Cserőd várát, a Száva közelében.

A szerbek tehát kényelmesen elhelyezkedtek a vármegyében, midőn lassanként az elmenekült lakosság is vissza kezdett térni elhagyott falujába. A hazatérők azonban meglepetéssel tapasztalták, hogy birtokaikat már a szerb jövevények foglalták el, a kik a legkisebb hajlandóságot sem mutatták a birtokok elhagyására. Jován pedig azt hozván fel okul, hogy ő a birtokokat János királytól adományban kapta, velük tehát szabadon rendelkezhetik, kereken megtagadta az elfoglalt birtokok visszaadását. E miatt csakhamar mindenfelől panaszok érkeztek a királyi udvarba. A nemesek azonban hasztalan fordultak János királyhoz. Radich Bozsich naszádos főkapitány ugyan azt tanácsolta Szapolyainak, hogy Jovánt és népét a Ferdinánd által elfoglalt területre küldje és ne engedje saját híveinek birtokait pusztítani, de Jovánnak ekkor még sok pártfogója volt az udvarnál és Szerémi György végre is kieszközölte, hogy Jován továbbra is megtarthassa az elfoglalt területet.

János király magatartása elsősorban Török Bálint elpártolását vonta maga után, kinek birtokait, közötte Szabadkát, Jován elfoglalva tartotta. De Jován mintegy 12.000 emberrel rendelkezett, tehát félelmetes ellenfél volt, és így Török Bálint hasztalan követelte János királytól Szabadka visszaadását.

Török Bálint különben már az 1526. év végén vagy 1527 első napjaiban Ferdinándhoz csatlakozott ; de nyiltan még nem szakadt el Jánostól, mert maga Ferdinánd úgy intézkedett, hogy mindaddig, míg fegyvereseivel be nem tör az országba, Török Bálint színleg maradjon meg János király pártján s csak akkor vesse le az álarczot. Ez azonban nem akadályozta meg Török Bálintot abban, hogy Szabadka visszavételét meg ne kísértse. E végből az 1526. év utolsó, vagy 1527 első napjaiban 67 lovassal váratlanul Szabadkán termett, melyet rajtaütéssel szándékozott elfoglalni ; de János király már jóeleve értesítette a támadásról Jovánt, a ki azt felkészülve fogadta, s így a tervezett rajtaütés nem sikerült. E kudarcz azonban csak újabb támadásra ösztönözte Török Bálintot. Mialatt Jován valahol a Délvidéken csatangolt, 300 válogatott vitézzel újból megtámadta Szabadkát, azt bevette, az itt talált szerbeket nagyrészt lekaszabolta, a várost újból megerősítette s oda költözvén, valóságos szigetet alkotott János király országrészében.

Jován ekkor, megnyugodván Szabadka elvesztésében, Szegedre tette át szállását, mert nem igen volt bátorsága ezzel a vakmerő, tettrekész főúrral kikezdeni ; különben ekkor már ő is ingadozott.

Mária, özvegy királyné, Ferdinánd Pozsonyban székelő kormányának feje, már 1527 eleje óta nagy tevékenységet fejtett ki, hogy János király híveit Ferdinánd számára megnyerje. Igyekezetének volt is foganatja. Török Bálint elpártolását csakhamar követték a naszádosok. Bár főkapitányuk, Radich Bozsich mindent elkövetett, hogy megmaradjanak János király hűségében, de a csábításnak csak kevesen tudtak ellentállani és így a vízi haderő már az év elején Ferdinándhoz pártolt.

Cserni Jován csatlakozása Ferdinándhoz.

Cserni Jován, a fekete ember, már 1527 febr. elején Ferdinándhoz állott, de átpártolásáról még febr. 19-én sem volt Ferdinándnak tudomása, mert pozsonyi híveit ismételten utasította, hogy nyerjék meg részére a fekete embert. Így Ferdinánd megbízásából február elején elébb Bothos Márton kereskedő kereste fel Jovánt Szegeden, kinek sikerült is a hirhedt embert Ferdninánd részére

megnyernie. Jován ekkor Török Bálintnak is békejobbot készült nyújtani, és azért felkérte Bothos Mártont, hogy útközben térjen be Szabadkára s ott ajánlja barátságát Török Bálintnak, mert mint mondá, most már egy úrnak szolgálnak. De a gőgös főúr, a ki sohasem tudta megbocsátani Jovánnak az általa okozott károkat, azt válaszolta a nála tisztelgő Bothosnak: „Jól van, de azért Jován mégis az én kezem által fog meghalni."

Míg Bothos Márton lenn járt Jovánnál, azalatt Ferdinánd még egy másik agyafúrt ügynökét: Zalatnoki Hoberdanácz Jánost is leküldte hozzá ajándékokkal és egy pecsétes levélben, melyben ezt a kalandort „nagyságos úrnak" czímezte, a Brankovics fejedelemségének ígéretével igyekezett őt a maga részére hódítani. Jován, hogy Ferdinándhoz való hűségét bebizonyítsa, sorra pusztítani kezdte a tiszavidéki földesurak birtokait, majd János király konstantinápolyi követségét is elfogta és a szegedi várba záratta. Ezzel Bácska egy csapásra elveszett János királyra nézve. Egyfelől Jován és szerbjei, másfelől a naszádosok, Szabadkán pedig Török Bálint, mindannyian Ferdinánd király pártjára állottak, sőt még Hoberdanácz is lent maradt a Bácskában s őt a szerbek április végén vezérükké választották.

János király, hogy Jován hatalmát megtörje, Czibak Imre temesi főispánt küldte ellene, a ki 1527 júl. 12-én a szögfalvi mezőn vivott véres ütközetben szétverte a szerbek hadát. Jován maga is súlyosan megsebesült, de néhány nap múlva sebei ellenére, összeszedte embereit és megtámadta Szegedet. A szegedi polgárok azonban felkészülve fogadták. A támadás hevében egy Orbán nevű szegedi ember — Verancz szerint: Vid Sebestyén — Jovánt ágyékánál keresztül lőtte, a mi azután az ostrom sorsát eldöntötte. Mihelyt ugyanis a szerbek uruk elestét látták, abba hagyták az ostromot, sietve visszavonultak és a súlyosan sebesült Jovánt Tornyos faluba (ma puszta a zentai határ nyugati részén) vitték, hol csakhamar sebeiben meg is halt.

Mikor Török Bálint a szegedi támadás sikertelenségéről és Jován megsebesüléséről értesült, 300 lovassal Tornyosra sietett, a szerbeket megrohanta s a súlyosan sérült Jovánnak (ki némely forrás szerint ekorra már kiszenvedett) fejét vétette és azt János királynak Budára küldötte. János király nagyon örült Jován legyőzésének, mindenfelé örömtüzeket gyújtatott és hálaadó isteni tiszteletet tartatott, sőt Török Bálintot is visszafogadta kegyeibe, a ki ekkor Budára érkezvén, a hírhedt fekete ember legyőzőjeként ünnepeltette magát. Alig néhány nap mulva azonban felérkezett Budára az a szegedi ember, a kinek a golyója Jovánt eltalálta, mire Török Bálint, — hamissága kiderülvén, — röstelkedve eltűnt Budáról, hova csak akkor mert ismét visszatérni, mikor Ferdinánd aug. 20-án hadai élén bevonult a fővárosba. (Millenn. Tört. V. 32., 154., 48—49. Zsilinszky i. m. I. 165. Iványi: Szabadka Tört. I. 50—54. Szmolka Szaniszló czikke Századok 1883. évf. Czímer Károly czikke. Haditört. Közlemények 1892.) Jován leveretése.

Jován halálával János király uralma ismét biztosítottnak látszott a Bácskában, de ez az állapot csak igen rövid ideig tartott. Ferdinánd 1527 júl. 31-én az ország határához érkezve, megkezdte az előnyomulást az ország fővárosa felé, hová aug. 20-án minden ellenállás nélkül bevonult. A mint Ferdinánd Budára ért, Török Bálint az elsők közé tartozott, a kik előtte megjelentek, sőt később Ferdinánd hadaihoz csatlakozva, részt vett az 1528 márcz. 8-án Szinánál vívott ütközetben is, melyben János király hada teljesen megsemmisült. 1527 végén már az egész vármegye Ferdinándot uralta. Csak kevesen, köztük Radich Bozsich, maradtak meg János király hűségében. Még az egyháziak is Ferdinándhoz pártoltak, mint Egrősi (Egreusi) Lőrincz bácsi prépost, a kit Ferdinánd 1528 okt. 13-án javadalmaiban megerősített.

Ferdinánd király hatalma és sikerei ellenében János király most a töröknél keresett segítséget. Követe, Laszky Jeromos 1527. év végén érkezett Konstantinápolyba, a hol annyit elért, hogy a szultán elismerte János királyt független uralkodónak, sőt 1528-ban némi segélyhadat is bocsátott rendelkezésére. Ez a segédhad 1528. év végén, Mehemed bég belgrádi parancsnok alatt, Péterváradról, Titelen át Makóra vonult, hol a Lengyelországból visszatérő János király a Konstantinápolyból hazaérkező követét fogadta. Mehemed bég 1529. év január havában már ismét Bács-Bodrog vármegyében táborozott seregével, mely Bács várát és Félegyházát árulással hatalmába kerítvén, ezzel a török előtt az út egész Pestig megnyílt. (Millenn. Tört. V. 74.) János király a törökkel szövetkezik.

A János királylyal kötött szövetség után Szulejmán 1529-ben harmadizben vezetett hadat hazánkba, de csak nagykésőn, május 10-én indult el Konstantinapolyból. Míg a török sereg nagy lassúsággal közeledett, azalatt a török hajóhad jun. 18-án Erdődnél megtámadta Ferdinánd naszádosait, a kik magyarokból és szerbekből állottak és örökös perpatvarban éltek egymással. Így történt azután, hogy a szerbek elárulták a magyarokat, minek következtében az egész hajóhad a törökök kezébe került.

Szulejman csak aug. 8-án érkezett Eszék alá, honnan hadával a mohácsi mezőre ment. Közeledtének hírére János király Ó-Becsénél átkelvén a Tiszán, Bodrog várába s onnan Küllődre utazott, hol már várt rá a török hajó, mely őt 300 főnyi kíséretével együtt átszállította a Dunán. Aug. 18-án a mohácsi mezőn találkozott Szulejmánnal, mely alkalommal Frangepán Ferencz érsek, Statileo János erdélyi püspök, Werbőczy István kanczellár és Bajoni Benedek is részt vettek a szultánnal tartott tárgyalásokon. Bécs eredménytelen ostroma után a szultán Óbudára vonult, majd október 25-ike után serege megkezdte az átvonulást a pesti partra, honnan gyors menetben vonult Belgrád felé. November 4-én már Bács vára előtt állott a török sereg s másnap, vagyis nov. 5-én és 6-án, Péterváradnál már megkezdte az átkelést a dunai hídon. (Millenn. Tört. V. 76. Tört. Tár XIII. 210. Szerémi György emlékiratai. Veráncz munkái II. 30.)

A törökök kivonulásával Bács-Bodrog vármegye ismét János király birtokába került; csupán Titel, melyről János király egy 1527 márczius 5-én kelt levelében írja, hogy török őrséggel volt megrakva, Bánmonostor és Bács vára volt török kézben. Bodrog várának, mely megmaradt Szapolyai János birtokában, ez időtájt Martonosi Pestyéni Gergely volt a kapitánya, a ki a várost helyreállíttatta és kibővítette.

Pestyéni emlékét veres márványtábla őrzi, mely valamikor a bodrogi vár falába volt illesztve, s a bodrogmonostorszegi ásatások alkalmával, 1898-ban, a Sziga szigeten került napfényre; most a vármegyei muzeumban van. A feliratot, melynek körülbelül egy harmada hiányzik, Varjú Elemér a következőképen egészíti ki:

COMES GREGORIUS PESTYENY
DE MARTHONOS SERENISS (IMI)
JOHANNIS REGIS HUNGARIAE ET (CETERA)
INDEX CURIAE OMNIS FORTUNAE
REGNATORIS ILLIUS COMES
ASSIDUUS AC OBSESSIONIS
CASTRI TEMPORE CAPETANEUS
. . . . EXSTRUXIT M. D. XXXII.

1530-ban János király a szendrői basához fordult segítségért, a ki szept. havában 25.000 embert küldött Magyarországba. E sereg a Ferdinánd által elfoglalt országrészt pusztítva, 50.000 rabot hajtott Belgrád felé. Midőn Rogendorf 1531-ben Budát ostromolta, a török naszádosok Belgrádból a vár védelmére siettek, majd onnan visszatérve, végigrabolták a partmenti helységeket. Az 1532- évi hadjárat a Dunán túl folyt le, és így ebben az évben a vármegye megmenekült a pusztítástól.

A szerbek uralmi törekvései.

A török pusztításnál nagyobb veszedelem volt a magyarságra a szerbek folytonos beözönlése. Cserni Jován szereplése óta megbomlott az a jó viszony, mely a középkorban a magyarok és szerbek között fennállott. A mióta ugyanis mindegyre nagyobb területet szállottak meg a szerbek az egykor magyarlakta Bácskából, azóta napról-napra nőtt elbizakodottságuk is, mely azt a hitet keltette bennük, hogy ők vannak hivatva a magyarságon uralkodni. A szerbek tehát ekkor már számottevő tényezői voltak a duna-tiszaközi országrésznek, miért is Török Bálint és Laki Bakits Pál, a huszárok kapitánya, 1534-ben ismételve tettek kísérletet arra, hogy őket Ferdinánd király pártjának megnyerjék. Török Bálint azonban csakhamar összeveszett Bakits Pállal s ekkor (1536-ban) ismét János királyhoz pártolt, minek következtében azután János király uralmát Bács vármegyében nem fenyegette egy időre veszély, mert a félegyházai és a bácsi török őrség inkább csak előőrsi szerepre volt hivatva. Magát Bács várost ekkor Frangepán Ferencz kalocsai érsek bírta, a kit János király 1528-ban nevezett ki e méltóságra.

A török újabb hadjáratai

A város, úgy látszik, kiheverte az 1526. és 1529. évi hadjáratok alatt szenvedett csapásokat, mert Oláh Miklós 1536-ban, „Hungaria" czímű művében, Bács várost a kalocsai érsek második székhelyeként említi, melynek termékeny vidékét, nagy halgazdagságát különösen kiemeli.

E látszólagos békés állapot azonban nem sokáig tartott. Midőn a portán az ellenkirályok között 1538-ban megkötött váradi békéről értesültek, a szultán nagy haragra lobbant és előkészületeket tett, hogy János királyt megfenyítse. Így a béke, mely, ha komolyan megtartják, a szent korona testének helyreállítását eredményezte volna, rázúdította Magyarországra a török veszedelmet.

Már az 1539-ik év elején érkeztek hírek a török hadikészülődésekről. Július havában a török csakugyan betört Szlavóniába, majd átkelvén a Dráván, elpusztította a Bátmonostorával szemközt fekvő Bátát. (Millen. Tört. V. 133.) János királynak azonban sikerült megvesztegetnie a nagyvezért és ezzel a török támadást is elodázta; de midőn 1540 július 21-én János király meghalt, újra rázúdult a török veszedelem a vármegyére.

Ferdinánd, a váradi békére való hivatkozással, 1540-ben kísérletet tett Buda várának elfoglalására. Ez a kísérlet azonban nem sikerült, sőt ezzel magára vonta Szulejmán haragját, a ki csakhamar megkezdte az előkészületeket Buda elfoglalására.

Midőn Ferdinánd király vezére, Fels Lénárd ostrom alá vette Budát, a szultán 1540 deczember havában nagyobb török hadat bocsátott Fráter György rendelkezésére. Ez a török had, mely Buda felmentésére sietett, Kalocsánál telelt, jeléül annak, hogy újabb támadásra készül. 1541 tavaszán már korán megkezdődtek a hadműveletek.

Midőn Rogendorf Vilmos ostrom alá fogta Budát, Szulejmán már útban volt az ország fővárosa felé. A török hadak közeledtének hírére, Rogendorf augusztus 21-én felhagyván az ostrommal, megkezdte a visszavonulást a pesti partra, de a várbeliek és a török hadak megtámadták és seregének legnagyobb részét levágták.

Budavár elfoglalása, a török uralom kezdete.

Augusztus 26-án Szulejmán is megérkezett Buda alá. Alig néhány nap múlva (augusztus 27-én) magához kérette a csecsemő János Zsigmondot, hogy meggyőződjék arról, vajjon fiú-e vagy leány. A gyámok fényes kísérettel vitték a kis János Zsigmondot a szultán táborába. Mialatt azonban ott időztek, a török katonák lassanként belopództak a várba, és megszállván annak fontos pontjait, kardcsapás nélkül birtokukba vették az ország fővárosát.

A mint Budavára török kézre került, Szulejmán szabadon bocsátotta a gyámokat, Török Bálint kivételével, a kit fogolyként magával vitt Konstantinápolyba. Török Bálint nem is látta többé viszont Szabadkát: a héttoronyban raboskodva fejezte be változatos életét. (Zsilinszky Mihály i. m. I. 219.)

Az 1568. évi márczius hó végén kötött drinápolyi béke egy negyedszázadra biztosította ugyan a fegyverszünetet, de azért az ország területe nem volt ment a kisebb csete-patéktól. A szultán nem akart, a király nem tudott a békének érvényt szerezni és így a végeken szinte megszakítás nélkül folytak a portyázások s kisebb rablókalandok. A török katonaság a várakban már számbeli túlsúlyánál fogva sem maradhatott békében, főleg miután a haderő az 1580—1590. közötti években mindegyre növekedett. 1590-ben már megkezdődik a török haderő züllése, mert a katonaság nem kapván ki rendesen zsoldját, gyakran fellázadt. 1590-től kezdve gyakran voltak katonai lázadások. A fegyelmezetlen had gyakran kiszökdösött a várakból és a vidéket pusztította, s ezzel a népnek valóságos réme lett.

A mily mértékben fejlődött az 1554—1590. évek között a népesség Bács-Bodrog vármegye területén, ép oly mértékben pusztult az 1590. év óta.

Buda elfoglalásával, Magyarország középpontja s vele az ország nagyrésze közvetetlen török uralom alá került. Szulejmán 1541 szept. második felében, visszatérő útjában, ismét végigvonúlt a vármegyén, de csupán Kalocsa vidékére vezényelt egy nagyobb török csapatot, mely itt telelt, annélkül azonban, hogy a környékbeli helységeket megszállotta volna. Csupán az 1542. év elején találjuk Baján Mehemed béget 300 besli-vel, (önkéntesek, a kik a zsákmányért harczoltak), a kik az előcsapatokat alkották.

Arra a hírre, hogy 1542-ben Joakim brandenburgi választó fejedelem vezérlete alatt, Németország Buda visszavételére 60.000 harczosból álló hadat indított

útnak, a szultan Ahmed ruméliai beglerbéget küldte a várbeliek segítségére. Ahmed 1542 nyarán áthidalván Péterváradnál a Dunát, Baja felé vette útját, mialatt Mehemed bég a Kalocsa és Baja közötti lakosságot sarczolta. Ahmed Bajánál akarta bevárni Mihály moldvai vajda segédcsapatait, de mert ezek idejében nem érkeztek meg, Sárköz felé vette útját s innen fenyegető leveleket küldött Szeged város tanácsához, meghagyván, hogy a Tiszán Kanizsánál (Magyarkanizsa) átkelő Mihály vajda seregének kellő számú hajókat bocsásson rendelkezésére.

Szeged város tanácsa megijedt Ahmed fenyegető leveleitől, és Zákány István főbíróval 3 tanácsost küldött a török táborba, a hűségeskü letétele czéljából. E közben a német had (okt. 8—9-én) abbahagyva Buda ostromát, visszavonúlt Esztergomba, hol csakhamar feloszlott és így Ahmednek már nem akadt dolga. Ferdinánd király azonban, Fráter György biztatására, okt. 19-én Bornemisza Boldizsár és Batthyány Orbán vezérlete alatt, kisebb csapatot küldött Szeged és a tiszai részek védelmére. Midőn a budai basa erről értesült, a város elfoglalására indult. A városi tanács, belátván, hogy a Ferdinándtól küldött csapatok a túlnyomó török had ellen nem tudják a várost megoltalmazni, Ferdinánd seregét rávette a város elhagyására, ugyanakkor pedig négy szegedi polgárt a város hűségnyilatkozatával újra a basa elé küldött. A budai basa azonban nem ismert irgalmat. Az elébe járuló négy szegedi városi polgárt a város előbbeni elpártolásáért lefejeztette, a várost pedig megszállotta.

Szeged elfoglalásával Bács-Bodrog vármegyének tiszamenti része is a török uralom alá került. A megrémült helységek küldöttségei ezután egyre-másra jelentkeztek a basánál, hogy helységeiket a feldúlástól megmentsék, valamint a defterdárnál, hogy adójukat bevallják. Mire a tél beköszöntött, az egész vármegye már a törököt uralta. Ekkor hódolt meg Szabadka is, mely Török Bálint elfogatása óta uratlanná lett. Csak a Tisza tulsó partján épült Becse vára maradt meg János Zsigmond birtokában. (Zsilinszky i. m. I. 169. — Szentkláray Jenő: A Dunai Hajóhadak Tört. 158. — Iványi István : Bács-Bodrog várm. Helynévt. III.—V. kötet.)

A török közigazgatás szervezése.

A törökök a következő évben (1543), az egész közigazgatást újonnan szervezvén, Bács-Bodrog vármegyét a budai pasalik alá tartozó szegedi szandzsákba (kerület) osztották be. A szegedi szandzsákot viszont 6 járásra (nahije) osztották fel. Az egyes járások székhelyei voltak: Baja, Szabadka, Bács, Zombor, mely 1543-ban az elpusztúlt Czobor-Szent-Mihály helyén épűlt, továbbá Szeged és Titel. Pétervárad, Varadin néven, külön nahijét alkotott, mely a szerémi szandzsákba volt beosztva. Ez a beosztás egész 1610-ig maradt érvényben. A mint a török hatalmába kerítette Bácskát, kieszközölte azt is, hogy annak birtokában őt Ferdinánd király is elismerje. Az 1547 jún. 19-én kötött béke értelmében ugyanis azok a városok és falvak, melyeket Ferdinándnak nem engedtek át, az izlam népének a kezén maradnak.

Bács-Bodrog vármegye területe tehát elszakadt a magyar korona testétől. A vármegyei élet megszűnt. Nincs adatunk arra, hogy az itteni tisztikar elmenekűlve, a vármegyei életet másutt, valamely biztosabb helyen folytatta volna. Valószínű, hogy a vármegyei közigazgatás már közvetetlenül a mohácsi vész után megszünt. A vármegye iratait talán részben megmentették, mert a XVIII. század elején Krasznahorkán, egy földalatti helyiségben, sok bács-bodrog vármegyei iratot találtak ; ezeket Bécsbe, a kamarai levéltárba szállították, a hol Adamovich Mihály, Bács vármegye főjegyzője, a vármegye közönségének megbízásából, 1769-ben többet lemásolt ez iratokból.

Fráter György tervei és meggyilkolása.

Mióta a vármegye területe teljesen a törökök birtokában volt, azóta kevésbé volt ugyan támadásoknak kitéve, de azért mégis sokat szenvedett a hadátvonulások, valamint az egyes vakmerő végbeli vitézek portyázásai miatt. A török hatalomnak mind nagyobb mértékben való terjeszkedése, az erdélyi államférfiak körében is, mély és nyugtalanító hatást keltett. Maga Fráter György, kinek lelke előtt Magyarország egyesítésének nagy czélja lebegett, 1551-ben Ferdinándhoz közeledett, a kit az egyesítendő ország uráúl szemelt ki. Fráter György rábeszélésére írta alá Izabella 1551 júl. 19-én a szerződést, mely szerint maga és kiskorú fia nevében, Erdély és a tiszai részek birtokáról lemondott. E szerződés értelmében Fráter György az erdélyi és tiszai várakat, így Becsét is, átadta Ferdinánd király vezérének, Castaldo Jánosnak. A bíboros érsek azonban

Szapolyay János.
(A „Mausoleum Potentissimorum Regum“ metszete után.)

Báthori István.
(Egykoru krakkói festmény után.)

I. Ferdinánd pecsétje.

János Zsigmond.
(Az Orsz. Képtárból.)

Szolimán szultán.
(Az Orsz. Képtárból.)

Roggendorf.
(A bécsi „Heldenbuch"-ból.)

nem tudta nagy terveit megvalósítani, mert kétszínűnek látszó politikája bizalmatlanságot és gyanút keltett Ferdinándban és híveiben, a kik a nagy államférfiút 1551 decz. 17-én meggyilkoltatták. (Szentkláray i. m. 166.— Millen. Tört. V. 313.)

A török, Erdély átadása miatt, még 1551 aug. havában hadat indított. Szokoli Mehemed, ruméliai beglerbég, szeptember havában, 60.000—80.000 főből álló sereggel átkelt Péterváradnál a Dunán, honnan Titelen át Csurogig nyomúlt előre. Itt szept. 11-én tábort ütött és bevárta a budai és más basáktól küldött hadakat, valamint a Titelből érkező hajókat. Szept. 18-án megkezdte Becse ostromát, melyet 19-én elfoglalt. Ekkor a várat kijavíttatta, őrséggel megrakta és ezután Becse lett a tiszai török hajóhad második főállomása, mely ez időtől kezdve igen nevezetes szerepet játszott a török hadműveletekben. A vár egyúttal éléstár is volt, honnan a környékbeli török őrségeket ellátták. Kikötője főhelye volt a török martalóczoknak, a kik ide tértek vissza portyázó kirándulásaikból. Becsén kívül még Csurog is várszerűleg volt megerősítve és Melkovics bég volt a parancsnoka. A becsei vár elfoglalása.

Alig két hónappal Fráter György meggyilkoltatása után, Ferdinánd király hívei ismét birtokába jutottak a tiszai részeknek. Tóth Mihály vakmerő hajdúvezér 1552 febr. 19-én visszafoglalja Szeged várát, mire a Becséig terjedő vidék felszabadul a hódoltság alól. Hajdúk és törökök összetűzése.

De az öröm, melyet Szeged visszafoglalása okozott, rövid ideig tartott. A törökök a kedvezőtlen téli időjárás ellenére is csakhamar hozzálátnak a vár visszafoglalásához és Kadim Ali basa, valamint Kászon basa kétfelől közelednek Szeged felé. A hajdúság ezalatt Szegeden vígan dőzsöl és lakmározik; csak Nagy Bálint és Török Péter vitéz hajdúhadnagyok nem követik a többiek példáját, hanem csapataikkal kémszemlére indulnak a Bácskába. A hajdúság Martonosnál találkozik Kászon basa hadával, a ki Becséről Szeged felé igyekezett. A hajdúk a mitsem sejtő törököket megtámadják, véres harcz után teljesen szétverik őket és két szekér török fejjel visszaindulnak Szeged felé. Mire azonban odaértek, a vár ismét török kézbe került, Khadim Ali basa ugyanis márczius hó 1-én Szegedet váratlanúl megrohanta, a hajdúk nagy részét lemészárolta, a várost felgyújtotta és kirabolta. Csak kevesen menekültek meg a veszedelemből, a kik Erdélybe, Szolnokra és a Felső-Tisza vidékére húzódtak. A történtekről mit sem sejtő Török Péter és Nagy Bálint hajdúit Szegeden tehát török hadak fogadták, mire a megrémült hajdúk, odahagyva a zsákmányt, futásban kerestek menedéket.

Szeged másodszori elestével a Duna-Tisza köze teljesen védtelenné vált és a szomszédos várak egymásután meghódoltak a törököknek. Július 27-én Temesvár is elesik és ezzel az egész Délvidék törökök kezére kerül, Gyula várának bevétele után (1566) pedig már az egész Alföld meghódítása is befejezést nyer.

Az 1566. évi hadjárat alkalmával a szultán Zimonyban tábort ütvén, itt fogadta János Zigmondot, Erdély fejedelmét, a ki Erdélyből a Bácskán át jött a török táborba, hol a szultán nagy fénynyel fogadta és kegyesen bánt vele. A király kíséretében utazó erdélyi urak mély meghatottsággal szemlélték Bácska elpusztult mezőit. E vidéken akkoriban már évek óta nem járt magyar nemes, vagy főúr. Csak egyes merész hajdúvezérek kalandozták be a vármegyét, útközben pusztítva, rabolva a szegény jobbágyságot. Így 1567-ben is panaszkodik a budai basa, hogy a királyi hadak egész Titelig kalandoztak és Bács városát is felprédálták.

1552-től egész 1598-ig nagyobb hadiesemény nem történt a vármegye területén. Közel félszázadon át Bács-Bodrog vármegye megmenekült ugyan a belháború borzalmaitól és pusztításaitól, de ez a félszázad elegendő volt arra, hogy a török uralom gyökeret verjen a Bácskában. Gazdasági átalakulások a hódoltság alatt.

A török hódoltság nagy gazdasági átalakulással járt és teljesen felforgatta a birtokviszonyokat. A birtokos nemesek a hódítók elől az ország távolabbi helyeire, a tiszai részekbe vagy a felvidékre húzódtak. A szegény jobbágyok, zsellérek, valamint az egytelkes nemesek megmaradtak ősi telkeiken. A helységek török földesurakat kaptak, a kikkel megalkudtak a szolgálmányok dolgában és így aztán valahogy csak megéltek. De a mennyire lehetett, a régi földesurak is érvényesítették földesúri jogaikat. Az 1543-ik évi érseki dézsmalajstrom szerint Csantavér, Kelebia, Ludas, Nagyfény, Szabadka, Tavankút, Veresegyház, Vámtelek, Zobnaticza, Sebesegyház, Gyurgyia, Czobor-Szent-Mihály

még ebben az évben megfizették az érseknek tartozásaikat; ép így Mátéháza, Cservenka, Nádalj, Nemes-Militics, Révfalu-Palánk, Szeghegy, Vaskút is.

Később Krenyava, Nagykeresztúr, Meggyes, Sziváez helységekben a füleki őrség szedte össze az adót, a miben a török nem akadályozta meg, mert attól tartott, hogy különben felperzselik a helységeket. 1579-ben Czobor Imre, Szegedy Ferenczczel, az egri vár katonájával szerződést kötött, melyben megbízta, hogy a török hódoltság alatt levő birtokain, mint Tapolczán, Szentpálban, Halmoson, Jánosiban és Szántón, az adót szedje be, mely összegből $^{2}/_{3}$-ad rész a földesurat, $^{1}/_{3}$-ad pedig a beszedőt illeti meg.

A török hódoltság alá tartozó föld az államé volt, mely zsold fejében ezt szétosztotta hűbéres katonái között. Ily hűbéres katonák voltak a spahik, vagyis a lovasok, a kik a személyes szolgálaton kívül, a hűbérül kapott föld után bizonyos számú katonát tartoztak kiállítani. Az ily hűbérek nagysága változott. Az 5000—20.000 oszporát jövedelmező hűbért timárnak, a jövedelmezőbbet zaim-nak (zaimet) nevezték. A kisjövedelmű spahi, ha érdemeket szerzett, kapott nagyobb jövedelmű birtokot az ozmán birodalom bármely részében és így a hűbér állandóan gazdát cserélt. A nagyobb jövedelmű hűbéreket rendszerint a spahik őrmesterei, vagy a szandzsákbégek alkapitányai kapták. Szabadkát egy alajbég nyerte hűbérül. Az itt letelepedett szerbeket nem fenyegette veszedelem, mert a török földesúrnak szüksége volt a munkás kezekre, sőt idővel a földesurasága alá tartozó jobbágyok is mindegyre nagyobb területet kaptak mívelés végett. A török hódoltság végszakában, Ismail Oggia bég, a szabadkai spahi, a most Szeged városához tartozó Csorva, Ötömös, Kisülés és Belesovicz pusztákat adta a ludasiaknak haszonbérbe.

Pétervárad a török előkelőségek székhelye volt. Magasállású török tisztek, mint 1586—1587-ben Ziamet, Mohamed és Ali bin Hüsszein agák, kaptak a péterváradi nahijében javadalmakat. A péterváradi török földesuraknak érdekükben állott, hogy a vár környékét ismét benépesítsék. 1554 előtt a mai Újvidék területe még teljesen néptelen volt, de idővel a népesség a Szerbiából beköltözködőkkel folyton szaporodott. Az 1554. évi török adókönyvek szerint 20, 1570-ben 46, 1590-ben pedig 105 keresztény család lakott a mai Újvidék területén. Mind a mellett azonban, hogy a népesség a szerb beköltözködésekkel az 1554—1570 közötti években jelentékenyen szaporodott, az elpusztúlt helységek nagy része nem épült fel újra. Azokat a török földesúr nem telepítette be, mert a pusztákból több haszna volt, mint a helységekből, melyekkel jelentékeny teher is járt. Ezért azután a török földesúr az elpusztúlt falvak határait a szomszéd községeknek adta bérbe marhalegelőül. Így azután a nép a földmívelés helyett marhatenyésztéssel foglalkozott. A míveletlen területeken búján nőtt a fű; nagymennyiségű marhacsorda, sertéskonda tanyázott a Bácskában, melynek jobbágysága ekkor túlnyomólag pásztorokból állott.

Török katonai őrségek elosztása.

A magyarországi foglalást a törökök tulajdonképen csak katonai foglalásnak tekintették s ezért csak a várőrség és az egyes hűbérurak maradtak meg a vidéken. A várakban martalóczok, leginkább délszláv katonák tartózkodtak, török tisztek alatt. A járások székhelyén, a hol a török várakat nem talált, mindenütt erősségeket épített. Az egykorú török összeírások szerint a XVI. században, Szabadkán, Baján, Zomborban, Bácsban és Titelben voltak őrségek. Szabadka őrsége 1545-ben 24 emberből állott Ahmed várparancsnok alatt. 1556-ban, valamint az 1558—59-ik évi zsoldlajstromok szerint e szám változatlan maradt, a mikor Ferhád állott az őrség élén. 1568-ban Bajazid aga alatt az őrség száma 78-ra emelkedett, az 1573—74-ben készült zsoldlajstrom szerint pedig Teszvidzs aga parancsnoksága alatt, 91 ulufedzsi (lovas katona) volt Szabadkán. Baján 1556-ban martalóczok, vagyis szerb zsoldosok tanyáztak, számszerint 38-an, 1559-ben az összes létszám 59, 1565—66-ban Hüsszein aga alatt 78 emberből álló őrséget találunk, ezek közűl 37 martalócz volt. A zombori vár őrsége az 1543-ik évi zsoldlajstrom szerint 50 emberből állott, parancsnokuk Hüsszein Dizdár, helyettese Turmus Kiája volt. A bácsi vár őrsége, az 1543-ik évi zsoldlajstrom szerint, 106 emberből állott, parancsnoka Hüsszein Dizdár, a zombori várparancsnok, helyettese Musztafa Kiája volt. (Velics—Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek I. 98., 122., 202., 265. II. kötet, 347, 387. l.)

Szerbek többségbe jutása.

A vármegye lakossága a XVI. század második felében már túlnyomólag szerbekből állott. Midőn a szerbek az egyes el nem pusztult falvakba telepedtek,

még találtak azokban csekély számú magyarokat is, a kiktől a helyneveket átvették, azokat idők folytán lefordították vagy az ő kiejtésük szerint használták, minek következtében azután e helyneveket sokszor a felismerhetetlenségig eltorzították. Igy Veresegyházból lett Verusity, Sebesegyházból Sebesity, Czobor-Szent-Mihályból Zombor, Pálegyházból Pality, Szegegyházból Szikity, Vastorokból Ostorok, Péterrévéből Petrovoszello, Boldogasszonyfalvából Goszpodincze, Dautovából Daut stb. E helységek csak az újabb időben nyerték vissza ősi magyar nevüket. Az 1543. évi érseki dézsma-lajstromban már Sebesity, Verusity, Gyurgyia nevű helynevekkel találkozunk, jeléül annak, hogy akkor ott már szerbek laktak. Továbbá szerb lakossággal találkozunk az 1572. évi összeírásban Kelebia, Tompa, Ludas, Borsód, Mátyusháza, Mélykút és Ivánka pusztákon, 1573-ban Titelben és később, a XVII. században Zentán. A görög keleti hitet követő szerbeken kívül találkozunk már e korban bunyeváczokkal, vagyis róm. kath. hitű szerbekel is, a kik szintén a török uralom alatt vándoroltak be és Kúnbaja, Ludas, Bajmok, Tavankút pusztákon telepedtek le.

Bár a szerbek nagy számban özönlöttek a vármegyébe, annak területe mégis nagy részben lakatlan volt. Midőn Verancz Antal, esztergomi kanonok, a későbbi érsek, diplomácziai kiküdetésben Drinápolyba utazott, szomorú szívvel szemlélte hajójáról Bácska elpusztult téreit. Szerb hajósától tudakozódván az új viszonyok után, a hajós azt válaszolta, hogy azelőtt egy faluban volt annyi földmívelő, mint a mennyi most harminczban is alig található. Gerlach István, udvari pap, 1573-ban ugyanezen az úton járván, úti naplójában leírja Titelt is, amelyről már Verancz is megemlékezik. Gerlach leírása szerint Titel egyik fele, a várral együtt, hegyen épült, kőfallal van bekerítve, a hol szép kertek is vannak. A város másik fele a hegy alján terül el ; a lakosai mindnyájan szerbek. A templom, melyben Gerlach feketeköntösü apáczákat is látott, az Új-Szövetségből vett képekkel van díszítve. E két tudósításon kívül az akkori művelt világ jóformán semmit sem tudott a mai Bács-Bodrog vármegye területén fennálló viszonyokról. Castaldi 1566-ban készült térképen e terület a következőleg van jelezve : „Bacmegh deserta." (Millenn. Tört. V. 255. Érdújhelyi M. i. m. 89. Századok 1870. évf. Millenn. Tört. V. 313. Zsilinszky M. i. m. Verancz munkái I. 290. Iványi István : Szabadka tört.)

A helységek elnéptelenedése.

A súlyos adózás következtében számos helység néptelenült el. A mint a törökök birtokukba vették Bácskát, hozzáfogták az adókönyvek elkészítéséhez. A török hódoltság alatt kétféle adót kellett fizetni : az egyiket az államnak, a másikat a földesúrnak. Ott, a hol az állam volt a földesúr, mindkét adó a kincstárba folyt be. De a községek nagyrészét a kincstár szétosztotta az érdemes katonák és a hatalmasok kegyeltjei között.

Adóterhek.

Az első adókönyveket Chalil bég készítette 1545-ben. Az adókönyvekben fel volt sorolva, hogy minden egyes község mekkora adót köteles fizetni az államnak és földesurának. Az utóbbinál a legkisebb összeg, melyet beszolgáltatni tartozott, külön meg volt állapítva.

A reánk maradt adókönyvek rendkívül érdekes adatokat tartalmaznak, mert az egyes községek adóján kívül, a népességi viszonyokra nézve is felvilágosítással szolgálnak és egyúttal feltüntetik a területi beosztást is. A zombori nahijéhez, egy 1579. évi jún. 21-én kelt defter szerint, a következő helységek tartoztak : (Közöljük e névsort abban a sorrendben, a mint a defterben egymás után következnek.) Kollut város a hozzátartozó Kiskollut, Kecsene és Vadka pusztákkal, Ordas falu, Mestorfalu puszta, Arozdár falu, melynek szerb lakossága a defterben név szerint elő van sorolva, Mizse falu, Genáz falu, Gorne-Verbász falu, Hrasztina falu, Telekház falu, Nagy-Szonta falu, Veprovácz falu, Bezdán falu, Vaniska falu, Doroszló, Gorne-Petrofcze, Barja, Puszta-Kis-Barja, Gregorofcze, Nagy-Hisz, Pervancze, Odzsak-Tatár, Keszne, Felmár, Martinofcze, Szemmartin, Nagy-Batalom, Szent-György, Nagy-Telek-Vat, Doszta, Baris, Puszta-Garna, Tele, Pusztakút, Vereszló, Puszta-Renk falvak. — A defter kiemeli, hogy az egész nahije lakossága szerbekből áll, csupán Odzsak-Tatáron lakott 12 és Barison 15 müzülmán. (Velics—Kammerer. Török kincstári Defterek I.)

A várm. törökkori községei.

A többi járásokhoz tartozó községek névsorát ama jegyzékekbol állíthatjuk össze, melyeket a Bács-Bodrog vármegyei Tört. Társulat Évkönyvének 1885. évfolyamában közzétett. E jegyzékek közül a legrégibb 1554-ben kelt ;

ez, valamint az 1570. és az 1590. évi, a zombori, bácsi és a titeli járások községeit tartalmazza. A bajai, szabadkai és a szegedi járások legrégibb jegyzéke közűl az egyik az 1580—82. évekből, a második pedig az 1590—91. évekből való. E jegyzékek némely években az adózó házak lajstromát is feltüntetik, községenkint. Magától értetődik, hogy e jegyzékekben csak a keresztény lakosság házainak száma van feltüntetve, mert adófizetésről lévén szó, csak a keresztényekről számol be, mint a kik a törököknek adófizetői voltak.

E jegyzékek közül kétségkívül a legérdekesebb az 1553—54. évi fejadódefter, mely a titeli, bácsi és a zombori nahije községeit foglalja magában. E defter községenként külön elősorolja az adófizető és adót nem fizető házakat, és így egyúttal feltünteti a pusztulást is. A defter szerint a titeli nahijéhez 32, a bácsihoz 70, a zomborihoz 59 falu tartozott. (Velics-Kammerer: Török Defterek II. 144—145).

1. A titeli nahije községei:

Titel város	55	fizető,	—	nem	fizető	házzal,	összesen	55
Polasna	7	,,	4	,,	,,	,,	,,	11
Csehi	4	,,	6	,,	,,	,,	,,	10
Fagy	9	,,	10	,,	,,	,,	,,	19
Temerin	4	,,	7	,,	,,	,,	,,	11
Bozi	4	,,	6	,,	,,	,,	,,	10
Paska	1	,,	4	,,	,,	,,	,,	5
Kralocsa	4	,,	7	,,	,,	,,	,,	11
Bodiszló	2	,,	9	,,	,,	,,	,,	11
Borasin	8	,,	10	,,	,,	,,	,,	18
Mosorin	17	,,	7	,,	,,	,,	,,	24
Miklosocze	6	,,	14	,,	,,	,,	,,	20
Csicso	5	,,	14	,,	,,	,,	,,	19
Szent-Iván	6	,,	16	,,	,,	,,	,,	22
Csörög	1	,,	5	,,	,,	,,	,,	6
Martincze	5	,,	8	,,	,,	,,	,,	13
Egres	6	,,	5	,,	,,	,,	,,	11
Barladin	2	,,	4	,,	,,	,,	,,	6
Szent-Péter	5	,,	3	,,	,,	,,	,,	8
Almás	3	,,	4	,,	,,	,,	,,	7
Dolnaszeg lakói elmenekültek	—	,,	27	,,	,,	,,	,,	27
Gornaszeg lakói elmenekültek	—	,,	20	,,	,,	,,	,,	20
Milova	3	,,	5	,,	,,	,,	,,	8
Barand	4	,,	9	,,	,,	,,	,,	13
Gardinocze	5	,,	9	,,	,,	,,	,,	14
Bacsicza	2	,,	7	,,	,,	,,	,,	9
Csende lakói elmenekültek	—	,,	8	,,	,,	,,	,,	8
Irmos lakói elmenekültek	—	,,	8	,,	,,	,,	,,	8
Kordin	7	,,	5	,,	,,	,,	,,	12
Koble	5	,,	2	,,	,,	,,	,,	7
Takcsin	3	,,	1	,,	,,	,,	,,	4
Tószeg	4	,,	1	,,	,,	,,	,,	5

2. A bácsi nahije községei:

Bács	3	fizető,	7	nem	fizető	házzal.	összesen	10
Fejérfalu	5	,,	7	,,	,,	,,	,,	12
Nemcse lakói elmenekültek	—	,,	13	,,	,,	,,	,,	13
Barasin	3	,,	6	,,	,,	,,	,,	9
Petrócza	9	,,	10	,,	,,	,,	,,	19
Szent-Iván	9	,,	2	,,	,,	,,	,,	11
Palavna	4	,,	13	,,	,,	,,	,,	17
Kolpin	3	,,	6	,,	,,	,,	,,	9
Kocsmin	3	,,	6	,,	,,	,,	,,	9
Csep	7	,,	8	,,	,,	,,	,,	15
Galozsán	8	,,	8	,,	,,	,,	,,	16
Szalog	12	,,	25	,,	,,	,,	,,	37
Dolna-Mende	6	,,	9	,,	,,	,,	,,	15
Tomasócz	4	,,	4	,,	,,	,,	,,	8
Vernák	2	,,	3	,,	,,	,,	,,	5
Topo	6	,,	8	,,	,,	,,	,,	14
Isztobolna	2	,,	6	,,	,,	,,	,,	8
Bolkesz	2	,,	2	,,	,,	,,	,,	4
Dobra	3	,,	6	,,	,,	,,	,,	9
Pavlócz lakói elmenekültek	—	,,	5	,,	,,	,,	,,	5
Irmok	3	,,	5	,,	,,	,,	,,	8
Alpár	3	,,	8	,,	,,	,,	,,	11

Cserink	3	fizető,	9	nem fizető házzal, összesen	12
Dizsre	3	,,	4	,, ,, ,, ,,	7
Iloka	2	,,	8	,, ,, ,, ,,	10
Bekincs	3	,,	4	,, ,, ,, ,,	7
Simog-Bele	2	,,	7	,, ,, ,, ,,	9
Katok	5	,,	12	,, ,, ,, ,,	17
Varadincs lakói elmenekültek	—	,,	5	,, ,, ,, ,,	5
Sajk	3	,,	4	,, ,, ,, ,,	7
Cserin	4	,,	3	,, ,, ,, ,,	7
Girte	3	,,	5	,, ,, ,, ,,	8
Gele (Gesze) lakói elmenekültek		,,	9	,, ,, ,, ,,	9
Kerek-Gyerk	,,	,,	12	,, ,, ,, ,,	12
Gána	5	,,	6	,, ,, ,, ,,	11
Keszle	3	,,	4	,, ,, ,, ,,	7
Naklincse	2	,,	8	,, ,, ,, ,,	10
Gari	3	,,	4	,, ,, ,, ,,	7
Gerencs	3	,,	6	,, ,, ,, ,,	9
Gorni-Mende	—	,,	4	,, ,, ,, ,,	4
Szent M. (?)	—	,,	8	,, ,, ,, ,,	8
Szerend	2	,,	3	,, ,, ,, ,,	5
Sapna	2	,,	6	,, ,, ,, ,,	8
Kerestos	2	,,	3	,, ,, ,, ,,	5
Salanka	—	,,	5	,, ,, ,, ,,	5
Szent-György	—	,,	6	,, ,, ,, ,,	6
Szeleves	2	,,	3	,, ,, ,, ,,	5
Oros	3	,,	8	,, ,, ,, ,,	11
Takcsin	2	,,	2	,, ,, ,, ,,	4
Vicsend	—	,,	5	,, ,, ,, ,,	5
Praga	2	,,	8	,, ,, ,, ,,	10
Obrocsa	2	,,	3	,, ,, ,, ,,	5
J.-Dócz	—	,,	4	,, ,, ,, ,,	4
Beste	5	,,	10	,, ,, ,, ,,	15
Drago	1	,,	6	,, ,, ,, ,,	7
Gola-Dobra	2	,,	1	,, ,, ,, ,,	3
Bodgaicza	2	,,	5	,, ,, ,, ,,	7
Vezik lakói elmenekültek	—	,,	6	,, ,, ,, ,,	6
Szeleves lakói elmenekültek	—	,,	2	,, ,, ,, ,,	2
Kaszács	10	,,	7	,, ,, ,, ,,	17
Mertvéles	3	,,	6	,, ,, ,, ,,	9
Lorincs	3	,,	3	,, ,, ,, ,,	6
Nemcse	2	,,	3	,, ,, ,, ,,	5
Maló-Gána	—	,,	5	,, ,, ,, ,,	5
Ivicza	3	,,	3	,, ,, ,, ,,	6
Bodon	2	,,	3	,, ,, ,, ,,	5
Koda	1	,,	4	,, ,, ,, ,,	5
Gerestúr	1	,,	2	,, ,, ,, ,,	3
Kár (Már)	2	,,	1	,, ,, ,, ,,	3
Bokin	2	,,	1	,, ,, ,, ,,	3

3. A zombori nahije községei:

Beresztács	3	fizető,	7	nem fizető házzal, összesen	10
Udvard	3	,,	6	,, ,, ,, ,,	9
Gorne-Szántó	—	,,	9	,, ,, ,, ,,	9
Ivánia	2	,,	7	,, ,, ,, ,,	9
Vaiska	4	,,	6	,, ,, ,, ,,	10
Dariszló	3	,,	8	,, ,, ,, ,,	11
Göcsek	6	,,	7	,, ,, ,, ,,	13
Vercsán	4	,,	6	,, ,, ,, ,,	10
Gerencsár	1	,,	4	,, ,, ,, ,,	5
Gregorócz	3	,,	5	,, ,, ,, ,,	8
Szent-Iván	2	,,	6	,, ,, ,, ,,	8
Szende-Sarla	5	,,	7	,, ,, ,, ,,	12
Pavlócz	2	,,	8	,, ,, ,, ,,	10
Petrócz	3	,,	10	,, ,, ,, ,,	13
Rábó	—	,,	2	,, ,, ,, ,,	2
Izbál	1	,,	7	,, ,, ,, ,,	8
Párcsa	—	,,	5	,, ,, ,, ,,	5
Misne	—	,,	4	,, ,, ,, ,,	4
Dorma	—	,,	4	,, ,, ,, ,,	4
Páka	—	,,	2	,, ,, ,, ,,	2
Davdon	1	,,	1	,, ,, ,, ,,	2
Cserosencz	—	,,	5	,, ,, ,, ,,	5
Szent-Lőrincz	1	,,	6	,, ,, ,, ,,	7
Herdvál	3	,,	4	,, ,, ,, ,,	7
Markócz	1	,,	2	,, ,, ,, ,,	3
Bepros	2	,,	4	,, ,, ,, ,,	6

Oszlok	—	fizető,	3	nem	fizető	házzal,	összesen	3
Szent-Laszlo	—	„	2	„	„	„	„	2
Oraho	—	„	15	„	„	„	„	15
Korein	—	„	7	„	„	„	„	7
Geszton	2	„	3	„	„	„	„	5
Szent-Miklos	2	„	2	„	„	„	„	4
Szent-Marton	2	„	1	„	„	„	„	3
Jako-Hov. (?)	3	„	6	„	„	„	„	9
Petrocz	—	„	7	„	„	„	„	7
Abasna	4	„	4	„	„	„	„	8
Rais	3	„	3	„	„	„	„	6
Szerdecz	3	„	10	„	„	„	„	13
Varjas	7	„	8	„	„	„	„	15
Tomasócz	2	„	7	„	„	„	„	9
Ordas	2	„	6	„	„	„	„	8
Jakabfalu	—	„	4	„	„	„	„	4
Matnócz	4	„	9	„	„	„	„	13
Keczen	—	„	9	„	„	„	„	9
Izdén	1	„	3	„	„	„	„	4
Bovasin	4	„	6	„	„	„	„	10
Henes	3	„	2	„	„	„	„	5
Felsö-Szakó	3	„	6	„	„	„	„	9
Koragyen	—	„	7	„	„	„	„	7
Ocsán	2	„	2	„	„	„	„	4
Opatin	1	„	4	„	„	„	„	5
Szent-Király	3	„	7	„	„	„	„	10
Páka-Szilos	—	„	5	„	„	„	„	5
György	2	„	2	„	„	„	„	4
Bodinócz	2	„	7	„	„	„	„	9
Lepócz	2	„	1	„	„	„	„	3
Geszt	1	„	3	„	„	„	„	4
B.-Szonka	4	„	3	„	„	„	„	7
Korod	6	„	38	„	„	„	„	44

A bajai nahije községei : Almás, Gorni-Aranyos, Árokháza, Baja, Baracska, Besenyő, Bikity, Borota, Borsód, Csanád, Csávoly, Csente, Csőszapa, Gyurgyin, Istvánmegye, Kákony, Mátéháza, Monostor, Rim, Ságod, Szent-Iván, Szent-Pál, Szeremle, Tótháza, Temérdekház, Tárnok, Vaskút, Zsida ; e járáshoz több pestmegyei község is tartozott.

A szabadkai nahije községei : Kúnbaja, Novibajmok, Nagy-Bajsa, Kis-Bajsa, Banovcze, Budakút, Csanád, Csifancsa, Feketehegy, Nagy-Fény, Gyurgyin, Kis-Hegyes, Nagy-Hegyes, Ivánka, Kelebia, Likas, Ludas, Máda, Madaras, Mélykút, Obronyácsa, Ómoravicza, Pacsér, Pálegyháza, Roglaticza, Sofrony, Szabadka, Sebesegyház, Szeghegy, Szegegyház, Tavankút, Tornyos, Újváros, vagy Zobnaticza, Vizes, Vörösegyház.

A szegedi nahije községei : Béla, Botra, Csantavér, Csésztó, Csík, Mali-Devecser, Földvár, Gyékénytó, Gyumrin, Jonó vagy Fonó, Kalocsa, Karjad, Kétvilla, Kőkút, Kutas, Martonos, Mohol, Novoszello, Perlek, Peszér, Petrovoszello, Pucs, Százegyház, Vastorok, Zenta. Ezenkívül még számos más vármegye területén fekvő helység is tartozott e járáshoz.

Az 1553—54. évi adólajstromban külön fel vannak tüntetve az adót fizető és az adó alól, valamely okból mentes, tehát a nem adózó házak is. Így például Baksics (Baksafalva) a titeli nahijében 2 fizető és 7 nem fizető házzal van felvéve ; Kereki (Gyerk) 12 nem adózó házzal, Kirta (Girte) 3 adózó, 5 nem adózó házzal. Petrőcz (Petrovcze, a bácsi nahijében 9 fizető és 10 nem fizető házzal, egy másik Petrovcze, a zombori nahijében 3 fizető, 10 nem fizető házzal. Piros (Cserin) 1553-ban 4 fizető, 3 nem fizető házzal, Szent-Király, a zombori nahijében, 3 fizető és 7 nem fizető házzal, Baba-Szent-Péter, Csurog és Almás között, 4 fizető, 3 nem fizető házzal, Tomasócz, a bácsi nahijében, 4 adózó és 4 nem adózó házzal. Sőt még Ó-Péterváradon (Varadincze) is 1553-ban csak 5 adózó ház volt összeírva, a többi házakból a lakók mind elmenekültek.

Az 1570. és az 1590. évi adólajstromok már sokkal kedvezőbb viszonyokról adnak számot. A zombori nahijében 1554-ben, 45 helységben vannak adóköteles házak összeírva, 1590-ben ellenben 123 helységben. E járás területén 1554-ben csak egy helységben volt 10-nél több adóköteles ház : Orahován. 1590-ben ellenben több helységet találunk, a hol az adóköteles házak száma 40-nél több volt, így Borsódban 60, Kolutban 81, Komoráson 43, Madarason 45, Gorni-Sáron 40.

Még kedvezőbb viszonyok uralkodtak a bajai és a szabadkai nahijében, a hol az 1580—1590—92. évi lajstromokban egy helységben sem volt az adóköteles házak száma 10-en alúl; ellenben 40-en felül írtak össze adóköteles házakat Besenyő (60), Bikity (42), Csószapa (53), Istvánmegye (46), Szeremle (75), Kelebia (57), Szabadka (63) helységekben. A szegedi nahijében csak Csantavéren volt 40-nél több adóköteles ház. Ezek voltak akkor a bácskai hódoltság legnépesebb községei. A török hódoltság alatt, az 1590—92. években volt a vármegye népessége a legnagyobb. Ez időtől kezdve jelentékenyen csökken a népesség száma. Az 1593-tól 1606-ig tartó háború, a szerbek tömeges kivándorlása, a hajdúk betörése és pusztításai mindegyre apasztották a lakosság számát.

Az igazságszolgáltatás tekintetében a vármegye három kerületre — kaza — volt felosztva, egyes kerületek székhelyei Baja, Szabadka és Szeged voltak. Csak egyházi ügyekben gyakorolhatott a régi lakosság némi önkormányzatot.

A reformáczió a mohácsi vész után nagy hódítást tett az Alföldön, és 1542—1552 között már jobban el volt terjedve a Duna—Tisza közén, mint Debreczenben. Ez időben már számos magyar ifjú kereste fel a német egyetemeket, honnan visszatérve, terjesztői lettek a protestáns hitnek. A wittenbergi egyetem hallgatói között a XVI. század közepén két bácskai ifjút találunk: az 1547—48. tanévben Lucas Futag, 1549—50-ben Franciscus Futaginus szerepel az egyetem anyakönyveiben. Mikor Bács-Bodrog vármegye török kézbe került, az új hit szabadon terjedhetett, mert a budai basa még 1551-ben a területén megtelepedő protestáns lelkészeknek személyes védelmet biztosított, sőt külön jutalommal is kecsegtette őket. Azonban a protestáns hit Bács-Bodrog vármegyében nem tudott mélyebb gyökeret verni, mert a magyarság évről-évre fogyott. Egyházi élet.

A katholikus hitet a szegedi ferencz-rendű szerzetesek ápolták, a kik a törököktől oltalomleveleket eszközölvén ki, bejárták a vármegyét, kiszolgáltatták a szentségeket, de figyelemmel kísérték a protestánsok vallási életét is, és közülök sikerült többet vissza is téríteniök a kath. hitre. A róm. katholikusoknál sokkal kedvezőbb helyzetben voltak a gör. keletiek, mely hit, az újabb szerb települések következtében, mindegyre jobban elterjedt Bács-Bodrog vármegyében. Papjaik, a kiket legtöbbször magukkal hoztak, állandóan a nép között éltek, és így sokkal jobban ki tudták elégíteni a hívek lelki szükségleteit, mint a katholikusok lelkészei, a kik messze földről, sokszor ezernyi veszélyek között keresték fel híveiket s részesítették őket a vallás vigaszában.

Szerb egyházi írók szerint a bácsi görög keleti egyház már a török világban szervezve volt; 1579-ben György püspök a „bácsi területű Szeged várának metropolitája" czímét viselte. A török hódoltság idejében a szerbeknek már kolostoraik is voltak a vármegye területén. Kovilon állítólag már 1607-től, Bogyánban pedig 1621-től kezdve állandóan voltak szerzetesek. Báthmonostoron az egykori benezés s a későbbi ágostonrendű szerzeteseknek elhagyott monostorát, még a XVI. században elfoglalták a görög-keleti szerzetesek s azt még 1725-ben is megtartották. Az itt lakó kalugyerek tanítással is foglalkoztak.

A görög-keleti hitet követő szerbek élete sokkal kezdetlegesebb volt, semhogy a törökök merev és kizárólagos természetű vallásával összeütközésbe került volna. A szerbek még a XVIII. században is igen kezdetleges lakásokat készítettek, rendszerint földbe vájt gödrökben, vermekben és üregekben laktak, s így templomépítésre vagy más egyházi intézmények alkotására nem igen törekedtek. Templomok építését a keresztényeknek általában csak hosszas utánjárás és pénzbeli áldozatok után engedték meg. De a görög-keleti hit sem foglalt el uralkodó helyet a vármegyében. Általában véve a hódoltsági területen a mohamedán vallás volt az uralkodó. Ez volt a hatalmasok, a török főtisztek, a hűbéresek és a török földesurak hite, míg a többi keresztény hitet inkább csak megtűrt vallásnak tekintették.

Mikor a szultán Perzsiával előnyös békét kötött, Konstantinápolyban a harczias párt kerekedett felül, melyet jelentékenyen előmozdított a janicsárok lázadása, a kiknek a harcz volt a legfőbb érdekük. A mint az 1593. év kora tavaszán megkezdődtek a hadműveletek, Bács-Bodrog vármegyén egy évtizeden át, szinte szünet nélkül vonúltak keresztül a török hadak. De a hadátvonúlásokkal járó pusztításoknál még súlyosabb teherként nehezedett a lakosságba a hadi fuvarozás. A hódoltsági falvakból, az 1592—1606. közötti években 20—30 jobbágy is, hónapokon át távol volt falujából, mely idő alatt természetesen egész A törökök vereségei.

gazdasága miveletlenül maradt, söt közprédának volt kitéve és gyakran maga a jobbágy is odaveszett. Ezekben az években azután töméredek falu pusztúlt el, mint Hódság, a hol 1590-ben még 9 adózó házat írtak össze, Szent-László (1590-ben még 21 adózó házzal) Bodrog város, mely még szintén előfordul az 1590. évi adólajstromban. (Iványi István i. m.)

Az 1593. évi hadjárat sikereinek hatása alatt, Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem, Rudolf királylyal szövetkezve, csakhamar megkezdte a támadásokat a török hódoltsági részek ellen. A fejedelem az 1594—95. években szerbekből, bunyeváczokból, hajdúkból guerilla-csapatokat szervezett, melyek betörtek a déli dunamelléki hódoltsági részekbe, a hol évtizedek óta nem járt ellenség és szörnyü pusztítást vittek végbe. (Millenn. Tört. V. 502.) A mezőkeresztesi fényes török győzelem (1596 október 26.) egy időre biztosította ugyan Bács-Bodrog vármegye területét a rablókalandoktól, de alig három év múlva a hajdúk ismét behatoltak Bácskába.

Mivel ugyanis ez időben (1598) Buda és Pest környéke teljesen el volt pusztítva, a törökök e két várat, valamint a szomszédos erősségeket, Nándorfehérvárról szállított élelemmel és hadiszerekkel akarták ellátni. Pálffy Miklós, a györi hös, hogy a török hajóhad feljövetelét megakadályozza, összegyűjtötte a hajdúkat és naszádosokat. Felhívására az esztergomi, váczi és az érsekújvári hajdúk, mintegy 1200-an csatlakoztak hozzá. Az 1599. év kora tavaszán számuk még néhány százzal megszaporodván, hozzáfogtak vállalatuk keresztülviteléhez. Ekkor Pálffy Miklós maga vette át a sereg vezérletét. Egyrészüket Buda alatt hagyta hátvédűl, egy csapatot Somogy felé küldött portyázó kirándulásra, a harmadik sereggel pedig dél felé vette útját. A hajdúk egyrésze naszádokra szálván, Kalocsa és Baja felé hajózott, míg a többiek, ki gyalog, ki lovon, a part mentén támogatták a naszádosokat.

Pálffy naszádosai Foktő és Uszod tájékán találkoztak a török élelemszállító hajóhaddal, melyet szétvertek. Ez alkalommal gazdag zsákmány került birtokukba. A foktői győzelem után a hajdúk egy része 32 hajón a Dunán lehajózva, egész Titelig jutott, majd onnan Becséig felhajózott, útközben több helyen megállva, kiszállottak s a környéket dúlták és fosztogatták. Egy részük Zombort és Bácsot is felprédálta, sőt Palánkát, akkor Pestnek nevezték, melyet a törökök csak 1593-ban erősítettek meg, bevette és felégette. Mikor bácskai útjokból visszatérve, a zsákmányon megosztoztak, egy-egy hajdúnak 1000 ezüst tallérnál is több jutott. (Szentkláray : i. m. 198 l.)

1602-ben a Rusworm vezérlete alatt álló császári had Pestet megvevén, Budát és annak környékét úgy elpusztította, hogy a budai őrséget ismét Bácskából kellett élelmezni.

Még ki sem heverte a bácskai hódoltság az utolsó portyázások által okozott károkat, midőn 1604-ben a hajdúk ismét megjelentek a vármegye területén és egész Titelig kalandoztak. Ez alkalommal Bács várát is hatalmukba kerítették ; de midőn a basa (alighanem a péterváradi) nagyobb haddal ellenük indult, a várat lőporral a levegőbe röpítették s a Dunán átszökve, elmenekültek. (Iványi István, Bács-Bodrog vármegye helynévtára III. 14. lapon egy 1604. szeptember 12-én kelt adatra hivatkozik.)

A szerbek kitelepülése.

Pálffy Miklós, esztergomi várparancsnok, a visszafoglalt Esztergom vidékét be akarta népesíteni, s ezért a bácskai szerbeket igyekezett magához édesgetni. Valószínüleg akkor vonultak ki a szerbek Bácskából és telepedtek le Esztergom vidékén, midőn 1598-ban Pálffy hajdúi Bács vármegyét bekalandozták.

A letelepülő szerbek a velük jövő papokkal (kalugyerekkel) 1598-ban Érsekújvárt fogadtak hűséget, a miről két oklevél tanúskodik. E két oklevélben fel vannak sorolva mindazoknak a falvaknak a nevei, honnan a szerbek kiköltöztek. Az első oklevelet a következő helységbeli kalugyerek írták alá : Aranyos (Baja környékén) Borsód, Nagy-Geöricze (Gyurity), Kispatalom (Pathala-Szent-Péter), Katymár, Vámtelek.

Ebben az oklevélben a kalugyerek fogadalma után még a következő helységekből való tiszttartók és papok hűségi fogadalma következik : Madaras, Újváros, Nagypatalom (Pathala-Szent-Péter vagyis Bátaljaszentpéter), Györgyén, Legyen, Gara, Vaskút (Baja alatt), Sári (a zombori nahijében) és Körtvélyes. A másik oklevélben a következő 23 község megbízottai fogadtak hűséget : Halmás (Almás, ma Bácsalmás), Side (Zside), Mátéhát (Mátéháza), Sebesegyhát,

II. Ferdinánd.
(Az Orsz. Képtárból.)

Bethlen Gábor.
(Az Orsz. Képtárból.)

Thököly Imre.
(Az Orsz. Képtárból.)

Veterani Frigyes.
(Az Orsz. Képtárból.)

Kelebia (ma Szabadkához tartozó puszta), Továnkút (Tavankút), Bajánk, Mélkút (Mélykút), Istor (Ostorak, Vastorok), Jankó (Jankovácz, ma Jánoshalma), Iványa, Máda (mindkettő a kisszállási uradalomhoz tartozó puszta), Szentpál (puszta Jánoshalma határában), Réma (Rém), Borotta, Temérdekháti (Temérdekegyháza), Szentiván, Kúnbaja, Szentes, Tóóthát (Tataháza), Kotokhát, Árokhát, Biked.

Ez a nagyarányú kivándorlás jelentékeny hatással volt a hódoltság népességi és gazdasági viszonyaira. A törökök a népességben mindegyre beálló hiányt újabb telepítésekkel igyekeztek pótolni. Ekkor kezdtek nagyobb számmal betelepülni a katholikus szerbek, a bunyeváczok, a kik már a XVI. század második felében is szórványosan előfordulnak a bácskai hódoltság területén. Ezekkel a törökök sokkal türelmesebben bántak, mint az itt talált keresztényekkel és vallási tekintetben is nagyobb szabadságot élveztek.

Az 1606-ban kötött zsitvatoroki béke véget vetett a hosszú háborúnak, Ezzel békésebb idők köszöntettek be a bácskai hódoltságra is, főleg mióta Bocskay a kóborló hajdúkat letelepítette.

A XVII. század elején a közigazgatási beosztásban is változás állott be. Eger bevétele után (1596) ugyanis a törökök új vilajet-et szerveztek Eger székhelylyel, hova a szegedi zsandzsák (liva) is tartozott.

Bethlen Gábor első felkelése alkalmával (1619—1621) többször tett kísérletet, hogy a portától segítséget nyerjen. Bár a végbeli törökök támogatták Bethlen katonáit, de segédcsapatokat a szultán nem küldött. Bethlen, látván a porta hangulatát, tatár segédcsapatok kieszközlésére igyekezett. Ez irányban utasította Dóczy István és Rimai János portai követet is 1621 márczius 21-én kelt instructio-jában, meghagyván nekik, igyekezzenek kieszközölni, hogy a tatár segédhadak akár Lengyelországon át, akár a Havasalföld szélein vonulva, Titelnél vagy Szegednél átkelhessenek a Tiszán és onnan Pestre mehessenek, hol a hídon áthaladva, Bethlen seregéhez csatlakozzanak. Hasonló irányú útasítást adott április 6-án Harasztosi Balázs deáknak, a tatár khánhoz küldött követének is, sőt a budai vezérnél is tett lépéseket a tatár segédcsapatok ügyében. Bethlen Gábor.

Bethlen újabbi terve szerint, a tatár had a Havasalföld szélein, mindenütt a Duna mentén, egész Titelig vonult volna, onnan kevés kártétellel Bácson és Zomboron át Pestig nyomulna előre, hol már várná Bethlen, hogy Csehországba vezesse őket, mert mint a budai vezérhez intézett levelében is kiemeli, 4000 tatárral „több dolgot vihet végbe a békességcsinálásban", mint 16.000 törökkel.

A budai vezér azonban nagyon is sokat gondolt arra a „kevés kártételre", a mire Bethlen a hozzá intézett levelében czéloz, s nem volt hajlandó a bácskai hódoltságot, mely alig heverte ki a két évtized előtti pusztításokat, ismét újabb veszélyeknek kitenni. De Bethlen török segélyt sem kapott. Deák Mehemed ugyan már a nyár elején Belgrádban volt a török segédhadakkal, de innen nem volt hajlandó tovább mozdulni, csupán a bácskai hódoltságban lévő várakba küldött újabb csapatokat. (Török — Magyarkori Államokmánytár I. 278. 284. 289. 410.)

Bethlen így magára hagyatva, az 1622. év első napjaiban Nikolsburgban békét kötött II. Ferdinánd királylyal. De a béke nem volt tartós, mert 1623-ban és 1626-ban Bethlen újból felkelt Ferdinánd ellen.

Bethlen harmadik támadása alkalmával, Murtéza, az ifjú, szilaj budai basa is támogatta 15.000 emberével a felkelőket. Ekkor értesülhetett Bethlen az egyes török erődítvényekben elhelyezett katonaság számáról. Murtéza valószínüleg az őrségekből egészítette ki Bethlennek küldött segédcsapatait. Bethlennek 1626. évi feljegyzése szerint a szegedi szandzsák területén levő erősségekben a következő számú katonaság volt:

Szeged	1000	lovas	1000	gyalogos
Titel	1000	,,	2000	,,
Szalánkemén	1000	,,	1000	,,
Bács	1000	,,	1000	,,
Csongrád	300	,,	300	,,
Zombor	300	,,	300	,,
Becse	300	,,	300	,,
Kalocsa	300	,,	300	,,
Baja	300	,,	300	,,
Kecskemét	300	,,	300	,,

Bethlen harmadik felkelését a pozsonyi békekötés zárta be, melyet a törökökkel az 1627-ben megkötött szőnyi béke követett.

A szőnyi béke

A szőnyi béke közelebbről érdekli a vármegye történetét, a mennyiben a békekötés alkalmával a törökök Bácskát a kétfelé adózás alól mentesíteni igyekeztek.

A kétfelé adózás déli határvonalának kérdését a török nem a terület, hanem a nemzetiség szempontjából igyekezett eldönteni, azt állítván, hogy a szerbek kezdettől fogva a törököknek adóztak, s nem egyszersmind a magyaroknak is.

A török biztosok sérelmeik közé a következő pontot vették fel: „Szultán Szulejmán török császárnak utána Mezőség tartományában levő faluk soha a magyar uraknak nem szolgáltak, sem adót nem adtak. De a zsitvatoroki végzésnek végbevitele után Fülek, Szécsény, Nógrád, Gyarmat, Palánk és több várakhoz tartozó hajdúk a szerb falukban lovat, 12.000 ökröt erőhatalommal elhajtottak, és az végzésnek ellene erővel hódultatni akarják őket." A „Mezőség" nevű tartományt a török e pontokban is közelebbről megállapítja, midőn Szegedet, Martonost, Baját, Szabadkát, Zombort, Titelt és Kalocsát sorozza e területhez.

A magyar békebiztosok elismerték ugyan, hogy a szerbek nem adóztak a magyaroknak, de e kérdést nem nemzetiségi, hanem a földesúri jog alapján tartják elbírálandónak. (Salamon Ferencz: Magyarország a török hódítás korában. I. kiad. 329—333.) Mint alább látni fogjuk, a magyar felfogás győzött, s a vármegyei földesurak, legalább a vármegye éjszaki felére kiterjedőleg, érvényt tudtak szerezni földesúri jogaiknak, sőt a földesúr a szerbekkel néha Titelig és Péterváradig is el tudta hatalmát ismertetni.

Bár a szőnyi béke értelmében fegyverszünet volt, de azért a végeken, Hevesben, Gömörben és a Dunán túl, mindegyre folyt a harcz a magyarok és a törökök között. Különösen a füleki őrség tett gyakran portyázó kirándulásokat, és közülök többen tették nevüket rettegetté a törökök előtt. 1608-ban *Lovász* László füleki vitéz egész Szegedig portyázott. 1613-ban egy lovascsapat ismét Szegedig hatolt és közben a Szabadka környéki helységeket zsarolta. 1617-ben, pünkösd táján, egy felvidéki lovascsapat Martonosra tört s onnan az összes lovakat elhajtotta: ugyancsak ez évben a füleki őrségből egy csapat ismét Martonost rabolta ki. Ennek a szerencsétlen községnek a következő (1618) esztendőben sem volt nyugta a füleki őrségtől, mert a portyázó hajdúk ismét két ízben rátörtek a helység lakosaira s mindenüktől megfosztották őket. (Reizner János i. m. I. 135. IV. 172.)

Az egyik török basa 1626-ban panaszolta, hogy a padisah tulajdonához tartozó Jankovácz (Jánoshalma) ellen néhány száz magyar lovasból álló csapat jött prédálni. Egy török forrás említi, hogy 1639-ben a földvári őrség (a mai Bácsföldvár) a szegedi szandzsákba betört rablócsapatot vert vissza.

A XVII. század első felében a törökök több új erősséget emeltek a bácskai hódoltság területén.

Török őrségek és várak.

A szőnyi béke után a török sereget kivonták a vármegye területéről, csupán az egyes erődítményekben elhelyezett őrséget hagyták meg. A vármegye területén lévő török őrségről a szegedi szandzsákhoz tartozó várak 1628—29. évi összeírásában találunk adatokat. A szabadkai őrség létszáma a következő volt: müsztahfizok és topcsik (gyalogság és tüzérek) 13, ulufedzsik (lovasok) 13, azábok (várbeli gyalogosok) 13. A madarai palánkban: müsztahfizok és topcsik 31, ulufedzsik 52. Baján müsztahfizok 25, ulufedzsik 30, topcsik 8. A bácsi várban topcsik 6, azábok és reiszek (várbeli gyalogosok) 10. Zomborban és Titelen, valamint egy más olvashatatlan helyen csak tüzérek (topcsik) voltak, az előbbi helyen 7-en, az utóbbiban 31-en alkották az őrséget. (Velics—Kammerer i. m. I. 432.)

Az 1628. évi összeírásban felsorolt várakon kívül a vármegye területén más erődítmények is voltak, melyek szintén a XVII. század első felében keletkeztek. Így egy 1638. évi török oklevél Szabadka és Baja mellett a jankováczi várat is említi, a hol a halasiak dolgozni tartoznak. (Török—Magyarkori Tört. Eml. II. 363.) 1649-ben említik Zenta várost is szerbek lakóhelyeként, a hol a törökök kastélyt (erődítményt) építettek. A szegedi szandzsákot 1634-ben Muhamed basa, 1638 körül Ibrahim basa, volt temesvári beglerbég, bírta jövedelmi pótlékul. 1685-ben Markocs Csorbadzsi janicsárkapitányt egyenesen a szegedi tartomány földesurának nevezik.

Török-magyar portyázások.

Az 1642 márczius 19-én megkötött második szőnyi béke sem változtatott semmit a török-magyar viszonyokon. A török portyázások és a magyarok vitézi kalandjai ezután sem szűntek meg. A füleki őrségből egyes vakmerő lovascsapatok ezután is elkalandoztak a bácskai hódoltságba, sorra perzselve az útjokba eső falvakat. A portyázók közül különösen egy Gombkötő János nevű füleki hadnagy csapata tartotta örökös rettegésben a törököket. E csapat 1641-ben egész Szegedig hatolt és ez alkalommal Szeged egyik külvárosát: a Fazékszert elpusztította. (Reizner János : Szeged tört. IV. 179. és I. 135.)

A szertekalandozó és fosztogató katonák miatt a nép természetesen nem mívelhette földjét. Még az egyes városok — mint Szabadka — területéhez tartozó földek is parlagon hevertek és a lakosság kénytelen volt csak a kertek alatti kis területek mívelésére szorítkozni. A hódoltság általában igen szánalmas helyzetben volt. Az egész Bácskát ellepték a belvizek, a roppant kiterjedésű tavak, melyek, ha nyáron ki is száradtak, de minden eső után újra megteltek. Bajától Zomborig óriási mocsár terült el. A forró időszakban a víz elpárolgott és buja, néhol embermagasságnyi fű lepte el a mezőt. Az ily területen hiányzott a fa és az egészséges ivóvíz. A mocsarak kigőzölgése ragálynak és lázbetegségnek lett a terjesztője. Az emberek messze elkerülték a mocsaras vidéket és ezért, rendkívül gyér számú népességre találunk a XVII. században a vármegyében; így még 1697-ben is a Péterváradhoz legközelebb eső falu Futak volt. (Acsády Ign. Magyarorsz. Budavár visszafoglalása korában.)

Nemzetiségi és vallási viszonyok.

A XVII. század első felében a bácskai hódoltság vallási és nemzetiségi viszonyai lényegesebb változást nem tüntetnek fel. A törökök a főbb helyeken mindenütt építettek főtemplomokat és imaházakat, hol az államjogi fontosságú pénteki ima mondatott s ez okból az ily helyeken nagyobb egyházi személyzetet is tartottak. Az 1628—29. évi összeírás adatai szerint ily egyházi személyek — dzsámi szolgák — Szabadkán, Madarason és Baján voltak, szám szerint mindenütt öten, itt voltak tehát a főtemplomok ; de e helységeken kívül még számos helyen, mint Zomborban, hol öt mecsetjük volt és Zentán találunk török imaházakat. Zomborban a főmecset, az ú. n. bariakdzsimi, a Zrinyi-utczában volt. E főmecset körül volt a temető, benne a turbános török sírok. Építkezéseknél sok csontvázra akadnak e tájon. A mohamedán vallás ridegsége következtében az izlám nem tudott gyökeret verni a hódoltságban. Volt a törököknek egy szokásuk, melylyel különösen gyűlöletessé tudták magukat tenni a keresztények előtt : a nőrablás.

Ha egy töröknek egy keresztény nő megtetszett, vagy be tudta bizonyítani, hogy tőle egy almát elfogadott, a kadi odaítélte neki. A keresztény szülők ezért rendkívül óvták leányaikat a töröktől. Mint a szabadkai barátok feljegyzéseiben olvassuk, a keresztény szülők felserdült leányaikat más falvakba vitték és titkon ott adták férjhez keresztény ifjakhoz, vagy pedig a lelkészkedő ferenczrendű szerzetesek éjjel adták össze az ifjú párt. Ennek az emléke máig is fennmaradt a szabadkai bunyeváczok között, hol máig is divatban van a musztulundzsia. Úgyszintén az alma is szerepel náluk a leánykérőben. Zomborban is fennmaradt e szokás. (Iványi István I. 67.)

A katholikusok száma a XVII. század első felében, a katholius bunyeváczok beköltözködésével, jelentékenyen emelkedett. A hódoltsági területen főleg a szegedi ferenczrendüek működtek nagy önfeláldozással, sorra járván a lelkész nélkül maradt falvakat. Az egykorú tudosítások még a boszniai ferenczrendűekről is megemlékeznek.

1612—1618 között két jezsuita, névszerint Kasics Bertalan és Színi István járta be a török hódoltságot, a kik Matkovics János Simon (úgy látszik szintén helységről-helységre járó) világi pap felhívására, jöttek el a Bácskába. Matkovics János 1622-ben az iránt folyamodott Rómába, hogy a kalocsai egyházmegyében a bunyeváczok között a lelkészi teendőket végezhesse. (Vatikáni Levélt.)

A szegedi ferenczrendüeknek 1655-től kezdve dalmát hitszónokuk is volt, a mi arra enged következtetni, hogy a bácskai bunyeváczok a szegedi havi búcsúkra is eljártak, miután Szeged városának a török hódoltság idejében még nem volt szláv lakossága. Az egykorú adatok szerint a szegedi ferenczrendüek még Szabadkára is ellátogattak, hogy az ottani hívek között végezzék a lelkiszolgálatot. (Reizner János : Szeged tört. III. 14. Iványi : Szabadka tört. I. 68.)

A katholikusok nagy számát legjobban feltünteti az Ibrissimovich Marin, belgrádi kath. püspök 1649. évi körútjáról szóló tudósítás. Ibrissimovich püspök

október 11-én volt Martonoson, hol a Szent-Márton templomában 245 embert bérmált meg, innen Bajmokra ment; október 13-án már Jankováczon találjuk, hol a Szent-György templomában 324 hívőt részesített a bérmálás szentségében. Jankováczról a Duna mentén folytatta körútját; október 17-én Szántován, majd Béregen és Kolluton volt; itt 10, Béregen 20 katholikus családot talált. Október 23—24-én Zomborban tartózkodott a püspök, hol 117 hívőt részesített a bérmálás szentségében. Október 28-án Szontáról jövet, Bácsban találjuk; itt a Boldogasszony templomában 180 embert bérmált meg. Bácsból Bukinba ment, honnan visszatért székhelyére.

A világi papokat a török nem szívesen türte meg a hódoltsági területen, mert ezek tizedet és párbért szedtek a hívektől, a miben a török adórendszer érdekeit látta veszélyeztetve; ellenben a kolduló szerzeteseket nem bántotta, söt pártfogolta, mert ezekben az ő derviseinek hasonmását látta. 1620-ban a szegedi ferenczrendüek kieszközölték a budai és a belgrádi basáknál, hogy a görög-keleti lelkészek ne akadályozzák meg a kéregetést. Söt midőn 1638-ban négy szegedi ferenczrendű szerzetes Illokra akart utazni, Khalil, szegedi szubasi útlevelet adott nekik. A szegedi ferencz-rendűeknek nehéz küzdelmet kellett folytatniok a görög-keleti kalugyerek ellen, a kik a hódoltság alatt álló összes keresztényeket, mind a magyarokat, mind a bunyevácz katholikusokat, egyházukba igyekeztek téríteni. (Reizner J. i. m. 115.) A ferenczrendüek önfeláldozó munkáját, melylyel e törekvést sikeresen megakadályozták, legjobban igazolja a belgrádi kath. püspök 1649. évi bérmaútja. Zomborban, Ibrissimovich püspök útinaplója szerint, 1649-ben nem volt templom. Kápolnájuk tehát, mely a város sánczain kívül volt, csak 1649 után épülhetett. A kápolnának tornya nem volt, miután a török torony építését nem engedte meg. E kápolnában a boszniai argentinai ferenczrendű szerzetesek tartottak istenitiszteletet. A törökök kiűzetése után a ferenczrendüek azonnal harangot szereztek, melyet a kápolna mellett haranglábra állítottak fel. A katholikusokon kívül a szerbeknek is volt egy imaházuk Zomborban, melynek szintén nem volt sem tornya, sem harangja. De a törökök kiűzése után a szerbek elfoglalták a török főmoseát, melyet templommá alakították át. (Érdújhelyi Menyhért czikke: Évk. X. 145.) A bosnyák ferenczrendü szerzetesek, a török engedelmével, Bácsban is felépítették hajlékukat. E kolostor az egész török uralom alatt fennállott és csak 1687-ben pusztult el. Templomuk azonban, mely még a XIII. század második felében épült, túlélte a török hódoltság viharait, napjainkig is fennáll és a vármegye legrégibb keresztény építészeti emléke. (Iványi István czikke. Évk. XIV. 170 l.) Ibrissimovich Marin püspök útinaplója szerint a katholikusoknak Martonoson, Szontán, Bukinban is volt templomuk, ellenben Zomborban, Garán, Gákován, Béregen és Kolluton, bár nem volt templom, de azért Zomborban 30, Garán, Gákován és Monostoron 58 kath. család (ház) volt.

Noha a kalocsai érsek rendesen egy más püspökség javadalmait bírta, földesúri jogairól a hódoltság alatt levő helységekben nem mondott le. Csekély pénzbeli vagy természetbeni járandóságait, a melyet a községekre kivetettek, rendesen a füleki őrség szedte be. Az érseki tizedet, vagy mint akkor nevezték: harácsot, az egész bácskai hódoltság fizette. Ily jegyzékek 1543, 1650, 1665 és 1678. évekből maradtak ránk. Széchenyi Pál, kalocsai érsek a harácsot fizető községek ügyében 1696-ban és 1703-ban számos tanút hallgattatott ki, mely alkalommal egy 111 éves kalugyer, (Sztéva) István, a bogyáni zárda főnöke, előadta, hogy tudomása szerint a harácsot az egész Bácskában szedték. István kalugyer, a ki bácskai születésű volt, tanúkihallgatása alkalmával elmondotta, hogy ifjú korában a harácsot Wesselényi Ferencz füleki kapitány, majd az általa e czélra kirendelt Gombkötő János adószedő, később Kobáry István füleki kapitány szedte. A kalocsai érseket, illetőleg megbízottait, a harács-szedésben senki sem korlátozta, sőt a török nemcsak hogy nem ellenezte, de még kölcsön is adott a helységeknek, hogy az adószedőkkel jövő katonák nagyobb károkat ne okozzanak a népnek. Csak némely megerősített helyre, mint Bajára, Szabadkára, Martonosra, Jánoshalmára, Zomborba, Bácsba, Titelre és Péterváradra nem mentek be az adószedők adót vagy harácsot szedni. Egyik tanú: Huszár István, a tanúvallomások alkalmával kijelentette, hogy ezelőtt 7—8 évvel ő volt megbízva a harács-szedéssel és eljárásában a törökök őt soha sem zavarták. Ha valamely község nem akart fizetni, jogában állott a harácsszedést a lévai vagy a füleki

őrség segélyével kierőszakolni. (Iványi Istv. Szabadka tört. I. 73. — Bács-Bodrog várm. monogr. I. 262. Steltzer Frigyes adatai.)

A kalocsai érsekségnek a török korszakból, a már említett 1543. évi dézsmalajstromán kívül, még az 1650, 1665 és az 1678—79. évekből maradtak fenn hasonló kimutatásai. Ezek azonban nem teljesek, mert részben elvesztek. Az 1650. évi dézsmalajstrom szerint egy-egy község 3 frt-tól 50 frt-ig terjedő összeg fizetésére volt kötelezve. Egyes községek ezenfelül még egy-egy csizmát is szolgáltattak. Az 1665. évi dézsmajegyzék, melyet Szelepcsényi érsek készíttetett, már nagyon hiányos.

Az 1678—79. évben beszolgáltatott adókról három jegyzék maradt fenn, melyek az összegeket is feltüntetik Az első az 1678-ban beszolgáltatott 109 frt. 50 denárról szól, melyet Széchenyi György, akkor egyúttal győri püspök, a következő helységektől vett át: Kalocsa, Istvánvölgy, Ságod, Kákon, Kúnbaja, Patsir, Hajmás, Kelebia, Hernyavicza, Bogyoszló, a hozzátartozó Ollár és Adáts puszta, Negyven, Szakmár, Réztelek és Hánek puszták, Negyven puszta, Halom puszta. A második, mely 1679-ben kelt, a következő helységeket sorolja fel: Csanád, Deutova, Szántó, Branova, Foktő, Kalocsa, Bojár a hozzátartozó Mikla puszta után, Lak, Szent-Gál puszta, Pandúr, Ságod, Istvánvölgye, Kákony, Bogyoszló, Kúnbaja, Zablaticza, Nagy-Fiu, Sükösd, Szakmár puszta, Baloghegyháza puszta, Vadkert, Felső-Roglaticza, Madarász. A harmadik jegyzék, mely szintén 1679-ből való, csak töredékben maradt ránk és a következő helységekből befolyt összegeket nyugtatja: Borsód, Brigittya, Csávoly, Rim, Zide, Borod, Brannova, Szántó, Tosna, Baratska, Monostor, Szúrdok, Csanád, Szeremle, Szent-István, Alsó Roglaticza, Baysa, Patsir, Sári, Tavankút, Omaritza. Szent-Iván, Herga vitza, Patai városa, Tetétlen, Áts, Keszerü-Teleki, Ereki, Viteles-Székei, Szent-Király, Olle, Szule, Kisharta, Deutova, Kaczmár, Gara, Rigitza, Karácsond. Mikla, Baratz. (Steltzer Frigyes adatai.)

A vármegyei élet.

Bár Bács-Bodrog vármegye önkormányzata ez időben teljesen meg is szűnt, de a vármegyei hatóság azért a mai Bács-Bodrog vármegyének arra a részére terjedt ki, mely akkor Csongrádhoz tartozott. E terület mélyen benyúlt a mai Bács-Bodrog vármegyébe és egész Óbecséig és Pacsérig terjedt. Csongrád vármegye 1542 óta Erdélyhez tartozott, később visszakerült a magyar koronához és 1578 táján Pest, majd 1647-ben Heves vármegyéhez csatolták. Ez időtől kezdve már vannak adatok, melyek a mai Bács-Bodrog vármegye területére vonatkoznak.

Az 1647. évi összeírásban, a Csongrád vármegye területén adózó helységek között Martonos is fel van jegyezve. Csongrád vármegye, mint Hevesnek tartozéka, 1647 óta Szendrőn és Ónódon tartotta közgyűléseit. Egy ily közgyűlésen, 1649 jún. hó 26-án, Szabó István mezővásárhelyi és Lantos Pál szegedi lakosok, Csongrád vármegye küldötteiként is megjelentek és a közgyűléssel közölték a vármegyei községek névjegyzékét, melyből látható, hogy ezekhez akkor több mai Bács-Bodrog vármegyei község is tartozott. Ezek a jegyzékben külön csoportokban vannak elősorolva, eképen: Zenta körül való szerb falvak: Bátka, Füzes, Csejthó Kalocza, Vastorok, Adorján, Földvár, Ludas. Szeged körűl való magyar falvak: Martonos, Tápé, Fark, Gyeő, Szövényház, Serkéd, Annjas, Dócz, Tömörkényes puszta, Chyany szerb falu, Szent-Péter, Pusztatelek, Reszki puszta. (Századok 1892. 215—219 és 224. l.)

Birtokviszonyok.

De ha a vármegyei életnek nem is látjuk nyomát, a földesúri viszony nem szűnt meg a török világban sem. A török hódoltság következtében a földesurak a felvidéken, vagy a végbeli várakban húzódtak meg és innen intézték földesúri jogaikat. Egyes vállalkozó végbeli vitézekkel beszedették járandóságaikat, élénk figyelemmel kísérték régi birtokaikat, és nem csupán a jogtalan birtokfoglalások ellen emeltek óvást, hanem ősi birtokukra új adományleveleket is eszközöltek ki.

Tömérdek birtokadományt és beiktatást ismerünk e korból. Az 1600-tól egész 1682-ig terjedő időben kelt királyi és nádori adományok, valamint egyéb birtokbeiktatások (örökség, hagyomány), melyeket legnagyobbrészt a garamszentbenedeki konvent eszközölt, közölve vannak a Dudás-féle monografiában. Az adományosok között leginkább végbeli vitézek és kapitányok szerepelnek. Így Koháry Péter, érsekújvári alkapitány, Garamszeghi Géczi Jánossal és Soós Jánossal együtt, 1600-ban Szente stb. birtokokat nyeri adományúl. Esterházy Pál, nógrádi főkapitány 1626-ban Szilvást s több más helységet nyert a nádortól. A kalandjairól híres Zolnai Gombkötő János, füleki hadnagynak és társának.

Rimai Istvánnak a nádor 1639-ben több akkor települt helységgel együtt Deveesert és Filipovoszellót adta, és egyszersmind elrendelte, hogy e helységek az adót is nekik fizessék. Gombkötő János 1646-ban és 1650-ben újabb birtokokat szerzett a vármegye területén, a főurak közül az Esterházyak (1626—1637), gróf Wesselényi Ádám (1655) és báró Balassa Ádám (1681) szereztek birtokokat a hódoltság idejében. Wesselényi Ferencz báeskai birtokairól rendesen szedette az úrbéri járandóságokat. 1652-ben készíté Szirmai Péter jószágigazgató a birtokra vonatkozó úrbéri lajstromot, mely a földesurasága alá tartozó helységeket és az azoktól járó pénz- és természetbeli járandóságokat egyaránt feltünteti. A birtokok igazgatása Mihalek Miklós uradalmi tisztre volt bízva, a ki idővel szintén birtokokat szerzett a vármegye területén. 1656-ban Gbelányi Miklós lévai tiszttel együtt: Borony, Csianieza, Temerin, Obroneza, Paska, Czurok, Male-Szereze, Szent-András és Kétfüle birtokába iktatták be. (1677. évi átirata a vármegyei levéltárban.) Az 1600—1682. évi adományok azért is érdekesek, mert csak a mai Bács-Bodrog vármegye felső részére terjednek ki, jeléül annak, hogy a mai vármegye alsó része már nem tartozott a füleki és a lévai őrség befolyása alá. Itt inkább a péterváradi basa parancsolt, s így azután a régi Bodrog vármegye területe lassanként feledésbe is ment, mert az egykori magyar helynevek elszlávosodtak és a felismerhetetlenségig eltorzúltak.

Mikor 1665-ben Lipót király, Szelepesényi György, kalocsai érsek kérésére, az érsekség birtokaira új adománylevelet állított ki, az adománylevélben számos bács-bodrogvármegyei helységnevével találkozunk. A vármegye nevének megemlítése nélkül a következő bács-bodrogvármegyei helységek fordulnak elő az adománylevélben: Alsó-Roglatitza, Baratska, Bajsa, Bajmok, Batzkoth, Bérek, Chavoly, Chatalia, Dautho (Dautova) Felső-Roglatieza, Gara, Iványka, Katzmár Koluth, Mélykút, Mátéháza, Pandúr, Rim, Rigitza, Tavankút, Vaskút, Zobnyatitz, Zidovitz. Bács vármegye területéhez sorolja az adománylevél a következő helységeket: Csieso, Csekőháza, Czorva, Bratiovich, Bács, Bereg, Bozie, Bőször, Aranyhalma, Dautova, Doroszma, Egres, Györk, Ötömös, Fatous, Felhegyes, Götze, Gozpodinetz, Monostor, Moly, Militits, Velkopolya, Olasz-Béregh, Padevo, Petrovoszello, Rasztinya, Szonta, Szent-Péter, Sóshalma, Szent-Mihály-Teleke, Tóth-Monostor, Vizes, Vindvár, Mada, Iványka. Bodrog vármegyéhez csupán a következő helységeket sorolja az adománylevél: Feköd, Garab, Halmad, Igor, Korpád, Kis-Hartha, Péter-Váradja, Theköd. (Katona: Historia Metrop. Colocensis Eccl. II. 90.) Nyilván akkoriban nem is tudták, hogy ezek a helységek hol feküsznek, csupán a régi oklevelekből böngészték ki az egyes helyneveket. Különös figyelmet érdemel az adománylevél záradéka. Ebben Lipót király meghagyja a nyitrai, selyei, kistapolesányi, lévai, korponai, füleki, kékkői, garamszentbenedeki és ónodi várkapitányoknak, hogy a kalocsai érseket az elősorolt helységek és fekvőségek birtokában, „contra quosvis violentos impetitores, turbatores et damnificatores, signantes vero milites" megvédelmezzék.

A vasvári békekötés idején.

Az 1664. évi vasvári békekötés után, a fizetetlen, a zsold nélkül maradt, végbeli őrség mindegyre gyakrabban bebarangolta a báeskai hódoltságot, sőt a Dunán átkelve, egész Bulgáriáig kalandozott. Ezt annál könnyebben tehette, mert a törököktől megszállott várakat és városokat kikerülve, a keresztényektől lakott falvakon vonúltak át és miután a keresztényeknek fegyvert viselniök nem volt szabad, a végbeli csapatok akadály nélkül vonulhattak át a falvaikon. A török kormány a maga váraiból nem tudott a keresztény lakosság személyes és vagyonbiztonságára őrködni. Semmi sem jellemzi jobban az akkori közbiztonsági viszonyokat, mint a szultánnak egy rendelete, mely meghagyja, hogy a Bács-Bodrog vármegye határszéléhez közelfekvő Halas város, a tizedet, az iszpendzsét, a város esküdt-biráival szolgáltassa be az emineknek, mivel a város oly veszélyes helyen fekszik, hogy az adószedőknek és a szubasáknak istenkísértés lenne oda kijárni.

Mint már említettük, a vármegye területén lakó népek, a török hódoltság alatt inkább a marhatenyésztéssel foglalkoztak. Az 1663. év után, a Pest vármegyéhez közel eső vidéken, a török földesúr a jobbágyságot a földmívelésre szorította; velük szántatott, vettetett, szőlőt míveltetett és tőlük szekereket és előfogatokat követelt. E rendkívül terhes szolgáltatás következtében számos helység pusztúlt el, sok helység lakosai pedig megszöktek és többé sohasem tértek vissza. Még a XVII. század első felében is gyakran megtörtént, hogy egy-egy

helység lakosai hadátvonulások vagy nagyobb portyázások elől, barmaikkal együtt felkerekedtek s bátorságosabb vidékre vonultak, de mikor azután a veszély elmúlt, ismét visszatértek elhagyott falujokba. (Salamon Ferencz i. m.)

Attól az időtől kezdve, midőn a török, hogy II. Rákóczi Györgyöt lengyelországi kalandjáért megfenyítse, Erdély ellen hadat küldött (1658), egészen a vasvári békéig (1664 augusztus 10.), Bács-Bodrog vármegyén szünet nélkül török hadak vonúltak át. Az 1658. év nyarán a nagyvezér vonult át hadával a vármegyén és ekkor Temesvárt tűzte ki hadműveletei középpontjáúl, a hol tábort ütött. 1659-ben Szejdi Ahmed budai basa hadai érintették, Erdélybe menet, a vármegye területét. Midőn az 1663. évi hadjárat alatt a török hadakat Temesvár, Eszék és Belgrád között összegyűjtötték, a vármegye területén ujra, szinte szakadatlanúl vonultak át török seregek, a melyek mindenfelé rengeteg károkat okoztak.

Az 1663. évi hadjárat alatt Apafi Mihály erdélyi fejedelem is átvonult a vármegyén, midőn őt a nagyvezér az érsekújvári táborba rendelte. A fejedelem nagy kiséretével szeptember 20-án indúlt el Radnótról, onnan Lippán (október 1) és Aradon át Szanádra jött, majd Szanádon alúl, Zentával szemben, átkelvén a Tiszán, október 7-én Zentára érkezett, a hol meghálván, másnap, október 8-án folytatta útját Halas felé; útközben, okt. 8-án Fejeredicsen, 9-én pedig Mélykúton tartott állomást. Halasról, hová október 10-én érkezett, Pesten át Érsekújvárra ment, hol a nagyvezér kitüntető szivességgel fogadta ; azonban Apafi a nagyvezér kívánságára kibocsátott kiáltványával, melyben a magyarokat a Habsburgháztól való elszakadásra igyekezett rábírni, semmi hatást sem ért el. Visszatérő útjában, november 18-án ismét Halason találjuk, honnan Szegeden át, tért vissza Erdélybe, (Tóth Ernő : I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem naplója.) A vasvári békekötéssel ugyan közel két évtizeden át szüneteltek a hadátvonulások a hódoltság területén, de azért a szegény nép sok veszedelemnek volt kitéve, mind a portyázó végbeliek, mind a török martalóczok részéről.

Az akkori viszonyokat híven tükrözi vissza a kecskeméti városi jegyzőkönyvben, 1679 márczius 8-án bejegyzett következő versezet:

Szabadka-Szegedi nagy fekete dandár,
Jöve nagy seregvel, mint egy falka madár,
Mind az egyes fákat kipusztítják immár,
Nyolczvan fertály árpát elvisznek higyed bár.
Hej ha láttad volna, szinte estve felé
Az favágatóra miként jönnek elé,
Vágják, törik az fát mindenik emelé,
Tíz szekér kár fáját az biráknak tevé.
Jankói (azaz jankováczi) és Paksi Pajazit ágával,
Jönnek nagy csoporttal három nagy zászlóval
Jól megrakodának zabbal és árpával,
De jól nem lakának az város borával.

(Hornyik : Kecskemét tört. II. 501.)

2. *A felszabadító háború és a szabadságharcz kora. 1683—1711.*

Midőn az 1664-ben húsz évre kötött vasvári béke lejáróban volt, Felső-Magyarországon közel egy évtized óta dúlt a belháború.

Míg a bujdosóknak, majd Thököly Imre kuruczainak a támadásai, a császári hadak kicsapongásai következtében az egész királyi terület elpusztúlt, addig a bácskai hódoltság lakosai, nem tekintve a török földesurak és a várőrségek zaklatásait, békét élveztek. Míg a Felvidéket tűzzel-vassal pusztították, addig a hódoltság népe egykedvűen űzte a baromfitenyésztést a parlagon maradt óriási területen, mely a kurucz és a császári hadaktól ment maradt.

Midőn 1682-ben Thökölv Imrét, a felkelők vezérét, a ki ebben az évben ismét megkezdte támadásait a császári hadak ellen, a portán elismerték Magyarország fejedelmének, Kara Musztafa, az új nagyvezér, már évek óta készült a háborúra. 275.000 emberből álló, aránylag óriási hadával, melynek azonban csak kisebb része volt hivatásos katona, 1683 május 31-én érkezett az eszéki síkra, hogy Bécs megvívására vezesse seregét. A nagyvezér az eszéki táborában várta be Thököly Imrét, a ki 500 főnyi kiséretével a bácskai hódoltságon átvonulva, Valkóvárral (Vukovár) szemben kelt át a Dunán, hol már várta a tö- Kara Musztafa.

rökök fényes küldöttsége, mely őt fejedelmi pompával fogadta s a nagyvezér táborába kísérte. Thököly június 10-én találkozott a nagyvezérrel és ekkor közölték vele a megindítandó hadjárat tervét.

Az eszéki összejövetel alkalmával a nagyvezér meghagyta Thökölynek, hogy mialatt a török fősereg a Duna jobb partján működik, ő a balparton igyekezzék Bécs alá jutni, mely czélból a nagyvezér egy kisebb hadat bocsátott rendelkezésére, Huszein basa, az újonnan kinevezett egri bejlerbej és Gure bej vezérlete alatt, mely csakhamar útnak indúlt, s átkelvén a Dunán, a bácskai hódoltságon át, Eger felé vette útját.

Kara Musztafa intézkedései azonban nem igen tetszettek Thökölynek, de parancsának nem akarván ellenszegülni, azon az úton, a melyen jött, csakhamar visszafordult s a hódoltságon át Kassa felé vonult. Június 29-én már Sárospatakon keltezi egyik levelét. (Magyar Tört. Emlékek XXIV. 4. l. Thaly Kálmán: Az 1683-ik évi táborozás történetéhez. — Histoire d'Emeric Comte de Tekeli. Cologne, 1693-ik évi kiadás, 107.)

A felmentő hadjárat.

Az óriási előkészületekkel megindított hadjárat azonban a törökökre nézve teljes kudarczczal végződött. Bécs felmentésével kezdetét veszi a 15 éven át tartó felszabadító hadjárat, melynek folyamán Bács-Bodrog vármegye területe is a közel másfél századon át tartó török uralom alól végleg felszabadult.

A diadalmas keresztény sereg mindegyre jobban előrenyomult. 1684-ben Vácz és Pest, 1685-ben Arad is a császáriak birtokába került. Az alsó Duna-Tisza köze még 1686 nyarán is a törököket uralta. E területet főleg Szeged, Szabadka, Baja és Bács várakból igazgatták. A szabadkai bej, 1686-ban, alkalmasint Buda ostroma alatt, még szigorú rendeletet intézett a kecskeméti és a körösi bírákhoz, hogy a császári hadak állásáról hírt szerezzenek s erről őt is értesítsék.

Míg július havában Buda ostroma folyt, Pálffy Károly Dunaföldvárnál akart átkelni a Dunán, hogy a kalocsai és a bajai török váracsokat megvívja. De mivel e tájon akkor nagyobb török had mutatkozott, e tervével csakhamar felhagyott. Buda visszavétele után (1686. szeptember 2.) a császári had egy része és a magyar csapatok Szeged elfoglalására vonultak. A Szeged elfoglalására küldött sereg De La Vergne őrgróf altábornagy vezérlete alatt, október 2-án ért Halasra, honnan azonban gyors menetben Szeged alá vonult. Október 3-án az előcsapatok már Szeged alatt voltak, másnap már a derékhad is megérkezett s 5-én a vár vívásához fogott.

Szulejmán nagyvezér, kinek hada ekkor Eszéknél, illetőleg Péterváradnál vesztegelt, Szeged ostromáról értesülve, annak felmentését határozta el. E végből a tatár hadakat Erdődnél átküldte a Dunán, maga pedig hadával Péterváradnál átkelve, a Tisza mentén közeledett Szeged felmentésére.

Galga tatár khán hadai, melyek Zombor felé vették útjokat, rövid idő alatt egészen Szegedig kalandoztak, s így egyes portyázók csakhamar összeütköztek gróf Barkóczy Ferencz lovasságával, mely az ostrom tartama alatt, a Szeged környékén elterülő mezőségeken legeltetett. Barkóczy a tatárok közeledtéről értesülvén, a Stozzi őrgróf őrnagy vezérlete alatti Gondola-féle lovassággal egyesülve, csaknem naponként portyázott ellenük és őket gyakran egész Martonos és Kanizsa tájáig üldözte. Ily portyázó kirándulások alatt arról értesülvén, hogy Szulejmán Szeged felmentésére siet, Wallis György tábornok, a ki a halálosan megsebesült De La Vergne őrgróf helyett, mint rangidősebb, a Szegedet ostromló sereg parancsnokságát átvette, a császári lovasság egy részét gróf Veterani Frigyes alatt Barkóczy Ferencz és Petneházy huszárjaival együtt Szulejmán hada elé küldötte. Veterani és Barkóczy hada október 19-én nyomúlt Zenta felé, melyet ekkor a törökök már megszállva tartottak.

A zentai csata.

Veterani rendbe szedvén hadát, rövid, lelkesítő beszéd után katonáit támadásra vezényelte, a lovasságot pedig a lováról leszállítva, megparancsolta, hogy a falu alatt hevenyészve megerősített sánczokat hányják szét, mialatt ő a többi lovassággal más oldalról intéz támadást. Rendkívül heves küzdelem után a császári had minden oldalról benyomúlt a sánczokba s az ott talált janicsárokat, miután a spahik ezeket cserben hagyva, megszöktek, mind egy szálig levágták.

Alig ért véget a küzdelem, 12.000 emberből és 25 ágyúból álló újabb hadosztály jelent meg Zentánál, mely a nádasokba menekült tatárokkal egyesülve,

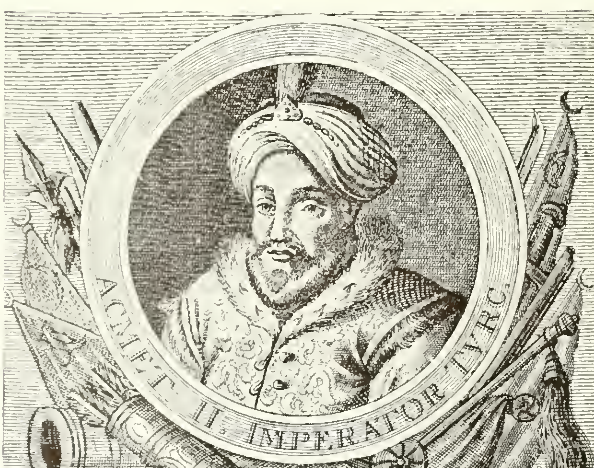
Gr. Starhemberg Guido.
(A bécsi „Heldenbuch"-ból.)

A szalánkeméni ütközet.
(Az Orsz. Képtárból.)

I. Lipót.
(Az Orsz. Képtárból.)

II. Mustafa.
(Az Orsz. Képtárból.)

Veterani hadára tört. A vezér azonban nem veszítette el lélekjelenlétét, és fegyelmezett hadai, melyek zárt sorokban harczoltak, halálmegvetéssel vették fel a küzdelmet az ujabb török had ellenében. A török látván, hogy támadása nem sikerül, gyorsan visszavonult a szomszédos magaslatokra, mintegy maga után rántva a császári hadat is, mely diadalittasan támadta meg az ott felállított ágyúkat és a janicsárokat, a kiket mind egy szálig levágott. A többi csapatokból megmenekült törökök Zenta alatt egy mocsárnál gyűltek egybe, hol megerősített tábort rögtönöztek ; de Barkóczy lovassága rájuk törvén, szétugrasztotta őket. A török sereg egész tábori készlete, ú. m. 20 ágyú, 24 zászló, 200 bivaly, 200 teve és öszvér és 5000 ló került a győztesek birtokába.

Veterani vesztesége aránylag csekély 200 ember volt. Az elesettek között volt báró Károlyi István is, a ki Barkóczy lovasságának támadása alkalmával a szatmáriak élén vágtatva, halálosan megsebesülve bukott le lováról. Kapitánytársa báró Sennyey István is súlyosan megsebesült.

A zentai győzelemnek Szeged ostromára döntő befolyása volt. Ha Veteraninak nem sikerül Zentánál a török hadat szétverni, akkor a nagyvezér Szegedet felmenti az ostromzár alól, sőt a csekély őrséggel megrakott Budavára is veszedelemben forog. Így azonban Szeged október 23-án megadta magát. A nagyvezér pedig megmaradt hadát Péterváradra vezette, útközben azonban az elkeseredett törökök mindent elpusztítottak és fogságra hurczolták mindazokat, a kiknek még hasznát gondolták vehetni.

A rövid ideig tartó őszi hadjárat óriási áldozatokat követelt. Amhed szerdár basa szegedi parancsnok, még közvetetlenül az ostrom megkezdése előtt felszólította a környékbeli falvakat, hogy a várőrség részére árpát, szekereket szolgáltassanak, egyúttal megsürgette az adó befizetését is. E rendelkezéseinek azonban senki sem tett eleget, mert az ostromló had ekkor már Szeged alatt volt. Annál több áldozatot követelt azonban a császári had a környékbeli falvaktól. A halasiaknak megparancsolta a császári hadvezér, hogy októbor 6-ára rőzsekötegeket, kövér vágómarhát és juhokat szállítsanak a szegedi táborba, „hacsak" — úgy szól a rendelet — „nem akartok karóban száradni." (Millen. Tört. VII. 454. — Iványi István : Szabadka Tört. I. 82. — Szalay László : Magyarország Tört. V. 346. — Reizner : Szeged Tört. I. 177.)

Szeged feladása után a gyengébb Szabadka sem tarthatta magát. A török még ebben az évben csaknem teljesen kiszorult a mai Bács-Bodrog vármegye területéről. Egyedül Titel volt még két éven át a törökök birtokában. De azért a törökök Pétervárad felől gyakran átcsaptak a vármegye területére, minek következtében még 1686-ban megtörténtek az első védelmi intézkedések. Baján, hol már 1687-ben volt őrség, gróf Czobor István, a helység földesura óhajtotta a kapitányságot megszerezni. 1687-ben tett is erre nézve lépéseket a bécsi főhaditanácsnál, mely azonban a kapitányi tisztség betöltésénél nem vette figyelembe földesúri jogait s a bajai őrség parancsnokává Dalmady Sándort tette. Mivel azonban május 4-én a főhaditanács a bajai őrhelyet a szolnoki kapitányság alá rendelte, az őrség Berthóti (Berthódi) István parancsnoksága alá került.

1687 július 1-én kb. 5000 török, Eger felé vonultában, Baját is megtámadta.

Városok megerősítése.

1687 nyarán Petrovics Novák szerb kapitány 4892 szerbet hozott a császáriak szolgálatába, kik közül egy csapatot Bajára küldtek. Valószínüleg ezeket rendelte 1688 január 26-án a bécsi főhaditanács Ricardi császári tiszt parancsnoksága alá. (Hazánk 1884. 270.) Szabadka, melynek már a XV. század óta erődítvénye volt, 1686-ban, a törököktől való visszavétele után, katonai őrhely lett.

Alig hagyták el a törökök Szabadkát, a környékbeli nép seregesen tódult az üresen hagyott helységbe, hogy így egyesült erővel könnyebben ellentállhassanak a törökök netáni újabb betöréseinek. Így költöztek Kúnbaja, Bajmok. Tavankút és Ludas helységek lakosai Szabadkára, melynek határa ezáltal jelentékenyen megnagyobbodott. 1687-ben Szabadkán már katholikus vallású szerbek is voltak. Szabadkával egyidőben, alkalmasint a Petrovics Novák által behozott szerbek közül. Becse, Martonos és Zenta is kapott őrséget. Báró Nehem Dietrich Henrik, szegedi várparancsnok jelentése szerint, 1687—88-ban az összes tiszai őrség neki volt alárendelve. A szerb őrség eltartásáról azonban teljesen megfeledkeztek. Nehem 1688 január 25-én panaszkodik, hogy a szerb katonaság, mely Becse, Szabadka, Martonos és Zenta őrhelyeken van elhelyezve, az élelemhiány miatt helyét elhagyni készül. Baján pedig Berthóti kapitány és az élel-

mezési tiszt oly rosszul bántak az ottani szerbekkel, hogy 1500 szerb katona közül 600 megszökött.

Újabb győzelmek.

Az 1687-ik év rendkivül kedvező volt a csatatéren a császáriakra nézve. Miksa Emanuel bajor választó fejedelem ez év nyarán Szeged alatt táborozott, júl. 3-án Martonosnál találjuk, honnan a Dunához vezette seregét, majd átkelve a Dunán, Károly lotharingiai herezeghez, a ki augusztus 12-én Mohácsnál, a nagyharsányi síkon, döntő győzelmet aratott Szulejmán nagyvezér fölött. Szulejmán, a csata után néhányad magával csónakokon átkelvén a Dunán, Dávod és Küllöd között tábort ütött, míg seregének többi része — alig 7000 ember — Eszék felé menekült. (Millen. Tört. VII. 472.) Károly herezeg pedig kétfelé osztotta hadát; az egyik Eszék ellen indult, melyet csakhamar bevett, majd onnan Pétervárad alá vonult, mely 1688 január havában szintén a császáriak birtokába került. Hadának másik részével augusztus 15-én Baja alatt átkelvén a Dunán, egész Apatinig nyomult előre. Seregének közeledtére a nagyvezér Bajazid agával Zomborig hátrált, hol Károly herezeg előhada a törökökkel összeütközött.

Sárosi János és követtársai ugyan szeptember 15-én azt jelentették az erdélyi fejedelemnek, hogy a törökök a császári had egy részét Zombornál megverték, de ez aligha felelhetett meg a valóságnak, mert Károly herezeg hada szeptember 16-án már Zombornál állott, honnan Bács vára alá vonult, miután az esőzések miatt különben is járhatatlan Duna-vidéket az ellenségtől többé nem féltette. Bács vára alól Szabadkára vonult, honnan Erdély felé vezette hadát. (Török-Magyarkori államokmt. VII. 265.)

Háborúk Titel miatt.

Zombor és Bács várának megszállása után csupán Titel maradt török kézen, hol Bajazid aga táborozott. Beresényi János Miklós azonban még ez év őszén a szegedi katonasággal Titel alá csapott, honnan gazdag zsákmánynyal tért vissza. Károly herezeg Bács várának kapitányává Vidákovics Györgyöt nevezte ki s a várat őrséggel ellátta. Vidákovics 1690 május 20-án még a bácsi vár kapitánya volt; de utóbb elmozdították s csak 1691 augusztus 31-én helyezte őt vissza állásába Lajos bádeni őrgróf.

Az 1688-ik évi nyári hadjárat folyamán, a császári hadsereg Caprara vezérlete alatt Szekesőnél átkelvén a Dunán, miután július 3-án Baja mellett megpihent, július 5-én Herczegszántón, 6-án Küllődnél táborozott, 7-én Zomborban volt, honnan, — Gomboson a Dunán átkelvén — az erdődi táborba vonult, majd innen Szalánkemén mellett foglalt állást. Ezalatt Heissler és Wallis György tábornokok — miként arról Caprarának július 30-án kelt jelentéséből értesülünk — Titelt vívták meg. Ezzel a török végleg kiszorult a vármegye területéről. Titel azonban, Bácska kulcsaként, még sokszor látta a törököt kapui előtt. (Iványi István: Szabadka Tört. I. 84.) A császáriak Titelt helyreállítván, abba őrséget helyeztek el. 1690-ben már Kabolban is volt helyi őrség, melynek kapitánya Rajkovics Rafael volt.

1690-ben a törökök ismét Titel ellen fordultak. A vár kapitánya: báró Lazsanszky, a törökök közeledtére, november havában elhagyta az erősséget; a törökök azonban nem vették birtokukba a várat, hanem visszavonultak a Dunán. A haditanács báró Lazsanszkyt e gyáva magatartásáért Szegeden fogságra vetette, honnan csak 1691 május 29-én bocsátották szabadon. A következő (1691.) évben a törökök ismét Titel ellen fordultak, melyet a császáriak ismét őrséggel megraktak.

1691 július 29-én, midőn Lajos bádeni őrgróf Eszékről Pétervárad felé vette útját, értesült arról, hogy Titel őrsége szabad elvonulás mellett meghódolt a törököknek, de a törökök ennek ellenére a fegyvertelenül kivonuló őrséget felkonczolták. Lajos bádeni őrgróf azonban augusztus 19-én Szalánkeménnél a törököket ismételten megverte, mire a törökök odahagyva Titelt, elmenekültek. A hadvezetőség pedig, mely nem sok bizalommal viseltetett a titeli őrség vitézsége iránt, 1691-ben magyar hajdúkat küldött oda. Csakhogy a magyarok nem tudtak megférni az ottani császári katonasággal. Folyton viszálykodtak, sőt a császári tisztek azzal gyanúsították a magyarokat, hogy titokban a kuruczokkal tartanak. 1692 május 25-én azt írja Sintner Ernő Péterváradról, hogy a titeli hajduk az elfogott rebelliseket (kuruczokat) szabadon bocsátották; többek között így tettek Thököly Imre egyik elfogott inasával is.

Szabadka megszállása

1692-ik év nyarán a törökök ismét támadólag léptek fel. Június havában körülzárták Becsét, sőt a tatárok egész Szabadkáig nyomultak, melyet rövid

időre megszállottak. A megrémült lakosság egyrésze férfias ellentállás helyett a ludasi réten levő nádas-tóba, mások pedig Bajmokra és Mélykútra menekültek, hol földalatti üregekben vonták meg magukat, a várost pedig a tatárok közprédájául engedték át. A zavaros állapotokat bizonyítja, hogy a szabadkai ferenczrendűek anyakönyveiben erről az évről a feljegyzések teljesen hiányoznak.

A nádasokba menekült lakosság, egész napon át vízben állva, szívszorongva hallgatta a vad tatárok ordításait, csak éjjel merészkedett rejtekéből előjönni, mikor az ellenség távozott. Így is sokan estek a tatárok rabságába, még többen azonban a kiállott szenvedések és nélkülözések következtében pusztultak el. (Iványi István i. m. I. 94.)

Harczok a Tisza mentén

A bécsi haditanács, hogy a törökök újabb betöréseinek elejét vegye, Titel, Becse és Pétervárad megerősítését rendelte el. Titelbe és Zentára szerb őrség jött, melynek parancsnoka 1693-ban Stettin Brodan volt, a ki vitézségéért s vakmerő kalandjaiért több ízben kitüntetést nyert. 1694 május 29-én pedig Lipót király arany-lánczot küldött neki érdemei elismeréséül.

1693-ban nagyobb hajdárat nem volt e vidéken, mindamellett a kuruczok és a tatárok gyakran áttörtek a Tisza mellékére, másrészt a szerbek is átcsaptak a török területre, s ily alkalmakkor közülök számosan estek fogságba. Ennek az lett a következménye, hogy miután a szerbek közül többen estek a kuruczok fogságába, viszont a szerbek is számos kuruczot őriztek tiszamenti őrhelyeiken, csakhamar élénk érintkezés támadt közöttük és a török területen tartózkodó Thököly Imre között. 1693 tavaszán, írja Thököly naplójában, május 3-án egyik rab karabélyosa jött hozzá, magával hozván a zentai szerb kapitány levelét, több ott levő kurucz tiszt kiszabadítása ügyében. Május 26-án Thököly csakugyan elrendelte, hogy a nála levő szerb rabokért Mezei Mihály gyaloghadnagyát és Tolvaj Márton karabélyosát bocsássák szabadon. A foglyok kicserélése dolgában minduntalan érkeztek küldöttségek Thökölyhez, a ki ekkor vérmes reményeket táplált hadi vállalatainak sikere tekintetében. Folyton újabb és újabb terveket szőtt a támadásra nézve. Így 1693 november 3-án azt ajánlotta a nagyvezérnek, hogy a Duna mentén néhány ezer tatárt helyezzen el téli szállásra, a kik, ha a víz befagy, Eszék, Bácska és Gyula vára felé mennének portyázni. De a török nem helyeselte a tervet, mert, miként a nagyvezér értesült, azon a kiélt, elpusztított vidéken a tatárok nem tudnának megélni. Thököly azonban nem csüggedt, újabb tervekkel állott elő, többek között Titel, Zenta és Becse elfoglalását ajánlotta, hol csupán szerb őrség volt, kikkel könnyen remélt végezhetni. A törökök ugyan elfogadták ezt a tervet, de a kivitelt 1694-re halasztották. A bekövetkezett rendkívül hideg és a nagy hó, mindegyre késleltették a hadműveleteket. 1694 márczius 20-án még egyre sürgeti Thököly a nagyvezért a titeli és a becsei palánkok elfoglalására.

1694 tavaszán a kuruczok török segédcsapatokkal csakugyan megtámadták Titelt, melyet a Belgrádból küldött török hajóhad a Tiszáról is lőni kezdett. De Starhemberg tábornok közeledtére az ostromló sereg csakhamar elvonult. Május második felében a törökök ismét megjelentek Titel alatt, május 22-én egy török csapat a Mossolina (ma Mozsor) nevű palánkot támadta meg, s az ott talált népet leölte, de Starhemberg ismét visszaűzte a törököt. A törökök e támadása oly rémületet okozott Bácskában, hogy még a távoli Szabadka lakosai is elmenekültek. A bécsi haditanács, a törökök újabb támadásai következtében, Titel megerősítését határozta el s 300 hajdút rendelt oda.

1694 nyarán Thököly ismét érintkezésbe lép a szerbekkel, a foglyok kölcsönös kicserélése végett. Július 22-én a péterváradi szerbekkel tárgyal ebben az ügyben. Mialatt a nagyvezér Pétervárad ostromára készült, a császári had mindegyre jobban közeledik a Dunához. Augusztus 10-én már Futaknál táborozik, sőt miután híre jár, hogy a császáriak átkelnek a Dunán, a nagyvezér nagyobb sereget küldött a Duna és a Tisza egyesüléséhez.

Pétervárad ostroma és megerősítése.

Szeptemberben a törökök csakugyan ostrom alá vették Péterváradot, melyet az őrség vitézül megvédett, sőt miután a felmentő sereg is mindegyre jobban közeledett Pétervárad felé, az ostromlók helyzete mindegyre válságosabbá vált. Ama hírre, hogy Veterani tábornok Lippáról Pétervárad felmentésére siet, a nagyvezér Thökölyt Titel alá küldi, de Thököly a futaki császári hadak közeledtére kénytelen volt visszavonulni. E közben a császári had, Futak felől jövet, a mai Újvidéknél hidat vert a Dunán s a titeli hajduk segítségével megkezdte

az átvonulást Péterváradra. Ott a sánczokba vetik magukat. A titeli naszádosok pedig szeptember 29-én vakmerő támadással hatalmukba kerítik a törökök összes élelemszállító hajóit. A nagyvezér tehát kénytelen volt óriási veszteség árán visszavonulni, mire a császári hadak október elején Futakra és Kabolba (Kovil) vonultak vissza. Október végén a török még egy utolsó támadást intéz Titel ellen, Ali basát, a dunai kapitányt küldvén a Tisza torkolatához; de a titeli hajdúk és a naszádosok csakhamar visszaűzik a törököket.

Ebben az évben épült a mai Újvidék helyén, a Dunaparton, a Péterváraddal szemben emelkedő hidsáncz, miként erről Engelshofen altábornagy jelentéséból értesülünk. A hídsáncztól keletre, a mai Ujvidék helyén telepedtek le a szerb graniczárok, a kiknek gyarmatát hivatalosan „Sáncz"-nak nevezték el. Mivel pedig ezek a péterváradi erőd parancsnokságának joghatósága alá tartoztak, az újonnan keletkezett telep neve Pétervárad-Sáncz lett.

Savoyai Eugen herczeg, miután Péterváradot megerősítette, a mai Újvidék éjszaki vonalát is sánczokkal látta el. Az ekként megerősített s védősánczokkal ellátott új telep mindegyre jobban benépesült. A lakosság kétféle elemből állott, az egyik volt a szerb graniczárság, mely a sánczok védelmére volt rendelve, a másik a polgári elem, jobbára kézmívesek, halászok, kereskedők, szóval a péterváradi katonaság élelemszállítói és mesteremberei, a kik a telep nyugati részét foglalták el. Az ekként alakult új helység már az 1699-ik évi összeírásban is Pétervárad-Sáncz néven szerepel. (Thököly Imre naplója: Magyar Tört. Emlékek. írók XV. köt. és XXIII. köt. Érdújhelyi Menyhért: Ujvidék Tört. 98—99. Bács-Bodrog vármegye egyet. monogr. I. 285—288.)

Ujabb harczok Titel körül.

Az 1695-ik év szintén mozgalmas volt a vármegye területén. A törökök figyelme az év elején ismét Titelre irányult. Május 16-án és 23-án írják, hogy a titeli hajdúk szökdösnek, ezt megerősíti Starhemberg levele is, a ki június 10-én panaszkodik, hogy Titelről és Péterváradról szerb katonák is szökdösni kezdenek, mert Bécsben sokat igértek nekik, de keveset teljesítettek. Az elszökött katonák pótlására a hadvezetőség 300 hajdút küldött Titelbe.

Eközben a császári had zöme, körülbelül 50.000 ember, a péterváradi táborban gyűlt egybe. A had vezérévé Frigyes Ágost szász választófejedelmet tették meg, a ki mellé az öreg Caprara tábornokot osztották be. Arra a hírre, hogy II. Musztafa szultán a Temesközbe indult, Frigyes Ágost augusztus 29-én kivonult seregével a péterváradi táborból és a Maros felé vette útját, de mikor azt hallotta, hogy a belgrádi basa Péterváradot fenyegeti, szeptember 16-án seregét ismét a Dunához vezette. A belgrádi basa szeptember 10—16 között — miként erről báró Nehem péterváradi parancsnok leveléből értesülünk — csakugyan megtámadta Titelt, melynek parancsnoka: Stettin Brodan halálosan megsebesülvén, a vár csakhamar a törökök birtokába került. A mint azonban a törökök Frigyes Ágost hadainak közeledtéről értesültek, gyorsan elhagyták Titelt, melyet Starhemberg megszállván, szeptember 22-én a vár kitatarozása iránt intézkedett.

Frigyes Ágost, miután Péterváradról kedvező híreket nyert, szeptember 21-én nagyobb lovashadosztályt indított útnak Veterani tábornok segítségére; de a had megkésett s Veterani, valamint az egész hada, áldozatul esett a szász választófejedelem meggondolatlan hadvezetésének. A császári hadvezetés terén mutatkozó fejetlenséget a kuruczok is felhasználták. 1695 szeptember havában Thököly kapitánya, egy Virág nevű, vakmerő kurucz, néhányadmagával Szabadkát támadta meg, hol 30 férfit levágott s többet megsebesített. (Iványi István: Szabadka Tört. — Mitteilungen d. Kriegsarchiv. 1886.)

1696-ik év elején Eydtner Ferencz lett titeli parancsnok, a ki február havában felkérte báró Nehem péterváradi parancsnokot, hogy őt a titeli és a kaboli sáncz parancsnokságába iktassa be. Az év nyarán Heissler tábornok Titelt újra megerősítette, de a Duna és a Tisza összefolyásánál emelt sánczot, melyre nem volt szükség, széthányatta.

A nyár kisebb-nagyobb csete-patékkal telt el. Truchess hadteste, mely Titel és Kabol között állott, augusztus elején ismételten harczba bocsátkozott a törökökkel. Starhemberg augusztus 28-án Zsablyánál volt, honnan szemmel tartotta a temesközi törököket. Augusztus végén Nehem báró is megjelent a zsablyai táborban s a zsablyai Tiszahíd lerontását rendelte el. Ekkorra már Frigyes Ágost szász választófejedelem is beleunt és inkább a lengyel király-

ságra, mint a törökök elleni háborúra gondolt. A sereg vezérletét tehát az öreg, tehetetlen Caprara tábornokra bízta, maga pedig Bécsbe ment. Pedig ép ekkor lett volna szükség erélyes kezü fővezérre, mert a tábornokok folyton torzsalkodtak egymással. Nehem báró péterváradi parancsnok és gróf Schlick Lipót között még 1696-ik év elején viszály támadt a katonaság fölötti joghatóság dolgában, mire a bécsi főhaditanács akként döntött, hogy a katonaság a bajai, a bácsi és a zombori kerületben a hadügyekben elsősorban Starhembergnek, másodsorban Nehemnek, a beszállásolás és élelmezés dolgában pedig Schlick tábornoknak legyen alávetve. (Hazánk 1884. 341.)

1697-ik év tavaszán II. Musztafa szultán újból támadólag lépett fel. 150.000 emberből álló hadát Drinápoly és Sofia körül vonta össze, honnan július 4-én lassú menetben vonult Belgrád felé. A törökök készülődéseire a bécsi főhaditanács is megtette az előkészületeket a hadjáratra. A fősereg Mohács és Vörösmart körül lett volna összpontosítandó, honnan a kolluti (Küllőd) táborban egyesült volna, a boszniai, erdélyi és a felsőmagyarországi hadakkal. A hadműveletek czélját eredetileg Pétervárad fedezésében és a török hadaknak a Dunánál való feltartóztatásában állapították meg. Csakhogy a haditervet a közbejött események halomra döntötték. II. Musztafa.

A birodalmi sereg fővezérét, Frigyes Ágost szász választófejedelmet időközben Lengyolország királylyá választván, Lipót király, júl. 5-én, Savoyai Eugén herczeget nevezte ki helyébe; időközben azonban a sereg vezérletét ideiglenesen Lottringen-Commercy Károly herczeg vette át, a kit május és június havában a császári hadak összpontosításával megbíztak, a mit azonban az új fővezér kinevezése előtt néhány nappal, a Hegyalján kitört lázadás nemcsak megakasztott, de a hadmíveletek megkezdését is közel két hónappal késleltette. A hegyaljai zendülés miatt ugyanis a felsőmagyarországi ezredek, továbbá a szász, dán és brandenburgi segédhadak nem érkeztek meg idejekorán, gróf Rabutin pedig ugyanez oknál fogva nem mert kimozdulni Erdélyből.

Eugén herczeg július 12-én ért a küllődi táborba, hogy a fővezérletet átvegye. Savoyai Eugén.
44.590 embert talált ott összpontosítva; ehhez csatlakozott volna még a gróf Auersperg vezérlete alatti boszniai hadosztály, mely Bihács ostromával lévén elfoglalva, csak aug. 13-án érkezett meg a fősereghez.

Eugén herczeg július 18-án indult el Küllődről. Monostorszegen át Zomborba ment, hova még aznap megérkezvén, tovább folytatta útját Pétervárad felé. Július 22-én Bácsban, 23-án Bökényben, 24-én Palánkán, 25-én Futaknál és 26-án a mai Újvidék helyén táborozott a császári sereg. Péterváradról a fővezér futárokat küldött szét, többek között Bécsbe is, a császárhoz, a kit a török sereg mozdulatairól értesített, valamint Vaudemonthoz a Felvidékre, kitől segédcsapatokat kért. Júl. 30-án ismét Vaudemonthoz fordult, meghagyván neki, hogy a hegyaljai zendülésben elfogottakat küldjék táborába, mert ezeket gályamunkára akarta alkalmazni. Mivel azonban aug. havában a mozgalom a Felvidéken újból fellángolt, Nigrelli tábornok a dán segédcsapatokat még ekkor sem bocsátotta a fősereghez.

Eugén herczeg Péterváradon értesült arról, hogy a szultán Belgrád felé közeledik, s ezért a török sereg szemmeltartása czéljából egész Kabolig nyomult előre, a hol tábort ütött. Báró Nehem, péterváradi parancsnoknak pedig meghagyta, hogy Zsablyánál sánczot készíttessen, s rakja meg őrséggel. E mellett a hadsereg élelmezéséről sem feledkezett meg. Baján és Szegeden nagy élelmezési raktárakat állíttatott fel, s azonkívül a Tisza mentén, Zentánál, Becsénél, Zsablyán és Kanizsán kisebb élelmezési házakat emeltetett.

Nehem péterváradi parancsnok aug. 11-én tudatta a fővezérrel, hogy a szultán az előző napon egész hadával Belgrádhoz érkezett és a Dunán és a Száván azonnal hidat veretett. E hírre Eugén herczeg aug. 12-én Péterváradra jött, hogy a vár védelmét személyesen intézze. Seregéből 8 zászlólalj gyalogságot és 200 lovast rendelt a várba, a vár alatti híd őrizetére pedig Monasterly Jánost rendelte, 1700 főből álló szerb miliczia-csapat élén.

Aug. 19-én a szultán serege Pancsovánál átkelvén a Dunán, Eugén herczeg, Nehem Ditrich Henrik vezérlete alatt 8 zászlóalj gyalogcst és 800 lovast Titel alá rendelt, maga pedig aug. 22-én Kabolból a Tisza mentén felfelé indult hadával, hogy egyesüljön a Kecskemét felől közelgő Vaudemont seregével, a ki ekkor már Zenta felé tartott.

Aug. 22-én a császári had a szirégi mocsarakon át a zsablyai élelemraktárig nyomult előre, majd innen, Bácsföldváron át, az óbecsei élelemraktárig jutott, aug. 25-én pedig már a Csíkér nevű mocsarakon is átkelt. Itt találkozott Vaudemont és Rabutin futáraival. Az előbbi tudatta vele, hogy már Zentánál van, az utóbbi pedig arról értesítette, hogy Arad felé közeleg. Másnap, aug. 26-án, Zenta mellett, a helységtől egy órányira találkozott Vaudemont herczeggel, a ki hadainak számát 12.000 emberrel gyarapította.

Titel elfoglalása.

Időközben a szultán Pancsovánál átkelvén a Dunán, seregét két részre osztotta. Az egyik részét Dzsafer basa vezérlete alatt a Maros felé küldte, míg a fősereg a Duna mentén, Titel felé haladt. Aug. 29-én, miután a Tiszán hídat veretett, az egész török fősereg Titelt támadta meg, a török hadihajók pedig egész a Tisza torkolatáig jöttek fel, miáltal Titelt szárazon és vizen egyaránt veszély fenyegette. Nehem tábornok e túlerővel szemben kénytelen volt a titeli várat kiüríteni és seregének romjaival, folytonos harczok között, Péterváradig hátrálni. Eugén herczeg, a ki a zentai táborban értesült Titel szorongatott helyzetéről, aug. 28-án Commercy herczeget hét ezred lovassággal és 30 ágyúval Nehem segélyére küldötte, sőt aug. 29-én, kora reggel maga is megindult Titel felé, de megkésett és Titelt felmentenie nem sikerült.

A törökök Titel elfoglalása után Kabol mellett tábort ütöttek, honnan — miután a vilovai hídat a nagyvezér helyreállíttatta — Pétervárad ellen vonultak.

E közben Rabutin hada aug. 31-én Csanádról Kanizsához ért s ott az előre elkészített hídon átkelve, a nyert parancs szerint tovább folytatta útját a Csíkér felé, hol szept. 2-án csatlakozott a fővezér hadaihoz. Eugén herczeg ekkor kilencz hadoszlopra osztott seregével Pétervárad-Sáncz felé nyomult előre, hová szept. 6-án. este 10 órakor érkezett meg.

A szultán, Thököly Imre tanácsára, miután Eugén herczegnek a sánczokban elhelyezett hadát megtámadni nem tartotta czélszerűnek, lemondott Pétervárad ostromáról, újból a Tiszához vezette a hadát s a folyam jobb partján felfelé haladva, Szegedet igyekezett elérni. Szeptember 7-én a török had Kabolról csakugyan felkerekedett és Szenttamás felé vonult, hova szept. 8-án érkezett meg s az éjjelt is itt töltötte. Nehem péterváradi parancsnok, a ki az erőd tornyából figyelemmel kísérte a török tábor mozdulatait, csakhamar jelentést tett a fővezérnek, a ki azonban nem lévén tisztában a törökök terveivel, csak akkor mozdult ki a sánczokból, midőn szept. 9-én Mihályi Pál deák ezredéből egy közhuszár hírül hozta neki, hogy a törökök már Szenttamásig nyomultak előre. Eugén herczeg ekkor egész hadseregének parancsot adott az előnyomulásra, maga pedig a lovassággal még aznap Szenttamásig hatolt, hol a gyalogságot bevárandó, állást foglalt. A gyalogság megérkezte után, másnap, szept. 10-én az egész had Szenttamásról kiindulva, a mai Óbecsétől három órányira fekvő élésházig nyomult előre. A szept. 10 és 11 közötti éjjelen a zentai szerb miliczia kapitánya: Thököli Jován érkezett vágtatva a táborba, hírül hozván, hogy a szultán 10-én délben, Zenta alatt hídat veretett a Tiszán, míg serege a vidéket pusztítja.

Ily török csapat aug. 10-én Zentáról Szeged felé vette útját, honnan valami Rózsa nevű hajdúkapitány vonult le kémszemlére. A két had Martonosnál csapott össze, a mai Budzsák nevű szőlőnél. A küzdelem emléke maig is fennmaradt a nép között s a rétből lefolyó patakot, a vitéz hajdukapitány emlékére, máig is Rózsa-pataknak nevezik.

Szept. 11-én Eugén herczeg kora reggel felszedette a tábort s hadát 12 hadoszlopba osztva, harczrakészen megindította Zenta felé. Menetközben, az éjjeli kémszemlére előreküldött huszárok futárai jelezték, hogy a kiküldött csapat török előőrsökre bukkant, mire Eugén herczeg egy csapat huszárt küldött segélyükre. E csapat csakhamar összeütközött a törökökkel, kik közül Kücsüg Dzsafer basát foglyul ejtették és Eugén herczeghez hozták. A fogoly basától megtudta a fővezér, hogy a szultán eredetileg Szeged ellen akart menni, de útközben Thököly tanácsára megváltoztatta tervét és Zentánál hídat veretett, hogy a Tiszán átkeljen és Erdélybe vagy Felső-Magyarországba törjön. A pasa többek között azt is elmondotta, hogy a szultán, valamint lovassága és Thököly, az ő kuruczaival, a kik mind lovasok voltak, már a túlpartra húzódott, ellenben a gyalogság még az innenső parton áll, hol erősen elsánczolta magát.

Eugén herczeg a törökök hadállásáról tiszta képet akarván nyerni, a lovassággal és néhány ágyúval előre vágtatott. A mint Zentához közeledett, látta, hogy a basa előadása megfelel a valóságnak.

Zenta helységtől délre, valami 2000 lépésnyire, 60 hajóból álló hajóhíd kapcsolta egybe a Tisza két partját. A hídfőt mindkét oldalán mély árkok, földsánczok és szekérvár védték, azonkívül még külön sáncz vonult széles ívalakban a tábor körül, csakhogy ez befejezetlen maradt és egy helyen 700 lépésnyi hézag mutatkozott.

A Tisza, ott, a hol a híd állott, 350 lépés széles, szakadozott, néhol meredek parttal. A seregnek az a része, a mely a folyón már átkelt, Zenta községgel szemben foglalt állást ; a lovasság és a tűzérség, valamint a szultán kísérete Musztafa és Ozmán basákkal még 11-én délben kelt át a hídon ; utánuk a janicsárok kezdték podgyászaikat átszállítani. Miután a törökök már értesültek Eugén hadainak közeledtéről, a legnagyobb fejetlenség támadt a jobbparti török táborban. A katonák egymást rémítgetve, seregestül tódultak a hídra, hol életveszélyes tolongás támadt. Ehhez járult a török vezérek között keletkezett egyenetlenség, minek következtében a seregben teljesen felbomlott a rend és a fegyelem. Az önbizalmukat veszített hadakat a császáriak megjelenésének hírére a legnagyobb kétségbeesés szállotta meg, s az ellentállás helyett mindenki csak a menekülésre gondolt. Ily viszonyok között ért szept. 11-én, a délutáni órákban, Eugén hada Zenta alá.

Eugén herczeg egy pillanat alatt átlátta a helyzet fontosságát ; ha még néhány órát vár, a török had mind átkel a folyamon ; ezért tehát, bár a nap már hanyatlóban volt, mihelyt a hátramaradt gyalogság is megérkezett, a támadáshoz fogott.

Eugén hadserege ekkor 52 zászlólalj gyalogságból, 112 század lovasságból és 60 ágyúból, összesen mintegy 70.000 emberből állott, beleszámítva Mihályi Pál deák, vagy másként Deák Pál, Pálffy és gróf Zichy István huszárezredeit, valamint a szerb milicziát. Eugén úgy állította fel hadait, hogy a török hadállást félkörben karolták át és a két szárny egészen a Tiszáig hatolt.

A csatarend felállítása a következőleg történt : A jobb szárny gróf Heisster Szigbert táborszernagy vezérlete alatt. Az első ütközeti vonal gróf Gronsfeld altábornagy, gróf Schlick és gróf Vitry vezérőrnagyok alatt állott. A középpont Eugén herczeg fővezér, illetőleg Commercy herczeg vezénylete alatt. Az első ütközeti vonal Börner táborszernagy, gróf Auersperg altábornagy, Röbel és Schlaberndorf vezérőrnagyok alatt állott. A balszárny gróf Starhemberg Guidó táborszernagy vezénylete alatt, az első ütközeti vonalban gróf Corbelli altábornagy, báró Hasstingen és báró Pfefferhofen vezérőrnagyok, míg a második ütközeti vonalban herczeg Vaudemont altábornagy, gróf Reuss és herczeg Lichtenstein vezérőrnagyok parancsnoksága alatti hadosztályok foglaltak helyet. A csatavonaltól jobbról és balról, hátvédül állottak a Deák Pál, a Zichy István és a Pálffy-féle huszárezredek. A zentai csata.

A támadás részleteit Szárics Bertalan, Eugén herczegnek I. Lipót királyhoz intézett jelentése nyomán, a következőleg írja le : Eugén herczeg a bal szárnyat, Zenta község és a sánczok között levő területen, a bal oldalvéd néhány ezredével együtt, a Tiszáig terjesztette ki, midőn látta, hogy az ellenség lovassága az ő bal szárnyát szándékozik megtámadni, s már a folyamig terjeszkedett ki, ágyúival a hidat kezdte lövetni, a mit a jobb szárnyon is megtettek. Hogy ekkor az ellenség másfelől is le legyen kötve, a fővezér elrendelte a támadást minden oldalon. Miután az ellenség a part és a folyam között levő mintegy 50 lépésnyi alsó vonalon szándékozott a balszárny végét megkerülni, a fővezér a leggyorsabban intézkedett, hogy ágyúk és gyalogság vonuljanak oda, hol a törökök eme csapatját szemközt támadták. Még mielőtt a jobbszárny és a czentrum a támadást megkezdhette volna, a balszárny távolabb eső vonalából és oldalából erős tüzelésnek kitett török lovasság zavarba jött, minek láttára a császári katonák felbátorodva, az óriási sánczoknak rohantak ; nemcsak a gyalogság, hanem a lovasság is, az utóbbiak leszállottak lovaikról s ép úgy harczoltak, mint a gyalogság. Ezt látva a többi támadó vonalak, az egész had összes erejével feltartóztathatatlanúl nyomult előre. Miután a lovasoknak kiadták a parancsot, hogy lovaikról leszálljanak, ezek azután bizonyos rendben rohantak át a mély árkokon és a magas sánczokon, melyek már török holttestekkel voltak telve.

A balszárny és a baloldalvéd zászlóaljai elvágták az ellenségnek a híd felé való visszavonulását, mely borzasztó vérengzésre adott alkalmat, a víz szélén, a vízben, a sánczoknál, valamint a hídnál. A katonák annyira fel voltak ingerülve, hogy kegyelemről szó sem lehetett, noha egyes basák és főtisztek nagy pénzbeli igéreteket is tettek. Ez okozta azt, hogy a zentai csatából igen kevés fogoly esett, s ezeket is később húzták elő a halottak közül és a híd hajóiból.

E közben a jobb szárny és a czentrum hősies támadást intézett a többi sánczok ellen, mely szintén sikerrel végződött. A csapatok fékezhetetlen harcztüze leküzdött minden nehézséget s akadályt ; a lovasság és a gyalogság együtt hatolt az árkokig, hogy együtt hághassák meg a mellvédeket. E vérengzés jelenetei leirhatatlanok. Miként Eugén jelentése mondja, 20.000 török maradt a sánczok között és 8000 a Tiszába veszett. A harcznak csak a sötét éjtszaka vetett véget. Miként Eugén herczeg írja Lipóthoz intézett jelentésében : „maga a nap sem akart előbb lenyugodni, míg ragyogó szemével Felséged fegyvereinek teljes diadalát végig nem nézhette.“ Este 10 óráig tartott a zsákmányolás, midőn Eugén herczeg lefúvatott s a hídhoz őrizetet rendelt.

A szultán, a ki a túlpartról, valószínűleg a csókai fennsíkon elhelyezett táborkarával együtt nézte a szörnyű küzdelmet, a vereség láttára a vele levő Thököly Imrével s a megmaradt lovassággal, mintegy 2000 spahival Temesvárra, onnan pedig Pancsován és Belgrádon át Konstantinápolyba menekült vissza.

Másnap reggel Eugen herczeg a Tiszán átkelve, a hátrahagyott török tábor zsákmányolására bocsátotta katonáit. A holtak száma és a hátrahagyott zsákmány minden képzeletet felülmult. A törökök részéről elestek : Elmas Mohamed nagyvezér, Ibrahim basa, Dzsafer temesvári parancsnok, Misirli Oglu anatoliai kormányzó, Jaszli basa alanai kormányzó, Baltadzsi Mohamed, a janicsárok vezére, Ibrahim diarbekiri bég, Szugla szandzsákbej, több alhelytartó, janicsárfőnökhelyettes, főagarász, a vasasok és a tűzérek fővezére, 57—58 janicsár-ezredes, 20 lovas aga, 10 ezredes, 3 turnidzsi aga. Zsákmányúl esett 80 ágyú, 280 mázsa lőpor, 190 mázsa puskatöltény, 4500 ágyugolyó, 523 bomba, 6300 gránát, 62 hajó, 179 gerenda, 19 vasmacska, továbbá 6000 teve, 15.000 ökör, 7000 ló, 9000 szekér, 2027 különféle sánczeszköz, tömérdek fegyver, 7 lófarkos zászlófő, 423 zászló, a birodalmi pecsét, melyet a nagyvezérnél találtak. A szultán és táborkarának összes sátrai, díszes szerelvényeikkel és 10 háremhölgygyel, a Tisza tulsó partján, szintén a győzők birtokába kerültek.

Míg a zsákmányolás tartott, Eugén herczeg báró Glöckelsberg ezredes parancsnoksága alatt lovascsapatokat küldött az ellenség üldözésére és e csapatok számos fogolylyal és nagymennyiségű zsákmánynyal tértek vissza.

A császári sereg vesztesége a következő volt : a gyalogságból elesett egy alezredes, egy őrnagy, öt kapitány, négy hadnagy, öt zászlótartó, 263 közember, megsebesült egy ezredes, négy alezredes, 16 kapitány, 28 hadnagy, hét zászlótartó, 1112 közember. A lovasságból elesett 12 tiszt, 128 közember, megsebesült 47 ember. A táborkarból megsebesültek : gróf Heisster táborszernagy, báró Pfefferhofen és gróf Vitry altábornagyok, végül gróf Reuss táborszernagy, a ki utóbb sebeiben Szegeden meghalt. A császári lovasság és a tűzérség 3533 lovat veszített, minek oka főleg az, hogy a lovasság első ízben lóháton rohanta meg a sánczokat.

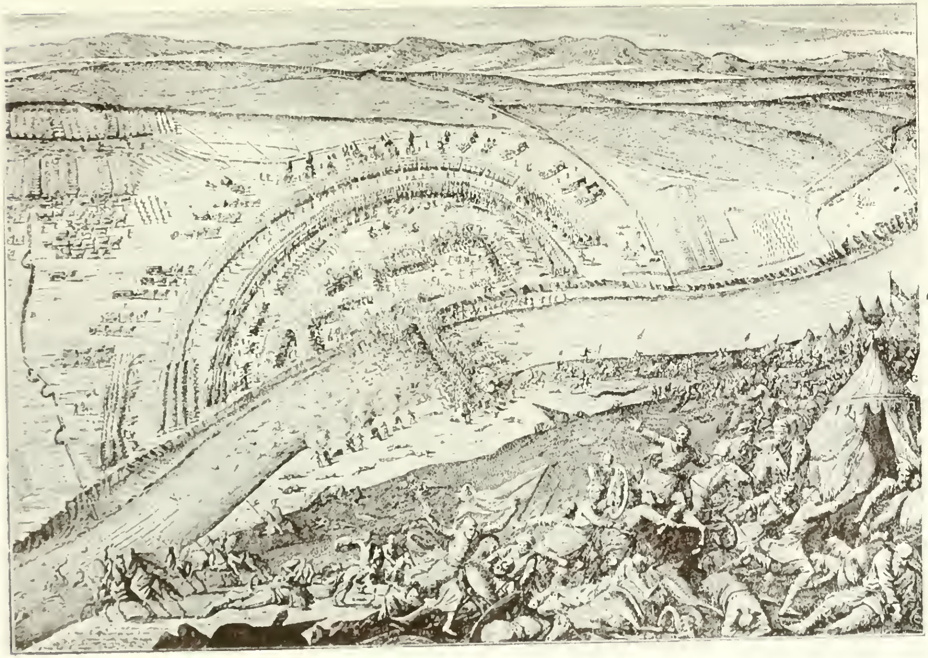
A győzelem után.

Eugén herczeg a zentai győzelem után Temesvár ellen akart indulni, de mivel a vár időközben erősítést kapott Belgrádból, és mivel az ostrom sokáig elhúzódhatott volna, megváltoztatta tervét, s miután a csatatéren a holttestek kigőzölgése már tűrhetetlen volt, harmadnap a halottak eltemetéséhez fogott, 14-én pedig éjszak felé vette útját, előbb a Zenta és Kanizsa közötti határra, majd innen Szegedre ment, míg serege Szabadka felé vonult, s öt órai menet után a palicsi tónál ütött tábort, melyet később Mélykútra helyezett át.

Eugén herczeg nyomban a csata után Vaudemont herczeget egy kisebb csapat élén Bécsbe küldte a diadalmi hírrel, maga pedig szept. 15-én Szegeden írta meg ama ritkaszép jelentését a zentai győzelemről, melyet gróf Dietrichstein dragonyos-ezredes vitt fel az udvarhoz. Szept. 28-án Eugén herczeg elhagyván Szegedet, a mélykúti táborba ment s 29-én kiadta a parancsot az indulásra. A hadsereg csakhamar felkerekedett s Regőczén (szept. 30) és Herczegszántón (okt. 1) át, Küllődre vonult, majd átkelvén a Dunán és a Száván, Boszniába

Szavojai Eugén.
(Az Orsz. Képtárból.)

A zentai csata.
(Az Orsz. Képtárból.)

tört s ezzel befejezte az 1697. évi diadalmas hadjáratot. (B.-B. vm. egyet. monografiája I. 289—317. Millenn. Tört. VII. 502. Évkönyv 1897. 105—133. Iványi István : Szabadka tört. 97. — Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen XII. kötet pótfüzet 54 l. — II. 63—166.)

A következő év május elején a török ismét kísérletet tett Titel elfoglalására, de báró Nehem péterváradi parancsnok meghiusította a támadást. Ebben az évben nagyobb had táborozott a vármegye területén. Eugén herczeg aug. 28-án a Kabol melletti táborból küldte Lipót királyhoz emlékiratát a Duna-Tisza közötti vidék megtartása és védelme tárgyában. A császári hadak az év őszén a Pétervárad és Becskerek közötti vidéken voltak felállítva, de a karlóczai béke-kongresszus egybehívásával Eugén herczeg október közepén Zsablyánál vonta össze csapatait.

A kimerült török még 1698-ban megkezdte a békealkudozásokat, melyek nagyon lassan haladtak előre s csak az év őszére volt a béketárgyalás végett összehívandó értekezlet biztosítva. Nagy nehézségeket okozott a béketárgyalás helyének a kijelölése, miután a törökök idegen földön nem akartak tárgyalni, míg végre a romokban heverő Karlócza város területét állapították meg a békekongresszus helyéül. Itt a követek részére egész sátortábort kellett berendezni. A keresztény hatalmak követei, névszerint : Wosnyzin Bogdanovics Prokop, a czár bécsi követe, Malachovszki Szaniszló, poseni palatinus, a ki Lengyelországot képviselte, Ruzini Károly Velencze bécsi követe, Paget Vilmos lord angol követ, Colyer Jakab Németalföld képviselője, gróf Oettingen Farkas, gróf Schlick Frigyes, Lipót követei s az ezek mellé beosztott gróf Marsigli Lajos ezredes okt. 14-én hajókon érkeztek Péterváradra. Október 19-én hirdették ki a Duna és a Száva között a fegyverszünetet, mire a követek Péterváradról a karloviczi sátortáborba mentek át. A béketárgyalások csak 1699 jan. 26-án értek véget. Az eredmény az volt, hogy Lipót császár és király, valamint az ozmán birodalom között 25 évre terjedő béke köttetett. A húsz czikkelyből álló békeszerződésnek a vármegyét közvetetlenül érdeklő intézkedései között a következők érdemelnek említést : Kiskanizsa, Becse és Zsablya erődítvényei leromboltassanak, Titel vára az akkori állapotában maradjon, azt újból megerősíteni nem szabad. A Duna és a Tisza köze a császár (!) birtokának tekintetik, ellenben a Temesköz továbbra is török uralom alatt marad. A Tiszán mindkét uralkodó népei szabadon közlekedhetnek. A karlóczai békével végleg felszabadult vármegye keleti szomszéda továbbra is a török birodalom maradt, ellenben a Péterváradtól délre eső terület Lipót birtokába került.

A karlóczai béke.

A karlóczai békével a török korszak a vármegye történetében véget ér. Utána a helyreállítás nagy munkájának kellett volna következnie, melyet azonban a bécsi kormány önkényes intézkedései, majd a szabadságharcz, hosszú időre megakasztott.

Bácsvármegye helyreállítása.

A török uralom megszűntével a vármegye úgyszólván magától helyreállott s újra szervezkedett. A felszabadító sereg nyomában a nemzeti élet szinte helységről helységre önmagától éledt s egymásután foglalta vissza a törököktől elhagyott helyeket.

A régi családok ivadékai vagy rokonai, az egykori földesurak leszármazói siettek a vármegyét visszaállítani, hogy ősi jogaikat érvényesíthessék. Az elsők közé tartozott a Czobor család, melynek egyik tagja, Czobor Ádám már 1687-ben megjelenik Baján, hogy földesúri jogainak érvényt szerezzen. Bécsben is szükségét érezték valamely közigazgatási szervezetnek, és ezért elnézték a vármegyék újjáalakítását ; de nem így a katonai hatóságok és a pénzügyi közegek, melyek minduntalan összeütközésbe kerültek az újonnan alakult vármegyével.

Az újonnan alakult vármegye főispánjainak sorát Széchenyi Pál kezdi meg, a ki 1696-ban kalocsai érsek lett s már 1697-ben igényt emelt Bács vármegye örökös főispánságára is, melyet még az évben át is vett. Erre czéloz I. Lipót királynak 1698 okt. 16-án Széchenyi Pál érsekhez intézett leirata, a melyben őt Bács vármegye örökös főispánságában, „melyet eddig is dicséretesen viselt", újból megerősíti. Széchenyi Pál örökös főispánnak kétségkívül nagy érdemei vannak a vármegye újjáalakulása körül. Az ő befolyásának tulajdonítható, hogy a katonai és a kamarai hatóságok nagyobb akadályokat nem támasztottak a vármegyei önkormányzat újból való szervezése körül. 1698-ban a vármegyei tisztikar, alkalmasint helyettesítés útján, már szervezve volt. Az újjá-

szervezett vármegyei tisztikarból legelőször Cseri Mihály II. alispán nevével találkozunk, a ki 1699 ápril 12-én a vármegye nevében panaszt emel a nádorhoz, a szegedi és a péterváradi parancsnokok ellen, a kik a vármegyei adószedőket tisztökben megakadályozták.

A katonai hatóságokon kívül azonban az újonnan alakult vármegyének a szerbekkel is meggyült a baja, a kik kiváltságaikra hivatkozva, kötelezettségeiknek megfelelni nem akartak, hanem mindenkor valamely katonai örhelybe vagy sánczba szökve, a szerb katonaság védenczeiként, kijátszották a vármegyét, s e mellett a fegyveres szerbek, valamint a vármegyei tisztviselők és hajdúk között az összeütközések napirenden voltak.

Az új tisztikar életrevalóságáról tesz tanúbizonyságot gróf Schlick Lipót tábornoknak az udvari haditanácshoz intézett jelentése, a melyben panaszt emel Bács vármegye tisztikara ellen, hogy a szabadkai és a zombori szerb milicziát lefegyverezte. E panaszt az udvari haditanács márczius 16-án a m. kir. udvari kanczelláriával is közölte. Ennek előterjesztése következtében Lipót király 1699-ik évi márczius 20-án leiratot intézett Bács és Csongrád vármegyék főispánjaihoz, melyben elrendeli, hogy a vármegyék azonnal adják vissza a szerb milicziának az elkobzott fegyvereket és a jövőben hasonló erőszakos eljárástól tartózkodjanak.

A vármegyei közigazgatás eredményes vezetése elsősorban a vármegye területének és népességének ismeretét tette szükségessé. E végből még 1699. év október havában a vármegye tisztikara összeírást eszközölt a vármegye területén. Az összeírás adatai szerint a vármegye ekkor három járásra volt felosztva, a bácsira, 19 községgel, a zomborira 14 községgel és a bajaira, szintén 14 községgel. Az összeírás szerint volt a vármegye területén 2256 gazda, 915 felnőtt ifjú, 1509 ló, 2055 ökör, 1750 tehén, 1747 borjú, 4397 juh és kecske, 2118 sertés, 2804 méhkas, 1164 kapás szőlő, 3776 köböl szántóföld, 1467 köböl árpa, 497 köböl köles, 27 korcsma, 14 sörház, 10 pálinkaégető, 16 malom és 298 iparosműhely.

Alakuló közgyűlés.

A vármegye közönsége 1699 deczember 14-én tartotta alakuló közgyűlését Baján, mely alkalommal a tisztikart is megválasztották. Alispán Balogh Ferencz lett, főjegyző Osztroziczky (Osztrozaczky) Imre, zombori (bajai) főszolgabíróvá pedig Deibler A. Jánost választották meg. Balogh Ferencz alispánt és Osztrozaczky Imre főjegyzőt 1700-ban és 1703-ban is még hivatalaikban találjuk. 1700-ban Lipkovics Márton szolgabíró is szerepel. A vármegye közönsége a következő közgyűlését 1700 június 7-én Bács várában tartotta, mely ettől kezdve ismét a vármegye székhelye lett.

E közgyűlésen hirdették ki I. Lipót királynak 1699 deczember 14-én kelt oklevelét, melyben a vármegyének új czímeres pecsétet adományozott. Ez az oklevél, a vármegye többi irataival együtt, 1704-ben elpusztult, eredeti fogalmazványát azonban megtaláljuk a királyi könyvekben (XXIV. 625.), hol a czímeres pecsét a következőleg van leírva: a paizs alakja tojásdad, melyben kék mezőn vörös palást és kék talárban, feje felett arany dicsfénynyel, Szent Pál apostol alakja van ábrázolva, a mint a zöld gyepen áll s jobbjával egy ezüst kardot szúr hegyével a földbe, baljában pedig egy feketébe kötött könyvet, a bibliát tartja.

1700-ban a m. kir. udvari kanczellária is pártfogásába vette Bács vármegyét s részletes utasítást adott a vármegye helyreállítására kiküldött bizottságnak. Széchényi Pál érsek, az örökös főispán pedig a hadbiztossághoz kérelmet intézett, hogy a vármegye a katonai elszállásolások terhei alól felmentessék. Mindennek ellenére a vármegyét egyelőre az udvari haditanács és az udvari kamara alá rendelték és így nem volt ment a katonai hatóságok zaklatásaitól. 1702-ben egy katonai bizottság jelent meg a vármegyében, s bekérte az adószámadásokat. Miután a tisztikar ezt nem teljesítette, a bizottság elfogatta a vármegyei pénztárnokot, a bácsi vár börtöneiben talált rabokat Szegedre szállíttatta, a tisztviselőket és a hajdúkat elcsapta, a vármegyei lakosságnak pedig szigorúan meghagyta, hogy a vármegyei tisztikarnak ne engedelmeskedjék. (Millenn. Tört. VII. 511.) Míg Bács vármegye annyi viszontagság után a XVII. század utolsó évében végre önállóan szervezkedett s a vármegyei önkormányzat újjáalakult, az alatt az egykori Bodrog vármegye felújítására is történtek kísérletek.

Az ősi Bodrog vármegye emléke a török hódoltság alatt csaknem teljesen elhomályosult. A XVII. századbeli nádori adománylevelek a bodrogi helységeket többnyire Bácsban keresik, Bodrog vármegyéről pedig meg sem emlékeznek. Az akkori tudományos világban ugyan nem volt ismeretlen Bodrog vármegye, de területéről hiányzott a tiszta fogalom. Krekevicznek Magyarország városai leírásához mellékelt térképén, 1685-ben, a Kúnság térei alatt, Baja és Báthmonostor tájékán, egy „comitatus Bathiensis", alatta „Comitatus Bodrogiensis" és ez alatt a Duna és a Tisza alsó részeiben, egy „Bachmeghe deserta" ötlik szemünkbe, viszont a Vels Ernőtől 1689-ben felvett térkép: Bodrogot Palánka és Titel környékére helyezi. (Iványi István: Hazánk 1887—33.) Hogy mily téves fogalmaik voltak ama korbeli embereknek Bodrog vármegye fekvéséről, legjobban tanusítja a Halas város birtokában levő jegyzőkönyv, mely egy 1696-ban készült jegyzék szerint elősorolja a tiszántúli kerületbe tartozó vármegyéket. E jegyzékben Bodrog vármegye is előfordul, 5 portával megróva. Bodrog vármegye fölélesztése.

Az 1699-ben kötött karloviczi béke értelmében a Duna—Tisza közét, az ú. n. Bácskát, mely már eddig is Lipót birtokában volt, végleg átengedték Lipótnak. Valószínű, hogy ez alkalommal az udvari kanczellária részéről indult meg a mozgalom az egykori Bodrog vármegye felélesztésére. Annyi kétségtelen, hogy már 1699-ben az egykori Bodrog vármegye visszaállítása el volt határozva, és főispánjává Lipót király 1699. évi deczember 2-án gróf Tournon János Henrik császári kamarást és tanácsost nevezte ki.

Álljunk meg egy pillanatra e férfiúnál, kinek rövid, de annál mozgalmasabb szereplése a vármegye történetében mély nyomokat hagyott. Tournon (és nem Thurnon) alkalmasint elzászi, vagy belga, de minden valószínűség szerint franczia származású grófi család sarja volt, a ki, úgy látszik, Bethune marquis révén szakadt Lengyelországba, ott megtelepedvén, honosíttatott s Tarnowot szerezte meg. Lengyelországban diplomácziai kiküldetésekkel bízatván meg, 1687-ben, ily kiküldetés alkalmával megfordúlt Kassán vagy Kismartonban Esterházy Pál nádornál. Itt ismerkedett meg Esterházy Pál nejének nővérével, Thököly Máriával, a Thököly-párti gróf Nádasdy István fiatal özvegyével. Tournon a szép, fiatal özvegyet nőül vevén, honfiúsíttatta magát, s a Dunán túl, hol birtokokat szerzett, állandóan letelepedett. Esterházy nádor sógoraként csakhamar nagy pártfogásra tett szert, s alighanem az ő révén nevezte ki a király Bodrog vármegye főispánjává is. De Tournon nem sokáig maradt Lipót szolgálatában. Midőn Rákóczi Ferencz kitűzte a szabadság lobogóit, ő is hűséget fogadott a fejedelemnek. Ettől kezdve megszünt az összeköttetése Bodrog vármegyével s teljes odaadással szolgálta a szabadságharcz ügyét, valamint urát, Rákóczit, a ki fontos diplomácziai küldetésekkel bízta meg. (Thaly Kálmán czikke: Századok, 1887. évf. 1729.) Gróf Tournon szereplése.

Tournon kinevezése csak növelte a zavart, mely Bács vármegyében már eddig is fennállott.

A karloviczi békekötés után a Duna—Tisza közét a bécsi kormány nem kebelezte vissza Magyarország testébe, hanem abból egy részt a tiszai határőrvidék számára szakított ki. Bács vármegye újjáalakulásakor csaknem a mai vármegye egész területét magának foglalta el. A Tisza mentét a Határőrvidék számára tartották fenn s így az akkoriban csupán a mai Szabadkától délre eső lakatlan puszta vidék maradt közigazgatási tekintetben beosztatlanul. Az új főispánnak tehát a katonai határőrvidékből és a már újjászervezett Bács vármegye területéből kellett hatósági területét kikerekítenie. Az új főispán el sem foglalta még állását, sőt a vármegyének még tisztikara sem volt és a kamara máris úgy járt el Bodrog vármegyével szemben, mintha már az egész közigazgatási szervezet működnék. Már 1700-ban, a két milliónyi országos adóból Bodrogra négy portát vetett ki, 1183 frt 72 denár szám-szerinti teherrel, míg Bácsra 50 portát véve alapul, 1527 frt 69 denár esett.

Tournon annélkül, hogy a katonai hatóságoknál vagy Bács vármegye tisztikaránál bemutatta volna magát, hozzáfogott főispáni tisztéhez, s mindenekelőtt önhatalmúlag egy vármegyét igyekezett magának kikerekíteni. 1702 január 28-án Pétervárad-Sánczról, vagyis a mai Újvidékről, melyet vármegyei székhelynek szemelt ki, 18 helységhez rendeletet bocsátott ki, a melyben többek között megtiltja, hogy adójukat ezentúl Bács vármegye pénztárába fizessék.

Február 13-án végre bejelentette kinevezését is, melyben egyúttal az általa Bodrog vármegyéhez csatolt 18 község elüljáróit 20 frt bírság terhe alatt meghívta a február 24-én (az ó naptár szerint) Péterváradsánczon tartandó főispáni beiktatására.

A két körlevélből ismeretes az a 18 helység, melyet az új főispán a maga hatósága alá tartozónak nyilvánított. E 18 helység közül a nagyobbik rész, mint Zenta, Mohol, Petrovoszello, Becse, Almás, Nádaly, Csurog, Zsablya a Tisza mellett feküdt, hét helység már beljebb esett, Gyimisfalva, Deszpot-Szent-Iván, Verbász, Szent-Tamás, Hegyes, Emuzsics vagy Szekics és Szabadka, ezenkívül még Roglaticza, Regöcze, Mélykút alkották volna a vármegyét, hova még Péterváradsánczot is számithatjuk.

Ezek szerint az új főispán a mai Bács-Bodrog vármegyének keleti részét követelte magának. Csakhogy a tiszaparti helységek, Szabadkával együtt, az új Határőrvidék részére voltak lefoglalva, a beljebb fekvő helyeket pedig Bács vármegye, az újjászervezéskor, már előzőleg a maga számára foglalta le, sőt a tiszamenti helységekre is igényt tartott akkor, midőn 1700 november 14-én Zomborban tartott közgyülésében panaszt emelt az ellen, hogy e helységeket az új Határőrvidék részére foglalták le.

Az összeütközés Bács és Bodrog vármegyék hatóságai között csakhamar bekövetkezett. Midőn Bács vármegye 1702-ben a reá kivetett 12,000 frt katonatartási költséget akarta behajtani s midőn a vármegye tisztjei a fentebb elősorolt 18 községben megjelentek, a lakosság mindenütt ellentállott. A vármegye ekkor katonai segítséget kért, melyet azonban a hadvezetőség megtagadott. Gróf Schlick Lipót tábornok azonban az esetről 1702 márczius 16-án jelentést küldött a főhaditanácshoz. Eme jelentésében a marosi és a tiszai határőrvidék rendezetlen állapotáról panaszkodva, megjegyzi, hogy gróf Tournon az eltünt Bodrog vármegyét akarja visszaállítani s bár magát be sem mutatta, Péterváradsánczon ütötte fel a szállását, honnan rendeleteket bocsát ki oly községekbe, melyek vagy a határőrvidékhez, vagy Bács vármegyéhez tartoznak. Sőt erőszakoskodástól sem riad vissza. Így nemrég Péterváradsánczon összetüzvén Bács vármegye egyik szolgabírájával, azt szolgájával együtt megsebezte. Mindezekért gróf Schlick az udvari kanczelláriát okolja, mely meggondolatlanúl jár el a kiadványaival és a felsőbb tisztségekre kinevezettek részére még utasítást sem ád. Így történhetik meg, hogy most az alsó Duna—Tisza közét egyszerre három vármegye: Csongrád, Bács és Bodrog rohanja meg s az egyes helységeket mindegyik magának követeli: (Iványi István: Az új Bodrog várm. Története, Hazánk, 1887. évf.)

Az udvari főhaditanács május 7—8-án foglalkozott Schlick tábornok jelentésével és Bács vármegye hasonirányú kérelmével. A főhaditanács átiratot intézett ebben az ügyben a kanczelláriához, mely május 16-án válaszolt. Az átiratban előadja a kanczellária, hogy gróf Tournon már két éve, hogy ő felségétől Bodrog vármegye főispánjává neveztetett ki s bár beiktatását csak 1702 április hóban tartotta meg, ezért őt törvénytelen főispánnak mondani nem lehet; valamint Bodrog vármegye sem szüntethető be, hanem mindkét vármegye a saját határai között fenntartandó.

Tournonnak az az eljárása, melylyel a Bács vármegye által megnevezett egyes helységeknek Bodrog vármegyéhez való csatolását, még mielőtt annak hovatartozását bebizonyította volna, elrendelte, mindenesetre rosszaltatik, de különben is a márczius 3-án és 14-én kelt királyi rendeletekkel Bács vármegye megcsonkításától eltiltották és az adóbehajtás körül elkövetett kihágás miatt felelősségre vonták. A baj csak akként orvosolható, ha a félrevezetett népet karhatalommal térítik vissza. Az udvari főhaditanács tehát adjon Bács vármegyének katonai segélyt oly helyekre, a melyek kétségtelenül Bács vármegyéhez tartozniak s a melyekkel szemben Bács vármegye nem érzi magát elég erősnek.

Időközben Bács vármegyének a Határőrvidék szervezésére kiküldött bizottsággal is meggyült a baja, mely bizottság a vármegyei tisztikart megfosztván hatáskörétől, a földesúri viszonyokat is megszüntette, sőt az érsek-főispán falvait is elfoglalta. Hasonló sérelemmel járult Tournon is az udvari kanczelláriához. Ő viszont arról panaszkodott, hogy a kiküldött bizottság a Zombor körüli vidék népességét, le egészen Titelig, mely a régi okmányok tanúsága szerint Bodrog vármegyéhez tartozik (?), a vármegyei hatóságok ellen valósággal fellázította, hogy semmiféle vármegyei hatóságot ne ismerjenek el, hanem kizárólag

a katonai és a kamarai hatóságoknak engedelmeskedjenek. Végül kéri a kanczelláriát, járjon közbe, hogy a katonai hatóságok főispáni joghatóságát elismerjék és meg ne csorbítsák. A kanczellária az utóbbi kérést teljesíti, megteszi a lépéseket a főhaditanácsnál, hogy a katonai hatóságok Tournon grófot főispánnak czímezzék, de egyben felszólították őt, hogy a katonai szervező-bizottságok működését ne zavarja. A közötte s Bács vármegye között felmerült ügy kiegyenlítésével pedig a Határőrvidék szervezésére kiküldött bizottságot bízta meg. A Határőrvidék szervezésére kiküldött bizottság Bodrog vármegye legnagyobb részét véglegesen katonai határőrhelyekké szervezte, miáltal a vármegye fennállásának véget vetett. Az udvari kamara és a főhaditanács 1703. év tavaszán elvben már megállapodtak a két vármegye egyesítésében, csakhogy, mire e megállapodás kivitelére került volna, kitört a szabadságharcz, melynek mozgalmai 1703 őszén elhatoltak le, egész a Duna—Tisza közére is, melyek nem egyszer a fajgyűlölet írtóháborújának színhelyévé váltak. Ekkor pusztult el mindaz, a mit a török hódoltság meghagyott, ekkor szünt meg a két vármegye önkormányzata, valamint ekkor semmisült meg Bács vármegye levéltára is, mely az utókorra annál érzékenyebb veszteség, miután a vármegye 1696—1702. évi újjászervezésére vonatkozó hiteles adatok is veszendőbe mentek. (B.-B. várm. egyet. monogr. I. 325—333. Hazánk 1885., 194—199., 1886, 183.)

Mielőtt azonban a szabadságharcz eseményeinek ismertetésébe bocsátkoznánk, meg kell emlékeznünk a szerbek betelepüléséről és a Határőrvidék szervezéséről, mely 1703-ban, tehát épen Rákóczi szabadságharczának kitörésekor, nyert bejfejezést. Szerbek bevándorlása.

A szerbek bevándorlásának körülményei hosszas vitára adtak okot történetíróink között. Annyi kétségtelen, hogy a felszabadulás első éveiben, a császári hadak oltalma alatt, kezdetét vette a szerbek betelepülése, mely évek multán mindegyre nagyobb arányokat öltött. 1687 július 3-án Petrovics Novák szerb kapitány, megjelenvén báró Nehem szegedi várparancsnok előtt, kijelentette, hogy a császári hadsereg támogatására a török iga alatt nyögő Szerbiából 10,000 fegyverest hajlandó kivezetni, ha a népnek a törököktől visszafoglalt területen alkalmas letelepülési helyet biztosítanak. Alig néhány nap mulva, július 9-én. a katholikus szerbeknek a küldöttsége kereste fel Miksa bajor választófejedelmet, a ki akkoriban Martonostól nyugatra táborozott seregével. A szerbek küldöttei : Markovics és Vidákovics György, Miksa ajánlólevelével ellátva, csakugyan felmentek Bécsbe, a hol a főhaditanács részéről kedvező fogadtatásra találtak. A főhaditanács teljesítvén kérelmüket, már szeptember 1-én értesíti a szegedi parancsnokot, hogy az érkezőket Szeged, Szabadka és Baja palánkjaiban helyezze el és ott nekik lakóhelyet engedjen át.

A katholikus hitű szerb népnek egy raja 1687. év őszén csakugyan beköltözködött a vármegye területére, többek között Szabadkára is, hol a ferenczrendűek által vezetett anyakönyvekben 1687. évi deczember hó 1-től kezdve, már találunk reájuk vonatkozó bejegyzéseket. Szabadkán kívül ekkor még Csongrád, Martonos és Zenta sánczaiban találtak letelepülő helyet. Az első letelepülők ellátásáról azonban a bécsi főhaditanács megfeledkezett. Lassanként elégületlenség támadt az egyes palánkokban és az elhelyezett szerb katonaság szökdösni kezdett. Így azután a megkezdett település abban maradt.

A törököknek 1690. évi balkáni győzelmei földönfutókká tették a szerbeket, a kik a hadjárat folyamán a császáriakat támogatták. A szorongatott szerb nép vezére, Csarnojevics Arzén ipeki pátriárka, 1690-ben egyezséget kötvén a bécsi udvarral, a szerb nép elhagyta hazáját, abban a reményben, hogy a hadiszerencse fordultával ismét visszatérhet ősi birtokaira, miként ez kifejezésre is jutott az 1690. évi augusztus 21-én kelt kiváltságlevélben, a melyet I. Lipót a magyar udvari kanczelláriával 1691 augusztus 20-án ismételten kiadott.

A megállapodás értelmében a szerb nép 1690. év nyarán költözött be az országba és többek között a Tisza vidékén, Bácsban és a Maros mentén vett szállást. Alig, hogy bejöttek az országba, harczba szállottak a törökökkel, részt vettek az 1691. évi hadjáratban is, de miután a törökök október 1-én elfoglalták Belgrádot, az országban tanyázó szerbeknek régi hazájukba való visszatérése iránt táplált reménye egyelőre meghiúsult.

Zichy és Batthyány huszárezredtulajdonosok, a kik tevékeny részt vettek a felszabadító hadjáratban és jól ismerték az Al-Duna vidéki viszonyokat. már

1693-ban indítványozták a bécsi kormánynak, a Maros és a Tisza mentén a Határőrvidék felállítását. A főhaditanács, helyeselvén ezt az indítványt, már ekkor elhatározta, hogy a szerbeket egy helyre letelepíti, a mit az 1694 tavaszán Bécsbe hívott pátriárkának és Monasterly Jánosnak, a szerbek alvajdájának is tudtára adták. Csarnojevics pátriárka és Monasterly ugyan jobban szerették volna a szerbeket a Kúnságba és a szlavoniai részekbe telepíteni, de a felség május 31-én a szerbek letelepülési helyéül a Duna és a Tisza közét jelölte ki és elrendelte, hogy a letelepedés még az év őszén, október és november havában okvetetlen végrehajtandó. A legfelsőbb rendeletnek tehát engedelmeskedniök kellett, s ez év őszén a letelepülés csakugyan megtörtént.

A letelepülés helyének ilyetén kijelölése többféle okból történt. Az egyik az volt, hogy a szerbeket, a törökök esküdt ellenségét, a határszélek biztosítására akarták felhasználni, honnan tovább folytathatták küzdelmeiket a törökök ellen; másrészről azonban a szerbek a bécsi kormánynál alkalmas eszköznek látszottak a magyarok ellensúlyozására. Az első letelepülés nem volt ment kisebb-nagyobb zavaroktól. Monasterly, a ki a szerbek között a vezérszerepre vágyott, 1694. év őszén a császári tisztek tudta nélkül értekezletre hívta össze a szerbeket Bajára. Hogy ott mi történt, azt nem tudjuk, de a bécsi kormány, a szerbek bajai gyűléséről értesülve, Monasterlyt megdorgálta s a szerbeket a jövőre nézve ily összejövetelek tartásától eltiltották, Starhemberg grófnak, a császári had akkori parancsnokának pedig meghagyták, hogy jobban ügyeljen rájuk.

A magyarok és a szerbek között már kezdettől fogva nem volt jó a viszony. Mikor 1695 jan. 31-én Bekey Jánost nevezték ki a bajai őrség parancsnokául, az ottani szerb katonák felmondták neki az engedelmességet. Berthóti főkapitány ugyan azonnal jelentést tett az esetről a főhaditanácshoz, kérve, utasítsák gróf Schlick tábornokot, hogy Bekeynek elégtételt szerezzen. Ugyanekkor panasz érkezett a titeli szerb őrség ellen is, a kik szomszédaikat folyton zaklatják. 1697-ben Schlick tett jelentést a becsei őrség rablókalandjairól. E mellett a császári tisztek is egyre panaszkodnak, hogy a szerbek elhagyják őrhelyeiket.

Miután ily körülmények között az egész szerb népet katonai fegyelem alatt tartani nem lehetett, a főhaditanács a hivatásos katonaságnak a többi néptől való elkülönítésével foglalkozott. 1696-ban már Starhemberg és Schlick tábornokok utasítást kaptak, hogy nyilatkozzanak, mennyi katonát lehetne az egyes véghelyekre beosztani s mikép lehetne a határőri katonát a földmíveléssel vagy állattenyésztéssel foglalkozó szerb néptől elkülöníteni. 1697-ben az udvari kamara is foglalkozott ezzel az ügygyel, melynek tanulmányozásával gróf Caraffa Nándor Károlyt bízták meg, a ki deczember 29-én Eszékre jött. Közbejöttek azonban a törökökkel folytatott béketárgyalások, melyek miatt a szerbek ügye egyidőre függőben maradt.

Határőrvidék szervezése.

A karloviczi békekötés (1699.) a szerbek ama reményét, hogy hazájokba visszatérhessenek, végleg meghiusította, úgy hogy ez időtől kezdve már nem vendégekül, hanem állandó lakosokúl tekintették őket. Lipót király már 1698-ban meghagyta a főhaditanácsnak, hogy a szerb határkatonaság állandó letelepítésére tervet készítsen. E végből az udvari főhaditanács kebelében külön bizottság alakult, melynek terve szerint Erdélytől a Maros, Tisza és a Száva mentében, le egészen az Una folyóig szervezendő Határőrvidék számára a folyók mentén egy órányi széles területet indítványozott elfoglalni. Az udvari főhaditanács kebeléből alakult bizottság javaslata közös értekezlet elé került, melyen az udvari kamara és a m. kir. udvari kanczellária kiküldöttei is megjelentek. A közös értekezlet után, 1700 július 9-én kelt legfelsőbb elhatározással gróf Lamberg Ferencz Zsigmondot bízták meg a maros-tiszai határőrvidék szervezésével, a ki erre nézve részletes utasítást nyert. Csakhogy a szervezés munkája a vármegyék ellenkezése, valamint a szervezési munkálatokkal megbízott közegek örökös czivakodásai, de még inkább a helyszínén tapasztalt nehézségek és a pénzhiány miatt csak igen lassan haladt előre. A Határőrvidék szervezésére kiküldött bizottság Aradon ütötte fel főhadiszállását. Az eredeti terv szerint Szabadka és Zombor kimaradtak volna a Határőrvidékből, de ez ellen Schlick tábornok felszólalt, miután nézete szerint a zombori és a szabadkai szerb katonaság lefegyverzése, a környéken elszaporodott zsiványok, tehát általában véve a közbiztonság szempontjából nem lett volna tanácsos. Pedig ekkor épen a szerbek voltak azok, a kik a közbiztonságot veszélyeztették. Kevéssel azelőtt, hogy a Határőrvidék szervezésének

előmunkálataihoz hozzáfogtak, a szerbek elégedetlenkedni, majd lázongani kezdtek és közülök többen átszökdöstek a határokon. Midőn gróf Lamberg ezekről értesült, Bécsbe küldött jelentésében azt javasolta, hogy ezzel a nyakas néppel nem kell alkudni ; a császár egyszerűen parancsoljon rájuk, s ha a szó nem használ, küldjön a nyakukra néhány ezred császári katonaságot. De ekkor Bécsben gróf Schlick Lipót tábornok kelt védelmükre, a ki mindenkor pártjukat fogta, különösen a magyarokkal és a vármegyékkel szemben.

A szervezéssel megbízottak hosszas tanácskozás után belátták a katonáskodással foglalkozó szerb népnek a többiektől való elkülönítésének szükségét, de az akkori viszonyok miatt mégsem foghattak hozzá. Hogy tehát a szerb népet megnyugtassák, 1700. év őszén megkezdték az összeírást, de az elkülönítést a következő évre halasztották és erre vonatkozólag 1700. november 12-én ideiglenes védőlevelet kaptak. Az összeírás Zombortól és Szabadkától kezdve, a Tisza és a Maros mentén, az erdélyi határig terjedt.

Bács vármegyének a Határőrvidék szervezésére kiküldött bizottsággal csakhamar meggyűlt a baja. A vármegye 1700 november 17-én Zomborban kelt átiratában panaszolja el azokat a bajokat, a melyeket a Határőrvidék szervezésére kiküldött bizottság neki okozott s a károkat, melyek a szerb miliczia miatt érik. A tehetősebb szerbek — úgymond az átirat — határőröknek állottak be, a közterhek alól kivonták magukat, melyek ekként a szegényebb néposztály vállaira nehezedtek. Arra kéri a vármegye a szervező-bizottságot, hogy Zombor, Szabadka, Zenta, Martonos, Zsablya és Petrovoszello helységeket, melyek főként földmívelőkből állanak, a közterhek lerovására kötelezze. De viszont a zombori szerbek is panaszt emeltek a vármegyei tisztviselők ellen, a kik nem tekintik a szerb nép szabadalmait, és a néppel keményen bánnak. Panaszkodik a kalocsai érsek ellen is, a ki nemcsak mint főpap, de mint főispán és a vármegye nagy részének földesura, rájuk küldi katonáit, a jobbágyi adózások behajtása végett. Miután a vármegye a szervezőbizottságnál nem ért czélt, panaszaival gróf Breuner Miksa Lajos hadi biztoshoz fordult. Ez újabb panaszában kimutatja a vármegye, hogy a szerbek közül igen sokan úgy bújnak ki a közterhek alól, hogy a miliczia közé vétetik fel magukat, pedig földmíveléssel foglalkoznak.

A vármegye ezúttal kimutatást is terjesztett fel, mely az összeíró-bizottság táblázataiból a „rácz nemzeti miliczia" vagyoni állapotát tünteti fel. A vármegye kijelenti, hogy a kimutatásban szereplő szerbek nagyobbrészt földmíveléssel foglalkoznak s mint ilyenek, előbb is fizettek a vármegye pénztárába ; de a katonai parancsnokok biztatására béke idején is katonáknak képzelik magukat és semmiféle közteherben vagy adóban nem akarnak résztvenni. Sokan közülök nem is voltak katonák, mégis mentességben akarnak részesülni, a mi a szegényebb néposztály romlására fog vezetni. Azért sürgeti a vármegye a milicziának a földmívelőktől való elkülönítését. Breuner gróf a vármegyének e panaszát felterjeszti az udvari főhaditanácshoz, hol Esterházy Pál nádor is felszólal a vármegye érdekében, sőt 1702 február 18-án maga kéri Lipót királyt, hogy addig, míg a bizottság ítéletet hoz, maradjanak meg a szerbek eddigi kötelezettségeikben. (Iványi István: A tiszai határőrvidék 1885. 156—157.) A főhaditanács a Határőrvidék szervezése dolgában 1702 május 8-án új utasítást adott ki, még pedig nemcsak a szerb katonaság, hanem az egész szerb nép számára, melynek keresztülvitelével gróf Breuner főhadibiztost, gróf Lamberget, gróf Volkra kamarai tanácsost bízták meg.

A kiküldött biztosok június 16-án tartották meg első összejövetelüket Szegeden, mely alkalommal kiszámították, hogy a tiszai Határőrvidék szervezésére a Tisza mentén 27.490 hold szántóföld szükséges, azonfelül Szabadkán és Zomborban a feloszlatandó határőrök számára ugyanennyi. Volkra azonban azt indítványozta, hogy a közlegényeknek a zsoldnak egy részét készpénzben fizessék ki, melyet Csongrád és Bács vármegyék hadiadójából, valamint a szegedi kamarai jövedelmekből akartak fedezni.

Ezután hozzáfogtak a katonáknak a földmívelőktől való elkülönítéséhez, melyet Szabadkán és Zomborban csakhamar befejeztek. A kimutatás szerint Szabadkán 108 lovas és 114 gyalogos kiérdemesült katonát találtak, a kik között 1758 hold szántóföldet osztottak szét. A szervező-bizottság a szerb katonaság létszámát 2000-nél jóval magasabbra tervezte s 1536 lovast és 2328 gyalogost, összesen tehát 3854 embert szándékozott a maros-tiszai Határőrvidékben elhelyezni, még pedig akként, hogy a szegedi parancsnokság alá 1891, a Maros vidékén pedig, A katonák elkülönítése

1965 ember legyen. A szegedi parancsnokság élére egy fökapitányt állitott Szegeden, mig Kanizsara, Becsére, Zentára, Zsablyára és Zomborba egy-egy kapitányt rendelt.

A tiszai Határorvidék összes állománya, a tervezet szerint, a következö lett volna: egy fökapitány, öt kapitány, egy német parancsnok Zsablyán. A lovasság 16 hadnagy, 16 zászlótarto, 16 örmester, 32 káplár, 725 közember, összesen 805 fo. A gyalogság: 12 hadnagy, 11 zászlótartó, 13 örmester, 44 káplár, 1000 közember, összesen 1080 fo. E létszám az egyes határörhelyekre a következöleg lett volna beosztva. 1. Szegeden a lovasságból: 4 hadnagy, 4 zászlótartó, 4 örmester, 8 káplár, 186 közember. — 2. Martonoson: a gyalogságból 1 hadnagy, 1 ormester, 2 káplár, 46 közember, összesen 50 fö; a lovasságból 1 zászlótartó, 1 káplár, 23 közember, összesen 25 fö. — 3. Kanizsán a lovasságból 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 örmester, 4 káplár, 90 közember, összesen 100 fö. A gyalogságból: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 ormester, 4 káplár, 93 közember, összesen 100 fö. — 4. Zentán a lovasságból 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 örmester, 4 káplár, 90 közember, összesen 100 fö. A gyalogságból: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, 93 közember, összesen 100 fö. — 5. Petrovoszellón a gyalogságból: 1 hadnagy, 1 örmester, 2 káplár, 26 közember, összesen 30 fö. — 6. Becsén a lovasságból: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 örmester, 4 káplár, 90 közlegény, összesen 100 fö. A gyalogságból: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 8 káplár, 186 közlegény, összesen 200 ember. — 7. Csurogon a lovasságból: 1 hadnagy, 1 örmester, 1 káplár, 27 közember, összesen 30 fő. A gyalogságból: 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 46 közlegény, összesen 50 ember. — 8. Zsablyán a lovasságból: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 örmester, 2 káplár, 45 közlegény, összesen 50 ember. A gyalogságból: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 örmester, 8 káplár, 186 közlegény, összesen 200 ember. — 9. Zomborban a lovasságból: 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 örmester, 4 káplár, 90 közlegény, összesen 100 ember. A gyalogságból: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 örmester, 4 káplár, 93 közlegény, összesen 100 ember. — 10. Szabadkán a lovasságból: 2 hadnagy, 2 örmester, 4 káplár, 90 közlegény, összesen 100 ember. A gyalogságból: 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 2 káplár, 45 közlegény, összesen 50 ember.

A szervező-bizottság tervezetét 1703 tavaszán tárgyalta, Kollonits bibornok elnöklete alatt, az udvari föhaditanács és az udvari kamara tagjaiból alakult bizottság, melynek határozatát a m. kir. udvari kanczelláriával is közölték. A kanczellária azonban ezúttal erélyesen szembeszállott a bizottság határozataival s az egész intézményt az ország alkotmánya és a magyar nemzet elleni sérelemnek nevezte, a Considerationes circa proiectum czím alatt tett észrevételeiben. (B.-B. vm. egyet. monogr. I. 335—385.)

A szervező-bizottság, hogy a főhaditanács utasításainak megfelelően a szerb népet a vármegyei tisztikar hatósága alól teljesen kivonja, és a vármegye adókezelésébe bepillanthasson, a legnagyobb erőszakoskodásoktól sem riadt vissza. A vármegye, élén a főispánnal, elkeseredetten tiltakozott a biztosok működése ellen, a kiknek munkáját tőle telhetőleg akadályozni igyekezett. Ez még jobban felbőszítette az amúgy is sok nehézséggel küzdő biztosokat, mire ezek megrohanták a vármegyei tisztviselőket, azokat állásukból elkergették és az egész közigazgatás működését beszüntették. Az állásától megfosztott tisztikar 1702. év július elején a királyhoz intézett elkeseredett hangú emlékiratban tárja fel azokat a méltatlanságokat, a melyeket a Határőrvidék szervezésére kiküldött bizottságtól elszenvednie kellett. De Széchenyi Pál kalocsai érsek, úgy is mint Bács vármegye főispánja, kinek földesúri jogait a bizottság működése jelentékenyen megcsorbitotta, írásban és élőszóval is sietett a királyt a történtekről értesíteni s a bajok orvoslását sürgetni. Az udvari kanczellária is védelmére kelt a szorongatott vármegyének s június 28-án rosszalását fejezte ki az udvari főhaditanács eljárása és a biztosok müködése fölött. Bár a kanczellária és az érsek-főispán 1702. év folyamán több izben sürgették a sérelmek orvoslását, ebben az évben azonban aligha értek el eredményt.

II. Rákóczi Ferencz.

Ily viszonyok között köszöntött a vármegyére az 1703. év. Ekkorra már a Határőrvidék szervezésére kiküldött bizottság befejezte működését. A szerb határőrség már el volt helyezve egyes őrállomásain, melyeknek csakhamar jó hasznát vette a bécsi udvar, nem ugyan a törökök ellen, hanem Rákóczi kuruczai ellen, a kik az év nyarán már egész a Tiszáig lobogtatták a szabadság zászlóit.

[illegible]

[illegible] 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, [illegible] közlegény, összesen [illegible] [illegible] — [illegible] 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 2 őrmester, 8 káplár, [illegible] közlegény, összesen [illegible] ember. — [illegible] 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, 94 közlegény, összesen 100 ember [illegible] 2 hadnagy, 2 zászlótartó, 2 őrmester, 8 káplár, [illegible] közlegény, összesen [illegible] ember [illegible] 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 őrmester, 4 káplár, 40 közlegény, összesen 50 ember.

[illegible] 1796 tavaszán tárgyalta [illegible] összeírásokat [illegible] a magyar nemzet [illegible] I. 335—388.)

[illegible] a [illegible] teljesen [illegible] és a nemesség [illegible] erőszakoskodásától [illegible] a bizottság működését [illegible] igyekezett. Ez [illegible]

[illegible] 1796 [illegible]

A ZENTAI CSATA.

(Eisenhut Ferencz festménye után).

Tán soha alkalmasabb időpont nem kínálkozott a magyar nemzet alkotmányos jogainak visszaszerzésére, mint akkor, a midőn a spanyol örökösödési háború a császár egész haderejét lekötötte. Itthon az 1698. évben kirótt törvénytelen hadiadó behajtása csak növelte az eddigi önkényes intézkedések miatt támadt elégületlenséget s még gyűlöletesebbé tette a nép előtt a szerbeket, a kiket az adóbehajtásokra is felhasználtak. Miután a császári haderő legnagyobb része a Rajnánál volt elfoglalva, vajmi csekély katonaság maradt idebenn, úgy hogy a császári hadsereg főereje akkor a szerb határőrvidéki katonaság volt.

A mint a felkelők feltartózhatatlanúl nyomultak előre a Tiszáig, az egész Alföld népe mozgásba jött. Rákóczi már kezdettől fogva arra törekedett, hogy a szerbeket a felkeléshez való csatlakozásra birja. Ezért még augusztus 9-én a székelyhídi táborból felhívást intézett hozzájuk. Csakhogy a Határőrvidék népe sokkal inkább a papság és a császári tisztek befolyása alatt állott, semhogy Rákóczi felhívása visszhangra talált volna náluk.

Rákóczi és Bercsényi Miklós még Lengyelországban elhatározták a szerbek megnyerését. A bécsi udvar azonban megelőzte őket, magához csábította a papságot, mely korlátlan hatalmat gyakorolt a nép fölött. Maga a szerb nép ugyan szivesen csatlakozott volna Rákóczihoz s a kuruczok között is folyton szolgáltak szerb katonák, de az egész szerb nép csatlakozását megakadályozta a pátriárka, a ki teljesen az udvar zsoldjában állott, honnan már 1703 november 22-én utasításítást nyert, hogy a szerbek között a felkelést szervezze. Így azután a szerbek mindenütt a magyarok ellen fordultak.

Szeptember közepe táján a kuruczok Csongrádnál a császáriaktól kemény vereséget szenvedtek, a mi lényeges befolyással volt a bácskai szerbek további magatartására. Báró Kyba császári tábornok, a bródi és a szávamelléki szerb hadak vezére, e sikertől elbizakodva, szeptember 29-én Szegedről nagyhangú, mocskolódó kiáltványt intézett a néphez, a melyben Rákóczit és Bercsényit hitszegő pártütőknek nyilvánította s a népet felkelésre szólította fel a kuruczok ellen. A csongrádi csatavesztés hatása alatt az óhitű papság a legnagyobb buzgalommal terjesztette e kiáltványt a tiszai szerbek között, a kiket sikerült feltüzelni a kuruczok ellen. Néhány nap alatt mintegy 30000 szerb fegyveres állott harczra készen, a kiket báró Kyba Szegedről Halas felé vezetett, hogy a kuruczoktól szorongatott Szolnokot megsegítse. Szerbek fölkelése.

Ekkor azonban megfordult a koczka. Szolnok ugyanis ekkor már a kuruczok kezében lévén, egy kurucz csapat Deák Ferencz vezérlete alatt Halas felé vette útját, a hol a szembejövő szerbekkel október 13-án megütközött. A kurucz had ezúttal derekasan megállotta helyét, mert bár közülök 234-en estek el, a szerbeket megverte, sőt maga a fennhéjázó báró Kyba is elesett. A szétszórt szerb had pedig Kecskemét pusztításával állott boszút.

Rákóczi október havában az időközben szintén kuruczczá lett báró Károlyi Sándort küldte Kecskemét vidékére, hogy a felkelést szervezze és a vidéket megvédje a bácskai szerbek támadásaitól. A míg Károlyi Kecskeméten volt, a szerbek nem mozdultak ki Bajáról, de alig távozott, a szerbek ismét Kecskemét vidékére törtek és a dunamelléki községeket fosztogatták. Kecskemét és Nagykőrös városa tovább nem tűrhetvén a bácskai szerbek garázdálkodásait, 1703 november havában küldöttséget menesztettek Bécsbe, hogy az udvari főhaditanácsnál szorgalmazzák a szerbek megfékezését. A küldöttség panaszaira a m. kir. udvari kanczellária 1703 deczember 5-én a következő leíratot intézte latin nyelven a bácskai szerbek egyik vezéréhez, Monasterly Jánoshoz :

Tisztelt Vitézlő Úr ! Ismételve és szüntelenül nehéz panaszok érkeztek Pest, Pilis és Solt és Bácsmegyék s a szomszéd helyek lakositól császár és király Őfelsége legkegyelmesebb urunkhoz, az uraságod kormánya és vezénylete alatt lévő rácz nép és katonaság ellen ; mikép akár meghagyásából, akár engedelméből, majd számosabban, majd kevesebben azok a városokra és falvakra rohanni, iszonyú zsákmányolást, gyilkolást, barmok falkástól való elhajtását, s tetszés szerint az erőszak minden nemét szabadon elkövetni merészlik és szokják, s már az ő felsége iránti hűségben eddig is megmaradt szegény néptől nyolczezer marhánál többet, legközelebb pedig magából Kecskemét városából mintegy négyezer darabot elraboltak légyen, siralmasan panaszolták ; és mivel az említett rácz katonaság nem a haza veszedelmére, elpusztítására s a császári hű alattvalók fosztogatása végett bízatott uraságod vezényletére ; a fölebbvalókat és tiszteket

pedig, kiknek kötelessegükben áll minden kihágást és erőszakot meggátolni, a kik az ön kormánya alatt allanak, megzaboláznia, az ily gonosztettektől elriasztania és elvonnia kellene; de hasonló esetekben az elnézők, vagy alattvalóik iránt engedékenyek, könnyen megegyezéssel, ha nem nyilvános meghagyással vádoltathatnak s következőleg amazokért felelősséggel tartoznak: ugyanazért vitézlő urasagodat ezennel hivatalosan és komolyan intjük és serkentjük, hogy a reá bízott katonasagot az olyatén embertelen kihágásoktól szigorúan eltiltani s jövőben fékentartani, a károsoknak elégtételt szolgáltatni, s azoktól jogtalanul s erőszakkal elvett javakat nekik visszaadatni, a bűnösöket pedig példásan megfenyíteni el ne mulaszsza. Így önmagáról és övéiről gondoskodni fog, hogy jövőben azok helyett felelősségre ne vonattassék. (Századok 1868. 550—551.)

Monasterly János a nagykőrösi és a kecskeméti követeknek Bécsbe utaztáról értesülvén, megszeppent és hogy az udvar kegyét el ne veszítse, deczember elején Bajáról kelt körlevelében felhívta a környékbeli községeket, hogy a hol a ragadozókat, a szegénység pusztítóit találják, fogják el s vagy Budára, vagy ő hozzá szállítsák. Egyúttal figyelmeztette a lakosságot, hogy a kinek marhája elveszett, jelentkezzék nála, mert ő egynéhány marhát elvett, melyeket egyes fosztogató szerbek hajtottak el a helységekből; a ki tehát bebizonyítja tulajdonjogát, annak át fogja adni. Monasterly jóindulata kissé megkésett, mert ekkorára csupán Kecskemét határából közel 8000 darabot hajtottak el a szerbek.

Eközben a kuruczok ismét megszállották Kecskemétet, de lejjebb nem hatoltak. A szerbek pedig, tán a nagy hideg vagy a bécsi leirat hatása alatt, abbahagyták garázdálkodásaikat. Ezzel mintha némi közeledés történt volna a kuruczok és a szerbek között. 1704 január 13-án a bácskai szerbek egy küldöttsége jelent meg Károlyi Sándor sümegi főhadiszállásán, hol felajánlván a szerbek csatlakozását a felkelőkhöz, segítségül 5000 emberből álló hadat helyeztek kilátásba. Mialatt azonban a szerbek küldöttsége Károlyinál járt, Deák Ferencz és Ilosvay Imre kurucz ezredesek, a kiknek feladata a bácskai szerbek fékentartása volt, január 15—20-ika között Kreutz császári vezérőrnagy és Monasterly János hadait megtámadván, szétugrasztották. E támadást, mely eléggé meggondolatlan volt, a szerbek az általuk felajánlott egyezség megsértésének tekintették s árulásnak bélyegezték. Ezért tehát egész dühvel támadtak a Dunántúlra, a hol vérlázító kegyetlenségeket követtek el. E félreértés volt egyik főoka annak, hogy a kuruczok és a szerbek között az egész szabadságharcz alatt többé közeledés nem történt s hogy a szerbek azontúl mindig a kuruczok ellen fordították fegyvereiket. (Századok, 1868. 544—548. Zsilinszky Mihály i. m. I. 276. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. Magyar Tört. Életrajzok I. 344., 346—47. Millenn. Tört. VII. 553.)

A szerbek kegyetlenségei.

Rákóczit e vérlázító kegyetlenségek hírére elhagyta a türelme s elhatározta, hogy vagy teljesen kiirtja a szerbeket, vagy az ország elhagyására kényszeríti őket. Bercsényi ugyan eleintén erősen ellenezte a szerbek elleni hadjáratot. „Hagyjon békét Nagyságod az ráczoknak" — írja 1704 április 17-én Nagyszombatban kelt levelében — „hagyjon békét Szegednek, megfizet Pap Istók is az ráczoknak, az pusztai eb az anyjukkal". Június havában azonban maga Bercsényi is belátta, hogy a szerb pusztítások mindaddig fognak tartani, míg Szeged a császáriak birtokában lesz. 1704 június havában, mialatt túl a Dunán véres harczok folytak a kuruczok és a császáriak között, Rákóczi Soltnál ütött tábort, hogy a bácskai szerbeknek Heisster hadaihoz való csatlakozását megakadályozza. Június 27-én azonban felszedte táborát és a római sánczok felé vonult. Kikerülvén a Duna mentén a nehezen járható Sárközt, hadával Kiskőrösre vonult, hol már várta gróf Esterházy Antal a Kecskemét, Nagykőrös és Czegléd városoktól kiállított kocsikkal és a szolnoki ágyúkkal.

Kuruczok bosszúja.

Esterházy Antal, Rákóczi hadainak megérkeztekor, június 29-én, legott kocsikra ültette gyalogságát és váratlan gyorsasággal Báthmonostora alatt termett, melyet megtámadott és a hol, szerb források szerint, a kuruczok hajmeresztő kegyetlenségeket vittek végbe és az összes ott talált kalugyereket legyilkolták. Báthmonostorának megtámadása rémes jeladás volt a szerbeknek a menekülésre. Báthmonostoráról az egész kuruczhad Bács vára alatt termett, melyet akkor a báró Nehem-féle ezredből száz ember őrzött, Fluck kapitány vezérlete alatt. A kuruczok váratlan gyors megjelenése rendkívüli zavart okozott az őrség soraiban. Az őrség fellázadt tisztjei ellen, Fluck kapitányt megkötözték, a várat pedig feladták a kuruczoknak. A kuruczok azonban nem szállották meg a várat, mely

a lángok martaléka lett. Némelyek szerint Fluck kapitány gyújtotta fel, mások szerint a kuruczok. A tűz átterjedt a helységre is, a hol szintén mindent elpusztított. Ekkor lett a lángok martaléka a ferenczrendiek temploma és zárdája és ekkor semmisült meg a vármegye levéltára is.

Rákóczi a győzelem jeléül július 4-én kilencz zászlót küldött a solti táborba, azután a kurucz lovasság szélvészként száguldott le egészen Titelig, honnan, Rákóczi július 12-én értesítést küldött mostohaatyjának, Thököly Imrének a kivívott sikerekről. Útközben a kurucz had komoly ellentállással seholsem találkozott. A szerbek a kuruczok elől a Szerémségbe, Temesközbe menekültek; a kiknek pedig nem volt idejük elfutni, azok a nádasokba rejtőztek. A kuruczok azonban valóságos hajtóvadászatot rendeztek ellenük; a nádasokat felgyújtották, a mezőkön talált gulyákat elhajtották, a mocsarakban talált népet pedig leölték. Borzasztó kegyetlenséggel folyt a háború. Rákóczi maga is elismeri emlékirataiban, hogy ez a hadviselés nem vált becsületére, de kénytelen volt katonáinak szabadkezet engedni, a kik nagyrészt Kecskemét vidékéről valók lévén, a szerbek részéről az övéik ellen elkövetett kegyetlenkedésekért ilykép gyakoroltak visszatorlást. Titelről a kurucz had Szeged felé vonult s a nyári forróság ellenére gyorsan haladt előre. Július 19-én már Martonosnál állott. Ellenség csak az úgynevezett Fekete víznél, Zenta és Martonos között mutatkozott. A diadalittas kuruczok azonban szélvészként támadtak a szerbekre, a kiket teljesen szétszórtak. Ötezer szerb elesett, ezerötszáz pedig vízbefúlt. Martonosról a kuruczok Szeged alá vonultak, melyet julius 20-án körülzártak. (Márki Sándor i. m. I. 340. Zsilinszky Mihály i. m. I. 278. Iványi István: A tiszai határőrvidék. 1886. 131. Millenn. Tört. VII. 565.)

A kuruczok közeledtére a szegedi várkapitány közel 8000 szerb katonát összpontosított, megeskettetvén őket, hogy utolsó csepp vérükig védeni fogják a várat. Szegeddel Rákóczi nem is boldogult s ezért augusztus 12-ike után felszedte táborát s Kecskemét felé vonult hadával.

Időközben a Selmeczbányára áttett béketanácskozások alatt 1704 szeptember 25-én fegyverszünet jött létre a császáriak és a kuruczok között, mely november 1-ig meghosszabbíttatott. Míg a fegyverszünet tartott, azalatt a szerbek békében maradtak, miután báró Globitz császári tábornok, Szeged parancsnoka, szeptember 25-én és október 7-én közzétett hirdetményeiben a szerbeknek kötél, kerékbetörés és karóbahúzás terhe alatt eltiltotta a kuruczoktól megszállott területek fosztogatását. A fenyegetés használt is, a mi azonban a kuruczokban azt a reményt ébresztette, hogy sikerülni fog nékik a szerbeket a felkelés ügyének megnyerni, sőt Rákóczi ismét fel is vette velük az alkudozásokat. Felszólította Csernajovics Arzén pátriárkát, hogy a szerbekkel tartson gyűlést, biztosítsa a szerb népet sérelmei orvoslásáról. A pátriárkának 20.000 forintot ígért fáradozása jutalmául, Hellebrondt János ezredest pedig megbízta, hogy közvetetlen tárgyaljon vele. Az ezredes, a ki nagy barátja volt a szerbek kibékítésének, buzgalommal fogott feladatához. A szerbek is jól fogadták, megigérték neki, hogy ezentúl békében fognak élni és többé nem hadakoznak a magyarok ellen. Ellenben a pátriárkával nem sokra ment. Csernajevics sokkal többet várt a bécsi udvartól, mint a mennyit neki Rákóczi adhatott s ezért nagyon tartózkodóan fogadta Hellebrondt ajánlatait. Az alkudozások híre eljutott Bécsbe is, hol már a külföldi követek is értesültek róla, sőt az angol követ ez év végén már arról is értesíté kormányát, hogy a szerbek és a kuruczok között egyezség történt. *Fegyverszünet.*

Hellebrondt ezredes a kuruczokat visszatartotta Bácska pusztításától. De októberben, mivel a szerbek szüretelni készültek, csapatával egy fordulót tett Szabadka és Baja felé, hogy megtudja, csakugyan meghódoltak-e, s nem forgatnak-e valami csalárdságot a fejükben. Örömmel újságolta azután ebből az útjából október 4-én kelt levelében, hogy a Zombor vidéki szerbek nyugodtan szántanak, vetnek s gazdálkodnak, a bajaiak pedig a szüretre is feljöttek. A szerbek között tehát ekkor a békés áramlat kerekedett felül, mely még a fegyverszünet után is jó darabig megmaradt, míg a császári tisztek és a pópák őket ismét a magyarok ellen tüzelték.

A fegyverszünet leteltével az ellenségeskedések ismét kezdetüket vették. Az alföldi hadjárat vezetésével Rákóczi ekkor Bottyán Jánost, a vitéz kurucz dandárnokot bízta meg, a ki a fegyverszünet folyamán, október 10-én esküdött neki hűséget. Rákóczit e megbízatásában az is vezérelte, hogy Bottyán Csongrád *Bottyán János.*

vármegyében is birtokos lévén, a császáriaktól okozandó károk ellensúlyozása kétszeres érdeke volt. Még mielőtt Bottyán átvette volna az alföldi hadak fölötti vezérletet, már megkezdődtek a csatározások a Bácskában, a császáriak és a kuruczok között.

E csetepaték azonban, Hellebrondt levelei szerint, nem annyira a szerbek, mint a császáriak vezérlete alatt, az egyes erősségekben elhelyezett szerb őrségek ellen folytak.

Bottyán újból felszólítást intézett a szerbekhez, hogy a kuruczokhoz csatlakozzanak, sőt hajlandó lett volna őket rendes zsold mellett alkalmazni. De a pópáktól felizgatott szerb nép hallani sem akart Bottyán ajánlatáról. Ennek következtében Bottyán, ki időközben Érsekújvárról leérkezett, megindította ellenük a hadjáratot.

Bottyán megjelenése új erőt öntött a kuruczokba. A kurucz lovasság Szeged, Földvár és Péterváradsáncz alá nyomult, majd átkelvén a Dunán, a Szerémségbe tört ; egy másik csapat Titelig száguldozott, s az e vidéken tartózkodó szerbeket elűzve, Péterváradtól és Szegedtől elvágta az élelemszállítást. Hogy pedig a dunai közlekedést hatalmában tartsa, Földvárnál és Soltnál sánczokat építtetett, miáltal a péterváradi őrség és a budai vár között az összeköttetés teljesen megakadt. Bottyán deczember 13-án már Kúnszentmiklósnál táborozott, s miután Rákóczi őt ismét Nagyszombatba rendelte, eltávozta előtt Földvárról, deczember 15-én, újabb kiáltványban hívta fel a szerbeket a békén maradásra. Eltávoztával csupán a Solti sánczok őrizetére maradt vissza 1200 kurucz, mire a bácskai és a marosmenti szerbek ismét mozogni kezdtek. A fejedelem főhadiszállásán azonban ez újabb mozgolódásról még mit sem tudtak. 1705 február 2-án Bercsényi Miklós a többek között azt írja Bottyánnak, hogy miután a szerbek az ellenségeskedést megszüntették, iparkodjék őket továbbra is megtartani békés magaviseletükben. Mikor azonban a szerbek újabb mozgolódásainak híre Rákóczihoz jutott, 1705 márczius 2-án újabb intőlevelet intézett hozzájuk, melyben őket három hét alatt hódoló küldöttség menesztésére szólította fel, mert különben tűzzel-vassal fogja elpusztítani őket. A hódoló küldöttség helyett azonban a marosmelléki szerbek Arad mellett összegyűlvén, május 24-én Madarast és Kúnhegyest (Kiskúnhegyest) váratlanul megrohanták, a két helységet kirabolták és felgyújtották. Károlyi Sándor, a ki ekkor vette át a tiszántúli sereg fölötti parancsnokságot, Nyiry ezredest küldte a szerbek ellen, a ki azonban az első összeütközés alkalmával 45-öd magával elesett s két ágyúja is odaveszett. De a visszavonuló szerbeket Károlyi és Berthóti István szolnoki kuruczkapitány üldözőbe vevén, a visszafoglalt két ágyún kívül még hármat elvettek a szerbektől s egész Gyuláig üldözték őket. Ezalatt Bottyán János is megérkezvén az Alföldre, egész a Száváig száguldozott hadával és a kezeibe került szerbeket irgalmatlanul levágatta. (Thaly Kálmán : Bottyán János élete. — Márki Sándor i. m. I. 348. — Századok 1868., 625., 631.)

Ujabb csatározások.

Az ekként megriasztott szerb nép 1705 nyarán békében maradt, a minek a kuruczok nagyon örültek, mert bálványozott vezérük, Bottyán János, ez év nyarán sebei miatt súlyos betegen feküdt Kecskeméten. Október elején azonban ismét a szerbek fészkelődéseiről érkeztek hírek, sőt arról is beszéltek, hogy a Szeged melletti Tápé falu hídjánál 15 zászlóalj gyűlt egybe. Bottyán, hogy a szerbek támadását megelőzze, két ízben is egy-egy lovas hadosztályt küldött ellenük, melyek október 12-én Martonoson, Magyarkanizsán és Zentán át Péterváradig száguldoztak, honnan október 16-ára számos szerb fogolylyal tértek vissza Halasra. A foglyokat Bottyán leölette.

E portyázások alkalmával, miként Bottyán Esterházy Antalhoz október 15-én és október 31-én írt leveleiben írja, a kuruczok közül senki sem esett el, csak többen megsebesültek ; a gazdag zsákmány pedig növelte a kuruczok harczi kedvét. A mint azonban Bottyán, sebeiből felépülve, Kecskemétről kivonult s a Duna tulsó partjára ment át hadával, a bácskai szerbek deczember hó elején megint a Kiskúnságra törtek. Ekkor csupán Hellebrondt hada tartózkodott Kecskemét tájékán, a ki 1706. év elején sürgősen értesítette a Sopron ostromával elfoglalt Bottyánt a szerbek garázdálkodásairól. Bottyán e hírre ismét a szerbek ellen indult s mivel őket a Dráván túl óhajtotta meglepni, hogy e hadjárata alatt Kecskemét városát megmentse a szerbek esetleges támadásaitól, Dunaföldvárról már február 24-én kéri Rákóczit, hogy Csajághy János kapitányt valami ezer

gyalogossal, 1000 lovassal és két taraczkkal, a martonosi, zentai és kanizsai szerb miliczia ellen küldje. Rákóczi már márczius 19-én tudósítja Bercsényit, hogy Csajághy Ráczkanizsát és Martonost összeégetve tért vissza Kecskemétre. Ezalatt Bottyán, Hellebrondt hadaival egyesülve, átcsapott a Dráván s az ott tanyázó szerbeket szanaszét szórta.

Bottyán János dunántúli sikerei következtében a császáriak kiszorultak innen, mire az udvari főhaditanács 1706. év elején gróf Rabutin Lajos tábornokot a Dunántúlra rendelte. De Rabutin e parancsot csak később foganatosíthatta, mert időközben ismét fegyverszünet volt a hadakozó felek között.

A száznapos fegyverszünet lejárta után (1706 július 24.) újra megkezdődtek a hadműveletek. A magyarországi császári hadak új fővezére, gróf Starhemberg Guidó, azt a megbízást nyerte az udvari főhaditanácstól, hogy gróf Rabutin Lajossal együtt működjék s Felső-Magyarországra nyomulva, két tűz közé szorítsa a felkelést. Rabutin július 25-én csakugyan kiindult Kolozsvárról és előbb Nagyváradra, majd onnan a Tisza felé vette útját. Nehem Dietrich Henrik péterváradi parancsnok ugyanekkor 4000 szerbbel és nagyobb német csapattal Rabutin elé ment, a kivel Szentes táján akart egyesülni. Csakhogy az egyesülés nem ment könnyen, mert a kuruczok Jenőnél táboroztak. Rabutin tehát Szeged felé vette útját, itt átkelt a Tiszán, de nem mert a Dunának menni, hanem Szolnoknak tartott. Közben a kuruczok a halasi elsánczolt táborukból Ilosvay Imre és Bikk László vezérlete alatt egyre Szeged körül leselkedtek és a „németkében" sok kárt tettek. Nehem e közben szintén elérte a Tiszát és augusztus 25-én Csongrádnál egyesült Rabutin agyonhajszolt hadával, melyet Nehem szerb csapatai mentettek meg a végpusztulástól. Szolgálatuk elismeréséül I. József 1706 szeptember 27-én megerősítette a szerbek kiváltságlevelét, melyet I. Lipót király adott nekik.

Nehem hadainak átvonulása és a halasi kuruczok portyázásai rendkívül nagy áldozatokat követeltek a vármegyétől. A pusztulás képét élénken megvilágítja Bercsényinek 1706 november 17-én kelt levele, a melyben Bácska pusztulásának ecsetelésekor többek között azt mondja, hogy lovasságát Szeged tájékára küldötte, mire a szegediek azt válaszolták, arra a vidékre bizony ne küldje seregét, mert hacsak Zentát, Szabadkát, Kanizsát és e helységek környékeit fel nem veri, másutt semmit sem fog találni ; ha pedig mélyebbre akarna nyomulni, legalább két hétre való kenyeret vitessen magával. (Thaly Kálmán : Arch. Rak. V. 321.)

1707. év elején azonban Károlyi Sándor átkelvén a Tiszán, február 18-án Makóra, 21-én Csanád alá érkezett, honnan február hó végén Berthóti Istvánt egy lovascsapattal a Bácskába küldte portyázni, mire viszonzásúl a szerbek április 3-án kora reggel rátörtek a védetlen Kecskemétre, melyet kirabolták és felgyújtották. Fosztogatás közben 394 embert, közöttük több török kereskedőt legyilkoltak. Ha Nagykőrösről idejében a segély meg nem érkezik, Kecskemét végpusztulásra jutott volna. A nagykőrösiek közeledtére azonban a szerbek nagy zsákmánynyal és számos fogolylyal a tiszai Határőrvidékre vonultak vissza, honnan a foglyokat Péterváradra szállították.

A kecskemétiek, elfogott rokonaik kiváltása érdekében, a péterváradi és a szegedi parancsnokokhoz fordultak, a kik azonban elsősorban a Berthóti által elfogott szerbek szabadonbocsátását követelték. A tárgyalások megindultával a péterváradi parancsnok május 9-én 110 kecskeméti foglyot Szegedre kísértetett, ezeknek nagy része azonban az úton elhalt, többen pedig megszöktek.

A Kecskeméten legyilkolt török kereskedők miatt azonban a bécsi udvarnak gyűlt meg a baja a portával s a török beavatkozást csak hosszabb diplomácziai tárgyalásokkal lehetett elhárítani. Végre akként egyeztek meg a portával, hogy a kecskeméti mészárlásban részt vett szerbek családonként két-két, a többiek egy-egy forintot fognak fizetni kártérítésül. A szerbeknek egyidőre el is ment a kedvük hasonló támadásoktól.

Rákóczi ekkor Szent-Miklósy Jánost a jász ezerrel, Szűcs Farkast a szegediekkel és Csajághy Jánost némi gyalogsággal a három város oltalmára küldte. De mivel a kuruczok nem hatoltak lejjebb, a szerbek pedig békében maradtak, az 1707. év folyamán nevezetesebb hadiesemény nem történt a vármegye területén. (Reizner : Szeged tört. I. 221. Márki Sándor dr. i. m. I. 350. — Századok 1868., 703.) Csak 1708 április havában jött ismét hír a bácskai szerbek készü-

lődéseiről; de Sotér Tamás ezredes állandóan résen állott. Midőn ezt a szerbek megtudták, egyelőre lemondtak a támadásokról.

Az ónodi gyűlés után. Az ónodi gyűlés után, az udvar végre komolyan kezdett foglalkozni a magyar országgyűlés egybehívásával, mert valamely alkotmányos testülettel szándékozott az ónodi gyűlés határozatait törvényteleneknek nyilvánítani. 1708 február 29-én József király Pozsonyba hívta össze a rendeket. Ezen az országgyűlésen Bács vármegye is képviselve volt, de hogy kikkel, azt nem állapíthatjuk meg; valószínű, hogy a szerb határőri katonaság főbbjei képviselték a vármegyét, mert az önkormányzati élet teljesen szünetelt s magyar ember még akarva sem maradhatott volna meg az akkori viszonyok között a mai vármegye területén. Az országgyűlésen megjelent a szerbek új pátriárkája: Diakovics Ezsaiás is, a ki a szerbek nevében egy emlékíratot nyújtott át, a melyben országos állásuk elismerését és jogviszonyaik szabályozását kérelmezték. Miután az országgyűlés kérelmöket kedvezően fogadta, a bácskai szerbek 1708. év nyarán Nagykörös, Czegléd és más magyar helységek elpusztításával akarták hálájukat kimutatni. Nagykőrösön azonban, a hol már előre értesültek a szerbek szándékáról, felkészülve fogadták őket, s szeptember hó 11-én vitézül visszaverték a támadókat, mire a szerbek, kocsikra rakván sebesültjeiket, meg sem állottak Szegedig. (Iványi István: A Tiszai Határőrvidék. Hazánk, 1886., 136. — Századok 1868., 706. Zsilinszky Mihály: Az 1708. évi országgyűlés.) Rákóczi ekkor Béri Balogh Ádámot és Szűcs Istvánt küldte ellenük, az utóbbi, a kit a kuruczok „a ráczok ostora" néven tiszteltek, több lovastámadással torolta meg rablókalandjaikat.

A kurucz fölkelés hanyatlása. A trencséni vereség (1708 augusztus 3.) végzetes volt a kuruczokra nézve. Bekövetkezett a rohamos hanyatlás. A hosszas küzdelem alatt elfáradt magyar népen a csüggedés vett erőt, a mihez még a rettenetes pestis-ragály járult, mely 1708-ban a török területről Aradon és Csanádon átcsapott a Duna—Tisza közére is. Kecskemét, Czegléd és Nagykőrös lakosai, a kik legjobban ki voltak téve a támadásoknak, hogy a szerbek pusztításaitól megmeneküljenek, bejelentették Budán és Szegeden hódolatukat. E meghódolás azonban időelőtti volt, miután 1709. év elején a kuruczok még nem szorultak ki a Duna—Tisza közéről. Az év elején Szemere László kurucz dandárnoknak 3 lovasezredből álló dandárát küldték Pest vármegyébe telelőre. E dandárból Sőtér Tamás és Nyúzó Mihály a Rákóczitól Konstantinápolyba küldött követség kiséretéül rendeltetvén, midőn a követeket a török területig elkisérték, Makóról visszajövet, az aradi vár körül tanyázó szerbeket levagdalták.

A kuruczoknak ezt a támadását a bácskai szerbek nem hagyták bosszúlatlanul. Alig hogy kitavaszodott, Kecskemét alá csaptak és a többi között Szűcs István lovashadnagy marháit elhajtották. Erre Szűcs István két hét alatt talpra állította Kecskemét, Czegléd és Kőrös lovasságát s azzal Bács vármegyére tört, s miként gróf Herberstein Ernőnek Szegedről május 17-én a kecskeméti tanácshoz intézett leveléből értesülünk, egész Bács helységig hatolva előre, nagymennyiségű szarvasmarhát, lovat hajtott el, sőt az ottani jobbágyok közül is többet foglyúl ejtett. (Századok 1868. 713.) Erre a bácskai szerbek május 21-én a legkevésbbé védett Czeglédre törtek, a várost felprédálták, több embert megöltek és a lakosok közül 18-at magukkal hurczoltak.

1709. év tavaszán a pestis a Duna—Tisza közén mindegyre több áldozatot követelt. A kuruczok nem bocsátottak több hadat e vidékre, hogy a ragály áldozatául ne essenek. Nyáron azonban, a mint a ragály kissé alábbhagyott, a szerémségi és a bácskai szerbek ismét gyülekezni kezdtek és hír szerint Kecskemét, Czegléd és Jászberény megtámadására készülődtek. Bottyán János, a ki ekkor Selmeczbányánál a császáriakat véres ütközetben visszaverte, futártól értesülvén az alföldi városok szorongatott helyzetéről, gyorsan a szerbek ellen indult. Lovasságát előre küldvén, ő maga táborkarával és a gyalogsággal a három alföldi város védelmére sietett, de útközben szept. 27-én a tarnaőrsi táborban elhúnyt.

1709. év őszén a Duna—Tisza köze is a császáriak birtokába került; a kuruczok elvonultak, a szerbeknek pedig többé nem akadt dolguk, mert a szegedi várparancsnok szigorúan megtiltotta nekik Kecskemét és a többi városok háborgatását. 1710-ben gróf Herberstein szegedi várparancsnok azonban még egyszer hadba szólította a szerbeket, mert Rákóczi, XII. Károly vert hadából

mintegy 3000 zsoldost, a kik magyar területre menekültek, felfogadván, a Potoczki vezérlete alatt álló lengyel csapattal együtt a Tisza-vonal védelmére állította fel, sőt egy részüket Kecskeméten szállásolta be. Erre Herberstein a bácskai szerbekkel Kecskemétre tört, a lengyeleket szétverte és közülök sokat elfogott. (Századok 1868. 716.) 1710 nyarán a Duna—Tisza közén a kuruez világnak már vége volt.

A szerbek visszatértek házi tűzhelyeikhez és a Szerémségbe menekültek is haza vágyódtak. A közel egy évtizedig tartott küzdelem alatt az egész vármegye sivataggá vált. Az a kevés számú nép, mely e rettentő küzdelmet túlélve, visszatért, nem ismert többé egykori lakóhelyére. Évtizedek kitartó munkájára volt szükség, hogy a vármegye újjászülethessen és a jövő fejlődésének alapjait lerakhassa.

3. *A XVIII. század és a franczia háboruk kora. 1711—1815.*

A szatmári békével új korszak, a belső átalakulás és a helyreállítás nagy munkája veszi kezdetét a vármegye történetében. A szabadságharcz alatt teljesen elpusztult a vármegye területe, a vármegye nemessége, tisztikara elmenekült, lakosai elbújdostak, a vármegye hivatalos iratai elvesztek, levéltára megsemmisült és miként a török hódoltság után, most is mindent újból kellett kezdeni. Bács vármegye a szatmári béke után.

A vármegyei önkormányzat, mely hosszú ideig tétlenségre volt kárhoztatva, csak lassan-lassan tért vissza rendes medrébe, s a szatmári békekötés után közel másfél év múlt el, hogy a vármegye újból szervezkedhetett.

A vármegye rendei első ízben 1712 decz. 1-én, gróf Csáky Imre érsek-főispán meghívására, a vármegye területén kívül, Kalocsán, az érseki székhelyen gyűltek egybe. E közgyűlésen mutatták be az 1712. évi június 2-án kelt új adománylevelet, melyet az érsek-főispán eszközölt ki III. Károly királytól az 1699. évi adománylevél helyébe. Ezen a közgyűlésen alakították meg a vármegye tisztikarát. Alispánná báró Pejacsevics Györgyöt, főjegyzővé Skvarics Jánost választották meg, a kit egyúttal az alispán helyettesítésével is megbíztak. Szolgabírák lettek: Grossics László a bácsi, Miklosics Majkó a bajai és Urbanecz Mátyás a zombori járásban, a kit egyszersmind a házipénztárosi teendőkkel is megbíztak. (Évkönyv 1893. évf. 158.) Az új tisztikarra hárult volna a vármegyei közigazgatás szervezése; e feladatában azonban jelentékeny akadályokba ütközött. A katonai hatóságok, az 1716-ban kitört török háborúk, a szerb határőrök féktelen kicsapongásai, mindmegannyi gátló tényezők voltak a vármegyei önkormányzattal szemben. Ehhez járult még a pestis-ragály, mely 1713-ban sem szünt meg teljesen. Ebben az évben újabb királyi rendelet intézkedett a ragály tovaterjedésének megakadályozására.

Még mielőtt az 1712. évi május havában megnyilt országgyulés megkezdte volna a tárgyalásokat, a törvényjavaslatok elkészítésére bizottságot küldtek ki, mely jún. 6-ára fejezte be munkáját. Az e bizottságtól beterjesztett törvényjavaslatok között ott találjuk, hogy Bács és Bodrog vármegyék, melyeket a törököktől visszafoglaltak, de a melyek eddig a császári udvari főhaditanács és a kamara igazgatása alatt állanak, Magyarországba visszakebelezendők. A rendeket e javaslat nem elégítette ki és a két vármegye visszakebelezésén kívül, még az ország területi épségét sértő tiszai Határőrvidék megszüntetését is kérelmezték.

III. Károly király, a ki alig néhány nappal a bizottsági munkálatok befejezte előtt, Bács vármegyét, habár megnyirbált területtel, visszaállította, júl. 11-én adott válaszában a rendek kérelmét méltányosnak találta, de annak teljesítése, úgymond a leirat, sok nehézségbe ütközik, mert katonai és politikai érdekeken kívül jelentékeny akadályul szolgál az a körülmény, hogy az újra alakítandó Bács és Bodrog vármegyék határait megállapítani nem lehet. A tiszai Határőrvidék tehát még továbbra is a vármegye joghatóságától független területet alkotott. A rendek előterjesztésének azonban mégis lett annyi eredménye, hogy a pestis miatt az 1712. évben megszakított országgyűlésnek 1714 szept. havától 1715 június 15-ig terjedő végszakában, a m. kir. udvari kanczellária javaslatára, III. Károly király Bodrog vármegyét is felélesztette. Ez az intézkedés azonban az alsó Duna—Tisza közén az állapotokat még zavarosabbá tette s közel két évtizeden át tartó bonyodalmak szülőoka lett. Bodrog vm. újabb fölélesztése.

Az állandó katonaság eltartására kivetendő új adók a közterhek igazságosabb felosztását tették szükségessé, melyek az ország gazdasági és népességi viszonyainak ismeretét követelték. Különösen a törökök által visszafoglalt terület teljesen ismeretlen volt a közteherviselés szempontjából. A török hódoltság megszünte után Bács-Bodrog vármegye területén 1699-ben volt ugyan egy összeírás, de ennek adatai elveszítették értéküket, mert a szabadságharcz teljesen felforgatta az itteni viszonyokat. Az országgyűlés még 1715-ben hozta meg az összeírást elrendelő törvényt, melyet még ebben az évben foganatosítottak. Mielőtt azonban ennek előadásához fognánk, lássuk, minő bonyodalmakat okozott Bodrog vármegye felélesztése.

A bodrogi új főispán.

Még együtt volt az országgyűlés, midőn III. Károly király 1715. év első napjaiban gróf Nádasdy Pált, Fogaras örökös urát, Amália herczegnő kamarását és a császári rezidenczia palotagrófját, Bodrog vármegye főispánjává kinevezte s 1715. évi jan. 18-án, az elveszett kiváltságlevél helyett, mint az oklevél mondja, a régihez hasonló új czímeres pecsétet adott. Mikor ezt az adománylevelet kiállították, sem Bécsben, sem itthon Magyarországon senkinek sem volt tudomása a régi Bodrog vármegye határairól, csak annyit tudtak, hogy Bács vármegye szomszédságában, a Duna és a Tisza egybefolyásánál terülhetett el.

Ezt látszik kifejezni a vármegye részére 1715-ben adományozott czímer is, mely Péterváradon alúl, a Tiszának a Dunába torkolásánál emelkedő Bodrog várát akarja feltüntetni. A paizs közepén folyó víz a Duna lenne, melybe rézsút, két zöld part hoszában, a Tisza ömlik, míg hullámai fölött vadkacsa repül. A Duna folyamon túl, balra, Bodrog kéttornyos vára, jobbra a háttérben hegyek lánczolata s fölötte ragyogó arany nap és ezüst-csillag van ábrázolva. (Királyi könyvek: XXX. 427.)

Főispánja és czímeres pecsétje tehát már volt Bodrog vármegyének, de területe nem volt kikerekítve. Gróf Nádasdy Pál főispán a Duna—Tisza szögét tekintvén Bodrog vármegye területének, a vármegye székhelyét Péterváradi-Sáncz — vagyis a mai Ujvidék — helységbe tette át, mely akkoriban részben katonai, részben polgári igazgatás alatt állott. Nádasdy 1715 márcz. 25-ére tűzte ki beiktatását, melyre a szomszéd Bács vármegyét és a katonai hatóságokat meghívta. A katonai hatóságok azonban nem szívesen látták az új vármegye alakulását. Löffelholz, péterváradi parancsnok nem is ment el a beiktatásra. Hasonlóan távol maradt Cornet József, a szegedi kamara tiszttartója is, a ki éles szemével hamar észrevette a helyzet tarthatatlan voltát, melynek már április 13-án kelt levelében is kifejezést adott.

A katonai és a kamarai hatóságok képviselőinek távolmaradása azonban nem akadályozta meg a beiktatási ünnep lefolyását. (Iványi István: Az új Bodrog vármegye. Hazánk 1887. évf. 125—127.) A királyi oklevél felolvasása után, gróf Nádasdy Pált, Deteri Orbán Mátyás Alajos kalocsai kanonok és titeli prépost a főispáni méltóságba minden ellentmondás nélkül ünnepélyesen beiktatván, a jelen lévő nemesség hálaérzetének adott kifejezést. A beiktatást a vármegyei tisztikar megalakítása követte. Mivel Bodrog vármegyének nemessége nem volt, a tisztikart jórészt Bács vármegyétől vették. I. alispán Urbanecz Mátyás lett, a ki e mellett a Bács vármegyében viselt helyettes alispáni tisztét is megtartotta. Fizetését 300 frtban állapították meg. Főjegyzővé Osztroziczky Imrét választották meg, 300 frt fizetéssel, pénztárnok: 380 frt fizetés mellett Grueber Mihály János, főszolgabíró, az egyik bácsi alszolgabíró: Nigrinyi István, főbiztos Rimarecz vagy Szirmácz József Antal, alszolgabíró Vukics Lukács lett. Ezenkívül még egy várnagyi állást rendszeresítettek. Tisztikar tehát már volt, most azonban gondoskodni kellett területről is, a melyre a vármegyei tisztikar hatásköre kiterjedjen. E végből még a közgyűlésről Osztroziczky Imre vármegyei főjegyzőt Bécsbe küldték, hogy az udvarnál Bodrog vármegye területének kihasítását szorgalmazza.

Az új tisztikar.

Gróf Nádasdy Pál főispán, beiktatása után megjelent az országgyűlésen, kérvén a királyt és a rendeket, hogy Bács és Bodrog vármegyék elkülönítését rendeljék el. Az országgyűlés ekkor már vége felé járt, s így ez ügy már nem jöhetett szóba; de különben is az 1715: XL. törvényczikk a határpereket a nádor hatáskörébe utalta. III. Károly király tehát az előtte megjelent főispánt gróf Pálffy Miklóshoz utasította, a ki személyesen nem járhatván el ez ügyben, a viszály elintézését Patachich György bosniai püspök elnöklete alatt álló bizottságra bízta.

II. Rákóczi Ferencz.
(Az Orsz. Képtárból.)

III. Károly.
(Az Orsz. Képtárból.)

Ferencz lotharingiai herczeg.
(Az Orsz. Képtárból.)

Miután a két vármegye elkülönítését elvben kimondták, az udvari főhaditanács rendeletet intézett Löffelholz péterváradi és gróf Herberstein Ernő szegedi parancsnokokhoz, hogy Nádasdy főispánnak, a két vármegye elkülönítése alkalmával támadható zavarok megfékezése czéljából, a mennyiben katonai érdekekbe nem ütközik, a szükséghez képest karhatalmat bocsássanak rendelkezésére. A két vármegye elkülönítése.

A Patachich boszniai püspök elnöklete alatt álló bizottság 1716 január 21-én megjelenvén Zomborban, miután az érdekelt feleket meghallgatta és a bemutatott okmányokat áttanulmányozta, a következő eredményre jutott: 1. Bodrog vármegye területe a Duna és a Tisza között fekszik. 2. Szerém, Csanád, Bács és Temes (?) vármegyékkel határos. 3. A bizottság elismeri, hogy Bodrog vármegye a Duna mellett volt és a már romban heverő Bodrog váráról lett elnevezve. 4. Szabadka és Zombor is Bodrog vármegyéhez tartozott. A rendkívüli hideg időjárás miatt a bizottság nem ment ki a helyszínére, hanem mint a ki jól végezte a dolgát, hazautazott.

De Bács vármegye, melynek érdekeit mélyen sértette a bizottság határozata, nem nyugodott bele az ítéletbe, hanem kieszközölte, hogy az ügy újból tárgyaltassék. A nádor már márczius havában elküldte Bács vármegye tiltakozását Patachich püspöknek, de a határkérdés egyidőre függőben maradt, mert III. Károly, alkalmasint a közbejött török háború miatt, még július 15-én meghagyta a nádornak, hogy a két vármegye határainak megállapítására netán kitűzött tárgyalást halaszsza el. (Iványi i. m. Hazánk, 1887., 129.) De gróf Nádasdy Pál udvari befolyásával mégis keresztül vitte, hogy a két vármegye határügye az év őszén ismét tárgyalás alá kerüljön..

Az év tavaszán és nyarán mindkét vármegye buzgón gyűjtötte az adatokat. Bács vármegye az egész országba ügynököket küldött szét, hogy a hajdani Bodrog vár fekvését kikutassák. A vármegye megbízottai többek között elmentek Pozsonyba is, hol a káptalani levéltárban kutattak, sőt egyes tudósok gyűjteményeiből és feljegyzéseiből is igyekeztek bizonyítékokat szerezni.

Miután Patachich püspök időközben meghalt, a nádor a határper felülvizsgálását Berkes András váczi prépostra bízta és melléje bírótársakúl Pest és Somogy vármegyék alispánjait és egy-egy szolgabíráját s két Szeged városi tanácsnokot rendelt ki.

Berkes András azonban gyengélkedése miatt nem tehetett eleget a megbízásnak, mire a nádor Glavenics Sebestyén pécsi kanonokot nevezte ki a bizottság elnökévé. Az új elnök 1717 márczius 8-ára hívta össze a két vármegye kiküldötteit Zomborba. De mivel ekkor Bács vármegye vonakodása miatt nem tudtak megegyezni, Glavenics kanonok szeptember 8-át tűzte ki új tárgyalási határnapúl. E tárgyaláson Bodrog vármegyét báró Pejacsevics György alispán, Grueber Mihály János, Osztroziczky Imre és Szirmácz József Antal, Bácsot pedig Babarczi Ferencz érseki helynök, Viszlay András és Urbanecz Mátyás II. alispán képviselték. Miután a bizottság végighallgatta mindkét vármegye előterjesztését, szeptember 15-én Monostorszegen helyszíni szemlét tartott, a régi Bodrog-vár helyének megállapítása végett.

Végre szeptember 17-én, 9 napi tárgyalás után, a bizottság Új-Palánka helységben ítéletet hozott, mely szerint a két vármegye közötti határúl a Mosztonga patakot jelölték meg, mely a mai Gádortól délre, Zomboron és Bácson át, Dunabökénynél ömlik a Dunába. Ennek alapján a bizottság kimondta, hogy 1. A Mosztonga s a Duna közötti terület Bács vármegyéhez tartozik. 2. Bácshoz tartoznak még Széplak, Uros, Fizinda vagy Füzeg és Tovarisova falvak és puszták. 3. Bodrog vármegye hajdan külön területtel bírt és kétségkívül a Duna—Tisza közében feküdt. 4. A Mosztonga alatt, Dunabökénytől kelet felé, a Duna mentében és éjszakkeleti irányban Verbász felé eső falvak és puszták, a már említett négy helység kivételével, Bodrog vármegyéhez tartoznak. 5. Futak és más helységekre nézve, melyeket a régi okmányokban hol Bács, hol Bodrog vármegye területéhez számították, a hovatartózandóság kérdése eldöntetlenül marad. 6. A földesúri jogok sértetlenek maradnak. 7. Fenntartották mindkét vármegyének az a jogát, hogy ha időközben jobb bizonyítékokat talál, ezek alapján határkiigazítást kérhessen. A terület kijelölése.

Ebbe az ítéletbe Bodrog vármegye belenyugodott. Berényi Gergely, a pécsi káptalan jegyzője, az alkalmat felhasználva, a főispán meghatalmazottjaként,

másnapra, vagyis szeptember 20-ára tisztújító közgyűlést hirdetett Új-Palánkára, melyen Glavenics Sebestyén, valamint a határperben kiküldött bizottság tagjai is megjelentek. Ezen a közgyűlésen Bács vármegye bejelentette tiltakozását az ítélet ellen. Ezen nem is csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük, hogy Bács vármegyének amaz 50 helységből, mely a szabadságharcz lezajlása után még megmaradt, 26-ot kellett volna átengednie Bodrog vármegyének s így Bácsnak csak 24 helysége lett volna, melyre 25,752 frt hadiadót vetettek ki, míg Bodrog hadi adóját 26 kisebb helység után 1500 frtban állapították meg.

Bács vm. tiltakozása.

Bodrog vármegye, a szeptember 19-én hozott ítélet hatása alatt, hozzáfogott az önkormányzat szervezéséhez. A szeptember 20-án tartott tisztújítás alkalmával három jelölt közül báró Pejacsevics Györgyöt első alispánná, Osztroziczky Imrét újból főjegyzővé választották. Grueber Jánost pedig az eddig viselt főpénztárosi állásában megerősítették. Főszolgabíró Szirmácz József Antal, alszolgabíró Sculics Mátyás lett. Egyben rendezték a tiszti fizetéseket is. A főispán tiszteletdíját 1500 frtban állapították meg, a vármegyei tisztviselők illetményeit az 1715-ben megszavazott összegek alapján folyósították.

Az újonnan megválasztott tisztikarnak első teendője a vármegyének odaítélt községek összeírása volt. Az összeírás 1717 október 12-én vette kezdetét, de csak 16 helységre terjedt ki. E 16 helységben összesen 273 adóköteles családot, illetőleg 655 adózót találtak. Bodrog vármegyéhez tartozott a futaki uradalom is, de az idetartozó községek adózás tekintetében alig jöhettek számításba, mivel az utolsó török hadjárat alatt tönkrementek.

A határperben kiküldött bizottság ítéletét deczember 4-én a nádor megerősítvén, Bács vármegyéhez leíratot intézett, melyben szigorúan meghagyja, hogy a vármegye a jövőben Bodrog vármegye ügyeibe ne avatkozzék, hanem a törvényes úton keresse igazát, egyúttal intézkedett Bodrog vármegye adóportáinak kihasítása iránt is.

Bács vármegye kénytelen-kelletlen engedett és 1718 január 21-én szerződést kötött Bodrog vármegyével, melyben mindkét törvényhatóság a nádori bizottság határozatainak megtartására magát kölcsönösen kötelezte. A bizottságtól kijelölt helységeket 1718 január 21-én vette át Bodrog vármegye és erről a nádornak is jelentést tettek. (Várm. levélt.)

Gróf Nádasdy Pál főispán 1719. év folyamán a vármegyét újból szervezni óhajtván, márczius 3-án közgyűlést tartott, a melyen báró Pejacsevics György helyébe, a ki öreg korára való hivatkozással megvált az alispánságtól, Urbanecz Mátyást választották meg alispánná, kinek fizetését 500 forintban állapították meg. Főjegyző ismét Osztroziczky Imre, pénztárnok Grueber János Mihály lett, a kit az alispán-helyettesi teendőkkel is megbíztak.

Az új szervezéssel a vármegyét két járásra osztották fel, az egyik volt a titeli, melynek szolgabírájává Szirmácz József Antalt választották meg, évi 200 forint fizetéssel. A futaki járás szolgabírája Vukics Lukács lett. A titeli járás Kértől Verbászig, innen pedig a Tisza torkolatáig terjedt. A futaki járás Pétervárad-Sáncztól, vagyis a mai Ujvidéktől, a Duna mellett Dunabökényig húzódott, magába foglalva Parabuty, Pivnicza és Deszpot-Szent-Iván helységeket.

A deczember 10-én tartott közgyűlés Bodrog vármegye költségvetését 1720. évre 17.324 forint 75 denár szükséglettel állapította meg. A vármegye tisztikara nagy buzgalmat fejtett ki a vármegye szervezése körül. Hogy a vármegyének állandó székhelye legyen, Pétervárad-Sánez kamarai mezővárosban a térparancsnokság major-épületét megyeházzá alakították át, sőt tervbe vették a helységnek városi kiváltságokkal való felruházását is. Csakhogy a vármegyét a további munkásságában megakasztotta Bács vármegye, mely 1720-ban ismét megindította a határpert. (Iványi István i. m. Hazánk 193—200.)

Országos összeírás 1720.

Mikor 1720-ban az országgyűlés kiküldöttei az országos összeírás czéljából az alsó Duna—Tisza közén megjelentek, Bodrog vármegye már önálló törvényhatóságként volt szervezve. Az 1720. évi összeírás különösen becses adatokat nyujt a vármegye akkor népességi, gazdasági viszonyairól és közállapotairól. Bács vármegyét első ízben 1715-ben írták össze, az ekkori összeírás azonban már azért is hiányos, mert a katonai hatóságok nem engedték a határőrvidéki lakosságot összeírni. Az összeírás mindamellett kiterjedt a Határőrvidékre is s mivel ekkor még Bodrog vármegye nem volt elkülönítve, úgyszólván a mai Bács-Bodrog vármegye egész területére nézve nyerünk adatokat.

Az összeírás szerint e területen 58 helységet találtak ; e helységek a következők : Almás, Bácsalmás (második hasonnevű helység), Alpár, Bács mezőváros, Bácsineze, Baja mezőváros, Baracska, Begecs, Béreg, Bogojeva, Bogyán, Borsod, Dautova, Deszpot-Szent-Iván, Doroszló, Futak mezőváros, Gajdobra, Gardinoveze, Glozsán, Goszpodineze, Jankováez, Karavukova, Káty, Katymár, Kér, Keresztúr, Kollut, Kovil, Kuezura, Kula, Kupusina, Legyen, Lók, Bátmonostor, Monostorszeg, Mosorin, Novoszello, Obrováez, Parabuty, Paraga, Passinada, Petrovácz, Pivnieza, Plávna, Sóvé, Szántova, Felső-Szent-Iván, Szent-Lőrincz, Szilbás, Szivácz, Szonta, Szterbáez, Tovarisova, Túria, Pétervárad-Sáncz, Vajszka, Verbász, Zombor. — Ez 58 helységben 1252 jobbágy és 15 zsellér, vagyis összesen 1267 háztartást találtak az összeírók. Ebből 35 magyar, 30 német és 1202 szerb háztartás volt. Mivel az összeíró bizottság csupán az adó alá eső területeket vette fel, az összeírt terület még igen csekély volt. Összeírtak 6458 köbölös szántóföldet, 2492 kaszás rétet és 399 kapás szőlőt,.

1720-ban Máramaros vármegye küldöttei teljesítették az összeírási munkálatokat. Ez az összeírás, miután a vármegye zavaros közállapotai némileg tisztázódtak, Bodrog vármegyét elkülönítették s a Határőrvidéket már előzőleg felvették, minden tekintetben eredményes volt és rendkívül becses adatokat szolgáltat az akkori népességi és gazdasági viszonyokra. Az összeírás külön-külön tárgyalja Bács és Bodrog vármegyéket, valamint a Határőrvidékeket is.

Bács vármegyében ekkor 3 mezővárost és 25 községet, vagyis összesen 28 helységet találtak. A vármegye még nem volt járásokra osztva, mert a járási beosztás csak 1722-ben történt. Az összeírás szerint a következő helységek tartoztak Bács vármegyéhez : Bácsalmás, Bács mezőváros, Bácsineze, Baja mezőváros, Baracska, Béreg, Bogojeva, Bogyán, Borsod, (Katymárral lett összeírva), Dautova, Doroszló, Karavukova, Katymár, Kollut, Kupusina, Bátmonostor, Monostorszeg (Alsómonostor), Passinada, Plávna, Rigyicza, Szántova, Felső-Szent-Iván, Szivácz, Szonta, Szterbácz, Tovarisova, Vajszka, Zombor mezőváros. A községeken kívül még 12 pusztát írt össze a bizottság ; erre vonatkozólag megjegyzi az összeírás, hogy a puszták hajdan mind önálló községek voltak s a török háborúk idejében pusztultak el. E pusztákat ekkor a határőrök bírták, de az összeírt pusztákon kívül még voltak egyes puszta területek, melyeket a községek bírtak. Bács vármegye

Az 1720. évi összeírásban Bács vármegyében 713 jobbágy, 9 zsellér, összesen 722 adóköteles családfő van felvéve. Ezt az adatot alapul véve, a háztartások összes száma, beleszámítva az összeírásból egy vagy más okból kihagyottakat, 1083-ra, a lélekszám 6498-ra tehető. Az összeírt 722 háztartás nemzetiségi szempontból a következőleg oszlik meg : magyar 18, német 11, szerb 693 háztartás. A magyarok Bács mezővárosban (2), Baján (14), Dautován és Zomborban (1—1) laktak. Németeket csak Baján találtak. A többi helység lakosai mind szerbek voltak.

Az 1720. évi összeírás főleg gazdasági téren tüntet fel rendkívüli haladást. Míg 1715-ben a mai Bács-Bodrog vármegye területén 6458 köbölös szántóföldet írtak össze, addig 1720-ban csupán Bács vármegyében 22.122 köbölös szántót, 1050 kaszás rétet és az évi termést 144.585 köbölre becsülték. Ez adatok kétségkívül igazolják, hogy a mívelés alatt álló terület évről-évre emelkedett, de másfelől kétségtelen, hogy az 1720. évben kiküldött összeírók alaposabb munkát végezhettek. Szőlőterület 1720-ban csak 797 kapás volt, mert a szőlőmívelés csak alig néhány évvel az összeírás előtt vette kezdetét. A termés egy kapás szőlőn átlag 5—6 csebert tett.

A szomszéd Bodrog vármegye összeírását ugyancsak Máramaros vármegye küldöttei teljesítették s munkálataikat augusztus 3-án Obrováczon fejezték be. Az összeírás szerint a vármegye területén 2 mezővárost, 25 községet, összesen tehát 27 helységet találtak. E helységek a következők : Alpár, Begecs, Bukin, Deszpot-Szent-Iván, Futak mezőváros, Gajdobra, Gardinoveze, Káty, Kér, Keresztúr, Kovil, Kuczura, Lók, Mosorin, Obrovácz, Parabuty, Paraga, Petrováez, Piros, Pivnicza, Sóvé, Szentmihály, Szilbás, Temerin, Túria, Pétervárad-Sáncz mezőváros, Verbász. — Népesség tekintetében az összeírás 594 jobbágy és 47 más, rendesen jövevény, összesen 641 adóköteles háztartást talált. Ha e számhoz hozzáadjuk az összeírásból kihagyottakat, a háztartások száma 962-re, a lélekszám 5772-re tehető. Az összeírt háztartások közül nemzetiségre Bodrog vármegye.

nézve 23 magyar, 14 német és 604 szerb volt. A magyarok Futakon (14) és Pétervárad-Sánczon (6) voltak a legnagyobb számmal. Deszpot-Szent-Iván, Pivnicza és Szent-Mihály helységekben egy-egy magyar család lakott. A németek mind Pétervárad-Sánczban laktak. — A mívelés alatt álló adóköteles földterület 16.988 köbölös szántóföldet, 1361 kaszás rétet tett ki. Az évi termést 78.495 köbölre becsülték. 1720-ban a roppant nagy szárazság miatt a vetések tönkre mentek, úgy hogy a legtöbb helyen nem is arattak. A mívelés alatt álló szőlőterületeket 272 kapásra becsülték. Tulajdonképeni szőlőskertek nem voltak, csupán a síkságon egyes telepek, a hol rossz vinkó termett.

Dunai Határőrvidék.

A Határőrvidékhez tartozó községeket a bizottság két csoportba foglalta. Külön írták össze a dunai és külön a tiszai Határőrvidék községeit. A dunai Határőrvidék ekkor Kaisersburgi Deller János Jakab péterváradi főparancsnok alatt állott, kinek hatásköre a Szerémségre is kiterjedt. A Határőrvidékhez a következő magyarországi helységek tartoztak: Kovil, Palánka, Titel, Pétervárad-Sáncz, Vilova. Ebben az öt helységben 5 lovas- és 6 gyalog-század volt elhelyezve, melyeknek létszáma a következő volt: 5 kapitány, 8 hadnagy, 3 alhadnagy, 9 zászlós, 9 őrmester, egy szakaszvezető, 24 káplár és 540 közember. Ide tartozott még 70 katona özvegye és 11 védencz. Az összeírás szerint tehát volt 598 szabados, 11 zsellér és 70 egyéb, vagyis összesen 679 háztartás. Ha hozzászámítjuk az összeírásból kihagyottakat, a háztartások összes száma a dunai határőrvidéken 1019-re, a lélekszám 6114-re tehető. Az összeírt háztartások közül csupán 27 volt magyar, a többi szerb. A magyarok Palánkán, Titelen és Pétervárad-Sánczon laktak. A határőröktől mívelt földből összeírtak 11.362 köbölös szántóföldet, 1211 kaszás rétet és 356 kapás szőlőt, valamint 10 malmot.

Tiszai Határőrvidék.

A tisza-szegedi Határőrvidék 1720-ban a következő 14 katonailag szervezett helységből állott: Ada (Osztrova), Csurog, Tisza-Földvár, Ókanizsa, Martonos, Mohol, Óbecse, Petrovácz, Szabadka, Szeged, Szenttamás, Zenta, Zombor, Zsablya. A Határőrvidék 18 gyalog- és 17 lovas-századdá volt szervezve, melyeknek létszáma a következő volt: egy őrparancsnok, 18 kapitány, 24 hadnagy, 10 alhadnagy, 28 zászlótartó, két szállásmester, 23 őrmester, három futár, 131 káplár, két kürtös, egy dobos, két írnok, 1144 közember, összesen 1389 ember. Ide tartozott még 115 katonai özvegy, valamint 33 jobbágy és 17 zsellér katonai védencz. Az összeírás adatai szerint összesen 1554 háztartás volt. Ebből 98 háztartás volt magyar és 1381 szerb. A magyarok Csurogon és Szegeden laktak. Megjegyzendő, hogy Szeged városának csupán a Határőrvidékhez tartozó lakosságát írták össze, e városra vonatkozó adatok a további előadásunk folyamán is mindenkor így értelmezendők. — A tisza-szegedi határőröktől mívelt földterület 15.532 köbölös szántót, 747 kaszás rétet, 1825 kapás szőlőt tett; ezenkívül még 33 malmot írtak össze.

Összegezés.

Összegezve az elmondottakat, a mai Bács-Bodrog vármegye népességét 1720-ban a következőleg számíthatjuk ki: 1720-ban Bács vármegyében összeírtak 722, Bodrogban 641, a dunai Határőrvidéken 679, a tisza-szegedi Határőrvidéken 1554 háztartást. A helyesbített háztartások számát alapul véve, Bács vármegye lélekszámát 6498-ra, Bodrogét 5772-re, a dunai Határőrvidékét 6114-re, a tiszai Határőrvidékét 13.986-ra tehetjük. Hozzá kell vennünk azonban az összeírásból kihagyott nemesség és papság létszámát, mely Bácsban 154-et, Bodrogban 64-et, a dunai Határőrvidéken hatot, a tiszai határőrvidéken 14-et tett. Így a lélekszám 32.608 volna; ebből azonban levonandó a Szeged városában összeírt tiszai határőrség és annak házinépe (1740 lélek) s így a mai Bács-Bodrog területén 1720-ban 30.868 lélek lakhatott.

Ez a szám azonban csak megközelítően tünteti fel az akkori lakosságot, mert az összeírás a zsidókat sem számítja a lakosság közé. A zsidókról 1735—38-ból és 1750-ből maradtak fenn összeírások. 1735-ben 22 családfőt, összesen 95 családtagot, 1750-ben 109 lelket írtak össze. Az 1735-ben összeírt 22 családfő közül Baján hat, Petrováczon 15 és Ósziváczon egy lakott. Az összeírt 95 lélek így oszlott meg: 22 családfő, 21 feleség, 5 serdült, 36 serdületlen gyermek, a háztartásbeliek közül pedig: egy férfitanító, hat férfi, négy nőcseléd. Az összeírt családfők közül foglalkozásukra nézve volt: egy sakter, három fuvaros, két pálinkafőző, három szabó, egy boltos, öt házaló, egy szállító, egy iparos és öt másfoglalkozású. Származási helyükre nézve nyolczan Magyarországból valók voltak, a többiek leginkább Morvából, Csehországból és hárman Lengyelországból köl-

tözték be. Nem kevésbbé érdekes adatokat találunk az 1720. évi összeírásban az iparra és a kereskedelemre nézve is, melyeket azonban az e vármegye iparát és kereskedelmét tárgyaló fejezetben közlünk.

Az 1715—1720. évi összeírások szolgáltak volna az új adókivetés alapjául; de már 1724-ben belátták, hogy az összeírási munkálatokat az egyes vármegyékre kivetendő adók összegének megállapításánál irányadónak venni nem lehet. Ezért az udvar 1724-ben a helytartótanácsot bízta meg az összeírás keresztülvitelével. A nemesség azonban nem egyezett bele az új összeírásba, mert a jobbágytelkek adó alá vonásával beismerte volna, hogy azoknak nem ő a birtokosa, lemondott volna tehát arról a jogról, hogy azokat esetleg saját czéljaira foglalja le. A nemesség álláspontja az 1728. évi országgyűlésen teljes diadalt aratott. Az udvar elejtette az összeírás tervét s így nem tehettek mást, minthogy a katonai hatóságok meghallgatásával állapítsák meg az adó kulcsát. A katonai hatóságok már ekkor javasolták Bács vármegye portáinak felemelését, mivel bár kevés a helysége, de azok eléggé népesek. A marhatenyésztés és a földmívelés is virágzásnak indul, ellenben Bodrog vármegyénél, ha megmarad önálló törvényhatóságnak, nem emelhető a porták száma. (Millen. Tört. VIII. 49—51. Marczali: Magyarorsz. II. József korában. II. 76.)

Bács vármegye a XVIII. századtól kezdve gyors fejlődésnek indult; a telepítés is mindegyre nagyobb arányokat öltött, népessége is folyton szaporodott s így portáinak száma mindegyre emelkedett. 1733-ban még hatodrész adót fizet, mint Nyitra vármegye, 1780-ban már Nyitra vármegye adójának kétötödrészét szolgáltatja be, 1847-ben pedig 66-al meghaladta Nyitra vármegye portáinak számát. A vármegye portáinak emelkedését a következő kis táblázat tünteti fel:

év	1723	1724	1729	1733	1780	1792	1847
porták száma	66	57	61	61	120	112 1/2	290

*

Bács vármegye nem nyugodott bele a határügyben kiküldött bizottság ítéletébe, hanem közvetetlenül a királyhoz folyamodott perújításért. Pálffy Miklós nádor 1720. év elején kapta meg az uralkodó leíratát, melyben Bács vármegye kérelmének helyt adva, a határper újrafelvételét rendelte el. A nádor maga helyett Berkes András hatvani prépostot küldötte ki, a ki június 28-át tűzte ki bírói eljárásának határnapjául, de ezt utóbb szeptember 2-ára halasztotta, midőn a szomszéd Pest és Baranya vármegyék megbízottaival, hosszú vizsgálat után és a viszálykodó törvényhatóságok előterjesztéseinek meghallgatásával ítéletre került a sor. Bács vármegye újabb határpere.

Ez itélet következtében, melyet a bizottság 1720 szeptember 14-én Baján hozott, mindkét vármegye fekvését egyszerűen megfordították. A bizottság ugyanis Kaputól (Kupuszina, ma Bácskertes) kezdve, a Duna mentében lefelé eső területet Bács vármegyének itélte oda, ellenben Kaputól felfelé, Solt vármegye határáig, innen kelet felé Jankovóig (Jánoshalma) s innen a Kúnság határa mellett a Tiszáig, beleszámítva Szabadkát is, és Csongrád vármegye határáig, Martonos és Kis-Kanizsa között, továbbá délfelé, beleszámítva Kis-Kanizsát, Zentát, Szent-Mihályt, Ujfalut és Tisza-Becsét, Bodrog vármegye területének nyilvánította. Mivel a belső határokról nem állottak megbízható adatok a bizottság rendelkezésére, úgy segítettek a dolgon, hogy Kaputól vonalat húztak Zombor alatt Kuczura és Szent-Tamás felé; a mi ezen a vonalon felül volt, Bodrog vármegyének jutott, az alatta fekvő terület pedig Bácsnak.

Ez az ítélet a vármegyék régi fekvésének ugyan jobban megfelelt, de nem nyerte meg Bács vármegye tetszését, mely főleg az okból indította meg a pert, hogy új okmányai alapján az eddigi Bodrog vármegyei területet is megnyerje. Az 1720 szeptember 14-én kelt itélettel a két vármegye területi viszonyai még jobban összezavarodtak. III. Károly király fel is szólította a nádort, hogy a két vármegye határozottan elkülöníttessék és területük végleg megállapíttassék, hogy az adókulcs megállapítására Pozsonyba összegyűlt bizottság mindkét vármegye portáinak számát végleg megállapíthassa. A nádor felülvizsgálván a határ-

perben kiküldött bizottság ítéletét, úgy határozott, hogy miután Bodrog vármegye az 1717-ben hozott itélet alapján az alsó vidéket kapta, melyet 1718 január 21-én át is vett, mikor egyszersmind térítvényt adott, hogy ha Bács vármegye ezekre a helységekre a jogát kimutatja, azokat akadálytalanul Bácsnak vissza fogja adni, most, miután Bács megindította a pert Bodrog ellen, a bizottságnak csakis azt a területet kellett volna bírálat alá venni, melyre Bács jogot tartott. A bizottságnak tehát nem lett volna szabad a Mosztonga fölötti és melletti területre kiterjeszkedni, melyet már az 1717. évi ítélet Bácsnak biztosított.

Miután Bács vármegye már beigazolta, hogy nemcsak a Mosztonga alatti terület az övé, Csomafalvától kezdve egészen Új-Becséig, hanem Martonos és Bátmonostor is hozzátartozik, azért az egész vidék Csomafalvától kezdve Új-Becséig, továbbá Bukintól kezdve a Tisza torkolatáig mind Bács vármegyének adandó. Bodrog vármegyének pedig jut a Zenta melletti Cházló vidéke, valamint a Csomafalvától kezdve egész Szabadkáig és innen a Tiszáig, továbbá ennek mentében egész Becséig terjedő terület.

Ez ítélet következtében a vármegye mai területe, a puszta területen és néhány katonai helységen (Zenta, Osztrova (Ada), Petrovoszello, Földvár, Moholy) kívül, mely Bodrognak jutott, ismét Bács vármegyéé lett. A nádor 1721 február 12-én kelt rendeletével Bencsik Mátyás és Petróczi Mihály szolgabírákat bízta meg ítéletének végrehajtásával. Ezek márczius 12-én hozzá is láttak megbízatásukhoz s Baja várost, Felsőmonostort, Csomafalvát, mely név alatt három sziváczi lakos tanúsága szerint a szerbektől Csonoplyának nevezett helység értendő, valamint az innen dél felé és Új-Becse felé terjedő vidéket, továbbá Császló pusztát, Nyártonost, mely alatt Martonost értették, valamint a Halas felé terjedő Matya földrészt Bács vármegyének adták.

Gróf Nádasdy Pál bodrogi főispán erre megkísérlé, hogy a pör újrafelvételét kieszközölje. Habár Bács vármegye és az udvari kamara mindent elkövettek, hogy a főispán kérelmével elutasíttassék, mégis sikerült neki az udvari kanczellária pártfogását megnyerni, mely azután a határper újrafelvétele iránt 1721 június 5-én előterjesztést tett a királynak, ki azt elfogadta s október 30-án a királyi leiratot továbbították. Gróf Nádasdy Pál azonban a per újrafelvételét nem érte meg, mert 1721 június közepén már nem élt. De azért Bodrog vármegye ügye nem fordult roszszabbra. Hasztalan tett az udvari kamara újabb meg újabb előterjesztést a kanczelláriához a két vármegye egyesítése iránt, a nádor Bodrog vármegye kivánságára hajlandó volt új határjárást elrendelni, főleg miután a vármegye kimutatta, hogy a határperben hozott nádori végítélet végrehajtása szabálytalanul történt.

1721. év folyamán a két törvényhatóság között, főleg a határbejárások miatt, az ellenségeskedések napirenden voltak, melyek mindúntalan a tettlegességig fajultak el. Bodrog vármegye már 1721. év nyarán felírt a nádorhoz a szerbek felbujtása miatt, majd a királyhoz folyamodott, kérve, hogy katonai erővel fékezze meg Bács vármegyét. III. Károly király erre október 6-án felhívja a nádort, hogy egész befolyásával igyekezzék a viszályt kiegyenlíteni és ha Bács vármegye még ezután is ellenkeznék, tudassa a királylyal, hogy méltó büntetést szabjon az engedetlen vármegyére. Bodrog vármegye azonban, miként ezt a kanczelláriához intézett feliratában kifejti, nem sokat bízott ez újabb rendelet sikerében és ismét panaszt emel Bács vármegye ellen, mely az ő területén is szedte az adót, mire a nádor október 23-án Bácsot a jogtalanul szedett adó visszatérítésére kötelezi. (Iványi i. m., Hazánk 1887. évf. 288—296.)

Bodrog vármegye 1721-ben új főispánt kapott Czobor Márk gróf személyében, a kit Szeleczky Márton pestvármegyei alispán és Urbanecz Mátyás Bodrog vármegye volt alispánja 1722 április havában, Szabadka katonai helységben beiktattak. Czobor Márk főispánnak sikerült a határper újrafelvételét kieszközölni. Az 1723 június 27-én kelt királyi rendelet csakugyan meghagyja a nádornak, hogy Bodrog vármegye kérelmére, az általa felhozandó új okmányok alapján, a határpert vegye újból tárgyalás alá, és az egyes vitás helyeket, ha Bodrognak sikerülni fog azokhoz való jogát bebizonyítani, Bácstól vegye el és csatolja Bodroghoz. Bodrog vármegye kérelmére a nádor két megbízottat küldött Bácsba, hogy a helyszínén vizsgálatot tartsanak, különösen a többek között Baja, Jankovácz és más helységek hovatartozása ügyében. A vizsgálat eredményéről nincsenek adataink, annyi azonban kétségtelen, hogy a vitás helységeket nem sikerült Bodroghoz csatolni.

Bács vármegye még 1723 június havában az udvari hadi tanácshoz folyamodott, ne engedje meg a két vármegye elkülönítését és szabadítsa fel a vármegyét a sok katonatartás terhe alól. Bodrog vármegye megszüntetése, miként az gróf Nesselrode tábornok és főhadibiztosnak Pozsonyból az udvari főhaditanácshoz intézett jelentéséből olvasható, 1724-ben már el volt határozva; mindamellett Bodrog vármegye önkormányzata még néhány éven át fennmaradt. Bodrog vármegye megszüntetése.

Czobor Márk gróf főispán Baján, 1728 május 24-én tisztújítást tartott, mely alkalommal Szlovenicz Mihály helyettes alispán lemondott állásáról, mire II. alispánná Hammerschmied Ferencz Antalt, azelőtt Bács vármegye II. alispánját választották meg. A közgyűlés Hammerschmied II. alispánt és Fúzár Imre aljegyzőt küldte az országgyűlésre, azzal az utasítással: igyekezzenek a rendekre hatni, hogy Bodrog vármegye nyomoruságos sorsán segítsenek. A követeket azonban az országgyűlésen részvét helyett gúnykaczaj fogadta. Róluk írták a következő gúnyverset:

Non sedes, ignota fides dubius comitatus;
non proprii crines, nuncius iste quis est?

Ez időtájt halt meg gróf Czobor Márk főispán is, kinek halálával Bodrog vármegye utolsó pártfogóját veszítette el s ezzel a vármegye sorsa meg volt pecsételve.

1729 márczius 14-én Hammerschmied II. alispán Bajára közgyűlést hívott egybe, melyen kívüle még két szolgabíró és két esküdt jelent meg. A megjelentek főleg azért óhajtották a közgyűlés megtartását, hogy eddig a saját zsebükből tett kiadásaik megtérüljenek.

Bodrog vármegye 1729 év végén már megszünt. Mikor az év végén a főispáni állások betöltése ügyében a helytartótanács véleményét nyilvánította, a bodrogi főispánt törölték a kinevezendők sorából, azzal a megokolással, hogy maga a vármegye is megszünt. 1730 február 4-én a helytartótanács jelentette a királynak, hogy a minden joghatóságától és tisztikarától megfosztott Bodrog vármegye pecsétje Hammerschmiednél van, mire az 1730 február 23-án kelt királyi rendelet Bács vármegye alispánjának meghagyta, hogy a pecsétet vegye be és a helytartó-tanács útján a kanczelláriához terjessze fel. Hammerschmied azonban vonakodott a pecsétet Bács vármegye alispánjának átadni. Ebben az ügyben 1732 deczember 9-én Bács vármegye felterjesztést intézett a helytartótanácshoz, hogy parancsolja meg Hammerschmiednek a vármegyei pecsét, valamint a hivatalos iratok kiszolgáltatását. Hammerschmied a helytartótanács felhívására azt válaszolta, hogy mivel ő Bodrog vármegyében a II. alispáni tisztséget 1733 márczius 8-ig viselte, hátralékos illetményeit most Bácstól, hova Bodrogot bekebelezték, követeli. (Évkönyv IX. évfolyam, IV. füzet.) Hogy miként végződött ez az ügy, arra nézve nincsenek adataink, de Hammerschmied valószínüleg engedett a felszólításnak, miután Bodrog vármegye iratai Bács vármegye levéltárába kerültek.

Ha Bodrog vármegye meg is szünt önálló törvényhatóság lenni, a főispáni méltóságot még a XVIII. század végéig is viselték. Mária Terézia királynő 1746-ban gróf Draskovich Lipótot, majd 1759-ben gróf Grassalkovich Antalt nevezte ki Bodrog vármegye főispánjává, de ekkor a főispáni méltóság már csak üres czím volt. Grassalkovich kinevezése után Mária Terézia királynő ismét elrendelte ugyan a két vármegye elkülönítését és gróf Batthyány nádor, gróf Tolvay János a hétszemélyes tábla bírájának elnöklete alatt bizottságot is küldött ki a határper felvételére, de e bizottság, Bács vármegye akadékoskodása miatt, 1760 június 2-áig elnapolta a tárgyalásokat. De mivel idődözben Klobusiczky Ferencz érsek-főispán elhalálozott és helyébe mindkét méltóságra gróf Battyhány József érseket nevezték ki, a nádor pedig a saját fia ellen nem akarta a pert folytatni, az egész ügyet újból elhalasztották s az a nádor haláláig függőben maradt, a mikor Grassalkovich főispán 1765-ben kísérletet tett a határper felélesztésére és bár 1768-ban sikerült e tárgyban Albert herczeg helytartótól az ügy újrafelvétele iránt rendeletet kieszközölni, mivel azonban a periratok időközben eltünve, sem a nádori, sem az országos levéltárban nem voltak feltalálhatók, az egész ügy elaludt. Grassalkovich ugyan még 1794-ben is Bodrog vármegye főispánjának czímezi magát, de a vármegye neve többé már nem szerepel. Az 1802: VIII. törvényczikk pedig Bodrog vármegyét Bács vármegyével törvényesen is egyesítette.

*

Ujabb hadműveletek Bácska területén.

A mint XIV. Lajos halálával Francziaország egyidőre megszűnt félelmes ellenfél lenni, Károly király ismét a törökök ellen fordította fegyvereit.

Savoyai Eugén herczeg már 1715-ben megtette az intézkedéseket a magyar határ védelmére. Midőn 1716 április 13-án a szövetséget Velenczével megkötötték, Eugén herczeg ismét Bács vármegye területét szemelte ki hadműveleteinek kiindulási pontjául s első sorban Magyarország ama részeinek felszabadítását tűzte ki czélul, a melyek még a török uralom alatt nyögtek.

Bácska, mely az előző hadjáratokat még nem heverte ki, ismét a császári és a magyar sereg táborozási helye lett, a mi újból roppant teherrel sújtotta a lakosságot s főleg a szerb határőröket, a kik nemcsak a táborban szolgáltak, de katonatartással, fuvarozással és élelemszállítással is egyaránt súlyosan meg voltak terhelve.

A török is erősen készült a küzdelemre. Első sorban arra törekedett, hogy a vármegye lakosságát alattvalói hűségében megingassa. E végből a szultán nevében lázító iratokat terjesztettek, főleg a határőrvidéki népek között, de ezek az iratok nem voltak hatással a Határőrvidék érzületére, különben is elkobzásuk iránt még idejekorán történtek meg az intézkedések. (Várm. Levélt.)

Eugén Futakot rendelte seregének gyűlhelyéül, hova úgyszólván az egész keresztény világ önkéntesei eljöttek, hogy a török ellen küzdjenek.

A keresztény sereg 53.000 gyalogosból, 33.000 lovasból és 88 ágyúból állott. Alig egy héttel a hadműveletek megkezdése után, 1716 augusztus 2-án, gróf Pálffy János Karlóczánál kemény tusát vívott a magyar területre benyomult török lovassággal, mely őt hosszú, véres küzdelem után visszavonulásra kényszerítette. E vereség hírére Eugén herczeg még aznap elrendelte a Dunán való átkelést. A nagyvezér Pétervárad elé nyomult, melynek sánczai között volt elhelyezve a keresztény sereg. Eugén be sem várva az ostromot, augusztus 5-én kivonult a sánczokból és megtámadta a Péterváradtól délre felállított török főhadat, melyet aznap véres csatában teljesen szétvert; maga a nagyvezér is elesett és óriási zsákmány: 170 ágyú, 161 zászló jutott a győzők birtokába. (Millen. Tört. VIII. 154—157.)

A török döntő leveretése.

A péterváradi diadal után Eugén Temesvár ellen vonult. Pálffy Jánost a vár körülzárolására, a lovassággal előreküldve, ő maga augusztus 14-én a gyalogsággal és a tűzérséggel Zentára indult, majd augusztus 20-án Zentánál átment a Tiszán és augusztus 24-én Temesvár alá érkezett és elfoglalta, a mivel az 1716. évi hadjárat befejezést nyert.

Eugén herczeg 1717 tavaszán újból megkezdte a hadműveleteket és ezúttal Belgrád visszafoglalását tűzte ki czélul. Miután a határt bejárta, június 15—16-án átszállította seregét a Dunán s megkezdte Belgrád körülzárolását. Az augusztus 16-án kivívott fényes belgrádi diadal után a vármegyének többé nem kellett tartania a török támadástól. A bécsi udvar is nagy jelentőséget tulajdonított a belgrádi diadalnak. III. Károly király leiratot intézett a vármegyéhez, melyben a belgrádi diadal kivívásáért hálaadó isteni tisztelet tartását rendelte el.

Az 1718 július 21-én megkötött pozsareváczi béke egyelőre 24 holdévre véget vetett a törökök elleni háborúnak. E béke következtében Bács vármegye megszűnt a török birodalom közvetetlen szomszédja lenni és az ország határai már nem a Tisza és a Maros voltak. Így azután a két folyó mentén szervezett Határőrvidék az ország belsejébe esett és ezáltal eredeti rendeltetésének többé nem felelhetett meg. Erre az intézményre tehát többé szükség sem volt.

A Határőrvidék feloszlatásának terve.

Bács vármegye még 1718-ban kérte a Határőrvidék feloszlatását, valamint Zombor és Szabadka városoknak a vármegyébe leendő kebelezését, de eredménytelenül, noha a határőrök egész 1734-ig, mivel más dolguk nem akadt, egyremásra folytatták rablókalandjaikat és annyi kárt s hatalmaskodást követtek el a szegény adózó népen, hogy a vármegye minduntalan kénytelen volt panaszt emelni ellenük a kanczelláriánál s a főhaditanácsnál.

A bajokat még növelte az is, hogy a szegedi és a péterváradi parancsnokok is ellenséges viszonyban állottak a vármegyével. Bács már 1713-ban panaszkodik, hogy Herberstein szegedi parancsnok a vármegyét a pallosjog gyakorlásában akadályozza. Állandó panasza az is, hogy a várparancsnokok a marhakereskedőket és más vármegyebeli adóköteleseket, a kik az adókötelezettség alól ki akarnak bújni, a határőrvidéki katonák vagy a protegáltak (védenczek) közé veszik fel, sőt a várparancsnokok e tekintetben oly önkényesen járnak el,

hogy nem csupán a szerbeket, de magyarokat, tótokat, németeket, görögöket, néha még zsidókat is védelmük alá helyeznek.

Az udvari főhaditanács Löffelholz ezredeshez rendeletet bocsátott ki, hogy a hadbiztossal egyetértően, Bács és Bodrog vármegyék panaszait illetőleg jelentést tegyen, a határőrvidéki katonákról összeírást készítsen és a számfölöttieket a katonai helységekből utasítsa ki. De a katonai parancsnokok mindig találtak módot a sérelmek orvoslásának elodázására. Így azután a katonai helységekben a lakosság száma annyira megszaporodott, hogy a szervezés alkalmával megállapított létszámnál öt, sőt tízezerrel is nagyobb volt. Ebből alig ötödrész volt hivatásos katona; a többiek földmíveléssel, iparral és kereskedéssel foglalkoztak. Mivel pedig mindig több és több földterületre volt szükségük, a szomszéd kamarai alattvalók földjeiből foglaltak el maguknak, sőt nem egyszer erőszakkal is. (Iványi: A Tiszai Határőrvidék. 1886. évf. 138—139. lap.)

A vármegye kárát élénken tünteti fel az a lajstrom, a melyben a károsított helységeknek — többek között Pétervárad-Sáncznak, Gardinováecznak, Turának, Obrovácznak, Béregnek, Zombornak, Doroszlónak, Bukcsinovicsnak, Kupuszinának a vármegye elé terjesztett panaszait egybefoglalták és melyet a vármegye, Pétervárad-Sánczban, 1728 okt. 18-án kelt hiteles kiadványban a kamarai jószágigazgatónak, alattvalói jogainak védelmére, illetőleg a hatalmaskodások és a panaszok orvoslása czéljából kiadott. A vármegye az 1728—29. évi országgyűléshez is felterjesztette panaszait, majd az 1731 decz. 17-én Baján tartott közgyűléséből ismét panaszt emelt a helytartótanácsnál, hol régi panaszainak elősorolása mellett, azt kéri, hogy legalább Gákova, másként Bresztovácz-puszta, melyet a szegedi várparancsnok erőszakkal elfoglalt, katonai sánczczá tett és rabló siákokkal telepített be, a vármegyének ismét visszaadassék és e népség a vármegyéből kipusztíttassék. (B.-B. várm. Monogr. I. 422.)

Mialatt 1733—35-ben a háború a francziák és a spanyolok ellen folyt, a határőröket első ízben az ország határán kívül is felhasználták de ez a kísérlet sem járt valami kedvező eredménynyel. 1734-ben a tiszai határőrökből egy csapatot, kb. 810 embert, a sziléziai háborúba küldtek őrállásra, de nagyobb részük onnan is haza szökött. Ezek leginkább Szabadkáról valók voltak. A szerbek között ez időtájt már majdnem mindenütt forrongás volt észlelhető, mert a helyzetükkel nem voltak megelégedve és mert az udvar a szerbeknek a kath. hitre való térítését vette tervbe. Az 1691. évi kiváltságlevélben foglalt jogaik megsértése miatt mindegyre sűrűbben hangzottak a panaszok és az elégületlenek csak vezérre vártak, hogy régi szabadságaikat és kiváltságaikat visszaszerezzék s az új terhektől szabadúljanak. A szerb lázadás.

Vezér csakhamar akadt. Még mielőtt a Maros mentén és Békésben Szegedinácz Pero, pécskai kapitány izgatásai következtében a pórok kitűzték volna a lázadás zászlaját, Bácsban, Paulovics Visarion péterváradi vladika fellépése következtében, komoly veszedelem fenyegette a vármegye közbiztonságát. E zendülésről, mely mintegy bevezetője volt a Perótól tervezett lázadásnak, Márki Sándor dr. a többi között a következőket írja: „Paulovics Visarion, Pétervárad vladikája, egyike azoknak, a kik legjobban ellenezték a görög-keletiek vallásunióját, Bécsbe ment egy küldöttség élén, mely alkalommal a szerbeknek 1691-ben adott kiváltságlevél megerősítését kérelmezte. Alig tért vissza Bécsből, úgy kezdett viselkedni, mintha egy külön tartomány élén állana.“ 1735 április 5-én Péterváradon, másnap Futakon gyűlést tartott, a melyen a kamara földesurasága alá tartozó falvak bíráinak fegyveresen kellett megjelenniök s az ott megjelenteket vesszővel fenyegette, ha nem vesznek kezükbe fegyvert. Gizdarovics Pálnak, Katymár község bírájának maga adott ugyan kardot a kezébe, egyúttal azonban rárivalt, hogy máskor annélkül meg ne jelenjék, mert különben megvereti. Elhitetvén a néppel, hogy a király felhatalmazta őt a tisztek kinevezésére is, alezredessé tett egy Mio nevű palánkai szerbet; az obrováczi, szántói, pivniczai, deszpotszentiváni és verbászi lakosok közül egyeseket kapitányságra emelt, hűségesküt követelvén tőlük s meghagyta a bíráknak, hogy a katholikusok és a görögkeletiek mielőbb szerezzenek be és szerszámozzanak fel lovakat, katonamódon ruházkodjanak s első parancsára lóháton, fegyveresen jelenjenek meg. A vladika megtagadta a vármegye és a kincstár iránti engedelmességet s kiterjesztette a lázítást a szomszéd észéki parancsnokság területére is. A felkelők naponként gyűléseket tartottak s daczosan jegyezték meg az uraknak, kik fegy-

verkezesük miatt kérdőre vonták őket, hogy ennek a nemzetnek eddig is szabad volt s ezután is szabad lesz fegyveresen járnia. Czéljaik előmozdítására adót vetettek ki a népre, mely viszont megtagadta a kincstár, a vármegye és a földesurak iránt való tartozásait. Az izgatás néhány nap alatt hatalmába kerítette Bács vármegyének már éjszaki részét is, hol Jankovácz és Kuplyevo árkolt helyek azonnal a lázongókhoz csatlakoztak. Doroszló pedig, Apatintól délkeletre, egyszerűen kijelentette, hogy az útakat és a hidakat ezentúl nem fogja javítani.

Staudacher József Antal kir. kamarai inspektor oly fenyegetőnek találta a mozgalmat, hogy Csupor Ádám és Körmendy László kincstári tisztek kíséretében, már április 8-án fegyveres segítséget kért gróf Vaha péterváradi parancsnoktól, ki ugyancsak azonnal futárt küldött Bécsbe a főhaditanácshoz, de kijelentette, hogy nem intézkedhetik addig, míg utasítást nem nyer. Ekkor tehát egyenesen a kalocsai érsekhez, mint a vármegye főispánjához tettek jelentést, kit ebben az ügyben a bécsi kamarai adminisztrátor is megkeresett ; április 10-én. húsvét napján pedig elment hozzá a vármegye tisztikarának nagyobb része, hogy személyesen figyelmeztesse a veszedelem nagyságára. Patachich Gábor érsek április 16-án valóban körülményes jelentést tett a helytartótanácsnak és kinyilatkoztatta, hogy mivel ilyes bajnak megakadályozására a vármegye ereje elégtelen, ha ebből a vármegyére és a szomszéd törvényhatóságokra veszedelem következnék, őt és tisztjeit senki se okozza ; mert ha az itt pislogó szikrából tűz támad, igen valószínű, hogy szomorú következménye lesz más vármegyékre is.

A fölbujtók elfogatása.

Alig írta meg levelét a főispán, nyilt ellenszegülés hírét hallotta. Április 19-én ugyanis a katymáriak kiverték falujokból a megyei urakat, kik a háziadó összeírása végett jelentek meg közöttük. A megye elfogatta a három főbb bujtogatót, mire a többiek megszeppentek s nem merték előadni a megyei gyűlésen azt a panaszukat sem, a mit Csupor Ádám volt alispán s több más megyei tisztviselő ellen emeltek. Épen ezen a napon rendelte el a király is, hogy a bácskai szerbeket engedelmességre kell szorítani a megyei hatóság, a kincstár s a földesurak iránt ; mire a haditanács azonnal négy század katonaságot küldött az ott levő hadinép erősítésére ; de olykép, hogy a kapitány mindenben Vaha tábornoktól függjön, annak engedelme nélkül semmit se tehessen, s a vármegye egyenes kérelmére még a legsürgősebb esetben se nyujthasson segítséget. A mellett azt az utasítást kapta a kapitány, hogy május 16-án mind a négy századdal jelenjék meg Péterváradon, hol a zavarok megvizsgálása végett kirendelt kamarai bizottság tanácskozni fog. Ez annál jobban elkeserítette a megyei urakat, mivel hasonló parancsot vett a péterváradi és az eszéki tábornok is, kinek gyalogsága teljesen elegendő lett volna a bizottság oltalmára. Május 3-án azt kérték tehát, hogy legalább két századot tartsanak vissza az éjszaki vidékek őrzésére.

Eközben a kincstári falvak jobbágyai kivétel nélkül fegyvert ragadtak s külön tisztek követésére esküvel kötelezték magukat. A kiküldött császári csapatok ugyan összefogdosták a főkolomposok egy részét, a vármegye azonban örökös aggodalomban élt, hogy a nép feltöri a gyenge börtönt, kiszabadítja ezeket a rabokat, s még az eddiginél is jobban fenyegeti a közbiztonságot ; azt pedig, hogy a foglyokat valamely szomszéd várnak, pl. Eszéknek vagy Szegednek tömlöczeibe szállítsák át, a sokfelé elfoglalt katonaságtól alig remélhették.

Mivel a főispán és a tisztikar mindenben a vladikát okozta a történtekért, a helytartótanács május 4-én egyenesen felkérte a királyt, fogassa el Paulovicsot és bilincsekben vitesse valamely vár falai közé. A dolog annál sürgősebbnek látszott, mert ugyanaznap Bácsban is elrendelte a helytartótanács a nemesség felkelését arra az esetre, ha a Békésben kitört lázadás ide elterjedne. E végből a bácsi alispán még a rendelet kiadása napján értekezett a főispánnal. Ha nyiltan nem törtek is ki a bácskai szerbek, megbízhatók semmi esetre sem voltak, s fegyverfogásra szólíttatván, nagyban beszerzett fegyvereiket minden valószínűség szerint épen a kormány ellen fordították volna, mire csak az alkalmat várták. A főispán már korábban megbízta a vizsgálatokkal Pruzsinszky Ferencz alszolgabírót és Latinovits Péter táblabírót, kik azonban csak az amúgy is tudott készülődésekről deríthettek ki egyet-mást, megakadályozásukra azonban semmit sem tehettek. A vármegye, ha próbált is ellenük valami keveset, eljárását alig tarthatta titokban, mert a postamesterek mind szerbek voltak. Az egyik magának a metropolitának lévén testvére, a főispánnak Bécsbe, Pozsonyba és más-

hova küldött leveleit elfogta s a péterváradi, bácsi és eszéki postamesterekkel egy húron pendülve, bemutatta a lázadók összejövetelein. Ezeket az összejöveteleket az utóbbi időben már Szegeden tartotta a vladika, hogy az ott és a környéken lakó főbb szerbeket is megnyerhesse az ügynek. Maga a főispán nem mert kimozdulni érseksége székvárosából : Kalocsáról, ha érezte is, hogy ily körülmények között a vármegyében illenék laknia. Azzal mentegetőzött, hogy nincsen háza Bács vármegyében, sem neki, sem a hatóságának ; Bács és Baja mezővárosok, hol tiszttartója és uradalmi serfőzője lakik, épen nem biztos helyek ; hiszen csak a múlt nyugalmasabb években történt, hogy a rablók kifosztották és megkínozták mind a két emberét.

E közben csakugyan megkezdte működését a Péterváradra kiküldött bizottság. A nemesség folyamodásának mégis lett annyi foganatja, hogy a Hintho ezrednek csak két századát küldték a védelmére, a másik kettőt pedig a vármegye belsejében helyezték el, hogy a csendre és nyugalomra felügyeljen. Szinte érthetelen azonban, hogy a könnyen fölizgatható nép között még most is szabadon hagyták járni-kelni a vladikát. A helytartótanács nemcsak április 22-én és május 20-án, hanem június 10-én is egyenesen őt tette felelőssé minden bajért, s idején, sőt már 1733 végén is figyelmeztette a királyt, hogy bűnös üzelmeivel ez a püspök folyton veszélyezteti a köznyugalmat, örökösen bujtogatja a szerbeket a hatóság s fennálló rend ellen, s addig nem s lehet remélni a nép lecsillapodását, míg ezt az izgága embert el nem távolítják onnan. Most már nem arra kérték III. Károlyt, hogy bilincsekbe veresse, hanem csak arra, hogy „jó módjával tegye őt el valahová". (Értekezések a tört. tudom. köréből XV. k. 599—603.)

A vizsgáló-bizottság működése. Kiengesztelődés.

Időközben azonban Békésben a pórlázadást leverték és a bécsi udvar, a szerbek megnyugtatása végett, az engesztelődés útját választotta. E végből Jovanovics Vincze metropolita közbenjárására, a ki 1734 október hava óta Bécsben tartózkodott, lemondtak a vallásunióról és május 18-án kiállították a szerbek részére az új szabadalomlevelet.

Jovanovics, hogy az udvarral elfeledtesse a Pero-féle lázadást, a szabadalom-levél kiállítása után, Budán át Péterváradra ment, hol július 20-án megnyitotta a görögkeletiek kongresszusát. Ezen a kongresszuson állapították meg a szerbekből alakítandó új lovas ezred költségeit. Ez az ezred mai napig is fennáll, s hadkiegészítési kerülete most is Szabadkán van. Az alakuláskor megállapított szabályok szerint, ebben az ezredben, az ezredesen és az alezredesen kívül, valamennyi tisztnek szerbnek kellett lennie.

A bécsi főhaditanács, úgylátszik, a magasabb tiszti rangok osztogatásával akarta megnyugtatni a katonai pályára lépő szerbeket. A szerbek pedig szinte becsületbeli kötelességüknek tartották az ezred felállítását, mert kizárólag Szegedinácz Peróra akarták tolni az elfojtott lázadás vádját és most a hirtelen megváltozott viszonyokhoz azzal akartak alkalmazkodni, hogy pénzt és katonát ajánlottak fel az udvarnak. És az új ezred, mely ma a 4. számú huszárezred, a következő évben már részt vett a törökök elleni hadjáratokban.

A mint a bécsi udvar a francziákkal (1735) megegyezett, ismét megindultak a törökök elleni hadikészülődések. A harczot leginkább Károly király veje, a lotharingiai herczeg szította, a ki harczi babérokra vágyott. Midőn a török 1736 május 2-án az orosznak megüzente a háborút, Károly király, az 1726. évi szerződés értelmében, az oroszok segítségére 30.000 főnyi hadat állított ki, melynek egy részét, 17 lovas- és 4 gyalogezredet, gróf Pálffy János vezérlete alatt, az Al-Duna mentén, Futakon, Bácson, Kovilon (Kabol) és Kátyon helyezték el.

Készülődés a török ellen.

Az udvar nagyarányú hadikészülődéseket tett. Baján, Pétervárad-Sánczon nagy katonai éléstházakat állítottak fel, melyek élelemmel ugyan bőven ellátták a sereget, de a katonai lovak ellátására szükséges takarmányt és szénát a vármegyének természetben kellett kiállítania. A vármegyében állandóan 600 munkás gyűjtötte a szénát a katonalovak számára ; ebből 400 munkást maga Bács vármegye állított ki, míg a szomszédvármegyék közül Pest 60, Baranya 96 és Tolna 44 munkást adott. Bár a sereg nem látott ellenséget, sem a Dunát át nem lépte, a kedvezőtlen időjárás, a szokatlan égalj következtében tömérdek ember lett beteggé. Miként Körmendy István vármegyei főjegyző egykorú naplójából olvassuk, 1736. okt. 15-én. Pétervárad-sáncz helységben, egyedül a kamarai alattvalók házaiban 800-nál többen feküdtek betegen. A Dessewffy-ezredből 151, a Hohenembs-ezredből pedig 126-an dőltek ki betegség következtében.

1737 elején Bécsben a háborúpárt kerekedett felül s bár a török a békére hajlott, mégis megüzenték a háborút, s fővezérré gróf Pálffy János helyett, Lotharingiai Ferenczet nevezték ki, kinek a vezérlete alatt a sereg Szerbiába nyomult. (Millenn. Tört. VIII. 181—182. Évkönyv, VIII. évf. II. füzet.) Ugyanekkor a tiszai határőröket gróf Neiperg alatt Boszniába küldték, másrészüket pedig a főseregbe osztották. A szabadkai határőrök ezúttal derekasan megállották helyüket; sokan elestek és számosan török fogságba kerültek. A hadjárat azonban dicstelen véget ért. Az 1739. évi szept. 1-én kötött belgrádi békében III. Károly király kénytelen volt a dunántúli összes hódításairól lemondani.

A ragály. A háború rendkívül súlyos áldozatokat követelt a vármegyétől. A szabadkaiak például Futakról Temesvárra, 18 mérföld távolságra, 80 lovas és 100 ökrös szekéren szállították a lisztet a sereg után, azonfelül saját költségükön 600 napszámost adtak Belgrád erődítményeinek lerombolására. Azonfelül még a császári sereg lovai számára ingyen szénát kellett szállítaniok. A török háború nyomán, 1738-ban, a pestis-járvány is újra fellépett, mely az egész vármegye területén szedte áldozatait. A járvány tovaterjedésének megakadályozására Csongrádtól Balota, Kisszállás és Máda pusztákon át, egész Bajáig, őrvonalat vontak s a délről jövők a 40 napi vesztegzárt Kecskeméten töltötték.

A ragály csak 1739. év elején szünt meg Bács vármegyében. Szabadkán a ferenczrendüek feljegyzései szerint, 1738 június 15-től 1739 febrnár 19-éig 313-an (úgy látszik csak a katholikusokat jegyezték fel) haltak el pestisben. A vármegye mindent elkövetett a ragály tovaterjedésének megakadályozására. Így a többi között elrendelte, hogy a pestisben elhaltak tetemeire meszet öntsenek, a kihalt falvakat pedig gyújtsák fel. És alig szünt meg a pestis-ragály, 1739-ben az epemirígy lépett fel, mely főleg Zomborban még 1740-ben is mindegyre szedte áldozatait.

A várm. közigazgatása a XVIII. sz. elején. Mielőtt a további események tárgyalásába bocsátkoznánk, rövid áttekintést kell tennünk a vármegyének a XVIII. század első felében fenállott önkormányzatára és közigazgatására.

A vármegyei közigazgatásról csak 1717-től kezdve vannak összefüggő adataink. A vármegye levéltára Rákóczi felkelése idejében elpusztult és ez időben a közigazgatás is szünetelt. A legrégibb közgyűlési jegyzőkönyv az 1712. évi decz. 1-én tartott közgyűlésről maradt fenn. 1712-től 1717-ig, tehát épen az újjászervezés idejéből, nem maradtak fenn jegyzőkönyvek. Az 1717 április 13-tól márczius 26-ig és 1721 márczius 26-tól 1724 június 9-ig terjedő időszakban tartott vármegyei közgyűlésekről is csak töredékekben maradtak fenn a jegyzőkönyvek. Az 1721 márczius 26-tól bezárólag 1724 június 9-ig tartott közgyűlésekről fennmaradt jegyzőkönyveket, az 1839. évi márczius 11-én tartott közgyűlés határozatai értelmében, az eredeti jegyzőkönyvi töredékekből lemásolva, külön kötetbe kötötték. 1721 június 9-től 1738-ig a jegyzőkönyvek ismét hiányzanak és csak az 1738 június 16-án tartott közgyűlésen felvett jegyzőkönyvtől kezdve vannak meg szakadatlanul.

A közgyűlés. A vármegye közgyűléseit a XVIII. század első felében leginkább Baján, 1738 június 16-án Bács érseki városban, 1740 június 22-én Pétervárad-Sáncz kamarai helységben tartotta. A közgyűlésen leginkább az örökös főispán helyettese elnökölt, a ki a tisztújításokat is vezette. Így az 1718 aug. 5-én tartott tisztújító közgyűlésen Viszlay András, 1730 nov. 4-én pedig Száraz György királyi személynök elnökölt a főispán megbízásából.

Tán nem lesz érdektelen, ha néhány közgyűlésen a megjelentek névsorát is közöljük, hogy lássuk, miféle elemek folytak be ebben a korban a vármegye ügyeibe. Az 1719. febr. 25-én tartott közgyűlésen a következők voltak jelen: Barbácsy Ferencz ábrahámi apát és nagyváradi kanonok, Imre János elsőalispán, Skvarics kamarai provizor, Hammerschmied Ferencz Antal perczeptor (adószedő), a ki, mint láttuk, később Bodrog vármegye alispánja volt; Kovacsevics György, Csejthey Pál szolgabíró, Kelemen János ügyész, Pajanovicz Mihály esküdt. Az 1722. évi június 10-én Baján tartott közgyűlésen megjelentek közül a következők vannak felsorolva (a jegyzőkönyv szerint az elősoroltakon kívül még mások is megjelentek, de az erről és a következő közgyűlésről felvett jegyzőkönyvben is csak a közhivatalnokok neveivel találkozunk.) Zichy Ádám első alispán, Hammerschmied Ferencz Antal II. alispán, Baranyay László főjegyző, Kelemen János aljegyző, Csejthey Pál. Gombos Gábor főszolgabírák,

Barich Mihály adószedő, Körmendy István és Pajanovicz Mihály esküdtek. Az 1738. június 18-án Bács érseki városban tartott közgyűlésen a megjelentek közül a következők vannak felsorolva: Tajnay Mihály alispán, Markovics József kamarai inspektor, Körmendy István főjegyző, Barics Mihály és Záborszky Zsigmond táblabírák, Zbiskó Mihály táblabíró, Kereskényi György főszolgabíró, Péchy Ferencz aljegyző, Pruzsinszky Ferencz adószedő, Biricsics Antal kamarai provizor, Hammerschmied Ferencz Antal, a bajai uradalom jószágigazgatója, Lukácsy Endre alszolgabíró, Pókai Dávid Bács érseki városi provizor, Lakóczy Mihály ügyész, Babics Farkas, Stajner József, Körmendy János és Jancsó István esküdtek.

A vármegye élén, 1698-tól kezdve, egész 1776-ig a kalocsai érsekek állottak, örökös főispánokként. A kalocsai érsekek néha egyidejűleg nyerték az érseki kinevezést a főispánsággal, néha a főispáni kinevezés valamivel későbben kelt. Patachich Gábor például 1733-ban lett kalocsai érsekké, míg főispáni kinevezése április 20-án kelt. Patachich halála után, 1745 decz. 5-étől 1747 május 31-ig székűresedés állott be, míglen gróf Csáky Miklós foglalta el az örökös főispáni széket. Az érsek-főispánok sorát gróf Batthyány József zárja be, a ki, midőn 1776 jan. 1-én esztergomi érsek lett, Mária Terézia királynő meg akarta szüntetni az érsekeknek bácsmegyei örökös főispánságát, s ezért Batthyány utódának: Patachich Ádámnak le kellett mondania örökös főispáni igényeiről. Ettől kezdve azután világi főispánok kormányozták a vármegyét, a kiknek a sorát gróf Hadik András tábornagy, az udvari főhaditanács elnöke és a futaki uradalom birtokosa nyitja meg. A főispán.

Nagy ünnepségek között ment végbe a vármegyei főispánok beiktatása, mely főleg a szomszéd törvényhatóságok részvétele következtében, gyakran országos jellegű volt. A XVIII. század közepéről két ily ünnepélyes beiktatásról vannak adataink, a melyek egyúttal élénk világot vetnek ama kor közállapotaira és szokásaira is. Csáky Imre bíboros-érseknek 1732-ben bekövetkezett halálával, III. Károly király 1733 április 20-án Patachich Gábor kalocsai érseknek adományozta a főispáni méltóságot. A vármegye erről, az 1733 július 8-án Zomborban tartott közgyűlésében értesült, midőn az alispán egyúttal bemutatta gróf Esterházy Antal zólyomi főispán leiratát, melyben értesíti a vármegyét, hogy a beiktatás teljesítésére királyi biztosnak nevezték ki, egyúttal pedig a beiktatás napját augusztus 25-ére Bácsba tűzi ki. A közgyűlés megállapította a beiktatási ünnepségek menetét és az ez alkalommal adandó lakoma rendezésével a bajai jegyzőt bízta meg. Patachich Gábor beiktatása.

A vármegye alispánja már június 11-én útra kelt, hogy az újonnan kinevezett főispánt a beiktatásra meghívja. Augusztus 25-én nagyszámú ünneplő közönség lepte el az ősi érseki mezővárost: Bácsot. A főispán tiszteletére 129 katonából álló díszőrséget rendeltek ki, öt kürtössel, és azonkívül a doroszlóiak és a garaiak is díszőrséget alkottak és szintén kürtszóval vonúltak be. Az érkezőket mozsárdurrogás fogadta, az egyenesen e czélra Budáról hozatott mozsarazókkal.

Miután a vármegye közönsége összegyűlt, az alispán indítványára küldöttséget választottak, hogy a beiktatást teljesítő királyi biztost a közgyűlésre meghívja. A vármegye nevében Fábry Jakab, a tisztikar nevében pedig a főjegyző ékes latin beszéddel üdvözölvén a királyi biztost, felolvasták a főispáni kinevezésről szóló okmányokat. Erre két küldött útján meghívták a főispánt a közgyűlésre, hol a királyi biztos beiktatta a főispáni méltóságba. Az érsek-főispán ezután elmondotta székfoglalóját, melyet a jelenlevők lelkes vivátokkal fogadtak, mire felhangzott a hattagú banda zenéje, melyet mozsárdurrogatás szakított félbe. Ezután terített asztalok várták az ünneplőket. Mivel még a beiktatás napján mindnyájan nem széledtek el, az ünneplők egy része másnap is ott maradt, fel van még az is jegyezve, hogy az ott maradtak egy 83 kilós vizát és másfél kiló szárdellát fogyasztottak el. A távozó királyi biztos sem ment el üres kézzel, mert a vármegye 592 forint 30 denár értékű ajándékot adott neki. Ezzel a beiktatás költségei 1658 forint 50 denárra rúgtak. (Évkönyv XXIII. évf. 31. lap.)

Patachich Gábor kalocsai érseknek 1745 deczember 5-én bekövetkezett halálával, közel másfél éven át üresen állott Bács vármegye főispáni széke. Midőn Mária Terézia királynő 1747 május 31-én gróf Csáky Miklós kalocsai ér-

Gróf Csáky Miklós beiktatása.

seket nevezte ki Bács vármegye főispánjává és midőn erről a vármegye értesült, szeptember 4-én Baján tartott közgyűlésében elhatározta, hogy az új főispán beiktatasát, elődének székfoglalójához képest, ünnepélyesen fogja rendezni. A vármegye már e közgyűlést megelőzőleg Szentgyörgyvölgyi Csupor József Ádám alispánt, Miskolczy István főjegyzőt, Tajnay Mihály és Latinovits Peter táblabírákat küldte Pestre, hogy az új főispánt üdvözöljék és hódolatuk jeléül egy hatosfogatot ajánljanak fel neki. A főispán beiktatására gróf Esterházy Ferencz borsodi főispánt küldték ki királyi biztosul, a ki a beiktatás napjául október 8-ikát tűzte ki. Az ünnepi lakomához szükséges élelmiszerek beszerzése czéljából Pruzsinszky Ferencz főadószedőt és Baranyay Miklós esküdtet küldték ki, míg a vármegye által felajánlott hat fekete ló vásárlásával Vermes László szolgabirót bizták meg.

Október 8-ikán fényes ünnepre ébredt Baja városa. Az előkelőségek közül a beiktatásra eljöttek: báró Orczy István, a bajai uradalom örökös ura, Kiss József kalocsai kanonok, Csernovich János alezredes, a futaki uradalom birtokosa, Miskolczy István főjegyző, Tajnay Mihály, Latinovits Péter, Pavianovich Mihály táblabírák, azonkívül Pest, Baranya és Tolna vármegyék követei. A díszőrséget ez alkalommal 224 katona, 166 lovas és 20 nagyobbrészt kamarai uradalmi pandúr alkotta.

A nemesség az alispán szállásán összegyülekezvén, Kereskényi György főszolgabíró vezetése alatt bandérium ment a főispánért és a királyi biztosért. A vármegye zászlaját Csejthey Antal tartotta, tőle jobbra Vermes László szolgabíró, balra Baranyay Miklós haladt kivont karddal. A királyi biztost szállásáról a ferenczrendűek templomába kísérték, az ünnepélyes isteni tisztelet után pedig kezdetét vette a beiktató közgyűlés. Az alispán megnyitja a gyűlést, a vármegye küldöttségeket választ, hogy a királyi biztost és a szomszéd vármegyék követeit meghívják a közgyűlésre. A mozsárdurrogatás közben belépő királyi biztost Hedri Boldizsár kalocsai éneklőkanonok üdvözli. Ezután egy másik küldöttség megy az új főispánért, a kit, megjelenvén, a királyi biztos ünnepi beszéd kíséretében beiktatott méltóságába. Az új főispánt a vármegye közönsége nevében a főjegyző üdvözli, majd felhangzik a közgyűlés tagjai ajkáról a lelkes vivát, melyet mozsárdurrogatás és czigányzene követ. A közgyűlés után a főispán kíséretével ismét a templomba megy hálaadó istenitiszteletre, melynek végével az egybegyűltek ünnepi lakomához ülnek. Csak a harmadik napon, október 10-én értek véget az ünnepségek, melyeknek költségei 1663 forint $41^{1}/_{2}$ denárra rúgtak. (Évkönyv 1907. évf. II. füzet.)

A tisztikar és illetménye.

Az 1712 deczember 1-én tartott vármegyei alakuló közgyűlésen báró Pejacsevics Györgyöt választották alispánná, kinek távollétében, vagy akadályozása esetén Skvarics János főjegyzőt bízták meg az alispáni teendőkkel. Az alispáni teendők szaporodásával szükséges volt az alispán állandó helyetteséről is gondoskodni, ezért az 1714 augusztus 25-én tartott közgyűlésen Urbanecz Mátyást választották meg II. vagy helyettes alispánná. 1723-ban, költségkímélés czéljából, beszüntették ugyan a II. alispáni állást és e teendők végzésével a főjegyzot bízták meg, de már 1730-ban ismét rendszeresíteni kellett ezt az állást.

1716—17-ben az I. alispán fizetése 400 frt, a főjegyzőé 150 frt, a pénztárnoké 300 frt volt. Az 1721-ik évi közgyűlés az I. alispán fizetését 600, a II. vagy helyettes alispánét 250 frt-ban állapította meg. Az 1730 november 4-én tartott közgyűlésen a főbb tiszti illetményeket a következőleg rendezték: főispán tiszteletdija: 1100 frt, I. alispán fizetése 600 frt, II. alispáné 200 frt, főjegyzőé 300 frt, ügyészé 100 frt. Mária Terézia uralkodása alatt a tiszti illetmények jelentékenyen emelkedtek. Az 1752-ben kelt királyi rendelet a főispán tiszteletdíjat 1500 frt-ban, az I. alispán illetményeit 600, a II. alispánét 300, a főjegyzőét 300, a főügyészét 200, a 3 szolgabíróét 200—200, a hat táblabíróét 150—150, a főpénztárosét 400, a főorvosét 300 frt-ban állapította meg. 1768-ban a főjegyző fizetése 400, a főügyészé 250, a főorvosé 500 frtra emelkedik. Az 1777 november 10-én Hadik András főispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen az I. alispán fizetését 700, a II. alispánét 300, a főjegyzőét 500 és a főügyészét 300 frtban állapították meg. 1781-ben a II. alispán fizetése 350, a szolgabíráké 300 frtra emelkedik. 1716—17-ben a tiszti fizetések 2422 frtra, 1727-ben 4690 frtra, 1768-ban a tiszti illetmények 5050 frtra, a szolgaszemélyzet fizetése pedig 736 frtra rúgott.

1768-ban a tisztikar létszáma a következő volt : főispán, első alispán, másod alispán, hat táblabíró, egy főjegyző egy aljegyző, 3 főszolgabíró, 3 alszolgabíró, egy főpénztárnok, alpénztárnok, főügyész, alügyész, 12 esküdt és biztos, egy biztos, egy főorvos. A szolgaszemélyzet pedig a következőkből állott : várnagy, sebész, másodsebész, 12 lovas pandúr, egy pandúrvezető, 23 gyalogos pandúr, egy másodpandúr, egy portyázó, börtönőr, hat pandúr a börtönőrízetre, ács és hóhér. (Évkönyv 1892. évf. 144. l.)

Az alispánok közül kiváló szerepet játszott e korban Zichy Ádám, a kit 1720-ban másod- vagy helyettes, 1721-ben, három jelölt közül, első alispánnak választottak meg. 1723-ban újra első alispánná választották, egyúttal követül küldték az országgyűlésre is. Követtársa Orbán Ferencz volt, a ki 1724-ben lemondott e tisztségről. Zichy utóda az alispánságban Radics János volt, a ki 1725-től 1730-ig állott a vármegyei tisztikar élén. Az 1728—29-iki országgyűlésen egyedül képviselte Bács vármegyét. Radics, a katholikus párt egyik oszlopos tagjaként szerepelt az országgyűlésen. Azon az emlékezetes ülésen, midőn a porták kiigazítása czéljából az országgyűlés tagjai közűl bizottságot küldtek ki, a melybe a protestáns vallású követeket is beleválasztották, midőn ezek vallási meggyőződésükre hivatkozva, megtagadták az előírt eskü letételét, a katholikus rendek között nagy ingerültség támadt, ekkor Radics János volt a leghangosabb, a ki azt kiáltotta, hogy a protestáns követeket ki kell dobni az ablakon. Radics utódává 1730-ban Szentgyörgyvölgyi Csupor Ádámot választották, kinek helyét 1734-ben, öt jelölt közül Tajnay Mihály foglalta el. Az 1740 november 21 és 22-én Bácsban tartott közgyűlésen ismét Csupor Ádámot választották alispánná. Az ő alispánsága idejére esik a nemesi felkelősereg, úgyszintén az országgyűlés által megajánlott katonaság kiállítása, melyek körül nagy tevékenységet fejtett ki. Csupor Ádámot 1752-ben Tajnay Mihály váltotta fel, a kit 1759-ben Latinovits Péter követett. Az ő alispánsága idejére esik a vármegyei levéltár rendezése is. Midőn Mária Terézia kormányának a figyelme a vármegyei levéltárakra irányult s a levéltárak rendezése iránt 1752 április 28-án rendeletet bocsátott ki, Bács vármegye is hozzáfogott levéltára rendezéséhez s az iratok egybegyűjtéséhez. Eddig az volt a szokás, hogy a hivatalos iratokat a tisztviselők évenként, vagy bizonyos időszakonként, vagy pedig hivataloskodásuk megszűntével szolgáltatták be a vármegye levéltárába, de ennek nem tettek mindenkor eleget. Latinovits alispán azonban bekívánta a tisztviselőktől az iratokat. Egyúttal kezdetét vette a levéltári iratok lajstromozása is, s miként a főispánnak a helytartótanácshoz intézett jelentéséből értesülünk, 1774-ben az 1727-ig terjedő iratokat lajstromoztak. (Századok : 1903. 734.)

Alispánok.

Latinovits helyét 1773-ban Lipkay Zsigmond foglalta el, a kit két ízben választottak meg alispánná. Őt követte Kovács József, a ki 1786-ig viselte az alispáni tisztséget, midőn a vármegyei önkormányzat II. József németesítő törekvéseinek áldozatul esett.

Járási fölosztás. Székhely. Székház.

1735-ben a vármegyét négy járásra osztották fel. 1768-ban azonban a tiszavidéki járással együtt, csak hármat találunk. Az 1778 szeptember 26-án Baján tartott közgyűlésben a vármegyének négy járásra való beosztását határozták el. Ez a határozat még 1778-ban életbe lépett.

A vármegye székhelye e korban többnyire Baja volt. Még 1785-ben is itt volt a vármegyei levéltár és a pénztár a ferenczrendűek zárdájában. A vármegye börtönei Bácsban voltak és itt tartották a vármegyei törvényszékeket. 1713-tól 1727-ig a vármegye Baján Barics Mihály adószedő házában tartotta közgyűléseit, a ki ezért utólag évenként 150 forintot követelt a vármegyétől kárpótlás czímén.

Az 1723 : 73. törvényczikk elrendelte, hogy minden vármegye, a melynek még nem volna székháza, tartozik ilyent építeni. Bácsvármegye már ebben az évben foglalkozott egy új székház építésének ügyével, de az építendő székház helyének megválasztása évtizedekig tartó vitákra szolgáltatott alkalmat. A vármegye közönsége végre Zombor mellett döntött, hol a székház czéljaira telket vásárolt 500 forintért. A székház tervei 1750-ben el is készültek, de a kivitel abba maradt, mert Klobusiczky Ferencz érsek-főispán a megyeházat Baján vagy Bácsban óhajtotta volna felépíttetni. Erre nézve 1758 január 27-én felterjesztést is intézett a helytartótanácshoz. Sőt mivel a megye székhelyének kérdése még függőben volt, Újvidék is lépéseket tett, hogy a székhely oda helyeztessék. Végre

azonban mégis Zombor győzött. Midőn II. József a zombori ferenczrendűeket feloszlattatta, a vármegye a rendházat bérbe vette s ettől kezdve a ferenczrendű zárda szolgált székházul, míg végre 1804—1805-ig a vármegye székháza felépült.

Közegészségügy.

A gyakori járványok következtében a vármegye nagy gondot fordított a közegészségügyre. 1731-ben a főispán a vármegyének orvost ajánlott, 1753-ban a vármegyei orvos mellett egy sebészi és egy másodsebészi állás volt rendszeresítve. Az 1740-ben kitört pestis következtében Palánkán járványkórházat építettek, 1753-ban már gyógyszertár is volt a vármegye területén, ebben az évben ugyanis Willing Flórián gyógyszerészi állás elnyerése iránt folyamodott a vármegyéhez.

* * *

Mária Terézia alatt.

Alig foglalta el Mária Terézia a trónt, mindenfelől jelentkeztek a trónra igényt tartók. Míg a bajor választófejedelem Bécsben igyekezett vélt jogainak érvényt szerezni, az alatt II. Frigyes 1740-ik év őszén betört Sziléziába, melyet kardcsapás nélkül hatalmába kerített.

Míg a bajor választófejedelem és a porosz király támadó fellépése következtében az örökös tartományok helyzete mindegyre válságosabbá lett, az alatt az 1741-ik évi május 14-ére egybehívott pozsonyi országgyűlésen is izgatott hangulat uralkodott. Az egybegyült rendek többsége kemény szavakban fakadt ki a német tanácsosok, valamint az idegen főurak ellen, a délvidéki vármegyék sérelmei között pedig ott szerepelt állandóan a tiszai Határőrvidék ügye s a vármegye követei : Csupor Ádám és Tajnay Mihály részére adott követi utasításokban is első helyen szerepel a vármegyének az a kívánsága, hogy a katonai helyek a megye hatósága alá helyeztessenek s az ország területi épsége helyreállíttassék. A szeptember 11-én lefolyt jelenet hatása alatt a rendek lelkesedéssel ajánlották fel életüket és vérüket a szorongatott királynő trónjának megmentésére.

Előterjesztés a Határőrvidék föloszlatására.

De míg az országgyűlés a kiállítandó katonaság felől tanácskozott, az alatt a királynő összehívta az 1715-ik évben megígért bizottságot, mely hívatva volt a Határőrvidék feloszlatása iránt előterjesztést tenni. A bizottság, melynek elnöke Patachich Gábor kalocsai érsek volt, előterjesztésében határozottan sürgeti a katonai helyek mielőbbi polgárosítását, mert úgymond az előterjesztés a jelenlegi helyzet elviselhetetlen. A vármegyék sérelmi feliratai is hangsúlyozzák, hogy a szerb Határőrvidék katonasága erőszakkal bitorolja a legtermékenyebb földeket, miáltal a vármegyei hatóságok alá rendelt polgári egyének ki vannak zárva a földek élvezetéből s így a saját honukban hazátlanná lett magyarok kénytelenek kenyér után bolyongani a vidéken. Mind e bajokon kívül figyelembe veendő az is, hogy a katonai helyek valóságos fészkei a tolvajoknak, rablóknak és mindenféle gonosztevőknek. Egyszerűen azért, mert a katonai helységek nem tartoznak a vármegyei hatóságok alá s ekként nem ellenőrizhetők s a bűntettek nem büntethetők. Sőt azt lehet tapasztalni, hogy a bűntettek elkövetésében segédkezet nyújtanak. A terjedelmes földbirtokokon a határőrvidéki kapitányok és más tisztek gazdálkodnak, emiatt ezeknek a tekintélye nagyobb, mint a földesuraké és a megyei hatóságé. Ők a katonai helységekben teljes hatalommal rendelkeznek a polgári elem fölött, a népet mindenféle közmunkára szorítják és felbátorítják néha a földesurak ellen is. Ha a határszéli szerb katonaságtól okozott bajokat és károkat egybevetjük az ő hadiszolgálatukkal, be kell vallani, hogy a puszta katonai néven kívül egyebet nem tudnak felmutatni. Fegyverzetük fölötte hiányos, a katonai szabályokat és a fegyelmet nem is ismerik ; és ha van is alkalom, hogy katonai szolgálatot teljesítsenek, arra úgy kell őket kényszeríteni. Szóval — így végződik a jelentés — a határőrvidéki katonaság ma már teljesen hasznavehetetlen.

E jelentés alapján keletkezett az 1741-ik évi XVIII. törvényczikk, mely elrendeli, hogy a katonainak nevezett helyek, Bács-Bodrog, Csongrád és a többi vármegyékben, a vármegyei törvényhatóságoknak visszaadassanak s alájok rendeltessenek. (Zsilinszky Mihály : i. m. II. 6. lap.) Ez a törvény az ország területi épségének visszaállítását hatalmas lépéssel vitte előre, de végrehajtása a bekövetkezett háborús idők miatt egy évtizednél tovább húzódott.

Mária Terézia.
(Az Orsz. Képtárból.)

I Ferencz király.
(Az Orsz. Képtárból.)

II. József.
(Az Orsz. Képtárból.)

István főherczeg. (Az Orsz. Képtárból.)

V. Ferdinánd. (Az Orsz. Képtárból.)

Bács vármegye alig egy hónappal a szeptember 11-én hozott országos végzés után, október 10-én Baján gyűlt egybe, hogy a vármegye részéről adandó hadisegély ügyében határozzon. A közgyűlésen elhatározta a vármegye, hogy a nemesség személyesen kel fel és száll táborba. A birtokos nemesség a személyes felkelésen kívül minden nádori porta után egy-egy fegyveres lovast állít ki teljes felszereléssel, a saját költségén. Végül a vármegye közönsége 27½ nádori portája után egyenkint 4½ gyalogost állít ki. Ez az utóbbi határozat azonban módosítást nyert. Miután ugyanis az országgyűlés a portális gyalogság számát 21.622 főben állapította meg, Bács vármegye 244 gyalogos katonát állított ki. (Hadi tört. Közl. 1897. 213.) Nemesi fölkelés szervezése. 1742.

A vármegyei felkelt nemesség tisztikara a következőleg alakult meg: kapitány: Csupor Ádám, hadnagy: Heyl Ignácz, zászlótartó: Pavianovics Mihály ifj., biztos: Bogdányi Nándor megyei főbiztos. A megyei gyaloghad tisztikarát pedig a következőleg alakították meg: kapitány: id. Kereskényi György szolgabíró, hadnagy: báró Bernyákovics Simon vármegyei csendbiztos, zászlótartó: Gyárfás Ferencz megyei csendbiztos. A felkelt nemesség felszerelése és kiállítása 1741-ik év végén még nem volt készen s így a nemesség elindítása iránti intézkedések is késtek.

A vármegye ekkor sűrű összeköttetésben állott gróf Károlyi Sándorral, a ki a tiszántúli felkelt nemesség szervezésével volt megbízva, a ki nagy buzgalommal és odaadással teljesítette feladatát, a ki minden tekintetben kitűnő szervező erőnek bizonyult s a legnagyobb erélylyel vette kezébe a felkelés ügyét. Károlyi Sándor és báró Haller Sámuel sürgetései következtében a vármegye 1742-ik év február elején Bajára tűzte ki a gyülekezés helyét, de mivel a felszerelés igen lassan folyt, csak a június 21-én tartott megyegyűlésig készültek el annyira, hogy elindításuk iránt intézkedni lehetett.

A felkelt nemesség végre június 28-án gyűlt össze Baján, honnan az ünnepi mise és a szabályszerű hadiszemle után Pozsonyba indult. A vármegye nemessége Bihar, Zaránd, Arad, Békés, Csanád és Csongrád vármegyék felkelt nemességével alkotott egy ezredet, melynek ezredesévé gróf Haller Istvánt, alezredesévé Andrássy Mihályt, őrnagyává Dráveczky Lászlót vagy Dobozy Mihályt jelölték ki. A tiszántúli ezred részt vett a sziléziai hadjáratban és hosszabb ideig volt Morvában is állomáson, hol Dráveczky László parancsnoksága alatt Kremsir, Olmütz és Hoff városoknál működött, mely alkalommal számos poroszt ejtett foglyul, majd a Prágánál kirohanó francziákat is visszaverte.

Az 1748-ig tartó örökösödési háború folyamán, Bács vármegye évről-évre kiállította az újonczokban és a gabonában reáeső részt, mely áldozatok mindegyre súlyosabb teherrel sujtották a vármegye népét. A felkelt nemességen és a portális gyalogosokon kívül, a határőrök is részt vettek a sziléziai háborúban. Mintegy 500 tiszai határőr 1741-ben gróf Pálffy János seregében Felső-Ausztriában harczolt, de a legénység oly fegyelmezetlen volt, hogy gróf Kevenhüller tábornok haza akarta őket kergetni. 1742-ben a tiszai határőröket Vuics Arzén és Sevics János alatt Morvaországba küldték, majd Olmützbe rendelték helyi őrségül. Az örökösödési háború.

1743-ban 1510 lovas és gyalogos határőr, Vuics Arzén kapitány vezérlete alatt, Bajorországba vonult. Engelshoffen tábornok ezenkívül még többek között Szabadkáról 200 önkéntest Szlavoniába akart rendelni, de ezek a kivonulás előtt fellázadtak. A Bajorországba küldött szerb határőrök még 1745-ben sem tértek vissza. Ebből a csapatból Freiburgnál 522 ember a francziák fogságába került, honnan csak az udvari főhaditanács közbenjárására szabadultak ki, midőn a franczia foglyokkal kicserélték őket. (Hazánk. 1885. 148.)

1744 aug. 18-án Mária Terézia királynő újból fegyverbe szólította a vármegyét. A vármegye közönsége a szept. 2-án Baján tartott közgyűlésében tárgyalván a királyi leíratot, a személyes felkelés részére 25 lovast, ezenkívül minden porta után egy-egy gyalogost, végül az uradalmak által kiállítandó 55 lovast szavazott meg. Bár a vármegye még 1744 szept. 29-ére Bajára tűzte ki a felkelo hadak gyülekezésének időpontját, csak 1745 nyarán keltek útra. A vármegyei felkelő had parancsnokává gróf Károlyi Ferencz altábornagy Szily Jánost, kapitányává Csupor Jánost és hadnagyává ifj. Pavianovics Mihályt nevezte ki. Ez a had, néhány havi táborozás után, nov. 20-ika táján tért vissza. A hazatért csapatokat Szily János őrnagy decz. 7-én Baján összpontosítván, az ez alka-

lomra egybehívott közgyűlés előtt bemutatta a csapatok lajstromát, hadiszerelvényeit és a zászlót.

A mint kissé békésebb idők következtek, a vármegyénél ismét felszínre került a katonai Határőrvidéktől való megszabadulás óhaja. Az 1743 febr. 27-én Baján tartott közgyűlésből felírtak a helytartótanácshoz, kérvén, hogy most, a békésebb idők beálltával, legalább a vármegye területének belsejében fekvő hét katonai sánczot, Szabadkát, Zombort, Péterváradot, Kovilt, Szenttamást, Bresztováczot és Palánkát, melyek czéluknak most már úgy sem felelnek meg többé s a kir. kincstárnak sincsenek hasznára, sőt a kamarai alattvalóknak is tömérdek kárt és bajt okoznak, Bács vármegye hatósága alá rendeljék, miként ezt már az 1741 : XVIII. törvényczikk is elrendelte. Hogy a vármegye kérelmének nagyobb nyomatékot adjon, Miskolczy István Antal vármegyei főjegyzőt Pozsonyba és Bécsbe küldte.

Városok polgárosítása.

Vnics kapitány kezdeményezésére a tiszai határőrök márczius havában ellenkező kérelmet adtak be az udvari főhaditanácshoz, melyben kiváltságos helyzetük fenntartását és a Magyarországba való bekebelezés tervének elejtését kérik. E folyamodványban a többek között azt a kívánságukat is hangsúlyozzák, hogy újjászerveztessenek s az erről szóló legfelsőbb elhatározásról, még mielőtt április havában Morvaországba indulnának, értesíttessenek. Mária Terézia királynő e kényes helyzetben kitérő választ adott a kérvényezőknek, azt felelvén nekik, hogy a helyes berendezés a királynő gondját képezi s erre nézve az udvari főhaditanács véleményét is meg fogja hallgatni. Időközben azonban a szabadkai katholikus vallású határőröknek sikerült a görög-keleti határőrök ellenében a katonai szervezet megszüntetését kieszközölni. 1743 márczius 26-án a kincstár a szabadkaiakkal megkötötte a szerződést, melynek értelmében Szabadka ezentúl Szent-Mária néven, szabadalmazott mezővárossá lett. A szerződés április 23-án királyi jóváhagyást nyervén, május 7-én a szabadalomlevelet is kiállították. Szabadka polgárosításával előtérbe lépett hovatartózandóságának kérdése is. Miskolczy főjegyző fellépése következtében, az 1743 szept. 17-én kelt legfelsőbb elhatározással, Szabadkát Bácsba kebelezték be, noha Csongrád vármegye mindent elkövetett, hogy odacsatolják.

Ezzel megtörtént az első lépés a tiszai Határőrvidék feloszlatására. A fáradhatatlan Miskolczy főjegyzőt június 8-án ismét Pozsonyban találjuk, honnan Bécsbe ment. A királynőhöz is adott be kérvényt, a kanczellária útján is folyamodott, sőt a horvát bánnál is tisztelgett. Itt tudta meg, hogy a királynő Péterváradot s az ezzel szemben fekvő Pétervárad-Sincz mezővárost és Titelt, továbbra is katonai igazgatás alatt kívánja tartani, a királynő figyelme különösen Titelre irányult, melyet meg akart erősíteni, hogy Péterváraddal együtt, a törökök ellen elöörsül szolgáljon.

Szabadka polgárosítása után gróf Pálffy tábornok már május havában hazaküldte a szabadkai határőröket, a kiket a többi határőröktől elkülönített. A papjaiktól és tisztjeiktől felbújtatott szerb katonaság azonban nem akart az újonnan alakult városi hatóságnak engedelmeskedni. Esztendőkön át tartott a viszály, míg végre 1746-ban azok a kik továbbra is katonák akartak maradni, elköltözködtek Szabadkáról. (Iványi. A Tiszai Határőrvidék. Hazánk 1885. 202—206.)

A tiszai Határőrvidék feloszlatását kimondó törvény kihirdetésekor Zomborban is nagy izgatottság volt észlelhető. A törvény azonnali végrehajtása esetén Zombor jobbágyközség lett volna, melynek a katonáskodáshoz és a szabad élethez szokott lakosai irtóztak a jobbágyi terhektől. Ezért sokan elköltöztek és némelyek Futakon, mások Mitroviczán és Zsablyán telepedtek le. 1745-ben a zomboriak közgyűlést tartván, kimondották, hogy jobbágyi igába nem hajtják magukat. Küldöttséget választottak tehát, mely Parchetich Nicola vezetése alatt átnyújtotta kérvényüket a királynőnek. E kérvényben Zombor lakosai régi kiváltságaik fenntartását kérték, mert különben szétmennek s otthagyják a várost. Időközben azonban Zombort és Palánkát szintén átadták a vármegyének. Zombor átadása 1745. év október végével történt. Ezzel a vármegye kiterjesztette hatóságát Zomborra is, de a város lakossága ellentállott, kivéve a felsővárosiakat, a kik elfogadták a jobbágyi sorsot, miért is a város többi lakosa parasztoknak nevezte el őket. A bécsi kiküldöttek azonban végre is sikert értek el. Mária Terézia 1749 február 17-én Zombort a szabad királyi városok jogaival ruházta fel, s a város részére czímeres pecsétet adományozott.

Ezzel a város szabadsága biztosítva volt ugyan, de most meg újabb terhek nehezedtek a lakosságra, a mennyiben a város a szabadalmakért járó 150.000 forintot nem tudván lefizetni, gróf Batthyányi Józseftől kért kölcsön pénzt, zálogul a Felsővárost kötvén le. Batthyány átvevén a Felsővárost, azt teljesen jobbágyközségként kezelte. E miatt azonban gyakoriak voltak a surlódások a lakosok és az uradalmi tisztek között. Végre sikerült a zomboriaknak Halastól 60.000 frt. kölcsönt kapni, mire Batthyány Józsefet kifizették, pandúrjait elkergették, a nép pedig örömújjongva járta be a várost, hirdetvén a felszabadulást. (Évkönyv XIII. évf. II.)

1743-ban már Pétervárad-Sáncz lakossága is mozogni kezdett és szintén folyamodott felszabadításáért. Kérelmüket siker koronázta. Mária Terézia 1748 február 1-én a várost a szabad királyi városok kiváltságaival ruházta fel, egyúttal a város nevét Újvidékre (az oklevél szerint: Uj-Vidégh) változtatta.

Az 1745 július 1-én kelt királyi leírattal csak Szabadka, más néven Szent-Mária, Zombor, Bresztovácz és Palánka katonai helyeknek a bekebelezését rendelték el, a tiszai Határőrvidék végleges feloszlatása azonban csak 1750—51-ben következett be. A királynőtől kiküldött bizottság gróf Grassalkovich Antal elnöklete alatt 1750. év őszén kezdte meg működését. Titelből kiindulva, Zentán át Szegedig sorra járta a Határőrvidékhez tartozó községeket, a hol mindenfelé kitörő örömmel fogadta a vármegye közönsége, mert úgy tekintették, mint az ország felszabadítóját, a katonai hatóságok uralma alól. De a határőrvidéki szerbek annál féltékenyebb szemmel nézték a bizottság működését. Az 1750 augusztus 15-én kibocsátott leiratra, mely az összes még meglévő tiszai és marosi sánczok megszüntetését elrendelte, a szerb metropolita és Sevics őrnagy, a szerb katonaság nevében felszólaltak és kifogásaikat írásban adták be a főhaditanácshoz. Mária Terézia királynő azonban fenntartotta rendeletét, a Duna-Tisza szögén öt helységet kivévén a polgárosítás alól, szabad választására hagyván a határőröknek, hogy az új Határőrvidékre akarnak-e költözni, vagy pedig polgári alattvalókká akarnak-e lenni. Az átköltözés napjául 1751 április 1-ét tűzte ki. *A Határőrvidék föloszlatása.*

De Mária Terézia még tovább ment a határőröknek adandó kedvezményekben. 1751 márczius 1-én a tiszai Határőrvidék tisztjeit magyar nemességre emelte, ugyanez évi június 28-án pedig Martonos, Ókanizsa, Zenta, Ada, Mohol, Petrovoszello, Óbecse, Szenttamás, Bácsföldvár, Turia községek lakosságának szabadalomlevelet adott, melyben a helységekhez tartozó földterületeket, az akkori lakosságnak, bizonyos szolgálmányok teljesítése mellett, örök időre használatul adta. E szabadalomlevél következtében e helységek együttvéve a szabadalmazott tiszai kamarai területté alakultak, miből 1791-ben a tiszai Koronakerület alakult. 1758-ban pedig az akkori tiszai Koronakerületben lakó minden egyes volt határőrvidéki tisztnek rangjához mérten földbirtokot adományozott, mely földterületeket már 1751 óta haszonélvezték.

A tiszai Határőrvidék bekebelezése fölötti viták jó alkalmul szolgáltak Csongrád vármegyének, hogy Bács vármegyétől Zentát, Martonost és Kanizsát visszaperelje. Csongrád vármegye nem sajnálva költséget és fáradságot, nagy buzgalommal kutatta össze az idevonatkozó bizonylatokat az ország különféle hiteles helyi levéltáraiból. Legtöbb fáradságot fejtett ki Csongrád vármegye: Szabadka város és Madaras puszta visszaszerzése körül. Még 1744-ben felírt a kormányhoz, hogy ezek Csongrád vármegyéhez csatoltassanak, mert hajdanában is ide tartoztak. Sőt Bécsbe menesztendő küldöttségeket is választott. Különösen Marsovszky Sándor, Csongrád vármegye főjegyzője fáradozott sokat ebben az ügyben; még vesztegetéstől sem riadt vissza. De mindez mitsem használt, mert Szabadkát, mint láttuk, Bácsba kebelezték. (Zsilinszky Mihály i. m. II. 10.) Csongrád vármegye azonban nem nyugodott bele, hanem báró Zayhoz, gróf Károlyi Ferenczhez, sőt a váczi püspökhöz is folyamodott pártfogásért. Egy pillanatra úgy látszott, mintha fáradozásait siker koronázná, mert a nádor Szabadka, valamint a hozzátartozó Madaras, Tavankút, Sebestyénháza nevű pusztáknak, valamint Kőrösegyháza helységnek Csongrád vármegyéhez való tartozása ügyében 1746 augusztus 22-ére Pozsonyba kitűzte a tárgyalás határnapját. De Bács vármegye vonakodása következtében a tárgyalást november 14-ére halasztották el *Határperek.*

Még 1749-ben is folyik a küzdelem a két törvényhatóság között egyes községek visszacsatolása érdekében. Csak 1750-ben ért véget a tárgyalás, midőn a tiszai Határőrvidék önállósága megszünt s a volt határőrvidéki községeket Bácsba kebelezték.

Csongrád vármegye azonban még ekkor sem nyugodott meg. 1760-ban családi szerződésekkel és más magánjogi okíratokkal támogatott kérvényt nyujtott be a nádorhoz, melyben kimutatta, hogy Szabadka Mátyás királynak 1464-ben kelt adománylevelében Csongrád vármegyéhez tartozónak mondatik s hogy 1504-ben és 1511-ben is Csongrádhoz számították; hasonlóképen kimutatta, hogy Zenta, Martonos és Kanizsa mindenkor Csongrádhoz tartoztak. Az 1764. évi országgyülésre küldött követeit is oda utasította, hogy országos bizottság kiküldését kérjék, mely megvizsgálná, melyik helységek tartoztak egykor Csongrád vármegye területéhez (Zsilinszky Mihály i. m. II. 10.)

Bács vármegye viszont Szent-Péter és Horgos pusztákra tartott igényt és azzal érvelt, hogy mikor 1750-ben a Határőrvidéket feloszlatták, Horgos és Szent-Péter nem tartoztak Csongrádhoz. Ezt azzal igazolta, hogy mikor a Kárász család Horgost megszerezte, az átvételnél Bács és nem Csongrád vármegye tisztviselői jártak el. Csongrád ekkor gróf Grassalkovich Antal kamarai elnökhöz fordult közbenjárásért. A kormány, méltányolván Csongrád jogait, 1763-ban eltiltotta Bács vármegyét attól, hogy Horgos és Szent-Péter pusztákon törvényhatósági jogot gyakoroljon. (Zsilinszky i. m. II. 38.)

A vármegye előterjesztései.

Az 1751. évi országgyűlésre, mivel még ekkor a Határőrvidék feloszlatva nem lett, a vármegye főleg a tiszai Határőrvidékek végleges feloszlatása iránt tett sürgető előterjesztést, ezenkívül még számos más sérelemmel és kívánsággal járult az országgyűlés elé. Ezek főbb pontokban a következők: 1. A királyi helytartótanács által 1745-ben Bács vármegyére, 6 nádori porta erejéig kivetett adótöbblet töröltessék. 2. A postamesteri állások a vármegyében a magyaroknak adományoztassanak s ne a görögkeleti szerbeknek, a kik, mint az 1735. évi lázadás alkalmával is láttuk, megbízhatatlanok. 3. Bács vármegye igazságszolgáltatás tekintetében a dunáninneni kerülethez, adóügyben pedig a budai bizottsághoz csatoltassék. 4. A vármegye állandó sérelme, hogy az újvidéki görög nem egyesült püspök a módosabb családokból nevez ki lelkészt, egy községben sokszor négyet is, és ezek mind adómentesek, mi által az adózó nép terhe egyre súlyosodik. 5. Zombor, mely rabló gonosztevők főfészke, ne ezikkelyeztessék be s szabad királyi városok sorába. (Valószínüleg azért, mert a város állhatatosan ellentállott Bács vármegye abbeli törekvéseinek, hogy jobbágyhelység legyen.) 6. A tiszáninneni határőrvidéki helyek végre is, a többi kamarai helységek mintájára, a vármegye hatósága alá helyeztessenek. 7. Végre a vármegye panaszt emel a hadibiztosok ellen, s indítványozza, hogy mivel a hadibiztosság közegei a vármegyének nincsenek segítségére, azoknak fizetésével a lakosság ne terheltessék, hanem ez állások inkább be se töltessenek, mert a vármegye ezeket a dolgokat inkább maga elvégzi s ha mégis meghagyatnának, úgy fizessék őket a hadi adóból. (Gravamina et postulata. J. Comitatus Bachiensis 1751. Várm. Levéltár.)

E sérelmek és kívánságok közül azokat, a melyek a Határőrvidék feloszlatására vonatkoznak, még ebben az évben orvosolták, a szabad királyi városok beczikkelyezését azonban Bács vármegye sem tudta megakadályozni. Az országgyűlés eleinte hevesen ellenezte Zombor és Újvidék szabad királyi városok beezikkelyezését. A vármegyei követek veszélyt láttak a szabad királyi városok követeinek szaporodásában, mert attól tartottak, hogy ezáltal az udvari párt túlsúlyra vergődik az országgyűlésen, másrészt attól is féltek, hogy a nem kiváltságos osztályok adózási terhe növekedni fog, mert a szabad királyi városi jog felmentette az illetőket a fuvar és az előfogat tartozása alól. Csak hosszas vita után, augusztus 26-án nyugodtak bele a rendek Szabadka és Újvidék városok beczikkelyezésébe. (Millenn. Tört. VIII. 284.)

Ujabb kiváltságos helységek.

Még az országgyűlés folyamán, 1751 június 28-án, Zenta város is kiváltságlevelet nyert Mária Teréziától, ezenkívül országos és hetivásár tartására kapott jogot. E kiváltságlevelet Bács vármegye az október 5-én Ószivácon tartott közgyűlésében hirdettette ki.

1774 augusztus 1-én Mária Terézia királynő, az egykori tiszai Határőrvidékhez tartozó Csurog, Goszpodincze, Szent-Iván, Felsőkovil, Alsókovil, Káty hely-

ségek részére is állított ki szabadalomlevelet, melynek czélja volt, az utóbb e helységekbe letelepedett kath. vallású lakosság előjogait az ottani görög keleti szerbekkel egyenlővé tenni.

1779 január 22-én Mária Terézia királynő Szent-Mária kamarai mezővárost szabad királyi városi jogokkal ruházta fel. Ezzel a városnak 1764 óta táplált óhaja ment teljesedésbe. Mária Terézia királynő ezenkívül megengedte, hogy a város a jövőben Mária-Terézianopolis nevet vegyen fel, melyet 1845-ig megtartott.

Hadügyi intézkedések.

Míg a hétéves háborúban a vármegye fegyverforgató népe távol idegenben vérzett, a vármegye óriási áldozatokat hozott a hadisegély és a katonaság eltartásához szükséges termény-járandóságok kiállítása érdekében. 1759-ben a helytartótanács is elismerte a vármegye áldozatkészségét és buzgalmát, ellenben kifogásokat tett Zombor és Újvidék városok eljárása miatt. A vármegye a távolból is élénk figyelemmel kísérte a harcztér eseményeit, a melyekről a helytartótanács útján értesült. 1759-ben vármegyeszerte megülték Drezda város visszavételét és Daun tábornok maxeni győzelmét, a midőn Fink porosz tábornokot 11,000 emberével fegyverlerakásra kényszerítette. Hasonlóképen megünnepelték 1760-ban Laudon tábornok landeshuti győzelmét is. (Várm. Levélt.)

Mária Terézia királynő törekvése oda irányult, hogy a korona és a nemzet közötti kapcsolatot szorosabbá fűzze. Főleg ebből a czélzatból alapította 1760-ban a magyar nemes testőrséget, melynek felállítási költségeihez Bács vármegye 2000, Zombor 100 és Újvidék 200 forintot ajánlottak fel. Az újonnan felállított testőrségbe leendő felvételre Bács vármegye a maga részéről Boczó Dánielt hozta javaslatba. (Haditört. Közl. 1895. 526. lap.)

Mikor Szabadkát 1745-ben Bács vármegyéhez csatolták, a változott viszonyokkal megbarátkozni nem tudó 298 szerb család a katonai élet folytatása mellett nyilatkozott. Ezeket Mosorinba telepítették le, az egyedüli kamarai helységbe, mely a tiszai Határőrvidékbe beékelve, ennek folytonosságát megszakította. Mivel azonban időközben a jelentkező családok száma a 316-ot meghaladta, a Határőrvidék feloszlatására kiküldött bizottság ezeket Mosorin helységen kívül, Gardinovácz és Kovil kamarai falvakba szándékozott letelepíteni. E családok 1746 nyarán és őszén a részükre kijelölt falvakba le is telepedtek.

A Sajkáskerület szervezése.

Mivel a külügyi viszonyok egyre kedvezőtlenebbé váltak, 1750-ben az udvari főhaditanács, az ország folyami hajóhadának a kor újabb követelményeinek megfelelő átalakítását határozta el. E végből Komárom, Győr és Esztergom vidékéről a sajkásokat a Duna, a Tisza és a római sánczok által alkotott háromszögbe kívánták letelepíteni. E terjedelmes földterület a sajkások között lett volna szétosztandó, s az a dunai Határőrvidékhez csatoltatott volna. A sajkások számára 1750-ben Titel, Lok, Mosorin, Gardinovácz, Villova és Zsablya helységeket jelölték ki, s az átköltözés határnapjául 1751 április elsejét tűzték ki. Ezzel azonban a szervezés munkája megakadt. A kijelölt községek lakosai ugyanis nem sok kedvet mutattak a katonáskodáshoz; a győri, esztergomi és a komáromi sajkások pedig nem akartak átköltözködni, minek következtében azután 1752 márczius 17-én kelt határozattal e helységeket egyelőre a megyei és a kamarai hatóságok alá rendelték.

1763. év folyamán, a külviszonyok kedvezőtlenebbé váltával, a kormány az ország déli és keleti határait új Határőrvidékekkel akarván megvédeni, ebben az évben ismét hozzáfogtak a Sajkáskerület szervezéséhez. Még 1763-ban összeírták e hat helység férfilakosságát. Mivel azonban az összes férfilakosság száma beleszámítva az ifjakat, a gyermekeket és a fegyveres szolgálatra alkalmatlanokat, csak 1679-re rúgott, egyelőre négy zászlóalj felállítását tervezték. A kamara tehát átadta a fenti helységeket a katonai hatóságoknak, mely még ebben az évben felállította a titeli sajkás zászlóaljat. Ez egyelőre három századból állott és első parancsnokává Stanisavljevics Tivadart nevezték ki, és közvetetlenül a péterváradi parancsnok alá rendelték. Mária Terézia királynő azonban kevésnek találván a három századot s a sajkás zászlóalj létszámát 1112 főre emelte fel, s e végből a helytartótanács még öt helységet csatolt a Sajkáskerülethez, nevezetesen Szent-Ivánt, Goszpodinczét, Csurogot, Felső- és Alsó-Kovilt. (Millenn. Tört. VIII. 304. Horváth Mihály: Magyarorsz. Tört. VII. 320. Évkönyv. 1888. évf. 17. lap.) Az ekként megalakított titeli Sajkáskerülethez később, 1800-ban, még Gyurgyevo, 1801-ben Nádaly helységeket csatolták, úgy hogy a sajkásoknak 14 helységük volt, melyek csak 1873-ban kerültek vissza Bács vármegyéhez.

Mária Terézia királynő élete végszakában még egyszer hadba szólította a vármegye fegyverfogható férfilakosságát. Mivel az országgyűlés nem volt együtt, az ujonczokat a vármegyék szavazták meg. Bács vármegye 300 ujonczot ajánlott fel, Szabadka város pedig 100 lovat és 5000 aranyat. A vármegye ki is állította a megajánlott ujonczokat, de kardélre nem került a dolog, mert a királynő 1779 május 13-án Teschenben békét kötött Nagy Frigyessel. (Századok 1878. évf.)

Népességi mozgalmak. Települések.

Mária Terézia uralkodásának kezdetén a mai vármegye területének jó része lakatlan volt. A szatmári békekötés után már megindult a telepítés. Gróf Csáky Imre kalocsai érsek már 1712 után megkezdi jószágainak betelepítését és maga a kincstár és az egyes földesurak is arra törekedtek, hogy minél több munkáskezet nyerjenek meg a parlagon heverő földbirtokok gyümölcsözővé tételére.

A XVIII. század első felében a népesség Magyarországon még igen hullámzó volt. Ha a bevándorlók az egyes elhagyott helyekre le is telepedtek, mihelyt alkalmasabb helyet találtak, azonnal elhagyták gunyhóikat. A földesurak és a katonaság elnyomásától való félelem, a nagy adóteher, a vallásüldözések, mind lényegesen hozzájárultak a népesség ide-oda költözködéséhez. De volt valami, a mi legfőképpen vonzotta a népet a mai Bács-Bodrog vármegye területére. Ez a bácskai föld volt, a maga kimeríthetetlen erejével és kiaknázhatatlan gazdasági termőképességével. És az ország egyik legtermékenyebb vidékének földje, szinte századokon át, míveletlenül, parlagon hevert. Voltak vidékek, melyeknek földjét a mohácsi vész óta nem érintette ekevas, a hol mérföldeket ellepett a katonafű, a királygyertya és a kutyatej. Ebben az óriási míveletlen területben látja mindenki a jövő gazdagságának biztosítékát. Ezt szállják meg a szerb katonák, erre teszi rá a kezét a kamara, erre keres adományt a nemes, itt foglal magának területet a középkori földesúr ivadéka, ide menekül a szökött jobbágy, ide költözködik a külföld vállalkozó szellemű parasztsága.

A földesurak, főleg a kamara, tárt karokkal várják a munkás-kezeket, nem nagyon válogatnak bennük, nem is kérdik, ki, honnan jött, fődolog, hogy hozzáfoghassanak a parlagon maradt területek kiaknázásához.

Az 1715—1720. évi összeírásokból már láttuk, hogy a vármegye népessége ekkor túlnyomólag szerbekből állott. A XVIII. század harmadik évtizedétől kezdve azonban mindegyre több magyar, német, tót és kisorosz kezd betelepülni. A magyarok betelepedése eleintén a kincstári birtokokra terjedt ki. Gombos Gábor, a bácsi kincstári jószágok igazgatója, 1731 április 28-án Jankovácz kamarai pusztát engedte át a beköltöző magyar lakosságnak. 1748-ban Tolna, Baranya, Veszprém és Somogy vármegyék szabad költözködési joggal felruházott lakosai Losonczy Józsefet küldték Redl Ferencz kamarai jószágigazgatóhoz, hogy néhány kincstári pusztán letelepedhessenek. A kamarai jószágigazgatóság Paka, Merkopnya, Sterbácz és Bezdán nevű pusztákat jelölte ki számukra letelepedési helyül.

A telepítések 1748-tól kezdve, midőn Grassalkovich Antal foglalta el a kamarai elnökséget, mindegyre nagyobb mérvet öltöttek. Grassalkovich, felismerve a telepítések nagy jelentőségét s horderejét, lehetőleg megkönnyíteni igyekezett azt. 1750-ben Topolya puszta 1752-ben az Új-Doroszló határában levő Zsarkovácz és Klisza nevű puszták benépesítése iránt intézkedik. 1751-ben Kupuszina helységbe 150 magyar vagy tót katholikus családot akart telepíteni. 1752-ben Csonoplyára akartak magyarokat telepíteni. 1753-ban Bogojeva szerb lakosait át akarta telepíteni Parabutyra, s helyettük németeket akart behozni, de mivel elegendő német család nem jelentkezett, a terv abban maradt. 1753-ban a mai gombosi alsó szőlők helyén magyarok kezdtek letelepedni s telepüket Új-Karavukovának nevezték el. 1764-ben Új-Karavukovára németeket telepítettek Köln, Frankfurt, Ulm és Schweinfurt vidékéről ; de az új telepesek nem tudván a magyarokkal megférni, 1770-ben ezért s az árvizek miatt is Karavukovára hurczolkodtak át, míg a magyarok Bogojevára költöztek, hol 1772-ben 101 magyar család lakott, 1783-ban pedig már 817 lélek.

Katholikus vallású magyarok telepedtek le még a következő helységekbe : Kula (1749), Kanizsa 1750—56 között, Nemes-Militics (1752), Zenta (1755), Bátmonostor (1760), Ada (1760), Becse (1767), Petrovoszello (1767). Református vallású magyarok költöztek be Feketehegy, Piros, Ómoravicza és Pacsér helységekbe ; ezeknek a beköltözködése azonban már az 1782—86. évekre esik.

Az egykori tiszai Határőrvidéken, vagyis a későbbi bács-tiszai Koronaterületen, a szerb népesség lassankint megfogyott, mert nem tudott a földmíveléssel és az egy helyben lakással megbarátkozni. A tiszai Határőrvidék feloszlatása után a szerbek tömegesen elhagyták a Tisza mellékét s részben a titeli Sajkáskerületbe, részben a Temesközbe, sőt számosan Oroszországba vándoroltak ki. Az 1770—74 közötti években Magyarkanizsa, Óbecse, Zenta, Turja, Martonos, Ada, Mohol, Péterréve, Szenttamás és Tiszaföldvár helységekbe katholikus vallású magyarok is költöztek a Felvidékről és a Jászkún kerületből, miáltal a katholikus és a görögkeleti vallású lakosság aránya csaknem egyenlő lett.

Magyarkanizsára, melyet 1694—95-ben szerbek szállottak meg, a magyarok 1750—53-ban kezdtek települni és 1777-ben a magyarság már túlnyomó volt. Zentára is magyarok és tót családok telepedtek. A magyarok Jászberény vidékéről és Heves vármegyéből, a tótok Bars és Hont vármegyékből költöztek oda. Péterrévén már 1767-ben találunk magyarokat, a zömük azonban csak az 1772—73. években telepedett le ott. Ada lakosai 1760-ban telepedtek le a Jászságból, Heves, Nógrád és Hont vármegyékből; az utóbbi vármegyéből néhány tót család is költözött Adára.

Mária Terézia királynő, hogy az ország népessége szaporodjék, még a hétéves háború alatt, 1762-ben rendeletet bocsátott ki, melyben meghagyja, hogy azokon a tájakon, a hol puszta földek találhatók, a földesurak telepítésre köteleztessenek. A jó példa czéljából a kamara hat kamarai puszta betelepítését tervezte. Cothmann udvari kamarai tanácsos Kovács mérnök társaságában bejárta Bács vármegye területén a kamarai pusztákat. Körútja alkalmával első ízben Apatinba jött, melyet Grassalkovich 1750-ben németekkel telepített be; innen kiindulva a következő telepeket látogatta meg: Új-Filipova, melyet németekkel telepítettek meg. Bezdán, hova 1742-ben csupa magyar és szláv családok telepedtek. Csátalja, a bácsi kamarai terület legrégibb gyarmata. Dautova, hova 1762-ben 109 felsőmagyarországi magyar kath. család telepedett. Doroszló, hova 1757-ben magyarok telepedtek. Hódság, hova 1760 táján németek költöztek. Bukin, hova 1749-ben szintén németek telepedtek. Új-Karavukova, hova 1753-ban magyarok telepedtek le. Csonoplya magyarok és kath. vallású szerbek telepe. Veprovácz, melyet 1760-ban magyarok és tótok alapítottak. Nemes-Militics, hol 100-nál több házban magyar nemesek laktak. Keresztúr, melyet kisoroszokkal telepítettek. Sztapár, melyet 1750-ben szerbek alapítottak. Kupuszina, melyet 1752-ben magyarok és sokaczok telepítettek. A régi szerb helységek közül Cothmann meglátogatta Priglevicza-Szent-Iván, Béreg, Palánka, Bukin, Ó-Karavukova és Bresztovácz helységeket.

Cothmann jelentésére Mária Terézia 1764 június 28-án kelt elhatározásával, a Bács-Bodrog vármegyében fekvő kamarai területeknek németekkel leendő betelepítését rendelte el. A németek első telepe Csátalja volt, mely 1729—36-ban már faluként szerepel. Az első német telepek közé tartozik Pétervárad-Sáncz (Újvidék), Hódság, Kollut, Palánka, Gajdobra, Apatin és Szent-Iván. Mária Terézia a hétéves háború befejezése után (1763), seregének egy részét elbocsátván, a volt katonák közül, továbbá Elzászból és Lotharingiából igyekezett új telepeseket toborozni. A telepítés már 1763. év elején teljes erővel vette kezdetét. 1763 január 1-től július 15-ig 1428 embert telepítettek le Bácskában, a kik leginkább Morva- és Csehországból és a közép Német birodalomból származtak. A telepítéssel Stredula Henriket bízták meg, ki mellett Modefeld József működött. Ennek feladata főleg a selyemtenyésztés meghonosítására irányult.

1763-tól 1768-ig a következő helyeket telepítették be: Kernyáját és Kruseylyát Pest, Fehér és Tolna vármegyékből és a Kúnságból származó magyarokkal és Ungból való németekkel. Gákovát Csehországból, Ausztriából és a német birodalomból származó németekkel. Szent-Ivánt, Doroszlót, Filipovát, Veprováczot, Kolluthot hazaeresztett katonákkal és birodalmi németekkel. Bezdánt csehekkel és morvákkal. Kupuszinát elbocsátott katonákkal. Hódságot, Gajdobrát lotharingiaiakkal s néhány franczia családdal. Bukint, Újpalánkát és Apatint birodalmi németekkel és lotharingiaiakkal.

A tótok betelepítése 1740—44-ben vette kezdetét, midőn Csernovits Mihály, a gróf Cavriani-féle futaki uradalmat vette bérbe. A bérszerződés egyik lényeges feltétele volt, hogy a bérlő az egész földterületet mívelni s így, ha kell,

az egész hiányzó munkaerőt telepítés útján is előteremteni tartozik. Csernovits, látva, hogy a közeli szerb falvak lakossága a munkától idegenkedik, lutheránus vallású tótokat telepített Felső-Magyarországból Petrováczra, Kiszácsra, Glozsánba és más helyekre. Később 1766—68-ban, Bácsújfalura s 1780—86 között Pivniczára és Bajára is telepedtek tótok. E helységekben alakultak az első agostai evangélikus vallású hitközségek. A letelepült tótok egyideig nem voltak szervezve, s bár egyházi tekintetben a futaki plébános gondozása alá tartoztak, állhatatosan megmaradtak hitükben.

Midőn a futaki uradalom gróf Hadik András birtokába került, a tótokat vallásgyakorlataikban többé senki sem háborgatta. Söt Hadik András jelentékenyen támogatta őket. Ezenkívül Szabadkán is telepedtek le tótok, a kik oda egész nyáron át Liptó, Árva és Turócz vármegyékből jártak mezei munkára s nem volt ritka dolog, hogy közülök egy-kettő ott telepedett meg. Szabadka lakossága a folytonos betelepülések következtében mindegyre emelkedett és 1780-ban már 18.730, 1787-ben 20.708 lakosa volt.

II. József trónraléptével a telepítés új lendületet nyert. II. József, a ki még trónörökös korában, 1768-ban beutazta a vármegyét, saját szemeivel győződhetett meg, mily sok terület hever még parlagon. Ennek következtében nem csak mint földesúr szándékozott a puszta területeket benépesíteni, nemcsak a népesség számát igyekezett szaporítani, hanem a műveltséget, az okszerű, czéltudatos gazdálkodást igyekezett emelni. E czélból különösen a felsőrajnai kerületből igyekezett gyarmatosokat hozatni, mert e vidék a német földmívelők szorgalmáról volt híres; tette ezt főképen azért is, miként Szirmay is mondja, hogy a magyarokat a belterjesebb gazdálkodásra szoktassa.

De bármily nagy buzgalommal indult is meg az új gyarmatosítás, annak rendkívül sok nehézséggel kellett megküzdenie. II. József, hogy a németek kedvet kapjanak a bevándorlásra, 1782 szeptember 21-én Frankfurtban kihirdetett pátensében, a beköltözködő gyarmatosoknak a következő kiváltságokat helyezte kilátásba: Teljes vallásszabadságot. Minden családnak új házat és kertet. Minden földmívelő család elegendő földet s rétet, úgyszintén igavonó és tenyészállatokat, házieszközöket kap ajándékba. Az iparosok házi szerszámokat kapnak és a mesterségük folytatására szükséges eszközök beszerzésére 50 renusi forintot. A családból a legidősebb fiú katonamentes. Minden család Bécsből az új települési helységbe a kincstár költségén utazik s addig kap ellátást, míg abba a helyzetbe jut, hagy a saját maga erejéből tarthatja fenn magát. Az útközben esetleg megbetegedőket a kórházakban ingyen ápolják. A gyarmatosok a letelepülés napjától kezdve, 10 éven át minden országos és földesúri terhek alól mentesek.

II. József császár felhívása 1783. év elején érkezett a Rajna vidékére, hol azt minden városban és faluban kihirdették. És ennek meg is volt a hatása, mert néhány hónap alatt valóságos emberáradat indult meg Bécs felé, úgy hogy a német fejedelmek ellenintézkedésekhez voltak kénytelenek nyúlni. A letelepülő iparosok is sokféle kedvezményben részesültek. Bármely szabad királyi városban letelepülhettek s a czéhekbe ingyen vették fel őket. A kik házat akartak építeni, azok ingyen kaptak házhelyet és épületfát, az építési anyagért pedig csupán az előállítási árt kellett megfizetni, de öt évi adómentességet élveztek. Ezeken kívül a községekben ideiglenes imaházak épültek és iskolákat rendeztek be.

Az első gyarmatosok 1784-ben jelentek meg Bács-Bodrog vármegyében, de elhelyezésük roppant nehézségekkel járt, mert a közigazgatás nem tudott eleget tenni a gyarmatosok elhelyezéséből folyó kötelezettségének. 1784 május 1-étől november végéig a vármegyébe 2057 család költözött be és 1784-től 1786-ig összesen 3300 családot helyeztek el a Bács-Bodrog vármegyében fekvő kamarai területeken. 1786-ban tavaszszal még 1500 gyarmatos várt elhelyezésre, minek következtében 1786 április 24-én a németek betelepítését egyelőre felfüggeszették és 1787 márczius 13-án a telepítések egész Magyarországra nézve befejezést nyertek.

II. József alatt a következő helységek települtek: 1784-ben Torzsa, 1785-ben Cservenka és Újverbász, 1786-ban Kiskér és Szeghegy, 1786-ban Bulkesz, 1787-ben Járek; mind a hét helység túlnyomólag protestáns lakossággal. A régi helységekhez, úgymint: 1785-ben Palánkához, 1786-ban Újsziváczhoz, Sóvéhez

Kulához, Parabutyhoz, Bresztováczhoz, Csonoplyához. Veprováczhoz, Ráczmiliticshez, Kernyájához, Bezdánhoz. Sztanisicshez és Almáshoz pedig új telepeket csatoltak.

II. József halálával a telepítések megszüntek, a franczia háborúk alatt azonban, I. Ferencz király rendeletére, a kamarai birtokokon ismét néhány német és franczia menekült családot helyeztek el. Így Ószivácion néhány üres telket 137 tiroli menekültnek adtak át, 1808-ben pedig Kulán néhány Falkensteinből menekült család nyert elhelyezést.

II. József uralkodása alatt a német telepesekkel csaknem egyidejüleg magyarok is költözködtek be Bács-Bodrog vármegyébe. 1785-ben magából Kisújszállásból 338 család (1793 lélek) költözködött ide. Ezeknek egy része Pacséron, más része Ómoraviczán szállott meg. Kúnhegyesről már előbb elköltözött 250 család, mely Feketehegyen telepedett le. Ezenkívül Szabadszállásról és Félegyházáról jászok és kúnok költöztek a vármegyébe, a kik több községben szétszóródtak. De ez időtájt, 1785—86-ban, több ezer Zaporog kozák is Bácskába készült. Egy részük meg is érkezett, s Zenta vidékén telepedett le. Ezeknek egy részét II. József besoroztatta a hadseregbe, a lovassághoz. (Iványi: Vármegyénk állapota 1763. év előtt. Évkönyv XVI. évf. III. füzet. Marczali Henrik: Magyarország II. József korában I. 201. 230. 238. III. 216—221. Bierbrunner Gusztáv: Bács-Szerémi ágost. hitv. egyházmegye monogr. Évkönyv XXI. évf. I. füzet. Cziráky Gyula: Bogojeva és Gombos múltja. Évkönyv XIV. évf. II. füzet.)

Az új telepeseknek az új telepedés nehézségein kívül, az elemi csapásokkal is meg kellett küzdeniök. Ezek között első helyen szerepel a sáskajárás, mely a XVIII. század folyamán gyakran megismétlődött. Az afrikai sáskától okozott pusztításokról első ízben az 1747—50-es években találunk adatokat. Ekkor a pusztítás oly nagy volt, hogy a vármegye kénytelen volt az országos terhek leszállítását kérelmezni. 1782-ben megismétlődött e csapás és óriási károkat okozott Priglevicza-Szent-Ivánon, Szondon, Glozsánban, Futakon, Gajdobrán és Lalityon. Az év nyarán azonban már megszünt a pusztítás, de mivel a Temesközben újabb rajok dúltak, a vármegye megtette az óvóintézkedéseket az újabb károk megakadályozására.

II. József trónra-léptével az ország kormányában lényeges változás állott be. Szakítva családja százados hagyományaival, új alapokra kívánta a birodalmat fektetni. Első reformjait az egyházi téren alkotta és idevonatkozó intézkedései, egész uralkodásán át, szinte szakadatlanúl követték egymást. Első intézkedése, a türelmi rendelet, nem okozott a vármegyében nagyobb mozgalmat, mert akkor még a protestáns vallású lakosság sokkal kisebb számú volt, semhogy a vármegyében tényező lett volna. Nagyobb jelentőségű volt azonban az egyházi bizottság felállítása, melyet a császár az egyházi vagyon igazgatására, valamint összes egyházpolitikai intézkedéseinek előkészítésére rendelt el. E bizottság első feladata volt az egyházi vagyon összeírása s új lelkészségek felállítása. Az összeírást elrendelő császári leíratot 1782 október 10-én adták ki, de csak évek múlva hajthatták végre. Az összeírás adatai alapján a helytartótanács 1787 deczember 26-án kelt leiratával Bácsújfaluban új plébánia, Krusevlya, Vajszka, Parabuty, Csantavér helységekben helyi káplánságok, Zentán, Hegyesen, Doroszlón, Garán, Kolluton, Szántován, Vaskúton, Kupuszinán, Csonoplyán, Bikityen és Baracskán pedig káplánságok felállítását rendelte el. Ugyanez a leírat intézkedett a rozzant állapotban levő templomok kitatarozására nézve is. Egyházi reformok.

A szerzetes rendek közül csupán a ferenczrendűek voltak Bács-Bodrog vármegyében letelepedve, sőt 1782-ig jóformán ők végezték a lelkészi teendőket a Bácskában és a Temesközben. Csak 1782-ben választanak első ízben plébánost Zomborban. A ferenczrendűeknek négy rendházuk volt, és pedig Szabadkán, Baján, Bácsban és Zomborban. Az előbbi hármat az 1787. évi rendelet fenntartja, de azzal a megszorítással, hogy a jövőben is a plébánosok kisegítésére szolgáljanak és létszámuk egy-egy rendházban 18 áldozópap és két fráter legyen. A zombori rendház azonban magára vonta a császár haragját. Bachó János, az újonnan kinevezett kerületi biztos, úgy látszik felsőbb útasításra, 1785 június 4-én váratlanul és ismeretlenül megjelent a zombori rendházban, itt körülnézett és tovább ment. Midőn egy év múlva, 1786 július 8-án délután 5 órakor József császár Zomborba érkezett, egyenesen a ferenczrendűek temploma elé hajtatott s kihívatván a házfőnököt, megkérdezte tőle: mivel foglalkoznak. A házfőnök

nem tudott kielégítő választ adni, mert hiszen a plébániát is csak alig néhány évvel ezelőtt vették el tőlük. II. József ekkor kijelentette, hogy a rendházból távozniok kell. Másnap, miután a ferenczrendűek templomában misét hallgatott, aláírta a zombori ferencziek rendházának eltörléséről szóló rendeletet s tovább utazott Szegedre. Bachó kerületi biztos a rendházat vármegyeházul foglalta le, a templomot pedig átengedte a plébánia használatára. (Évkönyv XIII. évf. II. füzet.)

II. József egyházi reformjai mélyen belenyúltak a görögkeletiek vallási szertartásaiba s régi szokásaiba is. Az óhitűek nevében még 1783-ban Putnik Mózes, az újonnan megválasztott metropolita terjedelmes emlékiratot nyújtott át a császárnak, a mely magában foglalta felekezete sérelmeit és kívánságait, így többek között a nemzeti gimnázium felállítását is kívánta, Újvidék székhelylyel.

II. József közegészségügyi okokból eltiltotta a kriptákat is, s a holttesteket a városokban csak a városon kívül eső temetőkbe engedte temetni. Ez intézkedésével azonban sok bajt okozott Bács vármegyében, hol a szerb lakosság, különösen a volt Határőrvidéken, görcsösen ragaszkodtak a régi temetkezési szertartásokhoz. Maga az udvari főhaditanács is hajlandó lett volna, a népre való tekintettel, legalább míg a háború tart, engedményeket tenni. De II. József ezúttal sem volt hajlandó engedni. A kanczellária előterjesztésére azt válaszolta, hogy a görögkeleti hullák is csak úgy rothadnak, mint a többiek ; ezért nem lehet megengedni a sírboltokba való temetkezést. (Marczali II. i. m. III. 184.)

Népösszeírás.

A reformok sikere elsősorban az ország területi és népességi viszonyainak, nemkülönben teherviselési képességeinek teljes ismeretét tételezte fel. II. József ezért 1784 augusztus 16-án elrendelte a népösszeírást, a birtokbecslést és a felmérést. Az első összeütközés a császár rendszere és a vármegye között a népösszeírást és a felmérést elrendelő leirat kibocsátása alkalmával történt. A vármegye tárgyalás alá vévén a leiratokat, azoknak bírálatába bocsátkozik, sőt miként a császár utóbb értesült, Csongrád vármegyéhez hasonlóan, merész kifejezéseket használt ellene. (Marczali i. m. II. 376.) De II. József császárt a vármegye ellentállása nem hozta zavarba. Ujabb, erélyesebb leiratot intéz a vármegyéhez, követelvén a népösszeírást és a felmérést elrendelő leiratainak végrehajtását.

A vármegye kénytelen-kelletlen engedelmeskedik. A népösszeírás Szabadkán már 1784 november 3-án kezdetét veszi s 1785 márczius végére befejezést nyer. A vármegyében azonban vontatottabban mennek a munkálatok, de 1787-re készen van minden. Az összeírás rendkívül becses adatokat szolgáltatott a vármegye népességi viszonyaira nézve. A vármegye összlakossága, beleértve a szabad királyi városokat is, 227.147 lélek volt, tehát az 1720. évi összeírás adataihoz mérten 30.860-al emelkedett. E szám a következőleg oszlott meg. A vármegye területén összeírtak 184.081 lelket, Szabadkán 20.708-at, Újvidéken 8.998-at és Zomborban 13.360-at. 1785-ben a vármegyékre került a sor. II. József, felismerve az akkori közigazgatás hiányait, szigorú ellenőrzés alá akarta venni a vármegyéket, melyek folyton leveleznek és közös ellentállásra tüzelik egymást az ő reformjai ellen.

Uj közigazgatási beosztás.

1785-ben az egész országot 10 kerületre osztja fel s a kerület élére a kerületi biztost teszi, kinek hatásköre a városokra is kiterjed. Bács vármegyét a temesvári kerületbe osztották be, melybe Temes, Torontál és Krassó vármegyék is tartoztak. E kerület élére Dezséri Bachó Jánost nevezte ki. (Millenn. Tört. VIII. 413.) Gróf Hadik András, a vármegye agg főispánja, már előre értesül a császár terveiről. 1785. márczius 25-én értesíti a vármegye közönségét, hogy a megyei rendszer változásával őt is más fogja felváltani. A vármegye közönsége a május 10-én tartott közgyűlésen búcsúzik el a főispántól.

Kovács József első alispán, a kit a vármegye közönsége 1781-ben ültetett az alispáni székbe, sehogy sem illik bele e rendszerbe. Neki tehát szintén mennie kellett. Főleg neki tulajdonították, hogy a vármegye az összeírás és a felmérés kérdésében szembe mert szállani a császár akaratával. Helyébe 1786 július 11-én Latinovits Jánost nevezik ki. A tisztviselők változásával, a tiszti illetmények is emelkednek. Az I. alispán fizetése 1000, a második alispáné 500 forintra emelkedik.

II. József Bácskában.

II. József személyesen akart meggyőződni, miként hajtják végre rendeleteit. E végből 1786 nyarán körútat tesz Magyarországon. Július 8-án Zomborba érkezett, honnan másnap Szabadkára ment, hol a városháza előtt a városi tanács

és sok úri nép várakozott reája. A fogadtatás azonban feltünő hűvös volt. A tisztviselők közül csupán Parchetich főjegyzővel beszélgetett hosszabb ideig, a kitől némely városi ügyekről tudakozódott. Majd kocsira ülve, Zentára hajtatott, míg kíséretét előre küldte Szegedre.

II. József török hadjárata.

II. József uralma 1786-ban állott delelőjén. A következő évben, az 1787-ben Krimben II. Katalin orosz czárnővel kötött szövetsége következtében kitört török háború, alig két év alatt egész rendszerét megsemmisítette. II. József, az oroszokkal kötött szövetség következtében, 1787. év folyamán erősen készült a törökök elleni hadjáratra.

A császár a hadműveleteket Bácsból szándékozott megindítani és főtáborhelyül Futakot szemelte ki. A hadifuvarozás megkönnyítése végett, a császár Bajánál át akarta hídalni a Dunát. Szabadka lett a hadátvonulások egyik középpontja, hol a Békés, Csanád és Csongrád vármegyék részéről kiszolgáltatandó zabszállítmányokat is elraktározták, mely czélra a gimnáziumi tantermeket foglalták le, sőt a Szent Teréz-templomot is katonai raktárrá alakították át. Mivel pedig 1787-ben rendkívül szűk termés volt, II. József eltiltotta a sörfőzést és a pálinkaégetést, azonfelül minden házban összeírták a gabonakészletet s a felesleget a kincstárnak kellett eladniok.

1787 őszétől kezdve a katonaság egyre nagyobb számban gyűlt össze a vármegyében. 1787—88 telén a Czartoriski-féle vasas ezred és a Toskana-dragonyosok tartózkodtak Zomborban, Szabadkán pedig hétről-hétre más-más ezredek vonultak át. Miután a hadüzenetet 1788. február 19-én a töröknek elküldték, maga a császár is elindult a főhadiszállásra.

II. József márczius 1-én érkezett kíséretével Szabadkára. A kíséret nagyságáról fogalmat nyujt, hogy a kiséret 261 lovon jött és a podgyász-szekerek vontatásához 72 ökör volt szükséges. Szabadkáról a császár továbbutazott a futaki táborba, hova márczius 14-én érkezett meg. (Iványi: Szabadka tört. I. 312.) A hadjárat előestéjén II. József nem feledkezett meg az állami ügyekről sem. A futaki kastélyban időzvén, többek között magához rendelte Spannagel Sámuelt, az ópázuai katonai telep evangélikus lelkipásztorát, kivel a protestánsok egyházi ügyeiről tanácskozott.

Bármily nagy reményeket fűzött II. József a tavaszszal kitört török háborúhoz, azok nem váltak be. Nemcsak a vezér hiányzott, de a seregben, bármily kitünően volt is szervezve, nem volt meg a lelkesedés, s mivel a katonák hónapokon át tétlenül vesztegeltek, betegségtől tizedelve, lassanként a csüggedés és a bátortalanság vett rajtuk erőt.

Mialatt a fősereg Belgrád alatt vesztegelt, a török nagyvezér Orsova felé fordult. E hírre a császár Temes- és Krassó vármegyék védelmére sietett; de mire odaért, tábornokai odahagyták a mehádiai és az Almás folyó melletti állásukat. A császári had visszavonulása rettegéssel tölté el Krassó és Temes vármegyék lakosságát. Ama hirre, hogy a Veterani barlang megadta magát, Szászkából a kincstári hivatalnokok eltávoztak, Versecziről a lakosság kétharmada szétfutott, Temesvárról részben Szegedre, részben Zomborba szállították a hivatalos iratokat, és maga Bachó János kerületi biztos is Szabadkára tette át székhelyét, hova Krassó vármegye iratait is elszállították. Az 1788. évi eredménytelen hadjáratnak csak a beállott őszi időszak vetett véget. November 6-án Ferencz főherczeg is elhagyta Péterváradot és Szabadkán át Pest felé vette útját.

Az 1789. év is folytonos hadikészülődésekkel telt el. 1789. év augusztus havában Laudon grófot nevezték ki fővezérré, a ki azonnal ostrom alá vette Belgrádot, melyet az elcsüggedt törökök október 8-án feladtak. Bács vármegye október 11-én értesült Belgrád bevételéről. Mivel a város romokban hevert, mindenféle iparost és építőanyagot kellett odaszállítani, hogy lakhatóvá tegyék. Magára Szabadkára 100 munkást vetett ki a vármegye, a kiknek feladata lett, hogy Belgrádba menjenek rőzsekötegeket csinálni, más 100-at Péterváradra rendeltek és 100 szekeret Zimonyba, a hajók kirakodásához. Szabadka, melynek még októberben 200 napszámost kellett Zimonyba küldeni, panaszt emelt a vármegyénél, hogy annyi ember és fogat kiállítását követelik tőle, hogy az újabb rendeleteknek nem tud eleget tenni. (Iványi: Szabadka tört. I. 314.)

A törökök elleni hadjárat befejeztével a császári sereg a vármegyén vonult át, egy része azonban itt maradt téli szállásra, miáltal újabb teher hárult az agyon-

zaklatott lakosságra. Október 22-én II. József császár is átvonult a vármegyén, 23-án Szabadkán megpihent és onnan kíséretével Mélykúton és Halason át, Pest felé vette útját. Az év vége felé vonult át a vármegyén gróf Laudon tábornagy, a kit főleg Szabadkán ünnepeltek, hova deczember 17-én érkezett. Tiszteletére tánczmulatságot rendeztek a városi vendéglőben, melynek emlékét a városi tanács a jegyzőkönyveiben megörökítette.

Az 1788. évi sikertelen hadjárat hatása alatt az elégületlenség országszerte mindegyre nagyobb hullámokat vert, és azt csak fokozta II. Józsefnek az az intézkedése, hogy az 1789. évi hadjárat befejeztével oly módon kívánta a sereget elhelyezni, hogy a hátralékos termény járandóságokat és az adót a katonaság közreműködésével behajthassa.

A vármegye magatartása.

Míg a többi vármegyék egymásután tagadják meg a terményjárandóságokat és az újonczokat, addig Bács-Bodrog vármegye 1789 október közepén tartott közgyűlésében megadott mindent, a mit a császári leirat követelt. A nemzeti ellentállásnak itt semmi nyoma sem volt. Habár az adó nehezen folyt be s nagy volt a hátralék, azért akadálytalanul folyt a földmérés, II. József rendszerének egyik leggyülöltebb intézkedése. A vármegye magatartásának az lehet egyik főoka, hogy katonasággal volt megszállva, mely könnyen vérbe fojthatott volna minden ellentállást; másrészt pedig az idegen, jórészt német telepeseket nem hatotta át a nemzeti érzés, de meg nem is lehettek hálátlanok azok, a kik mindenüket a császárnak köszönhették.

A külviszonyok, valamint a többi vármegyékben támadt nemzeti ellentállás, végre is megtörték az önkény uralmát. 1790 január 1-én érkezik le a vármegyéhez a helytartótanács leirata, mely magyar és német nyelven kiadva, már külsőleg is szakított a régi rendszerrel. Dezséri Bachó János belső titkos tanácsos, kerületi biztos még német nyelvű leiratában felhívja a vármegye alispánját, hogy február 1-re hívja össze a rendeket, a királyi leirat meghallgatása végett. Az alispán közvetetlenül a kerületi biztos leiratának kézhez vétele után, január 7-én megteszi a szükséges intézkedéseket a közgyűlés összehívására s a közgyűlés színhelyéül Óbecsét tűzte ki.

A rendek február 1-én csakugyan összegyűltek Óbecsén. A közgyűlést Bachó János kerületi biztos nyitja meg. Nyomban felolvastatja a királyi leiratot és a helytartótanács rendeletét. A vármegye feliratot intéz II. Józsefhez. E felirat teljesen elüt a többi törvényhatóságok felirataitól; hangja alázatos, a vármegye alattvalói hűségének hangsúlyozása mellett, hálájának ad kifejezést, hogy panaszai meghallgatásra találtak. A felírat további részeiben az országgyűlés mielőbb leendő egybehívását, egyúttal a közigazgatásnak és az igazságszolgáltatásnak a régi állapotokba való visszahelyezését sürgeti. Végül április 7-ére újabb közgyűlést tűztek ki. A feliratot megküldték gróf Hadik András főispánnak is, kérvén őt, hogy miként a karok és a rendek kívánják és ő felségétől kérik, úgy ő is igyekezzék a főispáni székbe mielőbb visszatérni. Ebbeli reményükben meg is hívják az április 7-én tartandó közgyűlésre.

II. József visszavonja rendeleteit.

Mire azonban a feliratot elküldték, már útban volt II. József január 28-án kelt végrendeletszerű leirata, melylyel úrbéri és türelmi rendeleteinek kivételével, összes intézkedéseit megsemmisítette s az országot az 1780. évi állapotba visszahelyezte. E leírat leérkezése után a vármegye szinte lázas buzgalommal fogott II. József összes intézkedéseinek megsemisítéséhez. Február 12-én leérkezik gróf Hadik András leirata, melyben a főispáni méltóságba való visszahelyezését tudatja; ugyanerről értesíti a vármegyét a helytartótanács is. Február 19-én kelt leiratában a helytartótanács ismét a latint teszi hivatalos nyelvvé.

A vármegye az április 7-re hirdetett közgyűlést már márczius 3-án tartotta meg. E közgyűlésen mindenekelőtt visszahelyezik az 1781-ben megválasztott tisztikar életben levő tagjait. Az első alispáni tisztet Kovács József, a másodalispánit pedig Piukovics Antal foglalják el. A közgyűlés után a visszahelyezett tisztikar legott az 1785—90. évi közigazgatás összes intézkedéseinek megsemmisítéséhez fog. A népösszeírásra és az adókivetésre, valamint a felmérésekre vonatkozó iratokat a helységek elüljáróitól bekívánták, sőt Szabadkának meg is kellett esküdnie, hogy mit sem tart vissza belőlük. Ezeket azután, az április 7-én Baján tartott közgyűlés után, zeneszó mellett elégették, a házszámokat levakarták vagy leakasztották. (Rácz Soma czikke: Évkönyv 1908.) Ily lelkes hangulatban érkezik a szent korona hazahozatalának híre, mire a vármegye Rudics Máté

vezérlete alatt nemesi bandériumot küld Budára, hogy a koronánál díszorséget álljon. (Századok, 1881., 336. l.)

De megmozdultak a szerbek is. Történeti jogaikra és kiváltságaikra hivatkozva, külön nemzeti igazgatásra és külön területre tartanak igényt. E mellett azonban be akarnak jutni az országgyűlésbe is. Putnik Mózes metropolita már 1790 márczius 22-én folyamodik, hogy a görögkeleti püspököket és néhány világi szerbet is hívjanak meg az országgyűlésre. A szerbek azonban ezúttal nem értek czélt, mert az országgyűlés az óhitű püspökök ülési és szavazati joga tekintetében mitsem határozott. Gróf Hadik András főispán már nem vehetett többé részt visszaállított vármegyéje kormányzásában, mert 1790 márczius 12-én elhalálozott. Helyébe márczius 19-én Ürményi József királyi személynök került, a ki egyúttal Pest vármegye főispáni helytartója is volt.

Ürményi főispán országos dolgokkal lévén elfoglalva, a vármegye ügyeivel keveset foglalkozhatott. 1791 augusztus 1-én Zomborban közgyűlést tartott, mely alkalommal Kovács Józsefet ismét első, Odry Andrást pedig másodalispánná választották meg. Főjegyző Márffy Lipót lett.

Háborús bonyodalmak.

A törökök részéről már többé nem fenyegette veszedelem a vármegyét, még 1790 szeptember 25-én fegyverszünetet kötöttek, melyet a Szisztovóban, 1791 augusztus 4-én kötött béke követett. A török követ a békeokmányokkal Temesváron át január 18-án érkezett Szabadkára, hol ünnepélyesen fogadták. Innen Bécsbe utazott.

Ha a törökökkel meg is volt a béke, de a fancziaországi bonyodalmak következtében a külügyi helyzet egyre kedvezőtlenebbé vált. E válságos időben II. Lipót király 1792. évi márczius 2-án váratlanul elhunyt, utodára, I. Ferenczre hagyván örökségül a franczia háborút, mely két évtizeden át vette igénybe a vármegye áldozatkészségét.

Martinovics.

A franczia forradalmi eszmék és a demokratikus tanok csakhamar eljutottak hazánkba is, hol élénk visszhangra találtak. Ennek hatása első sorban az irodalomban észlelhető. A II. József halálát követő időszakban számos röpirat jelent meg nálunk. Ez a helyzet I. Ferencz király trónraléptével megváltozott, mert trónralépte után nagy gondot fordított a sajtó megrendszabályozására. Ama röpiratok közül, melyek akkor az országban már el voltak terjedve, első sorban Martinovics Ignácz „Oratio ad Proceres“ czímű műve vonta magára figyelmét. A király leírata következtében a kanczellária legott vizsgálat alá vette ezt a művet és mivel úgy találta, hogy az veszedelmes elveket tartalmaz, elrendelte az elkobzását. A kanczellária utasításának a foganatosításához azonban a törvényhatóságok igen lanyhán fogtak hozzá ; azok közé a törvényhatóságok közé, a melyek tudtak és akartak is eredményt felmutatni, tartozott Baranya vármegye is, mely kinyomozta, hogy Baján egy budai lakos e műből 20 magyar példányt ingyen osztott szét. (Századok 1878., 216.) Martinovics Ignácz, a ki e műnek szerzője volt s a ki később, a franczia forradalmi kormánytól nyert megbízatása értelmében, hívatva lett volna Magyarországon a forradalmi eszméket terjeszteni, eredetileg az egyházi rendhez tartozott. Ifjúságát Bács vármegyében töltötte s mint ferenczrendű szerzetes, újonczéveiben a bácsi rendházban tartózkodott.

Bács vármegyében a konzervatív irány kerekedett felül, s ha voltak is egyesek, a kik a forradalmi eszmékkel rokonszenveztek, a mozgalmak nagyobb arányokat nem öltöttek. A Martinovicstól 1793-ban a köztársaság érdekében alakított titkos társulat tagjai közül (75) csupán egy bácsmegyeit ismerünk : Ez Szechenácz Jakab királyi kamarai titkár volt, a kit hivatalából elbocsátottak és felszólították Buda elhagyására. Szechenácz ekkor, 1794 május 8-án, Zombort választotta tartózkodási helyül. Erre a helytartótanács felszólította a várost, hogy kísérjék figyelemmel minden lépését. Mikor azután Martinovics Ignáczot elfogták, 1794 deczember közepén Szechenácz Jakabot is Budára hurczolták : ő azonban mégis megmenekült, míg Martinovics és többi társai 1795 május 20-án hóhérbárd alatt véreztek el.

Az összeesküvés felfedezése nyomán támadt általános rettegés, a forradalomtól való félelem, mindegyre egyengette az önkény útját. A hatóságok félelemből és túlbuzgóságból majd mindenütt az összeesküvés szálait vélték felfedezni. Valami jelentéktelen elszólásból oly nagy dolog lett, mely hosszabb ideig foglalkoztatta a bíróságokat. Császár Nándor, egyszerű vidéki nemes, az 1794

junius havaban tartott közgyülésen a megejtett tisztújítással elégedetlen lévén, a következő szavakra fakadt : „Lehetetlen többé türni, revolrezionak kell lenni ! A szegeny nemesség s nem a parasztok fognak felkelni és a föispán először fog guillotiniroztatni". Más alkalommal pedig úgy nyilatkozott : „a királyok gyilkosok ; boldog az az ország, a melynek nincsen királya". Császárt kifakadásai miatt elfogatták s bár iratai közt semmi gyanúsat sem találtak, a vármegye előterjesztésére a királyi ügyigazgató megindította ellene a felségsértési pert. A királyi tábla azonban nem volt ily túlbuzgó s azzal az indokolással, hogy Császár csak meggondolatlanságból és felindulásból mondta e szavakat, nem adott helyet a keresetnek. Ezt az itéletet a hétszemélyes tábla is megerositette. Bács-Bodrog vármegye közönsége pedig, hogy kimutassa huségét, 1791 szeptember havában ismét felterjesztést intézett a helytartótanácshoz, melyben Martinovicsot és társait a király és a társadalom gyilkosainak nevezi. (Grosschmied Gábor czikke. Évk. V. évfolyam III—IV. füzet.)

Az 1795. évi pestis.

Az önkényuralom mellett, mely szellemi téren minden szabad mozgást kárhoztatott, az 1795. év öszén kitört pestis-ragály következtében a közlekedést is megszorították úgy, hogy a vármegye jóformán el volt zárva a külvilágtól. Hogy a Szerémségben kitört pestis át ne csapjon a Dunán, Futaktól Újvidékig katonai kordont vontak, Futak mellett Begecsnél őrállomás keletkezett s csak ezen át volt a közlekedés megengedve. E válságos években a kereskedelem szempontjából rendkívül fontos alkotás volt : a Dunát és a Tiszát összekötő Ferenczcsatorna, melynek tervét Kiss Gábor mérnökkari őrnagy készítette testvérével, Kiss József kamarai mérnökkel egyetemben. Ők hívták fel 1793-ban a vármegye közönségét a csatorna megalkotására, mely czélból részvénytársaságot igyekeztek alakítani. 1793-ban „Királyi Magyar Hajózási Társaság" néven meg is alakult a részvénytársulat, mely 25 évre nyervén szabadalmat, a munkálatokat még ebben az évben, katonai erők felhasználása mellett megkezdték. Mivel azonban a kitört franczia háborúk miatt a katonaságra szükség volt, 1794-től kezdve leginkább rabokkal dolgoztattak. 1794 július 19-én Új-Verbásznál le is tették az alapkövet. Az 1797 október 17-én kötött Campoformioi béke után ismét katonai erő állván rendelkezésre, a munkálatok ismét nagyobb lendületet nyertek. A csatorna 1801-ben készült el s a következő évben adták át a hajóforgalomnak.

A Ferencz-csatorna.

Franczia háborúk.

1796-ban a francziák Bonaparte Napoleon vezérlete alatt mindegyre jobban fenyegették Ausztriát, mire a bécsi udvar, hogy a támadással szemben sikerrel megküzdhessen, kénytelen volt az országgyűlés egybehívásába belenyugodni. I. Ferencz király 1796 november 6-ára Pozsonyba országgyűlést hirdetett, melyre a vármegye Kászonyi Ferenczet és Vojnits Sebestyént küldte fel követekül.

Az év vége felé Kovács József első alispán, a nemzeti küzdelmek egyik lelkes előharczosa, elhalálozván, tekintettel a háborús világra, a tisztújításnak mielőbb leendő megtartása vált szükségessé. Ürményi főispán a tisztújítást az 1797. évi január 23-án Zomborban tartandó közgyűlésre tűzte ki, mely alkalommal Odry Andrást az eddigi másodalispánt első alispánná, Latinovits Tádét másodalispánná és Márffy Lipót aranysarkantyús vitézt főjegyzővé választották meg.

Az országgyűlés az újonczok megszavazása után, a kikből Bács-Bodrog vármegyére 1260 esett, a nemesi felkelést is elhatározta. Időközben Napoleon Klagenfurtig és Laibachig nyomult előre és bár döntő győzelmet nem aratott, helyzete mindegyre válságosabbá vált, mert a nép az örökös tartományokban mindenfelé felkelt ellene. Ily körülmények között, habár a béketárgyalások is kezdetüket vették, I. Ferencz király április 8-án mégis felkelésre szólította a nemességet. A rendek az április 19-én Zomborban tartott közgyűlésen tárgyalták az idevonatkozó királyi leiratot.

A közgyűlés Ürményi József főispán elnöklete alatt, lelkes hangulatban elhatározván a nemesi felkelősereg kiállítását, annak szervezésére Odry András első alispánt, Latinovics Tádé másodalispánt, Ürményi Mihály királyi tanácsost, Varbói Kruspér Antal királyi tanácsost, Szlatkovics Máté zombori plébánost, Latinovits József és Vojnits Salamon táblabírákat, Márffy Lipót főjegyzőt, Piukovics Simon adószedőt, Vojnits Sebestyén, Szalay Péter, Polyák József és Latinovits József főszolgabírákat, báró Bernyákovich Antal, Cseh Antal, Zákó Demeter vármegyei urakat, valamint a szabad királyi városok és a tiszai Koronakerület képviselőiből álló bizottságot küldte ki.

E bizottság április 21-én kezdte meg működését, melyről a május 3-án tartott közgyűlésen számolt be. A közgyűlésen bemutatott összeírás értelmében személyes felkelésre 121 nemest köteleztek, azonfelül a tervezet szerint a földesurak minden nádori porta után egy-egy teljesen felszerelt lovast, a három szabad királyi város a maga nevében szintén egy-egy felkelőt, azonfelül minden nádori porta után egy-egy felszerelt lovast, végül a plébánosok összesen 12 felszerelt lovast, a szabad községek pedig minden jobbágytelek után egy-egy lovast tartoztak kiállítani. A személyes nemesi felkelőket és a nádori porta után kiállított lovasokat egybevetve, a felkelt nemes had 272 emberből állott. Egyenruházata a következő volt : kék nadrág, mellény, dolmány és mente ; az utóbbi fekete prémmel, fehér-kék zsinórral és ugyanolyan rózsával ellátott fekete csákó. A fegyverzet kard, pisztoly tarsolylyal és csákány volt. Első nemesi fölkelés.

Az 1797. évi május hó 3-án tartott közgyűlésen a tisztikar a következőleg alakult meg : I. csapat kapitánya : Vojnits Salamon. Főhadnagy : Piukovics Benedek. Alhadnagy : Szucsics Boldizsár. Zászlótartó : Latinovits Albert. II. csapat. Kapitány : Köröskényi Mihály. Főhadnagy : Sztratimirovits János. Alhadnagy : Dancs Márton. III. csapat. Kapitány : Vojnits József. Főhadnagy : Rudics Antal. Alhadnagy : Antunovits István.

Időközben Napoleon április 23-án fegyverszünetet kötött, mire I. Ferencz király, attól tartva, hogy a békehírek apasztani fogják a felkelés szervezése körül eddig tapasztalt buzgalmat, május 1-én újabb leíratot intézett a vármegyéhez a felkelés szervezésének gyors keresztülvitele iránt. E leírat következtében Odry András alispán május 9-ére Bajára hívta össze a rendeket. E közgyűlés, miután a tiszti és legénységi fizetések és a had eltartásának költségei dolgában megállapodott, az I. csapat gyűlekezési helyéül Baját, a második csapat részére Szabadkát és a harmadik részére Zombort tűzte ki.

A június 19-én tartott közgyűlés a felkelt nemesi sereg főparancsnokául herczeg Grassalkovics Antalt, őrnagyul pedig báró Geramb Lipót határőrvidéki kapitányt kérte fel; de az előbbi egészségi okokból, az utóbbi pedig mint tényleges állományú tiszt, nem vállalhatta el a neki felajánlott tisztséget ; így azután a vármegye közönsége az augusztus 10-én tartott közgyűlésen Vojnits Salamon I. csapatbeli kapitányt bízta meg az őrnagyi és a főparancsnoki teendőkkel. A felkelt sereg tisztikarát véglegesen a következőleg állapították meg : I. csapat. Kapitány : Vojnits Salamon. Főhadnagy : Szucsics Boldizsár. Alhadnagy : Köröskényi Miklós és Gombos Pál. II. csapat. Kapitány : Vojnits József. Főhadnagy : Antunovits István. Alhadnagyok : Vermes Sándor és Császár Ferencz. III. csapat. Kapitány : Piukovics Benedek. Főhadnagy : Dancs Márton. Alhadnagyok : Piukovics Fülöp és Fratricsevits István. Tábori lelkész : Ross István zentai plébános a róm. katholikusok és Popovits Simon szenttamási plébános a görög keletiek részére. Segédtiszt : Rudics Antal, kapitányi ranggal. Hadbíró : Antunovits Simon főhadnagy. Zászlótartó : Vojnits Jakab őrmester. Tábori orvos : Mittermiller József dr. Seborvos : Szemere György.

Június 20-án gróf Pálffy Miklós kerületi tábornok megjelenvén Szabadkán, a felkelt nemesség fölött szemlét tartva, a vármegyei bizottság jelenlétében feleskettette a hadat. Miután a kerületi tábornok mindent rendben talált, a június 21-én tartott folytatólagos közgyűlésen a vármegye közönsége amaz önérzetes szavakat iktathatta a jegyzőkönyvbe, hogy „az egész insurrectionalis sereg felkészülvén, annak kiindulása már csak a felsőbb parancsolattól függ.“

Az 506 emberből álló felkelt had július 2-án indúlt útnak ; Baranyán át Szigetvárra, onnan Sárvárra (Vas vármegye), hova július 26-án érkezett meg. A Campoformioban kötött béke után (október 17.) azonban a felkelt nemességet is hazabocsátották. A bácsi felkelt nemesség négy havi táborozás után, november 19-én és 20-án érkezett vissza Bajára, honnan az egyik csapatot Szabadkára, a másikat Zomborba rendelték, míg a tábori szekereket Zomborba küldték. A deczember 19-én kelt királyi leírat a felkelt nemességnek végleges feloszlását rendelvén el, a Baján tartott végső szemle után hazabocsátották őket. Mielőtt szétoszlottak volna, a vármegye a tisztikar fizetését 1798 február 15-ig, a legénység zsoldját pedig árilis hó végéig kiutalta, a felkelt sereg lovait és a tábori kocsikat pedig eladták. A felkelésre vonatkozó irományokat és a felkelt nemesség zászlaját a vármegyei levéltárban helyezték el. (Dudás Gyula : I. Napoleon császár háborúi és a bácskaiak. Évkönyv 1906. évf. 107—156.)

Második nemesi fölkelés.

1800-ban, midőn Napoleon az örökös tartományokat újból Olaszország felől fenyegette, Ferencz király 1800 szeptember 7-én ismét fegyverbe szólította a magyar nemességet. A vármegye az 1797. évi összeírások alapján két csapatot állított ki, két század lovasságot és hat század gyalogságot, mely deczember 10-én érkezett a soproni táborba, hol I. Ferencz király deczember 13-án szemlét tartott fölöttük. A gyalogság Josich őrnagy parancsnoksága alatt külön zászlóaljat alkotott, melyet a vasmegyei Kőszegre és Kéthelyre szállásoltak el, míg a lovasság, melyet a pesti ezredbe osztottak be, Sopron vidékén állomásozott. Néhány hét múlva azonban a bácsi zászlóaljat Bécs védelmére a határra rendelték; de alig értek a Lajta folyóhoz, a bácsiak lázongani kezdtek s az ürügy alatt, hogy nem tartoznak az ország határán túl szolgálni, az engedelmességet felmondván, visszaindultak. De a szökevényeket a Nádor-huszárok deczember 27-én utólérték és körülvették. Ekkor véres harcz támadt. A Nádor-huszárok teljesen leverték a lázadókat és a bácsi zászlóaljból 493-an súlyosan megsebesültek. Mire a lázadás híre a vármegyébe eljutott, a bácsiak belenyugodva a katonaéletbe, ismét szolgálatot teljesítettek. Bácsban nagyon röstelték a felkelt had ilyetén magaviseletét; a vármegye felterjesztést is intézett a királyhoz, hogy a lázadásban vétkesek közül a főczinkosokat sorozzák be a sorkatonaságba.

1801. év elején a felkelt sereget a bécsújhelyi táborba rendelték, de habár a békét február 9-én Lunevilleben megkötötték, nem bocsátották haza, hanem április elején a Fischamend melletti táborba vonult s csak a hó végén térhetett vissza szülőföldjére. (Hadtört. Közlemények. 1888. évf.)

A békekötés után a vármegye közönsége ismét belügyeire, elsősorban a közigazgatásra és a közgazdasági viszonyok fejlesztésére fordíthatta figyelmét. 1801 junius 16-án Zomborban tisztújítást tartottak, mely alkalommal utoljára elnökölt Ürményi főispán a közgyűlésen. A közgyűlés Odry Andrást ismét első alispánná választotta, míg a másodalispáni székbe, Latinovits Tádé helyébe, Vojnits Fábiánt ültette.

Az 1802. évre hirdetett országgyűlésre a vármegye Rudics Mátét, az 1790. évi koronaőrző bandérium vezérét és Márffy Lipót vármegyei főjegyzőt küldte követekül, utasításul adván nekik, hogy Bodrog vármegyének Bácscsal való egyesítését és a felmerült országos sérelmek orvoslását sürgessék. Az országgyűlés helyet is adott a vármegye kívánságának.

Ez az év különben rendkívül mozgalmas volt a vármegye életében. Ürményi József Fejér vármegye főispánjává neveztetvén ki, még 1801. év végével megvált Bács vármegyétől. Helyébe a király 1802 április 9-én báró Podmaniczky Józsefet nevezte ki, a ki április 25-én Baján tartotta székfoglalóját. Az ő főispánsága alatt adták át 1802. évi május 2-án a forgalomnak a Ferencz-csatornát, alatta oldották meg véglegesen a vármegyei székház ügyét, melynek építését 1804-ben kezdték meg. Hosszú ideig (1802—1823.) tartó főispánsága alatt mindenkor meleg érdeklődést tanúsított a közügyek iránt, de e mellett elsőrangú szerepet vitt az országgyűléseken, sőt a diplomáczia terén is sikerrel működött. A második párizsi béke után egyike volt azoknak a biztosoknak, a kiket az országhatárok rendezése végett Párisba küldtek. Főispánságának első évtizedében gyakran ellátogatott a megyegyűlésekre is. Az 1811 szeptember 5-én tartott közgyűlésen azonban az egyik vidéki nemes gúnyos czélzást tett alakjára, mire felháborodva e durvaságon, többé nem jött el a közgyűlésekre, sőt tisztújítást sem tartott többé. Helyette Odry András intézte a vármegye ügyeit és meg is felelt a beléje helyezett várakozásnak. (Évkönyv XI. évf. I. füzet.)

Harmadik nemesi fölkelés.

Az 1805. évi országgyűlésre a vármegye Vojnits Fábián másodalispánt és Márffy Lipót főjegyzőt küldte követekül. Ez az országgyűlés, tekintettel a francziák fenyegető magatartására, immár harmadízben rendelte el a nemesi felkelést. Midőn az év őszén a francziák betörtek az örökös tartományokba, Podmaniczky főispán november 20-ára Zomborba közgyűlést hirdetett, hogy a vármegye a felkelő sereg kiállítása iránt intézkedjék. A vármegye közönsége a főispán lelkes beszédének hatása alatt, két csapatnak a kiállítását határozta el, melyeknek szervezésére a két alispánt, Gromon Zsigmond királyi tanácsos jószágigazgatót, továbbá Rudics Máté, id. Latinovits József, Vojnits Salamon, Markovics Albert, Gombos Ferencz táblabírákat, Bunyik Benjámin I. aljegyzőt s Latinovits József főszolgabírót küldte ki. A felkelő lovasság parancsnokává Lebanovits Simont, a Ferdinánd-huszárezred kapitányát, a gyalogság őrnagyává pedig Széchenyi

Károly határőrvidéki kapitányt választották meg. A katonai hatóságok azonban e választásba nem egyeztek bele ; de mivel időközben a francziákkal ismét békét kötöttek, a felkelés szervezése is abba maradt ; mindamellett a felkelő had felszerelési költségei 3220 forint kiadást okoztak a vármegyének.

Az 1807 évi, Pestre egybehívott országgyűlésre a vármegye Vojnits Fábiánt és Márffy Lipót főjegyzőt küldte követekül. Ezen az országgyűlésen nagy szerepet vitt báró Podmaniczky József főispán is, a ki vidám kedélye és szellemessége révén is a nádor kedvenczei közé tartozott s e mellett élénk érintkezésben állott a Felsőbükki Nagy Pál, Vay József, és gróf Dessewffy József vezérlete alatt álló ellenzékkel is. Síma modora és nyugodt fellépése miatt az országgyűlés tagjainak rokonszenvét is kivívta magának és kétségkívül nagy érdemei voltak az országgyűlés tárgyalásainak síma lefolyása körül. (Századok 1896. évf. 397.)

Az év május havában I. Ferencz király átutazott a vármegyén. Utazásának részleteiről azonban nincsenek adataink ; csak Odry András jelentéséből tudunk annyit, hogy az uralkodó május 10—11-én Szeged felől jövet, Pécs felé utazott át a vármegyén s ünnepélyes fogadtatásáról egy vármegyei bizottság gondoskodott.

Midőn 1808-ban Napoleon negyedízben közelgett a határok felé, Ferencz király ismét fegyverbe szólította a nemességet. Bács-Bodrog vármegye az 1809. évi márczius 6-án Zomborban tartott közgyűlésen tette meg első intézkedését a felkelő sereg kiállítása iránt. A közgyűléstől kiküldött bizottság csakhamar munkához látott. Az Odry András első alispán elnöklete alatt márczius 17—30. közötti időszakban az összes fegyverfogható 18—50 év közötti nemesség fölött szemlét tartott. Mivel az 1808. évi országgyűléstől megajánlott 20.000 újonczból Bács-Bodrog vármegyére 600 esett, márczius 20—27. között a toborzás is kezdetét vette. Negyedik nemesi fölkelés

Az 1809. évi márczius 6-án tartott közgyűlésen, Podmaniczky József főispán lelkesítő szavainak hatása alatt, a vármegye közönsége sorából számosan ajánlották fel pénzbeli vagy terménybeli segélyt, sőt felszerelt katonákat is a francziák elleni hadjárat folytatására. A nagyobb adományok között szerepelnek : Polinperger József táblabíró 2 lovas katonát és 200 mérő búzát, Vojnits Fábián II. alispán 5000 frtot, Siskovics Pál táblabíró 100 mérő zabot és 50 mérő búzát, a tiszai kerület nevében Gavanszky táblabíró és társai 130 főnyi lovas csapatot, Deáky János táblabíró 150 mérő búzát és 1000 frtot, ifj. Latinovits József táblabíró 1 lovast és 50 mérő zabot, Pocskay Sándor táblabíró 500 frtot, Alföldy János szolgabíró egy felszerelt lovast, Gromon Zsigmond királyi tanácsos két lovast stb. A háború czéljaira felajánlott gabona- és pénzbeli segélyek gyűjtése az egész vármegye területén folyamatban volt.

Az április 17-én tartott közgyűlésen a felkelt nemesség tisztikarát a következőleg alakították meg : A lovasságnál őrnagy : Késmárky Antal ; kapitány : Vojnits Mihály, volt m. kir. testőr ; másodkapitány : Szucsics István, főhadnagyok : ifj. Vojnits Mihály és Mészáros Antal. Hadnagyok : Latinovits Bertalan és Piukovics István. Zászlótartó : Vujevics Albert. A gyalogságnál kapitány : Julinácz Péter. Főhadnagy : Vojnits János. Hadnagyok : Volacsics Imre és Duka Péter. Őrmesterek : Vörös József és Rihényi István. A tiszai kerület csapata. Kapitány : Manojlovits Lázár. Alkapitány : Radisics István. Főhadnagyok : Eremics Vazul és Kondray György. Hadnagyok : Dudvarszky Sándor és Osgyány István. A hadipénztár kezelésével Latinovits Pétert bízták meg. A felkelő sereg gyülekezési idejéül május 15-ét, helyéül a lovasságnál Szabadkát, a gyalogságnál Topolyát és a tiszai kerület csapata részére Óbecsét tűzték ki és ekkor vették kezdetüket a fegyvergyakorlatok is.

E közben egyre érkeztek az újabb adományok a háború czéljaira. Gróf Brunswick József, a futaki uradalom birtokosa 4 felszerelt lovast, 1000 mérő zabot, a Rudics család hat felszerelt lovast, a báró Kray család 8 felszerelt lovast, a Ferencz-csatorna társaság 150 lovast, Szabadka város 45 lovast, Rezsny János egy lovast ajánlottak fel. Az április 17-én tartott közgyűlésen már jelenthette a vármegye alispánja, hogy a vármegyére eső 600 újonczot kiállította és ezenkívül a rendes sorkatonasághoz még 205 főből álló csapatot adott a vármegye, a felkelt nemesség létszáma pedig 316 főből fog állani. De a véradóval még nem merült ki a vármegye áldozatkészsége. A győri táborba 8000 előfogatot küldött, azonkívül a péterváradi és más várakat élelemmel látta el.

A julius 8-án tartott közgyülésen értesült a vármegye, hogy a zombori ferenczrendü zárdát felsobb rendeletre katonai kórházzá alakitották át, ugyanez idötájt 600 franczia hadi fogoly érkezett Zomborba, kiket ideiglenesen a kaszárnyákban, templomokban és iskolákban helyeztek el. A vármegye ekkor elhatározta, hogy gyuléseit ezentúl Szabadkán fogja tartani.

A felkelt nemesség lovassága, valamint a Koronakerület lovas-csapata május ho 9-én már Szabadkán volt összpontositva. E két csapat fölött báró Davidovics tábornok május 10-én szemlét tartva, a vármegyei és a kamarai tisztviselók jelenlétében felesketette öket. A bácsi felkelt nemesség lovassága, valamint a koronakerületbeli lovas-csapat már május 12-én útra kelvén, Mélykúton es Halason át Soltra, majd onnan Dunaföldvárra ment. Itt átkelt a Dunán és Székesfehérváron át Győrszentivánra érkezett. Itt csatlakozott hozzájuk Stipsics András alezredes, a ki megkezdte velük a hadgyakorlatokat; de május 30-án a bácsiakat már az Abda melletti sánczok védelmére rendelték, majd onnan Györ alá a püspökréti táborba kerültek.

A koronakerületbeli csapatnak csakhamar alkalma nyilt a francziákkal szembeszállnia. E csapatot a nógrádi felkelt nemesség elsó századával egyesitve, a Szigetközbe rendelték elöörsi szolgálatra. Június 9-én Halászi és Aracs között összeütköztek 1500 francziával, mely alkalommal a koronakerületbeli csapat becsülettel megállotta helyét. A csapatból 16 ember és egy tisztiszolga elesett vagy fogságba került. Az összeütközés alkalmával az altisztek és a közlegények közül Tatity Milutin őrmester, Mrgyány Nesztor, Katyánszky Kuzmán, Popovits Izsák, Manojlovits Mózes, Bacsics Nesztor káplárok, Balin György, Orcszy Mihály, Bogoszavlev János és Radivojev György kitüntették magukat. (Haditört. közlemények, 1897. évf.)

A györi csata napján (június 14) a bácsi csapatokat, Garnika Ignácz ezredes parancsnoksága alatt, a sánczokban elhelyezett gyalogság és az ágyúk védelmére rendelték ki, midón pedig a francziák a János főherczeg vezérlete alatt álló császári hadat és a felkelt nemességet mindenütt vissszaszorították, a bácsiak, Garnika Ignácz ezredes alatt, báró Meskó tábornok hadaihoz csatlakozva, éjjel megkerülték a francziák hadállását és Sopron és Vas vármegyéken át, ezernyi veszélyek között, június 22-én Nemes-Vidig vonultak vissza, hol ekkor Chateller császári altábornagy hadai foglaltak állást. Mivel pedig a nádor báró Meskó tábornok hadát időközben Komáromba rendelte, a bácsiak is felkerekedtek s július 2-án Zalabérről a Balaton déli partja mellett elvonulva, Székesfehérvárra s innen Komáromba vették útjokat, hova július 13-án vonultak be.

Mivel az udvar a győri csatavesztés ellenére sem gondolt a békére, hanem a háború folytatása mellett volt, Ferencz király, június 25-én kelt leiratával, a vármegyét újabb hadisegély szolgáltatására hívta fel. E leiratot a július 17-én Szabadkán tartott közgyülésben tárgyalta a vármegye közönsége. A közgyülés mindenekelött kimondotta, hogy a királyi leiratot az összes hitfelekezetek lelkészei a templomokban közhírré tegyék és a népet a francziák elleni háborúra biztassák. Elhatározták továbbá, hogy a tiszai Koronaterülettel egyetemben a kincstár költségén két lovas-osztályt állitanak ki, mely czélból minden községben hadfogadók (toborzók) felállítását rendelték el és a fogadópénzt 20 pengő forintban állapították meg.

Ferencz király már augusztus 18-án kelt leiratában felszólította a vármegyét, hogy a megajánlott lovas-osztályt mielőbb állítsa ki és küldje a harcztérre. A vármegye szeptember 4-én Baján tartott közgyülésében tárgyalván a királyi leiratot, ez alkalommal a kiállítandó lovascsapat tisztikarát a következöleg jelölte ki. Alezredes: Szentgyörgyi Horváth József cs. kir. huszárkapitány. Őrnagy: Lebanovits József cs. kir. huszárkapitány. Kapitányok: Matyók Ferencz cs. kir. másodosztályú huszárkapitány. Kováts Ádám cs. kir. huszárfőhadnagy. Császár Ferencz cs. kir. másodosztályú huszárkapitány. Patsits János cs. kir. dragonyosfőhadnagy. Báró Goreczky Venczel cs. kir. főhadnagy. Alkapitányok: Jankovics Cziril volt felkelt nemes-seregbeli főhadnagy. Czapf József volt cs. kir. dragonyosfőhadnagy. Gróf Seau Károly volt cs. kir. főhadnagy. Nikolits János volt cs. kir. vadászezredbeli örmester. Sopron Antal volt felkelő nemes-seregbeli főhadnagy. Főhadnagyok: Putnik István, Latinovits János, Fratricsevits János, Vojnits István, Gregus Ede, Bugarszky Miklós, Adamovits Antal, Visztinger József, Jankovics János. Hadnagyok: Bobor Dániel, Brezovics Péter, Latinovits József,

Dévay Imre, Gyuricskay Pál, Milasevics József, Divisch József, Hirschhegger Mihály, Nikolits Döme, Cservenka Alajos. A kijelölt tisztikarban azonban többek ellen a nádornak kifogása volt és azokat, a kik a felkelt nemes-seregben tényleg szolgáltak, nem erősítette meg. Ezeknek a helyét tehát másokkal kellett betölteni.

A bácskai osztály parancsnokává Garnika Ignácz ezredest nevezte ki a nádor, ugyanazt, a kinek vezérlete alatt a bácskai felkelt nemesség oly vitézül megállotta helyét Győr alatt, a kinek a neve tehát már nem volt ismeretlen a vármegyeiek előtt. Az újonnan kiállított lovascsapat gyűlőhelyéül Szabadkát tűzték ki, hol Csanády tábornok szemlét tartott fölöttük. A lovas-csapatokon kívül a vármegye még 600 újonczot is tartozott kiállítani a rendes sorezredek részére.

Miután időközben a békét megkötötték, I. Ferencz király elrendelte a felkelt nemesség hazabocsátását és november 21-én Székesfehérvárról kelt levelében értesíti erről a vármegyét. A bácsi felkelt nemesség, mely ekkor Székesfehérvárott volt, deczember 10-én indult hazafelé. Útját Bicskéről Budaőrsre, majd onnan Soroksárra, onnan Laczházára, Kúnszentmiklósra, Szabadszállásra és Izsákra vette, innen egy napi pihenő után Vadkertre, deczember 20-án pedig Halasra érkezett. Onnan Jánoshalmán át, deczember 22-én vonult be Bajára. Itthon a Bácska ekkor valóságos tábori kórház volt. Ide hozták a háború sebesültjeit. A helytartótanács rendeletére Zomborban katonai kórházat rendeztek be, de mivel az itteni épületek a sebesültek befogadására elégteleneknek bizonyultak, a Baracskán levő katonai magtárt is katonai kórházzá alakították át. (Dudás Gyula i. h. Évkönyv 1906. évf. 162—185.) A békekötés után.

A békekötés után Bács-Bodrog vármegyét is felszólították a háború költségeinek fedezésére. A gyűjtes megindíttatván, 26.034 frt gyűlt egybe; ezenkívül a vármegye önkénytes adományokból 141 lovat, 3320 mérő zabot és 2345 mérő búzát szolgáltatott be a kincstárnak. Mindezek az áldozatok azonban nem voltak elegendők a kincstár helyzetének javítására. A nádor még 1809 deczember 26-án is felszólította a vármegyéket és a szabad királyi városokat, hogy az újonnan kibocsátandó bankók ércz-alapjának fedezetéül aranyat és ezüstöt szolgáltassanak be; de a bácskai városok, kimerültségükre hivatkozva, nem teljesíthették e kívánságot.

A franczia háborúkkal karöltve járt a gazdasági kimerültség és a pénzügyi válság. A papírpénz értékének csökkenése következtében, a közhitel megszünt s a pénzügyi bukás többé már nem volt elkerülhető. Az új pénzügyminiszter: gróf Wallis, 1811-ben egyszerű eszközhöz nyúlt, a mennyiben a függő adósság értékét egy ötödére szállította le. E rendelkezést az 1811. évi február 20-án kelt pátens adta a lakosság tudtára. A leirat február 28-án érkezett le Szabadkára; kihirdetését márczius 15-ére halasztották. Ily viszonyok között hívta össze az uralkodó a rendeket az 1811. évi augusztus 25-én Pozsonyban tartandó országgyűlésre, a melyre a vármegye Rudics Mátét és Szucsics Józsefet küldte követekül.

Mielőtt még az országgyűlés megnyilt volna, a vármegye augusztus 5-én tartotta meg ezúttal első ízben, az új vármegyeházban, tisztújítását, mely alkalommal Odry Andrást négy jelölt közül ismét első alispánná választották, míg a másodalispáni tisztet Vojnits Fábiánnal töltötték be, a ki azt 1819-ben bekövetkezett haláláig viselte.

Ebben az évben a közigazgatási beosztás tekintetében is lényeges változás állott be. A vármegyét 5 járásra osztották fel; a meglévő négy járáson kívül, az ötödiket, a telecskeit újonnan szervezték. Ez a járási beosztás 1820-ig maradt fenn.

Míg Napoleont 1810-ben kötött házassága közelebb hozta a Habsburgokhoz, régi barátságos viszonya Oroszországhoz egyre lazult. 1812 óta nagy előkészületeket tett az oroszok megtámadására és I. Ferencz király is kénytelen volt vejének segélyt adni. Ezért tehát június 29-én felszólította az országot, támogassák az országgyűlésen megajánlott segélyen felül is adományokkal, sőt a vármegyére bizonyos számú újonczot vetett ki. Végső Napoleoni harczok.

Szabadka városa, mely 1812. évi augusztus 3-án tárgyalta a királyi leiratot, engedelmeskedett. A tanács 39 újonczot, 8 lovat s a beteg katonák számára 10 akó bort szavazott meg. Ezenkívül gyorsan előteremtették az 1811—12. évi

országgyüléstől megszavazatt hadisegélyből a városra eső ötezer pozsonyi mérő búzát és a 7500 pozsonyi mérő zabot, melyet Bajára fuvaroztak. Bács-Bodrog vármegye ellenben az 1813. évi május hóban tartott közgyűlésében oly irányú határozatot hozott, hogy a kért pénzt, élelmet és újonczot csak az esetben hajlandó megadni, ha azt az országgyülés megszavazza. A vármegye rendei tehát kérik ő felségét, hogy az országgyülés mielöbbi összehívása iránt intézkedjék.

Napoleon oroszországi hadjárata után I. Ferencz is csatlakozott a nagy szövetséghez, hogy a világuralomról lemondani nem tudó császárral megküzdjön. 1812—13. év telén ismét nagyarányu hadikészülődések folytak. Ferencz király 1813 február 23-án felszólította a vármegyét, hogy a háború folytatásához újonczokat és hadisegélyt adjon. Szabadka ismét 42 újonczot és 17 pótlovat adott a Hohenlohe-féle dragonyos-ezred számára. Mivel többek között Bács-Bodrog vármegye sem fejtett ki valami nagy buzgalmat a hadisegély és az újonczok kiállítása érdekében, mert csupán az önkénytes adományokat s az önkényt jelentkező újonczokat szolgáltatta be, a nádor július 13-án újabb felhívást intéz a vármegyékhez és a városokhoz, hogy e fontos pillanatban, mely hívatva lesz a monarchia sorsa fölött dönteni, tehetségükhöz képest, minél bővebb segélyt szolgáltassanak. A felszólítás használt. A vármegye hozzáfog a még be nem szolgáltatott adományok behajtásához, azonkívül 53 könnyű lovas kiállítását határozta el; de ezeknek a felszerelése sok nehézségbe ütközött, mert a megyei hadipénztárnok számadásaiban 42.503 frt hiány mutatkozott. Az önkényt gyűjtött adományok bejelentésére pedig gróf Brunswick József vezetése alatt küldöttséget menesztett Bécsbe. Szabadka városa ellenben 35 könnyű lovast állított ki, ezenkívül 1814 január és február havában 90 újonczot küldött Zomborba, a Ferencz Károly főherczeg nevét viselő ezred számára.

A háborún kívül 1814-ben a török földön kitört pestis-járvány is fenyegette a vármegyét. A vármegye az óvóintézkedések foganatosítására külön járványbizottságot választott, de a járvány hazánkat szerencsére elkerülte. Ama hírre, hogy Napoleon elhagyta Elba szigetét, I. Ferencz király márczius 29-én új segélyre szólította fel az országot. De míg a vármegye az újonczok kiállításával bajlódott, a szövetségesek Waterloonál döntő győzelmet arattak Napoleon fölött, a kit utóbb Szent Ilona szigetére számüztek.

A háború befejeztével, 1815 deczember 21-én, visszatértek a vármegyétől felfogadott könnyü lovasok is. De bár a háború véget ért, a kormány a megajánlott újonczok kiállítását mégis követelte. Így Szabadka városa az 1815-ben megajánlott 90 újonczból még fennmaradó 45-öt 1816-ban volt kénytelen kiállítani. Söt a vármegyéktől és a városoktól kiállított könnyü lovasság felszerelését is a katonai kincstár tulajdonául tekintette. Szabadka városa a könnyü lovasság fegyverzetét és felszerelését, valamint a lovakat eladván, a befolyó pénzt Pécsre, az ottani hadipénztárba szállította.

Napoleon bukásával a közel két évtizedig szüntelen folyó háború véget ért. A vármegye, mely az elmúlt esztendők alatt áldozatkészségének oly fényes tanújelét adta, most saját belügyeinek rendezésére, a szellemi és a gazdasági haladásra fordíthatta erejét. A nagy küzdelmek lezajlása után mindegyre jobban útat tör magának a nemzeti társadalomban a haladás szelleme. A régi rendi alkotmány átalakítása és a nemzet összes erejének egyesítése volt a következő évtízedek feladata, mely nagy munka mellett egyúttal a nemzetnek jogait is védelmeznie kellett az önkényuralom ellenében. Lássuk tehát, hogy e munkában mily mértékben vette ki részét a vármegye egészen addig, míg a nemzeti állam falaira a tetőt felrakták.

4. A vármegye résztvétele a nemzeti államalkotás munkájában. 1815—1847.

Válságos helyzet a háború után.

Napoleon bukásával a kimerült vármegye a béke hírére fellélegzett. A hosszú háborúnak s az évtizedeken át folytatott küzdelemnek a nyomai még mindenütt láthatók. 1815-ben a vármegye még valóságos tábori kórházhoz hasonlít. A háború sebesültjei, nyomorékjai még nagyrészt Zomborban lézengenek. Megjönnek a könnyü lovasok is; de a sorezredekbe besorozott újonczokat hiába várják. A béke biztosítása végett Ferencz király még 1815-ben újabb 30.000 újonczot kért az országtól s egyben elrendeli az újonczozást is.

Bács-Bodrog vármegye azonban az újonczozást elrendelő királyi leirat tárgyalása alkalmával kijelenti, hogy miután a háború már megszünt és az újonczok megajánlása különben is az országgyűlés hatáskörébe tartozik, a kívánt újonczlétszámot nem hajlandó kiállítani s az alispánokat e rendelet végrehajtásától eltiltja. De ezúttal nem támad összeütközés a kormányhatóságok és a vármegye között, mert József nádornak sikerül meggyőzni az uralkodót, hogy a háború megszüntével a munkáskezeknek elvonása az ország gazdasági helyzetére nézve rendkívül válságos volna. A király visszavonja az újonczozást elrendelő leíratát. Rajner főherczeg pedig már 1816 április 26-án felfüggeszti az újonczozást, sőt a katonák egy részének szabadságolásához is hozzájárul.

Ez az intézkedés azonban már megkésett. 1816-ban már országszerte az ínség jeleivel találkozunk. És a vármegye hiába vár segélyt a kormánytól, mert az állampénztár üres ; kénytelen tehát a szűkölködők segélyezését a társadalom vállaira áthárítani. A pénzügyi helyzet mindegyre kedvezőtlenebbé válik, a papírpénz értékének rendkívüli alászállása megrendítette a pénzviszonyokat, aláásta a hitelt ; a vármegye mindegyre jobban érzi ennek a súlyát ; de mindamellett erélyesen folytatja a hátralevő hadiadó és a felkelt nemesség kiállítására kivetett költségek behajtását.

A vármegye az 1816 augusztus 26-án tartott közgyűlésben vette tárgyalás alá a királyi leiratot, mely a papirpénz bevonását és a nemzeti bank felállítását helyezte kilátásba. A közgyűlés elismerte a felség jóakaratát a pénzügyek rendezése körül, de a leiratot egyszerűen tudomásul vette, mivel a pénzügy rendezését az országgyűlésre halasztandónak találta. A bécsi nemzeti bank meg is kezdi a pénzjegyek beváltását, de a pénzügyi helyzeten ez mit sem segít s ezért 1816 október 29-én az uralkodó a pénzjegyek törlesztése végett önkénytes kölcsön felvételét rendeli el.

A kormány a pénzügyi helyzeten a só árának felemelésével akar segíteni, habár a só árának a megállapítása az országgyűlés jogai közé tartozik. 1816-ban újra felemelik a só árát, de midőn az erre vonatkozó királyi rendeletet a nádor leküldte, a vármegye a deczember havában tartott közgyűlésén nem veszi tudomásul s az ügyet az országgyűlés elé utasítja.

A kormány önkényes intézkedéseinek hatása alatt tekintélyes ellenzék alakul a vármegyében. De ez az ellenzék tulajdonképen csak az ősi alkotmány megőrzésére törekszik ; a haladás szelleme ép oly távol áll tőle, mint a kormánytól. Látóköre is szűk, nem terjed tovább a vármegye határainál és országos dolgokkal nem törődik. Tagadhatatlan azonban, hogy mindennek ellenére a kormány önkényes intézkedéseinek itt-ott mégis sikerül gátat vetni. Az állami önállóság ekkor egyedül a vármegyei életben nyilatkozik meg.

A XIX. század második évtizedének utolsó éveiben sajátságos vallásos mozgalom indult meg, mely olymérvű zavarokat idézett elő a vármegyében, hogy azokat még a kormányhatóságok segélyével is csak nagynehezen lehetett lecsendesíteni. E mozgalmat egy Frankovics Mihály nevű, kupuszinai születésű, 26 éves szűcsmester támasztotta, a kit a nép Szent Miska néven nevezett s valóságos rajongással vett körül. Frankovics, mint utólag kiderült, vallási rajongásban szenvedett. A búcsúhelyek látogatásával és betegek gyógyításával foglalkozván, a köznép előtt nagy népszerűségre tett szert, sőt a kolluti plebános és Odry András alispán — kinek nejét állítólag meggyógyította — pártfogását is megnyerte. A kalocsai érseki szentszéknek Frankovics viselt dolgai tudomására jutván, őt rajongónak nyilvánította és 1818 július 2-án felhívást intézett a plébánosokhoz, hogy híveiket a Frankovicstól alapított úgynevezett „Kordátviselők társulatába" leendő belépéstől lehetőleg óvják s az álremete által rendezett körmeneteket akadályozzák meg.

Vallásos rajongók.

Frankovics, a ki időközben Monostorszegről Kollutra költözött, az ottani plébános pártfogása mellett egyre folytatta üzelmeit. Hívei messze földről sereglettek hozzája és ezekkel éjjelenként vallási szertartásokat tartott, majd körmeneteket rendezett és betegeket gyógyított. Mivel a vármegyei hatóságok mit sem tettek e mozgalommal szemben, e vallásos rajongók társulata mindegyre növekedett. A béregi plébános, Vojnits János vármegyei esküdttel együtt, ki is ment Kollutra s az ál-remetét szigorúan megdorgálta ; de szavai hatástalanok maradtak, sőt Frankovics, hogy híveinek számát gyarapítsa, Szegedre tette át székhelyét. Itt azonban pórul járt, mert a város az ál-remete üzelmeiről értesülve,

gyorsan kiadta neki az útját és a város pandúrjaival egész a határig kísértette. Frankovics ekkor Ludasra, majd innen Szabadkára ment, de itt sem lévén maradása, visszatért Kollutra. Kolluton való tartózkodása alatt a plébánia udvarán levő kútat megáldván, annak vizét betegek gyógyítására alkalmazta, majd, midőn az őt felkereső betegek száma napról-napra növekedett, a kútvizet a plébános gazdasszonya icczénként négy krajczárjával mérte ki a hiszékeny népnek.

Mivel a vármegyei hatóságok tétlenül nézték e kicsapongásokat, a kalocsai főegyházmegyei hatóság 1818. év deczember 22-én a helytartótanácshoz fordult. A helytartótanács a vármegyét már 1819 január 19-én sürgős közbelépésre utasította, a vármegye azonban csak hónapok múltával szánta el magát a cselekvésre. Frankovicsot az április 11—12-ik közötti éjjelen a kolluti plébánosnál néhány tanítványával együtt elfogatták, Zomborban bebörtönözték és ellene a törvényes eljárást megindították. Csakhogy a félrevezetett népet ekkor már bajos volt lecsendesíteni. Mintegy 2000 híve 1819 augusztus 11-én egyházi zászlók alatt, kezükben feszületet és égő gyertyát tartva, Zomborba jöttek, hogy vezérüket kiszabadítsák börtönéből.

Az óriási néptömegnek a vármegyeház előtt való megjelenése nagy zavart okozott Zomborban. A néptömeg betódult a vármegyeház udvarába és a börtönöket akarta megrohanni ; de a vármegyei pandúrok puskatussal és botokkal kiűzték a zavargókat. Erre a nép visszavonult, de új támadásra készült. Az épen idejében érkezett katonaság azonban a zavargók közül negyvenet beszorított a vármegyeház udvarára ; ezeket elfogta és elzárta, a künnrekedt népet pedig szétverte.

A vármegye törvényszéke 1819 szeptember hó 13-án hozott itéletével Frankovicsot két évi, hetenként két böjtnappal súlyosbított fogságra itélte. Hívei közül azok, a kik a zendülést rendezték, szintén fogságot szenvedtek. Frankovicsot ezenfelül büntetésének kiálása után, hogy újabb zavarokat ne támasszon, a vármegye területéről örökre kitiltották. 1823-ban a pozsonyi irgalmasrend zárdájába került, hol még 1825-ben is kapusként állott alkalmazásban. (Bende J. dr. : Szent Miska mozgalma. Évk. 1890. évf. 97—112.)

A törvénytelenség politikája.

A kormány, a külpolitikai események hatása alatt, az 1815—1820-as években mindennemű összeütközést kerül a vármegyékkel s következetesen folytatja a nemzettel szemben a lefegyverzés politikáját. Hogy a vármegyék nemességét megnyerje, az uralkodó és családtagjai gyakran beutazzák az országot. Az uralkodó körútjában megfordult Bács-Bodrogban is. 1816 október 19-én Ferdinánd trónörökös, Pestről Szegedre átutaztában meglátogatja Szabadkát. 1817 október 13-án Ferencz király, nejével, Karolina Augusztával Titelbe érkezik, majd onnan október 14-én átmennek Péterváradra, hol október 15—16-án fogadja Bács-Bodrog vármegye és Szabadka küldöttségeit.

A kormány meg van elégedve Bács-Bodrog vármegyével. Az 1815—16-ban mutatkozott ellenzéki hangulat lecsendesedik ; Odry András, a vármegye alispánja, a mily igénytelen és puritán jellemű, ép oly hű, megbízható embere a kormánynak. A főispánnak nem is akad dolga a vármegyében ; tisztújítást 1811-től 1825-ig nem is tartanak. A közgyűlésnek más dolga nem akad, mint a kormányrendeletek végrehajtása, meg az úrbér végleges szabályozása, mely különben teljesen igénybe vette a vármegyei tisztikart, de elsősorban Odry alispánt, a ki mindent maga óhajtott elvégezni és a törvényszékeken is csak ő elnökölt.

Ily viszonyok között törtek ki az olaszországi mozgalmak, melyeket a császári had könnyű szerrel elnyomott. E siker Metternich kanczellárt még elbizakodottabbá tette s abban a hiszemben, hogy a nemzetet megnyerte s ellentállástól többé nem kell tartani, az udvari főhaditanácscsal egyetértően elhatározzák az ujonczozást. Az 1821 április 4-én kelt királyi leírat, mely a magyar ezredek pótlására 1813-ban kivánt 60.000, majd az 1815-ben kivánt 30.000 ujonczból még hiányzó összeg kiállítását rendelte el, egyaránt törvénytelen, s annak végrehajtása nagy akadályokba ütközött.

Mindennek ellenére a kormány nem áll meg a törvénytelenségek útján. 1822 augusztus 13-án kibocsáttatja az uralkodóval a másik rendeletet is, mely szerint az adó november 1-étől kezdve pengőpénzben fizetendő, a mi, tekintve a papírpénz és a pengőpénz értékarányát, a legsúlyosabb adóemeléssel egyértelmű. (Millen. Tört. IX. 90.) A törvénytelen rendeletek a vármegyéket ellentállásra buzdítják s a vármegyék ellentállása mintegy bevezetője lesz a nemzeti törekvéseknek.

Bács-Bodrog vármegyében a kormánynak aránylag kevés küzdelmébe kerül a törvénytelen rendeletek végrehajtása. Ellentállással itt is találkozik ugyan, de e küzdelem nagyobb méreteket nem ölt ; azonban tanúlságul szolgál a vármegye nemességének, melyet a rendi jogok sérelmei egy táborba hoznak s ekként elősegíti azt, hogy a nemzeti törekvések a vármegyében is gyökeret vernek. Az újonczozás ügyében kibocsátott rendelet végrehajtása simán megy végbe. A vármegye rendei első ízben felíratban igyekeztek meggyőzni az udvart lépésének törvénytelenségéről, de miután látják, hogy az udvar nem enged, engedelmeskednek a második leíratnak, a mi elsősorban Odry András alispán érdeme, a kinek nagy küzdelmébe került, míg a rendek az újonczjutalékot megszavazták. Az adóügyben kelt leiratok végrehajtása már több nehézségbe ütközik. A vármegye az első és a második leíratot is visszautasítja. Közbejön Odry András halála is, miáltal a kormány a legmegbízhatóbb emberét vesztette el.

E férfiú hosszú hivatalos pályája s az a vezérszerep, a melyet vármegyéjében mindenkor vitt, egyaránt méltóvá teszik arra, hogy róla néhány sorban megemlékezzünk. Odry András 1772 óta állott a vármegye szolgálatában. II. József 1789 április 7-én főszolgabíróból nevezte ki másodalispánná. 1790-ben, midőn a vármegye visszaállította az 1785-ben működött tisztikart, Odry megvált a másodalispáni tisztségtől, de 1791-ben a közgyűlés ismét megválasztotta és 1797-ben első alispán lett. E tisztében megmaradt 1822 deczember 8-án bekövetkezett haláláig. Negyedszázadon át, ép a legválságosabb s legsúlyosabb időkben állott a vármegyei önkormányzat élén. Kortársai mint részrehajlás nélküli, jó közigazgatási erőt dícsérik s bár alispánsága nem sok nyomot hagyott maga után, puritán jellemét, nagy munkaerejét és kötelességtudását mindenkor nagyrabecsülték. Mindig maga elnökölt a vármegyei törvényszéki üléseken és a közgyűléseken, a mi nem csekély feladat volt, ha tudjuk, hogy a törvényszéki üléseket öt helyen, Zomborban, Baján, Szabadkán, Bácsban és Újvidéken tartották akkor. Igazságos, megvesztegethetetlen bíró volt. Elvből ellensége volt minden pompának. Jellemére érdekes világot vet az a körülmény, hogy mikor a „Ferencz-csatorna" elkészült, a társaság, hogy a csatorna megalkotása körül kifejtett tevékenységét viszonozza, egy társulati részvényt ajánlott fel neki, de ő visszautasította s csak azt engedte meg, hogy a társulat nemesmiliticsi kúriáját téglafallal körülkerítse. Halála váratlanul következett be. Ép a törvényszéki ülésre készült, midőn gutaütés érte és 76 éves korában meghalt. (Vereinigte Ofner-Pester Zeitung 1822. 102.)

Podmaniczky főispán, a ki már régóta neheztelt a vármegyére, de mert az akkori viszonyok között nem is volt tanácsos tisztújítást tartani, Szucsics Józsefet bízta meg az első alispáni teendőkkel, a kit már 1819-ben a Vojnits Fábián halálával megüresedett másodalispáni tisztségre helyettesített. De Szucsics József, a ki báró Podmaniczky főispán bizalmasa volt, teljesen át volt hatva azoktól az eszméktől, a melyeket Podmaniczky hirdetett, ki az angol alkotmányban a magyarnak a testvérét látta, a melylyel mindenben versenyeznie kell. Ily körülmények között Szucsics József nem nagyon lelkesedett az adóügyben kibocsátott törvénytelen rendeletek végrehajtása iránt. Főleg az ő magatartásának tulajdonítható, hogy a vármegye két ízben is megtagadta a törvénytelen rendeletek végrehajtását. De a kormány nem tágít és miután látja, hogy Szucsics József helyettesalispán törvénytelenségekre nem kapható, királyi biztost küld a vármegye nyakára, a ki kényszereszközök alkalmazása nélkül végrehajtja az adóügyben kibocsátott leíratot. (Millen. Tört. IX. 92. Országos Levélt. Acta Dieta, 1825.)

Podmaniczky főispánnak Pesten 1823. évi május 11-én bekövetkezett halálával, Szucsics József kormányozza a vármegyét. Főleg az úrbéri perek véglegezését siettette s azoknak gyorsabb elintézésére Hegyesen, Monostorszegen, Mélykúton, Ómoraviczán, Pacséron, Rigyiczán, Zentán, Topolyán, Bácson, Csében, Deszpotszentivánon, Jankováczon, Katymáron és Madarason a szükséges lépéseket megtette. Ugyanekkor a Duna és a Tisza vidékének ármentesítése iránt is történtek intézkedések. Béregen és Dautován, továbbá a vármegye alsó járásában Asbóth János kir. kincstári igazgató közreműködése mellett, 24.000 holdat ármentesítettek.

Bács-Bodrog vármegye végre is belenyugszik a törvénytelen rendeletek végrehajtásába és nem intéz többé felíratot az országgyűléshez. De a vármegyében az ellenzéki szellem mindegyre erősebben nyilvánul, a mi a kormányt aggodalommal tölti el, félve, hogy e vármegyében is az ellenzék kerekedik felül ;

ezért tehát még 1824 deczember 30-án kinevezi gróf Radványi Győry Ferencz kamarást Bács-Bodrog vármegye főispánjává.

Gróf Győry főispánsága.

Gróf Győry Ferencz beiktatása 1825 május 30-án ment végbe hagyományos fénynyel és pompával. Az új főispán május 29-én vonult be Zomborba. Az érkező főispánt a város határában a Latinovits Sándor vezérlete alatt álló, a vármegye nemes ifjúságából alakított bandérium, valamint a tiszai Koronakerület es a Zombor városi polgárőrség lovascsapatai várták zászlóikkal. Mikor az ünnepi menet Zombor város végéhez ért, Szucsics József alispán, a sátor alatt egybegyult vármegyei nemesség élén, magyar beszéddel üdvözölte a főispánt. Az üdvözlés után a menet zeneszó mellett megindult a vármegyeház elé, hol a bajai és a zombori gyalogos polgárőrség foglalt állást. Itt várták a főispánt a szomszédos Pest, Tolna, Baranya, Verőcze, Torontál, Szerém és Csongrád vármegyék küldöttei, a katonaság és végre a zsidók 60 tagú küldöttsége. A főispán, megérkezése után a tisztelgő küldöttségeket fogadta, majd beesteledvén, az ünneplő közönség díszelőadásra ment, mely alkalommal Inántsi Pap Gábor Fejér vármegyei tiszti ügyész „Imre vagy a királyi tekintet hatalma" czímű színműve került előadásra.

Másnap, május 30-án ment végbe a tulajdonképeni beiktatás, melyet ünnepi mise előzött meg, mely alkalommal Marich János püspök hétszemélynök pontifikált, fényes segédlettel. Az isteni tisztelet után a vármegye közönsége a megyeházán gyűlt össze. A közgyűlést Klobusiczky József, Borsod vármegye főispánja, a beiktatással megbízott királyi biztos nyitotta meg, magyar beszéddel. Ezután felolvasták a királyi leíratokat. Majd Győry főispán letette az esküt és ékes magyar beszéddel üdvözölte a rendeket. A vármegye közönsége nevében Antunovits Albert főjegyző válaszolt. Délután két órakor volt az ünnepi ebéd, mely alkalommal 800 embernek terítettek, azonkívül a szabadban a nép számára szintén főztek. Este kivilágítást terveztek, melyet azonban a beállott kedvezőtlen időjárás miatt csak másnap tarthattak meg. Annál fényesebb volt azonban a tánczmulatság. (Hazai és Külföldi tudósítások 1825. I. 48.)

Az új főispán a vármegye közönségének régi óhaját teljesítette, midőn a 14 év óta szünetelő tisztújítást szeptember 22-ére kitűzte. E tisztújításon Szucsics Józsefet első, Antunovits Albertet másodalispánná, Latinovits Benjámint főjegyzővé és Odry Józsefet tiszti ügyészszé választották meg. Az 1825. évi szeptember 11-ére egybegyűlt országgyűlésre pedig Szucsics József első alispánt és Rudics Dánielt küldték követekül.

Mire a követek Pozsonyba érkeztek, az országgyűlés már javában tanácskozott. Szucsics József már nem ismeretlen a rendek többsége előtt. Meggyőződése őt is a Nagy Pál, Ragályi Tamás és Vay Ábrahám vezetése alatt álló ellenzékhez füzi, mely elsősorban a sarkaiból kiforgatott ősi alkotmány megvédésén fáradozik. Ámde a vármegyében a főispánnak sikerül az ellenzéki hangulatot megtörni, miáltal azután Szucsics József, a kapott követi utasításokhoz mérten, az országgyűlésen a kormányt támogatók sorába kénytelen állani. Az 1825. évi országgyűlési követekről írt pasquillus ezért őt a következőleg jellemzi: „Mást mondani, mint gondolni, nem illik a magyarhoz." Követ-társa Rudics Dániel, inkább csak hallgatóként vesz részt az országgyűlésen s azért a következőket írják róla: „Nem azért van küldve a követ, hogy hallgasson." (Hazánk 1885. 77. lap.)

Bár az országgyűlés közel két évig tartott, a rendek a sérelmi ügyek tárgyalásával sok időt veszítettek és csak mikor a király az országgyűlés határnapját kitűzte, vették észre a rendek, hogy mily kevés munkát végeztek. Mivel az 1790—91. évi országos bizottság reformmunkálatainak tárgyalására már nem volt idő, de mert azóta úgy megváltoztak a közgazdasági viszonyok, hogy e munkálatok tárgyalás alapjául már nem is szolgálhattak, ezért a nádor indítványára 1827 június 1-én országos bizottságot választottak az 1791-ik évi bizottsági munkálatok felülbírálására. E bizottság tagjai sorában Szucsics Károly is helyet foglalt.

Az országgyűlés új országos összeírást rendelt el; mivel azonban a szabályzatok kidolgozása sok időbe került, azt csak 1828-ban foganatosították. Ez az összeírás az úrbériség rendezésével állott összefüggésben és a végrehajtást a nádor rendelkezése értelmében a vegyes-bizottság intézte. Bács-Bodrog vármegye összeírását Zala vármegye kiküldöttei teljesitették. Az 1828-ik évi már-

czius hóban tartott közgyűlésen Zala vármegye részéről meg is jelent Hertelendy Károly és az összeírási munkálatok csakhamar kezdetüket vették. 1828-ik év végéig készültek el s felülvizsgálásukat a vármegye 1829 január 13-ára tűzte ki, mely czélból bizottságot választott.

Az 1828-ik évi október hó 1-én tartott vármegyei tisztújítás minden nagyobb mozgalom nélkül ment végbe és a régi tisztikart kevés kivétellel újból megválasztották.

Az 1825—27-ik évi országgyűlésnek a magyar nyelv érdekében kifejtett fáradozásai, bár minden irányban nem vezettek sikerre, de nem is vesztek kárba. Az országgyűlés megveti a tudós társaság alapját ; de a nemzet ezzel nem éri be és a mit az országgyűlés meg nem valósíthatott, azt a vármegyék a saját hatáskörükben igyekeznek elérni és a magyar közigazgatási nyelvnek a meghonosítását tűzik ki feladatul. Szabadka és Baja ebben megelőzik a vármegyét. A városok hazafias tanácsának kérelmére a helytartótanács 1826-ban megengedi, hogy a városi tanács, valamint a gazdasági tanács jegyzőkönyveit magyarul vezessék. Baja már 1822 november 9. óta magyarul vezeti jegyzőkönyveit. 1829-ben Niczky Ferencz bajai uradalmi kormányzó elnöklete alatt az úriszék elhatározza, hogy a hozzá beterjesztendő íratok magyarul legyenek szerkesztve. Ugyanez évben elhatározza a város, hogy az utczák magyar nyelvű felíratokat kapjanak, az éjjeli őrök magyar nyelven hirdessék az időt, a közkikiáltók magyar s nem szerb nyelven tegyék közzé a hirdetményeket. Ez évtől kezdve Baján magyarul énekeltek a hívek a kath. templomban s Bartók Mátyás plébános indítványára az iskolai oktatás is magyar nyelven történt. 1831 óta a bajai lövészegyesület jegyzőkönyveit is magyarul vezették. A magyar nyelv érvényesülése.

A magyar nyelv ettől kezdve diadalmasan útat tört magának e soknyelvű vármegye területén. Jelentékenyen előmozdította ezt Bács-Bodrog vármegye közönségének az 1832-ik évi február havában tartott közgyűlésen hozott határozata, mely a magyar nyelv használatát a közigazgatásban és a bíráskodás terén, valamint az iskolákban és a czéheknél egyaránt kötelezővé tette. E nagyfontosságú határozat egész terjedelmében a következőleg hangzik : „Elhatározza a közgyűlés, 1. hogy a tisztikar máris jobb részben fennálló szokás szerint, a legközelebbi közgyűléstől kezdve, minden hivatalos jelentését magyarul adja be, kivéve az olyanokat, a melyek német szövetséges tartománybeli örökösüléseket illetnek, vagy ő felségéhez felküldendők. Jegyzőkönyvek, levelezések vagy itéletek és számadások magyar nyelven készíttessenek, mindennemű perek, az egész vármegyében, az 1832-ik évi törvénykezés idejének Szent Márton határjától kezdve, mindenkor okvetlenül nemzeti nyelven folytattassanak, ellenkező esetre pedig a vádlevelek az illető bírák által alá se írassanak, a mostani deáknyelven folyamatban levő pereket e rendszerből kivévén. 2. A könyörgő levelek 1832-ik évi május 1-étől kezdve egyedül magyar nyelven írassanak, s csak egyedül e nyelven keltek vétessenek fel. 3. Az úriszéken előforduló ügyekről kelendő ítéletek, jegyzőkönyvek sőt, az uraság székéhez intézett kérőlevelek is magyar nyelven tétessenek fel, ellenkező esetre, törvényes bizonyság által alá ne írassanak ; ide értetik a tiszamelléki koronai kerület, mind úriszékére, mind magisztrátusára nézve. A megyebeli mezővárosok és helységeknél mind saját, mind gyámsági számadások magyar nyelven vitessenek. Mindezekre nézve 1832-ik évi augusztus 24-ike rendeltetik határnapul. Mindezek értelméhez képest, a megyebeli földesuradalmak felszólítása mellett, az uradalmi tisztek is oda utasítandók, hogy 1832 november 1-étől fogva minden hivatalos dolgaikat magyar nyelven vigyék, de az uradalmak részéről kiveendő nyilatkoztatásokat (nyilatkozatokat) nem más, mint magyar nyelven szerkesztve lesznek kötelesek átvenni az illető szolgabíró urak. 4. Minthogy a magyar nyelv megtanulására legczélirányosabb az, ha a serdülő ifjúságnak alkalom adatik arra, e végett a megyében ezentúl helységi tanítónak, kántornak és jegyzőnek oly személyek ne fogadtassanak be, kik magyar nyelvben nem jártasak ; kik pedig már hivatalban vannak, azoknak három esztendő szabatik a magyar nyelv megtanulására, úgy t. i., ha addig meg nem tanulnának, szolgálatjokból bocsáttassanak el. Melynek következésiben ezekre leendő felvigyázás az illető földesuraságokkal egyetértőleg a járásbeli főszolgabíró urakra bízatik, e tárgyban adandó tudósításaikat a megyebeli gyülekezetre bevárván ; s hogy e rendszabások szerencsésebbek lehessenek : minekutána köztudomás, hogy ki-

váltképen iskolatanító kineveztetése járásbeli főszolgabírók befolyása, sőt többnyire az illető községek megegyezése nélkül történik, innen pedig azon szomorú következés származik, hogy a szülék, kiknek a tanítókhoz bizalmuk nincsen, gyermekeiket az oktatástól s ekként a kiműveltetéstől elvonják, ezíránt az alázatosan megkérendő nagyméltóságú kir. helytartótanács útján az illető iskolaigazgatóságokat oda utasítani kívánják : hogy ezentúl a tanítók a járásbeli főszolgabírák és földesuradalmak megegyezésökkel s a községnek is kihallgatásával neveztessenek ki. 5. Kebelbeli mesterlegények, 1832 februárjától 3 esztendőt számlálván, minthogy ők ezen időt felsőbb rendelkezéseknél fogva vándorlással töltvén, magyarul megtanulhatnak, czéhbe ne vétessenek fel másképen, ha csak a magyar nyelvet nem tudják ; ennélfogva járásbeli főszolgabíró urak a közigazgatás szerkezetéhez képest czéhek főbiztosai lévén, oda utasíttatnak : hogy a járásbeli különféle helyeken létező czéhek felvigyázásit, csupán járásbeli tisztviselőkre s köztisztekre, mint albiztosokra bízzák s ezeket figyelmesekké tegyék arra, hogy a magyar nyelvben járatlan mesterlegényt mesternek bevétetni ne engedjék. Mindezen rendelkezésekről a közellevő törvényhatóságok, söt a kebelbeli három szabad királyi város is, kölesönös egyetértés okáért értesítendők. Kiadta : Nikolits Izidor aljegyző.“

Társaskörök alakulása.

A Széchenyi Istvántól meghonosított közművelődési intézetek között legfontosabbbak voltak a társaskörök. Alig alkotta meg Széchenyi Pesten 1827 június 10-én a Nemzeti Kaszinót, Baján még ugyanaz évben megalakítják a Nemzeti Társaskört, majd Zentán 1832-ben Rigyiesky István ügyvéd, Sinkay János városi első aljegyző, Zagoricza Mózes, Gombos Pál és Benedek Elek segédlelkész megalakítják a Nemzeti Olvasó-társaságot, mely alapszabályai szerint „a nemzeti nyelv gyarapítását és az elmebeli művelődést“ volt hívatva előmozdítani. De alig állott fenn az egyesület néhány hónapig, midőn Gregus Tamás kir. kinestári igazgató a koronakerületi hatóságot megkereste, hogy a zentai olvasóköri társaságot, mint politikailag veszélyest, oszlassa fel. A kerületi biztosság, a nélkül, hogy meggyőződött volna a vád alaposságáról, 16 fegyveressel megjelent az egyesület helyiségében, a könyveket és hírlapokat elkobozta, az ott talált bútorzatot lefoglalta és az egyesületet feloszlatottnak nyilvánította.

A zentaiak azonban Bács-Bodrog vármegyéhez fordultak panaszukkal. A vármegye Latinovits Benjámin táblabíró elnöklete alatt bizottságot küldött ki az ügy megvizsgálására, mely 1833 márczius 27-én meggyőződött róla, hogy Gregus Tamás és a koronakerületi hatóság teljesen indokolatlanul és jogtalanul járt el, midőn a kört feloszlatta. Megbízta tehát Volarich János főszolgabírót, hogy a kör helyiségeit azonnal nyittassa fel, az elkobzott bútorokat, könyveket és hírlapokat az egyesületnek adja át s gondoskodjék arról, hogy a társaskör zavartalanúl folytathassa működését. A bizottság eljárásáról a június havi közgyűlésnek tett jelentést. A közgyűlés jóváhagyván a bizottság intézkedéseit, határozatát azzal is indokolta : „nehogy a Casino elzárásával s az elmebeli pallérozásnak elfojtása által a megyére is valami durva homály boruljon.“

Alig értesült Gregus kinestári igazgató a vármegye határozatáról, a királyi helytartótanácshoz fordult elégtételért, mire a helytartótanács 1833 november 5-én jelentéstételre hívta fel a vármegyét. A vármegye 1833 deczember 16-án tartott közgyűléséből terjeszté fel ez ügyben jelentését, melynek meg is volt a hatása. A zentai társaskört többé nem háborgatták, s Gregus kinestári igazgató, a ki ez ártatlan jellegű társaskörben a jakobinusok forradalmi mozgalmait sejté, a vármegye közönségének gúnykaczajában részesült. (Dudás Gyula czikke Évkönyv XXI. évf. 98—101.)

A vm. az országos politikában.

Szucsics Józsefnek 1829-ben királyi táblai bíróvá történt kineveztetésével az első alispáni szék megüresedett. Gróf Győry Ferencz főispán a tisztújító közgyűlést július 27-ére tűzte ki, mely alkalommal Antunovits Albert eddigi másodalispánt első alispánná, Vojnits Antalt pedig másodalispánná választották meg.

Az 1830-ik évi szeptember 8-ára egybehívott országgyűlésre a vármegye követekül Antunovits Albert első alispánt és Ordy József ügyészt oly utasítással küldte, hogy az országos sérelmek orvoslását sürgessék. Ebből azonban semmi sem lett, mert habár az 1827-ben kiküldött bizottságok is elkészültek munkájukkal, az országgyűlés többsége a reformkérdések tárgyalását következő országgyűlésre halasztotta.

Az 1830-ik évi országgyűlésnek, V. Ferdinánd megkoronázásán kívül, tulajdonképeni tárgya a vármegyékre kivetendő adó és újonczjutalék megállapítása volt. Az 1828-ik évi összeírás adatai alapján a rendek a katonáskodás terhének arányosabb megosztása végett új kulcsot állapítottak meg. A megállapodás értelmében Bács-Bodrogra 2097, Pestre 2074 újoncz esett. Bács-Bodrog vármegye szolgáltatta tehát az országban az összes törvényhatóságok közül a legtöbb újonczot. (Millen. Tört. IX. 220.) Hasonlókép emelkedett a vármegye hadi-adója is. A vármegye portáinak számát az országgyűlés 150-ről 220-ra emelte fel, a vármegye közönsége 1831 június 6-án tartott közgyűlésében ez összeget úgy osztotta szét, hogy a 220 portából 165 a vármegyére s 55 a tiszai Koronakerületre esett. Az 1832—36 évi országgyűlés a vármegye portáinak számát 290-re emelte, mely összeg 1848-ig megmaradt. A vármegye követei az országgyűlésen szerephez nem jutottak. Odry József különben czéltáblája volt az országgyűlési ifjúság gúnyjának, mely őt, fejhajtogatásai miatt, abrakos lónak gúnyolta.

Az országgyűlés eloszlatása előtt a kormány igéretet tett, hogy a következő évben újból összehívja a rendeket. A vármegye már hozzáfog a követi utasítások elkészítéséhez, midőn az 1831 nyarán hazánkba is behurczolt kolerajárvány az országgyűlés összehívását lehetetlenné tette. A járvány június havában tört ki Felsőmagyarországon és gyorsan terjedt a Tisza vidéke felé. Az óvóintézkedések megbeszélése czéljából a nádor elnöklete alatt július 27-ére vegyes bizottságot hívtak össze, mire azonban e bizottság összeült, a ragály a Tisza mindkét partján, egész Csongrádig terjedt, sőt július 26-án már Szegeden is kitört. Bács-Bodrog vármegyében az összes útakat hivatalosan elzárták, csupán Mélykútnál hagyták nyitva, hol 20 napi vesztegzárt rendeltek el. Az óvóintézkedések foganatosítására Fratricsevits Pál elnöklete alatt külön bizottság ügyelt fel, mely azonban már nem tudta a járvány tovaterjedését megakadályozni. Szegedről néhány nap alatt átcsapott Szabadkára, hol július 31-én tört ki és egész szeptember végéig dühöngött. Legtöbb áldozatot augusztus elején szedett; szeptember elején már csökkent s a hó végével megszünt. Augusztus és szeptember 19 között mintegy 5000 megbetegedés fordult elő és a fele halálos kimenetelű volt. A ferenczrendűek feljegyzései szerint 2599-en haltak el kolerában.

A vármegye területén a járvány 1831 július végén tört ki s egész 1832-ik év elejéig tartott. Csak az 1832-ik évi február 24-én egybegyűlt rendeknek jelenthette a járványbizottság elnöke, hogy a ragály szünőfélben van.

Az 1832-ik évi február 24-én tartott közgyűlésen a vármegye gróf Győry főispán vezetése alatt üdvözlő küldöttséget választott, mely az uralkodó 40 éves évfordulója alkalmából a vármegye hódolatát bemutassa. Az október hó 24-én tartott tisztújításon Antunovits Albert helyébe Pacséri Odry Józsefet választották meg első alispánná, másodalispán pedig Rudics József lett; főjegyző Latinovits Benjámin maradt, ügyészszé pedig Szucsics Károlyt választották meg. Az 1832-ik évi deczember hó 16-án Pozsonyba összehívott országgyűlésre a vármegye Rudics József másod alispánt és Szucsics Károlyt küldte követekül. Szucsics Károly, a ki érzelmeire nézve a szabadelvűekhez tartozott, csakhamar magára vonta a közfigyelmet és jó szónokként tette ismertté nevét. A követek mellett résztvettek még a vármegyéből az országgyűlésen Allaga Imre és Spelletich Keresztély is. E két fiatal ember az országgyűlési ifjúság tagjaként teljesen a szabadelvű eszméknek hódol és valahányszor az ifjúság az ellenzék vezérférfiai mellett tüntet, ők sem hiányozhatnak. Mikor Kölcsey Ferencz, a szatmári követ, vármegyéjével összeütközésbe kerül, midőn Szatmár vármegye az örökváltság dolgában előbbi utasításait visszavonja és ő lemond követi tisztéről, az országgyűlési ifjúság zajos tüntetést rendez mellette, melyben Allaga és Spelletich is részt vesznek s ők is aláírják az ifjúság búcsúiratát.

Szabadelvű eszmék terjedése.

Az 1832—36-ik évi országgyűlés folyamán a szabadelvű eszmék mindegyre nagyobb tért foglalnak el a vármegyében. A vármegye közönsége élénk figyelemmel kíséri az országgyűlés tárgyalásait, az 1833. évi közgyűlésen már külön választmányt küld ki, melynek feladata lett az országgyűlési ügyeket intézni az utasításokat kidolgozni, valamint a társtörvényhatóságoktól érkezett átiratokat tárgyalás alá venni s azokról a vármegye közgyűléséhez jelentést tenni.

A vármegye, a kiküldött választmány előterjesztése alapján, követeinek utasítást küld, többek között Erdély visszacsatolásának pártolása ügyében,

majd felíratot intéz a lengyelek érdekében; midőn pedig a lengyelek ügye az országgyűlésen tárgyalásra kerül, utasítja követeit, hogy a lengyel nemzet iránti rokonszenvüknek adjanak kifejezést.

Az országgyűlés 1836-ban vége felé közeledik, midőn az adó megajánlása kerül napirendre. A hadi-adó tárgyalása alkalmával az önálló magyar hadsereg eszméje elénk vita tárgya volt. A rendek ekkor még nem gondolnak komolyan annak megvalósítására, csak nyomást akarnak gyakorolni a kormányra, hogy a hadsereg szellemét változtassa meg. Többen egész nyiltan kifejezik a hadsereg iránti ellenszenvöket. Rudics József felszólalván, emlékezteti a rendeket, hogy 1823-ban, midőn a „commissariusok dühöngtek", a katonaság arra való volt, hogy a vármegyeházát megostromolja, későbben pedig arra, hogy nemzeteket elnyomjon. (Millenn. Tört. IX. 403.)

Az országgyűlést május 2-án rekesztették be. A vármegye követei június 19-én kelt terjedelmes jelentésükben számolnak be az országgyűlésen végzett nagyjelentőségü munkájukról. A követek magukra vonják a kormány figyelmét, mely arra törekszik, hogy a tehetségeket az ellenzéktől lehetőleg elvonja. Rudics csakhamar főispáni helytartó lesz, míg Szucsics 1845-ben királyi táblai biró, majd hétszemélynök és kúriai biró.

Belső bajok. A kormány aggódó szemmel nézi a szabadelvű eszmék térfoglalását Bács-Bodrog vármegyében és első sorban gróf Győry főispánt okolja ezért. De a közigazgatás tekintetében is sok panasz merült fel. Győry főispánsága alatt meglazult a fegyelem a vármegye tisztikarában; a közigazgatásban általános fejetlenség volt tapasztalható; e mellett egyre-másra árulkodnak a kormányhatóságoknál a vármegye tisztikara ellen. E titkos feladások leginkább Odry alispán és az ő pártjabeli tisztviselők ellen irányultak. Magának Odrynak nem sokat ártottak e denunciálások, de a tisztikarból többen estek áldozatul. Ezalatt azonban más bajok is keletkeztek. 1835-ben járványszerűleg lépett fel a scorbut, melynek számosan estek áldozatul. Azonfelül a marhavész is nagy károkat okozott és az egykorú feljegyzések szerint 9000 lábas jószág hullott el.

Mindezekhez járult még, hogy a vármegyei pénztár kezelése körül rendetlenségek mutatkoztak. A kormányhoz érkezett feljelentések következtében gróf Vay Ábrahám máramarosi főispánt küldték ki a vármegyei pénztár megvizsgálására. Gróf Vay Ábrahám a vármegye számadásait 1814-től kezdve 1836-ig átvizsgáltatta és mert a pénztár kezelése körül tényleg nagy hiányok derültek ki, Horváth Mihály vármegyei pénztárnokot állásától felfüggesztette, a vármegyei tisztikar ellen pedig a vizsgálatot megindította; a vizsgálat során azonban a pénztárnokon kívül más tisztviselőre semmi terhelő adat nem került napfényre.

A felderített rendetlenségek mindegyre jobban beigazolták, hogy gróf Győry Ferencz a főispáni teendők viselésére képtelen; a kormány azonban egyelőre meghagyta állásában, de melléje 1837 május 18-án Rudics Józsefet, a vármegye volt másodalispánját s a későbbi helytartósági tanácsost nevezte ki főispáni helytartóvá. Rudics kinevezését a vármegye nagy örömmel vette tudomásul és szept. 11-én megtartott beiktatása valóságos ünnepé lett. Az ünnepi hangulatot legjobban jellemzi az a két ünnepi költemény, melyeknek egyikét Polareczky Bálint bácsi apátplébános, másikát pedig Szép Ferencz szabadkai kath. lelkész írta.

Rudics átvette a vármegye kormányzatát és erélyes kézzel látott a rendcsináláshoz. Mindenekelőtt befejezte a vármegyei pénztárnok ellen megkezdett vizsgálatot; vagyonát zár alá vette, ellene pedig pert indított. Horváth pere azonban sokáig elhúzódott, sőt 1843-ban szabadlábra is helyezték. A vármegye kegyelmet kért az ő és társai számára; de ügye csak az 1845-ben bekövetkezett halálával ért véget.

A közigazgatás eseményei. Rudics a kormánytól nyert utasításához híven, elsősorban a vármegye rendeinek szabadelvű mozgalmait igyekezett mérsékelni. Főleg neki tulajdonítható, hogy a vármegye a társtörvényhatóságok átiratait, a Társalkodási Egyesület tagjainak és Kossuth Lajos elfogatása ügyében, egyszerüen félretette, sőt felíratot intéztek a királyhoz, a melyben kijelentik, hogy bíznak ő felsége jó szándékában, s köszönetet mondanak az alkotmányosság gondos fenntartása érdekében tett intézkedésekért. (Bács-Bodrog várm. egyet. monogr. I. 511.)

Miután időközben a tisztviselők megbízása lejáróban volt, a főispáni helytartó a tisztújítást 1838 okt. 25-ére tűzte ki. Ezen a tisztújításon heves küz-

delem folyt az első alispáni állásért, Odry József eddigi alispán és Antunovits Albert között, melyből az előbbi került ki győztesen. A másodalispáni tisztségre a közgyűlés Rudics Dánielt, főjegyzővé Latinovits Károlyt, ügyészszé Szucsics Károlyt választotta meg. Az 1838. évi tisztújítás azért is nevezetes, mert ez volt a magyar párt és a bunyeváczok első mérkőzése, melyből a magyarok kerültek ki győztesen. Rudics főispáni helytartó Antunovitsot óhajtotta volna megválasztatni, de Odry, bár gyenge tehetség volt, bőkezűségével és vendégszeretetével sok hívet szerzett magának s népszerűsége pótolta tudásának hiányait. A főispáni helytartó és az első alispán között azonban a viszony mindvégig feszült maradt.

Odry Baján tartotta székhelyét, mely abban az időben a vármegye egyik középpontja volt, míg Rudics Szabadkán lakott. Így azután érdekeik folyton összeütköztek. Ha Odry Bajára akart műútat késziteni Nemesmilitiesen át, akkor Rudics a műútat Szabadkára igyekezett irányítani, Almáson át. A vége természetesen az lett, hogy hosszú vita után az egyiket sem építették ki. (Grosschmied Gábor visszaemlékezései.)

1838-ban nagy károkat okoztak az árvizek, a hirtelen bekövetkezett hóolvadás következtében. 1838 febr. 28-án az árvíz elöntötte Topolya, Ómoravicza, Csantavér, Hegyes stb. helységeket, míg a Duna áradásai Apatint tették tönkre.

Az 1839 június 6-ára egybehívott országgyűlésre a vármegye Odry József alispánt és Szucsics Károlyt küldte követekül. Ezen az országgyűlésen a régi ellenzék két különböző árnyalatai már elvi alapon egy párttá tömörültek, a vármegye követeinek azonban nagyobb szerepük nem volt.

Míg Odry alispán távol volt, a közigazgatás Rudics Dániel másodalispán vállaira nehezedett. Rudics József főispáni helytartósága alatt a vármegyei közigazgatás terén is némi javulás állott be. 1839 óta, különösen mialatt a vármegye alispáni tisztét Rudics Dániel töltötte be, rendkívül sokat fáradozott a vármegye úthálózatának kiépítése, úgyszintén az árvízvédelmi munkálatok körül. Bár a vármegye ügyei minden idejét igénybe vették, birtokainak kezeléséről sem feledkezett meg. Mint jó gazda, örökölt vagyonát jelentékenyen gyarapította, úgy hogy a 40-es években évi jövedelme a 100.000 forintot is meghaladta. A mellett bőkezű és adakozó volt, ott a hol az szükségesnek mutatkozott. Nevét a Ludovika Akadémiára tett alapítványával örökítette meg. Mikor 1838-ban a pesti árvízkárosultak javára a vármegye a gyűjtést megindította, Rudics főispáni helytartó vette kezébe az ügyet, s az ő védnöksége alatt a vármegyeházban fényesen sikerült táncz mulatságot tartottak. Rudics e mellett lelkes barátja volt az irodalomnak, sőt maga is írt költeményeket, a melyeket utóbb kiadott. A színészet is pártfogóra talált benne.

1840-ben súlyos csapás érte a vármegyét azáltal, hogy Baja városa május 1-én a lángok martaléka lett. A szerencsétlenül járt lakosok felsegélyezésére a vármegye gyűjtést indított, de hosszú időre volt szükség, míg a vármegye e legvirágzóbb helysége a csapást kiheverhette.

Az 1841. évben lényeges változások történtek a vármegyei tisztikarban. A kormány Rudics főispáni helytartót, érdemeinek elismeréseül, főispánná nevezte ki, Rudics Dániel másodalispán pedig a pesti kir. váltótörvényszék ülnöke lett. A főispán 1841 decz. 20-ára tűzte ki a tisztújítást, mely alkalommal Odry Józsefet ismét elsőalispánná, Knézy Antalt pedig másodalispánná választották meg. De Odry alispán csak néhány napig maradt meg tisztében, mert a magyar királyi helytartótanácshoz nevezték ki tanácsossá. Hasonlóképpen megvált állásától Szucsics Károly vármegyei ügyész is, a ki a pesti kir. ítélőtábla bírája lett.

Az 1842. évi tisztújítás alkalmával csupa új ember került a vármegye közigazgatásának élére. Első alispán Knézy Antal, az eddigi másodalispán lett, a ki egyszerű militicsi közbirtokosból, minden készültség nélkül, saját szorgalmával és becsületességével emelkedett az alispáni székbe. Másodalispánná Latinovits Károlyt az eddig főjegyzőt, főjegyzővé Nikolits Izidort, az eddigi aljegyzőt, főügyészszé Zákó Istvánt választották meg. Az utóbbi tiszteletbeli ügyészként már 1841 óta szolgálta a vármegyét s mint az országgyűlési bizottság tagja, jelentékeny részt vett a követi utasítások elkészítése körül. Zákó, ki a szabadelvű eszmék híve volt, csakhamar vezérszerepet vitt a közgyűléseken, hol ekkor a szabadelvűek napról-napra tért foglaltak.

Nemzeti törekvések kora.

A nemzeti törekvések társadalmi téren is mindegyre nagyobb tért hódítanak. Szabadkán 1840-ben egyszerre két társasakör alakul, Zomborban 1844 decz. 15-én alakul meg az első kaszinó „Nemzeti Olvasókör" czímen. Baján 1841-ben külön polgari kört alakítanak. A társadalmi mozgalmak a szerbek között is visszhangot keltenek. Ujvidéken 1845-ben alakul az első szerb társaskör, mely ma is fenáll.

Az 1843 május 18-án megújított országgyülésre a vármegye csak későn küldi fel követeit, Zákó Istvánt és Latinovits Károlyt, a kik a szabadelvű irány hivei voltak, mely irány a vármegyében az 1843 évi decz. havában tartott közgyulésen jutott túlsúlyra. Azok az utasítások, melyeket a vármegye ekkor követeinek a vallási, az úrbéri, gazdasági s honfiúsítási ügyekben ád, a Zákó Istvántól képviselt eszméknek mindenben megfelelnek. A szabadelvűek térfoglalását megkönnyiti az a körülmény, hogy Rudics föispán nincs jelen ezen a közgyűlésen, mert a nádor a pakráczi és a verseczi görögkeleti püspökök beiktatásához királyi biztosul küldte ki.

De a helyzet csakhamar megváltozik. Az 1844 jan. 15-én tartott közgyűlésen ismét a konzervativ párt kerekedik felül s a vármegye követeinek új utasításokat küld, minek következtében összeütközés támad a vármegye és a követek között. Midőn az országgyűlés tartásának idejére nézve beadott javaslat tárgyalása alkalmával a követek az utasítás ellenére szavaztak, a vármegye rosszalását fejezi ki követeinek. Erre Latinovits és Zákó 1844 május 5-én beadják lemondásukat. Zákó hazatér s ettől kezdve a vármegyei szabadelvűek vezére lesz.

A vármegye június 20-án Vojnits Barnabást és Horváth Pétert küldi fel az országgyűlésre követekül. Horváth azonban már július hóban lemondott, Knézy alispán pedig a választást nem fogadta el, minek következtében Nikolits Izidor főjegyzőt küldték fel az országgyűlésre.

1845 május 7-ére Rudics főispán ismét kitűzi a tisztújítást, mely alkalommal Knézy Antalt ismét első, Latinovits Károlyt pedig másodalispánná, főjegyzővé Piukovics Ágostont, ügyészszé Zákó Istvánt választották meg.

Ez időtájt főleg az ellenzéki vármegyékben éles összeütközések támadnak a főispáni helytartók és a vármegye közönsége között. Szabolcs vármegye 1846. márczius havában visszautasítja az adminisztrátor beavatkozását az igazságszolgáltatásba; midőn azonban a főispáni helytartó, ennek ellenére mégis elnököl, a vármegyei tisztviselőket eltiltja ily törvényszéki üléseken való részvételtől. A kanczellária megsemmisítette ugyan a vármegye határozatát, de a vármegye nem tágít, sőt az ügy pártolása végett a társtörvényhatóságokat is felkeresi. A vármegyék nagyobb része hasonló határozatot hoz, ellenben Bács-Bodrog vármegye, a hol az akkori főispán a vármegye közönségének bizalmát bírja, a körlevelet azzal tette félre, hogy a dolog megvitatása az országgyűlésre tartozik. Hasonlóképen napirendre tér Pest vármegye közönségének ama körlevele fölött is, melyben a túrmezei nemesség szavazati jogának védelmére kelve, a társtörvényhatóságokat csatlakozásra szólítja fel. (Millenn. Tört. IX. 638. 657.)

Gróf Széchenyi István alkotásai közül különösen a Tisza szabályozása érdekli közelebbről a vármegyét. A Széchenyitől összehívott nagygyűlés 1846 január 19-én megalakítván a „Tiszavölgyi társulatot", melynek szervezői között a vármegyéből Latinovits Károly és Rudics Miklós szerepelnek, ugyanők irták alá a társulat szövetséglevelét is. Midőn a kormány hozzájárul Széchenyi terveihez, sőt a szabályozási munkálatokra 100,000 frt segélyt ád, Széchenyi Szegedre hívta egybe az érdekelt törvényhatóságok küldötteit, mely alkalommal Bács vármegye küldöttségét Latinovits Károly vezette.

József nádornak 1847 január 13-án bekövetkezett halálával a vármegye is résztvett az országos gyászban és a nádor emlékére vert érmeket örök emlékezetül a vármegyei levéltárban rendelte megőrizni. Még a ravatalán feküdt a nagy nádor, midőn V. Ferdinánd király, addig is, míg a nádorválasztás a legközelebbi országgyűlésen megtörténnék, Magyarország helytartójává István főherczeget nevezi ki.

A helytartó látogatása.

Az új helytartó, a ki korán megnyerte az ellenzék rokonszenvét, 1847 nyarán maga mellé vette a konzervatív párt egyik legrokonszenvesebb tagját, báró Vay Miklóst és országos körútra indult vele. Midőn Bács-Bodrog vármegye arról értesül, hogy a népszerű főherczeg körútjában a vármegyét is érinti, nagyarányú előkészületeket tesz a fenséges vendég fogadtatására. István főherczeg

szept. 16-án, ebéd után Törökkanizsánál átkelt a Tiszán. A Rudics József főispán vezetése alatt álló vármegyei küldöttség fogadta. A főispán üdvözlő beszéde után a kir. helytartó Zákó István táblabíró kocsijára ülve, Szabadka felé vette útját, míg a kocsija előtt és mögött a vármegyei, valamint a Szabadka városi bandérium vágtatott. Szabadkán a városháza és a Lénárd-féle ház között nagyszabású diadalív várta az érkezőt. Itt gyűltek össze Bács-Bodrog, Csongrád vármegyék és Szabadka, Szeged, Ujvidék és Zombor küldöttségei.

Szeged városa az ünnepély fényének emelése czéljából 197 főből álló polgárőrséget küldött. Ekkor vonult ki első ízben a szabadkai polgárőrség is, Spelletich Bódog ügyvéd parancsnoksága alatt. Este a szegedi polgárok fáklyászenével vonultak fel a királyi helytartó lakása elé, majd az egész városban kivilágították az ablakokat. A kir. herczeg kíséretével körútra indult a fényesen kivilágított városban és 11 órakor pedig a tiszteletére rendezett tánczvígalomra ment, honnan csak éjfél után fél kettőkor érkezett vissza szállására. Másnap reggel 9 órakor az egybegyűlt közönség lelkes üdvözlése között Rudics főispánnal kocsira szállva, s a vármegyei bandérium kíséretében Szabadkáról Bácsalmáson át Bajára, majd onnan Mohácson át Pécsre utazott. (Iványi : Szabadka tört. I. 408—410.)

Még a lefolyt ünnepélyes fogadtatás hatása alatt állott a vármegye közönsége, midőn az 1847 szept. 17-én kelt királyi leírat a nádorválasztó országgyűlést nov. 7-ére hívta össze. A vármegye az okt. 18-án tartott közgyűlésében, Latinovits Lajost és Piukovics Ágostont választotta követekül. Latinovits Lajos 1828-tól 1832-ig a vármegye aljegyzője volt ; 1832-ben táblabíróként működött a vármegyében. 42 éves korában érte ama megtiszteltetés, hogy vármegyéjét az utolsó rendi országgyűlésen képviselje. Követtársa Piukovics Ágoston szintén a vármegye tisztikarából került ki. Az 1845. évi tisztújítás óta a vármegye főjegyzője volt, a ki ekkor állott pályája kezdetén.

Az okt. 18-án tartott követválasztó közgyűlés mintegy záróköve e korszak történetének. Rövid nehány hónap alatt betejesült, a miért a nemzet évtizedeken át küzdött, midőn az 1848-iki törvényekkel a nemzeti állam hatalmas falaira a tetőt felrakták. És ha a vármegye e küzdelemben nem is járt mindenkor elül, mégis neki kellett első ízben megküzdeni azokkal, a kik e tetőre tűzcsóvát vetettek.

5. *A vármegye szerepe az 1848—49-iki önvédelmi harczban.*

Az 1847 nov. 7-ére egybehívott országgyűlésen az ügyek menete lassan haladt előre. A szabadelvű párt immár hónapok óta folytatta harczát a kormány ellen. Az alsó táblán ép a nemzeti sérelmek fölött folyt a vita. Kossuth Lajos heves harczot vívott a kormány és a kormányt támogató konzervativek ellen, midőn az 1848 február végén Párizsban kitört forradalom híre új erőt adott a már-már csüggedő ellenzéknek.

Február végén a franczia fővárosban, a forradalom főfészkében nyugtalanság tapasztalható. Lajos Fülöp, az előbb népszerű polgárkirály, lemond a trónról. A forrongás tovább terjed Európában. A hű császárváros népe is forrong és a forrongás immár elérkezik hazánk küszöbéig.

Kossuth márczius 3-iki beszéde, melylyel a nemzet kívánságait tolmácsolta, kezdete ama nagy átalakulásnak, mely néhány nap alatt a rendi alkotmányt gyökeresen megváltoztatta és a régi alkotmányos jogokat kiterjesztette a nemzet minden osztályára. *A márcziusi napok.*

Mialatt az országgyűlés küldöttsége márczius 15-én Bécsbe utazott, hogy a királynak a nemzet kívánságait megvigye, azalatt Pesten az ifjúság 12 pontban összegezte kívánságait s kivívta a sajtószabadságot, a melyhez a helytartótanács tagjai, a kiket a küldöttség Budán e czélból felkeresett, kénytelen-kelletlen hozzájárultak. Azok között, a kik a helytartótanácsban az ifjúság küldöttségét fogadták, ott volt Bács-Bodrog vármegye egykori alispánja és követe, Odry József is, kinek arcza — mondja az egyik szemtanú : Degré Alajos — csak úgy játszott zöldbe és sárgába.

A pesti esemény híre villámgyorsan terjedt szét az országban. Bajára, mely az állandó hajóforgalom következtében élénk összeköttetésben állott a fővárossal, már másnap érkezett a sajtószabadság kivívásának híre. Szabadkán

márczius 18-án értesültek a pesti eseményekről. Az első hírre Spelletich Bódog ügyvéd az olvasókörbe gyülést hívott össze s az egybegyültek előtt felolvasta a pesti 12 pontot. Másnap, 19-én, a városi tanács közgyülést tartott, mely, tekintve a résztvevők nagy számát — valóságos népünneppé fejlődött. A közgyülés örömmel és lelkesedéssel fogadta a nemzet kívánalmait tartalmazó 12 pontot, majd felolvasták a város országgyülési követeinek a jelentését is, a kik hivatalosan tudatták a bécsi forradalom kitörését s az országgyülésen történteket. Zomborban a vármegye márczius 20-án épen az országgyülési követeknek adandó újabb utasítások miatt közgyülést tartott, a melyen, midőn az országgyülési követek jelentését felolvasták, Zákó István, a vármegyei szabadelvűek vezérférfia, a pesti 12 pont elfogadását hozta javaslatba. Ekkor azonban váratlanul ellenzék támadt. Vermes Gábor inditványát, a melylyel a pesti 12 pont azonnal való tárgyalását kérte napirendre tüzetni, leszavazták s azoknak tárgyalását függőben kívánták tartani. De másnap, mikor a hírlapok megérkeztek, megváltozott a hangulat. A közgyulés a követeknek adott utasításait visszavonta és felhívta őket a pesti 12 pont támogatására. Ép oszlófélben voltak a rendek, midőn a zombori postamester gróf Batthyány Lajos miniszterelnök leíratával megjelent, a melyben a felelős minisztérium megalakulásáról értesíti a vármegye közönségét. Az egybegyültek nagy lelkesedéssel fogadták a miniszterelnök leíratát, majd megkeresték Zombor város tanácsát, hogy vegyen részt a vármegye örömünnepében. A városi tanács készséggel engedett e felhívásnak; délután 3 órakor megjelent a vármegyeházán, az ott egybegyült rendekkel a kath. templomba ment hálaadó isteni tiszteletre, majd este fényes kivilágítás zárta be az ünnepet.

A vármegye sietett elismerését kifejezni azoknak, a kik a nemzet kívánalmainak tolmácsaiként léptek fel. Baja város márczius 19-én, Bács-Bodrog vármegye közönsége márczius 20-án üdvözölte a pesti közcsendi bizottságot, sőt márczius 27-én Újvidékről is érkezett üdvözlő irat a fővárosba. Szabadkán márczius 22-én hirdették ki a miniszterelnök körlevelét, melyben a várost a felelős minisztérium megalakulásáról értesítette. A város hódoló feliratot intézett a királyhoz, majd márcz. 25-én a kath. és a görögkeleti egyházban hálaadó isteni tiszteletet tartottak. A még aznap megtartott közgyülés után pedig eltávolították a kétfejü sasos czímereket a sóüzletekről és a czéhek zászlóiról. A dohánytőzsdéket becsukták, sőt a helytartótanács a lottót egyszerűen beszüntette, a mit a fővárosi lapok a következőleg adtak hírül a közönségnek: „a népcsalásnak vége — a lottériát eltörölték.“

Szabadkán a márcz. hó 28-án tartott közgyülés, a közbiztonság fenntartása czéljából, a pesti közcsendi bizottsághoz hasonlóan, 29 tagból álló bizottságot választott a városi kapitány elnöklete alatt, egyúttal pedig a miniszterelnök rendelete következtében, mely nemzeti őrsereg felállítására hívta fel a várost, egyelőre a már fennálló polgárőrség szaporítását határozta el, míg az újonnan felállítandó gyalogos és lovas nemzetőrségbe leendő belépési nyilatkozatok kiállítása czéljából, a város polgárai között aláirási íveket köröztek.

A szerbek kivánságai.

Míg a pozsonyi országgyülés korszakos reformok alkotásával volt elfoglalva, a magyarországi szerbek között élénk mozgalom volt észlelhető. A márcziusi napokban, midőn a nemzet örömmámorban úszott, a szerbek is mindegyre gyakrabban összejöttek és egyre tanakodtak, minő sors vár rájuk a megváltozott viszonyok között? Teljesülnek-e kivánságaik, a melyeket már az 1790—1791. évi országgyülés elé terjesztettek, miként alkothatnak maguknak a szerbeklakta országrészből önálló tartományt, a melyet a magyar államtól függetlenül, nemzeti vajdák kormányozzanak. Márczius közepén már itt-ott mozgolódni is kezdtek, majd márczius 27-én (az ó-naptár szerint 15-én) Újvidéken gyűlést tartottak, mely alkalommal 16 pontban foglalták össze kívánságaikat. A gyűlés Kosztics Sándor vezetése alatt küldöttséget választott, hogy a szerb nép kívánságait a pozsonyi országgyülés elé terjeszsze. A küldöttség tagjai túlnyomólag újvidékiek voltak; kívülök részt vett a küldöttségben a fiatal, nagyratörő Sztratimirovits György, sőt Nikolits Izidor vármegyei főjegyző is.

Az újvidéki határozatok mindenütt feltünést keltettek. A közvélemény kárhoztatta a szerbek fellépését, mire Nikolits Izidor, Trifunácz Pál és mások, a Pesti Hirlapban kijelentették, hogy a szerbek mindenkor hű fiai maradnak a hazának. E közben az újvidéki küldöttség Pozsonyba érkezett és az április 8-án tartott kerületi ülésen mutatta be a szerbek e kérvényét, mely alkalommal

Kossuth Lajos.
(Az Orsz. Képtárból.)

Vetter Antal.
(Az Orsz. Képtárból.)

Damjanics János.
(Az Orsz. Képtárból.)

Újvidék város követe: Herger Pál is a küldöttséghez csatlakozott. A küldöttségnek a rendek nevében Kossuth Lajos válaszolt. Higgadt és a békülékenység szellemétől áthatott beszédében kijelentette, hogy a kivívott szabadság áldása az ország minden polgárára egyaránt kiterjed. A minisztérium kötelessége a törvényt általánosságban érvényre juttatni és ennek végrehajtásával a szerbeket jogaikba visszahelyezni. A mi a kérvénynek az újabban kívánt jogokra vonatkozó részét illeti, ennek tárgyalását a jövő országgyűlésre kell halasztani, mert az országgyűlés utolsó napjaiban lehetetlen a szerbek előnyére új jogok megadását tárgyalni. A küldöttség az alsó táblán nyert válaszszal nem volt megelégedve; tehát Kossuth egy mellékszobába vezette a küldöttséget, a hol az eszmecserét folytatták. E közben Sztratimirovits — hevétől elragadtatva — azt vetette oda Kossuthnak, hogy „Ha Pozsony tőlünk jogaink felismerését megtagadja, mi azt máshol fogjuk keresni!“ mire Kossuth állítólag azt válaszolta volna neki: „Úgy hát döntsön közöttünk a kard.“ Ezzel a társalgásnak vége szakadt és a küldöttség még aznap visszautazott Újvidékre. Ettől kezdve a szerbek elfordultak a magyar országgyűléstől.

Hogy mennyiben járult hozzá Kossuth Lajosnak fent idézett állítólagos válasza a szerb forrongás kitöréséhez, erre nézve eltérők a vélemények; annyi azonban kétségtelen, hogy már márczius hóban az egész Alvidéken: a Szerémségben és a Határőrvidéken a legféktelenebb módon folyt a magyarok elleni izgatás, melynek főintézője Rajacsics József karlóczai szerb érsek, ugyanaz a férfiú volt, a ki néhány héttel azelőtt a pozsonyi országgyűlés küldöttjeként vett részt az alkotmányos reformok kivívásában.

E munkának nem lehet czélja, hogy a szerb mozgalmak indító okait kutassa; a szerbek forradalmával csakis oly mértékben foglalkozunk, a mennyiben az a vármegye történetével összefüggésben áll.

A szerb küldöttség április 15-én érkezett vissza Újvidékre. Ekkorra már az újvidéki szerbek az április 6-án tartott tisztújításon keresztülvitték a nemzetiségiek kivétel nélkül való megválasztását. Rajacsics érsek, a ki eddig tartózkodó álláspontot foglalt el a szerbek törekvéseivel szemben, most már nyiltan színt vallott, különösen azóta, mióta Jellasich április 18-án, mint újonnan kinevezett horvát bán, bevonult Zágrábba. Karlóczán készült az a két körlevél is, a melynek egyike a délszláv államokhoz, a másika a magyarországi szerb néphez volt intézve. Az utóbbi, mely ápr. 14-én kelt, néhány nap múlva már kézről-kézre járt az Alvidéken. Ez a körlevél különösen a Vojvodina alakítására hívta fel a szerbeket.

Április 20-án Újvidéken nagy népcsődület támadt. A nagy szerb templom udvarán nagy néptömeg verődött össze, mely az 1840. évtől kezdve magyarul vezetett anyakönyvek elégetését követelte. Kosztics Mátyás plébános és Markovics János, miután az eredeti anyakönyveket szerb nyelvre lefordították, kiadták a magyar nyelvű példányokat, a melyeket a néptömeg szétszaggatott, majd örömújjongás közben elégetett. Délután 3 órakor a vezérférfiak küldöttsége 50 hintón és kocsin Péterváradon át Karlóczára rándult s ott nagy zajjal felszólította a metropolitát, hogy haladéktalanul hívja egybe a nemzetgyűlést. Rajacsics, ekkor már tisztában lévén czéljaival, készséggel engedett a nép kívánságának s a nemzetgyűlést május 13-ára Újvidékre hívta össze. Szerb zavargások.

A küldöttség Karlóczáról visszatérve, Péterváradon a mértékvámházi vendéglőben gyűlt össze és itt elhatározták, hogy Bács-Bodrog vármegyének szerbeklakta községeiben, különösen az óbecsei kerületben fogják terjeszteni a mozgalmat. Az izgatás csakhamar megtermé gyümölcseit. Miletics Szvetozár a Sajkás-kerületbe ment, hol előbb Csurogon, majd április 22-én Nádalyon izgatott, mire a hatóság el akarta fogatni, de ennek neszét vette és a Szerémségbe szökött.

Az első nagyobbmérvű zavargás április 26-án Óbecsén tört ki, midőn a tiszai koronakerületi gyűlésen az új törvényeket kihirdették. A magyar érzelmű Zákó István csak életveszélylyel menekült üldözői elől. A zavargók megtámadták a tanácsházat, közel 300 rabot szabadon bocsátottak, a pénztárt feltörték, a levéltárt elégették, a szállásokat felgyújtották. Ugyane napon Moholy, Petrovoszello, Szenttamás, Bácsföldvár és Kulpin helységekben is törtek ki zavargások, melyeket a magyarság még idejekorán elnyomott. Óbecsén báró Jovics nyugalmazott tábornok, ottani birtokos állította helyre a rendet a saját felfegyverzett cselédségével. Két napra ezután érkezett Csuha őrnagy Óbecsére, a ki elfogatván a

zavargókat, közülök hetet az időközben kirendelt királyi biztos felakasztatott s számosat fogságra vetett. Ugyancsak április 26-án hirdették ki az új törvényeket Újvidéken is, mely alkalommal, mintegy előzetes megbeszélésre, Vlasics Jakab a tanácskozási asztalra ugrott s a közgyűlés előtt felolvasta a karlóczai körlevelet, a mely a szerb nép kívánságait tartalmazza.

A magyar kormány a délvidéki mozgalmak lecsendesítése czéljából Csernojevics Pétert, Temes vármegye föispánját, Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Arad varmegyék területére teljhatalmú királyi biztossá nevezte ki. István főherczeg nádor pedig felhatalmazta, hogy ott, a hol arra szükség lesz, rögtönítélő biróságokat állithasson fel. Csernojevics királyi biztost, a ki Csernojevics Arzén patriárka családjából származott, főleg a szerb nép megnyugtatása végett nevezték ki királyi biztossá. Lovagias jelleme, igazságossága egyaránt biztosítékul szolgált a magyarok előtt is arra, hogy sikerülni fog a forrongó kedélyeket lecsillapitania.

Sajnos, hogy a bekövetkezett események nem igazolták a beléje helyezett reményeket. Szelíd természetével nem tudott megküzdeni azzal a viharral, mely mindegyre jobban tombolt az Alvidéken. Két nappal a kinevezése után már Újvidéken volt, honnan felhívást intézett a szerb néphez; majd április 30-án Újvidéken és Szabadkán rögtönítélő biróságokat léptetett életbe. Mindez hatástalan volt. Noha a nádor a kongresszust Temesvárott rendelte megtartani, s új határnapul május 27-ét tűzte ki, mindamellett május 13-án nagyszámú szerb nép sereglett össze Újvidéken, különösen a Bácskából, Szlavoniából és a katonai Határőrvidékről, még a török fenhatóság alatt álló Szerbiából is eljött valami 400—500 ember, mindmegannyi állig felfegyverkezve. Ezek az úgynevezett szerviánusok voltak, a kik később nagy szerepet játszottak a délvidéki harczokban.

A karlóczai szerb gyűlés.

Miután Csernojevics erélyesen tiltakozott a gyűlés megtartása ellen, az egybegyűltek nagy garral odahagyták Újvidéket és Karlóczára mentek, hol Rajacsics érseket patriárkának kiáltották ki, Suplikácz István ogulini ezredest pedig vajdájuknak választották meg, majd Gruicsnak, az érsek udvari papjának az indítványára pontokba foglalták az új vajdaság szervezését, egyúttal a jelenlevők megesküdtek, hogy mindaddig nem teszik le a fegyvert, míg a vajdaság meg nem valósul. Suplikácz, a ki ekkor az olaszországi csapatoknál szolgált, nemsokára itthon termett és megkezdte a lázadás szervezését.

A karlóczai gyűlés a nemzeti ügyek vezetésére és az új alkotmány kidolgozására bizottságot választott, mely a vajdaság ideiglenes igazgató-tanácsának nevezte magát. Ennek elnöke a kulpini születésű Sztratimirovits György volt, a ki felhívta a vármegye összes szerbeklakta községeit, hogy ezentúl csak neki engedelmeskedjenek s a vármegyei hatóságoktól semmiféle rendelkezést el ne fogadjanak, sőt még ennél is tovább ment és május 24-én, június 4-én és 12-én az összes szerb népet fegyverbe szólította. Ezek a lázító felhívások nem tévesztették el hatásukat. A Délvidék összes fegyverfogható népe, valamint a Határőrvidék otthon maradt csapatai siettek Újvidék alá. Rövid idő alatt 10—15,000 ember gyűlt össze és ezek csak az első jeladásra vártak, hogy a magyarok elleni gyűlöletüknek kifejezést adjanak.

Június 6-án Joanovics Izsák, egy elcsapott határőrvidéki tiszt, mintegy 1000 határőrvidéki katona élén megjelent Titel piaczán, a titeli szerbek támogatása mellett megrohanta a fegyvertárat, s onnan nyolcz nagyobb ágyút, 64 ágyú- és 16 kartácstöltényt vitt el. Mollinári Károly őrnagy nem tudta e rablást megakadályozni, mert az egész tisztikar, három kivételével, a katonasággal együtt a lázadókhoz csatlakozott. A felkelők a lőport összeszedve, Zsablyán át az Újvidék és Bácsföldvár között elhúzódó római sánczoknál megállapodtak, s Temerinnel szemben Boldogasszonyfalvánál szállottak táborba, hova napról-napra újabb csapatok gyülekeztek. Június 15-én Sztratimirovits György a Dunán mintegy 500 felkelővel Titelbe evezett, Mollinári Károly őrnagyot, a helyőrség parancsnokát elfogta és a fegyvertárból számos ágyút, 2000 puskát vitt el. A titeli sajkás-századok is mind hozzácsatlakoztak s a római sánczokban alakuló táborba vonultak. E közben a szerbek a patriárka székhelyének védelmére Karlóczán is alakítottak tábort, mely bácsi és bánsági felkelőkből állott; ezekhez eleinte 100 főnyi szerviánus is csatlakozott, kiknek vezére kezdetben maga Sztratimirovits György volt. Néhány nappal a titeli eset után Bosznics

Tódor volt cs. kir. őrmester Szenttamás környékén kezdte szervezni a felkelést s június második felében már itt is hatalmas tábor alakult. E nagy község, mely 10—12.000 lakost számlált, volt a magva a szenttamási tábornak, melyhez a péterváradi határőrezred második zászlóaljának csapatai, a titeli sajkások és a szerbiai önkéntesek csatlakoztak.

A kormány intézkedései.

Végre a magyar kormány is megtette az intézkedéseket a védelemre. Bács-Bodrog vármegye már az április 3-án megtartott közgyűlése után megkezdte a nemzetőrség szervezésének előmunkálatait. Szabadkán, a nemzetiségi mozgalmak első híreire, már május 3-tól kezdve, a nemzeti őrseregből éjjeli őrségeket alakítottak. Mindamellett a védelem szervezése sokkal lassabban haladt előre, semhogy a szerb lázadással sikeresen megküzdeni tudott volna. A szerbek sokkal gyorsabbak voltak s ez a lázas sietség jellemzi őket az egész szabadságharcz alatt.

A kormány belátván, hogy e fenyegető veszedelemmel szemben az országban állomásozó rendes katonaságra nem számíthat, a nemzetőrségen kívül 10.000 főből álló rendes nemzetőrség felállítását határozta el, melyet katonailag szándékozott felszerelni és begyakorolni. E végből a minisztertanács már május 16-án kiírta a toborzást, melyet Bács-Bodrog vármegyében június elején kezdtek meg. Szabadkán, hol Kálóczy Kálmán főhadnagy kezdte meg a toborzást, Vojnits Géza csapott fel elsőnek. Ő volt tehát az első honvéd a vármegyében.

A hadikészülődésekre azonban mindenekelőtt pénzre volt szükség. Kossuth akadályt nem ismerő erélye ezt is előteremtette. A kormány egyezséget kötött a pesti magyar kereskedelmi bankkal, melynek értelmében a magyar állam a banknál öt millió forint értékű aranyat és ezüstöt tesz le s ez érczfedezet alapján az államkincstár tizenkét és félmillió forint papirpénzt bocsát ki. Az érczfedezet előteremtése czéljából Szemere belügyminiszter a nemzethez fordult. Felhívást intézett a vármegyék és a városok lakosságához, hogy adományaikkal az érczalap megalkotásához járuljanak.

Szabadkán már június 7-én megkezdték a gyűjtést. Még aznap 1 font $7^3/_{16}$ lat arany és egy mázsa 53 font $6^{13}/_{16}$ lat ezüst gyűlt össze kölcsönképen. Rudics főispán 30 font 26 lat ezüstöt és $7^1/_8$ lat aranyat adott az érczalapra. Szabadka város tisztikara fizetésének öt százalékát ajánlotta fel a haza oltárára. Június 15-ig 2723 frt gyűlt be, mely összeg azonban idővel jelentékenyen növekedett. A védelmi intézkedések azonban igen lanyhán folytak a vármegyében és e mellett általános fejetlenség uralkodott, a mit csak növelt az, hogy a kir. biztos és a kormány ellentétes rendeleteket adott ki.

A vármegye védekezése.

A vármegye területén ekkor még kevés katonaság állomásozott. Óbecsén a Zanini-féle olasz ezred egy zászlóalja volt ; jún. 5-én vonult be az Estei Ferdinánd nevét viselő magyar ezrednek egy zászlóalja Újvidékre ; a János főherczeg nevét viselő dragonyos-ezred pedig szanaszét volt szórva a vármegyében. Csernojevics kir. biztos május 31-én a dragonyosokat mind Újvidékre rendelte, de mivel a hadügyminiszter az ezrednek csak egy századát küldte Újvidékre, az ezredparancsnok úgy segített magán, hogy a leküldött egy századhoz az óbecseit is odarendelte. A kormány utóbb a Wasa-ezred egy osztályát szintén Újvidékre rendelte.

Csernojevics, június 3-án, Szabadkán létekor, Rudics Károly nyug. huszárkapitányt nevezte ki a szervezendő szabadkai és bácsi felsőjárási nemzetőrség ideiglenes parancsnokává. Két nappal később már Zomborban találjuk, hol az óbecsei elfogott lázadókat Aradra rendelte szállíttatni. Ugyanekkor báró Jovics István nyugalmazott vezérőrnagyot nevezte ki a tiszai koronakerületi nemzetőrség ideiglenes parancsnokává.

Csernojevics június 6-án érkezett Újvidékre, hol ekkor már a katonaság összpontosítása miatt a lakosság körében nagy izgatottság uralkodott. Ezért Zahn Ferencz altábornagy Kreutner ezredessel június 7-én megjelent Újvidék tanácsa előtt s ott kijelentették, hogy a katonaság nem ellenségképen jött a városba, hanem azért, hogy a lakosokat mindennemű ellenséges támadástól megóvja ; mindaddig tehát nem is szándékozik közbelépni, míg a Karlócza és Járek között tanyázó szerbek a lőportárt, a gabonaraktárt és a péterváradi erődítményeket meg nem támadják, mely esetben azonban a hadiállapotot beállottnak fogja tekinteni.

Joanovics Izsák (Zária) szerb felkelővezérnek már ismertetett fellépése következtében Óbecse ismét veszélyben forgott. Báró Jovics, a kerületi nemzetőrség parancsnoka tehát június 7-én futárt küldött Zentára, az ottani nemzetőrség kapitányahoz, hogy minden eshetőségre készen álljon. Zenta tovább adta a vészhírt Szabadkára, hova június 8-án Csernojevics értesítése is megérkezett. Mindenki azt hitte, hogy a szerbek Óbecsét szándékoznak megtámadni, a hol ekkor Pongrácz alezredes állomásozott.

Csernojevics felszólítására Szabadka város polgármestere, éjjel 1 órakor Kálóczy Kálmánnal, Spelletich Bódoggal és 400 nemzetőrrel kocsikon útnak indult Zentára. Szabadkáról a szerb támadás híre szélvészként terjedt tovább a vármegyében. Június 10-én Jankováczról 600, Mélykútról 500 kaszával felfegyverzett nemzetőr sietett Zentára. Felkeltek a csantavériek is, de miután Zentát nem fenyegette veszély, tovább mentek Óbecsére; de mivel itt ekkor már tekintélyes haderő állt rendelkezésre, visszatértek házi tűzhelyeikhez.

Néhány nappal a titeli eset után, június 10-én, báró Hrabovszky János péterváradi parancsnokhoz a karlóczai táborból küldöttség állított be, s arra kérte, hogy a magyarok támadásai ellen oltalmazza meg őket, egyúttal a titeli sajkás zászlaaljat bocsássa a szerb nemzeti bizottság rendelkezésére. Miután azonban báró Hrabovszky kérésük teljesítését megtagadta, a küldöttség szitkozódva távozott. Hrabovszky ugyan ennek ellenére is még egy kísérletet tett a szerbek lecsillapítására, és átüzent Karlóczára, küldjenek hozzá egy másik bizottságot, hogy azzal tanácskozzék; de Sztratimirovits kihívó fellépése következtében végre is kénytelen volt kardjához nyúlni s június 12-én megtámadta a szerb lázadók egyik főfészkét. Bár az egész napon át tartott küzdelem után sikerült néki Sztratimirovitsot kiszorítani Karlóczáról, sőt a Don-Miguel gyalogezred egy szerb zászlót is elfoglalt és 70 foglyot kézrekerített, de a támadás mégis meghiúsult, mert más szerb felkelők a péterváradi csapatok háta mögé kerültek, mire Hrabovszky kénytelen volt a visszavonulást elrendelni.

Ily körülmények között tartotta a vármegye közönsége Zomborban június 17-én közgyűlését, melyen Zákó István vármegyei ügyész és Mártonffy Károly esküdt indítványára elhatározták, hogy a szerbek támadásainak megfékezésére 20.000 nemzetőrt fognak az ókéri táborban összpontosítani és hogy a szomszédvármegyéket is felhívják a csatlakozásra. Néhány nap alatt már együtt is volt a 20.000 nemzetőr az ókéri táborban. Szabadka több mint 300 embert küldött; megérkeztek a baranyai és a tolnai nemzetőrök, a kik közül különösen az utóbbiak keltettek feltünést; vezéreik Forster ezredes, ifj. Mailáth György, a későbbi országbiró, és Perczel Miklós voltak. A bács-bodrogvármegyei nemzetőrség parancsnokává a közgyűlés Bezerédj Miklós, Czintula Antal, Rudics Károly, Dedinszky Károly és Vojnits Bálint volt huszártiszteket választotta meg.

A nemzetőrség elsősorban a Sajkáskerülettel szemben, egész Futakig őrvonalat vont, hogy ezáltal a vármegye községeit a lázadóktól elkülönítse. A táborban víg élet uralkodott. Szólt a zene, folyt a bor, a gyakorlatok után a mulatságok egymást érték és a magyar vendégszeretet megkönnyítette az ellátást.

Junius 24-én azonban Csernojevics váratlanul felszólította a vármegyét, hogy a további fegyverkezést szüntesse be. A szerbek ugyanis, hogy a fegyverkezéshez minél több időt nyerjenek, és mert az Innsbruckba küldött követség eljárásának eredményéről még nem érkezett értesítés, a Csernojevicstól Ujvidéken június 18-án kibocsátott újabb felhívásra érintkezésbe léptek a magyar kormány kiküldötteivel, a minek az eredménye a június 24-én 10 napra kötött fegyverszünet volt.

Képviselő-választások. A fegyverszünet alatt voltak az országgyűlési képviselőválasztások a vármegyében, melyek Újvidéken véres zavargásokra szolgáltattak alkalmat. Június 19-én kezdődtek a képviselőválasztások. Bácsalmáson, hol június 19-én tartották a képviselőválasztást, Kossuth Lajos pénzügyminisztert választották meg nagy többséggel képviselővé, Jámbor Pál jankováczi plébános (költői nevén Hiador) ellenében. Kossuth Lajos azonban a pesti kerületet tartván meg, június 24-én lemondott a bácsalmási kerület képviselőségéről, hol a július 10-én tartott pótválasztáson Vörösmarty Mihályt választották meg. A többi kerületekben az eredmény a következő volt: Allaga Imre, Hauke Béla, Latinovits Móricz (Kula), Manics Péter (Ómoravicza), Mártonffy Károly, Spelletich Bódog (szabadkai kerület), Szalmásy Ferencz (Óbecse), Zahoray Kálmán, Zákó István

(Rigyicza), Zákó Péter. Szabadkán Bíró Antalt és Vojnits Lukácsot, Baján Mészáros Lázár hadügyminisztert, Újvidéken Hermann Gáspárt, Zomborban Kóries Gáspárt és Zentán Sinkay Jánost választották meg képviselővé.

Újvidéken, hol június 26-án tartották a képviselőválasztást, valami Szabó János nevű magyar ember belekötött egy fegyveres szerbbe, mire más szerbek jöttek a megtámadott segítségére. Szabó erre egy közeli sörházba menekült; de a szerbek utána erednek, az ajtót betörik és Szabót agyonverik. Ez azután jeladás volt a további vérengzésre. A házakban elbújtatott szerbek előtörtek s a magyaroktól és németektől lakott utczákat végigjárva, 12 embert agyonvertek. A vérengzés tulajdonképeni czélja azonban, hogy a képviselőválasztás meghiúsíttassék, nem sikerült, mert Hermann Gáspárt egyhangúlag képviselővé választották.

A vérengzés következtében a magyar és a német családok elmenekültek Újvidékről. Csernojevics vizsgálatot rendelt el és egyúttal utasította a tanácsot, hogy az idegeneket a város elhagyására szólítsa fel. A fegyvereket is beszedette a lakosoktól és ismét életbe léptette a rögtönítélő bíróságot. Hrabovszky pedig kiállíttatta Pétervárad falaira az ágyúkat.

Ekkor azután csend lett Újvidéken is. De sajnos, a szerb forrongás mindegyre terjedt, sőt már Zomborban is mutatkozott. Július elején Szenttamás község is nyugtalankodni kezdett. A vármegye Knézy Antal alispánt küldte ki, kit azonban a szerb elűljáróságnak tévútra vezetni sikerült. A szerb forrongás terjedése.

Így történt azután, hogy a szerbek Szenttamást, úgyszólván az ókéri tábor szemeláttára változtatták át erődített táborrá. A sajkások kerületéből áthozták az ágyúkat, a földbástyákra pedig számos kiszolgált katonát helyeztek el.

De a kormány sem maradt tétlen. A Wasa gyalogezred két zászlóalját, mely a Dráva mentén állott, június végén a Bácskába rendelte. Az újonnan felállított honvédzászlóaljak közül június 22-én érkezett le Óbecsére az első zászlóalj, Csuha ezredes alatt, megjött a pesti önkéntes zászlóalj is Cserey őrnagy alatt, melyet Becsén és Bácsföldváron szállásoltak el, valamivel később átjöttek a császár-huszárok is Szlavoniából, a kik az itt állomásozó János főherczeg nevét viselő dragonyosok helyét foglalták el. Temerinben az Estei gyalogezred, Temerin és Ujvidék között pedig a Zanini-ezred egyik zászlóalja állomásozott. Az egybegyűjtött csapatok élére Mészáros Lázár június 14-én báró Bechtold Fülöp altábornagyot nevezte ki, a ki július 9-én Szegedre érkezvén, másnap megjelent Óbecsén, melyet főhadiszállásul szemelt ki s hol a magyar hadak összpontosítva voltak, míg a vármegyei nemzetőrség Ókérnél táborozott, Dedinszky kapitány vezetése alatt.

Bechtold azonban tehetetlen, rossz hadvezérnek bizonyult. A helyett, hogy támadáshoz fogott volna, húzavonával, folytonos tervezgetéssel töltötte az időt, mialatt a szerbek nyugodtan folytatták az előkészületeket. Csak a magyar kormány erélyes felszólítására határozta el magát Szent-Tamás ostromára. Szándékából azonban nem csinált titkot, úgy hogy már napokkal előbb mindenütt tudták. Megtudták tehát Szenttamáson is, hogy mi készül. Mikor azután a haditerv kivitelre került, Szenttamáson és Turján a fegyveres lakosságon kívül 3000 határőr és 2000 szerviánus fogadta a magyarok támadását.

Bechtold altábornagy a július 13-áról 14-ére menő éjjel sorakozót fúvatott s hadosztályát négy hadoszlopban indította Szenttamás és Turja ellen. Az egyes hadoszlopok a következő rendben támadtak. Az első hadoszlop, Éder Frigyes vezérőrnagy alatt, Óbecséről a Bela-bara és a Krivája-ér éjszaki partját érintő úton indult Szenttamás ellen. A második hadoszlopot, Bergmann századossal, Éder hadoszlopa után ennek tartalékaként ugyancsak Szenttamás ellen rendelték. A harmadik hadoszlop gróf Kollowrat Lipót vértesezredes alatt Kishegyesről Bácsfeketehegyen át indult Szenttamásra, hogy ott egyesüljön Éder hadoszlopával. A harmadik hadoszlop útiránya Szenttamás éjszaknyugati bejáratához vezetett. A negyedik hadoszlop Damjanics János őrnagy vezérlete alatt, a Bela-bara és a Ferencz-csatorna között vezető úton indult Turja ellen. A magyar támadó sereg teljes létszáma 19 század gyalogság, 8 század lovasság, 17 hatfontos löveg, vagyis 2400 gyalogos, 700 lovas, és kb. 160 tűzér volt. A szenttamási ütközet.

Éder vezérőrnagy reggeli 7 órakor érkezett Szenttamás alá és kevéssel később Kollowrat lovassága is. A szerbek megelőzvén a magyar sereg támadását, erős ágyútűzzel fogadták Éder seregét, mire a magyar sereg ágyúi is megszólaltak. Három órai ágyútűz után, miután Éder a földsáncz vizes árkát meg-

szemlelte s ugy találta, hogy azt sem átlépni, sem áthídalni nem lehet, a támadástól elállott, s noha önkéntes magyar csapatok is alakultak a rohamhoz, még délben kiadta a parancsot, hogy a tüzet be kell szüntetni és hogy a csapatok vonuljanak vissza állomáshelyeikre. Bechtold Óbecséről mentegetődző levelet intézett Mészáros hadügyminiszterhez, hogy Szenttamás csak rendszeres ostrommal vehető be; újabb hadakra van tehát szüksége, mert az ő hadosztálya elégtelen íly hadmuveletekre.

Hasonlóképen meghiúsult a Turja elleni támadás is. A felkelők a Ferencz-csatorna hídját még idejekorán felszedték, s így a magyar sereg nem hatolhatott be a községbe. Damjanics tehát, miután a csatorna áthídalásához nem rendelkezett a szükséges müszaki eszközökkel, szintén visszavonult.

Szenttamás első ostromakor nyilvánvalóvá lett, hogy az ókéri tábor, melynek homlokzatát a római sánczokban elhelyezett szerb tábor, oldalát pedig Szenttamás fenyegette, akármilyen támadásnak sem tudna ellentállni; ennek következtében báró Bechtold még 14-én délelőtt 10 órakor elrendelte, hogy az ókéri tábor Újverbászra vonuljon.

Szenttamás sikertelen ostroma mély lehangoltságot keltett a magyarok között, a szerbeket ellenben újabb támadásra tüzelte. Alig néhány nap múlva ők léptek fel támadólag. Őfutaknál, hol 248 szabadkai nemzetőr, 20—30 huszár és egy század Don Miguel gyalogos őrizte a dunai átjárót, némelyek szerint 500, mások szerint 1000 főnyi szerb felkelő július 16-án megtámadta a magyar hadat. Ezúttal azonban a magyarok, főleg a huszárok, vitézül visszaverték a támadást, a szerbeket a Dunán átszorították és közülök 24 foglyot ejtettek, a kiket beszállítottak Ujvidékre. A magyarok közül különösen herczeg Woroniczki Mieisláv tüntette ki magát. A szabadkaiak, a kik őt, mint Vermes Fábián ottani birtokos leányának jegyesét, magukhoz tartozónak számították, a nemzetőrök visszatértekor lelkesen ünnepelték.

A földvári csata.

A szenttamási kudarcz után, a szerbek a 14-éről 15-ére és a 15-éről 16-ára való éjjel két ízben is támadást intéztek Bácsföldvár ellen, melyet a Ferencz Károly-ezred egy zászlóalja és a 2-ik honvédzászlóalj, Máriássy János honvédszázados alatt, továbbá egy század Ferdinánd-huszár és nehány kisebb ágyú tartott megszállva. A 14-éről 15-ére való éjjel történt támadás hírére Bechtold altábornagy a Vilmos gyalogság 4. osztályát rendelte ki Piers százados parancsnoksága alatt a födváriak erősbítésére. A július 16-ról 17-ére menő éjjel a szerbek ismét támadást intéztek Földvár ellen. Az előörsöket ágyúdörrenés riasztotta s nemsokára rémes fény világította meg a küzdelmet. A földvári szerbek, a kik a felkelőkkel tartottak, a támadás következtében vérszemet kapva, felgyújtották a magyarok házait, mire a magyarok viszont a szerbek házaira vetettek égő üszköt. Rövid nehány percz alatt lángba borult az egész helység. Mindamellett azonban a meglepett magyar sereg derekasan megállotta a helyét. Bergmann százados, a Ferencz Károly nevét viselő gyalogezrednek egy csapatával, továbbá a Vilmos gyalogosokkal és a 2-ik honvédzászlóaljjal szuronyszegezve kiszorította a szerbeket Földvárról, s egészen a határig űzte őket. Az éjjeli támadás folyamán a szerbek a szokottnál is szörnyűbb kegyetlenségeket követtek el. Midőn a magyar csapatok a szerbeket kiszorították a faluból, néhány katona felkutatta a templomot, hogy nincsenek-e ott fegyverek elrejtve, de amint a templomba benyitottak, vérfagyasztó látvány tárult elébök. A templom közepén gyermekfejekből rakott gúla emelkedett, a gúla tetején pedig egy szerb zászló, mely egy öt-hat éves fiú beütött koponyájába volt szorítva. A lázadók 32 gyermeket mészároltak le s fejeiket a templomba hordták.

Mindamellett, hogy az éjjeli harczban a magyarok becsülettel megállották helyüket, báró Bechtold július 18-án elrendelte, hogy Földvárt, melyet csak őrállásnak tekintett, fel kell adni. A magyar csapatok még aznap kivonultak s a Ferencz-csatorna éjszaki partján szállottak táborba. A szerbek csakhamar megszállották Földvárt, melyet megerősítettek.

Bechtold báró félszeg intézkedései, Csernojevics Péter erélytelensége, csakhamar nyilvánvalókká lettek a fővárosban is, mely lázas izgalommal várta a délvidéki harcztér eseményeit. A kormány előbb Csernojevics mellé a szintén szerb származású Vukovics Sebőt nevezte ki biztossá, de a Csernojevicsba helyezett bizalom napról-napra apadt. A közvélemény, látva a kir. biztos eredménytelen kísérleteit, mindinkább ellene foglalt állást.

A kormány, miután a képviselőház július 19-én kelt határozatával, Bács-Bodrog vármegyét ostromállapotba helyezte, erélyesebb férfiúra akarta bízni az ügyek vezetését. E végből Csernojevicset július 24-én felmentvén állásától, a nádor, mint kir. helytartó, Szentkirályi Móricz jászkún kapitányt nevezte ki kir. biztosnak. Szentkirályi, noha nem rokonszenvezett a kormánynyal, erélyes kezekkel látott a védelem szervezéséhez és neve csakhamar rettegetté lett a szerbek előtt. A felkelőkkel szemben nem ismert irgalmat ; a kiről bebizonyosodott, hogy fegyvert fogott a magyarok ellen, azt nyomban felakasztatta. Legtöbb port vert fel Baderlicza Arzén bácsmegyei táblabíró s zentai birtokos kivégzése, a kit a rögtönítélőszékhez neveztek ki, de ottani működése során áruló magatartása bebizonyosodván, Szentkirályi felakasztatta. Uj kir. biztos kiküldése.

Rudics József, a vármegye főispánja, a ki sohasem tudott lelkesülni a nemzeti ügyért, beadta lemondását. A nádor felmentvén őt állásától, július 27-én Szent-Györgyi Horváth Antalt nevezte ki főispánná. Horváth a főispáni széket nem foglalhatta el azonnal, mert karját törte. Mihelyt felépült, legott felkereste a verbászi tábort, hová székhelyét áthelyezte. Horváth azonban nem sokat törődött a védelem szervezésével, még kevésbé a közigazgatással. Maga helyett másokat hagyott működni, de mint tetőtől-talpig gavallér ember, közszeretetben részesült. Főhadiszállása Verbászon valóságos gyülekezője lett a legelőkelőbb polgári és katonai köröknek, hol a vígság és jó kedély volt otthon és noha a viszonyok mindegyre kedvezőtlenebbé váltak, mindenfelé csak lakmározás, poharazás és a kártya járta. Knézy Antal, a vármegye alispánja, szintén Verbászra tette át székhelyét. Az ő lakásán is a legbarátságosabb vendégszeretet uralkodott. Utóbb a sereg élelmezési biztosává neveztetvén ki, az alispáni állástól felmentették és helyét Latinovits Károly másodalispán foglalta el, a ki ép úgy, mint Rudics, a konzervatívek táborához tartozott.

A szerbek kegyetlenkedései által felidézett visszahatást bizonyítja az az áldozatkészség, melylyel a lakosság a védelem minden eszközeit megragadta. Grosschmied Gábor, a vármegye akkori újonczállító biztosa írja, hogy rövid három hó leforgása alatt 10.000 újonczot állított ki minden legesekélyebb kényszer nélkül. Még a németek és a sokaczok, különösen a bunyeváczok is szívesen csaptak fel honvédeknek. A vármegye egymaga 1000 lovat adott a honvédség számára.

A verbászi tábor napról-napra erősbödött. Július 19-ike tájt megérkeztek a Jászkún nemzetőrök is, 2004 gyalogos és 502 lovas a kik Halasról Szabadkán és Csantavéren át mentek a táborba. Augusztus 6-án Komárom és Győr vármegyék nemzetőrei vonultak Bajáról Szabadkán át Óbecsére, augusztus 10-én megjöttek a hevesi nemzetőrök, a kik Szeged felől vonultak a verbászi táborba, augusztus 11—12-én vonultak át Szabadkán a pestmegyei gyalogos nemzetőrök, gróf Károlyi István vezérlete alatt, a kik Topolyán át jutottak Verbászra. De nemcsak a nemesség, hanem a főrangú családok sarjai is csatlakoztak a mozgalomhoz. Alig van az országban nagyobb család, a melynek egyik vagy másik tagja ne időzött volna a verbászi táborban. Így a Batthyány, Károlyi, Zichy, Viczay, Esterházy, Teleki grófok, az Orczy és Wenckheim bárók is eljöttek a verbászi táborba. Megjelenésük lelkesítőleg hatott és jó példát mutatott az úri családok sarjainak.

Július hónap második fele kisebb csete-patékkal telt el. Július 19-én 700 nemzetőr, 200 gyalogos és 160 lovas visszatért Ófutakra, mire a szerbek — 30 ember kivételével — a Szerémségbe menekültek. Július 23-án az Ókanizsán és Martonoson lakó szerbeket lefegyverezték, miután a lázadók ellen menni vonakodtak. Július 29-én Döbler százados a Vilmos-gyalogság 9-ik századával kémszemlére indult Bácsföldvár felé a Tisza túlsó partján, minek következtében a szerbek Földvárt több csapattal szállották meg. Bechtold a folyton szaporodó magyar csapatok egy dandárát, Wollenhoffer tábornok parancsnoksága alatt Verbászra rendelte. Az érkező csapatok utóbb Ókért, Temerint és Jáneket is megszállották, miáltal a szenttamási tábort félkörben körülvették s Újvidékkel és Péterváraddal az összeköttetést helyreállították. Apróbb csatározások.

A szerbek, hogy ezt az övet áttörjék, több támadást intéztek a magyarok ellen. Augusztus 1-én hajnalban Sztratimirovits György vezérlete alatt 2000 ember 8 ágyúval indult Verbász ellen ; a támadást azonban idejekorán észrevették s a magyar ágyúk fogadták az előtörő szerbeket, mire ezek csakhamar

visszavonultak. A visszavonulókat gróf Zichy Ferencz a kúnsági nemzetőrökkel egész a szenttamási sánczokig hajszolta, mely alkalommal a vitéz fiatal gróf, életét vesztette. Augusztus 3-án a szenttamási szerbek újból támadást intéztek, de ekkor is visszaverték őket. Augusztus 10-én Sztratimirovits a római sánczokból 2000 emberrel és 2 ágyúval Járek községet támadta meg, de az itt állomásozó sorkatonaság és a nemzetőrség felkészülve fogadta a támadást, mire a szerbek a római sánczokba vonultak vissza.

Augusztus 13-án, hajnalban, Sztratimirovits újból Verbász ellen intézett támadást. De Wollenhoffer tábornok az ellenséget oly heves ágyú- és puskatűzzel fogadta, hogy a szerbek szekerekre ülve, gyorsan visszavonultak.

Bechtold altábornagy augusztus 17-én főhadiszállását Verbászra helyezvén át, Mészáros hadügyminiszter utasítására Szenttamás újabb ostromára készült. Megérkezvén Verbászra, nagy hangon hirdette, hogy így meg úgy fog elbánni a lázadókkal. A magyar csapatok hittek is szavainak, mert az utóbbi napokban elért sikerek növelték a sereg harczi vágyát. Bechtold a magyar kormány sürgetésére augusztus 19-ére tűzte ki Szenttamás ostromát. A szerbek azonban már jó eleve értesültek e szándékról és felkészülve várták a magyarokat. A támadó sereg 18 zászlóaljból, 17 lovas-századból, $8^1/_2$ ütegből és két mozsárból állott, a sereg összes létszáma pedig 15,000—16,000 emberre volt tehető.

A magyarok készülődéseivel szemben a szerbek sem maradtak tétlenül. Szenttamáson és Turján a védőműveket kiegészítették s a védőőrséget 6000—7000 főre emelték; a római sánczokban 15,000 ember, Karlóczán 10,000 ember táborozott. Augusztus 18-án a péterváradi határőrezred 2-ik zászlóaljának távollevő csapatai bevonultak Szenttamásra. Bigga Péter cs. kir. százados átvette a Szenttamás fölötti fővezérletet s nyomban megtette az intézkedéseket a védelemre, miután megtudta, hogy a magyarok másnap támadni fognak.

Szenttamás újabb ostroma.

A magyarok támadási terve a következő volt: A Bakonyi-dandár feladata volt a fősánczot, a Wollenhoffer-dandáré és Fack ezredes csapatáé a hídfőt elfoglalni; ezalatt Kollowrat dandára Turját lett volna hívatva kézrekeríteni. A feketehegyi út és a Srbobran (óbecsei sánczok) megfigyelésére egy zászlóalj nemzetőrt és egy huszárosztályt rendeltek ki. Hogy pedig Péterváraddal az összeköttetés fenntartassék, s hogy a római sánczokban elhelyezett szerb csapatok figyelemmel tartassanak, a sorhadi csapatok és a nemzetőrség egy része, közötte Fack ezredes csapata is, Óbecsén, Futakon és Temerinben maradt.

A támadás 19-én hajnalban vette kezdetét. Wollenhoffer, a ki a péterváradi hídfő ellen indúlt, útközben a zsombékos, vizenyős talajon áthaladva, sok nehézséggel küzdött, de gyors tüzeléssel a szerb ágyúkat elnémította s már rohamot akart vezényelni, midőn Bechtold visszarendelte a csapatokat. Ezalatt a nyugati (verbászi) sánczoknál a Bakonyi-dandár mindegyre nagyobb tért foglalt. Bakonyi a Ferencz-csatorna túlsó partján állította fel ágyúit, melyek nagy pusztítást vittek végbe a szerbek soraiban. A Sándor-gyalogság ezt az alkalmat megragadva, a Kriváјánál a sánczokat megrohanta. Kétségbeesett küzdelem fejlődött ki a magyarok és a szerbek között; de mivel a Sándor-gyalogság támogatásban nem részesült, a vitéz zászlóalj kénytelen volt visszavonulni. A Bakonyi-dandár ágyúi ugyan még délig lőtték a verbászi sánczokat, de mivel Bechtold visszavonulást rendelt, ezt délután 1 órakor meg is kezdték. Ezalatt a Kollowrat-dandár tüzérsége Turjánál több óráig tartó ágyúzás után a szerbek lövegeit leszerelte. A vezér rohamot intézett a falu ellen, de a szerbek oly erős puskatűzzel fogadták, hogy kénytelen volt visszavonulni előbbi állásába. Mivel azonban a szenttamásiak a szorongatott Turja segélyére siettek, Kolowrat dandárával Kis-Kérre vonult vissza. Az előadottakból kitünik, hogy ha Bechtold nem rendeli vissza Wollenhoffer dandárát s a védő sereg tekintélyes részét leköti, a Sándor-zászlóalj, a többi csapatok támogatásával, diadalt aratott volna. Szenttamás és Turja alatt a hivatalos jelentések szerint a magyarok vesztesége 40 halott és 100 sebesült volt; az egykorú írók azonban kiemelik, hogy a szállongó hír 200-ra tette a halottak számát.

Szenttamás második sikertelen ostromának hírére a fővárosban kitört az elégületlenség. Széltében árulásról kezdtek beszélni és a legsúlyosabb vádakkal illették báró Bechtoldot. A képviselőház augusztus 19-iki ülésében Zákó István, a vármegye egyik kerületének képviselője, sürgős interpelláczіót intézett Mészáros hadügyminiszterhez, Szenttamás ostroma ügyében. Zákó után egyszerre csak

Gróf Batthyány Kázmér.
(Az Orsz. Képtárból).

Csernovics Péter.
(Az Orsz. Képtárból).

Sztratimirovits György.
(Az Orsz. Képtárból).

Gróf Jellačic József.

felállott Perczel Mór budai képviselő és nyiltan az árulás vádját dobta oda az alvidéki vezérlet szemébe. Perczel vádjai rendkívül szenvedélyes vitát idéztek elő a képviselőházban s bár az elnökség Perczelt rendreutasította s a túlnyomó többség bizalmat szavazott a kormánynak, felszólalása mély nyomot hagyott maga után. Bechtold fővezér, mivel Perczel árulással vádolta, előbb párbajjal akarta kiköszörülni a becsületén ejtett csorbát, majd a Bécsből vett parancs következtében lemondott a fővezérletről s Bécsbe távozott. Utóbb a magyarok ellen viselt háborúban egy lovasdandár vezetésével bízták meg. Szentkirályi Mór is odahagyta állását s helyébe a kormány augusztus 26-án az ezüsthajú, de fiatal lelkű Beöthy Ödönt küldte királyi biztosul. A bácskai magyar sereg fölötti parancsnokságot pedig Mészáros Lázár hadügyminiszter vette át. Mészáros augusztus 27-én utazott le a táborba s főczéljául Szenttamás bevételét tűzte ki.

Mialatt azonban Mészáros Szenttamás harmadik ostromára tette meg az előkészületeket, a szerbek sem maradtak nyugodtan. Sztratimirovits a szenttamási győzelem hatása alatt Temerin és Járek elfoglalását tűzte ki czélul, melyet Máté ezredes 4000 emberrel és 2 ágyúval védett. Sztratimirovits augusztus 26-án támadta meg első ízben Temerint és Járeket, de vereséget szenvedett. Augusztus 28-án újból megtámadta a két helységet, de ismét eredménytelenül. Augusztus 29-én este $^3/_4$11 órakor a szerbek harmadízben támadtak Járekre, melynek lakossága rémülten futott Temerinre. Máté ezredes, a ki Temerinben volt, Járek segítségére akart sietni, de mire odaért, Járek lángtengerben úszott. Éjfélután két órakor a szerbek Temerin ellen intéztek támadást. A magyar csapatok egy ideig ellentálltak, de azután megfutottak; legelől a huszárok, a kik Ókérre vágtattak. Járek és Temerin a lángok martaléka lett.

Mészáros szeptember 21-én harmadízben tett kísérletet Szenttamás visszafoglalására. Bár közel 25.000 ember állott rendelkezésére, a támadás meghiúsult. A rohamot maga Mészáros vezette, vakmerően, bámulatos elszántsággal. A golyók ott röpködtek a feje fölött, több gránát lova előtt pattant szét és ő nyugodtan állott a legnagyobb golyózáporban. De nem tudott a seregbe lelkesedést önteni, nem tudott parancsolni. Nem is volt rend és fegyelem a seregben és a kiadott parancsokat csak lanyhán hajtották végre. *Szenttamás harmadik ostroma.*

A magyar csapatok éjjel 2 órakor állottak csatarendbe. A jobb oszlopot Éder vezérőrnagy, a középsőt báró Bakonyi tábornok, a balt Aulich ezredes vezették, míg Fack ezredest, nagyobbrészt nemzetőr csapatokkal, Óbecséről kirendelték, hogy Szenttamásnak Óbecsére néző sánczai ellen működjék. A lovasság Éder és Kollowrat alatt a római sánczok felé nyomult, hogy az ellenség kitörését meggátolja, míg a Ferencz-csatorna jobb partján felállított ágyúk reggel $5^1/_2$ óra tájt megkezdték a tüzelést, mely egész délután $^1/_2$3-ig tartott; egy zászlóaljat a hídfő megvételére rendeltek ki. Bakonyi, miután az ellenség előcsapatait a szőlőkből kiverte, a város alatti sánczokig nyomult. Aulich, a ki szintén a csatorna balpartján nyomult előre, nem bírván az ellennel megmérkőzni, visszavonult. Mészáros, hogy a jobb oszlopot újabb tevékenységre bírja, átlovagolt a jobb partra, mire hosszas készülődések után a jobb parton újból tüzelni kezdtek, a lövések azonban a nagy távolság miatt nem sok kárt okoztak az ellenségben.

A viadal még javában folyt, midőn híre érkezett, hogy a Sajkáskerületből 3000 szerb nyomul előre. Fack ezredes pedig, miután Turja felől nagyobb haderő fenyegette, hogy visszavonulási útját el ne vágják, az óbecsei sánczok elleni tüntetést félbehagyván, visszavonult Óbecsére. Joanovics Mihály százados Csurogon két határőrzászlóaljat kocsira ültetett és 6 ágyúval Szenttamás segélyére sietett. Budimirovics pedig csapatainak egy részével Szőregről szintén a szenttamásiak segélyére ment. Ezt a csapatot azonban a magyarok már-már elfogták, midőn Turja felől megszólaltak az ágyúk, s a határőrcsapatok a hídfőt ostromló csapatok ellen nyomultak. Az ostromló sereg, bár a huszárok néhány rohamot intéztek a határőrök ellen, nem tudta megakadályozni, hogy e segélycsapat a hídfőn át be ne jusson Szenttamásra. Így azután többé szó sem lehetett Szenttamás megvételéről. Mészáros ekkor elrendelte a visszavonulást és a csapatok délután visszatértek állomásaikra.

A magyarok vesztesége nagyon csekély volt. A hivatalos jelentések 20—30 halottról számolnak be. A Sándor-ezredbeli gyalogokból 18-an elestek s 22-en megsebesültek. A huszárokból 25-en estek el. Annál nagyobb volt az erkölcsi

vereség. Mészaros a kudarcz után Éder tábornokot nevezte ki a bácskai sereg ideiglenes parancsnokává, maga pedig szept. 26-án Szabadkán keresztülutazva, visszatért a fővárosba. Mészáros érezte gyengeségét. A fővárosban általános lehangoltság uralkodott, pedig ekkor Jellasich horvát bán már a Balaton mellett táborozott s elbizakodott göggel várt az alkalomra, hogy tétovázó csapatainkat tönkretehesse.

A kudarcz után

A horvát betörés következtében gróf Batthyány Lajos miniszterelnök szept. 14-én a toborzás azonnali megkezdésére útasitotta a törvényhatóságokat, Spelletich Bódog országgyülési képviselöt pedig kormánybiztosul küldte Szabadkára. A horvát betörés hírére az ország figyelme a Dunántúlra irányult. Mészáros a Bácskában állomásozó katonaság egy részét a Dunántúlra küldte, szept. 26-án pedig a verbászi táborból 105 kocsin 5000 fegyvert és lőszert küldött Szabadkára, hogy ott ideiglenesen letétbe helyezzék. Hogy azonban a szerb fölkelöktöl elárasztott vidék védelem nélkül ne maradjon, a kormány Bács-Bodrog vármegyét felmentette az újonczozás alól. Szabadka azonban ennek ellenére is okt. 2-án egy újonczcsapatot toborzott, melyet Szegedre küldött, hol Cserey Ignácz vette át őket.

Hogy pedig a város a szerbek esetleges támadásai ellenében védtelenül ne maradjon, a hadügyminiszter 600 szuronyos fegyvert, 3 hatfontos ágyút és egy lőszeres kocsit küldött a városnak. Majd okt. 9-én hozzáfogtak a város elsánczolásához is, de a munkálatok nagyon lassan haladtak előre.

Szeptember havában a kolera is kiütött és Szenttamáson is sok kárt okozott. E mellett a vármegye alsó részét utonálló rablók lepték el, kik közül különösen egy Gojkovics Uros nevű szerémi rablóvezér tette nevét hírhedtté. Ezt a szerbek kiűzték a Bácskából és később felakasztották.

Szenttamás sikertelen megtámadása után a hadakozó felek között egyidőre szünet állott be. A magyarok és szerbek figyelme egyaránt a dunántúli harcztér eseményei felé fordult.

Az események mindegyre nagyobbszerűen követték egymást. Lamberg grófnak a pesti hídon történt meggyilkoltatása, Jellasich hadának szept. 29-én történt megveretése, majd a fennhéjázó bán gyáva futása, a Róth és Filipovics császári tábornokok vezetése alatt álló hadak elfogatása, végre a bécsi események, gróf Latour meggyilkoltatásának híre mély benyomást keltettek a verbászi táborban. A minisztérium lemondása után a képviselőház szept. 22-én Kossuth Lajos indítványára hat tagból álló bizottságot küldött ki a védelem szervezése czéljából. Így keletkezett a honvédelmi bizottmány, melyre a szabadságharczban oly nagy feladat hárult.

Jellasich kudarczának hírére a szerb felkelők között csüggedés, majd viszály támadt. Rajacsics József karlóczai érsek, a ki Suplikácz vajda megérkeztéig a szerbek kormányzójává tolta fel magát, összekülönbözött Sztratimirovitscsal, a ki ellenségei elől a titeli fennsíkra menekült, hű sajkásaihoz, a kik őt tárt karokkal fogadták. Bár a patriárka és Sztratimirovits kibékültek, a bécsi kormány kapva kapott az alkalmon, hogy a szerbeket teljesen lekösse, és ezért Jellasich által Mayerhofer Ferdinánd belgrádi osztrák konzult a határőri ezredek újjászervezésével bízatta meg.

Mayerhofer megbízatása.

Mayerhofer megbízatása a szerbek között kellemetlen hatást keltett, mely csak akkor csillapodott, midőn Rajacsics megnyugtatta őket, hogy őt csupán a sereg szervezésére rendelték addig, míg Suplikácz megérkezik. Mayerhofer megbízásával azonban Bécsnek egészen más czéljai voltak. Az ő feladata volt, hogy a szerbeket, a kik eddig csak nemzetiségi érdekekből keltek fel, megnyerje a reakcziónak, s hogy ezentúl a császári seregek segédcsapataiként vegyenek részt a magyarok elleni küzdelemben. Mayerhofer, kinek végzetes szerep jutott a vármegye történetében, mint az önkény mindenre kész eszköze, örökre gyűlöletessé tette nevét a vármegyei magyarság előtt. Tán nem lesz érdektelen, ha kalandos pályafutását röviden ismertetjük.

Mayerhofer Ferdinand 1798-ban Bécsben született. 1815-ben, alig 17 éves korában, mint tengerészapródot Leopoldina főherczegnő kíséretéhez osztották be a főherczegnő braziliai útjában. 1821-ben sorhajózászlósként részt vett a nápolyi felkelés leverésében. 1825-ben főhadnagyi ranggal a szárazföldi hadsereghez osztották be, nemsokára pedig a bécsújhelyi akadémiában a mennyiségtan tanára lett. 1828—29-ben Dalmácziába küldték, a hol mint mérnökkari

tiszt a helyszíni felvételeket végezte. 1830-ban a vezérkarhoz osztották be. 1831-ben kapitánynyá nevezték ki. 1836-tól 1840-ig Krakkó térparancsnoka volt. 1841-ben őrnagy, 1843-ban pedig belgrádi konzul lett. 1846-ban alezredessé, 1848-ban ezredessé léptették elő. Ebben az állásában érte a szerb forrongás kitörése, mely csakhamar újabb működési kört, sikereket és kitüntetéseket szerzett neki. Katonai pályája mellett az irodalom terén is működött. Véghetetlen nagyravágyásán kívül, csak magyargyűlölete volt nagyobb, igazi „magyarenfresser" volt ; de azért a szerb nemzeti törekvések iránt is hideg maradt és Sztratimirovits megbuktatásában neki is része volt.

Október elején megérkezett Suplikácz István vajda is, a kit az udvar tábornokká léptetett elő. Suplikácz kész eszköze lett Mayerhofernek és többnyire az ő utasításait hajtotta végre. A szerb fölkelő-sereg így lassanként átalakul egy császári királyi szerb hadtestté, melynek élén a vajda állott, a ki császári tábornok volt.

A szerb sereg október hó folyamán, Szenttamáson, Csurogon, a római sánczokban és Titelen táborozott. A szerbek bács-szerémvégvidéki hadereje 12681 főre rúgott, 76 ágyúval. Ezzel szemben a magyar haderő 36 zászlóalj gyalogságból, 33 század lovasságból és 102 ágyúból állott. E sereg az óverbászi táborban Óbecsén, Verbászon, Kiskéren és Ókéren volt elhelyezve, azonfelül a nemzetőrség különféle helyeken állomásozott. Péterváradon pedig Blagojevics Imre tábornok alatt 1 zászlóalj gyalogost és 2 század lovast helyeztek el. Mészáros hadügyminiszter távoztával Éder vette át a sereg vezérletét ; de pusztán a védelemre szorítkozott.

A veszély növekedésével a honvédelmi bizottmány 14 új honvédzászlóaljjal szaporította a nemzeti hadsereget, miáltal a Bácskában állomásozó magyar hadak jelentékenyen megerősödtek. Október hó folyamán a 2. és 3. zászlóalj kerül Óbecsére, a 4-ik Verbászra, az 5-ik Futakra, a 6-ik és 8-ik Ókérre, a 33-ik Óbecsére és a 34-ik Zomborba. Az utóbbi szabadkai, zombori és újvidéki újonczokból állott.

Az újonnan alakított szerb császári hadtestnek az lett volna a feladata, hogy mialatt Jellasich Budapest felé iparkodik, azalatt e hadtest Szeged és Szabadka felé nyomuljon előre. A szerbek azonban feladatuk megoldásával kissé megkéstek. Első sorban Óbecsét és Törökbecsét igyekeztek hatalmukba keríteni, hogy ezáltal a magyarok összekötő vonalát hatalmukba kerítsék és a temesvári őrséggel kezet fogva, Délmagyarországon megvessék lábukat. Október 13-án a szerbek Óbecsét és a Tisza balpartján fekvő Törökbecsét megtámadták, de mindkét helyen kudarczot vallottak. Először Törökbecsét támadták meg, melyet Csuha alezredes védett. Fack ezredes, a ki Óbecsét tartotta megszállva, Damjanics őrnagyot küldte segítségül, a ki heves támadással teljesen szétszórta Jovanovics Mihály százados hadoszlopát. Wolfram Nándor főhadnagy azalatt Óbecsét támadta meg, de a magyar huszárok remekül intézett rohama az egész szerb hadat szétszórta, mely azután rendetlen futásban menekült Bácsföldvár felé.

Szerb vereségek.

E két kudarcz, de Jellasich kiűzetése is, egyidőre elvette a szerbek kedvét a támadástól, ezért Suplikácz vajda beszüntetett minden támadást s csupán a védelemre szorítkozott. Bács vármegye déli részében ekkor a kolera dühöngött, mely főleg a szettamási táborban pusztított, úgy hogy a csapatok egy részét máshova kellett rendelni. De szükség is volt erre, mert a délvidéki magyar táborokban fölötte kedvezőtlen állapotok uralkodtak. A bécsi októberi forradalom kitörése óta a déli seregben a hangulat nagyon nyomasztó volt. Különösen azóta, mióta V. Ferdinánd király az országgyűlést feloszlatta és az ostromállapotot kihirdette, a nagyrészt idegenekből álló tisztikar körében a forrongás jelei voltak észlelhetők. Mészáros már 1848 október 4-én felhívta a szerb felkelés ellen felállított hadtestet, hogy a kormánytól kiadott rendeletekhez alkalmazkodjék, ámde a tisztikar, midőn megtudta, hogy Bécsben a magyar kormányt elejtették, nem akart többé engedelmeskedni Mészáros rendeleteinek. Ellenben a magyar ezredek közlegénysége mindegyre hangosabban követelte, hogy a tisztek a magyar alkotmányra feleskettessenek, főleg mióta Hrabovszky János helyébe Blagojevics Imre altábornagyot nevezték ki főhadparancsnoknak, a ki Péterváradon székelt. Pétervárad várának őrsége különben tartózkodóan nézte az események folyását.

Az önvédelmi harcz.

Midőn Beőthy Ödön Kossuth Lajos által a várak biztosítása czéljából október 8-án a parancsnokokhoz intézett felhívást Blagojevicsnek átadta, az öreg császári tábornok egyre aggodalmaskodott, de azért a háromszínű lobogót mégis kituzte a bástyafokra. Hentzi Henrik, Pétervárad parancsnoka ellenben már október 18-án kézzelfogható jelét adta a magyarok iránti ellenséges érzületének. A péterváradi őrség, mely a magyarokkal rokonszenvező Don Miguel-ezred négy zászlóaljából állott, féltékenyen őrizte a várat. Hentzi várparancsnokot Beőthy Ödön kormánybiztos kívánságára még október 18-án elmozdították állásától, őrizet alá helyezték, azután Budapestre vitték, hol haditörvényszék elé állították; Kossuth közbenjárására azonban megszabadult a büntetéstől és csak felügyelet alá került; de mikor a magyar kormánynak Debreczenbe kellett menekülnie, a nagy zűr-zavarban ott felejtették Budapesten.

Hentzi elzáratása után a tisztikarnak is szabad választást hagytak a nemzeti és a feketesárga lobogó között, minek következtében a tisztikar egy része Bajára vonult vissza, a hűen maradt ezredek legénysége és tisztikara pedig október 26-án a verbászi táborban a magyar alkotmányra felesküdött.

A kormány most arra törekedett, hogy a szerbeket megnyerje a nemzeti ügynek. Beőthy kormánybiztos még november hó folyamán megkapta a honvédelmi bizottmánytól a békepontokat, a melyeknek alapján Rajacsicscsal az alkudozásokat megkezdhette volna. Beőthy, bár nem szívesen, engedett a felszólításnak, sőt a szerbek között is megvolt a hajlandóság a kiegyezésre. Raics őrnagy november 30-án Újvidéken kelt kiáltványában felhívta a szerbeket, hogy fogadják el a magyarok békejobbját. Jóakaró szavai azonban kárbavesztek. Az a hír, hogy Windisch-Grätz betört Magyarországba, újabb kitartást öntött a szerbekbe. A szerbek vezérei, — különösen Rajacsics, — sokkal többet vártak a bécsi udvartól, mint a mit a magyar kormány nekik valaha adhatott volna. Azután ott volt Mayerhofer, a ki mindegyre élesztette a gyűlöletet a magyar nemzet ellen.

Beőthy Ödön kormánybiztos főleg a dunai őrvonal megvédésére törekedett. E végből november 12-én 400 felfegyverzett nemzetőrt kért Szabadkától, mely Szávics Móricz nemzetőri őrnagyot bízta meg a rendelet végrehajtásával. A dunai őrvonal parancsnoka Végh Bertalan nemzetőri őrnagy volt, de később Bezerédj Miklós alezredest nevezték ki a vármegyében levő összes nemzetőrség parancsnokává.

A honvédsereget, mely Bakonyi tábornok parancsnoksága alatt állott, november havában a következőleg osztották szét a vármegyében. A főhadiszállás továbbra is Óverbász maradt. Lenkey János ezredes hadosztálya Óbecsén és Törökbecsén, gróf Esterházy Sándor ezredesé Verbászon és Kiskéren, Szabó ezredesé Ókéren és Újvidéken foglalt állást. Az összeköttetés fenntartása czéljából Ókér és Újvidék között Kiszácsot és Pirost, Verbász és Óbecse között Szeghegyet, Feketehegyet és Jovics-szállást különítmények szállották meg. Újvidék város külső körzetét elsánczolták és Péterváradtól kapta a védőrséget.

Vetter Antal tábornok a déli hadsereg fővezérletét átvéve, november 30-án az egész őrvonal hosszában támadást tervezett. A 8-ik zászlóalj a szenttamási sánczokat támadta meg, míg Komlóssy őrnagy Óbecséről Földvárra rontott; de mindkét támadást visszaverték. Suplikácz e támadásból a hadjárat újból való megindítását következtetvén, mivel nem bízott többé a saját erejében, segítséget kért a szerb kormánytól, mely készséggel teljesítette a vajda kívánságát. Megjöttek a szerbiai segédhadak, deczember 15-én pedig I. Ferencz József, az új császár, Rajacsicsot patriárkává nevezte ki, Suplikáczot pedig megerősítette vajdai tisztében és egyúttal a vaskorona-rendet adományozta neki. Aznap, midőn az udvari futár a legfelsőbb kéziratokkal Karlóczára ért, Suplikácz vajda deczember 27-én hirtelen elhalt.

I. Ferencz József.

Rajacsics kérésére Mayerhofer vette át a szerbek fölötti fővezérletet, a mi miatt Sztratimirovits újból meghasonlott Rajacsics patriárkával. Ezzel kiütött a viszály a szerbek között, a mit a bécsi kormány ügyesen felhasznált arra, hogy a szerb felkelést nemzeti jellegéből kivetkőztesse. 1849 január 4-én a szerb vajdaság hadi teendőit Teodorovics tábornokra bízta, kinek kötelességévé tette, hogy a szerb sereget osztrákká alakítsa át.

Ez alatt azonban Windisch-Grätz a gyakorlatlan honvédhadakat a főváros felé űzte, minek következtében a honvédelmi bizottmány és az országgyűlés Debreczenbe menekült, Windisch-Grätz pedig 1849. január 5-én megszállotta

Budapestet. A főváros megszállása nagy zavart okozott a verbászi főhadiszálláson. Miután Bakonyi tábornok még deczember közepén odahagyta állását, a kormány gróf Esterházy Sándort nevezte ki a bácskai hadtest parancsnokává, a ki azonban Windisch-Grätz előnyomulásának hírére megszeppent. Eleinte kéz alatt, majd egész nyiltan kifejezte a tisztikar előtt, hogy a sereg legjobban tenné, ha az osztrákokhoz pártolna át. A helyzet, — így szólt egy ízben tisztjeihez, — lényegesen megváltozott. Most már az uralkodóházzal kerültünk szembe. Már pedig mi, ha eskünkhöz és zászlónkhoz hívek akarunk maradni, törvényes uralkodónk ellen nem harczolhatunk. Az ily beszédek nem voltak hatástalanok a tisztikarra. Súlyosbította a helyzetet, hogy a honvédelmi bizottmány a vaskezű Beőthy Ödönt Erdélybe rendelte kormánybiztosnak.

A honvédelmi bizottmány, értesülvén a történtekről, Nádossy Sándor honvédezredest küldte le a bácskai táborba. Nádossy azonban rútul visszaélt a beléje helyezett bizalommal, mert a helyett hogy tekintélyének súlyával közbelépett volna, Esterházyhoz szegődött. Ily viszonyok között érkezett a parancs, hogy a sereg vonuljon a Felső-Tiszához. Esterházy erre ellenszegült a parancsnak s kijelentette, hogy a Bácskából nem fogja csapatait kivonni.

Ekkor azonban közbelépett néhány bátor tiszt, mint Lenkey János ezredes, Baudisz József százados, a kiknek sikerült gróf Vécsey Károly tábornok segítségével a sereg átpártolását megakadályozni. Egy összejövetel alkalmával Baudisz százados Esterházyt és Nádossyt honárulóknak nyilvánította, mire ezek még a következő éjjel megszöktek. Ekkor a sereg vezérletét gróf Vécsey vette át, Baudisz pedig bátor fellépéséért őrnagyi rangot nyert.

Vécsey, miután erélyes fellépésével a meglazult fegyelmet helyreállította és a kétes tiszteket eltávolította, január 20-án indult el Verbászról, 21-én Óbecséről, innen Zentán és Magyarkanizsán át menetelve, 25-én ért Szegedre. Gróf Vécsey, mielőtt Szegedről tovább vonult volna, gróf Hadik Gusztáv ezredes parancsnoksága alatt Szegeden és Szabadkán két zászlóalj honvédet, két és fél század huszárt és két lovassági üteget hagyott vissza. Ezek a csapatok alkották a magvát a később alakult IV. hadtestnek.

Vécsey elvonulásával a vármegyében nagy izgatottság és zavar támadt. *Zavarok Bácskában.* A vármegye közgyűlést tartott Verbászon, hogy a védelem felől tanácskozzék. De a védelem szervezése nem történt kellő erélylyel. Zomborban, mint középpontban, védelmi bizottság alakult. De nagy hiány volt tapasztalt vezérekben s különösen a bizalom hiányzott. Midőn Vécsey megkezdte a visszavonulást, a lakosságon valóságos rémület vett erőt. Óbecse, Feketehegy, Petrovoszello, Ada, Zenta, Magyarkanizsa lakossága, a zordon januári időben, futva menekült Szegedre, Bajára és Szabadkára. A vagyonosabb osztály majd mindenütt menekülésre gondolt, ellenben a parasztok fennhangon hirdették az árulást, agyonveréssel fenyegetve mindenkit, a ki szökni merészel.

A honvédelmi bizottmány bizton számíthatott arra, hogy a lakosság kezetfogva, megfogja magát védeni a szerbek támadásai ellen, mert utóvégre, — mint Kossuth egyik leíratában kifejezi, — eme rablócsordák tömege is jobbára csak gyülevész nép, nem rendes haderő, népnek pedig nép mindíg ellentállhat. A kormány azonfelül számított arra, hogy Pest vármegye alsórésze, Csongrád s a Kúnság népe segélyére fog sietni Bács-Bodrog vármegyének s e reményében nem is csalatkozott. Az ellentállás szervezésére Hunkár Antal veszprémi főispánt nevezte ki, a kinek, bár rövid ideig működött, sikerült rendet teremteni s mire február közepén gróf Batthyány Kázmér megérkezett, már rendezett viszonyokra talált.

Sajnos azonban, addig is, míg Hunkár felléphetett, a legyilkolt magyarok ezrei adták meg a félelem, az ideges kapkodás és a vármegyei tisztikarban uralkodó fejetlenség árát. A bács-bodrogmegyei védelmi választmány, mely január 20—22-ike között alakult meg Zomborban Knézy Antal alispán elnöklete alatt, eleintén nem tudta, mihez fogjon. Csak Futaktól Kérig állott egy védvonal Bezerédj Miklós nemzetőri alezredes és Bozó Manó őrnagy vezetése alatt. Szabadka és Topolya körül Végh Bertalan, Szávics Móricz és Zomborcsevics Ferencz állott, az utóbbi a szabadkai nemzetőrökkel; Kula és Bezdán körül Gfeller Ferencz őrnagy szervezte a csapatokat. Ily körülmények között a vármegye nagy része védelem nélkül maradt, majd minden falu csak a saját védelmére szorítkozott.

Szerbek támadásai. A mint a magyar hadsereg megkezdte az elvonulást, a szenttamási szerbek Verbász felé törtek és habár megígérték az emberélet és a vagyon kímélését, mégis pusztitottak és raboltak, a hol csak megjelentek. Majd a Szerémségből jött csapatokkal egyesülve, három hadoszlopban nyomultak előre. Az egyik hadoszlop január 25-én Kulát támadta meg, de itt visszaverték. Január 28-án Sztejin Demeter és Xenadovics Proto 3000 főnyi szerb haddal megismételte a támadást s Kulát elfoglalta. Február 2-án Sztejin Kuczora és Torzsa felé tartott, hol Bezerédj Miklós, Czintula Antal és Karassay állottak a nemzetőrökkel, de ezek a szerbek támadására Péterváradig vonultak vissza. Sorok Sándor szolgabíró, a ki erélyes fellépésével gyülöletessé tette magát, Hódságra menekült, de az itteni lakosok elfogták, kiszolgáltatták a szerbeknek, a kik őt február 4-én felakasztották. A szerbek február 2-án Hódságot és Kuczorát, 5-én Sziváczot, 6-án Torzsát foglalták el. Csak Piros község lakosai verték vissza a szerbek támadását.

A másik szerb hadoszlop január 25-én indult el Szenttamásról. Útközben Hegyes és Feketehegy visszaverte a támadást, Szeghegy német lakossága azonban meghódolt. A szerbek 5000 forint sarczot vetettek ki a községre, a helységet megszállották, már 25-én kifosztották a zsidók házait és másnap éjjel már személyválogatás nélkül űzték a sarczolást a helységben. Január 28-án a megittasodott szerbek csupán ama vakhírre, hogy egy nagyobb magyar csapat van előnyomulóban, hanyat-homlok visszafutottak Szenttamásra.

Topolyát ekkor Végh őrnagy vezetése alatt a jankováczi és a szabadkai nemzetőrök tartották megszállva, de e seregben hiányzott a fegyelem, azonfelül bizalmatlanok voltak a vezér iránt és így Végh őrnagy nem tehetett mást, mint Topolyát odahagyni. Az utolsó pillanatban Szabadkáról 75 honvéd és 24 huszár jött Topolya segitségére, minek következtében a lakosság az ellentállás mellett döntött. Miután a szerbek Hegyest és Feketehegyet elfoglalták, Bajsa község pedig megadta magát, január 30-án Topolya ellen indultak. A temető árkában letelepedett honvédek heves puskatüzzel fogadták az ellenséget ; de mikor a szerbek ágyúikat a falunak fordították, a túlerőt látva, megfutamodtak s meg sem állottak Szabadkáig. A szerbek ekkor bevonultak a községbe s báró Kray János kastélyát teljesen kifosztották, magát a bárót pedig kocsira ültetve, Karlóczára vitték.

Hegyes és Feketehegy elfoglalásával Szabadkát is veszély fenyegette. A város már január 23-án értesülvén a közelgő veszedelemről, Halashoz fordult segitségért. Halas továbbítván a vészhírt, csakhamar számos pestmegyei községből érkeztek nemzetőrök. Gróf Hadik ezredes pedig 400 szekéren az 5-ik honvédzászlóaljat küldte a város segítségére. E szekerek azután a szabadkai tábori kórházat összes felszereléseivel együtt Szegedre, majd innen Makóra szállították. A mint a város Topolya felprédálásáról értesült, január 30-án megkezdte a déli oldal megerősítését és futárt küldött Spelletich Bódoghoz s Bíró Antalhoz, hogy a kormánynál nagyobb őrséget eszközöljenek ki Szabadka számára.

A zentai vérengzés. A harmadik szerb hadoszlop Davidováczés Szurducski alatt a Tisza jobb partján nyomult előre s Óbecsét, Moholyt, Adát egymásután elfoglalta. Február 1-én Zentát támadták meg, melyet, miután az ott állomásozó sárközi zászlóalj január végén odahagyott, csupán Majoros István nemzetőri kapitány csak 12 fegyveresből álló őrséggel és a városba menekült s kaszával felfegyverzett maroknyi felkelővel védelmezett. A szerbek február 2-án támadták meg Zentát, a fegyvertelen, maroknyi magyarság nem tudott megküzdeni velök. Azok, a kik a sánczokat védelmezték, egymásután elhullottak. Délelőtt 11 órára a szerbek betörtek a városba. A lakosság rémülten menekült Szabadka felé, a ki azonban nem tudott elmenekülni, arra rettenetes halál várt. A szerbek Brenovácski Jevo és Virincsik János vezetése alatt az elrejtőzött védtelen magyar népet előhurczolták rejtekhelyeikről és a piaczra űzték. Ott vagy 400 embert lefejeztek, azután a levágott emberfejeket a Szentháromság szobor köré gúlába rakták. A templomot kirabolták s a templom előtti haranglábra és az ugyanott levő eperfa ágaira az elfogottakat fejjel lefelé felakasztották s nádkévéket gyújtottak alájuk.

Három napig tartott a rablás, gyilkolás s harmadnap azokon kívül, a kiket Vuics Száva ügyvéd és Nikolits Sándor irgalomból elrejtettek, nem volt élő magyar Zentán. E rémtettek hírére a jankováczi nemzetőrök Moholra rontottak s ott 107 szerbet, közöttük a szerb lelkészt is leölték.

Ezután a szerbek Zombor városára vetették szemüket. Sztejin Demeter az első sajkás-zászlóaljjal, Drágics császári őrnagy a Szerémségből jött csapataival február 11-én Zombort három oldalról megtámadták. Zombort a Czintula Antal parancsnoksága alatt álló nemzetőrcsapat védte. A zomboriak, hogy a város magát könnyebben megvédhesse, Nemegyei Bódog őrnagyot, a ki vert hadával Bezdánban táborozott, hívta meg a város védelmére. Nemegyei csapata, melyhez gróf Niczky György is csatlakozott, időközben megszaporodott. Pál Antal, a felsőbácskai fekete sapkásokkal és a bajai nemzetőrökkel, továbbá a halasi mozgó nemzetőrség szintén Zombor segítségére sietett. *Zombor elfoglalása.*

A szerbek a szontai és a sztapári hídakon át törtek be a városba. Néhány ágyúlövés után a magyarok vad futásnak eredtek. Nemegyei, ez a minden katonai tapasztalat és képzettség nélkül való éretlen ember, a ki, mint Vetter Antal megjegyzi, csak Kossuth pártfogása révén került — a magyar fegyverbecsület nagy kárára — a dunántúli különítmény élére, most kiadta a parancsot, hogy a sereg Stanisicsra vonuljon. A zombori védősereg, mely jóformán harczba sem bocsátkozott az ellenséggel, Halas felé vette útját, de Mélykútnál rendeletet kapott, hogy Szabadkára vonuljon, a hol Gaál alezredes hadosztályába osztották be. Nemegyeit gyávasága miatt haditörvényszék elé állították, de Kossuth pártfogása révén megmenekült az elitéltetéstől.

A szerbek Zombor elfoglalása után, február 14-én Bajmokra vonultak és azt is meghódoltatták a szerb vajdaság számára. Ezalatt Petrichevich-Horváth cs. kir. őrnagy Baját szállotta meg s a várost Windisch-Grätz nevében meghódolásra kényszerítette. Pilaszanovits József városi főbíró még idejekorán megmenekült az elfogatás elől. Horváth a szerencsétlen városra óriási hadisarczot vetett ki, melynek befizetését csak 1849 márczius 16-ig tudta teljesíteni. Rajacsics, a szerb lázadás lelke, e győzelmi hírekre magán kívül volt örömében. Nagyhangú szózattal fordul hitsorsosaihoz. „Régi vágyunk, — úgymond — beteljesedett, a vajdaság létesült. Bács-Bánság rónáin ezentúl a szerb az úr." Nyomban valami kormánytanács-félét szervez, melynek természetesen ő az elnöke. Tagjai között Rudics József volt főispán is helyet foglal, a ki a kath. szerbeket képviselte volna. *Szerb vajdaság.*

Ekkor már Szabadka kivételével úgyszólván az egész vármegye a szerbek birtokába került. Csak Pétervárad állott szilárdul a szerb zendülés forgatagában. Blagojevics 1849 január havában leköszönvén állásáról, a vitéz Csuha Antal ezredes vette át a vár parancsnokságát. Csuha nemcsak arra ügyelt, hogy a vár védhető állapotban legyen, de gyakran le-lecsap a vidéken portyázó szerbekre. Február 2-án Kuczoránál verte szét a felkelőket, február 19-én a palánkai szerb táborra rontott. Hajek császári ezredes február 10-én felszólította a vár feladására, de Csuha tagadó választ adott, február 13-án pedig azt üzente neki, hogy előbb meg akar győződni a közölt hírek alaposságáról. A küldött el is indult, de azalatt Perczel Mór honvédtábornok már útban volt Pétervárad felé.

A szerbek főtörekvése ekkor Szabadka megszerzése volt. A haditerv szerint a szerb hadosztály Szabadka elfoglalása után Szegedre nyomult volna s ott a Pestről Szeged felé irányítandó Jellasich-féle hadtesttel egyesülve, Debreczen ellen ment volna.

A szerbek Zombor elfoglalása után követeket küldtek Szabadkára, hogy a várost megadásra szólítsák fel. De Szabadka e felszólítást visszautasítva, erősen készült a védelemre. Közben a honvédelmi bizottmány február 12-én gróf Batthyány Kázmért nevezte ki országos tábori főbiztossá, a ki mellé Spelletich Bódogot rendelte ki Szabadka területére.

Batthyány február 21-én általános népfelkelést hirdetvén, elrendelte, hogy minden 18—30 éves férfi fegyvert fogjon. Február 22-én a kisebb vétségű rabokat is felfegyvereztette. A népfelkelés szervezése s az újonczozás erélyes keresztülvitele következtében gróf Hadik ezredes hadosztálya, mely eleintén alig állott 4000 emberből, február végével 12.000-re szaporodott. Szabadkára rendelték Gaál László ezredes hadosztályát is. Térparnacsnokká Borovszkyt nevezték ki. A város védműveit pedig egyre tökéletesbítették. A bejáratokat zárt sánczok, az utczákat torlaszok zárták el. Sándor helység alatt és a szabadka—paliesi országúton is védősánczokat emeltek. A Baja és Halas felé fekvő szőlők amaz útjait, melyek a közlegelőre vezettek, alávágott fákkal torlaszolták el. *Általános népfölkelés.*

A szerb hadak egy része Sztanojevics őrnagy alatt Cservenkán maradt, míg 4000—5000 ember és 13 ágyú, Dragics őrnagy vezérlete alatt Zomborról

Bajmok felé vette útját. Spelletich Bódog már márczius 4-én értesült egy Schmied Pajó nevű kémétől, hogy 4—5 ezer szerb Bajmok alatt táborozik. Aznap délelőtt már széltében beszélték Szabadkán, hogy Dragics szerb hadá Bajmokról jövet, a kaponyai csárdánál tábort ütött, míg egyes különítmények a szabadkai szállásokon pusztítanak. A hadtestparancsnokság Gaál László alezredesre bízta Szabadka védelmét, a ki már 4-én oda érkezvén, átvette a parancsnokságot. Még aznap Mihalovics őrnagy parancsnoksága alatt figyelő-csapatot indított kémszemlére a kaponyai csárdához és egyben futárt küldött Szegedre segítségért. Márczius 5-én, reggel 7—8 óra tájt érkezett az 5-ik honvédzászlóalj Szabadkára s így Gaál alezredes összesen öt és kétharmad zászlóalj gyalogság, három lovasszázad és 5 löveg fölött rendelkezett. E körülbelül 3000 emberből álló csapattal indult Bajmok felé.

A szerb had, melyet 4000—5000 főre becsülték, a kaponyai csárdáig hatolva, a tavankúti ér nyugati partján szállott táborba. Az egykorú tudósítások szerint, a szerbek 13 löveg fölött rendelkeztek, ezek között volt az általuk Csicsónak nevezett és 18 fontos löveg, melylyel az alsóbácskai népet rettegtették.

A kaponyai győzelem. A magyarok főhadoszlopa a szabadka—bajmoki úton vonult elő, Gaál alezredes alatt. Az elővédet az 5. honvédzászlóalj és egy huszárszázad alkotta. A derékhadból Szabadka alatt kivált egy mozgó nemzetőrcsapat, Czintula Antal őrnagy parancsnoksága alatt és jobb oszlopként a mai Geiger-tanya mellett nyomult előre ; a harmadik csataoszlop, Földváry őrnagy parancsnoksága alatt, a pacséri úton haladva, utóbb a Kuluncsics szálláson innen, a mai Vámtelekpusztán lépett közelebb a főhadoszlophoz.

Az elővédet alkotó honvédzászlóalj délelőtt tíz óra után ütközött össze a szerbek előcsapatával s azt a kaponyai csárda felé nyomta. Gaál alezredes, látva az ellenség túlerejét, hogy azt előnyös állásából kicsalja, másfelől, hogy Czintula őrnagy oldaltámadását megkönnyítse, az előcsapatot Szabadka felé vonta vissza. A szerbek a honvédzászlóalj visszavonulását hátrálásnak vették, csapataikat és lövegeiket a csárda hídján átszállították és a magyar elővédtől feladott dombvonulaton foglaltak állást. Délután egy órakor az egész vonalon megkezdődött a harcz. A jobb szárnyon Sághy százados honvédei, Lieszkovszky István tizedes alatt rohamot intéztek az ellenséges ágyúk fedezetére rendelt határőrzászlóalj ellen, a mi annyira zavarba hozta a határőröket, hogy cserben hagyva lövegeiket, a kaponyai csárdáig futottak. A honvédzászlóalj előnyomulását követték a többi csapatok is. Sághy százada jobbról és Udvarnoky Béla honvédszázados honvédei az út mentén szuronyt szegezve, elfoglalták a kaponyai csárdát, a Ferencz Károly-gyalogosok, a budai gránátosok és a nemzetőrök nemcsak hogy átnyomták a szerbeket a vízen, hanem a jobbparti dombokról is leszorították az ellenséget. Délután három órakor a szerbek az egész vonalon megfutottak ; a balszárnyon lévő két lovas-század, a Pál Antal vezérlete alatt álló feketesipkások, majd Czintula különítménye a patakon átkelve, délután négy-öt óráig üldözték őket. Az egykorú tudósítások szerint a magyarok vesztesége holtakban és sebesültekben 30 ember volt, a szerbek pedig 200 embert vesztettek. Zsákmányul esett a 18 fontos Csicsó nevű ágyú és két hatfontos löveg, a hozzátartozó lőszerkocsikkal ; ezenkívül még három sajkás ágyúcső. Súlyos veszteség érte a magyarokat Paganini százados megsebesülésével, a ki sebeiben másnap Szabadkán elhalt. Sírja fölé a honfiúi kegyelet 1866 november 1-én állított fel siremléket a zentai temetőben.

Bácska fölszabadítása. A kaponyai győzelem mintegy bevezetője volt Perczel Mór tábornok diadalmas tavaszi hadjáratának, mely a vármegye területét, a Sajkás-kerület kivételével, rövid idő alatt felszabadította a szerbek uralma alól. A hadjárat kezdetén a kormány Debreczenből Perczel Mór tábornokat azzal a megbízással küldte Szegedre, hogy gróf Hadik Gusztáv ezredestől átvéve a IV. hadtest parancsnokságát, igyekezzék Péterváradot az ostromzár alól felmenteni, melyet míg a szerbek Karlócza felől zártak el, addig gróf Nugent osztrák tábornok hada Zombor felől fenyegetett. Perczel Mór márczius 15-én vette át Szegeden a IV. hadtest vezetését, onnan gróf Batthyány Kázmér társaságában Szabadkára jött, hol Spelletich Bódog fogadta. Itt szemlét tartva a magyar sereg fölött, csakhamar hozzáfogott Bácska felszabadításához.

Már első lépése : győzelem. Szőregnél márczius 22-én szétveri Teodorovics tábornok hadát, a ki rémülten menekül Törökkanizsa felé. Ezzel Szegedet a szerb

Knicsanin, Szent-Tamás ostrománál.
(Egykoru kőnyomat az Orsz. Képtárból).

Jelenet a hegyesi csatából.
(Az Orsz. Képtárból).

támadás ellen biztosította. Ugyane napon a horgosi nemzetőrséget Czintula Antal alatt Magyarkanizsára rendelte. Czintula menetközben márczius 23-án a szerbeket átűzte a Tiszán. Gaál László alezredest a szabadkai hadosztály élén Zenta ellen küldte. Gaál heves harcz után, márczius 23-án, hajnalban a várost hatalmába kerítette. Mikor a magyar sereg benyomult Zentára, csak akkor tünt ki igazán a szerbek kegyetlensége. Mint Horváth Mihály megjegyzi, ez a város „seregeink bevonultakor hasonló volt egy temetőhöz s az iszonyat és boszú kiáltásai törtek ki vitézeink ajkairól, midőn a pusztítás nyomait látták..." A magyarok közül alig maradt életben 400 lélek. Ezeket is félmeztelenül, a legiszonyúbb ínség közepette találta a magyar sereg. Nem csoda, ha honvédeink e kegyetlenségek hallatára és láttára boszútól lángolva, hatoltak be azután Bácska belsejébe és ép oly kíméletlenül mérték csapásaikat a szerb lakosságra.

Zenta elfoglalása után Perczel Csantavéren egyesítette csapatait, hol márczius 24-én az egybegyűlt csapatok fölött hadiszemlét tartott. E hadiszemlén a rendes, önkéntes és nemzetőr-csapatokkal együtt, a hadosztály 6000 embert és 600 lovast számlált. Márczius 25-én a hadosztály Szeghegyet érte el. Itt találkozott Fack Oszkár főhadnagy vezérlete alatt a Würtenberg-huszárok egy járőrével, mely a péterváradi várból küldetett, hogy a felmentő sereget felkeresse. Perczel a huszárokat visszaküldte Péterváradra, hogy a felmentő sereg közeledtéről hírt hozzanak.

Perczel ezután Verbásznál és Kulánál átkelvén a Ferencz-csatornán, márczius 27-én Kiskérre vonult, hol tábort ütött. E helyen seregének nagyobb részét visszahagyva, két század honvéd, 2 század huszár és egy üteg ágyú kíséretében Ókéren, Kiszácson, Piroson és az elsánczolt Újvidéken át, Péterváradra ment. Ott átvevén a parancsnokságot, Fack Oszkárt századossá léptette elő, a tisztikar megbízhatatlan elemeit a várból eltávolította és közülök néhányat be is börtönözött.

Zomborban ekkor Nugent császári tábornok állomásozott, a ki Kula elfoglalásának hírére Bezdánba vonult, majd márczius 31-én átkelt a Dunán s Eszékig vonult vissza. Nugent még márczius közepe felé parancsot adott Lederer Móricz ezredesnek, a ki Szekszárdnál állott, hogy Ujvidéket bekerítse. De Lederer még a Ferencz-csatornához sem ért, mikor Perczel megkezdvén a hadműveleteket, Újvidék elé vonult.

Mialatt Perczel Péterváradon tartózkodott, Gaál ezredes Mihalovics őrnagyot a deszpotszentiváni szerb tábor elfoglalására küldte. Az ezredes a falut bevette s a szerbeket Zombor felé űzte. Perczel Lederer hadának közeledtéről értesülvén, márczius 30-án visszatért kiskéri táborába. 31-én hadosztályát Verbászra vezette, a hol egy szerb csapatot szétvert, április 1-én pedig Kulára nyomult, hol bevárta Forget őrnagy dandárát, mely Hegyesen át vonulva, Verbásznál csatlakozott a hadosztályhoz.

Mikor Perczel Kulához ért, az osztrák-szerb csapatok a magyarok győzelmes hadműveleteinek hatása alatt elhagyták Zombort s Eszékig vonultak vissza. Perczel ekkor Szenttamás ellen fordult. Márczius 31-én megadásra szólította fel a szerbeket. Miután tagadó választ nyert, április 3-ára tüzte ki Szenttamás ostromát. Szenttamás földsánczai között ekkor a felfegyverzett lakosokon kívül mintegy 3000 határőr tanyázott, 14 ágyúval, Stefanovics hadmérnöki százados és Boszics Tódor szerb kapitány alatt. Perczel április 3-án virradatkor érkezett Szenttamás alá. Reggel 8 órakor a verbászi sánczok és a hídfő ellen megkezdte az ágyúzást. A szerbek makacsul védekeznek. Gaál László ezredes négy ízben tesz kísérletet, hogy a sánczokba hatoljon, de sikertelenül. Ekkor Földváry Sándor őrnagy a szegedi önkéntesekkel szuronyszegezve keresztültör a csatorna hídján s az ellenség háta mögé kerül. Ezzel az ostrom sorsa eldőlt. Az egész magyar sereg áradatként a helységbe zúdul és rémes utczai harcz támad. A szerbek kétségbeesetten védekeznek, de soraiban felbomlott a rend és futott mindenki, a merre látott ; egy részük áttört a Kriváján, de sokan az iszapos mély vízben lelték halálukat. Más részök a Ferencz-csatornába ugorva, Kiskér felé menekült, de ezek nagy részét a tartalék- és a lovascsapatok levágták. A fegyvertelen tömeg, nők, aggok, gyermekek, Óbecse felé menekült. Közel 2000 szerb holtteste fedte a rémes küzdelem színhelyét és csak gróf Batthyány Kázmér kormánybiztos és az elősiető tisztek közbelépése tartotta vissza a legénységet a további kegyetlenségektől. Szenttamást a magyarok felprédálták és porrá égették, Perczel pedig április 4-én és 5-én a sánczokat a környékbeli lakosokkal széthordatta. Szenttamás bevétele.

Szenttamás megvétele leírhatatlan örömöt okozott a vármegyében. Spelletich Bodog kormánybiztos április 4-én falragaszokon adja tudtára Szabadka lakosainak az örömhírt. A magyar táborban is csapongó jókedv uralkodott. Perczel, hogy a dicsőséges nap emléke megörökíttessék, a szenttamási harangokból emlékérmeket veretett.

Diadalmas előnyomulás.

Április 6-án a magyar csapatok a Sajkáskerület meghódítása czéljából tovább vonulnak. Az egyik csapat, Gaál ezredes parancsnoksága alatt, Csurogra ment, a másik Perczel alatt a római sánczok ellen vonult. Április 7-én a római sánczok közelében táboroz a diadalmas honvédsereg. Perczel déli 12 órakor kezdi ágyúztatni a hatalmas táborhelyet, melyet 5000—6000 ember, 12 löveggel védelmezett. Négy órán át tartott ágyútüz után oszlopait rohamra indította. Földváry Sándor, a szegedi önkéntesekkel, szuronyszegezve nyomul előre. Őt követik a többi csapatok. Délután négy órakor a nagy római sáncz át volt törve s Goszpodincze a magyarok birtokában volt. A szerbek 500 embert és 8 ágyút veszítettek. A ki meg tudott menekülni, az Titel felé futott. A szaladókat a huszárok egész Zsablyáig üldözték.

Időközben Turja, Bácsföldvár és Zombor is meghódoltak. Zomborba Gfeller Ferencz jött 3 ágyúval és egy zászlóalj gyalogsággal. A város környékén tanyázó 200 határőrt elfogta, lefegyverezte s haza küldötte. A közöttük talált hat szerviánust a vásártér előtt lelövette.

Szenttamás eleste és a nagy római sáncz áttörése kétségbeejtette a szerbeket. Rajacsics érsek rémülete oly nagy volt, hogy Knicsanin szerb felkelő vezérhez fordult segélyért. Knicsanin április 7-én néhány száz szerviánussal csakugyan megérkezik. Sztratimirovits, Rajacsics biztosaként, április 9-én Titelre érkezik, hogy a magyar seregnek útját állja. Megérkezése új erőt öntött a szerbekbe. A vármegye területéről kiűzött szerbek mind a titeli fennsíkra menekültek, melynek védelmére Teodorovics két zászlóaljat küldött. A fegyveres nép, a szerviánusok és a sajkások is mindegyre özönlöttek a fennsíkra, úgy hogy néhány nap alatt a szerbek hadereje 8000—10.000 főre és 30 lövegre szaporodott. Sztratimirovits rendeletére a tiszai és a dunai töltéseket átfúrták, minek következtében a fennsík 1000 lépésnél szélesebb, mély mocsártól övezve, április 10-én már csak Mosorinnál és Vilovánál volt megközelíthető. E két pont megerősítésén éjjel-nappal dolgoztak.

Perczel, Goszpodincze elfoglalása után nem üldözte a szerbeket, hanem seregének négy napi pihenőt adott. S ez ép elég volt a szerbeknek a szervezkedésre. Perczel április 8-án Csurogra vonult hadosztályával. Itt értesült, hogy a szerbek a titeli fennsíkon gyülekeznek. E hírre Perczel április 11-én Zsablyáig nyomult előre s csak másnap indult Titel ellen. Útközben Sajkásgyörgyénél csatlakozott seregéhez a péterváradi várőrségnek egy különítménye is. Április 12-én Sajkásszentiván közelében szállott táborba. A szerbek, kik a fensík széléről szemlélték Perczel hadainak felvonulását, 12-én este haditanácsot tartottak s elhatározták, hogy az éj folyamán rajta ütnek a magyarokon.

A szerbek az április 12—13-ika közötti éjjelen csakugyan megtámadták a magyar tábort, mely azonban visszaverte őket, de Perczel belátta, hogy a titeli fennsikot, a terep nehézségei következtében, nem tudja elfoglalni s ezért április 14-én Újvidékre vonult, majd három napi pihenés után Óbecse felé indult, melyet a szerbek április 19-én feladtak. Itt átkelt a Tisza balpartjára és onnan estig ágyúztatta Óbecsét. Perczel, miután öcsesét: Miklóst Péterváradon hagyta és a Ferencz-csatorna vonalát és Óbecsét a Czintula őrnagy alatt álló szegedi önkéntes csapatokkal szállatta meg, április 21-én átkelt a Tiszán, hogy Bemmel egyesülve, Torontál, Temes és Krassó vármegyéket tisztítsa meg az ellenségtől.

A közigazgatás visszaállítása.

Április havában Bács-Bodrog vármegye, a Sajkáskerület kivételével, magyar kézben volt. A vármegyei közigazgatás ismét feléledt. Batthány Kázmér a megyei védelmi bizottmánynyal a közigazgatás újjászervezéséhez fogott, mert midőn a szerbek Zombort elfoglalták, a vármegyei tisztikar Bajára és Szabadkára menekült, hova a vármegyei védelmi bizottmány is áttette székhelyét.

Batthyány országos főbiztos április 2-án, a kulai főhadiszálláson kelt rendeletével a vármegye székhelyét Szabadkára helyezte át. Másnap, április 3-án, a vármegye közönsége Szabadkán, Knézy Antal alispán elnöklete alatt közgyűlést tartott, mely alkalommal elhatározta, hogy a tisztviselők térjenek

vissza a vármegye felső részébe és ha szükséges, az esetben biztonságuk érdekében fegyveres kíséretet rendeljen ki a vármegye.

Batthyány vezérfőispán és teljhatalmú biztos április 7-én már Szabadkán volt, honnan e napon kiáltványt intézett Bács-Bodrog vármegye lakosaihoz. Ugyane napon a vármegyei tisztikar újjászervezése ügyében is értekezletet tartottak.

Knézy alispán lemondása következtében, az értekezlet Antunovits Pált jelölte az I. alispáni tisztségre, midőn azonban a jelenlevő Spelletich kormánybiztos kérdésére kijelentette, hogy nem hajlandó a forradalmi kormány rendeleteit végrehajtani, de mivel főleg a konzervatív elemekből alakult vármegyei védelmi bizottmány tagjai sem akartak hivatalt vállalni, a tisztújítást meg sem tartották ; e helyett gróf Batthyány Kázmér április 8-án a vármegye tisztikarát kinevezés útján alakította meg. Első alispánná Putnik Bélát, másodalispánná Latinovits Zsigmondot, főjegyzővé pedig Karácsony Lipótot nevezte ki. Miután azonban Latinovits nem vállalt hivatalt, április 17-én Karácsony Lipót főj gyzőt tette meg másodalispánná, kinek helyébe Aszt (Ágfi) Nándor lépett.

A megyei tisztikar nyomban meg is kezdte működését, kérelmére a közgyűlés jelentékeny fizetésjavítást szavazott meg, melyet a kormány, tekintve a kivételes állapotot, helyben is hagyott. Egyúttal az ujonczozás is teljes erővel kezdetét vette. Puskás őrnagy márczius 28-án kelt levelében értesítette gróf Batthyány vezérfőispánt, hogy a vármegyére 6517 újonczot vetettek ki, s ebből a vármegye 4578-at állított ki. Miután a titeli Sajkás-kerületet, a mely továbbra is az ellenség birtokában maradt, leszámították, 1567 ujoncz maradt hátralékul.

A sereg szervezésével a központban Czintula Antalt bízták meg, míg a felső járásra Karassay, Szabadkára s a telecskai járásra Szávics őrnagyot, Zomborra és a középjárásra Adliczer Antal századost, az alsójárásra Vaskalap István kapitányt küldték ki. Ujonczozási biztosként pedig ismét a fáradhatatlan Grosschmied Gábor működött.

A tavaszi hadjárat sikereinek hatása alatt Kossuth és pártja elérkezettnek látta az időt, hogy Magyarországot független államnak nyilvánítsa. A debreczeni országgyűlés április 14-iki függetlenségi nyilatkozatának híre csak napok múlva érkezett le a vármegyébe. Szabadkán Spelletich Bódog a hivatalos „Közlöny" példányait, melyek az országgyűlés lefolyását és a függetlenségi nyilatkozatot tartalmazták, április 24—28-án ezer példányban sokszorosíttatván, szétosztotta Szabadka lakossága között. Bács-Bodrog vármegye, mely már az önvédelmi harcz elején kifejezte rokonszenvét a kormány iránt, a függetlenségi nyilatkozatot, melyet Kossuth április 20-án kelt leiratával küldött meg a törvényhatóságokhoz, lelkesedéssel veszi tudomásul. A vármegye a május 7-én tartott közgyűlésből felírattal üdvözli a kormányt. Ezzel a vármegye, melynek közönsége eddig is lelkesen támogatta az önvédelmi harczot, most az országgyűléshez hasonlóan kitűzte a forradalom zászlóját. Magyarország függetlenítése.

Az új kormány megalakulása után Batthyány Kázmér, a ki a külügyi tárczát vállalta el, megvált a vármegyétől. Helyébe április 18-án Kossuth Lajos kormányzó Haczel Márton képviselőt nevezte ki a vármegye és a szabad királyi városok kormánybiztosává. Haczel azonnal hozzáfogott az uralkodó családra emlékeztető színek és jelvények eltávolításához. Szabadkán még az uralkodó család arczképei is áldozatul estek a nemzeti fellángolásnak. A forradalmi kormányhoz a szab. kir. városok is csatlakoztak. Szabadkán május 1-én hirdették ki a függetlenségi nyilatkozatot. Zomborban, hol szintén kihirdették a nyilatkozatot, Putnik Bélát választották meg polgármesterül. Az új tisztikar ezután lázas sietséggel távolította el az önkényuralomra emlékeztető jelvényeket. A május 1-én tartott közgyűlés első dolga volt a város becsületét megmenteni Nemegyei Bódog őrnagy abbeli vádjával szemben, mely szerint Zombort annak idején a város árulása miatt volt kénytelen kardcsapás nélkül az ellenségnek átengedni. A város felíratot intézett a kormányhoz, melyben, hogy a Nemegyei vádjával szemben védekezhessék, kéri, küldje le a kormány Nemegyei védiratát a városhoz, hogy az abban foglaltakra nézve czáfolatát megszerkeszthesse ; a bizonyítékok beszerzésére pedig adjon 15 napi haladékot. A kormány azonban nem teljesíthette a város kérését, miután Nemegyeit időközben már felmentették az árulás vádja alól. A városi hatóság erre a sajtót vette igénybe, s védiratát a Pesti Hirlapban és a Közlönyben tette közzé. Zombor

város hűen kitartott a függetlenségi harczban s midőn a függetlenségi nyilatkozat beérkezett, feliratban üdvözölte a kormányt.

Miután Perczel a Temesközben teljesen megverte a szerbeket s május 1-én Pancsovát is elfoglalta, visszatért a Bácskába. Terve volt Titelt elfoglalni. Kossuth Bemet is felszólította, hogy foglalja el Titelt, azután szabadítsa fel Péterváradot az ostromzár alól, hogy Perczellel egyesülve, Jellasich hadát leverhessék.

Jellasich szereplése.

Jellasich bánt az osztrák főhadvezérlet 15·000 főből álló hadtestével a Szerémségbe küldte, azzal a rendeltetéssel, hogy a szétzüllött szerb csapatokat egybegyujtve, hadtestét újból szervezze. Jellasich április 24-én Pestről elindulva, a Duna jobbpartján Eszékre vonult, hova május 10-én érkezett meg. Itt csakhamar hozzálátott a hadtest szervezéséhez, minek következtében már június elején megkezdhette támadó hadműveleteit. Jellasich hadainak közeledte, egyelőre meghiúsította Perczel tervét. Ezért tehát még mielőtt a bán hadai Titelre érkeznének, megkísérelte a titeli fennsík ostromát. Perczel hada május 16-án a következőleg oszlott meg a vármegyében. A főhadiszállás Szeghegyen volt. Az I. hadosztályból Kölgey alezredes dandára Szeghegyen állott, az e hadosztályhoz tartozó többi dandár Torontál vármegyében. A II. hadosztály teljesen Bács-Bodrog vármegye területén, a 6. dandár, Karassay őrnagy alatt, Baján, a 7-ik, Bossányi őrnagy alatt, Piroson, a 8-ik Mihalovics őrnagy alatt Kiskéren, a 9-ik Czintula őrnagy alatt Óbecsén foglalt állást. A titeli fennsíkot Kniesanin parancsnoksága alatt 2000 szerviánus, 2 sajkás-zászóalj, egy péterváradi határőrzászlóalj, egy zászlóalj német-bánáti határőr és 30 ágyú védelmezte. Péterváradot pedig a Duna jobbpartján a Mayerhofer vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló császári had tartotta körülzárva. Jellasich bán május 18-án már menetre kész volt seregével s azt útnak is indította a Duna jobbpartján, Pétervárad felé.

Perczel, miután Bem tábornok visszatért Erdélybe, magára hagyatva is megkezdte a támadást a titeli fennsík ellen. Május 22-én Bene alezredes, a ki Opovánál állomásozott, Perlaszról Titel felé nyomult; egy hadoszlop Mosorin ellen vonult, míg Perczel 6 zászlóaljjal, 3 üteggel és 2 osztály lovassággal Vilovát támadta meg. A támadás hajnali 3 órakor vette kezdetét, de bár a küzdelem késő estig tartott, a magyar sereg eredményt nem ért el. Mindamellett a támadás Kniesanin erejét annyira igénybe vette, hogy sürgősen segítséget kért Jellasichtól. Perczel május 23-án megadásra szólította fel Kniesanint, a ki azonban a beérkezett segítség után, tagadólag válaszolt. Május 25-én éjfél után egy órakor Perczel újból a támadáshoz fogott. Míg egy hadoszlopot Mosorin ellen indított, addig 3 zászlóaljat, 3 üteget és 2 lovasszázadot Vilova ellen küldött, de a Wasa-gyalogság és a 8 honvédzászlóalj hősi önfeláldozása ellenére a támadás ismét meghiúsult. A röppentyű-telepek óriási kárt tettek a magyarok hadoszlopaiban és a támadó hadoszlop kénytelen volt reggel 7 órakor Sajkásszentivánra visszavonulni. Bene alezredesnek e napon sikerült Perlaszról Titelig nyomulni, csakhogy hajók hiányában nem tudott átkelni a Tiszán.

Jellasich hadának előcsapatai május 24-én kezdték meg az átkelést Szalánkeménnél, június 4-ig már hadának 4 gyalogdandára, 2 lovas dandára, a löveg és a lőszer-tartalék Titelben volt. Jellasich hada ekkor 26.700 gyalogosból, 4400 lovasból, 2600 tűzérből, 2250 előfogati lóból állott. A Péterváradot körülzároló sereg, Mayerhofer alatt, Mamula és Hallavanya őrnagyok vezetése mellett, 10.400 emberből s 515 lóból állott. Perczel Mór, miután a titeli fennsíkot nem tudta elfoglalni, június másodikáig csapatait Újvidék körül egyesítette. Június 4-én támadást intézett a Péterváradot körülzároló Hallavanya-dandár ellen. A magyar csapatok első rohama sikerrel járt, de a császáriak erősítést nyervén, visszaverték a támadást, s a magyar csapatok, az ellenségtől elvett öt löveggel, rendben visszavonultak Péterváradra.

Jellasich, miután a titeli fennsík seregének szűk volt, jún. 5-én megkezdte az előnyomulást Kátyra, míg némely csapatokat Kovilra irányított, hogy Karlóczán át a Péterváradot körülzároló csapattal az összeköttetést fenntartsák. Jellasich Újvidéknél szándékozott Perczelt megtámadni. Perczel azonban értesülvén Jellasich szándékáról, hogy be ne szoruljon Újvidékre, elhatározta, hogy megelőzi Jellasichot a támadásban. A június 6-áról 7-ére menő éjjel tehát megkezdte az előnyomulást Káty felé; elővédül Gaál ezredes egy gyöngébb dandárát az úton Kátyra irányította, míg a zöm Perczel személyes vezetése alatt az

újvidéki szállásokon túl, átlépte a római sánczokat és egyenesen a kátyi erdőnek tartott. Mögötte a tüzérség és a lovasság nagyobb része haladt, míg a nemzetőrséget Czintula őrnagy parancsnoksága alatt, Csurogról Zsablyára irányította, hogy az osztrák sereg jobb szárnyát veszélyeztesse. Ottinger altábornagy, a ki az osztrák középhad fölött parancsnokolt, Perczelt beljebb hagyta nyomulni, az erdő előtt csupán egy lovas-üteget és 3 lovas-századot hagyott, de egyidejűleg az erdő mögött lovasságát kettős átkarolásra állította fel, hogy kedvező pillanatban előtörve, a magyarokat minden oldalról megtámadja.

Perczel e cselt nem vette észre, s mindegyre beljebb nyomult, midőn Ottinger lovasai két oldalt az erdő mellől előtörtek és a jobb szárnyat nyomban megfutamították. Erre Perczel egész serege futásnak eredt s meg sem állott a római sánczokig. A tűzérség és a lovasság volt az első, mely otthagyván állását, Újvidék felé menekült. A magára maradt gyalogság szintén futni kezdett, de az utána vágtató lovasságtól borzasztó vereséget szenvedett; gróf Sternberg, a négy század dragonyossal és két század Wallmoden-kurassier-rel, a 8-ik honvédzászlóaljat s a Thurszky-századot bekerítve, teljesen megsemmisítette. Perczel 1500 halottat és 230 sebesültet vesztett s alig néhány száz emberrel menekült Újvidékre.

Perczel mindamellett nem csüggedt el, hanem hozzáfogott szétvert hadának összegyűjtéséhez. Június 8-án a 7-ik honvédzászlóaljat Pétervárad megerősítésére visszahagyva, Petrováczra, majd innen a Ferencz-csatorna mögé vonult, melyet június 9-én ért el. Perczel ekkor 11.000 emberből és 58 lövegből álló haddal rendelkezett, melyet Óbecsétől, Zomboron át Bezdánig a következőleg helyezett el: Földváron és Szenttamáson egy mozgó dandár, Verbászon 3000, Kulán 3500 főnyi rendes had. A jobbszárnyon Cservenkától Zomboron át Bezdánig, Gfeller őrnagy alatt egy mozgó dandár. A IV. hadtest parancsnoka ekkor Gaál ezredes volt; a hadtest zöme a csatorna mellett, Verbásznál és Kulánál foglalt állást. A hadtestnek elsősorban Szegedet kellett fedeznie. Jellasich útja a kátyi győzelem után Szeged felé nyitva állott; ez volt a déli osztrák sereg főhadműveletének tárgya, de Jellasich elsősorban Újvidék elfoglalására törekedett és ezáltal remélte az Újvidék és Péterváradközötti hajóhidat megsemmisíteni és Péterváradösszeköttetését Bács vármegyével, honnan a védősereget élelemmel látták el, megszakítani.

Pétervárad parancsnokává a kormány június elején Kiss Pál ezredest nevezte ki, a kinek azonban Perczel vonakodott átadni a várparancsnokságot s csak akkor engedett, midőn Kossuth Vukovics Sebőt küldte le a viszály békés elintézésére. Kiss Pál június 3-án vette át a várparancsnokságot, Perczel pedig június 8-án elhagyta Újvidéket. Jellasich június 9-én ért Újvidék alá. Kiss Pál ezredes csekély számú őrsége miatt az Újvidék körüli sánczokat elhagyta és a hídfőre vonult vissza. Június 11-én este 10 órakor Jellasich hada a védműveket hatalmába ejtve, a hídfő közeléig hatolt; de a magyarok oly hatásos ágyútűzzel fogadták, hogy kénytelen volt visszavonulni. Mivel a császári had Újvidéket megszállotta, Kiss ezredes kénytelen volt a várost bombáztatni, hogy hajóhídját megmentse. Jellasich minden törekvése, hogy a hidat röppentyükkel felgyújtsa, kárbaveszett. Újvidék lángba borult és délig 800 épület pusztult el. A szerb lakosok a kátyi táborba, a magyarok és a németek pedig Péterváradra menekültek.

Jellasichnak nemcsak, hogy semmi haszna sem volt a város pusztulásából, de katonái között a koleraragály is egyre több áldozatot szedett. Jellasich ekkor felhagyott Pétervárad ostromával, megkezdte az előnyomulást a Ferencz-csatorna felé, melyet hadai június 15-én érték el.

A bácskai magyar seregben azonban ekkorra nagy változások történtek. Perczel a kátyi vereség miatt meghasonlott Kossuth Lajossal is, a ki ekkor épen a Bácskában tartózkodó Vukovicsot azzal küldte hozzá, hogy a sereg vezérletét vegye ki kezei közül. Perczel lemondása után a bácskai magyar sereg fölött a vezérletet, addig, míg Vetter Antal altábornagy megérkezett, június 15-én Tóth Ágoston ezredes vette át.

Jellasich hada három főoszlopban nyomult előre. A jobbszárny, Grammont dandára, június 15-én egész Bácsföldvárig vonult, melyet megszállott. A Dietrich-dandár ezalatt Szenttamást foglalta el és egy különítményt Turjára küldött. Június 16—17-én Jellasich hada egész Verbászig nyomult előre és egyes csapatok egész Kuláig terjeszkedtek.

Toth Ágoston ezredes a csatorna mentén elhelyezett magyar csapatokat a Tisza mellett egyesítette. Gaál ezredes Óbecsénél, Czintula dandára Óbecse és Földvár közöt! foglalt állást. Mihalovics dandára Verbásznál a csatorna-átjárót tartotta megszállva.

Jellasich terve az volt, hogy Óbecse elfoglalásával a magyarokat átszorítsa a Tiszán és ezzel Bácsot hatalmába kerítse. Óbecsét Törökbecsével hajóhíd kötötte össze, hol Kohlmann ezredes hadosztálya foglalt állást. Időközben az óbecsei magyar sereg fölötti vezérletet Pereczy Mihály ezredes vette át, kinek hadosztálya 6—8 ezer emberből állott. Czintula őrnagy 1200—1500 emberrel Földvár átellenében, a Csonthalmon fészkelte be magát. Mihalovics dandára, 2000 emberrel, Verbásztól éjszakra, valószínűleg Hegyes felé, míg a Bezdánban volt honvédzászlóalj (860 ember) Baja felé vonult vissza. A magyar hadügyi kormány intézkedései következtében, Zombor és Monostorszeg között, a Ferencz-csatornán, valamint a Dunán gabonaszállító-hajókat gyűjtöttek, hogy a honvédsereg számára szükséges gabonát Pestre szállítsák. Jellasich értesülvén erről, Rezniesek őrnagy vezetése alatt portyázó csapatot küldött a gabonaszállító hajók elfogására. Zomborból a hajóknak még sikerült elmenekülni, de Monostorszegen a császáriak 17 búzával és zabbal telt hajót fogtak el. Rezniesek őrnagy junius 19-én megszállván Zombort, egész Bezdánig hatolt. Jellasich a június 24-éről 25-ére menő éjel 10 zászlóaljjal, 13 lovas-századdal és 13 üteggel Szent-Tamásnál átkelvén a Ferencz-csatornán, Óbecse ellen indult ; Lang ezredes dandárát pedig, mely Bácsföldvárnál állott, oda utasította, hogy Czintula csapatát támadja meg s igyekezzék elvágni a derékhadtól. Czintula azonban még idejekorán észrevette az ellenség tervét és folytonosan harczolva, Óbecsétől délre a Botra-szőlőkig hátrált s azok fedezete alatt, a városban elhelyezett hadosztályhoz csatlakozott.

Jellasich hadának főoszlopa, a bán személyes vezérlete alatt, június 25-én reggel támadta meg a romokban levő Óbecse város körletén kívül emelt három földsánczban elhelyezett honvédeket. Két órán át tartó ágyúharcz után a magyar csapatok megkezdték sánczaikból a kivonulást, hogy a Tisza balpartjára keljenek át : Dietrich altábornagy azonban rohamra vezette a császári gyalogságot, melyet a hátráló magyarok a házakból puskatűzzel fogadtak, de a császáriak egész a Tisza hídjáig követték a magyarokat. Pereczy a Tisza balpartján foglalt állást. Délelőtt 11 órakor érkezett meg Bánffy hadosztálya, mely megkísérelte ugyan Óbecsét visszafoglalni, Máriássy gyalogságának egy zászlóalja át is ment a hídon, de a túlerővel szemben kénytelen volt visszavonulni. Még délután 4 óráig ágyuztak egymásra a Tisza két partjáról a hadakozó felek, midőn Jellasich visszavonatta ágyuit és Lang ezredes dandárát Óbecsén hagyva, visszatért Szenttamásra. Az óbecsei győzelemmel Jellasich jóformán az egész Bács-Bodrog vármegye ura lett, sőt nyitva állott előtte az út egész Szegedig. Mihalovics dandára egész Bajmokig, majd Csantavérig, a szélső jobb szárnyon lévő honvédek pedig Bajáig vonultak vissza.

A kormány, mely Tóth Ágoston ezredes hadműveleteivel elégedetlen volt, a 4. hadtest parancsnokságát Guyon Rikárd tábornokra bízta, míg az összes déli magyar hadsereg fölötti parancsnokságot Vetter Antal altábornagy vette át. Guyon június 27-én foglalta el helyét. Csakhamar helyreállíttatta a Tiszahidat, Óbecsét visszafoglalta s július 6-án már Topolyára vonult. Vetter július 8-án Szabadkára tette át főhadiszállását és Kohlman József ezredest dandárával Bajára küldte, hogy a Paksról lefelé vonuló Kmetty György tábornok hadaival egyesülve, őt a fősereghez kalauzolja. Kmetty azonban gyorsabb volt. Mivel a Pestről leúsztatott hajóhíd még nem érkezett meg, július 7-én gőzhajókon átkelt a Duna balpartjára s 12-én Nemesmilitiesnél, 13-án már Kernyáján és Ószivácson táborozott. Militiesről egy különítményt küldött Zomborba, báró Meszena alatt. Ezalatt Guyon Kishegyes, Szeghegy és Bácsfeketehegy között ütött tábort. Guyon összes hadereje 10—12.000 emberből és 50 ágyúból állott, melynek legnagyobb részét, 7000—8000 embert, Kishegyes, Szeghegy és Bács-Feketehegy táján állított fel. Az itt táborozó csapatok elhelyezése a következőleg történt. Pereczy hadosztályának egyik része volt a jobb szárny, majd beljebb Szeghegy felé Kovács Ernő őrnagy állott a 30-ik csongrádi zászlóaljjal, odább egy osztály Hunyadi-huszár Móricz Károly őrnagy alatt, ezután következett Pereczy hadosztályának másik része s Igmándy ezredes dandára ; a balszárnyat

Bácsfeketehegy alatt egy dandár gyalogos alkotta. Bánffy hadosztálya ezalatt Perlasznál állott, hol tüntető harczot vívott a titeli fennsík ellen. Július 13-án Vetter Antal is megjelent a magyar táborban, hogy a támadótervet megbeszéljék. E szerint Guyon július 14-én tüntető támadást intézett volna Jellasich verbászi tábora ellen, ezalatt Kmetty átkelt volna a Ferencz-csatornán és Veprováczon állapodott volna meg, másnap Guyon szemben, Kmetty pedig oldalt támadt volna Jellasich hadára.

Ámde Jellasich értesülvén Guyon hadainak mozdulatairól, elhatározta, hogy ő lép fel támadólag. Július 13-án tehát 15 zászlóalj gyalogosból, 22 század lovasból és 79 ágyúból álló hadával Verbásznál átkelt a Ferencz-csatornán. Jellasich hada éjjel 11 órakor a következő sorrendben indúlt el Verbászból: elül ment Castiglione lovas dandára, ezt követte a pesti úton az összes tűzérség; a tűzérségtől jobbra Puffer gyalogdandára, balra Budisavlievics gyalogdandára, a hátvédet Rastics vezérőrnagy gyalogsága alkotta. A baloldal biztosítása végett Jellasich Petrichevich-Horváth vezérőrnagyot Kuláról Kishegyes felé rendelte. Jellasich hada, mely az éj leple alatt csendben nyomult előre, július 14-én hajnali 3 órakor érkezett Hegyes szomszédságába, Feketehegyre, midőn az egyik czirkáló csapat azzal tért vissza, hogy a magyar táborban a legnagyobb csönd honol, nyilván alusznak, mert még előőrseiket sem látni.

Ámde a magyar táborban uralkodó csend csak színleges. Guyon nagyon is éber volt. Mikorra Petrichevich-Horváth vezérőrnagy különítménye is Hegyes közelébe érkezik, egyszerre itt is ott is jeladó tüzek gyúlnak ki s a következő pillanatban eldördülnek a magyar fegyverek. Jellasich egy pillanatra elképed; hisz ő akarta a magyarokat meglepni, s ime, őt lepik meg; mindamellett túlerejében bízva, nem csügged. Ottinger altábornagy a lovas-dandár élén a balszárnyon foglal állást, tőle jobbra Dietrich hadosztálya, ezt követte Puffer ezredes dandára, míg a második harczvonalban Rastics tartalékgyalogsága állott. Dietrich dandára parancsot kapván a támadásra, miután lövegei állást foglaltak, megkezdte az előnyomulást. Ekkor a magyarok előretolt csapatai hirtelen visszavonultak, de csakhamar megszólalnak az ágyúk, melyek gyilkos tűzzel fogadják az ellenséget.

A Wasa-gyalogság, támogatva a 30. honvédzászlóalj első és második századától, visszaszorította az ellenséget; de Jellasich nem tágít, háromszor sortüzet vezényel, mely nagy veszteséget okozott a magyarok között. Ekkor a bácskai honvédzászlóalj lép harczba, s az ellenséget puska-agygyal támadja meg. Elkeseredett küzdelem támad; ember-ember ellen harczol. Ekkor közbevágnak a Coburg-huszárok, Hertelendy százados alatt, de ezeket visszaszorítják. Pereczy ezredes e válságos pillanatban az összes még meglévő ütegekkel tüzet ád az ellenségre, s ezzel rendkívüli kárt okozott Jellasich hadai között. Puffer, a jobbszárnyon, miután hadállását jobbról megkerülték, kénytelen visszavonulni, az utóvéd pedig, a Feketehegyről kitört magyar huszárság elől Verbászra menekül. Dietrich hadosztályparancsnok ugyan még egy támadást intézett a magyarok ellen, de a magyarok pusztító ágyútüze megtörte erejét s hátrálni volt kénytelen. Az általános visszavonulás a balszárnyon is megkezdődik. A hátrálást Petrichevich-Horváth vezérőrnagy fedezi 4 század dragonyossal, 2 század vértessel és két 12 fontos üteggel.

Jellasich vert hada Verbásznál kelt át a csatorna három hídján, a diadalmas honvédsereg azonban mindenütt a nyomában volt. A császári had utóvéde két órán át védte a csatorna balparti sánczait, de nagy vesztességgel kénytelen volt azokat is feladni, átkelt tehát a vizen és a hídakat felszedte maga után. Jellasich hada Kiskérig meg sem állott, hova Kuczoráról Rezniesek különítménye, majd Kuláról Léderer vértes-osztálya is beérkezett; de innen is tovább vonult a vert had és a 14-éről—15-ére menő éjjel Kátyon pihente ki fáradalmait.

A hegyesi csatában a császáriak vesztesége halottakban 4 tiszt, 180 ember, sebesültekben 16 tiszt, 484 ember. A magyaroké halottakban 2 tiszt, 79 ember, sebesültekben 15 tiszt, 130 ember. Ha azonban Kmetty, kinek hada július 14-én Veprovácz felől közeledett Kulához és valószínűleg Kulától délre foglalt állást, elzárta volna a Verbász felé vivő útat, Jellasich serege aligha menekült volna meg a teljes tönkretételtől. A hegyesi csata így is nagyjelentőségű hadműveleti eredmény volt. Bács-Bodrog vármegye újból a magyarok birtokába került s egyelőre sem Jellasichtól, sem a szerb felkelőktől nem kellett tartani, így azután Szeged

is biztosabb menedékhely lett, hova a kormány, a győri vereség hírére, július első napjaiban, az országgyűléssel együtt átköltözött. Jellasich vert hada Kátyról folytatta a visszavonulást a Duna jobb partjára. Puffer dandárát Kátyról Kovilra és onnan gőzhajón Karlóczára szállították. Ottinger lovashadosztálya és Lang dandára, egy 12 fontos üteggel, Vilovát szállották meg. Mivel Jellasich attól tartott, hogy a magyarok Újvidéken átkelve, áttörik a péterváradi ostromzárt, Budiszavlyevits dandárát július 16-án Slankamenre rendelte, melyet a következő napokon a gyalogsági tartalék is követett. Jellasich Lang és Kniesanin dandárain kívül, Maszano dandárát, továbbá Petrichevich-Horváth dandárát is a titeli fennsíkra rendelte. A csapatok fölötti parancsnokságot Dietrich altábornagy vette át.

Ezalatt Kmetty július 15-én Kiszácsról Újvidékre, Guyon pedig Temerinre vonult, a római sánczokba. Vetter július 16-án érkezett Péterváradra, hol haditanácsot tartott. Vetter eredetileg a péterváradi ostromzár áttörését óhajtotta, de a haditanács ellene nyilatkozott. Közben az egyesült orosz-osztrák hadak július 11—12-én bevonultak a fővárosba. Báró Haynau Gyula táborszernagy, a császári hadak új fővezére, a ki július 19-én érkezett Budapestre, értesülvén Jellasich veseségéről, Ramberg tábornoknak parancsot ád, hogy a III. hadtesttel nyomuljon Szabadkáig és kísértse meg a magyar sereg elfogását, vagy szorítsa át a Tiszán. Ramberg a parancsnak engedelmeskedve, legott megkezdi az előnyomulást és július 21-én már Halason jár. Vetter minderről értesülve, még mielőtt a császáriak ellen fordult volna, még egy kísérletet tesz a titeli fennsík elfoglalására.

Guyon július 19-én Vilova felől próbatámadást intéz a fennsík ellen s utána Szentivánra vonult vissza. Vetter a július 20-áról 21-ére menő éjjel Péterváradról a körülzároló sereg balszárnya ellen két órán át tűzharczot rendelt, de ennek eredménye nem volt. Guyon július 23-án hajnali 3 órakor Vilova felől támadást intézett a fennsík ellen, a mit azonban a szerbek, Kniesanin alatt, heves kartácstűzzel visszavertek. Guyon azonban délben Mosorin felől újból támad, 4 hadoszlopban, míg az ötödik a töltésen közeledett. A magyarok elszánt, vakmerő támadása már-már sikert arat ; délután öt órakor a honvédek balszárnya már eléri a fennsíkot, melyet megmásznak s a védelmezőket leszorítják róla. Kniesanin helyzete mindegyre válságosabb. Már összes tartalékát felhasználta és lőszerkészlete is fogytán van.

E válságos helyzetben érkezett meg Lang ezredes vilovai állásából, egy dragonyos osztálylyal és fél üteggel. A magyarok a kartácstüzet egyideig hidegvérrel állották, de a dragonyosok rohama visszaszorította őket a mocsárba. Ekkor a mosorini felfegyverzett lakosság is előtört, mire a honvédzászlóaljak az egész vonalon kénytelenek voltak visszafordulni. Az ágyútűzharcz még ezután is, estig tartott, hogy a gyalogság visszavonulását fedezze. A császáriak 8 halottat és 45 sebesültet vesztettek ; a magyarok részéről nem tudni hányan estek el, a szerbek azonban ezret említenek „s lehet — jegyzi meg Thim József — hogy keveset mondanak. A harcz után sok honvéd a mocsarakba menekült és nagyobbrészük, különösen a sebesültek, mind bele vesztek".

A mosorini ütközet Bácska legvéresebb harczai közé tartozik. A mi a szerbeknek Szenttamás, az nekünk Káty és Mosorin. A magyar csapatok vitézségét, hősies magatartását bámulta az ellenség is. A 74-ik honvédzászlóalj, az egri Wasa, a debreczeni Don Miguel gyalogság zászlóalja becsületet s tiszteletet érdemlő vitézséggel küzdöttek. Egy szerb származású osztrák katonai író mondja, hogy még sohasem látta a magyarokat oly vitézül küzdeni, mint e napon s annál nagyobb tisztelettel adózik az ellenfélnek, mert a talaj, melyen a magyarok küzdöttek, 800 lépés széles, 4—4 $^1/_2$ láb mély mocsár volt.

A szabadságharcz vége Bácskában.

A július 23-ikán vívott mosorini csatával bezárul a honvédsereg küzdelme Bács-Bodrog vármegyében. Vetter a kormánytól még a július 21-én kapott utasítás értelmében kivonul a vármegyéből és főhadiszállását július 25-én Beodrára (Torontál várm), 31-én Szegedre helyezte át.

Guyon 10.500 főnyi hada, melyet a szegedi elsánczolt táborba rendeltek, július 26-án Adán volt és 30-án bevonult Szegedre. Kmetty közel 10.000 főnyi hadával és 33 ágyúval a római sánczokban maradt és 26-án Zsablyán táborozott. Monostoron, Bezdánban, Apatinban, Turján és Verbászon megfigyelő csapatokat

A hegyesi csata-emlék.

Schweidel József.
(Az Orsz. Képtárból).

A kulai honvéd-emlék.

Ferencz József főherczeg 1847-ben.
(Ő felsége hitb. könyvtárából).

állítottak fel. Zomborban Török János lett a térparancsnok. Baján Zambelly Lajos ezredes, Bezdánban Járossy alezredes foglalt állást.

Zambelly ezredes már július 24-én értesítette Török zombori térparancsnokot, hogy mivel a császári had Kalocsa felől közeleg, a hadikészletet Zomborba fogja küldeni. A magyar kormány időközben parancsot küldött hozzá, hogy Szegedre vonuljon. Zambelly erre elhagyta Baját, 28-án már Szabadkán volt s julius 31-én, 2000 főnyi hadával szintén Szegedre érkezett. Ekkor már csak a 126-ik honvédzászlóalj volt a Dunánál. Járossy alezredes, a ki Apatinban és Bezdánban helyezte el zászlóalját, még julius 28-án utasítást kapott az elvonulásra, de csak augusztus 1-én indult el Apatinból s Becse felé vonult. Török János szintén elhagyta Zombort s Vetternek beodrai táborába ment. Kmetty július 28-án parancsot kapván az elvonulásra, Óbecsén át Vetter táborába siet, mire azonban odaér, Vetter, ki időközben összetűzött Dembinszkyvel, lemondott a déli hadsereg fölötti vezérletről. Ramberg ezalatt a III. császári hadtest élén, Vadkerten és Halason át, július 29-én Mélykútra érkezik és másnap, július 30-án ellenállás nélkül bevonul Szabadkára, míg Althan őrnagy, a ki időközben Baját szállotta meg, szintén Szabadkára érkezik.

A császári had közeledtére a nemzeti küzdelemben résztvett férfiak ijedten rebbennek szét. Kuluncsics István, Szabadka polgármestere, a város pecsétjével Szegedre menekült. A Ramberg hadával érkező Kacskovics Károly teljhatalmú császári biztos július 31-én Arnold Frigyest nevezi ki Szabadka város polgármesterévé, a kit a mellé szegődött „gutgesinnt" tisztikar áradozó szavakban üdvözölt az önkényuralom első képviselőjeként.

Ramberg Szabadkáról Zomborba, Hegyesre és Zentára küldött egyes csapatokat, főleg azért, hogy Jellasich hadát a császári sereg jöveteléről értesítsék. Ámde Jellasichot nem találták sehol sem. Ramberg, megúnva a várakozást, Szabadkán egy csapatot hátrahagyva, augusztus 4-én Magyarkanizsa felé vette útját, hova délután 3 órakor érkezett meg. Innen egy dandárt Horgos felé küldött, a többivel pedig, miután Guyon tábornoknak hadát, mely itt állást foglalt, visszaszorítja, nagynehezen átkel a Tiszán és szintén Szeged felé tart.

Jellasich bán csak kerülő úton értesülvén Haynau győzelmeiről, július 31-én a titeli fennsíkra vonul; innen küldte Knicsanin egyik szerb csapatát Szeged felé, miután azt hallotta, hogy a császáriak már a Tiszánál vannak. A csapat vezére Csurogon és Földváron át el is ment, de 10-én visszaérkezett és arról értesítette, hogy a felkelés ügye már hanyatlóban van. Ezt azonban az „oroszlánszívű" bán már nem várta be. A mint a szállongó hírek megerősítik a magyarok vereségeit, előbújik rejtekéből, hogy ő is részt vegyen a felkelés leverésében. Átkel a Tiszán s augusztus 16-án már Nagybecskereknél táborozik.

A nagy nemzeti küzdelem rohamosan közeledik utolsó felvonásához. Az augusztus 5-én vívott szőregi csata, Dembinszky habozó s félszeg intézkedései következtében elveszett. Alig néhány nappal később (augusztus 9-én), a temesvári csatával eldőlt a szabadságharcz sorsa. Augusztus 13-án Paskiewich büszkén jelenthette a minden oroszok czárjának: „Magyarország Felséged lábai előtt fekszik."

Bács-Bodrog vármegye ekkor már a katonai uralom járma alatt nyögött. Csak még Pétervárad ormán lobog a nemzeti zászló. A várőrség még július 21-én és július 31-én támadást intézett a körülzároló sereg ellen. Augusztus 17-én azonban a hatalmas erődöt Puffer tábornok Újvidék felől is körülzárolja. Másnap, augusztus 18-án, a császár nevenapján gyültek össze a szerbiai segédhadak, hogy Délmagyarország vérrel áztatott rónáitól búcsút vegyenek. Knicsanin is elbúcsúzott az itteni szerbektől és visszatért Belgrádba. Pétervárad föladása.

Jellasich visszaérkezvén Pétervárad alá, felszólítást intéz Kiss Pál várparancsnokhoz a vár feladása iránt. Ámde a válasz elutasító. De megérkezik báró Escherich százados, osztrák hadikövet, Haynau levelével, melyben a világosi fegyverletételről s Arad várának meghódolásáról értesítvén a parancsnokot, a vár feladását követeli. A tisztikar, valamint a várőrség megbízottakat küldenek, hogy a Haynau levelében foglaltak valódiságáról meggyőződjenek. Augusztus végén vissza is érkezik a tisztikar küldöttsége s szeptember 4-én a legénységé is. Mindkettő megdöbbentő híreket hoz, melyeknek hatása alatt Kiss Pál szeptember 7-én átadja a várat az osztrákoknak. A legénység és a tisztikar fogolyként a várban maradt. A tisztek csak október 17-én nyerik vissza szabadságukat. Kiss Pált csak Hollán Ernő ezredes közbenjárására bocsátják szabadon.

A nagy nemzeti küzdelem ezzel véget ért. Következett a vérboszú, a megtorlás és az önkényuralom korszaka.

Források: Olchvary Ödön: A magyar függetlenségi harcz 1848—49-ben a Délvidéken. — Thim József: Délmagyarország önvedelmi harcza. — Gracza György: A magyar szabadságharcz története I—V. — Grosschmied Gábor: Az utolsó báró Kray, a szerbek között. — Thim József: Szent-Tamás ostromai. Hazánk 1884. évf. — Vetter Antal: Az 1848—49-iki szerb támadás. Hazánk V. évf. — Thim József: A titeli fennsík a magyar szabadságharczban. Hazánk III. évf. — Iványi István: Szabadka tört. I.

6. *Az önkényuralom évei.*

A magyarok menekülése.

Midőn a császári had július utolsó napjaiban Bács-Bodrog vármegyét megszállotta, a vármegyei tisztikar, melyet még gróf Batthyány Kázmér nevezett ki, sietve hagyta el helyét. Haynau bosszúja, vérszomjas kegyetlenségei, megelőzték jövetelét. A mint a magyar fegyverek csillaga hanyatlóban volt, azok, a kik a nemzeti ügy mellett kitartottak, többé nem érezhették magukat biztonságban. Menekült mindenki, a merre tudott. A vármegyei tisztikar példáját követték azok a városi tisztviselők is, a kiket a nemzeti kormány helyezett hivatalukba.

Egy-két nap alatt a közigazgatás és a jogszolgáltatás teljesen megszűnt; nem volt sehol senki, a ki a zavarteljes helyzet közepette intézkedett volna. Csak a szerteszét kóborló császári katonaság képviselte a gyűlölt önkényuralmat.

A vármegye legnagyobb része a közel másfél évig tartó polgárháborúban elpusztult. Zenta, Óbecse, Bácsföldvár, Szenttamás, Kovil, Kula, Temerin, Verbász, Cservenka, Kishegyes, Feketehegy, Káty, Zsablya és más helységek romjai jelezték a polgárháború iszonyait. Újvidék, melyet a péterváradi őrség Jellasich támadása alkalmával halomra bombázott, szintén romokban hevert. Zombor, bár megmenekült a teljes pusztulástól, a szerb esőcselék fosztogatásainak színhelye lett.

A vármegye előkelő, vagyonos családai, különösen azok, a kik a régi konzervatív párthoz tartoztak, még idejekorán elmenekültek. Egy részük Badenben vonta meg magát. Itt tartózkodtak többek között Rudics József, Piukovics Ágoston, gróf Széchen Antal, báró Rédl Gyula és Imre és ide jött később Bezerédj Miklós is, míg a többiek, mint Latinovits Károly másodalispán, Pécsre menekültek.

Közigazgatási szervezet.

A világosi fegyverletétel hírére gróf Nugent Laval alezredes aug. 16-án Németbolyban kelt rendeletével Bács-Bodrog vármegye ideiglenes teljhatalmú biztosává Latinovits Károlyt nevezte ki, a kivel még márczius 30-a után, Zomborból Baranyába történt visszavonulása alkalmával, ismerkedett meg. Latinovits elfoglalta állását és hozzálátott a közigazgatás szervezéséhez. Az alispáni állásban Piukovics Ágostont, valamint az 1848 előtt szolgált szolgabírákat hivatalaikban megerősítvén, Zomborban Virter Ferenczet, Baján Sámuel Józsefet nevezte ki bírónak, szeptember 25-én pedig személyesen megjelenvén Szabadkán, ott városi közgyűlést hirdetett. Itt kinyilvánította, hogy ő Magyarországon nem ismer más nemzetiséget, mint a magyart, a többit pedig csak külön népfajnak tekinti. Ezután elrendelte a tisztújítást az 1848. törvények alapján, addig pedig Antunovits volt főszolgabírót nevezte ki ideiglenes polgármesterré.

Latinovits, mint általában a konzervativek, abban a hiszemben volt, hogy az udvar a forradalmi párt leverése után vissza fogja állítani az 1847-iki alkotmányt. Megtévesztette őket az is, hogy az önkényuralom első napjaiban a megyei hatóságok puszta és üres elnevezése is megmaradt. Ámde csakhamar keserű kiábrándulás követte jóhiszeműségüket.

A szerbek, noha a világosi fegyverletétel idejében a titeli fennsíkon kívül Bács-Bodrog vármegyében többé már mitsem tartottak megszállva, sőt Jellasich kudarcza következtében nagy részük a Duna jobb partjára szorult, a nemzeti küzdelem leveretése után mégis mindegyre hangosabban követelték hűségük fejében a szerb vajdaság felállítását. Ebbeli törekvéseiknek első sikere Nikolits Izidornak császári királyi főkormánybiztossá történt kinevezésében nyilvánult meg, a ki Latinovits helyét október 10-én elfoglalta.

E kinevezés a vármegyében, a szerbek kivételével, általános elégületlenséget keltett. Maga a császári katonaság sem rokonszenvezett a szerb uralommal.

Még 1849 telén, mielőtt Windisch-Grätz megindította volna Budapestről hadait a honvédsereg ellen, megjegyezte egyik felterjesztésében, hogy a szerb vajdasággal még sok baj lesz, mert alig tették a szerbek lábukat Zomborba, máris a kamarai erdőket pusztították. (Millen. Tört. X. 424.)

A közvélemény Rudics József volt főispán felé fordúlt ; ő benne látta a bácskai magyarság megmentőjét a szerbek rémuralmával szemben. A vármegye hangadó körei tehát arra törekedtek, hogy Rudicsot megnyerjék a vármegye kormányzójának. Ebbeli törekvésükben váratlan támogatást nyertek a vármegyét megszálló katonaság részéről is. Fecondo őrnagy, szabadkai térparancsnok magához kéretvén Grosschmied Gábort, Vojnits Barnabással együtt Badenbe küldte Rudics meghívására, de e küldöttség eredménytelenül járt el, mert Rudics nem volt hajlandó a vármegye kormányát átvenni.

Elfogatások.

Nikolits Izidor cs. kir. kerületi főbiztos, átvevén hivatalát, szózatot intézett Bács-Bodrog kerület (!) lakosságához, melyben „az egyenetlenség és lázadás szomorú eredményeire hivatkozva, a népeket testvéries, békés együttlakásra szólítja fel az osztrák sas védszárnyai alatt, valamint rendületlen hűségre az uralkodó ház és a császár iránt." Egyúttal azonban hozzáfogott a szabadságharczban részesek elfogatásához. Október 14-én bekövetelte a szabadkai vésztörvényszék irományait, de mivel ezeket a császár hadsereg jövetelének hírére megsemmisítették, Szabadka város csak a rögtönitélő bíróság iratait tudta néki átszolgáltatni. (Iványi: Szabadka tört. I. 497.) Nikolits a vármegyében tanyázó dzsidásokkal fogatta össze a gyanúsakat, mely végből a katonaság éjjel-nappal portyázott a helységekben. Akkor, a mikor Latinovits Károly körlevelét kibocsátotta, az elmenekültek közül sokan visszatértek. Hazajöttek a fegyverletétel után azok a honvédek is, a kik nem tartoztak Görgey seregéhez. A visszatértekre azonban szomorú sors várt. Alig értek haza, a katonaság összefogdosta őket, egy részüket Zomborba küldte, a hol a megyeház börtönében zárták el őket. 1850 április havában nagy részüket Temesvárra szállították, Hoffmann Mihályt, Putnik Bélát és Lénárd Mátét pedig Pestre, az Újépületbe. Az elfogott honvédek legnagyobb részét a császári hadseregbe sorozták be, egy részüket pedig, mint Czorda Bódogot, Vojnits Hajdú Gézát, Szucsics Bélát stb. Olaszországba szállították. Az Antunovits testvéreket azonban nemsokára hazabocsátották.

Az elfogatások eme napjaiban érkezett a vármegyébe az aradi kivégzések híre. A 13 aradi vértanú között volt Schweidel József honvédtábornok, a kit a hadbíróság kötélhalálra itélt, de azután kegyelem útján agyonlövetett. A zombori származású Schweidel az 1848—49-iki önvédelmi harcz folyamán nem szerepelt Bács-Bodrog vármegyében, de családja előkelő helyet foglalt el a vármegye, de különösen Zombor város társas életében; nővérei a vármegye két előkelő családjába, a Latinovits és Vojnits családba mentek férjhez s így Schweidel vértanú-halála megdöbbenést keltett vármegyeszerte. Az aradi kivégzések hírére már senki sem érezte magát többé biztonságban, s a kiket még nem fogtak el, azok elmenekültek.

Szerb Vajdaság.

Míg a rémuralom áldozatait szedte, azalatt Bács-Bodrog vármegye lakossága növekvő aggodalommal tekintett a jövő elé. A szerb vajdaság felállításának híre, mely a világosi fegyverletétel óta mindegyre határozottabb alakot öltött, ismét felébresztette a szerb uralom rémképét. Nem csoda, ha különösen a magyarság mindent megkísérlett, hogy a vajdaság felállításának terve elejtessék. Az egyes községek elüljárói Latinovits Károly beleegyezésével felségfolyamodványokat intéztek a vajdaság felállítása ellen. E folyamodványokat október hó közepén Latinovics egybegyűjtvén, azzal az utasítással adta át Grosschmied Gábornak és Dévay Imrének, hogy utazzanak fel Bécsbe és kövessenek el minden lehetőt a szerb vajdaság felállítása ellen. Grosschmied és Dévay Bécsben Rudics volt főispánt és a konzervatívoknak ott tartózkodó vezérférfiait kérték fel közbenjárásra; de ezalatt, november 18-án, megjelent a legfelsőbb kézírat, mely a vajdaság felállítását elrendelte, mire a kiküdöttek haza siettek.

Az 1849 november 18-án kibocsátott pátens elrendelte, hogy az eddigi Bács-Bodrog, Torontál, Temes, Krassó vármegyék, továbbá Szerém vármegyének a rumai és illoki kerülete által alkotott terület, egyelőre külön közigazgatási terület legyen, melynek igazgatását közvetetlenül a bécsi minisztérium alatt álló országos hatóság végezze. Ez a terület Szerb Vajdaság és Temesi Bánság nevet viseljen. Közigazgatását egyelőre a Temesvárt székelő ideiglenes kormány-

fönökre (Landeschef) ruházták. A rumai és az illoki járások, valamint Bács-Bodrog és Torontál vármegyéknek leginkább szerbektől lakott területe, e tartomány külön kerületeként alkották a szerb vajdaságot. A nagyvajda czímet maga a császár vette fel, míg a közigazgatási főnök az alvajdai rangot nyerte.

Mivel Magyarország ekkor katonai diktatura alatt állott, e szervezet csak ideiglenes jellegű volt s nagyon rövid ideig tartott. A vajdaság élére báró Mayerhofer Nándor, a magyarok egyik legádázabb ellensége került, a kit november 1-én a temesvári kerület katonai parancsnokává neveztek ki. A tartományt két kerületre osztották fel. A bács—szerém—torontáli kerület élére Nikolits Izidor, az eddigi cs. kir. főbiztos került; alatta állott a kormánybiztos, vármegyei főnök czimmel. Az előbbi megyei tisztviselőket egyelőre megtartották. Minden hivatalnoknak előbb a zombori, később a temesvári haditörvényszék előtt kellett magát tisztáznia, s csak ha a felmentő bizonyítványt megkapta, kérhette ki a fizetését. A vármegyei törvényszékek és bizottmányok természetesen megszüntek, mivel az ország ostromállapotba volt helyezve, a lakosok a haditörvényszéknek voltak alávetve.

Katonai rémuralom.

Míg az önkényuralom a közigazgatásban nagynehezen elhelyezkedett, azalatt a haditörvényszékek szünet nélkül működtek. Midőn Haynau még 1849 szeptember havában felhívta a volt cs. kir. tiszteket, polgári és katonai hivatalnokokat, az országgyülés tanácskozásaiban 1848 október 8 után résztvett képviselőket, vezéreket, kormánybiztosokat és a forradalmi törvényszék tagjait, hogy három hónap alatt a haditörvényszékeknél jelentkezzenek, mindenki tudhatta, hogy mit várhat. Azok, a kik elmenekültek, külföldön bújdostak, vagy itthon rejtőztek el. De a rémuralom, mely vérpadra kivánt hurczolni mindenkit, a ki a nemzeti küzdelemben részt vett, nem nyugodott meg. A „Magyar Hirlap", a kormány hivatalos lapja, már 1850 január első napjaiban közzétette a pesti haditörvényszék köröző levelét, melyben többek között Mészáros Lázár volt hadügyminiszter, továbbá Zákó István és Agaffi, másként Allaga Imre bácsvármegyei országgyűlési képviselők 90 nap leforgása alatt a pesti haditörvényszék előtt leendő megjelenésre szólíttattak fel. Ámde Mészáros az elsők közé tartozott, a kik Oláhország felől török területre léptek és mikor a felhívás megjelent, már biztonságban volt. Ellenben Zákó és Allaga a haditörvényszék elé kerültek. Zákó István, a rigyiczai kerület képviselője, a ki a szabadságharcz kitörésekor a harczmezőre sietett, ritka vitézségével alezredesi rangig küzdötte fel magát. Márczius hó elején, tehát a támadóhadjárat megkezdésekor, Damjanics tábornok hadtestében dandárparancsnok volt. Mikor Kossuth Görgeyt hadügyminiszterré nevezte ki, az ő kiséretében eljött Debreczenbe, mely alkalommal országgyűlési képviselőként ő is résztvett a békepárt tanácskozásaiban, mely az április 14-iki határozat visszavonását tűzte ki czélul. Az orosz betörés azonban ismét a harcztérre szólította s a további hadjáratokban Görgey parancsnoksága alatt álló feldunai seregben az I. hadtestben dandárparancsnok lett. Midőn Görgey a fegyverletétel iránt alkudozásba lépett az oroszokkal, ő is részt vett az augusztus 11-ikén Váradon tartott tábornoki és törzstiszti értekezleten, mely az oroszok előtt való fegyverlerakást elhatározta. A fegyverletétel után, mint volt honvédet, a császári seregbe sorozták, de alkalmatlannak találtatván, elbocsátották. Mint képviselőt a haditörvényszék egy évi várfogságra itélte, de kegyelmet nyert. Allaga Imrét a haditörvényszék kötél általi halálra itélte, de Haynau, visszahívása előtt, 1850 július 31-én neki is megkegyelmezett.

Azok, a kik a szabadságharcz alatt a vármegyében működtek, leginkább a temesvári haditörvényszék elé kerültek. A temesvári haditörvényszék azonban nagy tért engedett a személyes befolyásoknak és a közbenjárásoknak. Így Aszt Nándor, a vármegye főjegyzője, a ki a függetlenségi nyilatkozatra a kormányhoz intézett feliratot szerkesztette, csodálatosképen megmenekült az elitéltetés alól. Putnik Béla, volt alispánt, a kit még elitéltetése előtt szabadlábra helyeztek, jószágelkobzásra itélték. Putnik Béla azonban birtokait annyira megterhelte, hogy a vagyonelkobzás teljesen illuzóriussá vált. Legnagyobb beszámítás alá estek a vésztörvényszék tagjai, a kik közül Hoffmann Mihályt és Lénárd Mátét kötél általi halálra itélték, de kegyelem útján a halálos itéletet 18, illetőleg 15 évi sánczmunkára változtatták át. Pilaszanovits József vésztörvényszéki elnök, a kit 10 évi fogságra s vagyonelkobzásra itélték, Józsefstadtban töltötte ki büntetésének egy részét; de később ő is kegyelmet nyert s elkobzott vagyonát is

visszakapta. Ugyancsak Józsefstadtban volt elzárva Mamuzsits Alajos vésztörvényszéki bíró is, a kit a haditörvényszék négy évi fogházra itélt, továbbá Schweidel Albert, Schweidel József honvédtábornok, aradi vértanú fia is, a ki a honvédhadseregben kapitányságig emelkedett. A haditörvényszék, mint volt császári tisztet, 18 évi várfogságra itélte, de utóbb ő is kegyelmet nyert.

Azok a férfiak, a kik Pesten az Újépületben voltak elzárva, remény és kétség között élték napjaikat. 1850. év tavaszán Haynau, e vérengző szörnyeteg, mintha megsokallotta volna a kiontott vért, kezdett a szelídebb irány felé hajlani. Így már Végh Bertalant, a bácsi lovas nemzetőrség őrnagyát, a kit az aradi haditörvényszék golyó általi halálra itélt, 10 évi várfogságra kegyelmezte. Midőn azonban Bécsben Haynau visszahívását elhatározták, sietve meghagyta a hadbíráknak, hogy a debreczeni országgyűlésen résztvett képviselők itéletét 24 óra alatt készítsék el. A haditörvényszék engedelmeskedve a parancsnak, mintegy 30 halálos itéletet hozott. Haynau a felmentést tartalmazó legfelsőbb elhatározás felbontása előtt sietett megkegyelmezni az elitélteknek. Ekként állott boszút bécsi ellenségein.

A megkegyelmezettek között volt Bíró Antal szabadkai ügyvéd és képviselő, továbbá Hauke Albert zombori polgármester, Herrmann Gáspár Újvidék városi tanácsos, Korics Gáspár zombori házbirtokos, Latinovits Mór és Vörösmarty Mihály, mindannyian országgyűlési képviselők. Ugyanekkor változtatta 18 évi nehéz vasban töltendő sánczfogságra Rákóczi-Parchetich Hugó országgyűlési képviselő halálos itéletét. Haynau kegyelmi ténye óriási hatást keltett Magyarországon. Bécsben, hogy a hatást ellensúlyozzák, újabb megkegyelmezéseket határoztak el, melyeket a „Magyar Hirlap" július 31-iki száma tett közhirré. (Magyar Hirlap 1850. évf. 40., 111. és 221. számok.)

Polgári abszolutizmus.

Haynau távozásával a katonai diktatura helyet adott a polgári abszolutizmusnak, mely 1850 közepétől 1854 elejéig tartott. A tartományi igazgató Mayerhofer maradt, a kit az uralkodói kegy 1850-ben bárói rangra emelt, de rövid idő múlva ő is kegyvesztetté lett és 1851. augusztus 16-án felmentették állásától. Helyét gróf Coronini-Cronberg János altábornagy foglalta el.

A katonai diktatura megszüntével az igazságszolgáltatás is új szervezetet nyert. Névery cs. kir. kormánybiztos a törvénykezést a közigazgatástól még 1850-ben teljesen elkülönítette. Zomborban és Újvidéken, mint kerületi főhelyeken, cs. kir. tartományi törvényszékeket állított fel s minden járásban cs. kir. járásbíróságot szervezett. A provizórium alatt vette kezdetét a telekkönyvek behozatala, és minden kerületi székhelyen cs. kir. pénzügyigazgatóságokat és adóhivatalokat állítottak fel. A zombori pénzügyigazgatóság 1850 deczember 5-én, az újvidéki 1852 november 1-én kezdte meg működését. Az adóhivatalok 1851. márczius 1-én léptek életbe. A pénzügyigazgatás 1854 január 31-én kelt miniszteri rendelettel nyerte végleges szervezetét. E szervezet értelmében a következő helységekben voltak adóhivatalok : 1. a zombori pénzügyigazgatóság területén : Zombor, Szabadka, Apatin, Baja, Kula, Zenta ; 2. az újvidéki pénzügyigazgatóság területén : Újvidék, Óbecse, Illok, Palánka és Ruma helységekben. Az 1850. január 18-án kelt rendelet léptette életbe a zsandárság intézményét. A vármegye területe a temesvári zsandárkerülethez tartozott. Egyes őrsparancsnokságok Zombor, Újvidék és Óbecse helységekben voltak. Újvidéken és Szabadkán ezenkívül még katonai rendőrséget is szerveztek. Az előbbi helyen egy káplár, 10 közember, az utóbbin egy őrmester, egy káplár és 14 közember őrködött a közbiztonságre.

1852-ben Bach Sándor osztrák miniszterelnök már elérkezettnek látta az időt, hogy az új kormányzati rendszer eredményeit bemutassa az uralkodónak. I. Ferencz József 1852 nyarán tette meg az első körútját Magyarországon, mely alkalommal Újvidékre is ellátogatott. Az uralkodó, Erdélybe menet, július 13-án indult el Budáról Albrecht főherczeg társaságában hadi gőzösön, s július 14-én ért a Dráva torkolatához, hol a hajó az éjjelre horgonyt vetett. 15-én reggel a hajó tovább folytatta útját Újvidék felé, hova $^1/_2$12 órakor érkezett meg. Újvidék városa fényes fogadtatást rendezett az uralkodónak.

A város újjáépítése, mely 1851-ben vette kezdetét, ekkorra már hatalmas lépéssel haladt előre. A kormány meg lehetett elégedve a fogadtatással, melylyel igazolni akarta az uralkodó előtt, hogy a szerb nép meg van elégedve az új kormányrendszerrel, s hogy a magyarok is beletörődtek sorsukba. Az Újvidéken rendezett ünnepségeken megjelent a papság és az 1848 előtt szerepet vitt vár-

megyei nemesség, különösen a konzervatív családok, de képviselve voltak a városok is. A fogadtatás után az uralkodó lóra ült és fényes kíséretével átlovagolt a lombokkal díszített hídon Péterváradra, a hol többek között Kniesanin, 1849-iki szerb felkelő-vezér tisztelgését fogadta. Július 16-án az uralkodó szemlét tartott a titeli sajkás-zászlóalj fölött, majd Titelbe kocsizott s ott hajóra ülve, Zimonyba folytatta körútját.

A körút fényesen sikerült és a kormány meg lehetett elégedve a magyarok magatartásával, mert a félhivatalos és a hivatalos sajtónak burkolt nyilatkozataival sikerült a közönséget félrevezetni. Mindenki a dolgok jobbrafordultát várta és a reménykedők már-már általános amnesztiáról és az ideiglenes kormányzat megszünéséről ábrándoztak. A vérmes remények azonban füstbe mentek. Már az 1853 január 19-én kelt rendelet értelmében Magyarország új közigazgatási szervezetet nyert. Bácskában ugyan 1853 elején széltében beszélték, hogy a vajdaság magyar része az anyaországhoz fog visszacsatoltatni, de az 1853 április 11-én kiadott hivatalos Temesvárer Zeitung ezt erélyesen megczáfolta, s hogy elejét vegyék a szállongó híreknek, a vajdaságban már 1853 május havában megkezdték a szervezés munkáját ; mindamellett a közigazgatás és az igazságszolgáltatás végleges szervezete csak a minisztériumnak 1854 február 1-én kel rendeletével lépett életbe. Az új szervezet értelmében a szerb vajdaság és a temesvári Bánság részére Temesvárt helytartóságot állítottak fel és élére katonai kormányzót neveztek ki. Az egész tartományt 5 kerületre osztották fel és ez öt kerület közül a zombori és az újvidéki foglalta magában az egykori Bács-Bodrog vármegyét. A kerületeket járásokra osztották. Az újvidéki közigazgatási kerületben a következő járási hivatalok voltak : Újvidék város, újvidéki közigazgatási járási hivatal, óbecsei, illoki, palánkai és rumai vegyes járási hivatalok. A zombori kerületben két közigazgatási és négy vegyes járási hivatal volt. Közigazgatási járási hivatalok voltak : Zomborban és Szabadkán. Vegyes járási hivatalok : Apatinban, Baján, Kulán és Zentán. Az igazságszolgáltatás tekintetében a beosztás megegyezett a közigazgatáséval. A vármegye területén két úrbéri és két kerületi törvényszék volt, Újvidéken és Zomborban. A kerületi törvényszékek alatt állottak a járásbíróságok. Minden kerület székhelyén úgynevezett városilag kiküldött járásbíróságok működtek, mert a városok bírói hatósága a végleges rendezés után megszünt. Ott, a hol vegyes járási hivatalok voltak, ezek látták el a járásbíróság teendőit.

Mindamellett a szervezés munkája nem ért véget ; folyton újabb és újabb rendeletek jöttek és a kisérletezés nem szünt meg, a rendszer bukásáig. A szerb vojvodina szervezete a legmerevebb központosításon alapult önkényuralom volt. E rendszer főtörekvése oda irányúlt, hogy a különböző népfajok közül egyik se jusson túlsúlyra, ennélfogva teljesen nélkülözte a nemzeti jelleget. Hivatalnokai legnagyobbrészt csehek és németek voltak és a hivatalos nyelv is a német volt.

Báró Mayerhofer, volt tartományi főnök, még 1849 őszén kijelentette Macskovics Benedek szabadkai városi kapitány előtt, hogy az ő feladata leend az itt lakó ellenséges népeket kiegyeztetni, egyúttal úgy is nyilatkozott, hogy az itteni összes nemzetiségek mind egyenrangúak és a szerbek nem fognak uralkodni a többiek fölött. Ezen a czímen azután a német nyelvet erőszakolták a különböző nemzetiségekre s az idegen hivatalnokok sáskaserege garázdálkodott itt, zsarnok módjára üldözve mindent, a minek nemzetiségi színezete volt. (Iványi : Szabadka tört. I. 509.)

Nem csoda, hogy e rendszert épen a szerbek utálták meg legjobban. A szerbek már 1849. év végén zúgolódni kezdtek ; de mivel a vezérek bőkezű jutalmakban részesültek, belenyugodtak a sorsukba. A mint azonban az önkényuralom sok tekintetben egyenlő sorsban részesítette őket a legyőzött magyarokkal, feltámadt közöttük az elégületlenség, mely már az uralkodó 1852. évi körútja alkalmával is megnyilvánult. A közigazgatás végleges szervezésekor a szerbek is belátták, hogy 1848-iki törekvéseik nem mentek teljesedésbe, hasztalan küzdöttek 1848—49-ben a magyarok ellen, mert tulajdonképen mitsem kaptak ; így azután a faji ellentétek kiélesedtek, melyek nem a magyarság, hanem a közös ellenség : a németesítés ellen fordultak. Mikor azután belátták küzdelmük meddőségét, lassan-lassan ők is a szenvedőleges ellentállás terére léptek.

Ezzel az önkényuralom sorsa eldőlt. Habár a nemzet legnagyobb része, Deák Ferencz példája után indulva, már az önkényuralom kezdetén a szenvedő-

leges ellentállás terére lépett, mégsem csekély azoknak a száma, kik az elnyomatás éveiben is hivatalt vállaltak. A hivatalnoki kar, mint már említettük, legnagyobb részben a csehek és a németek sorából került ki; a hivatalfőnökök leginkább áthelyezett osztrák hivatalnokok voltak, de azért a szerbek és a magyarok közül is akadt néhány hivatalfőnök. Az újvidéki kerület főnöke Trnka János helytartósági tanácsos volt, mellette a középpontban, az 1856 és 1859. évi hivatalos tiszti czímtárban csak egy magyar nevű hivatalnokot találunk, Rónay Amadét. A palánkai járási hivatal tisztviselői között is szolgált két magyar: Rudics Sándor és Nagy Mihály. A zombori kerületben a hivatalnoki karban a magyar elem már nagyobb tért foglalt. A kerületi főnök Petrovics Pál ugyan szerb származású volt s szerémségi kereskedőből emelkedett a zombori kerület élére, a hol az ottani úrbéri törvényszék elnöke is volt. Mellette működtek a központban Keresztes Ignácz és Trencsényi András. A zombori kerülethez tartozó járási hivatalokban még az 1848 előtti korszakban szolgált vármegyei tisztviselők, illetőleg ezeknek családtagjai sorából is találunk néhányat. A zombori járási hivatal főnöke Aranyossy Ferencz volt, mellette Drakulics Gábor működött járási segédként. Az apatini járás főnöke Sánta István volt, ki mellett Knézy József és Rácz József szolgáltak. A bajai járás élén Mandics Tivadar, Kulán Velicskovics Tivadar, Zentán Rigyicsky Szvetozár állott. Szabadkán Almási Antunovits Pál volt a polgármester, a kit még Nikolits Izidor előteszjesztésére 1849 november 26-án neveztek ki, s a ki állását az új szervezés alkalmával is megtartotta. Zomborban 1856-ban Lallosevits István volt a polgármester. *Magyar hivatalnokok.*

A kerületi törvényszék tagjai között is kevés volt a magyar. Az első ideiglenes szervezés Névery Sándor cs. kir. kormánybiztos érdeme, a ki itt jobban megválogatta az embereket, mint a közigazgatásnál, de ép ezért csak nehezen tudott alkalmas bírói testületet összehozni. Az első ideiglenes törvényszék elnöke Piukovics Ágoston, mellette többek között Latinovits Benjamin, Karácsony Lipót, Kardos János, Kuluncsics István, Albrecht József és Macskovics József működtek törvényszéki bírákként. Ezeknek a legnagyobb része azonban csak abban a reményben foglalta el állását, hogy az önkényuralom csak ideig-óráig fog tartani; a végleges szervezés alkalmával meg is váltak állásuktól; Piukovics Ágostont pedig Lugosra helyezték át. A végleges szervezés alkalmával az újvidéki kerületi törvényszék elnöke Zerin József, Zomborban pedig Popovits Márk lett. Az újonan kinevezett bírák közül csak nagyon kevés volt magyar, míg a járásbírák legnagyobb része a megyebeliek közül került ki. Az úrbéri törvényszékek tagjai Újvidéken és Zomborban mind magyarok voltak. Az újvidéki úrbéri törvényszék elnöke Zerin József ugyan idegen származású volt, de a törvényszéki bírák: Marsó Alajos, Dubravay János, Rónay Amadé, mind magyarok voltak. Hasonlóképen Zomborban is, hol a Petrovics Pál elnöklete alatt álló úrbéri törvényszék ülnökei Heinrich Pál, Kovachevich Alajos és Virter Ferencz voltak.

A mily gyűlöletes volt e korszakban a közigazgatás, ép oly elismerést érdemel az igazságszolgáltatás, melynek szervezése körül nagy érdemeket szerzett Simonovits Ignácz, a temesvári főtörvényszék elnöke, a ki nemcsak a legkitűnőbb bírákhoz tartozott, de ritka szervező tehetség is volt.

*

Az újonnan szervezett közigazgatásnak első teendője volt a birodalom pénzügyei rendezése czéljából 1854-ben június 16-án kiírt önkéntes kölcsönre szükséges aláírások gyűjtése. Hogy ez mentül kedvezőbb eredményt mutasson fel, az aláírók részére különféle kedvezményeket helyeztek kilátásba, sőt a kormány újabb bűnbocsánatot eszközölt ki az elítéltek számára. A szabadonbocsátottak között volt Hoffmann Mihály, a vészbíróság tagja, kinek rabságából 8 évet engedtek el, továbbá az 1853. évi elítéltek közül Sztrilich Sándor és Vukovics Simon, a kik szintén hosszas börtönre, illetőleg sánczmunkára voltak elítélve. A sok lótás-futás és a lakosságra gyakorolt nyomás eredménynyel is járt, a mennyiben a Vajdaságból és a Bánságból 70 milliót írtak alá. Szabadka egymaga 700.000 forintot tartozott adni a kölcsönhöz. *Újjászervezett közigazgatás 1854.*

1854. évtől kezdve az önkényuralom kezdett a szelídebb irány felé hajlani. Április 11-én beszüntették az ostromállapotot és 1856-tól kezdve a társadalom terén is szabadabb mozgást engedélyeztek.

Mikor ő felsége 1857-ben második magyarországi körútjára indult, a vajdaság fényes küldöttséget választott, mely az uralkodót Szegeden üdvözölte volna;

de Zsófia főherczegnő halála következtében a körút félbemaradt. A következő évben azután báró Schmidburg Viktor helytartósági alelnök tett körútat, mely alkalommal Szabadkát is meglátogatta.

Társadalmi mozgalmak.

A vajdaság az önkényuralom kezdetén nem adott egyesületek alakítására engedélyt, sőt a fennállókat is betiltotta. A szabadkai Olvasókör 1850-től 1856-ig szünetelt, míg Zomborban magánlakásokban volt kénytelen meghúzódni. Sok alázatos folyamodványba került, míg végre a kormány megengedte a társaskörök alakulását. 1856-ban a zombori magyar olvasókörnek 35 tagja volt, 1858-ban, mikor Dévay Imre volt a kör elnöke, a tagok száma nem növekedett. A bajai társaskörök már népesebbek voltak. Az 1836-ban alakult „Olvasó-egylet"-nek, melynek Kardos Dániel volt az elnöke, 1856-ban 94 tagja volt; az 1822-ben alakult „Casino Egylet"-nek pedig 181. Az utóbbinak 1856—58-ban Alföldy István volt az elnöke. Zomborban a szerbeknek is volt „Olvasó körük", melynek elnöke Athanaczkovics Trifon volt. Ujvidéken 1858-ban csak a polgári lövész-egyesület és a görög-keleti lelkészek özvegyeinek és árváinak nyugdíj- és gyám-egyesülete állott fenn. Olvasó egyesület alakult Ujverbászon is, elnöke Ráth Ferencz volt. 1858-ban Zomborban és Baján dalegylet alakult, Szabadkán és Baján pedig jótékony nőegyesületek. A bajai nőegylet, melynek elnöke Latinovits Anna volt, 1856-ban 15 tiszteletbeli és 48 rendes tagot számlált.

1858-ban már mindegyre jobban bebizonyosodott, hogy az eddigi rendszerrel nem lehet kormányozni. A Bach-korszak szerencsétlen külpolitikája csakhamar a rendszer teljes bukását vonta maga után. A mint a kormány engedékenyebbé vált, a nemzeti visszahatás, habár még csak nagyon ártatlan alakban, máris megnyilatkozott. Ily ártatlan tüntetésszámba ment, hogy Mukics Ernő, Bíró Antal és Mukics Aurél 1858-ban Szabadkán gyászmisét tartattak Császár Ferencz magyar költőért. Ezt a felső hatóságok politikai tüntetésnek vették, s midőn gróf Coronini kormányzó Szabadkán átutazott, a gyászistentisztelet rendezőit irgalmatlanul lehordta. (Iványi i. m. I. 516.) Ekkor már a városi tanács tagjai sem igen tartottak az önkénytől. Mutatja ezt Szabadka város eljárása is, mely, midőn a községi rendtartás fölötti tanácskozásra Zomborcsevics Vinczét küldte Temesvárra, utasításul adta neki, hogy a szerb vajdaságnak az anyaországba való visszacsatolását és az alkotmány visszaállítását pártolja.

Az olaszországi hadjárat hatása alatt a kormány többé nem akadályozhatta meg a nemzeti ellenhatás nyilvánulását. Midőn 1859 október 27-én az ország Kazinczy Ferencz születésének századik évfordulóját ünnepelte, Szabadka város magyar érzelmű fiai a városi színházban díszelőadást rendeztek, mely alkalommal a Szózat és a Hymnus eléneklése után, Szabó József szintársulata Szigligeti egy színművét és Császár Ferencz „A Kúnok" czímű dalművének a II. felvonását adta elő. A díszelőadást követő lakomán Karvázi Zsigmond és Czorda Bódog a nemzet és irodalmának felvirágzására mondtak pohárköszöntőt. Mukics Ernő pedig egy emlékkönyvet adott ki az ünnepélyről. Mikor a Magyar Tudományos Akadémia elnöke Szabadkát adakozásra szólította fel, a város 1860 január havában az Akadémia palotájának építésére 5000 forintot szavazott meg, az Akadémia alapjának gyarapítására pedig ugyancsak 5000 forintot adott. Az Akadémia alapjára vármegyeszerte megindult a gyűjtés, de a kormány közegei nem jó szemmel nézték a nemzeti mozgalmakat. Zomborban a fiatalság, mely mindegyre merészebben kezdett megnyilatkozni, élénk összeköttetést tartott fenn az emigráczióval, mely titkos útakon sietett értesíteni az elégületleneket a külföldi eseményekről. A zombori magyar olvasókör volt gyűlhelye az akkori kormány elleneseinek. Szabadka városban is mindegyre élénkebbé vált a hangulat. A városi tanács egy alkalmat sem mulasztott el, hogy hazafias érzületének kifejezést adjon. Az 1860. év Szent István napján Budapesten tartott körmenetben a város küldöttségileg képviseltette magát és ugyanekkor Szabadkán is nagy ünnepségek voltak, melyeket a nemzeti kaszinó és az iparosok köre rendezett. Bigot de St. Quentin gróf, az új polgári és katonai kormányzó, a ki 1860 június havában foglalta el állását, augusztus 26-án keményen megrótta a várost az augusztus 20-án rendezett ünnepségekért s a jövőben nagyobb szigorral fenyegetődzött.

Az erélyes fellépés nem is soká váratott magára. Mikor a Magyar Tudományos Akadémia alapja javára aláírásokat gyűjtöttek, a kormány elrendelte a gyűjtés lefoglalását. Zbanszky zombori polgármester le is akarta foglalni az egybegyűlt pénzt, de a gyűjtők neszét vették a dolognak s így a kísérlet meg-

1.

2.

3.

4.

5.

6.

Bács-Bodrog vármegye főispánjai.

1. Széchenyi Pál (1691–1710). — 2. Gróf Csáky Imre (1710—1732). — 3. Gróf Patachich Gábor Herman (1733–1745.) — 4. Gróf Csáky Miklós (1747—1751). — 5. Gróf Klobusiczky Ferencz (1751—1769). — 6. Gróf Batthyány József (1760—1776).

7.

8.

9.

10.

11.

12.

Bács-Bodrog vármegye főispánjai.

7. Gróf Hadik András (1776–1790). — 8. Ürményi József (1796–1802). — 9. Báró Podmaniczky József (1802—1823). — 10. Gróf Győry Ferencz (1829—1839). — 11. Báró Rudics József (1839—1848

hiúsult. A gyűjtött pénz lefoglalása azonban csak ürügy volt a további letartóztatásokra. A kormány ugyanis 1860 szeptember havában oly irányú mozgalomnak jött tudomására, melynek czélja lett volna a magyarországi szerbek és oláhok kibékítése és a felkelésnek katonai alapon való szervezése. A turini kormány és a magyar emigráczió, illetőleg annak képviselője, a „nemzeti igazgatóság" között oly egyezség történt, mely szerint Viktor Emanuel király, Ausztria megtámadása esetén, segédhadat küld Magyarországra s addig nem köt békét, míg Magyarország függetlenségét kivívta. Viszont a nemzeti igazgatóság Magyarországon felkelést szervez és légiót alakít, mely hivatva lett volna Magyarország délnyugati részein támadólag fellépni ; e czélból volt szükség a szerbek és oláhok megnyerése. (Millen. Tört. X. 606—607.) A bécsi kormány azonban mindezekről idejekorán értesülvén, elrendelte a gyanúsítottak elfogatását. Szeptember közepén elfogták Zomborban Aszt Nándor ügyvédet, Bajmokon Koczik Pált, Baján Fazekas Kristófot és Pap Zsigmondot, Szabadkán Czorda Bódogot és Mandics Márkot, továbbá Latinovits Vinczét, a kiket előbb Szegedre, majd onnan Józsefstadtba szállították. Bár a józsefstadti fogság nem volt szigorú s az elfogottak csakhamar visszanyerték szabadságukat, az elfogatások felháborították az országot, főleg azért, mert az egész dolgot bizonyos titokszerűség vette körül és senki sem tudta, hogy az elfogottak tulajdonképen mi okból vonták magukra az önkény haragját.

Az önkényuralomnak ekkor már meg voltak számlálva a napjai. 1860 október 20-án bocsátották ki azt a diplomát, mely a vármegyei önkormányzat visszaállításáról intézkedett. Míg a többi vármegyék örömittasan igyekeztek azon, hogy az önkormányzatot a saját kezükbe vegyék és az idegen tisztviselői kartól megszabaduljanak, addig Bács-Bodrog vármegye, mely az anyaországtól el volt szakítva, csak az 1861. év első napjaiban élvezhette alkotmányos jogait. A szerb Vajdaságnak az anyaországhoz való visszacsatolása tárgyában gróf Rechberg miniszterelnökhöz intézett legfelsőbb kézírat, mindenekelőtt hangsúlyozván azt, hogy Magyarország államjogi igényei a szerb alattvalók kiváltságaival és igényeivel összhangba hozandók, a visszacsatolás rendezésére gróf Mensdorff-Pouilly Sándor altábornagyot nevezték ki császári biztosnak, a ki november közepe táján érkezett Temesvárra és megbízatásának katonás gyorsasággal tett eleget. A hivatalos Wiener Zeitung 1860 deczember 29-iki számában közölte a deczember 27-én kelt legfelsőbb kéziratot, melylyel a szerb Vajdaság feloszlatása és az anyaországba való bekebelezése elrendeltetett.

Várm. önkormányzat visszaállítása.

A legfelsőbb kézirat megjelenéséről Szabadkán 1860 deczember 31-én délután értesültek. Másnap a polgárság házait fellobogózta, este pedig kivilágítást rendezett. Január 2-án Flatt András tanácsfőnök rendkívüli tanácsülést hívott össze, mely alkalommal ismertetvén a visszacsatolási rendeletet, állásáról lemondott. Erre közkívánatra Zomborcsevics Ferencz foglalta el az elnöki széket, a tanács pedig nyomban elhatározta, hogy a január 3-án tartandó gyűlésre Kuluncsics István, a város utolsó alkotmányos polgármestere is meghívassék. A január 3-án tartott közgyűlés, melyen Kuluncsics István elnökölt, hódoló feliratot intézett a királyhoz és egyúttal köszönetet szavazott Flatt Andrásnak tapintos hivataloskodása és a közvagyon tiszta kezelése körül szerzett érdemeiért. Január 6-án ünnepélyes hálaadó istenitisztelet volt, melyen a közgyűlés testületileg megjelent. Zomborban, hol csak néhány nappal később értesültek a Vajdaság visszacsatolását elrendelő kézirat megjelenéséről, január 9-én felhúzták a városháza tornyára a nemzeti lobogót s melléje tűzték a szerb zászlót, „Sloga" (egyetértés) felírattal. Délután a magyar olvasókörben egybegyűlt közönség lelkes hangulatban a vármegyeháza elé ment, melynek erkélyére szintén feltűzték a zászlókat. A „Szózat" elénekelése után a vármegyeház erkélyéről az ősz Dévay Imre, majd Aszt Nándor és Fratrics Péter tartottak szónoklatokat, este pedig lakoma zárta be az ünnepséget. Újvidékre január 10-én érkezett a Vajdaság visszacsatolásának híre. Jellemző a közhangulatra, hogy itt is, mint Zomborban, a szerbek együtt ünnepeltek a magyarokkal. A január 10-én tartott városi közgyűlésen a tisztikar lemondott, mire a közgyűlés vezetőjéül Hadusics Jánost kiáltották ki. A közgyűlés nyomban a jogfolytonosság elvére lépett s elhatározta, hogy az 1848-iki törvényeket veszi kiindulási pontul s az 1848-ban megválasztott képviselőket hivatalaikba visszahelyezi. De a községek is kivették részüket az ünnepekből. Így Apatin magyar érzelmű sváb lakossága január

13-án halaado istenitiszteletet tartott az alkotmány visszaállításának örömére, mely alkalommal a német ajkú lakosság magyarul énekelte a „Szózat"-ot.

Midőn január 15-én Rudics Józsefet nevezték ki főispánná, az önkényuralom tisztikarának a működése is véget ért. Nikolits Izidor tartományi főnök nyomban átszolgáltatta a vármegye régi pecséteit és ugyanakkor tisztelgett Rudicsnál Popovits Márk, a zombori törvényszék elnöke is. Az újonnan kinevezett főispán 1861 január 20-án indult el Almásról Zomborba, hogy a vármegyét régi jogaiba beiktassa. A főispánt díszes közönség várta. Megjelentek az 1848—49-iki honvédtisztek is, Kürthy István honvédezredes vezetése alatt. Este a város fényárban úszott, mely alkalommal a magyarok és a szerbek kibékülését jelző transparent is szerepelt, „egyesülve boldogulunk" felírattal. Másnap a főispán kíséretével a megyeházára ment, melyet nyomban lefoglalt és az erkélyre a vármegye színeivel ellátott zászlót tűzette ki. Január 22-én a főispán visszautazott Almásra s onnan Bajára, majd Szabadkára ment. Február 3-án a főispán ismét Zomborba utazván, 4-én és 5-én a megyebizottságok megalakítása tárgyában értekezletet tartott.

Február 6-án volt a vármegye közönségének első érdemleges közgyűlése. Mivel azonban a vármegyeháza rongált állapotban volt, a közgyűlést az egykori ferenczrendűek zárdájában tartották meg. A közgyűlést Antunovits János kalocsai kanonok nyitotta meg. Ezután Latinovits Lajos elnöklete alatt küldöttség ment a főispánért, a kit az egybegyűltek lelkes éljenzéssel fogadtak. A főispán az eskü után elfoglalta az elnöki széket és előterjesztette, hogy a jelen megyegyűlés czélja az 1848: XVI. törvényczikk 2. §-ának *a*) pontja értelmében, az állandó megyebizottmány megválasztása, mely addig is, míg az országgyűlés a törvényhatóságok rendezéséről intézkedik, mindama hatóságokat fogja gyakorolni, melyek a törvény értelmében a megye közgyűléseit megilletik. Erre felolvasták az első értekezleten elkészített bizottsági tagok lajstromát, melyet a közgyűlés egyhangúlag magáévá tett. A 900 tagot számláló bizottság névsorában a 127-ik helyen találjuk Deák Ferencz nevét is, a ki e megtiszteltetést márczius 12-én kelt levelében köszönte meg a vármegye közönségének.

Ezután következett az októberi diploma és az 1861 január 16-án kelt leírat megvitatása. Az első szónok Latinovits Vincze volt, a ki felíratot javasolt, melyben kimondassék, hogy a vármegye szorosan ragaszkodik az 1848-ik évi törvényekhez. Ezt követte Mártonffy Károly indítványa, a ki még tovább ment; ő többek között az októberi diplomát érvénytelennek kívánta nyilvánítani, egyszersmind kijelenteni kéri, hogy a vármegye az 1848-iki törvényekhez betű szerint ragaszkodik. Ez a felszólalás azután hosszas vitát vont maga után; végre Magyar Imrének azt az indítványát fogadták el, hogy a felírat ügyében szűkebb bizottság küldessék ki, mely a legközelebbi közgyűlésre javaslatot terjesszen elő. E nagy jelentőségű tanácskozásokra vonatkozólag az 1861-ik évi közgyűlési jegyzőkönyvekben a következőket találjuk feljegyezve:

Bizottmányi tag Latinovits Vincze úr ez alkalommal, történeti adatokkal támogatva, elősorolván Magyarország ezredéves alkotmányán három és félszázad óta az osztrák kormány által ejtett sérelmeknek csoportos lánczolatát s kiemelvén, miként Ő Felségének m. é. October 20-án k. Diplomáját oly ténynek tekinti, mely a fejedelmet, és a Nemzetet egyiránt kötelező erővel biró sanctio pragmatica eme két oldalú kötésnek a nemzet jogait biztosító pontjait sarkaiból tökéletesen kiforgatja, midőn nem csak az 1848-ik fejedelmileg szentesített, és hongyűlésen kívül meg nem másitható, módosítható vagy éppen megsemmisíthető törvények ellenére az 1847-iki állapotnak eltorzitott visszaállitását czélozza: hanem egyszersmind a magyar országgyűlés az öszves Nemzet független közegének egy eddig nem ösmert testület, úgy nevezett birodalmi tanács befolyásától függővé teszi: ugyanazért indítványoza, miszerint a megye határozatilag mondja ki: 1-ször, hogy alkotmányos működése terén az 1848-ki, fejedelmileg szentesitett törvényeket kiindulási pontul fogadja. 2-or, hogy ezek alapján semmi oly kormány elvet. és intézkedést, mely az 1848-ki törvényekbe ütközik, bár legyen az ideiglenes is, törvényesnek el nem ösmérheti. 3-szor, Mondassék ki: miként bizalmasan várja, és reményli Ő felségétol a külföldre menekült honfiaknak minden kivétel, szabad és bántalom nélküli hazatérhetését, minélkül Europa jelen válságos körülményei között az ország mai átalakulási korszakában minden igaz lelkű hazafitól óhajtva várt béke áldásait biztosítva lenni nem látja — s mivel — 4-er, a népnevelés, és vallási buzgalom főtápja az azt kezelőkben helyezett bizalom: ez oknál fogva fejeztessék ki azon általános óhajtás, miszerint a Jezus rendbeli szerzeteseknek, mint a nép egyetemes ellenszenvével bíró társulat, törvényeink értelmében az országbol legott távolitassanak el. — Továbbá inditványozá, hogy ezen 4. pont értelmében egy felírás Ő felségéhez terjesztessék fel, minek kapcsában felolvastatott, és meghirdettetett Ő cs. kir. felségének f. é. Nagyboldogasszon hava 16-ról 721. sz. a. Bécsben kelt leirata, minél fogva minthogy némely megyék a bizottmányok választásait arra használják fel, hagy azoknak tagjai közé egyéneket sorozzanak, kik a birodalom fennállásának, s az uralkodói jogoknak kiengesztelhetetlen ellenei, kik a külellenséghez csatlakozva, az ország

békéjét alattomos öszveesküvésekkel, s lázításokkal veszélyeztetik, miután továbbá az adórendszer jövő megállapítása körül elágazó nézetek tüzetes adómegtagadásra zsákmányoltatnak ki, és a legszükségesb átmeneti intézkedések, mellyeket a személyes és vagyonbátorság, s a magánviszonyoknak újabb bonyodalmaktóli megoltalmazása tett nélkülözhetlenekké, mellőztetni, s felforgattatni szándékoltatnak, — minthogy folyton egyes megyék a közbátorság fenntartásának ürügye alatt a nemzetőrséget a köznép terheltetésével fellállítani, és felfegyverezni készülnek, a megyebeli tisztviselők fizetéseinek szervezésénél pedig a kormányszékeknek kellő befolyását egészen mellőzik — a végre, midőn egy némely megyék magukat minden kormányzati behatáson kivül helyeztetik, és egy törvényes jogaik korlátain messze túlterjedo független állást követelve, már szinte minden államhatalmakat magokhoz ragadni nem átallanak: hivatkozva az 1790: 3-ik t.-czkre rendeltetik. 1-ör, hogy mindenütt, hol a birodalom határain kivül tartózkodó hűtlen, és felségsértő, vagy oly egyének választattak bizottmányi tagokul, kik a birodalom ellenségeihez szegődve Ő felsége, s az állam ellen jelenleg is vétkes merényleteket terveznek, ezen választások semmiseknek és érvényteleneknek tekintessenek. 2-or, megparancsoltatik: miszerint az egyenes adó behajtásának, s közvetett adózásoknak megakadályoztatására irányzott minden nemü közvetlen, vagy közvetett kisérletek vagy határozatok, s bárminemü adókivetések szoros felelet terhe alatt mellőztessenek, s minden efféle végzések rögtön megszüntetvén, ennek foganatosításáról a magyar kir. helytartótanácsnak haladéktalanul jelentés tétessék. 3-or, a jövő országgyülés megállapodásáig, s illetőleg az országbiró által teendő ideiglenes javallatok feletti intézkedésig minden határozatok érvényteleneknek nyilváníttatnak, mellyek a m. é. mindenszent hó 20-án kelt legfelsobb elhatározás által ideiglen fenntartott törvénykezési intézkedések megszüntetésére, vagy tevékenységük megzsibbasztására irányozvák ; — utasítván egyszersmind az országban létezo törvényszékeket, miként a még hatályban lévő törvényeket s szabályokat az említett időszakig pontosan és lelkiismeretessen alkalmazzák, miután ezek az országnak és egyeseknek érdekében véglegesen csak rendes törvényhozási tárgyalás útján változtathatnak meg. 4-er. Miután az 1848-ki törvényeknek átvizsgálása s illetőleg módosítása, megszüntetése, vagy megerősítése, úgy szinte azoknak m. é. Mindszent hó 20-án kelt legfelsőbb elhatározássali kiegyenlítése a f. é. Szt György hó 2-án öszvehívandó országgyülésére utasíttatott, s azoknak tettleges életbeléptetése olly kérdésekkel függ össze, mellyeknek egy oldalú elhamarkodott megoldása, az elmult idő alatt keletkezett viszonyokat és érdekeket veszélyeztethetné, s miután ezen törvényeknek hatályba léptetésükkel öszvekapcsolt kérdéseknek elhatározása legérettebb megfontolás és meghányás tárgya, mely sem egyeseket, sem egyes Megyéket nem illethet: ennél fogva az ezen törvények tettleges foganatosítása iránti minden kisérletek szigoruan megtiltatnak, s azok a legkomolyabb eszközökkel akadályoztatni rendeltetnek ; ha a megyék részéről ezen meghagyások ellenében ellenszegülés tapasztaltatnék, a bizottmányi ülések be fognak tiltatni, s maguk a bizottmányok felfüggesztetni, vagy feloszlattatni, mi a szükség úgy kivánván, anyagi hatalommal is foganatositandó lészen. A fennérintett indítvány s az imént kapcsolatban felolvasott k. leirat feletti hosszasb vitatkozások fonalán határoztatott : Ámbár Ő felségének m. é. Oktober 20-án kiadott k. „Manifestuma“ tekintvén azt, hogy az által az ország és nemzetnek alaptörvényileg biztosított függetlensége idegen érdekeknek alárendeltetett — a nemzet törvényes igényeit korántsem elégítette ki : mindazonáltal a megye közönsége folyton ama hiedelembe ringatta magát, miszerint Ő felségének Európa jelen válságos perczeiben az öszves birodalom nehéz viszonyaihoz képest tett kezdeményező intézkedése csupán átmeneti hidat képezend, mellyen Ő felségének koronás elődje által szentesített törvények védpaizsa alatt a nemzet egy leviharzott évtized keserves szenvedései után majdan alkotmányos átalakulásának boldogító országába bizton eljutni fog ; eme hiedelmét növelte mindinkább Ő felségének m. é. Deczemberben 27-én kelt e megye az anya házáhozi visszacsatolását elrendelő k. leirata. E tény az összves Nemzet átalyános óhajtásával találkozott, s e megye közönsége, különösen ez intézkedésben Ő felsége atyai gondoskodása, s a hü magyar nemzetet kiengesztelő legmagasabb szándékának további bizonyítékát látta ; minél inkább meggyőződve lőn, hogy a hazán ejtett legfőbb sérelemnek megszüntetése, vagyis a trónt, és nemzetet egy iránti erővel kötelező sanctio pragmatica ellenére Szent István koronájától elszakított részek. és megyék az anyaházáhozi visszaesatolása és keblezése, e szerént a közös haza csonkíthatlan területének mindenek előtti kiegészítése oly mulhatlan feltét, mi nélkül ezredéves alkotmányunk helyreállításának nagy munkáját sikeresen megoldani nem is lehet. Azonban midőn e megye magát ily kedvező kilátásokkal kecsegteté, nem kevés agálylyal értesült mai ülésében Ő felsége f. é. boldogasszon hó 16-tól 721 szám alatt kelt k. leirata tartalmáról, nem ugyan, mintha annak vádoló vagy intö szózata reá alkalmazható lenne ; de mivel abban oly vészteljes elvek magvai elhintvék, mik egy szebb jövő utánni reményének alig fakadozni kezdett virágaira fonyasztólag hatnak ; miután a megyei élet törvényes helyhatósági függetlenségét Democles kardja alá helyezik, s ismételt tönkre tevéssel fenyegetik. A megye Közönsége nem kivánván ez úttal sem a k. Diploma intézkedéseit közjogi szempontból elemezni, sem pedig a k. leirat indító okait megvizsgálni, de kötelességének ösmeri teljes meggyőződését tartózkodás nélkül kinyilvánítni, miszerint ha némely megyéknél az önkormányzás buzgósága a tizenegy évi kényuralom vaspálczája alatt elfojtott érzelem, — fájdalmának többé nem gátolható kitörései között netán törvényszabta határain túlterjeszkedett volna is, eme visszás állapot kútforrását egyedül Ő felsége fentebb is említett kibocsájtványa a nemzet törvényés óhajtását ki nem elégitő félrendszabályaiba, a tizenegy évig tartott önkénykormány dicsőség, és áldás nélküli rendszerének még mindig fennálló maradványai, a mostani magyar kormány kelletén túl több ideig tartott hallgatagsága, s az annyira óhajtva várt országgyülésnek késleltetésébe mint még annyi tényezőkbe felkeresni kell. Mindig meghajolt a megye közönsége, s meghajolni fog alattvalói törhetlen hüséggel a m. örökös királynak az 1790. 3. t. ez. megállapított jogai előtt, de egyszersmind nem titkolhatja szilárd ragaszkodását is az 1790. 10. t.-cz. által biztosított nemzeti függetlenségéhez, s ugyan azért, midon Ő felsége által k. kijelölt tért elfoglalja, kijelenti *a*) hogy miután az 1848-ki fejedelmileg szentesített, e szerint kötelező erővel bíró törvényeket országgyülésen kivül sem változtatni, módositani, vagy éppen megszüntetni nem lehet, ezen törvényeket alkotmányos helyhatósági életének alapjául akép valja, miként törvényes működése köre

az erőszak eszközeinek mellőzésével a lehetőség határáig terjeszteni fogja. *b*) hogy mint azon m. kormányszékek, s egyéb hatóságok, mellyek az első pontban idézett törvények ellenében fennállanak, törvényeseknek el nem ösmerhetvén: azok intézkedéseit csupán Ő felsége iránti határtalan kegyeletből legközelebbi hongyülés általános rendelkezéséig, a mennyiben az ország törvényei s Nemzetközi jogokba nem ütköznék, elfogadandja, míg minden ezekkel ellentétben lévő cselekményektől segédkezését határozottan megtagadni fogja, nem lévén a megye helyhatósági jogának fogalmával egyezhető, miszerint törvénytelen végrehajtások eszköze légyen. *c*) bizalommal várja, és reményli, miként Ő felsége az átszenvedett multnak emlékére feledés sürü fátyolat vetve, a külföldön számüzésben lévő honfiak minden különbség nélkül hazájukban leendő szabad visszatérhetését, és amúgy is idegen törvényszékek által hozott itéletek alapján lefoglalt és elkobzott javaik visszaadatását, s illetőleg megtérítését mielőbb k. elhatározni fogja, s végre *d*) bizalmát és teljes reményét fekteti Ő felsége által legközelébb egybehívandó országgyülés, mint a Nemzet egyedüli törvényes közegének hazafias eljárásába, melynek feladata ez átalakulási korszak még mutatkozó nehézségeit kiegyengetni, s az ország törvényes állapotjának mielőbbi helyreállításával a felséges trón és Nemzet közt fennálló kapcsolat szilárdítását eszközölni. Mely határozat érintett négy pontjairól Ő felsége jobbágyi hodolattal értesítetni rendeltetvén, a felirás szerkesztése, s annak első Ülés alkalmavali előterjesztése Nikolits Izidor bizottmányi tag úr elnöklete alatt Latinovits Vincze, Mártonffy Károly, Milassin Jakab, Koczik Pál és Aszt Nándor urakból kinevezett Választmányra bízatott.

A február 21-én megtartott bizottmányi közgyűlésen alakították meg az alkotmányos tisztikart. Rudics főispán az első alispáni állásra Pál Antalt, Latinovits Mórt, Pilaszanovits Lajost és Cseh Antalt jelölte ki. Miután az utóbbi kettő visszalépett, Pál Antal és Latinovits között szavazásra került a dolog. Pál Antalt 385 szavazattal 223 ellenében első alispánná választották meg. A másnap tartott folytatólagos közgyűlésen Zákó Pétert közfelkiáltással másodalispánná, Aszt Nándort főjegyzővé, Mártonffy Károlyt főügyészszé választották. Ugyane közgyűlésen olvasták fel a király február 14-én kelt leiratát, melyben az országgyűlést április 2-ára egybehívja s a vármegyét a képviselőválasztások megejtésére szólítja fel. E leirat következtében a képviselő-választásokra a szükséges előmunkálatok is nyomban megkezdődtek.

Időközben Szabadka város is megtartotta tisztújítását, Pacséri Szucsics Károly cs. kir. kamarás hétszemélynök kiküldött biztos elnöklete alatt, mely alkalommal nagyobbára független érzelmű hazafiakat választottak meg.

A lelkes hangulatba ismét visszataszító hangok vegyültek. Újvidéken, a szerb mozgalmak főfészkében, márczius 2-án falragaszok jelentek meg az utczákon, melyek a püspöki nyomdában készültek. A falragaszok, „A nép szava Isten szava" és „A szerb nép szózata" czímmel voltak ellátva és a szerb nép kívánságait tartalmazták, a többek között a vojvodina visszaállítását. A vármegye közönsége, mely márczius 5-én tartott közgyűlésén értesült a szerbek újabb fészkelődéseiről, elhatározta, hogy a vármegye necsak a közigazgatást, hanem a törvénykezést is vegye át. Ezen a közgyűlésen állapították meg a vármegye költségvetését is. A vármegye megrongált székházának helyreállítása czéljából is 23.533 forintra volt szükség. Mivel még a házipénztár nem volt megalakítva, addig is, míg a kivetendő összeg beszedetnék, az egyes uradalmakat és községeket felszólították, hogy a rájok eső háziadó-illetékeket előlegezzék. E felszólítás következtében a gróf Chotek uradalom 10.000, id. Szemző János 3000 és Becse község több ezer forintot előlegezett.

Képviselő-választások. Márczius havában voltak a képviselő-választások. Szabadkán, hol márczius 20-án tartották meg a képviselő választást, az I. kerületben Czorda Bódogot, a II. kerületben Vojnits Lukácsot választották meg. A vármegyében a képviselőválasztások nagyobb hullámokat vertek. A rigyiczai kerületben erős küzdelem után Allaga Imre győzött, báró Redl Lajos ellen. Az apatini kerületben szintén erős mérkőzés volt és Simics Józsefet választották meg Latinovits Mór ellen. A kulai kerületben Jámbor Pál, az 1848-ban volt jankováczi plébánost, a 10 évig számkivetésben élt hazafit választották meg gróf Erba-Odescalchi ellen. Ókanizsán Kiss Jakabot, Óbecsén Bende Józsefet, Ómoraviczán Ballagi Mórt, Hódságban Szemző Mátyást, Bácsban Zákó Sándort, Petrováczon Sztehló Józsefet, majd ennek lemondása után ifj. báró Rudics Józsefet, Almáson Piukovics Mihályt választották meg. Baját Latinovits Vincze, Újvidéket Branováczky István, Zombort Korics Gáspár képviselte.

Mivel az országgyűlési pártok még nem voltak megalakulva, a megválasztott képviselőknek csak személyes programmjuk volt. Az országgyűlés összeülése után azonban már kialakult a két főpárt, a felirati, mely a trónbeszédre felirattal akart válaszolni és a határozati párt, mely a felirat helyett határozni akart. A június 5-én tartott szavazás alkalmával a felirati párt győzött, mely alkalom-

mal a vármegye képviselői közül Branováczky István, Vojnits Lukács, Kiss Jakab, Allaga Imre, Bende József, a Deák Ferencztől készített felirat elfogadása mellett szavaztak, ellenben Korics Gáspár, Czorda Bódog, Latinovits Vincze, Jámbor Pál, Simics József, Zákó Sándor, Ballagi Mór a határozati javaslatot támogatták, Szemző Mátyás pedig tartózkodott a szavazástól. Habár a felírati párt győzött, a bécsi kormány augusztus 22-én kelt császári rendelettel az országgyűlést feloszlatta.

Az országgyűlés feloszlatása már előre vettette árnyékát. Bács-Bodrog vármegye, mely már az augusztus 5-én tartott közgyűlésen értesült, hogy az országgyűlés felírata mily kedvezőtlen fogadtatásban részesült felülről, különösen az 1861 július 21-én kelt leírat híre keltett megdöbbenést, Pál Antal első alispán indítványára kimondotta, hogy a megye közönsége az 1848-ban szentesített törvényeket tartja kötelezőnek; ennek következtében semmiféle oly erkölcsi kényszernek engedni nem fog, mely alkotmányellenes rendeletek végrehajtására vonatkozik. A többi törvényhatóságok azonban ennél tovább is mentek. Pest vármegye az augusztus 26-án tartott közgyűléséből köríratot intézett a társtörvényhatóságokhoz, melyben azokat felkéri, nyilatkoztassák ki, hogy az országgyűlés óvásához mindenben hozzájárulnak és minden betűjéhez ragaszkodnak. Bács-Bodrog vármegye szeptember 2-án tartott közgyűlésében foglalkozott ezzel az átirattal, melyet magáévá téve, hasonló feliratot intézett a helytartó-tanácshoz. Ugyanazt tette Szabadka város is a szeptember 11-én tartott közgyűlésében és többek között erélyesen tiltakozott a honvédsegélyző-egyesületek betiltása ellen is. A vármegye ellentállása.

Gróf Forgách Antal, főkanczellárrá történt kineveztetése után, azonnal hozzáfogott a vármegyék megrendszabályozásához. A reakczió e sötét lovagja szeptember 22-én. Bécsből a következő leíratot intézte a vármegye főispánjához: „Bács-Bodrog vármegye f. évi szeptember 2-án tartott közgyűlésében Pest vármegyének hibás példáját követve és annak felszólítása által indíttatva, a lefolyt országgyűlésnek ő csász. kir. ap. felsége által feloszlatása iránti tiltakozását egész terjedelmében elfogadta, magáévá tette és ezt jegyzőkönyvileg is kijelenteni elfogadta és elhatározta, ekkép tehát törvényhatósági jogain messze túlhaladva Ő felsége jogait megtámadni merészelte; ekkép a megyei bizottmány végkép feloszlattatik, és Piukovics Ágoston, volt megyei törvényszéki elnök királyi biztosi minőségben kiküldetik és oda utasíttatik a főispán, hogy addig is minden bizottmányi vagy nyilvános gyűlést tiltson el és a mint Piukovics Ágoston átveszi hivatalát, a főispáni állás is megszünik." Rudics főispán e leíratot szeptember 27-én futárral azonnal átküldte a Nemesmilitiesen lakó alispánhoz és egyúttal tudtára adta, hogy bárminemű gyűlés megtartását eltiltja. Kéri az alispánt, hogy a leírat sokszorosítása iránt intézkedjék. Pál Antal alispán mindennek ellenére október 6-ra értekezletre hívta egybe a vármegyei tisztikart, mely tudomásul vette a leíratot és beadta lemondását; de mivel a rögtöni visszavonulással a közigazgatás megakadt volna és a közbiztonság veszélyeztetve lett volna, a tisztikar hajlandónak nyilatkozott november 1-ig hivatalban maradni; a bizottmány feloszlatása miatt pedig Ő felségéhez feliratot intéztek. Cs. kir. biztos kiküldése.

Piukovics Ágoston október 18-án Zomborba érkezvén, így köszöntött be a főispáni lakás kulcsárához: „Hallja kend! Én vagyok Piukovics Ágoston császári királyi biztos, ha azonnal ki nem nyitja kend a főispáni lakást, ágyúval fogom azt elfoglalni." Piukovics azonnal hozzálátott az új tisztikar szervezéséhez. Mivel a jobb hazafiak nem voltak hajlandók az önkényuralom alatt szolgálni, csak hosszas fáradozás és rábeszélés után tudta a vármegyei tisztikart megalakítani. A régi tisztikarból csak igen kevesen vállalkoztak arra, hogy a törvénytelen rendszernek segédkezet nyujtsanak. Végre november elejére mégis összetoborozta tisztikarát. Első alispán Kovacsics Antal cs. kir. tanácsos, másodalispán Athanaczkovics Trifun, főjegyző Sebők József lett. November első napjaiban az alkotmányos tisztikar is visszavonult, s a közigazgatást ismét az önkényuralom emberei teljesítették.

Szabadkának sem volt sokáig alkalma, hogy alkotmányos érzületének kifejezést adjon. A november 4-én megtartott közgyűlésében még felszólalt a vármegyei bizottmányok feloszlattatása és a közgyűlések betiltása ellen, de másnap Forgách Antal főkanczellár már feloszlatta a képviselő-testületet, mire a november 11-én tartott rendkívüli közgyűlésen a tisztikar beadta lemondását, melyet rögtön felterjesztettek a helytartó tanácshoz. Ez azonban a tisztikar

lemondását nem fogadta el, hanem utasította a tagokat, hogy további intézkedésig maradjanak meg hivatalukban. A helytartótanács az év vége felé Flatt Endrét nevezte ki polgármesternek, kinek a Mukics János vezetése alatt álló bizottmány készségesen átadta a városi helyhatóságot. (Források: Közgyűlési jegyzők. 1861. évf. Millenn. Tört. X. 569—592. Donoszlovits Vilmos: Alkotmányos mozgalmak Bács-Bodrog vármegyében az 1860—61. években. Iványi: Szabadka tört. I. 520—540.)

A Pinkoviestól kinevezett tisztikar eleintén sok nehézséggel küzdött, minek következtében az ügyek elintézésére körül, különösen a törvényszéken, oly nagymérvű hátralék támadt, hogy feldolgozása évek munkájába került. 1861—62-ben mégis sikerült a kir. biztosnak a vármegyei tisztikart úgy szerveznie, hogy többé fennakadás nem történt.

1863-ban némi változás történt a vármegyei tisztikarban. Kovacsics 1863 május havában lemondván az első alispánságról, helyébe Latinovits Mórt nevezték ki. Athanaczkovics Trifun megmaradt a másodalipáni tisztségben és a törvényszék elnöke is volt. Ugyanez évben szervezték a harmadalispáni tisztséget is. Harmadalispánná Kovácsfi Alajost nevezték ki. A főjegyzői tisztet, Sebők József lemondása után Aszt Nándor foglalta el, a ki e tisztet 1849-ben a nemzeti kormány, valamint az 1861-iki rövid ideig tartó alkotmányos korszak alatt is viselte, hogy 1863-ban mégis hivatalt vállalt, ez annál feltűnőbb, mert 1849-ben is a szélső áramlathoz tartozott s ő volt az, a ki a debreczeni függetlenségi nyilatkozatra a kormányhoz intézett feliratot szerkesztette.

A közigazgatás minden szála Pinkovics cs. kir. biztos kezében összpontosult: Pinkovics az alispán hatáskörét annyira megnyirbálta, hogy az alispán voltakép nem volt más, mint a középponti igazgatás hivatalfőnöke. A vármegyei választmányok mind megszüntek, csupán a gazdasági ügyekre nevezett ki a cs. kir. biztos egy bizottságot. Teljesen korlátlanul intézte a vármegye ügyeit és mivel a vármegye vezérférfiai távol tartották magukat mindentől, ellentállásra nem talált, de támogatásra sem. Csak az adóbehajtás okozott nehézségeket. Szabadka város már 1861-ben megtagadta az adó behajtását s a városi pénztárba begyűlt adóknak a cs. kir. adóhivatalokba való beszolgáltatását. Szabadkán katonai karhatalommal vitték el a polgármesteri hivatalból az adókönyveket és a beszolgáltatott adót, a hátralékosok ellen pedig szintén katonai karhatalommal vezettek végrehajtást és 1862—63. években a vármegye több községeiben szintén csak katonai segítség mellett lehetett az adót beszedni.

1862-ben a közbiztonság is nagyon gyenge volt. Az Alföldön elszaporodott betyárok s rablók ellen egyes községeket fel kellett fegyverezni, sőt az 1862—63. években rögtönitélő bíróságokat kellett felállítani. Ehhez járult az 1863—64-ben országszerte fellépő ínség is, mely a vármegyét sem kerülte el. Az 1863. év nyara oly forró és száraz volt, hogy a kútak kiszáradtak és a vetések tönkre mentek. A kormány 60.000 forintot utalványozott a cs. kir. biztosnak, az ínségesek felsegélyezésére, a kik azonkívül a Tisza-szabályozási munkálatoknál és más közmunkáknál nyertek alkalmazást. De mindez csekély volt az általános nyomor enyhítésére. Szabadkán egymagában 21 ezerre tették az ínségesek számát, a kik közül a város négyezret látott el egész télen át kenyérrel. Az ínséghez járult az 1864-ben kiütött marhavész is, melynek meggátlására hasztalannak bizonyult minden óvóintézkedés; csak november havában, a hideg beálltával kezdett némileg szünni a járvány, mely főleg a vármegye éjszaki felében az egész marhaállományt tönkretette. Ebben az évben a vármegye lakossága között a sülykór is szedte áldozatait.

Schmerling és rendszerének bukása siettette a nemzet és az uralkodó kibékülését. Deák Ferencz husvéti czikke megtörte a jeget. Az uralkodó júniusban személyesen jött Budára s meglátogatva a pesti városligeti mezőgazdasági kiállítást, Scitovszky bíbornok-érsek üdvözlő beszédére válaszolva, kijelentette azt a határozott akaratát, hogy Magyarország kielégítést nyerjen. A változott viszonyokat előre jelezte Rudics Józsefnek 1865 augusztus 26-án főispánná történt kinevezése, a ki mellett azonban Pinkovics Ágoston továbbra is megmaradt királyi biztosi minőségben.

Ő felsége 1865 szeptember 17-én kelt elhatározásával az országgyűlést deczember 10-ére hívta össze és ezzel nyomban megindult a képviselőválasztók összeírása s a választókerületek felosztása is. A középponti választmány, mely-

nek elnökévé Zákó Pétert, a vármegye volt másodalispánját választották meg. november 29-ére tűzte ki a képviselőválasztásokat, melyek néhol heves küzdelmek között folytak le és élénken igazolták, hogy a vármegye túlnyomó része Deák Ferencz köré csoportosult. Az 1861-iki határozati párthoz tartozó képviselők több helyen kibuktak, számos új erő került a képviselőházba. Az almási kerületben ifj. báró Rudics Józsefet 1087 szavazattal 219 szavazat ellenében választották képviselővé. Apatinban Armbrust Pétert, Hódságon Szemző Mátyást egyhangúlag valasztották meg. Kulán Jámbor Pált, az 1861-iki képviselőt ismét megválasztották. Ómoraviczán Vojnits Barnabás 427 szótöbbséggel győzött Ballagi Mór ellen. Magyarkanizsán Kiss Jakabot, az 1861. évi képviselőt, Óbecsén Mileties Szvetozárt. Kulpinban Dimitrevics Milos szolgabiró 455 szavazattal győzött Bende Imre futaki plébános ellen. Tovarisován Milutinovics Szvetozár, Szabadka város bíráját választották meg. Baján Tóth Kálmánt, a koszorús költőt, a város szülöttét választották meg. Újvidék Branováczky Istvánt küldte fel az országgyűlésre, a ki 1861-ben is képviselte a várost. Szabadka Czorda Bódogot és Vojnits Lukácsot. Zomborban Mihajlovics Miklós, kanczelláriai tanácsos, a szerbek jelöltje, a kit különben a hivatalos világ is támogatott. 522 szótöbbséggel győzött Kories Gáspár, az 1861. évi képviselő ellen. Rigyiczán a választás nem volt megtartható, miután a választók névjegyzéke nem készült el.

Az 1865 deczember 10-én megnyílt országgyűlésnek az volt a feladata, hogy az uralkodó és a nemzet között a teljes kibékülést helyreállítsa. Alig fogott azonban munkájához, midőn az olaszokkal és a poroszokkal kiütött háboru a tanácskozásokat hosszabb időre megakasztotta. A háborút követte a kolerajárvány, mely 1866 szeptember havában ütött ki s főleg a Duna és a Tisza mentén terjedt el. Legtöbb áldozatot szedett Apatin, Csonoplya, Bajmok, Martonos, Ókanizsa, Zenta, Ada, Mohol, Óbecse, Ráczmilitics, Bogojeva, Ómoravicza, Baja, Szenttamás, Doroszló és Bikity községekben. Szabadkát a járvány kikerülte, de október havában Tavankút-pusztán szedte áldozatait. Csak a hidegebb időjárás vetett véget e járványnak. Kibékülés.

Az 1866 november 19-én újból összehívott országgyűlés ismét felvette a kiegyezési tárgyalásokat, melyek az 1867. év első hónapjaiban eredményes befejezést nyertek. A második felelős miniszterium megalakulásával az alkotmányos élet ismét kezdetét vette a vármegyében. A minisztérium megalakulása után Rudics József főispán megvált állásától ; helyébe a kormány április 20-án Mihajlovics Miklóst nevezte ki. Április 17-én Piukovics Ágostont is felmentették állásától.

Az alkotmányos élet visszaállításával a vármegyei közigazgatás ismét az önkormányzat kezébe került vissza. Ennek az utolsó 42 évnek végbement fejlődését és küzdelmeit a következő fejezet ismerteti.

Befejezésül közöljük Bács, illetőleg Bács-Bodrog és Bodrog vármegyék fő- és alispánjainak névsorát, a török hódoltságtól kezdve, napjainkig.

Bács, illetőleg Bács és Bodrog vármegye föispánjai : Széchenyi Pál kalocsai érsek 1698 október 16—1710 május 22., gróf Csáky Imre kalocsai érsek 1710 junius 1—1732 augusztus 28., Zajezdai gróf Patachich Gábor Hermán kalocsai érsek 1733 április 20—1745 deczember 5., Kőrösszegi és adorjáni gróf Csáky Miklós kalocsai érsek 1747 május 31—1751., báró Klobusiczky Ferencz kalocsai érsek 1751 július 30—1760 április 5., gróf Németújvári Batthyány József kalocsai érsek 1760 május 22—1776 január 1., gróf Futaki Hadik András 1776 január 26—1785 május 10., Dezséri Bachó János kerületi föispán 1785 április 17—1790 február 15., gróf Futaki Hadik András 1790 márczius 3—márczius 12., Ürményi József kir. személynök 1790 márczius 19—1802., báró Aszódi és Podmanini Podmaniczky József 1802 április 9—1823 május 11., Radványi gróf Györy Ferencz 1824 deczember 30—1839 április 23., Almási Rudics József 1837 május 18-tól főispáni helytartó, 1841-től főispán 1848 július 27-ig, Szentgyörgyi Horváth Antal 1848 július 27., Csernojevics Péter 1848 április 27—július 24. kormánybiztos, Szentkirályi Mór 1848 július 24—augusztus 26., Beöthy Ödön 1848 augusztus 26—1849 januárig kormánybiztos, Hunkár Antal 1849 január—február 12. kormánybiztos, gróf Batthyány Kázmér vezérföispán 1849 február 12—április 18., Haczel Márton kormánybiztos 1849 április 18—augusztus 1., Latinovits Károly ideiglenes császári biztos 1849 augusztus 16—október 10., Nikolits Izidor cs. kir. főbiztos, utóbb tartományi fönök 1849 október 10—1861 január 15., báró Almási Rudics József 1861 január 15— 1861 szeptember 22., Piukovics Ágoston cs. kir. biztos 1861 szeptember 22—1867 április 17., báró Almási Rudics József 1865 augusztus 26—1867 április 20., Mihajlovics Miklós 1867 április 20—1869 szeptember, Mártonffy Károly 1871—76., Vajszkai és Bogyáni Gromon Dezsö 1876 augusztus 10—1880 október 14., Sándor Béla 1880. deczember 7—1895., Bajsai Vojnits István 1895 junius 6—1901., Latinovits Pál 1901 nov. 18—1906., Fernbach Károly 1906 ápr. 28-tól. Fő- és alispánok 1698-tól máig.

Alispánok : Balogh Ferencz 1703., báró Pejacsevics György I., Skvarics János II. vagy helyettes 1712., báró Pejacsevics György I., Urbanecz Mátyás II. 1714., Török György I., Urbanecz Mátyás II. 1717., Imre János I., Urbanecz Mátyás II. 1718—19., Imre János I., Zichy Ádám II. 1720., Zichy

Ádám I., Hammerschmied Antal Ferencz II. 1721., Zichy Ádám I. 1723., Daróczy 1724., Radics János I., Hammerschmied Antal Ferencz II. 1725., Radics János I. 1728—29., Szentgyörgyvölgyi Csupor Ádám II. 1729., Szentgyörgyvölgyi Csupor József Ádám I., Kelemen János II. 1730., Tajnay Mihály I., Csejtei Pál 1734—39., Csupor Ádám I., Csejtei Pál II. 1740—48., Csupor Ádám I., Latinovits Péter II. 1748—52., Tajnay Mihály I., Latinovits Péter II. 1752—59., Latinovits Péter I., Pécsi Ferencz II. 1759—62., Latinovits Péter I., Pécsi Ferencz II. 1762—67., Latinovits Péter I., Lipkay Zsigmond II. 1767—1773., Lipkay Zsigmond I., Boczor István II. 1773—1777., Lipkay Zsigmond I., Piukovics Antal II. 1777—1781., Kovács József I., Piukovics Antal II. 1781—1785., Latinovits János I. 1786-ban kineveztetett. Kruspér Antal II. 1787-ben kineveztetett. Kruspér Antal I., Odry András II. 1789-ben kineveztettek. Kovács József I., Piukovics Antal II. 1790., Kovács József I. Pacséri Odry András II. 1791—97., Odry András I. Latinovits Tádé II. 1797—1801., Odry András I. Bajsai Vojnits Fábián II. 1801—1811., Odry András I. 1811—1822., Vojnits Fábián II. 1811—1819., Szucsics József 1819—22-ig II., 1822—25-ig helyettes I. alispán. Szucsics József I. Antunovits Albert II. 1825—28., Szucsics József I., Antunovits Albert II. 1828—1830., Antunovits Albert I., Bajsai Vojnits Antal II. 1830—1832., Pacséri Odry József I. Almási Rudics József II. 1832—1838., Pacséri Odry József I., Almási Rudics Dániel 1838—1843., Rudics Dániel helyébe Knézy Antal 1841—43. II., majd 1843—45-ben I. alispán. Knézy Antal I., Latinovits Károly II. alispán 1845—1848., Piukovics Ágoston II. alispán 1848 július 29., Putnik Béla I., Latinovits Zsigmond II. 1849. áprilisig, az utóbbi helyébe Karácsonyi Lipót 1849 április 8-ától. Piukovics Ágoston I., Karácsonyi Lipót II., 1849 szeptember, Pál Antal I., Zákó Péter II. 1861. február 21—november 16., Kovácsics Antal I., Athanaczkovics Trifun II. alispán, kinevezottek 1861. november 16—1863. Latinovits Mór I. Athanaczkovics Trifun II. és Kovácsfi Alajos III. 1863—67., Pál Antal I., Zákó Péter II. 1867 június 4—1871 deczember 28., Aszt Nándor III. 1867 június—1868 június 22., Koczik Pál 1868 június 22—1871. deczember 28., Lovászy Mihály 1871 deczember 28—1878 augusztus 29(†)., Sándor Béla 1878. szeptember 12—1880 deczember 7., Schmausz Endre 1881 január 10-ig, 1883-ban másod- és 1889-ben harmadizben megválasztatott, 1895 július 8-ig, midőn Szabadka város főispánja lett. Karácson Gyula 1895 október 8-tól, újra megválasztva az 1895 deczember 19-én tartott vármegyei tisztújítás alkalmával. Ifj. Vojnits István 1906 decz. 30-tól.

Bodrog vármegye főispánjai: gróf Tournon Henrik 1699—1703., Fogarasföldi gróf Nádasdy Pál 1714—1721., Czobor-szent-mihályi gróf Czobor Márk 1721—1728., gróf Draskovich Lipót 1746—1759., Gyaraki ifj. gróf Grassalkovich Antal 1759—1794.

Alispánok: Urbanecz Mátyás 1715 márczius 25., báró Pejacsevics György 1717 szeptember 20., Grueber (Grujber) Mihály János 1718 április óta helyettes; Urbanecz Mátyás, Grueber Mihály János helyettes 1719 márczius 3., Szlovenicz Mihály helyettes 1728 május 24-ig., Hammerschmied Ferencz Antal 1728 május 24—1729.

Bács vármegye pecsétje 1699-ből.

13.

14.

15.

16.

17.

18.

Bács-Bodrog vármegye főispánjai.

13. Mihajlovits Miklós (1867—1869). — 14. Mártonffy Károly (1871—1876). — 15. Gromon Dezső (1876—1880). — 16. Sándor Béla (1880—1895.) — 17 Báró Vojnits István dr. (1895—1901.) — 18. Latinovits Pál (1901—1906.)

A zombori vármegyeház.

A LEGÚJABB KOR.

(1867—1906.)

1867 június 3-án tartották az alkotmányos korszak első tisztújító közgyűlését. A vármegyei bizottmány tagjai teljes számban jelentek meg rajta. Az öröm érzése föllelkesítette az egész vármegye közönségét. A nehéz két évtized után, az 1861-iki kora tavasz nyilásának lefagyta után, senkisem mert már sem jót, sem rosszat biztosra várni. A vármegyei bizottmányi tagok a gyűlés megkezdése előtt vegyes érzelmekkel tárgyalták városszerte a politikai élet utóbbi eseményeit, az új alkotmányos kormány kineveztetésének történetét s az általános politikai helyzetnek előttük meglehetősen tisztázatlan mozzanatait. Voltak elegen, a kik óva intettek, hogy a korai öröm még nem igazi öröm, de az ifjabbak fellobogó tettvágygyal és erős reménységgel néztek a jövő elé. Bács-Bodrog vármegyében különösen nagy ideje volt, hogy végre-valahára megnyíljék az élet igazi kora. A vármegye valóban nem élt örvendetes állapotban. A közgazdaság megbénulva tengődött, mert sehol sem volt rendes járható út s az esőzések idején minden község be volt szorítva a maga legszűkebb határai közé. A Duna és a Tisza védtöltései, az elhanyagolt Ferencz-csatorna gátjai mind silány karban voltak s ha a tavasz csak kisebb áradást is hozott, már ezer meg ezer holdat öntött el a víz. Azonkívül a vármegye közigazgatása az abszolut kormány alatt végkép kátyuba jutott, a vármegye tőkéi elpazarlódtak s az állami kezelésbe került vagyon a legkétségbeejtőbb módon meg volt dézsmálva. Egy jellemző adat az elmúlt korszak szomorú közállapotaira a vármegyei árvatár helyzete. A vármegyei árvavagyont, a melyet eddig a vármegye kezelt, átvette a császári adóhivatal s olyan rendetlenül gazdálkodott vele, hogy az ekkor támadt hiányokat és zavarokat évtizedekig sínylette a vármegye közönsége s csaknem négy évtized telt el, mikor végre teljesen rendezhették bonyolult ügyeit. *A vármegye állapota.*

Hogyne örült volna Bács-Bodrog vármegye közönsége, hogy végre alkotmányos tisztújító közgyűlésre jöhetett össze.

Június 3-án, délelőtt tíz órakor nyitotta meg a közgyűlést Pál Antal 1861-ik évi alkotmányos első alispán s indítványozta, hogy őméltóságát, a főispánt, Mihajlovics Miklóst küldöttség útján hívják meg a közgyűlésbe. A küldöttség, Antunovits János apát-kanonok elnöklete alatt Szucsics Károly hétszemélynök, Latinovits János, Brankovics György esperes, Pál Antal és Szalmásy Ferencz tagokból állott. A főispán megérkezvén, a főispáni esküt letette s szép beszéddel tartotta beköszöntőjét a közgyűlés előtt. Elismeréssel emlékezett meg elődjéről, idősb báró Rudics József volt főispánról, a ki ritka észtehetségével a rendkívül súlyos időkben olyan érdemeket szerzett hazája és vármegyéje körül, hogy a vármegye főispánjainak díszéül tekintendő s valóban nemcsak a felség elismerését, hanem a vármegye közönségének osztatlan bizalmát és szeretetét is megnyerte. Jóakaratot kért a maga számára is. Hazafiúi bizalmat, férfias kitartást és nemes önmegtagadást kért, ha szükséges, a vármegyei bizottmánytól, hogy a jövő idők nagy feladatainak eleget tehessenek. Antunovits János üdvözölte őt a vármegyei bizottmány nevében. „Megnyittattak — mondá — a magyar alkotmány ódon védbástyái, hogy a nép választottait kebelükbe fogadhassák: mely alkotmányos szabadságnak mi ma első ünnepét üljük, midőn Bács-Bodrog törvényesen egyesült megyék főispánjának beiktatását ünnepeljük, és bisz- *Az első alkotmányos közgyűlés.*

szük, hogy annak ajtaján be nem lép többé az abszolutizmus." Latinovits Vincze az alkotmányos átalakulás nehézségeiről s az azon ejtett sérelmekről emlékezett meg eszmedús beszédben. Megnyugvást talál ez átalakulásban s ezért azoknak, a kik közreműködtek e változás létrehozásában s a kormányon ülőknek bizalmi szavazatot hoz inditványba. A vármegye ezt ép oly lelkesen adta meg, mint Latinovits Gábor inditványára a hálafőliratot ő felségéhez, az alkotmány visszaállitasáért és a bizalomnyilvánítást Deák Ferencz előtt.

Erre Pál Antal, mint az 1861-ben megválasztott alkotmányos első alispán, az azon időbeli tisztikar nevében lemondott s kijelentette, hogy kilencz havi működésükről a tisztikar nevében bármikor elszámolni kész. A vármegyei közgyulés Rigyiczai Kovács József inditványára az 1861-iki alkotmányos tisztikarnak bizalmat szavazott.

Ezzel végződött ez nap a közgyülés.

A következő napon elvi döntést hoztak a vármegyei restauráeziákról; majd üdvözlőiratban köszöntötték Haynald Lajos kaloesai érseket, a ki szintén e napon tartotta érseki beiktatását. Azután megtartották a municzipális jog alapján a tisztújitást. Első alispánná *Pál* Antalt választották 340 szavazattal Szalmásy Ferenczczel szemben, a ki 287 szavazatot kapott. A rákövetkező napon másodalispán lett Zákó Péter, harmadalispán Aszt Nándor. Főjegyző: Lovászy Mihály, főügyvéd: Koczik Pál; főszolgabírák: Milassin Zsigmond, Knézy Zsigmond, Nitvin Áron, Móricz László, Popovits Vazul, Kovácsfy Alajos. Főpénztárnok: Kürthy István; főszámvevő Beke Gyula. E nap választották meg az egész vármegyei tisztikart a legszebb rendben. A másnapi gyülésen az új tisztikar elfoglalta hivatalát. Rendezték a járásokat. Siettek határozatot hozni a vármegye egyik legfontosabb érdekének, az úgynevezett alföldi vasútnak megvalósítására nézve s a még két napon át tartott közgyülés számos vármegyei fontos kérdésben döntött és részletesen rendezte a közigazgatást. Ugyane czélból tartottak július első napjaiban újra közgyűlést. Számtalan ügy és kérdés merült föl e szempontból. Természetes, hiszen az egész közigazgatást át kellett alakítani, hiszen még a községekben is igen sok helyen alkotmány ellenére erőszakosan behelyezett elüljáróság volt és számtalan helyen panaszkodott a közönség sikkasztásokról, erőszakosságról vagy legalább törvénytelenségről. Ezt mind meg kellett vizsgálni s orvosolni. Nagy gondot okozott az is, hogy az árvatári vagyont szétosztották az illetékes községek között s itt számtalan tisztázatlan kérdés merült fel.

A vármegyei közlekedés.

A szeptemberi közgyűlés már részletes tervet kapott a közlekedésügyi minisztertól a vármegye területén tervezett vasútvonalakról. A kiküldött választmány véleményes jelentése nagyon érdekes adatokat nyújt a közlekedésügy fejlődéséről; a vármegye valóban elismerésre méltó általános és magasabb szempontokból vette bírálat alá a tervezetet s csakugyan nem egy vonal irányának megszabásánál volt döntő a véleménye. Ugyanekkor s ezzel kapcsolatban döntötték el, hogy mely közútakat építsenek ki legelőször. Elsősorban szükséges útvonalaknak jelentették ki a zombor—szabadkai; zombor—apatini; a tiszai kerületnek Zomborral és az új vasúttal leendő összeköttetésére a Zenta—Csanatavér-Ómoravicza—Nemesmilitics között épitendő útvonalat; a Temerin—Újvidék; az Újvidék—Futak—Begecs—Glozsán—Cséb—Palánka közötti útakat. Ellenben Kula—Parabuty—Bács útvonala helyett a Kula—Keresztur—Lality—Hódság—Erdőd közötti irányt jelölték ki. A Hódság—Bács—Palánkait szükségesnek, a Szenttamás—Glozsán közöttit nélkülözhetőnek és Verbász—Csantavér—Szabadka—Halas közötti hosszú útvonal kiépitését ez idő szerint még feleslegenek jelentették ki.

A vármegye közügyei.

Fontos általános javaslata volt e közgyűlésnek az, a mely a községi jegyzőkről, orvosokról és közgyámokról szólott. Teljes részletességgel intézkedett ez a javaslat a szóban levő állások fontos jogi viszonyairól. A többi ügyek, a melyeket az ez évi gyüléseken tárgyaltak, mind napi érdekűek voltak.

Legtöbb figyelmet érdemelnek közöttük az árvízvédelem ügyei. Ez év tavaszán igen nagy árvíz öntötte el a vármegyét, a mely nemcsak a közönségnek tett borzasztó károkat, hanem a védtöltést is annyira megrongálta, hogy az egész évi munka sem volt elég a kijavitásukra. Az alispánok folyton kint voltak vizsgálaton s a tél mégis nagy aggodalmakat hozott. Pál Antal első alispán jelentése szerint a tavaszi és nyári áradások miatt Futak körül a Duna medrében olyan

zátonyok keletkeztek, a milyeneket épen építeni akartak s így ezek a Duna sodrát elterelik úgy, a hogy mesterségesen akarták elterelni. De ettől az örvendetes segítségtől eltekintve, mindenfelé nagy bajok fenyegettek esetleges erős árvíz idején.

Az 1868-iki tavaszi közgyűlésen szép szavakkal emlékezett meg a vármegye közönsége Petőfi Sándorról, a kinek emlékszobrára gyűjtést rendelt el, Pest város közönségének e czélból küldött átiratát elintézve.

Márczius 3-án hagyták jóvá a vármegyei bizottmány tanácskozásának rendszabályait, amelyek 33. §-ban intézkedtek a közgyűlésről. Határozatot hoztak a szegényügyről, azzal a czéllal, hogy a koldulást és kéregetést egészen megszüntessék. A kérdés tanulmányozására és egységes rendszabályok kidolgozására bizottságot küldtek ki, s a javaslatot a májusi közgyűlés hagyta jóvá.

A májusi közgyűlésen a főispán, ki tagja volt a delegácziónak, megnyitóbeszédében számot adott az ott szerzett tapasztalatairól. Mivel a delegácziókat életrevalóknak találja s egyáltalában úgy látja, hogy a közállapotok a rendes menetbe terelődtek, arra kéri a közgyűlést és az összes tisztikart, hogy bárhonnan jönne is izgatás a fennálló állapotok ellen, haladéktalanúl és tapintatosan intézkedjenek annak a lecsillapítására vonatkozólag. A gyűlés legfőbb tárgya a közmunkaerő igénybe vétele volt. A megye hatósága ez évben 62,891 kettős és 1820 egyes fogatú igás és 180,177 kézi napszám igénybevételére jogosult s ezt a közútak építésénél föl is használja. Egyúttal fölszólítja a községeket, hogy természetben akarják-e megadni a munkaerő járulékát, vagy megváltják pénzzel. Részletezték az útépítést is.

A múlt évben kezdték több vidéken az úrbéri tagosítást s ez alkalommal a nép több helyen lázongott s szinte forradalomban tört ki. Így Kulán, a hol a jegyzőt is felfüggesztették, majd elmozdították állásától, most a nép ellenszegült a tagosítási ítéletnek s nem akarta engedni annak végrehajtását. Óverbászon még a kulainál is nagyobb zavargások voltak, gyújtogatás, verekedés is történt, úgy hogy katonai karhatalmat kellett kirendelni s mindkét helyen csak nagy erőfeszítéssel lehetett helyreállítani a rendet. Tagosítás.

A tavaszi árvíz szépen, veszély nélkül lefolyt, igaz, hogy nagy munka árán lehetett elkerülni, kivált a dunai alsójárásokban, de az apatini—szontai töltés kivételével mind ellenállott az árvíznek. Ugyanekkor részletes határozatot hoztak az árvízvédelmi munkálatokról s különösen a társulatok által épített munkák alapos fölülvizsgálatára.

Az árvaügyet is megpróbálták rendezni, 123 §-ból álló részletes rendszabálylyal.

Ászt Nándor harmadalispánt a király ítélőtáblai bíróvá nevezte ki s helyére Koczik Pált választották harmadalispánná.

A közmunkaerő megváltása nagy gondot okozott a vármegyének. Az útak építésénél kiderült, hogy a természetben adott napszám jóformán semmit sem ért s a vármegye legégetőbb szükségletén, az útmizériák enyhítésén egy évi munka mit sem segített. Ezért elhatározta a vármegye, hogy ezentúl csak váltságban, tehát pénzül fogadja el a közmunkát, mert ez az eddigi eljárásnál egyszerűbb, biztosabb, a nép erkölcsét sem rontja, mint amaz a mód, a hol számtalan alkalom, sőt kényszer volt a csalásra, s azonkívül az eddiginél méltányosabb és igazságosabb is. A vármegye közerejét tíz éven át ez a két nagy kérdés foglalta le: a közútak és a védtöltések építése, úgyannyira, hogy ezenkívül jóformán sem ereje, sem ideje nem volt, hogy kellő mértékben foglalkozzék a többi közszükségletekkel. Azoknak a kielégítése későbbi időkre maradt. Csak még a megyeszerte folyó tagosítás volt ezekhez hasonló nagyságú és fontosságú dolog. Ez volt a közgazdasági állapotok orvoslására tett első és gyökeres intézkedés, mert a vármegyében rendkívül zavarosak voltak a mezőgazdasági birtoklások jogviszonyai. Ebből eredt azután a tömérdek forrongás, zavargás. De ezen természetesen át kellett esni, mint egy erőteljes operáczión, a melynek sikerétől függött az egész szervezet egészsége és fejlődési képessége. Útépítés.

Ezekből az anyagi okok sugallta ingerült állapotokból ered ez időben az, hogy a vármegyei tisztikart pamfletekben támadták s társadalmi úton egész hajszát indítottak ellene. A vármegye közgyűlése azonban igazságot szolgáltatott a tisztikarnak, elismerését adta addigi munkájáért s ugyanolyat kért tőle a jövőre is. Hogy milyen nagy apparátusra volt szükség az úrbéri ügyeknél, mu-

tatja az, hogy az 1869. januári közgyűlés két úrbéri alispánt választott, Kovácsfy Alajost és Grosschmidt Gábort.

Sok gondot adott a vármegyének Baja város anyagi zavarainak megszüntetése. Baja most egy 600.000 frtos kölcsönt vett fel a belga-brüsszeli banktól, addigi adósságainak lefizetésére; ebből igen bonyolult teher lett úgy, hogy csak a tanulmányozására is bizottságot kellett kiküldeni. Baja város is ép úgy anyagi zavarokkal küzdött, mint a vármegye többi városai s hosszú időbe került, míg tisztázódott a helyzete a vármegye hozzájárulásával.

1869-iki képviselőválasztás.

Az új országgyűlést Szentgyörgy hó 20-ára hívták össze s megindult az egész vármegyében a küzdelem a Deákpárt és a szélbaliak között. Olyan hevesek voltak e pártharczok, hogy Baján az erőszakoskodások és korteskedések miatt a belügyminiszternek kellett ráírnia a vármegyére, hogy csináljon rendet. De Baján még túltett Zenta, a hol január 10-én, vasárnap délutáni istenitisztelet után Majoros István főbíró dobszóval csödítette össsze a városi lakosságot a városház udvarára s ott, egy előre elkészített emelvényről, végeredményében a legnagyobb ingerültséget szülő s az immár királyilag szentesített törvények fennállását, keletkezését és irányzatát, valamint a magas országgyűlés és a hazai törvényes kormány s megyei hatóság tekintélyét s üdvös működését támadó nyílt beszédet tartott. Elmondta az országgyűlés volt többségét a kormánynyal együtt muszkavezetők, kicsapott főispánok, köpönyegforgatók, népámítók és zsoldosok hadának, kik a koronás fejedelmet tanácsaikkal rossz útra terelik s a fennálló törvényeket, — a közgyűlési jegyzőkönyv szerint, — „gaz, aljas és erkölcsrontó epithetonokkal illetni nem átallotta, sőt eme vakmerő állítását saját vallomásában is beismerte.“ Ezenkívül arra szólította fel a népet, hogy tömegesen kérjék s szükség esetén kényszerítsék rá a vármegye törvényhatóságát a községi képviseletről hozott határozatának visszavonására; és mindezeket mint a város bírája, hivatalosan tette, ezzel hatáskörét, a „jog, igazság és törvény“ korlátait túllépvén, hivatalos esküjét megszegte s nemcsak hogy a felsőbbség iránti tiszteletről és engedelmességről megfeledkezett, hanem nyiltan arra törekedett, hogy a békés polgárokat izgalmas beszédje által feltüzelje és félrevezesse s beszédeit magukévá tevén, a közrendet és békét veszélyeztető tüntetések, vagy épen bűnös cselekmények terére lépjenek, bár épen ő lett volna hívatva attól elterelni őket. És még mindezeken felül azzal az állítással is ki mert állani a nép elé, hogy Zenta város megválasztott községi képviselői között „aljas, piszkos jellemű emberek vannak, a kik állásukra nem méltók. „Mindezek miatt a vármegye Majoros István főbírót állásától felfüggesztette. Azon a közgyűlésen, hol ez határozattá lett, jelen volt maga a vádlott is, a ki rendkívüli indulatba jött s újabb gorombaságokat halmozott ellenségeire. Erre a közgyűlés azonnal megfosztotta őt hivatalától s nevét kitörülte a vármegye tisztviselői közül. Ilyen nagy izgalmakkal volt tele ez a korszak, s az első képviselőválasztás ideje az alkotmányos kiegyezés alatt. A választás után meg szeri-száma nem volt a sok vizsgálatnak s a visszaélések és erőszakosságok miatti panasznak.

A polgári törvénykezési új rendtartást ez évben léptették életbe s ennek speciális viszonylatait a vármegyei ügyekhez, a májusi közgyűlés részletesen megállapította. Ugyanekkor állították fel az iskolai tanácsot is. Az alföld-fiumei vasútvonalnak a Dunától Zomborig terjedő szakaszát május 9-én járta be a megyei küldöttség.

Főispánválság

Mihájlovics Miklós főispánt május 1-én a király a királyi kúria legfőbb itélőszéki osztályának egyik tanácselnökévé nevezte ki s így megszünt a vármegye főispánja lenni. Mivel pedig ugyanekkor súlyos beteg lett, az alispánt bízta meg, hogy helyette búcsúzzék el a vármegyétől. A közgyűlés sajnálkozva vette tudomásul a jeles képzettségű főispán távozását és elhatározták, hogy „Ő méltóságának a megye közönsége irányában főispáni méltósága tartama alatt nagylelkűleg tanúsított pártatlan, böles vezérletéért és atyáskodó gondozásáért legmélyebb hálaérzettel e közönség részéről írásilag köszönet nyilváníttassék és a viszontbúcsúzás őszinte érzelmeinek kellő kifejezés kölcsönöztessék.“

Mihajlovics Miklós sokkal rövidebb ideig állott a vármegye élén, minthogy maradandó emléket hagyhatott volna a vármegye életében. Főispánságának egész idejét lefoglalta a vármegye legelemibb szervezése az új alkotmányos élet szerint. Azonkívül a tömérdek hiánynak, résnek tömögetése, eltüntetése, a mely

mindenfelé tátongott. Valóságos kháosz volt a vármegye élete s az maga érdem, hogy ha valamennyire tisztult ez a zűrzavar két évi munka után.

Bizony még most is szakadatlan torzsalkodás folyt minden téren. A közönség nem volt megelégedve a tisztikarral, sem a vármegyénél, sem a városoknál s községeknél ; ki győzné elsorolni az ebből származott sok surlódást. A közmunkák lassan haladtak, a vízszabályozás stagnált, a közpénzek s közvagyonok sorvadtak, a közbiztonság gyönge lábon állott. Valóban nagy ideje volt, hogy erős kezű főispánt kapjon a vármegye. De a kinevezés egyre késett s még az augusztusi közgyűlést is az alispán elnöklete alatt kellett megtartani. Ekkor léptették életbe a közbiztonsági közegek számára készített vármegyei szabályrendeletet. Októberben sem volt még főispán. Ellenben az alispán jelentést tehetett a vármegyében az utólsó zsivány-kor virágzásáról. A hírhedt rablógyilkos Macsvánszki Makszim egész csomó gyilkosságot hajtott végre a multban s a rablásoknak nem volt számuk. Ekkor szerelték fel legalább a csendbiztos-legénységet revolverrel és hátultöltő fegyverekkel. Jellemző, hogy egy csendbiztost fegyelmi alá kellett venni, mert elmulasztotta kellő időben üldözni a hírhedt rablót s így el is szalasztotta azt. Ennél a bajnál, a mely elvégre a nép körében talált tápanyagot, jóval súlyosabb a következő jelentés, a mely egy volt megyei telekkönyvvezetőnek visszaéléseiről, csalásairól és sikkasztásairól szólott. Ez a hírhedt Kalapsza-féle ügy. Kalapsza József hivatalos állását és társadalmi tekintélyét fölhasználva, tömérdek embert károsított meg. De általános szempontból a közgyűlésnek ez a megjegyzése érdekel bennünket legjobban : „Nem titkolhatjuk el, hogy az 1867. évben létrejött új megyei szerkezet, a 18 éves gyászos abszolutizmus, az egymást váltogató provizóriumok e sajátszerű szüleménye, egyáltalában nem lehetett olyan, mely a várakozásnak teljesen megfelelhetett volna. Zavart viszonyok között sokkal különbözőbb atomokból alakult, semhogy elegendő erőt s működésében a megkivántató egyöntetűséget mutathatta volna fel. Folytonosan küzdve közállapotaink és a saját rendetlenségével, tevékenységét egyrészről az átalakulás nehéz vajudásai, másrészről hazai törvényeink hiányosságai zsibbasztották meg.“ Közállapotok

Bőséges és valóban nagyszabású bírálat alá veszi ez alkalomból a vármegyei tisztikar az új polgári törvénykezési rendtartásnak végrehajthatását s jelentékeny személyzetszaporítást kér és alapos tervezetet dolgoz ki az összes e fajta bajok orvoslására. A közgyűlés valamit azonnal tett a rend megteremtésére, jóváhagyván a bizottság által készített utasítást a hivatalos pénzek és egyéb értékek pénztárszerű kezelésére vonatkozólag.

Minden téren ugyanilyen szükség volt az egészen újból való rendezésre. A vármegye főorvosa a járási orvosokról készített részletes indítványt, a mit a vármegye el is fogadott. Ezen a közgyűlésen csupa nagy ügyek gyültek össze. Nevezetes és sok oldalról való megvilágításra volt szükség „a Szemző János úr által az államnak adott 5000 forintnyi kölcsön“ ügyében s még inkább egy más ügyben, hol a vármegye tekintélye forgott koczkán : Rádi Mihály bajai ügyvéd elleni bünügyben a vármegye döntését a törvényszék mellőzte s ebből komplikált jogi kérdés támadt. A deczemberi közgyűlésen Koczik Pál harmadalispán terjedelmes jelentést adott be, a melyben a maga ügyköre szempontjából részletezi a vármegye áldatlan s lehetetlen állapotát, a melyekért ő a személyi és anyagi felelősséget el nem vállalhatja, mert sem nem teremtette a meglevő állapotokat, sem módjában nincs rajtuk gyorsan változtatni. Ő volt a megyei törvényszék elnöke s igazán szánalmasan primitiv viszonyok között kellett az egyetlen törvényszéknek Bácsország összes törvénykezési ügyeit elintézni. A vármegye elfogadta a harmadalispán panaszait s elhatározta, hogy itt a személyzetet a kivánsághoz képest szaporítani kell, s ha ezt a kormány nem engedélyezi, a felelősséget nem vállalja. A házi és letéti pénztárt is megvizsgálták s azt a nagy jelentést, a melyet erről a bizottság beterjesztett, érdemes tanulmányozni, hogy tiszta képünk legyen a vármegye belső vagyoni viszonyairól.

Ugyanilyen állapotban voltak a külsők, vagyis a gazdasági viszonyok is. Az 1870-iki januári közgyűlésnek el kellett határoznia, hogy a Mosztonga patakot, a mely az utóbbi években több község határát csaknem egészen elöntötte, szabályozni fogja. Egyelőre bizottságot küldtek ki a tervek elkészítésére. Az országútak építése is megakadt. De most a közlekedési miniszter erélyesen sürgette, hogy ismét fogjanak hozzá, még pedig minél előbb. Két párt volt, hogy Gazdasági állapotok

melyik utvonal a sürgősebb; az egyik az újvidék–szegedi, a másik az apatin–szegedi út kiépítését kívánta. Szavazásra került a dolog, s az előbbi út hívei győztek. A Mosztonga szabályozási terve már a júniusi közgyűlésre elkészült és jóvá is hagyatott.

Az egész évet főispán nélkül töltötte a vármegye, mindennapi bajaival nem csekély erőfeszítéssel küzdve. Deczemberben az alispán örömmel jelentette, hogy a rablóvilágnak, hála istennek, vége van. Igaz, hogy nem a vármegye érdeme, hanem gróf Ráday Gedeon királyi biztosé, a kinek is a közgyűlés örömmel szavazott elismerést. Sajnos, a közoktatásügy mizériáit még nem szüntette meg a kormány s az iskolatanács jelentéséből, a mely bőven beszámol az egészről, csak az derül ki, hogy a vármegye a maga erején nem is bírja megcsinálni a közoktatásügy reformálását, bár számtalan sok részletjavítást indítványoz, a miket a vármegye el is fogad.

Árvíz. Az őszi és téli esőzések és havazások miatt megnőtt árvíz a vármegye nagy részében tetemes kárt okozott. Óbecse határában a réti védtöltések beszakadtak, Mohol és Petrovoszello közelében a Csík-ér megdagadt és rengeteg területű élőföldet borított el, a Mosztonga is kiöntött s nem csekély kárt okozott. Torzsa és Kuczura községek határa is jóformán mind víz alá került. A rendkívüli sok eső miatt az útak is annyira megrongálódtak, hogy a közlekedés több helyen lehetetlenné vált s ez évben legalább kétszer olyan összeget kellett fölvenni az útak kijavítására, mint más években.

Mártonffy Károly főispán. Végre, 1871 június 1-én, főispánt kapott a vármegye. A király *Mártonffy* Károlyt nevezte ki Bács-Bodrog vármegye főispánjává. A május 15-iki közgyűlés harsány éljenzéssel fogadta a főispán bejelentését s rögtön meg is tartották az installácziót. Egyúttal Pál Antal első alispánnak, a ki a főispáni széknek több mint két évi üresedése alatt a megye kormányzói minőségében tapintatos és erélyes működést tanusított: teljes elismeréssel mondott a közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetet.

A főispánt a kirendelt küldöttség vezette a terembe, hol a vármegyei közönség lelkes éljenzéssel fogadta. A főispáni eskü letétele után szép beszéddel foglalt széket: „Mint szerény munkás, már évek óta napszámoskodtam e teremben, — mondá — óhajaim egybeolvadtak a megyei közönségével, fájdalmát együtt éreztem át, osztoztam örömeiben, reményeiben és csalódásában. Most tehát, midőn annak kormányát átvettem, nem hivatásom változik meg, csak szerepem . . . Midőn meghajlok elődeim dicső emléke előtt, a szabadelvűségre megnyugtatónak látom kineveztetésemet, mert míg eddig e főispáni székről a társadalmi álláshoz kötött fényes név és az ősök büszke czímere ragyogott vissza, szerény polgári származású és állású személyemnek ilyetén kitüntetése által a demokratikus elv üli diadalát . . . A törvény felett őrködni, ezt megtartani és mások által megtartatni, leend feladatom sarkpontja. Miért is a visszaéléseket szigorúan üldözni, az elnyomott igazságot védeni, és a tisztviselői becsületet minden szennyfolttól megőrizni, elodázhatatlan kötelességemnek tekintem." A vármegyei tisztikar nevében Lovászy Mihály főjegyző üdvözölte a főispánt azzal a belső lelki melegséggel, a mely a vármegyét ékesszavú, régóta köztiszteletben álló fiához fűzte.

A vármegye reformálása. Ebből a közgyűlésből küldték ki azt a 90 tagú nagy bizottságot, a mely az 1870. XLII. t.-cz. 91. §-ban körvonalozott tervezet kidolgozásában részt vett. Ez készítette el a vármegye jövőbeli szervezetének tervét s már a szeptemberi rendkívüli közgyűlésre be is terjesztette. A következő javaslatokból állott e munkálat: 1. A vármegyének szolgabírói kerületekbe osztása. 2. A tisztikar, a segéd-, kezelő- és szolga-személyzet létszámáról, hatásköréről, a munkafelosztásról, a fizetésekről és a napidíjak fokozatáról. 3. A választó-kerületek választóinak névjegyzéke. 4. A legtöbb adót fizetők névsora. 5. A választó- és az alválasztó-kerületek megalakítása. 6. Az árvaszék megalakítása és az árvapénzek pénztárszerű kezelése. 7. Az árvaügyeknek a törvényszéktől való átvétele. 8. Az állandó választmány szervezete. 9. A vármegye költségvetésének tervezete a jövő használatra.

Az új törvény s a javaslat szerint folyt le november 29-én az új vármegyei bizottság megalakulása. Az új bizottságot Mártonffy Károly főispán deczember 28-ára hívta egybe. A főispán nagy beszéddel vezette be az új korszakot: „Igaz ugyan — mondá — hogy mint minden emberi intézmény, úgy

ez is még kétes kérdőjel gyanánt áll az élet, a gyakorlat nagy próbája, az idő befolyása s a nemzeti érzület követelményei előtt. De másrészről bizonyos az is, hogy, ha a viszonyok a nagy kérdésre nem adnának kedvező feleletet, mégis üdvözölnünk kellene azt a haladás szempontjából, mivel ez az utolsó lépcső a rendi kiváltságok és az önkormányzat terére fölható népképviselet között... Én úgy tekintem ez intézményt, mint a parlamentáris kormányzatnak természetszerű folyományát, mint az 1848. XVI. t.-cz. ideiglenes intézkedésének betetőzését, szükségszerű következményét és diadalát."

A közgyűlés sokszoros éljenzéssel bizonyította, hogy egyetért az ékesszavú főispánnal. Tisztújítás.

Ezután megtartották a tisztújítást. Pál Antal, a volt első alispán, lemondott a tisztikar nevében s Kármán József bizottsági tag, a vármegye nevében mind az alispánnak, mind a főispánnak bizalmat s eredményes működésükért köszönetet mondott. Azután megválasztották a kijelölő választmányt.

Alispánná Lovászy Mihályt választották meg 264 szavazattal. Ellenjelöltje Pál Antal, a régi alispán volt, a ki 150 szavazatot kapott. Főjegyző lett Sándor Béla, főügyész Mihelics János, árvaszéki elnök Zákó Péter, főpénztárnok Latinovits János, főszámvevő Mokry Lajos, szolgabírák: Rudics Sándor, Kézsmárky Béla, Horváth Kálmán, Sztrilics Mihály, Czvetkovics György, Paulovics Izidor, Nagy József, Móricz László, Rudics Mihály, Gombos Béla és Matkovics Lajos. Megalakították a 60 tagú állandó választmányt is és a többi állást is legnagyobbrészt új emberekkel töltötték be.

A következő évi tavaszi közgyűlésen intézkedett a vármegye a községek rendezésére vonatkozólag. Részletes utasítást, illetve rendeletet bocsátott ki a szervezésre, a melyben pontosan meg van állapítva a végrehajtás módja, s a községi közigazgatásra vonatkozó általános szabályrendelet.

Az állandó választmány különben az egész közigazgatást reorganizálta, s a vármegyei közgyűlésekről is dolgozott ki új szabályrendeletet, a mit a közgyűlés el is fogadott. A következő gyűlésen a jegyzők nyugdíjügyeit is rendezték és a cselédtartást is szabályrendelebe foglalták.

A tavasz ismét rengeteg árvizet hozott, úgy hogy végre intézkedni kellett és pedig sürgősen és véglegesen az árvízveszedelemről. Több mint 200.000 hold föld állott víz alatt s lett egész éven át mívelhetetlen. A vármegye részletes javaslatot fogadott el az árvízvédelemre nézve s az érdekelt községeket négy csoportba osztva, mindenik csoporthoz külön bizottságot küldött ki, hogy ezek megállapítsák, mit kell tenni s a költségeket milyen kulcs szerint kell az érdekeltektől beszerezni. 1872-iki árvíz

A király ez évben körútat tartván az ország déli részében, Bács-Bodrogba való ellátogatását is kilátásba helyezte. A vármegye nagy örömmel vette e hírt s elhatározta, hogy a legnagyobb fénynyel s lelkesedéssel fogadja a felséget. József főherczeg, a honvédség főparancsnoka, április 22-én a közgyűlés napján épen Zomborban volt szemleútján s a vármegye közgyűlése nagy küldöttséggel fejezte ki előtte az egész uralkodócsalád iránt érzett hódolatát. A királyt azonban júniusban gyász érte, anyja, Zsófia főherczegnő elhúnytával s az útja ez alkalommal elmaradt. A vármegye közönsége hódoló föliratttal vett részt a felség gyászában.

Az új országgyűlést szeptember 1-ére hívta egybe a király s a nyarat ismét a képviselőválasztás izgalmai foglalták le.

A nyáron a kormány látván, hogy a vármegye valóságos sziszifuszi munkát végez a vízlecsapolással, a melylyel képtelen sikeresen megbirkózni, elhatározta, hogy kezébe veszi a dolgot és a Jegricska-féle vízfolyást, különösen a torkolatát, társulati úton, de saját felügyelete és vezetése mellett szabályozza. A társulatot meg is alakították, s ebbe az érdekelt községek is beléptek. A vármegye munkássága.

Az őszi közgyűlésen az állandó választmány több fontos, de kisebb körre vonatkozó javaslatot adott s 108 község elkészült a saját számukra részletesen kidolgozott szabályrendelettel. Ilyenformán a vármegyének egész esztendejét lefoglalta az új közigazgatási rend megalapozása és keresztülvitele.

Nagy munka volt a vármegyei árvatárak nyilvánosítása, a mit az erre küldött bizottság 1883. év elejére végrehajtott és az adóhivataloktól átvett vagyonról igen nagy gonddal és fáradsággal készített kimutatását át is adta a márcziusban tartott közgyűlésnek.

Kormányválság is volt ekkor; gróf Lónyay Menyhért lemondása után Szlávy József alakitott új kabinetet. A vármegyét nem érintette közelről a dolog, de bizalmának kifejezést adott az új kormánynyal szemben is.

A közgazdaságnak több ágára terjedt ki a vármegye figyelme s az állandó választmány suruu készitett javaslatokat a mezőgazdaság egyes ágainak rendezésére. Most a halászati jog gyakorlásáról készitett szabályrendeletet, ezzel az okszeru haltenyésztést és halkereskedést akarván föllenditeni. Szintén az állandó választmány dolgozta ki a révrendőri szabályzatot is és azonkívül igen sok kisebb részletszabályzatot. Ezentúl sok ügyiratot adott a vármegyének a községi költségvetések tárgyalása is. Elkészítették az ipartörvény részletezését szabályrendeletül az egyes iparágakra vonatkozólag.

A sajkás-kerület visszacsatolása.

Ez évben nevezetes esemény volt a bánsági határőrvidék és a titeli zászlóalj polgárositása, a minek következtében ez az utóbbi rész Bács-Bodrog vármegyéhez visszacsatoltatott. Az úgynevezett Sajkás-kerület volt ez, a melyet 1764-ben szakították el a vármegyétől. A vármegye az augusztus 18-iki közgyűlésén iktatta be az újonnan visszakapott kerületet s ekkor fogadta őket üdvözlettel a kebelébe. A főispán nagy beszédben körvonalozta a kérdés történetét és a politikai jogviszonylatot, a mely ezzel a Sajkás-kerület népére vonatkozólag előáll. Végre szivélyesen üdvözölte őket, azt kívánván, hogy az az egészséges erő, melylyel általuk e vármegye izmosodik, váljék a közös fejlődés állandó forrásává. Sztojkovics Péter szerb nyelven üdvözölte a bizottság kebelében a Sajkás-kerület képviselőit, a kik most már a polgári alkotmánynak ugyanolyan jogaival s kötelességeivel vannak felruházva, mint az egész ország lakossága. A vármegye valóban örömmel fogadta az új kerületet s a bekebelezés kedvéért tartott rendkívüli közgyűlésen mindjárt meg is tette a szükséges intézkedéseket a valóságos szervezésre: a közigazgatási kormányzat átvételére, az új képviselőválasztó kerület megalakítására, új megyebizottsági tagok választására stb.

Az új Sajkás-kerület eleinte nem hozott örömet, mert nagyobbszerű népmozgalom támadt, a mely a szerb nemzetiségi törekvéseket akarta előtérbe emelni. A nagybecskereki hírhedt szerb programmot akarták Titelen szeptember 1-én proklamálni s egyúttal szerb képviselő jelölését s megválasztását kierőszakolni. A főispán nem engedte meg a népgyűlés megtartását s erélyesen vágta útját a nemzetiségi izgatásoknak, a mit a vármegye közgyűlése elismeréssel vett tudomásul.

Kolera.

A nyár végén meglátogatta a vármegyét a kolera s körülbelül hetven községben dühöngött. A járvány természetesen elsősorban a legszegényebb néposztályt támadta meg, a mely testileg is gyengébben van táplálva s a tisztaság is gyarló állapotban van nála. Voltak esetek, hogy egy-egy házban mindenki meghalt, sőt egész utczák lakosságát elseperte az utolsó lélekig. Négy hónapig tartott a járvány s bár minden lehető óvóintézkedést megtettek, mégis úgy látszott, mintha tétlenül s tehetetlenül állanának szemben vele. Legiszonyúbban pusztított Kula, Zenta, Parabuty és Kernyája községekben, a hol irtózatos módon hullott a nép s a mely úgy meg is ijedt, hogy a vármegye minden részébe menekült, magával hurczolván a kórság csíráit. A kolera utolsó időszakában váltóláz és hagymáz is lépett föl, még pedig nagy mértékben s a kolerával versenyt szedte áldozatait. Egész őszig tartott a járvány, de mikor szeptemberben beállottak a hűvös éjtszakák és erős esőzések jöttek, de a járvány szinte egy csapásra elmúlt s a kolerával együtt a váltóláz és hagymáz is.

A vármegye kultúrális állapotára élénk világot vet, hogy a közoktatásügyi miniszter leiratát, hogy a vármegye segítse elő a területén a kultúrális egyletek alakulását, nagy rokonszenvvel fogadták s elismerték, hogy bizony a vármegye területén eddig jóformán semmi jele az effele hajlamnak, bár óhajtandó volna, hogy „feltalálható legyen." Egyelőre azonban megelégedtek azzal, hogy a miniszter leiratát kiadták a szolgabíróknak s aztán részletesebben foglalkoztak a faiskolák felállításának szabályzatával.

A királyt deczemberben ismét üdvözölték trónraléptének huszonötödik évfordulóján.

A vármegye két részre osztásának terve.

A vármegye területi épségét erős veszély fenyegette; a kormány a vármegyék területének rendezéséről szóló javaslatot terjesztett az országgyűlés elé s ebben Bács-Bodrog vármegye két felé osztását javasolja. Ezt a javaslatot a vármegye minden része s a lakosság minden rétege nagy megütközéssel fogadta s az

1880 január 15-éne miatt tartott rendkívüli közgyűlés sietett feliratilag tiltakozni a terv ellen. A megütközés annál nagyobb volt, mert a kormány még csak meg sem kérdezte előre a törvényhatóságokat. A tiltakozásban első pont az önkormányzat jogának megsértése volt, amelyre még ilyen eset nem volt alkotmányos kormányzás alatt. „Nem esett volna nehezen a szétdarabolás, — mondja a fölirat, — ha azt politikai magasabb szempontok, vagy a közadminisztráeziói s a pénzügyi előnyök szükségessé tennék. De mindennek épen az ellenkezője áll. A kormány a helyi viszonyokat nem ismerte föl helyesen, nem látta be, hogy az összes természetes életfeltételek egy kompakt egészszé tették az egyesült vármegyét s a többszázados együttélés valóságban is azzá forrasztotta. A vármegye a kormány tervét a geografia elleni bűnnek, adminisztráezionális tekintetben szükségtelennek, pénzügyi szempontból czélszerűtlennek s főleg pedig a minden más érdek fölé helyezendő magyar nemzeti szempontból, a magyar államiságra nézve veszélyesnek tartja. Hajdan a két megye csakugyan külön is élt, de épen ezek a belső s valóságos szükségből támadt törvények egyesítették őket annyira, hogy az ősi határokat már csak a legbehatóbb történelmi kutatás tudná földeríteni. A mit őseink már századokkal ezelőtt fölismertek, a mi mindenkinek első pillanatra szemébe tünik, ha a térképre egy pillantást vet, ez kerülte ki a kormány figyelmét... mert ő csak arra gondolt, hogy e vármegye területe nagy s ezért egy központból a közigazgatás menete nem ellenőrizhető.“ A vármegye élesen bírálja ezt az okoskodást és felfogást, s kimutatja, hogy Bács-Bodrog vármegye közigazgatása sokkal jobb, mint számtalan kisebb vármegyéé. De mindennél fontosabb a politikai szempont. Igaz, hogy eddig a vármegyében azok a politikai nemzetiségi izgatások, a melyek az ország minden nemzetiséglakta vidékén feltüntek, nem kaptak eleven talajra : de ennek épen az az oka, hogy a vármegye alsó és felső része egy testet képez, míg ha külön lesznek választva, a déli rész túlnyomóan nemzetiségi lakosságát már nem ellensúlyozza a központi kormányzatban, a törvényhatóságban a magyarság valóságos ereje.“ A vármegye szétválasztása csakugyan el is maradt s ebben nagy része van az országgyűlési helyzet alakulásán kívül a vármegye böles, erélyes és méltóságos föllépésének is.

A vármegye közoktatásügye a kiegyezés óta rohamos feljődésnek indult. Az utóbbi öt év alatt a tanítók száma 139-el, a tantermeké 156-al szaporodott s a tankötelesek száma a lakosságank tizennyolcz és fél százalékát tette, a mi örvendetes dolog, mikor Pest-Pilis-Solt vármegyében csak 16% volt. Érdekes és megfigyelni való, hogy a tankötelesek közül valóban iskolába járt : a magyar anyanyelvüek 11%-a, a németek 15%-a, a szerbek 8%-a, a bunyevácz, sokaczok 5%-a, a tótok 12%-a s a kisoroszok 11%-a. A tankötelesek 35%-a nem járt ekkor iskolába, a minek az az oka, hogy a kényszer-iskoláztatásra vonatkozó rendeletet az illető közegek nem hajtják végre. Mindamellett is az utólsó öt év alatt olyan örvendetes volt a fejlődés, hogy azt az előbbi időkkel össze sem lehet hasonlítani. Közoktatásügy.

A vármegye ügyei is kezdettek jobban haladni. A főispán a deczemberi közgyűlésen visszapillantva a vármegyei bizottság három éves működésére, a bizottságnak működésével meg volt elégedve s a vármegye tisztikarát megdícsérte. A vármegyei bizottságnak ez év végén 135 tagját sorsolták ki s ezek helyett újakat választottak. Az állandó választmányt is újjáalakították. A közigazgatás javulása.

A vármegye közönsége örömmel vett tudomást arról, hogy az országgyűlésen az eddig egymással merev ellentétben álló pártok egyesültek s ennek következményeképen új kormány alakult. A főispán az 1875 márczius 18-án tartott közgyűlésen megnyitó beszédében ünnepelte a kormányt, de különösen a királyt, a ki alkotmányos érzületének és böles tapintatának fényes tanújeleit adta. A közgyűlés jegyzőkönyvbe iktatta a fúzió fölötti örömét s felíratilag üdvözölte a kormányt. A fuzió.

Az országgyűlési választások az ősz elején folytak le.

1876 tavaszán ismét rendkívül nagy árvíz volt. A tavasz megnyilta előtt s egész tavaszon át a folyók emberemlékezet óta nem ismert magasságra dagadtak s a gátakat sok helyen túlnőtték. Sok ezer család keresményét, vagyonát és jóllótét temették el. A vármegyében kilencz szolgabírói járás volt kisebb-nagyobb mértékben víz alatt s csak négy járás menekült meg az árvíztől, de itt is valóságos ostromállapotban élt a nép hónapokon át az óvóintézkedések miatt. Az emberi erő gyönge volt az elem hatalmával szemben. Az alispán vezetése alatt az egész szolgabírói kar s a mérnökök éjjel-nappal talpon állottak. Az Nagy árviz.

árvíz márczius 2-án jött meg, a mikor Bogojevánál megtörtént az első beszakadás. A vármegye mindent megtett utólag, hogy az ínséges családokon segítsen.

Deák Ferencz is ugyanebben az időben halt meg. Mondhatjuk, hogy egyetlen vármegye sem gyászolta meg jobban, mint Bács-Bodrog „a haza leghűbb fiát s egyben legszeretőbb atyját". Jegyzőkönyvbe iktatták emlékét s arczképét megfestették.

Az uj közigazgatási törvény életbeléptetése ismét lényegében átalakította a vármegyét. Azzal a meggyőződéssel fogadták, hogy e törvények gyakorlati hasznától van feltételezve az önkormányzat további fennmaradása és fejlődése.

Főispánváltozás.

Martonffy Károly főispánt a király augusztus 10-én kelt legfelsőbb elhatározásával a főispáni állástól saját kérelmére fölmentette és helyére *Gromon* Dezsőt nevezte ki.

Martonffy búcsúzó levelében jellemzését adta főispáni szerepének: „Szerény és munkás életemből egészen váratlanul levék kiszólítva, és a megkínált főispáni szék elfoglalására egyedül azon tekintet bírt reá, hogy a törvényhatóságnak akkor küszöbön levő új szervezésével szemben a megyében nem akadt férfiú, a ki az akkori pártviszonyok között ezen kényes feladatra vállalkozott volna. Hála istennek, ma már nincs meg többé ez a kényszerhelyzet. És miután a megyében a politikai viszonyok legközelebb, láthatólag és látatlanban nagyon megváltoztak, részemről időszerűnek találtam a főispáni állástól való felmentésemet kérelmezni. Tevém ezt annál nagyobb készséggel, mert öt évi tapasztalataim arról győztek meg, hogy az alkotmányosan és szabadelvűen kormányozott Magyarországon a polgári születés meztelenségét egy magasabb hivatalban csak a nekem osztályrészül nem jutott nagy vagyon képes betakarni. Fogadja egyébiránt a tekintetes bizottság köszönetemet annyiszor tapasztalt kegyes jóakaratáért. . . én arra vágyom, hogy a mennyiben a legközelebbi jövő nem fog napirendre térni a megyei önkormányzat felett, napszámosi helyemet a tek. bizottság kebelében újra visszakapjam." Csupor Gyula bizottsági tag lelkes, meleghangú beszéde után a gyűlés elhatározta, hogy midőn mély meghatottsággal vesz búcsút volt főispánjától, eredménydús működését jegyzőkönyvbe iktatott köszönettel honorálja s erről rögtön küldöttség útján értesíti.

Gromon Dezső.

Mindamellett az új főispánt nagy örömmel várták, mert benne remélték végre azt az erélyes vezetőt, a ki irgalom és kímélet nélkül fogja végrehajtani az eddig csak külsőleg fölállított reformot. Gromon Dezső pedig, a tavaszi árvízveszedelem idején kirendelt vaskezű kormánybiztos, ilyennek ígérkezett.

Küldöttség ment a főispánért, a ki megjelenvén, felszólította a közönséget, hogy mielőtt az esküt letennék, kísérjék el őt a helybeli r. kath. és gör. kel. templomokban levő istentiszteletre, az Isten segélyét kérni. Ezt elvégezvén, visszatértek s Gromon Dezső letette a főispáni esküt, majd székfoglaló beszédet tartott, a melyben a maga részéről munkát igért és ugyanazt kért a vármegye bizottságaitól s tisztikarától is. Lovászy Mihály alispán üdvözölte őt a vármegye nevében nagy szeretettel és bizalommal. Az installáló közgyűlésnek még egy pontja volt, a tavaszi nagy árvíz alkalmával többen kitüntették magukat önfeláldozó buzgóságukkal, az emberélet és vagyon megmentésében. Ezeknek királyi kitüntetést hozott az új főispán. Amon József apatini kereskedő a koronás arany érdemkeresztet; Hegyesi Ferencz bezdáni bíró, Dela Vedella Antal és Bauer Károly palánkai, Eppert József apatini kereskedők arany érdemkeresztet; Eberling János kolluthi bíró ezüst érdemkeresztet kaptak, többen pedig a vármegyei tisztikarból s mások legfelsőbb elismerést.

Gromon Dezső be is váltotta a hozzáfűzött reményeket. A hivatali és társadalmi téren egyaránt éreztette befolyását. Zombor város közgyűlési termében a szerbek túlnyomó többségben levén, megpróbálták a szerb nyelvet és nemzetiségi érdekeket előtérbe hozni, de a főispán nagy erővel fékezte meg ezeket az államellenes törekvéseket s a legelső tisztújításon már túlsúlyra emelkedett alatta a magyarság s azóta egyre erősbödik. A vármegyénél nem voltak nemzetiségi bajok, de elég tennivaló volt. A nagy restancziákat hamarosan ledolgozták s az új közigazgatási rend az utolsó pontig szépen keresztül ment. Ennél a hivatali sikernél még fontosabb volt, hogy Gromon nem maradt meg hivatalnoknak, hanem minden téren egyforma buzgósággal vitte a vezető szerepét. Az ő idejében indult meg az az áramlat, a mely néhány évtized alatt egészen átalakította a vármegye közgazdasági viszonyait. Fontos, hogy a vármegye útvonalainak épí-

tését ő hajtotta keresztül a közgyűléseken, a kormánynál és ő kezdte meg a valóságban is, bár a teljes felépítés utódjára maradt.

1877-iki tisztújítás.

1877 deczemberi közgyűlésen volt a tisztújítás, a mely a vezető szerepű hivatalokban kevés változást hozott. Alispánná egyhangúlag Lovászy Mihályt, főjegyzővé Sándor Bélát, árvaszéki elnökké Zákó Pétert, főpénztárnokká Latinovits Nep. Jánost választották, mindannyiukat egyhangúlag. Főszámvevő lett Szalay Károly, főügyész Mihelics János, szolgabírák: Dregán Péter, Kézsmárky Béla, Alföldy József, Latinovits Gyula, Schikk Mátyás, Császár Péter, Nagy József, Eremin György dr., Matkovics Lajos, Gombos Béla, Nikolits Szvetiszláv és Ráics Miklós. Újjáalakították a bizottságokat is, így a hatvan tagú állandó választmányt is.

1878 januári rendkívüli közgyűlés legfontosabb pontja az volt, hogy a főispán indítványozta, hogy alakítsák meg a tisztviselői nyugdíjintézetet s találja módját, hogy teremtsen alapot erre a czélra. Egyszersmind ő a maga részéről 5000 frtot ád ez alap megteremtésére első adományúl. A közgyűlés lelkesedéssel tette magáévá a főispán indítványát, az ajándékot megköszönte és bizottságot küldött ki, hogy az minél előbb tegyen jelentést, hogyan lehetne az alapot megteremteni.

Képviselőválasztás 1878.

Az országgyűlést a király november 17-re hívta egybe s megindultak és egész nyáron folytak a képviselőválasztási előkészületek. Zomborban a „zombori magyar párt" megalakult s mindenütt előtérbe lépett a magyar és a szerb fölfogás a pártalakításnál. Az augusztus 5-én lefolyt választásokon az almási kerületben ifj. báró Rudics József, a rigyiczaiban ifj. Latinovits János, az apatiniban Schmausz Endre, a hódságiban Rónai István, a kulpiniban Dimitrievics Milos, az újverbásziban Kármán Lajos, a kernyájaiban Kamjonkai Szemző Gyula, az ókanizsaiban Zákó Sándor, az óbecseiben Popovics Vazul, a tovarisovaiban Funták Sándor szabadelvűeket. Szabadkán Mukics Ernő és Varga Károly függetlenségieket, Baján Latinovits Gábor szabadelvűt, Zentán Lónyay Menyhért szabadelvűt és Zomborban Maximovics Miklós nemzetiségit választották meg országgyűlési képviselőnek. Egy-két választást kivéve, nem volt nagyobb harcz.

Alispánválasztás.

Augusztus 29-én meghalt Lovászy Mihály, a vármegye alispánja, hosszú betegség után. A vármegye közönsége nagy részvéttel kisérte ki utólsó útjára az első polgár-alispánt, a nemes szívjóságú embert, a kihez szeretettel fűződtek a vármegye bizottsági tagjai. Helyette Sándor Béla főjegyző lett az alispán-helyettes, különben a Lovászy betegsége alatt már ő intézte az összes ügyeket s elnökölt a nyári közgyűlésen is. A szeptemberi gyűlés meg is választotta őt alispánjává, ezzel a fiatal, nagytehetségű ember a közigazgatás lépcsőin följutott a legmagasabb fokra, a melyet a vármegye közönsége jóvoltából elérhetett.

A bosnyiai okkupáczió.

Nagy és heves vita volt e közgyűlésen a bosnyiai okkupáczió alkalmából rendezett katonai mozgósítás kérdésén. Ez a vármegyét igen közelről érdekelte. Nemcsak hogy fiait elvitték, de a szállításokra igen nagy erőt vontak el, 2000 kocsit, ugyanannyi emberrel és 4000 lóval. Ezek részint önkéntes vállalkozással, részint hivatalos kirendeléssel voltak megkaphatók, de a kényszerhelyzettel szemben nem volt mást mit tenni, mint végrehajtani a fuvarkirendelési rendeletet. Mártonffy biz. tag kikelt ez ellen az eljárás ellen, mely törvénybe ütköző s a vármegyében valóságos hadisarczot vett be, 400—1000 frt terhet róva egyes polgárokra, azonkívül nem is számítva, hogy a nagy munkaidőben különösen messzemenő kárt okozott ennyi rengeteg erőnek kivonása a vármegyéből. Pál Antal, Vujevics Zakár, Latinovits Vincze adtak még kifejezést a megyei közönség elkeseredett hangulatának. A főispán erélyesen védte meg a kormányt, a mely a háborútól kényszerítve tette, a mit kellett tennie, szavazásra bocsátotta a kérdést és az ellenzék kisebbségben maradt. A bosnyiai katonák itthon maradt családtagjainak segítésére társadalmi és hivatalos úton rendeztek sikeres gyűjtést.

A vármegyei gazdasági egyesület.

A vármegyei gazdasági egyesület iránt ekkor ébredt föl először az igazi érdeklődés. Az egyesület ugyan már tizenöt éve állott fenn, de alig volt valóságos működése, sikerekre meg épen nem tekinthetett vissza, s különösen az utóbbi időkben teljes közömbösséggel viseltettek vele szemben a vármegyei birtokosok. Gromon Dezső és Sándor Béla érdeme, hogy az egyesület talpra állott. Rácz Vilmos titkár részletes programmot dolgozott ki az egyesület teendőiről, kívánta a szakosztályok megalakítását s hírlapi akcziót indított az egyesület érdekében.

A mezőgazdaság állapota.

És valóban megindult az érdeklődés, az egyesület tulajdonképen most alakult meg valósággal, a minek fooka volt, hogy a gazdák maguk fölfedezték érthetetlen elmaradottságukat minden téren a mezőgazdaságban. Különösen a nép ősi módon és haszon nélkül mívelte földjét, a mely többé nem bírta ilyenformán meghozni azt a jövedelmet, a mire a fejlettebb igényekkel szüksége volt a lakosságnak. A törvény által kijelölt gazdasági oktatásnak nyoma sem volt, a községi faiskolák a nevüket sem érdemelték meg s a nép mit sem tanult, hogy az aránylagos polgári műveltséget megszerezhesse s kivált, hogy a kereset kielégítő fokozására tudott volna törekedni. A gazdasági egyesület egy évtized múlva gyakorlati példákkal ébresztette fel a nép tudásvágyát s két évtized alatt átalakította a Bácska egész mezőgazdaságát, de addig még sok harcznak s erős munkának kellett nekifeküdnie. Karácsonykor történt meg az a nevezetes közgyűlés, a mely újjáalakította a vármegyei gazdasági kört. Elnökké Gromon Dezsőt választotta, a ki nagy erélylyel fogott az újonnan körvonalozott programm megvalósításához. Különben országszerte most indúlt meg a gazdasági fejlődés. Júniusban a gazda-kongresszus Székesfehérváron kikiáltotta az „agrarius mozgalom“ megindítását.

Újabb szervezésre és rendezésre volt szükség a községi közigazgatás terén is. A vármegye 1878 deczember 17-én tartott közgyűlésében részletesen ki is dolgozta az új rendszert. Ugyanakkor a vármegyei közútak javítására is nagyfontosságú határozatot hoztak. E szerint a megye elhatározta, hogy a közmunkatartozás helyett bizonyos időre 10%-nyi adót vet ki a lakosságra s ebből megépiti az összes útakat. Valóban ideje is volt már.

A tavaszi rettenetes árvíz, a mely Szegedet rommá tette, mélyen megrendítette a vármegye népét, hiszen ősidők óta ő is félhetett hasonló katasztrófától, bár most szerencsésen elkerülte még a fenyegető Tiszaparton is: nagy gyűjtést indított a szegedi árvízkárosultak fölsegélyezésére.

Az áprilisi közgyűlés meleg lelkesedéssel emlékezett meg a királyi párnak ezüstlakodalmáról s feliratban hódoltak a felséges pár előtt. Májusban József főherczeg a vármegyében katonai szemleútat tett s ez alkalommal a legnagyobb lelkesedéssel ünnepelték s különösen Zomborban fényes fogadtatásban részesült. Haynald Lajos kalocsai érsek júliusban kapta meg a bíbornoki czímet s a vármegye ez alkalommal őt is melegen üdvözölte.

Az ipar állapota.

A gazdasági érdeklődés, a mint megindult, gyorsan átcsapott a mezőgazdaságról az iparra is. És ekkor fedezte föl a vármegye népe, hogy ezen a téren is mennyire hátra van maradva. A bajai ipartanodát kivéve, a vármegyében iparostanulók sehol sem részesültek oktatásban. És az az egy is magánemberé volt s 1879-ben 25 tanulóval élt. És Baján a lakosságnak 18·21%-a élt iparból. Újvidéken 14·31%, Apatinban 12·12%, Zomborban 10·08% és Szabadkán 6·37%. Természetesen csak kisipar volt és az is kezdetleges állapotban, annyira, hogy a budapesti iparos-kongresszuson a zombori 890 iparos közül egy sem jelent meg, s a székesfehérvári kiállításon, mely szintén országos jellegű volt, egy kiállító jelent meg. Ekkor tervezgették még csak, hogy az ipartársulatot megalakítják s a szerb iparosok ebben is megelőzték a magyarokat, mert ők már júliusban zászlószentelési ünnepélyt is rendeztek az ipartársulatukban.

Vasutak.

A vasúttervek is ekkor voltak virágjukban. Nevezetes emlékű a vármegyének a következő határozata, a melylyel a nagy, országos, sőt világkereskedelmi szempontoknak alárendelte a vármegyei érdekeket s lemondott arról, hogy Zombornál menjen a pozsony—zimonyi vasútvonal: „A megye közönsége, azon nézetből kiindúlva, hogy a világpályáknál, minőnek a pest—zimonyi is igérkezik, a kicsinyes vidéki és helyi érdekeknek háttérbe kell szorulniok s az ez érdemben emelt hangoknak el kell némulniok: határozatilag kimondja a megye közönsége, hogy legjobb meggyőződése szerint országos iparunk, kereskedelmünk és nemzeti vagyonosodásunk érdekei a pest—zimonyi vasútvonalnak a Duna balpartján, Budapesttől kiindúlva Újvidék érintésével leendő mielőbbi kiépíttetését követelik s e nézetét a kormányhoz és a képviselőházhoz intézendő indokolt felterjesztésben kifejezi.“

Vármegyeház-építés.

Elhatározták még a múlt évi téli közgyűlésen a vármegye székházának körülbelül 300,000 frt költséggel való újjáépítését s ez évben meg is kötötték rá a szerződéseket. A deczemberi közgyűlés még hevesen tárgyalta az ügyet, a melynek meg volt az erős ellenzéke is, de a közgyűlés döntött s a minisztérium jóváhagyta. Így Pártos Gyula tervező építész építette föl a vármegyeházat több évi munkával.

1880 elején élénken foglalkoztatta a vármegye közönségét is a vármegye székhelyén, Zomborban alapítandó színház ügye. A vegyesajkú Zombor önérzettel tekinthet vissza rá, hogy csak kevés város előzte meg az állandó színház építésében. A minisztérium rendeletben engedte meg, hogy 40.000 forint értéknek megfelelően 800 részvény bocsáttassék ki, 50 forintjával. 1879 augusztusban kibocsátott részvények közül 640 darab 1880 .januárig elkelt és a többiért ekkor a város vállalt biztosítást. Ezzel biztosítva volt a színház sorsa. Zombor állást foglalt a pest—zimonyi vasútkérdésben is és elhatározta, hogy ha a vasútat Zombor érintésével építik meg, 100.000 forintot, továbbá a pályaudvar és a vasútvonal területét ajánlják fel, a mennyiben az a város tulajdanából esik ki. Baja is ugyanezt a tekintélyes összeget ajánlotta fel s Ujvidék pedig mintegy 80.000 forintot. A zombori szinház.

Az április 6-án tartott vármegyei közgyűlésen a főispán legelőször is a trónörökös eljegyzéséről emlékezett meg. Jellemző az az öröm, a mely az egész országot áthatotta ekkor. A főispán beszéde híven jelzi ezt : ,,Riadalmas örömmel fogadták a magyar szent korona összes népei azt a kellemes hírt, — mondá, — hogy Fönséges trónörökösünk a belga király leányával, Stefánia herezegnővel jegyet váltott. Midőn fejedelmi erényekben ragyogó Apostoli királyunknak fia a magyar föld legdicsőbb sarjának, feledhetetlen József Nádorunknak családjában találta meg szíve szerelmes választottját : kétszeresen van oka nemzetünknek kezességet látni a fönséges frigyben arra nézve, hogy Szent-István koronájának népei között az eddigi példaszerű jó viszonyt új történelmi kapcsok fogják szorosabbra fűzni." A vármegyei közgyűlés lelkes örömmel küldött hódoló föliratot a királyhoz és a trónörököshöz. A trónörökös eljegyzése.

A rendes folyóügyek közül nevezetes a mérnöki hivatal új költségvetése a vármegyei útak rendes költségeire és új építkezésekre. A vármegye útjai még mindig siralmas állapotban voltak és vármegyeszerte hangzott a panasz, hogy a bőség földjén ott fúl a saját portáján a gazda a termésében, a melyet nem lehet szállítania. Zombor, a székhely maga is, oly páratlan rossz közlekedési viszonyok között tengődött, hogy a miatt sem ipar, sem kereskedelem, sem kultúra nem fejlődhetett, sőt bőtermő években is általános inség ütött ki. Most végre a vármegye erőteljesebb módon igyekezett segíteni e bajokon és ez évben 307.327 korona főösszeget irányzott elő a ,,kula—cservenkai", ,,gombos—bogojevai", ,,zombor—apatini" útakra, a ,,palánkai töltés", a ,,kulai út" fokozatos kiépítésére és több kisebb útvonal megépítésére. Ezentúl évről-évre fokozatosan haladtak az útépítéssel. Útépítés.

A vármegye gazdasági életében különben ez időben igen kedvező mozzanat történt. A vármegye székhelyén építendő kereskedelmi iskola, az Adán alapítandó földmívesiskola egyre jobban érdekelte a vármegye közönségét. Több kisebb-nagyobb ipari vállalat keletkezett, a hódság—verbászi lecsapoló csatorna mélyítését és bővítését megkezdették, Zomborban ,,Iparegylet" alakult s az ipariskolák szervezetét és fölállítását megyeszerte tárgyalták.

A közoktatásügy terén is mindenfelé jelentékeny lépéseket tett a vármegye közönsége, elsősorban Zombor város az elemi iskoláztatás rendezésének megkezdésével. Vármegyei ügyek.

A június 30-án tartott közgyűlés főbb pontjai közül a vármegyei árvaház ügye érdemel figyelmet. A vármegye már régebben elhatározta, hogy a fegyelmi úton kiszabandó birságokat ennek a czéljaira fogja fordítani ; most az alap gyorsabb növelésére azt határozták, hogy a rendeltetés nélküli pénzeket ide fordítják s a közjótékonyságot hívják föl ; azonkívül a vármegye tulajdonában levő, mintegy harminczezer forintnyi temesi földtehermentesítési kötvénynek a kamatját is az árvaház javára adják. Végül tárgysorsjátékot rendeznek tízezer forint nyereménynyel s ötvenezer forint értékű sorsjegygyel.

A gazdasági egyesület is derék tevékenységet kezdett és több versenyt és kiállítást tartott. Sajnos, az egyesület még mindig igen gyönge volt nagyobb hatású munkásságra, pedig égető szükség lett volna rá, főleg a rendkívül lehanyatlott lótenyésztés újra fölélesztésénél.

Július elején gróf Szapáry Gyula pénzügyminiszter a vármegyében járt a rizs- és indigótermelési kisérletek megtekintésére. Türr tábornok kísérte ; a Ferencz-csatornán Zomborból Újverbászra hajózott. Kulán óriási tömeg várta és üdvözölte. A verbászi öntözési telep már ekkor igen szép sikerrel működött.

Augusztus 16-án és 18-án Zombor város a vármegye közönségével együtt fényesen ünnepelte a királynak ötvenedik születése napját. 16-án tartotta a vár- A király ötvenedik születése napja.

megye az alkalomból rendkivüli közgyulését, a melyen a föispán s az alispán tartottak nagyszabású szónoklatokat. Sándor Béla alispán kitünően jellemezte a vármegye legbensőbb dinasztikus felfogását a következő szavaival: „Ha nem ismerném is a multból megyénknek azon közmondásos hódolatkészségéből eredő szokását, hogy koronás királyunk iránti törhetetlen hűségének nyilvánítására minden alkalmat örömmel megragadott: úgy vagyok meggyőződve, hogy ellenére tenném a minden oldalról zajosan nyilatkozó közhangulatnak, ha ezen ritka örömünnepen, megyénk közönségének átérzett üdvkivánatait s a Fölséges királyi Ház általános boldogságáért, dieső virágzásáért, Urunk, királyunk hosszú életéért égbeszálló fohászait nyilvánosan nem tolmácsolnók."

Hogy mennyire igaza volt az alispánnak, megmutatta a nagyközönség maga is. Nem elégedtek meg a hódoló föliratokkal, a melyeket a vármegye s a városok közgyűléseiből küldöttek a felségnek, hanem nagymértékű jubiláris ünnepeket rendeztek mindenfelé. Legnagyobbszabású volt a Zombor városáé, a mely „*fényesen* megczáfolta azt a balvéleményt, — mint az egykorú krónikás irja, — hogy vidéki városokban nem lehet közönségesnél kiválóbb ünnepélyt rendezni. A Felséges király születése félszázados évfordulójának előestéjén olyan volt Zombor minden utczája, mint egy darab, kihasítva a csillagos égboltból." Az egész lakosság az utczán volt s gyönyörködött a szemkápráztató ragyogásban. Másnap reggel zene ébresztette föl a várost és az egész nap ünnepségekkel volt tele. Délben fogadta a föispán a hivatalok tisztelgését a király nevében, két órakor díszebéd volt, este kilenczkor 217 terítékes bankett. A vármegye többi városaiban s a helységekben is voltak szép ünnepségek.

A szeptember 30-án tartott vármegyei közgyűlésen tett jelentést az alispán a Kula község árvatárában fölfedezett 51.676 forintos hiányról, a mely a kezelési és felügyeleti hibák és könyelműségek következménye volt, de az egész összeget megtérítették.

Október elején Gromon Dezső főispán váratlanul, hirtelen megvált a főispánságtól. A királyi fölmentést tartalmazó leiratot a vármegye törvényhatósági bizottsága „meglepetéssel vegyes megdöbbenéssel" vette tudomásul. Jegyzőkönyvébe iktatta azokat a kiváló érdemeket, a melyeket Gromon Dezső a vármegye szolgálatában főispánsága négy éve alatt szerzett, nehéz idők alatt, erős megpróbáltatások között. Kiváló személyes tulajdonságainak köszönhette sikereit s most, mikor a rendes és normális viszonyok helyreállottak, az egész vármegye s minden város képviselőtestülete meglepetéssel és föltétlenül nagy sajnálkozással vette távozását. Zombor város is megörökítette jegyzőkönyvében a főispán emlékezetét s egy utczáját róla nevezte el.

A megüresedett főispáni székbe *Sándor Bélát*, az eddigi alispánt nevezte ki a király, a ki a vármegye tisztviselői karában kezdte pályafutását és közszeretetben és elismerésben emelkedett fokról-fokra. Az egész vármegye örömmel vette kineveztetését, a melyben egy népszerű, tetterős és kiváló fiának kitüntetését s magának a vármegyének megbecsültetését látta.

Sándor Béla főispán.

Sándor Béla 1843-ban született Baján; atyja Sándor György a 48 előtti időkben táblabiró, majd árvaszéki ülnök volt. 1864-ben lépett a vármegye szolgálatába mint tb. aljegyző s évről-évre haladt. 1870-ben már tb. főjegyző s 1878-ban alispán lett.

A főispáni beiktatás deczember 19-én, a vármegye közgyűlésén volt. Előző este fáklyásmenettel köszöntötte őt a város, a melynek vezetője, Virter Károly ügyvéd, szép szónoklattal köszönté őt. Másnap délelőtt tíz órakor székfoglaló ülés volt a városház nagytermében. Az új főispán hatalmas és szép beszéddel foglalta el székét s azokat az elveket körvonalozta, a melyek egy hivatalnokból lett főispán pályájának vezérelvei lehetnek. Az alispáni állásban végzett munkásságát akarta tovább folytatni természetszerűen. Zombor város főispáni beiktatója ugyanezen a napon folyt le.

A vármegyei közgyűlésen a negyedévi jelentést Karácson Gyula főjegyző, alispánhelyettes tartotta. A jelentés csupán folyó ügyekről szólt.

A megürült alispáni széket 1881 január 10-én tartott rendkívüli közgyűlésen töltötték be, *Schmausz* Endre apatini kerületi orsz. képviselőt választván meg egyhangúlag. Azonnal el is foglalta székét szép és tartalmas beköszöntő beszéddel. Az új alispán szintén népszerű vármegyei ember, a kit új tisztsége alkalmából sok helyen ünnepeltek s különösen Apatin, február 2-án.

Január 19-én Szabadka és Baja városok főispánjává *Jankovich Aurél* földbirtokost nevezte ki a király, beiktatása Baján, márczius 3-án folyt le, Szabadkán a következő napokban nagy ünnepélyességgel.

Tóth Kálmán halála.

Tóth Kálmánt, a jeles költőt, Baja szülöttét gyászolta február 3-án a vármegye. A temetés az egész vármegyét megillette és a költő szülőhelye küldöttséget s koszorút küldött a koporsó elé. A temetés után nemsokára megindították a gyűjtést, hogy emléktáblával jelöljék Baján a költő szülőházát.

Árvízbajok.

Az április 5-én tartott vármegyegyűlésen Sándor Béla főispán részletesen tárgyalta a vármegye közigazgatási állapotait, a melyek egészen kielégítőek voltak s a rendes módon, minden fennakadás nélkül folytak. Nem volt azonban ilyen kedvező állapotban a vármegye közgazdasági helyzete. Nem szólva az általános természetű okokból származó gazdasági bajokról, ezen a tavaszon az árvízzel volt sok baja a vármegyének. Mióta a Ferencz-csatornát Türr István tábornak vezetése alatt egy társaság megépítette, a vármegye csaknem teljesen megszabadúlt az árvízveszedelemtől. Még 1876, 1877 és 1878-ban az általános vízkalamitások idején, a nagy szegedi árvízkatasztrófa napjaiban sem volt olyan nagy baj a vízáradásokból, mint a 70-es évek előtt, mikor százezer holdnyi terület szokott víz alá kerülni minden áradásos esztendőben. Most a csatorna levezette a vízfölösleget s alig pár ezer hold került legfeljebb víz alá. Ebben az évben, 1881-ben viszont azt a sajátságos megfigyelést tették, hogy a csatornák magas vízállása mindenfelé nagy terjedelmű belvizeket idézett elő. Az alispán jelentése szerint alig volt a vármegyének olyan része, a hol belvizektől nem szenvedett volna a lakosság, számos helyen 5—8000 holdnyi területen. A vármegye mindent megtett a nagy baj ellen, a csatornák vízmagasságát leszállította, s a belvizek szabályozására sürgős intézkedéseket tett. Szerencsére az árvíz nem lett olyan nagygyá, a milyennek indúlt s így a természetes úton való vízlefolyás megmentette a vármegyét a nagyobb csapástól. Azonban elég intő volt ez is a védtöltések s a csatornázás újabb restaurálására, a mit valóban nagy erélylyel és áldozattal hajtottak végre.

Egyéb ügyek

E közgyűlésnek érdekes pontja volt Molnár István vármegyei bizottsági tagnak felszólalása Tóth Kálmán emlékezetének megörökítésére. Indítványozta, hogy a Baján állítandó szobornak ügyét a vármegye vegye a kezébe s hogy a költő emlékét jegyzőkönyvben örökítsék meg. Mindkét indítványt elfogadta a vármegye.

A vármegyei útvonalak kiépítése tovább folyt. A vasútvonalak azonban újabb terv szerint változtak. Most a Baja—Keczel és a Baja—Almás—Szabadka között építendő vasútak versenyeztek egymással. A képviselőház a budapesti—zimonyi vasútat olyan irányban szavazta meg, hogy az nem érintette Zombort, hanem Baja s Szabadka között szárnyvonalat hagyott jóvá, a mely e vidéket összekösse e fővonallal.

Rudolf trónörökösnek május 10-én tartandó esküvője alkalmából a vármegye s a szab. kir. városok külön-külön üdvözlő feliratot intéztek ismét a fenséges párhoz.

1881-iki képviselőválasztások.

A képviselőválasztások június 29-én folytak le. Az egész vármegyében erős korteskedés folyt s a fő pártszempont, a mely a választókat külön pártokba tömörítette, a magyar és szerb nemzetiségi jelszók mellett tünt föl. Zombor képviselője lett Maximovics Miklós, a szerb párt jelöltje, 67 szótöbbséggel. Újvidéken Bende Imre, kormánypárti, Szabadkán Mamusich Lázár kormánypárti és Mukics Ernő függetlenségi párti, Zentán gróf Ráday Gedeon szabadelvű győzött.

Terméskiállítás Zomborban

Október 9-én terménykiállítást rendezett a gazdasági egyesület Zomborban, a mely az egész nagy környék gazdáit érdekelte. Igen sokan kaptak díjakat és Sándor Béla főispán szép beszédében, melyet az este tartott banketten mondott, a vármegye gazdasági sikereit igen jelentékenynek festette. A gabona, konyhanövények, kereskedelmi növények takarmánymag, szőllő, gyümölcs- és méz-termelés egyformán kielégítő volt a kiállításból itélve. A gazdasági egylet kiállításai különben az utóbbi időben erős fellendülésnek indult mezőgazdaság eredményeit tárták fel. Több ipari növény, igy főleg a kender-termelés ekkor kezdett okszerűvé és nagyobb jelentőségűvé válni. A gazdaság föllendülése jórészt a vármegye talajának biztosabbá válásából ered. A csatornázás után mintegy 350.000 hold mocsár vált elsőrangú termőfölddé, s az újabban rendbeszedett csatornák az öntözést is kezdték lehetővé tenni s megismertetni a földmíves néppel. Különösen

a szerb lakosság között egyre jobban hódított a belterjes gazdálkodás és a konyhakertészet mívelése.

Zenta baja a vármegyével.

A vármegyei deczemberi közgyűlést több fontos pont foglalkoztatta. Zenta város évek óta viszályban volt a vármegyével, a melynek több rendbeli itéletét és pörös ügyeiben való döntését sérelmesnek tartotta magára. A vármegye, bár több közgyűlésen szóba került a városnak egy vagy más panasza, rendesen úgy intézte el, hogy a városnak túlszenvedélyes képviselőjét rendreutasította s Zentát higgadtan leszavazta. Mihálkovics István zentai polgármester legutóbb egy belügyminiszterileg is jóváhagyott vármegyei határozatot, a mely a sok sebet ejtett úrbéri pörre vonatkozott, tudomásul vétel helyett a városi közgyűlésen tárgyalás alá bocsátott, s igen szenvedélyes vitát s kifakadásokat provokált ellene. A főispán a polgármestert fölfüggesztette s helyettes polgármestert választatott. Azonban a túlságosan elmérgesedett ügy végre jóra fordult, az egyeztető bizottság békét teremtett s Zentán a hosszú évekig tartott belső meghasonlás megszünt, az úrbéres ügyeket közmegegyezéssel elintézték s a város háztartásának zilált viszonyait is rendezték.

A vármegye fejlődése.

Az útépítéseket s a belvizek szabályozását a legnagyobb erővel folytatták az egész évben s az alispán örömmel jelentette, hogy a vármegye egész lakossága nagy készséggel volt ebben segítségére a vármegyének.

A gazdasági egyesület deczember 20-án tartotta közgyűlését, a melyen elnökké báró Rudics Józsefet, alelnökökké Vojnits Jakabot és Boromisza Tíbort választották.

1882-ben januárban szervezték a vörös kereszt-egylet vármegyei fiókját. Nagy bizottságott küldtek ki s jelentékeny sikert értek el.

Márczinsban adták ki a községi faiskolák felállításáról, kezeléséről s a felügyeletükről szóló szabályrendeletet. E rendelet szokatlanul fontossá lett, mert az egész vármegyében örvendetets módon meggyarapította s föllendítette a gyümölcstermelést. Hasonló, sőt talán még nagyobb javára voltak a faiskolák a selyemtenyésztésnek, a mely addig meglehetős közönyösségben részesült a népnél s mégis 10,461 frt értékű gubót váltott be a szekszárdi selyemtenyésztési központ a múlt évben a vármegyéből.

A tavaszi közgyűlés, melynek gazdag programmjára szokatlan nagyszámmal gyűltek össze a közönyösségükről ismert megyebizottsági tagok. Az alispáni jelentés először is a zentai ügyről emlékezett meg. Ott Gombos Gábort egyhangúlag polgármesterré választották s ezzel a közbéke helyreállott. Szintén az úrbéres ügyek zaklatták fel a közbékét Kulán, a hol olyanforma radikális módon állították helyre a rendet, mint Zentán.

A tavaszi áradások ez évben nem voltak oly veszedelmesek, mint az előzőben, de a csatornák mellékén fekvő községek mind belvizektől szenvedtek, sőt a telecskai dombok völgyes részein is káka és nád kezdett már fölverődni a termékeny földeken. Almás, Mélykút, Jankovácz, Gara, Vaskútig hatolt a belvizek területe, Parabuty 3000 holdnyi határa egészen el volt árasztva, Paraga, Pivnicza, Lality határa szintén jórészben. A vármegye s az alispán erélyesen folytatták a levezetési munkálatokat, s egy hatalmas levezető párhúzamos csatorna tervét készítették el.

Közbiztonság.

Érdekes korszaka volt ez az idő a vármegye közbiztonsági állapotainak. A személy- és vagyonbiztonság a legutóbbi évig meglehetős sok kifogás alá esett az egész vármegyében, s egyes községek hírhedtek voltak a verekedésről, lopásról, erkölcstelen életről. A községekben az úgynevezett felelős-őrök tartották volna fenn a rendet, de nem is értettek hozzá, s helybeliek levén nem is mertek beleavatkozni kényes dolgokba. Ezt a rendszert most megszüntették és a m. kir. csendőrséget szervezték. Ezzel kezdődött meg a közbéke és közbiztonság igazi kora. Ugyanekkor rendezték a koldúsügyet is.

A német nyelvű lakosság hazafias tüntetése.

Áprilisban népgyűléseket tartottak több községben, így Apatinban, Hódságon, Cservenkán, Újverbászon, Sztanisicson, Futakon, Kovilszentivánban, Almáson stb. a német nyelvű lakosok, a melyeken tiltakoztak a nemzetietlenség vádja ellen s e gyűlések eredményéül egy küldöttség fölkérte a főispánt, hogy a miniszterelnöknek adja tudtára az általános bizalmat és köszönetet, a miért megvédte az országgyűlésen a német ajkú polgárságot. Erről a mozgalomról a júniusi közgyűlésen a főispán is megemlékezett. Az erős izgalom alapja az volt, hogy a berlini „Deutscher Schulverein“ magyarországi németek panaszára fel-

háborító híreket terjesztett arról, hogy nálunk milyen rabságban sínylődik a német elem. A vármegyei németajkúak lelkes felháborodása méltán adta a főispán ajkára a következő kijelentést : „Szolgáljon megyénk németajkú polgárainak eme hazafias tette a megye egyéb nemzetiségű lakosainak követendő például és adja Isten, hogy úgy az ország, mint megyénk valamennyi lakosságának hazafisága oly kétségbevonhatatlan legyen, hogy annak bebizonyítására ilynemű hazafias demonstrácziókra a jövőben szükség ne legyen." E beszéd után Raichl Péter földbirtokos, megyebizottsági tag a német polgárság nevében tartott beszédében a következő szép és emlékezetre méltó kijelentést tette : „Ha mi, magyar hazánk történetére visszapillantunk, tudjuk abból, hogy németajkú őseink mily nehéz viszonyok között kerestek és találtak e megyében otthont. Tudjuk, hogy akkoriban őseink az úrbéri széknél tovább nem juthatva, felséges királyuk és hazájuk iránti hálás köszönetüket csakis tevékenység, szorgalom, rend- és békeszeretet által tanúsíthatták. Szent törvényeink és mindnyájunkkal közös alkotmányunk folytán immár abba a szerencsés helyzetbe jutottunk, hogy itt, e megye székházában, nyiltan kimondhatjuk azt, a mit őseink végrendeletileg reánk szent kötelesség gyanánt ruháztak át, de a mit ők ajkukon nem, csak szívükben hordozhattak : hogy mi, mint őseink hű utódjai, Felséges királyunkhoz, mint szeretett apánkhoz ; édes hazánkhoz pedig, mint imádott szülőanyánkhoz, megmásíthatatlanúl ragaszkodunk s irántok sem háládatlanok, sem hűtlenek soha nem lehetünk."

Május 28-án gép- és állat-kiállítás volt Zomborban, a melyet a főispán és az alispán nyitottak meg. A kiállítás szépen sikerült s különösen az állattenyésztésnek hű s kedvező képét adta.

Június 24-én nagy ünnepélyekkel fogadták Zomborban s aztán a vármegye számos községében Haynald Lajos kalocsai érseket, a ki bérmáló körútat tett.

Vita a vármegye lakosságának jelleméről.

Bizonyos figyelmet érdemel az a hírlapi vita, a melyet szeptemberben Bács-Bodrog vármegye lakosságának jelleméről a fővárosi és helyi lapok rendeztek. Azért érdekes, mert adatokkal s becses példákkal bizonyították ekkor, hogy a vármegye milyen erős léptekkel halad előre a kiegyezés óta. György Aladár : A föld és népei cz. művében a Bácskát azzal a régi sablonos fölfogással jellemezte, hogy : népe szorgalmas és takarékos, az úri osztály ellenben átlag tékozló és dorbézolásra hajlandó s így a városok hátramaradását nagyrészben a gentry, a tisztviselői kar, egyszóval az úri osztály okozza." Ez az itélet már ekkor teljesen fölületes volt, a mit valaha nehány bácskai földesúr alapított meg, bár az irodalomban közkeletűvé lett, hogy a „bácskai" mint jelző a „nagy korhely" szóval lett egyértékűvé. Bács-Bodrog vármegye a lefolyt tizenöt év alatt rendkívül nagy átalakuláson ment át. Valóban épen ez a kor volt az újkori gazdasági renaissance kora, ez alatt az idő alatt lett a vármegye képessé az új és modern élet nagystílű föladatainak felfogására és befogadására. Közoktatásügye jelentékenyen fejlődött, s épen azon az úton volt, hogy a magasabb virágzási fokra érjen. Házi ipara pompás volt s a magasabb ipar csírái jelentkeztek, s a kendertermelést és feldolgozást végző vállalatok európai színvonalon állottak ; a mezőgazdaságban rohamosan kezdtek szaporodni a gépek s szanaszét a nagyobb községekben kisebb-nagyobb gyárak keletkeztek. Belsőleg lehetett különösen megfigyelni a nagy átalakulást, a mely különben csak a régi erények természetes kifejlődése volt. Hiszen az egész ország közgazdasági felfogása ebben az időben ment át a régi módú gondolkodási elvekről a modernekre. S a Bácska e téren nemhogy elmaradt volna, hanem messze megelőzte az ország számtalan vármegyéjét.

Ebben a nagy munkában része volt Czirfusz Ferencz kir. tanácsos tanfelügyelőnek, a kit ép ez időben, október közepén ünnepelt az egész vármegye, a főispánnal az élén, abból az alkalomból, hogy harmincz évet töltött a vármegye tanügye vezetésében.

Nemsokára, október 22-én Arany János halálát vette hírül gyászos érzéssel a vármegye közönsége. Sírjára koszorút küldtek és szobrára gyűjtést indítottak meg.

A zombori színház megnyitása.

November elején ünnepelték a zombori városi színház megnyitását. Első színigazgatói voltak Sághy Zsigmond és Dobó Sándor, az első előadáson Szigeti József : Rang és mód cz. darabját adták elő. Megelőzőleg Margalits Ede dr. szavalta el Dömötör Pál ünnepi prológusát.

Csángótelepítés.

1883 márcziusban ezer csángó család telepítésére tettek intézkedéseket. A Bukovinába szakadt magyarok egyelőre töltésépítésre jöttek haza, de azzal a

reménységgel, hogy végleg itt is maradnak. A felső- és alsó-kulai pusztán a kincstári birtokot, mintegy ötezer holdnyi területet engedte át nekik az állam, hogy itt ötszáz család letelepedhessék. A csángók április elején meg is érkeztek és mindenfelé nagy örömmel és szeretettel fogadta őket a lakosság. Ókanizsán, Óbecsén, Titelen nagyszerű ünnepélylyel fogadták őket.

A tavaszi közgyűlésen ismét szerepelt Zenta város, a mely a közvagyon hiánya miatt sok bajban volt s ezért nem igen bírt kellően megfelelni összes kötelességeinek. Ez évben ismét nagy baj volt az árvízzel, a mely Monostorszegnél január 12-én gátat szakított s csak rendkívüli erőfeszítéssel lehetett megakadályozni, hogy az 1876-iki nagy árvízvészt elkerüljék. Ugyanekkor több ponton fenyegetett hasonló vész s a központi tisztviselők, főleg a főispán és alispán érdeme, hogy a nép állandóan megfeszített erőre állott készen s mindenütt megelőzték a

A zimonyi vasút megnyitása.

bajt. A budapest—zimonyi vasútat márczius 15-én nyitották meg s a vonatforgalom az év nyarán indúlt meg menetrendszerinti pontossággal.

Szeged vármegye.

A vármegyét területi épségében fenyegette ez időben bizonyos veszedelem. Szeged székhelylyel ugyanis külön vármegyét akartak alakítani s egy bizonytalan jellegü küldöttség bejárta a vármegyének e czélra kinézett részét s Ókanizsán némi pártoskodást is keltett már. Addig, míg arról volt szó, hogy csak Torontálból szakítanak ki Szeged részére területet, a vármegye bizonyos rokonszenvvel hallott a dologról. Most azonban, látván, hogy Martonost és Ókanizsát, több mint 18000-nyi lakossal, el akarják tőle venni, megijedt a vármegye is és tenni kezdett ellene. Maga a két város népgyülésben tiltakozott az elszakítás ellen s kijelentette ragaszkodását a régi anyavármegyéhez, a melyhez történelmi okok és fontos gazdasági érdekek fűzik. A főispán és alispán pedig a miniszterelnöknél voltak, mint meghivottak, tanácskozáson és itt fejtették ki érveiket. Csakugyan nem is lett a tervből semmi, Bács-Bodrogvármegye most sem szenvedett területi csonkítást.

A Történelmi Társulat megalakulása.

Május 11-én tartotta a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat alakuló közgyűlését, Schmausz Endre ideiglenes elnök vezetése alatt. Elnökké ugyanőt, alelnökké Iványi Istvánt választották. Tagok a megalakuláskor már 177-en voltak.

A vármegyei közgyűlés május 12-én adta ki a vármegyei háztartásról készített szervezési szabályrendeletet.

A király Szegeden.

Október 13-án a király meglátogatta a romjaiból újjáépült Szegedet és ekkor a szomszédváros örömünnepében részt vett Bács-Bodrog vármegye is. A főispán vezetésével a vármegye küldöttsége megjelent a király előtt kihallgatáson és a felségtől szíves választ kapott: „Nem kétlem, — mondá az uralkodó, — hogy e város felvirágzását és erősbödését ezután is nemcsak meleg részvéttel kisérendik, hanem e czél előmozdítására részükről is mindenkor készséggel és szokott önzetlenséggel fognak közreműködni."

1883. Tisztujítás.

Az általános tisztújítás deczemberben történt meg nagy izgalom között. Alispánná egyhangúlag ismét Schmausz Endrét kiáltották ki. Főjegyző Karácson Gyula, főügyész Mihályi János, árvaszéki elnök Zákó Péter lett.

1884 február 21-én volt a vármegye tavaszi közgyűlése. A gyűlés örömmel ünnepelte a főispánt abból az alkalomból, hogy a király őt a Lipót-rend lovagkeresztjével tüntette ki.

Ez a közgyűlés intézkedett a vármegyei tisztviselők nyugdíjalapjának megteremtéséről.

Az iparkamara ügye.

Ebben az időben már egyre jobban foglalkoztatta a közvéleményt, hogy a vármegyében önálló iparkamara állíttassék fel. Eddig a vármegye a budapesti iparkamarához tartozott s ebből a nagy távolság miatt semmi haszna sem volt. Most tervbe vették, hogy a szegedihez fogják csatolni. Mivel azonban ez a kerület is olyan óriási terjedelmű lett, hogy csaknem egyedül állott az országban, a vármegye ettől sem várhatott sokat. Ezzel szemben Bács-Bodrog vármegye óhajtása az volt, hogy belőle és a vele iparkereskedelmi tekintetben sok közös érdekű Torontál vármegyéből alakítsanak egy önálló iparkamarai kerületet. Ez a szép terv ugyan nem valósult meg s Bács-Bodrog vármegye a szegedi kamarába került, de a vármegye oly gyorsan fejlődik ipar és kereskedelem tekintetében, hogy bizonyára el fogja érni ekkor óhajtott önállóságát.

Májusban már megkezdődtek az új képviselőválasztás előkészületei. Szervezkedtek a pártok s most is, mint rendesen, nemzetiségi szempontok irányították

a politikai pártállásokat. De még mielőtt megindult volna a harcz, Torzsa község ünnepelte fennállásának százéves fordulóját. Az egész vármegye szívesen üdvözölte a derék, hazafias német községet.

A képviselőválasztások junius 13-án folytak le.

Nem volt semmi különösebb mozgalom. Megválasztották Almáson Olay Lajost függetlenségi programmal; Apatinban Szemző Gyulát mérsékelt ellenzékivel; Hódságon Hevessy Bertalant ugyanazzal; Kernyáján Széchenyi Jenőt, Kulpinban Dimitrievics Milost, Óbecsén Popovits Vazult és Ókanizsán báró Podmaniczky Frigyest szabadelvű programmal; Óverbászon Pulszky Ferenczet pártonkívüli, Rigyiczán Latinovits Jánost szabadelvű, Titelen Dimitrievics Misát nemzetiségi, Tovarisován Gromon Dezsőt szabadelvűpárti programmal. Így a vármegyei tizenegy választókerületben a kormánypárt hat kerületben győzött, a mérsékelt ellenzék kettőt, a függetlenségi párt s a nemzetiségi egyet-egyet kapott s egy pártonkívüli lett. Zombor képviselője Mártonffy Károly lett, függetlenségi programmal.

Képviselőválasztások 1881.

A júliusi közgyűlésen az alispáni jelentés főbb pontjai most is a közútak építésére és a belvizek szabályozására vonatkoznak. Az adai földmíves-iskola alapköveit május 19-én letették, s a vármegye az iskolát a legmelegebben gondjaiba vette. A kolera tünt fel ez évben Európában s a vármegye a legszigorúbb és legerélyesebb módon tette meg előre óvóintézkedéseit. Az új ipartörvény már életbeléptetése előtt erősen foglalkoztatta a vármegye közönségét. Ekkor alapították, szervezték az ipartestületeket és ipartásulatokat, a melyek az ipar fölemelését voltak hivatva kezükbe venni. A vármegyében a négy szab. kir. városon kívül kb. harmincz községben volt száznál több iparos és így ennyi hely volt jogosult ipartestület alakítására.

Különféle ügyek.

Az év nyarán elkészült az új székház, a kolosszális épület, a melyet Bács-Bodrog vármegye közönsége a közigazgatás czéljaira emelt. A hatalmas palotának úgy előkelő komoly stilje, mint szabályos méretei a nyugalom és tekintélyes erő benyomását teszik. Tervezője s építője Pártos Gyula, budapesti műépítész, a vármegye szülötte volt. A vármegye 1878 január 22-én tartott közgyűlésében elhatározta, hogy a régi székházat kb. 320.000 forint költséggel kibővítteti. A miniszter jóváhagyta a határozatot azzal, hogy pótadó útján kell beszerezni a szükséges pénzt a már ekkorra elkészített tervek megépítésére. 1880 márczius 7-én kötöttek szerződést a vállalkozóval, a ki az építést azonnal megkezdette. Építés alatt kiderült, hogy a régi székház megmaradó részei nem lesznek összhangban az újakkal, másrészt, hogy annyi javításra és átalakításra van szükség, hogy czélszerűnek látszott mindezt egyúttal végezni el. Így épült át a régi épület is, az újjal együtt összesen 420.231 forint költséggel.

Az új vármegyeház.

Szeptember 21-én leplezték le Baján Tóth Kálmán szülőházán az emléktáblát, országos jellegű ünnep keretében. Halottak napjára síremlékét is fölállították a költőnek a budapesti kerepesi-úti temetőben, ekkor is képviseltette magát a vármegye közönsége.

A novemberi közgyűlésből üdvözölték báró Fejérváry Gézát, az új honvédelmi minisztert és Gromon Dezső honvédelmi államtitkárt, a volt főispánt. Ugyanekkor részvétiratot küldtek gróf Lónyay Menyhért özvegyéhez, a kiváló államférfi elhunyta alkalmából.

1885 január 15-én tartott közgyűlésen a főispán sajátságos világítást vetett a vármegyei adminisztráczió belügyeibe. Nincs megelégedve a tisztviselői karával, a melynek kebelében „hiányzik az az összhang, az a testületi szellem, a mely nélkül valamely jelentékenyebb eredmény, előhaladás nem képzelhető. A tisztviselők jó részének nyugodt a lelkiismerete, ha a reáháramlott munkát gépszerűleg elvégzi, a kezdeményezést mindenben az alispántól várja." Különösen az árvaszék ellen van sok kifogás, mert ott feltünően hanyag és szabályellenes az ügykezelés és ilyen okok miatt most épen az egész árvaszéki tisztikar, két tag kivételével, fegyelmi alatt áll.

A közigazgatás szelleme.

Érdekes ezeket az elhangzott panaszokat megfigyelni épen egy hivatalnok főispán szájából. A vármegyei közigazgatás általában az egész országban átmeneti stádiumban van ekkor a régi patriárkális korból, az államosított rendszeres hivatali kor felé. Egyre jobban feszegetik és várva várják az államosítást, a mely azonban évről-évre halasztódik s még ma is abban az állapotban van, mint húsz évvel ezelőtt. Pedig már ekkor tisztán áll a közvélemény, sőt a hivatalos tekintélyek

elott is a regi rendszer sok hibája. Nem bocsátkozhatik a legújabb idők békés referense elvi vitaba az élet fölvetette nagy kérdésekről, csupán jelezheti az idők szellemét. A nyolczvanas évek a vármegyei életnek két főtulajdonságát teljesen kifejlesztették: a kormánynyal szemben való föltétlen engedelmességet s ezzel együtt a teljes hivatali közönyösséget. A központi kormány szelleméből áradt ez szét, a Tisza Kálmán rendszere ért ezzel immár szinte a túlérésig.

A közélet szelleme.

Súlyosbitotta a közigazgatásnak ezt az állapotát a vármegyei közéletnek sajátos helyzete. A vármegyében értelmiségi és magyar nagybirtokos-osztály alig van, ilyen középbirtokos is aránylag kevés. És a nagybirtokosok egyáltalán nem érdeklodnek a közügyek iránt, sőt jórészük nem is lakik a vármegyében. A tömeg vagy indolencziából, vagy a kultúra hiányából semmit sem tesz a közügyért. De ez értheto volt. Bács-Bodrog vármegye külön fejlődési állapotai miatt annyifelé volt tagolva, nemzetiségi, felekezeti válaszfalakkal úgy szét volt darabolva, hogy a nép nem tömörülhetett semmiféle közfelfogásban s a szanaszét szórt intelligenczia jobban meg volt terhelve anyagi gondjaival, minthogy ideje s kedve maradt volna a közügyekkel törődni, a melyekről úgyis mindenki tudta, hogy a körülbelül egy párton levő vármegyében szigorú középponti irányítás intézi azokat. Hagyták, hogy folyjon a világ sora, a hogy megindult, hadd menjen a vármegye szekere, míg el nem akad. Igy is túlontúl sok megoldani való várt minden emberre, a maga gazdasági életében. Bármennyire nem helyes is ez a szétziláltság, bizonyos, hogy minden nemzet s minden vármegye életében vannak korok, a mikor semmi közös lelkesedés nem hozza össze a népelemeket semmiféle czélra. Bács-Bodrog vármegye ez időben ilyen békés átmeneti kort élt, a közügy, mint tó, poshadt. De ennek a tónak mélyén már titkos forrongás volt, gazdag erővel haladt előre a vármegye az ipari, gazdasági, sőt a kultúrális fejlődés útjára. Mutatja a gazdasági egylet eredményes munkássága, a történelmi társaság gyűjtő, eszmekeltő föllépése, a milleniumi év iránt már ekkor megindult érdeklődés, a vármegye monografiája megiratásának terve, számtalan iskolának alapítása, a közútak gyors épülése, az ipartestületek, népszövetkezetek stb. alakulása. Mindez csak egy évtized múlva eredt ugyan kalászba, de hiszen lassan indul meg a csirázás és a legteljesebb tespedés korában jövendő tenyészetnek megfigyelhetetlen munkája, zsibongása folyik, a mit csak a kész eredményekben vesz azután észre az ember.

Szerb kongresszus.

Június 27-én volt a szerb nemzeti egyházi kongresszus Zomborban, a mely higgadt, lojális és okos magatartásával azt az örvendetes hangulatot hozta meg, hogy a szerbségnek a magyar állameszmével szemben bizonyos időkben éles harczának keserűsége régen elmúlt. Igaz, hogy azokban az időkben sem a szerb nép volt e harczok egyedüli oka, hanem az államhatalom, a melynek szüksége volt rá, hogy így izgassa föl őket a magyarság ellen. A kongresszus hű és igaz képét adta a szerb nép ez időbeli megbékült és reményteljes állami érzésének.

Június 30-án volt a vármegyei közgyűlés, a melyen a főispán átadta Schmausz Endre alispánnak a király kitüntetését, a III. oszt. vaskorona rendet. A közgyűlés ez alkalomból lelkesen ünnepelte a nagyérdemű alispánt.

Vármegyei ügyek.

Ugyanekkor készítették el a vármegyei tisztviselők nyugdíjalapjának tervezetét, a mely később életbe is lépett.

Részt vett a vármegye Tisza Kálmán miniszterelnöknek tíz éves minisztersége jubileumán.

A deczemberi közgyűlés kínos ügye a Szeged vármegye kérdése volt. Bács-Bodrog vármegyének az a része, a melyet Szegedhez akartak csatolni, épen az egyetlen tiszta magyar része volt s így rendkívül súlyos csapás lett volna reá. Tiltakozott is ellene. Ez a tiszaparti vasút ügye kapcsán merült fel, a melyet a miniszter úgy akart megoldani, hogy az Szegedre nézve legyen elsősorban kedvező. A közgyűlésen erős vita volt, a melyben az állandó választmány javaslata győzött, e szerint újra megkérdik a vasútmenti községeket, hogy az új vasúti terv keresztülvitele esetén is hajlandók-e ajánlataikat megtartani.

Az 1886 márczius 5-iki közgyűlésen alakult meg végleg a vármegyei tisztviselők nyugdíjintézménye. Május 4-én Pauler Tivadart, az elhúnyt volt igazságügyi minisztert részvéttel gyászolták s a május 5-iki közgyűlés részvétirattal kereste föl családját. A folyóügyek közül a járásosztás volt nevezetesebb. Szeptember 16-án az időközben elhúnyt Zákó Péter árvaszéki elnök helyére rendkívüli lelkesedéssel Mihályi János vármegyei főügyészt választották meg, az ő

helyére főügyészszé pedig Schlagetter Gyulát. Október 28-án a vármegye egyházaiban ünnep volt Simor János herczegprímás ötvenéves papi jubileuma alkalmából.

Novemberben megkezdették a képviselők beszámoló beszédeiket az egyes kerületekben. A téli közgyűlésre készült el a községi rendőrség szervezéséről szóló szabályrendelet, a mely hívatva volt a közbiztonsági állapotokat véglegesen rendezni. Különben az utóbbi években, a csendőrség szervezése óta, már korántsem volt annyi panasz e tekintetben, mint addig.

A következő év tavaszán megindultak a képviselőválasztások előkészületei. Gróf Apponyi Albert, mint a múlt választáskor, most is körútat tett a vármegyében és mindenfelé roppant lelkesedéssel fogadták. A függetlenségi, illetőleg a mérsékelt ellenzéki és a szabadelvű pártok állottak szemben egymással és erős küzdelemre volt kilátás. Azonban a függetlenségi párt ez alkalommal csaknem teljesen elvesztette a teret s majdnem az összes kerületekben szabadelvűpárti képviselőt választottak, még pedig általában igen nagy többséggel. Zomborban Koczkár Zsigmond, Apatinban Fernbach Antal, Palánkán Gromon Dezső, Hódságon Vojnits István dr., Kulpinban Rohonyi Gyula, Titelben Dimitrievics Milos, Ókanizsán báró Podmaniczky Frigyes, Kernyáján Széchenyi Jenő, Rigyiczán Latinovits Ernő, Verbászon Pulszky Ágost és Újvidéken Móricz Pál, Baján Latinovits Gábor, Óbecsén Popovits Vazul, Szabadkán Iványka Imre és Horváth Mór dr. lettek képviselőkké. Függetlenségi programmal ketten győztek: Olay Lajos Almáson és Szabó László Zentán. Ez megfelelt az ország összes választási arányának, mert a kormánypárt óriási túlsúlyra jutott az egész országban. 1887-iki képviselőválasztás.

A nyári közgyűlés ipari intézkedésekkel, az ipartörvény 50-ik szakaszának módosításával foglalkozott.

Július 17-én ünnepelték a hegyesi csataemlék fölállítását nagyszabású ünnepélyen, Bács-Bodrog vármegye egész intelligencziájának, a magyar és német ajkúaknak lelkes részvételével. A hatalmas obeliszket hat-hat méter szélességű vasrács veszi körül, s vörös gránitlépeső visz fel hozzá. Az obeliszk feliratai az éjszaki oldalon: A hegyesi csataemlék.

Síremlék vagyok én, száz vértanu nyugszik alattam,
 Kik honukért — honodért — estek el itt, e mezőn.
Szent végrendeletük hálásan vésve szivedbe:
 Add unokáidnak még ezer évig odább:
„Honfi szeresd a hazát! Élj, halj érette! Csak akkor
 Lesz bármely sorsban nagy, szabad és a tied!“

A keleti felén: „E hely környékén győzte le 1849 július 14-én Guyon Richárd honvédtábornok 7000 honvéddel, 42 ágyúval Jellasichnak 12.000 emberből, 79 ágyúból álló hadát.“

A déli oldalon: „Guyon a fölnyomultában reátámadó Jellasich bánt Hegyes, Szeghegy, Feketehegy határán vitéz honvédeivel megvervén, Verbászon át Kátyra futamította, s vármegyénkből kiszorította.“

A nyugati oldalon: „Bács-Bodrog vármegyének a névtelen szabadsághősök iránt kegyeletes közönsége adakozásából emeltetett. 1887 július 7-én.“

Tengernyi nép jelent meg a leleplezésre s az egész ünnepély magas színvonalon állott. Beszédet tartottak Cziráky kishegyesi jegyző, a vármegyei honvéd-egyesület alelnöke, Balassy Endre cz. kanonok; Bakay Károly Zomborcsevis György művét olvasta fel; Lovászy Márton Dömötör Pál versét szavalta, Schmausz Endre alispán szónokolt.

Szeptember elején a kalocsai érsek Zomborban volt s ez alkalomból az egész város és a vármegye vezetősége nagy ünnepségekkel tisztelte meg az érseket. Bérmálást tartott az érsek ekkor s fölszentelte az új apáczazárdát. Ennek az ünneplésnek folytatása volt, hogy Zombor város Haynald érseket díszpolgárrá választotta nagyszerű adományaiért s az erről szóló oklevelet november 28-án vitték el Kalocsára.

Az őszi közgyűlés ismét erősen foglalkozott a régi panaszszal, a közbiztonság szomorú állapotával. A vármegye régebben elhatározta, hogy vármegyei rendőrséget szervez, a községi felelős őrök intézménye helyett. De a községek erélyesen tiltakoztak az ellen s 65 fellebbezést nyújtottak be autonomiájuk megsértése czímén s e miatt ismét elmaradt a reform egy időre. A deczemberi közgyűlés adta ki a közmunkákról szóló fontos szabályrendeletet. Közbiztonság.

Az 1888 február 28-án tartott közgyűlésén a vármegye elhatározta, hogy a kincstár által ebben az időben megkezdett vásárjogi eladásokat a legnagyobb mértékben partolja s a községeknek, ha az kedvező, még kölcsönből való megvételét is jóváhagyja. Ugyanekkor a járásosztás részletkérdéseiben hoztak több elvi határozatot. Ugyancsak fontos határozat volt, a mit Zenta városának kegyuri jogára vonatkozólag hoztak. Ez alkalommal a város is meg volt elégedve a döntéssel, mert az ő javára szólt. Különben az időben a vármegyében igen sok helyen folyt a kegyuraság fölötti harcz a plébános-választásokkal kapcsolatban. Zenta városának egész sereg ügye és közigazgatási baja volt ekkor vizsgálat alatt. Az alispáni vizsgálat eredményéről a január 27-iki közgyűlés kapott jelentést s ebből kiderült, hogy a városnak semmi komolyabb rendetlensége nincs.

Új gazdasági nagyobb tervekkel is foglalkozott a vármegye közönsége. A gazdasági egylet mintagazdaság fölállításán fáradozott. Másrészről az iparosok nyersárú-csarnok megteremtésén buzgólkodtak. A rizstermelés kiterjesztéséről sokat tanácskoztak. A tiszaparti vasút építése is igen sokat foglalkoztatta az egész vármegyét.

Trefort és a vármegyei közoktatás. Augusztus 23-án meghalt Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter, a kit a vármegye a legőszintébben meggyászolt, mert neki lehetett tulajdonítani a közoktatásügynek az utóbbi évtizedben való bámulatos javulását. Tizenöt év alatt az írni—olvasni tudók száma 23%-al szökött fel. Kisdedovók, iparosinas-iskolák egyáltalán nem voltak, most minden valamire való helyen van. Kereskedelmi oktatás sem volt, most mind a négy szab. kir. városban van alsó, Újvidéken és Zomborban középkereskedelmi iskola. A magyar nyelvet csak az 1879. 23. t.-cz. életbelépte óta tanítják kötelezően az iskolákban. Faiskolák, iskolai kertek és iskolai takarékpénztárak szintén számos helyen alakultak s több állami elemi iskolát állított már, bár az iskolák államosítása csak jóval későbbi dolog. A középiskolaoktatás is szinte lehetetlenül primitív állapotban volt Trefort előtt s ő emelte a művelt nyugot színvonalára az új tantervvel, az utasítással és azoknak pontos végrehajtásával. Közelebbről pedig a zombori főgimnázium palotáját neki köszöni a vármegye. A közgyűlés teljes részvéttel vette tudomásul a kiváló miniszter elhúnytát s érdemeit jegyzőkönyvbe iktatta.

Rudolf trónörökös halála. 1889 január 30-án végtelen megdöbbenéssel és általános szívfájdalommal hallotta a vármegye népe Rudolf trónörökös halálhírét. A székhely, Zombor s a többi városok, valamint a vármegye, a lehető legnagyobb mértékben vettek részt az országos gyászban.

Áprilisban üdvözölte a vármegye Szilágyi Dezsőt, az új igazságügyminisztert.

Új főispánt kapott Újvidék és Baja júniusban. Az elsőnek főispánjává *Flatt* Viktor drt, az utóbbinak *Sándor* Bélát, a vármegye s Zombor város főispánját nevezte ki a király. Az elsőnek beiktatása június 18-án, a másodiké június 13-án történt nagy fénnyel.

Az év őszén erősen izgatta a vármegye törvényhatósági bizottságát s közönségét az utolsó restauráczió, a mit a teljes közigazgatási reform előtt vártak. A kormány is eléggé szabadon tárgyalta s bocsátotta közre a híreket, hogy a legközelebbi időben végrehajtják a reformot. A tisztviselők kinevezése, a javadalmazás rendezése, a fegyelmi eljárások szigorításának kérdése, ez a három pont volt különösen az, a melyre ki kellett volna terjednie a reformnak. Októberben e reform részletei is napfényre kerültek és általános vita tárgyává lettek a vármegyeházán s az összes községek elüljáróságánál.

A kalocsai érseket ötvenéves lelkészi jubileumán a vármegye s a városok lelkes üdvözlő iratokkal és küldöttségekkel keresték fel október 15-én.

A gazdasági egyesület ez évben fontos kísérleteket tett a czukorrépa-termelés föllendítésére, a mit országszerte előtérbe emelt a czukorpraemium-politika. A kísérlet igen szépen sikerült, a czukortartalom átlag 12% volt, a miből nyilván kiderült, hogy a vármegye talaja igen jó minőségű czukorrépát terem s így indokolt a vármegyében répaczukor-gyárat fölállítani.

Restauráczió. A vármegyei közgyűlés tisztújítása deczember 21-én folyt le Sándor Béla főispán elnöklete alatt. A főispánt ezen a napon ünnepelték tisztviselői szolgálatának huszonötéves jubileuma alkalmából is. Korbai Károly bizottsági tag tartotta a közgyűlésen az üdvözlő beszédet, így szólván: „Ez örömnapra nekünk más kincsünk, mint az érdem tisztelete, a jellem nagyrabecsülése és a hála

imája, nincsen ; ezen kincseket rakjuk le tehát a hódolat oltárára és hogy szavunk el ne hangozzék, indítványozom : örökítsük meg e napot vármegyénk évkönyveiben, nyomatékos hangsúlyozása mellett annak, hogy főispánunkat nem szününk meg tisztelni, szeretni és követni.“ A közgyűlés ennek a valóban példás lelkesedésnek a hatása alatt állott az egész választás alatt, a melylyel megmutatta, hogy a régi rendszerrel meg van elégedve s az eddigi vezetők iránti bizalom erős kimutatása volt, hogy csaknem teljesen a régi tisztikart választotta meg újra. Alispánná ismét Schmausz Endrét, főjegyzővé Karácson Gyulát, főügyészszé Schlagetter Gyulát kiáltották ki. Érdekes és megkapó az alispán beszéde, a melyben „a múlt és jövő jelen határán“ érzi magát, s azt hiszi, hogy „egy századós jog utólsó megnyilatkozása a mai választás, a mely e vármegye kötelességtudó fiára nagy öröm, minthogy a közbizalom a becsületes és odaadó munkásságot osztatlan elismeréssel méltatja.“ Úgy látszik, ennek az osztatlan elismerésnek volt természetes következménye, hogy a vármegye-gyűlések még néptelenebbek lettek, mint valaha voltak. A januári rk. gyűlésen alig 8—10 vidéki tag jelent meg a 600 törvényhatósági bizottsági tag közül.

1890 februárban elhúnyt gróf Andrássy Gyula, a volt miniszterelnök, a kinek nagy érdemei iránt való elismerését a vármegye meleg részvétirattal fejezte ki.

Márczius 13-án megtörtént a kormányválság, Tisza Kálmán az ismert kabinetkérdés miatt lemondott s utána gróf Szapáry Gyula alakított kormányt. A vármegye erős érdeklődéssel kísérte ezt a politikai eseményt, mert kezdettől fogva nagy átlagban híve volt a kormánynak s főként szabadelvűpárti képviselőket küldött az országgyűlésre. Különösen az utólsó választásnál jutott tetőpontra ez a köznézet és most megnyugvással vette a vármegye tudomásúl, hogy a kormányválság nincs összekötve nagy politikai belső fordulattal s mind az új kormányt, mind a szabadelvű pártot biztosította kitartó bizalmáról. A Szapáry kormány.

A tavasz nyiltával egy fontos mezőgazdasági kérdés foglalkoztatta a népet : a marhatenyésztés hanyatlása. Az 1871. LIII. t.-cz. a községi közlegelők felosztását igen könnyűvé tette és az elmúlt években csaknem az egész vármegyében általánossá lett az úrbéres legelők felosztása. A közlegelőknél súlyos abuzusok fejlődtek ki, s a gyors átmenet az istállózásra, tönkretette a különben is egyre satnyuló marhaállományt. A tagosítás a népnek főleg szegényebb részére még súlyosabb viszonyokat idézett elő s az a sajátságos helyzet állott elő, hogy pár év alatt feltünően tönkrement a vármegye egész állatállománya, a melynek okszerű fejlesztésére a kész eredmények után siettek megtenni a szükséges lépéseket. E téren különösen a gazdasági egyesületé az érdem. Állattenyésztési ügyek.

Május 30-án üdvözölte fényes küldöttség útján a vármegye Brankovics Györgyöt, az új karlóczai patriárkát, a vármegye szülöttét.

A vármegye tűzoltósága eddig rendkívül szerény módon volt fölszerelve s a legtöbb helyen, még a városokban is, a nevét sem érdemelte meg. Ebben az évben szerelte föl magát a két éve életbe lépett tűzrendészeti kormányrendelet értelmében a legtöbb tűzoltói egyesület.

Az októberi közgyűlés rendkívül népes volt, ezen megjelent Gromon Dezső, volt főispán, honvédelmi miniszteri államtitkár is, kit egy nemrég kapott királyi kitüntetés alkalmából nagy lelkesedéssel üdvözölt, sőt ünnepelt a közgyűlés, a melynek nevében Sándor Béla főispán és Schmausz Endre alispán tartottak beszédet.

Az év végén végrehajtott népszámlálás a vármegyére nézve örvendetes eredményeket tárt fel. A megye lakossága, az országos 11%-al szemben, 12% szaporodást ért el az utólsó tíz év alatt. Szomorú azonban, hogy aránylag rendkívül sokan vándoroltak ki, tíz év alatt 40.000 lélek. Leginkább a Tisza melletti részek és az egy topolyai járás őrizték meg a maguk részére természetes népszaporulatukat ; a csajkás részeknek azonkívül a vármegye egyéb tájaira szinte vonzóerejük van, mert jelentékeny volt ide a bevándorlás. Ellenben tény, hogy a városoknak nincs felszívó képességük, mert nincs iparuk. Bács-Bodrog vármegyének oly nagy belső propagativ ereje van, hogy csak Csanád vármegye múlja felül a születési arányszámot. Ennek következménye a paraszt-földbirtok gyors elaprózodása és mobilizácziója s így a földmívelő nép között már ez ok miatt is egy bizonyos proletáriátus keletkezik. Az iparos-városok feladata lett volna ezt az elemet magába olvasztani s ha már a anyaföld a meglevő okok miatt nem bírja A népszámlálás.

őket eltartani, nekik kellett volna iparral segíteni rajta. De ipar nincs a városokban. Az iparosok legnagyobb része vagy az erős verseny, vagy a vállalkozási szellem hiánya és képzettségük alacsony foka miatt olyan munkára van utalva, hogy segéd nélkül dolgozik. Gyáripar pedig még ekkor egyáltalán nincs. Így a városok nem tudnak keresetet nyújtani a beköltözőknek. És a népszámlálás eredményei valóban még is mutatták, hogy a városok népszaporodása csakis belső szaporaság eredménye. Kívülről jövő népszaporodást csupán Zomborban lehet konstatálni és ott is igen csekély mértékben.

A másik ok a földmivelés átalakulásának befejezetlensége. A vármegye földmivelése, mint már többször jeleztük, ebben az időben tér át az extenzív gazdálkodásról az intenzívre, minek folytán a gazdasági gépek rendkívül elterjedtek és sok munkáskezet tesznek nélkülözhetővé. De az intenzív gazdálkodás csak a nagy és középbirtokokat ragadta meg, a parasztbirtok mívelése bár javult, de mégis visszamaradott állapotban van. Így a felaprózott apró birtokokon a megszaporodott nép nem tud intenzive gazdálkodni s így abból meg nem él, tehát kénytelen kivándorolni.

A harmadik ok, mely a vagyonosabb és életrevalóbb elemekre is hat, az a nagy különbség, a mely a föld értéke és ára között a vármegyében és a szomszédos szlavoniai s a volt határőrvidéki vármegyéknél fönnáll. A csajkás járásokban és Szlavoniában ekkor egy hold föld ára 80—200 forint, a Bácskában 300—500 forint. Igen nagy csábítás a gazdákra, hogy itt a földjüket eladják és a szomszédban az áráért nagyobb terjedelmű ingatlant vásároljanak, abban a reményben, hogy szorgalmas munkával azt ugyanolyan módon leket kiaknázni, mint ezt. Valóban, a csajkás-kerület s a szlavon vármegyék nagy bevándorlásról tesznek bizonyságot.

A harmadik ok a következő években hamarosan megszünt, de az első kettő hosszú és nehéz, de szerencsére erős, egészséges fejlődés eredményeképen évről-évre csökkent s a következő népszámlálás már sokkal kedvezőbb képet mutat a vármegye életéről.

A közlekedés javulása.

Ebben az örvendetes eredményben bizony a vármegye-gyűléseknek nem volt részük. Ez az elmult tíz év egy igen fontos vívmányt hozott : a csaknem minden irányban kiépített, legalább a főirányokat megmentő közútakat. A vármegyegyűlések akkor voltak virágukban, mikor a közlekedés igen nehéz volt és az érintkezés meg az eszmecsere egyformán nehéz volt. A megyegyűlés abban az időben ünnep volt, mert ott találkoztak a különböző vidékek földesurai s egyszerre öntötték ki magukból az otthon megérlelt gondolatokat, a melyeket a fejletlen sajtó sem közölt, s nem bővített az ország többi részének eszméivel. Másik ok, a mi összehozta őket, bizony a fehér asztal volt, a mely mellett a bácskai urak hatalmasan tudtak megfelelni mindenféle föladatnak, a pohárnak, a tósztnak. De a modern korszakkal Bácsországban is bekövetkezett a köz- és magánélet átalakulása. A vármegyei adminisztráczió valóban hivatali ügykezeléssé lett, a melyet szinte már nem is jellemzett semmi őseredetiség, patriárkális modor, különösen az utólsó tisztújítás óta. Olyan volt, a milyennek a hivatalnak kell lennie. A magán életben pedig a könnyű érintkezés miatt részint könnyebben folyt le a mulatás vágya, részint más kifejezésűvé lett. Nem olyan robusztus módon, bár sokszor hevesebben. Nem az ököljog korát élte már a vármegye, hanem a secundansokét. Ekkortájt virágzott legszebben a párbajmánia. De ez is átmeneti korszakot jelent az avúlt mult s a kultúrális jövő között. Ez átmenetnek számtalan jelét lehet megfigyelni ezekben az években minden téren.

A közigazgatás államosításának kérdése.

Márcziusban Szapáry Gyula gróf miniszterelnök be is terjesztette a köztigazgatás államosításáról szóló törvényjavaslatot s azt a vármegyében általában nagy örömmel fogadták, széltiben-hosszában tárgyalták és igen sokat vártak tőle. Meg voltak győződve felőle, hogy évtizedek óta ez a legfontosabb javaslat s nagy bizalommal néztek a kormány tervei elé. De az ellenzék obstrukcziót kezdett ellene s a vármegyében megindult a függetlenségi párt erőteljesebb szervezkedése és ezzel agitácziója a törvényjavaslat ellen. De azért meglehetős lehangoltságot keltett, hogy az augusztusban lezárult ülésszakon egy negyedévig tartó tárgyalás után sem jutott előbbre a javaslat sorsa.

Árvízvédelem.

Márczius 23-án gróf Bethlen András földmívelésügyi miniszter körútat tett a vármegyében a dunai védtöltések és általában az árvízvédelmi munkálatok megtekintése végett. Ez a kérdés a vármegyére igen nagy fontosságú volt, sok

községre valóságos létkérdés, mert a Duna árja minden esztendőben tönkremenéssel fenyegeti a partján fekvő vidékeket, s a vész valóban mint Damokleskard függ a vármegye fölött s hogy az utóbbi években nagyobb baj nem volt, jóformán csak a szerencsés véletlennek lehetett köszönni. A kormány belátta, hogy ideje végre gyökeresen rendezni Bács-Bodrog vármegye vízszabályozási viszonyait s ennek a nagy munkának megtekintésére jött le a miniszter. A vármegye hálás örömmel fogadta és a merre ment, mindenütt lelkes ünneplésekben volt része a kormányférfinak. Bezdánban, Apatinban és különösen Zomborban volt legnagyobb az ünneplés.

Július 6-án meghalt Haynald Lajos kalocsai érsek. A vármegye mély gyászszal hallotta a szomorú hírt. Haynald számtalan nagyszerű adományával erősen lekötötte a vármegye s az egyes városok népének szeretetét és most mindannyian egy szívvel, lélekkel gyászolták a nagy főpapot, kinek temetésén a vármegye méltóan volt képviselve.

Érseki helynökké a következő napokban a vármegye szülöttét, Városy Gyula kalocsai kanonokot valasztották. Érsekké pedig novemberben nevezte ki a király Császka Györgyöt, a kit a vármegye, mint az érsekség egyik legfontosabb része, nagy bizalommal és szeretettel üdvözölt. A deczemberi közgyűlés is üdvözlő iratot intézett hozzá.

Az év gazdasági szempontból jó volt. A termés jól sikerült, az árak magasak voltak és így a Bácska földjén boldog esztendő derült fel. Meg is látszott ez a téli szezón elevenségén. Szeptemberben nagyan szépen ünnepelték meg gróf Széchenyi István születésének századik évfordulóját. Szintén nevezetes esemény volt az első lóverseny, a melyet a gazdasági egyesület rendezett Zomborban ; a lótenyésztés javulását joggal várták ettől a derék kezdeményezéstől.

Az év végén már megkezdték a jövő évi választásokhoz az előkészületeket, gróf Apponyi Albert, a nemzeti párt vezére körútat tett a vármegyében s vele számos képviselő. A képviselők kerületeikbe siettek beszédeket tartani a közigazgatás államosítása ügyében pro és kontra. A parlamenti helyzet annyira elmérgesedett, hogy januárban feloszlatta a király a házat és elrendelte az új választásokat. Óriási izgatottság, forrongás és nagy korteskedés folyt egész hónapon át. Az eredmény ismét a szabadelvű párt győzelme volt, de már nem olyan abszolut módon, mint az előző választáson. Almáson Olay Lajos függetlenségi ; Apatinban Kék Lajos dr. nemzeti párti ; Baján Drescher Ede szabadelvű ; Hódságon Vojnits István dr. szabadelvű ; Kernyáján Fernbach József nemzetipárti ; Kulpinban Ivánovics Iván szabadelvű ; Óbecsén Popovits Vazul szabadelvű ; Ókanizsán Tompa Antal függetlenségi ; Palánkán Gromon Dezső szabadelvű ; Rigyiczán Latinovits Ernő szabadelvű ; Titelen Zákó Milán szabadelvű ; Verbászon Pulszky Ágost szabadelvű ; Zentán Szabó László függetlenségi ; Zomborban Drakulics Pál dr. nemzeti párti programmal győzött. Általánosságban a képviselőház pártarányai nem változtak, a szabadelvűpárt megmaradt a régi nagyságában és ennek megvolt a maga hatása az ország közhangulatára. De Bács-Bodrog vármegyében, bár a középponti vezetés és a vármegyei többség megmaradt szabadelvűpártinak, az ellenzéki hangulat a vidéken erősen nőtt és gyarapodott. Jellemző azonban, hogy a február 17-iki városi tisztújító közgyűlésre Zomborban már azzal a meggyőződéssel gyűltek egybe a tagok, hogy a választás nemcsak utólsó municipális módon tartott választás lesz, hanem hogy a megválasztott tisztikar talán egy-két hónap múlva államilag kinevezetté fog átalakulni.

1891. Képviselő-választások.

Május 7-én határozta el a vármegye törvényhatósága, hogy a királyt megkoronáztatásának huszonötödik évfordulóján hogyan üdvözölje. Hódoló föliratot terjesztett föl, küldöttségileg képviseltette magát a fölség előtt való tisztelgésnél és június 8-án az összes templomokban isteni tiszteletet tartottak. A király elé menő küldöttség tagjai lettek : Sándor Béla főispán elnöklete alatt : Boromisza Tibor, Eigl József, Kék Lajos dr., Latinovits Ernő, Matkovics Lajos, Piukovics József, Popovits Vazul, Rohonyi Gyula, Schlagetter Gyula, Schmausz Endre, Vojnits István dr., Zákó Milán.

A koronázási jubileum.

Ugyanekkor szomorúan vették tudomásul, hogy Baross Gábor kereskedelmi miniszter, a „vasminiszter", meghalt. Részvétiratban fejezték ki gyászérzésüket.

A július 25-iki rendkiv. közgyűlés foglalkozott Baja—Zombor—Újvidék vasútvonalának ügyével, illetőleg a vasút engedményének átvételével, de az

akkori jogi állapotok mellett az állandó választmány nem javasolja, hogy átvegye a vármegye s így el is hárították azt, bár a vasút minél előbbi kiépítésének szükségességét elismerték és ki is mondották.

Zombor városa a szept. 27-iki ülésén díszpolgárává választotta Kossuth Lajost és 90-ik születésnapja alkalmából üdvözlő iratot intézett a nagy hontalanhoz. Szinten üdvözlő irattal köszöntötte őt a vármegye közönsége is.

Az egyházpolitika.

Novemberben megbukott a kormány s az új Wekerle-kabinetet a vármegye szívesen köszöntötte az állam élén. Ettől kezdve az egyházpolitikai kérdés kötötte le a figyelmet és vert fel széles hullámokat az egész vármegyében. Deczember 11-én volt a Zombor városi bizottsági tagok választása és itt az ellenzéké volt a győzelem, a mi zajos örömet okozott a nép körében. Ez jele volt az újabb irányban fejlődő politikai hangulatoknak s bizonyos szempontból a felpezsdülő, különböző pártok felé hánykódó politikai érdeklődésnek és vágyaknak.

A vármegyei április 27-i közgyűlésen erős vita volt az egyházpolitikai törvényjavaslatok felett. A bizottsági tagok ez alkalommal igen nagy számmal jelentek meg s mindkét oldalról erősen, szenvedélylyel s higgadtsággal tárgyalták a fontos kérdést. Kern Lajos dr. és harmincz társa adott be indítványt, hogy a kormányt egyházpolitikája érdekében végzett törekvésében Bács-Bodrog vármegye támogatja. A közgyűlés óriási szótöbbséggel elfogadta a következő bölcs határozati javaslatot: „Kimondja a vármegye közönsége, hogy a kormány egyházpolitikai programmját s ennek kiegészítő részeit, a kötelező polgári házasság behozatalát, helyesli s ezen programm megvalósítását hazafias készséggel támogatni kész, de egyben elérkezettnek látja az időt, hogy a magyarországi latin és görög szertartású katholikusoknak egyházi önkormányzata a vallásfelekezetek közötti türelmességnek és békének biztosítása czéljából minél előbb országosan szerveztessék."

Gazdasági élet.

A következő év gazdasági tekintetben kedvező jelekkel indult meg. Egy konzorczium répaczukorgyár állításra vállalkozott a vármegyében, Zomborban nagyobbszabású tejcsarnok-szövetkezet és export-gőzmalom készült megalakulni s Bácsmegye kezdte fölismerni azokat a nagy föladatokat, a melyek a mezőgazdasági ipar terén vártak reá. A vármegyében terem az ország legjobb búzája és az utóbbi évtizedben az a szomorú helyzet állott elő, hogy a vármegye, de különösen székhelye Zombor, elvesztette a gabonapiacz jelentőségét. Ennek főoka a vasúti összeköttetés iránya volt. Az alföldi vasút négy-öt kisebb állomásra terelte el a hajdan erős középponti gabonapiacz forgalmát. Ekkor már Sziváez, Bajmok, Militics, Topolya s a Ferencz-csatorna és az alföldi vasút összes állomása, sőt a Duna is nagyon sokfelé tagolta el a régen középpontra irányult forgalmat. Ez a megoszlás természetesen az idők folyamán csak fokozódhatik s így nemcsak Zombornak, hanem a vármegyének is érdeke, hogy a malomipar központja pótolja a kiviteli központot a vármegye székhelyén. Ez annál fontosabb kérdésnek látszott ez időben, mert a múlt évben gyönge termés és olyan rossz gabonaár volt, hogy az előző évhez képest 21 millió forint vesztesége volt a mezőgazdasági termelésnek, ezt az összeget pedig az egész ipar is aligha pótolta.

Szabadka és Baja szab. kir. városok áprilisban új főispánt kaptak, Vojnits István drt, a kit ritka nagy fénynyel iktattak be hivatalaiba.

József főherczeg és Jókai Mór ünneplése.

Az őszi közgyűlés József főherczeget, a ki huszonötödik évét töltötte be magyar honvédségi főparancsnokságának, feliratilag üdvözölte. Egyszersmind nagy lelkesedéssel határozta el, hogy Jókai Mórnak ötvenéves írói jubileumán ő is részt vesz. Ugyanekkor nem kis jelentőségű döntés volt, hogy a vármegye a palánka—verbászi vasútra 100.000 frtot szavazott meg. Ezzel az összeggel már egy millió forintot adott a vármegye a területén épült vasútvonalakra.

A Jókai jubileuma sokat foglalkoztatta a közönséget. Aláírásokból fizettek elő a Jókai ünnepi kiadás két példányára, s 1894 január 6-án és 7-én a vármegye számos helyén tartottak Jókai-ünnepélyt.

Megkezdődtek az előkészületek arra is, hogy az ezredéves kiállításon, 1896-ban méltóan vegyen részt a vármegye.

Kossuth Lajos halála.

Kossuth Lajos halálának híre zúgott végig márczius 21-én a vármegyén. Gyászt öltöttek a városok és községek és számtalan gyászlobogó hirdette, hogy a magyar nemzet még e nemzetiségekkel sűrűn lakott vidéken sem feledte el nagy fiát, de igaz szívvel gyászolja őt, ki a nemzeti szabadság apostola volt a

nemzet szívében. A vármegye rendkívüli közgyűlést tartott, a melyen hazánk halhatatlan érdemű nagy fiának elhúnyta feletti mély és igaz fájdalmát a jegyzőkönyvben örökítette meg, a család tagjainak részvétíratokat küldött s a temetésre nagyobb küldöttséget menesztett s a Kossuth szobrára gyűjtést indított. Zombor, Szabadka, Baja, Újvidék hasonlóan vettek részt a nemzeti gyászban és a temetés napján mindenfelé gyászistenitiszteleteket tartottak.

A május 31-iki közgyűlésen két nagyfontosságú ügy került végleges elintézésre, egyik a Rudics-hagyaték ügye, a mely rendkívül hosszadalmas és komplikált volt, sokféle pörrel és érdekeltség igényével zavarva. Az alispán buzgóságának köszönhető, hogy közmegelégedésre ért véget. A vármegye egy tekintélyes tanügyi alapot kapott a hagyatékból. A baja—zombor—újvidéki vasút viszont olyan állapotba jutott, hogy úgy a vármegye, mint a vonal mentén fekvő községek megtették végleges ajánlataikat s így mi sem állott tovább útjában a teljes megvalósításnak. A vasút építését csakugyan még ez évben megkezdették.

Júniusban megalakult a Tóth Kálmán-kör, Dömötör Pál elnökletével. Ez volt az első irodalmi s művészeti czélra alakult egyesület a vármegyében.

Június 13-án érkezett Császka György kalocsai érsek Zomborba, hogy bérmaútját megkezdje. E alkalomból rendkívüli fénynyel ünnepelték a főpapot a vármegyében, először látva őt maguk között.

Az őszi közgyűlés 46 szavazattal 1 ellenében elfogadta a tiszti létszám fölemelésére vonatkozó javaslatot. Érdekes a tíz évi munkaszaporodást megfigyelni. 1883-ban volt 22,774 ügydarab, 1893-ban 44,402. Az árvaszéknél 1883-ban 13,314 s 1893-ban 40,820 ügydarab. És ezt a szörnyű módon megszaporodott anyagot most is ugyanaz a tisztviselői kar dolgozta föl, a mely tíz év előtt. Messzebbmenő következtetéseket lehet levonni e számadatokból, kivált, ha érdemileg bírálnók fölül az ügyeket, az egyre jobban kifejlődő közigazgatás szempontjából. E közgyűlés tárgyai közül említést érdemel a kultúralap. Eddig a vármegyének nem volt semmi alapja kultúrális czélok szolgálatára. Körülbelül tíz éve tervezték már, hogy pótadóból egy ilyen alapot állítanak föl, de az akkori terv most valósúlt meg. Gromon Dezső huszonötéves közszolgálati jubileumára nagyobb küldöttséget választott a vármegye s volt főispánját szeretettel ünnepelte. Ebben csatlakozott a vármegyéhez Zombor város is. Nov. 11-én volt az ünneplés Budapesten. *Középponti közigazgatás.*

1895 januárban mutatkozott be az új Bánffy-kormány, a melyet a vármegye ép oly szívesen üdvözölt, mint Szilágyi Dezsőt a képviselőház elnöki székében.

A tavasz megint megfenyegette a vármegyét egy hatalmas árvíz veszedelmével, a melyet azonban a legnagyobb vonalon sikerült elkerülni, csak Mosorin és Vilova községeket sújtotta nagy erővel a csapás. Mosorinban 241 ház van, ebből víz alá került 164 ház, összedűlt 87. Vilován 131 ház volt víz alatt s ebből összedőlt 94. Titelen 24 házat öntött el az ár és 11 dőlt össze.

Április 23-án megvált a főispáni állástól Sándor Béla. Harmincz évi közpálya s tizenöt évi főispánság után nyugalomba vonult és a Zombori Takarékpénztár igazgatói állását fogadta el. A fejedelmi kegy kitüntetéssel bocsátotta el a hű és kiváló hivatalnokot, a Szent István-rend kiskeresztjével ékesítvén fel őt. A közvélemény nagy elismeréssel és nem szűnt rokonszenvvel búcsúzott tőle. Sándor Béla nagy érdemeket szerzett Bács-Bodrog vármegyének újabbkori történetében, mert az átmenet legválságosabb idejében állott annak az élén. Higgadt politikája, egyszerű, közvetetlen modora s a közügyek becsületes, buzgó szolgálata egyaránt hasznossá tették munkásságát, akár felülről, a központi országos kormány, akár alúlról, a nép szempontjából nézzük. Ha a vármegye fejlődését nem is lehet egy-egy ember munkásságának tulajdonítani, sőt inkább számtalan ok és fejlődési állapot eredményének, az bizonyos, hogy Sándor Béla sohasem vetett gátat az eszmék fejlődésének, a gazdasági s politikai nemes törekvések megérésének. Alatta csillapodtak le a nemzetiségi ellentétek végleg és ő sohasem szította föl ezt a veszélyes tüzet ; alatta érte el a vármegye azt az állapotát, a melyben egészen érett lett a modern élet összes vívmányainak s követeléseinek megértésére és befogadására. Tisztelet illeti meg emlékét. A vármegye közönsége igen melegen búcsúzott el tőle május 7-én. Schmausz Endre alispán, Piukovics József és gróf Széchenyi Emil biz. tagok tartottak nagy beszédeket, az eltávozott *Sándor Béla.*

főispánt ünnepelve. A közgyűlés elhatározta, hogy arczképét megfesteti; elismerését jegyzőkönyvbe iktatja, s ezt küldöttség által juttatja hozzá. Erre száz és száz bizottsági tag csatlakozott a küldöttséghez, a mely a lakásán kereste föl Sándor Bélát, hol Schmausz Endre és Boromisza Tibor kalocsai apátkanonok, ez utóbbi a kalocsai főszentszék nevében, tartottak üdvözlő beszédet. Zombor és Baja szab. kir. városok hasonlóképen nagy ünneplésekkel vettek búcsút volt főispánjuktól.

Közgazdasági fejlődés.

A vármegye közgazdasági fejlődését szinte lépésről-lépésre lehet figyelni, mint bizonyos időközökben a vetés növését konstatálhatjuk. A mezőgazdasági termelés ez évben aránylag elég jól sikerült, csak az árak voltak túlságosan alacsonyak s ezt az ipar és kereskedelem is megérezte. Jelentékenyebb a közjavulás a rizstermelés terén. A nagy befektetéssel járó rizstelepek már ekkor olyan bő kamatot hoztak, hogy a termelők közül többen tervezték, hogy telepeiket jelentékenyen megnagyobbítják. Az eddigi sikert a kitünően berendezett kissztapári rizshántoló malom is nagyban elősegítette. A kendertermelés is igen szép volt, csak az a kár, hogy a szakszerű áztatók hijján a gazdák sárban áztatták még ekkor a kendert és ezzel csökkentették az értékét. A homokterületeken a szőlőtelepítés is mind nagyobb arányokat öltött, a minek főmegindítója a mult évi gazdag bortermés volt. A ló- és a szarvasmarha-tenyésztésnél is igen szépen megindult a fejlődés, a mit a gazdasági egylet működésének s több miniszteri szabályrendeletnek lehet köszönni. Az apaállatok minőségjavítása teszi emlékezetessé ezt az évet. A hízott marha és sertéstenyésztést a tömérdek kiviteli tilalom, sok vész, s általában az állategészségügynek ez időben való szomorú állapota akadályozta.

A hivatalos lap július 14-iki száma közölte, hogy a király Bács-Bodrog vármegye és Zombor város új főispánjává *Vojnits Istvánt*, Szabadka és Baja volt főispánját, az ő helyére Szabadka főispánjává pedig *Schmausz Endre* vármegyei alispánt nevezte ki.

Vojnits István főispán.

A kinevezéseket megyeszerte megelégedéssel és örömmel vették tudomásúl. A főispáni szék megüresedése óta úgyis mindenki Vojnits Istvánt tartotta a Sándor Béla hivatott utódjának. A vármegye benne hivatott vezérét látta s biztosra vette, hogy működése kiváló sikerű lesz. Vojnits István ekkor negyven éves, erőteljes szellemű, tetterős férfi volt. 1866 aug. 18-án született Szabadkán. A vármegye egyik legkiválóbb birtokos családjának volt gyermeke. A Vojnits családban a közügy szeretete és szolgálata családi tradiczió volt, két tagja volt alispánja e században a vármegyének. Vojnits István 1887-ben lett a bódsági kerület képviselője az országgyűlésen s egyformán népszerű volt kerületében és a kormány körében. Ennek köszönhető, hogy 1893-ban Baja és Szabadka főispánjává nevezte ki a király és hogy ezt a kinevezést e városok a legnagyobb örömmel fogadták. Itt végzett működésével azután egyaránt lekötelezte a kormányt és a városokat, a melyek most nagy hálával és szeretettel búcsúztak el tőle.

Schmausz Endre.

Schmausz Endre, a vármegye volt alispánja is megérdemli, hogy eredményes működését, a mely szinte másfél évtized óta folyt a vármegye élén, röviden jellemezzük. 1841-ben született Apatinban, hol apja az egész vármegyében köztiszteletben álló jegyző volt. Ő maga 1866-ban itt nyitott ügyvédi irodát s a nagy ambicziójú, lázas tevékenységű, kiváló adminisztrátori tehetségű ifjú ügyvéd számtalan üdvös és hasznos intézmény alapításával, szervezésével s a közügyekben élénk részvételével nagy népszerűségre tett szert, úgy hogy 1872-ben képviselővé választották. Mint képviselő fokról-fokra emelkedett vármegyéje szeretetében s ez 1881-ben alispánjává is tette. Ez állásában valóban bámulatos sokat dolgozott és tett a vármegye hasznára. Minden alkotás, az a sok közhasznú intézmény, s az az óriási előhaladás, a mi a vármegye életében e másfél évtized alatt megfigyelhető, a Sándor Béla és a Schmausz Endre nevéhez fűződik. Az ő személyes érdeme az árvízvédelem hatalmas javulása. Tizenhat évi lankadatlan, megfeszített munkája volt ez a páratlanúl munkabíró és munkaszerető férfinak. A vármegye nagy sajnálkozással búcsúzott el tőle s örült, hogy legalább a kebelében marad, mint Baja és Szabadka főispánja.

Vojnits István főispáni beiktatása augusztus 5-én és 6-án volt. Zombor város ünnepi díszben várta az új főispánt s a vármegye törvényhatósági bizottsága teljes számban összegyült a szép napra. 5-én mentek eléje Szabadkára és este

Zomborban fáklyásmenetet tartottak a tiszteletére, a melyen Szendy Lajos és Baloghy Ernő tartottak hozzá nagy beszédeket. Másnap a vármegyei közgyűlés a főispán beiktatásának és az alispán elbúcsúztatásának volt szentelve. A főispánt küldöttség hívta meg a gyűlésbe, az eskületételre, a mely után tartalmas és formailag szép beszédet tartott a főispán, a mely megkapta a vármegyét a politikai korrektség, tisztesség, lovagiasság és éleslátás bizonyságaival. „A politikai széthúzó elemeket, — az alkotmányos küzdelmek napjait kivéve, — a vármegye közjava iránti működésben egyesíteni, a külön politikai pártállásúakat ott, a hol a vármegyének és városainak érdekében közösen és vállvetett egyetértéssel munkálkodhatnak, összetartani": ez lesz, — mondá, — az ő főispánságának vezéreszméje. Karácson Gyula főjegyző és Latinovits Pál közigazgatási bizottsági tag üdvözölték a főispánt s azután melegen elbucsúztatta a közgyűlés Schmausz Endrét. A vármegyei közgyűlés után volt a szab. kir. városé, a melyen hasonló lelkesedéssel iktatták be a főispánt. Ezután a küldöttségek fogadása folyt le s délben négyszázterítékes bankett volt.

A Schmausz Endre főispáni beiktatása Szabadkán augusztus 14-én folyt le óriási lelkesedéssel, a nagy és gazdag városhoz illő módon.

Szeptember 10. és 11-én nyitották meg a baja—zombor—újvidéki vasútat. Ez volt az új főispánnak első sikere, mert annak idején ő volt e vasút első kezdeményezője és leglelkesebben ő dolgozott az érdekében.

A bánffy-hunyadi nagygyakorlatok alkalmából a király szeptember 22-én Zentán töltött egy napot s ez alkalomból az egész Bácska végtelen lelkesedéssel hódolt a királynak. Zentán valóban impozáns fogadtatást rendeztek s a vármegye állott helyt ez alkalommal a felség előtt.

Az üresedésben levő alispáni állást az október 8-iki közgyűlés töltötte be, megválasztván alispánná Karácson Gyulát, a vármegye eddigi főjegyzőjét. *Karácson Gyula alispán.* Karácson Gyula egy negyedszázad óta állott már a vármegye szolgálatában s tizenhét év óta, mint főjegyző, a vármegye ügyeinek adminisztrativ vezetője volt, s most örömmel látta a vármegye közönsége őt a vezér szerepében.

Ebben az évben teljesen átalakult a vármegye vezetősége, novemberben *Tisztújítás.* a vármegyei bizottsági tagok is új választás alá kerültek s a deczemberi közgyűlés általános tisztújítást tartott. Nagyobb izgalmak nélkül, s a közönség teljes megelégedésére folyt le a restauráczió, a melyen alispánná ismét Karácson Gyula lett, főjegyzővé Vojnits István, volt titeli főszolgabíró, főügyészszé Molnár Károly, árvaszéki elnökké Mihályi János, főpénztárnokokká Bieliczky Gyula és az árvatárnál Tápay István lettek. Főszolgabírák: Vojnits Máté, Deák Zsigmond, Latinovits Gyula, Vissy József, Széchenyi Tamás dr., Hipp Dezső, Gombos Béla, Szemző János, Császár Péter, Mihájlovics Kornél, Matkovics Lajos, Tárczay Dezső, Nikolits Izidor és Hauke Imre lettek.

Az 1896-ik évi tavaszi közgyűlés több nevezetes kérdésben döntött. A millenium alkalmából elhatározta, hogy a vármegye miképen vegyen részt a magyar nemzet ezredéves ünnepében. Május 12-ére díszközgyűlést határozott, a hódoló felvonulásba díszbandériumot küld s a vármegye történetét monografiában iratja meg. Szintén emlékezetre méltó, hogy elhatározták a vármegyei árva- és szeretetház fölépítését. Tizenhét év óta gyüjtött a vármegye tőkét erre az árvaházra s a múlt évben már 18.000 forintért telket is vásároltak a számára. Most elhatározták, hogy a millenáris év emlékére 100.000 forintra emelik e ház tőkéjét s 100 gyermek ellátására rendezik be az intézetet.

Májusban folytak le a vármegyében a milleniumi ünnepségek, ritka fény- *A millennium* nyel és pompával. Zombor városa négy napon át valósággal ünnepi díszben volt. Május 9—12. napjain zászlórengetegbe öltözve hirdette a város a nemzeti ünnepet. A vármegye díszközgyűlésén szinte az egész vármegyei bizottság megjelent, s számtalanon díszmagyarban. Vojnits István szép beszédet mondott, Piukovics József tartotta az ünnepi szónoklatot s hódoló feliratot küldtek a királyhoz. A város is díszközgyűlésben adott kifejezést ünnepének, a melyen a főispán megnyitó szavai után Schlagetter Gyula polgármester tartott szép beszédet. Az összes intézetek, testületek, templomok ünnepléssel teltek meg. A vidéken a városokon, Szabadkán, Baján, Újvidéken kívül legnagyobb ünnepélyek Martonoson, Óbecsén, Petrováczon, Csantavéren, Sziváczon, Topolyán, Szenttamáson, Sztanisicson, Turján, Bezdánban, Óverbászon, Katymáron, Ókanizsán, Bajmokon, Priglevicaszentivánban, Kovilszentivánban, Jankováczon, Újsövén,

Bogojeván; Hodság, Kiszács, Apatin, Kula, Bácsalmás, Bezdán, Veprovácz, Petrovoszello, Bulkesz, Militics, Csonoplya, Dantova, Obrovácz, Glozsán, Tiszakálmánfalva, Szonta, Gyulafalva, Kernyája, Vaskút, Doroszló, Mohol, Szántova, Temerin, Vajszka, Kisszállás, Rigyicza, Béreg, Csávoly, Gajdobra községekben tartottak.

Az egész nyarat lefoglalták az ezredéves ünnep eseményei. A nyári közgyulésen a vármegye részvétét fejezte ki a király előtt Károly Lajos főherczeg elhúnyta alkalmából, üdvözölte Fejérváry Géza honvédelmi minisztert és Gromon Dezső államtitkárt s politikai megtámadtatásuk idején bizalmat szavaztak nekik. A vármegyei tisztviselőknek milleniumi ajándékúl három évnek számították be nyugdíjügyükbe a milleniumi évet.

Képviselőválasztás. 1896.

Az őszszel a képviselőválasztások izgalmai foglalták le újra a vármegye közönségének érdeklődését. Erős harcz indult meg a szabadelvűpárt és az ellenzéki pártok között, a mely sohasem végződött a szabadelvűpártra nézve olyan sikerrel, mint ekkor. Egyetlenegy ellenzéki jelölt sem győzött, minden kerületben szabadelvupárti került ki rendszerint nagy többséggel a választás győzteseként. Zomborban Széchenyi József, Baján Plósz Sándor dr., Ujvidéken Rohonyi Gyula, Szabadkán ifj. Vojnits Sándor és Vermes Béla, Zentán Kovács Pál, az almási kerületben Siskovics Tamás, az apatiniban Bedő Albert, a hódságiban Molnár Károly dr., az ókanizsaiban Bezerédj István, a kernyájaiban Pinkovics József, a kulpiniban Ivanovits Iván dr., az óbecseiben Gombos Béla, a rigyiczaiban Latinovits Pál, a tovarisovaiban Gromon Dezsö, a verbásziban Kozma László, a titeliben Zákó Milán győzött. A 18 képviselő közül egy, Siskovics Tamás pártonkívüli, a többi szabadelvü. Ezzel elért az eddigi politikai állapot a teljes megérés, szinte a túlérettség idejére, nemcsak Bács-Bodrog vármegyében, hanem az egész országban.

1897 áprilisban Vojnits István dr. megvált Baja város főispáni állásától s a város vezetősége április 23-án kereste fel öt, hogy melegen és szeretettel búcsúzzék el töle. Utóda itt is Schmausz Endre lett, a kit Baján április 29-én iktattak be.

József kir. herczeg, mint a m. kir. honvédség főparancsnoka, meglátogatta Zombort június 9-én s bár kívánságára a hivatalos fényes ünnepély elmaradt, a vármegye s a nép örömmel üdvözölte őt kebelén.

A munkás sztrájk.

A vármegyei munkáskérdés e nyáron vészes tünetekkel tolódott előtérbe, aratási sztrájk készült már június elején. Topolyán, Óbecsén és Zentán erőszakos fenyegetésekkel kényszerítették a helybeli munkások az idegenből jötteket az eltávozásra s egy ilyen esetből csaknem lázadás fejlődött ki Zentán, a hol a csendőrséget is megtámadta a felbujtott munkásság s ebből emberhalál is lett. A vármegye jó részében ilyen lázas hangulat uralkodott a munkásnép körében, a mi annál szomorúbb volt, mert a szomszéd vármegyék népe, különösen a torontáli bolgárok, készek lettek volna olcsóbban is munkába állani, sőt a vármegyei munkásnép legnagyobb része is csak terrorizálva csatlakozott a zendülőkhöz. Az alispáni jelentés bőségesen megemlékezett ezekről a mozgalmakról s az ellenük tett óvóintézkedésekről. Az alispán utasította a főszolgabírókat, hogy a törvényellenes tettekre s szerződésszegésre csábító izgatók ellen a legerélyesebben járjanak el s egyúttal mindent tegyenek meg, hogy a munkásság józan tömege visszatérhessen a mindennapi élet békés sodrába. E rendeletnek, sajnos, nem mindenütt lett meg a kellő foganatja, mert a bajai és bácsalmási járásokban levő nagyobb bérleteken a munkások a munkábaállást a szerződések daczára is megtagadták, sőt 50—60 tagból álló bandákba szegődve, a munkálni hajlandókat iparkodtak a dologtól elűzni s ebben a csendőrség nem tudta mindenütt megakadályozni őket. Gyalogságot kért tehát az alispán a minisztertől s egy-egy félszázadot helyeztek el Bácsalmáson és Bikityben, egy századot Bácsmadarason, mert ez a község volt a bujtogatók főfészke s innen különben is kb. 800 munkás szokott a vidékre munkába állani. A vármegyei gazdasági egyesület is elkövetett mindent a béke érdekében, valamint az egyes vidékek lelkészei is igyekeztek lecsöndesíteni a népet. De legerősebb hatása annak volt, hogy idegen munkások alkalmazását határozta el a vármegyei birtokosság; villámként terjedt el a hír, s a munkások lassan leszállították követeléseiket és dologhoz láttak. Augusztus közepén a katonai s csendőri erősítéseket visszavonták, csak egy pár helyen kellett csendőrőrsöt állítani, hogy a béke zavartalanul megmaradhasson.

Szeptember 11-én ünnepelték a zentai csata kétszázéves fordulóját igen szép és fényes ünnep keretében, a népnek rendkívül nagy mértékben való részvételével.

Az őszi közgyűlésen a vármegye közönsége a királyt ünnepelte abból az alkalomból, hogy ő felsége tíz szobrot ajándékozott a fővárosnak a millennium emlékére. Hódoló feliratban adott a közgyűlés kifejezést örömének. Ugyanekkor az alispánt is lelkesen ünnepelték : a király őt a III. osztályu vaskoronarenddel tüntette ki s a rendjelet ez ülésen tűzte föl a főispán az érdemes alispán mellére. A következő napon Zombor város közgyűlése is hódoló feliratban tette le köszönetét a király előtt, a nemzetnek adott fejedelmi ajándékáért.

A következő évben a szabadságharcz kitörésének ötvenedik évfordulóját rendkívüli lelkesedéssel ünnepelték meg mindenfelé márczius 15-én. Az április 11-et is megünnepelték, minthogy az országgyűlés ezt a napot, a 48-iki törvények szentesítésének napját, iktatta törvénybe. E napon a vármegye díszközgyűlést tartott, a melyen Eigl József mondott ünnepi szónoklatot.

Gazdasági állapotok.

A vármegye gazdasági állapotai egyre szebben fejlődnek. A közigazgatási bizottság közgazdasági előadói évről-évre több megelégedéssel tesznek jelentést. A nagy- és középbirtokosoknál az okszerűség a szorgalommal, a gazdasági szakismeret az anyagi erővel párhúzamban áll, — mondja Latinovits Pál az évi jelentésében. Állatállományra, fajnemesítésre, trágya-előállításra, fásításra, a föld okszerű megmunkálására, kellő és elégséges gazdasági épületekre, a czélszerűség és takarékosság szem előtt tartása mellett, a legnagyobb gond fordíttatik, cséplő és vetőgépek, mélyítő és kapáló ekék, szóval kellő instrukczió ritka gazdaságban hiányzik. A lótenyésztés, csikónevelés és gondozás is mind helyesebb irányt kezd venni. Mindinkább feltünik a nagykőrösi méntelep bajai alosztályából évenként kiadott 120 tenyészmén eredménye. A szarvasmarhatenyésztés csak most kezd gyorsabb fejlődésnek indulni, mióta a községeket rákényszerítik, hogy jó tenyészapaállatokat tartsanak. Ellenben a juhtenyésztés évről-évre veszíti a teret s már inkább csak a nagy uradalmakra szorítkozik. A kisbirtokosok felhagynak vele, mert a gyapjuárak igen lehanyatlottak s a juhászat kezelése egyre drágább. A sertéstenyésztést gyökerében támadja meg az évről-évre egyre sűrűbb s nagyobb sertésvész. A munkásviszonyok azonban meglehetős jók voltak ez évben.

Erzsébet királyné halála.

Mélységes megdöbbenést keltett a riasztó és fájdalmas hír, hogy Erzsébet királyné szeptember 10-én anarchista-gyilkosság áldozatává lett. Elnémult a zene, elnémult a vármegyében minden zajos mulatság a szép őszi vasárnapon, mikor megérkezett a hír. A vármegye rendkívüli közgyűlést tartott a vármegyeháznak gyászszal teljesen bevont közgyűlési nagytermében. Vojnits István dr. főispán mély meghatottsággal tartott beszéde után gyönyörűen szövegezett hódoló feliratban fejezték ki a király előtt gyászukat, megdöbbent hazafihűségüket. Az egész vármegyében, mindenfelé gyászistentiszteletet tartottak az összes templomokban a boldogult királyné lelkiüdveért és emlékezetére. A felállítandó Erzsébet-szobor alapja javára a vármegye 5000 frtot szavazott meg.

A nagy obstrukczió.

Az utóbbi években a vármegye nem folyt bele az országos politikába, söt úgy élt, mintha a rendkívül tevékeny közgazdasági tevékenység közepett egyáltalán nem volna ideje a politikával foglalkozni. De most az országgyülésen a Bánffy-kormány ellen irányuló nagy obstrukczió arra bírta a vármegyét, hogy kijelentse ezt : A vármegye közönsége sajnálattal tapasztalja az országgyülési tanácskozások izgalmas menetét, mely az ország vitális közgazdasági érdekeit érintő fontos törvényjavaslatok letárgyalását lehetetlenné teszi és habár ez a vármegye a parlamentáris szólásszabadságot fenn kívánja tartani, mindazonáltal a fennforgó országos érdekek megoldásának elodázását helyesnek nem tartván, határozatilag kimondja, hogy a képviselőházi tanácskozások rendes menetének helyreállítása érdekében az országgyűlés képviselőházához felirat intéztessék.

Ex-lex.

Az 1899-ik év ex-lex-szel kezdődött. Bácsmegye közönsége nagyon vegyes érzelmekkel vette tudomásul a politikai állapotnak ezt a fontos fordulatát. A szabadelvűek, így tehát a lakosság túlnyomó része, nagy megütközéssel tárgyalta s népgyülésekre gyült össze, hogy a kormány iránti rokonszenvének kifejezést adjon. Viszont az ellenzéki pártok hívei annál nagyobb erővel folytatták agitaczionális működésüket, a melylyel bizonyos tekintetben a helyi vármegyei központi vezetőség működésének bírálatát is egybekapcsolták.

A főispán kitüntetése.

A nagy politikai izgalmak alatt azonban egyhangú örömmel töltötte el a vármegye összes pártjanak tagjait a főispán királyi kitüntetése. Ő felsége ugyanis január 1-én Vojnits Istvánnak és törvényes utódainak a magyar bárói méltóságot adományozta, a főrendiházi tagsággal egybekötve. A Vojnits család nagy és megérdemlett kitüntetése volt ez, mert tagadhatatlan, hogy másfél század óta, de különösen a XIX. században, a Vojnits családnak számos tagja viselt tekintélyes szerepet a vármegye vezetésében s egyáltalán a közgazdasági életben. Maga a kitüntetett férfiu a vármegyének szentelte működését s már ekkor is számos közhasznú alkotás dicsérte erőteljes, buzgó működését. Nem csoda, ha a vármegyei tisztikar s az összes testületek és maga a nagyközönség is egyforma lelkesedéssel sietett őt üdvözölni.

A politikai helyzet.

A politikai helyzetnek erős és örvendetes változását várta a vármegye közönsége Széll Kálmántól, a ki februárban miniszterelnökké lett s szívesen is üdvözölte őt az ország élén. Még nagyobb érdeklődést keltett az a politikai fordulat, hogy a nemzeti párt belépett a szabadelvű pártba. A politikai vezetőségnek teljes fölfrissülését várták tőle s valóban bizonyos új irány indult meg ekkor a vármegyében is az országos politika bírálatánál s mérlegelésénél, a mely később messzemenő eredményeket idézett elő. A márczius 15-ikét pártkülömbség nélkül rendkívüli lelkesedéssel ünnepelték meg. Megemlítésre méltó, mint jellemző adat ez időből, hogy Erzsébet királyné szobrára páratlan készséggel folytak be az adományok; a vármegyében talán egyetlen község sem volt, hogy százan meg százan ne járultak volna hozzá a szobor tőkéjének gyarapításához; már április elején több volt együtt 20.000 koronánál. A vármegye lakosságának meg nem lankadt loyális és hazafias érzéséről tett ez is bizonyságot. Az egész éven át semmi feltünő esemény nem adott kifejezést ennek a politikai érzésnek, csak a későbbi évek mutatták meg, hogy érett itt is a gyümölcs.

Szeptemberben ünnepelték Karácson Gyula alispánt vármegyei tisztviselőségének harmincz éves fordulóján. Nagyon szép ünnep volt ez, s osztatlan elismeréssel hódolt a vármegye buzgó s kedvelt alispánja előtt az okt. 27-iki közgyűlésen. Épen ilyen szeretettel jubilálták Gromon Dezsőt, a ki tizenötödik éve volt honvédelmi államtitkár. A deczemberi közgyűlésen Latinovits Pál bő és szépen megindokolt indítványára elhatározták, hogy a volt főispán arczképét megfestetik a megyeház részére.

A bácskai nép helyzete.

1900-ban a tavaszi közgyűlésen tüntetett a vármegye a hazai iparternékek pártolása mellett. Ebben az időben Kiskér községet nagy csapás sújtotta; egy árvatári sikkasztás 600.000 korona terhet hozott a községre s e miatt a nép súlyos anyagi zavarba kerülve, nagy számban kezdett kivándorolni. Ez alkalmat megragadták a fővárosi lapok s a Bácskáról úgy írtak, hogy népe nem bír megélni s „Magyarország kamarája“, a hogy a Bácskát nevezni szokták, kimerült. A vármegyében a vészhirt könnyű szívvel fogadhatták, mert nem volt igaz. A bácskai községek „mind általános jómódban“ élnek, gazdaságuk és gazdálkodási módjuk egyaránt igen szépen fejlődik és az egész vidéken nem volt sehol inség, bár szegény családok itt is akadnak, mint bárhol a világ legdúsabb vidékén is. Mindegyik község halad, virágzik. Kultúrális és gazdasági intézményeik szaporodnak, fejlődnek. A bácskai kivándorlás egészen speciális természetű volt; több község népe úgynevezett „szezón“-munkára ment ki a rajnamelléki Hessenbe; ott kinn senki sem maradt s a munka befejeztével csoportosan jöttek haza. A gyors meggazdagodás vágya vitte ki őket a bőséges Bácskából, nem az inség. Az a mezőgazdasági fejlődés, a melyet néhány éve a gazdasági egyesület a nagy és középbirtokosoknál tapasztalt, most már a földmívelő népnél is mind erősebbé s örvendetessebbé lett.

Ennél a vészhírnél sokkal súlyosabb baj fenyegette a vármegye legszegényebb lakosságát, mikor híre jött, hogy a selyemhernyónak ragályos betegsége terjedt el Tolna vármegyében. Már a Bácskában 27.000 család foglalkozott ekkor selyemtenyésztéssel.

Az utolsó tíz év alatt 4,979.428 kg. gubót termeltek s ezért 4,675.669 frtot kaptak. Ebben Bácska állott első helyen az országban. A vármegye tíz év alatt 4311 liter szederfa-magot kapott s vetett el, azonkívül 4,024.337 darab csemetét és 24.868 eperfát. A községi faiskolákból kiültettek 522.057 darab fát. Ilyen arányú haladást lehet megfigyelni a vármegye közgazdaságának csaknem minden ágában. Ez a fejlődés azonban még most sem volt teljesen rendszeressé

Fernbach Károly főispán.

Vojnits István alispán.

téve s a gazdasági egyesület épen ekkor dolgozott a községi bizottságok megteremtésén, hogy a központot a vidékkel, az egyesületet minden tagjával, és ezeket egymással egy nagy érdekcsaláddá forrassza össze. A gazdasági egyesület egyáltalán úgy látta, hogy itt az ideje az erőteljes reformoknak és a gazdasági alkotásoknak. Régi terve volt, hogy mintagazdaságot állít föl. Ez a terv most, Latinovits Pál kezdeményezésére, újólag szőnyegre került a szeptember 17-iki gyűlésen. E szerint 60.000 koronába kerülne a mintagazdaság fölállítása s a végrehajtásra bizottságot küldöttek ki. Ugyanitt tárgyalták meg s karolták fel nagy lelkesedéssel a tejgazdasági szövetkezetek fölállításának ügyét. Elhatározták, hogy a gazdasági egyesület kölcsönt szerez erre a czélra a földmívelési minisztertől s ebből a pénzből kisebb kölcsönöket eszközölnek ki a kisgazdáknak befektetésre. Ez az akczió valóban áldássá lett a kisgazdákra, mert szarvasmarhatenyésztést és az állomány, sőt a gazdaság kihasználását belterjesebbé tette. Számos nagyfontosságú részletkérdést tárgyaltak meg ekkor, a csikókertek felállítását, a magyar borok értékesítésére alakult részvénytársaság pártolását, a külföldi s főleg a bécsi marhapiacz megszerzését a vármegye részére. A lóverseny-ügyet is megtárgyalták és nagy léptekkel vitték előbbre. Zombor városában most már állandó lett az őszi lóverseny tartása. Ugyanekkor melegen ünnepelték Darányi Ignáczot, a földmivelésügyi minisztert, az új alkotások bőkezű segélyezőjét.

Május elsején meghalt Munkácsy Mihály s a vármegye részvéttel vette a magyarság világhírű díszének, az örökértékű műveket teremtett festőnek elhunytát. Júniusban Császka György kalocsai érsek félszázados áldozó papságának jubileumán vettek részt. Majd a katholikus vallás behozatalának kilenczszázados évfordulóját ülték meg a kalocsai érseki egyházmegye kath. hívői, mélységes hazafias és vallásos érzéssel.

1901 augusztusban meghalt Szilágyi Dezső s a vármegye mély gyászszal fájlalta a nagy államférfi elhúnytát. Ellenben báró Fehérváry Gézának félszázados katonai jubileumán annál nagyobb örömmel vett részt. A honvédelmi miniszter mindenkor nagy előzékenységgel volt Bács-Bodrog vármegyével szemben és neve népszerű volt a vármegye közönsége előtt.

Szeptember 10-én a király báró Vojnits Istvánt saját kérelmére felmentette Bács-Bodrog vármegye és Zombor szab. kir. város főispáni állásától. A rokonszenves, talpig ember s népszerű főispánt sajnálkozva bocsátotta el a vármegye. Bizonyos, hogy kevesen feleltek meg jobban a főispáni tisztségben, a lovagiasság és politikai korrektség által megszabott föladatoknak. Hat évig állott a vármegye élén s ez idő alatt jelentékeny része volt a vármegye haladásában. „A vármegyének és a városnak társadalmi életében, — írja róla egy jellemzője, — a béke megszilárdítása és az egymásra utalt polgárság közösségének, az összetartozandóság érzésének minél erősebb kifejtése volt egyik igen kedves eszméje és ebben követte őt társadalmunk nagy része. Tevékenysége a társadalmi életben is maradandó emlékeket és nyomokat hagy maga után. Igazságszerető, pártatlan vezér volt és így nemcsak a vármegye közönségének tisztelete, hanem a kormánynak iránta való bizodalma is napról-napra erősbödött. Nagy érdemeit a legmagasabb helyen is elismerték s a király bárói rangra emelte.“ Főispán-válság.

A főispáni interregnum alatt folyt le a képviselőválasztás. Mivel most politikai pártkülömbség nyilvánosan nem volt, hiszen a nemzeti párt, a melynek legerősebb talaja volt a szabadelvűpárton kívül a vármegyében, belépett ez utóbbiba: most személyekhez kötve folyt a korteskedés. Az októbor 2., 3., 4-én lefolyt választásokon Zombor város képviselője lett Drakulics Pál dr. szabadelvű; Baja városáé Reich Aladár dr. Kossuth-párti; Ujvidéké: Rohonyi Sándor; Szabadkáé ifj. Vojnits Sándor szabadelvű és Mukits Simon Kossuth-párti; Zentán Bartha Miklós függetlenségi. Az almási kerületben Latinovits Géza, szabadelvű; a rigyiczaiban Latinovits Pál szabadelvű; az apatiniban Fernbach Péter szabadelvű; a verbásziban Hadzsi János dr. szabadelvű: az ókanizsaiban Lovászy Márton dr. Ugron-párti; a kulpiniban Michailovics Kornél szabadelvű; a titeliben Zákó István szabadelvű; a hódságiban Molnár Károly dr. szabadelvű; a Kernyájaiban Piukovics József szabadelvű; a tovarisovaiban Gromon Dezső szabadelvű-párti. Az óbecsei kerületben pótválasztás volt Radovánovits és Grünbaum jelöltek között s így most is a szabadelvű-párt hatalmas tábora volt a Bácsország közönsége. Képviselőválasztás 1901.

Október 17-én volt a vármegye őszi közgyűlése Karácson Gyula kormányzó alispán elnöklete alatt. Ez búcsúzott el báró Vojnits István volt főispántól. Nemsokára, nov. 22-én. a régebbi főispánnak, Sándor Bélának az emlékétől kellett elbúcsúzniok, mert e derék és nagyérdemű ember elhúnyt. Az egész vármegyének osztatlan részvéte s hálás tisztelete kísérte utolsó útjára.

Latinovits Pál főispán.

November 18-án nevezte ki a király a vármegye új főispánját. *Latinovits Pált.*

Kineveztetése élénk örömet és megnyugvást keltett. Régi idők óta élt és dolgozott a közélet vezető szerepeiben s különösen a közgazdasági élet fejlesztésében volt kiválóan nagy része. Született 1856-ban. Atyja nagybirtokos volt s családja, mely a XVII. század végén költözött be a vármegyébe, azóta mindig a legjelentékenyebb családok között volt s fiai a közélet kitünöségei közé tartoztak. Latinovits Pál 1881-ben lépett a közélet terére, a mikor vármegyei virilista lett. Azóta szakadatlanul tagja volt a vármegyei törvényhatósági bizottságnak s a vármegye életében és annak minden nevezetesebb eseményeiben hangadó, jelentős szerepet játszott. Tizenhat éve volt a közigazgatási bizottság közgazdasági előadója. Rendkívül buzgó, fáradhatatlanul tevékeny ember volt, s különösen a gazdasági egylet vezetésében volt oroszlánrésze. E kiváló egyesületnek jóformán minden tette első sorban az ő nevéhez fűződött 1896-ban már oly népszerű volt, hogy a rigyiczai kerület fölajánlotta neki a mandátumot s egyhangulag választotta meg képviselőjévé; a szabadelvű pártnak az országgyűlésen egyik oszlopos tagjává lett, közgazdasági ismereteivel nagy szerepet vitt s a delegácziónak is tagja volt. Mint orsz. képviselőt érte a királyi kinevezés.

A vármegye e napon épen rendkívüli közgyűlést tartott, s innen táviratilag üdvözölte az új főispánt. A beiktatás deczember 12-én volt. A város szépen föl volt díszítve, különösen a vármegyeháza és a városháza. A reggeli vonattal érkezett a főispán nagy kísérettel s az érte ment hatalmas küldöttséggel az állomáson Hauke Imre, zombori polgármester fogadta üdvözlő beszéddel. Féltízkor ünnepi isteniszteletet volt a r. kath. templomban és féltizenegy órakor kezdődött a beiktató vármegyei díszközgyűlés. Karácson Gyula alispán nyitotta meg az űlést, majd küldöttség ment a főispánért, a ki megérkezvén, letette az esküt és szép beköszöntő beszédet tartott. Tapsra ragadta a közönséget, kijelentve, hogy kormányzata alatt a jog mindenben s mindenkivel szemben érvényesülni fog; a tisztikartól nem szervilizmust, hanem értékes munkát vár, s a Széll Kálmán kormányának „jog, törvény és igazság“ jelszavai mellett áll ő is, és ez fogja vezetni a közügyek elbírálásánál s vezetésénél. De legfontosabb volt az a kijelentése, a mely a folyamatban levő s megindítandó nagyfontosságú vármegyei ügyekre vonatkozott, mert ez előre vetette világosságát egy új korszaknak, a melyre a túlerősen fejlődésnek indult vármegyében szükség volt, hogy a régi rendszerből, a melynek gerendái úgy is korhadtak voltak már, az új, modern élet friss csarnokába haladhassanak át. Ifj. Vojnits István főjegyző, s Hoffmann Károly apátplebános üdvözölték őt a tisztikar és a törvhat. bizottság nevében. Délelőtt féltizenkettőkor volt a városi közgyűlés és beiktatás. Utána a küldöttségek fogadása és délután 2 órakor a díszebéd, a melyen körülbelül hétszázan vettek részt.

Tisztújítás.

Ugyanezen a közgyűlesen a következő napon tisztújítás is volt. Alispánná ismét Karácson Gyulát választottak meg egyhangúlag. A főjegyzői széken is megmaradt ifj. Vojnits István a régi tevékeny főjegyző. Főügyészszé Pribil Ernőt, árvaszéki elnökké Skultéty Ferenczet, főpénztárosokká Jakobovits Jánost s az árvaszéknél Vuics Pétert, főszolgabírákká Szutrély Lipót, Deák Zsigmond, Mikosevics Kanut dr., Vojnits Máté, Császár Péter, Tárczay Dezső, Balaton Gyula dr., Hipp Dezső, Szemző Károly, Széchenyi Tamás dr., Szemző János, Nikolits Izidor, Vujevits Lajos és Mezey Imre eddigi főszolgabírákat választották.

Az árvatár bajai.

Az új aerára új és elég súlyos feladatok vártak. Mint rendszerváltozásnál szokás, a régi állapotok bajai, a melyek a mindennapi életben csöndesen háttérben maradtak, egyszerre előtérbe kerültek. Voltak ilyen bajok bőven. A közigazgatásban egyik legkényesebb pont volt a kiegyezés óta az árvatár, a melynél számtalanszor megpróbálták a hajdani rossz és könnyelmű kezelésből keletkezett hiányok pótlását, minden siker nélkül. Az árvák és gondnokoltak pénzét a Bach-

korszakban a császári adóhivatalokba szállították be és ott kezelték 1863-ig. Ekkor az adóhivatalok átadták az árvatárakat a vármegyének, a mely 1868-ig központi kezelésben tartotta, de ekkor kiadta az egyes községeknek, a melyek 1878-ig kezelték. A községi kezelésben az árvatárak valóságos „Csáki szalmájává“ lettek s az 1877. XV. t.-cz. a legnagyobb rendetlenségben találta ezeket. Ez a t.-cz. ismét a vármegye kezelésébe rendelte a községi árvatárakat. Az átadás lefolyása igen sokáig tartott s tömérdek bajjal járt. A'ig volt olyan hely, a hol tiszta számadást találtak volna. Olyan hihetelen zűrzavarral volt tele az árvatári kezelés, hogy két évtized alatt sem lehetett tisztán látni egy jó részének az ügyeibe, s csak az az egy volt bizonyos, hogy a hiány mindenfelé sok és pótolhatatlan. Latinovits Pál főispán érdeme, hogy belenyúlt e darázsfészekbe, a melyet elődei szinte megbolygatni sem mertek. A vármegye alatta bizottságot küldött ki, a mely kiderítette pontonként, hogy a kölcsönadás szabályrendeleteit betartották-e s ha nem, kiket terhel a felelősség. Továbbá az adósok jogezímét, azok vagyoni állapotát s a követelések jogi s valóságos értékét is megállapították. A törvényen alapuló fokozati felelősség kiderítése és megállapítása lévén e bizottság feladata, az egész vármegyében nagy rémülettel és zavarral fogadta a nép, mert a negyven éves ügyeknek eredeti okozói már ekkor alig éltek, s a törvényes jogutódok súlyos csapástól féltek. A bizottság a törvény határa között a lehető legliberálisabban járt el s egy évi munkával rendezte az összes kétes kérdéseket és olyan árvatári alapot teremtett, a mely véglegesen rendezte az árvatárnak nemrégen kétségbeejtő helyzetét.

A társadalmi életnek is súlyos bajai merültek fel. A kivándorlás, mely eleinte csak a nép szeszélyének látszott, hirtelen járványszerű módon megnőtt s elterjedt. 1901-ben 2992 útlevelet adtak ki, s már 1902-ben az első két hónapban 2313 személy vándorolt ki, még pedig 70 %-uk Amerikába s 30 % Németországba. Az alispán erélyes rendelettel igyekezett kideríteni, mi az oka ennek a bámulatosan terjedő kivándorlásnak. S végeredményül csak arra jutott a hivatalos vizsgálat, hogy nem az ínség viszi ki a nép java munkaerejét, hanem a gyors meggazdagodás vágya. Míg a földmívelés a szorgalmas és józan nép körében lassú, de biztos léptekkel egyre javul, a fényűzés és más erkölcsi betegségek még gyorsabban hódítottak s fölösen emésztették el a földnek bővebb kamatait. Az ipar még mindig igen szűkös a vármegyében, a mely megmaradt elsősorban, sőt egyes vidékein kizárólag őstermelőnek. Kár és szomorú dolog, hogy ezeket az okokat fölismerve, nem lehetett olyan könnyen segíteni a bajon, mint a közigazgatás hiányain. Az élet, a szorgalmas munkát termő, s új meg új sikert hozó élet bizonyára meg fogja hozni ennek is az orvoslását. Így örvendetes jelenség, hogy ebben az évben már csaknem minden nagyobb s életrevalóbb községben alakult tejszövetkezet. Kisebb-nagyobb ipari vállalatok is kezdettek alakulni mindenfelé, valamint a szövetkezetek alakulása is megkezdődött. A kivándorlás.

A vármegye tavaszi közgyűlése részvéttel emlékezett meg Tisza Kálmán elhúnytáról s érdemeit jegyzőkönyvébe iktatta. Széll Kálmán miniszterelnököt pedig felíratban üdvözölték abból az alkalomból, hogy a király a Szent István rend nagykeresztjével tüntette ki. Városy Gyula dr. kalocsai kanonokot székesfehérvári püspökké kineveztetésekor az egész vármegyében örömmel üdvözölték. Császka György kalocsai érsek június 13-án bérmaúton volt Zomborban s ekkor a vármegye és a város nagy fénnyel ünnepelte őt. József főherczeg is e napokban látogatta meg a vármegyében levő honvédség ezredeit s a vármegye és a városok a legszebb hódolati ünnepléssel fogadták.

A nyári közgyűlésen döntöttek a vármegyei szeretetház ügyében. Erre a czélra a millenniumkor tettek alapot, de az igen lassan gyarapodott és még előreláthatólag sokáig nem érte volna el, hogy a rendeltetésére lehessen fordítani. Ezért az eddig gyűlt összeget fölajánlották az államnak, hogy építsen Zomborban árvaházat. A tőke növelésére való pótadót pedig kultúrális czélok megvalósítására rendelték.

Érdekes pöre volt a vármegyének Szabadka városával szemben. Szabadka város bepörölte 1876-ban a vármegyét 54,357 frtig. Ez a követelése még az 1846 előtti évekből eredt, a mikor a város a cs. és kir. katonaságot sod ideig szállásolta el s a zombori hadfogadó fiókkormányt is ellátta. Ebből kölcsönös leszámolás lett 1846-ban, a mikor a vármegye elismerte, hogy 71,769 pengő forinttal tartozik a városnak s igérte, hogy ezt évenként tízezer forintjával fogja letör- Szabadka pöre a vármegyével.

leszteni. Két éven át törlesztett is, de akkor kitört a szabadságharcz, aztán jött az abszolut kormány s ez utóbbi átvette a vármegye pénztárát, ezzel azt a kötelezettséget is, hogy a vármegye adósságait törleszti. Szabadka be is jelentette törvényes, a kanczelláriától is jóváhagyott követelését, de a kormány csak halasztotta a törlesztést és végre is semmit sem fizetett. De ezzel a követelés kiegyenlítése az állam kötelessége lett volna, s a város meg is tett mindent, hogy megkapja tőle. 1876-ig huzódott a dolog, és mikor a város látta, hogy nincs reménye, bepörölte a vármegyét. A Cúria előtt ez időben került tárgyalásra a pör és a legfőbb fórum elitélte a vármegyét a követelés megfizetésére.

Október 6-án nagy ünnepélyek mellett leplezték le Schweidel Józsefnek, az aradi vértanúnak szülőházán állított emléktáblát Zomborban, a vármegye nagy részvételével.

Az okt. 21-iki vármegyei közgyűlésen Latinovits Pál főispán inditványára elhatározták, hogy vármegyei takarékpénztárat állítanak fel a vármegye értékeinek kezelésére és gyümölcsöztetésére. Lelkesedéssel tárgyalták Pozsony vármegyének a nemzetiségi törvény megváltoztatására vonatkozó átiratát. Az állandó választmány a legmelegebben pártolta ez átiratot s kívánta, hogy a nemzeti állam kiépítésének szempontjából dolgozzák át a törvényt. Szendy Lajos biz. tag ékes beszédben adott kifejezést a vármegye véleményének e kérdésben; beszédét a közgyűlés hatalmas éljenzéssel tette a magáévá. Zombor város közgyűlésén is bőven s lelkesen tárgyalták a kérdést. Ez a gyűlés azért különösen figyelemreméltó, mert a bácskai szerbek nevében tartott szónoklatot Konyovits Dávid dr. biz. tag, a ki szép beszédében bizonyságot tett a bácskai szerbség hazafias érzületéről s a magyar állameszme iránti hűségéről.

A nemzetiségi törvény.

A vármegyei pénzkezelés államosítása.

A vármegyének évtizedek óta várt államosítása ugyan egyre késett, de 1906 elején azért elég lényeges rendszerváltozás történt a vármegye ügykezelésében. A vármegyei pénztárak, gyámpénztárak és számvevőségek megszüntek; a vármegye és gyámpénztárak kezelését az állampénztárak, az adóhivatalok vették át s az ellenőrzést és számvitelt, valamint a közigazgatási hatóságok részére a számvevő szakszerű segédszolgálatot, a pénzügyi igazgatóság mellé rendelt számvevőségek teljesítették. Ennek a változásnak mélyreható gyakorlati és politikai jelentősége volt, s a vármegye örömmel vette, mert ezzel megszabadult egy súlyos tehertől, a pénzkezelés sokoldalú gondjától, míg a szabadrendelkezés joga teljes épségében megmaradt a kezében. Különösen az árvaszékre volt korszakalkotó és üdvös ez a reform s ezért a vármegye közönsége is nagy megnyugvással nézett a jövőben az árvaszék szerepe elé. A deczemberi közgyűlésen történt meg a búcsúzás; a vármegye közönsége szeretettel vált meg a tisztikarának egy részétől, a mely az állam szolgálatába lépett át.

Kultúrális mozgalmak.

Számos kultúrális érdeklődés és mozgalom kötötte le ez időtájt a közfigyelmet s jóformán azt lehet mondani, hogy most indult meg a vármegyében elevenebb kultúrális fejlődés. Schweidel József szobrára gyűjtést indítottak. A vármegyei történelmi társulat működését részleteiben is figyelemmel kisérték. A vármegyei múzeum ügye közérdeklődést ébresztett és lépéseket tettek annak rendezésére, sőt deczember végén nagy gyűlést tartottak egy Zomborban épitendő közművelődési palota és múzeum érdekében. Zomborban a város képe külömben is modernné lett az utóbbi időben, mióta a villanyvilágítást bevezették, számos új épületet emeltek, élénk társulatokat s társadalmi egyesületeket alakítottak, nagy iparkiállítás érdekében gyűléseket tartottak.

Ex-lex.

A következő év ismét ex-lex-szel kezdődött, a mi nagyon lehangolta a vármegye közönségét. Május 6 án a vármegye rk. közgyűlést tartott, hogy azon tiltakozzék az országgyűlés egy részének obstructiós munkája ellen s a kormányt üdvözölték a katonai javaslatok idején, nem a javaslatokért, hanem általában sikeres és hasznos munkásságáért. A belügyminiszter jóváhagyta a közgyűlés határozatát, hogy a szeretetház fölépítését az államra bízza, az e czélra már meg levő összeg felhasználásával. Ezzel fölszabadult 2 %-os megyei pótadó, a melynek hováfordítására Latinovits Pál főispán szép tervet dolgozott ki; e szerint azt a vármegyei és jegyzői nyugdíjalap rendezésére, a Szabadka városával való pörös összeg kifizetésére, általában kultúrális czélok pártolására, a zombori kultúrpalota építésének elősegítésére és a vármegyei telefonhálózat fölállításának költségeire s főként a tisztviselők helyzetének javítására kell fordítani. A vár-

megye magáévá tette az indítványt; a belügyminiszter pedig májusban jóváhagyta s ezzel a vármegyei tisztviselők fizetésemelése az egész vonalon keresztülment.

Június 27-én a Széll-kormány megbukott s gróf Khuen-Héderváry Károly alakított kabinetet. A vármegye közgyűlése igen nagy elismeréssel emlékezett meg a távozó kormány működéséről s felíratban búcsúzott el tőle. Az új miniszterelnök, ki 25 évig volt horvát bán s így a szomszédos vármegyék fővezetője, igen ismert volt a vármegyében és a közgyűlés bizalommal tekintett működése elé, s üdvözölte.

Mezőgazdasági reformok.

Gazdasági ügyek foglalták le a vármegye tevékenységét. Latinovits Pál főispán két fölterjesztést tett a kormányhoz a vármegyei mezőgazdaság, különösen a bortermelés érdekében; hasonlóan nagy gondban részesült a minisztériumban is a vármegyei kendertermelés föllendítése; az aratás is megkezdődött és elég szép sikerrel biztatott. Zentán aug. 15-én szép ipari, mezőgazdasági és kultúrális jellegű kiállítás volt. A selyemtenyésztés rohamosan fejlődött s ez évben már valóban oly tekintélyes volt, hogy a vármegye szegényebb néposztályának egyik legfontosabb kereseti forrásává lett. 1901—1902-ben összesen 899,351 kg. gubót termeltek s kaptak érte 1.675,338 koronát. 1903-ban még sokkal nagyobb volt a siker; 550,471 kg. gubóért egy évre 977,503 koronát kapott a vármegye népe. rövid öt-hat heti munkájáért. Az iparban is fejlődést lehet megfigyelni az utóbbi években, a minek egyik főoka, hogy a kisiparosoknak szövetkezet-alapítási kedve a vármegyében egyre fokozódott.

Politikai mozgalmak.

Közben a politikai helyzet egyre súlyosabbá alakult az országgyűlésen. A chlopy-i hadiparancs elkeserítette a közvéleményt s a Khuen-Héderváry kormány lemondott, de új kinevezést kapott a királytól. Zomborban ekkor, szeptember 24-én alakult meg a függetlenségi párt, a melyet még a régi szabadelvű közönség is figyelemmel kísért, elesüggedve a képviselőházi óriási szabadelvűpárt tehetetlenségén. A közvélemény mind hevesebben kezdett megnyilatkozni a politikára nézve, és Zombor város közgyűlésén a magyar nemzeti szellem megizmosodott ereje tört ki, az október 7-én tartott közgyűlésen, a mely a katonai ügyek kérdésében azt a fontos határozatot hozta, hogy: „a magyar ezredek összes szükségletei, a mennyiben Magyarországon beszerezhetők, a honi ipar és kereskedelem támogatására, hazánk gazdasági érdekeinek szempontjából, kizárólag Magyarországon szereztessenek be.“ Az adófizetés ügyében, tekintve, hogy ex-lexben volt az ország, ezt a határozatot hozták: „adó nem lévén megszavazva, kényszer útján nem hajtható be, adó fizetése vagy nem fizetése, a megszavazásig, a polgárok belátására van bízva; Zombor törvényhatósági bizottsága azonban nem tartja sem czélszerűnek, sem helyesnek az egyes állampolgárok cselekvési szabadságát korlátozni, a magánvagyoni intézkedésekbe beleavatkozni, az önkéntes adófizetések hivatalosan kimondott el nem fogadása által.“ A nemzeti hadseregre vonatkozólag „nem fejezték ki kívánságukat, a magyar szolgálati és vezényleti nyelv ügyében, bízva a magyar kormány bölcs és tapintatos eljárásában.“ A katonai intézetekre vonatkozó indítványban kimondta: „*a*) Magyarországon megfelelő számú felsőbb katonai tisztképző-intézetek létesíttessenek s úgy ezekben, mint a már meglevő katonai intézetekben a magyar szellemnek és a nevelést, valamint a tannyelvet illetőleg a magyar nyelv jogainak érvény szerzendő. *b*) Az új katonai büntető perrendtartásban a magyar nyelv jogai, államiságunk alapján teljesen érvényre jussanak.“ A magyar tiszteknek a magyar ezredekhez leendő áthelyeztetése tárgyában ezt határozták: „Ő felségének már kiadott rendeletéhez képest is, a magyar honosságú tisztek magyar ezredekhez helyeztessenek át s a jövőben a magyar tisztek mindig magyar ezredekhez osztassanak be.“ A nemzeti zászló, czímerek és jelvényeknek a hadseregben való alkalmazása és a magyar hadseregnek a magyar alkotmányra való felesketése tárgyában így döntöttek: „A magyar nemzet államisága a közös hadseregnél zászló, czímer és jelvényekben megfelelő formában teljesen kifejezésre juttassék.“ A külügyi képviseletünkben a teljes egyenjogúságnak érvényesülését így kívánja: „A külügyi képviseletben a magyar nemzet államisága az 1867. XII. t.-cz. kereteiben mindenben érvényre juttassék.“ A városi közgyűlés ez alkalommal az egész vármegyét képviselte s hű képét adja annak a belső, mélyről felfakadó politikai forradalomnak, a mely a lelkekben végbemenni készült.

Október 20-án ünnepelték Deák Ferencz születésének századik évfordulóját; az ünnepies díszülésen Latinovits Pál főispán tartott szép beszédet s utána Baloghy Ernő dr. nagyhatású ünnepi szónoklatot. Október 24-én és 25-én pedig nagyszerű ünnepélylyel ülték meg a kuruczkor kétszázados fordulóját.

A gróf Tisza István kormánya.

November 3-án végleg megvált a kormánytól a gróf Khuen-Héderváry-kabinet s gróf Tisza István vette azt át. A vármegye, mondhatni egyhangú bizalommal látta őt a végtelenül nehéz időkben az állam élére lépni. Természetes dolog ez. A vármegye egész múltja ahhoz a politikai irányhoz fűződött, a melyet Tisza képviselt s most szinte utolsó hatalmas föllobbanását érezték ennek a már-már végire ért politikai szövétneknek. A Tisza István egyénisége is nagy mértékben lebilincselte a vezető személyeket s a nép maga is nagy korszak megnyiltát várta tőle. De ez az esemény másrészt a függetlenségi párt szervezkedésére is erős befolyással volt s nem lehetne azt mondani, hogy ez a párt nem épen úgy a megerősödés érzésével tölt el akkor, mint a másik párt. November 8-án tartották a zászlóbontást több képviselő részvételével s a gyűlésen ezrekre menő tömeg vett részt. Talán annyi, hogy még a függetlenségi elvek sohasem tömörítettek annyi népet táborukba.

A vármegye szívesen ünnepelte a főispánt, a ki e nehéz időben nagy tapintattal vezette a vármegye ügyeit, abból az alkalomból, hogy a német császár magas rendjellel tüntette ki őt. Részt vett a vármegye Szegeden a Délmagyarországi Közművelődési Egyesület ünnepén is.

Nagy örömet okozott a következő év márcziusában az obstrukczió leszerelése, a mely a házszabályrevizió körüli viták közben történt. Ennek a kifolyása volt a márczius 15-ének szokatlanúl nagy arányú megünneplése s a márczius 27-iki vármegyei közgyűlésen Thaly Kálmánnak és gróf Tisza Istvánnak ünneplése. Olyan hatalmas volt a kitörő lelkesedés ezen a gyűlésen, a melyre kevés példa volt Bács-Bodrog vármegye csöndes űléstermében. A II. Rákóczi Ferencz hamvainak hazahozataláról szóló királyi kézirat csak méltó folytatása volt e kellemes hangulatnak, a melyben, úgy látszott, mintha az ország ügyei a végleges jó útra terelődtek volna; a vármegye feliratban köszönte meg a királynak e nagyszerű nemzeti figyelmét.

A vármegye gazdasági és kultúrális állapotai is kedvező képet mutatnak. A Történelmi Társulat gyűlése, a Nemzeti Szalonnak zombori képkiállítása egyforma nagy érdeklődést keltett. Súlyos megilletődést idézett elő azonban a Jókai Mór halála. A vármegye közönsége társadalmi úton és a közgyűlésen egyaránt nagyszerű jelét adja a csapás fölött érzett részvétének. Június 20-án leplezték le a vármegye közgyűlési termében báró Vojnits István volt főispán arczképét.

Annál váratlanabbul érte néhány hónap látszólagos békés lefolyás után a vármegyét, hogy november 19-én gróf Tisza István miniszterelnök politikája, a házszabályrevizió kérdésével, végleges törésre jutott.

Ez a parlamenti esemény volt fordulópontja annak a nagy politikai harcznak, a melyet a szabadelvűpárt élén álló kormány ellen indítottak az ellenzéki pártok. A harcz nemcsak az országgyűlésen folyt, hanem az egész országban s nemsokára a leghevesebb vértelen forradalommá fejlődött a magyar parlamentárizmus történetében.

A nemzeti ellentállás és a vármegye.

Hogy Bács-Bodrog vármegye közönsége milyen szerepet vitt ebben a küzdelemben, a melyet a nemzeti ellentállás korának szokás nevezni, megpróbáljuk röviden és tárgyilagosan vázolni.

A vármegye mindenkor kompakt politikai tömeg volt a szabadelvűpárt kebelében. Kezdettől fogva, a legválságosabb időkben, a mikor az ország többi részei sorra fölbontották a kormánynyal való összeköttetésüket, vagy legalább nagy harczok folytak a nép különböző pártállású rétegei között: Bácsmegye híven kitartott a kormányok mellett s a szabadelvűpárt abszolut uralmát itt semmi sem rendítette meg. Ha mélyebben szabad volna e tény okainak elemzésébe beleboesátkozni, fölfejthetnők a tisztes, általános, társadalmi és a nemzetiségektől szaturált vármegye emberi okait, a melyek Bács-Bodrog vármegye hazafias lakósságát mint egy embert állították oda az uralkodó kormányzati irány mögé.

E válságos napokban sajátságos láz fogta el a Bácskát is.

November 22-én rendkívüli közgyűlés volt, a melyen ugyan a bizottsági tagok a főispán indítványára „hazafias örömmel, óriási kitörő lelkesedéssel

határozta el, hogy gróf Tisza Istvánt a parlamenti anarchia megfékezése alkalmából tett eredménydús intézkedéseiért táviratilag üdvözli“ s egyszersmind súlyos ítéletet mond az ellenzéki pártok obstrukcziójának káros hatásáról, — másrészt a népnél egyszerre csak megindult a nagy politikai nézetváltoztatás és a zombori városi képviselőválasztásokon a régi haladó és városi pártok csak szövetkezve tudtak az ujonnan megalakult függetlenségi párttal szemben számottevő sikerre szert tenni. A vármegyei bizottsági tagok egy része is új választás alá került az év végén s e választásokon is teljesen győzött a régi, szabadelvű irányzat, úgy hogy a szabadelvűpárt teljes önbizalommal ment neki a téli országgyűlési képviselőválasztásnak.

Annál nagyobb meglepetést hozott az eredmény, Bács-Bodrog vármegyében ép úgy, mint az egész országban. A függetlenségi párt eszméi diadallal járták be a vidéket s mindenfelé erős harczot idéztek elő, sőt hat egészen új kerületet hódítottak el az erősen meggyöngült szabadelvű-párttól.

Zomborban Drakulics Pál dr.-t ugyan szabadelvűpárti programmal, nagy erőfeszítés után, sikerült megválasztani, de Szabadkán Mukits Simon és Varga Károly s Zentán Bartha Miklós függetlenségiek lettek képviselőkké. Ujvidék Szalay János szabadelvűpártit választotta meg. A kerületekben a következő volt a választás eredménye : Apatin : gróf Vigyázó Ferencz disszidens ; Bácsalmás : Lázár Pál függetlenségi ; Hódság : Ertl János szabadelvűpárti ; Kerény : Fernbach Károly függetlenségi ; Kulpin : Hodzsa Milán nemzetiségi ; Óbecsén pótválasztás lett Radovánovics szabadelvűpárti és Mihájlovits ellenzéki közt ; Ókanizsán : Lovászy Márton függetlenségi ; Regőczén : Piukovits Elemér szabadelvűpárti ; Titelen : Miloszávlyevits Milán szabadelvűpárti ; Tóvároson : Gromon Dezső szabadelvű ; Verbászon : báró Vojnits István szabadelvű. Tehát nyolcz szabadelvű és nyolcz ellenzéki képviselőt küldött Bács-Bodrog vármegye abba az országgyűlésbe, a mely hivatva volt, hogy a nemzet ítéletét kifejezze a király előtt az utóbbi évek politikája fölött. Hogy ez az itélet milyen súlyos volt, épen Bács-Bodrog vármegye választási eredménye mutatta meg legjobban.

A következő évet egy napra sem szűnő izgatottságban élte le a vármegye népe ; a politikai helyzet vígasztalansága mély depresszióban tartotta a kedélyeket. A hazafias ünnepeket, márczius 15-ét, október 6-ikát, eddig soha nem ismert lelkesedéssel ülték meg. Tüntetés volt ez, s egyre erősebb tüntetés a nemzet igazi akarata mellett. Zomborban május 17-én leplezték le a vármegye nagy fiának, Schweidel József tábornoknak, az aradi vértanúnak szobrát. Páratlan nemzeti ünneppé lett ez a nap a vármegye részére. A képviselőház 21 tagját küldötte le Justh Gyula képviselőházi elnök és Kossuth Ferencz, a vezérlő-bizottság elnökének vezetése alatt, s a vármegyéből tízezernyi nép gyűlt össze, a mely a főispán vezetésével az egész vármegye hivatalos és polgári elemeit mind magában foglalta a közös lelkesedésben.

Mert Bács-Bodrog vármegyében az a különleges helyzet állott elő, hogy az elementáris erővel feltörő nemzeti érzésnek itt nem volt már semmi gátja, a „darabont“ elemeknek egyáltalán semmi nyoma nem tünt föl a vármegye köz- és magánéletében. A tisztikar a legválságosabb időben valóban páratlan bölcsességgel viselte magát. Távol tartotta magát és zárt várrá lett az alkotmánytalan kormánynyal szemben, bár nem vetette magát a függetlenségiek szilajon viharzó áradatába. Bács-Bodrog vármegye, mint az ország önálló része, ez időben a megyei autonomiának, mint a nemzeti önfentartás biztos alapjának kitünő példájává lett.

Végre elérkezett az idő, mikor a vármegye színt vallott, állást foglalt a nemzeti harczban. A június 28-iki vármegyei közgyűlésen Fernbach Károly, a helyi jóléti bizottság elnöke s az egész ellentállás harczának vezérférfia, a következő indítványt tette :

Az imparlamentárisnak kimondott Fehérváry-kormány, miután a képviselőház vele szemben bizalmatlanságot szavazott, a Házat az 1867-ik évi X. t.-cz. tiltó rendelkezése ellenére ex-lexben hónapokra elnapolta. Minthogy ily válságos körülmény között, alkotmányunknak ily kirívó megsértése után, okkal tarthat a nemzet attól, hogy az új kormány a nyilt abszolutizmus terére lép és rendeletekkel fog kormányozni ; a törvényhatóságoknak az 1886-ik évi XXI. t.-cz. értelmében alkotmányvédő hazafias kötelességük kinyilatkoztatni, hogy az országgyűlés által megszavazott adók tényleges behajtását s meg nem ajánlott

újonczok tényleges kiállítását meg[fogják tagadni, s tisztviselőiknek az őket törvényes eljárásuk miatt netán érhető bármiféle sérelemért teljes elégtételt fognak nyújtani.

Óriási lelkesedéssel fogadták az indítványt s a közgyűlés azt 82 szóval 80 ellen határozattá emelte. Ezzel a vármegye állást foglalt a Fehérváry-kormánynyal szemben.

Baja és Zombor városok is e napokban léptek a nemzeti ellentállás terére. Zombor a július 5-iki közgyűlésen kimondotta, hogy: 1. A kormány iránt bizalmatlansággal viseltetik. 2. Adóbehajtást és újonczállítást nem foganatosítanak s attól a hivatalnokokat eltiltják. 3. A törvénytelen rendeletek végrehajtásától eltiltja a hivatalnokokat. 4. Azoknak teljes anyagi és erkölcsi kárpótlást nyújt. 5. Utasítja a polgármestert, hogy minden hónapban egy rendes közgyűlést s tíz bizottsági tag kívánságára bármikor rendkívüli közgyűlést hívjon egybe. Szabadka július 16-án hasonló szellemű határozattal lépett a cselekvés terére.

A vármegyei bizottság tagjai azonban nem sokáig tartották meg a június 28-iki radikális álláspontjukat; a július 28-iki közgyűlésen közvetítő indítványban annak legsúlyosabb itéleteit feloldották s „korainak" mondották. Ezt a határozatot 60 szóval állván 60 ellen a két párt — a főispáni szavazat döntötte el. De az augusztus 30-iki közgyűlés újabb formában már 111 szótöbbséggel erősítette meg:

„Bár a vármegye közgyűlési termében nem győzött még ekkor teljesen a koalíczió álláspontja, a függetlenségi párt Fernbach Károly, Mukits Simon és Baloghy Ernő dr. vezetésével annál nagyobb sikerrel és hatással szervezték augusztusban az egész vármegyében a függetlenségi pártot. Október 15-én volt a függetlenségi nagy népgyűlés Szabadkán, a melyre tízezrek gyűltek össze a vármegye népéből s Kossuth Ferencz, gróf Apponyi Albert. Fernbach Károly, Baloghy Ernő dr. s mások beszédei után nagy lelkesedéssel mondották ki határozatukat:

„Bács-Bodrog vármegye községei, továbbá Zombor, Szabadka, Ujvidék, Baja és Zenta városok függetlenségi és 48-as polgárai részvételével Szabadkán 1905 október 15-én tartott nagygyűlése kimondja, hogy megtámadott alkotmányunk védelmére minden rendelkezésre álló eszközzel kész a szövetkezett ellenzék vezéreinek támogatására és eddigi eljárásuk tejles elismerése és helyeslése mellett a végsőkig kitart a küzdelemben."

Novemberben főispánválság közeledett. Latinovits Pál, belefáradván a nehéz helyzetbe, bár igen szépen állott a közvetítő fokon a kormány és a vármegye közönsége között, november 9-én lemondott a főispáni állásról, s a kormánytól sürgősen kérte elbocsáttatását. A november 28-iki közgyűlés megkapó egyhangú lelkesedéssel marasztotta a főispánt, a ki azonban megmaradt szándéka mellett. A vármegye ekkor elhatározta, hogy nem helyezkedik ugyan anarchikus álláspontra, de: „a nemzetképviselet ez idő szerinti többségének akaratával ellentétbe helyezkedő kormányt nem támogatja s aziránt bizalommal nem viseltetik, minek folytán a kinevezésről értesítő és támogatást kérő miniszteri körleveleket, tudomásúl véve, irattárba helyezi".

A deczember 30-án tartott közgyűlésen új alispánt választottak. Karácson Gyula nyugdíjba vonult, helyette ifjú *Vojnits Istvánt*, a volt főjegyzőt választották meg, egyhangulag.

Vojnits István alispán.

Az egyhangú bizalmat csaknem negyedszázados közigazgatási pályáján jól kiérdemelte Vojnits István, a ki a tb. aljegyzőségből emelkedett föl az alispáni méltóságig. Született 1861-ben, Bajsán, ősi bácskai nemes családból, a mely a vármegye visszaállítása óta nagy szerepet játszott a vármegye életében. 1882-ben lépett a vármegye szolgálatába s ettől kezdve aránylag gyorsan emelkedett a vármegye bizalmából. Mint köztisztviselő, minden állásában kitünt példaszerű munkaszeretetével, szakbavágó ismereteivel, s a tisztikar és a vármegye közönsége egyforma örömmel látta őt a vezető szerepében. Székfoglaló beszédében a vármegye érdekeinek szolgálatát, a nemzetiségek és vallásf felekezetek békéjének fenntartását, a becsületes munkát vette fel programmjául. Schmausz Endre és Evetovits János üdvözölték őt a vármegye, Mikosevits Kanut dr. és Kiss Gyula a tisztikar nevében.

Gazdasági helyzet.

A megnyílt újév örvendetes hírrel kezdődött. A vármegyei gazdasági egyesület és a gazdaszövetség egyesültek. Az így megerősödött gazdasági egye-

sület ettől kezdve 28.000 korona szubvencziót kap a vármegyétől. Ezzel meg van rá a remény, hogy a gazdasági egyesület végre kellően megragadhatja a vármegye mezőgazdasági fejlődésének gyeplőjét. Bizony nagy szükség volt már rá. Az utóbbi időkben a kilenczvenes évek végén szépen fellendülésnek indult gazdasági élet elveszítette gyors fejlődésének fokozatos erejét. A politikai állapotok súlyos gazdasági bajokat is idéztek elő. Az ipari vállalkozás meggyengült, a kisipar erőtlen lett, a mezőgazdaság, főleg a kistermelőknél, gyászos éveket ért, úgy hogy a gazdag Bácskában szédületes arányú kivándorlás indult. Az alispán nem győzött eleget panaszkodni, hogy a menetlevelek elintézését nem győzi. Ezerszámra vándorolt ki a nép munkabíró legjava, férfiereje. Tömérdek bajra nyit ez a tény perspektivát, ezeknek a vizsgálatára azonban már nem jogosult a mai napok krónikása. Itt csak az az óhajtás marad számunkra is, hogy bárcsak végleges és a vármegyéhez méltó általános javulás kora következnék.

Városy Gyula dr., Zombor város szülöttje, székesfehérvári püspök, a mult év végén kapta meg kalocsai érsekké való kineveztetését s január 14-én tartotta beiktatását, a melyen a vármegye közönsége nagy fénynyel vett részt. Városy Gyula dr. kalocsai érsek.

A politika ege azonban egyre komorabb felhőkkel borult be. Alig mondta ki tiltakozását Zombor város közgyűlése a miniszternek ama rendelete ellen, a melylyel megsemmisítette azt a városi határozatot, hogy törvénytelen adót és újonczot nem szednek, február 19-én kitört az abszolutizmus. A vármegyében mély megdöbbenést keltett az országgyűlésen történt katonai erőszak. Előbb Zombor város felelt rá, márczius 8-iki közgyűlésén, elfogadván Baloghy Ernő dr.-nak határozati javaslatát: „Zombor város törvényhatósági bizottsága ezennel kimondja, hogy az önkényuralomnak bármely formáját jogosnak elismerni soha sem fogja. Felhívja polgárait, hogy a történt eseményekkel szemben is higgadt, nyugodt és szigorú törvénytisztelő álláspontot foglaljanak el, de a törvény keretén belül minden erejükkel törekedjenek arra, hogy az önkényuralom hazánk szent alkotmányán ne diadalmaskodhassék. E város minden polgára legyen az alkotmány egy-egy védbástyája. Kitartással és a minden ügyet segítő Mindenható segedelmével, a mostani szomorú időket is egy szebb jövő fogja felváltani, a mikor végképpen megszünve ezen ország abszolut kormányzásának lehetősége, a nemzet és király megértik egymást s kölcsönös egyetértéssel fognak a magyar haza boldogításának munkájában találkozni." Az abszolutizmus.

Márczius 15-én a nagyközönség adott véleményének páratlanul lelkes kifejezést, a vármegye minden részében rendezett ünnepélyekkel. Márczius 22-én pedig a vármegyei közgyűlés mondott súlyos bírálatot és hatalmas ítéletet a politikai kormányzat eredményeiről: „Vármegyénk közönsége a hazaszeretetben, a törvénytiszteletben és a bölcs mérsékletben mindig elöljárva, áttörhetetlen falanxot képezett az alkotmány és szabadság megvédésére irányult küzdelmekben. Semmi kétség, hogy ez most és mindenha így leszen! azért határozatilag kimondja a törvényhatósági bizottság, hogy:

1. Óvást emel az országgyűlés feloszlatása ellen és kijelenti, hogy az országgyűlés tevékenységének tartós szünetelését s a költségvetés és parlamenti ellenőrzés nélkül való kormányzást nem tekinti egyébnek, mint alkotmányunk tényleges felfüggesztésének;

2. Kívánja, hogy az országgyűlés a törvény által megszabott határidőben összehívassék és így a nemzet akaratának érvényesülése és a felelős parlamenti kormányzás lehetővé tétessék;

3. Megdöbbenését fejezi ki a fölött, hogy a kormány a törvényhozás jogkörébe tartozó nagyfontosságú államügyek, mint az új vámtarifának életbeléptetése és a külföldi államokkal való kereskedelmi szerződések megkötése körül, rendeleti úton intézkedik és nyilvánvalóvá teszi, hogy a törvényhozás jogkörének teljes mellőzésével, annak nyilt megsértésével kívánja tovább intézni az ország ügyeit;

4. Kimondja, hogy a végrehajtó hatalomnak törvényes hatáskörét túllépő rendelkezései joghatálylyal nem bírnak s az állampolgárokra törvényes kötelezettségeket nem hárítanak;

5. Tiltakozik a teljhatalmú királyi biztosok kinevezése és működése ellen;

6. Kijelenti, hogy az ország szomorú helyzetében kettőzött erélylyel fogja teljesíteni kötelességeit s teljes szívóssággal és odaadással fogja gyakorolni törvényeinkben biztosított autonom jogait mindaddig, míg azt az erőszak lehetetlenné nem teszi;

[illegible] 1[illegible] [illegible] [illegible] ülésben a vármegye tisztviselői addig míg [illegible] [illegible] [illegible] 1[illegible] nézeteikkel összeegyeztethetik, helyeiket el [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] együtt küzdöttünk ama küzdelemben, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] érdekében folytatott s [illegible]

[illegible] K[illegible] [illegible] hogy [illegible] alkotmányunk annyira kívánatos helyre-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] jenyeik zavartalan működésének és telve [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] a korona között létesítendő teljes össz-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] a határozatával teljes méltósággal állott [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] nem került a sor [illegible] annak tulajdonítható, hogy [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] adminisztratív kormányzó főispán szerepében végig [illegible] [illegible] vármegyét [illegible] [illegible] a [illegible] és örömhozó húsvétig, a mikor a [illegible] [illegible] [illegible] a király és a parlament között, bár sajnos csupán [illegible] [illegible] [illegible]. De ha a főispán előkozben ott hagyja a vármegye [illegible] [illegible] [illegible] vármegyében is bekövetkeznek azok a kínos és heves [illegible] [illegible] [illegible] a [illegible] [illegible] a békét.

[illegible] A [illegible] [illegible] örömmel fogadta a vármegye egész lakossága s egy [illegible] [illegible] a [illegible] hogy megadják az igazi választ a volt kor-[illegible] [illegible]. A választások április 30-án folytak le s az eredménye az volt, [illegible] [illegible] [illegible] győztek az összes kerületekben.

[illegible] [illegible] [illegible] képviselője lett Fernbach Péter; Baján Rajk [illegible] dr.; [illegible] gróf T[illegible] Árvéd; [illegible] Varga Károly [illegible] Mukits Simon, később [illegible] után Gyulai [illegible] [illegible] Zentán Lovászy Andor; a bácsalmási kerületben [illegible] [illegible]; a [illegible] Lányi Mór; az újverbászban Baloghy Ernő dr.; a [illegible]kanizsaban Lov[illegible] M[illegible] dr.; a kerényiben Fernbach József függet-[illegible]; az [illegible] kerületben gróf Hadik Sándor; a [illegible]ban Ertl János [illegible] [illegible] Mihálovits Endre alkotmánypártiak. A kölpényi kerületben [illegible] [illegible], a [illegible] Muslitzky Döme nemzetiségiek; a bácstóvárosban [illegible] [illegible] került a sor [illegible] Iván néppárti és Mihelsz Károly függet-[illegible] [illegible] [illegible] melyben az első győzött.

[illegible] Április 28-án kapta meg [illegible] a főispáni állástól, [illegible] [illegible] Fernbach Károly a kinevezését ugyanarra, de csak a vá-[illegible] [illegible] után jutott [illegible] a vármegyébe.

Természetes, hogy a függetlenségi párt vezérét, az ellenállás mozgalmainak [illegible] szervezőjét örömmel fogadták a vármegye élén. A fölmentéssel [illegible] kinevezéssel végre le[illegible] az izgalom, a mely az olyan sokáig tartó [illegible] alatt elhatalmasodott a vármegyében.

A vármegye melegen és szeretettel búcsúzott el volt főispánjától, a kinek [illegible] [illegible] [illegible] jelentékeny élet minden sikere a vármegye haszna volt [illegible]. Viszont a friss jövő erős áramlatát érezte kiáradni az ifjú, új [illegible] egyéniségéből; hiszen az egész vármegye jól ismerte őt, a ki, bár köz-[illegible] eddig még nem volt, általánosan népszerű volt, mint a vármegye egyik [illegible] [illegible] földbirtokosa. A vármegye egyik kerülete egyhangú választás útján [illegible] őt legutóbb is az országgyűlésre képviselőjének s a lefolyt év alatt az [illegible] vármegye osztatlan szeretettel fogadta, mint a nemzeti ellentállás vezérét.

Május 15-ike, a főispán installácziójának napja, méltó befejezése, hatalmas [illegible] [illegible] a [illegible] évig tomboló belső viharnak, a mely egy új korszak [illegible] [illegible] elő. Maga a főispán így jellemezte székfoglaló beszédében [illegible] [illegible] történelmi jelentőségét: „E nagy vármegyében is elemi erővel [illegible] nemzeti mozgalomnak része van abban, hogy a becsületes béke [illegible]. Egyrészt a megsemmisülés veszedelmének kitett alkotmányunk [illegible] nyerték vissza teljességüket, másrészt új korszak köszöntött be [illegible] [illegible] való és a gazdasági fejlődés terén is." Részletes programm[illegible] elvek előadásában pedig, a melyek szerint kormányozni [illegible] [illegible] szülővármegyéjét, benne van Bács-Bodrog [illegible] [illegible] minden gazdasági és kultúrális szükséglete és czélja.

És [illegible] [illegible] kezdve a főispán kiváló sikerű vezetésének s a példás [illegible] [illegible] közigazgatást produkáló vármegyei tisztikar munkás-[illegible] [illegible], hogy Bács-Bodrog vármegye hatalmas léptekkel [illegible] [illegible] [illegible] útján.

A RÓMAI KATH. EGYHÁZ ÉS A BÁCSI ÉRSEKSÉG.

Az érseki székhely vitássága.

Hogy a *kalocsai* egyházmegyét Szent István alapította, ez kétségen felül áll. Minthogy azonban okleveleink a XI. és XII. században bácsi érseket is említenek, a kalocsai és bácsi főpapi székhely kérdése sokáig vita tárgya volt. *Fejér* és követői szerint Szent István Bácsban püspökséget alapított s ez állításában *Hartvik* ismert helyére támaszkodik, mely szerint Szent István tíz püspökséget alapított. Szerintük Szent László azt érseki méltóságra emelte, míg végre 1135-ben a kalocsai püspöki megyével kánonilag egyesítették. *Katona* István és követői azt a nézetet vallották, hogy a bácsi egyházmegyét Szent László alatt a kalocsai püspökségből kihasították és pedig érsekségi jelleggel, 1135 körűl pedig ismét a kalocsai egyházmegyével kalocsai és bácsi egyesített érsekség czím alatt kánonilag egyesítették. A mint látható, a vita tárgya csak a *bácsi székhely keletkezése* volt, a többiben véleményük megegyezik.

Véleményüket a kalocsai és bácsi egyházfejedelmeknek az akkor ismert oklevelekből összeállított következő névsorából merítették : 1075. Dezső kalocsai püspök. 1093. Dezső kalocsai püspök. 1094. Fábián bácsi érsek. 1103. Ugolin, 1111. Pál és 1111. Fulbertus kalocsai püspökök. 1124. Gergely, 1134. Francica és 1135. Simon kalocsai érsekek. Ha emez egyházfejedelmek oklevelekből összeállított névsorán kívűl más történeti bizonyíték nem állana rendelkezésünkre, az említett történetírók véleménye valószínűnek látszanék. Azonban történeti adataink és újabban napvilágra jutott okleveleink ezt a véleményt megdöntik. Fejér véleményét megdönti a Dezső kalocsai és István pécsi főpásztor között 1093-ban fönnforgott egyházmegyei határperről szóló oklevél, mely szerint a *pécsi és kalocsai* egyházmegye között való határként a Szerémségben fekvő Kőárok községet jelölték ki. Itt a kalocsai egyházmegye területéről lévén szó, közbeeső bácsi egyházmegye ez időben nem lehetett még, mert a Szerémség Bács vármegyével lévén határos, a bácsi egyházmegyéről és érsekről kellene az oklevélnek szólnia. Egyébként is 1094-ig bácsi érsekről vagy egyházmegyéről országos oklevél nem tesz említést. Ehhez járúl még, hogy Endre királynak IX. Leo pápához Toulba küldött követe, György, 1050-ben kalocsai érsekként szerepel. Ez az adat kétségtelenül hiteles és így Szent István nem alapíthatott Bácsban püspökséget, hanem Kalocsán érsekséget. Katonának azt a véleményét pedig, hogy a bácsi egyházmegyét Szent László alatt a kalocsaiból hasították ki és érsekségként 1132-ben a kalocsai egyházmegyével ismét egyesítették, megdöntik oly bizonyítékok, melyek szerint a kalocsainak nevezett főpásztorok, Asztriktól kezdve, állandóan érsekek voltak. Dezsőt (1075—1093) a pécsi és kalocsai egyházmegye határperi oklevelében Szent László ugyan a *kalocsai szék* Dezső püspökének mondja, de ugyanebben az oklevélben Acha is az Esztergom metropolita város székes püspökeként szerepel. Székvárosuk szerint püspökök, de provincziájukat tekintve érsekek. Ugyanezt a Dezsőt azonban 1075-ben. a garam-szentbenedeki apátság alapítólevelében, minden kétségen felűl érsekként említik, a mint ugyanezt a Dezsőt Márk, Turóczi, a budai és dubniczai krónikák is érseknek mondják. A következő főpapok, Ugolin (1103), Pál (1111) és Fulbertus (1111) idejéből, a XII. század elejéről is van biztos adatunk arra, hogy a kalocsai főpásztorok érseki méltósággal bírtak, a mint ezt II. Paskál pápának (1099—

1118) egyik magyar érsekhez intézett levele tanúsítja: „Jelentetted, kedves testvérünk, hogy a király és az ország nagyjai elesodálkoztak azon, hogy a palliumot azzal a kikötéssel küldtem meg neked, ha a hűségesküt, melyet követem írásban hozott magával, leteszed." Tehát érsek volt, a kihez a pápa e szavakat írta. Midőn pedig levelét így folytatja: Evangéliumi gondolkozás-e az, midőn a király és mágnások véleményében e hűségesküről meg akarsz nyugodni? Vajjon a *magyar fejedelemnek* mondatott-e: „És te megtérvén, erősítsd meg testvéreidet"? — kimondja, hogy ez érsek székhelye Magyarországon volt. De kétségtelen az is, hogy a levél *Kalocsa* főpásztorának szólt. II. Paskál pápa levele ugyanis Papini Bernát 1191-ben készült kompiláczójának 21-ik fejezetéből származik, a honnan Pennaforti Szent Raymond, IX. Gergely pápa dekretálisainak kollektora „Panormitano Archiepiscopo" czímzéssel vette át. A későbbi kodexekben a másolók téves leírása miatt a czímzésnek következő változata, keletkeztek: Palerm, Colm., Pomenensi, Podromon, Palarm., Palmono, Polonior Poloniensi, *Coloniensi*. Hogy ezek téves czímzések, kitűnik abból, hogy a levélben a magyar királyra történik hivatkozás, a kinek az időben (1099—1118) sem Olasz- sem Német-, sem Lengyelországban püspökei nem voltak. A magyar püspökségekből pedig az elferdített czímzések csakis a kalocsaira engednek következtetni. Kétségtelen, hogy a *Colm* és *Coloniensi* alatt *Colocensis* rejlik, a mint már Florens Ferencz is (†1650) ezt a dekretálist a kalocsai érsekhez czímzettnek jelentette ki és utána Pagi, Baluzius, Coletus, Mansi és újabban Kollár Ádám Ferencz. Ha pedig e czímzéseket tovább vizsgáljuk, megtaláljuk az érsek nevét is, a kihez a dekretális intézve volt. II. Paskál pápa idejében I. Pált (1111) találjuk a kalocsai főpásztori széken. A levél eredeti czímzése tehát ez volt: P. colocensi archiepiscopo salutem etc. Ebből származtak a másolók keze alatti Poloniensi, Polon s végre Panormitano. A levél tehát I. Pált kalocsai érseknek mutatja be, és így Kalocsa ez időben is érseki székhely, Ugolin, Pál és Fulbertus pedig érsekek voltak. De hogy is lettek volna ezek püspökök, midőn már György, ki Endre király követeként 1050-ben IX. Leó pápánál Toulban járt, érseknek mondatik. Van tehát 1000-től 1135-ig hét kalocsai érsek, a kik közűl 1094-ben Fábián, 1124-ben Gergely és 1134-ben Francica bácsi érsekekként szerepelnek. Első tekintetre látható, hogy Kalocsa kezdettől fogva érsekség volt és így Szent István Kalocsán érsekséget alapított. Megdől tehát az a vélemény, hogy a bácsi egyházmegyét 1094-ben a kalocsai püspökségből kihasítván, azt érsekségre emelték és később a kalocsaival ismét egyesítették, úgy hogy az érseki czím a kalocsai székre szállott át. Kalocsa mindíg érseki székhely volt, két érsekséget pedig egymás mellett elgondolni nem lehet, egyből pedig két érsekséget alakítani szintén érthetetlen lett volna, a mire ok sem volt. Az a körülmény, hogy Fábián érsek utódai hazai okleveleinkben püspököknek iratnak, nem nagy jelentőségű, minthogy egyházmegyéjére vonatkozólag minden érsek püspök.

A bácsi érseki czím eredete.

Annak a ténynek tehát, hogy a kalocsai egyházmegye érsekeiből 1135-ig három a bácsi érseki czímet viseli, más okát kellett keresni. *Városy* Gyula dr. a kérdést beható tanulmány tárgyává tevén, arra az eredményre jutott, hogy kalocsai és bácsi külön egyházmegye sohasem volt, hanem a Szent István által alapított kalocsai egyházmegye, már Asztriktól kezdve, metropolitai méltósággal felruházott főpásztorai később, valamely körülmény kényszere alatt, székhelyüket Bácsba helyezték át, úgy hogy mégis fennmaradt kalocsai érseki székük is és idők múltával majd Kalocsán, majd pedig Bácsban székeltek és így az egyházmegye területén az érsekeknek két székhelyük, két székesegyházuk és két káptalanuk volt. Innen van, hogy az érsekek majd a kalocsai, majd a bácsi, utóbb a kalocsa-bácsi czímet használták. Ennek analógiáját az Ugrin érsek által 1229-ben felállított szerémi püspökségről veszi, a melynek püspöke pápai rendeletre a mongolok dúlása után székhelyét Keőből Szent-Ernye egyházába tette át a nélkül, hogy kövi káptalana és székhelye megszűnt volna; így a későbbi oklevelek majd Keő, majd Szent-Ernye egyházak püspöke czímén említik. Véleményét a következő bizonyítékokkal is támogatja. Mindkét székesegyháznak, a bácsi és kalocsainak, Szent Pál volt a védőszentje. A bácsiról bizonyítják ezt, egyéb okleveleken kívűl, a káptalan fennmaradt pecsétjei. A mostani kalocsai székesegyház ugyan a B. Szűz Mennybemenetele czímére van felszentelve, de tudjuk, hogy ezt a czímet Patachich Gábor érsek a nagyrészt általa épített mai székesegyházba a kalocsai plébánia-templomból tette át. Hogy azon-

ban a kalocsai székesegyház, mely 1602-ben leégett, Szent Pál czímére volt felszentelve, erről 1203-tól kezdve több oklevél tanúskodik. Még 1529 aug. 14-én Bajai oltáros pap, az akkori kalocsai prépost, Mihályhoz írt levelében a kalocsai székesegyházat Szent Pál apostol templomának nevezi. Az a körülmény pedig, hogy mindkét székesegyháznak Szent Pál apostol volt a védőszentje, a kalocsa-bácsi egyházmegye. egysége mellett bizonyít. Mert ha az érseki székhelyet az egyházmegye felosztása nélkül vitték át Bácsba, úgy az ottani új székesegyháznak ugyanazt a védőszentet kellett adni, hogy a két székhelynek egy egyházmegyéhez való tartozása ily módon is kifejezésre jusson, minthogy az egész egyházmegye védőszentje Szent Pál volt.

Az egyházmegye két székhelye mellett több különféle időből való oklevél is bizonyít. Az ország állapotáról III. Béla alatt, 1184-ben a franczia udvarhoz küldött kimutatás így szól : „Magyarországon két érseki székhely van : az esztergomi és *kalocsai*. A kalocsainak Bácsban van a székhelye." A pápák okleveleikben egy egyházmegyéről szólnak, melynek Kalocsán és Bácsban van székesegyháza. Még 1400-ban is a pápa az egységes egyházmegyét határozottan kifejezésre juttatja, a mikor Siboth Balázst bácsi kanonoknak nevezi ki, a kalocsai diocesis bácsi Szent Pál-egyházának kanonoksága kifejezést használván.

A kalocsai és bácsi szék egyesítéséről IV. Kelemen pápa tesz először említést, 1266-ban, István érsekhez írt levelében, czímezvén azt a kalocsai és bácsi székesegyházakra, melyeket kánonilag egyesítettek. A pápa nem egyesített egyházmegyéről, hanem székesegyházakról szól. A mikor pedig 1376-ban XI. Gergely pápától István kalocsai érsek az egyesítési bulla megújítását kéri, a pápának a zágrábi püspökhöz intézett leveléből, melyben őt a tényállás megvizsgálására küldi ki, világosan kitűnik, hogy mindkét érseki székhely az egyesítés alkalmával *metropolitai* volt és hogy az unió megerősítése nem a kalocsai, hanem a bácsi székhely és káptalan jogainak biztosítására történt. Világos tehát, hogy az apostoli szentszék annak idején nem két egyházmegyét területileg, hanem ugyanannak az egyházmegyének két érseki székét, két székesegyházával és két káptalanával egyesítette teljesen egyenlő jogokkal. Ha okleveleinkben néha mégis bácsi egyházmegye is szerepel, úgy az abból magyarázható, hogy az egyházmegyének a bácsi káptalan alá tartozó részét gyakran teljes joghatósággal felruházott vikáriusok kormányozták. Ezekre nézve e terület dioecesis volt, ép úgy, mint a főesperes működési területét okleveleink dioecesisnek nevezik. Ezekután megvan a magyarázata annak is, hogy Fábián 1094-ben, Gergely 1124-ben és Francica 1134-ben a főpapok névsorában bácsi érsekeknek neveztetnek. *Városy* Gyula dr. véleménye így teljesen beigazoltnak tekinthető. Véleményét történetíróink is elfogadták.

Karácsonyi János dr. történetíró a *bácsi érseki székhely* keletkezésének történetét következőképpen világítja meg.

A bácsi érseki székhely keletkezése.

Szent István, a Duna—Tiszaköz és Tiszán túl megtérítése után, 1010 körűl, alapította a kalocsai érsekséget és ehhez csatolta a bihari, erdélyi és 1030-ban a marosvári (csanádi) püspökségeket, I. Gyécsa és Szent László idejében a Szerémség keleti fele végleg magyar kézre jutott és azt egyházilag a kalocsai érsekséghez csatolták. Egyúttal Szent László az érsek székhelyét Bácsra tette át, meghagyván azonban Kalocsán is a káptalant, hogy így az érsek megyéjét könnyebben kormányozhassa és különösen közelebb legyen a Szerémséghez. Azért ettől kezdve a kalocsai érseket gyakran bácsi érseknek és az érsekséget is akként nevezik. Szükségessé tette pedig a székhelynek Bácsba való áthelyezését az a körülmény, hogy a Szerémség szláv népét meg kellett tartani a kath. egyházban. A görögök ugyanis schismájuknak itt erős propagandát csináltak és ha a schismára áttér az amúgy is más nemzetiségű nép, a Szerémségnek ezt a részét sem lehetett volna többé Magyarország számára megtartani. A szerémi részeknek az egyházmegyéhez való csatolása 1093 előtt történt, mert ez évben már határvillongások voltak e részben a kalocsai és pécsi főpásztorok között. Az érseki székhely tényleges áthelyezése azonban csak 1094-ben Fábián érsek alatt történt. Ő nevezi magát először bácsi érseknek és ő szervezte, Szent László király segélyével, a káptalant is. Midőn pedig, a királylyal egyetértvén, a székhely és káptalan megerősítését kérte a pápától, bizonyos, hogy azoknak a kalocsai székhelyhez és káptalanhoz való jogi viszonya is kérdés tárgya volt, a mit ugyanakkor rendeztek is. Föltehető tehát, hogy a két székhely, székesegyház és káptalani

egy érsek ala való egyesitése már a pápai megerősítési oklevélben megtörtént.

A bácsi káptalan.

A *bácsi* székhely felállításával s a székesegyház felépítésével egy időben *Fábián* érsek Bácsban a *káptalant* is szervezte. Egyben annak jogviszonyát a kalocsai káptalanhoz is meghatározta, azt székeskáptalanná és evvel a kalocsaival teljesen egyenjogú és ettől független testületté emelvén. Föltehető, hogy a pápa az érseki székhely és székes káptalan megerősítő bullájában a két káptalan eme jogviszonyát is megerősítette és a két káptalant egy főpásztor alá egyesítette, a kinek tanácsosai és segitöi voltak az egyházmegye kormányzatában. Világosan kifejezi e jogviszonyt *István* érsek (1367—1382) a pápához írt levelében, melyben a bácsi káptalan jogainak és méltóságának elismerését kéri a pápától. Azt írja a pápának, hogy a kalocsai és bácsi egyházak székesegyházak s mint ilyeneket, már ösidőben pápai hatalommal egymással kánonilag egyesítették. Ha széküresedés esetén érsekválasztás volt, az érsekválasztásban a bácsi káptalan is részt vett. Mivel azonban a pápai okirat, mely az ilyetén egyesítésről szólott, elveszett, kéri a pápát, hogy alkalmas módon intézkedjék, hogy a jövőben kétely ne merülhessen fel az egyesítésről, és arról is, hogy a bácsi egyház székesegyház.

E jogviszony következtében tehát a bácsi káptalan abban az időben, midőn hazánkban a káptalanok érsekválasztási joga fennállott, az érsekválasztást a kalocsaival együtt, de mint külön testület gyakorolta. Az érsekválasztásra rendesen Kalocsán gyűlt össze a két káptalan; kivételesen Háj-Szent-Lőrinczen. Ezt mutatják a pápai oklevelek. A pápák a bácsi káptalan eme jogát mindig elismerték, s ismételten megerősítették. Igy 1201-ben III. Incze pápa a bácsi prépost és káptalan jogait, melyekkel eddig bírtak, újra megerősíti. A káptalan első székesegyházát Fábián építette 1094-ben. Alapjait *Henszlmann* Imre dr. *Haynald* érsek alatt 1872-ben a mai bácsi temetőben felfedte. Kisebbszerű téglaépítmény volt, építési idejét a XI. század végére teszi. Lajos királynak egy leveléből tudjuk, hogy ez a templom 1351 április 30-án leégett és vele a káptalan birtokairól szóló több oklevél is.

Ez időben a bácsi vár, melyet Róbert Károly széküresedés idején 1337—1342 között kiépített, az érsek birtokába ment át. Ekkor épült a várban szép nagy templom, az érsek és káptalan a várba költöztek s ezt használták ezentúl székesegyháznak. A bácsi káptalant 1158 április 20-án említi először II. Gézának egy Bácsban kelt szabadalomlevele, melyben Obsa dékán, Esau éneklő kanonok, Cheke, Benjamin áldozárok, Jonathan, Azarián „s több más kanonokok“ mint tanúk szerepelnek. A káptalan ez időben még Szent Chrodegang szabályai alatt, monostori életet élt, a mint a fentemlített kanonokok nevei is mutatják. Mint önálló, teljesen kifejlődött testülettel 1211-ben találkozunk vele, mert ez időben, mint hiteles hely, már működésben van.

A kolumnáris kanonokokon, préposton, olvasó, éneklő és őrkanonokon, a bácsi, szerémi és szegedi esperesen kívűl változó számmal voltak egyszerű kanonokjai, a kik az alsóbb papi rendekre felszentelve, a kórusban részt vettek s az isteni tisztelet és hiteles helyi működésnél segédkeztek. A XV. század folyamán a prépostok, mint az országos rendek tagjai, országos ügyekben lévén elfoglalva, helyettest állítottak. Igy ez időben a bácsi prépost nagyprépost czímen szerepel, helyettesét kisprépostnak czímezték.

Miután a bácsi székhely területe a kalocsaitól teljesen független volt, az egyházkormányzatban az érseket gyakran a vikárius helyettesíti, a ki a három főesperessel a székhely területén a jurisdikcziót gyakorolta. A kántor és lektor a káptalani iskola és papnevelés teendőit végzik, helyetteseik a XV. század folyamán a szublektor és szubkántor. Országos életünk fontos tényezője volt a bácsi káptalan, mint hiteles hely. 1212-ben mint ilyen már működésben van. Pecsétjét már 1211-ben említik. Számtalan kiadványa maradt fenn, s gyakran fontos szerepet vitt országos ügyekben is.

A káptalan fénykora a XV. századba esik, a midőn az érsekek országos okokból majdnem állandóan Bácsban laktak s Bács várának is nagyobb jelentősége volt. Ez időben volt tagjainak a száma is legnagyobb, műveltségük magas fokon állott. Tagjai a külföldi egyetemeket keresték fel, prépostjai gyakran országos hivatalokat viseltek és sűrűn találkozunk tagjai között magiszterekkel és dekretorum doktorokkal. A káptalan, ámbár csak közvetve, az érseki birtokokból, királyi adomány utján bírván javadalmát, az ország védelméből is ki-

vette részét. Eradius, bácsi főesperes Ugrin érsekkel a sajómezei ütközetben leli halálát. Az 1498. évi XX. t.-cz. szerint a bácsi káptalan a haza védelmére 50 lovas katonát állított. Ily csapattal maradt *Palisnai* György bácsi prépost is a mohácsi csatatéren.

A káptalan birtokairól kevés adatunk van. 1094 után sem a bácsi, sem a kalocsai káptalannak még nem voltak saját birtokai. Ellátását az érseki birtokok jövedelméből nyerte. Tagjai még közös életet éltek, és szorosan az érsek papjai voltak. Hiteles oklevelekből tudjuk, hogy Saul érsektől kapta 1198-ban a kalocsai prépost és káptalan birtokait, s így valószínű, bár adatunk nincs rá, hogy a bácsi káptalan első birtokait is ez az érsek jelölte ki és adományozta az érsekség bácsi birtokaiból. Későbbi oklevelek a káptalan következő birtokait említik : Thamana, Ethe, Piski, Kereki, Mindszent, Szopor, Kürt, Keresztúr, Újfalu, Répásszentkirály, Bács, a mely helyeken a káptalan egész, vagy részbirtokos volt. De bizonyos, hogy több birtoka is volt a káptalannak. Az 1351 előtti birtokaira vonatkozó oklevelek 1351 április 30-án a székesegyházzal együtt elégtek, azért Nagy Lajos király Szent Pál iránti tiszteletből, a ki a bácsi székesegyház védőszentje, a káptalant birtokaiban és jogaiban újra megerősíti. Ulászló király 1494-ben szintén megerősíti a káptalant birtokaiban. Tagjainak jövedelme következtethető abból, hogy a prépostnak 1319-ben 30 ezüst márka (120 arany forint), a bácsi főesperesnek pedig 8 ezüst márka (32 arany forint) a jövedelme.

A bácsi káptalant a mohácsi szerencsétlen csata utáni hadjáratok és pusztítások temették el. Prépostja, *Palisnai* György a mohácsi csatatéren leli halálát. Utána 1527 október 13-án Ferdinánd király *Egresi* Lőrincz, bácsi kustost nevezi ki prépostnak. A török csapatok Buda bevétele után kivonúlván az országból, Bácsot felgyújtották, de a török akkor még nem tett foglalásokat, Bácsot sem tartotta megszállva. A kalocsai káptalan 1529 augusztus 14-én hagyta el Kalocsát ; e napon szállották meg Szulejmán második hadjáratának csapatai a várost. A bácsi káptalan is megmaradt Bácsban 1529 január 23-ig. *Beriszló* István szerbjeinek árulása következtében azonban a vár e napon török kézre került, s evvel a káptalan nyoma vész. A káptalant az egyházmegye restaurácziója alkalmával 1733-ban nem szervezték újra, de, hogy emléke megőríztessék, a kalocsai káptalan ötödik stallumát a bácsi préposti czímre töltik be.

Országos oklevelek a következő bácsi prépostokról tesznek említést : 1201 *Névtelen*, 1217 *Nues*, 1229 *Demjén*, 1237—38 *István*, IV. Béla király kanczellárja. 1244 *Vincze*, ez évben váradi püspöknek választották meg, 1247—52 *Jób* magister és comes capellae regiae, 1254—79 *Benedek*, 1282—89 *I. Miklós*, 1297—99 *I. Dénes*, 1301—1303 *Simon* magister, 1308—11 *I. Lőrincz*, 1319—20 *I. Jakab*, 1323—1325 *I. János*, 1333—1336 *Beke* Péter, comes capellae régiae és a királyi kanczellária titkárja, a király kísérője 1333-ban Nápolyba. 1340 *I. Tamás*, 1343 *II. Jakab*, 1344 *Choma*, 1346—47 *III. Jakab*, 1351 *Perjámosi* II. Tamás, 1352—61 *Cato* László, 1382—89 *Névtelen*, 1402 *Dersi* Pál, 1412 *György*, 1416 *III. Tamás*, 1417—18 *II. János* királyi alkanczellár, 1421 *IV. Tamás*, 1431 *III. János*, 1443 *Bodó* II. Miklós, ez évben a veszprémi püspök koadjutora lett, 1469-ben fejérvári prépost. 1457—84-ig *Kamonczi* Balázs, a husszitizmus első terjesztője a Szerémségben, mint kamoncz iplébános. Marchiai Jakab ellene vizsgálatot indítván, Bácsba menekűlt, a tévtanról lemondott és épületes életet élt. Itt kanonoki stallumot kapott, 1457-ben pedig bácsi nagyprépost lett. 1484 *Eszény* István, 1492 *Váradi* Pál, 1503 *Czulai* Fülöp, 1508 *Móré* Fülöp, II. Ulászló titkára, később mint pécsi püspök, a mohácsi csatában esett el. 1515 *Aranyáni* János, szalubriai püspök, bácsi vikárius. 1526 *Palisnai* II. György boszniai püspök, bácsi nagyprépost a mohácsi csatában esett el, 1526—27 *Egresi* Lőrincz. Említésre méltó tagjai a káptalannak még 1241 *Eradius* bácsi főesperes, a sajómezei ütközetben esett el, 1256 *Sol* olvasó kanonok, Tamás kalocsai érsek testvére, később dömösi prépost. 1470 *Matucsinai* Gábor, olvasókanonok, később kalocsai érsek, 1475 *Istrói* István, a boszniai király kanczellárja, 1520 *Benedek* scopii püspök, olvasó-kanonok és bácsi vikárius.

Bács vármegyében fennállott még a titeli és hay-szent-lőrinczi társas káptalan. Valószínű, hogy Szent László alapította a *titeli* társas káptalant, a mely egyike volt az országban a legtekintélyesebbeknek ; tagjai világi papok voltak. Okleveleink már 1138-ban említik *Lőrincz* titeli kanonokot, II. Béla káplánját. A káptalan a Szent Bölcseségről volt elnevezve s jogilag az esztergomi érsek alá

Titeli társas-káptalan.

tartozott. Mint rendezett káptalannak, volt prépostja, olvasó-, éneklő- és őrkanonokja, dékánja és több közönséges kanonokja. Voltak ezenkívűl oltáros papjai is és egyik tagja a titeli plébániát vezette. A káptalan, mint hiteles hely, fontos tényezője volt országos életünknek, s emellett, mint a titeli és erdődi vár tulajdonosa, az ország védelmében is részt vett. Erdődi várát erdődi prépostság néven is említik. Az 1498. évi XX. t. cz. rendelkezése szerint a titeli káptalan 50 lovaskatonát volt köteles kiállítani.

Vagyonilag a káptalan szintén egyike volt az elsőknek. Okleveleink a káptalan következő birtokait említik: Kestölcz, a Dunán túl, Tolna táján. Zyagy, Körtés, Nyirzó, Várkony a Tisza mellett. Eszéken, Tiszavársanyon részbirtokos. Továbbá Égres és Alpár a Bácskában, Zabrány Arad vármegyében, Boldogasszszonyfalván és Lokon Bodrog vármegyében részbirtokos. Volt birtoka Deberben és Szerémségben is. Titel és annak réve s az azt környező falvak is a prépostság birtokai. Másik uradalma volt Erdőd vára Valkó vármegyében, Teleki, Horvát, Daróez, Halász és Õbli birtokokkal. Oláh Miklós szerint a káptalannak átlag 1000 arany forint jövedelme volt.

A titeli prépostok, mint az országos rendek tagjai, előkelő, tekintélyes főpapi állással bírtak. Mind egyházi, mind világi ügyekben gyakran megtisztelő kiküldetésekben jártak el és előkelő hivatalokat viseltek. A titeli káptalan prépostjai voltak: 1156 *Péter*, 1163 *I. István*, királyi kanczellár, 1233 *Mihály*, 1240 *II. István* alkanczellár, 1293 *III. István* alkanczellár, 1244 *János*, 1299—1326 *Koboli* László, a ki ez évben zágrábi püspök, 1342-ben pedig kalocsai érsek lett. 1337 *De Carceribus* Galhart apostoli nunczius. 1344 *Gebhardt* Kelemen, a ki ez évben csanádi püspök lett. 1344—1356 *Vilmos* bíbornok, 1390—98 *István*, Zsigmond király kanczellárja, 1419 *János*, 1450—1453 *Gúthi Országh* Péter, 1454 *Csezmiczei* János (Janus Pannonius), 1459—1480 *Bakócz* Bálint, 1481—97 *Bakócz* Tamás, 1497—99 *Bakócz* János, 1505-ben ismét Bakócz Tamás, mindannyian híres férfiak. Titel vára 1526 szept. végén feldúlatván, evvel a káptalan is megszünt. Emlékét a titeli czímzetes prépostság őrzi.

Hayszent-lőrinczi társas káptalan.

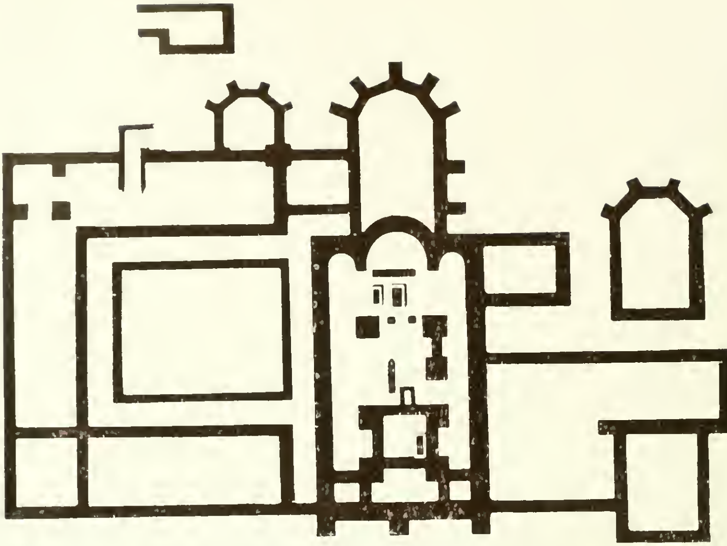
Hay-Szent-Lőrincz Bodrog vármegye határán feküdt, a mai Bácsszentiván fölött. 1400 után mint Bodrog vármegye második székhelye szerepelt. Az itteni *társas káptalant* III. Béla király neje, Ágnes alapította 1173—1183 között. A gyenge javadalmazású káptalan csakhamar annyira elszegényedett, hogy annak fenntartására Ugrin érsek 1233-ban a kalocsai és hayi káptalan beleegyezésével a prépostságot a bodrogi főesperességgel egyesítette, a főesperesi jövedelemmel iparkodván azt tovább fönntartani. Az egyesítést Jakab, praenestini püspök, pápai követ kánonilag elintézte, Gergely pápa pedig a két beneficzium egyesítését 1234-ben jóváhagyta oly módon, hogy e kettő ezentúl egy méltóságnak tekintessék. Ez egyesítés következtében a káptalan ismét egy időre virágzásnak indúlt s tovább fennállott, tagjainak változó számával. Prépostja egyben a bodrogi főesperes teendőit végezte, a káptalan egyik tagja pedig a plébániát vezette. A káptalan egyik hiteles helyi kiadványából 1304-ből annak tagjairól is nyerünk felvilágosítást. Aláírták: Magister Jakab prépost, Dénes őrkanonok, János dékán, Imre, Balázs és Jób kanonokok. Olvasókanonokja és éneklőkanonokja nem volt.

Antal prépost idejében (1335—1343) külön főesperest is találunk a káptalanban, minden esetre mint a prépost helyettesét. 1339-ben *Dénes* főesperest a a káptalani tagok mint kanonoktársukat kiküldik prisztaldi minőségben, 1343-ban ugyanígy *Pál* főesperest és kanonok társukat. Ez dékán is volt. A káptalant, mint ilyent, 1344-ig találjuk okleveleinken megnevezve. Ez idő után elvesztette káptalani jellegét. A prépost néhány pappal a plébániát vezette, úgy hogy a plébániát a prépostsággal azonosították. Azonban ily alakban még jól jövedelmező benificzium volt. *Zarúd* Miklós 1368-ban ott hagyja a szegedi főesperességet s felcseréli a hay-szent-lőrinczi prépostsággal, melynek 240 arany forint jövedelme volt. 1396-ban *Csapi* Péter kapja meg a prépostságot. Ekkor már plébániai jellege annyira ki volt fejlődve, hogy Csapi Péter a pápát kéri, hogy a hay-szent-lőrinczi plébániában erősítse meg, mivel a kolláczió érvényében kételkedik.

1396 április 26-án a pápa a zágrábi püspököt meg is bízta, hogy a hajdani prépostságot, a mostani plébániát adja át Csapi Péternek. Elődjét, *Lomniczi* Hermant a pápa szintén „Ecclesiae rector"-nak nevezi. Azonban a prépostság, ámbár káptalan nélkül, a prépost személyében tovább is fennállott. A prépostsággal a bodrogi főesperesség 1423-ig volt összekötve. Csapi Péter 1419-ben még

Bács. — A ferencziek régi temploma.

A báthmonostori apátsági templom alaprajza.

A titeli prépostság alapfalának maradványai.

gyakorolja a főesperességi hatalmat. Kitűnik ez az ez évi kiadványából, melylyel *Fábián* presbytert, mivel *Tamás* plébánostól a bátmonostori plébániát jogtalanul elfoglalta, kiközösíti. „Péter, a hay-szent-lőrinczi egyház prépostja, az összes uraknak, s a plébánia egyháznak plébánosai és vezetőinek, melyek prépostságunk területén vannak. Tudjátok, hogy Tamás, a prépostságnak joghatósága alá tartozó bátmonostori egyház plébánosa, előttünk jelentette" stbi és az esetet leírva, Fábiánt kiközösíti, meghagyván kerülete valamennyi plébánosának, hogy a kiközösítést a templomban ünnepélyesen hirdessék ki. Csapi Péter tehát a prépostságot és főesperességet az egyesítési bulla értelmében egy és ugyanannak vette s a bodrogi főesperesi kerületben a jurisdikcziót gyakorolta.

Utódja, *László* (1422—1424) szintén gyakorolja még a főesperesi hatalmat. Zsigmond király azonban megtagadja tőle azt a jogot, hogy kiközösítést mondjon ki és eltiltja az egyházi bíráskodástól is, mivel hatalmi körét ezekkel túllépi, lévén ő, az ő egyháza és klérusa a kalocsai érseknek alávetve. Ezután tehát a főesperesség is el volt választva a prépostságtól. Mint hiteles hely, 1304-ig gyenge működést fejtett ki; prépostját, mint bodrogi főesperest, rendesen a kalocsai káptalan kiadványain találjuk megemlítve. De vannak e korból is kiadványai. 1304-től azonban sűrűn találkozunk hiteles helyi kiadványaival, melyeken a bodrogi főesperes, mint hay-szent-lőrinczi prépost szerepel, s ez időtől kezdve nem is említik többé a kalocsai káptalan kiadványain. Káptalani jellegének elvesztésével, mint hiteles hely is megszűnt működni. 1440-től a hiteles helyi ügyeket Bodrog vármegye bírái végzik, *Balázs* prépostot pedig 1448 és 1451-ben mint ezek kiküldöttét találjuk működésében, 1447-ben pedig *Nagyvölgyi* László prépost követ Bodrog vármegyét az országgyűlésen képviseli.

A káptalan birtokairól következő adataink vannak: Voltak birtokai Hay-Szent-Lőrinczen, Besenyőn, Szent-Gergelyen, Nagy-Olaszban és Apátiban. Később Páli, melyet Gopul és Szent-Lászlóval cserélt fel. 1346-ban Thepremen, Szent-László, Rég-Szent-Márton és Kecskés birtokában volt a prépostság. Ulászló király még 1494-ben említi annak jobbágyait. Utolsó ismert prépostja *Máté* 1511-ben. Hay-Szent-Lőrinczet a Dózsa-lázadás alatt a ráczok felgyújtották, lakosságát felkonczolták. Borbás papot, a lázadás vezérét, az égő templom tornyáról taszították le. A prépostságot a várossal együtt a mohácsi csata utáni pusztítások temették el; csak mint czímzetes prépostság áll fenn emléke. Prépostjai, a mennyire azok nevei fennmaradtak, a következők voltak: 1211 Hosmundus, 1233 Tamás, alatta történt a prépostság egyesítése a bodrogi főesperességgel. 1282 Péter, 1289—98 Simon, 1301—1304 Jakab, 1321 Péter, 1330 Jakab, 1331 Gergely, 1335—43 Antal, 1345 Tamás, 1363 Bácsi János, 1364—68 Zarnd Miklós, 1396—1419 Csapi Péter, 1422—24 László, 1437 Zsigmond, 1447 Nagyvölgyi László, 1451 Balázs, 1500 Beriszló Péter, 1551 Máté, arkádiai püspök.

A bácsi érseki székhely és káptalan felállításával ezek működési terét is meghatározták. Említi ezt Váradi Péter, Csolnoki Péter faktorához 1495-ben intézett levelében ezt írván: „Érsek elődeink hajdan meghatározták a plébániák hovatartozandóságát, kijelölvén, hogy melyek tartozzanak a kalocsai és melyek a bácsi vikáriátus alá." A bácsi székhely működési tere kiterjedt Bács vármegyére, Csongrád vármegye déli részére, fel Szegedig és a Szerémségnek ama részére, melyet a Drávamonostor mellett levő Kőárok, azután a Száva és a Duna Zimonyig körülfog. Az érsekek mellett, az egyházmegye e részét gyakran a pápától kért segédpüspökök, mint az érsek általános és teljhatalmú helynökei, a káptalan segélyével kormányozták, a kik bérmáltak és a papszentelést is végezték. A székhely területe három főesperességet foglalt magában, melyek főesperesei a bácsi káptalan tagjai voltak. *A bácsi érsekség területe.*

A bácsi főesperesség Bács vármegyére, a szegedi Csongrád vármegyének a mai Bácsvármegyébe benyúlt déli részére fel Szegedig, a szerémi pedig a Szerémségnek már említett részére terjedt ki és így határaik a politikai határokkal összeestek. A bácsi és szegedi főesperességet magyarok, a szerémi főesperességet a magyarral vegyes szláv népek lakták. Az ez időbeli plébániákat illetőleg tudjuk, hogy Bács vármegye legelőre alkalmas rónaságán a magyarság csak hosszú évek múltán szokott állandó lakhelyhez; a kúnok még 1279-ben is barangolnak nemez-sátraikban, nyájaikkal, barmaikkal, azért a tatárjárás előtti időben a Bácskában csak nagyon kezdetleges helységekkel találkozunk. A várhelyeken

kívül nagyobb község nem volt. A vidékeken elszórt nagyobb majorságok és várhelyek voltak a középpontok, a hol a nép nyájaival áttelelt s veszély idején menedéket keresett. Itt állottak a templomok is a plébánia-lakással. Több ilyen középponti helynek egy temploma s egy plébánosa volt, néhol kápolna, hol káplán végezte a papi teendőket. E templomi helyekből fejlődtek a tatárjárás után a népesebb plébániák, a mint azt a községek nevéhez csatolt „egyházas" jelzö mutatja. Azért a tatárjárás előtti időből a várhelyeken, apátsági és prépostsági helyeken kívűl, nem igen maradt ránk plébánia neve.

A tatárjárás után alakulnak a Bácskában is erősített helyek, városok és népes községek s velük népes plebániák. Élénk hitélet fejlődik, templomok épülnek, bár még kisebbek, de szilárd anyagból valók, hogy a népnek veszély idején menedékhelyül is szolgálhassanak. Ezeknek már csak romjait, vagy a hagyomány útján fennmaradt helyét ismerjük. Ily templomromokat találunk: Ada, Adorján, Csátalja, Cséb, Cservenka, Doroszló, Úrszentiván, Feketehegy, Gara, Gombos, Hódság, Küllöd, Kishegyes, Bácsordas, Kuczora, Bácskertes, Kölpény, Liliomos, Ókér, Ószivácz, Szentiván, Pacsér, Palánka, Piros, Petrőcz, Regőcze, Milities, Rém, Szeghegy, Sóvé, Szabadka, Szenttamás, Bácstóváros, Topolya, Újvidék, Verbász, Vaskút, Zenta és Zombor határában. Letűnt plébániák helyét jelzik.

A plébániák alapítására rendszerint az érseki hatóság adott engedélyt, a községek és földesurak állították fel, a kik néha Rómából is engedélyt kértek erre. A plébániatemplom körűl volt a temető. Világi földesurak, a kik egy helyhez nem voltak kötve, a pápától engedélyt kértek hordozható oltár használatára is. Házi káplánjuk azután a szabadban misézett. Voltak ez időben búcsújáró templomok is, a hová a hívek papjuk vezetése mellett búcsút jártak. Ilyen volt a titeli egyház. Doroszló határában a ma is még sűrűn látogatott szentkút búcsújáróhelyet pedig Bajkút név alatt már 1382-ben említik. Búcsújáró templomának romjai 1790-ben még állottak.

A bácsi székhely papjai a bácsi káptalani iskolában nyerték kiképeztetésüket, de gyakran a plébániai iskolák elvégzése után valamely plébános mellett is, azután a főesperes előtt kiállott vizsga után, nyerték Bácsban az egyházi rendeket. A plébánosokat a bácsi egyházi főhatóság nevezte ki. A földesúr, a ki plébániát alapított, kegyúri jogot nyert, s az egyházi hatóságnak ő mutatta be a plébánost. A bácskai hívek hitbeli buzgalma abban is nyilvánúlt, hogy a templomokban oltárokat alapítottak, rendes javadalommal, melyet az ez oltárnál alkalmazott oltáros-papok élveztek. Szent misékre is tettek alapítványt.

A tatárjárás utáni időben a Bácska és Szerémség népessége rohamosan szaporodván, a plébániák száma is a mainál sokkal nagyobb volt. Okleveleink 1300-tól a mohácsi vészig fennállott közel háromszáz plébánia nevét őrizték meg, melyek csaknem kivétel nélkül a török háborúk alatt pusztultak el. A plébániák nevei mutatják, hogy magyar volt az egész Bácska, de a Szerémség nagy része is. Magyar volt a papsága, magyarok a hívek.

A félhold pusztításai azonban, melyek leginkább a Bácskát és Szerémséget érték, 1526 után a virágzó hitéletnek véget vetettek. A plébániák elnéptelenedtek, megszűntek; csak egy-egy templom-rom hirdeti emléküket. Alig néhány emelkedett ki ismét a hódoltság ideje alatt és után hamvaiból.

Az e korbeli plébániák, esperesi kerületek szerint, a mint azoknak neveit országos okleveleink és a pápai tizedlajstromok megőrizték, a következők:

A bácsi főesperesség plébániái.

Bácsi főesperesség. Főesperesét 1229-ben említik először okleveleink. Hozzá tartozó plébániák voltak: *Almás-Szent-György.* A Futaki család kegyurasága alá tartozott, mai neve Györgyén. — *Apáti.* A kalocsai érsek birtoka volt. 1520-ban Miklós, István plébánosok, Ambrus oltáros pap. — *Alpár.* Temerin szomszédságában feküdt. Temploma Szent Kozma és Demjén tiszteletére volt felszentelve. — *Aranyán.* Gara szomszédságában. Temploma Szent Oldrók tiszteletére volt felszentelve. — *Boldogasszonyfalva.* Ma szintén ez a neve. Temploma a B. Szűz tiszteletére volt felszentelve. Volt egy kápolnája is, melyet Valferi Miklós épített Szent Dorottya tiszteletére. — *Bába-Szent-Péter.* Úr-Szent-Iván határában. Plébánia-templomának védőszentje Szent Péter és Pál, kegyura Miklós nádor volt. — *Bács,* plébánia temploma Szent Miklós tiszteletére volt felszentelve. — *Bancsa.* Bács szomszédságában — *Bánrád.* Bácsmegyei falu. Említi a pápai tizedlajstrom. — *Becse.* A mai Óbecse. — *Beld-Szent-Miklós.* — *Bogyán,* a mai Bogyán. — *Bóziás.* — *Bōki,* a mai Dunabökény. — *Bodony* a

mai Szenttamás táján. — *Boldogasszonytelke.* A mai Gombos határában feküdt. — *Boldog-Asszony-Keszi,* a mai Bulkeszi határában. — *Csaszló,* a mai Káty táján. — *Cséb,* a mai Dunacséb. — *Csenej,* Újvidék határában. — *Csik-Egyház.* — *Csoch.* Ily néven említi a pápai tizedlajstrom, mint bácskai községet. — *Csomafalva.* Szond és Gombos táján. — *Csurog,* a mai Csurog. Már 1325-ben említi a bácsi káptalan. — *Doroszló,* ma is ez a neve. — *Drág.* Újvidék táján. — *Egres.* Titel táján, már a XII. század végén említik mint plébániát. Kegyura a titeli káptalan volt. — *Egyházas-Dobra.* Már 1272-ben említik. A mai Paripás táján. — *Egyházas-Erős.* A felső Bácskában. — *Egyházas-Szent-Iván.* A mai Úrszentiván. — *Fekete-Egyház.* A mai Feketehegy. — *Félegyháza.* Dunabökény és Bács között feküdt. Temploma a B. Szűz tiszteletére volt felszentelve. Kegyura Drágfi Tamás. — *Félegyház.* Szond fölött feküdt. — *Félegyház,* Verbász táján. — *Fizeg.* Doroszló és Szond között feküdt. — *Fileháza,* délbácskai falu. A pápai tizedlajstrom említi. — *Fonó.* Szond szomsédságában. —, *Futak,* a mai Futak. Ferenczrendű kolostora is volt nagy templommal, melyet Szerémi György szerint Török Imre épített, 1500. körűl. — *Garé,* délbácskai község. A pápai tizedlajstromból ismerjük. *Geresd,* Bács táján volt. — *Gimes-Egyház,* Futak táján. — *Gyála,* Cséb és Futak között, a mai Dunagálos. — *Györgye,* Bács vármegyei város volt.— *Halász,* Bács fölött feküdt. — *Harsány,* kettő volt, Nagy és Kis-Harsány. — *Haraszti,* a mai Rasztina puszta. — *Herczegszántó,* ma is ez a neve. — *Hódos.* Délbácskai falu. — *Horváti,* Gara táján. — *Irpót,* ma Irmova, Futak táján. — *Jakabfölde,* másképp Szőlős-Jakabfölde. Temploma Szent István tiszteletére volt felszentelve. Kegyura Futaki Dénes. — *Jánosi,* Küllőd táján. Kegyura a Czobor család. — *Kamarás,* Bácsordas fölött a Duna mellett feküdt. — *Kápolna,* Szond táján feküdt. — *Kopucs,* a pápai tizedlajstromban Kopud. — *Keresztúr,* a mai Keresztúr. — *Kisdi-Vásárhely,* a mai Tiszakálmánfalva táján feküdt a Duna mellett. — *Kis-Zond,* Monostorszeg táján. — *Kölpi,* a mai Kölpény. — *Kő-Szent-Márton,* a Duna partján feküdt, a mai Kamenicza átellenében. — *Mácsa,* Bács közelében feküdt. — *Mikola,* Szond szomszédságában feküdt . Templomának védőszentje Szent Gergely volt. — *Mindszent,* Bács táján feküdt. — *Mortályos,* Újvidék határában. — *Nagy-Szent-György,* Szond szomszédságában volt. — *Nagyvölgy,* Bogyán táján. — *Nyíres,* a bácsi főesperesség plébániái közé sorolja a pápai tizedlajstrom. — *Németi,* Vajszka táján feküdt. — *Őrs* és *Pálos,* a déli Bácskában. — *Paraszti,* város volt, Kishegyes táján. — *Pest-Újlak,* Palánka fölött a Duna mellett feküdt. — *Piros-Egyház,* Szenttamás táján. — *Piski,* Vajszka fölött, kegyura a bácsi káptalan. — *Ripak,* Futak fölött a Duna mellett. — *Sáp,* Zombor határában. — *Morhart-Szántó,* Vajszka táján. — *Szegegyház,* mai neve Szeghegy. — *Szent-András,* Bácsföldvár táján. — *Szent-Gergely,* Szond szomszédságában. — *Szent-György,* Szonddal volt határos. — *Szent-Imre,* délbácskai község volt. — *Szent-Jakab,* Cséb felett feküdt, Szilbács szomszédságában. — *Szent-Iván,* Szilbács táján. — *Szent-Iván,* a mai Bácsszentiván. — *Szent-Katalin,* Sztapár táján. — *Szent-Kereszt,* délbácskai község. — *Szent-Lőrincz,* Dunabökény és Bácsújlak között a Duna mellett feküdt, 1713-ban még Bács filiálisa volt. — *Szent-Mihály,* Kölpény táján feküdt. — *Szent-Márton,* délbácskai község. Kegyura a dombói apátság. — *Szent-Miklós,* Doroszló táján. — *Szent-Pál,* Titel táján . — *Szent-Pál,* Palánka fölött. — *Szent-Pál,* Szonddal szomszédos volt. — *Szentpéter,* Szilbácscsal volt határos. — *Szent-Tamás,* délbácskai falu volt. — *Szil-Bács,* a mai Szilbács. — *Szilvás,* Cséb felett feküdt. — *Szőreg,* Újvidékkel szomszédos volt. A legrégibb plébániák egyike. A pápa 1372-ben Szent Péterről nevezett templomának búcsút engedélyezett. — *Szólnok,* bácsmegyei község volt. — *Szörnyű-Egyház,* Feketehegy határában.— *Telek,* Ószivácz táján feküdt. — *Temeri,* a mai Temerin. — *Terhe,* a bácsi főesperességben feküdt. — *Til,* délbácskai falu. — *Titel,* már 1165-ben említik. — *Újfalu,* Szilbács alatt feküdt. Kegyura az óbudai apáczakolostor. — *Vadas,* délbácskai község. — *Vajszka,* ma is ily néven plébánia. — *Vaskapu,* Dunacséb felett feküdt. Két plébániája volt. — *Bájkuta,* Doroszló mellett, Búcsújáróhely volt. — *Zajol,* Újvidék határában feküdt. — *Zethe,* Újvidék felett feküdt. — *Zsedvár,* Gombos táján feküdt.

Szegedi főesperesi kerület. Főesperese már 1193-ban ismeretes. — *Dorozsma,* ma is ily néven áll fenn. — *Felső-Adorján,* Zenta fölött feküdt. — *Hímes-Egyház,* ma Hemuzsics puszta Szabadka határában. — *Kanizsa,* a mai Magyarkanizsa. — A szegedi főesperesség plébániái.

Likas-Egyház, ma Likas-puszta a zentai határban. — *Ludas-Egyház*, Adorjánnal volt határos. — *Perlek*, Óbecse határában, a Tiszán túl feküdt. — *Puszta-Egyház*, Adorjánnal szomszédos volt. — *Szabadka*, a mai Szabadka. — *Szent-Kata*, Jánoshalma határában feküdt. — *Szent-Mihály*, Szeged mellett volt. — *Szent-Pál*, Bács és Csongrád vármegye határán feküdt. — *Szegeden*: *Szent-György* plébánia. Kegyura a város volt. A török hódoltság után a csanádi püspök székhelye, ekkor jutott Csanád egyházmegyébe. *Szent-Péter* plébánia. *Szent-Erzsébet* plébánia. — *Zenta*, *Szinta-Rév*, a mai Zenta.

A szerémi főesperesség plébániái.

Szerémi főesperesi kerület. — *Csseregh*, vár volt Kamoncz mellett, ma Cserevity. Kegyura a bélakúti apátság volt. — *Dombó*, a szerémi főesperességbe kebelezett plébánia volt. Temploma Mindenszentek tiszteletére volt felszentelve. — *Dobzsó*, Péterváraddal volt szomszédos. — *Estina*, Stina, ma Nestin, kegyura a péterváradi apátság volt. — *Francavilla*, másként Nagy-Olaszi, ma Mangyelosz, plébánia-templomának Szent János volt a védőszentje. Apátsági székhely volt, a ferencziek és domonkosoknak is volt itt zárdájuk. — *Hetény*, Pétervárad alatt volt. — *Hódos*, Szent Mihály tiszteletére felszentelt templommal. — *Kamoncz*, ma Kamenicza. — *Károm*, a mai Kalócza. — *Monyoród*, kegyura a péterváradi apátság volt. — *Nyárád*, ma Neradin. Kegyura a bélakúti apátság volt. — *Pétervárad*, a bélakúti apátság volt a kegyura. Két plébániája volt. A várbeli plébánia a szerémi főesperesség alá, a vásárosváradi a bácsihoz tartozott. — *Poch*, Szlankamén táján volt. — *Sadug*, *Jazag*, Ruma mellett volt. — *Soas*, elferdített név, Zimony táján volt. — *Solt*, Szerémi község volt. Temploma Szent Lőrincz tiszteletére volt felszentelve. — *Szent-Demeter*, Kamenicza mögött feküdt. — *Szent-Jakab*. Fekvése ismeretlen. — *Szent-Pál*, szerémségi plébánia, kegyura a kalocsai káptalan volt. — *Újfalu*, Pétervárad szomszédságában, kegyura a bélakúti apátság volt. — *Váralja*, Pétervárad mellett feküdt. Templomának védőszentje Szent Benedek, kegyura a bélakúti apátság volt. — *Zalánkemén*, a mai Szlankamen. — *Zimony*, Alsó- és Felső-Zimony.

A bodrogi főesperesség plébániái.

A bodrogi főesperesség a kalocsai érseki szék és káptalan alá tartozott. Területén feküdt a háj-szent-lőrinczi társas káptalan. Területe a főesperességnek a vármegye politikai határával összeesett. Főesperese a kalocsai káptalan tagja volt, 1233-tól pedig egyúttal háj-szent-lőrinczi prépost. Szép számmal voltak plébániái. — *Acsa-Egyház*, a Becsei család volt a kegyura. — *Alsó-Adorján*, a Tisza partján feküdt, temploma Szent Miklós czímére volt felszentelve. — *Apos* és *Arnat*, mindkettőnek kegyura a kalocsai érsek volt. — *Árok-Egyház*, a Czobor család volt a kegyura. — *Baja*, két plébániája volt. — *Báthmonostor*, plébánia-temploma is volt az apátsági templomon kívűl. — *Bátor-Egyháza*, Baja szomszédságában volt. A Becsei család volt a kegyura. — *Belfalu*, Felsőszentiván táján. — *Belső-Szent-Márton*, kegyura Maróti János volt. — *Besenyő*, Baja táján volt. — *Bodrog*, a vármegye székhelye. Már 1198-ban említik mint plébániát. — *Bodrog-Asszony-Zaka*. — *Csente*, Bodrog táján feküdt. — *Czobor-Szent-Mihály*, ma Zombor. A várban volt a plébánia-templom, a Bold. Szűz tiszteletére felszentelve. — *Dávót*, a mai Dávod. — *Dalacsa*, ma puszta. — *Diós*, temploma Szent Miklós tiszteletére volt felszentelve. — *Dústelek*. — *Egyházas-Csepes*, temploma Szent Péterről volt elnevezve. — *Egyházas-Illya*. — *Egyházas-Kajánd*, Bátmonostor táján volt. — *Halas*, a mai Halas. — *Kölöd*, a mai Küllőd. — *Lengyel*, Bátmonostor táján volt. — *Mátyusegyháza*. — *Mező-Szent-György*. — *Monostorszeg*. — *Pauli*, Bajával volt határos. — *Szántó*, a mai Herczegszántó. — *Szent-András*, kegyura a Czobor család volt. — *Szent-Benedek*, Regőcze táján volt. — *Szent-Demeter*, Baja fölött volt. — *Szent-Ders*, Bátmonostor táján, temploma Szent Ders tiszteletére volt felszentelve. — *Szent-György*, ma puszta Baracska mellett. — *Szent-László*, Bátmonostor szomszédságában volt. Kegyura a Tőttös család volt. — *Szent-Mihály*, Katymár táján volt. — *Szent-Márton*, Szentiván táján volt. — *Szent-Miklós*, másképp Büdi-Szent-Miklós; Jánosháza táján volt. — *Szent-Pál*, Csanád táján volt. — *Tárnok*, Herczegszántó szomszédságában volt. — *Tóti*, Báthmonostor táján volt. — *Valfer*, plébániájának kegyura a Tőttös-család, védőszentje Szent Miklós volt. — *Zond*, az óbudai klarisszák kegyurasága alá tartozott.

Vallási mozgalmak 1526-ig.

A bácsi érseki székhely felállítása idejében a katholikus hitélet Bács vármegyében és a Szerémségben már szép fejlődésnek indúlt. E részek magyar lakossága a vallási visszahatás elnyomatása után. Szent László és Kálmán király

alatt szívesen fogadta be a kath. vallást, a mire különösen Szent István és Szent Imre szentté avatása buzdítólag hatott, királyaink üdvös törvényei pedig a vallási élet fejlődését mozdították elő. Templomok épültek a két magyar szent fejedelem tiszteletére, a kik oltáraikról hatottak lelkesítőleg magyar népökre. A szerzetes élet, hazánk művelődésének e fontos tényezője, szintén virágzásnak indúlt a bácsi székhely területén. A királyi ház és főuraink vetélkedve alapítottak apátságokat, prépostságokat. Béla herczeg 1150-ben Bán-monostorát alapítja. A titeli társas káptalan alapítását Szent Lászlónak tulajdonítják; III. Béla neje, Ágnes, pedig 1173—1183 között a hájszentlőrinczi társas káptalant alapítja. IV. Béla Pétervárad mellett alapítja a Bélakúti apátságot. Ez időben állott fenn már a gajdeli, oronti és a dersi prépostság és a szentfülöpi apátság is. Bácsban a templáriusok lovagrendje telepedik le. Templomuk még ma is áll.

A hitélet így a bácsi székhely területén felvirágozván, az érsekek éber szemmel őrködtek, hogy híveiktől a vallási tévelygést távol tartsák. Már II. Pál érsek (1188.), III. Béla tanácsosa, a király segítségével az akkor felmerűlt bogomilja, a Szerémségben patarénoknak nevezett tévtanát az egyházmegyétől távol tartok Utódja, János érsek (1202—1205.) szintén látván a veszélyt, Imre királyt a tévtan elnyomására buzdítja. Ez a tévtan már a XII. század végén a délvidéki szerbek között elterjedt és behatolt a magyar király földjére, Boszniába is. Bár sikerült eddig a kalocsai érseknek a Szerémségtől a keleti schismát távol tartani, de most a görög theologiai spekulácziónak ez új kinövése fenyegette a szerémi részekben a kath. vallást. Az isteni gondviselés azonban úgy intézte, hogy e veszély idején *Csák* Ugrin (1219—1241.) jutott az érseki székbe. Személyét nagy ész, kiváló hazafiság, személyes bátorság és főpapi buzgóság jellemzi. Mindjárt érseksége kezdetén a kalocsai ideiglenes székesegyház helyébe Montecassinoból behívott szerzetesekkel fényes székesegyházat építtet. Bácsban hospitiumot alapít, fenntartására alapítványt tesz, s annak vezetését a pápa engedélyével a czisztercita-rendre bízza. A királynak tanácsosa és kísérője békében és háborúban a patarén mozgalmaknak szemes őre. A király elhatározta, hogy e mozgalmaknak, ha kell, erővel is véget vet. Hogy ezt könnyebben tehesse, II. Endre a déli részeket az érsek alá, a pápa pedig annak joghatósága alá rendeli. Ugrin megszerzi II. Endrétől Pozsega várát, hogy a Délvidéken működésének támpontot nyerjen. Ugrin gyakran behatolt a boszniai részekbe, de a tévtant elnyomnia nem sikerült. Ugrin azonban nem nyugodott. Más eszközökhöz nyúlt. Megalapította 1229-ben a Száván túli részekből a szerémi püspökséget. A püspökség székhelyéül nagyobb biztonság okáért a szerémi főesperesség területén fekvő keövi monostort jelölte ki, a melyből a benczéseket már Saul érsek kitette s az Ágoston-rendűeknek adta, de ezek is innen távozni kényszerűltek, mire a monostor már 1200 után a kalocsai érsekségre ment át. Jövedelmét az érsek a püspökség fenntartására rendelte. A Száván túli részekhez csatolta még Margit császárné és Kaloján területét, a túlsó Szerémséget is. A pápa 1229 január 20-án a püspökséget kánonilag felállította. Az érsek ez intézkedésével kettős czélt ért el. Ezeknek a területeknek hathatósabb lelkipásztorkodásával nemcsak a görög schismát tartotta távol a Szerémségtől, hanem a patarén tévtan terjedését is meggátolta. Míg Ugrin érsek így az egyházmegyét a tévtanok ellen védte, keletről más veszély közeledett, a mongoljárás, mely a bácsi székhelyterületén a hitéletet egy időre ismét kioltotta. Batu kán közeledett mongoljainak töméntelen rajával, maguk előtt hajtván Kötöny vezér kúnjait. IV. Béla szívesen fogadta a kúnokat. Sok közülök a Bácska felső részében telepedett meg. 1241 márczius 17-én a mongolok már Buda és Vácz körűl dúltak. Következett a sajómezei ütközet, Ugrin érsek a csata után a Sajó folyóban leli halálát.

Az ütközet utáni pusztítás Bácskát is elnépteleníti, Bácsot, Kalocsát, Keőt, a Bácska falvait a mongolok feldúlják; papsága, népe elvész és földönfutóvá lesz. Az erélyes IV. Béla szorgoskodásával azonban a bácskai részek csakhamar ismét benépesednek. Segítségére volt a királynak e nagy munkában IV. Incze pápa. Az esztergomi és kalocsai érseknek 1247 február 4-én meghagyja, hogy a királylyal karöltve, erősített helyeket alapítsanak a mongolok új támadásai ellen. Erre Benedek, kalocsai érsek (1241—1254) megerősíti Kalocsát, Bácsot. A szerémi püspökség székhelyét pedig a pápa rendeletére 1247-ben Szent-Ernye egyházába, Szirmium közelébe tették át. A hitélet is újra életre kelt. Az egyházmegye apátságai, prépostságai újra népesednek. Ezekhez Moys simighi főispán

Bodrog megyében Dalacha mellett 1263-ban alapitja az Ábrám monostorát. Ugyanitt találjuk a Bodrogmonostori cziszterczita apátságot is, a Szerémségben pedig a Szent Benedek-rendü francavillai, a domböi és szentgergelyi apátságot. Kolostorok közül is fennállottak e korban a bodrogszigeti pálos, a bátmonostori ágostonrendü kolostorok. A ferenczieknek pedig Bácsban, Baján, Francavillában, Futakon, Kabolon, Küllődön, Szegeden és Szintaréven volt rendházuk. A domonkos-rendueknek is volt házuk Francavillában, Czobor-Szent-Mihályon és Szegeden, végre a kármelita-rendnek Szegeden volt rendháza.

A hitélet bensoségéről e korban a Bácska községnevei tanúskodnak. Szent László a szabolcsi zsinaton 1092-ben előírja, mily szentek ünnepei ülendők meg. E szentek tiszteletére találunk a Bácskában templomokat, melyek után a község is nevét nyerte. A fellendült hitéletet azonban hamar és pedig ismét a Szerémségből veszély fenyegette a husszitizmus fellépésével. *Balázs*, kamonczi plébános, hozta Prágából, a hol az egyetemen tanúlt. *Újlaki* Bálint és *Pécsi* Tamás paptársaival terjesztette azt a Szerémségben, a honnan csakhamar Bácskában is elterjedt. A mozgalom nemsokára társadalmi felforgatás jellegét öltötte. Fegyveres husszita-csapatok Kalocsáig felhatoltak, fenyegetvén a vidéket. A kalocsai káptalan kérelmére a pápa a boszniai Szent Ferencz-rend fönökét, *Marchiai* Jakabot bízta meg az eretnekség megfékezésével, a kinek lángszava és szigorú intézkedései a népet csakhamar a józan útra térítették. Szekesői *Herczeg* Ráfael érsek (1450—1456) érsekségének első tíz évében a magyar főurak hatalmaskodásai, de az érsek gyengesége is a hitélet hanyatlását vonták maguk után. De az érseket a Rómából ellene indított vizsgálat úgy megrendítette, hogy ezután nagyobb gonddal és erélylyel látott lelkipásztori hivatala után. Kitűnik az abból, hogy *Kapisztráni* Jánost ismételten kéri, hogy jőjjön Bácsba, hívei számára missziót tartani. Utódja *Várdai* István (1457—1471), a nagytehetségű diplomata, Mátyás király kedvencze, állandóan országos ügyekkel lévén elfoglalva, az 1464-ben kinevezett Péter bácsi kanonok, epifániai püspökkel és az 1467-ben kinevezett Fábián dersi prépost, szintén epifániai püspökkel, mint vikáriusokkal kormányoztatta a bácsi székhely területét.

Ez időben kezdte a török a Délvidékeket fenyegetni. A bácsi vár, mely Róbert Károly alatt kiépülvén, az érsek birtokába ment át, a Délvidék őrhelye, az érsekek pedig a kereszténységnek őrállói és Bács vármegye főispánjai lettek. *Matucsinai* Gábor (1471—1478) 1472-ben már ott jár a Száva partján és a védelmi intézkedéseket megteszi a török ellen. A végvárak költségeinek fedezésére a péterváradi apátságot kapja. A bácsi székhely kerületeit szintén az 1475-ben kinevezett Lajos segédpüspökkel kormányozza. Utódját, *Handó* Györgyöt (1478—1480) a nagytudományú főpapot, szintén a török elleni védekezés foglalkoztatta és így az egyházmegye ügyeivel nem igen foglalkozhatott. Az isteni gondviselés következtében azonban *Váradi* Péter (1480—1501) alatt fordulat állott be. A nagy államférfiú elvesztvén Mátyás király kegyét és Árva várában, majd Visegrádon raboskodván, 1490. május 20-án után történt kiszabadulása után a politikával felhagyott és idejét, tehetségét ezután kizárólag egyházmegyéjének szentelte. A hanyatlásnak indúlt fegyelem és vallásosság emelésére fordította minden igyekezetét. Bácsban lakott. A lazúlt egyházi fegyelem helyreállítására egyházmegyei zsinatot tartott. A plébániák vezetésének rendezésére elrendelte azok kánoni látogatását; híveit körlevélben a szentségek buzgó használatára intette. A papságnál az Isten igéjének hirdetését sürgeti s maga is alkalmaz Bácsban Szent Ferencz rendű atyát böjti hitszónoklatok tartására. Gondja kiterjedt a papnevelésre is. Növendékeit magasabb kiképzés czéljából egyetemekre küldi s gazdag könyvtárat alapít. Emellett rendezte érseki birtokait és a papság tizedjövedelmét. Működésében bácsi helynöke, *Temesvári* Gergely árkádia püspök volt segítségére. A honvédelemről is gondoskodott. Bácsi várát megerősítette, a Mosztonga mocsarat kimélyíttette, a várat vele körülfogta s a Dunával hozta kapcsolatba. Pétervárad és Zatha várait is védelmi helyzetbe hozta. Állandóan Bácsban tartózkodott, barátaitól és tisztelőitől környezve, a hol 1501-ben üdvös működésében érte a halál. Utódja: *Frangepán* György (1503—1520) Váradi nyomán haladt. Tevékenysége a hitélet emelésére irányúlt. 1510-ben Máté bodrogi főesperes, árkádiai püspök, s halála után *Aranyáni* János, bácsi prépost, szalubriai püspök voltak segítségére üdvös működésében, mint bácsi vikáriusok. Működését 1514-ben a bácsi részekben kitört pórlázadás zavarta meg. 1520 augusztus 20-án halt meg. Halála után 1521-ben Szulejman elfoglalta Nándor-

fehérvárt. A Szerémség és Bács vármegye népe már ekkor futásnak eredt. Evvel kezdődött a Bácskában és Szerémségben a hitélet bomlása, melyet az 1526. évi mohácsi csatavesztés utáni pusztulás teljesen megsemmisített.

A szerencsétlen végű mohácsi csata után következő török hadjáratok Bács és Bodrog vármegyét pusztasággá tették, s evvel e részeken az egyházi életet is kioltották. Bács várát a török már 1529 január 23-án szállotta meg. Kalocsát, az egyházmegye másik székhelyét, 1529 augusztus 29-én. A bácsi részek végleges meghódoltatása 1542-ben történt, s evvel beállott a török uralom, a mely Bácskát és Bodrog vármegyét másfél századon át lenyűgözve tartotta. Az érseki széket a szentszék ugyan 1530-ban betöltötte *Frangepán* Gergely érsek személyében, de székhelyei török kézen lévén, egyházmegyéjében nem tartózkodhatott, s ez a kalocsai érsekeknek a török hódoltság ideje alatt állandóan megközelíthetetlen maradt. Magyar lakosa a bácskai részeknek a török hódoltság alatt csak gyéren volt. De a török uralom nyomása következtében már 1550 táján kezdtek a széltében itt lakó szerbekhez dalmát katholikusok bevándorolni, a mely bevándorlás során apróbb kath. hitközségek keletkeztek. 1687-ben kezdődik a bunyeváczok tömeges bevándorlása. Bácsban, Baján, Szabadkán, Zomborban és Szegeden és ezek szomszéd helyein is szórványosan telepedtek meg. Néhány évvel későbbre esik a sokacz nép bevándorlása. Ezek Szántovát, Béreget, Monostorszeget, Szontát, Vajszkát, Bogyánt, Plávnát és Bácsot népesítik be. Bácsba még előbb bunyeváczok is jöttek Gradovból, Doljna-Tuzlától egy órányi távolságra, a bácskai születésű *Radnics* Mihály ferenczrendű szerzetes vezetése alatt.

A kath. egyház a hódoltság alatt.

E bevándorlások következtében Bácskában és Bodrog vármegyében katholikus hitközségek fejlődtek és azok lelki gondozásáról is kellett gondoskodni. Az érsekmegye az érsekeknek megközelíthetetlen és annak egyházi szervezete teljes felbomlásban volt. Papjai nem voltak, papnevelő hiányában azok nevelése is szünetelt. Az érsek vikáriusok útján sem kormányozhatta az egyházmegyét, mivel a török kormány nem tűrte, hogy más fejedelem alattvalója parancsoljon az ő területén. A szentszék tehát e területek egyházi kormányzásának kérdését úgy oldotta meg, hogy Bácskát misszió-területnek vévén, azt a Szent Ferencz rendjéből kinevezett apostoli vikáriusok joghatósága alá helyezte. Már 1581-ben *Raguzai* Bonifácz ferenczrendű szerzetes járta be e vidéket, mint apostoli vizitátor. 1625—1644-ig pedig *Regjics* Albert ferenczrendű szerzetesre, ki a szendrői püspöki czímet viselte, bízta VIII. Orbán pápa Bácskát.

Egyházmegyei kormányzás.

Telegdi János kalocsai érsek (1623—1649) halála után a széküresedés ideje alatt *Lippai György*, esztergomi érsek Plumbo György ferenczest bízta meg az egyházmegye vikáriátusával az 1649-ik évre. A pápa azonban már 1649-ben *Ibrissimovics* Marin belgrádi püspököt nevezte ki apostoli vikáriussá, a mely hivatalában 1651-ben bekövetkezett haláláig megmaradt. Ez mindjárt kinevezetése után 1649-ben, a Duna—Tisza közén bérmaútat tett. A Congregatio de propaganda fide-nek e bérmaútjáról adott jelentése szerint, 1649 október 30-án Szegeden a Havi Boldogasszony templomában 138-at bérmált. Nagyon szép templomnak mondja, mely a ferencziek tulajdona. Október 11-én Martonoson Szent Márton templomában 242-őt; itt 59 kath. ház áll 730 lakóval; a templom teteje fából van. Október 12-én Bajmokon 584-et, október 14—15-én Jankováczon Szent György templomában 325-öt. s itt 50 ház áll 1013 lakóval, október 16-án Mélykúton 129-et, október 17-én Szántován, Mária Mennybemenetele templomában 350-et, itt 120 kath. ház áll. Október 18-án a szomszéd helyekről 588-at, október 23-án Zomborban 25-öt, 26-án ugyanitt 92-őt bérmál; 30 kath. ház áll itt, templomuk nincsen. Garán 58 kath. ház áll, a hívek innét misére és bérmálásra Szántovára jöttek, mert templomuk nincsen. Béregről, Kolluthról is jöttek misére és bérmálásra. Kolluthon szép templom van, de nincs teteje. Béregen 10, Kolluthon 20 kath. ház van. Bácsban a Mária Mennybemenetele templomában 180-at és október 30-án Bukinban keresztelő Szent János templomában 428-at bérmált. Ezek az adatok mutatják, hogy Bács és Bodrog vármegyében hol telepedtek meg a dalmátok, a kik a községek régi magyar neveit is saját nyelvök szerint alakították át. Néhány templom fennáll; ezeket a hívek a török kormány engedelmével, a mit csak hosszú utánjárás és nagy költségek árán lehetett megszerezni, kitataroztatták.

Ibrissimovicsnak 1651-ben elérkezett halála után *Benlics* Marian, belgrádi

püspököt nevezte ki a pápa apostoli vikáriussá, különös figyelmébe ajánlván a Bácskát. Ez 1654. évi egyházlátogatási útjában török fogságba esett, s csak nagy váltságdíj árán szabadult ki ujra. Sok küzdelme volt Benlicsnek *Maravics* Marian szent ferenczrendü boszniai püspökkel, a ki a terület joghatóságára szintén igényt tartott. Benlics 1661-ik évi apostoli útjáról Rómába adott jelentésében a Bácska állapotáról ezeket írja: „A kalocsai egyházmegyében a boszniai rendtartomány szerzetesei folytatják működésüket, s fenntartják a kevés katholikust nagy félelem és veszély között. A tatár fejedelem fia ezen a télen itt telelt e vidéken egy Zombor nevü helyen katonáival. A szegény katholikusok ezalatt nagy zaklatásnak voltak kitéve. Az egész környéket ellepte a török katonaság és sok költséget és bajt okozott a lakosoknak, mert nem lévén megelégedve az ellátással, a törökök mindenüket elszedték.“ Benlicset 1661-ben boszniai püspökké nevezték ki.

Budának a töröktől történt visszafoglalása után *Kolonits* Lipót érsek (1691—1695) volt az első, a ki egyházmegyéjét ismét birtokába vette, s evvel annak területe megszünt misszió-terület lenni; a joghatóságot ismét a kalocsai érsekek gyakorolták, az egyházmegyét pedig egyelőre helynökökkel kormányozták. Már *Széchenyi* Pál érsek (1696—1700) kért a pápától engedélyt, hogy a kalocsai egyházmegye számára vikáriust nevezhessen ki. Meg is kapta az engedélyt és 1702-ben *Mikházi* András pécsi kanonokot bízta meg a kalocsai plébánia vezetésével s egyben általános helynökévé nevezte ki, a ki e hivatalában 1711-ig működött. Utódja gróf *Csáky* Imre érsek (1710—1732) megbízásából, *Barbácsi* Ferencz nagyváradi kanonok volt, 1712—1730-ig, a ki három ízben, 1716, 1722 és 1728-ban, kánoni látogatást tett a megyében, rendezvén a lelkészek s már működő tanítók fizetését. Utódja, szintén gróf Csáky Imre érsek megbízásából, *Fábri* Jakab, szintén nagyváradi kanonok és kalocsai plébános 1730—1733-ig, a mely időtől *Patachich* Gábor érsek állandóan Kalocsán székelvén, személyesen intézte az egyházmegye kormányzását.

Lelkészkedés a hódoltság alatt és után.

A lelkészkedést a bácskai és bodrogi részekben a török hódoltság alatt a Szent Ferencz-rend tagjai végezték. Nekik köszönhető, hogy a török-uralom alatt a kath. hívek nem maradtak lelki gondozás nélkül. A hódoltsági idő elején a szegedi kolostor atyái járták be a Bácskát Szabadkáig, bátorítván és lelki vigaszban részesítvén a kath. magyarságot, s az 1550 táján beköltözött dalmátokat. Később a dalmát bevándorlókkal már sűrűbben költöztek át a boszniai rendtartomány szent ferenczrendű szerzetesei is s itt a nép között, melynek vezetői voltak a beköltözésnél, a lelkészkedést végezték. A török kormánytól a lelkészkedésre engedélyt is kaptak s így a pasztoráeziót egész biztonsággal végezhették. E korból P. *Papics* Pál emléke maradt fenn, a ki 1623-tól 1633-ig lelkészkedett e vidéken. Később P. *Radnics* Mihály, a ki bácskai volt, mint a bácsi települők vezetője, fejtett ki üdvös működést Bácskában. Bodrog vármegyében pedig Baján *Csilits-Karagits* Lukács és *Lipovácz* Péter, Mélykúton *Evetovics* Ferencz buzgón működtek.

Világi papról csak egyről maradt ránk hír, *Matkovics* János Simonról, a ki 1622-ben engedélyért folyamodott, hogy a bunyeváczok között lelkészkedhessen. Itt működtek még 1612—1618 között P. *Kasics* Bertalan és P. *Szini* István jezsuiták is, a kik ez időközben a vármegye területén missziót tartottak. Ez időben népesedtek be ismét a Szent Ferencz-rend kolostorai is *Bácsban*, a melybe a gradovári zárdából telepedtek a ferencziek 1687-ben és *Baján*, melyet már a török hódoltság ideje alatt a boszniai ferencziek laktak s 1719-ben a francavillai zárda megszűnése után, tagjai innen megszaporodtak. Zomborban is volt rendházuk ez időben a ferenczieknek, de kisebb jelentőséggel. E zárdák rendtagjai folytatták a lelkészkedést a török hodoltság utáni időben is a szépen kifejlődő hitközségekben, midőn az 1703-ban kitört Rákóczi-féle szabadságharcz a fejlődő hitéletnek ismét véget vetett. Annak leírását mellőzvén, csak megemlítjük, hogy 1710-ben, a béke helyreállta után, a Szerémségbe és Tiszántúlra menekült nép visszatért, de nem ismert már régi lakóhelyére. Az egész Bácska el volt pusztítva. Úgy, mint a török másfélszázados uralma után, most is egészen újból kellett mindent kezdeni. Bács vármegye lerombolt helyiségeit újra kellett építeni. Bács és Bodrog részei csakhamar benépesedtek. Lakossága javarészben bunyeváczokból állott. Kezdett azonban a magyarság is letelepedni. A Jászság és Szeged magyarjai húzódtak a Bácskába. Kis-Kún, Bács és Bodrog vármegye magyar

községei leginkább innét népesedtek be. Bodrog vármegye dunamenti községeibe pedig a somogyi magyarság telepedett.

Újra hitközségek keletkeztek Szabadkán 1712-ben, Újvidéken 1713-ban, Szántován 1715-ben, Zomborban 1718-ban, Szontán 1718-ban, Monostorszegen 1721-ben, Baján 1722-ben, Bácsban 1713-ban, Sziváczon 1707-ben, Bácsújfalun 1723-ban, Novoszellón 1724-ben és Kulán 1720-ban. A lelkészkedést most is megint a ferencziek végezték. Az érsekek azonban már ekkor kezdtek világi papokról gondoskodni s ez időben már több világi pap is lelkészkedett a Bácskában és pedig 1718-ban Újvidéken *Novajovszky* András, Baján 1733-ban *Lubi* István, *Szépláki* István 1733-ban Jankováczon, *Farkas* Mihály 1728-ban Sükösdön, *Gyurkovics* Mátyás 1722-ben és utána *Partlin* László Újvidéken, *Kovács* Pál 1730-ban Baján.

Az egyházmegye hitéletét és a hívek számát e korból mutatja *Luzsinszky*, nagyváradi vikáriusnak gróf *Csáky* Imre érsekhez adott jelentése bérmaútjáról, melyet 1731-ben az érsek megbízásából az egyházmegye területén tett. 1731 október 15-én kezdte körútját Hajóson, a hol az új templomot felszentelte, innen Bajára ment, a hol október 24-én 957-et bérmált, a barátok templomában nyolcz rendtagnak a tonzurát és kisebb rendeket, kettőnek a diakonátust, hétnek a szubdiakonátust adta fel. Innen Kalocsára visszatérvén, két budai ferenczrendűnek a papi rendet adta fel, egyet diakonussá szentelt s 800-at megbérmált. Megbérmált ezután még Sükösdön 372-őt, Szántován 512-őt; dícséri a hívek ájtatos magatartását és jártasságát a vallási ismeretekben. Zomborban 1218-at, Szontán 534-ot, Bácsban 669-et s négy ferenczrendű presbitert szentelt, Péterváradon négy ferenczit ordinált, Szabadkán 254-et bérmált és a szegedi piaristáknak feladta a kisebb rendeket, Baján ismét 852-őt bérmált, 11 presbitert, 15 diakonust, 15 szubdiakonust, 14 kisebb rendűt ordinált, 35 harangot, egy templomot és két oltárt szentelt.

A még mindíg háborús idők miatt *Kolonits* Lipót és utódja, gróf *Széchenyi* Pál érsek, az egyházmegye rendezésében csak ideiglenes intézkedéseket tehetett. Gróf *Csáky* Imre (1710—1732) a Rákóczi-mozgalmak lecsendesedése után hozzáfogott ugyan az egyházmegye rendezéséhez, de mivel az érsekség után még jövedelme nem volt, csak annyit tehetett, hogy *Barbácsi* Ferencz vikáriusával 1728-ban kánoni látogatást végeztetvén, a török idő után alakúlt s már előbb felsorolt plébániákon a lelkészek és kántortanítók jövedelmét a hívekkel kötött kontraktussal rendezte. *Patachich* Gábor érsek azonban már 1733-ban érseki installácziója alkalmával a neoaquisitica commissio utján az érsekségnek ítélt birtokokba is beiktattatván, azonnal minden téren az egyházmegye rendezéséhez fogott. Hogy az egyházmegye plébániáinak állapotáról biztos tudomást nyerjen, még 1733-ban a vármegye közbejöttével összeíratta az egyházmegye már fennálló plébániáit, mely összeírásban a plébániák, azok filiálisai s a lelkészeknek az 1723. évi 71. t.-cz. 2. §. rendeletére a hívekkel már elődje alatt kötött kontraktus után járó jövedelme fel volt tüntetve. Kiterjeszkedett továbbá az összeírás a templomok állapotára s arra is, hogy mely filiálisokban szükséges plébánia felállítása és templom építése.

Az egyházmegye ujjászervezése.

Ez összeírás szerint a plébániának és filiálisok Bács és Bodrog vármegyében a következőkép csoportosúltak: *Péterváradi-sáncz* (Újvidék), filiálisa Futak. *Bács*, filiálisa Bukin, Novoszello, Plávna, Vajszka, Bogyán, *Szonta*, *Zombor*, *Monosztorszeg*, *Szántova*, a melynek filiálisai Béreg és Kolluth. *Baja* magyar plébánia, filiálisai Bátmonostor, Csátalja, Kákony, Pandúr. *Baja* illír plébánia, filiálisai Gara, Katymár, Bikity, Szent-Iván. *Szabadka*, a melynek filiálisai: Almás, Mélykút, Jankovácz. — Plébániák felállítását a következő filiálisokon találták szükségesnek: Futak, Novoszello, Plávna, Csátalja, Szent-Iván, Bikity, Jankovácz. — Templomok építése vagy restaurálása a következő helyeken volt szükséges: *Péterváradi*-sánczban 1200 frt előirányzattal. *Bácsban* Szent Rókus temploma restaurálandó 600 frt előirányzattal. *Bukinban* Keresztelő Szent János temploma restaurálandó 300 frt előirányzattal. *Plávnán* új 400 frt, *Novoszellón* új 400 frt és *Béregen* új építendő 400 frt előirányzattal. *Kolluthon* új építendő vagy a régi kijavítandó 600 frt előirányzattal. *Baján* új építendő 2000 frt előirányzattal. *Bátmonostoron* kijavítandó 1000 frt előirányzattal. *Csátalján* új építendő 800 frt előirányzattal. Kijavítandó *Garán* 200 frt és *Bikityen* 300 frt előirányzattal. *Szent-Ivánon* befejezendő 150 frt, *Jankováczon* kijavítandó 600 frt,

Bogyánban ujra építendő 500 frt és *Zomborban* plébánia-templom építendő 2000 frt előirányzattal. *Katymáron* kijavítandó 300 frt és *Szabadkán* plébánia-templom építendő 2000 frt előirányzattal.

A plébánosok jövedelmeinek kiegészítését a helytartóságtól felállított plébánosok pénztárából a következő helyeken hozták javaslatba: *Péterváradi sáncz* — 150, az itteni káplán — 130, Bács — 150, *Novoszello* — 250, Plávna — 250, *Szonta* — 80, *Monostorszeg* — 180, *Csátalja* — 180, *Baja*, — 120 és *Jankovácz* 150 frt.

Az egyházmegye plébániáinak állapotáról így tájékozást nyervén, a plébániáknak a gróf Csáky érsektől megkezdett rendezését folytatta. 1734-ben febr. 25-én kéri a helytartóságot, hogy a segélyezésre bejelentett plébánosoknak a kért segélyösszeget a plébánosok pénztárából utalványozza. A felállításra kijelölt plébániákat szervezi, templomokat, plébánialakokat építtet és a templomok belső berendezését is sok helyen érseki jövedelméből fedezi. Plébániát szervezett Csátalján, Garán, Bezdánban, Novoszellón, Futakon, Almáson és Jankováczon.

A lelkészkedés és istenlisztelet rendezése.

A lelkészkedést a plébániákon világi papok hiányában a Szent Ferencz-rend szerzetesei végzik, egy-két helyen világi papokat is alkalmazott Patachich. Világi pappal a bajai magyar és az újvidéki plébánia volt betöltve. Kellett tehát papok neveléséről is gondoskodni, s e czélból 1733-ban Kalocsán papnevelő-intézetett alapított. Első növendékei leginkább bölcsészetet, vagy már máshol theologiát végzett ifjak voltak, kiket egy-két év alatt papokká szentelvén, az új plébániákra helyeztek ki. Így idők múltán valamennyi plébániát a kalocsai papnevelőből kikerült papokkal töltöttek be. A Szent Ferencz rend szerzetesei, régi jogaikra hivatkozva, Patachich emez intézkedésének ellentállottak. Patachich 1735-ben a királyhoz levelet intézett, melyben azt panaszolja, hogy, ha a filiálisokon plébániákat nem szervezhet, ha a ferencziek a plébániákon megmaradnak, a hívek pasztorácziója hiányos lesz és hiába tartja fenn nagy költséggel a papnevelőt, mert az abból kikerült papoknak nem talál alkalmazást. Erre a király elrendeli, hogy a ferencziek csak annyiban alkalmazhatók a plébániákon, a mennyiben ezt a világi papok hiánya megkívánja. Patachich érsek utódjai is így cselekedtek. Az újonnan felállított plébániákon világi papokat alkalmaztak, és *Batthyány* József érsek, bár küzdelemmel, a bajai, szabadkai, bácsi és zombori plébániákat is világi papok vezetésére bízta.

A lelkipásztorkodást és isteni tiszteletet Patachich Gábor érsek az 1738-ban tartott egyházmegyei zsinaton hozott határozatokkal és az ezek alapján kibocsátott egyházmegyei statutákkal rendezte, melyek mind a világi, mind a szerzetesi plébániákra kötelezők voltak. Előzőleg kánoni látogatást tartott az egyházmegyében, s az ez alkalommal gyűjtött adatokat és tapasztalatokat a zsinati határozatok és statuták megalkotásánál felhasználta. Azok 1. pontja a közönséges és ünnepi istentisztelet tartását szabályozza; előírja a litániák, körmenetek és hálaadó isteni tiszteletek tartását, a szentséggel való körmeneteket s a temetők tisztántartását. A 2. pont a harangozást isteni tiszteletre, temetésekre s egyéb alkalmakra szabályozza. A 3. pont az egyházi ruhák és edények megőrzését a sekrestyében és ezekről leltárak készítését írja elő. A 4. pont a templompénztár kezeléséről gondoskodik. Az 5. pont a plébános párbér- és stóla-jövedelmét írja elő, alapúl az előzőleg tartott kánoni látogatás jegyzőkönyvébe felvett dioecesan contractusokat véve. A 6. pont a kántor és a tanító kötelmeit írja elő. A 7. a hívek kötelmeiről szól plébánosa iránt. A 8. a plébánosnak mind papi, mind plébánosi kötelmeit körvonalozza. A 9. pont mindezeket a szerzetes papokra is kötelezővé teszi.

A kalocsai káptalan szervezése.

Patachichnak e statutái a következő érsekek alatt is a kánoni látogatások alapjai voltak, melyeknek jegyzőkönyveit e statuták pontjai szerint vették fel. Utána gr. Batthyány József érsek 1763-ban Kalocsán egyházmegyei konferencziát tartott, a melyen az esperesi kerületek előleges meghallgatása után oly dolgokra, melyekre e statuták nem terjeszkednek ki, határozatokat hoztak. Ily módon az egyházmegye plébániáinak restauráczióját a viszonyoknak megfelelően keresztül vivén, Patachich a káptalan szervezéséhez és a kalocsai székesegyház felépítéséhez is hozzálátott. A székesegyházat 1738 aug. 14-én, Máriamennybemenetele előestéjén adta át az istentisztelet czéljaira s ugyanekkor hirdette ki a négy tagra szervezett új kalocsai káptalan alapítási oklevelét és installálta annak első kano-

nokjait. A bácsi káptalan újjászervezését azonban érseki jövedelmeinek elégtelensége miatt, melyek a kalocsai káptalan és plébániák felállításával teljesen kimerültek, nem vihette keresztűl. Gróf Batthyány József érsek a bácsi káptalan emlékét úgy őrizte meg, hogy Mária Terézia királynőtől engedélyt eszközölt ki arra, hogy a bácsi prépost czímét valamelyik kalocsai kanonoknak adományozhassa.

Patachich halála után kezdett a helytartóság a Bácska üres rónáinak betelepítéséről gondoskodni. A telepítéseket a kir. kamara intézte. A magyar községek telepítése 1740—1810-ig tartott. Ezalatt keletkeztek a Tiszamenti magyar községek, Ókanizsa, Zenta, Ada, Óbecse, Petrovoszello, Martonos, Szent-Tamás, Mohol, Bácsföldvár, továbbá Bezdán, Kula, Topolya, Baracska, Nemes-Militics, Bátmonostor, Bogojeva, Dautova, Mélykút, Tataháza, Hegyes, Temerin, Madaras, Ókér, Borsód, Ómoravicza (ma Kossuthfalva), Kuczura, Pacsér. A magyarok betelepedésével egyidőben történt a németek betelepítése. Bács-Bodrog vármegyébe a telepítés 1734 körűl kezdődött, s tartott 1800-ig. Ezzel Csátalja, Novoszello, Futak, Apatin, Priglevicza-Szent-Iván, Karavukova, Hódság, Gágova, Palánka, Gajdobra, Kernya, Kruseviya, Filipova, Veprovácz, Cséb, Kolluth, Bezdán, Bukin községek népesedtek be. Mindezekben a plébániákat az érsekek a kincstárral karöltve szervezték s ennélfogva a plébániák regulácziójának ügye is 1802-ig állandóan a helytartóság és az érsekek gondja volt. A plébániák szervezése természetesen csak a lelkészek jövedelmének biztosítására szorítkozott a hívekkel kötött párbérszerződés megkötésével. Hiányzott még mindenütt a paplak és a templom. Telepítések.

Rendes plébánost az érseki hatóság addig seholsem állított be, míg az, a ki arra köteles volt, állandó és szilárd plébánia-lakot és templomot nem épített. Addig a szervezett plébániákat részint mint filiálisokat, részint mint helyi káplánságokat vagy adminisztraturákat vezették. A plébániák reguláczíójára fontos a helytartótanácsnak már 1753-ban május 17-én kelt rendelete, mely szerint a kegyurakat felhívták, hogy plébánosaik részére szessziót hasítsanak ki birtokaikból, melyet a hívek mívelni tartoznak. Mária Terézia királyné pedig 1766-ban a koloniális szesszió kihasítását rendelte el a plébánosok részére. A szessziók kihasítása az urbarium reguláczíója alkalmával történt az 1771—1773. években.

Nevezetes még II. József császárnak 1787 nov. 20-án kelt rendelete azzal az új intézkedéssel, hogy Kruseviyán Stanisics filiálissal, Vajszkán Bogyán filiálissal, Parabutyon Lality és Pivnicza filiálisokkal és Csantavéren helyi káplánságok alakítandók. Új segédlelkészi állomásokat állít fel Zentán, Ókanizsán, Hegyesen, Doroszlón, Garán, Kolluthon, Szántován, Vaskúton, Kupuszinán, Csonoplyán, Bikityen, Baracskán . Egyben a filiálisok czélszerűbb beosztását is sürgeti. A helyi káplánságokat a plébániák szervezéséről szólt 1802. évi 327. számu udvari rendelettel törölték el s azokat plébánia-rangra emelték. Minthogy a világi papság számát a kalocsai egyházmegyében 144-re állapítja meg e rendelet, e létszám fenntartására a papnevelő növendékeinek számát, mely eddig 21 volt, 36-ra emeli. A szabadkai, bácsi és bajai szent ferenczrendű kolostort illetőleg elrendeli, hogy a jövőben is a plébánosok segítségére legyenek. Számukat mindenik konventben 18 áldozárban és két fráterben állapítja meg. Elrendeli a templomok javítását Barácskán, Gákován, Bogojeván, Doroszlón, Kapuszinán, Szent-Ivánon, Plávnán, Petrovoszellon, Újpalánkán, Gajdobrán, Hegyesen, Kernyán, Martonoson, Adán, Katymáron és Óbecsén. Bezdánban, Monostorszegen, Almáson és Csonoplyán pedig azok bővítését rendeli. Béregen az össze dőlt régi helyébe új templom épitendő. A szükséges költségek a kegyurak által, ezek hiányában a vallásalapból födözendők. II. József egyházi rendeletei.

II. Józsefnek egyházügyi rendeletei s a plébániáknak ezekre kiépitett reguláczíója, a mely az isteni tiszteletet is szabályozta, ez egyházmegyében is nagy felforgatást idézett elő. A császár halála után 1790-ben ez ellen a kalocsai káptalan, az érsekmegyei papság nevében is, Pestvármegye közönségéhez benyújtotta panaszait, kimutatván, hogy e reguláczió mind az érsekre, plébánosokra és kegyurakra, mind a hívekre és isteni tiszteletre sérelmes. Az érseket és a pátronusokat megfosztja jogaiktól, a plébánosokat jogos jövedelmeiktől, a híveket pedig a már megszokott s az egyházmegyei statuták által előírt isteni tisztelet rendjétől. Az esperesi kerületek is követelték a régi isteni tiszteleti rend visszaállítását. II. József rendeletei törvény útján hatályon kívűl helyeztetvén, a plébániák és

plébánosok ügyeit az 1802-ben 327. sz. a. kibocsátott udvari dekrétummal újból szabályozták. Új kánoni látogatásokat tartottak, melyeknek jegyzőkönyveiben a régi jogot és rendet ismét visszaállították.

Érseki intézkedések 1848 után.

Mind politikai életünkben, mind a kath. egyház életében is az 1848. év fordulopont volt. Az 1848. évi események a kath. egyház helyzetét Magyarországon megváltoztatták. Általános volt a magyar klérus óhaja, megyei zsinatok és nemzeti zsinat megtartására. Ez óhaj a kalocsai egyházmegyében is nyilvánúlt. Gróf *Nádasdy* Ferencz érsek 1848 május 5-én és 16-án kiadott körleveleiben az egyházmegyei zsinatot el is rendelte. Azonban a Budán gyülésező magyar püspöki kar ama véleményének adott kifejezést, hogy egyházmegyei zsinatok tartásával egy nemzeti zsinat határozatainak elejébe vágni nem tanácsos, és így előbb egy nemzeti zsinat megtartását határozták el, melyet egyházmegyei konferencziák előzzenek meg. Ennek alapján gróf Nádasdy érsek ez év június 9-én 3. sz. a. kiadott körlevelében a megyei konferencziát aug. 30 és 31-re kitűzte, avval indokolván azt, hogy a magyar kath. egyház és az egyházmegye szükségei a jelen átalakulási nagy napokban a közös egyházi tanácskozásokat szükségessé tették.

A konferenczia határozatai kiterjeszkedtek: 1. A megyei papság értelmi és vallásos kiképzésére. Elhatározták e czélból kerületi és plébániai könyvtárak felállítását, theologiai tételek kidolgozását a megyei gyülésekre és lelki gyakorlatok tartását. Az alesperesek látogatását a plébános személyére, illetve az arról adandó informáczióra is kiterjesztettek. 2. Tárgyaltak a breviárium átalakításának szükségéről. 3. A papi fegyelem helyreállításáról és a plébános és káplán közötti viszonyról. Szabályozták a prosinodalis vizsga kötelezettségét. Kívánalmaikat a papság jövedelmének rendezéséről 10 pontban körvonalazták. — A patronátusi jog gyakorlását illetőleg 5 pontban fejezték ki véleményöket. — Katholikus egyesületek és újságok pártolását elhatározták. — A tanítás és iskolai felügyeletről 9 pontban hozták meg határozataikat. — A nyilvános isteni tiszteletre vonatkozó kívánalmaikat 13 pontba foglalták. — A bőjt megtartását 6 pontban előadott véleményük szerint kívánják rendezni. — Zsinati tárgyakúl ajánlották még a magyar egyház szabadságát, belügyei rendezésére, 5 pontban. Külviszonyaira nézve a főpapi kinevezések szabaddá tételét, katholikus iskolák felállítási jogát, katonamentességet s a hívekre és nyilvános istentiszteletre vonatkozó több pontot és a papnevelők javítását. Végre több kérelmet és kívánatot terjesztettek még a megtartandó nemzeti zsinat elé 19 pontban.

A kitört szabadságharcz a nemzeti zsinat megtartását megakadályozta. A magyar püspöki kar azonban 1850-ben a prímási szék üresedése idején gróf Nádasdy Ferencz kalocsai érsek elnöklete alatt Esztergomban püspöki konferencziára gyűlt össze, és ezen a magyar kath. egyház ügyeit tárgyalván, azok rendezésére vonatkozó kérvényeiket ő felsége elé terjesztették. Gróf Nádasdy érsek utódja, Kunszt József pedig Kalocsára tartományi zsinatot hívott össze, a melyet 1863-ban meg is tartottak, hogy azok a súlyos bajok, melyek a vallási közöny és erkölcsi lazulás következtében mind a magyar államban, mind a magyar kath. egyházban támadtak, orvoslást nyerjenek, s mind a klérus, mind a nép között a régi fegyelem és vallásosság ismét helyre álljon. A provincziális zsinat a hit, erkölcs, fegyelem és isteni tisztelet valamennyi pontjára kiterjeszkedett. Mivel az új, országos vallásügyi törvények a papság lelkipásztori teendőinek sok dologban más irányt szabtak és így a régi egyházmegyei statuták már nem voltak elégségesek, az egyházmegyei papság új statuták megalkotását kérte. *Haynald* Lajos érsek a papság ez óhajának eleget teendő, 1868, 1871, 1872 és 1878-ban papjaival egyházmegyei konferencziát tartott s ezeken megalkotta az új egyházmegyei statutákat, melyek 1880-ban kibocsáttatván, még ma is érvényben vannak s kiegészítésüket az egyes ügyekben kibocsátott érseki körrendeletek alkotják.

A hitélet fejlődése az ujjászervezés után.

A hitélet fejlesztése az egyházmegye rendezésével karöltve járt, s az érsekeknek állandóan gondjuk volt rá. A gyakori háborúk, a paphiány és a hívek folytonos ide-odavándorlásai a hitélet lazulását és vallási tudatlanságot vontak maguk után. Az érsekek a hitélet emelésének eddig kipróbált legjobb eszközéhez nyúltak és missziókat tartattak az egyházmegyében. Már Patachich Gábor érsek alatt, 1734-ben, *Mulih* György apostoli missziónárius bejárta az alsó Bácskát, mindenütt jó eredménynyel tartván missziókat. Gróf Batthyány József pedig abból a kifejezett czélból, hogy hívei a kath. vallásban gondos oktatást nyerjenek, a hitoktatói missziók tartását valamennyi plébánián elrendelte.

E czélból előzőleg a plébániákat az ott uralkodó nyelvek szerint összeíratta, azután három Jézus társasági atyát bízott meg a missziók tartásával és pedig *Miháltz* Istvánt a magyar, *Witt* Pétert a német és *Lipovchich* Pétert az illír nyelvű plébániákon. A papságnak körlevélben jelzi a missziók czélját, hogy t. i. a jövőben a felnőttek és gyermekek vallásoktatására egységes eljárást hozzon be. A három misszionárius az 1761—63. évek folyamán a hitoktatói missziót valamennyi plébánián megtartotta.

Hogy pedig e hitoktatás eredménye állandósúljon, gróf Batthyány 1764-ben egyház-megyéje valamennyi plébániáján hitoktatási társulatot szervezett: „Regisi Szent Ferencz keresztény tanítás társulata" czímmel. A hitoktatást maguk a hívek végezték. A társulat élén igazgatók állottak. Minden utcza külön kerület volt, melyben a legjobban kioktatott hívek a férfiak, nők, ifjak és hajadonok csoportját vasárnaponként a vallásban oktatták. E társulat működése azt eredményezte, hogy az egyházmegye híveit vallásukban a lehető legjobban kioktatták s ezek az idők folyamán ismereteiket állandóan gyermekeikkel is közölték. Ezt a társulatot II. József szüntette be. Missziókat azonban többször is tartottak az egyházmegye plébániáin s különösen *Császka* György és *Városy* Gyula dr. érsek buzgó gondoskodása következtében a Jézus társasági és kármelita atyák az egyházmegye valamennyi plébániáján állandóan tartanak ilyeneket. A hitélet élénk megnyilvánulása a szent helyekre való búcsújárásban is kifejezést nyer. A bácskai hívek már ősidőktől fogva előszeretettel keresik fel a doroszlói szent kútat, a Pétervárad melletti Havi Boldogasszony, vagy másképp tékiai búcsújáróhelyet, Mária-Gyűdöt, a hajósi kegytemplomot és a bácsi Szent Antal-kápolnát. Mindezek már az egyházmegye újjászervezésétől látogatott búcsújáró helyek, s a hívek számára a testi és lelki vígasz állandó forrásai.

A *szerzetesi élet* is újra föllendűl Bács és Bodrog vármegye területén; a Szent Ferencz-rend bácsi, bajai, zombori és szabadkai zárdái már a török világ után benépesednek s a lelkipásztorkodás terén folytatják üdvös munkálkodásukat, Baján pedig a gimnáziumot vezetik. Fordulópont volt e szerzet életében annak — hazánkban 1899-ben keresztűlvitt — reformácziója, a mitől kezdve nagy virágzásnak indult. Szerzetesi élet.

Kalocsán 1860-ban nyitnak kollégiumot a Jézus-Társaság tagjai, a kiket ama kultúrális hatásnál fogva, melyet a kalocsai gimnázium vezetésével Bács-Bodrog vármegyére gyakorolnak, — ámbár e vármegyében rendházuk nincsen — szintén fel kell említenünk. A kalocsai gimnáziumot gróf Batthyány József érsek alapította 1765-ben s abban a tanítást a piarista rendre bízta. Már ez időben is a Bácska diákságának nagy része itt nyerte gimnáziumi kiképeztetését. 1860-ban vették át a jezsuiták annak vezetését s ez időtől kezdve évenként 250—300 bácskai tanuló nyeri itt a jezsuitáktól, mint régi, kipróbált tanerőktől, hazafias és vallásos nevelését és taníttatását. Fiúnevelőjüket (konviktus) is ez évben nyitják meg, a melyhez nem egy bácskai előkelőséget a hála köteléke fűz. 1906-ban a kalocsai kisszeminárium vezetését is átvették s így ez időtől kezdve a papnevelés terén is működnek. Összesen 30 tanár működik a rendházban; részint a gimnáziumnál, részint a fiúnevelőben.

A férfi-szerzetek közül továbbá a czisztercziták 1879-ben Baján nyitnak rendházat s a gimnáziumot kitűnő eredménynyel vezetik. A keresztény iskolatestvérek 1901 óta Topolyán a népiskolában tanítanak. A kármelita-rend pedig 1904-ben Zomborban nyitott házat s az ottani új városi templomban az isteni tiszteletet végzik s a plébánosnak a hívek lelki gondozásában segítségére vannak.

A női szerzetek közül az Üdvözítőről nevezett kongregáczió leányai fejtenek ki áldásos működést 1897 óta a szabadkai kórházban, 1900 óta Magyarkanizsán a szegényházban és 1902 óta Zentán; Baján az árvaházban 1903 és Óbecsén a szegényházban 1907 óta. Futakon a gróf Chotek által alapított árvaházban 1904 óta a Szent Keresztről nevezett irgalmas nővérek működnek. Bács-Bodrog vármegyében a kiasszonyunkról nevezett iskolanővérek Kalocsáról honosúltak meg. *Kunszt* József érsek hozta őket Kalocsára, a hol anyaházukat 1860 szeptember 9-én nyitották meg. Czéljuk a kath. nőnevelés és oktatás az egyházmegyében. 1860-tól az anyaház Kalocsán a vallásos nevelés, művelődés és magyarosítás intézetévé fejlődött, még most is szerényen, de fáradhatatlanúl munkálkodó első főnöknője és anyja: *Franz* Teréz vezetése alatt. Vezetik a leánynépiskolákat, nevelő-intézetük keresett az egész országban; elemi- és felső pol-

gári iskolai tanítonőképzőjük országos hírnek örvend. Emellett az anyaház surún bocsátja ki tagjait az egyházmegye községeibe. A községek vetélkedve építenek számukra zárdát s ott a nőnevelést és tanítást az iskolákban végzik.

Megbecsülhetetlen az az üdvös működés, a mit ezek az iskolanővérek a nőnevelés, tanítás és a bácskai német községekben különösen a magyarosítás terén kifejtenek. Bácskában 1860 óta a következő községekben működnek: Óbecsén 1868 óta, Topolyán 1869, Baján 1870, Szabadkán 1874, Bácsban 1876 óta, a hol árvaházat is gondoznak. Újvidéken 1878, Kúnbaján 1880, Jánoshalmán 1881, Temerinben 1881, Moholon 1882, Bácsalmáson 1886, Zomborban 1887 óta, a hol árvaházuk is van. Péterrévén 1891, Hódságon 1899, Futakon 1900, Palánkán 1901, Magyarkanizsán 1901 óta, a hol nevelőintézetet is tartanak fenn. Mélykúton 1901, Adán 1902, Szentfülöpön 1905 óta. A kongregáczió 1904-ben új alapszabályok mellett önálló kongregáczióvá alakúlt, melynek anyaháza a kalocsai zárda. A kongregácziónak az egyházmegyében működik 456 tagja.

A szerzetes-életnek 1744-től kezdve még egy különös nemét találjuk ez egyházmegyében: *az eremitákat*. Ezek Szent Ferencz harmadik rendjének tagjai voltak. Volt közötük tanúlt ember is. Rendszerint Rómába zarándokoltak, ott a rend főnöke előtt letették a tereziáriusok fogadalmát, s visszatérve onnan, ünnepélyesen felvették az eremiták ruháját, a mely a barátokéval egyezett. Az érsek erre engedelmességi ígéretet vevén tőlük, kihelyezte őket a megye valamelyik kápolnájához. Itt Szent Ferencz harmadik rendjének szabályai szerint éltek. Emellett kötelességök volt a kápolnát gondozni, a község betegeit ápolni, s ha búcsújáróhely volt a kápolna, a búcsúsok között a rendet fenntartani. Fizetésük nem volt, hanem a hívek alamizsnájából tartották fenn magukat. A községeknek az érseki hatósághoz adott jelentéseiből kitetszik, hogy rendszerint kötelmeiket buzgón teljesítették s példás, jámbor életet éltek. Ilyen eremiták voltak Bács és Bodrog vármegyében Bukinban a Szent Péter és Pál apostolok kápolnájánál, Bácsban a Szent Antal kápolnánál, Zomborban a temetőben, Baján a Szent Rókus kápolnánál. Szabadkán ketten voltak, a kik a barátok templomában szolgálatot teljesítettek, de a város végén egy remetelakban éltek. II. József császár 1782-ben beszüntette őket, megparancsolván, hogy az eremita-ruhát többé ne viseljék, s maguknak más alkalmazást keressenek. Szent Ferencz harmadik rendje XIII. Leo pápának 1882-ben e rendről kiadott encziklikája óta kezd ismét terjedni. Haynald Lajos érsek 1882-ben 3195. szám alatt kiadott körlevelében — abból a szempontból, hogy Assisi Szent Ferencz erényes életének követése a hívek hitéletére jótékony befolyással lesz — ezt a rendet papságának és híveinek melegen ajánlotta. Azóta az egyházmegye több helyén vannak ismét a harmadik rendnek buzgó tagjai és pedig: Újvidéken 25, Palánkán 28, Dunabökényen 28, Topolyán 20, Bácsszentivánon 22, Hódságon 7, Temerinben 30, Szentfülöpön 37, Veprődön 25, Dávodon 48 taggal. Külső megkülönböztető jelvényt nem viselnek, az alapszabályok önmegtagadó életet, imádságot és a szentségek gyakori használatát írják elő nekik.

Vallásos társulatok.

A kath. egyházban a hitélet fejlesztésének és gyakorlásának minden időben hathatós eszközei voltak a *vallásos társulatok*. Alapszabályaikkal és vallási gyakorlataikkal a nép között a hit külső bevallását és az erények gyakorlását ápolták. Ilyen társulatok voltak az egyházmegye restaurácziója után a Nepomuki Szent János társulat 1760 óta, azután a kordát viselők Seraphi Szent Ferencz társulata, melynek Zentán 1763-ban 120 tagja, 1766-ban Zomborban és Szabadkán is sok tagja volt. II. József ezeket a társulatokat beszüntette és vagyonukat a vallásalapnak adta át.

Az idők folyamán azonban a társulati élet az egyházmegyében ismét felélecit. Különösen a „Jézus Szíve-Társulat“ és az „Élő Rózsafűzér-Társulat“ talált termékeny talajra Bács-Bodrog vármegye katholikusai között. A „Jézus Szíve-Társulat“ terjesztése Kalocsáról indúlt ki, a hol a Jézus társaságának kollégiuma szervezte először a társulatot s a Bácskából csakhamar nagy számmal léptek be a társulatba. Az utolsó időben azonban sok községben önálló társulat is alakúlt, melyeket a római anyatársulatba kebeleztek. Valamennyi társulat azonban a kalocsait tekinti az egyházmegye anyatársulatának, s Jézus Szíve ünnepén, különösen az újabb időben, tömegesen zarándokolnak fel a társulatok tagjai a kalocsai Jézus Szíve búcsúra, melyet minden évben nagy ünne-

pélylyel tartanak meg. A társulat lapja, a „Jézus Szíve Hírnöke", melyet P. Tóth Mike S. J. szerkeszt. Ezek mellett különösen a kalocsai Oltáregyesület fejt ki üdvös működést. Ez 1899-ben mint önálló egyesület szervezkedett és szegény templomok felszerelésében fejt ki áldásos működést Az egyházmegye több községében már fiókegyesülete is van. E társulatok rövid statisztikája itt következik.:

A *Jézus Szive Társulat*-nak a következő helyeken vannak fiókjai és tagjai : Csurog, önálló, 239 taggal ; Futak, önálló 1898 óta ; Ókér, Zsablya, Újvidék, Boróez, Kalocsán iratkoznak, 345 taggal ; Palánka, önálló 1906 óta, 775 taggal ; Bácstóváros, Kalocsán iratkoznak 1880 óta, 30 taggal ; Szépliget, önálló ; Dunabökény, önálló 1889 óta, 460 taggal ; Kalocsán iratkoznak: Topolya, Kossuthfalva 70, Bácsszentiván 794 taggal ; Szond, önálló 1897 óta, 956 taggal ; Szilágyi, 1897 óta Szondon és Dernye, Hódságon iratkoznak ; Hódság, önálló 1895 óta, 1880 taggal ; Bácsalmás, Kalocsán iratkoznak, 900 taggal ; Felsőszentiván, önálló 1896 óta, 723 és Kúnbaja önálló, 1894 óta, 1488 taggal ; Kalocsán iratkoznak: Bácsbokod 506 és Borsód 60 taggal ; Nagybaracska, önálló 1902 óta, 743, Ószivácz, önálló, 203, Szentfülöp, önálló, 898, Veprőd, önálló 1899 óta és Kuczora, önálló, 93 taggal; Kalocsán iratkoznak: Regőcze 612 taggal és Küllőd 260 taggal ; Herczegszántó, önálló, 260 taggal ; Körtés, önálló 1899 óta.

Az *Élő Rózsafüzér-Társulat* a következő helyeken alakúlt meg : Csurog 345, Tiszakálmánfalva 202, Futak 737, Titel (1888 óta) 60, Ókér 74, Zsablya 145, Újvidék 510, Borócz 195, Palánka (1895 óta) 1080, Bácstóváros (1899 óta) 322, Dunabökény 330, Topolya, Kishegyes, Bácsgyulafalva, Bácsszentiván 315, Szilágyi 235, Szond (1900 óta) 615, Milities 930, Dernye, Hódság (1895 óta) 740, Felsőszentiván (1889 óta) 250, Kúnbaja (1902 óta) 270, Szilberek (1899 óta) 330, Bácsbokod 340, Bátmonostor 150, Borsód 120, Nagybaracska (1857 óta) 720, Jánoshalma (1886 óta) 885, Őrszállás 495, Ószivácz 173, Veprőd (1899 óta) 420, Kuczora (1886 óta) 105, Regőcze 350, Küllőd (1904 óta) 260, Dávod 988, Csátalja (1906 óta) 225, Herczegszántó (1899 óta) 60, Gara 930 és Körtés 90 taggal.

Az *Oltáregyesületnek* a következő helyeken vannak fiókjai : Monostorszeg 1908 óta, Zombor 1907 óta 444, Felsőszentiván 1898 óta 119, Madaras 1902 óta 170, Baja 1904 óta 800, Titel 1906 óta 78, Bezdán 1907 óta 139 és Szilberek 1898 óta 86 taggal. — *Katholikus jótékonysági egyesület* még Újvidéken a Szent Vincze-Egyesület, évi adományai 2059 és Bezdánban a Szent Antal Kenyere-Egyesület, évi adományai 2630 koronára rúgnak.

A kath. egyesületi élet Bács-Bodrog vármegyében szintén szépen virágzik. Mióta Kolping áldásos alkotása, a kath. legényegyesület intézménye megindúlt hódító útjára, hogy az ifjúságot egyesületekbe gyüjtse, a vármegyében is több helyen eredményesen működő, a műveltséget terjesztő és erkölcsnemesítő ilyen egyesületek alakúltak, melyekhez újabban a kath. ifjúsági egyesületek is járúlnak. Alakúltak kath. körök és olvasó-egyesületek is a kath. szellem, a keresztény művelődés és gondolkozás ápolására, a melyek újabban a kath. egyesületek országos szövetkezetének irányító befolyása alatt állanak. A vármegyében működő ilyen egyesületek a következők :

Katholikus körök : Futak 157 tag, 476 kötet ; Zsablya 1908 óta, Topolya, Kishegyes 1906 óta ; Milities 140, Gombos 81, Vajszka 38, Bácsalmás (1895 óta) 153 és Felsőszentiván 1898 óta 54 taggal és könyvtárral ; Vaskút 1906 óta 45 és Herczegszántó 1904 óta 90 taggal. — *Katholikus Könyvtáregyesület :* Újvidék 1905 óta, 420 tag, 1217 kötet. — *Katholikus Népkör :* Fajsz, van saját háza. — *Katholikus olvasókörök :* Csurog 1906 óta, 83 tag, 82 kötet ; Tiszakálmánfalva 1906 óta, 72 tag, 64 kötet ; Dunacséb 41 tag, 538 kötet ; Sajkáslak 1908 óta, Doroszló, Bácsszentiván 1908 óta, Szilágyi 120 tag ; Bácsordas 1899 óta, könyvtárral ; Madaras, Nagybaracska 1903 óta, Gara 66 taggal. — *Katholikus Polgári Kör :* Temerin 1904 óta, 130 tag, 1444 kötet.

Kath. Legényegyesület : Palánka 1906 óta, 11 alapító, 138 pártoló és 33 rendes tag ; Zombor 1904 óta, van saját háza és néhány legény számára konviktusa ; Zenta, Ada, Bezdán 1904 óta ; Apatin, 386 pártoló és 105 rendes tag, 213 kötet ; Szabadka, van saját háza. — *Kath. Földmíves Ifjúsági Egyesület :* Topolya. — *Kath. Betegsegélyző-Egyesület :* Topolya, 686 taggal. — *Kath. Ifjúsági Egyesület :* Herczegszántó 1908 óta, Paripás 1908 óta, Mélykút 1908 óta.

Veszprémi *Városy* Gyula dr. érsek, az egyházmegye mostani főpásztora

Várossy érsek intézkedései a hitélet fejlesztésére.

eddigi négy évi érseksége alatt (1905-től) a kath. hitélet fejlesztésében fáradhatlan főpásztori tevékenységet fejtett ki és üdvös intézkedéseket tett. E négy év alatt bejárta az egész egyházmegyét, annak minden plébániáján általános kánoni látogatást végzett és bérmált. Hogy papjaiban a papi szellemet ébren tartsa, velük évenkint lelki gyakorlatokat tart, s elrendelte, hogy három évi időközökben felváltva, valamennyi papjának részt kell azokon vennie. Figyelme kiterjedt tanítóira is, a kik számára évenként Kalocsán szintén tartanak lelkigyakorlatokat. A hívek vallási életének emelésére pedig 1906-ban elrendelte, hogy valamennyi plébánián hét év leforgása alatt missziót kell tartani. Az oltáriszentség iránti tiszteletnek terjesztése kiváló főpásztori gondja volt. Mindjárt érseksége kezdetén házi kápolnájába beállította az oltári szentséget.

Hogy az oltári szentség iránti tiszteletet híveiben is nevelje, 1907. évi 659. számú böjti körlevelében az örökimádás egy nemének behozatalát jelenti be híveinek. „Hogy az oltáriszentség nyilvános kitételét és imádását főmegyém területén rendszeresebbé és általánosabbá tegyem — így írja körlevelében — elhatároztam, hogy Isten segítségével az örökimádás egy nemét hozom be, mely abból fog állani, hogy az esztendő minden napján az oltáriszentség egy-egy plébánia-templomban reggeltől estig nyilvános imádásra lesz kiteendő, úgy hogy a kitétel kezdetét veszi Kalocsán és azután a szomszédos községben folytatva, körüljárja az egész egyházmegyét és megint Kalocsára visszatér." — Ezt az örökös szentségimádást még ebben az évben 4070. számú körrendeletében szervezte.

Hogy híveit a gyakori szentáldozásnak is megnyerje, az 1908. évi 983. sz. körrendeletében elrendeli, hogy papjai ünnep- és vasárnap előtti délutánokon, és mindennap mise előtt, félóra hosszat a gyóntatószékben üljenek, hogy a híveknek mindig könnyű alkalmuk legyen gyónásukat elvégezhetni. E mellett már ismételten és a legjobb eredménynyel ajánlotta oltár-egyesületek alakítását, a melyeknek szintén czéljuk az oltáriszentség tisztelete s szegény templomok felszerelése.

E mellett a kath. társulati és egyesületi élet legbuzgóbb felkarolója és terjesztője. E czélból körrendeletben tudtára adta papságának, hogy megkívánja, hogy minden papja a katholikus egyesületek vezetésével foglalkozzék. Intézkedett az iránt is, hogy az egyházmegye területén fennálló valamennyi kath. egyesület egyházmegyei szervezetet kapjon, a melynek közvetítésével az Országos Kath. Szövetséggel szerves összeköttetésben állanak. S hogy azokra irányítólag és buzdítólag hathasson, már 1906-ban elrendelte, hogy papjai az egyházmegye valamennyi kath. egyesületéről és társulatáról évenként részletes jelentést és számadást adjanak.

Gondja van a kath. ifjúság nevelésére is. *Zomborban* 40,000 koronával az ottani legényegyesület számára otthont és internátust alapít. *Kalocsán* a földmíves ifjuság részére több ezer koronával házat vett s a magyar intelligencziának kath. szellemben való kiképzésére a Szent Imre kollégiumban 50,000 koronás alapítványt tett két egyetemi hallgató részére. E mellett a szocziális mozgalmakat is élénk figyelemmel kíséri. Elrendelte, hogy a katholikus sajtóegyesület javára minden évben, a pünkösd utáni 18-ik vasárnapon, a templomokban gyűjtés tartassék. Szabadkán kath. nyomdát és két katholikus szellemű lapot alapított nem kis pénzáldozattal. Uradalmában a nagybérleteket megszünteti s helyette parczellákban több helyütt azokat a népnek adja bérbe. A háziipar fejlesztésére lehetségessé tette, hogy a kalocsai rózsafűzér-iparvállalat emeletes házat vehessen. Mindemez intézkedések következtében az egyházmegyét a hitéletnek egyre élénkebbé váló szelleme lengi át.

Az egyházmegye felosztása 1526 után.

A bácsi érseki székhely területét és felosztását, valamint annak megszűnését az előzőkben már előadtuk. A török hódoltság után az egyházmegye területe is változáson ment át. Szeged városa már 1515-ben elszakadt az egyházmegyétől. A csanádi püspöki székhelyet *Dózsa* György lázadó vezér feldúlta és püspökét: *Csáky* Miklóst karóba húzatta, kinek utódja, *Chahol* Ferencz, a biztos menedéket nyújtó Szeged várába tette át székhelyét. Azóta Szeged a kalocsai érsek beleegyezésével a csanádi egyházmegyéhez tartozik. A bácsi székhely szerémi főesperessége pedig, mely a Dunán túl a Száváig terjedt, jóformán mint lakatlan terület került ki a török hódoltság alól. *Szörényi* László szerémi püspök (1734—1752) kineveztetése után Péterváradra tette székhelyét, azután Karlo-

viczán, Mitroviczán, Sotton plébániát alapított. Pétervárad, Illok, Zimony és Kukujevcze még a török világból kerültek ki mint plébániák. Ezt a területet a kalocsai érsek és a pécsi püspök ellenzése nélkül kormányozta szerémi püspökség czím alatt. Ezzel a szerémi főesperesség az egyházmegyétől elszakadt. 1773 júl. 9-én XIV. Kelemen pápa a szerémi egyházmegyét a boszniaival, vagy másként diakovai egyházmegyével örök időkre egyesítette s így a szerémi főesperesség területét a kalocsai egyházmegyétől kánonilag is elválasztották. Az egyházmegyét a restauráczió után nyugat, dél és kelet felé a Duna és Tisza határolja és magában foglalja az egyesített Bács-Bodrog vármegyét, Csongrád vármegyéből Horgos községet és Pest-Pilis-Solt vármegyének ama déli csücskét, melynek határpontjai Dunapataj, Vadkert és Bajaszentistván. Az érsek székhelye Kalocsa.

Miután a *Patachich* Gábor által restaurált kalocsai káptalan nem volt teljes, főespereseket ez időben még nem találunk, az egyházmegye területe is csak két alesperesi kerületre volt felosztva. Felosztását gróf Csáky Miklós eszközölte 1748-ban és *Horváth* János fajszi plébánost az egyházmegye éjszaki részében le Jankováczig, *Házi* Pál bezdáni plébánost pedig annak déli részében nevezte ki alesperesnek. Az egyházmegye plébániái szaporodtával gróf Batthyány József érsek 1763-ban egyházmegyei zsinatot tartott, a melyen az egyházmegyét három kerületre osztotta fel: a kalocsai, bácsi és tiszai kerületre; a kalocsai és bácsi még két részre, alsó és felső kerületre oszlott, élükön összesen öt alesperessel

Patachich Ádám érsek a káptalant kiegészítvén, az egyházmegyét 1776-ban kalocsai, vagy székesegyházi, bácsi és tiszai főesperesi kerületre, s ezeket ismét alsó és felső kerületre osztotta, élükön három főesperessel és hat alesperessel. Az egyházmegyei plébániák az új telepítésekkel ismét megszaporodtak, mire 1795-ben a főesperesi kerületeket alsó, felső és középkerületre osztották, élükön 9 alesperessel; e kerületekhez járult 1811-ben a szabadkai kerület a 10-ik alesperessel, a mennyiben a tiszai középkerület két részre oszlott. Az egyházmegye ilyen felosztása megmaradt 1869-ig, mely évben, az akkor tartott egyházmegyei konferencziákon kifejezett óhajhoz képest, *Haynald* Lajos dr. érsek az egyházmegye új felosztását eszközölte. E felosztás szerint az egyházmegye 16 alesperesi kerületre oszlik, melyekből a *székesegyházi főesperesség* a miskei, hajósi, keczeli, bajai és regőczei, a *bácsi főesperesség* a zombori, apatini, bácsi, palánkai és újvidéki s a *tiszai főesperesség* az almási, szabadkai, topolyai, kulai, zentai és óbecsei alesperesi kerületeket foglalja magában.

A főesperesi kerületek élén a székesegyházi, bácsi és tiszai főesperesek állanak, a kik a kalocsai káptalan tagjai. Bács-Bodrog vármegyére a bácsi és tiszai főesperességnek valamennyi alesperesi kerülete és a székesegyházi főesperességből a bajai s regőczei alesperesi kerület esik; szám szerint 13 alesperesi kerület.

A plébániák kegyuraságát az 1723. évi 71. t.-cz. alapján Patachich Gábor és utódjai a plébániák szervezése alkalmával azonnal megállapították. A neoaquistica comissio működésének eredménye az volt, hogy a Bácskában magánbirtokos nem volt. Azért ez időben csakis a kincstárt találjuk mint kegyurat és a kalocsai érseket bácsi birtokán. A kincstár a később telepített községekben is elvállalta a kegyúri jogot. A kincstári kegyúri jog gyakorlásában forduló pont volt ő felségének 1861-ben kiadott ama rendelete, mely szerint a kincstár birtokain keletkező új telepítvényes községekben a kincstár a kegyúri jogot többé nem vállalhatja el. Azóta az egyházmegyében Bácsgyulafalva, Wekerlefalva és Szilágyi kincstári telepítvényes községek keletkeztek. A kincstár ugyan hozzájárult az egyházi építkezésekhez, földet is hasított ki egyházi czélokra, de a patronátust nem vállalta el. A XVIII. század folyamán királyi adomány vagy vétel útján több előkelő család is kapott birtokot Bácskában, melylyel a kegyúri jog össze volt kötve. Több birtok ezekből megváltás útján községekre vagy közbirtokosokra ment át s evvel a kegyúri jog is. E változásokat az egyes plébániák történeténél fogjuk feltüntetni. Szabadka, Zombor szab. kir. városok szabadalmi levelük alapján gyakorolják a kegyúri jogot. Újvidék is ily módon szerezte kegyúri jogát. Itt kezdetben a városi képviselet kath. tagjai gyakorolták a hitközség autonom jogait, 1868-ban azonban hitközségi alapszabályokat nyert, melyeket a kormány még ez évben jóváhagyott. Ezek szerint az 50 tagból álló hitközségi képviselő-testület a patronátus minden jogát és kötelmeit a városi hatóságtól függetlenül gyakorolja.

A kegyúri jog.

A kegyúri jog rendezésében az egyházmegye területén fontos volt a tiszavidéki plébániak kegyúri jogának rendezése, a mennyiben ezzel oly precezedenst alkottak, melyet a magánpatronátusok később történt rendezésénél is betartottak. A tiszai koronai kerület felosztása alkalmával a felszabadúlt kilencz község: Ada, Bacsföldvár, Martonos, Mohol, Óbecse, Ókanizsa, Petrovoszello, Szenttamás és Zenta a kegyúri jogokat is átvállalta. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1871 május 19-én Bács-Bodrog vármegye alispánjának megküldte ofelsége határozatát, mely szerint a felszabadúlt 9 községben a róm. kath. hitközségeknek a kegyúri jogot úgy adja át, hogy a plébánost a fennálló kánoni szabályok szerint a kalocsai érsekeknek hármas kijelölése alapján a politikai községi képviselötestület róm. kath. része, valamint a hitközségi képviselet megválasztott tagjai választják meg és prezentálják. A kegyúri alapot a róm. kath. hitközségek kezelik. A községek a jelölés nélküli választás melletti hoszszas küzdelem után ő felsége határozatát elfogadták, s megalkották hitközségi autonomiájukat. Azóta Baja, Bácsbokod, Adorján, Gara és Vaskút is ily módon szervezte autonómióját. Az autonomiai szervezetű hitközségek mellett az egyházmegye területén újabb időben szervezett hitközségek is keletkeztek, a melyek a kegyúr jogainak körén kívül, a kormány által jóváhagyott alapszabályok szerint, intézik hitközségi ügyeiket. Ilyen hitközségi szervezet alakúlt Bácsalmáson, Bácstóvároson, Szilágyin.

Plébániák története.

A *székesegyházi főcsperesség* bajai alesperesi kerületéhez a következő plébániák tartoznak:

Bácsbokod.

Bácsbokod. Bököd és Bükköd néven már 1340-ben említik. A ezikádori apátság mint elhagyott helyet adta át ez évben *Tőttös* Lászlónak. 1430-ban mint helység ismét a ezikádori apátság birtoka, plébániájáról azonban nincsen adat. A kegyúri jogot *Grassalkovich* herczeg kezdte gyakorolni, 1862-ben a község a birtokot megváltotta, a mikor a kegyúri jog a birtokkal együtt a hitközségre ment át s 1876-ban ő felsége a 27315. szám alatt kelt leirattal hivatalosan is a hitközségre ruházta. A hitközség jóváhagyott alapszabályok szerint autonomiailag szervezve van s hármas jelölés mellett választja és mutatja be a plébánost. Az isteni tiszteletet 1733-ban még nádkunyhóban tartották. Ez évben építettek a hívek kis nádtetejű kápolnát. Templomát 1780-ban *Klobusiczky-Grassalkovich* Teréz grófnő építtette Szent Erzsébet tiszteletére 32·75+14 m térfogattal, melyet 1854-ben restaurálták. Bácsbokod 1743-tól 1775-ig Bácsalmás filiálisa volt. 1743-ig a lelkészkedést a bajai barátok végezték, 1766-ig az almási plébános, 1767-ben helyben lakó káplánt kapott Borsód filiálissal, de még az almási plébániához tartozott. 1775-ben exfiliálták s plébániává lett. A hívek száma 1781-ben 1179, 1908-ban 4270. *Plébánosok:* 1775—85 Potegits József, 1785—1800 Chabikovszky György, 1802—16 Bolovits József, 1816—28 Tamaskó András, 1829—42 Mihalovits Ferencz, 1842—48 Herold János, 1851—53 Zsuffa József, 1854—75 Piukovits Dénes, 1876—83 Radojchich Imre, 1884-től Kuts János.

Bácsborsód.

Bácsborsód. Plébániáját Borsód-Szent-Lőrincz és Borsód néven már 1342-ben említik, a mely évben Antal hay-szent-lőrinczi prépost Imre borsódi plébánost erőszakkal kiüzte javadalmából. A plébánia kegyura a Borsódi és Katymári *Latinovits* család. 1734-től 1766-ig Bácsalmás, 1767-től 1796-ig Bácsbokod filiálisa. 1796-ban helyi káplánt kapott. Plébániáját 1800-ban szervezték, azonban csak mint adminisztratúrát töltik be. Temploma a Szent Kereszt Feltalálása tiszteletére 1784-ben épült 21+8 m térfogattal. A község szélén díszes kertben csinos kápolna áll a Latinovits család sírboltjával. *Latinovits* Illés építtette 1880-ban a Boldogságos Szűz Mennybemenetele tiszteletére. Filiálisa Ólegyen. A hívek száma 1803-ban 436, 1908-ban 1578. *Helyi káplán:* P. Petrovics József 1796—1809-ig. *Adminisztrátorok:* 1810—19 Benczák Mihály, 1820—37 Krajcsevics Imre, 1838—50 Samánovics István, 1851—56 Latinovits Gábor, 1857—63 Horváth Ignácz, 1864—69 Válics János, 1870—79 Goór Kálmán, 1880—83 Bednár Gusztáv, 1884—86 Tóth Mihály, 1887—93 Bátory János, 1894—96 Hinger Péter. 1897—1901 Gärtner Sándor, 1903-tól Ketterer Mihály.

Baja.

Baja. A XIV. században már két plébániája volt. Egyiknek Máté, a másiknak Bodor nevű plébánosát említik, 1423-ban pedig Tamás és Imre voltak Baján plébánosok. Baja szomszédságában feküdtek az 1526 után eltünt *Bátor-Egyháza* és *Besenyő* plébániák. Besenyő plébánosát 1520-ban Miklós néven említik. Baja birtokosa és kegyura a Baya de genere Zalók család volt. A török

hódoltság alatt az itt lakó bunyevácz katholikusokat az itt rejtőzködő ferenczrendűek gondozták, kiknek a XIII. századtól kezdve volt itt rendházuk. A török hódoltság után bevándorolt bunyeváczokkal idetelepedtek a boszniai ferenczrendűek is, kik a bajai zárdát ismét életre keltették. Ez időtől ezek gondozták lelkileg a bajai híveket. Eleinte a zárda ősrégi temploma mellett kis viskóban laktak. Kolostorukat 1731-ben építették fel újra. Ugyanez évben régi templomuk használhatatlanná válván, azt újra építették. Az 1720 körűl betelepedett magyarok, németek és tótok számára 1722-ben külön plébániát szerveztek. Ez időtől tehát ismét két plébániája volt Bajának: az illír plébánia, melyet a ferenczrendűek vezettek már 1687 óta Gara, Katymár, Bikity és Szent-István filiálisokkal és a magyar plébánia Báth-Monostor, Csátalja, Kákony és Pandúr filiálisokkal. A ferencziek az illír plébániát, mint adminisztrátorok, 1781-ig vezették. Adminisztrátor a mindenkori házfőnök volt. 1781-ben az illír plébániát *Patachich* Gábor érsek beszüntette és a két plébániát egyesítette. A magyar plébánia első temploma 1722-ben épült a város előkelőbbjeinek adományaiból. Helyébe 1762-ben nagyobb épült Szent Péter és Pál tiszteletére 40·5+19·75 m térfogattal. Ez 1840-ben leégett, de ismét helyreállították. Baja birtokosa és kegyura 1763-tól *Grassalkovich* herczeg, 1850-ben gróf *Viczay* 1856-ban gróf *Zichy-Ferraris*. Ettől 1862-ben a város magát örökre megváltotta s a kegyúri jogot is átvette. Szervezett hitközség, s mint ilyen, a folyamodók közül szabadon választja és mutatja be a plébánost. A plébánia anyakönyveit 1711-től vezetik. A hívek száma 1780-ban 4123, 1908-ban 17.200. *Plébánosai:* 1722—32 Kovács Pál, 1733—34 Lubi István, 1735—37 Házi János, 1738—41 Hedry Boldizsár, 1742—48 Fabsits Mihály, 1748—51 Stim Ferencz, 1752—77 ismét Fabsits Mihály, 1777—80 Cervus Ádám, 1780—90 Lakner József, 1790—91 Herczegh Antal, 1792—93 Lukits István, 1794—98 Romsits Mihály, 1799—1808 báró Bernyákovich József de Olovácz, 1809—28 Radicsevits Mátyás, 1829—50 Bartók Mátyás, 1851—63 Herold János, 1865—78 Latinovich Gábor, 1879—94 Berényi Dániel, 1895-től Vojnits Dániel.

Bátmonostor. VI. Kelemen pápa *Becsei* Imre fiának, *Tőttösnek* engedélyt adott 1345-ben, hogy ezen a helyen, a hol már régóta valami klastromféle állott, de a mongoljárás alatt romba dőlt, 12 ágostonrendű remete számára templomot és apátságot építtessen. Az apátság 1526-ig fennállott. Az apátsági templom mellett plébánia-templom is volt Bátmonostoron. Tamás nevű plébánosát 1419-ben említik. Ezt egy Fábián nevű pap erőszakkal kiűzte plébániájáról, mire *Csapi* Péter hay-szent-lőrinczi prépost Fábiánt kiközösítette. 1453-ban *Herczeg* Rafael érsek is említi a bátmonostori plébánost. 1475-ben per támadt az apátság és *Német* László bátmonostori plébános között az apátságnak temetői kápolnája miatt. Bátmonostor közelében voltak a következő, 1526 után eltűnt plébániák: *Egyházas-Kajánd*, *Lengyel*, ennek plébánosa 1460-ban *Keserő* Péter, *Szent-László* és *Szeremle*. Ennek 1423-ban Mátyás nevű plébánosát említik. Szeremlét a török idő alatt lakói elhagyták s közelebb Bátmonostorhoz építették a mai Szeremlét, mely most Bátmonostor filiálisa. 1724-ben 30 magyar család költözött ide s evvel mint hitközség ismét feltámadt. Szintén *Grassalkovich* herczeg bajai uradalmához és kegyurasága alá tartozott. 1864-ben akkori birtokosától, gróf *Zichy-Ferraristól* a község lakói a birtokot megváltották s úrbéri közbirtokosság czímén birják a kegyúri joggal együtt. Őfelsége a kegyúri jogot 1875-ben 22103. sz. alatt ruházta a közbirtokosságra. Az adományozólevél szerint a plébános-választást és bemutatást annak 40 választott tagja az érsek hármas jelölése mellett gyakorolja. 1908-ban a közbirtokosság a kegyúri terheket az érseki hatósággal kötött egyezség szerint megváltotta és a kegyúri jogról lemondott. A török idő után az apátsági templom romjai még állottak, ennek szentélyét tetővel látták el, a hol azután az isteni tiszteletet tartották. Mostani templomát 1761-ben Grassalkovich herczeg építtette, mint kegyúr, Szent József tiszteletére, a régi apátság és templom anyagából, melyet lőporral robbantottak szét, egyben a falut is negyedórányira a Dunától beljebb helyezték át. A templom térfogata 35·75×20·75 m. A templom 1823-ban villámcsapástól leégett, de újra restaurálták. Bátmonostor, mint filiális, 1722-től a bajai magyar plébániához tartozott, 1751-ben Baracskához csatolták, plébániáját 1770-ben szervezték. A hívek száma 1780-ban 660, 1908-ban 2682. *Plébánosok*: 1771—78 Kovács András, 1779—84 Szabó András, 1785—88 Bényi István, 1789—1804 Horváth Mihály, 1805—12 Szőke Imre,

1813—30 Bekess László, 1831—42 Herold János, 1843—49 Laczkó Antal, 1850—74 Bódy Ferencz, 1875—76 adminisztratúra, 1877—87 Vlahovits Mór, 1889—92 Scharfenberger Sándor, 1893—1904 Novák Ferencz, 1905-től adminisztrátor Kozák József.

Csávoly. *Csávoly.* 1375-ben említik Chajol néven. Plébániájáról azonban nincsen adat. *Tottös* László, később a kalocsai érsek birtoka volt. Azután a *Czobor* családé, majd 1738. óta ismét a kalocsai érsek birtoka és kegyúri plébániája. Ideiglenes temploma 1740-ben épült, melynek helyébe 1783-ban épült mostani temploma Urunk színváltozása tiszteletére, 1883-ban kibővitették. Térfogata 35·75×20·75 m. A lelkészkedést 1748-ig a bajai ferencziek végezték. Plébániáját 1748-ban szervezték, a mely időtől anyakönyvet is vezettek. A hívek száma 1781-ben 900, 1908-ban 2887. *Plébánosai* : 1748—56 Kalinka György, 1757—69 Polyák Márton, 1770—74 Radits Péter, 1775—1810 Bosnyák József, 1811—32 Tarlósy János, 1832—33 Parchetich József, 1834—49 Bosnyák Miklós, 1850—65 Nikolits István, 1866—76 Mayer Ferdinánd, 1877—91 Kovacsics Károly, 1891-től Szucsics Sándor dr.

Nagybaracska. *Nagybaracska.* 1526 előtt Baracska-Szent-György néven plébánia és *Tőttös* László birtoka volt. Plébánosát *Herczeg* Rafael érsek említi 1453-ban kelt levelében. A mai község plébániáját 1751-ben szervezték Bátmonostor filiálissal. Első temploma 1749-ben épült, fatornya volt, két haranggal. Mostani templomát a kincstár mint kegyúr építette 1789-ben 34×14·5 m térfogattal. Anyakönyvet 1751-től vezetnek. A hívek száma 1780-ban 1270, 1908-ban 3593. *Plébánosai* : 1751—67 Ungvári Tamás, 1768—77 Zsilavi István, 1771—90 Lovas Imre, 1791—97 Klinovszky Mátyás, 1799—1802 Sáfár József, 1804—09 Perossovits János, 1810—19 Végh Imre, 1820—23 Rózsa János, 1824—27 Domovics István, 1828—36 Szabó János, 1837—40 Répássy János, 1841—52 Ledniczky Antal, 1853—70 Kákonyi Béla, 1871—84 Bódog János, 1885—96 Balassy István, 1897-től Holczinger József.

Vaskút. *Vaskút.* Telepes község. Első templomát 1759-ben *Grassalkovich* herczeg építette, a ki a község telepítését is intézte. Mostani templomát 49·25×18 m térfogattal a Szent-Háromság tiszteletére a hitközség építette 1880-ban. Vaskút Grassalkovich herczeg bajai uradalmához és kegyurasága alá tartozott. A község 1864-ben ennek birtokos utódjától, gróf *Zichy-Ferraristól* a birtokot megváltotta, a kegyúri jog ügye azonban rendezetlen maradt 1907-ig, midőn azt a hitközség magára vállalta. Őfelsége 1907-ben a kegyúri jogot hivatalosan is a hitközségre ruházta, egyben hitközségi autonómiáját is szervezték. A plébános-választást és bemutatást a hitközségi képviselő-testület hármas érseki jelölés mellett gyakorolja. Plébániáját 1763-ban szervezték. 1771-ig azonban még a bajai két plébánia mint filiálist adminisztrálta, 1771-től van rendes lelkésze, de 1907-ig csak mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyvet 1771-től vezetnek. A hívek száma 1781-ban 1710, 1908-ban 5225. *Adminisztrátorok* : 1772—98 Németh János, 1799—1809 Szentivánszky Maximilián, 1810—13 Feusser Károly, 1814—22 Zomborcsevics Lukács, 1823—53 Markovits Antal, 1854—56 Zsuffa József, 1857—64 Latinovich Gábor, 1865—74 Breinfolk Mihály, 1875—1906 Pilger Nándor. *Plébános* : 1908-tól Schwerer Ferencz.

A regőczei alesperesi kerülethez a következő plébániák tartoznak :

Béreg. *Béreg.* 1526 előtt Bereg néven plébánia volt. Templomának romjai 1733-ban még fennállottak. Plébánosát 1503-ban említik, a mely évben *Laskó* Miklós kiküldött szentszéki vizsgálóbíró János nagy-zondi plébános peres ügyében megidézi a beregi plébánost. A lelkészkedést a török idő alatt a ferencziek végezték. *Ibrissimovics* püspök 1649-ik évi bérmálása alkalmával a béregi bunyevácok Szántován bérmálkoztak. Isteni tisztelet helyéül még 1740-ben vesszőből font és sárral betapasztott gunyhó szolgált. Első kis templomát 1740-től 43-ig a hívek építették ; ez összedőlvén, 1786-ban a kincstár mint kegyúr 33×14 m térfogattal mostani templomát építette. 1733-tól 1757-ig Szántova filiálisa. Plébániáját 1757-ben szervezték Kolluth filiálissal, 1800-ig azonban csak mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyvei 1770-től vannak meg. A hívek száma 1781-ben 1189, 1908-ban 2800. *Adminisztrátorok* : 1757—79 Fábián András, 1780—82 Herczeg Antal, 1883—86 Mathesz György, 1887—99 Potegics József. *Plébánosok*: 1800—24 Csabikovszky György, 1825—37 Zomborcsevics Márk, 1838—50 Lukatsits Imre, 1851—72 Barassevits Dávid, 1873—83 Gromilovics Ferdinánd, 1884—90 Vidákovits István, 1891-től Bedsula Bálint.

Csátalja. 1526 előtt Patala-Szent-Péter, helyesen Bátalja-Szent-Péter néven plébánia. Templomának romjai 1728-ban még fennállottak. Határában feküdt *Szent-Gál*, 1526 előtti plébánia. Templomának romjai 1768-ban még láthatók voltak. A török pusztulás után 1733-ban 34 katholikus és lutheránus családdal ismét benépesítették, 1735-ig mint hitközség, Baja filiálisa. Plébániáját 1735-ben szervezték Bátmonostor filiálissal. Templomát 1745-ben *Patachich* Gábor érsek építtette, melyet ugyancsak a kalocsai érsek 1794-ben nagyobbíttatott. Térfogata 31·25×10·5 m és Szent István király tiszteletének van szentelve. Anyakönyveit 1737-től vezetik. A hívek száma 1781-ben 1031, 1908-ban 2189. *Adminisztrátorok*: 1735—36 Kálótzi Márton, 1737—43 Kansich Mátyás, 1743—44 Szlonkai János, 1745—50 Mikos Jakab. *Plébánosok*: 1751—75 Bajalits Antal, 1776—82 Hampel András, 1783—89 Vielandt Mihály, 1790—1801 Valter Silveszter, 1802—08 Biliczky György, 1810—30 Vögelein Ferencz, 1831—43 Mihálovics József, 1844—52 Simonovics József, 1853—70 Kirschner András, 1871—75 Deim Lipót, 1876—79 Bednár József, 1880—92 Láng Márton, 1893—1905 Till Jakab, 1906-tól Essert János. Csátalja.

Dávod. 1526 előtt Daut és Dávot néven várhely és plébánia. 1391-ben *Losonczi* István bodrogi főispán tesz említést a dávoti plébániáról. 1419-ben. György nevű plébánosa volt. 1453-ban a kalocsai érsek, *Herczeg* Rafael említi a dávoti plébánost. A török idő alatt és után szerbek lakták 1762-ig, midőn a Felsőmagyarországból érkezett 100 magyar családdal a kath. hitközség ismét feléledt. 1762-től sövényből font imaháza volt. Templomát a kincstár, mint kegyúr, 1779-ben építtette 32×12 m térfogattal Mindszentek tiszteletére. 1762-től 76-ig Csátalja filiálisa volt. Plébániáját 1776-ban szervezték, 1805-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyvei 1765-től kezdve vannak. A hívek száma 1781-ben 1325, 1908-ban 2970. *Adminisztrátorok*: 1776—81 Kovács János, 1782—85 Kapczár Pál, 1786—1800 Farkas János, 1801—04 Nagy Imre. *Plébánosok*: 1806—47 Markovics János, 1848—73 Miklósváry Péter, 1874—85 Buday Károly, 1887-től Dobozy János. Dávod.

Gádor (1904-ig Gákova). 1526 előtt Kakót falu, mint plébániát ez időben nem említik. 1748—65-ig Apatin filiálisa. A hívek 1765-ben építettek ideiglenes imaházat. Mostani templomát 1787-ben a kincstár, mint kegyúr, építtette 36×14·25 m térfogattal Szent Márton tiszteletére. Van kápolnája páduai Szent Antal tiszteletére, mely 1765-ben épült, 1738-ban restaurálták. Plébániáját 1766-ban szervezték Krusevlya filiálissal, mely időtől anyakönyvei is vannak. 1810-ig csak mint adminisztratúrát töltötték be. A hívek száma 1767-ben 786, 1908-ban 2709. *Adminisztrátorok*: 1766—69 Hoffmeister Ferencz, 1769—79 Herczeg Antal, 1780—81 Gerstner Lénárd, 1782 Husvéth Ferencz, 1783—1810 Lendl Jakab. *Plébánosok*: 1811—23 Lendl Jakab, 1825—41 Szuknovits Jakab, 1842—51 Domsits Antal, 1852—81 Pecha János, 1882—86 Tormásy Gábor, 1887—93 Schrőder György, 1894—től Rockenstein Nándor. Gádor.

Gara már III. Endre király idejében plébánia volt, a ki Garát „cum ecclesia“, tehát a hozzátartozó kegyúri joggal együtt Keme fia Kelemen és Poch fia Mihálynak adományozta. Szomszédságában feküdt az 1526 után eltűnt *Aranyán* plébánia. Első temploma vályogból volt, nádfedéllel. Mostani templomát *Grassalkovich* herczeg építtette 1780-ban Szent László tiszteletére 34×14 m terjedelemmel. Földesura és kegyura 1750-től Grassalkovich herczeg volt. 1871-ben a község megváltotta s a birtokkal a kegyúri jogot is átvette, melyet ő felsége 1877-ben 3843. sz. a. hivatalosan is a hitközségre ruházott. Az autonóm hitközség megválasztott képviselői útján hármas érseki jelölés mellett gyakorolja a plébánosválasztást. A lelkészkedést a török idő alatt a bajai ferencziek végezték, 1735-ig szintén a bajai illír plébánia filiálisa. Plébániáját 1735-ben szervezték, 1804-ig csak mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyvei 1735-től kezdve vannak. A hívek száma 1781-ben 1149, 1908-ban 4130. *Adminisztrátorok*: 1735—38 Knezovits Antal, 1738—48 Pasztorcsics Miklós, 1748 Norsich Imre, 1754—57 Miatovics György, 1758—73 Haller Péter, 1774—82 Ikotits Bazil, 1782—90 Herczeg Antal, 1791—1800 Szentiványszky Maximilián, 1801—03 Miletics Márton. *Plébánosok*: 1804—47 Simonyi Elek, 1848—63 Kirschbaum András, 1864—74 Fontányi Alajos, 1875—77 Mezey Ignácz, 1878—1906 Ribovicz András. 1807-től Baszler István. Gara.

Herczegszántó. Szántó néven már Szent István korában kápolnája s így Herczegszántó.

lelkésze is volt. Szent István Szántót kápolnájával együtt a veszprémvölgyi apáczaknak adományozta. Plébánosát 1453-ban *Herczeg* Rafael érsek említi egy levelében. A szerbek elköltözése után 1649-ben már bunyeváczok lakják, a mely évben *Ibrissimovics* Marin belgrádi püspök itt bérmált. A lelkészkedést a török idő alatt a ferenczrendűek végezték, 1526 előtti templomát a hívek a török kormány engedelmével restaurálták s még a török idő után is 1752-ig használták. Mária Mennybemenetele czímére volt felszentelve. Mostani templomát a kincstár mint kegyúr építtette 1752-ben 30×14 m térfogattal szintén Mária Menybemenetele tiszteletére. Plébániáját 1715-ben szervezték Béreg és Kolluth filiálisokkal; 1748-ig P. Slosits Szerafin adminisztrálta mint helyi káplán, 1749-től rendes plébánosa van. Anyakönyvei 1715-től vannak. Ma filiálisa Rasztina, az 1526 után eltünt *Haraszti* plébánia. A hívek száma 1781-ben 1714, 1908-ban 2273. *Plébánosai* : 1749—51 Norich Imre, 1752—62 Szikora János, 1763—71 Jagotits István, 1772—79 Tamási György, 1780—99 Pinkovics János, 1800—1823 Darásy Antal, 1824—42 Zombory János, 1843—60 Orlováez József, 1861—85 Jerkovics Károly, 1887—92 Holecskay János, 1893—96 Bátory János, 1897-től Czár András.

Körtés. *Körtés.* 1526 előtt Körtvélyes, de plébániájáról ez időből adat nincsen. Első templomát a hívek építették vályogból, nádtetővel, 20×10 m térfogattal, tornya nem volt. Ez 1818-ig volt használatban, midőn a kincstár mint kegyúr a mostani templomot építette 27·5×11·25 m térfogattal. 1768-tól 1786-ig Gákova (Gádor) filiálisa. Plébániáját 1786-ban szervezték, 1786—1790-ig mint helyi káplánságot, 1791-től 1825-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyveit 1785-től vezetik. A hívek száma 1781-ben 581, 1908-ban 945. *Helyi káplánok* : 1786—88 Blovszky András, 1789-ben Visznyovszky György, 1790-ben Diviakovits Mihály. *Adminisztrátorok* : 1791—1804 Diviakovics Mihály, 1804—11 Wolff Lukács, 1812—25 Höltzer András. *Plébánosok* : 1825—27 Höltzer András 1828—50 Domsits Antal, 1851—52 Kremzer István, 1853—54 Ullics József, 1855—65 Hirt Mihály, 1866—70 Weisz Mihály, 1871—89 Szeifert Pál, 1890—96 Fuchs József, 1897-től Tillinger György.

Küllőd. *Küllőd.* 1526 előtti plébániáját *Herczeg* Rafael érsek említi 1453. évi levelében. A plébánia területén 1526-ig Szent Ferencz rendű kolostor volt, a mely a küllődi békevárban állott. *Ibrissimovics* püspök 1649-ben Kolluton, a mely névre Küllődöt változtatták lakosai, 20 kath. bunyevácz családot talált. 1526 előtti templomának falai 1754-ben még állottak. Körülötte volt ez időben a temető. 1724-től vesszőből font viskó szolgált imaházúl, 1754-ben *Jagodits* Imre, akkori adminisztrátor az 1526 előtti templomot, melynek falai még épen állottak, ismét restauráltatta s fatoronynyal látta el. E templom 1825-ig volt használatban, midőn a kincstár, mint kegyúr, azt kibővíttette. A lelkészkedést a török idő alatt és azután is 1748-ig a bajai ferencziek végezték. 1749—54-ig Szántova filiálisa, 1754—66-ig pedig Béreg filiálisa volt. A béregi káplán végezte a lelkészi teendőket, s Kolluthon lakott, mint helyi káplán. 1762-ben filiálták s adminisztratura lett, 1772-től van rendes plébánosa. Anyakönyveit 1754-től vezetik. A hívek száma 1781-ben 1397, 1908-ban 2748. *Helyi káplánok* : 1754—55 Jagodits István, 1755—57 Polyák Márton, 1757—58 Haller Péter, 1761-ig Szloboda Mátyás. *Adminisztrátor* : 1762—72-ig Szloboda Mátyás. *Plébánosok* : 1772—82 Prucker Ádám, 1782—89 Sétáló Gábor, 1791—1810 Pauli György, 1811—16 Wolff Lukács, 1817—37 Szuhányi Ferencz, 1838—52 Udovicsics Miklós, 1853—60 Simonovics József, 1861—78 Barakovics Ferencz, 1879—81 Breinfolk Mihály, 1882—98 Brihacsek János, 1899—1903 Reiheld Károly, 1904-től Stelzer András.

Regőcze. *Regőcze*, a mongoljárás előtt Reg-Szent-Márton néven plébánia és a hayszent-lőrinczi káptalan birtoka volt. A mai község melletti Klisza nevű dombon 1768-ban temploma romjai még megvoltak s itt XII. századbeli pénzeket is találtak. Plébániáját ezután már nem említik. Földesura és kegyura 1801 óta a Rigiczai *Kovács* család, a mely a német telepeseket hozta ide. A kegyúr az ideiglenes imaház helyébe 1817-ben templomot építtetett, a melyet 1878-ban restaurálták. Miután a kegyúri alap a templom restaurálására nem volt elég erős, azt az érseki hatóság eszközöltette, minek következtében a kegyúri jog is kérdésessé vált. A birtokos család *Haynald* Lajos érsekkel 1880-ban 1930. sz. a. egyezséget kötött, mely szerint a plébános bemutatását ezentúl a Kovács család az érseki hatósággal felváltva fogja gyakorolni hármas érseki jelölés mellett s a kegyúri

terheket is felerészben fogják viselni. A plébániát 1804-ben szervezték, 1820-ig adminisztratúra volt. Anyakönyvei 1804-től vannak. A hívek száma 1804-ben 875, 1908-ban 3450. *Adminisztrátorok:* 1804—06 Höltzer András, 1807—13 Hubáczy Pál, 1814—19 Bosnyák Miklós. *Plébánosok:* 1820—52 Schirel János, 1853—57 Auth György, 1858—80 Sámuel Ferencz, 1881-től Maison Mihály.

A bácsi főesperesség zombori alesperesi kerületéhez a következő plébániák tartoznak:

Bácskertes, az 1526 előtti Hetes falu határában keletkezett új község. Plébániáját 1754-ben szervezték. Első temploma vert falból volt nádtetővel, melyet 1808-ig használtak. Térfogata 18×6 m volt. Mostani templomát a kincstár, mint kegyúr, 1808-ban építtette Szent Anna tiszteletére, Térfogata 33·25×14 m. Anyakönyveit 1754-től vezetik. A hívek száma 1781-ben 1392, 1908-ban 3800. *Adminisztrátorok:* 1754—58 Nádaskay Mihály, 1758—60 Boroviák András, 1760—75 Benedek Ferencz, 1776—82 Kovács György, 1783—90 Babindák István, 1792—1806 Olasz József, 1807—31 Romsits Mihály. 1832—42 Nagy Elek, 1843—47 Sinkay Márton, 1848—54 Vörös Lázár, 1855—77 Csepelei István, 1879—92 Kovács Kálmán, 1893—1903 Lajthay János, 1904-től Kürtösy Antal. Bácskertes.

Bezdán. 1740-ben telepítette a kincstár Tolna, Baranya és Somogy vármegyékből kath. magyarokkal, a kikhez 1763-ban cseheket is hozott. Plébániáját 1743-ban szervezték. Isteni tisztelet helyéül 1755-ig vesszőből font viskó szolgált. Első templomát 1755-ben a kincstár, mint kegyúr, építette 28×10 m térfogattal. Ez 1846-ig volt használatban, a mely évben a mostani templom épült Szent Simon és Júdás apostolok tiszteletére. Térfogata 43·5×21·75 m. Anyakönyvei 1740 óta vannak. A hívek száma 1781-ben 2421, 1908-ban 8742. *Adminisztrátorok:* 1743—52 Házi Pál, 1752—60 Kapitány Mátyás, 1760—63 Boroviák András, 1764—75 Petrás János, 1775—84 Bajalits Antal. *Plébánosok:* 1786—1808 Újváry Dániel, 1810—19 Katonszky György, 1820—39 Végh Imre, 1840—80 Volvácz György, 1881-től Meszner István. Bezdán.

Csonoplya, 1526 előtt Csomokla; plébániájáról ez időből adat nincsen. A falut 1752-ben a kincstár újra telepítette magyar és bunyevácz kath. családokkal. 1752-ig egy ferenczrendű gondozta a híveket. 1752-től 1760-ig Nemes-Militics filiálisa. Plébániáját 1761-ben szervezték, de 1774-ig csak mint adminisztratúrát töltötték be. Első kis templomát tégláből, nádtetővel 1760-ban a hívek építették, a mely 1818-ig volt használatban. A mostanit a kincstár építette 1819-ben 44×12 m térfogattal, Mindszentek tiszteletére. Anyakönyveit 1762-től vezetik. A hívek száma 1781-ben 1718, 1908-ban 5619. *Adminisztrátorok:* 1761—62 Jerkovits István, 1762—1774 Gál Ferencz. *Plébánosok:* 1774—84 Gál Ferencz 1785—89 Kis Ferencz, 1789—1800 Torner Ferencz, 1801—10 Hegyes József, 1811—25 Pauli György, 1826—36 Simkovich Mihály, 1837—53 Klassanovits Marián, 1855—63 Bedics István, 1864—75 Volarics György, 1876—94 Mayer Ferdinánd, 1895-től Kuts András. Csonoplya.

Kerény (Kernyája). 1763-ban telepített német község, 1767-ig Nemes-Militics filiálisa. Plébániáját 1767-ben szervezték, a mely időtől anyakönyvei is vannak. Első templomát vert falból, nádtetővel, 20×6 m térfogattal, 1766-ban a hívek építették. Ez 1797-ig volt használatban, a mely évben a kincstár, mint kegyúr a mostani templomot építtette. Térfogata 45×15 m. A hívek száma 1781-ben 1147—1908-ban 4809. *Adminisztrátor:* 1767—73 P. Mayer János. *Plébánosok:* 1774—90 Ross István, 1791—95 Mátyás György, 1796—1811 Grumbier János, 1813—17 Holtzer András, 1818—19 Göttinger Ignácz, 1820—50 Weixelbaum Ignácz, 1852—74 Hümpfner András, 1875—89 Inglückhoffer Károly, 1890-től Schauer Ferencz. Kerény.

Monostorszeg. 1526 előtti neve Bodrog-Monostor, vagy csak Monostor. Apátsági hely volt. Mellette feküdt az 1526 után eltűnt *Bodrog* városa s megyei székhely, melynek plébániáját már 1198-ban említik. Monostor apátsága 1526 után elpusztúlt, de a község tovább is fennmaradt. *Ibrissimovics* püspök 1649-ben itt 20 bunyevácz kath. házat talált. A híveket a török idő alatt és után is a boszniai ferencziek gondozták 1722-ig, a mely évben plébániáját szervezték s annak vezetését az érsek is a bácsi ferencziekre bízta, kik helyben lakván, azt mint helyi káplánok adminisztrálták 1769-ig, midőn a plébániát világi papoknak adták át. 1809-ig adminisztratúra, ezután rendes plébánosai vannak. Isteni tisztelet Monostorszeg.

helyéül 1722-tol 1752-ig sövényből font kápolna szolgált. Templomát 1752-ben a kinestár, mint kegyúr, építtette 54·5×24·75 m térfogattal Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére. A hívek száma 1784-ben 1168, 1908-ban 5385. *Helyi káplánok:* 1722—51 P. Jeromity István, 1752—61 P. Dexevits Antal, 1762—69 P. Gyurits Ferencz. *Adminisztrátorok:* 1769—89 Polyák Márton, 1791—1809 Mihályevits Pál. *Plébánosok:* 1810—17 Bosnyák József, 1819—42 Vertolits Mihály, 1843—51 Almásy József, 1852—69 Polyákovits Fülöp, 1870—74 Gromilovits Ferdinánd, 1880—84 Pálity János, 1885-től Nagy Béla.

Nemesmilitics. *Nemesmilitics.* A török idő alatt Militics néven puszta volt. Első templomát vert falból, nádtetővel, a hívek építették 1752-ben s ez 1818-ig volt használatban, a midőn a hitközség mint kegyúr a mostani templomot építtette, a melyet 1842-ben restaurálták. Térfogata 47·75×16·25 m. Plébániáját Csonoplya filiálissal 1752-ben szervezték, a mely évtől anyakönyvei is vannak. A kegyúri jogot a kath. hitközség szabad választás mellett kezdettől fogva gyakorolta, a plébániát azonban az érseki hatóság a templom felépítéséig, 1818-ig, csak mint adminisztratúrát töltötte be. A hívek száma 1780-ban 1028, 1908-ben 3619. *Adminisztrátorok:* 1752—73 Firán Márton, 1774—80 Radits Péter, 1781—89 Mihályevits Pál, 1790—94 Hári János, 1795—1820 Bosnyák György. *Plébánosok:* 1821—51 Polyákovits Fülöp, 1852—64 Volarits György, 1865—89 Szécsényi Jenő, 1890-től Vidákovits Pál.

Őrszállás. *Őrszállás* (1904-ig Sztanisits). 1781-ben német telepesekből alakúlt. Első kis templomát 1782-ben vert falból, nádtetővel, a hívek építették. 1818-ban építette báró *Rédl* kegyúr a mostani szép és nagy templomot 45×20 m térfogattal. Plébániáját 1788-ban szervezték, a mely időtől anyakönyvei is vannak. 1816-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Kegyura a báró Rasztinai *Rédl* család. A hívek száma 1803-ban 1401, 1908-ban 6180. *Adminisztrátorok:* 1788—91 Sétáló Gábor, 1792—96 Grumbier János, 1797—1804 Rossics Frigyes, 1805—15 Vass Ferencz. *Plébánosok:* 1816—33 Vass Ferencz, 1834—38 Jung János, 1840—57 Hauszenplasz József, 1858—88 Goldscharek József, 1889-től Hümpfner Alajos.

Zombor. *Zombor,* 1526 előtt Czobor-Szent-Mihály. 1473 óta a Domonkos rendűeknek itt kolostoruk volt, kiket Czobor János hozott ide. A plébánia temploma a várban állott s a Bold. Szűz tiszteletére volt felszentelve. Kegyura a *Czobor* család volt. Plébánosa 1497-ben János. 1574-ben a község már Zombor néven szerepel, mely nevet a Czobor név törökös elferdítéséből kapta. *Ibrissimovics* püspök 1649-ben tett bérmaútján itt 30 kath. bunyevácz házat talált, de templomuk nem volt. 1747-ben Zombort szabad kir. várossá emelték és szabadalmi levelével a plébánia kegyúri jogát is megkapta. A patronátusi jogot a városi képviselőtestület katholikus tagjai gyakorolják s a plébánost a folyamodók közűl szabadon választják. 1891-től az autonóm hitközség egyházi ügyeit a minisztériumtól jóváhagyott alapszabályok szerint gyakorolja. A török idő után közvetetlenűl a ferencieknek itt kápolnájuk volt, mely a sánczon kívül állott. 1717-ben a mostani plébániatelken ugyanők kis templomot építettek török házak tégláiból; a mellette álló kis háromszobás ház volt a rezidencziájuk. 1743-ban építették a kolostorukat, 1752-ben pedig az eddigi kis templom helyébe nagyobb templomot kezdtek építeni, a mely 1771-ben készűlt el. A zombori plébániát 1711-ben szervezték s azt a ferencziek, kik a török idő alatt is gondozták a híveket, 1781-ig vezették. Plébánosa a mindenkori házfőnök volt, de plébánosi invesztitúrát nem kapott. 1781 november 1-én bízta az érseki hatóság a plébániát világi papra. Plébánia templomúl a temetőbeli Szent Rókus-kápolna szolgált. 1786-ban következett be a zombori ferenczrendű zárda szekularizácziója. 1786 julius 8-án törölte el II. József a konventet. Házukat vármegyeházúl rendelte, a templomot pedig a plébániának adta át. E templomon kívűl van a városnak másik szép, nagy temploma, a mely 1860—1903. között a hívek adakozásából, *Császka* György érseknek és a régi templom pénztárának a hozzájárulásával épült s 1904-ben Szent István király tiszteletére konszekrálták. A templomot még ez évben a karmelitáknak adták át, a kik melléje klastromot építettek. A plébánia anyakönyvei 1711-től vannak meg. A hívek száma 1781-ben 4081, 1908-ban 16,666. *Plébánosok:* 1781—85 Jagodits István, 1787—1806 Szlatkovits Mátyás, 1808—28 Wagner Ferencz, 1829—40 Kekezovits Antal, 1841—65 Kelle Ernő, 1867-től Fejér Gyula.

Városy Gyula dr. érsek.

Az apatini esperesi kerülethez a következő plébániák tartoznak:

Apatin. 1526 előtt Apáti néven már a XII. században említik. A XIV. századtól a kalocsai érsek volt a birtokosa és kegyura. 1401-ben János, 1467-ben Dénes a plébánosa. Nagyobb plébánia volt. 1520-ban Miklós, István és Ambrus nevű papok működtek itt, ezekből Ambrus oltáros pap volt. 1749-ben az apatini puszta telepítése alkalmával a kamara téglából építtetett templomot 36×8 m térfogattal; ez 1798-ig volt használatban, a midőn a Duna árja a templomot veszélyeztette. Ekkor a kincstár mint kegyúr a Dunától beljebb, Szűz Mária mennybemenetele tiszteletére, a mostani templomot építtette, a melyet 1854-ben restaurálták és 1898-ban díszesen kifestették. Térfogata 47·5×21 m. Plébániáját 1750-ben szervezték, anyakönyvet is ez évtől vezetnek. A hívek száma 1781-ben 2785, 1908-ban 13,685. *Plébánosai:* 1750—57 Mikos Jakab, 1758—90 Soldan Simon, 1791—99 Prucker Ádám, 1800—16 Gerstner Lénárd, 1817—31 Pachmayer Ferencz, 1832—55 Francsics János, 1856—69 Schreier János, 1870—83 Weisz Mihály, 1884—92. Puck István, 1893—1906. Stécz György, 1907-től Rechner Konrád. Apatin.

Bácsszentiván. Szent-Ivánt már 1361-ben említik. A plébánia kegyura a *Szentiványi* család volt. Első temploma vert falból, nádtetővel, 16×6 m térfogattal 1764-ben épült. Helyébe 1788-ban a kincstár mint kegyúr a mostani templomot építtette 45×15 m térfogattal Keresztelő Szent János tiszteletére. Plébániáját 1763-ban szervezték. 1773-ig azonban mint Apatin filiálisát, helyben lakó káplán vezette. 1777-ben anyaegyházzá lett, s mint adminisztratúrát töltötték be, 1798-tól van rendes plébánosa. Anyakönyvei 1763-tól vannak. A hívek száma 1781-ben 1556, 1908-ban 5327. *Helyi káplán:* 1763—1773 Sétáló Gábor. *Adminisztrátorok:* 1774—79 Zánóczky Ferencz, 1780—88 Bernolák József. *Plébánosok:* 1789—90 Bernolák József, 1792—1810 Miller Ferencz, 1811—28 Mayer Mátyás, 1829—40 Höltzer András, 1841—65 Wurmb Ferencz, 1866—77 Hipp Mihály, 1878—92 Rónay István, 1893—1901 Valihora Ágoston, 1902-től Flach István. Bácsszentiván.

Doroszló. Már 1332-ben említik a pápai tizedlajstromok mint plébániát. 1492-ben István nevű plébánosa volt. Szomszédságában volt *Bajkút* plébánia, az óbudai apáczák birtoka. Bajkút 1526 után eltűnt, de emlékét őrzi a Doroszló melletti Szentkút búcsújáró hely, a mely 1790-ben Bajkút néven, mint búcsújáró hely, ismét feléledt. 1526 előtti búcsújáró templomának romjai 1790-ben még állottak. Ide 1825-ben kápolna épült, a melyet 1874-ben díszesen restaurálták. Első ideiglenes imaháza kis viskó volt, helyébe 1765-ben vert falból nádtetővel kis templomot építettek, a mely 1800-ig volt használatban. Ez évben építtette a kincstár, mint kegyúr, a mostani templomot 30·25×11·5 m térfogattal Szent Imre herczeg tiszteletére. Plébániáját 1752-ben szervezték Új-Karavukova filiálissal, 1756-ig azonban még, mint Szonta filiálisát, a szontai káplán látta el. Ez évben lett anyaegyházzá, 1800-ig adminisztratúra, azután rendes plébánia. Anyakönyvei 1753-tól vannak. A hívek száma 1781-ben 1353, 1908-ban 2602. *Adminisztrátorok:* 1756—60 Benedek Ferencz, 1760—96 Gyuroska István, 1798—1805 Pinka Mihály. *Plébánosok:* 1808—25 Körmendi István, 1826—40 Zrinszky Ferencz, 1842—52 Sipos György, 1853—83 Torma József, 1884—88 Horváth Imre, 1889—1905. Garay József, 1906 óta Knézy Péter. Doroszló.

Gombos. 1526 előtt Boldogasszony-Teleke. Már 1390-ben plébánia volt. Templomának romjai még láthatók. Mellette feküdt *Kamarás*, melyet már 1198-ban mint plébániát és a kalocsai káptalan birtokát említenek. Később mindkettő birtokosa és kegyura a *Keresztúri* család. E két plébánia 1526 után eltűnt. Plébániáját 1756-ban szervezték, 1766-ig mint Doroszló filiálisát, innen adminisztrálta *Gyuroska* István doroszlói káplán. 1766-ban lett anyaegyházzá s 1773-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyvei 1766-tól vannak. A hívek száma 1781-ben 733, 1908-ban 2615. *Adminisztrátor:* 1766—71 Székely Ferencz. *Plébánosok:* 1776—1781 Kapczár Pál, 1782—97 Pinka Mihály, 1798—1803 Fudáts János, 1804—51. Esztergomi József. 1852—57. Zimmer Tamás, 1858—74. Mérey Fábián, 1875—85 Mohl György, 1886—1907 Sinkó Mihály, 1907-től Török Gyula. Gombos.

Militics. 1745-ben keletkezett szerb telepesekből. Határában feküdt az 1526-ban eltűnt *Csomafalva* plébánia; templomának romjai még láthatók. 1772-ben katholikus németeket is telepített ide a kincstár s ugyanez évben szervezte a Militics.

plébaniat is. Első temploma vert falból volt nádtetővel. 1811-ben építtette a kinestar, mint kegyur, mostani templomát Kereszt Feltalálása tiszteletére. Térfogata 42×16·25 m. Kálvária-kápolnája a Fájdalmas Szűz tiszteletére 1884-ben épült. 1772-tól 1786-ig mint Hódság filiálisát adminisztrálták. 1787-től 1798-ig helyi kaplanság, melyet egy bácsi ferenczrendű atya látott el. 1798-tól adminisztratúra. 1817-től plébánia. A hívek száma 1803-ban 1373, 1908-ban 4031. *Helyi káplán :* Martinov György. *Adminisztrátorok :* 1798—1800 Thuegnth Vencz l. 1801—12 Francsics János, 1813—17 Jaczkovics János. *Plébánosok :* 1817—29 Jaczkovics János, 1830—74 Éliásy Ferencz, 1875—96 Deim Lipót, 1897-től Nagel Máté.

Szilágyi. *Szilágyi.* 1899-ben települt kinestári területen. 1901-ig Bácsszentiván filialisa, azután adminisztratúra. Az isteni tiszteletet 1901-től az iskolában berendezett kápolnában tartották. 1905-ben épült a kinestár hozzájárulásával temploma Szent István király tiszteletére, térfogata 10×13·5 m. A kincstár az 1861. évi királyi határozat szerint a kegyuraságot nem vállalta el s így a kalocsai érsek, mint adminisztratúrát, szabadon tölti be. Anyakönyvei 1901-től vannak. A hívek számára 1782-ben 1235, 1908-ban 1560. *Adminisztrátorok :* 1901—1907 Bászler István, 1907-től Bálint György.

Szond. *Szond.* 1526 előtt Zond néven előkelő plébánia volt. Az óbudai Klarisszaapáczák kegyurasága alá tartozott, temploma Szent Lőrincz tiszteletére volt felszentelve. 1383-ban Benedek, 1400 előtt *Asszonyfalvi* Adorján, 1400-ban *Losonczy* Bálint, 1431-ben *Zondi* Péter, 1469-ben *Geréb* Bálint, 1485-ben *Mátéfi* János a plébános. A plébános mellett több oltáros pap is működött. 1483-ban Marton a Fábián és Sebestyén vértanúk oltárának igazgatója. Közvetetlen Zond, máskép Nagy-Zond mellett feküdt *Kis-Zond*, mely szintén plébánia volt. A török idő utáni első templomát 1718-ban a bácsi barátok építették fából, 3 oltára volt. Ez 1744-ig volt használatban, a midőn az 1526. előtti időből még romjaiban fennálló Szent Lőrincz templomát újra kiépíttette P. *Stupich* Ágoston akkori adminisztrátor. Térfogata 30×7 m volt. Ez idővel roskadozni kezdvén, 1807—12-ben a kincstár, mint kegyúr, a mai templomot építtette 36.25×17·25 m térfogattal. A lelkészkedést a török idő alatt s után is a bácsi barátok végezték. Plébániáját 1718-ban szervezték, melyet 1770-ig a bácsi barátok, mint adminisztrátorok vezettek. 1771-től világi pap az adminisztrátora. 1782-től plébánia. Anyakönyvei 1718-tól vannak. A hívek száma 1762-ben 1132, 1908-ban 5716. *Adminisztrátorok :* 1731—48-ig P. Momcsilovics Márk, 1745—71 P. Stupich Ágoston. 1771—81 Jagodits István. *Plébánosok* : 1782—1822 Villov István. 1823—30 Almásy József, 1830—47 Kollarovich András, 1848—63 Parchetich József, 1864—87 Pletikoszits Sándor, 1888-tól Parchetich Józs. f.

A bácsi alesperesi kerülethez a következő plébániák tartoznak :

Bács. *Bács*, 1526 előtt a kalocsai érsek bácsi székhelye volt. 1526 előtti plébániatemploma Szent Miklós tiszteletére volt felszentelve. A ferenczieknek 1301-től van itt kolostoruk. Templomuk a XIII. században épült. *Ibrissimovics* püspök 1649 évi bérmaútján itt 180-at bérmált. 1687-ben a Boszniából betelepülő sokaczokkal boszniai ferenczrendiek is érkeztek, kik a török idő alatt elnéptelenedett bácsi zárdát ismét életre keltették. 1764-ben az érsek az itt lakó szerbeket Déronypusztára, a tótokat pedig a Derzsa és Nagy-Bancsa területéből telepített Bács-Újfalura tette át, a sokacz és magyar őslakókhoz pedig a várdombon német iparosokat telepített. Bács körül feküdtek : *Nagybancsa*, *Mindszent*, *Machal* és *Garé* plébániák, továbbá a derzsi és félegyházi prépostság, a melyek 1526 után eltűntek. Plébánia templomul 1766-ig a ferencziek temploma szolgált. Ez évben a plébánia világi papokra bízatván, egy sövénykápolna szolgált plébániatemplomul, a melyben azelőtt a szerbek tartották isteni tiszteletüket. Mostani templomát a kalocsai érsek, mint kegyúr, építtette 1773—80-ig Szent Pál tiszteletére 50·5×20·25 m. térfogattal ; 1838-ban restaurálták. A Dunabökény felé vezető úton a Mosztonga mellett áll Szent Antal kápolnája, mely az 1526. előtti időkből származik. 1770-től eremita gondozásra volt bízva. Mint búcsújáróhelyet, Szent Antal napján a környék hívei sűrűn látogatják. A kálvárián 1830-ban *Klobusitzky* érsek építtetett kápolnát, melyet a hívek 1863-ban restauráltattak. A hívek lelki gondozását a török idő alatt és után is a boszniai barátok végezték 1766-ig, a midőn a plébániát világi papoknak adták át, azt azonban 1780-ig két

helyi káplán vezette ; 1781-től plébánia. Az anyakönyveket a ferencziek 1713-ban kezdték vezetni. *Helyi káplánok:* 1766-ban Ránits István és Ikotits Bazil, 1761—71 Tamás György, 1767—69 Ikotits Bazil, 1771—78 Mihalyevits Pál, 1775—81 Vilov István, 1770—75 Kováts György, 1775—81 Pinka Mihály, 1774—80 Erdélyi István, 1781-ben Firán Miklós. *Plébánosok* : 1782—99 Gaslevits Ferencz, 1800—03 Potegits József, 1804—13 Bednanits Pál, 1814—19 Polareczki Bálint, 1850—55 Terszkics Mátyás, 1856—60 Samanovics István, 1861—89 Balog György, 1890—1901 Garay Károly, 1902-től Evetovics János.

Bácsordas. A török idő alatt szerbek lakták, 1755-ben magyarok, 1764-ben pedig németek telepedtek ide. Imaházuk 1764-től sövényből font viskó volt. 1766-ban a hívek téglából kis templomocskát építettek, mely 1785-ig volt használatban. Ez évben építtette a kincstár mint kegyúr a mostani templomot Szent Márton tiszteletére 35×12 m térfogattal. Plébániáját 1766-ban szervezték ; azonban 1772-ig, mint Doroszló filiálisát, a doroszlói káplán látta el. 1773-tól adminisztratúra, 1781-től plébánia, anyakönyvei 1773-tól vannak. A hívek száma 1781-ben 1142, 1908-ban 3904. *Adminisztrátorok:* 1773—81 Villov István, 1782—88 Müller Ferencz, 1789—97 Blovszky András, 1789—1810 Széger József, 1811—43 Feszl Mihály. 1844—53 Mihálovics József, 1855—74 Demerácz János, 1875—1890 Thum Adolf, 1891-től Turnovszky Rudolf. Bácsordas.

Bácsújfalu. Az 1526 után eltűnt Nagy-Bancsa, Dersa és Szelencse puszta területén 1758-ban a Kulpinból, 1764-ben a Bácsból elbocsátott tót lutheránus telepesekből *Batthyány* József érsek telepítette. Ezekből a legtöbb 1770-ben elköltözött s helyüket 124 kath. magyar család foglalta el. 1789-ig Bács filiálisa, 1817-ig adminisztratúra, 1818-tól plébánia. Első temploma 1767-ben vert falból épült, fatoronynyal, 12×5 m terjedelemben, mostani templomát a kalocsai érsek, mint kegyúr, építette az 1791—97. években a Szentháromság tiszteletére 29×11 m térfogattal. Ez 1886-ban leégett, de újra felépítették. A hívek száma 1803-ban 860, 1908-ban 1536. *Adminisztrátorok :* 1789—91 Tóth János, 1792—93 Bőjtös János, 1794—1808 Chalupkai József, 1809—17 Honkó János, 1818—36 Ferencsik István, 1837—43 Rohács Imre, 1844—50 Rajczi József, 1851—73 Pessávi József, 1875—902 Mladoniczky Vincze, 1902-től Eördögh Elemér. Bácsújfalu.

Bácsújlak (1904-ig Novoszello). Földesura *Zuana* József által telepített német község. Mellette feküdt az 1526 előtti Szent-Lőrincz plébánia, a mely még 1720-ban lakott hely és Bács filiálisa volt, Novoszello telepítésével azonban megszűnt. Bácsújlakon isteni tisztelet helyéül 1734—58-ig vesszőből font viskó szolgált. 1758-ban építette a község az első templomot fatoronynyal s 18×7 m térfogattal, a mely 1826-ig volt használatban. Ez évben építette a község a mostani templomot Szent Anna tiszteletére 33×13·5 m térfogattal. A német telepítés előtt itt lakó sokaczok egyházilag Bácshoz tartoztak. A német telepesek részére a plébániát 1734-ben szervezték. 1809-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyvei 1724-től vannak. A hívek száma 1781-ben 671, 1908-ban 1668. *Adminisztrátorok :* 1734—36 Staudinger János, 1736—56 Bittermann György, 1756—67 Heckl Fülöp, 1768—71 Mezer János, 1772—76 Hampel András, 1776—82 Sétáló Gábor, 1783—90 Pauli György, 1791—1809 Korzsinek József. *Plébánosok :* 1810—11 Korzsinek József, 1812—49 Vukovits György, 1850—53 Joó Károly, 1854—68 Szemes József, 1869—87 Gritzmann János, 1888—1904 Kopping Péter, 1905—07 Pflatz Jakab, 1907-től Kindl Ferencz. Bácsújlak.

Dernye. 1764-ben *Batthyány* József érsek, mint kegyúr telepítette. A szerbekhez 1804-ben német telepesek csatlakoztak, a mely évben plébániáját is szervezték. 1814-ig Bács filiálisa, 1824-ig adminisztratúra. Anyakönyvei 1804-től vannak. A hívek száma 1803-ban 205, 1908-ban 996. *Adminisztrátor :* 1814—23 Kollarovits András. *Plébánosok :* 1824—41 Bonitas József, 1842—50 Krajacsics Benedek, 1851—63 Kreuzer István, 1864—74 Dreisziger János, 1875—77 Breinfolk József, 1878—95 Wiederkehr József, 1877 Jerger Konrád. Dernye.

Hódság. 1526 előtt Kéménd falu, melynek nevét a törökök Ocsakra változtatták. A törökök kivonúltával elpusztult. 1732-ben megint új telepes község ; 1756-ig szerbek lakták, midőn a kincstár ide kath. németeket telepített. Első temploma 1757-ben készült 30×8 m térfogattal ; a mostanit pedig 1768-ban a kincstár mint kegyúr építtette 55×19·75 m térfogattal, Szent Mihály arkangyal tiszteletére. A temetőben Szent Vendel kápolnája 1776-ban épült, 1891-ben restaurálták. 1756—59-ig a bácsi plébánia filiálisa volt ; 1759-től adminisztratúra, Hódság.

1783-tól plébánia. Anyakönyvei 1758-tól vannak. *Adminisztrátorok*: 1759—72 Prucker Ádam, 1772—81 Szloboda Mátyás. *Plébánosok*: 1782—96 Gerstner Lénárd, 1797—1804 Walter Szilveszter, 1806—09 Rózsa János, 1811—15 Széger József, 1816—38 Schwinghammer Ferencz, 1839—63 Österreicher Antal, 1864—93 Osztermayer József, 1894-től Fuchs József.

Palona.

Palona. 1526 előtt Alsó- és Felső-Palona, népes plébánia volt. A török idő után sokaczok telepedtek ide, a kiknek lelki gondozását a bácsi barátok intézték 1750-ig. Plébániáját 1756-ban szervezték Vajszka és Bogyán filiálisokkal; 1813-ig adminisztratúra. Istentisztelet helyéül 1812-ig sövényből font s betapasztott imaház szolgált. Mostani templomát 1813-ban a kincstár, mint kegyúr építtette Szent Jakab tiszteletére. Térfogata 37×12·5 m. Anyakönyvei 1756-tól vannak. A hívek száma 1781-ben 753, 1908-ban 1995. *Adminisztrátorok :* 1759—68 P. Bunyeváez Máté, 1769—74 Ikotits Bazil, 1774—81 Gaslevich Ferencz, 1782—96 Erdélyi István, 1797—1802 Zuffa Mátyás, 1805—07 Honkó János, 1808—13 Grabanits Alajos. *Plébánosok :* 1811—20 Grabanits Alajos, 1821—34 Tamási István 1837—55 Krajesics Imre, 1856—69 Pálich Márk, 1870—86 Hollenetz József, 1887—89 Peanics József, 1890—91 Parchetich András, 1892-től Firány József.

Vajszka.

Vajszka már 1332-ben plébánia volt. Tamás volt akkor a plébánosa. Közelében feküdt *Nagyég*, szintén már 1332-ben plébánia, és *Németi*. Ennek 1332-ben Miklós, 1488-ban Mihlály, 1522-ben János volt a plébánosa. Mindkét plébánia 1526 után eltünt. Vajszkát a török idő alatt szerbek lakták. Helyüket a bevándorló sokaczok foglalták el, kiknek lelki gondozását a bácsi barátok végezték. 1756-tól Plávna filiálisa. Plébániáját 1761-ben szervezték, Bogyán filiálissal, de 1786-ig még mint Plávna filiálisát adminisztrálták. 1878-től helyi káptalanság Bogyán filiálissal, 1812-től adminisztratúra, 1842-től plébánia. Kegyúra 1840-től a *Gromon* család. most *Hunyady* Mária grófnő, gróf *Széchenyi* Emil neje. Az uradalmi magtárban tartották meg az istenitiszteleteket, 1842-ben megépült a temploma 34×10 m. térfogattal. Anyakönyvet 1788-tól vezetnek. A hívek száma 1781-ben 441, 1908-ban 1937. *Helyi káplánok :* 1787—1809-ig P. Mihalyevits Fülöp, 1810—12 Mesztrovics András. *Adminisztrátorok :* 1812—27 Mesztrovics András, 1828—41 Nikolits János. *Plébánosok :* 1842—1850 Nikolits János, 1850—60 Balogh György, 1861—71 Sándor Eliás, 1872—77 Ribovicz András, 1878—93 Kuts András, 1894-től Tumbász István.

A palánkai alesperesi kerülethez a következő plébániák tartoznak :

Bácstóváros.

Bácstóváros. Plébániáját 1868-ban szervezték. Az isteni tiszteletet 1882-ig ideiglenes imaházban tartották, midőn a kincstár, mint kegyúr, templomot építtetett 23·75×11·25 m térfogattal Bor. Szent Károly tiszteletére. 1902-ig mint adminisztratúrát töltötték be. 1906 óta szervezett hitközség, jóváhagyott alapszabályokkal. *Adminisztrátorok :* 1868—76 Kovacsics Károly, 1878—1902 Vidákovich Miklós. *Plébános :* 1902-től Vidákovich Miklós.

Dunabökény.

Dunabökény. Buki és Böki néven már 1332-ben plébánia volt. Egyik plébánosa a huszita-tan követője lett, kinek holttestét *Marchiai* Jakab inkvizitor kiásatta s elrettentő példáúl elégettette. Birtokosai és a plébánia kegyurai a *Böki* család tagjai, 1448-ban *Zámboki* Pál, 1508-tól a *Sulyok* testvérek. *Ibrissimovics* püspök 1649. évi bérmaútján itt 428-at megbérmált. Ekkor 1526. előtti Ker. Szent János temploma még állott, romjai még 1733-ban is megvoltak. A lelkészkedést a boszniai barátok végezték. 1686-ban sokaczok is telepedtek ide, a kiknek lelki gondozását szintén a bácsi barátok végezték 1734-ig, midőn mint filiálist Novoszellohoz csatolták. 1751-ben szervezték a plébániáját Palánka filiálissal. 1788-ig mint adminisztratúrát töltötték be. 1762-ben az ideiglenes, viskószerű imaház helyett a kincstár templomot építtetett Ker. Szent János tiszteletére 21×9 m térfogattal. 1812-ben a Duna áradásaitól veszélyeztetett falut lakói kénytelenek voltak elhagyni s a Dunától beljebb épült a mai község, melynek templomát 1812-ben a kincstár építtette 34×12·75 m. térfogattal. Anyakönyveit 1751-től vezetik. A községen kívül a Duna felé vezető országúton az 1526 előtti Böki erődítménye helyén Szent Péter és Pál kápolnája áll. Az erődítményhez tartozott 1526 előtti kápolna alapjain épült 1760-ban. A kápolnát kezdetben eremita gondozta és pedig 1763-ban *Pirg* József, 1764-től pedig, azok megszűnéséig II. József alatt, *Novák* József. A hívek száma 1781-ben 1207, 1908-ban 3221. *Adminisztrátorok :* 1751-ben Csajkovits György, 1752-ben Ország Tamás, 1753—56

Pekarits András, 1757 Kurta Mihály, 1758—88 Mátyás György. *Plébánosok:* 1789—97 Kasztner János, 1798—1803 Szucsics Pál, 1866—34 Csajághy Pál, 1835—72 Lindenmajer József, 1873—89 Kleiner Adolf, 1890—93 Eichhorn Ferencz, 1894-től Kesztler Mátyás.

Dunacséb. Már a XV. században plébánia volt, 1493-ban György volt a plébánosa. A török idő után 1702-ben elpusztult Csardaklia falu helyén, 1802-ben akkori földesura: *Márffy* Lipót telepítette a mai Csébet. A *Márffy* család kihalván, 1809—28-ig *Polimperger* József bírta bérben, a ki a plébánia-templomot építtette 1829-ben Mária mennybemenetele tiszteletére 34·25×15·25 m térfogattal. Később a birtok a *Bezerédj* család tagjaira szállott, a kik a kegyúri jogot is gyakorolták. Az uradalom mai birtokosa s a hitközség kegyura *Dungyerszky* Lázár. Pébániáját 1802-ben szervezték, 1822-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyveit 1803-tól vezetik. A hívek száma 1803-ban 906, 1908-ban 1957. *Adminisztrátorok:* 1803—12 Jaczkovits János, 1813—23 Himmelberg Antal. *Plébánosok:* 1823—32 Himmelberg Antal, 1835—64 Schwerer János, 1865—1907 Werner Károly, 1907-től Jauch József. Dunacséb.

Palánka. 1526 előtt Pest, másképp Újlakpest. IV. Béla király már 1237-ben említi, mint plébániát a bélakúti apátság alapító-levelében. Kegyura ez az apátság volt, melynek ez alkalommal a király ajándékozta. 1483-ban Imre nevű plébánosa van. A három Palánkából alakult a régi Pest plébánia helyén a mai Palánka plébánia. Plébániáját 1755-ben szervezték, 1766-ig Bukin filiálisaként a bácsi barátok, mint helyi káplánok, vezették; a sedecimát a bukini plébános kapta. 1767-től 1796-ig adminisztratúra, 1797-től plébánia. Anyakönyvei 1755-től vannak. Isteni tisztelet helyéül 1761-ig a kincstári provizor lakásának a csardakjában (őrház) berendezett kápolna szolgált. A provizor-lakás 1761-ben, a Duna áradásai miatt, magasabb helyre tétetvén át, a provizor ez új házában kápolnát rendezett be, melyet 1765-ig használtak, a midőn a hívek a mai templom helyén vert falból, nádtetővel az első imaházat építették 18×7 m térfogattal; mennyezete nem volt, csak a szentélye volt bedeszkázva. Mellette harangláb állt két haranggal. Az egyik 42, a másik 24 fontos volt. Ezt az illoki barátok adták kölcsönbe, de később visszakérték. Ez a templom 1787-ben összedőlt, mire a kamarai jószágkormányzó a selyemfonó épületét engedte át imaháznak. 1787-ben építtette a kincstár, mint kegyúr, a mai templomot 34·25×15·25 m térfogattal. A kálvárián Jézus szíve kápolnája áll, a mely 1814-ben épült; 1844-ben nagyobbították. A temetőben 1889-ben épült Szent Rókus kápolnája. A hívek száma 1781-ben 506, 1803-ban 2075, 1908-ban 8345. *Helyi káplánok:* 1754-ben P. Roidl Máté, 1755-ben P. Muhr Justin, 1760 P. Luster Antal, 1764 P. Labacher György, 1765 P. Rubin Lőrincz. *Adminisztrátor:* 1766—96 P. Kneiszl János. *Plébánosok:* 1797—1825 Tering Gáspár, 1826—40 Hubáczy Pál, 1841—64 Szuknovich Jakab, 1866—93 Armbruszt Péter, 1894-től Schrőder György. Palánka.

Paripás (1904-ig Parabuty). 1767-ben keletkezett német telepes község. Ez évben szervezték plébániáját is, de 1784-ig mint Hódság filiálisát adminisztrálták. 1785—1792-ig helyi káplánság, 1793-tól adminisztratúra, 1818-tól plébánia. Első temploma, vert falból, 1785-ben épült, 1818-ban építtette a kincstár, mint kegyúr, a mostani templomot Nep. Szent János tiszteletére 43·5×15 m térfogattal. Anyakönyveit 1785-től vezetik. A hívek száma 1803-ban 1114, 1908-ban 3725. *Helyi káplánok:* 1785—86 Filkó József, 1787—92 P. Rozer Lázár. *Adminisztrátorok:* 1793—1803 Filkó József, 1804—5 Habányi János, 1806—16 Szuhányi Ferencz. *Plébánosok:* 1818—38 Volf Lukács, 1839—47 Lippert Ignácz, 1848—53 Zombori András, 1854—57 Joó Károly, 1858—86 Hoffmann Sebestyén, 1887—90 Gritzmann János, 1890—1907 Bauer György, 1908-tól Fiedler Lajos. Paripás.

Szépliget. 1526 előtt, mint a *Dobra* család birtoka, Dobra néven plébánia. A kincstár az 1764-ben telepített németek számára 1765-ben szervezte a plébániát, azonban 1776-ig mint helyi káplánságot vezették. 1771-től adminisztratúra, 1797-től plébánia. Első temploma 1764-ben épült, kis toronynyal, Szent Márton tiszteletére 20×7 m térfogattal; mostani templomát 1788-ban a kincstár építtette; 1853-ban restaurálták. Anyakönyvei 1798-tól vannak meg. A hívek száma 1781-ben 879, 1908-ban 2762. *Helyi káplán:* 1765—76. P. Roidl Máté. *Adminisztrátor:* 1777—89 Walter Szilveszter. *Plébánosok:* 1790—1802 Vielandt Mihály, 1804—12 Filkó József, 1813—32 Francsics János, 1833—42 Himmel- Szépliget.

berg Antal, 1843—58 Kirtanics Imre, 1859—63 Auth György, 1864—79 Petter István, 1880—94 Bizinger Konrád, 1894-től Dach Antal.

Wekerlefalva.
Wekerlefalva az 1526 előtti Kereki falu helyén terül el, melyhez Metkovics-puszta is csatlakozik. 1885-ben a kincstár telepítette. 1906-ig Szépliget filiálisa, 1907 óta adminisztratúra. Az isteni tiszteletet az iskolaházban berendezett kápolnában tartják. A kegyuraságot a kincstár nem vállalta el. A hívek száma 1908-ban 1119. *Adminisztrátor :* Weinert Péter.

Az újvidéki alesperesi kerülethez tartoznak a következő plébániák :

Csurog.
Csurog. Már 1332-ben említik, mint plébániát. 1526 után azonban a hívek elszéledvén, mint ilyen megszűnt. A községet a török idő alatt és után is szerbek lakták néhány katholikussal, a kiket 1804-ig Titelből, 1805—73-ig Zsablyáról gondoztak lelkileg. Magyar katholikusok 1873 után kezdtek ismét idetelepedni, kiknek száma egyre rohamosan szaporodik. Számukra a plébániát 1874-ben szervezték. Templomukat ez évben a kalocsai érsek építtette és 1899-ben kibővíttették. Térfogata 32·75×14·75 méter. Szent Lajos tiszteletére van felszentelve. Anyakönyvei 1874-től vannak. Kegyura a kir. kincstár. A hívek száma 1870-ben 68, 1874-ben 260, 1908-ban 2615. *Adminisztrátorok :* 1874—85 Nagy Béla, 1886-ban Mándics András, 1887 Szucsics Sándor, 1888—92 Zóni Fábián, 1893-tól Nagy Mátyás.

Futak.
Futak. 1526 előtt előkelő plébánia volt. Plébánia-temploma Szent Kozma és Dömjén tiszteletére volt felszentelve. Volt itt a ferenczrendűeknek is templomuk és kolostoruk. A plébánia és kolostor 1526. után elpusztult. Futak szomszédságában feküdtek : *Gímes-Egyház, Irpót,* ma Irmova-puszta, *Kölpi,* ma Kölpény, *Szent-Péter,* ma Petrőcz, *Almás-Szent-György,* ma Gyurgyevo és *Puszta-Egyház.* 1526. után eltűnt plébániák. Ma e helységeket lutheránusok és szerbek lakják. Futakon 1743-ban néhány kath. német család telepedett le, a melyek részére Petrovácz filiálissal szervezték a plébániát. Az isteni tiszteletet 1743-ban a plébánialak egyik, kápolnává berendezett, szobájában tartották. 1747-ben építettek a hívek tapasztott sövényből kis kápolnát, mely 1761-ben összedőlt, mire ismét a plébánia egyik helyiségében tartották az istentiszteletet. 1774-ben gróf *Hadik* Futak község tőszomszédságában elszászi németekből új telepet alapított, a mely Új-Futak nevet nyert. Mint a község kegyura, azonnal megkezdette a templom építését, a melyet 1776-ban befejeztek s a Szentháromság tiszteletére fölszenteltek. Térfogata 29×14 m volt. A plébániát Ófutakról ide helyezték át. Földbirtokosa és kegyura 1769—90-ig a gróf *Hadik* család. Utódja 1801—1860-ig a *Brunszwick* család és 1866-tól a hitbuzgalmáról és nagylelkű áldozatkészségéről híres gróf *Chotek* család. Ez a Szent Háromság-templom helyére Jézus Szent Szivének tiszteletére egy 52 m hosszhajóval és 35 m keresztshajóval bíró gyönyörű gót-stílű templomot építtetett, melyet 1908 október 4-én szenteltek föl. Anyakönyvei 1749-től vannak. A hívek száma 1781-ben 1395, 1908-ban 5647. *Adminisztrátorok :* 1749—52 Kapitány Mátyás, 1752—54 Házi Pál, 1755—56 Benedek Ferencz, 1757—68 Pekarik Ádám, 1796—99 Vojnits Béla, 1806—1801 Thueguth Venczel, 1802—3 Tejfelesy István. *Plébánosok :* 1804—29 Rein Jakab, 1830—54 Werner Mihály, 1855—71 Bende Imre, 1872—1908 Eigl József, 1909-től Eördögh Elemér. Ottómajor filiálisán 1903-ban helyi káplánságot szerveztek. Templomát 1903-ban a kegyúr : gróf *Chotek* Rudolf építtette 29×11 m térfogattal, Mária mennybemenetele tiszteletére.

Mozsor.
Mozsor, azelőtt Dunagárdony, Sajkáslak és Tündéressel, mint filiális, a titeli plébániához tartozott. 1899 óta adminisztratúra. Az istentiszteletet az iskolaházban berendezett kápolnában tartják. Sajkáslak filiálisán 1900-ban kápolna épült. A hívek száma 1908-ban 945. *Adminisztrátorok :* 1899—1904 Eper Ádám, 1905—1908-ig Kilbertus Mihály, 1908-tól Berecz Kálmán.

Ókér.
Ókér. Kér néven már 1526 előtt megvolt, de mint plébániát ez időben nem említik. Az 1702-ban már itt lakó szerbekhez 1786-ban a kincstár lutheránus németeket telepített, a kikhez az idők folyamán kath. magyarok is csatlakoztak. 1791-ig Kula filiálisa, plébániáját 1791-ben szervezték Kuczura filiálissal, 1818-ig csak mint adminisztratúrát töltötték be. 1820-tól plébánia. Első temploma 1791-ben vert falból épült 14×5 m térfogattal. Helyébe 1816-ban a kincstár, mint kegyúr, a mostani templomot építtette 26·25×11·5 m térfogattal Mihály arkangyal tiszteletére. Ma filiálisai Kiskér, Sóvé és Kölpény. A hívek száma 1803-ban 508, 1908-ban 621. *Adminisztrátorok* : 1791—1800. P. Gáll Eleazár,

1801—09 Markovics János, 1810—11 Róka András, 1812—15 Vrana István, 1816—19 Stepanits Ferencz. *Plébánosok :* 1820—32 Szabó György, 1833—46 Tamásy László, 1847—51 Csepela István, 1852—78 Szecskay István, 1880—92 Lajthay János, 1893-tól Futó Ferencz.

Temerin. Temeri, máskép Csömöri néven már 1332-ben plébánia. Ez évben Lőrincz nevű plébánosa volt. Határában feküdt az 1526 utáni eltűnt *Alpár* plébánia. 1796-ban a szerbek Temerinből elköltöztek s helyükbe Nógrád, Pest és Bács vármegyéből kath. magyarok telepedtek. Plébániáját czek számára 1783-ban szervezték. 1786-ig Újvidék filiálisaként adminisztrálták. 1786-tól adminisztratúra 1804-től plébánia. Földesura és kegyura 1796-tól a Széchen család, 1870-től a *Fernbach* család. Ideiglenes temploma helyébe gróf *Széchen* Sándor 1804-ben nagyobbat építtetett. Ez 1848-ban leégett s 1853-ban a vallásalapból restaurálták. Térfogata 37×12 m. Anyakönyvei 1856-tól vannak meg, az 1848 előttiek ez évben elégtek. A hívek száma 1803-ban 3982, 1908-ban 10432. *Adminisztrátorok :* 1786—99 Sáfár József, 1799—1804 Csupor Mihály. *Plébánosok :* 1864—20 Csupor Mihály, 1821—38 Gőbel Ferencz, 1839—76 Novák Antal, 1878—94 Zittl Róbert, 1895-től Mihalovits András. Temerin.

Tiszakálmánfalva, az 1526 előtti Kisdi-Vásárhely város és plébánia határában 1884-ben alakúlt kincstári telepes község. Plébániáját 1889-ben szervezték Káty és Kabol filiálisokkal. A kegyuraságot a kincstár nem vállalta el, azért mint adminisztratúrát töltik be. Az isteni tiszteletet ideiglenesen az iskolában berendezett kápolnában tartották. Temploma 1908-ban épült a kalocsai érsek költségén. Anyakönyvei 1889-től vannak. A hívek száma 1908-ban 1004. *Adminisztrátorok :* 1889—1905 Nespoly János, 1905-től Milla Imre. Tiszakálmánfalva.

Titel. Már 1165-ben plébánia volt, a mely évben István, a titeli plébánia káplánja, a királyné káplánja is. A plébániát a titeli káptalan tagjai látták el. 1526 után Titel káptalana és plébániája is elpusztúlt. 1763-ban a csajkás-kerület főhelye, s evvel magyar katholikusokkal népesedett be. Első templomát Mária Terézia királyné építtette kis fatoronynyal 12×5 m térfogattal. 1812-ben Ferencz király a mostani templomot építtette. 25×10 m térfogattal, a Havi Boldogasszony tiszteletére. 1769-ig Újvidék filiálisa, 1770-től helyi káplánság, 1778-tól adminisztratúra, 1812-től plébánia. Anyakönyvei 1769-től vannak. A hívek száma 1803-ban 427, 1908-ban 1899. *Helyi káplánok :* 1770—89-ig P. Keffer Döme, 1789—97-ig P. Angermann János. *Adminisztrátor :* 1899—1811 Tarlósy János. *Plébánosok :* 1812—15 Polareczky Bálint, 1816—24 Hubáczy Pál, 1825—47 Bonitas Jakab, 1848—51 Árendás János, 1852—53 Wallner Ulrik, 1854—58 Sámuel Ferencz, 1859—71 Vugrács Antal, 1872—87 Peanich József, 1888-tól Kirschbaum Lajos. Titel.

Újvidék. A török kiűzetése után keletkezett a pétervároadi sáncz (Petrovaradinum in fossato) helyén. Sokacz és német híveit eleinte a pétervároadi barátok gondozták. Plébániáját 1717-ben szervezték, midőn a pozserováczi béke után lakossága ismét megszaporodott. 1738—39-ben ismét nagyobb számmal német kath. családok telepedtek ide a belgrádi vizivárosból, minek következtében a kath. hitközség virágzásnak indult. 1733-ban Futak volt a filiálisa s idővel a szomszédközségek is benépesedvén, 1767-ben Temerin, Káty, Kovil, Titel, Vilovo tartoztak hozzá mint filiálisok. Újvidék 1748-ban szabad királyi város lett s a hitközség a kegyúri jogot is átvette. Kezdetben a városi képviselet kath. tagjai képviselték az autonóm hitközséget, 1868-ban azonban az autonóm hitközség alapszabályokat nyert, melyeket a kormány még ez év november 4-én jóváhagyott. Ezek szerint a hitközség a pátronátus minden jogát a városi képviselőtestülettől függetlenűl gyakorolja megválasztott 50 hitközségi képviselője útján. Ezek választják a plébánost is, szabadon valamennyi pályázó közűl, és kezelik az egyházi vagyont. A hitközség első imaháza, vályogból, 1710 körűl épült, 1733-ban már düledezett. Ez évben épített a város új templomot 25×10 m térfogattal, mely 1750-ben leégett és a hitközség ismét felépíttette. Ez 1891-ig volt használatban, midőn a hitközség lebontatta, s helyébe 1892-ben szép gótstílű templomot építtetett, 51×21·5 m térfogattal, melyet 1895-ben konszekráltak. Ennek teteje 1905-ben leégett, s a hitközség díszesen restauráltatta. A plébánia területén négy kápolna állt. A kálvárián Jézus kínszenvedése tiszteletére ; Szent Rókus kápolnája 19·25×8 m térfogattal, mely a rókusi városrész helyi káplánságának temploma ; a temetőben Nep. Szent János és Szent Erzsébet kápolnája. Újvidék Újvidék.

határában feküdtek az 1526 után eltünt következő plébániák: *Vaskapu*, melynek már 1332-ben két plébániája volt. Ez évben Pál és Tamás a plébánosai; 1495-ben Ábrahám Benedek plébánosát említik. *Csenei* már 1332-ben plébánia, kegyura a péterváradi apátság. *Kő-Szent-Márton*, kegyura szintén a péterváradi apátsag. Elokelo plébánia volt. Oltáros papjai 1494-ben Haniki György és Borza György. *Szőreg*, máskép Csireg-Szent-Péter, már 1235-ben plébánia volt. Ma Szoreg puszta. *Zajol* már 1332-ben plébánia volt. Ezek területei ma az újvidéki határ részei. Újvidék híveinek száma 1781-ben 3000, 1908-ban 12620. *Adminisztrátorok:* 1718-ban Novajokovszky András, 1720—21 Partlin László, 1722 Gyurkovits Mátyás, 1734 Újvári Ferencz, 1735—37 ismét Partlin László. *Plébánosok:* 1738—48-ig Knezovits Antal, 1752—96 Norsich Imre, 1798—1801 Kasztner József, 1802—20 Thuegnth Venczel, 1822—56 Novák Lénárd, 1857—69 Klacsányi Zsigmond, 1870—86 Bende Imre, 1887—1905 Kopper György, 1905-tol Ámon Pál.

Zsablya.

Zsablya. 1526 előtt Zeble, de mint plébániát ez időben nem említik. 1770-től Titel filiálisa. Német, sokacz és magyar katholikusai számára a plébániát 1805-ben szervezték Csurog, Deszpot-Szent-Iván, Nádaly, Káty és Szent-György filiálisokkal. Ezekből Egyházas-Szent-Iván és Szent-György 1526 után eltűnt plébániák. Határában feküdt még Bába-Szent-Péter, 1526. előtti plébánia is. A pátrónusi jogot a katonai hatóság gyakorolta, a Határőrvidék felosztása után azonban a kegyúri jog kérdése függőben maradt 1904-ig, midőn azt a kincstár magára vállalta. Első temploma 1805-től magánházból átalakított kápolna volt. Második temploma 1826-ban épült, melynek helyébe a kalocsai érsek 1900—01-ben Havi Boldogasszony tiszteletére szép, modern templomot építtetett 43·5×16 m térfogattal. Anyakönyvei 1805-től vannak. A hívek száma 1908-ban 2442. *Plébánosa* 1805—55 Vidákovics Ignácz. *Adminisztrátorok:* 1856—70 Halász Imre. 1871—80 Tauszky András, 1880—89 Garay Károly, 1889—1903 Szabó Pál, a ki 1904-től plébános.

A tiszai főesperesség almási alesperesi kerületéhez a következő plébániák tartoznak:

Bácsalmás.

Bácsalmás. A török idő alatt Halmás-puszta. A török idő után a bunyeváczok és magyarok lelki gondozását 1740-ig a szabadkai barátok végezték. Ezekhez 1786 és 87-ben 100 kath. német család telepedett. Határához tartozik az 1526 előtti Szent-Mihály plébánia területe is. A község első kegyura a *Rudics* család volt, a melyhez később több komposszesszor járult, a kik a kegyúri jogot ma is együttesen gyakorolják. 1892-ben a közbirtokosok a kegyúri terheket megváltották. Ugyanekkor a kegyúri jogok érintetlen hagyásával a hitközség jóváhagyott alapszabályok szerint szervezkedett. 1733-ban még vesszőből font viskóban tartották az isteni tiszteletet, 1759-ben épült vert falból a község első temploma. Mostani temploma 44×15 m térfogattal Kereszt-Felmagasztaltatása tiszteletére 1823-ban épült. Plébániáját Bikity filiálissal 1740-ben szervezték, mely évtől anyakönyveit is vezetik. A hívek száma 1781-ben 1259, 1908-ban 11.570 *Plébánosok*: 1740—76 Maurovits Péter, 1777—89 Mattos Mátyás, 1790—1806 Kuluncsics György, 1807—10 Zomborcsevics Lukács, 1811—14 Koplányi Elek, 1815—42 Mihályevics Márton, 1843—59 Antunovics János, 1860—89 Csicsáky János, 1890—1903 Kovacsics Máté, 1904-től Polyakovits Lajos.

Felsőszentiván.

Felsőszentiván. 1526 előtti plébániájának 1520-ban István plébánosa egyházmegyei tizedszedő. Határában feküdt az 1526 után eltűnt *Belfalu* plébánia, plébánosa 1521-ben Miklós. Szentiván a törökök kivonulta után azonban csak puszta s *Grassalkovich* herczeg bajai uradalmához tartozott, tőle gróf *Viczay* s ettől gróf *Zichy-Ferraris* vette meg, kik a kegyúri jogot is gyakorolták. Gróf Zichy-Ferraris a birtokot a község néhány lakójának és *Bachrach* Hermann bécsi lakosnak adta el a nélkül, hogy az adás-vevési szerződésben a kegyúri jogról említés történt volna. A vevők a kegyúri jogot elvállalni nem akarják, azért a kegyúri ügy még most is pör alatt áll. Ideiglenes imaháza 1750 körűl épült s vesszőből font viskó volt nádtetővel; templomát 1778-ban Grassalkovich herczeg özvegye építtette 33×14 m térfogattal Ker. Szent János tiszteletére. 1783-ig Csávoly filiálisa volt, a mely évben plébániáját szervezték. 1789-ig adminisztratúra, 1790-től plébánia. A kegyúri kérdés per alatt lévén, 1869 óta ismét mint adminisztratúrát töltik be. Anyakönyvei 1769-től vannak. A hívek száma 1781-ben 1067, 1908-ban 2807. *Adminisztrátorok:* 1784—86 Petrás János, 1787—90

Szlukovényi Márk. *Plébánosok :* 1791—1800 Darási Antal, 1801—1810 Radicsevics Mátyás, 1811—14 Zomborcsevics Lukács, 1815—43 Koronay Ferencz de Almás, 1845—60 Fratricsevics Márk, 1861—68 Csamári József. *Adminisztrátorok :* 1860—76 Frey József, 1877—81 Grűn János, 1881—88 Garay József, 1889—1902 Csilics Bálint. 1890-től Barity János.

Jánoshalma. 1526 előtt Csőszapa plébánia. A török idő alatt bunyeváczok lakták s *Ibrissimovics* püspök 1649. évi bérmaútján itt 324-et bérmált. Ekkor 1526. előtti Szent György temploma még állt. Határrésze az 1526 előtti Szent-Kata plébánia területe is. A birtokot, s vele a kegyúri jogot 1816-ig a báró *Orczy* család bírta, 1840 körűl *Stametz-Mayer* bécsi bankár vette meg. Ma ennek utódjai : *Boncompagni* Ardinia herczegnő, szül. *San-Martino* grófnő és gróf *San-Martino* Henrik a kegyurai. Első imaházát 1733-ban a hívek építették, vert falból, nádtetővel. 1746-ban helyébe kis templomot építettek 26×10 m térfogattal. Mostani temploma 40×15·5 m térfogattal Szent Anna tiszteletére 1788-ban épült. 1733-ig Szabadka filiálisa. Plébániáját Mélykút filiálissal 1733-ban szervezték, 1780-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyvei 1733-tól vannak. Ma filiálisa : Dsida, Kéles és Kisszállás. A hívek száma 1781-ben 2418, 1908-ban 10,800. *Adminisztrátorok :* 1733—36 egy ferenczrendű, 1737—40 Bosó Imre, 1740—52 Huszti Ferencz, 1752-ben Ragáts Mihály, 1753-ban Pozvek József, 1754—79 Hronetz János, 1780-ban Fogarasy András. *Plébánosok :* 1781—90 Tamási György, 1791—1803 Lovas Imre, 1804—19 Trsztyánszky Imre, 1820—47 Jankovics Márton, 1848—70 Molnár János senior, 1871—93 Boromisza Tibor. 1894 óta Klanszky Ferencz. Jánoshalma.

Madaras. 1526. előtt tekintélyes plébánia volt. Birtokosa és kegyura 1751. óta a Borsódi és Katymári *Latinovits* család. Templomát 1799-ben építették Mária Mennybemenetele tiszteletére, 1903-ban bővítették. Térfogata 33×23 m. Addig egy kápolnává alakított házikó szolgált templomúl. Plébániáját 1789-ben szervezték. 1810-ig mint adminisztratúrát töltötték be. A hívek száma 1803-ban 2290, 1908-ban 5819. *Adminisztrátorok :* 1789—92 Nagy Imre, 1793—1803 Körmendi István, 1804—10 Korsós István. *Plébánosok :* 1810—41 Korsós István, 1842—68 Almásy István, 1869—1903 Valics János, 1904-től Novák Ferencz. Madaras.

Mélykút. 1526 előtt kún telep volt, plébániával. *Ibrissimovics* püspök 1649-ben itt bérmált. A lelkészkedést a török idő alatt a ferencziek végezték. 1770-ben *Grassalkovich* herczeg bajai uradalmához és kegyurasága alá tartozott. Utódja gróf *Zichy-Ferraris* 1804-ben egyes községbelieknek és a belga banknak adta el a birtokot anélkül, hogy a patronátust biztosította volna. *Tinójárás,* a birtok legtekintélyesebb része, utóbb a vallásalap tulajdonába jutott. Miután ennek képviselője a kegyuraságot elvállalni vonakodik, az ügy per alatt áll. 1768-ig ideiglenes imaháza volt. Templomát 1768-ban Szent Joachim tiszteletére, Grassalkovich herczeg építtette. 1901-ben kibővítették 33·25×27 m térfogattal. Plébániáját 1748-ban szervezték, a mely időtől anyakönyvet is vezetnek ; azonban 1861-ig, mint Jankovácz filiálisát, helyi káplán gondozta. 1762-től adminisztratúra, 1791-től plébánia. Patronátusi joga per alatt lévén, 1877 óta ismét mint adminisztratúrát töltik be. A hívek száma 1781-ben 1381, 1908-ban 8305. *Helyi káplánok :* 1748—49 Kretsmári János, 1750 Radits Kristóf, 1751—62 Árvai György. *Adminisztrátorok :* 1762—76 Árvai György, 1777—82 Szikora István. 1783—90 Szlabúr János. *Plébánosok :* 1790—1813 Szlukovényi Márton, 1813—32 Szőke János, 1833—49 Bekess László, 1850—77 Laczkó Antal. *Adminisztrátorok :* 1878—85 Mezey Ignácz, 1886—1901 Kurka Mároly, 1902 óta Zgama) Károly. Mélykút.

Rém. A török idő alatt lakott puszta volt. Magyar és német telepesekkel újra benépesedvén, 1902-ig Jánoshalma filiálisa volt. Temploma 1901-ben épült a Rózsafűzér Királynéja tiszteletére. Plébániáját 1902-ben szervezték Borota filiálissal, miután azonban kegyura nincsen, csak mint adminisztratúrát töltik be. A hívek száma 1908-ban Rémen 1450, Borotán 1600. *Adminisztrátora* Szemző János. Rém.

Katymár. Már 1526 előtt, mint a *Töttös* család birtoka, plébánia volt. Határában feküdt az 1526 után eltünt Félegyháza plébánia. Kegyura 1800-tól a Borsódi és Katymári *Latinovits* család. Plébániáját 1748-ban szervezték, mely időtől anyakönyvei is vannak. 1806-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Istentisztelet helyéül 1733-ban vesszőből font imaház szolgált. Első temploma 1742-ben Katymár.

épült valyogból, kis fatoronynyal, 22×8 m térfogattal. Beleépítették az 1526 előtti templom egy még fennálló falát is. Mostani temploma 1807-ben épült Nep. Szent János tiszteletére, a melyet 1902-ben kibővítettek. Térfogata 41×23 m. A Vodicza forrásnál a község határában 1884-ben kápolna épült a Bold. Szűz Mennybemenetele tiszteletére, melyet a hívek ez ünnepen búcsújáró helyként látogatnak. A hívek száma 1781-ben 1199, 1908-ban 4725. *Adminisztrátorok :* 1747-ig egy bajai barát, 1748—58 Pasztrovich Miklós, 1759—61 Miatovits György, 1762—72 Mandits Bonaventura, 1773—99 Hallár Péter. *Plébánosok :* 1800—1801 Pinkovits József, 1802—19 Vertolits Mihály, 1820—35 Benezák Mihály, 1836—65 Hományi Elek, 1866—86 Navratil Ede, 1887—1900 Tormásy Gábor, 1901-től Gärtner Sándor.

Kunbaja.

Kúnbaja, 1526 után keletkezett kún szállás. Birtokosa és kegyura 1817-től a báró *Rudics* család, 1893-tól gróf *Teleki* Józsefné, *Szászy* Julia. Ideiglenes temploma helyébe 1875-ben új épült Szent-Máté apostol tiszteletére 41·75×14 m térfogattal. A község szélén Szent Rókus kápolnája, 1838-ban épült. Kúnbaja 1821-ig Szabadka filiálisa, 1821—25-ig helyi káplánság. Plébániáját 1825-ben szervezték, 1878-ig mint adminisztratúrát töltötték be. A hívek száma 1803-ban 329, 1908-ban 2822. *Helyi káplánok :* 1821—24. Szuknovics Jakab, 1825-ben Czorda Béla. *Adminisztrátorok :* 1826—28 Czorda Béla, 1829—91 Dubicsanacz György, 1842—55 Schreier János, 1856—59 Csicsáky József, 1860—75 Freidinger Antal. *Plébánosok :* 1876—89 Kovacsics Máté, 1890—95 Vojnits Dániel, 1895-től Hinger Péter.

Tataháza.

Tataháza. A török idő alatt Tótház néven lakott hely volt. 1772-ben *Grassalkovich* herczeg bajai uradalmához tartozott, a ki a kegyúri jogot is gyakorolta. Utolsó birtokosától, gróf *Zichy-Ferraristól,* a birtokot 1861-ben a község egyes lakói vették meg, a nélkül, hogy az adás-vevési szerződésben a kegyúri jog átvételét kikötötték volna. Gróf Zichy-Ferraris, valamint a birtok vevői is vonakodnak a kegyúri jogot gyakorolni, miért is ez ügy a mai napig pör alatt áll. Ideiglenes imaháza helyébe a templomot 1783-ban Grassalkovich herczeg építtette Szent Márton tiszteletére, 28×12 m térfogattal, 1775-ig Mélykút filiálisa, plébániáját 1776-ban szervezték Mateovics (Mátételke) filiálissal. 1787-ig adminisztratúra, 1788-tól plébánia. A kegyúri kérdés függőben lévén, 1869-től ismét mint adminisztratúrát töltik be. A hívek száma 1781-ben 521, 1908-ban 1892. *Adminisztrátorok :* 1776—83 Kiss György, 1784—88 Uhrovics József. *Plébánosok :* 1789—1811 Kiss György, 1812—22 Mokossay János, 1823—33 Bosnyák Miklós, 1834—49 Zsuffa József, 1851—69 Mészáros Lajos. *Adminisztrátorok :* 1871—76 Vorgich István, 1877—82 Martin József, 1883—89 Tomcsányi János, 1890—99 Török Sándor, 1906-tól Kovács János.

A szabadkai alesperesi kerülethez tartoznak a következő plébániák :

Bajmok.

Bajmok. A XV. század végén a Hunyadiak birtoka volt. A török idő alatt bunyeváczok lakták, a kiket a szabadkai barátok gondoztak. *Ibrissimovics* püspök 1649-ben itt bérmált. Plébániáját 1770-ben szervezték, azonban 1780-ig mint Szabadka filiálisát adminisztrálták. 1780-ban anyaegyházzá lett, melyet 1812-ig mint adminisztratúrát töltöttek be. Kegyura Szabadka szab. kir. város. Ideiglenes imaháza helyébe 1817-ben templom épült, 1845-ben restaurálták, 1907-ben kibővítették. Anyakönyvet 1780-tól vezetnek. A hívek száma 1781-ben 740, 1908-ban 7620. *Adminisztrátorok :* 1780—1800 Miller János, 1804—1810 Cselkó József, 1811—16 Steininger József. *Plébánosok :* 1817—46 Kokács Jakab, 1844—62 Missurai Mátyás, 1863—84 Pertich Bertalan, 1886—95 Matkovics Bertalan, 1896—1905 Kuluncsics Miklós, 1906-óta Hegedűs Lénárd.

Csantavér.

Csantavér. 1526 előtt Chontafejér, szintén a Hunyadiak birtoka volt. Plébániáját 1785-ben szervezték, 1788-ig mint Szabadka filiálisát adminisztrálták. 1790-ig helyi káplánság, 1815-ig adminisztratúra. Ideiglenes imaháza helyébe temploma 1815-ben készült Páduai Szent Antal tiszteletére ; 1900-ban kibővítették. Térfogata 28×12 m. Anyakönyvei 1782-től vannak. Kegyura Szabadka szab. kir. város. A hívek száma 1803-ban 1348, 1908-ban 7620. *Helyi káplán* 1789—90 Steyer János. *Adminisztrátorok :* 1791—1803 P. Steyer János, 1804—27 Szebedits Simon. *Plébánosok :* 1829—32 Czorda Béla, 1833—57 Loosz Balázs, 1858—85 Lux János, 1886—1901 Pancsich Jakab, 1902-től Gyenes János.

Kelebia.

Kelebia. 1526 előtt kún telep és plébánia volt. 1758-ban templomának romjai még állottak, helyét a ma templomhegynek nevezett határrész jelzi.

Plébániáját báró *Rédl* Béla 1905-ben nagy áldozatkészséggel alapította. Az isteni tiszteletet a bárói kastélyhoz tartozó, ritka szépségű góth stílusban épült, 25×8 m térfogatú templomban tartják, a melyet 1863-ban tiszta faragott kőből báró Rédl Béla építtetett, 1892-ben nagyobbíttatott. Kelebia 1904-ig Szabadka filiálisa volt ; 1905-től adminisztratúra Tompa filiálissal. A hívek száma 1908-ban Kelebián 3310, Tompán 3890. *Adminisztrátor :* Winkler Lénárd.

Ludas. Ludas-Egyház plébániáját már Róbert Károly király említi 1335-ben, 1859-ig Szabadka filiálisa volt. Ellátására a szabadkai plébános mellé külön káplánt rendeltek. Plébániáját 1860-ban szervezték Kis-Tompa filiálissal, de csak mint adminisztratúrát töltötték be. Anyakönyvei 1832-től vannak. Kegyura Szabadka szab. kir. város. Volt itt egy régi templom, melyet Szabadka városa 1832-ben restauráltatott. 1873-ban kibővítették és toronynyal látták el. Térfogata 24×10 m. Szent Katalin tiszteletére van felszentelve. A hívek száma 1803-ban 1399, 1908-ban 4650. *Adminisztrátorok :* 1861—74 Sárcsevics István, 1875—1900 Jeszenovics János, 1901—07 Lucsics Jakab, 1908-tól Takács Gáspár. Ludas.

Szabadka. Már a XV. században tekintélyes plébánia volt. *Váradi* Péter érsek 1446-ban Szabadka várost a papi tizedek miatt tilalom alá vetette s erről Lukács szabadkai plébánost értesíti. A török hódoltság alatt magyarok és bunyeváczok lakták, a kiket a szegedi ferenczrendűek gondoztak lelkileg. Az 1686-ban bevándorolt bunyeváczok legnagyobb részt ismét idetelepedtek, a kik között szintén a szegedi ferencziek folytatták a lelkészkedést. A lelkészek közül különösen Sándor atya emléke maradt fenn, a ki 1692-ben a mellé rendelt négy más atyával jó és balsorsban híven kitartott közöttük. 1695-től találunk állandó lelkészt Szabadkán. Akkor már ott lakott P. *Guganovics* Jeromos szegedi ferenczrendű atya a kúlának nevezett régi vár egy kis szobájában. A kastély egy földszinti nagyobb helyiségét gróf *Volkra* királyi biztos már 1686-ban átengedte kápolnának, s ezt P. Guganovics idejében is e czélra használták. 1710-ben a kalocsai érsek a plébánia vezetését Almás, Mélykút és Jankovácz filiálissal végleg a ferenczrendűekre bízta, kik azt 1773 szeptember 30-ig vezették, midőn a plébániát világi papoknak adták át, a ferencziek pedig rezidencziájukat tovább is fenntartották. A plébános a mindenkori házfőnök volt, de invesztitúrát nem kapott. A ferenczrendieknek még ma is fennálló templomát 1723-ban abból a régi várból alakították át, a melynek földszinti helyiségében az isteni tiszteletet addig is tartották. Utóbb a templomot kibővítették és czélszerűen átalakították. A plébánia 1773-ban világi papoknak adatván át, a plébánia templom felépítéséig az 1738-ban épült Szent-Rókus kápolnája szolgált plébánia-templomúl 1798-ig, midőn a mostani plébánia-templom építését befejezték. Ennek térfogata 61×26 m és Szent Teréz tiszteletére van fölszentelve. A plébánia kegyura Szabadka szabad királyi városa, a mely e jogot már 1743-ban nyerte, a midőn kiváltságolt kamarai mezőváros lett. 1772-ben szabad királyi várossá tétetvén, ezt a jogát kiváltságlevelében is megerősítették. A plébánost a folyamodók közül szabadon választják a városi képviselőtestület katholikus tagjai. Minthogy Szabadka plébániájának hívei a vele egybekapcsolt Sándor és Ludas helységekkel oly nagy számmal voltak, hogy azokat egy plébániáról nehéz volt pasztorálni, a helytartótanács már 1787-ben kiadta a városi tanácsnak a rendeletet, hogy Szabadkán több plébániát alapítson. A rendelet foganatosítását azonban a város 1828-ig elhalasztotta, a midőn ismételt sürgetésre még két plébánia alapítására a tervet elkészítette, melyet azonban csak 1841-ben vittek keresztül. Ez évben szervezték a Szent-György- és Szent-Rókus-plébániát ; Szent-Rókuson imaházat, Szent Györgyön pedig ideiglenes templomot építettek. A Szent-Rókus-plébánián 1896-ban, a Szent-György-plébánián pedig 1898-ban építtetett a város díszes plébánia-templomot gót-stílusban, az előbbit 47·5×26·5 m, az utóbbit 51·5×18·5 m térfogattal. A szabadkai Szent Teréz-plébánia filiálisai Sebesics, az 1526 után eltűnt *Sebestyén-Egyháza.* Tavankút szintén 1526 előtti plébánia, temploma most épül, Verusics. az 1526 után eltűnt *Veres-Egyháza,* Vámtelek, Nagyfény, a hol most templom épül, szintén 1526 előtti plébániák, Györgyén és Radanovácz-puszta, Palics az 1526 előtti *Pálegyháza* plébánia és a szőlőkben keletkezett négy telep. Határában feküdt még *Hímes-Egyház* (Emusics) és *Kerekegyház* (Kerekics) plébánia is. A hívek száma 1786-ban 16,894 ; a Szent Teréz-plébánián 1842-ben 18,000, 1908-ban 22,120, a filiálisokkal 52,430 ; a Szent Rókus-plébánián 1842-ben 8000, 1908-ban 9890 ; a Szent György- Szabadka.

plébánián 1842-ben 8000, 1908-ban 8450. *Plébánosok:* A Szent Teréz-plébánián 1778—93 Ramics István, a ki 1773—1778-ig adminisztrátor volt, 1793—97 Lukics János; *adminisztrátorok:* 1797—1798 Radicsevics Mátyás, 1799—1803 Bednarics Pál; *plébános:* 1803—16 Szucsics Pál; 1816—23 ismét *adminisztrátorok vezetik* a plébániát: 1816-ban Sebetics Simon, 1817—19 Steiniger József, 1823-ig Csanádi Imre; azután *plébánosok:* 1823—31 Sárcsevics Pál, 1832—54 Czorda Béla, 1855—56 Szép Ferencz, 1856—84 Probojcsevics János, 1885—1906 Mamusich Mátyás, 1901 óta Mamusich Félix. A Szent György-plébánián: 1841—56 Dubicsanacz György, 1852—65 Neszmér Dániel, 1866—72 Kővágó György, 1873—89 Progbojcsevics Fülöp, 1891—1900 Mamusich Félix, 1901-től Jeszenovics János. A Szent Rókus plébánián: 1841—59 Baics József, 1860—69 Hoffmann Péter, 1870-től Mokossai Mátyás.

A topolyai alesperesi kerülethez a következő plébániák tartoznak

Bácsgyulafalva.

Bácsgyulafalva. 1883-ban telepítette a kincstár kath. magyar családokból. 1886-ig Kerény filiálisa volt. Plébániáját 1887-ben szervezték, a kincstár azonban az 1861. évi királyi rendelethez képest a kegyuraságot nem vállalta el, azért csak mint adminisztratúrát töltik be. Templomát 1898-ban 41·5×15 m térfogattal *Császka* György kalocsai érsek építette a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére, addig az iskolában berendezett kápolnában tartották az istenitiszteletet. A hívek száma 1885-ben 2506, 1908-ban 3175. *Adminisztrátorok:* 1887—89 Weisz Mihály, 1900-tól Perndl Adorján.

Bajsa.

Bajsa. Nagybaych név alatt 1462-ben a Hunyadiak birtoka és plébánia volt. 1751-ben *Zákó* István kapta, a ki 1759-ben a birtok felét *Vojnits* Lukácsnak adta el s azóta ez a család a plébánia kegyura. 1751-től Topolya filiálisa. Plébániáját 1784-ben szervezték Duboka és Roglaticza filiálissal. 1789-ig mint Topolya filiálisát a topolyai káplán látta el. 1796-ig adminisztratúra. Ideiglenes imaházát kis toronynyal, 15 m hosszúsággal 1759-ben Vojnits Lukács építtette. Temploma 1760-ban épült 38×11·5 m térfogattal Mária Mennybemenetele tiszteletére. Anyakönyveit 1783-tól vezetik. A hívek száma 1785-ben 547, 1908-ban 1518. *Adminisztrátor:* 1789—96 P. Orbán Mihály. *Plébánosok:* 1896—99 Fudáts János, 1800—1809 Kollár György, 1810—38 Ferenczi György, 1839—52 Fratrics György, 1853—78 Maison Jakab, 1806—93 Kesztler Mátyás, 1894-től Számán Károly.

Kishegyes.

Kishegyes. Az 1526 előtti Kis-Hegyes falu helyén telepítette a kincstár 1776-ban békésvármegyei magyar családokból. Plébániáját 1776-ban szervezték, 1805-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Templomát 39·5×14·75 m térfogattal Szent Anna tiszteletére 1788-ban a kincstár, mint kegyúr, építtette; 1851-ben restaurálták. Filiálisai: Bácsfeketehegy, az 1526 előtti *Fekete-Egyház*, Szeghegy, az 1526 előtti *Szegegyház* plébánia és Töviskes-puszta. A plébánia anyakönyvei 1776-tól vannak meg. A hívek száma 1781-ben 1313, 1908-ban 6074. *Adminisztrátorok:* 1776—96 Vidor István, 1791—1803 Trsztyánszky János, 1804-től Kollonits László. *Plébánosok:* 1885—30 Nagy Imre, 1831—46 Kinesey József, 1841—66 Botka Mihály, 1867-től Ballassy Endre.

Kossuthfalva.

Kossuthfalva (Ómoravicza). 1786-ban telepítette a *Vojnits*-család több társbirtokossal, a kik a plébánia kegyurai is; 1809-ig Bajmok filiálisa. Plébániáját 1810-ben szervezték, temploma 28·5×12·5 m térfogattal 1844-ben épült. Filiálisa Felsőroglaticza. A hívek száma 1803-ban 24, 1908-ban 1078. *Adminisztrátorok:* 1811—24 Honkó András, 1825—50 Balaton Márton, 1851-től Maison Jakab. *Plébánosok:* 1852—69 Fratrics Lőrincz, 1870—85 Győrffy Sándor, 1886-tól Schadl Ignácz.

Pacsér.

Pacsér. A községet több közbirtokos telepítette, a kik a plébánia kegyurai is. 1829-ig Bajmok filiálisa. Plébániáját 1824-ben szervezték. Anyakönyvei 1825-től vannak. Temploma 22×11 m térfogattal, 1824-ben épült; 1854-ben restaurálták. A hívek száma 1803-ban 26, 1908-ban 670. *Adminisztrátorok:* 1826—40 Ledniczky Antal, 1841 Répásy Mihály, 1842—50 Maison Jakab, 1851—53 Kapcsándi János. *Plébánosok:* 1854—65 Mészáros Ignácz, 1866—77 Bóbics Károly, 1879—94 Hoffner János, 1895 óta Bárány Gyula.

Topolya.

Topolya. Már a török hódoltság ideje alatt említik Topolya pusztát, melyet a kincstár 1750-ben magyar és tót katholikus családokkal telepített. 1803-ban *Kray* Pál lett a község földesura és kegyura. Most gróf *Zichy* János és neje *Kray* Mária a kegyurai. Plébániáját 1750-ben szervezték. 1758-ig egy szabadkai

ferenczrendű atya volt a helyi káplánja. 1758-tól adminisztratúra, 1786-tól plébánia. 1756-ban vert falból, nádtetővel, egy imaház készült 15×8 m térfogattal, a mely 1764-ig volt használatban. Első temploma 1764-ben készült 32×9 m térfogattal a Boldogságos Szűz tiszteletére. 1904-ben épült ennek helyébe gót stílben mai szép plébánia-temploma, melynek hosszhajója 73×23 m kereszthajója 35×10 m térfogatú s 1907-ben konszekrálták. A plébánia anyakönyveit 1755-től vezetik. Fliálisai: Emődpuszta és Újpuszta. A hívek száma 1781-ben 2276, 1908-ban 12,250. *Adminisztrátorok:* 1758—62 Radics Péter, 1762—65 Bolovics Miklós, 1766—80 Lakner József. *Plébánosok:* 1780—89 Marótzi József, 1790—1803 Czervus Ádám, 1866—10 Kosztolányi Lajos, 1810—15 Szűcs András, 1816—35 Kosztolányi Lajos (másodszor), 1836—55 Takács János, 1856—70 Bagó Gergely, 1870—77 Mészáros Ignácz, 1878—1901 Bóbics Károly, 1902-től Lippay Imre.

A kulai alesperesi kerülethez tartoznak a következő plébániák:

Cservenka. 1895-ig Kula filiálisa, 1896-ban az ágostai evangelikus vallású németek között lakó kevés katholikus részére plébániát szerveztek. Temploma 23·25×11·5 m térfogattal Jézus Szent Szíve tiszteletére 1896-ban épült. Kegyura nincsen, azért csak mint adminisztratúrát töltik be. A hívek száma 1908-ban 620. *Adminisztrátorok:* 1898—1902 Beringer András, 1903-tól Páv Ferencz. Cservenka.

Kuczora. A török hódoltság alatt Kuczora néven említett falu helyén 1763-ban felsőmagyarországi görög egyesült kisoroszokkal telepített új község. A közöttük lakó római katholikus magyarok részére a plébániát 1815-ben szervezték, mely évtől anyakönyvei is vannak. Ideiglenes imaháza helyébe plébániatemploma 24·5×8 m térfogattal 1859-ben épült. Kegyura a királyi kincstár. Filiálisa az 1526 előtti *Egyházas-Szent-Iván*, ma Úrszentiván. A hívek száma 1908-ban 661. *Adminisztrátorok:* 1815—22 Zomborcsevics Márk, 1823—33 Haraszthy József, 1834—47 Császár Mihály, 1848—57 Hoffmann Sebestyén, 1858—84 Sándor József, 1885—1901 Kalmár György, 1902-től Odry Lajos. Kuczora.

Kula. A török idő alatt e helyen állott földvárba bunyeváczok és szerbek telepedtek, a kikhez 1740-ben magyar, 1780 körül német családok is települtek. A török hódoltság után a híveket lelkileg 1749-ig ferenczrendű szerzetes gondozta, a ki 1720-ban már állandóan Kulán lakott és ez évtől az anyakönyveket is vezette. A magyarok letelepedésével 1749-ben plébániáját is szervezték Szivácz és Verbász filiálisokkal. Ez évben imaház is épült, mely 1777-ig volt használatban, a mikor a kincstár, mint kegyúr, templomot építtetett, melyet 1825-ben bővítettek. Térfogata 41·5×14 m. Szent György tiszteletére van fölszentelve. A plébániát 1790-ig adminisztrátorok vezették. Filiálisa Keresztúr, mely 1526 előtt plébánia volt. A hívek száma 1781-ben 1250, 1908-ban 6204 *Adminisztrátorok:* 1743—48 Kalinka György, 1748—49 Pauletits István, 1750—52 Püspöki János, 1752-ben Nádaskai Mihály, 1753—56 Haller Péter, 1757—59 Fábri András, 1759—60 Gyuroska István, 1760—62 Győri Imre, 1763—64 Mezer János, 1768—69 Lukits János, 1770—87 Dekán Ferencz, 1787—88 Eller József. *Plébánosok:* 1790—1805 Nagy Antal, 1806—1808 Polyák László, 1809—29 Chalupkai Ferencz, 1830—50 Langwieser József, 1851—56 Klacsányi Zsigmond, 1857—87 Szakácsi Sándor, 1888—1902 Hoffmann Károly, 1903—07 Mladomiczky Vincze, 1908-tól Kersch Mihály. Kula.

Ószivácz. Az 1526 előtti Teleháza helyére a török idő alatt kath. bunyeváczok telepedtek a már itt lakó szerbek közé, kik azt Ószivácznak nevezték el. 1707-ben egy ferenczrendű szerzetes lakott itt, mint lelkész, a ki ez időtől az anyakönyveket is vezette. 1775-ben kath. magyarokat, 1785-ben pedig néhány kath. német családot telepített ide a kincstár. 1749-ben, mint filiálist, a kulai plébániához csatolták. Plébániáját 1788-ban szervezték, 1797-ig mint filiálist, a kulai káplán látta el. 1797-ben anyaegyházzá lett s helyi káplánt kapott. 1804-től adminisztratúra, 1870 óta plébánia. Ideiglenes imaháza 1865-ig volt használatban, a mely évben a kir. kincstár, mint kegyúr, templomot építtetett a Bold. Szűz tiszteletére 40·5×15·75 m térfogattal. Anyakönyvei 1707-től vannak. A hívek száma 1803-ban 350, 1908-ban 1672. *Helyi káplánok:* 1797—94, Batai József, 1800—03 Stefanits Ferencz. *Adminisztrátorok:* 1804—10 Csakányi Ferencz, 1811—35 Nagy József, 1837—38 Simkovics Ferencz, 1838—50 Miklósváry Péter, 1851—58 Mihálovits Antal, 1859—70 Steib Antal. *Plébánosok:* 1871—95 Gritzmann Pál, 1896 óta Rakita László. Ószivácz.

Szentfülöp. *Szentfülöp.* III. Béla mint Szent Fülöpről nevezett apátságot említi a hozzátartozó földterülettel. A községet a kincstár 1756—60 között telepitette német- és cseh kath. családokból. Plébániáját 1756-ban szervezték, a melyet 1805-ig mint adminisztratúrát töltötték be. 1763-ig kápolnává átalakított szobában tartották az isteni tiszteletet. 1763-ban építettek a hívek vert falból imaházat, nádtetővel, 28×10 m térfogattal, a mely 1804-ig volt használatban, mely évben a kincstár, mint kegyúr, a mostani templomot építtette 13·75×16·25 m térfogattal Szent-Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére. A temetőben áll Szent Vendel kápolnája, mely 1780-ban épült. Ugyanitt 1890-ben szép góthstilu kápolnát építtetett *Urich* Mátyás. A plébánia anyakönyveit 1764-től vezetik. A hívek száma 1781-ben 1539, 1908-ban 3699. *Adminisztrátorok :* 1752—58 Heckl Fülöp, 1759—81 Diviakovich Mihály, 1782-ben Villov István, 1783—90 Prueker András. *Plébánosok :* 1791—1823 Tonheiser József, 1824—36 Szászi Bálint, 1838—47 Bonitas József, 1848—75 Kulisics István, 1876—82 Schatz Ignácz, 1883-tól Martin József.

Szilberek. *Szilberek.* Az 1526 előtti Szent Katalin-plébánia szomszédságában 1526 után keletkezett. Plébániáját 1787-ben szervezték, a mely évtől anyakönyve is vannak. Ideiglenes temploma helyébe a kincstár mint kegyúr a mostani templomot építtette, melyet 1896-ban kibővítettek. Térfogata 31·5×23·75 m s a Bold. Szűz neve tiszteletére van felszentelve. A plébániát 1818-ig mint adminisztratúrát töltötték be. A hívek száma 1803-ban 706, 1908-ban 4710. *Adminisztrátor :* 1788—1809 Vögelein Ferencz. *Plébánosok :* 1810—35 Bernmüller József, 1837—53 Wassertrinker János, 1854—64 Walner Ulrik, 1865—93 Bartl György, 1894-től Bach János.

Ujverbász. *Újverbász.* Az itt és Óverbászon lakó katholikusok részére a plébániát 1874-ben szervezték. Temploma a Szeplőtlen Fogantatás tiszteletére 21×13 m térfogattal 1885-ben épült. Kegyura nincsen, azért csak mint adminisztratúrát töltik be. A hívek száma 1205. *Adminisztrátorok :* 1874—82 Flach Ferencz, 1883—90 Turnovszky Rudolf, 1891-től Magyar István.

Vepród. *Vepröd.* Egy ismeretlen nevü, 1526 előtti plébánia helyén Veprovácz néven a török időben keletkezett. A török idő után elpusztult. 1759-ben a kincstár újra betelepítette kath. magyarokkal, kikhez 1782-ben németek is telepedtek. Az 1526 előtti plébánia emlékét Pusztatemplom nevű határrésze őrizte meg. Plébániáját 1762-ben szervezték s 1783-ig mint adminisztratúrát töltötték be. Ideiglenes temploma helyébe a kincstár mint kegyúr 1783-ban építtette a mostani templomot Szent István király tiszteletére, 32×13·75 m térfogattal. Anyakönyvei 1762-től vannak. A hívek száma 1781-ben 870, 1908-ban 3238. *Adminisztrátorok :* 1762—76 Győri Imre, 1767—76 Kapezár Pál, 1776—80 Maróczi József, 1781—89 Trsztyánszky Imre. *Plébánosok :* 1790—1805 Rózsa János, 1806—08 Csajághi Pál, 1809—19 Kollonits László, 1820—57 Kardos Károly, 1858—70 Mihálovits Antal, 1871—85 Vugrács Antal, 1887—96 Krappenheim Antal, 1897-től Vigyázó Vendel.

A zentai alesperesi kerülethez a következő plébániák tartoznak :

Adorján. *Adorján.* Mint Alsó- és Felső-Adorjánt a kalocsai káptalan bizonyságlevele 1271-ben említi. Alsó-Adorjánban a Boldogasszony tiszteletére épült monostor állott, plébánia-temploma pedig Szent Miklóst tisztelte pátronusának. Felső-Adorjánban szintén monostor állott Szent Márton tiszteletére, plébánia-templomának pedig Szent György volt a védőszentje. Alsó- és Felső-Adorján kegyura 1335-től a Magyar és Geszti család. 1466-ban már az óbudai apáczák bírják. Mindkét plébánia 1526 után megszünt. Az 1526 előtti két Adorján között 1800 körül új szerb telep keletkezett ; de a szerbek 1849-ig megfogytak s most az egész telep lakossága róm. kath. magyarokból áll. Plébániáját 1863-ban szervezték. Temploma 18·5×10 m térfogattal 1858-ban épült. Kegyura : Magyarkanizsa kath. községe. Filiálisa Oromhegyes, a mely az 1526 előtti Felső-Adorján helyén áll. Ennek közelében állott az 1526-ban eltűnt *Puszta-Egyház* plébánia, melyet Róbert Károly már 1325-ben említ. A hívek száma 1908-ban Adorjánon 1545, Oromhegyesen 1193. *Plébánosok :* 1863—68 Opitz Sándor, 1869—88 Appel Ede, 1889-től Névery Sándor.

Felsőhegy. *Felsőhegy.* (Zenta-Felsőhegy). 1892-ig Zenta plébániához tartozott, a mely évben ettől elválasztatván, plébániává lett, melynek kegyura Zenta kath. hitközsége. Temploma 31·5×14 m térfogattal Szent József Pártfogása

tiszteletére 1890-ben épült. A hívek száma 1908-ban 2154. *Plébánosa :* Cziráky Zsigmond.

Magyarkanizsa. Ősrégi telep, melyet Kenese néven már 1172-ben említenek. 1335-től a *Magyar* család birtoka, de mint plébániát 1526 előtt nem említik. A török idő után idetelepedett szerbek a tiszai Határőrvidék feloszlatásakor a Bánságba költöztek s 1750-ben a kir. kamara helyükbe kath. magyar családokat telepített. A telepítés előtt itt lakott magyar katholikusok lelki gondozását 1732-től P. *Czirhút* Accursius, P. *Zadoczky* Dániel és P. *Porubszki* Tamás szabadkai barátok végezték 1750-ig. A kereszteléseket, esketéseket s elhalálozásokat a szabadkai anyakönyvbe vezették. Az isteni tiszteletet a kincstári tizedszedő házában tartották. Plébániáját 1750-ben szervezték, melyet 1759-ig P. *Zsemlyei* és P. *Zalóki* Péter ferenczrendű szerzetesek, mint helyi káplánok, vezették ; 1759-től 1780-ig mint adminisztratúrát töltötték be. 1748-ban vert falból imaháza épült, mely 1767-ig volt használatban. 1768-ban épült plébániatemploma, 43·5×13·5 m térfogattal az Őrző angyalok tiszteletére ; 1848-ban leégett és újra építették. Kegyura 1873-ig a kir. kincstár, 1874-től az autonóm róm. kath. hitközség. A hívek száma 1781-ben 3001, 1908-ban 14,365. *Adminisztrátorok :* 1759—71 Fehér János, 1771—80 Gyalokai Antal. *Plébánosok :* 1781—1800 Kovács János, 1869-ben Bíró János, 1810—15 Rózsa János, 1816—50 Katonszky György, 1851—75 Wagner Tóbiás, 1875—78 Hippich István, 1879—89 Mészáros Ignácz, 1890—91 Fonyó Lajos, 1892-től Márton Mátyás.

Martonos. 1526 előtti plébániájának temploma még 1649-ben állott, mely évben *Ibrissimovics* püspök itt 245 egyént megbérmált a Szent Mártonnak szentelt templomban. Egy 1649-ben készült jegyzék szerint ez időben kath. magyarok lakták, a kik az 1690. évben történt szerb telepítéskor innen kiszorultak. Templomukat is a szerbek foglalták el. 1774-től Mária Terézia a tiszai kerület róm. kath. lakóit a szerbekkel egyenlőjogúvá tévén, ismét magyarok kezdtek a szerbek közé telepedni. 1774—1780-ig Kanizsa filiálisa. Plébániáját 1786-ban szervezték, 1783-ig P. *Kobida* Mihály ferenczrendű, mint helyi káplán vezette. 1783-tól adminisztratúra, 1816-tól plébánia. Ideiglenes imaháza vert falból 24 × 6 m térfogattal 1776-ban épült. Helyébe temploma 1814-ben épült a Bold. Szűz neve tiszteletére 38 × 12·5 m térfogattal. A plébánia kegyura 1873-ig a kir. kincstár volt, 1874-től az autonóm róm. kath. hitközség. A hívek száma 1803-ban 1022, 1908-ban 4980. *Adminisztrátorok :* 1783—91 Zanóczky Péter, 1792—1814 Szalay Miklós piarista atya. *Plébánosok :* 1816—25 Davidek István, 1826—50 Bisitz Ferencz, 1851—64 Veér Lukács, 1865—1887 Habram István, 1888—1904 Habram János, 1905-től Simrák Béla.

Tornyos. 1479-ben az ó-budai káptalan birtoka volt, de mint plébániát ez időben nem említik. Szomszédságában feküdt *Likasegyház* 1526 előtti plébánia. Az itt lakó magyar katholikusok számára a plébániát Kevi, Völgypart, Külsőjárás és Gunaras filiálisokkal 1906-ban szervezték, a mely évig a zentai plébánia filiálisa volt. Csinos temploma az 1907. évben épült. Kegyura Zenta város autonóm hitközsége. A hívek száma most 1940, a filiálisokkal 4920. *Plébánosa* : Csóti János.

Zenta. Szinta-Rév már a XV. században népes plébánia volt. Plébániatemplomán kívül a Szent Ferencz rendüeknek is volt itt kolostoruk s templomuk. 1526-ban plébániája elpusztúlt. 1750 táján kezdtek ismét kath. magyarok és tótok ide telepedni. 1750-től 1755-ig a lelkészkedést P. *Benkovits* és P. József, 1454-től P. *Oszlányi* Anzelm ferencziek végezték. Az istentiszteletet a katonai alparancsnok házában tartották. Plébániáját Ada filiálissal 1755-ben szervezték, de 1757-ig P. Oszlányi vezette mint káplán. 1757-től adminisztratúra, 1790-től plébánia. Első temploma vert falból, nádtetővel, 1756-ban épült. Helyébe a kincstár 1770-ben a mostani plébánia-templomot építtette Szent István király tiszteletére, melyet 1888-ban kibővítettek. Térfogata 40 × 20 m. Anyakönyvei egy része már 1771 előtt, másik része 1848-ban elégett, csak 1795-től vannak meg. Kegyura 1873-ig a kir. kincstár volt, 1874-től az autonóm kath. hitközség. A plébániát 1897-ban kettéosztották s Zenta alsóvárosban önálló plébániát szerveztek. Itt a plébánia-templom 44 × 18 m térfogattal 1896-ban épült Jézus Szíve tiszteletére. Kegyura Zenta autonóm róm. kath. hitközsége. A hívek száma 1781-ben 4131, 1908-ban Zenta Szent István plébánián 9250, a Szent Szív plébánián 11,110. *Adminisztrátorok :* 1757—67 Mikos Jakab, 1768—69 Horváth

Mihaly, 1769—90 Szalay István. *Plébánosok :* 1791—1818 Ross István, 1819—57 Kollonits László, 1858—86 Benedek Elek, 1887—1906 Appel Ede, 1906-tól Gözön István. Zenta Szent Szív plébánián plébános 1897—1908-ig Érdújhelyi Menyhért.

Az óbecsei alesperesi kerülethez tartoznak a következő plébániák:

Ada.

Ada. 1800-ig Osztrovó néven is említett község, mely a török hódoltság után keletkezett. 1750 körűl a kinestár ide is kath. magyarokat telepített, kik 1760-ig egyházilag Zentához tartoztak. Plébániájukat 1760-ban szervezték, mely évben vert falból ideiglenes imaház is épült 20 × 10 m térfogattal. Helyébe a kinestár 1795-ben a mostani templomot is építtette 44 × 16·5 m térfogattal a Szent Háromság tiszteletére, melyet 1879-ben restauráltak. A plébánia kegyura 1873-ig a kir. kinestár volt, 1874-től az autonóm kath. hitközség. Anyakönyvei 1762-től vannak. A hívek száma 1781-ben 1685, 1908-ban 10,768. *Adminisztrátorok :* 1762 Pericht Florián, 1763—67 Boroviák András, 1767—75 Szabó János, 1775—78 Engerland István, 1779—82 Kovács András, 1783—1804 Sudrits János, 1805 Kosztolányi Lajos, 1806 Bóváry József. *Plébánosok :* 1807—25 Babay József, 1826—50 Gaál István, 1851—68 Váltó János, 1869—97 Opitz Sándor, 1898-tól Latky József.

Bácsföldvár.

Bácsföldvár. Az itteni szerbek közé telepedett kath. magyarok részére a plébániát 1807-ben szervezték. Addig Óbecse filiálisa volt. Templomát Szent Mihály arkangyal tiszteletére 38·75×14·25 m térfogattal 1831-ben a kinestár építtette. 1848-ban leégett, 1849-ben újra fölépítették. A plébánia anyakönyvei, melyek 1806-tól voltak meg, 1848-ban elégtek. A plébánia kegyura 1873-ig a kir. kinestár volt, 1874 óta az autonóm kath. hitközség. A hívek száma 1803-ban 255, 1908-ban 4018. *Adminisztrátorok :* 1807—14 Koplányi János, 1815—24 Balaton Márton, 1825—31 Esztergomi József. *Plébánosok :* 1832—65 Jadronyi Mátyás, 1866—87 Bogár Mihály, 1888-tól Blazek Lajos.

Mohol.

Mohol. 1526 előtt Moharéve, de mint plébániát ez időben nem említik. A török hódoltság után idetelepedett szerbekhez 1804-ben kath. magyar családok telepedtek, a kik 1806-ig egyházilag Adához tartoztak. A plébániát számukra 1806-ban szervezték. Templomuk 1824-ben épült 46 × 14·75 m térfogattal Szent György tiszteletére. A plébánia kegyura 1873-ig a kir. kinestár volt, 1874-től az autonóm kath. hitközség. Anyakönyvei 1826-tól vannak. A hívek száma 1803-ban 26, 1908-ban 6749. *Adminisztrátorok :* 1806—11 Davidek István, 1812—17 Róka András, 1818—26 Csicsáki András. *Plébánosok :* 1827—35 Trsztyánszky József, 1836—50 Gerzsán Márton, 1851—63 Csábi Ferencz, 1864—85 Varga Mihály, 1886—1901 Újhelyi Ágoston, 1902-től Michler Ferencz.

Óbecse.

Óbecse. 1526 előtt a Tisza egy szigetén feküdt és várhely volt. Plébániáját már az 1338—42. évi pápai tizedlajstromok említik. 1706-ban már szerbek lakták, kikhez 1754-től kath. magyarok telepedtek. A lelkészkedést 1754-től 1762-ig a szegedi ferencziek végezték, a kik a provizornál laktak. Ugyanennek a házában tartották az isteni tiszteletet is. Plébániáját 1762-ben szervezték, melyet 1770-ig P. *Samaj* Ágoston és P. *Béli* Apollinaris mint helyi káplánok vezettek. 1770-től adminisztratúra, 1800-tól plébánia. Első temploma 1763-ban épült téglából, torony nélkül, 26 × 8 m térfogattal, Mária Mennybemenetele tiszteletére. Helyébe 1776-ban új épült, melyet 1895-ben restauráltak. Térfogata 50 × 17 m. A plébánia kegyura 1873-ig a kir. kinestár volt, 1874-től az autonóm kath. hitközség. Anyakönyvei 1756-tól vannak. A plébániát 1894-ben kettéválasztották, s Óbecse alsóvárosa helyi káplánságot kapott, a melyet 1906-ban Botra filiálissal plébánia rangra emeltek. Az isteni tiszteletet itt 1894-től az iskolában tartották. Temploma 1903—04-ben épült Páduai Szent Antal tiszteletére 47 × 17 m térfogattal, 20 m hosszú kereszthajóval. Kegyura Óbecse autonóm kath. hitközsége. A hívek száma 1781-ben 1244, 1908-ban Óbecse felsővárosi plébánián 6500, az alsóvárosi plébánián 5982. *Adminisztrátorok :* 1771—72 Németh János, 1772—85 Sárvári István, 1783—1806 Csábi Mihály. *Plébánosok :* 1801—05 Farkas Mihály, 1806—10 Nagy Antal, 1811—14 Horváth József, 1815—34 Szathmári Antal, 1835—50 Wagner Tóbiás, 1851—54 Válics Ferencz, 1860—78 Bende József, 1874—89 Szulik István, 1890—99 Tonyó Pál, 1901-től Janek Ferencz.

Péterréve.

Péterréve. Ez ősrégi helyet már 1093-ban említik. 1526 előtti plébániájáról azonban nincsen adat. A török idő alatt ide telepedett szerbek mellé a magyarok 1767-ben kezdtek letelepedni, a kik 1778-ig egyházilag Óbecséhez tartoztak.

A plébániát részükre 1774-ben szervezték. Ideiglenes imaháza 1773-ban épült 14 × 6 m térfogattal, vert falból, nádtetővel. 1805-ben temploma épült Mindszentek tiszteletére 41·25×14·25 m térfogattal, mely 1854-ben leégett, de azonnal ismét restaurálták. A plébánia kegyura 1873-ig a kir. kincstár volt, 1874-től az autonóm kath. hitközség. Anyakönyvei 1776-tól vannak. A hívek száma 1781-ben 911, 1908-ban 7742. *Adminisztrátorok:* 1774—99 Kondray Ferencz, 1800—1806 Babay József, 1807 Bóváry József, 1808 Kincsei József. *Plébánosok:* 1809—21 Kollár György, 1822—35 Keczeli Antal, 1836—46 Nagy József, 1847—52 Makossay Mátyás, 1853—73 Rehák József, 1875—1908 Rózsa Imre, 1908-tól Szalai Károly.

Szenttamás.

Szenttamás. 1526 előtti plébániája 1526-ban elpusztúlt, a község azonban tovább is fennállott. Plébániáját 1783-ban szervezték újra, de 1787-ig, mint filiális, Óbecséhez tartozott. 1785—87-ben P. *Szalkay* Bernát, ferenczrendű áldozár, mint óbecsei káplán, már Szenttamáson lakott s adminisztrálta a filiálist. 1788-ban anyaegyházzá lett helyi káplánsággal. 1796-tól adminisztratúra, 1818 óta plébánia. 1785-ben imaháza épült, vert falból, 12 × 4 m térfogattal, melynek helyébe a kincstár 1815-ben 44·5×11·5 m térfogattal templomot építtetett Kereszt Felmagasztaltatása tiszteletére, a mely 1848-ban a községgel együtt leégett, de restaurálták. Ugyanekkor 1786—1825-ig terjedő anyakönyvei is elégtek. A plébánia filiálisai Kutas és Turia. Kegyura 1873-ig a kir. kincstár, 1874-től az autonóm kath. hitközség. A hívek száma 1788-ban 184, 1908-ban 4930. *Helyi káplán:* 1788—1795 P. Spurnyai Adjutus ferenczrendű áldozár. *Adminisztrátorok:* 1796—99 Csupor Mihály, 1800—01 Végh Imre, 1802—17 Krajacsics Imre. *Plébánosok:* 1818—25 Róka András, 1826—32 Zrinszky Ferencz, 1833—46 Makossay Mátyás, 1847—50 Csáby Ferencz, 1853—63 Szendula János, 1864—82 Szijártó István, 1883—99 Matoss János, 1900-tól Fáncsy Antal.

Források: A kalocsai érseki levéltár ide vonatkozó oklevelei, iratai és jegyzőkönyvei. — P. Fermendžin Eusebius: Acta Bosnae, Zagrabiae, 1892. — Városy Gyula dr. értekezése: Disquisitio historica de unione Ecclesiarum Colocensis et Bachiensis. (Schematismus Coloc. 1885. p. I—XXXVI.) — Karácsonyi János dr.: Magyarország egyháztörténete főbb vonásokban 970-től. Nagyvárad 1906. — Iványi István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I—IV. kötet. Szabadka, 1889, 1895, 1906. — Pauler Gyula: Magyarország történelme az árpádházi királyok alatt. Budapest, 1893. — Érdújhelyi Menyhért: A kalocsai érsekség a renaissancekorban. Zenta 1899. — Katona Stephani: Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae. Coloczae, 1899. — Fridrik Tamás: Bács-Bodrog vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszerű leírása. Szeged, 1878. — Bács-Bodrog. Évnegyedes folyóirat. Szerkeszti Dudás Ödön. Pacser, 1878. — A Bács-Bodrog vm. Tört. Társulat Évkönyve. Zombor. — Oltványi Pál: A szegedi parochia és a piaristák krónikája. Szeged, 1886. — Schematismus Ecclesiarum Diacovensis et Syrmiensis canonice unitarum. 1892. — Schematismus Cleri Archidioecesis Colocensis et Bachiensis. 1777—1908.

A REFORMATUS EGYHÁZ.

Ha a hódításnak amaz általános arányai lebegnek szemeink előtt, melyeket a rohamosan terjedő reformáczió hazánkban a XVI. század második felében nemcsak a magyaroktól lakott vidékeken, de az ország német- és szláv-ajkú lakosai között is eredményezett ; s ha közelebbről számot vetünk azzal az immár történetileg megállapított bizonyossággal, hogy a tizenhatodik század végén a Duna-Tisza közén már alig akadtak róm. kath. plébániák : csakugyan jogosultnak tűnik előttünk ama feltevés, hogy a református egyház keletkezésének és alakulásának történetét Bács-Bodrog vármegye területén is fel tudjuk kísérni a tizenhatodik századig. De e feltevés hirtelen elhomályosodik, ha számba veszszük azt is, hogy Bács-Bodrog vármegye a XVI. század elejétől fogva az országos veszedelmeknek századokon át nyitott kapuja volt, s hogy a pusztítások dühe helységeket, városokat, várakat törölt le, népcsoportokat irtott ki Bács és Bodrog vármegyének akkor még két törvényhatóságot alkotó területéről. Kit és hol talált volna itt a reformátor, apostoli munkára fogékony népet? !

Első történeti nyomok.

Sem a világi levéltárak, sem az egyházi oklevélgyűjtemények, sem a hagyomány, sem az emlékezés, sem fennmaradt építmények, sem romok nem szolgáltatnak adatot arra, hogy Bács-Bodrog vármegye területén a reformátusoknak a XVIII. század utolsó negyede előtt felekezeti közösségei lettek volna. Vannak, a kik hajlandók illuziókat kelteni azzal a lehetőséggel, hogy a vármegye területén volt református egyesüléseket, gyülekezeteket ép úgy elsöpörhették a föld színéről az országos viharok, mint azt a száznál több, névleg is megállapított református egyházat, melyek az úgynevezett alsódunamelléki református egyházkerület területén 1700 előtt még fennállottak, azonban a XVIII. század elején már nyomaikat sem találjuk.

Ámde világosságot gyújt e homályba a dunamelléki református egyházkerületnek 1735 április 5-én kelt utasítása, melyet a két év előtt benyújtott felség-folyamodványnyal kapcsolatban a szuperintendencziák kikerekítésére vonatkozó királyi rendelet megsürgetése czéljából Bécsbe küldött követség részére írásba foglalt s melynek hatodik pontjában ez olvasható : ,,6. És így a praemittált punktumok szerint e (dunamelléki) Superintendenczia az alább írt vármegyékben subsistálna" : (Kilencz sorszám alatt kilencz politikai vármegyének felsorolása után) ,,10. Valkó vármegyében, úgy *Bácsban is, ha valamikor Isten ott is világot gyújtana.*" Az illetékes egyházi főhatóság eme feltételező megjegyzéséből egész határozottsággal megállapítható az, hogy a XVIII. század derekán, Bács-Bodrog vármegyében, református egyházak nem voltak.

II. József türelmi pátense.

A fennálló bács-bodrogvármegyei református egyházak ugyanis ama szabadelvű gondolkozás nyomában keltek életre, melyekkel II. József hazánkban a vallásszabadság követelményeinek útat nyitott. A vallásszabadság biztosítása a törvényhozás hatáskörébe tartozik ugyan és abszolutisztikus pátensekkel, uralkodói szeszélyek szerint nem szabályozható, mindamellett az elnyomatás után fellélegző protestánsok II. Józsefnek 1781 október 29-én kiadott türelmi nyílt parancsát szinte mámoros lelkesedéssel fogadták. *Keresztesi* József az eseményekkel egykorú naplójában maga is kegyelmes vígasztalást lát ugyan a rezoluczióban a protestánsokra nézve, ,,de ennek tökéletességre való menetele

— úgymond — mely sok akadályokkal volt összeszőve e hazában, a következő idők bebizonyítják.“ Noha ezek az előrelátott nehézségek be is következtek, mégis nyilvánvaló, hogy a türelmi nyílt parancs nyomában, másfelől pedig az 1782 szeptember 20-án kihirdetett telepítési nyílt parancs kedvezményei következtében szinte tüneményszerűen és alakúlnak a protestáns gyülekezetek.

A bács-bodrogvármegyei református egyházak nagyobb részének keletkezése szintén ez időszakra esik. A Bácskába települő református rajok egyszersmind részesei annak a megindúlt népvándorlásnak, mely a természet áldásaiban bővelkedő, de a háborúk miatt lefogyott népességű Bácska benépesítésének állampolitikai üdvös czéljait szolgálta.

A haza más vidékeiről kirajzó református magyar jobbágyokból szervezkednek a magyar egyházak. A *bácsfeketehegyi* egyház magva a Kúnhegyesről és Tiszaburáról 1785-ben idetelepült reformátusság volt. *Piros* egyháza az 1786-ban kiköltöző tiszaroffi, tiszaderzsi és tetétleni református családok egyesüléséből alakúlt. A *kossuthfalvi* (ómoraviczai) református egyháznak a Jászságból, valamint a Nagykúnságból 1786-ban kivándorolt magyarok vetették meg az alapját, míg *Pacséron* ugyancsak a Nagykúnságból és szintén 1786-ban kiköltözött reformátusok raja telepedett le. Első bácskai r. f. egyházak

A most felsorolt megyebeli négy magyar anyaegyházzal kor szerint egyidős az az öt, most már szintén erőteljes németnyelvű református anyaegyház is, melynek alapító híveit az egykori német császársághoz tartozott rajnamelléki Pfalz protestáns lakosságából telepítették ide. A *torzsai* református egyház települése 1784-ben, a *cservenkai* és *újverbászi* egyházé 1785-ben történt, míg az *újszivácziés* és *újsóvéi* egyházak alakulása 1786-ra esik. A német gyülekezetek kezdetben az ág. ev. egyházakkal közös imaházat, harangokat, sőt úrasztali edényeket is használtak; mikor szétváltak, sorshúzás útján osztoztak meg azon, a mi meg volt osztható.

A vármegye területén ma fennálló és népesedő többi református egyházak szervezkedése későbbi keletű. Ezek már nem csoportos települési rajokból tömörűltek össze, hanem a vármegye, sőt az ország különböző vidékeiről való szórványos átköltözésekből és a megélhetés föltételeitől követelt helyváltozásokból gyűjtötték össze híveiket és növelték erejüket, míg az idők folyamán anyaegyházakká szervezkedhettek. Ilyen az *újvidéki* egyház, mely a mult század első tizedéből veszi eredetét, s a mely 1829-ben lépett az anyaegyházak sorába. A *bajai* egyház 1811-ben alakúlt. Az *ószivácziegyház* keletkezése 1835-re esik; anyaegyházzá 1858-ban szervezkedett. A vármegye legfiatalabb református anyaegyháza ez idő szerint a *szabadkai* református egyház, mely 1862-ben adja szervezkedési vágyának első jeleit, míg végre állami kongruás kiegyenlítéssel ugyan, de 1902-ben anyaegyházzá szervezkedett. Későbbi alakulások.

Iskolát fentartó leányegyházak vannak *Óverbászon, Ürszentivánon, Kuczorán* és *Zentán.* A *tiszakálmanfalvi* református hitközség 1887-ben alakult és a hozzá beosztott környékbeli szórványoknak missziói középpontja; míg *Zombort*, szárnyát bontó, kicsiny fiókegyházával az egyházmegyei hatóság, illetőleg a ref. egyetemes konvent 1907-ben vette fel a missziói középpontok közé.

A bácsmegyei református hitközségek egyházi igazgatás tekintetében valamennyien a *dunamelléki egyházkerület* kötelékébe tartoznak ugyan, de nem ugyanannak az egyházmegyének a hatósága alá. Kezdetben a szervezkedő egyházakat a „Kecskeméti traktus“ (egyházvidék) részesítette annyi gondozásban, a mennyit a mindenkori közállapotok és a nyomorúságos közlekedési viszonyok lehetővé tettek. 1801-ben azután, a Szalkszentmártonban tartott kerületi gyűlés a következő határozatot hozta: „A kecskeméti traktusnak mód nélkül való elnyúlása változhatatlanúl megkívánja, hogy a bácskai eklézsiák attól elszakasztassanak és a közelebb levő s kisebb kiterjedésű alsóbaranyai traktushoz ragasztassanak.“ Az odacsatolás meg is történt, de jó ideig még bizonyos idegenség van a két politikai vármegye református gyülekezetei között. A teljes beolvadás, illetve egyesülés csak 1822-ben ment végbe, midőn az egyházmegye első, latin szövegű pecsétje is, a következő köriratot veszi fel: „Sigil. ven, tract. inf. Baranya-Bacsiensis.“ A pecsét latin szövegét 1845-ben váltja fel a magyar szöveg. Az egyesülés tehát megtörtént, és ettől fogva a bácsvármegyei ref. egyházak, egyházalkotmányilag az „alsóbaranya-bácsi egyházmegye“ kiegészítő részei. Kivétel egyesegyedül az utóbbi keletkezésű szabadkai hitközség, Egyházi igazgatás.

hozzátartozó tiszamelleki szórványaival, mely korábbi, közlekedési viszonyokra visszavihető okokból ma is a kecskeméti egyházmegyéhez van csatolva.

A múlt század kezdetétől fogva tehát a bácsvármegyei egyházak az alsóbaranya-bácsi egyházmegye keretébe tartoznak, melynek hatósági köre egyébként szintén négy politikai vármegyére, úgymint: Baranya, Bács-Bodrog, Veröcze és Szerém területére terjed ki. Kezdetben az idegenből betelepült német gyülekezetek fegyelmezésére a konzisztóriumok ereje elégtelen volt, úgy hogy velük szemben az egyházmegye ismételten a politikai vármegye hatalmát volt kénytelen igénybe venni. Megtörtént, hogy a torzsai egyház a konzisztórium álláspontjával szembeszállva, tanítóját elbocsátotta és a traktus csak a vármegye végrehajtó közegeinek a közbejöttével tudta a tanító visszahelyezését keresztülvinni. Az újsziváczi s az újsóvéi egyház makacskodásának leszerelésére nem egy ízben kellett a kormányzó atyáknak a világi hatósági erő kényszerítéséhez folyamodniok. Idővel azonban ők is, a szinte háromszázados múltú alsóbaranyai és szlavóniai református egyházakkal hitben és hazafiságban összeforrva, szenvedték át azokat a nagy küzdelmeket és hányattatásokat, melyek a hazai protestánsokra azontúl is várakoztak.

Elnyomások. Mert igaz ugyan, hogy az 1790/1-i XXVI. t.-cz. szebb jövőt igér a protestánsoknak, midőn egyházi és iskolai önkormányzatukat biztosítja és nagyfokú volt a lelkiismereti szabadság mellett, az a hitbeli és anyagi föllendűlés, mely ennek nyomában megindúlt, ámde a múltak igazolják — és e részben Bács vármegye levéltárában is megtalálhatók még az országos dikasztériumok szomorú jelentőségű intézményei, rendeletei — hogy a kormány egyházpolitikája a protestánsokkal szemben félretett minden kíméletet. A helytartótanács II. Lipót halála után már tartózkodás nélkül és lépten-nyomon használja fel rendeleteiben az 1790/1-i XXVI. t.-cz. hézagait arra, hogy a törvény üdvös rendelkezéseit sarkaiból kivesse; s az egyházi életet bénító eme sérelmes rendeletek következetesen, láncolatosan egymásba fogóznak, évtizedeken keresztűl, úgy, hogy szinte igazolják azt az egykorú közfelfogást, mely a helytartótanácsot „flagellum haereticorum"-nak, az eretnekek ostorának nevezte el. Megálltak eme nehéz megpróbáltatások között a bácskai ref. egyházak is és a német egyházak követték a magyar testvérgyülekezeteket, buzgóságban, elszántságban egyaránt.

Az 1848—49-iki szabadságharcz pusztítása félelmes arányokban rongálta meg és vetette vissza az egyházak fejlődési menetét. A felingerelt fajgyűlölet vérengzéseit fokozott mértékben szenvedte át a különböző nemzetiségek által lakott Bács-Bodrog vármegye s a testvérháború iszonyait és rombolásait fokozott mértékben érezték a megyebeli, különösen magyar ref. egyházak, melyek a legszomorúbb napokban is szemben álltak a nemzeti törekvések szövetkezett ellenségeivel. De a veszedelem tetőpontján végre nekik is menekülniök kellett. Az egyházakban a papok maradtak meg helyükön utolsóknak. Az ómoraviczai egyház pénztárát Halasra szállította, anyakönyveit elásta. Piros, Újvidéken sülyesztette föld alá harangjait; papja, családostul elbújdosott. Feketehegy lelkipásztorát a felbújtogatott tömeg agyonlőtte.

Az abszolutizmus alatt. A szabadságharcz lezajlása után, az erőbeli veszteségeken felűl, ismét beállott a protestáns vallásúakra, tehát a református egyházra nézve is az elnyomatásnak és a megaláztatásnak keserves korszaka. Az egyház alkotmányát rövidesen felfüggesztették. — Az ostromállapot megszűnésével az alsóbaranyabácsi ref. egyházmegye is csak a császári és királyi kormánybiztosok jelenlétében, azoknak „kegyes részvételével" tarthatja meg időszaki üléseit, mert az e nélkül tartott ülések büntető-eljárás alá estek volna. Az 1850. év április 15-én Mohácson tartott egyházmegyei gyűlés jegyzőkönyvét már feketesárga zsinór fűzi össze, melynek végei a baranyai megyefőnök kétfejűsasos, kormánybiztosi pecsétjével vannak a jegyzőkönyvhöz pecsételve, s a jegyzőkönyv aláírói között a kormánybiztosi aláírás is ott kevélykedik. A vármegyei állapotok teljes felfordultságát mutatja az is, hogy a bácsvármegyei gyűlésekről felvett jegyzőkönyvet, így még az 1859. évi április 12-én Pacséron tartott egyházmegyei évi gyűlés jegyzőkönyvét is, a „szerb vajdaságban" felvettnek írják.

Az abszolut kormány az általa czélba vett teljes elnyomás és germanizálás politikáját igyekezett elősegíteni minden olyan intézkedéssel, mely a protestánsok egyházi és iskolai önkormányzata ellen irányúlt. A mindenre elszánt erőszakosság jellemét veszi föl ez a törekvés végre az 1859 szept. 1-én kiadott

császári nyílt parancsban, és az ennek végrehajtását előkészítő szeptember 2-iki miniszteri rendeletben. A pátens hatalmi szóval törli ki a hazai protestáns egyházak háromszázados múltját, fenekestül felforgatja annak államjogi viszonyait és törvényekben biztosított egyházalkotmányát.

A ref. egyház ellentállása.

És a hazai ref. egyházhatóságok lelkes sorában, melyek a sérelmes pátens ellen tiltakozó szavukat felemelték, ott van az alsóbaranya-bácsi egyházmegye is. 1859 nov. 10 és 11-én Kölkeden tartott közgyűléséből erélyes hangú feliratban járul a felség elé. — „Fájdalmas érzés fogta el lelkünket" — mondja egyebek között ez a felirat — „látván, hogy egyházunk ügyei, a magyar protestantizmus államjogait szabályozó, örök érvényű bécsi és linczi békekötések s az 1791 : 26. t.-cz. mellőzésével, s ezek ellenére oly egyoldalú úton alkotott törvény által szándékoltatnak rendeztetni, mely az evangéliomi elveken épült protestáns egyház által soha nem tűrhető idegen befolyás meghonosítására vezethetne" . . . A felirat mellett az egyházmegye közgyűlése elismerő s egyszersmind bíztató méltánylással hagyja helyben az esperesnek arra vonatkozó hivatalos jelentését, hogy ama szerb vajdasági kormányhatósági parancsokat, melyek őt a pátens rendelkezéseihez való alkalmazkodásra utasítják : érintetlenűl és foganatosítás nélkül „tisztelettel félretette".

Az a rendületlen kitartás, melyet a sérelmes nyilt parancs ellenében a bácsvármegyei református egyházak tanúsítottak, egyfelől a pátens egyik részleges czélzatánál, másfelől a vármegye felekezeti viszonyánál fogva, a kivételes méltányolásra is joggal tarthat igényt.

A kormány, a pátens rendelkezéseiben, az eddig meglevőkön kívül, két új protestáns szuperintendenczia felállítását tervezi, s mindkettőnek a székhelyét Bács vármegyében jelöli ki, és pedig az új református egyházkerületét Újsziváczon, az ág. evangélikusokét : Újverbászon, egyszersmind minden rendelkezésre álló erővel igyekezett a pátens érvényesülését kierőszakolni. Zaklatta a lelkipásztorokat, hogy híveikre az előrelátó alkalmazkodás értelmében hassanak. A gyülekezeteket pedig merészen izgatta törvényes egyházi felsőbbségeik ellen. Bács vármegyében, könnyen megtalálható oknál fogva, elsősorban a német-nyelvű református egyházak lelkészeit igyekeztek egyházalkotmányukhoz való hűségükben megtántorítani. Még ma is vannak élő tanúi annak, minő szorongattatást állott ki az újsziváczi püspöki székre kiszemelt cservenkai lelkész : *Poćr* Zsigmond, majd az újsziváczi lelkipásztor : *Gózon* Zsigmond, míg a kísértő hatalom közvetítői velük szemben kudarczczal leszereltek. Elsőben kecsegtették őket a rang és tekintély előnyeivel, a fenntartott fejedelmi megerősítés biztosításával, megcsillogtatták előttük a szuperintendensek részére a pátensben biztosított állami segély tágítható arányait, majd, ezzel czélhoz nem jutván, igyekeztek őket a hatalom fenyegető eszközeivel megfélemlíteni. Hasztalan. A bácsvármegyei református lelkészek rendületlenül megállottak hitük és hivatásuk elvi magaslatán. Ez a szilárd megállás csak emelkedik értékében, mivel Bács vármegyében történik, a hol az egyházak és hivatott vezéreik, elűljáróik, a „szerb vajdaság" osztrák katonai kormánya alatt ellenük ingerelt nemzetiségek között, minden oldalról, fokozott germánizáló befolyás és szünet nélkül való szorongattatás nyomása alatt állottak. Továbbá csak nyer erkölcsi jelentőségében a mellett a tény mellett, hogy a bácsvármegyei másik protestáns testvérfelekezet, a *bács-szerémi ág. ev. esperesség* a pátens értelmében szervezkedett, minek következtében az újverbászi ág. ev. szuperintendenczia részére a vallásügyi kormány a püspöki adminisztrátort valóban ki is nevezte.

Fejlődés a kiegyezés után.

A kitartó küzdelem végre is a sérelmes nyiltparancs visszavonására vezetett. Az alkotmányosság helyreállítása után a bácsvármegyei reformátusok, a hazai református egyház egyetemében a közösségben együtt érzik azt, hogy az 1848. évi XX. t.-cz.-ben foglalt tökéletes vallásegyenlőség és viszonosság nagy elvét, az elkövetkezett idők törvényhozásai csak kisebb részletekben tudják beváltani. És noha az 1868 : LIII., a viszonosság kérdéseinek rendezéséről szóló, majd a főrendiház reformját életbe léptető, nemkülönben az 1894 és 1905-ben alkotott, úgynevezett egyházpolitikai törvények, majd utóbb az 1848 : XX. t.-cz. 3. §-ának megvalósítására törekvő törvényhozási és kormányhatósági intézkedések, közelebb vitték a felekezetközi viszonyokat a vallásegyenlőség és viszonosság felé : még most is jelentékeny hézag van a mai állapotok és ama eszményi egyenlőség között, melyet a törvény „tökéletes" jelzővel illetett.

A bácsvármegyei református egyházak fejlődése és erősödése az uralkodó viszonyok között támasztható kívánalmaknak teljesen megfelel. Legtekintélyesebb gyülekezetek a magyarajkúak között a *kossuthfalvi*, *bácsfeketehegyi*, *újvidéki*, *pacséri*, a németnyelvűek között az *újszivácz*i, *torzsai*, *újverbászi*. A Bács-Bodrog vármegyében lakó református hívek lélekszáma 28.568, melyből csupán a szabadkai anyaegyházra és szórványaira eső, mintegy 2500 lélek tartozik a kecskeméti traktus egyházhatósága alá; ellenben a huszonhatezeret meghaladó hívek, a teljes népessége szerint a 41.000 lelket megközelítő „alsóbaranya-bácsi egyházmegye" egyházhatósági illetékessége alá esnek. A bácsvármegyei reformátusság fent kitett számából 17.339 lélek a magyar egyházakhoz, 11.229 lélek pedig a német gyülekezetekhez tartozik. A bácsmegyei ref. egyházak leltári vagyonértéke, együttesen meghaladja az 1.700.000 koronát; az egyes egyházaktól kezelt egyházi, illetőleg iskolai rendeltetésű alapítványok összege meghaladja a 80,000 koronát.

Iskolák. Az egyházak közül csak kettő járatja növendékeit községi iskolába: Szabadka és Pacsér. A többi bács-bodrogvármegyei anyaegyház és leányegyház kivétel nélkül felekezeti iskolákat tart fenn, az oktatás és nevelés ügyének egységes szellemben való fejlesztése érdekében. Ehhez képest az egyháznak összesen 33 iskolaépülete van 45 tanteremmel, melyek a törvényes kívánalmaknak teljesen megfelelnek. A működő tanítók száma 45. A mindennapi tankötelesek száma 3323, az ismétlő iskolásoké 1182, együtt: 4505. Ezek közül a magyar nyelvű gyülekezetekre esik 2739, a németajkú egyházakra 1766 iskolás. Az egyház felekezeti iskolái, oktatás és nevelés tekintetében, egyaránt a törvények és a hazafias szellem által támasztott követelmények színvonalán állanak. Az egyházmegyei hatóságnak, a gyülekezetek elüljáróságának kivételes gondja, de a tanítóerők közös becsvágya is egyesül abban a közös törekvésben, hogy a nép művelődése a magyar és német egyházakban egységes legyen. A kormányzati szellemet jellemzi az a határozat is, melyet a vörösmarti gyűlés 1833-ban hozott: „Meghirdettetik, hogy a nemzeti nyelven kívül, semmi más nyelven készült írások ezen consistoriumba bé nem vétetnek, és hogy e tárgyban kifogás ne lehessen: ezt az illető eklézsiákban a katedrákból közönségessé kell tenni." Így határoz az az egyházmegye, melynek hatósága alá a német egyházakon kívül, egy szerb nyelvű gyülekezet is tartozott.

Magyarosítás. Örök emlékezetű lesz az alsóbaranya-bácsi egyházmegye történetében egyik volt világi tanácsbírájának, *Korbai* Károlynak a neve, a ki egy, már 1877-ben tett s az egyházmegye rendelkezésére bocsátott 10,000 koronányi alapítványával lehetővé tette azt, hogy az egyházhatóság az alapítvány szellemének megfelelően szervezett külön bizottsággal évről-évre megvizsgáltatja azokat az eredményeket, melyeket a németajkú iskolák tanítói a magyar nyelv tanításában élértek és évről-évre odaítéli az alapítványi tőke jövedelméből származó jutalmakat a német gyülekezetek ama tanítóinak, a kik növendékeikkel, a magyar gondolkodás és nemzeti érzés fejlesztése tekintetében a legkiválóbb sikereket érik el. Az e részben eddig elért eredmények is minden elismerésre érdemesek. A német egyházak nagyobb részében a tantárgyakat magyarúl tanítják, a német gyermek magyarúl gondolkozik és az így beléje nevelt magyar érzést viszi haza az iskolából hozzátartozóik közé.

Hitélet. A magyar és német gyülekezetek közötti egységesebb hitélet és a lélekben való bensőbb egygyéolvadás érdekét szolgálta továbbá az a reform is, mely mintegy másfél évtizede az eddig használt német énekeskönyvet megújította, felvévén bele egyéb, általánosan elterjedt szép énekeken kívül a magyar gyülekezeteknél használatban levő énekeskönyv zsoltárait, ama dallamok hangjegyeivel, miket a hírneves franczia zeneíró: Goudimel Klaudius még a tizenhatodik században szerzett, s melynek édes melodiáit a föld kerekségének minden nemzetbeli reformátusai negyedfélszáz év óta éneklik, sikeresen építvén a hívekben az egyházias közösség érzetét. Jellemében és ezélzatában azonos egyházhatósági intézkedésnek tekintendő a német egyházak részére most készülő új halottas könyvnek az a kiadása is, melybe a magyar egyházakban századok óta használatos halottas énekes könyvből, a dallamaik szerint mélyebb ihletű énekeket szintén fel fogják venni.

A bácsvármegyei református egyházak az alsóbaranya-bácsi egyházmegyéhez való csatoltatásuk után az egyházmegye konzisztóriumában csak-

hamar megfelelő súlylyal érvényesültek. 1814-ben a traktus jegyzője, 1822-ben pedig már az egyházmegye esperese is bácsmegyei lelkipásztor, *Kertvélessy* Pál, a feketehegyi pap személyében. Az idők folyamán, kiválóképen a múlt század közepétől fogva szinte jogszokássá fejlődött az egyházmegyében az, hogy a traktus espereseit felváltva, majd a bácskai, majd a baranyai lelkészi karból választják; noha e tekintetben sem egyházhatósági szabályrendelet, sem határozat kötelező intézkedést nem tartalmaz.

Egyházi elöljárók.

A bácsvármegyei református egyházak alakulásainak kezdete (1784) óta a dunamelléki egyházkerületnek, tehát a bácsvármegyei egyházaknak is, a püspökei a következők voltak: Szőnyi *Virág* Mihály († 1790), *Végveresmarti* Sámuel (†1807), *Tormássi* János († 1814), *Báthory* Gábor († 1842), *Polgár* Mihály († 1854), *Török* Pál († 1883), *Szász* Károly († 1905) és ez időszerint *Baksay* Sándor.

Az alsóbaranya-bácsi egyházmegyének 1801 óta esperesei voltak: Rácz Mihály, Vég József, Kertvélessy Pál, Boldizsár Imre, Rácz Péter, Gózon Zsigmond, Vinczy Ferencz, Kármán Pál, Tóth János és ez idő szerint Szabó Péter.

Az egyházmegye gondnokai voltak (ugyancsak 1801 óta): Vizsolyi János, Péter Ferencz, Kármán Pál, Markos Pál, ifj. gróf Teleki Gyula, ifj. gróf Ráday László, Kiss Miklós, Gaál Péter, Cseh Ervin és ez idő szerint Kozma László.

Egyházi kormányzat.

A bács vármegyei ref. egyházak igazgatása eleintén, úgy mint a hazai református egyházaké általában, a XVI. és XVII. századbeli kánonok, kerületi statutumok és rendeletek alapján nyugodott, és ez az igazgatás tagadhatatlanul hierarchikus szellemben érvényesült. A hatalmat az esperesek és a papi asszesszorok tartották kezükben, és a konzisztóriumok zárt ajtók mögött tanácskoztak. Mindamellett, noha az eljárásnak nem voltak meg az előírt formaszerű biztosítékai: megvolt a vezető férfiakban az időknek és a közgondolkozásnak megfelelő lelkiismeretesség és bölcseség. Az 1848-ban kigyúladt eszmék azonban az egyházi téren is demokratikusabb és szabadelvűbb irányban alakították át a közgondolkozást. A konzisztóriumok lassanként képviseleti közgyűlésekké változtak át. A világi elem, mely eddig, befolyásos világi férfiak személyében inkább a pátrónusok szerepét játszotta a konzisztóriumokban és azokon kívül, ma már a közgyűlési és a bírósági tanácsokban egyaránt, mellőzhetetlen alkotmányos tényezőkül szerepel. Az egyházmegye, különösen az e. m. gondnok választásánál, gyakran felakadt, „midőn — az 1840. évi bellyei gyűlés jegyzőkönyve szerint — egyházvidékünk kopár mezején nem fénylenének ezen fontos hivatalra kijelölhető Nehémiások, kik tekintetükhöz bölcseséget és buzgóságot párosítanának." Hasonlóan megtörtént, (1844-ben) hogy a traktus ág. ev. férfiút választott ülnökévé; viszont a bácsmegyei ág. ev. esperesség reformatus férfiút tisztelt meg az asszesszorsággal.

Az 1881. évi debreczeni, valamint az 1891. évi budapesti ref. zsinat ugyanis az egész református egyházalkotmányt a zsinat-képviseletbeli rendszer elvei szerint iktatta törvénybe. Végre az 1904. évben megnyílt budapesti zsinat alkotta meg a hazai országos református egyház fejlődésének és erősödésének nem egy fontos előfeltételét és biztosítékát. A törvénykezési eljárást mind a közigazgatási, mind a fegyelmi ügyekre vonatkozólag, az eddig nyert tapasztalatok alapján sok tekintetben módosították. Az alsóbaranya-bácsi egyházmegye bírói tanácsát, mai törvényszerű összetétele szerint, az esperes és egyházmegyei gondnok kettős elnöklete alatt, egy lelkészi, illetve világi jegyző, öt papi, öt világi tanácsbíró és az egyházmegyei ügyész alkotják. Az egyházmegye közgyűlése, mint közigazgatási hatóság, ugyancsak az említett kettős elnöklet alatt, 38 rendes, illetőleg missziói lelkészből, ugyanannyi választott világi képviselőből, 3. népiskolai tanítóképviselőből és a papi, illetőleg világi jegyzőkből alakul. Ugyanaz a zsinat törvényileg átalakította az egyházi adózás rendszerét, a midőn az általános teherviselés szempontját követve, a maga orgánikus rendszerében az állami egyenes adót tette az egyházi adózás alapjává, s egyszersmind az egyetemes konvent kezelése alatt behozta az úgynevezett egyetemes adóalapot, melynek rendeltetése egyenesen az, hogy az egyes egyháztagokra nehezedő adóterhet lehetőleg könnyítse. Megalkotta ugyanaz a zsinat az országos református lelkészi nyugdíj- és özvegy-árvagyámintézetet is, mely az egyház életében korszakos alkotás. Bízvást mondható, hogy az új törvények, elöljárói bölcseséggel alkalmaztatván, kétségkívül új fejlődés és erősödés áldásait fogják megteremni a református egyház számára.

AZ ÁG. HITV. EV. EGYHÁZ.

A Wittenbergából kiindult németországi reformáczió (1517) rövid idő alatt elterjedt Európa legtöbb államában s hamar talált Magyarországon is hivőkre. A németországi egyetemeket látogató tanulók, az ide szakadt katonák és leginkább a Szepességben és Erdélyben II. Géza király alatt (1142) letelepedett flandriai németek, kik Nagy-Németországgal kereskedelmi összeköttetésben állottak, hozták be és terjesztették Magyarországon az evangélium új tanát, hol titokban, hol nyiltan üldöztetve az uralkodó katholikus vallás nagyjaitól és hatalmasaitól. Már II. Lajos alatt (1522) számos híve volt és Miksa alatt (1564) aranykorát élte Magyarországon a protestántizmus. Minden vármegyében voltak hatalmas védői és pártfogói, csak Bács-Bodrog vármegyére vonatkozólag nincsen feljegyzésünk, vajjon voltak-e ebben vagy a későbbi korszakokban, Mária Tereziáig, csak követői is. Annyit tudunk, hogy a Tolnával és Baranyával szomszédos vármegyékben *Sztáray* Mihály és *Ziderius* Imre mellett *Bornemisza* (Abstenius) Péter és *Erdődi* Szilveszter János terjesztették Luther tanát. De ez mégis leginkább a dunántúli szomszédos vármegyékre vonatkozik, hol *Nádasdy* Tamás volt a lutheránusok hatalmas pártfogója. Az is fel van említve, hogy *Perényi* Péter a Bánságban a lutheránusok hatalmas oltalmazója volt. De bár a Bánság alatt Bács-Bodrog vármegye is érthető, még sem egészen bizonyos, vajjon abban az

Első lutheránusok Bácskában.

időben Bács-Bodrog vármegyében voltak-e lutheránusok. A lutheránus főurak közül, kik hitsorsosaikat mindenütt oltalmazták, Bács-Bodrog vármegyében épen akkor a hatalmas Perényi Péternek volt birtoka és Linberger István („Geschichte des Evangeliums in Ungarn") meg is jegyzi, hogy Perényi Péternek e birtoka a Bodrogtól a Dráváig terjedett, a miből következik, hogy Bács-Bodrog vármegyében ez időben bizonyára voltak lutheránusok, mert a mostani Bácska felső része az akkor önálló Bodrog vármegyét alkotta. Ha tehát egész Magyarországon mindenütt voltak lutheránusok, bizonyára voltak Bács-Bodrog vármegyében is. Más kérdés az, vajjon egyházilag szervezve voltak-e, mert erről felvilágositást sehol sem találunk. Azonban, ha voltak is, később innen alkalmasint egészen eltüntek, mert hiszen már a reformáczió első éveiben, a mohácsi vész után (1526), Perényi Péter Bács-Bodrog vármegyei birtokát elvesztette; majd a törökök annyira elpusztították a vármegyét, hogy nagy kiterjedése mellett is annyira néptelen volt, hogy a róm. katholikusoknak is csak tizenkét plébániájuk volt itt. Történelmileg tehát alig valószínű, hogy a II. Lajos uralkodásától Mária Terézia uralkodásáig terjedő korszakban Bács-Bodrog vármegyében nagyobb számú és egyházilag szervezett lutheránusok lettek volna.

Egyházak szervezkedése.

Szervezkedő evang. egyházközségekkel Bács-Bodrog vármegyében csak a XVIII. század végén találkozunk. Az első lutheránusok Mária Terézia alatt telepedtek ide. 1740-ben az az időben bevándorolt szerbekkel jött egy gazdag, előkelő, Csernovits Mihály nevű „goszpodár", ki Futakon letelepedve, a gróf Cavriani-féle birtokot, mely később, 1745-ben tulajdonába ment át és ma Chottek grófé, bérbe vette. A bérszerződés egyik fontos feltétele az volt, hogy a bérlő az egész földbirtokot mívelni s így az esetleg hiányzó munkaerőt, ha kell, település által is előteremteni köteles. Csernovits már bérletidejének első éveiben tapasztalta, hogy a közellakó szerbek idegenkednek a munkától, tehát Felső-

magyarországból lutheránus tótokat telepített Petrőczre, Kiszácsra, Dunagálosra és talán más helyre is. Ezek a körülbelül kétezerre menő, valamint később, 1766—1768-ban Bácsfalura, 1780—1790-ben Pinczédre és Bajsára települők alakították meg Bács-Bodrog vármegyében az első ág. hitv. ev. gyülekezeteket. Magától értetődik, hogy e gyülekezetek kezdetben egyházilag szervezve még nem voltak, gondozásuk hatóságilag a futtaki katholikus plébániára volt bízva.

Hitbuzgóságuk azonban oly tántoríthatlan volt, hogy például az Úrvacsora felvételére minden veszély és üldözés között is elzarándokoltak Komlósra, Nagylakra, Pilisre és Péteribe. Nem egyszer történt, hogy utazásuk közben elfogták s Kalocsára börtönbe hurczolták őket. (Petrőcz levéltára). Az egyház főúri pártfogói.

De jóban is részesültek. Háan Lajos az 1879. évi „Koruhev" 12. és 13-ik számaiban felemlíti, hogy a letelepített evang. tótoknak, jelesül a petrőczieknek nagy jótevőjük volt gróf *Hadik* és gróf *Brunszwick*. Gróf Hadik András, 1769-ben a futaki uradalom birtokosa lévén, a petrőczi és a többi ev. tótoknak ingyen adott építéshez való fát és nádat, a lelkészeknek pedig tűzifát, a mennyi kellett. Ezenkívül minden lelkészi és tanítói állomásnak ingyen földet. Hadik András neje pedig a petrőczi templomba ajándékozott drága, sajátkezüleg hímzett oltárterítőt. *Sztehló* lelkészt ellátta igen szép szarvasmarhával. Ez a Hadik András, a ki 1710—1790-ben élt, *Hadik* János, egykori (1585—1642) trencsényi evang. lelkésznek és szuperintendensnek a dédunokája volt. Hadik András különben a történelemből főleg a hétéves háborúból ismeretes, a midőn huszárjaival Berlinbe hatolt és a várost megsarczolta.

Ugyancsak Háan Lajos felemlíti az 1879. évi „Kornhev" 13. számában a gróf Brunszwick családot is, mint a Futak táján letelepedett ev. tótok jótevőjét. Elmondja, hogy *Rohonyi* György, dunagálosi lelkésznek költeményeit 1802-ben Brunszwick grófné saját költségén kinyomatta. A Brunszwick család szintén evang. lelkésztől származik, mert Brunszwick Tóbiás 1620—1624-ig szuperintendens volt és annak dédunokája volt *Brunszwick* József, a bácsmegyei evang. tótok jótevője, mikor a futaki uradalom gróf Hadik András után az ő birtokába került.

Azonban már 1760—1770 körül, midőn a vallási türelmetlenség szűnni kezdett, nemcsak a kitűnő Sztehló András, pilisi ág. ev. pap, hanem a szelídlelkű *Spannagel* Sámuel is, kit előbbinek közbenjárására 1770-ben az ó-pázuai katonatelep ág. ev. prédikátorává neveztek ki, Bács-Bodrog vármegyei hitsorsosaikat időnként meglátogatták és vallásuk vigaszában részesítették. Különösen Spannagel tünt ki e tekintetben ; 1788-ban II. József császár, a ki a futaki kastélyban időzött, maga elé hívatta és az egyházi téren hosszú éveken át kifejtett buzgó és sikeres működésének elismeréséül megajándékozta néhány aranynyal.

Az 1780-as évekbe esik Bács-Bodrog vármegyében a protestáns németek telepítése. II. József, ugyanis meggyőződvén, hogy a Mária Terézia alatt történt német katholikusok telepítése után sem elég népes még a vármegye, frankfurti biztosa utján az 1782 szeptember 21-én kiadott úgynevezett telepítési nyílt parancsban felhívatta a felső Rajna vidékén lakott alattvalóit, hogy települjenek le Magyarországra, hol még egész nagy néptelen vidékek vannak, melyek német szorgalommal mívelve, minden tekintetben könnyű megélhetést biztosítanak. A rajnavidéki lakosoknál a települési felhívás kedvező visszhangra talált ; egyrészt azért, mert még akkor ott kifejlett ipar nem volt, a mívelhető föld pedig a lakosok számához képest kevés volt, s így sok ezer szorgalmas ember munka nélkül tengődött és munka után vágyott ; másrészt azért, mert a felhívás igen kedvező és előnyös feltételeket biztosított a településeknek. Minden települő család a települési számtartói hivataltól kapott : egy tehenet vagy e helyett egy frtot, egy nyoszolyát, egy szalmazsákot, egy pokróczot, hat zsákot, egy teknőt, egy fejszét, egy kapát, egy ásót, egy villát, egy rokkát, egy szitát, egy sütőlapátot, egy csöbört, egy sajtárt, egy köpülőt. A földmívelő paraszt pedig kapott : három lovat vagy e helyett 22 frtot, egy rövid és egy hosszú gyeplőt, négy kötőféket, nyolcz hámkötelet, két béklyókötelet, egy vasalatlan kocsit, egy ekét felszerelésével, egy boronát, egy baltát, egy csákányt, egy favillát, egy kaszát köszörűkővel, egy kaszaüllőt, egy fúrót, egy gyalúkést, egy kézifűrészt és egy ponyvát. Minden község azonnal épített ideiglenes imaházat Német protestánsok telepítése a Bácskába.

és iskolát, templomi felszerelésre kaptak egy harangot, szószéket, oltárt, egy aranyozott kelyhet, egy czinnből való keresztelő edényt, egy feszületet, egy ostyasütőt és az iskolabútort. A papok kaptak egy egész telek földet és az adómentes években évenként 200 frtot és 12 öl fát, a tanítók fél telek földet és évenként 75 frtot és 24 pozsonyi mérő feles búzát. (Eimann J. „Der deutsche Colonist 1820.)

A települési nyilt parancs a felső rajnavidékiek számára, sok ezer földmives és mesteremher telepítését igérvén, a következő ajánlatot teszi : „1. Egészen tökéletes lelkiismereti és vallási szabadságot, valamint hogy minden hitfelekezetet a szükséges lelkészekkel és tanítókkal és mindennel, a mi azok fenntartására szükséges, a legtökéletesebben ellátjuk. 2. Minden család egy rendes, új, a helyi viszonyoknak megfelelő, elég túgas lakóházzal és kerttel fog ellátattatni. 3. A földmívelőket, családjuk fenntartásához megkívántató szántófölddel és kaszálóval, valamint a szükséges igavonó és tenyész-állatokkal és mezei és háztartási eszközökkel megajándékozzuk. 4. A mesteremberek és a napszámosok csak háztartási eszközöket kapnak, de a mesteremberek ezenfelül mesterségük uzéséhez szükséges szerszám beszerzésére még ötven rhenusi forintot kapnak készpénzben. 5. Minden családnak legöregebbik fia a katona újonczozás alól fel van mentve. 6. Minden család ingyen utazásban részesül Bécstől egészen a település helyéig, és az erre szükséges utazási pénzek kifizettetnek ; azután az ellátás még addig fog tartani, míg a család abba a helyzetbe jut, hogy maga erejéből fenntarthatja magát. Ha azonban e támogatási idő után némely család önhibáján kívül bajba kerülne, akkor három évi visszafizetés mellett, minden szükséges támogatásban részesül. 7. Az új jövevényeknek, ha az úton, vagy a változott éghajlat miatt, vagy más okból megbetegedtek : egészségük helyreállítására kórházakat állít az állam, hol a betegek ingyen és gondos ápolásban részesülnek. 8. Végre a birodalmi bevándorlók, településük napjától, tíz éven át, adómentességet nyernek, úgy hogy ez idő alatt minden állami és uradalmi adótól, járuléktól és tehertől, akármi legyen annak a neve, teljesen szabadok és mentesek maradnak. E tíz szabad év eltelte után azonban kötelesek, úgy mint a többi alattvalók, a tűrhető és az országban szokásos adófizetést teljesíteni."

Magától érthető, hogy e nyilt parancsban biztosított telepítési feltételek és előnyök csakhamar kivándorlási mozgalmat idéztek föl a Rajna védékén. Würtemberg, Baden, Zweibrücken, Saarbrücken, Pfalz és Nassau városaiban. És meg kell vallani, hogy ez idő óta a mai napig soha oly előnyös település nem történt. A felhívás annál inkább kedvező visszhangra talált a birodalmi lakosoknál mert ott is ismerték már II. József türelmes szellemét. A felhívás, mely különben az 1781-ben kiadott úgynevezett türelmi parancsban gyökerezett, sokakat indított a Magyarországba való településre. *Decker* Péter, iskolamester és *Bauer* Radó kézmíves, beutazták mint toborzók az egész Rajna-vidéket és buzdították a népet kivándorlásra. Oly tömegesen vándoroltak az egész Rajnavidékről, hogy három év alatt — nem tekintve a róm. kath. bevándorlókat — 1784-től 1787-ig : Újverbász, Torzsa, Kiskér, Cservenka, Szeghegy, Bulkeszi és Járek községek keletkeztek, túlnyomólag ágostai hitv. evangélikus lakosokkal.

Bács-szerémi esperesség. A telepített német ág. ev. egyházak éppen oly kevéssé voltak szervezve, mint a tótok. Voltak ugyan saját papjaik és tanítóik — ez időben már a tótoknak is, — de egyházhatóságilag a pestmegyei esperességhez voltak csatolva. Csak 1791-ben, mikor valamennyi magyarországi evangélikus tartotta az első országos zsinatot Pesten, alakúlt a bács-szerémi német és tót egyházakból önálló esperesség.

1791 október 8-án a zsinat tizenegyedik ülésén *Sztehló* András petrőczi és *Szimonidesz* János orosházi lelkészek azt kérték, hogy a bácsi és békési egyházakat a középponttól a pest-békési esperességtől szakítsák el a nagy távolság miatt. Jogos kérelmüknek úgy tettek eleget, hogy a bácsi egyházakat a szerémiekkel önálló esperességben csatolták össze és ennek a végrehajtását a bányai kerületre bízták.

A szervezkedés nagy fáradságba került, nemcsak azért, mert a terület igen nagy volt, a mi a közlekedést megnehezítette, de azért is, mert különösen a bevándorolt németeknek előbb hozzá kellett szokniok az egyházi önkormányzat gyakorlásához. Az autonómia alapján az egyházközségek lassanként presbitériumot választottak, melynek élén a lelkész állott, ez vezette az egyházközség

ügyeit. Az egyházközségek választották az egyházmegye tisztviselőit is, kik a lelkészekkel és az évenként választott világi képviselőkkel, az évente egyszer, szükség esetén többször egybehívott esperességi közgyűlésen az esperesség egyházainak ügyeit tárgyalták.

A lutheránusok száma Bács-Bodrog vármegyében gyorsan szaporodott, látni abból, hogy 1808-ban Bajsán 521, Bácsújfalun 1026, Dunagáloson 959, Kiszácson 1380, Petrőczön 3347, Pinczéden 641, összesen 7874 tót ; Bulkeszin 1104, Cservenkán 2022, Járekon 424, Kiskéren 1048, Szeghegyen 1305, Torzsán 783, Újverbászon 1048, összesen 7734 német, tehát összesen : 15,608 ág. evangélikus lakott tizenhárom anyaegyházban, melyekhez Liliomos, Újszivácz, Palánka, Újsóvé, Kuczora és Kölpény mint leányegyházak tartoztak körülbelül 1000 lélekkel. Az ág. ev. egyház gyors fejlődése.

A múlt század harminczas éveinek végén már nem volt anyaegyház, hol a régi — német egyházközségekben a kincstár által épített — imaházak helyén szép, nagy templomuk ne lett volna az aránylag szegény, de áldozatkész, hitbuzgó ág. ev. híveknek. Iskolákat is építettek ; közöttük az újverbászi algimnáziumot, melyet az ág. ev. felekezet papjai és tanítói 1822-ben alapítottak és a tanügy lelkes barátainak segélyezésével több mint félszázadon át fönntartottak. Minden anya- és leányegyháznak volt népiskolája, melyben — mint az időben más felekezeteknél is — vagy végzett hittanhallgatók, vagy legtöbb esetben harmad-negyedosztályu deákok, értelmes mesteremberek és kiszolgált katonák tanították a gyermekeket olvasni, írni, számolni és bevezették a vallás, fölrajz, fizika, egészségi káté, valamint az időjárástan elemi ismereteibe. Az iskola egyházi hatósága, az esperesség, nagy gondot fordított az elemi népiskolákra. A hívek anyanyelve szerint tót és német dékánátust, tankerületet alakítottak, melyek élén egy-egy dékán, tanfelügyelő állott, kik az alirg 5—6 hónapig tartó iskolaévben többször meglátogatták az iskolákat, az évzáró ünnepélyes vizsgákat megtartották és jelentést tettek az esperességnek. Az akkor még kezdetleges közoktatásügyi viszonyok között meglepően sokat tettek az ág. evangélikusok iskoláik fejlesztésére. Az 1808-ban még csak 7874 lelket számláló ev. tótok 1846-ig 18,673-ra szaporodtak és tíz anyaegyházban 10 iskolát tartottak fenn, melyekben évi 16,024 frt 34 kr. bevétel és 11,059 frt 91 kr. évi kiadás mellett tíz tanító 1883 gyermeket oktatott. Az 1808-ban még csak 7734 lelket számláló németek pedig 1846-ig 23,749-re szaporodtak és tíz anyaegyház és három leányegyházban 13 iskolát tartottak fenn, melyekben 16,543 frt évi bevétel és 15,422 frt 69 kr. évi kiadás mellett tizenhét tanító és három segédtanító 3979 gyermeket oktatott. Figyelemre méltó, hogy az 1846. évi dékánátusi jelentés, melyből a fenti adatokat vettük, a német dékánátusba tartozott iskolákra vonatkozólag megjegyzi, hogy : „In omnibus scholis juventus scholastica in lectura et scriptura Magyarica exercebatur.“ A németek és tótok száma tehát 1808-ban összesen : 15,608 lélek volt s 1846-ban 42,422-re növekedett ; kevés kivétellel mindenütt csinos falvakban laktak, templomuk és iskolájuk volt, békében éltek a más hitfelekezetűekkel és mind vagyonosodás, mind művelődés tekintetében előrehaladtak. Az egyházmegye megalakulása óta 1848-ig négy kanonika vizitáczió volt az egyházmegyében. 1798-ban *Hamaliar* Márton, 1810-ben *Lyci* Kristóf, 1818-ban *Lovich* Ádám és 1836-ban *Szeberényi* János dr. szuperintendensek végezték.

1848—1860-ig az ág. evangélikusokról Bács-Bodrog vármegyében a következőket említhetjük fel. Midőn a szabadságharcz kitört, az evangélikusok is, mint a haza hű fiai, búban és örömben egyaránt osztozkodtak a többi magyar testvérekkel. A legtöbb egyházközség férfiai nemzetőrök voltak, kiknek kapitányuk a pap, hadnagyuk a tanító volt. E tekintetben kimagaslik *Hajnóczi* Sámuel, kiskéri lelkész, a kit a szabadságharcz után halálra is ítéltek, de később kegyelmet nyert. Az ág. evangélikusok egyházi életének legnevezetesebb mozzanatai voltak a Pátens elleni küzdelmek. E küzdelmek alatt két nagy pártra szakadtak. Egyes, különösen tót egyházközségekben *Kuzmányi* Károly, nagyhírű bécsi theologiai tanár titkos agitátorai a Pátens mellett működtek, maga Kuzmányi személyesen is lejött ide szervezni az autonómia elleni mozgalmakat ; viszont az esperességi közgyűléseken buzgó vezérférfiak, lelkészek és világiak egyaránt, a bécsi és linczi békekötésekre, valamint az 1790—91. évi XXVI. törvényczikkre hivatkoztak s a Pátens elfogadói ellenében tántoríthatlanul ragaszkodtak az autonómiának sértetlen fenntartásához. Mindamellett a vallásügyi kormány Újverbászon egy A szabadságharcz után.

patentalis püspökséget alapított. Püspöki adminisztrátornak *Karner* Vilmos, temesvári lelkészt, és annak korai halála után *Tessényi* János, torzsai lelkészt nevezte ki. Azonban Tessényi János is csak hét hónapon át viselte e hivatalt, mert az egész országban mindinkább szilárdabb álláspontot foglaltak el a protestánsok a Pátens ellen, úgy hogy ő felsége 1860 május 15-én kelt legfelsőbb kéziratával hatályon kívűl helyezte a Pátenst, oly módon, hogy szabadságában állott minden egyes egyházközségnek a Pátenst elfogadni, vagy elvetni. Ennek következtében a bács-szerémi esperesség már 1860 május 18-án tartott közgyűlést, melyen a Pátenst húsz szavazattal tizennyolcz ellenében elvetette. Ámde ez a tótok és németek között teljes szakadást idézett elő, s már ugyanazon a gyűlésen és a később, szeptember 5-én tartott közgyűlésen végleg elhatározták az esperesség kettéosztását, egy teljesen önálló tót és teljesen önálló német esperességet alakítván. A tót esperesség a Pátens, a német esperesség az önkormányzat alapján volt szervezve. Miután azonban hasonló zavarok voltak országszerte, az evangélikusok egyetemes gyűlése 1860 október 10-én feliratot terjesztett fel a felséges császárhoz és apostoli királyhoz, esedezvén a Pátens végképeni megszüntetéseért. Ez alatt az autonóm szuperintendensek is fáradhatatlanúl igyekeztek a fennforgó szakadásokat megszüntetni. Így a bányakerületi szuperintendens, *Székács* József személyesen látogatta meg a bács-szerémi egyházmegyét és az 1861 május 3-án Újverbászon tartott esperességi közgyűlésen kibékítette az ellenfeleket, mire a két esperesség ismét egyesűlt.

Új korszak az ev. egyház beléletében.

1860-tól a zsinatig, vagyis 1891-ig, új időszak állott be az egyházmegye beléletében. Kuzmányi Károly ugyan még mindig zavaró befolyást gyakorolt az egyház ügyeire, mégis Tessényi Károly, *Becker* Jakab, *Sztehló* József és *Stúr* Dániel, kik 1870-ig egymást követték a főesperességben, tapintatos és türelmes vezetésükkel az egyházmegye beléletét lépésről-lépésre fejlesztették. Az ország alkotmányának 1867-ben történt helyreállítása az egyházakat is új feladatok elé állította. Az 1868. évi XXXVIII. törvényczikk egészen új berendezést követelt a népiskolákban, gondoskodni kellett különösen az előírt tankönyvekről. A bácsi egyházmegye sem tért ki e feladat teljesítése elől. Nevezetes fordulat állott be az újverbászi esperességi algimnázium helyzetében is. Az esperességbeli lelkészek, tanítók és gyülekezetek eddigi támogatása nem volt elég, hogy a megváltozott tankövetelményeknek megfelelőleg átalakíthassák a gimnáziumot, azért megkérték a kormányt, hogy vegye át a gimnáziumot és alakítsa át államivá ; azonban *Pauler* Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszter a kérelmező küldöttségnek kijelentette, hogy a gimnáziumot pénzhiány miatt az állam ezúttal át nem veheti. Ezért egy pártfogóság alakult, mely jelentékeny áldozatokkal biztosította a gimnázium fennmaradását s e tekintetben legtöbbet áldozott az újverbászi politikai község. Az egyházmegye bizonyos feltételek mellett a pártfogóságnak 1871-ben átadta a gimnázium minden ingó és ingatlan vagyonát és azonkívűl az esperességi pénztárból évenkint 200 frtot. Az 1874. évi esperességi közgyűlés határozata után az egyházmegyei kormányzás új irányt nyert, a kettészakadási törekvések az esperességben egészen megszüntek. 1874-ben Szeberényi Gusztáv dr. püspök kanonika-vizitácziót tartott, mely az ötödik püspöklátogatás volt az egyházmegyében. Az 1884. és 1886. években azok az egyházak, melyeket a múlt század végén telepítettek, fennállásuk százéves emlékünnepét nagy fénynyel tartották meg. 1891 november 5-én volt a zsinat, hol az egyházmegye zsinati követei voltak *Belohorszky* Gábor főesperes, *Bierbrunner* Gusztáv ókéri lelkész, *Scultéty* Ede esperességi felügyelő és *Rohonyi* Gyula országgyűlési képviselő. Ez évben az egyházmegye lélekszáma a következő volt : az anyaegyházakban 70,305, leányegyházakban 7521, szórványosan 2280 s így összesen 80,106. Ez időben új anyaegyházak is keletkeztek és sok új iskolát építettek. Az esperesség és az egyes egyházak az 1893 márczius 18-án szentesített zsinati törvények értelmében szervezkedtek, a mi sok tekintetben változást idézett elő. Az egyházközségek élére az egyházi elnök mellé azóta világi elnök is választandó, ki az egyházi ügyek vezetésében egyenjogú a pappal. E mellett az egyházközségek több világi képviselőt küldenek az esperességi közgyűlésre. Az esperességben a főesperes és alesperes mellé felügyelő és másodfelügyelő választandó, kiknek társelnöksége alatt az esperességi bíróság — konzisztórium — továbbá a pénzügyi számvizsgáló és iskolai bizottságok, úgyszintén az egyházi tanfelügyelők — dékánok — együtt vezetik az esperességi

ügyeket. A nyelv és nemzetiség szerinti megkülönböztetés az egyházi szervezetben ezentúl tilos. Az új szervezkedés csak az egyházmegye dunáninneni, bácsvármegyei részében ment simán, a szerémi része az egyházmegyéből való kiválását kívánta. A zsinati törvények alapján történt szervezkedés idejében az egész egyházmegye lélekszáma volt : 87.911. Népiskola volt 107, felekezeti 105, községi 2, felekezeti tanító 105, rendes 100, nem képesített 5. A tanulók száma : 9508. A lelkészek évi fizetésének összege volt : 46,876 frt, vagyis 93,759 kor. a tanítóké 79,776 kor. Valamennyi egyház egyházi és iskolai vagyona, épületek, templomok és imaházak értéke : 1.666,914 korona ; paplak és melléképületek : 193,740 korona; iskolák, tanítólakok és melléképületek: 319,974 korona, temetőházak : 6778 korona, bérházak: 13,600; kertek, szántóföldek, rétek, faiskolák, temetők : 711,806 korona, kötvények és készpénz : 198,554 korona ; tehát az egész vagyonérték : 3.112,366 korona, mely állapot csekély különbséggel a mai viszonyoknak is megfelel. Egész Magyarországon nincs egyházmegye, mely oly rohamosan fejlődött és virágzott volna fel, mint a volt bács-szerémi egyházmegye, a mi természetesen első sorban az áldott, termékeny vidéknek tulajdonítható, mely mindig új lakosokat vonzott ide.

Az ev. egyház tisztikara.

Az egyházmegye tisztikara 1791-től 1899-ig a következő volt : Főesperesek : Sztehló András 1791—1818-ig; Laukoidesz Mihály 1818—1827; Rohonyi György 1827—1831; Sztehló János 1831—1852; Scultéty József 1852—1855; Tessényi János 1855—1861 ; Tessényi Károly 1861—1864 ; Becker Jakab 1864—1867 ; Sztehló József 1867—1870 ; Stúr Dániel 1870—1873 ; Belohorszky Gábor 1873-tól a mai napig ; ennek alesperesei voltak : Grósz Teofil, Bierbrunner Gusztáv, Róth Tivadar Károly, Schneeberger János és Petri Károly, ki ma is viseli e tisztséget. Esperességi világi felügyelők voltak : Kiss József, Csaplovits Mátyás, Trattnyaky Miklós, Párvy Sámuel, Asbóth János, Kiss Ferencz dr., Pongrátz Antal dr., Görgey István, Kubinyi Ágoston, Mártonfy Károly, Rohonyi Gyula, ki e tisztségben van ma is. Az egyházmegyében kezdettől fogva máig összesen 128 lelkész volt.

Az egyházmegye községei.

A XVIII-ik században keletkezett egyházközségek a következők : Bácsújfalu, Bajsa, Bulkeszi, Cservenka, Danagálos, Tiszaistvánfalva, Kiskér, Kiszács, Kölpény, Liliomos, Petrőcz, Felső-Pinczéd, Újsóvé, Szeghegy, Torzsa, Újverbász. A XIX-ik században keletkezett egyházközségek a következők : Baja, Bács-Feketehegy, Káty, Ókér, Sajkásszentiván, Kuczora, Palánka, Alsó-Pinczéd, Szilbács, Titel, Tiszakálmánfalva, Óverbász, Újvidék. Missziói körök : Szabadka, Óbecse, Zsablya.

1900-ban az eddig egyesűlt bács-szerémi ág. ev. egyházmegye kettéoszlott és a szerémségi egyházmegye megalakúlt. A Bács-Bodrog vármegye területén fekvő rész pedig a „Bácsi egyházmegye“ nevet vette fel. A „Bácsi egyházmegye“ egyházközségei ma a következők : Bácsújfalu, Baja, Bajsa, Óbecse, Bulkeszi, Cservenka, Feketehegy , Dunagálos, Tiszaistvánfalva, Káty, Kiszács, Kiskér, Ókér, Sajkásszentiván, Kuczora, Kölpény, Liliomos, Palánka, Petrőcz, Felső- és Alsópinczéd, Szabadka, Szeghegy, Szilbács, Újsóvé, Torzsa, Tiszakálmánfalva, Titel, Óverbász, Ujverbász, Újvidék, Zsablya. Lelkész van 32, segédlelkész 3, a lelkészek közűl 3 missziói körben működik. A bácsi egyházmegye területén a lélekszám most anyaegyházakban 65,186, leányegyházakban 3546 ; szórványban 1364 ; összesen 70,096. A bácsi egyházmegye 32 községének 1905-ben bevétele volt : 361,899 kor. 76 fill., kiadása : 275,241 kor. 63 fill. ; pénztári maradványa 86,658 kor. 13 fill. Templom, egyházi és iskolai épületek, papi, tanítói és egyházi földek, templomi és iskolai bútorzatok és temetők vagyonértéke 1906. év végén : 3,174,964 kor. 24 fill. Szenvedő vagyonteher 21,464 kor. 84 fill. Az egyházmegyei pénztár teljes bevétele 21,536·78 kor. ; kiadása 21,011·22 kor. ; maradványa : 525.56 kor. Az egyházmegyei papi segélyegyesület bevétele : 5632.38 kor., kiadása 4164 kor ; maradványa 1468·92 kor. Vagyoni állása 40,451·74 kor. A hívek anyanyelvét tekintve, a bácsi egyházközségeket tótok és németek lakják. Csak a városhelyeken, Szabadkán, Zomborban, Óbecsén és Újvidéken magyar az értelmiség. Vannak magyar, vagy magyarúl beszélő földmívelők Felsőpinczéden és Bajsán. E helyeken tartanak magyar istentiszteletet is.

Vagyoni állapot.

A GÖRÖG KELETI SZERB EGYHÁZ.

Szerb püspökségek keletkezése.

A mohácsi vésznap után, midőn a Magyarországba menekült szerbek elvesztették reményüket az Ó-Szerbiába való visszatérésre, a szerémi metropolitai széken kívül még tizenkét nem egyesült görög-keleti vallású szerb püspökség keletkezett Magyarországon.

E püspökségek a töröktől leigázott Szerbiában maradt ipeki patriarkátus intézkedéséből és felsőbbsége alatt alakultak és maradtak továbbra is az ipeki patriárkának alárendelve, egész a XVII. század végéig.

Szentkláray állítása szerint, a török hódoltság korszakában a következő görög-keleti nem egyesült püspökségek voltak Magyarországon.

1. A budai püspökség. 2. A szeged-bácsi püspökség. 3. Horvátországi püspökség Mácsán. 4. A jenei püspökség, Borosjenő székhelylyel. 5. Az aradi püspökség. 6. A pozsegai püspökség, Orahovicza-Monostor székhelylyel. 7. A verseczi püspökség. 8. A becskereki püspökség. 9. A lippai püspökség. 10. A temesvári püspökség. 11. A hopovoi püspökség. 12. A mohácsi, másképˇ szigeti püspökség. Némely írók említenek még Csanádon, Gyulán és Nagyváradon is szerb püspökségeket. Azonban erre nézve nincs semmiféle történeti adat. A föltevés valószínűleg onnan eredt, mert a török háborúk korában a jenei, aradi, lippai és temesvári szerb püspökök ide-oda menekültek a fenyegető veszedelem elől. Székhelyüktől távol, ideiglenesen más helyeken tartózkodtak, a hol nagyobb biztonságban élhettek.

Szerbek bevándorlása.

A szerbek bejövetele Magyarországba *Csernovics* Arzén patriárka alatt, 1690-ben lényegesen módosította a bennszülött szerbség közjogi és egyházi viszonyait.

Lipót király ugyanis a szerbek győzelmes fegyvereit a törökök ellen akarván továbbra is felhasználni, 1690 április 6-án Csernovics Arzén ipeki patriárkához felhívást intézett, melyben lángszavakkal szólítja fel a szerbeket, hogy a közös ellenség ellen fegyvert fogjanak s a török járom alól magukat felszabadítani törekedjenek. E felhívást több királyi kiváltságlevél követte, melyekben a szerbeknek jelentékeny kiváltságokat, szabadságokat és különféle mentességeket adományoztak.

Kiváltságlevelek.

E kiváltságokkal biztosíttatott mindenekelőtt „a szerbek vallási szabadságának gyakorlása, minden közteher és adó alól való felmentése, bármily ingó vagy ingatlan javak szabad birtoklása, az ó naptár használata, görög-keleti egyházbeli szertartási szokások megtartása és szabadon választott saját „Magistratusainak“ felügyelete alatt való állása“.

Az 1690 augusztus 21-én kibocsátott királyi oklevél a többek között rendeli: „Szabadjon továbbá magatok között és magatokból szerb nemzetbeli és nyelvű érsekül (patriárkául) azt tennetek, kit az egyházi és világi rend együtt választand ; és ezen érseknek szabadságában álljon, valamennyi görög szertartású keleti egyházakról intézkedni, püspököket felszentelni, a zárdabeli szerzeteseket rendezni, templomot, a hol szükséges, saját hatalmából építtetni, városokba és falvakba szerb papokat helyezni, szóval : mint eddiglen, elüljárója lehessen a görög szertartású egyházaknak s ezen hitvallású egész községnek, és saját egyházi hatalmánál s az elődeink, Magyarország dicsőült néhai királyai által nektek engedélyezett kiváltságok erejénél fogva intézkedési hatalommal bírjon.“

Az említett felhívás következtében és az érintett királyi okiratokban foglalt kiváltságok és szabadalmak elfogadása után 40.000 szerb család, 100.000 fegyveressel, egyházi és világi hatóságaikkal, levéltáraikkal, kincseikkel, megmenthető ingóságaikkal vonult be Magyarországba, 1690. év nyarán Csernovics Arzén patriárkának vezetése alatt.

Lipót király oklevele.

Lipót király kegyesen fogadta őket s elrendelte, hogy a vitézkarú szerb jövevények részint Bács- és Szerém vármegyében, részint Aradon, Szegeden, Pécsett, Moháeson, Székesfehérvárott, Budán, Szent-Endrén, Egerben, Nagyváradon, Esztergomban, Komáromban, Győrött helyeztessenek el. Egyszersmind 1691 augusztus 2-án a magyar királyi udvari kanczelláriától kiadott oklevélben tudatja „az ország rendeivel és karaival, hogy a jövevény szerbeket összes háznépeikkel, vagyonukkal, javaikkal és értékeikkel királyi oltalma és különös gyámsága és pártfogása alá vette“, s ennek következtében „erősen parancsolja Magyarország főpapjainak, báróinak, mágnásainak és nemes urainak, nemkülönben valamennyi megye fő- és alispánjainak stb., hogy a szerb érseket, püspököket s a keleti egyházbeli görög szertartású minden egyéb egyházi és világi bármely rendű és állapotú embereket adott kiváltságaikban, szabadságaikban és mentességeikben oltalmazni s védelmezni, nemkülönben nekik fuvarokat, szállítási eszközöket adni tartozzanak.“

A görög-keleti egyház viszonya az ipeki patriárkátushoz.

Az 1690-ben megkötött karlóczai békekötéssel a magyarországi görög-keleti egyház viszonya, a Törökországban levő ipeki patriárkátushoz, mint idegen országbeli egyházi fennhatósághoz, tovább fenntartható nem volt. A Törökországban visszamaradt szerbek, még a kivándorolt Csernovics patriárka életében, Kallinik nevű püspököt patriárkává választották, újonnan szervezvén az önálló ipeki patriárkátusnak egyházi fennhatóságát. Innen keletkezett az a sokat vitatott kérdés, vajjon a karlóczai görög-keleti szerb érsek jogosan viseli-e a szerb patriárka czímét ?

Első szerb kongresszus.

Ez ügygyel foglalkozott a Csernovics patriárkának 1706. évben történt elhalálozása következtében, 1707-ben Krusedol zárdában összegyűlt első szerb egyházi kongresszus. Az ott lefolyt tárgyalások eredményezték, hogy Kallinik ipeki patriárka eme visszás és a görög-keleti egyházjognak meg nem felelő viszonyt megszüntette az által, hogy 1710 márczius 28-án oklevelet bocsátott ki, melyben az ipeki anyaegyháznak beleegyezésével és saját áldása mellett a magyarországi görög-keleti egyházat függetlenné teszi, külön önálló egyházzá nyilvánítja és Podgoricsanin Szofron, akkori érsek-metropolitát, az újonnan dekretált önálló független egyház főnökévé elismeri.

Az egyház függetlenitése.

Ez idő óta a magyarországi görög-keleti szerb egyház önálló, független egyházként a karlóczai görög-keleti metropolia elnevezés alatt áll fenn, mely alá, a karlóczai főegyházmegyén kívül, a bács-újvidéki, buda-szentendrei, károlyvárosi, pakráczi, temesvári, verseczi görög-keleti püspökségek tartoznak.

Legfelsőbb egyházi hatóság.

Ez önálló egyház élén a karlóczai görög-keleti metropolita, illetőleg szerb érsek-patriárka áll ; legfelsőbb egyházi hatósága pedig az egyházmegyei püspökökből alakúlt szent szinódus, mely a tisztán egyházi — úgymint dogmatikai, hittanítási, szertartási és liturgiai — ügyeknek legfelsőbb fóruma és püspököket választ. A görög-keleti egyháznak hitelvei szerint az egyházi kormányzat csak a hierarchiát, vagyis az egyházi elemet illeti, a világi elemnek egyedül a világi vonatkozású ügyekre van befolyása.

A szorosan vett egyházi és világi vonatkozású ügyek szabatos elhatárolása a görög-keleti egyházi autonomiának ma is egyik legnehezebb és legkényesebb kérdése, melyet mindeddig nem sikerült helyesen megoldani.

Rescriptum Declaratorium Illyricum.

A görög-keleti szerb érsek megválasztására és az egyházi, iskolai és alapítványi ügyek rendezésére 1708-tól kezdve 1790-ig tartott kongresszusok tanácskozásai és határozatai csekély eredménynyel jártak, kivéve, hogy az 1769-ben megtartott kongresszus határozatai alapján Mária Terézia királynő az 1779. év július 16-án a görög-keleti egyházi, iskolai és alapítványi ügyek rendezésére Rescriptum Declaratorium Illyricumnak elnevezett szabályrendeletet bocsátotta ki, melynek határozatai majdnem száz évig, a görög-keleti szerb egyházi, iskolai és alapítványi ügyek kezelésére s kormányzására nézve irányadók voltak, sőt egyes részekben ma is jogérvényesek.

Az 1848. XX. törvényczikk.

A görög-keleti szerb egyháznak ez az állapota 1848-ig tartott, a midőn az 1848. XX. törvényczikk a görög-keleti felekezetre is a tökéletes egyenlőséget és

viszonosságot kimondotta s a következőket rendelte : „A görög nem egyesülteknek vallási és iskolai ügyek iránti intézkedési joga is az álladalom felügyelése mellett ezennel biztosíttatván : e czélból a magyar felelős Ministerium lehető legrövidebb idő alatt, minden esetben pedig a legközelebb tartandó országgyülés előtt, egybehívandja az összes felekezet által választandó egyházi gyülekezetet, kongresszust, melynek tagjai addig is, míg annak szerkezete törvény által rendeztetni fog, ezúttal, a különböző nyelvü népességre való tekintettel, oly arányban választandok, hogy az egyházi osztályból huszonöt, a világiból hetvenöt, s ezek közé a határőrvidékrol huszonöt követ küldessék.“

A szabadságharcz következtében a törvény foganatosítható nem volt és az abszolutisztikus korszak alatt a kongresszust csak egyszer, 1864—1865-ben hívták össze.

A hazai alkotmánynak 1867-ben történt helyreállítása után, az 1868. IX. t. czikk, az 1864—1865-iki kongresszusi határozatok alapján, lefektette a görögkeleti szerb egyház autonomiájának alapkövét, annak hatáskörét és az államhoz való viszonyát következőképen körvonalazva : „Fenntartatván ő felségének alkotmányszerűen gyakorlandó legfelsőbb felügyeleti joga, a szerb karlóczai metropolia hívei jogosítva legyenek, egyházi, iskolai és ezekre vonatkozó alapítványi ügyeiket az ország törvényeinek korlátain belül időszakonként egybehívandó egyházi kongresszusaikban önállóan intézni, rendezni és e kongresszusokon alkotandó és ő felsége által jóváhagyandó szabályok értelmében saját közegeik útján önállóan kezelni és igazgatni.“

E törvényczikkben kimondatott egyszersmind, hogy „a rég fennálló gyakorlat szerint legközelebb egybehívandó görög-keleti vallású szerb nemzeti egyházi kongresszus legelső feladata lesz, az egyházi gyülekezet szervezetét ő felsége jóváhagyása mellett megállapítani.“

Masirevics patriárka. Az 1869. kongresszus.

Ez a törvényczikk a magyarországi görög-keleti szerb egyházi autonomiának államjogi alapja. E törvényczikk alapján Masirevics patriárka egybehívta a szerb nemzeti egyházi kongresszust 1869 június hó 13-ra Karlóczára, a végből, hogy mindenekelőtt a kongresszusi szervezetet állapítsa meg és autonom intézményeit végleg szervezze. Ez a kongresszus azonban a mérsékelt liberális és ellenzéki párt viszálykodásai következtében szétoszlott annélkül, hogy formailag elnapolták vagy feloszlatták volna.

Masirevics patriárka 1870 január hó 19-én elhalálozván, Sztojkovics Arzén, budai püspök lett metropolita-érsekségi adminisztrátor, a ki tisztét azzal kezdte meg, hogy az 1869-ik évi kongresszusnak formaszerű elnapolás vagy feloszlatás nélkül szétment tagjait 1870 május hóra ismét összehívta.

A kongresszus határozatai.

Ez a kongresszus három fontos szabályzatot alkotott : 1. A kongresszus választási rendjét, 2. Az egyházmegyék és 3. A metropoliai egyházi és nemzeti iskolai tanács rendezését. Mind e három szabályzat helybenhagyást nyert az 1871. évi május hó 29-én kelt legfelsőbb elhatározással. A kongresszus 1870 augusztus havában, a jövő év tavaszáig elnapolta magát.

Az 1871. évben folytatólag összeült kongresszusnak azonban végzetes eredményei voltak. A kongresszus által a kongresszus szervezetéről, az egyházközségek szervezéséről, a népiskolákról, a tanítóképző-intézetekről, a felsőbb leányiskolákról, a plébániai papság javadalmazásáról alkotott szabályrendeletek nem nyerték meg a legfelsőbb jóváhagyást.

Az 1871. kongresszus sikertelensége.

A kongresszus működésének sikertelenségét annak tulajdonították, hogy a kongresszus, megindított reformmunkálataiban, a szenvedélyektől elragadtatva, oly intézkedéseket alkotott, melyek részint a törvényszerűen szerzett egyházjavadalmi jogokra voltak sértők, részint a kongresszus hatáskörébe nem is tartoztak.

Az 1872. év augusztus havában az immár életbeléptetett új választási rend szerint megválasztott kongresszust Karlóczára összehívták ugyan, de még megnyitása előtt feloszlatták, mivel a kir. biztosúl kinevezett Mollináry cs. és kir. altábornagynak az 1779. évben előírt czeremoniák megtartása mellett való fogadtatását az összegyülekezett kongresszusi képviselők megtagadták.

Az 1874-iki kongresszus.

1874 július 11-ére új kongresszust hívtak össze az érsek-patriárkai szék betöltése végett. E kongresszuson Sztojkovics, budai püspököt, túlnyomó többséggel patriárkává választották, megválasztása azonban legfelsőbb helyen megerősítést nem nyert.

A kaboli zárda-templom.

A bogyáni zárda-templom belseje.

Brankovits György.

Bogdanovits Lucián.

Ez a praeczedens és az abból vont következtetés legfőbb akadályúl szolgált arra nézve, hogy a szerb egyházi kongresszusnak az érsek-patriárka választására vonatkozó oly statutumot alkotni nem sikerült, melyet a kormány jóváhagyhatott volna. Ez a kérdés a görög-keleti szerb autonomiában még mai napig nyilt kérdés.

Ivácskovics patriárka.

Sztojkovics püspök megválasztása meg nem erősíttetvén, annak kizárásával új választást rendeltek el, mely alkalommal Ivácskovics Prokop, nagyszebeni görög-keleti román érseket nagy többséggel választották meg érsek-patriárkának. Ezt a választást legfelsőbb helyen jóváhagyták.

Alapszabályzat a kongresszus szervezetéről.

Az 1874-ben egybehívott és folytatólag 1875-ben tartott kongresszusnak sikerült a kongresszus szervezetére vonatkozó alapszabályzatot megalkotnia. E szabályzat főbb intézkedései a következők : „A szerb metropolia körébe eső görög-keleti híveknek egyházi, iskolai és ezekre vonatkozó alapítványi ügyeikben képviseletét a görög-keleti szerb nemzeti egyházi congressus képezi. A congressus hetvenöt képviselőből áll, kik közül huszonöt az egyházi, ötven a világi rendből választtatik. Az érsek-patriarcha és megyés püspökök, méltóságuknál fogva, tagjai a congressusnak. A congressusi képviselők három évre választtatnak. A választások érvényessége fölött a congressus dönt. A congressus rendesen minden harmadik évben gyűl össze, rendkívülileg a szükség szerint, mindkét esetben az érsek-patriarcha által Ő Felségéhez teendő előleges bejelentés mellett és Ő Felsége jóváhagyásának megnyerése után. Az esetben, ha Ő Felsége legfőbb felügyeleti jogát királyi biztos által kivánja gyakorolni, ez a congressus tárgyalásaiba be nem foly, sem annak törvényes működését nem akadályozhatja. Ő Felségének joga van a congressust elnapolni vagy feloszlatni. A congressus elnöke az érsek-patriarcha, vagy az érsek-patriarchai szék üresedése esetén, a felszentelés szerint legidősebb püspök. Alelnökét a congressus a világi rendből választja. A congressus egész tartamára maga határozza meg ügyvitelét és maga állapítja meg napirendjét. A congressus hatásköre kiterjed az egyházi és iskolai ügyekre s az ezekre vonatkozó alapítványi ügyeknek intézésére, saját közegei által való igazgatására s az azokra vonatkozó határozatok végrehajtására ; ellenben nem terjed ki hatásköre a dogmatikai, hittanítási, szertartási és liturgiai ügyekre, valamint az egyházi fegyelem és rendre vonatkozó vallási fenyítékre. A congressus köteles az általa alkotandó szabályzatok fölött, melyek a plébániák, esperességek és egyházmegyék száma és területének megállapítására, új zárdák felállítására és a meglevők megszüntetésére, az egyházi consistoriumok és az érseki egyházi tanács szervezésére vonatkoznak, előzetesen a püspöki zsinatot meghallgatni. A congressusi választmány azon ügyekben, melyek az egyházmegyei közigazgatási hatóságok hatáskörébe tartoznak, másod, illetőleg harmadfolyamodásilag határoz mindaddig, míg e czélra valamely más közeg nem állíttatik fel.“

Az alapszabályzat jóváhagyása.

Ez alapszabályzat 1875 augusztus 14-én legfelsőbb megerősítést nyert, de a következő záradékkal : „A jelen szervezeti szabályzat átmeneti intézkedései között a congressusi választmányra ruházott másod-, illetőleg harmadfoku bíráskodás ellenében, magyar ministeriumhoz a felfolyamodhatást és ennek megsemmisítési jogát továbbra is kivánjuk fentartani.“ Ez az octroy az 1868. IX. törvényczikkben biztosított görög-keleti szerb egyházi jogot az eredeti értelemből kiforgatván, végtelen bonyodalmakat és súrlódásokat okozott, melyek alól a kibontakozást mai napig sem sikerült feltalálni.

Az 1879 július 1-ére egybehívott kongresszus több egyházi autonomiai szabályzat alkotásával foglalkozott. Ezek felterjesztése után a kongresszus magát 1879 november 9-én elnapolta, de a metropolia kormányzásában nyomban bekövetkezett személyváltozás következtében többé nem gyűlt egybe.

Ivácskovics patriárka nyugdíjaztatása.

Ivácskovics Prokop metropolita-patriárkát ő felsége 1879 deczember 11-én a karlóczai érsekség és szerb metropolia kormányzatától saját kérelmére felmentette és nyugdíjazta, egyidejűleg pedig Angyelics Germán, bácsi püspököt nevezte ki érsekségi adminisztrátorrá. Ez volt az első eset Magyarországon, hogy a görög-keleti szerb egyház feje nyugdíjaztatott ; a lemondás, bár az a kánoni jog szerint inkorrekt volt, ténylegesen megtörténvén, elfogadtatott.

Az Ivácskovics Prokop halálával végleg megüresedett karlóczai érseksági szék betöltése czéljából, az 1881 október 5-iki legfelsőbb elhatározással, az 1879. évi kongresszus feloszlattatván, az újonnan választott kongresszust 1881 november 27-ére Karlóczára hívták össze. Ez a kongresszus deczember 4-én a metropolita-

patriárka választásához fogott. A jelen volt hatvanhat igazolt képviselő közül ötvenkettő Sztojkovics Arzén budai püspökre szavazott. E választást azonban ő felsége meg nem erősítvén, a kongresszus, az 1881 deczember hó 10-én kelt legfelsőbb elhatározással azt a felhívást kapta, hogy a visszautasított jelölt kizárásával, újra válaszszon. A deczember hó 19-én történt új választás alkalmával a jelen volt hatvannégy igazolt képviselő közül ötvenhárom Zsivkovics Theophán károlyvárosi, tizenegy pedig Angyelics Germán bácsi püspökre szavazott.

Angyelics patriárka.

Ez a választás szintén nem nyert legfelsőbb megerősítést. Ő felsége ugyanis „királyi teljhatalma erejénél s az őt megillető jognál fogva“ 1882 január hó 6-án kelt legfelsőbb elhatározásával, Angyelics Germán, bácsi püspököt karlóczai érsekké, metropolitává és szerb patriárkává nevezte ki.

Angyelics Germán az egyházi autonomiával szemben szigorúan a kánoni jogalapon állott. E szempontból kiindulva, a görög keleti egyházi autonomiát biztosító 1868. törvényczikknek kánonellenes alapját kifogásolván, annak törvényes úton való megváltoztatására törekedett. Nevezetesen kifogásolta főleg a törvényczikk amaz intézkedését, mely szerint az egyházi ügyeknek autonom rendezése és kezelése a görög-keleti egyház „híveinek“, nem pedig az arra egyedül illetékes „egyháznak“ adatott meg.

Angyelics patriárka állítása szerint, a karlóczai metropolita igazgatása 1868. évig szorosan egyházi jellegű volt, a mi teljesen megfelel a szentírásnak, a görög-keleti egyház dogmáinak és az összes kánonoknak. Ez a jellege a többi független, önálló görög-keleti egyházak kormányzatának is. Így kormányozzák a konstantinápolyi, az alexandriai, antióchiai és jeruzsálemi keleti patriárkátusokat. Ez alapon van szervezve a görögországi, romániai, az orosz-birodalmi és a szerbiai patriarkátusok igazgatása is. Nem ütött el ettől 1868-ig a karlóczai metropolia sem. Ezt tanúsítja minden privilegium, szabály és törvényes rendelkezés.

Az 1691 augusztus 20-án és 1695 márczius 4-én kibocsátott privilégiumok, a patriárka-választás jogának a nép részére biztosítása mellett, a patriárkát teszik az egyházigazgatás fejévé, a ki minden azzal járó jogot tényleg is gyakorolt. — Az 1779 július 16-án kibocsátott Rescriptum Declaratorium Illyricum a nép részére ismét csak a patriárka-választás jogát biztosítja, az egyház körébe vágó minden egyéb kormányzati teendőt az egyházi közegekre bízva. — Az 1782 április 5-én kibocsátott „Systema consistoriole“ szerint az egyházbíráskodást mind első, mind másodfokon kizárólag egyháziakból álló testület gyakorolja. — Az 1791 : XXVII. törvény megerősíti az egyháznak adott privilégiumokat s fönntartja egyházi, iskolai és alapítványi ügyeiknek, a fönnálló szabályok értelmében, szabad intézkedési jogát. Az itt fölsorolt privilégiumok, királyi rendeletek és törvények alapján állott a karlóczai metropolia igazgatása 1868-ig, mert a rövidéletű 1848-iki törvény az egyházi viszonyokon tényleg nem változtatott, és így e helyütt mint tényező föl nem sorolható.

A szerb egyház autonomiájának az 1868-iki törvényben körülírt jogalapja fölötte veszélyesnek látszott Angyelicsnek, különösen egy esetleg felekezetlen állami kormánynyal szemben; sőt attól tartott, hogy ez álláspontnak továbbfejlesztésével maga az egyház saját, örök alapjaiban megingattatván, a végpusztulás veszélyének lesz kitéve. Az 1868-iki törvény megváltoztatására irányuló törekvése azonban sikertelen maradt.

A kongresszusi választmánynak többszöri sürgetésére, az 1886 július 18-iki legfelsőbb elhatározással a kongresszust ugyanaz évi szeptember 22-én Karlóczára hívták össze. E kongresszus mindenekelőtt elfogadta az ő felségéhez intézett feliratot azzal a kéréssel, hogy az Angyelics Germánnak patriárkává kinevezésével megsértett szabad választási jog állíttassék vissza. — A folyó ügyek elintézése, az érsek-patriárka választására vonatkozó szabályrendeletnek újból való átdolgozására és egyéb szervezési munkálatok előkészítésére egy 15 tagú bizottság megválasztása után, a kongresszust bizonytalan időre elnapolták a nélkül, hogy az folytatólagos ülésre többé összehívták volna.

Állásfoglalás Angyelics kinevezése ellen.

Az Angyelics Germán patriárkának 1888 deczember 8-án bekövetkezett halálával megüresedett patriárkai szék betöltésére, 1890. január hó 18-án, legfelsőbb elhatározással, a kongresszust ugyanaz évi április hó 24-ére hívták össze Karlóczára.

Brankovics patriárka.

A kongresszus jelentékeny többsége Brankovics György, temesvári püspököt választotta patriárkának. — A kongresszusi választmány megválasztására

és az egész egyház autonomiai szervezetét felkaroló egységes szabályrendelet kidolgozására 15 tagú bizottságot küldtek ki, mely után, a kongresszus határozatlan időre elnapolta magát.

Brankovics patriárkára roppant nagy feladat várt. Rendeznie és reformálnia kellett a szerb egyház és iskola sok elavúlt intézményét, s azok helyett új intézményeket kellett alkotnia, első sorban pedig véglegesen szerveznie a magyarországi görögkeleti szerb egyház autonomiáját, összhangban az egyház tanaival s a magyar állam követelményeivel. Brankovics patriárka, 1890-ben teljes erővel, erős akarattal, higgadt bölcseséggel és önbizalommal fogott a nagy feladatok megvalósításához. Brankovics tevékenysége.

Az 1892., 1897. és 1902-iki szerb nemzeti egyházi kongresszusokon megkísérlette az autonomia szervezését. Nem az ő akaratán múlt, hogy ez nem sikerült. Nem találhatta meg azt a szellemi támaszt, melyre az egyházszervezet gyökeres átalakítását czélzó terveinek keresztülvitelére föltétlen szüksége volt. Egyszer az volt az akadály, hogy a kongresszus világi tagjai túlságosnak találták a hierarchikus elv kidomborítását, máskor az államkormányzat elleni bizalmatlanság érvényesült, majd meg személyi torzsalkodások és viszálykodások állották a nagyszabású terv megvalósulásának útját. A kongresszus szervező munkássága lehetetlenné vált még amaz oknál fogva is, mert a hierarchia nem hagyhatta jóvá a kongresszuson csaknem kizárólagossan uralkodó radikális pártiak egyházszervezési terveit, ennélkül pedig az állam jóváhagyását nem lehetett elérni.

Mindeme bajok kútfejének tartották, hogy az 1868-iki IX. törvény alapján készült autonómia nem vált be semmiféle irányban. Ez a törvény nem számolt azzal a helyzettel, a mit talált, hanem egész újat teremtett, a folytonosság figyelmen kívül hagyásával. A szerb egyháznak oly jelleget adott, melylyel ezelőtt soha sem bírt és nem bír sehol a világon. Demokratikus alapokra fektette azt. Akkor ez illett az idők keretébe. Az akkori államférfiak szintén a multak emlékeiből merítettek, mikor az egyházi elemet kiszolgáltatták a világinak. Akkor a népek kibékítésének emelő eszméje volt a jelszó. Eltörölték az egyház jellegét és csináltak belőle népszabadságot. Most meg odajutottunk, hogy lett belőle szabadosság. Az 1868. törvény hátrányai.

Hogy tenni kell valamit, arról a három kongresszuson mindenki meg volt győződve. A demokratikus elem nem vált be egyházi igazgatási főtényezőnek s az alkotmányos korszak kongresszusait mai alkotásaikban a nép nem egyházi gyülekezeteknek, hanem politikai testületeknek tartotta.

Ezt a balfölfogást akarták a kongresszusok megszüntetni és úgy szervezni a kongresszust, hogy értse meg a nép, hogy küldöttei nem az általános politikai helyzet megvitatására, hanem az egyház, iskola és alapítványok ügyeinek javítására hivatvák. Ezt azonban a nép mindaddig el nem hiheti, míg az egyházat abban a testületben képviselve nem látja. Ma ott hiába keresi azt, mert a huszonöt papi képviselőt nem az egyházi rend választja, hanem maga a nép. Ugyanaz a választó-testület, a mely a világiakat küldi a kongresszusokba.

Ezt tartották az autonomia hibájának; ez volt a püspöki karnak joggal panaszolt sérelme. Helyre akarták tehát állítani az egyensúlyt és megosztani az igazgatási hatalom gyakorlását a világi és egyházi elem között. Ez igazságos és méltányos volt, és a helyzetből folyó orvoslás egyetlen kulcsa. Ezek azok, a mik a kongresszusokon az adott helyzetből önként felmerültek. Ezek azok a föladatok, miket a szerb egyház érdekében megvalósítani lehet és kell. Tenni lehet, mert a kormány közege nem sért jogot, hanem visszaadja azt, a mit elvenni alig volt joga; és tenni kell, mert parancsol az a nyilvánvaló tény, hogy oly erélyes, nyílt eszű ember, oly erős kéz, mint a Brankovicsé, tizenhétévi patriárkasága alatt sem tudott fordulatot adni az ügyeknek, és az egyház autonomiai szervezetére vonatkozó egységes szabláyrendeletet megalkotni.

Brankovics patriárka sok megpróbáltatásnak volt kitéve ellenfelei részéről, de tetterejét ezek sem lankasztották el. Az egyházi autonomia szervezésére vonatkozó törekvése ugyan sikertelen maradt, de a mi rendeleti úton elintézhető volt, azt az ő kezdeményezésére a kongresszusi választmány és a püspöki zsinat megtette.

Az 1892-iki kongresszustól alkotott nyugdíjszabályzat a tisztviselők és tanárok s azok özvegyei és árvái részére, valamint a világi papok özvegyeinek és árváinak nyugdíjintézete már rég megvalósult s érezteti jótékony hatását. Nyugdíjszabályzat.

Fegyelmi szabályzat. Szeminárium.

A püspöki zsinat a patriárka elnöklete alatt fegyelmi szabályzatot dolgozott ki a világi és a szerzetes papság számára, szervezte a theologiai intézetet és szemináriumot, kolostori iskolát alapitott alsóbbrendű szerzetek kiképzésére, a kolostorokat gyökeresen újjászervezték s a kolostori javak kezelésében is igen hasznos reformok léptek életbe. Mindebben és még sok másban is Brankovics patriárka volt a kezdeményező.

Karloczán a régi, még török időkből származott metropolitai székházat lebontatta s helyébe olasz renaissance-stilű, szép palotát építtetett, új palotákat emeltetett a budai és az újvidéki püspökök részére is, a szerb egyházi alapok kezelésére palotaszerű épületet alkotott, a melyben a kongresszusok számára szükséges helyiségeket is elhelyezték.

Theologia újjászervezése.

Legnagyobb alkotása azonban az elhagyott állapotban levő karlóczai theologiai intézetnek magas színvonalú újjászervezése. Az ő érdeme, hogy az intézet, szervezetével és tanerőivel, bármely hasonló czélú főiskola mellett is megállja a helyét s a vele kapcsolatos szemináriummal kiváló eredménynyel szolgálja a papnevelés ügyét. Alig tizenhét év alatt Brankovics patriárka ötvennél több — hazai és külföldi egyetemeken tanult, képzett — jeles papot neveltetett, a kiket a theologiai intézet s szeminárium tanszékein s az egyházi közigazgatás különböző ágaiban alkalmazott. Bogdánovics Lucián, a jelenlegi patriárka és Létics György dr., temesvári püspök, már ezek közül kerültek ki.

Iskolák és nevelő intézetek szervezése.

A szerb metropoliának jelenleg van mintegy 430 elemi iskolája, három felsőbb leányiskolája, két tanító- s két tanítónőképző-intézete, két főgimnáziuma, egy-egy theologiai tanintézete, szemináriuma, szerzetes növendékek számára való szemináriuma, egy-egy konviktus tanítók és papok fiai számára, két leánynternátusa. Ezekhez járul még a budapesti Thököly-intézet egyetemi hallgatók részére.

Brankovics patriárka, a szerb metropolia egyházi fejeként, egyszersmind ez iskolák és nevelő-intézetek legfőbb védnöke volt. Az iskolai alapítványokra való főfelügyelet is az ő hatáskörébe esett. S ép ezen a leginkább elhanyagolt téren kifejtett munkássága lett leginkább maradandó hatású. Hogy a többnyire nagyon szegény elemi iskolák helyzetén segítsen, megalapította a Szent Száváról elnevezett iskolai alapot szülőhelyén, a bácsmegyei Kölpényben, továbbá Borovo és Dálya helységekben 100.000 korona költséggel díszes iskolaépületeket emelt, a zombori tanítóképző-intézetnek 80.000 koronáért új székhelyet építtetett s 250.000 koronára rúgó áldozattal emeltette a karlóczai szeminárium palotáját. Sokat áldozott egyéb kulturális és tudományos intézményekre is. Összes adományainak összege egy millió koronánál többre rúg.

Brankovics patriárka ötven évi papi pályáján mindig híven szolgálta a magyar állam érdekeit. Igyekezett az egyháza és az állam közötti jó viszonyt gondosan ápolni s a szerbek és a magyarok közötti szép egyetértést megszilárdítani.

Ime, a magyarországi görög-keleti szerb egyház viszontagságos életének rövid történeti ismertetése.

A legközelebbi kongresszusoknak remélhetőleg békülékeny szelleme, a törvényes helyzet számbavétele, a multban szerzett tapasztalatok kellő méltatása, az ellentétek higgadt megfontolása és kiegyenlítése és a szükségparancsolta jól megfontolt előzékeny eljárás eredményezhetik majd, hogy a szerb nép s annak egyháza körében a béke és szeretet oly régóta sajnosan nélkülözött áldásai állandóan meghonosuljanak, a rendezett viszonyok helyreállíttassanak a szerb nép megnyugtató vigasztalására és tartós boldogítására.

KÖZOKTATÁSÜGY.

(PÓTLÓ KÖZLEMÉNY.)

Az egységes magyar nemzeti népnevelés megteremtése a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól szóló 1907. évi 27. törvényczikkben öltött testet.

Habár a nem állami népiskolák jogviszonyairól alkotott 1907. évi 27. törvényczikk életbe léptetése óta mindössze csak két év tellett el, a vármegyei közoktatásügy 1909. évi adatainak feltárásával tanúbizonyságát akarjuk szolgáltatni annak, hogy a közoktatásügy ez aránylag rövid idő alatt is mily örvendetes módon halad előre.

E legújabb adatok községek és városok szerint a következő oldalakon találhatók:

Ez adatok összegezéséből látható, hogy a vármegyében, ideszámítva a szabad királyi és törvényhatósági joggal felruházott városok adatait is, 137 kisdedóvó és 8 állandó menház áll fenn. A kisdedóvók közül állami 17, községi 89, róm. kath. 14, gör. kel. 8, izr. 1, társulati és magán 8. A kisdedóvó-intézetek közül 137-ben magyar és 8-ban szerb a foglalkozás nyelve.

A 444 elemi népiskola közül: állami 49, községi 53, róm. kath. 169, gör. kath. 2, gör. kel. 73, ref. 17, ág. hitv. ev. 33, izr. 34, magán 2 és társulati 2. Tanítási nyelv szerint: magyar 340, német 8, szerb 82, tót 10, bunyevácz 1, bunyevácz-német 1 és kisorosz 2.

Az elemi népiskolák tanítóinak száma 1277. Ezek közül 196 az állami, 162 a községi, 542 a róm. kath., 5 a gör. kath., 178 a gör. kel. szerb, 44 a ref., 94 az ág. hitv. ev., 52 az izraelita, 2 a magán és 2 a társulati elemi népiskolában van alkalmazva.

Van a vármegye területén egy felsőbb leány-, egy felső leánynépiskola, 16 polgári leány- és 9 polgári fiúiskola. Jelleg szerint állami 7, községi 9, róm. kath. 5, gör. kel. szerb 2, izr. 2, társulati 1 és magán 1. E tanintézetek, a két gör. kel. polgári leányiskola kivételével, magyar tannyelvűek. A felső- nép és polgári iskolai tanítók száma 141.

A tanonczok szolgálatában áll 31 iparos és 5 kereskedelmi tanoncziskola, valamennyi magyar tannyelvű.

Van tehát a vármegyében 137 kisdedóvó, 8 állandó menházvezető, 1277 elemi, 141 felső nép- és polgári iskolai, továbbá 2 iparostanoncziskolai, összesen tehát 1565 tanerő.

A község neve	Tan-kötelesek	Kisdedóvók száma						Hány tanítós elemi népiskola									Ezenfelül van				
		állami	községi	róm. kath.	gör. kel.	izr.	egyéb	állami	községi	róm. kath.	gör. kel.	gör. kath.	ref.	ág. h. ev.	izr.	egyéb	felső nép- iskola	fiú- polgári iskola	leány- polgári iskola	iparos- inas- iskola	kereskedő- inas- iskola
Ada	1622	—	3	—	1	—	—			17	—	5	—	—	2	—	—	—	—	1	—
Alsókabol	269	—	—	—	—	—	—		2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Apatin	1689	3	—	—	—	—	—	17	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	1	—
Baja	2221	—	1	1	—	1	1	2	—	22	—	1	1	1	5	—	—	2	2	2	1
Bajmok	976	—	1	—	—	—	—	—	—	11	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—
Bajsa	522	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Bács	545	—	—	1	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Bácsalmás	1261	—	—	1	—	—	—	—	—	16	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Bácsbokod	534	—	1	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Bácsborsód	291	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bácsfeketehegy	761	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	2	1	—	—	—	—	1	—
Bácsföldvár	972	—	2	—	—	—	—	—	—	7	—	5	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Bácsgyulafalva	422	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bácskeresztúr	721	1	—	—	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bácskertes	404	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bácsordas	514	—	1	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bácsszentiván	641	—	1	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Bácstóváros	531	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bácsújfalu	391	1	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—
Bácsújlak	234	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bátmonostor	328	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Begecs	283	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bezdán	953	—	2	—	—	—	—	11	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—
Béreg	372	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bogyán	94	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Boldogasszonyfalva	478	—	1	—	—	—	—	—	5	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Borócz	443	—	1	—	—	—	—	—	—	4	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bulkeszi	371	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—
Csantavér	1024	—	1	—	—	—	—	3	—	10	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—
Csátalja	307	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Csávoly	317	—	1	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Cservenka	1087	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	3	8	1	1	—	—	—	1	—
Csonoplya	599	—	1	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Csurog	1340	—	2	—	—	—	—	—	14	4	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—
Dávod	399	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Dernye	360	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Doroszló	371	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Dunabökény	423	—	1	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Dunacséb	345	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Dunagálos	337	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—
Dunagárdony	178	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Felsőkabol	294	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Felsőszentiván	334	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gara	441	—	1	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gádor	339	—	1	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gombos	449	1	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Herczegszántó	414	—	1	—	—	—	—	—	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hódság	526	—	—	1	—	—	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Jánoshalma	1196	—	—	1	—	—	—	—	—	15	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Katymár	582	—	—	—	—	—	1	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Káty	557	—	—	—	—	—	—	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kerény	680	—	1	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kishegyes	872	—	1	—	—	—	—	1	—	7	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Kiskér	471	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—
Kisszállás	261	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kiszács	602	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	7	—	—	—	—	—	—	—
Kossuthfalva	829	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	8	—	1	—	—	—	—	1	—
Kölpény	433	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	2	—	3	—	—	—	—	—	—	—
Körtés	114	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kuczora	581	1	—	—	—	—	—	—	—	1	4	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—
Kula	1306	—	2	—	—	—	—	—	—	8	—	4	—	1	1	—	—	—	—	1	—
Kúnbaja	302	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Küllőd	306	—	1	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Liliomos	329	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Madaras	741	—	1	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

A község neve	Tanköteles	Kisdedóvók száma						Hány tanítós elemi népiskola									Ezenfelül van				
		állami	községi	róm. kath.	gör. kel.	izr.	egyéb	állami	községi	róm. kath.	gör. kath.	gör. kel.	ref.	ág. h. ev.	izr.	egyéb	felső nép- iskola	polgári fiú- iskola	polgári leány- iskola	iparos-inas- iskola	kereskedő- iskola
Magyarkanizsa	2390	—	3	—	—			—	—	22	—	1	—	—	2	—	—	1	1	1	—
Martonos	818	—	1	—	—	—	—	—	3	7	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Mátételke	93	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mélykút	1088	—	1	—	—	—	—	—	—	12	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Militics	556	—	1	—	—	—	—	—	—	7	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mohol	1295	—	2	1	1	—	—	—	—	13	—	8	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Monostorszeg	710	—	—	—	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mozsor	429	—	1	—	—	—	—	—	5	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Nagybaracska	509	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nádalja	423	—	1	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nemesmilitics	503	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Óbecse	2556	—	4	1	1	—	—	1	—	21	—	11	—	—	2	—	—	1	1	1	—
Ófutak	740	—	—	1	1	—	—	—	—	6	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ókér	551	—	1	—	—	—	—	2	—	1	—	2	—	3	—	—	—	—	—	—	—
Ópalánka	764	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	7	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Ósóvé	303	1	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ószivácz	889	—	1	—	—	—	—	—	—	3	—	5	3	—	1	—	—	—	—	1	—
Óverbász	619	1	—	—	—	—	—	3	—	—	—	3	1	3	—	—	—	—	—	—	—
Őrszállás	969	—	1	—	—	—	—	—	—	9	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Pacsér	588	—	—	—	—	—	—	—	4	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Palánka	799	—	1	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—	—	1	—	—	1	1	1	—
Palona	211	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Paripás	600	—	1	—	—	—	—	—	—	6	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Parrag	203	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Petrőcz	807	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—
Péterréve	1361	—	1	1	—	—	—	—	—	15	—	5	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Pinczéd	701	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	3	—	5	—	—	—	—	—	—	—
Piros	287	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Regőcze	509	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rém	247	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sajkásszentiván	427	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sajkásgyörgye	609	—	1	—	—	—	—	3	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sajkáslak	181	—	—	—	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szabadka	10365	—	9	—	—	—	1	43	75	5	—	2	—	—	4	—	—	1	2	1	1
Szeghegy	677	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	1	—	—	—	—	—
Szentfülöp	519	—	1	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szenttamás	1786	—	1	—	1	—	—	—	—	6	—	13	—	1	1	—	—	—	—	1	—
Szépliget	307	—	—	1	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szilágyi	240	1	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szilbács	457	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	2	—	—	—	—	—	—	—
Szilberek	791	—	1	—	—	—	—	—	5	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szond	765	—	—	—	—	—	—	4	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sztapár	672	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tataháza	245	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Temerin	1410	—	—	—	—	—	1	—	2	10	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—
Tiszaistvánfalva	284	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—
Tiszakálmánfalva	258	1	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—
Titel	538	1	—	—	—	—	1	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—
Topolya	1559	—	1	1	—	—	—	—	—	14	—	—	—	—	2	—	—	1	—	1	—
Torzsa	440	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	—	—	—	—	—	1	—
Turja	529	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tündéres	144	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ujfutak	496	—	—	1	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ujpalánka	272	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ujsóvé	322	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—
Ujszivácz	237	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—
Ujverbász	764	—	1	—	—	—	—	—	—	2	—	—	3	6	1	—	—	—	1	1	1
Ujvidék	3516	—	3	1	1	—	—	—	—	16	1	17	5	4	4	—	1	1	2	1	1
Úrszentiván	339	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Vajszka	212	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vaskút	676	—	—	—	—	—	1	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vepröd	518	—	1	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Wekerlefalva	177	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zenta	3797	—	4	—	—	—	—	45	—	—	—	4	—	—	4	—	—	—	2	1	—
Zombor	3290	3	—	1	1	—	1	—	—	25	—	20	—	1	3	—	—	—	3	1	1
Zsablya	1130	—	—	—	—	—	—	4	8	3	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—

VÍZSZABÁLYOZÁS.

Bácska vízrendszere.

Bács-Bodrog vármegye folyamöve, mely a nagy praehistorikus tó fenekéből, illetve a nagy árgyűjtő medencze legnagyobb két főcsatornájából, a Dunából és a Tiszából áll, évezredeken át táplálta árvizeivel a nagy mocsarat, mely a két folyam között elterült. Ez árvizek víztömegei a folyamok apadtával a folyamok medreibe vonultak vissza és azokat a kisebbszerű medreket alkották a vármegye területén, a melyeknek egy része éjszakról dél felé, vagyis a természetes lejtést követve, a Dunába (Mosztonga, Kígyós stb.) — másrészük nyugatról kelet felé a Tiszába lejt és megmutatják a levonult árvizek folyásirányát.

A vármegyét nyugaton és délen övező *Duna* folyam rendszeres szabályozása jóformán csak pár évtizede indult meg.

A múlt század nyolczvanas éveiben a középső Duna szabályozása Bács-Bodrog vármegye határára is kiterjedt és erre közgazdasági szempontból is üdvös hatással volt. Az általános folyamszabályozás czélja az volt, hogy a hajózási út minden vízállás mellett biztos legyen s az árvizek és jégzajlások veszély nélkül vonulhassanak le. A partbiztosítások pedig részben a szabályozási vonalak rögzítésére és a mederelfajulás megakadályozására, részben a sürgős védelmet igénylő belterületek vagy beszakadás veszélyének kitett védtöltés biztosítására szolgáltak.

Bács-Bodrog vármegyének a Duna főmedre mentén fekvő határa a baracskai Duna bezdáni torkolatánál kezdődik és a balparton Borovó községgel szemben levő alsó Ziva-foknak a Dunába való beömléséig terjed. Az egész vonal a zombori m. kir. folyammérnöki hivatal kezelése alatt áll.

Dunai szabályozási művek.

Ezen a Duna-szakaszon, Bács-Bodrog vármegye területén, a következő szabályozási művek vannak:

1. Egy téli menedékhely a hajók részére, a melyet egy régente fő, most holt Duna-ágon építettek ki a baracskai Duna alsó-bezdáni torkolatánál. 1890-ben zárta el a bélyei főherczegi uradalom a sirina-bezdáni töltéssel ezt az ágat. Tisztán az elzárás 52,233·70 koronába került, s ez összeghez a volt közm. közl. minisztérium kártalanítás fejében 10,040·16 koronával járult hozzá. 1891—1897-ig, továbbá 1899-ben és végre 1903-ban a téli kikötőben összesen 186,114·84 köbméter földanyagot kotortak ki 201,467 korona költséggel; a kikötő most 57 terhelt és 50 üres uszály, vagy pedig 31 kerekes gőzös és 50 üres uszály befogadására alkalmas. A kikötő mélységi viszonyait évről-évre nyilvántartatják és a szükséghez mérten kikotorják.

2. A baracskai kikötő-torkolat alatt a Ferencz-József kamara-zsilip közelében létesítették az ú. n. bezdáni párhuzamművet, az 1175 m hosszú dugabara-bezdáni párhuzammű alsó kiegészítő részét. Költsége mintegy 185,324·11 korona.

3. A bezdán-kiskőszegi Dunaszakasz elfajulása folytán a Ferencz-csatorna dunai kamara-zsilipje közelében levő Kopolya Dunaág rohamos kiképződésnek indult, úgy, hogy a Duna vizének jelentős részét ez az ág emésztette fel. Ezért, bár ez volt a rövidebb ág, mégis ezt az ágat kellett 1889-ben elzárni és 1896-ban kiegészíteni a zsilipre való tekintetből. A Kopolyafok elzárásának és kiegészítésének költségei 123,485·48 koronára rúgnak.

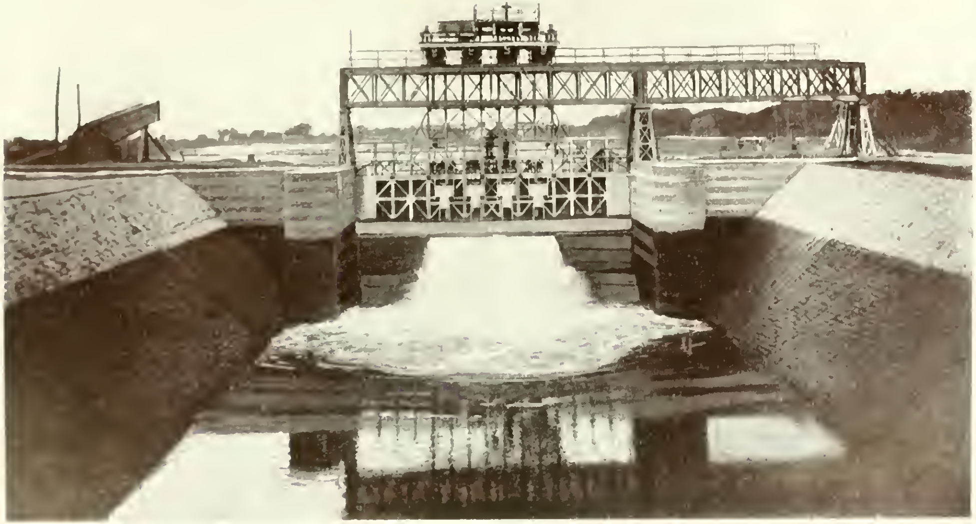
4. A Ferencz-József-zsilip és a blazsoviczai átvágás között 1902-ben három keresztgát készült, most pedig még három keresztgát van munkában. A hat keresztgát költsége 349,329·85 korona. E művekkel a bezdáni oldalon lévő

Kiss József sírja, az ujverbászi zsilip fölött.

Kiss József.

Az óbecsei Türr István-zsilip egyik kapuja.

folyást elzárták ; az ott levő zátony magasságban való növekedését elősegítették és a túlságos széles meder szűkítésével a meder mélyülését és ezzel a hajózás könynyebb lebonyolítását biztosították.

5. A bezdán-apatini Dunaszakaszon az erős kanyarulatok megszüntetésére készültek a blazsoviczai és szigai dunai átvágások. Az első három km. hosszú, csak felével fekszik Bács-Bodrog vármegye határában és az 1898—1899. években készült : az elért vízúti rövidülés 2 : 1-hez. Készítéséhez 163,072·67 köbméter földnek szárazon és 232,370·45 köbméternek kotrás által való kiemelése volt szükséges. Ezt a munkát 279,571·93 kor. összköltséggel hajtották végre, mely öszszegből Bács-Bodrog vármegyére 139,785·96 korona esik.

6. A szigai átvágás nyolcz km. hosszú és 16 km. Dunát vág el, tehát ennek a rövidülési aránya szintén 2 : 1. Ez az átvágás 1899—1901-ig munkában állt. A földmunka 1.111,384·5 köbmétert, a kotrás pedig 1.248,649·9 köbmétert tesz, összes költsége 1.348,397·08 kor. Az átvágás 8 km.-jéből 4 km. Bácska földjén halad át és ennek a résznek az előállítási költsége 674,198·54 korona. A két átvágás megnyitásával a hajózási út 11 km.-el rövidült meg.

7. Az apatini Duna-szakasznak rendkívüli elfajulása, mely Apatin községet is veszélyeztette, nagy munkát rótt a vármegyére s az államra. 1889—1897-ig az 1100 m. hosszú apatini dunai párhúzamművet és a vele kapcsolatos 550 m. hosszú partvédő művet építették ki 567,005 korona 68 fillér költséggel. E művek a parttöréseket megszüntették s a medernek kedvező fejlődését biztosították. A párhúzamos művek mögötti mélyedések beiszapolásával, azokat a parttal összekötni sikerült.

Ezek a művek leginkább általános folyamszabályozási szempontból, a hajózó út, tehát a közérdek javára készültek, míg a következő partbiztosítások inkább lokális jellegűek : 1. A blazsoviczai átvágás felső torkolata feletti partbiztosítás, mely a bezdánszigeti ármentesítő társulat védtöltését 700 fm. hosszban védi. Elkészült 1905—1906. években 75,224·86 korona költséggel. 2. 1894—1901-ig és 1903-ban készült a monostorszegi dunai partbiztosítás 2,350 fm. hosszban a monostorszeg-apatini ármentesítő társulat veszélyeztetett védvonalának biztosítására. Kiviteli költsége 205,424·26 korona. 3. A felső-kucskai dunai part biztosítása szintén a monostorszeg-apatini ármentesítő társulat védtöltését védi 1200 fm. hosszban. A mű 1893—1899-ig, továbbá 1900. és 1904. évben készült 86,666·83 korona költséggel. 4. Ugyancsak a monostorszeg-apatini ármentesítő társulat védvonala mentén fekszik 474 fm. hosszban az 1896—1904. és 1905-ben összesen 53,282.02 korona költséggel megépített alsó-kucskai dunai partbiztosítás. 5. Apatin község belterületének megvédése czéljából készült el 1901-ben 11,676·85 korona költséggel a 184 fm. hosszú partbiztosítás, Apatin község belterületén. 6. Apatin község alatt a téglakemenczétől lefelé, az ú. n. mühlschwali fokig készült el a mühlschwali dunai partbiztosítás, melynek hossza 850 fm. A munkálatok 1895—1898-ig készültek, a költségek pedig 38,560·10 koronát tesznek ki. 7. A kandlei dunai partbiztosítás az apatin-szontai ármentesítő társulat védtöltésének 1372 fm. hosszban való megvédésére szolgál. Épült 1898—1901-ig, továbbá 1903, 1904. és 1906-ban 205.302·80 korona költséggel. 8. A gombosi dunai partvédezet régi időben készült 330 m. hosszban ; összeomlása után 1887—1893-ig újra építették 107,613·3 korona költséggel. 9. Bács-Bodrog vármegye dunai határa mentén megépített partbiztosítások sorozatát bezárja a 4500 fm. hosszú bogojevoi partbiztosítás, melyet 1893 és 1902 között építettek ki. A mű építésére, fenntartására 1902 végéig 426,187 korona 28 fillért fordítottak ; az újabbi fenntartási munkálatokat 1906-ban kezdették meg és azok ma is folyamatban vannak. *Partbiztosítások.*

A Bács-Bodrog vármegye területén alkotott szabályozási művek (1—7) összes költségei 2.292,830·32 koronára rúgnak ; a vármegye dunamenti határán 11,960 fm. hosszban van védbiztosítás (1—9.) 1.209,938·30 korona költség árán, úgy hogy a vármegyében vízszabályozási művekre és partbiztosításokra 1860-tól 1906 végéig 3.502,768·62 koronát fordítottak.

A Bezdáni szigetet ármentesítő és belvízlecsapoló társulat megalakult az 1883. évben. Elnökei voltak : Bosnyák János, Hegyesi Ferencz, Schwell Titusz, Balla Ferencz, Kanizsai János. 1902 június 13-tól az 1907. évig, a midőn önkormányzatát visszanyerte, miniszteri biztosa ifj. Vojnits István, Bács-Bodrog vármegye alispánja volt. Igazgatója Molnár Ferencz. *Ármentesítő társulatok.*

Az ármentesített terület 2959 kat. hold. A védgátak hossza 14·5 km. A belvízrendezési munkálatok és szivattyútelep-munka folyamatban. Árvíz okozta töltésszakadás nem fordult elö. Az állam 50,000 korona összeggel segélyezte ármentesítési és belvízszabályozási beruházásait.

A monostorszeg-apatini ármentesítő és belvízszabályozó társulatot 1897-ben hivatalból alakították. Miniszteri biztosa két éven át Karácson Gyula, Bács-Bodrog vármegye alispánja volt. A társulat 1899-ben kapta meg önkormányzatát. Elnöke : Falcione Lajos, alelnökei : Aman József, Dombovics Antal. Igazgató mérnökei : Szmik Antal, Porgányi Lajos, Bohuss Theofil és mostani igazgató mérnöke Czinkler Kálmán.

Az 1897-ik évben volt a kucskai szakaszon árvízi töltésszakadás. A védett ártéri főterület 16,929 kat. hold; — a védtöltések hossza 25,765 km. A Rákvíz szigeti társulat árterülete 2930 kat. hold, — védtöltéseinek hossza 13·60 km. A „Kucska“-öblözet egy összefüggő különálló ármentesítő társulatot alkot. Árfejlesztése az 1876 és 1897. évi árvízszinekből kombinált legmagasabb vízszínre történt. Kat. tiszta jövedelme 159,083 korona. A töltésekbe négy cső-zsilip van beépítve. Öt gátőrház, öt gátőrrel. A távbeszélő hossza 51 km., 11 beszélő állomással. A belvíz-levezető csatornák hossza 44·6 km. A Kucska-Rákvízsziget érdekeltségeinek szivattyútelepén áll egy 1000 mm. átmérőjű nyomócső, mely másodperczenként 2·0 m. magasra 1000 litert tud kiemelni. A gépberendezés 58,240 korona, a kazán és gépház 42,793 korona költségbe került. A kupuszina-monostorszegi lecsapoló érdekeltség 1888-ban épült szivattyútelepe áll egy 800 mm. átmérőjű nyomócsőből és körszivattyúból, mely normális 2·0 m. magasságig másodperczenkint 600 litert emel ki. A gépberendezés költsége 22,000 kor. Az épület és cső-áteresz költsége kb. 18,000 korona volt. Most van még egy külön szivattyútelep építés alatt.

Az ármentesített főterület töltésépítkezési beruházása 188,823 korona, a gátőrházakra 16,911 korona, telefonépítésre 6,710 korona, összesen 212,345 kor. volt. A kucska-rákvízi érdekeltség beruházása, töltés-építése 52,519 korona, gátőrházakra 10,361 korona, telefonra 1,653 korona. Belvízrendezésre : csatornák építésére 27,286 korona, gép- és kazánházra 42,793 korona, gépberendezésre 59,198 korona, összesen 129,279 korona. A társulati hozzájárulás átlagban kat. holdankint 185·5 korona.

Az apatin—szontai ármentesítő társulat 1892 február 22-én tartott közgyűlésén mondotta ki megalakulását. Elnökei voltak : Aman József, Gráber Gyula és a jelenlegi elnök : Krieg Béla. Alelnökei : Apatini Fernbach József, Szuppek Béla és a jelenlegiek Thurszky János és Hesz Péter. Igazgatója : Apatini Fernbach Bálint. Mérnökei Bezzeg János, Fránya Károly, Bohuss Theofil és a jelenlegi Rujer Ferencz.

A társulat védett ártere 18,794 kat. hold és a védtöltések hossza 25·8 km., az ártér az 1876-ik évi árvízszínre van műszakilag kifejlesztve. A gátőrök száma öt, a gátőrházak száma öt, vízmester egy. A társulat távbeszélő hossza 38·45 km. Az állam a partbiztosításokhoz 26,000 koronával járult hozzá.

A belvizek levezetésére 1897-ben külön társulat alakult szonta-apatini lecsapoló társulat czímen. Árterülete 14,317 kat. hold. Az ármentesített terület kat. tiszta jövedelme 104,241 korona. Szivattyútelepe a gombosi vasúti állomás felett, az ú. n. rab-telepen. Csatornáinak hossza 151 km. Tisztikara ugyanaz.

A társulat ármentesítésre 545,739 korona összeget ruházott be. Egy kat. holdra 29·04 korona beruházás esik és a kivetési átlag 1·96 korona. A társulati ártereket eddig még nem osztályozták. Árvízi töltésszakadás 1892-ben fordult elő.

Folyammérnöki hivatalok.

Az újvidéki magyar kir. folyammérnöki hivatal működése a Dunának a Ziva-fok beömlésétől a Tisza-torokig terülő szakaszára terjed. E szakaszon ámentesítő társulat nincsen, csak a plávna-bukini ármentesítő érdekeltség. Folyamszabályozási munkákat ezen a szakaszon csak a legutóbbi időben végeztek államköltségen és pedig mederszabályozásnál partvédő művek építésére és fenntartására, az 1891. évtől az 1907. évig, 1.847,017 korona, sarkantyúk építésére és meder-elzárásokra 515,080 korona, átvágásokra 677,170 korona, mederszabályozásokra 3.830,030 korona, a Tisza-torok feletti Dunameder szabályozására 1.581,883 kor., hajóállások és téli menedékhelyek kotrására 136,628 korona, együtt 8.587.808 koronányi összeget költöttek.

Szegedi magy. kir. folyammérnöki hivatal. A vármegye keleti határa, a Tisza folyam legalsó szakasza, a szegedi m. kir. folyammérnöki hivatal köréhez van beosztva. Ennek a folyamszakasznak szabályozását még a múlt században kezdették meg pontos felvételek alapján, a melyeket az 1830 és 40-es években végeztettek. A szabályozási terveket Vásárhelyi és Paleocapa javaslatai alapján az 1850 június 16-án kelt kormányrendelet állapította és indította meg.

A Tisza ez alsó 163·5 km. hosszú torkolati szakaszának vízállási és vízlefolyási viszonyait a Dunának vízállásai befolyásolják és kis víznél a vízszín esése kilométerenkint csupán 19 mmt tesz ki, tehát a legkisebb esésű folyamszakasz. Az eddig észlelt legmagasabb árvízszín 1895-ben volt + 8·85 m. a szegedi vízmérczén, a legkisebb pedig 1904-ben : — 2·01 m. A víz alatti mederterületek 615 négyzetméter és 915 négyzetméter között a 0 vízszínben, a szélességek pedig 160 m. és 220 m. között váltakoznak. Kis víz alkalmával a Tisza másodperczenkint 200 köbméter, míg nagy víznél 3500 köbméter vizet vezet.

Szerbkeresztúr és Martonos községek között végezték a 91. számú átvágást, melynek első eszméjét még Vásárhelyi Pál vetette fel. Ez átvágás kikotrását 1903-ban kezdték meg és 1905-ben fejezték be. Az átvágás hossza 2·3 km, az általa elmetszett kanyarulat pedig 6 km. hosszú. Folyamszabályozási munkák.

A martonos-ókanizsai határnál végződik a Horgos-martonosi ármentesítő társulat védőtöltése, melynek kezdete a 90. számú átvágás alsó kanyarulatánál van. A martonos-ókanizsai határnál kezdődik a bácsi tiszai ármentesítő társulat ókanizsa-adorjáni öblözetvédvonala, mely az adorjáni magas partba köt be. Adorján község belsősége alatt kezdődik a zentai öblözet védtöltése, mely Zenta város alsó végéig terjed.

A 128 tiszai km. alatt kezdődik a 92. számú szanádi átvágás, melynek 14·87 kmes kanyarulata 8 alakú, az átvágás 5·19 km. hosszú. Kiásása az 1855. évben történt, azóta mesterségesen nem bővítették, és magától fejlődött ki mai méretére. Az elvágott kanyarulatok már fel vannak iszapolva. A 125. km-nél egy szivattyútelepet állítottak fel. A 124. km-nél volt a zentai fahíd, mely 1902 márcz. 17-én alámosás miatt leszakadt, az új híd a város belsősége felett épült.

Zenta város belsősége mentén mintegy 1000 m. hosszúságban a szakadó partot állami segélylyel építik ki. A 122—120 km. között jobb oldalon van a Jenő sziget Savoyai Jenő herezeg emlékoszlopával, a folyó jobboldali ága már feliszapolódott, úgy hogy a terület már csak névleg sziget. A 116—114 km. között van a 93. számú botkai átvágás, 1·659 km. hosszú. Végezték 1856-ban. A 90-es években bővítették s kanyarját mesterségesen elzárták. A 109 km-nél jobb oldalt kezdődik Ada község magánöblözeti, 6 km. hosszú védtöltése. A 108—106 km. között van az ú. n. padéi elzátonyosodott Tiszaszakasz, mely kis vízállásánál hajózási akadály, ezért 1902-ben kő-anyagú párhuzam-művel szabályozták. A 102—100 km. között fekszik a 94. számú ú. n. ada-moholi átvágás, mely 2·03 km. és 1855—56-ban készítették, elvágott kanyarulatát 1902-ben zárták el. A 100—98 km. között jobboldalt kezdődik a bács-tiszai ármentesítő társulat mohol-péterrévei öblözetvédtöltése. A 89—88 km. között van az éles Tisza-kanyarulat. Péterréve felett a Csikéria magasparti nyílt csatornája torkollik. A 87—81 km. között fekszik a 95 számú ú. n. aracsi átvágás, melyet 1860—63. években ástak, 3·232 km. hosszú. 1900-ban bővítették és az anyagot a kanyar áttöltésére és az óbecsei öblözeti védtöltésbe való bekötésre használták fel. A 74—72 km. között a jobbparton fekszik Óbecse községe alatt a Ferencz-csatorna új tiszai kitorkolása és innen indul ki a bács-torontáli ármentesítő társulat védőtöltése, mely előbb a bács—tiszai ármentesítő társulat óbecse—bácsföldvári öblözeti töltése volt, most azonban a bács—torontáli ármentesítő társulathoz csatolták. Ehhez tartozik a borjasi átvágás menti, volt bácsföldvári ármentesítő társulati védtöltés is. A 70 km. alatt a védtöltésben egy 1·00 m. átmérőjü vascső-áteresz és egy szivattyútelep mentesít a belvizektől. A 69—67 km. között az óbecsei sziget felett a jobb oldali Tisza-ág 1901-ben elzáratván, a zátonyosodásra hajló viszonyok is megjavultak. A 62—56 km. között van a 96. számú ú. n. borjasi átvágás. Hossza 6·30 km., az átvágott kanyar 23·06 km. hosszú, s az 1854—1858. években végezték el. Ezt az átvágást az 1897—1901. években bővítették és az átvágás menti magaslatot 500 m. szélességben + 4 m-re leásatták. Ezzel egyidejűleg a jobboldali hullámtér szélén kiépítették a mostani védtöltést, melyet a borjasi felső és alsó mederáttöltéssel fent az akkor

még bácsi ármentesitő társulat, alul pedig a titeli Tisza-Duna-töltés fenntartó társulat védtöltésébe kötöttek be. Az elvágott Tisza-kanyarulatot halastóvá alakitották át. A felső áttöltés közelében van az 1 m. átmérőjű nyomócsővel ellátott szivattyutelep, mely másodperczenként egy köbméter vizet emel ki.

Ez elzárt kanyarulat felső részén van Bácsföldvár mellett a Ferencz-csatorna régi tiszai kitorkolása. A kanyarulat mentén a csurogi magaslatoknál kezdődik a titeli Tisza-Duna-töltés fenntartási és belvízszabályozási társulatának védtöltése, mely innen a titeli magaslatig, majd a magaslat alatt a Dunáig terjed s a Duna mentén folytatólag az ottani öblözetet ármentesíti.

A Kumáni sziget-menti jobboldali Tiszaágat 1901—1902-ben töltötték át. A hajózásra a baloldali ág szolgál. A 49—46 km. közötti Tisza-kanyart 1902-ben tisztán kotrás-munka mellett vágatták át 0·9 km. hosszúságban. Közvetetlen alatta van a 97. sz., ú. n. Tarrasi 1·754 km. hosszú átvágás, kanyarjanak hossza 6·018 km., melyet az 1860—63. években bővítettek. A 39—37 km. között van a ú. n. zsablyai felső átvágás, mely 0·861 km. hosszú, kanyarjának hossza pedig 4·876 km ; az 1860—62. években épitették. Az átvágás alsó torkolatánál a jobb parton van a titeli Tisza-Duna társulat I. öblözeti szivattyútelepe, melynek két egyenlő s egyenként 145 lóerejű gőzgépe és két 900 mm. körszivattyúja van, melyek másodperczenként 2·44 köbméter víznek a kiemelését győzik meg. E szivattyútelep 1898-ban épült. A 37 km. alatt van a zsablyai rév és a Jegricska bara nevű nyílt csatorna. A 35—34 km. között van a 99. számú ú. n. zsablyai alsó átvágás, 1·225 km. hosszú, kanyarja 3·8 km. hosszú s 1863-ban végezték ; 1897—98-ban bővítették, kanyarját ugyanekkor eltöltötték. A 31—30 km. között fekszik a 100. számú, ú. n. aradáczi átvágás, mely 1·345 km., kanyarja pedig 7·16 km. hosszú. 1860—63-ban ásták, 1897—99-ben bővítették ; kanyarulata át van töltve és az így alkotott sziget ármentesítve.

Az ú. n. mosorini 101. számú átvágás a 26—25 km. között fekszik, hossza 1·441 km., a kanyar hossza pedig 4·003 km. 1864-ben épitették. A 24—22 km. között van a mosorini sziget, melynek jobb oldali ágát 1901-ben partmagasságig feltöltötték. A 21 km-nél a jobb parton van a titeli társulat második és harmadik öblözetének szivattyú-telepe. 1893-ban épült. E szivattyú-telep felett tört be 1895-ben az árvíz. A 13—11 km. között van a zátonyos livodai Tisza-szakasz, hol az 1899-ben épített két km. hosszú kőpárhuzammű, mely a folyam medrét 240 m. szélességre szükítette és közepén kikotorva, itt a hajózási nehézségek egészen megszüntek. A 10 km. alatt a balparton van a Béga folyó beömlése. A 6—3 km. között vannak a hármas szigetek. 1894-ben ezt a folyamszakaszt oly módon szabályozták, hogy kotrással a szélső balparti ágat képezték ki a hajózás czéljaira, míg a két jobbparti ágat a jobb oldalon fektetett kőpárhúzam-művel a kisvizek útjából elzárták. A két jobboldali ágat mesterséges feliszapolás czéljából 1901-ben elzárták. A hármas szigeteknél jobb oldalt van a titeli 4-ik öblözetnek 1898-ban épített szivattyútelepe, mely két körszivattyúból áll, 800 miliméter átmérőjű csövekkel ; ez 201 köbméter vizet tud kiemelni. 0 kmnél van a Tisza betorkolása a Dunába, jobbról a torkolatot szabályozó párhúzam-művel és a ráépített világító-toronynyal, mely a hajók bejáratát jelzi.

Szeged-martonosi á. m. társulat.

A *Szeged-martonosi ármentesítő társulat* 1901 július 4-én alakult meg. Az elnökség és a tiszviselői kar azóta a következőkből áll : Elnök gróf Szápáry Pál. Alelnök : Ivankovits Sándor dr. Igazgató-jogtanácsos : Lázár György dr. Főmérnök: Csernovics Agenor. Pénztárnok : Pataky János. A társulat mentesített területe 6887, 1110/1600 hold. A töltés hossza : 13,446·3 m. Belvízszabályozás még nincs. Töltésszakadás nem volt. A társulat már megalakulásakor a maximális megterhelésbe jutott, ennek liquidálása azonban még foganatosítva nincs.

Horgos-martonosi á. m. társulat.

A *Horgos—martonosi ármentesítő és belvízszabályozó társulat* első ízben a cs. kir. budai helytartótanács osztályánál 1858 május 19-én 15,577 sz. a. kibocsájtott intézvény alapján alakult meg „Horgos—martonosi tiszaszabályozási, társulat“ czímmel s tulajdonképeni működését védtöltéseinek az 1863. év folyamán megindított kiépítésével kezdette meg. Az 1863. évi május hó 16-án tartott közgyűlésén alakította meg a társulat első választmányát Horgosi Kárász Benjámin elnöklete alatt s ugyanekkor elhatározta, hogy a Boros Frigyes osztálymérnök által, mint az V. tiszai folyamosztály képviselője által bemutatott tervezet szerint védtöltéseit 6400 fm. hosszban kiépíti s ezzel mintegy 2400 hold (1600 négyszögöles) réti földet mentesít a Tisza elöntése ellen. Utána elnökké Kárász

Imre kir. kamarást választották meg, jegyzővé pedig a lemondott Molnár Márton helyett Kelemen István ügyvédet. A társulat védvonala czéljának 1879-ig meg is felelt, ekkor azonban a szokatlan magas árvizek a töltéseket áthágták, elszakították s a társulat árterét elöntötték. Az akkori gazdasági és hitelviszonyok nem engedték meg, hogy a társulat védműveit újra felépítse, így kénytelen volt tevékenységét beszüntetni s árterét egyelőre a közepes árvizek ellen védeni.

1892-ben tehette meg az érdekeltség, hogy az árvédelem biztosítására újra társulattá alakúljon. Még ez év folyamán „Horgos—martonosi ármentesítő és belvízszabályozó társulat" név alatt meg is alakúlt. Az új társulat elnöke Horgosi Kárász István lett s 1899-ben, lemondása után, Kelemen István. Az új társulat mentesített árterülete bevalláson alapuló 2442, 500/1600 holdat tett ki, védvonalainak hossza pedig maradt a régi 6400 fm. Feladatai közé azonban a belvízrendezést is felvette s azt a mai napig a követelményeknek megfelelően el is készítette. Saját belvizeinek levezetésére összesen 10,755 fm. hosszú csatornahálózatot teremtett, a mely a belvizeket egy szivornyához vezeti s a hol azok magasabb külső vízállásnál gőzszivattyúval nyomatnak ugyancsak a szivornyán át a holt Tiszába. A csatornákon van 18 falazott híd, melyek közül hétnél tiltó szerkezet van alkalmazva. Ezenkívül az ártéren kívüli magas partról jövő belvizek gyors és akadálytalan levezetésére szolgál egy 2830 m. hosszú magasparti nyílt csatorna.

A társulat, tekintettel csekély kiterjedésére, fizetett tisztviselőket nem tart, az igazgatási és pénzkezelési teendőket az érdekeltség egy-egy tagja látja el díjtalanul ; a műszaki teendők ellátására esetről-esetre fogadott fel a társulat mérnököt, 1898-tól kezdve azonban, a midőn a műszaki teendők felszaporodtak, műszaki titkári czímmel egy mérnöki állást rendszeresített.

Eddig a legnagyobb árvíz 1895-ben volt, a mely ellen a társulat sikeresen védekezett ugyan, de kénytelen volt végleges jellegű védtöltését az újabb szabványos méretekre kiépíteni. Ugyanakkor nyilvánvaló lett, hogy a Martonos és Magyarkanizsa között elterülő partvidék az elárasztás elleni rendszeres védelmet többé nem nélkülözheti, mert az újabb nagy árvizek ezt a partvidéket is ellepnék ; erre való tekintettel a 72436/1897 számú m. kir. földmívelésügyi min. rendelettel engedélyt nyert a társulat, hogy műszaki ártérfejlesztés útján ezt a partvidéket kötelékébe bevonhassa, viszont arra köteleztetett, hogy e partvidék s általában az egész árterület árvízelleni biztosítására szolgáló védműveket a martonos—magyarkanizsai határszélig építse ki.

A végrehajtott műszaki ártérfejlesztés újabb területeket vont be, a melyekkel együtt, a társulat árterülete most már 6032 kat. hold, védvonalainak hossza pedig 13 kilométer.

Időközben megalakult a szeged—martonosi ármentesítő társulat, a mely a maga védtöltéseinek kiépítésével e társulat védvonalának felső végét 3·7 km. hosszúságban alvó gátta változtatta és a tulajdonképeni élő védvonal hossza 9·3 km.-re redukálódott.

Ada község árterülete magánöblözetté 1883-ben alakult. Elnökei a mindenkori községi bírák. Az ármentesített terület 600 hold. A töltés hossza 6 km. A belvízszabályozást árkokkal végzik. Töltésszakadás nem volt. Az ármentesített terület legelő, szántó és szőlő.

A *Bács—torontáli ármentesítő társulat* 1906 július 2-án alakult a volt Bácsföldvári ármentesítő társulat és a Bács—tiszai ármentesítő társulathoz tartozott Óbecse—bácsföldvári öblözet érdekeltségéből. Kezeli egyúttal az 1892. évben alakult és az 1902-ben a Bácsföldvári ármentesítő társulat keretébe olvadt Törökbecsei-Nagyrét ármentesítő társulat ügyeit is. A társulat egymásután következő elnökei : Bisitz János, Urbán Péter, Szentiványi Ivanovits Iván dr. Alelnöke : Grósz Illés. Igazgatói : Stein-Gaszner Kálmán, Szilágyi Zsigmond, Kaszap Győző. Ármentesített területe 10,337 hold, 1003 négyszög öl. Töltés hossza 17·5 km. A társulatnak a tiszai 96-os számú átmetszés felő torkánál egy 125 lóerős, 1·50 köbméteres munkaképességű szivattyútelepe van. A töltéstestbe két csőzsilip van beépítve. Őrháza öt van, mindannyi telefonállomással. A belvízszabályozás végre van hajtva, azonban az óbecsei öblözet csatlakozása miatt szükséges a csatornák átépítése. Árvízokozta töltésszakadások, a normál méretekben történt kiépítkezések előtt, 1869 ; 1871 január 7 ; 1871 január 10 ; 1876, 1878, 1881, Bács-torontáli á. m. társulat.

1882. években voltak. A törökbecsei Nagyrét az 1895. évi rendkívüli nagyvíznél áradás alá került, de az óbecsei öblözetet sikerült megmenteni.

A végrehajtott ármentesítési és belvízszabályozási munkálatok köz- és mezőgazdasági hasznára vonatkozólag felhozhatjuk, hogy a Csurog község alatti Borony földeket az ármentesítést megelőző 1870-es években kat. holdanként 40 korona örök árban vásárolták; holott annak mai nap az ármentesítés utáni haszonbére sehol sem kevesebb évi 70 koronánál, de eléri a 100 koronát is. Megjegyezhetjük, hogy a kataszteri tiszta jövedelmek az ármentesítés után átlag 60%-kal emelkedtek.

Az ármentesített 600 kat. hold terjedelmű holt Tisza-ágon mesterséges nevelőtelepekkel berendezkedett halászati társulat alakúlt, melynek 1906. évi mérlege 30,636·10 korona bevétellel zárult.

Óbecse-Aracs Péterrevel á. m. társulat.

Az *Óbecse—Aracs—Péterrévei ármentesítő társulat* 1904 május 2-án Óbecse—Aracs—Péterréve községek mint erkölcsi testületi érdekeltekből alakult. Elnöke: Martinovits Pál dr. Alelnöke: Pavlovits Lyubomir dr. Igazgatója: Kaszap Győző. Árterülete 3032 hold, 1350 négyszögöl. Védművei még kiépítés alatt állanak, de közel a befejezéshez. Építési költség előirányzata 518,000 kor. Töltés hossza 7·4 km, belvízcsatornáinak hossza két km. Terveznek egy darab vascsőáteresztet a holt Tisza-kanyarulatnál, egy őrházat ugyanott és két munkásházat az exponáltabb helyeken. A munkásházak a gróf Csáky-féle prákfalvi vasgyárban, Aradi szabadalmazott amerikai rendszere szerint készülnek.

Titeli Tisza—Duna-töltés fenntartási társulat.

A *Titeli Tisza—Duna-töltés fenntartási és belvízszabályozó társulat.* Alakult 1872-ben; rétföldek megváltásából eredő ármentesítési kötelezettségének akkor úgy tett eleget, hogy a töltések felépítéseért a rétföldek felét védgátépítő konzorcziumnak adta húsz évi haszonélvezetre; 1876 után pedig az új kiépítéseért további tíz évre. A haszonélvezetek eddig lejártak, kivéve a mosori rétben 1431 kat. holdé, a mely 1908-ban jár le.

1876—1890 közötti időszakban semmi fejlődés: II. III. s IV. öblözetek nyitva, I. s VI. öblözet kis méretű töltésekkel eltöltve; oly csekély volt a gazdasági eredmény, hogy a 14 volt csajkás község, mint tulajdonos, a megváltást sem bírta megfizetni. Az 1890-es években sikerült az érdekeltség két csoportját: a tulajdonosokat és konzorcziumot megegyezésre bírni s a II. III. s IV. öblözetet is, habár még mindig kisméretű töltésekkel, ármentesíteni és a II—III. (mosorini) öblözet belvizeit is szabályozni; ez időszakban a községek az egész megváltási összeget (holdankint 20 frt) kifizették az államkincstárnak. 1895-ben az I. s III. öblözeti töltésekben beállott gátszakadások miatt az árvíz 34,000 kat. holdat elárasztott. 1895—96-ban a társulat töltéseit helyreállította; 1898-ban pedig 2.000,000 forint kölcsön felvételével töltéseit megfelelő méretekben kiépítette s összes öblözeteiben szivattyútelepekkel kapcsolatos belvízszabályozást teremtett. A mentesített árterületet műszakilag fejlesztette, úgy hogy az most kitesz 49,916 kat. holdat.

A 70-es és 80-as években a társulat összes működése csakis folytonos — csekély méretekben való — helyreállításokból állt; a társulat csakis a 90-es évek elején kezdett kifejlődni; de ekkor is még mindig kisméretű töltései voltak s csak az 1895-iki árvíz után tűnt fel a társulat teljes kifejlődésének reménye és e kifejlődés tényleg teljesült is, 1898 juniustól 1899 májusig, tehát nem egészen egy év alatt a társulat 4 millió köbméternél több földmozgósítást teljesített, a mi létérdekét és gazdasági kedvező kifejlődését is biztosította.

1888. évig kormánybiztos volt Nikolits Svetizláv; főmérnök Steiner Ede ny. kir. főmérnök. Az 1889. évben gróf Leiningen-Westerburg Ármint nevezte ki miniszteri biztosnak a földmívelésügyi miniszter. 1901-ben a társulat önkormányzati jogot nyert; igazgató főmérnöke azóta Klopp Károly.

A társulat folyómenti töltéseinek hossza 80·5 km. melyekből 32·5 km-ben a vízoldali lejtő téglával van burkolva; egyes öblözeteit egymástól elválasztó kereszttöltéseinek hossza pedig: 18·6 km, a töltések hat m. koronaszélességben, 1 : 3-hoz hajló lejtőkkel, 1·50 m. nagyvíz feletti magasságokban s korona alatt 1·5 m. magasságig fölérő 4 m. széles padkával vannak kiépítve. A társulati töltéseken van 16 gátőrház, négy gépészi és három gátfelügyelői lakóház, mindegyik tiszti szobával.

A folyómenti töltésekbe beépült 1895 aug. 9-től 1896 márczius 27-ig a megrongált töltések helyreállítása alkalmával 1.581,483·2 köbméter földtömeg.

A végleges kiépítés alkalmával pedig 1898 június 18-tól 1899 május 4-ig 2.913,387 köbméter földtömeg. A kereszttöltésekbe 1900 június 20-tól 1900 deczember 5-ig 701.162 köbméter földtömeg. E töltésekkel ármentesítve van az I., II., III., IV. s VI. öblözet, melyekből a négy első tiszamenti, a VI. dunamenti öblözet; az V. dunamenti öblözet ármentesítetlen. Belvizeit a társulat szabályozta: a II—III. öblözetben 1893—94-ik, I. IV. s VI. öblözetben 1898—99. évben. Csatornáinak teljes hossza 257 km. és van rajta 172 drb tölgyfából épített híd. A csatornák kiépítése alkalmával a társulat a következő földmennyiséget emelte ki: 1893—94-ben a II—III. öblözetben 207,322 köbmétert. 1898 június 24-től 1899 május 29-ig az I. IV. s VI. öblözetben 1.357,209·1 köbmétert. A rétközi csatornákban 1900 és 1902-ben 81,905 köbmétert. A belvizek eltávolítására szolgál minden öblözetben (II. s III-ikat egynek véve) egy vaseső-áteresz, szivattyúteleppel, és pedig: az I. öblözetben két áteresz 900 mm. átmérőjű csövekből; 290 névleges lóerejű, a szivattyúkkal közvetetlenül kapcsolt gépek két kazánnal; a II—III. öblözetben egy áteresz 1000 mm. átmérőjű csövekből; 160 lóerejű, a szivattyúkkal áttétel által kapcsolt gépek két kazánnal; a IV. öblözetben egy 1200 mm. átmérőjű áteresz; 240 névleges lóerejű, a szivattyúkkal közvetetlenűl kapcsolt gépek két kazánnal; a VI. öblözetben egy 1000 mm. átmérőjű áteresz; 160 lóerejű, a szivattyúkkal közvetetlenűl kapcsolt gépek két kazánnal. Minden telepnél egy-egy gép és kazán függetlenül a másiktól helyezhető működésbe.

A dunamenti öblözetekben eddig mindíg nagyobbmérvű szivattyúzás volt szükséges, mint a tiszamenti öblözetekben; így például az 1902. évi április, május és június havi időszakban egy géppel történt szivattyúzás volt: az első öblözetben 289, a II—III-ban 304, a IV. ben 914, a VI-ban 1199 órán át. A belvízszabályozási műtárgyak kiépítése óta belvizektől eredő károk még nem voltak a mentesített területeken.

Az összes belvízszabályozás létesítése (1899) óta a rétek mezőgazdaságilag oly állapotba jutottak, hogy a titeli rétkezelő bizottság a kezelése alatt álló 38,000 kat. holdért, melyet évente kétholdas parczellákban ad ki bérbe, átlag, holdanként és évenként 30—50 korona bért kap, holott belvízszabályozás előtt ennek csak egy harmadát, ármentesítés nélkül pedig semmit sem kapott. A rétföldek után az egész érdekelt vidék, a volt csajkáskerület, öt—hat év ót oly anyagi és gazdasági föllendülésnek indult, hogy minden községben megszűntek a községi pótadók vagy legalább nagyon csekély összegre apadtak.

A Ferencz-csatorna.

A vármegyének még a XIX. század elejéről való térképei a teljesen kultúra nélküli vad, mocsaras állapotot tüntetik elő. A mostanában búzakalászokat ringató térségek e térképen még mint mocsarak vannak jelezve: „K. K. Bácser Morast." Az 1790. évek elején a két fenkölt szellemű testvér, Kiss Gábor és Kiss József, mindkettő katonatiszt, Angolországban járva, látta, mily nagy köz- és mezőgazdasági haszonnal járnak az ott épen mindenfelé javában munkába vett hajózó csatornák, elhatározták, hogy tapasztalataikat saját hazájukban alkalmazni fogják. Alapos tudással készítették el a régi Ferencz-csatorna tervét. Monostorszegtől, a Dunától indulva ki, az építendő csatorna vonalát a Zombor, Kissztapár, Sziváez, Cservenka, Kula, Verbász, Szenttamás, Turja községek mentén és határain keresztűl Bácsföldvárnál a Tiszába torkolólag tervezték.

Az építés.

Ferencz császár felfogta a vállalkozás nagy közgazdasági hasznát és a két Kiss testvérnek nemcsak pénzbeli támogatást nyújtott, hanem a munkák végrehajtására a katonaságot és az akkori nagyszámú politikai foglyokat is rendelkezésükre bocsájtotta. A mostani Ferencz-csatorna részv.-társulat irat- és térképtárában őrzik azokat a rajzokat, melyekről látni, hogy a foglyok a katonaság őrizete mellett, ú. n. „spanische Reiter"-rel bekerített szakaszokban a csatorna medrét ásták. Ha egy szakasznak ásásával elkészültek, a „spanische Reiter" kerítést tovább vitték és a rabokat újra körülkerítették. A monda azt regéli, hogy a foglyok között egy olasz püspök is ott szenvedte, ásó és talicska mellett, rabságának nehéz idejét.

A gondosan őrzött rajzok tanúságot tesznek arról, mily nagy gonddal, alapossággal és tudással tervezték meg a csatornameder nagyméretű szekrényzsilipjeit, hídjait stb. Monostorszegtől Verbászig a csatornát majdnem mindenütt a terepbe mélyítve ásták meg, Verbásztól Bácsföldvárig az ú. n. Czerna bara vízfolyási medert alakították át a csatorna czéljaira. A csatornát már akkor oly

méretekben tervezték és ásták ki, hogy az ma is a nemzetközileg megállapított elsőosztályú csatornák közé tartozik. Fenékszélessége 17 méter, vízszíni szélessége 23—25 méter, vízmélysége pedig két métert tesz ki, úgy hogy ebben a mederben még most is közlekedhetnek 6000 q. súlyrakománynyal terhelt hajók.

A csatorna vízszínkülönbsége a Duna és Tisza között 30 bécsi láb, vagyis kereken 10 métert tett ki. E nagy vízszínkülönbséget öt szekrényzsilippel osztották meg. A monostorszegi Duna-torkolati zsilip kapui a dunai magas árvizek behatolását a csatornába megakadályozták. Míg a kissztapári, verbászi és szenttamási zsilipek a két folyam vízállása közötti 10 méteres különbséget osztották meg; mindenkor a terep esési viszonyaihoz simulva, így Verbászon a zsilip kapui négyméteres vízszínkülönbséget tartanak fel. A csatorna bácsföldvári zsilipje közvetítette a hajóknak a csatornából a Tiszába és megfordított irányú közlekedését. A még most is működésben levő zsilipek szerkezete, gondos építése, alapja és tégla-falazata, bámulatot és tiszteletet ébresztenek a mai kor vízépítő mérnökeiben a Kiss testvérek iránt. A verbászi zsilip megrongálódott alapzatának 1909 február hónapjában volt a kijavítása, a mely alkalommal egy szárkofágszerű kőszekrény került napvilágra. A szekrénybe egy ezüst lemez volt zárva, a mely érdekes emléke a csatorna és zsilip építésének és nagy dicsősége a Kiss-testvérek évszázadokra szóló hatalmas alkotásának. Ebbe az ezüstlemezbe latin nyelven a következő emléksorok vannak bevésve:

A Kiss testvérek dicsősége.

„Ő Felsége II. Ferencz császár, győzhetetlen római imperátor, a magyarok apostoli királyának fővédnöksége alatt P. P. P. F.; az örökös kir. herczeg, osztrák főherczeg Sándor Lipót, Magyarország kegyelmes nádorának védnöksége alatt; nemes Bács vármegye főispánjának Ürményi Józsefnek pártfogásával a közjót szerető főrangúak, előkelők, nemesek s a haza legjobb polgáraiból egyesült s gróf Apponyi Antal és gróf Harrach János elnöksége alatt levő társaságnak pénzén építették ezt a Ferencz király nevével felékesített hajózó csatornát a kereskedelem fejlesztésére, a magyar nemzet dicsőségére és üdvére s a szerencse óhajuknak kedvezvén, ezt a négyszegletes követ a zsilip alapjába emlékül helyezték az észtehetségben és ügyességben kiváló két édes testvér, Kiss József és Gábor, magyar nemesek, kik kitüntek építészeti tudományukkal és hírnevükkel szolgálván az utókornak s ennek hálás és halhatatlan emlékezetét maguknak kiérdemelvén, kik eme nagy jelentőségű műnek kezdői, kiásatásának befejezői és felépítésének igazgatói voltak.

Verbász, 1794 június 9-én."

Ezt az emléktáblát, a csatorna-hálózatnak azóta történt változásait ismertető irat, a csatorna-hálózat térképe és a Ferencz-csatorna-társulat múlt évi üzleti jelentése kíséretében leólmozott dobozba zárták és a dobozt visszahelyezték a zsilip alapjába, a felső fej lépesőjének aljába, szóval oda, a hol az ezüst emléklapot találták.

Támozatások és kedvezmények.

A csatornát Monostorszegtől a Tiszába Bácsföldvárnál való kitorkolásáig $14\frac{1}{2}$ mértföld = 118 km. hosszban, a Zombor szab. kir. városi területet kivéve, mindenütt kincstári uradalmi, a tiszai részekben pedig koronauradalmi területen ásták. A csatorna megépítésére Kiss Gábor és József testvérek 1794-ben az engedélyt legfelsőbb helyen kieszközölték és erre szabadalmat nyertek. E szabadalomra részvénytársaság alakult „Magyar hajózási társaság" czímen. A szükséges földterületet részben megváltás, részben díjtalan átengedés, részben a területekért évenként fizetendő 1 forintnyi úri jog elismerése fejében szerezték meg. Az építkezés 1794-től 1801 évig terjedő időközben 4 millió forintnyi költséggel történt és 1802-ben elkészülve, a hajózási forgalomnak átadatott.

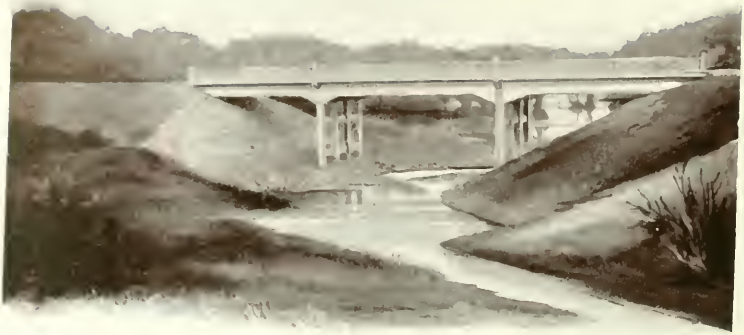
Az építkezést eleintén a Kiss testvérek vezették, később „Oberlandes-Baudirektor Heppe" vezette. A vállalat eleinte igen nagy nehézségekkel és pénzzavarokkal küzdött. A végeredményében oly fényes sikert elért vállalkozás már keletkezésétől fogva hathatós támogatásban részesült az ú. n. Staatsverwaltung részéről. A legnagyobb támogatás abból állott, hogy a csatornához szükséges uradalmi és úrbéri területeket ingyen kapták. Az akkori államkormányzat a csatornai részvénytársaságnak a kincstári só, katonai és egyéb kincstári szállítmányokra nézve az előjogot biztosította, ezeken felül pedig egy 4 %-os 200,000 forintos kölcsönt nyújtott. Bérbe adta neki az egész Preradovics vagy kissztapári pusztát és egyéb kincstári területeket. Monostorszegen és Sziváczon felmentette a csatornát és az ahhoz tartozó épületeket a nyilvános contri-

A Ferencz-csatorna dunai torkolata Bezdánnál.

Szenttamás. — A Ferencz-csatorna zsilipje.

A Feketehíd (vasbetonhíd) a Jegricska Barán, Zsablyánál.

A bácsföldvári komphíd.

butio és katonai beszállásolások alól és a csatornai tisztviselőket a nemesekkel egy rangba helyezte. Megengedte, hogy a társaság hajóin a magyar zászlót kitűzhesse és hogy a csatorna első Ferencz őfelsége nevét viselhesse. Később 1802-től kezdve a szabadalom huszonöt évi terjedelme idejére, nemcsak a kissztapári pusztát, hanem az összes bácsi kincstári birtokokat a társulatnak bérbe adta. A haszonbért évenként 226,691 forintban állapították meg, mint a bérbeadást megelőző tíz évi összes jövedelem átlagát.

A kir. kincstári erdőkből azonban csak a házi szükségletre megkívántató fát kapták ingyen, máskülönben a fát a „Waldtaxe" árában kellett megfizetniök. Kötelezték továbbá a csatorna-részvénytársaságot, hogy háborús és szűk években a tized kétharmadát a kincstárnak be kell szolgáltatnia. A csatorna-társaság évi jövedelme ily kedvezmények mellett mintegy 1 és egynegyed millió forintra rúgott, mely később még emelkedett, úgy hogy néhány rövid év alatt nemcsak a csatorna építési tőkéje folyt be, hanem a részvénytőkét többszörösen meghaladó osztalék is jutott a befektetőknek.

A magyar helyhatóság 1841-ben őfelségéhez intézett felterjesztésében a Ferencz-csatornára vonatkozó jelentésében, e nagy jövedelmezőséget illetőleg a következő érdekes megjegyzést tette :

„A méltányosan gondolkodó nem fogja megírígyelni e vállalat sikereit, ha tekintetbe veszi, hogy a vállalat eleintén igen veszélyes volt, — mert senki sem tételezhette fel, hogy az országnak e részén ily nagy forgalom és kereskedés létesüljön, hogy pedig az létesült és az értékemelkedést előidézte, az állampénztárnak is előnyére vált, valamint a kereskedőknek és termelőknek is, — ez csakis a csatorna megteremtésének köszönhető."

A huszonöt szabadalmi év leteltével a kincstári birtokok bérlete is megszűnt, azokat a kincstár visszavette, míg a csatorna továbbra is a részvénytársaság kezelésében maradt. Ez időtájban ajánlották fel legfelsőbb helyről a csatornai részvénytársaságnak, tartsa meg továbbra is a csatornát és a kincstári bérleteket is csekély haszonbér-felemelés mellett. A részvénytársaság azonban, az újabb befektetésektől félve, nem használta föl az ajánlatot, hanem 1827. október 17-én megtartott közgyűlésében elhatározta, hogy a kedvezményeket tovább kihasználni nem kívánja, hanem, miután engedélye (szabadalma) lejárt, a csatorna művét, összes felszereléseivel, az időközben vásárolt földekkel, kotrógépekkel stb., kivéve az épületeket, a melyekért megváltást kívánt, ama számtalan kedvezmény és támogatás fejében, melyet az államtól élvezett, viszonzásúl, mint liberum oblatumot, díjtalanúl a trón zsámolyához leteszi, kérve a csatornának átvételét. *A szabadalom letelte.*

A csatornát azonban a részvénytársaság, konczessziója utolsó éveiben, elhanyagolta, de hozzájárult még az a körülmény is, hogy a Duna Monostorszegnél mind jobban eliszaposodott, úgy hogy a hajók csak igen csekély merülettel vagy segédhajókkal közlekedhettek. Ezek a körülmények gondolkodóba ejtették az államkincstárt, vajjon átvegye-e a csatornát ? Mert előreláthatólag nagy összegű beruházásokra lesz szükség, hogy a csatorna ismét hajózható és jövedelmező legyen. A csatornai részvénytársaság kénytelen-kelletlen tovább kezelte a csatornát, noha a kincstári földeket visszavették és csak a kissztapári pusztát hagyták meg neki bérletben úrbáriális hold után fizetendő 30 kr. Conv.-Münze évi bér mellett.

Ily körülmények között őfelsége 1837-ben Freiherr Ferdinand Ritter von Mitis építési tanácsost bízta meg azzal, készítsen terveket és költségvetést, mibe kerülne a csatorna kijavítása és rekonstrukcziója, különösen azt tartva szem előtt, hogy a csatornát mindig elegendő vízzel lehessen ellátni. A Mitis által kidolgozott háromféle tervezetet 1838-ban Lechner József magy. kir. országos építészeti főigazgatónak osztották ki elbírálás és véleményezés végett. *A rekonstrukczió.*

Az 1838. évi dunai árvizek a Dunának Baja és Monostorszeg közötti szakaszát még elfajultabbá tették, ugy hogy a Baja alatt elvonuló Sugoviczában már középvízállásnál sem lehetett hajózni, a baracskai Duna is mindinkább elveszítette vízemésztő képességét és a hajózást itt is már csak költséges kotrások mellett lehetett fenntartani. A kalandosi Duna pedig, a hová a csatorna Monostorszeg mellett kitorkolt, annyira eliszapolódott, hogy ott a sómonopólium terhére Angolországból beszerzett „Vidra" gőzkotró sem bírta többé a hajózási vízmélységet fenntartani.

Lechner J. építési igazgató a Mitis-féle tervek elbírálásánál figyelmen kívül hagyta a Dunának Bajától Sárengrádig terjedő folyamszabályozását, — mert a tervek nem voltak eléggé részletesen kidolgozva. Elbirálta a csatorna rekonstrukeziojára vonatkozó három alternativ tervet és ezek közül azt a megoldást ajánlja, mely a csatorna monostorszegi torkolatát a Battinával szemben valo torkolat-athelyezéssel oldja meg.

A magy. kir. kincstár a csatornát továbbra is a részvénytársaság kezelésében hagyta meg.

Forgalma kitett az 1829. évtől 1839. évig : 15.020,594 bécsi mázsa gabonanemu, 1.187,535 m. kincstári só, 40,235 m. tűzér-municzió, 568,625 m. bor, 529,282 m. dohány, 71,837 m. gubacs, 77,079 m. olaj, 80,609 m. tüzifa, 560,197 egyéb szallitmányt ; évi átlagban 1.395,848 mázsát.

Hajózási és egyéb jövedelmekben ez idő alatt összesen 2.890,685 forint folyt be, a miből fenntartásra 636,840 forintot, regie és kezelésre 907,874 forintot használtak fel s évi átlagban 103,536 forint tiszta jövedelem maradt.

E forgalmi és jövedelmezőségi eredmények mellett is vonakodott a magy. kir. kincstár a csatornát átvenni, ürügyűl használva fel a részvénytársaság amaz igényét, hogy az épületekért megváltást követelt, holott a megváltásért követelt összeg a csatorna tiszta jövedelmének egy évi összegét sem tette ki.

Az átvételre vonatkozó végleges döntést megelőzőleg 1842-ben gróf Zichy Ferencz azt a megbízást kapta, hogy vizsgálja meg a helyszínén a csatornát és nyilatkozzék : érdemes-e a csatornát átvenni és továbbra is fenntartani, vagy czélszerűbb lesz azt betömetni ? Gróf Zichy a csatorna beutazásakor, Cservenkán is felvetette a csatorna átvételére és fenntartására vonatkozó kérdést és egy öreg telepes sváb parasztgazdától ezt a választ kapta: „Alles was mer haba, verdank' mer dem Graba." Ez a nyilatkozat megérlelte a gróf elhatározását, hogy a csatornának átvétele és további fenntartása mellett foglaljon állást. 1846-ban tehát elhatározta a kincstár a csatorna átvételét és kijavítását. A zombori kincstári jószágigazgatóság felügyelete mellett Zomborban egy külön magy. kir. csatornai igazgatóságot szerveztek Gertinger Adolf üzletigazgató vezetése mellett, a műszaki kezeléssel és vezetéssel pedig 1851-ben a temesvári csász. kir. országos építési igazgatóságot bízták meg.

A csatorna rekonstrukcióját és fenntartási költségeit a vízépítészeti alapból fedezték. A monostorszegi torkolatot az 1850-es évek elején Bezdánba helyezték át ; s az akkor Európaszerte nevezetes korszakot alkotó Ferencz-József torkolati zsilipet 1854—1855-ben tisztán betonból építették ki, Mihalik építészeti főfelügyelő vezetése mellett és a csatornát a dunai árvizektől megvédő védgátat állítottak a Ferencz-József zsiliptől Monostorszegig.

1851-től 1861-ig terjedőleg a kir. kincstár 1.282,813 forint beruházási és 433,342 forintnyi fenntartási költséget fordított a csatornára és az üzemet tetemesen leszállított hajózási díjak mellett házilag kezelte. 1862-től—1868-ig a csatorna külön szubvenczió nélkül saját jövedelmeiből tartotta fenn magát.

Türr István és az újabb munkálatok.

Tapasztalták azonban, hogy a csatorna torkolatának Bezdánba történt áthelyezésével a hajózáshoz szükséges víz beszerzését nem biztosították, mert a Duna kisebb vízállásai idején a csatornában nem volt elegendő víz és a szállítmányokat több hajóra kellett eloszlatni. Ez időben tért vissza hazájába a bajai születésű Türr István olasz királyi altábornagy, a ki feladatáúl tűzte ki magának, hogy hazája víziútjait kiépíti. Maga is ennek a vármegyének a szülötte lévén, szinte természetes, hogy elsősorban a Ferencz-csatorna elhanyagolt állapota és nagy jelentősége ragadta meg a figyelmét. Két éven át tanulmányoztatta a Ferencz-csatornát és környékét ; először 1868-ban Sayn franczia mérnökkel beutazta az egész Bácskát, másodszor 1869-ben Caramora olasz mérnökkel és Klasz Márton m. kir. építészeti felügyelővel elkészíttette a terveket. E közben tárgyalásokba bocsátkozott a kormánynyal a régi csatorna átvétele s helyreállítása, Bajától Bezdánig egy új tápláló csatorna és Kissztapártól Újvidékig egy öntöző és hajózó csatorna építése iránt. E tárgyalások alapján a kormány az 1870. évi XXXIV. t.-czikkel a Ferencz-csatornát ugyanolyan jogok és kötelezettségek mellett, a mint az államkincstár bírta, Türr Istvánnak, mint engedélyesnek, 75 évre terjedő szabadalommal átadta. Az 1873. évi XVII. t.-cz. az 1870. évi engedély módosítását és kiegészítését foglalja magában. A törvényczikk kötelezte az engedményest, hogy 8.036,000 forintnyi alaptőkével

részvénytársulatot alakítson; hogy a Sugoviczának a csatornára felhasználandó részét kikotorja, hajózható tápcsatornát építsen, a Ferencz-csatornát alaposan helyreállítsa, — azt esetleg a 96. számú borjasi tiszai átvágásig meghosszabbítsa és Kissztapártól—Újvidékig egy hajózható öntöző csatornaágat építsen.

A részvénytársulat idegen, leginkább angol tőkepénzesek résztvétele mellett (a londoni Wythes és Longridge czég) megalakult s az építkezés csakhamar, még 1870-ben megindult. Miután azonban ily nagy munka kivitelére az országban vállalkozó található nem volt, idegen olasz vállalkozóknak (a milánói építőbanknak és Caramora olasz vállalkozó mérnöknek) kellett azt kiadni.

A végrehajtott munkálatok a következők voltak: A Sugovicza torkolati részének 1.080,110 korona költséggel, részben szárazon, részben kotrással tervszerüleg való kiásása és Baja alatt hajó-kikötő készítése. A Sugoviczából kiágazólag az ú. n. Pandúr-szigeti átvágás, melynek déli részén építették a nagyszabású, Deák Ferencz neveről elnevezett szekrényt és tápzsilipet. A zsiliptől folytatólag az ú. n. Szurdok vízér irányában új medert ástak Bátmonostorig, onnan folytatólag részben a baracskai Duna-meder felhasználásával, részben új átvágások készítésével a tápcsatornát 47 km hosszban, Bezdán mellett az ú. n. Sebesfoknál torkolták be a régi Ferencz-csatornába egy zsilip segélyével.

A tápcsatorna mentén csupán alacsony, lóvontatási czélra alkalmas töltéseket építtettek, mert a nagy mohácsi szigetnek ármentesítését is czélzó védgát megépítésének tervét a csatorna rekonstrukcziójának általános tervezetéből a kormány törülte, s annak megalkotását az érdekelt birtokosok feladatául jelölte ki. A baja—bezdáni tápcsatorna építése 6.158,640 korona költségbe került.

A régi Ferencz-csatorna medrét és töltését, zsilipjeit és egyéb műtárgyait Bezdántól—Bácsföldvárig 118 km. hosszban 7.592,909 korona költséggel kijavították s különösen a kissztapár—verbászi II. tartányban hajtottak végre nagy költségű kotrásokat és medertisztításokat. A bácsföldvári közsilip alatt az ideiglenes hajózási torkolati zsilipet szintén helyreállították. Megépült a Kissztapárnál kiágazó Veprőd, Bácskeresztúr, Torzsa, Úrszentiván, Kölpény, Petrőcz, Piros községek érintésével Újvidék szab. kir. város alatt a Dunába kitorkoló 69 km hosszú, új hajózó és öntöző csatorna-ágazat is. Keresztúr és Kölpénynél egy-egy, Újvidék felett egy kettős, a torkolatnál pedig szintén egy hajószekrényes torkolati zsilippel. E kissztapár—újvidéki ágazat építése 12.258,339 koronába került.

Ez új csatornai ágazatnál ő felsége I. Ferencz József királyunk tette Kissztapárott 1872 május 2-án az első ásócsapást, melynek megörökítésére Türr István a kiágazásnál Pannónia szobrot állított fel.

A baja—bezdáni tápcsatorna megépítésével a Dunából a víz a folyamnak három méterrel magasabb pontjából lévén kivezethető, a Ferencz-csatorna régi és megépített új ágazatai azóta vízhiányban nem szenvednek. Az addig posványos jellegű csatorna vize azóta friss, a hajók részére pedig a szükséges vízmélységet állandóan biztosították, úgy hogy most már az anyahajók mellől a segédhajók eltűntek és a forgalom 6000 q. teherszállítmányú hajókkal is biztosan lebonyolítható. A tápcsatorna megépítésével tehát a Ferencz-csatorna a jelenkori szállítás és kereskedelem igényeinek teljesen megfelel és hazánknak első mesterséges modern vízi útja lett. A régi Ferencz-csatorna kijavítása az új ágazatok kiépítésével összesen 27.090,000 koronába került.

A Ferencz-csatorna részvénytársulat alaptőkéje 5000 drb 2000 koronás elsőbbségi kötvény, 22,670 drb 400 koronás A) betüs és 20,090 drb 400 koronás B) betüs részvény, összesen 27.104,000 koronával.

Ez alaptőke költségével rekonstruált és kiigazított Ferencz-csatornán azonban újabb javítást kellett végrehajtani.

Ugyanis a Tiszába való kitorkolása Bácsföldvárnál a Tisza szabályozása miatt holt Tisza-mederbe került és miután a csatorna meghosszabbítása a 96 számú ú. n. borjasi átvágásig műszaki okokból lehetetlenné vált, az államkormányzat a Ferencz-csatorna bácsföldvári torkolatának Óbecsére való áthelyezését államköltségen elhatározta. A 8 kilométer hosszú áthelyezés a Ferencz-csatorna részvénytársulat műszaki igazgatójának, Heincz Albertnek a terve szerint és vezetése mellett, 1895-től 1900-ig terjedő öt év alatt, 2.516.200 kor. költséggel elkészült. Az óbecsei torkolati kettős zsilip két egymás után elhelyezett szekrényből áll. Záró kapui különleges függő szerkezetűek, az üzem pedig me-

dern villamos mozgatásra van berendezve. A zsilip 16 méteres szélessége és 70 méter szekrény-hossza mellett kerekes gőzösök átzsilipelésére is alkalmas és a zsiliphez csatlakozó medermedencze 100 m. fenék-szélességével a hajóknak biztos téli kikötőt nyújt. Ezt a zsilipet a Ferencz-csatorna-társulat a csatorna újjáteremtőjének és a társulat elnökének: Türr Istvánnak 1908 május 3-án bekövetkezett elhúnyta után „Türr István-zsilip"-nek nevezte el, hogy az ő érdemeit és nemes emlékét tulajdon alkotásán ezzel is megörökítse.

A Ferencz-csatorna szerepe.

A Ferencz-csatorna forgalma évről-évre emelkedik, bár az újabb korban nagy gőzhajózási társaságok alakultak, melyek a Ferencz-csatorna Duna—Tisza közi átmeneti forgalmát majdnem egészen maguknak hódították meg, s így a csatorna most már nagyobbára csak a helyi érdekeknek szolgál. Mostani átlagos évi forgalma mintegy 1200 üres, 2000 terhelt hajó, 500 üres és 1000 terhelt tutaj, 3.400,000 q. teher szállítmánynyal, a miből iparczikkek mintegy 20,000, gabonaneműek 1.800,000, kőszén 350,000, tűzifa és nyers építőanyagok 1.230,000 métermázsát tesznek ki.

A Ferencz-csatorna szállítási zónája, vagyis az a szomszédos területe, a melynek terményei a csatornán nyernek elszállítást, a csatornától mintegy tizennyolcz kilométerre terjed és így a bajai kikötő 1260 négyzetkilométer, a baja—bezdáni ú. n. tápcsatorna 500 négyzet kilométer, a bezdán—óbecsei ú. n. régi csatorna 3610 négyzetkilométer és végül a kissztapár—újvidéki csatornaágazat 740 négyzetkilométer területnek eladásra kerülő terményeit szállítja el. A csatornán való közlekedés a téli hónapokban jég miatt átlag 78 napig szünetel.

Hogy a Ferencz-csatorna által kifejtett nemzetgazdasági és közvagyonosodási haszonról számokban kifejezett fogalmat nyerjünk, legbiztosabb adatokot úgy szerezhetünk, ha összehasonlítjuk a csatornán egy évben lebonyolított forgalom szállítási költségeit a csatorna helyett képzelt vasúti szállítások költségeivel.

A Bácskából elszállításra kerülő gabonaneműek majdnem kivétel nélkül Budapestre kerülnek. A szállítmányok úthossza Budapestig a vasúton és vízi úton majdnem egyenlő lévén, az ezekért fizetett szállítási költségek összehasonlítása biztos adatot nyújt. A csatorna vidékéről Budapestig, átlag évenként 48.665,556 tonna kilométeres forgalom bonyolítódik le, melynek díjtétele, tekintetbe véve már a csatornán fizetendő díjakat is, két fillérre rúg tonna kilométerenként, míg a vasúti díjtétel négy fillér. Tehát évenként kerek két millió korona szállítási költségmegtakarítást, vagyis ugyanannyi közvagyonosodást jelent. Ha pedig még a csatornának egyéb, az ipar- és mezőgazdaság hasznára kifejtett befolyását csak szerényen még egy millió koronára becsüljük, a Ferencz-csatorna évi közgazdasági hasznát három millió koronára tehetjük.

A Ferencz-csatorna baja—bezdáni tápcsatornáján és bezdán—óbecsei Duna—Tisza ágán 6000 q. teherképességű, a kissztapár—újvidéki ágán pedig 3500 q. teherképességű hajók közlekedhetnek és pedig még oly alacsony vízállású időszakokban is, a midőn a Dunán sokszor már hajózási akadályok fordulnak elő, mert a csatorna valamennyi ágát Bajánál még kis folyam-vízállásnál is elegendő tápvízzel lehet ellátni.

A kissztapár—újvidéki ágazat mentén Pékla-pusztán, Űrszentivánnál és Petrőcznél berendezett rizstermelő telepek, mintegy 1000 kat. holdon, minőségileg elsőrendű és mennyiségileg bő rizstermést szolgáltatnak. A termést a Kissztapárott felállított rizshántoló gyárban dolgozzák fel, s e gyártmány minőségileg a külföldi legkitűnőbb rizszsel bátran kiállja a versenyt.

Sajnos, hogy ezt a rizstermelést, melyet az állam tart üzemben, a szomszédos földmívelők nem utánozzák, s csigaléptekkel halad előre a víznek öntözési czélokra való felhasználása is.

MEZŐGAZDASÁG, ÁLLATTENYÉSZTÉS.

Bács-Bodrog vármegye az ország leggazdagabb vármegyéje a talaj termőereje s a talaj kedvező összetétele alapján; és ha éghajlata szélsőségekre annyira hajlandó nem volna, valósággal kanaáni terméseket hozhatna a föld. Így azonban a gazda csak előkészíti a vetést, a termést gyakran a szárazság, néha meg a sok esőzés teszi tönkre. A föld termő ereje.

A csapadék mennyisége kevesebb a vármegyében, mint a felsővidéken, de azért nem a csapadék elégtelensége miatt panaszkodhatunk, hanem főleg a miatt, hogy az évi csapadék mennyisége a nyárra jut és pedig többnyire záporok alakjában és tekintettel a talaj alakulására, a zápor vize gyorsan lesza ad a mélyedésekbe, úgy hogy egy nagy zápor nem juttat annyi nedvességet a talajba, mint egy aránylag csekélyebb mennyiségű eső, mely permetezve húll alá.

A talaj alakulása Bács-Bodrog vármegyében felettébb kedvező mindenféle mezőgazdasági termelésre, termőképessége sok helyütt igazán a csodával határos.

Összetételére nézve a talaj televénydús vályog-talaj, mely átmenet a homagos vályog és a fekete agyag között. Ezek foglalják el a vármegye sík területét.

A vármegye dombos-völgyes részét a Telecska nyúlványai hálózzák be. Itt a talaj már lősz és homok vegyülékéből áll és hol a homok a túlnyomó, hol a lősz, egyes részeken agyagosabb s tetemes vastagságú, éjszakon inkább homokosabb a talaj; az úgynevezett „Felső-Bácska" talaja mind vékonyabb rétegű s néhol futóhomokba is átmegy. Homok is van Bács-Bodrog vármegye talajában, de ez nem olyan futóhomok, mint a melyik a Deliblati nagyterjedelmű síkságon ijesztő alakulatokat mutat. A bácskai homok áldott összetételű. Azért olyan értékes a bácskai és kecskeméti homok s azért díszlik ott szőlő, gyümölcsfa és minden mélyen gyökerező növény, mert alatta lősz van, a mely mészben, káliban, foszforban eléggé gazdag. Ez a lősz diluviális képződmény, s valóban ideális kötött altalaj, a mely a vizet biztosítja a különben könnyen szárazságra hajló homok feltalajnak. A termő homok.

A Duna—Tisza közének legnagyobb részén ebből a homokból áll a felszín s ez alkotja azt a hullámos területet, mely éjszakról, Pest vármegyéből átlépve, folytatódik a Telecska lőszétől elváltan, a Felső-Bácskától Szabadka határáig. Szabadkától azonban átvág a homok Palicson, Ludason át Csongrád vármegyébe is, hol azonban összetétele már nem oly kedvező, mint a Bácskában, mert ott a homok, ha a végtelenig lemennénk is, mindenütt homok s úgyszólván a kvarcz mellett alig van benne értékesebb alkotórész, csillámpala, földpát, amfiból, magnezit stb., televény pedig csak nagyon mostoha mértékben. Ellenben a bácskai homok termőképesség, illetve jövedelmezőség szempontjából a fekete földet is messze túlszárnyalja. Még egy jó tulajdonsága van e homoknak, az, hogy a harmatképződés nagyobb a homokon, mint a fekete talajon s így a szárazságot jobban tűri ennél. A szikes, hasznavehetetlen területek, melyeken a sziksó kivirágzik, nem jelentékenyek a vármegyében. Vakszik, a melyen növényzet él, inkább van; a legkitűnőbb legelők s a legjobb füvet adó kaszálók épen itt találhatók. Kár, hogy száraz években kisül bennük a növényzet, hosszas esőzések alatt pedig elsárgul. A folyók árterein, a régi folyamágyakban vannak e szikes területek; a homokon a buczkasorok aljában hosszan elnyúló foltokban szintén föllelhetők s ha nem vizenyősek, minden nem mélyen gyökerező növény ked-

vező otthonra talal rajtuk. Szőlő, luczerna stb. nem fejlődik rajta, csak vegetál, míg a sekély gyökérzetű növényzet fejlődése, tengeri, répa, burgonya stb. nagyon kielégitő.

Nedvességi viszonyok.

Vizekben a vármegye nem gazdag, bár a Duna és Tisza határolja s a vármegye kebelét itt-ott jelentékeny és kevésbé jelentékeny mesterséges vagy természetes víz is átszeli.

A vármegye éghajlata csapadékban szegény, aszályos, kivált az utóbbi évszázadban, mióta az erdőségeket nagyrészt kiirtották. A völgyek alján ma már csak a záporok és hóolvadások idején láthatók a hajdani erek nyomai. Csupán a Dunának és a Tiszának van enyhítő hatása a csapadékviszonyokra.

Rengeteg víz hömpölyög le a Tiszán, Dunán, megbecsülhetetlen értékű iszapot hordva s haszon nélkül hagyja el a vármegyét, öntözés, iszapolás nélkül. Sőt bajt és óriási költséget okoz a tömérdek kotrás, a mire szükség van.

Mezőgazdasági szempontból több jelentősége van a Ferencz-csatornának és tápcsatornájának, s főleg a harmadiknak, a Ferencz József-csatornának, mely öntözési, lecsapolási és hajózási czélokra épült. Ez Pékla pusztán és Úrszentivánnál nagyobbszabású, virágzó rizstelepeknek szolgál vizével. Ezenkívül rétöntözésre is használják s néhány műmalmot is hajt. A többi vizek csak nádast, kaszálót, legelőt táplálnak. S a tavak is csak nádasaikkal, esetleg sós vizükkel szerepelnek; van ugyan néhány halastó is.

A gazdálkodás módja.

A gazdálkodás módja Bács-Bodrog vármegyében, általánosságban szólva, a lehető legkülterjesebb, mondhatni rablógazdálkodás. Búza, kukoricza: ez a főtermény, mellékesen termel a köznép még zabot is, mely e szélsőségekben gazdag éghajlat alatt igen beválik; takarmány termelésről alig lehet szó, helylyel-közzel csinál a kisgazda egy kis herést (luczernát), némelyik termel egy kis répát is s ezzel a parasztgazdálkodási eljárás jellemezve van. A nép zöme felettébb hátramaradt a mezőgazdasági, állattenyésztési és minden termelési ágban. Ennek oka a megbízhatatlan éghajlat, s a nép közönyös, sőt csökönyös maradisága. Igaz, hogy vannak dícséretes kivételek, különösen a közép- és nagybirtokosságnál, hol a belterjes gazdálkodás, az állattenyésztés felkarolása, műtrágyák alkalmazása, sőt eddig ismeretlen új termelési ágak meghonosítása is már elismerésre méltó például szolgál, de a nép nagy zömére hatással nem igen vannak. A kisgazdák ily nagyfokú hátramaradottságának ugyan enyhítő körülménye az is, hogy a legújabb időkig alig törődött velük valaki.

A föld termőerőben gazdag volt, búza után búza, azután tengeri, majd zab s végül ismét búza termelése mellett a hetvenes évek magas búzaárai a termelést jutalmazóvá tették. Mérhetetlen közlegelők voltak, s a gazdának joga volt bizonyos számú marhát kihajtani oda s nyáron az itt tartott jószág megélt, télen pedig ott volt a bácskai speczialis takarmány: a búzapolyva és tengeriszár. Ilyen körülmények között, ha takarmánytermelésről szólni nem is lehetett, de trágya azért volt. Mikor azonban a közlegelők feltörése, illetve felosztása bekövetkezett, az illetményül nyert földdarab is a búzatermelésnek esett áldozatúl, takarmányt, a mint eddig nem termelt a gazda, ezután még kevésbé termelt, hanem csökkentette a marhaállományt s így oda jutott, hogy földjét megszaporította ugyan, de a trágyatermelést csökkentvén, be kellett állani az átlagtermések csökkenésének is.

Földmíves-iskolák.

A nép gazdálkodási eljárásának javítására, a gazdasági intelligenczia fejlesztésére hatni akart a vármegye némely nemesen gondolkodó férfia s Adán 1884-ben megnyílt az első földmíves-iskola. Érdekes, hogy ennek az eszméje nem gazdálkodó ember agyában fogamzott, hanem az akkori tanfelügyelő, Czirfusz Ferencz királyi tanácsos buzgósága teremtette meg, az akkori vezetőférfiak közreműködésével, ezt a szakiskolát. Tizenöt év múlva felállította Szabadka szab. kir. város is a második ilynemű intézetet Palicson s most már két földmívesiskola van a vármegyében, de hivatásuknak csak akkor felelhetnének meg, ha szervezeti szabályaik az élet gyakorlati követelményeiben gyökereznének, azonban így most még a hozzáfűzött várakozásokat alig elégíti ki egyik is. A növendéknek évi 300 koronát kell fizetnie s a mellett a kisgazda apa nélkülözi a 17—20 éves fiát két évig s tart helyette cselédet. E háromszoros áldozat kissé sok a parasztgazdának s fiát csak akkor adja oda, hogyha abból urat akar nevelni, melyre a földmívesiskola, szerencsétlen szervezete alapján, akarva nem akarva, rá is szolgál s két év leteltével a végzett növendék tiszti

állásra vár. És a bácskai gazda aránylag legritkábban küldi oda gyermekét, idegen vármegyékből valók lepik el, sőt Adára Szerbiából is került már növendék.

A gazdálkodás fejlődése.

Visszatérve az általános gazdálkodási eljárásra, belterjes gazdálkodási rendszerrel a földmívelő, ú. n. parasztgazdáknál alig találkozunk; kivételek azonban több tekintetben ú. n. sváb polgártársaink, kik szorgalmas és értelmes munkájukkal, a takarmány-termesztés és az ezzel járó állattenyésztés felkarolásával méltán követésre méltó példát nyújtanak a többi kisgazdáknak. El kell azonban ismerni, hogy a jobb gazdasági gépek, vetőgép, jó ekék, fogasok, különféle kultivátorok, már szépen el vannak terjedve s a viszonyok nyomása, munkáskéz-hiány stb. még inkább ösztönző eszközül fog ez irányban szolgálni.

Belterjes gazdálkodási rendszerrel találkozunk azonban az uradalmaknál és a művelt középbirtokos gazdáknál is, hol nemcsak a talaj okszerű megmívelése, a termelvények sokoldalúsága és az állattenyésztés fejlettsége meglepő, hanem a gazdasági gyáripar felkarolása is, így pl. a szeszgyártás, kendergyártás, műmalom s más, a mezőgazdasággal szorosan összefüggő gyártási művelet.

A vetésforgó nagyjában és általánosságban a négyes forgó egy forgón kívüli luczernanyomással, azaz *ugar* trágyázva takarmánynak, rendszerint zabos bükköny, *őszi*, mindíg búza, *kapás*, rendszerint tengeri, és *tavaszi*, mindig zab, ámbár árpát most már nemcsak takarmányozási czélokra termelnek, hanem sörgyártás czéljaira is. E rendszertől azonban több-kevesebb eltéréssel találkozunk oly formán, hogy a fősúly a kalászosokra, első sorban a búzára és másodsorban a zabra van fektetve, s a kapások közűl a tengeri termelésére. A mit százados gyakorlat igazol, mert ez a kétféle termény t. i. búza és tengeri az, a mely bírja az aszályt, a túlságos hideget, meleget és esőt.

A tejszövetkezetek elterjedésével azonban egészen át fog alakulni e vármegye kisgazdáinál is a gazdasági rendszer, mert lesz takarmányuk s ez alapon állattenyésztésük, trágyatermelésük és ez hatalmas lépéssel viszi őket a belterjesebb gazdálkodási eljárás felé.

Föld- és birtokmegoszlás.

A vármegye 1.792,609 kat. holdnyi területéből 1.320,412 hold a szántóföld, azaz az összes területnek 73·66%-a, a mi oly óriási arány, hogy hozzá fogható az egész országban több nincs; egyedül Torontál vármegyében van ugyanilyen óriási mennyiségű szántóföld: ott az arány 71·12%. Kert van 18,803 hold, rét 231,261 hold, szőlő 51.732 hold, parlagon heverő, tehát filloxera által elpusztított szőlőföld 7738 hold. Ámbár a legelő 167,748 hold, azért ez csak papíron szerepel ilyen terjedelemben, mert a mai napon csak kevés helyen használják tényleg legeltetésre, hanem eke alatt áll. Erdő 84.066 hold van, nádas 18,890 hold, a nem termő terület 92.682 holdra rúg.

A birtok-megoszlási viszonyok Bács-Bodrog vármegyében minden tekintetben kedvezők, a törpe és kisbirtokok arányszáma csak kevés vármegyében alakul oly kedvezően, mint itt; nagy uradalom alig van egynehány, így a futaki, kisszállási, bácstopolyai uradalom, a kalocsai érsekség és káptalan uradalmai, továbbá a báró Rédl-féle rasztinai uradalom, báró Piret-féle kishegyesi uradalom, báró Podmaniczky kelebiai uradalma, gróf Széchenyi Emil vajszkabogyáni uradalma stb.

A kedvező birtokmegoszlásnak a következménye a földárak emelkedésében nyilvánul; egyes nagyobb uradalmat, sőt igen sok középbirtokot is parczelláztak ugyan, de ez a nép földéhségét nem csillapította le, sőt a rendkívüli magas földárak még ma is nőnek, a pár év óta tartó rossz termés mellett is. A földárakat az óriási mérvű lecsapolások is emelték a fölszabadított kitűnő területekkel. Hódság, Szentfülöp, Paripás, Szilberek, Militics, Verbász, Kiskér, Sóvé stb. határaiban eddig még eke által nem érintett óriási területek kerültek kultúra alá s hol eddig 700—800 korona volt egy hold föld ára, ott most 1600—2000 korona. A csajkás-kerületben pedig, hol az előtt 200—400 kor. volt egy hold föld értéke, ma szintén 1400—2000 kor.

Statisztikai adatok.

Az 1900. évi népszámlálás szerint Bács-Bodrog vármegye népessége 1.618,906 lélek volt, a keresők száma 987,997 főre rúgott. A kereső lakosságból 873,292 lélek esett a mezőgazdaságra és kertészetre; — az őstermelés egyéb ágaira pedig 114,705. A külön meg nem nevezett napszámosok száma 76,591 lélek volt, ezek is legnagyobbrészt a mezőgazdasági népességhez számítandók. A kereső lakosságnak körülbelül 90 %-a esik a mezőgazdasággal és kertészettel foglalkozókra, ha a napszámosokat nem számítjuk; a mezőgazdasággal foglalkozó

népesség átlaga a vármegyében jelentékenyen az országos átlag alatt van. Az önálló gazdasági üzemek száma 99,462.

A vármegye kataszteri tiszta jövedelme 26.180,000 kor., tehát több, mint az egész Horvátországé és több, mint a tizenöt erdélyi vármegyéé s mint érdekes dolgot meg kell jegyezni, hogy a Bácskánál nagyobb Bihar vármegye kataszt. tiszta jövedelme csak 7.500,000 kor. Magyarázata ennek a talaj kitűnő minőségén kívül elso sorban az, hogy Bácskában az erdők nagyon megfogyatkoztak s hogy a vármegyét nem uradalmak, hanem kiválólag kis- és középbirtokok alkotják, hol az egyoldalú beeslésre kevés tér nyílott.

A kis- és középbirtokok nagy száma az oka, hogy a munkáskézben hiány van, de még inkább okozza e hiányt az Amerikába, Németországba, Szerbiába és Szlavoniába való kivándorlás.

A kivándorlás.

Az Amerikába és Németországba való kivándorlás 1904 augusztus 1-én kezdődött, ez évben 2636; 1905-ben 7960; 1906-ban 8710; 1907-ben 11,971, tehát rövid négy év alatt 31,277 felnőtt ember hagyta itt e tejjel és mézzel folyó kanaánt. Nem a nyomor vagy a munkahiány miatt történt e kivándorlás, hanem a meggazdagodás utáni vágyból. Szlavoniába is azért megy a kisgazda, hogy az itthon eladott 5—10 hold föld árából ott ötször—tízszer annyi területet vásároljon. Legtöbb a kivándorló az újvidéki és az apatini járásokból.

Az apatini postahivatalhoz érkezett Amerikából 1904-ben 200 utalványon 34,240 kor. 28 fill., 1905-ben 225 utalványon 37,917 kor. 36 fill., 1906-ban 1009 utalványon 167.178 kor. 21 fill. Sajnos, hogy a kivándorlás még ma sem szűnt meg, mert ez a haszon nem pótolja azt a kárt, hogy a kivándorlás miatt a legjobb munkaerő vész el a hazára nézve.

A Németországba való kivándorlás néhány évvel ezelőtt csak a sváb községekből történt, de most már a magyar községekből is rohamosan mennek s nyolcz hónapi künnlét után, jelentékeny összeggel térnek vissza pihenni az emberek, mert az azután való munkára már alig, vagy csak túlzott bérek mellett kaphatók.

A kivándorló községekben lakó kisebb-nagyobb birtokosok felajánlották ezeknek a Németországba vándorlóknak ugyanazt a bért, melyre ott szerződve vannak, sőt még az útiköltséget is, csakhogy maradjanak itthon, de hallani sem akarnak az itthon maradásról. Ennek oka az, hogy itthon a kereset elköltésére sokszorosan több mód és alkalom kínálkozik. A kocsmai hősködés, az ivás, a kártya, a divat mind pénzköltésre csábít idehaza; — míg odakünn az erkölcsöknek szigorúbb ellenőrzése, a kocsmázás csekélyebb szokása és alkalma s azután ott künn a szigorú igazságszolgáltatás, és a törvények vaspálczával való végrehajtása kevesebb alkalmat enged nekik a költekezésre s így nagyobb a megtakarítási kényszer. Talán ez a főok, hogy nem akarnak itthon maradni.

Munkásmozgalmak.

A munkáshiány ilyeténképen nagyon érezhető volt az utolsó évtizedben; hozzájárult ehhez a szocziáldemokraták bújtogatása, mely különösen akkor öltött nagyobb méreteket, mikor egy kissé jobb termés mutatkozott s az aratókat a szerződéses kötelezettségük megszegésére csábította s a legtöbbször sikerült is a félrevezetett népet odavinni, hogy letévén a kaszát: a gazdát kényszerhelyzet elé állítva, — nagyobb bér megadására kényszerítette. Ámde mint minden rossznak van valami jó oldala — ennek a féktelen bújtogatásnak is az lett a következménye, hogy a következő években száz és száz arató és kaszálógép került a vármegyébe. A felbújtogatott aratók íly módon kisebb mértékben lettek szükségesek s a népbolondító kőfaragó- és bádogos-legények felbújtogatására azután száz és száz család maradt kenyér nélkül. A lókapák és egyéb kultivátorok is nagy mértékben elszaporodtak a vármegyében, kétségkívül első sorban azért, hogy a gazdák magukat a munkások zsarolása és kiszipolyozása ellen biztosítsák.

Jelentékenyebb eseményt azonban a fentieken kívül a szocziálista vezérek bújtogatása nem okozott. A cselédség azonban — mely szintén a félrevezetett népség közé tartozott — még forrong s az egész ügy hasonló a hamu alatt lappangó parázshoz. El is vannak készülve a gazdák, hogy egy-egy jó termés esetén megismétlődnek a múlt eseményei, de semmiesetre sem oly vehemens módon, mint a múltban, mert a munkások józan része belátta azt, hogy az ő beugrasztásuk és félrevezetésük nyomán, ha pillanatnyi előny származott is, a reakczió annál nagyobb volt s annak hatása nyomor- és szenvedésben nyilvánult.

Fernbach Káıoly kastélya Baba-pusztán.

Legifj. Szemző István úrilaka kerényi birtokán.

Dungyerszky György lakóháza Bácson, a ménes egy részével.

Részlet a futaki uradalom Ottó-majorjából.

A vármegyei gazdasági egyesület tevékenységét még fokozza az a körülmény is, hogy a Délmagyarországi Földmívelők Egyesülete 10 fiókot alakított a vármegye hazafias németajkú községeiben, azzal a különbséggel, hogy míg az egyesület Bácsmegyén kívüli fiókjaiban és központjában a hivatalos és tárgyalási nyelvűl a német nyelvet alkalmazza, addig a Bácska német községeiben a magyar nyelven való érintkezés az uralkodó.

A vármegye terményei között a *búza* foglalja el a főhelyet, sőt mondhatnók, hogy a gazdag bácskai földnek egyik legbiztosabb, legjövedelmezőbb terméke ez a világhírű, aczélos, sikérben gazdag magyar búza. Az egyéb kalászosokkal együtt Bács-Bodrog vármegye az első helyen áll a kenyértermelő vármegyék között. Gabonák.

A kalászos termények második leginkább felkarolt és legbiztosabb növénye a *zab*, melyet a közönségesen dívó eljárás szerint a búza után vet a kisgazda, mert az első termény a tengeri, utána következik a búza és ez után a zab. És ez az áldott bácskai föld 20—25 mm.-val jutalmazza ezt a rablógazdálkodást!

Rozsot jelentékenyebb mértékben nem termelnek. Legfeljebb a házi szükségletre és arra a czélra, hogy a korai zöldtakarmánynak való rozs-vetőmagból ki ne pusztuljon a gazda. A homokterületeken azonban inkább előfordul a rozsvetés, bár ott is csökkenőben, mert a homok főterméke, a szőlő, legújabban kiszorít onnan mindent.

Tekintélyes helyet foglal el a termelésben az *árpa* is, sőt jelentőség tekintetében az árpatermelés emelkedik, különösen azóta, mióta a sörgyártás a vármegye területén lendületnek indult. Okszerű árpatermelésről természetesen csak a művelt gazdáknál lehet beszélni, hol a vetőforgóban megfelelő hely is van annak biztosítva, csak így lehetvén megérteni, hogy virágzó sörgyárak állhatnak fönn Dunacsében, Zomborban, Kulán, Óbecsén, Baján és Újvidéken.

Kapás növények közül főképen és elsősorban a *tengeri*-termelés említendő meg, mely a vármegye minden pontján kitűnően sikerül. Az alföldi szeszélyes időjárást csak ez a két főnövény: *tengeri* és *búza* viseli el úgy, hogy százados gyakorlat bizonyítja, miként minden más növény többé-kevésbé elpusztult már akkor, mikor a tengeri és búza még mindig jutalmazó eredményt mutatott föl. Hogy Bács-Bodrog vármegye tengeri-termelése milyen jelentőségű s míly óriási fontosságot kell annak tulajdonítani, elég, ha idézzük a statisztika ide vonatkozó adatait, mely szerint Bács-Bodrog vármegyében annyi tengerit termelnek, hogy az Magyar- és Horvátországok összes termelésének egytized részét képviseli. Kapás növények.

A tengeri-termelésnek egyik legelsőrangú apostola Hermann Ferencz. bács-tóvárosi birtokos, a ki saját külön gazdálkodási rendszerével és a tengeri termelésének a megszokott bácskai eljárástól eltérőleg történő keresztülvitelével azt érte el, hogy kataszt. holdanként 30 mm. szemes tengeritermést nyer.

Burgonya-termelésről nagyban beszélni a Bácskában alig lehet, házi szükségletre, takarmányozási czélokra mívelik leginkább, csak néhány éve, hogy Futakon korai burgonyát export-czélokra termelnek, a mely Németországban talál piaczot. Szeszgyártási czélokra csak legújabban kezdik a vármegye homokosabb vidékein előállítani.

Káposztát nagyban Futak és vidéke élelmes kisgazdái termelnek s e tekintetben a futaki gazdakör káposzta-feldolgozó osztálya s az újvidéki konzervgyár vásárolják össze a vidék káposzta, paradicsom s egyéb zöldségféléit.

A *dinnye*-termelés is kezd lendületnek indulni, különösen azóta, mióta a vármegyei gazdasági egyesület nemes dinnyemagvak kiosztásával és az értékesítés irányításával a kistermelőknek segélyére siet.

A *komló*-termelés is fontosabb termelési ág a vármegyében. Körülbelül 800 holdon felüli területével az ország 1772 holdnyi területének 46·1%-át teszi ki. S ha 1907 végén az ország össztermelése kb. 9200 mm. volt, a Bácskának 600 kgrmos holdankénti átlagtermésével (4902 mm.) az ország termésének felénél valamivel több kontingensét szolgáltatta. 1907 végén 46 községben és uradalomban 817 kat. holdon termelték. A termelésre az útmutatást a futaki uradalom adta meg, hol már száz éve hogy a komlót termelik. Komló.

Termelése a Bácskában rendkívül sikerült, az 1907. évi hivatalos adatok szerint a bácskai komló átlagos termése kat. holdanként 600 kg volt, a Királyhágón túl 360, a Dunán túl 385, Tisza balparton 450, Felvidéken 359, Horvát-Szlavonországban 385 kgm; a magyar birodalom termelési átlaga így 534 kg

volt, tehat a Bacska ezen a téren is vezet. Mint érdekes dolgot fel kell jegyezni, hogy a bacskai komlot jobb áron való értékesítésre kiküldték Saázba, Nürnbergbe, s jobb arakat kaptak, mintha itthon értékesítik s mig a külföldiek bejönnek a petroczi komlópiaczra s kiviszik a hazai komlót Saaz-ba, Wien-be, Linzbe, sot Londonba is, addig a hazai sörgyárosok Saaz-ból és Nürnbergből szerzik be szükségleteiket. Tíz évi átlagos értékesítési ár volt métermázsánként 240 kor., de a kiváló minoségért sokszor 400 koronánál is többet értek el.

Ri... A *rízstermelés* a Báeskának egyik nagyon érdekes különlegessége. A rízstelepek Báeskeresztúr és Torzsa községek között a „Ferencz József-csatorna" mentén terülnek el. *A kincstári telep*, mely a csatorna baloldalán fekszik, még a nyolczvanas évek elején, mint kísérleti telep keletkezett, báró Kemény minisztersége és Bodola Lajos műszaki igazgató vezetése alatt; mostani kiterjedése 400 kat. hold s ennyire és a virágzás ily magas fokára Birnbaum Jakab és társai bérlok fejlesztették. A másik két ilyen nagyszabású telep a Ferencz József-csatorna jobboldalán terül el, az egyik özv. Krigner Györgyné tulajdona s 270 kat. holdból áll, a másik Machmer Fülöpé s terjedelme 160 hold. Az előbbi 1892-ben, utóbbi 1896-ban keletkezett a kultúrmérnöki intézmény segítségül hívása mellett, Zlinszky Elek műszaki tanácsos tervei szerint és közegei közreműködésével. Az öntözési módszer az árasztó, a telepek belterületén duzzasztó művekkel. Az öntözés, mivel a Ferencz József-csatorna vízszíne az öntözendő területeket egészen uralja — szabadon, tehát erőművek nélkül történik; — vízdíjat a vízhasználatért a Ferencz József-csatorna-társulatnak nem fizetnek, mivel a birtokrészeket a berendezés kötelezettsége mellett, illetőleg ellenében, vízhasználati joggal vásárolták meg a kincstártól. A kincstári telep lecsapolási rendszere a „Keresztúr—verbászi Lecsapoló Társulat" érdekeltségébe tartozik, míg a Krigner és Machmer telep a „Jegricska Felső Lecsapoló Társulatok" érdekeltségébe van utalva. A rízstelepek ezeknek a lecsapoló társulatoknak magasabb évi járulékot fizetnek, mint a többi, ugyanabba a társulatba tartozók.

A termelt magyar rízs a „Carolin melon" fajtához tartozik s hosszas tapasztalat alapján, a mi talaj- és éghajlati viszonyaink között, ez a fajta bizonyult legmegfelelőbbnek a termelésre. A termelési eljárás ismertetése e sorokon kívül eső lévén, csak annyit kell megjegyeznünk, hogy a rízs forgókba van beosztva, a rízs után kendert, gabonát, takarmányt s más keresk. növényt is termelnek.

A nyers rízst szövetkezeti úton, saját malmokban dolgozzák fel s a „Rizstermelők Szövetkezete" (Budapest, Thonet-udvar) értékesíti. A magyar rízs sokkal jobb, táplálóbb, fehérnyében gazdagabb, mint az olasz vagy bármely más termelésű rízs.

Kender. A Báeskának másik nagyfontosságú speczialitása a *kender*-termelés, mely közel 4000 kat. holdat foglal el s normális termés esetén a 160.000 métermázsát meghaladja a nyers kender. E mennyiségnek mintegy kétharmadát a kikészítő gyárak métermázsánként 4—4½ koronányi árban váltják be, míg egyharmadát, közvetetlenül a termelők dolgozzák fel. A kendertermeléssel leginkább a következő községek foglalkoznak: Szépliget, Szilbács, Dunacséb, Pinczéd, Paripás, Bácsújfalu, Bácstóváros, Szilberek, Veprőd, Doroszló, Militics, Bácsszentiván, Apatin, Szentfülöp, Bácsordas, Petrőcz és Palánka. A feldolgozott kender világkereskedelmi árú s az egész világon kiváló keresletnek örvend.

Czukorrépa. A *czukorrépa* termelésével évekkel ezelőtt tett kísérletek arra az eredményre vezettek, hogy a gazdag báeskai talajban sokkal tekintélyesebb czukortartalmú répa termelhető, mint azt eleinte az emberek gondolták volna. Az eszéki, mezőhegyesi, hatvani és más czukorgyárak ösztönözik is a gazdákat e termelési ág felkarolására, de a munkáskéz hiánya miatt vállalkozni erre senki sem akar, mivel a gazda ki van téve a félrevezetett munkások határt nem ismerő követeléseinek. De másrészt be kell azt is vallani, hogy a magyar mezőgazdasági munkás ilyen érzékenyebb termény mívelésére nem is alkalmas. Ez a főoka a czukorrépatermelés mellőzésének.

Luczerna. *Takarmánynemüek* közül a *luczerna* (melyet itt tévesen herének neveznek) van legjobban elterjedve, minthogy a vármegye talaja kiválóan kedvező a mélyen gyökerező luczerna mívelésére. A humusban gazdag, sok helyt öles, sőt még ennél is mélyebb fekete altalajrétegben rendkívül buján tenyészik. Ha csak kissé kedvező az időjárás, a 4—6-szori kaszálás nem ritkaság. Mély gyökérzetével a kellő nedvességet biztosítván magának, a gyakori szárazságot egyetlen takarmány-

növény sem türi ilyen jól, mint a luczerna ; épen ezért 76,597 holdnyi területen folyik a termelése.

A *lóhere* termelése jelentéktelen, mindamellett a Tisza árterében s egyéb lapályos helyeken szívesen vetik búzával, hogy a következő évben az első gyapját takarmánynak, a másodikat magnak hagyhassák meg ; így igen szépen honorálja a gazda fáradozását. Lóhere.

A *takarmányrépát* különösen azóta karolták fel a kisgazdák, mióta a tejszövetkezetek elterjedése akkora lendületet vett, minőről előzőleg álmodni sem mertek, mert hisz a magyar paraszt a takarmány-termeléstől irtózik. Takarmány-répa.

Jól sikerül még a vármegye minden pontján a zabos bükköny termelése is. A mohar, köles, sűrűtengeri, (csalamádé) nélkülözhetetlen takarmányok.

Az állattenyésztés Bács-Bodrog vármegyében meglehetősen elhanyagolt állapotban volt, egészen a legújabb időkig, nem tekintve egyes nagybirtokosok és néhány középbirtokos tenyésztését. A tenyésztés főtényezője a nép, annak pedig a múltben fogalma sem volt az okszerű állattenyésztésről s a takarmánytermelésről, most azonban, miután a közlegelők feltörettek, a nyomorúság kényszeríti a kisgazdát, hogy takarmányt is termeljen s ezt a takarmányt lehetőleg hasznosan értékesítse s itt segít a népnek az állam, a *lótenyésztés* terén, az állami ménekkel. A kincstári fedező-mének felkeltették a közönség figyelmét és érdeklődését az okszerű lótenyésztés iránt és noha a mének megválasztása és beosztása nem mindíg felelt meg a meglevő kancza-anyagnak, mégis az állami fedező-mének adták a lendületet a czéltudatos lótenyésztéshez. Nem csekély akadálya a vármegyei lótenyésztésnek, hogy igen érezhető az olyan legelők hiánya, a hol a fiatal állat nemcsak megfelelő táplálékot talál, hanem elegendő területet is, hogy magát kifuthassa, s izmait fejleszthesse. E kérdéssel már sokszor foglalkoztak, de még mindíg eredmény nélkül s a mai változó gazdasági viszonyok mellett a kilátások meglehetősen kedvezőtlenek. Állattenyésztés. Lótenyésztés.

Nem így áll a dolog a nagy- és középbirtokosok lótenyésztését illetőleg; itt még ma is nagy területek állanak rendelkezésre, s a lóállomány méltó arra, hogy Bácskának első helyet vívjon ki a lótenyésztés terén.

A mi a lófajtákat illeti, az angol vér lett a győztes, a mennyiben mind telivérben, mind félvérben, kevés kivétellel, ezt a fajtát tenyésztik. A Furiso, Nonius és az angol félvér az állományban az első helyet foglalja el. Ama tenyésztési kísérletekről, a melyekben a legkülönfélébb fajtákat összekeverik, itt természetesen szó sem lehet, meg kell azonban említeni, hogy a hidegvérű ló tenyésztésére nem egy helyen komoly kísérlet folyik, sőt a gazdasági viszonyok erősen késztetik a gazdákat az ökör munkájának mellőzésére s ennek helyét a hidegebb vérü félvérek foglalják el.

A vármegye nevezetesebb ménesei közül első helyen említendő a *kisszállási uradalom* ménese, melyet báró *Orczy* Lőrincz 1800 táján arabs vérű kanczákkal alapított. A ménes számára 2100 kat. hold terület van fenntartva, az anyakanczákat a gazdasági fogatokban használják. Az uradalom jelenlegi lóállománya igás és tisztiló 105, ménesbeli csikó 85, összesen 190 darab, csikók csakis az igás kanczák után neveltetnek. Az Orczy-féle híres ménes utódai Shagya, Bürger, Nonius állami bérménekkel, majd Pierrot nevű telivér, utóbb Östréger bérménnel fedeztettek s ezek eredményezték a jelenlegi nagytestű és erős csontozatú lovakat. A csikókat részben a létszám pótlására használják, nagyobb része $3^1/_2$ éves korban teljesen idomíttatlanul kerül eladásra. Az ezekért darabonként elért átlagár 7—800 kor., idomított 5—6 éves kocsilovak azonban páronként 2000, 3000, 4000, sőt 4800 koronáért is keltek már el.

Gróf *Chotek* Rezső *pusztairmovai* ménesét gr. Brunszwick József alapította 1806-ban Pusztaalpáron, a vidéken összevásárolt kanczákból.

1830-ig Noniusok fedeztek, 1845-ben angol telivér került a ménesbe s azóta ez a vér szerepel a jelleg fentartójaként. A kanczaállományban a pejszín az uralkodó, középnagyságú angol félvér-jelleg mellett. Megjegyzendő, hogy angol telivér-kanczák is szerepelnek a tenyésztésben, sőt 10—15 kanczát 1895-től 1900-ig Cupid amerikai ügető mén is fedezett. Az anyakanczák rendes létszáma 60—70 között váltakozik. A ménes igen jó és erős gazdasági, hámos és hátaslovakat szolgáltat. A ménes legelő-területe 95 kat. hold.

Vojnits Simonnak, a hírneves szarvasmarha-tenyésztőnek *zobnaticzai* ménese már 1779-ben szerepelt, s a tulajdonosnak akkor élő dédapja arabs jellegű

szilaj ménesével már akkoriban magára vonta kortársai figyelmét. 1863—75-ig 3 czinderi fajtájú mén szerepelt a törzs átalakításában, azóta Oakball angol félvér, Furioso, Kisbéröcsese, Vihar s ismét Kisbéröcsese voltak a ménestörzs fenntartói és javítoi. Az anyakanczák létszáma 45—50 körül mozog s az egész lóállomány 100—120 darab szokott lenni. Az anyakanczák nagyobb része heverő, 10—12 darab, pedig, a szelídebbek közül, gazdasági igás fogatokban jár. A ménes jó hírnevét Vojnits Simon törhetlen energiájával s kiváló gazdai tehetségével maga emelte arra a fokra, a melyen ma áll. Az ország elsőrendű lóanyaga a zobnaticzai ménesből kerül ki. Tenyésztési czél nemes hátas és hámos lovak előállítása. A lovakat rendszerint az istállóból viszik el, a selejtesebbek 800—1000 kor. közötti áron kelnek el.

Van még több kisebb-nagyobb jelentőségű ménes a vármegyében, p. o. báró Rédl Lajos rasztinai ménese, báró Rédl Béla kelebiai ménese, a Dungyerszky család, a Fernbach család, a Lelbach család ménese, Törley Gyula zobnaticzai ménese, a Siskovits Tamás-féle ménes báró Vojnits István birtokában és a Vojnits családé, mind katonai és gazdasági czélokra való tenyésztéssel.

Lóállomány a vármegyében: mén, kancza, herélt és csikó együttvéve, az 1908. évi adatok alapján, 117.303 drb.

Hogy a lótenyésztés Bácskában ily magas fokon áll, az az uradalmak és középbirtokosok jó példájának s áldozatkészségének köszönhető, kik a kisgazdák lótenyésztéséhez értékes ménjeiket hozzáférhetőkké tették, azonkívül a bajai állami méntelep-osztály 1908-ban 54 községben tartott fenn fedeztetési állomást, itt fedezett 9 angol telivér, 75 angol fajta, 37 Nonius, 17 Gidrán mén. Ezeken kívül engedélyezett magánmének is vannak használatban.

A lótenyésztés legjobban díszlik a kulai és óbecsei járásokban. A külföldi kivitel leginkább e két járásból történik és pedig nagyobbrészt hintó-lovakat exportálnak, de azért a katonai lovak szükséglete is jelentékeny fedezetet nyer a vármegye területén.

A palánkai járás Dunabökény községében az államkincstár „ménesikó nevelő"-telepet tart fönn, melyben körülbelül 300 darab ménesikót nevelnek; ezeket minden évben osztályozzák, az alkalmasokat szétosztják az állami méntelepekre, az alkalmatlanokat az osztályozás után kiheréltetik. Ez utóbbiakat pótlovaknak viszik a katonasághoz, az erre alkalmatlanokat pedig eladják.

Mint lótenyésztők, általánosságban első helyen állanak a németek s velök egy színvonalon a magyarok, azután következnek a szerbek és végül a bunyeváczok. Utóbbiak között azonban igen tekintélyes számban vannak nagyon értelmes lótenyésztők is s míg a német gazdák a nehezebb lovak tenyésztésére igyekeznek, addig a többiek a könnyebbfajta lovak felé hajlanak.

Ismételten hangsúlyozni kell azonban, hogy a csikó-kifutók, ú. n. csikókertek hiányán kívül, felettébb rossz tulajdonságuk a lónevelő gazdáknak az, hogy bűzös, szűk és egészségtelen istállókban nevelik a lovat, szóval, igen sok helyen a lónevelésnek a rossz istállózás az egyik kerékkötője.

A lótenyésztés mai helyzete tehát Bácskában eléggé magas színvonalú; de meg kell említeni a valódi okot, mely ezt előidézi. A vagyonos osztálynak úgyszólván fényűzése a lótenyésztés, a mely ma nem jövedelmi forrás a vármegyében. Nem is lehet az, mikor az állam a remondákért csak 600—700 koronát fizet. Hiszen ezzel a takarmány ára sem térül vissza a gazdának, hát még a koczkázat, a befektetett tőke. A vagyonos kisgazda, a középbirtokos azért tenyészti a lovat, mert az neki örömet, élvezetet okoz, de jövedelmet utána nem lát.

Szarvasmarha-tenyésztés.

A *szarvasmarha*-tenyésztés a vármegyében elég jelentékeny, bár a közlegelőket felosztották s ámbár a takarmánytermelés iránt a bácskai kisgazdák, különösen a fehér marhát illetőleg, meglehetősen érzéketlenek. Az 1908. évi összeírás szerint magyar erdélyi fajta bika, tehén, üsző volt a vármegyében 112,550 darab; pirostarka bika, tehén, üsző 54,137 darab; egyéb tarka marha volt 25.728, ökör és bivaly 3642, összesen 194.057.

A déli Bácskában, az ú. n. Sajkás-kerületben, a hol még vannak fel nem törhető rétek, legelők, magyarfajta fehér marhát tenyésztenek, de ott, hol a búza, szalma, polyva, tengeriszár az egyetlen takarmánya a gazdának, mert közlegelőit feltörték — ott bizony a szarvasmarha-tenyésztés siralmas lábon áll.

A magyar erdélyi szarvasmarha tipikus alakjában, jólgondozottságában és az okszerű tenyésztés legértékesebb formáiban Vojnits Simon hírneves zobna-

tiezai gúlyájában látható. Az 1870-es évektől kezdve, az ország állattenyésztői valóságos elragadtatással beszéltek a kiválóan fejlett tenyészetről, szokatlan nagy számú s általában remek állatjairól. Egyik szarvasmarha-kiállításról úgy, mint a másikról, folyton a Vojnits Simon remek marhái nyerték el a díjakat. A gúlyabeli állomány rendszerint 180—200 darab, ebből 60 darab anyaállat, a legtökéletesebb példányai a magyar tehénnek, 15—20 darab bika, a többi fiatal és növendék-állat. A bikák után a kereslet igen nagy; a legelőkelőbb uradalmak, a herczegprímás, herczeg Schaumburg-Lippe, gróf Wenkheim Frigyes, Szabadka és más vármegyei községek, városok, innen szerzik be szükséglete ket.

Megemlítendők még a vármegyében levő nevezetesebb magyar gulyák közül a kisszállási uradalom, a báró Rédl-féle rasztinai uradalom, Törley Gyula zobnaticzai és a kalocsai érseki uradalom gulyái; sajnos, a nyugati marha tenyésztésére mindinkább előtérbe lépnek a gazdasági körülmények, mik alatt mindig az istállózást értjük, a mit a közlegelők eke alá vétele idéz elő. A Bácska állattenyésztését erősen befolyásolja az időjárás is. Az évek óta tartó szárazság ezen a külömben is aszályos Alföldön felettébb megnehezíti a takarmány-termelést; különösen a két utóbbi száraz év érzékeny nyomokat hagyott maga után, mert a legelők kisültek, a takarmány elszáradt s az állatok nem fejlődtek.

A nyugati marhákat főleg azóta tenyésztik fokozattabb mértékben, mióta a tejszövetkezetek oly szép lendületnek indultak a vármegyében, hogy Szabadkán vajtermelési központot kellett alapítani, a mely a vajat nagy tömegben s egyöntetű minőségben szállítja külföldre.

De kényszerítve is volt az értelmes és számítani tudó kisgazda a pirostarka, bonyhádi marha beszerzésére azért is, mert a közlegelők felosztása következtében ma már csakis istállón lehet nevelni az állatokat ezek pedig az istállózást gyorsabb fejlődésükkel és nagyobb tömegű hústermelésükkel sokkal jobban meghálálják, mint a fehér marha. A nyugati marha térhódítását eléggé illusztrálja a szabadkai vajtermelési központ következő kimutatása:

Tejszín-szállító volt 1908 folyamán 33, melyből szövetkezet 27, magánvállalkozó pedig 6. Vajat szállított a központba 10 szövetkezet s 15 magán-vállalkozó. Beszállítottak tejszínt 354,166 kilót, melyből 145,638 kg vaj lett. Vajszállító szövetkezet beküldött 95,177 kg. vajat, összes vajtermelése volt tehát a szabadkai központnak 240,815 kg. Emez óriási vajtömegnek az előállításához szükséges volt 5.779,500 liter tej, s ebből a vajból vámkülföldre ment 59,314, kg. Ausztriába és Boszniába 64,182 kg, belföldön értékesítettek 117,319 kg-ot. Termeltek ezenkívül 50,568 kg caseint is.

Bács-Bodrog vármegye lévén a tengeri termelés-eldorádója, *a sertéstenyésztés*, mely ezzel a termelvénynyel összefüggésben áll, szintén nagyméretű a Bácskában. A sertéshízlalás minden valamire való városban vagy faluban, mely közel volt a vasúthoz, jelentékeny kereseti forrása volt a gazdáknak; a sertésvész fellépése azonban mérhetetlen károkat okozott, számtalan existencziát tett tönkre s még ma is csak félve mernek a hízlalásra vállalkozni. Sertéstenyésztés.

A bácskai sertéstenyésztésnél egyedül és első sorban a mangalicza-sertés jöhet komolyan szóba, ez a hírneves zsírsertés, a mely európai hírre vergődött a világpiaczokon. Mióta azonban a nyugati marhatenyésztés és az ezzel szoros kapcsolatban levő tejtermelés előtérbe lépett, azóta a hússertés tenyésztése is kezd lábra kapni, mert ez az állatfajta éppen úgy bírja az istállózást, mint a nyugati szarvasmarha, és a tejhulladékot is jól értékesíti. E két fajta állatnak, t. i. a bonyhádi marhának és a yorkshirei sertésnek behozatalát s a vármegyében való elterjesztését a földmívelésügyi minisztérium támogatása tette lehetővé, sőt, hogy a hússertés kivitelét biztosítsa, a Szabadkán alakult sertéshús-kiviteli részvénytársaságot tekintélyes összeggel szubvenczionálja is. Sajnos azonban, hogy annyi hússertést az egész országban nem tudnak produkálni, a mennyit ez a részvénytársaság maga tudna feldolgozni; nem is ragaszkodik most már az ú. n. angol sertésekhez s összevásárol már mindenféle hízott sertést.

A sertésállomány az 1908. évben, a magyar királyi állattenyésztési felügyelőség adatai szerint 326,160 db. volt.

A *juhtenyésztés* ügye ugyanazon az alapon áll, mint a magyar erdélyi fehérmarha gulyabeli tenyésztése. A mérhetetlen legelőket eke hasogatja s a juhászat évről-évre csökkenést mutat; juhokat ugyan most is tartanak, mutatja a múlt évi hivatalos statisztika, mely szerint a juhok száma 241,457 volt. Juhtenyésztés.

ezek azonban nagyobbára magyar fésüs és raczka juhok, melyek a legelőt elég jól értékesitik. Vannak azonban húsjuhok is, ezeknek feladata a vetett legelők kihasználása, s nagyobb tömegü hús és gyapjú előállítása.

Baromfitenyésztés.

A köznép *baromfitenyésztését* méltatni csak úgy lehet, ha tudjuk és látjuk a forgalmat, mit az előidéz. Ez pedig határozottan nagyszabású. Szabadkán a Hartmann és Konnen czég külföldi exportjával milliókra menő összeget juttat a kisemberek kezei közé. Halason, Újvidéken, Baján, Zentán a virágzó baromfikivitel mind azt bizonyítja, hogy a baromfitenyésztés jól meg van alapozva. A földmívelésügyi minisztérium gondoskodásából a nemes apaállatok kiosztása annyira nyomot hagyott a köztenyésztésben, hogy ma már a tanyai kisgazdák baromfi-állományában a Plymouth, Langsham, Orpington, valamint a ludaknál az emdeni, a kacsáknál a pekingi jelleg gyönyörüen felismerhető a test nagyságában és egyöntetüségében.

Állategészségügy.

Az állategészségügy ellenőrzését illetőleg a vármegyében kivánni való alig lehet. Oly pontosan van az szervezve és oly lelkiismeretes pontossággal van az végrehajtva, hogy e tekintetben a Bácska mintaképül szolgálhat. A vármegye területén (Zombor, Szabadka, Újvidék, Baja thjf. városok kivételével) egy törvényhatósági m. kir. állatorvos, 13 járási m. kir. állatorvos s egy városi m. kir. állatorvos végzi az állategészségrendőri szolgálatot, ezenkívül 45 kör- és községi állatorvos látja el a helyhatósági teendőket, továbbá 3 magán-állatorvos folytat állatorvosi gyakorlatot.

Járványos betegség volt a vármegyében a sertésvész és a baromfi-kolera. A sertésvész okozta pusztítás évenként 90,000 korona, az orbáncz és egyéb kór 15,000 korona nemzeti vagyonveszteséget okozott. A sertésorbáncz ellen a védőojtás, részben a rapidhatású szérum is hathatós segedelemnek bizonyult; a sertésvész ellen azonban biztos védekezési eszközünk nincs s így ezt csak a törvényes védekezési eszközökkel korlátozhatjuk.

A sertésvész óriási veszedelmét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a vész fellépése óta az állományban 25 százaléknyi csökkenés mutatkozik.

Halászat.

A vármegye közgazdasági életében a *halászat* mindenkor igen fontos tényező volt, mert a hal mint táplálék, a halászat pedig mint foglalkozás jelentős szerepű volt a lakosság életében. A múlthoz képest sok minden megváltozott. A Duna és Tisza elnéptelenedése önmagában is nagyban apasztotta a halállományt. Ehhez járult, hogy a hajdani ártereket lassanként az e végből alakult ármentesítő társulatok, a különféle mocsarakat és tavakat pedig a hatalmas csatorna-hálózatok lecsapolták. A vizek csökkenésével természetszerüleg élénkült a halkereslet s az ember annál erősebben vetette magát utána annak, a mi megmaradt. Rendszerré vált a legkíméletlenebb halfogás s így bizony nem csuda, ha a silányfajta halakért is olyan árat követelnek és fizetnek ma, a minőt annak idején a legértékesebb tokfélékért sem adtak.

Érthető tehát a természetes halászat hanyatlása s hogy ezzel együtt mindjobban előtérbe lépett a mesterséges halászat. Mielőtt azonban erről részletesebben szólnánk, lássuk mi történt amannak megmentése érdekében. Tudvalevőleg ez iránt a halászatról szóló 1888. XIX. t.-cz. rendelkezik. E törvény végrehajtása érdekében a halászati jogtulajdonosokat halászati társulatokká szervezték. A vármegyében eddig öt ilyen társulatot szerveztek. E társulatok között, vizeik gondozása tekintetében, legsikeresebben tevékenykedik a „Torontál-bácsi Halászati Társulat“, a mely annak benépesítése érdekében nagyobb fiasító telepet állított s az ott nevelt hal-ivadékkal rendszeresen halasít. Tevékenységének hasznosságát eléggé jellemzi az a körülmény, hogy az alig 600 kat. hold vízterületéért 23.555 korona évi bért élvez. Hasonló buzgóságú a Ferencz-csatornai érdekeltek társulata is. Nagy hátrány itt a gőzvontatás, mely a halakat túlságosan zavarva, azok fejlődését akadályozza.

A többi társulatoknál a halasítás és az őrzés tekintetében sok a kívánni való, de remélhetőleg az állapotok ott is konszolidálódnak, ha a Dunának a Dráva és Tisza közötti szakasza is rendszeres mívelés alá kerül.

Mesterséges halászat.

Mesterséges halászat részint meglevő, részint újonnan teremtett tavakban folyik. A természetes tavak közül első helyen a palicsi tó említendő, melyet szakszerüen gondoznak. 1894—95 telén a halak mind kipusztultak belőle; azután kezdték rendszeresen népesíteni. A haladás szembeötlő. 1899-ben a fogásnak csak alig 4%-a ponty s 96% sokkal értéktelenebb kárász, keszeg, stb. 1904-ben

a ponty már 60%-nál több a kifogott állományban. Ennek megfelelőleg a jövedelem 30,056 kor.-ról 51,865 kor.-ra emelkedett, a mit annak kell tulajdonítani, hogy a halasítással az anyag minősége javult.

Rendszeres halgazdaságot folytatnak Újszivácon és Regőczén. Amott a Ferencz-csatorna bérlő-társaság 97 kat. holdat, az utóbbi helyen pedig Lollock Alajos 70 holdat rendezett be tógazdaságnak. Az itt kínálkozó kedvező eredmények hatása alatt más helyen is folynak tárgyalások efféle telepek megteremtésére. Így Szabadkán, a Kőrösér völgyében. legközelebb 324 kat. holdon tervezett tógazdaság kerül kivitel alá, nem szólva ama kisebb telepekről, a melyek már is kiépültek, vagy építés alatt állanak. Mindez legjobb bizonyítéka annak, hogy a nép igyekszik ezt a gazdasági ágat a maga javára gyümölcsöztetni.

Mint igen érdekes halászati területet, röviden ismertetni kell a vajszkabogyáni uradalom berovai halászatát. Az uradalmi halászterület Bogyán község határának árterületében fekszik; a szomszédos területekkel együtt ez a haltenyésztésre kiválóan alkalmas dunai ártér 30.000 kat. hold, melyből 9000 hold gróf Széchenyi Emilé, 13.000 hold a szerb patriárkáé és 8000 hold a novoszellói uradalomé. Az egész terület erdős, nádas, mocsaras, legelő, tehát kitűnő hal ivó-szaporító terület.

Mikor az erdőkben alacsony a vízállás, őz, szarvas, róka, fáezán, szalonka, bőven található benne. Magasabb vízállás idején a vízi szárnyasok milliói lepik el a halas területet, s ilyenkor valóságos hajtó-vadászatot rendeznek a halakra, melyeket egy legmélyebb, de hálóval elkerített központra terelnek a száz számra ladikkal közlekedő hajtók. Szeptemberben kezdődik a tulajdonképeni halászat, az ú. n. „Kalugyer" barán s ennek hozzátartozóin, mikor a vízállás már alacsonyodik. Itt csak nagy háló dolgozik s ez a halászat tart tavaszig. A halászat tiszta jövedelme, tíz évi átlagban, 34.000 koronának felel meg.

A *selyemhernyó-tenyésztés* terén Bács-Bodrog vármegye az első helyet foglalja el s e tekintetben az elismerés koszorúját Bezerédj Pál orsz. selyemtenyésztési min. meghatalmazottnak egy egész vármegye hálája kíséretében nyújtjuk át. Selyemtenyésztés.

A mellett, hogy ez új iparág meghonosításával a külföld hasontermenyeit mellőzhetjük, nagy megnyugtatásul szolgál az, hogy milliókra menő összeg jut a legszegényebb néposztály kezei közé.

Az 1907. év folyamán 128 községben 21,406 termelő család foglalkozott a selyemhernyó termelésével. Termelés eredménye ez évben 433,775 kg. selyemgubó; gubó-beváltási árúl kifizettek az egész vármegyében 880,945 koronát; átlag egy termelőre 41 korona 15 fillér esett. Legnagyobb keresete volt egy bezdáni kis termelőnek, Schneiderbeck Ferencznek, a ki 179 koronát kapott; legtöbbet kapott Parrag község lakossága, 106,459 koronát. Ószivácz község 101.005 koronát. Szenttamás község 87,155 koronát. A selyemtenyésztés ügyét Bezerédj Pál 1880-ban vette kezei közé s ez időtől kezdve, az 1907. év végéig, a vármegyében selyemtenyésztési kereset czímén kifizettek 22.910,371 koronát. Szédületes összeg, ha tudjuk, hogy itt minden fillér reális alapon keletkezett s nem szerepel sem államsegély, sem támogatás czímén egy fillér sem.

A *méhészet* jelentőségében sokat veszített azzal, hogy a réteket, legelőket feltörték és az erdőket nagyrészben kiirtották s eke alá vették. Jelentékenyebb tenyésztő a vármegyében alig akad, ámbár tagadhatatlan, hogy alig van község, melyben több-kevesebb kaptárral dolgozó méhész ne szerepelne. Méhészet.

*

A vármegye egyes dombos-partos vidékein a filloxera pusztítása előtti időkben, eléggé élénk *szőlőtermelésről* beszélhettek eleink; azóta azonban, mióta a filloxera és peronoszpóra fellépett, a szőlő csakhamar teljes mértékben a homokokra húzódott. A megmaradt kötött talajú szőlőkben amerikai alanyon történik a termelés vagy szénkénegezéssel gyérítik a filloxerát. Nagyobb jelentősége e szőlőtermelésnek alig van, legfeljebb a házifogyasztásra való itallal látja el termelőjét. Sokkal nagyobb jelentőségüek azonban a homoki szőlők. Szőlőtermelés.

Ama végzetes csapás, mit filloxera néven ismer a világ, a vármegyei gazdasági egyesület akkori elnökének, Schmausz Endre alispán s későbbi főispánnak buzgólkodása által, a homokterületekre valóságos áldást hozóvá változott. Az addig haszontalannak tartott homok, valóságos aranyat termő kincses-

bánya lett, miután a lelkes alispán, Miklós Gyula borászati kormánybiztossal s Rombay Dezső akkori ügybuzgó gazdasági egyesületi titkárral, beutazta a vármegye éjszaki homokos vidékét s lelkesítő beszédével meggyőzte a népet, hogy a homokon sok és jó bort és gyümölcsöt is lehet termelni.

Ekkor vette kezdetét a homoki szőlők okszerű telepítése s az eredmény, mit rövid egy-két évtized megmutatott, az, hogy ma már a homokterületek ára sokkalta magasabb, mint némely helyen a kövér búzatermő bácskai földeké.

A vármegye legnagyobb homokterülete Szabadka határánál kezdődik, hol egymagában a szabadkai határban több mint 6645 k. hold van szőlővel beültetve. Nagy fontosságú szőlőtermelő empóriumok a homokon továbbá a bácsalmási, bajai, és a jánoshalmi telepítések, hol ezer meg ezer hold homok került így gazdagon jutalmazó kultúra alá.

Sok érdeme van e kultúrában a bajai gyümölcsészeti egyesületnek is, de hogy a homokon oly gyorsan és aránylag annyi szakszerűséggel elszaporodtak a szőlők, az a vármegyei gazdasági egyesületnek s akkori vezetőinek dicsősége.

Ezek a most már okszerű módon kezelt szőlők részben csemege-szőlők, részben bortermelésre vannak alapítva. A csemege-szőlők termelését különösen ott karolták fel nagyobb mértékben, a hol a vasút könnyen megközelíthető. Itt óriási módon fejlődésnek is indult az üzleti forgalom.

A homoki borszőlők, melyek most már fajtisztán vannak ültetve, igen jó minőségű bort adnak s a kereskedelemben jól értékesíthetők. Különösen azóta, mióta az olasz bor beözönlése megszünt. Régebben az édeskés, zamatos homoki borokért Ausztria kereskedői versenyeztek, legkivált olyankor, midőn az ausztriai szőlők nem értek be, s vad, savanyú borainak összeházasítására a homoki magyar, édeskés, savban szegény borokra nagy szükség volt. A borkereskedelem is különösen kedveli a jó homoki borokat, mert azokkal az okszerű borkezelés minden tekintetben jutalmazó.

A nemzetközi borkereskedelem igényeinek megfelelőleg a termelt bor ma már csaknem teljes mértékben fehér, illetőleg tengerzöld színű. Ezt a színt keresi a borkereskedő s az ilyen „zöld" színű borért szívesen fizet magasabb árakat is.

Vörös bort termő fajtákat ma már csak elvétve ültetnek; ha ültetnek is, inkább házifogyasztásra, mint üzleti czélokra, mert a vörös bor-termelés alapját alkotó kadarka-szőlő nem minden évben fejleszti ki festőanyag tartalmát s így a kívánt sötétvörös szín sem érhető el teljes biztossággal.

Segítségére siettek eddig a termelők a nagy burgundi, az oporto s némely festőanyag tartalmú szőlők ápolásával, de meggyőződtek arról, hogy a vörösbor jutalmazó termelése nem az alföldi homokra való, azt meg kell hagyni a hírneves hegyeknek, Eger, Visonta, Szekszárd szőleinek.

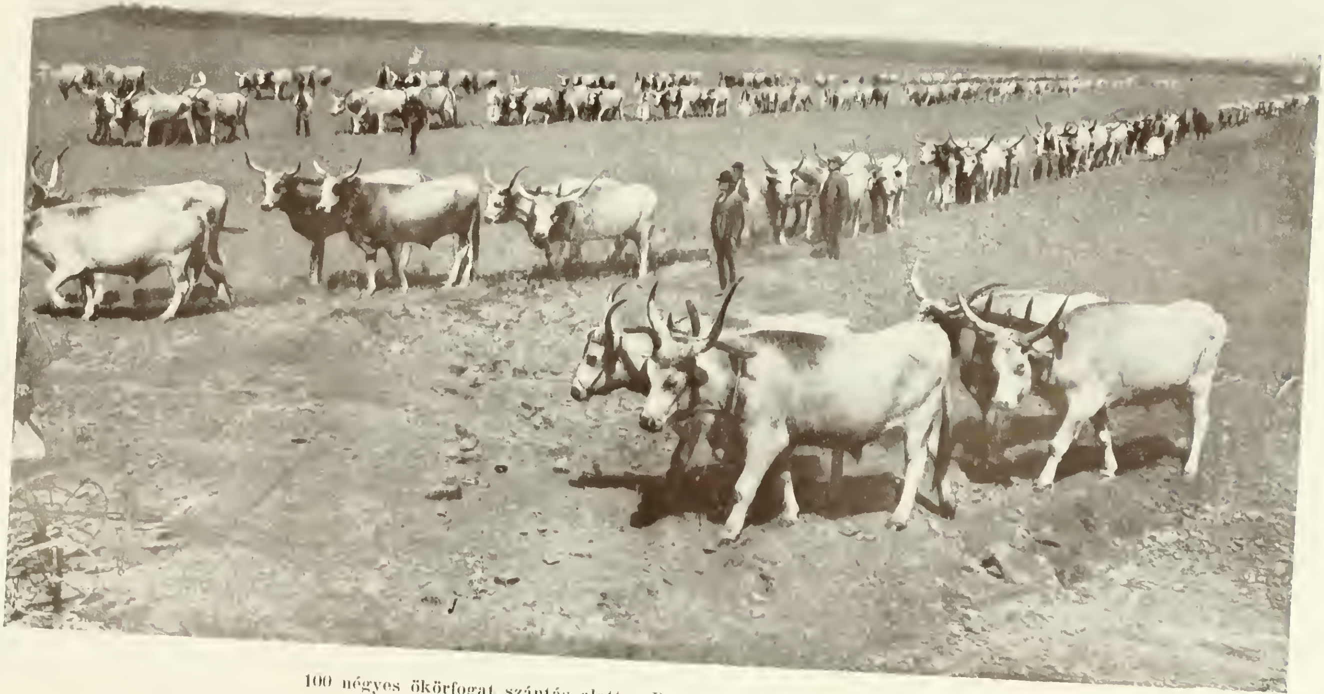
A világos vörösbor, közönségesen siller, csak helyi ízlésnek felelvén meg, annak üzleti termelése további méltatást nem igényel.

Nagy hátránya az alföldi bortermelésnek, különösen és elsősorban a homoki szőlőtermelésnek, hogy itt az Alföldön, a talaj vízmagassága miatt, megfelelő pinczéket építeni nem lehet; magasabb fekvésekben azonban, a hol jó pinczékkel rendelkezik a termelő, a borkezelés okszerűsége előtt, az elismeréssel fukarkodni nem szabad; viszont azt is be kell vallani, hogy a termelés zömét alkotó kisgazdák a must okszerű kezeléséről hallani sem akarnak, erjesztő kamaráik, hol a hűvös időben meleget tarthatnának — nincsenek. Sok kisgazdának hordója, sőt helyisége sincs elegendő s így szüretkor a borkereskedő tetszés szerinti árakon szerzi össze a parasztborokat, miket a műveltebb termelők boraival összeházasít. Ez az árat gyakran igen lenyomja.

A homokon leginkább elterjedt szőlőfajták közül megemlítendők a kövi dinka, kadarka, olasz rizling, szlankamenka, magyarka, mustos fehér, fehér bakar, ezerjó, szerémi zöld, veltelini piros, mézes fehér, rakszőlő, melyek tömegtermelésre különösen alkalmasak, és leginkább el vannak terjedve.

A csemege-szőlők között első helyen áll a francia származású piros és fehér gyöngyszőlő, chasselas, rouge és blanc s ennek számtalan változata, továbbá a különféle muskotályok s a télire kiválóan alkalmas magyar kecskecsecsű szőlő, a kalabriai fehér stb.

A csemegeszőlő-kereskedelem évről-évre nagyobb arányokat ölt, bár az árak, az 1880—90-es évek áraihoz viszonyítva, néhol 50%-kal is csökkentek. Legtöbbet szállítanak Budapestre, de Bécs, Prága, Berlin, Boroszló piaczain is szívesen

100 négyes ökörfogat szántás alatt a Dungyerszky-féle bácsi gazdaságban.

Jeges, öt éves magyar bika a rasztinai uradalomban.

Tenyészbikák a kisszállási uradalomban.

látják a homoki csemegeszőlőt, annyira, hogy e városokból eljön a vevő a helyszínére s ott ő csomagolja be a szőlőt, úgy küldi üzlettársának a piaczokra.

A filloxera-vész felléptével a bor-árak tetemesen megnövekedtek: a szabadkai mustért szívesen fizettek az 1890—92-es években 21—22 frtot, minek e sorok írója szemtanúja is volt. E magas borárak — majd később az olasz bor beözönlése — kecsegtető reménységet nyújtottak a borhamisítóknak s ekkor még a homoki borokat is hamisították.

A szerencsétlen olasz borvámklauzula, kapcsolatban a nyomában felburjánzott borhamisítással, ha válságba nem sodorta is a homoki bortermelőket, de sokat ártott nekik, mert az árakat hihetetlen mértékben lenyomta. A bortörvény, a borellenőrzésnek a nevetségességig menő naiv módszerével, nem sokat lendített e bajon, mert a bor-ellenőrző-bizottságok mitsem értek, de a hatóságok és egyesek ébersége némileg még is csökkentették a bor hamisítását. Nem szüntették ugyan meg, mert hiszen az ú. n. borellenőrzést a végletekig fejleszteni nem lehetett. A borhamisítót a pinczében még meg lehetett csípni, de a korcsmáros söntésében már bajosabb dolog volt.

Szóval, ekkor élte a borhamisítás legvirágzóbb korszakát s közszájon forgott, hogy tiszta bort kapni korcsmákban nem lehetett. El is jutottunk oda, hogy a borhamisítás miatt a módosabbak többé nem bort, hanem sört, a szegényebb osztály pedig pálinkát ivott. Remény van azonban arra nézve, hogy a borital-adó leszállításával, illetőleg eltörlésével, visszatérnek a sör- és pálinka-ivók a tiszta egészséges borhoz, a miben kezünkre játszik Ausztria az ő bortörvényével, melyhez hasonlót a mi kormányunknak is kötelessége volt életbeléptetni.

Bács-Bodrog vármegye *gyümölcstermelése* meglehetősen elhanyagolt állapotban volt. Az újabb időben azonban, midőn az okszerű homoki szőlőtelepítés kezdetét vette, a gyümölcstermelés is mindinkább fellendült; sajnos azonban, hogy míg a múltban tele rakták a szőlőket gyümölcsfákkal, most a szőlőtáblákat veszik körül gyümölcsfákkal. Gyümölcstermelés.

Gazdaságilag jelentékenynek nevezhető gyümölcstelepítés a vármegyében alig van. Jelentősebb hírneve van a szabadkai szercsika és a jankováczi (most Jánoshalma) jeges almának. Az almatermelésnek a nagy hőség és az almamoly (férgesedés) a legnagyobb akadálya, hasonlóan a körte termelését is ezek a bajok teszik csaknem lehetetlenné. Szilva-, cseresznye-, meggy-termésnek nagyobb jelentősége nincs a vármegyében, — a helyi szükséglet kielégítésére is alig elegendő. A kajszínbaraczk az egyetlen gyümölcs, a melyből kivitelről beszélhetünk, de még messze állunk Kecskeméttől, a termelés mennyiségét tekintve.

Nagyobb szabású minta gyümölcsös-telep a bajai, hol kerti-munkásképző iskola is van; de meg kell említeni még azt is, hogy faiskolája csaknem minden valamirevaló községnek van; különösen kiemelendők a következő helyeken állított s igazán nagyszabású ilyen faiskolák: Magyarkanizsa, Újvidék, Szabadka, Zombor, Baja, Bácsalmás, Zenta, Palics, Óbecse.

A gyümölcstermelés általános hibája, hasonlóan a szőlőtermeléshez, hogy a termelők egész vidéket uraló fajtákat nem termelnek, hanem kiki azon iparkodik, hogy 20—30 fajta almája, körtéje legyen, s valóságos ritkaság, ha a kis termelőnél 2—3 nem egyfajta alma található. Nagyon természetes, hogy ily viszonyok között kereskedelmi üzlet nem fejlődhetik ki. Szabadkán tekintélyes szerepe volna a szercsika-almának, Jánoshalmán a jeges almának. Ha az egész város, község, csak ezt a két fajtát termelné, akkor ezzel oda vonzanák az üzletembereket, míg így a piaczon csak a kofák uralkodnak.

*

A vármegyei gazdasági egyesület alakulásának ideje a múlt század hatvanas éveire esik, a midőn az elnyomatás kora vége felé közeledett. A megalakult gazd. egyesület a nemzeti sérelmek mellett, sőt annak ellenére is, már a kezdet kezdetén hasznos tevékenységet fejtett ki. Schmausz Endre elnöksége alatt alakult az adai földmívesiskola, Ada nagyközség akkori két lelkes fiának: *Opitz* Sándor plébános cz. kanonok és *Kelemen* János városbíró közreműködésével. Ada nagyközség ugyanis a földmívesiskola czéljára, közvetetlen a község alatt, 100 kat. holdnyi területet adott, a mi akkor is megérte a 200.000 koronát. Adott ezenkívül 8000 frt készpénzt is. A földmívesiskola alapkőletétele 1884 május 19-én történt. Igazgatója s az iskola felállítója *Szobonya* Bertalan volt, ki 14 évig vezette az intézetet. Gazdasági egyesület.

Az akkori penzviszonyok és egyéb mellékkörülmények mérlegelése mellett, a gazd. egyesület tevékenysége oda irányúlt, hogy a talajmívelés tökéletesbitését s a belterjesebb gazdálkodási eljárást a kisgazdákkal megkedveltesse. E czélból a gazd egyesület a vármegye több pontján, évről-évre más-más vidéken, gazd. gep- és eszköz-kiállítással kapcsolatban, szántás- és ekeversenyeket rendezett. A vármegye különböző pontjain szölömetszési és ojtási tanfolyamokat tartatott. A földmivelés, állattenyésztés gyakorlati kérdéseiről népies elöadásak útján iparkodott a múlt idök mulasztásait pótolni. Évenként nagyobbszabású tanulmányutakat is rendezett, többek között meglátogatván a béllyei, kisszállási, futaki, mezöhegyesi stbbi uradalmakat. Az egyesület érdekes gazdasági szakmunkákat íratott s hivatalos közlönyét megküldi a községi közkönyvtáraknak, földmívelö-kaszinóknak és gazdaköröknek.

Miklós Gyula, az országos borászati kormánybiztos buzdítására a népet a homoki szölök ültetésére bíztatták, söt meg is tanították annak okszerü mívelésére. *Schmausz* Endre után *Latinovits* Pált, Bács-Bodrog vármegye föispánját nyerték meg az egyesület elnökének.

A Gazdaszövetség.

Az 1903. évben megalakult a „Bács-Bodrog Vármegyei Gazdaszövetség" s müködése 1905-ig, tehát három évre terjedt. Elnökei voltak *Latinovits* Pál föispán és *Latinovits* Géza. Igazgató *Galambos* Sándor volt, ki a vármegyében alakult tejszövetkezetek alapítása körül nagy tevékenységet fejtett ki, titkára *Inhoff* József, pénztárosa *Falcione* Lajos. A szövetség czélja az volt, hogy a vármegyében a nyugati pirostarka-fajta marha tenyésztését meghonosítsa és ezzel együtt a tejgazdaságot megkedveltesse. A szövetség müködése főleg a szabadkai vajközpont megerősítésére szorítkozott. A vármegye akkori főispánja alatt, a vármegyei törvényhatóság, az 1905. év folyamán, a gazd. egyesületek segélyezésére nagyobb áldozatot hozott és mind a szövetségnek, mind a gazd. egyesületnek 14—14.000 koronát szavazott meg 10 év tartamára, mely segélyt a megyei pótadókból fizetik.

Az 1905. év deczemberében a két intézmény egybeolvadt és ez idötöl fogva kezdödik az egyesület virágzóbb korszaka. Az egyesület vezetősége Zomborban 140.000 korona költséggel szép székházat építetett, mely az újonnan alakult fogyasztási és értékesítési szövetkezetnek is megfelelő helyiséget ad.

Az egyesület továbbra is az állattenyésztés és mezőgazdaság valamennyi termelési ágainak emelését vallja főczéljául. Ma 30 tejszövetkezet és 62 tejesarnok van a vármegyében. A szarvasmarhatenyésztés előmozdítására évenként négy, díjazással egybekötött kiállítást rendez, melyhez az állam 2000 korona segélylyel járul. Rendez még ezenkívül tejelő-versenyeket is, a tejelőképesség megismerése és fokozása czéljából. A lótenyésztés előmozdítása érdekében ugyancsak minden évben négy helyen díjazást tart, 2000 korona államsegély felhasználásával. Hasonlóképen a lótenyésztés ügyét szolgálják a zombori és szabadkai lóversenyek is, melyeket már régebbi idö óta állandósítottak, úgy hogy az utóbbi években kiadott díjak a 10.000 koronát már jóval fölülhaladják. 1908-ban alakult meg a „*Bácskai Ügetőverseny-Egyesület*".

A Gazdasági Egyesület községi gazdaköröket is alakít. Az 1908. évi tél folyamán, új alakításaival együtt, gazdaköreinek száma már elérte a 40-et. Ezekben a gazdakörökben a téli hónapok alatt szakférfiak gazdasági előadásokat tartanak, melyeknek czéljaira a földmívelésügyi kormány nagyobb összegü államsegélyt folyósít. E gazdakörök az anyaegyesületnek tulajdonképeni végrehajtó közegei és fiókjai a vármegyei gazd. egyesület fogyasztási és értékesítő szövetkezetének is.

Fogyasztási és értékesítő szövetkezet.

A *Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet* 1905-ben alakult meg. A szövetkezetnek *Darányi* Ignácz miniszter 20.000 kor. államsegélyt helyezett kilátásba, mihelyt a szövetkezet alaptökéjét ily összegre fel tudja emelni. Az egyesület nagy tevékenységet fejt ki szocziális téren is. A kivándorlás megakadályozása és a népnek a téli hónapokban való foglalkoztatása érdekében háziipari tanfolyamokat és szövetkezeteket alakított. Az 1907 év folyamán vármegyeszerte már több mint 20 háziipari szövetkezet müködött. E szövetkezetek istápolására Darányi miniszter 30.000 korona segélyt folyósított.

Az egyesületnek közel 4000 tagja és az elnökségen kívül, állandó tisztikara van. Az ügyvitelt *Günther* Ferencz ügyvivő-igazgató s a titkári teendőket *Inhoff* József látják el. Az egyesület jelenlegi elnöksége a következőkből áll :

elnök *Latinovits* Pál, társelnök: *Törley* Gyula, ügyvivő-társelnök: *Falcione* Lajos, alelnökök: *Koczkár* Zsigmond, *Rácz* György várm. közgazdasági előadó és *Vojnits* István várm. alispán.

A legrégibb és legtevékenyebb gazdakör a *zentai*. Alakult 1885-ben, *Gombos* Gábor polgármestersége alatt. *Tóth* Lajos főgimnáziumi tanár buzgólkodása mellett.

Másik tekintélyes és az anyaegyesülettől függetlenül keletkezett gazdakör a *szabadkai*, mely 1897-ben alakult. *Regényi* Lajos elnök s *Lipszentsits* Lázár alelnök fáradozásával.

A vármegyei gazdasági egyesület a szövetkezetek minden fajtáját szaporítja. Eddig 46 gazdakör és számos háziipari és tejszövetkezet alakult a vármegyében, valamennyi a Zomborban székelő anyaegyesület buzgólkodásából. A vármegye eddigi hitelszövetkezetei a következők:

Szövetkezetek.

Szövetkezet székhelye	A szövetkezet czége	Alakulási éve	Szövetkezeti működése hány községre terjed	Tagok száma	Üzletrészek száma	Üzletrészek értéke	Befizetett üzletrész	Takarékbetét	Tartalékalap
Ada	Ada községi hitelszövetkezet	1898	1	663	1774	88700	69100	88000	7300
Apatin	Apatini kosárfonók árúraktár szöv. .	1896	1	83	220	22000	18400	—	18000
Apatin	Első bácskai asztalosszöv. és faáru ip.	1907	1	22	290	29000	—	—	—
Bácsalmás	Bács-Almási hitelszövetkezet	1902	5	1185	1866	93300	65900	537890	11800
Bácsmartonos	Martonosi hitelszövetkezet	1906	1	186	428	21400	3400	10600	300
Bácsszenttamás	Bácsszenttamási kosárfonó term. sz.	1906	1	33	33	1650	—	—	—
Bezdán	Bezdáni bőriparosok raktárszövetk..	1902	1	51	80	4000	3800	—	2400
Gombos	Gombos községi hitelszövetkezet ...	1902	3	209	650	32500	29200	12300	3900
Herczegszántó	Herczegszántói hitelszövetkezet	1906	1	270	398	19900	4000	54800	600
Jánoshalma	Jánoshalmi hitelszövetkezet	1900	2	564	947	47350	37800	112400	2700
Nemesmilitics	Nemesmiliticsi hitelszövetkezet	1907	1	73	244	12200	—	—	—
Óbecse	Óbecse és vidéke kosárfonó term. sz.	1906	5	35	35	1750	100	—	100
Pacsér	Pacséri hitelszövetkezet...........	1907	1	165	372	18600	7100	700	200
Piros	Piros községi hitelszövetkezet	1906	1	95	261	13050	2900	8200	200
Sajkásgyörgye	Sajkásgyörgyei hitelszövetkezet ...	1902	1	397	544	32640	26500	37200	4100
Sajkásgyörgye	Sajkásgyörgyei kosárfonók term. sz.	1906	1	33	33	1650	—	—	—
Szabadka	Szabadkai ipartestületi hitelszöv. ...	1901	1	235	391	19550	16200	27900	2700
Szilágyi	Szilágyi-i hitelszövetkezet	1907	1	48	120	6000	300	—	—
Temerin	Temerini kosárfonók termelő szöv. ..	1906	1	23	23	1150	200	—	—
Tiszakálmánf.	Tiszakálmánfalvai hitelszövetkezet .	1899	1	186	321	32100	32100	17600	6100
Ujvidék	Ujvidéki hitelszövetkezet	1906	1	270	585	29250	5200	15700	200
Vajszka	Vajszkai hitelszövetkezet	1901	2	399	1447	72350	29100	22700	3600
Zenta	Zentai kosárfonók szövetkezete	1905	1	32	65	3250	700	—	200
Zombor	Zombori ipar-hitel- és árucsarnok sz.	1891	1	243	349	17450	17450	—	2900
	Összesen:		36	5500	10476	630790	369450	945900	67300

Tejcsarnokok.

Bács-Bodrog vármegye tejcsarnok-tulajdonosai az 1907—8. évben a következők voltak: Amon Ferencz Apatin. Heffler József Béreg. Guttmann Károly és fia Bezdán. Gender Ferencz és Weigl Márton Bácsbokod. Eliker Vendel Bulkeszi. Wagner Fülöp és Ubonyi Mihály Bácsfeketehegy. Rottinger Ferencz és Schwager Vendel Bácsszentiván. Rottler Károly Csátalja. Ifj Fuchsz Károly és Schlotter Ádám Cservenka. Folkmann Rudolf és Zimmerer Jakab Csávoly. Reimann Péter és Pertschy Lőrincz Hódság. Csernák Lajos Dávod. Király Márton Doroszló. Klenánez Mátyás és társai és Heffner István és társai Gara. Bellai János Kiszács. Keller Antal Kula. Virág Ádám Körtés. Fröhlich Testvérek, Szlovitska és Knopper és Keller József Küllőd. Ispán és Milosev Mohol. Fischer Károly Nagybaracska. Skorutnyák Antal és Acsanszky és társa Őszivácz. Id. Kiszter Mihály Ókér. Szettele Péter, Merli István, Weisz Vendel, Litzinger István és Mayer János Őrszállás. Borsos Ferencz Pacsér. Thier István Pinczéd. Benker Antal Paripás. Roth József, Szahler József és Bernhard György Regőcze. Reyer Jakab Szeghegy. Baljer Bálint Szépliget. Hehn Vendel Szilberek. Mészáros Kálmán Szilágyi. Lukács Antal Szond. Süli Antal és Tenyi Imre Temerin. Klemencz Ferencz Tiszakálmánfalva. Mayer Jakab, Ebling Boldizsár, Nonomacher János és Pischoff György Tiszaistvánfalva. Gilpert Ferencz Torzsa. Ifj. Kiszter Mihály Ujverbász. Kix János Vaskút. Weiszpart Antal, Remlinger József és Koszorus János Zsablya. Urnauer Miklós Veprőd.

Bács-Bodrog vármegye tejszövetkezeteinek évi forgalmi kimutatása a következő:

Folyó szám	A szövetkezet székhelye	Működését megkezdte	Tagok száma	Üzletrész (tehén) darab	Liter tejet szállítottak a tagok 1907-ben liter	Tej egy tehén után liter	Készítettek 1907-ben kg. vajat kilogramm	Összes bevételek 1907-ben korona	Egyes tag bevétele korona	Egyes tag bevétele fill.	Bevétel egyes üzletrész után korona	Bevétel egyes üzletrész után fill.	Legkisebb napi tejmennyiség 1907-ben liter	Legnagyobb napi tejmennyiség 1907-ben liter
1	Apatin	1900	90	130	150.174	1178·26	4249	21357	237	30	164	28	180	752
2	Bácsalmás	1902	175	230	153.315	666·58	—	19494	111	69	84	75	190	618
3	Bácsföldvár	1906	26	30	34.118	1137·26	—	3400	130	76	113	33	25	160
4	Bácskertes	1907	78	101	58.910	583·26	—	6757	86	62	66	99	61	489
5	Bácsmadaras	1901	121	305	198.325	650·24	7695	26889	222	22	88	16	300	896
6	Csávoly I	1901	93	129	54.120	419·53	2353	5400	58	06	41	86	50	300
7	Csávoly II	1901	102	198	128.600	649·49	—	11999	117	64	60	60	160	622
8	Csonoplya I	1901	189	252	275.246	1092·24	—	42956	227	28	170	46	250	856
9	Csonoplya II	1901	166	262	267.709	1021·79	11498	33578	202	27	128	19	200	1380
10	Dunabökény	1902	90	90	139.324	1548·—	4700	18640	207	10	207	11	250	510
11	Gádor	1900	298	435	360.849	829·53	15650	43859	147	17	100	82	420	1692
12	Gombos	1900	99	141	30.017	212·88	—	2810	28	38	19	92	20	240
13	Jánoshalma	1900	90	117	48.956	418·42	—	3887	43	18	33	22	100	300
14	Katymár	1900	117	237	135.363	571·23	5825	15473	140	79	65	28	250	638
15	Kerény I.	1900	402	602	341.933	567·99	15109	46651	116	04	77	49	250	2010
16	Kerény II	1901	123	227	118.871	523·76	4948	18531	150	65	81	63	100	700
17	Kerény III	1900	181	241	113.425	470·64	4929	14282	78	90	59	26	13	963
18	Kishegyes	1906	34	55	28.069	510·34	1320	3133	92	15	56	96	205	325
19	Kossuthfalva	1900	64	86	94.108	1094·27	—	12320	192	50	154	88	105	500
20	Kunbaja	1901	245	391	171.903	447·32	—	19120	78	04	48	90	140	996
21	Magyarkanizsa	1900	27	55	69.211	1258·20	1191	9757	361	37	177	40	85	307
22	Mélykút	1900	191	390	79.085	202·78	2913	9353	48	96	23	98	64	412
23	Őrszállás	1901	168	201	167.400	823·83	7298	20426	121	57	101	62	102	832
24	Pacsér	1906	38	49	39.074	797·42	1746	4667	122	81	95	24	68	153
25	Szentfülöp	1900	300	465	291.817	627·56	2214	33892	112	97	72	88	430	1220
26	Szilágyi	1902	76	125	55.000	440·—	2470	6290	82	76	50	32	15	476
27	Temerin	1900	166	318	197.463	621·27	6620	21577	129	98	67	85	312	771
28	Ujszivácz	1899	300	387	284.348	734·72	11188	30970	103	23	80	02	280	1300
29	Vaskút	1901	121	226	121.875	539·26	—	14270	117	93	63	14	98	537
30	Zsablya	1902	56	75	70.446	939·29	—	10248	183	—	136	64	28	489

Az egyes vidékek nagyobb birtokainak gazdasági üzeme a következő:

Egyes gazdaságok üzeme.

Alsókabol. — *A görög keleti szerb patriárkátus birtoka.* Alsókabol község határában terül el. Az alsókaboli birtok területe 3301 k. hold és 59 □-öl, ebből 2200 k. hold ármentesitve van, a többi 1100 k. hold 553 □-öl pedig előtér (Vorland). Ezt a birtokot Dungyerszky Jakab újvidéki nagybirtokos bérli. — A vajszkai birtok területe 8215 k. hold. Az egész birtok az ú. n. Zsiva szigettel ma még árterület. Ebből 3286 k. holdat ártéri erdő borit, a többi 4929 k. holdnyi területből pedig 3286 k. hold ártéri legelő és 1643 k. hold mocsár. Ha nagy a vízállás, akkor van halászata is. Halásznak pontyot, harcsát, keszeget és elvétve kecsegét is. A pátriárkátus tervbe vette az egész birtok ármentesítését. A kész tervek a földmívelésügyi minisztériumnál vannak elbírálás és jóváhagyás czéljából. Az egész vajszkai birtok a Zsiva szigettel házi kezelésben van.

Alsókabol. — *A kovili görögkeleti zárda birtoka.* Összterület 1918 k. hold. Ebből kert és beltelek 8, szántóföld 700, erdő 425, szőlő 5, nádas 600 és adó alá nem eső terület 180 k. hold. A gazdaság bérbe van adva. Van méhészete 20 kaptárral, a mézet Újvidéken értékesitik, kilója 1—1 K 20 f. Halászata, melyben honi halakat tenyésztenek, bérbe van adva. Erdészetében uralkodó a füzfa; rendszeres üzemterv szerint, 20 éves fordában kezelik. Borászatában főfajok a rizling és a szlankamenka. Van egy nyolczas lóerejü cséplő- és egy aratógépe. Ezen a vidéken az átlagos földhaszonbér holdanként 50—60 kor.

Bács. — *Kalocsai érseki uradalom.* Bérlője Dungyerszky György. Összterület 13,000 k. hold s Bács és Dernye határában fekszik. Kert és beltelek 30, szántóföld 5900, erdő 5000 k. hold, a többi kaszáló és legelő. Gazdasági és üzemrendszer nyolczas vetőforgó. Magtermelése vörös here 600, mohar 300—400 k. holdon. Különleges termelési ága kender 400 k. holdon. Lóállomány összesen 150 db. vegyes és amerikai fajok. Igás 60, kocsiló 12, a többi ménesbeli; nevezetesebb anyakanczák: Hinderina, Sonenstrendzsa, Siess H., Dauturus, Daghter, Amalien, Péarson, Maud del Mar, Katek Mr, Gregor és az orosz Krasvitza. Ezeknek a csikai Dillon Boy imp. amerikaitól származnak. Szarvasmarha-állomány összesen 902 db., jármos ökör 360, tehén 193, gulyabeli 309. tenyészbika 40 db., mind magyar és nyugati faj; a bikák egy része simentbali. Juh-állomány 2872 db. 60 tenyészkossal, Rambonillet selymes faj. Erdészete tölgy, gyertyán és szil. Az egyes erdőket törvényhatóságilag jóváhagyott üzemtervek szerint kezelik; termékei tüzifa, talpfa, oszlopfa és szerszámfa. Van öt db. nyolcz lóerejü gazdasági cséplőgépje. A munkaerőt helyben szerzi; a napszámárak 120—240, nőknél 80—160 fill. A földhaszonbér ezen a vidéken kicsiben 36—100 kor., nagyban 32—70 kor. holdanként.

Bácsalmás. — *Báró Vojnits István uradalma Bácsalmáson, Bajsán, Pacséron és Szabadka határában.* Összterület 2400 k. hold és Szabadka határában külön 700 k. hold. Az előbbiből kert és beltelek 14, szántóföld 2300, kaszáló 26, szőlő 25, nádas 35 kat. hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Lóállomány összesen 65 db. angol és arab fajú. Szarvasmarha-állomány összesen 330 db. Ebből jármos ökör 80, tehén 50, gulyabeli 200 drb., mind magyarfajú. Van egy nyolczas és egy tizes lóerejü cséplőgépe és 5 aratógépe. A munkaerőt a részeseken és cselédeken kívül, a vármegye területén szerzi.

Bácsborsód. — *Latinovits Frigyes uradalma.* Az összterület 3000 k. hold; a birtok egy része Katymár határában terül el. Van még birtoka Pestvármegyében, Visegrádon. Borsódon a beltelek 15. kaszáló és legelő 160, erdő 6, szőlő 4, nádas 50 k. hold. a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer négyes forgó A birtok nagyobb része bérbe van adva Lóállomány összesen 40 db. Ebből igás 10, kocsiló 6, a többi ménesbeli, mind Nonius-faj. Hajdan híres ménes volt az uradalomban. Szarvasmarha-állomány összesen 300 db. vegyes nyugati fajúak; jármos ökör 160, tehén 70, a többi gulyabeli. Juhállomány 1000 db., kb. 20 tenyészkossal Rambouillet-faj. Van tejgazdasága, napi termelés 680—700 liter, Budapestre szállítják. Van méhészete 60 kaptár; a mézet helybeli kereskedőknél értékesíti. Borászatában rizling, mézesfehér, kadarka, chasselas fajok vannak. Kertészetében káposztát, hagymát s zöldségeket termel, kb. évi 1200 kor. forgalmi értékben. 3000 gyümölcsfából álló gyümölcsösében a legnemesebb alma- és körtefajok vannak. Dinnyét kb. 2000 kor. értékben termel. Van három db. nyolcz lóerejü cséplőgépe. A munkaerőt helyben és vidéken szerzi; napszám férfiaknak 120—300, nőknek 80—200 fill. Átlagos évi haszonbér e vidéken 60—70 kor. k. holdanként

Bácsborsód. — *Latinovits Pál gazdasága.* Összterület 1500 k. hold. A birtok Borsód és Madaras határában fekszik. Kert és beltelek 10, kaszáló és legelő 210, erdő 12, szőlő 20, nádas 80 k. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer négyes forgó. Magtermelés vörös lóhere. Lóállomány összesen 60 db. Ebből igás 20, kocsiló 4, a többi ménesbeli. Szarvasmarha-állomány összesen 300 db. Ebből jármos ökör 160, tehén 80, a többi gulyabeli; mind vegyes nyugati faj. Juhállomány 300 db. 25 tenyészkossal. Rambonillet-faj. Sertésállomány 300 drb. 20 kannal, mangalicza-faj. Van tejgazdaság napi 600 liter termeléssel. melyet a madarasi tejszövetkezetnél értékesítenek. Van méhészet 30 kaptárral. Halászata van a Bila-bara tóban. Borászatában piros velterini-, rizling-, kövidinka- és kadarka-fajok vannak. csemegeszőlőnek chasselas, zöld szagos, damasknsi fehér és hamburgi vörös fajt termel. Dinnyét kb. 300 kor. forgalommal s ugyanannyi gyümölcsöt termel. Van három, nyolcz lóerejü cséplőgépe. A birtok nagyobbrésze bérbe van adva és a föntebbi állomány javarésze a bérlőké. Azonban a tulajdonos részben mindkét birtokon gazdálkodik, sőt a mindkét birtokán levő szőlőket kizárólagosan maga kezeli.

Bácsborsód. — *Latinovits Géza gazdasága.* Összterület 1000 k. hold. a birtok Borsód és Katymár határában fekszik. Kert és beltelek 6, kaszáló és legelő 40, erdő 20, nádas 30 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Magtermelés vörös lóhere. Lóállomány összesen 40 db., igás 12, a többi ménesbeli. Szarvasmarha-állomány 150 db. jármos ökör 60, tehén 30, a többi gulyabeli; vegyes nyugati fajok. Juh-állomány 400 db. 10 tenyészkossal, Rambouillet-faj. Sertés-állomány 150 db. 10 kannal, mangalicza-faj. A tejgazdaság 250 liter napi termelését a madarasi tejszövetkezetnél értékesítik. Halászata van a Bila-bara tóban.

Bácsújlak. — *Adamovich Iván uradalma.* Összterület 3000 k. hold. Még Szerém vármegyében van téglagyára és szőlője. Az itteni birtokból kert és beltelek 100. szántóföld 700, kaszáló 2000, legelő 100, erdő 60, szőlő 2 hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes forgó. Kendert 6—10 holdon termel. Ló-állomány összesen 30 db. Ebből igás 12, kocsiló 9, a többi anyakancza és csikó. mind Wallon-faj. Szarvasmarha-állomány összesen 140 db. magyar fajta; jármos ökör 60, tehén 30, a többi

gulyabeli. Serte-állomány 100 db. mangalicza és szaporulata. Nagyobb halászata van a Dunán és belterületen, a halat vukovári és újvidéki kereskedők értékesítik. Kertészetében különösen káposztát és zöldségfélét termel nagyban. Van egy db. nyolcz lóerejü gőzcséplő-készlete. A munkaerőt helyben szerzi. Napszámárak férfiaknál 120—300, nőknél 100—200 fill. A földhaszonbér ezen a vidéken 70 kor. m. holdanként.

Bajsa. — *Hamoscher Mihály és társa gazdasága.* Összterület 519 hold. Ezenkívül Horvátországban van még birtoka. Különleges termelési ág a len- és máktermelés 20—25 holdon. Ló-állomány összesen 14 db. vegyes fajuak, igás 10, kocsiló 4; ménese baranyamegyei bérletén van. Szarvasmarha állomány 202 db. Ebből jármos ökör 30, tehén 25, tinó 30, üsző 15, gulyabeli 70, hizómarha 30, tenyészbika 2, mind magyar s a hizók között több nyugati faj. Juhállomány 300 db. 6 tenyészkossal, Rambouillet faj. Borászata van olasz rizling és kövidinka fajtákkal.

Bajsa. — *Lelbach János birtoka.* Puszta-alsóroglaticzán és Dubokán fekszik. Területe 1168 k. hold, ebből szántóföld 1000, rét és legelő 146, szőlő 15, őszi vetés 250, tavaszi 250, takarmány 100, tengeri 400, használhatatlan 7 kat. hold. Állatállomány; 120 drb. szarvasmarha, magyar faj és 50 drb. igás ló.

Cservenka. — *Lelbach László dr. gazdasága.* Cservenka, Kula és Borsód községek határában. Összterület: 3008 kat. hold, ebből Cservenkán 708, Kulán 550 és Borsódon 750 hold. Belterjes gazdálkodás, búza, zab-, árpa- és kukoricza-termeléssel. Három darab 8 lóerejü géppel. Állatállománya Cservenkán: 76 drb. nonius és angol fajú ló és csikó; 28 jármos ökör, 6 tehén, 21 hizómarha, egy tenyészbika és 22 tinó s üsző. Kertje három hold, szőlő négy hold, olasz rizlingi, burgundi és kenderke szőlőfajokkal. Napszámárak: férfiaknál 2—5 koronáig, nőknél 1·20—3 koronáig. Földhaszonbér 50—60 korona.

Cservenka. — *Geyer testvérek uradalma Cservenkán, Kerényben és Alsóroglaticzán (Bajsa).* Összterület 2500 k. hold. Ebből kert és beltelek 50, szántóföld 2250 és legelő 200 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer hármas vetőforgó. Ló-állomány összesen 160 db. Ebből igás 48 angol félvér, kocsiló 14, ménes 70 és anyakancza 28, mind angol félvér és amerikai. Szarvasmarha-állomány összesen 292 db. Ebből jármos ökör 100 magyar faj, fejős tehén 12 bonyhádi és simenthali, gulyabeli 180 magyar faj. Van méhészetük saját használatra. Van 2 nyolczas lóerejü cséplőgépük és 5 aratógépük. A munkaerőt Cservenkán és Bajzán szerzik. Ezen a vidéken átlagos földhaszonbér kat. holdanként kicsiben 75—80, nagyban 60—70 kor.

Cservenka. — *Lelbach Péter uradalma.* Az uradalom Cservenka, Kula, Bajsa és Szabadka határában fekszik. Összterület 7000 k. hold. Kert és beltelek 150, kaszáló és legelő 450, szőlő 10 k. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer négyes forgó. Lóállomány 150 db. arabs és angol félvér fajok; igás 80, kocsiló 10, a többi ménesbeli. Szarvasmarha-állomány közel 1500 db. mind magyar fajta. Jármos ökör 450, tehén 125, gulyabeli 800, hizómarha 100, tenyészbika 12. Sertés-állomány 50, mangalicza anyakocza és szaporulata. Borászatában főfajok az olasz rizling, van sok csemegefaj is. Van hat db. nyolcz lóerejü cséplőgépe. A munkaerőt helyben és vidéken szerzi be; napszámárak férfiaknak 160—500 fill., nőknek 100—240 fill. Földhaszonbér e vidéken nagyban 58 korona k. holdanként.

Csonoplya. — *Fernbach Károly birtoka.* Részben Csonoplyán 800, részben Szondon 950, összesen 1750 k. holdon terül el. Ebből kert és beltelek 30, szántóföld 1585, kaszáló 50, legelő 40 és szőlő 10 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer: belterjes gazdálkodás. Lóállomány összesen 258 db. Ebből igás 60, magyar és angol keresztezés, kocsiló 16 angol félvér, ménes 70, anyakancza 40, csikó 70, mén 2. Szarvasmarha állomány összesen 340 db. Ebből jármos ökör 100, tehén 70, tinó 80, üsző 80, tenyészbika 10, simenthali és magyar fajta. Sertés-állomány 1200 db., 200 anyakocza és 30 kan. Van tejgazdaság napi 100 liter termeléssel. Baromfi-tenyésztésében az emdeni libák, a fehér és sárga orpington-tyúkok a fontosak. Nagy virágkertészet. Van két nyolczas lóerejü cséplőgépe, 2 gőzekéje és 4 aratógépe.

Dunacséb. — *Dungyerszky Lázár uradalma.* Birtokkezelő, fia Dungyerszky Gedeon dr. Az uradalom Dunacséb és Palánka határában terül el. Összterülete 3036 k. hold. Kert és beltelek 42, szántóföld 2061, kaszáló 19, legelő 630, erdő 116, adó alá nem eső terület 157 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer szabad gazdálkodás. Kendert 110 k. holdon termel. Ló-állomány összesen 80 db. félvér; ebből igás 22, kocsiló 8, csikó 50 db. Szarvasmarha-állomány összesen 452 db. Jármos ökör 138 magyar, tehén 50 simenthali, tinó 76, üsző 27, hizómarha 240 db. vegyes fajok; tenyészbika egy simenthali. Juh-állomány 800 db. két tenyészkossal, Rambouillet-faj. Sertés-állomány 60, anyakocza és szaporulata, mangalicza-faj. Van mezőgazdasági szeszgyára és finomítója, gőzhengermalma és sörgyára, két db. nyolcz lóerejü gőzcséplőgépe, egy gőzekéje s két marokrakója. A munkaerőt helyben és vidéken szerzi be; napszámárak férfiaknál 140—200, nőknél 80—120 fillér. Bérlet a vidéken nincs.

Futak. — *Gróf Chotek Rezső uradalma.* Ez országos hírü és mintaszerű uradalommal bővebben kívánunk foglalkozni. A futaki uradalom az újvidéki járásban fekszik. Területe 24170 kat. hold és 46 négyszögöl. Teljesen sik rónaság. Határai: éjszakról Ókér és Ósóvé, keletről Újvidék, Piros és Kiszács, nyugatról Begecs, Dunagálos és Petrőcz, délről a Duna. A futaki uradalom történetéről és birtokosairól más helyen szólunk. Itt csak megemlítjük, hogy mióta az uradalom a gróf Chotek család kezeibe került, azóta rendkívüli virágzásnak indult. 1856-ban került az *egész* uradalom a Chotek család birtokába és gróf Chotek Rudolf és Ottó lettek az urai. Gróf Chotek Rudolf a mezőgazdaság terén sok tekintetében úttörő volt. Uradalmában ő emelte az első mezőgazdasági kendergyárat, mely ma is még 700 kat. hold kenderhozamát dolgozza fel. A komlóskertek telepítése szintén az ő érdeme. Magyarországon a futaki uradalom a legnagyobb komló-termelő. E vidék kisgazdái elsajátítván a komló-termelés ismeretét, nagy számban telepítettek komlóskerteket. Gróf Chotek Ottó elhalálozása után a futaki uradalomnak őt illető felerésze öröklés útján, ifj. gróf Chotek Rudolf tulajdonává lett. Id. gróf Chotek Rudolf 1903. évi decz. hó 3-án elhalálozván, fia, ifj. gróf Chotek Rudolf örökölte az uradalom másik felerészét is és ezzel az uradalom egyedüli tulajdonosa lett. — E vidék éghajlata, csekély eltéréssel, hasonló a nagy magyar Alföldéhez. Télen a havazás aránylag kevés, tavaszszal, gyakran már márcziusban, a hőmérséklet rohamosan emelkedik, nyáron pedig tropikus hőség szokott uralkodni. Az átlagos évi hőmérsék 10·8 Celsius fok. A csapadék általában kevés és eloszlása kedvezőtlen; a nyáron át ritkán esik az eső. A csapadék összmennyisége mintegy 600

miliméter. Az uradalom déli, dunamenti részén az éghajlati viszonyok valamivel jobbak. A talaj alluviális. A Duna folyamhoz közelebb fekvő területek homokos jellegü, könnyebb talajok; a Dunától távolabb fekvők agyagosabbak és így kötöttebbek. A talaj humusban gazdag, mély mívelésre kiválóan alkalmas és a legjobb termőtalajok közé sorolható. Hogy e kedvező talajviszonyok ellenére sem tud az uradalom oly magas termésátlagot elérni, mint egyes felsőmagyarországi uradalmak, annak oka a túlszáraz éghajlat. Színkes talaj az uradalomban kevés van és ez is legelő. A belvizek le vannak vezetve. A környékbeli földek forgalmi értéke magas. Nagyobb birtoktestek eladása évtizedek óta nem fordult elő; kisebb birtokokat holdanként 1200—2000 korona átlagárban szoktak fizetni. Az útak, mint az Alföldön, úgy e vidéken is rosszak. Az újvidék—palánkai műúton kívül, más kövezett út az uradalmat sehol sem érinti. A saját útjai azonban 16 m szélesek, gyümölcsfák szegélyezik azokat és állandóan jókarban vannak. Az uradalmat éjszakról délnek a budapest—zimonyi fővonal, nyugatról keletnek pedig a baja—zombor—újvidéki helyi érdekü vasútvonal szeli át. Víziútai a Duna és a Ferencz-József öntöző csatorna. A termények szállítása leginkább a vízen történik, habár a Dunához való szállítás a távolság és a rossz útak miatt nehézkes és költséges. Mindazonáltal a víziút olcsósága e szállítási módnak ad előnyt. Egy métermázsa gabona szállítási költsége Futakról Budapestre a Dunán 50 fillér, a vasuton 100 fillér. A futaki uradalom művelési ágak szerint a következőleg oszlik meg: szántó 11789 k. h. 828 öl, kert 103 k. h. 293 öl, rét 1189 k. h. 431 öl, szőlő 6 k. h. 272 öl, legelő 4453 k. h. 915 öl, erdő 4578 k. h. 397 öl, nádas 157 k. h. 852 öl, földadó alá nem eső terület 1892 k. h. 858 öl, tehát összesen 24,170 k. hold 46 négyszögöl. Az uradalom gazdatiszti kezelés alatt áll. Főnöke a jószágigazgató, ki az összes gazdasági, ipari és egyéb adminisztrativ részeket vezeti, miáltal a kezelés egyöntetü, szerves egész. Az adminisztrativ ügyképviseletre központi hivatal van szervezve, Ófutak székhelylyel, mely igazgatói, pénztári, kasznári, számvevőségi hivatalból áll. — A technikai rész mezőgazdaságból, erdőgazdaságból, kertészetből és ipartelepekből áll. A mezőgazdasági kezelés 9 kerületre oszlik, ú. m. nyolcz szorosan vett mezőgazdasági kerületre és egy ménesgazdaságra. Az erdőgazdaság két pagonyból áll. A kertészet díszkertészetre és konyhakertészetre oszlik. Ipartelepek: a kendergyár, gépjavító-műhely, gőzmalom és a gőztéglagyár. — Az uradalom eleven és holt leltára a következő: 64 tenyész-ló, 121 csikó, 159 igásló, 571 jármosökör, 18 bivaly, 386 nyugati fajta gulyamarha, 766 magyar fajta, 126 hízómarha, 61 lófogat, 370 szekér, 383 eke, 232 borona, 106 mélyítő és extirpátor, 82 sormívelő, 104 henger, 30 sorvetőgép, 10 garnitura gőzcséplő, 2 kilométer hosszúságú szállítható mezei vasut. — A szántóföldek minden gazdasági kerületben 21 egyenlő nagyságú táblára vannak osztva. Minden gazdaság 21 táblából 18 táblát rendes vetésforgóba illeszt be és 3 táblán, forgón kívül, luczernát és baltaczímet termeszt és e szakaszban meghagyja addig, míg kielégítő termést ad; ezután feltörik és a rendes vetésforgóba illesztik be, helyette pedig a forgóból luczernavetésre alkalmas előveteményü táblát vesznek ki és illesztik a mellékszakaszba. Az összes szántóföldek luczernatermesztésre alkalmasak. Minden gazdaság 21 táblából három táblát, tehát szántóföldjének hetedrészét megtrágyázza és pedig egy táblát teljes trágyával, kettőt pedig féltrágyával. Trágyázás zabosbükköny alá történik, ha azonban trágyafölösleg van, kivételképen kapás, illetőleg tengeri alá is trágyáznak. — A vetésforgó a következő 1. Zabosbükköny trágyázva. 2. Repcze. 3. Szálkender. 4. Őszi gabona. 5. Zabosbükköny. 6. Őszi gabona. 7. Tengeri (kapás). 8. Zab. 9. Zabosbükköny fél trágyában. 10. Őszi gabona. 11. Kapás (tengeri). 12. Őszi gabona. 13. Kapás (tengeri). 14. Zab. 15. Zabosbükköny fél trágyában. 16. Őszi gabona. 17. Kapás. 18. Zab. — Forgón kívül két tábla luczerna és egy tábla baltaczim, vagy egy tábla luczerna és két tábla baltaczim. Százalékokban: őszieknól 28, tavasziakból 20, kapásokból 18, és takarmányból 34%. — K. holdanként a legutóbbi 10 év átlagtermése a következő: buza 808, rozs 1009, zab 881, tengeri 1287, kender 4414, repcze 581, mák 381 kilogramm. E 10 évben azonban négy aszályos év átlagai is benn foglaltatnak. — A rétek területe 1189, a legelőké 4578 s így összesen 5767 k. hold, mely terület 11789 k. hold szántóföldhöz viszonyitva, feltünő nagy, de ez abban leli magyarázatát, hogy ezek legnagyobbrészt dunamenti árterületek, melyek csak időszakilag legeltethetők és a községeknek ily czélra bérbeadatnak. A Dunaszabályozás előrehaladtával az uradalom kb. 3000 hold I. oszt. szántóföldhöz fog jutni. A réteken csak anyaszénát kaszálnak, a sarjút pedig lelegeltetik. Az egyes kerületekben legelőnek hagyott területek bármikor feltörhetők. Kétféle legelő van, ú. m. gulya -és juh-legelő. Ez utóbbiak nagyrésze gyümölcsfákkal van beültetve. — A munkások és napszámosok a környékbeli falvakból és uradalmi szegődményeseknek szolgálatban nem álló családtagjai közül kerülnek ki. Az aratók s a cselédség szintén környékbeliek. Az agrárszocziálizmus e környék szorgalmas és munkás népe között szintén felütötte a fejét, habár nem oly mértékben, mint az ország más vidékén. Idegen munkaerőre, kivéve az elmúlt évet, eddig szükség nem volt. — Napszámbérek a következők: férfiaknál tavaszszal 140, nyáron 200, őszszel 160, télen 140 fillér. Asszonyoknál tavaszszal 80, nyáron 100, őszszel 80 és télen 80 fillér. Gyermekeknél tavaszszal 40, nyáron 60, ősszel 40, télen 40 fillér. Habár a napszámbérek az Alföld többi vidékeihez képest alacsonyak, ez uradalomban foglalkozó munkás évi keresete mégis nagyobb, mert a napszámosok legnagyobb része arató és szakmánymunkás is. Minden arató kap 7 k. hold őszit, $4^1/_2$ k. hold tavaszit, 11-ik aratórész ellenében, $4^1/_2$ k. hold zabosbükkönyt, 8·80 korona kaszálási díj és $4^1/_2$ k. hold tengerit $^1/_4$-ed mivelésre, oly módon, hogy az uradalom szánt vet, az uradalmi részt behordja, a szárat összehordja, a negyedes kétszer kapál, letöri és a szárat kivágja. Ingyen vagy robotmunkát az aratóktól nem kívánnak. Éves ökrösbéres szegődménye: készpénz 120 kor., buzaliszt 180, kenyérliszt 560, korpa 240, szemes tengeri 400 kilogramm, tüzifa 4 ürméter, tengeriföld 825, burgonyaföld 200, kert 50 négyszögöl, sertés-tartás 2 drb, kenyérsütésre, fütésre a szükséges tüzelő, lakás: szoba, konyha, éléskamra, fáskamra és két sertésól, baromfiól. Ezenfelül hat ízben ismétlődő 5 koronás ötödéves korpótlék jár megszakítás nélküli szolgálat után. — A cseléd, 14 éven aluli és négynél több minden gyermeke után, 1 Htl. kétszeres pótlékban részesül. Keresetképtelen cseléd a következő kegydíjat kapja: 10 évi szolgálat után a szegődmény $^1/_4$, 20 után $^2/_4$, 30 után $^3/_4$ és 40 után a szegődmény $^4/_4$ része. Özvegyek a következő kegydíjban részesülnek: férjük 10 évi szolgálata után 4, 20 után 6, 30 után 8 és 40 után 8 hektoliter kétszeres és 40 korona készpénz. — Az uradalom szegődményeseinek gyógykezelésére négy orvost tart. A súlyosabb betegeket az uradalom „Marianum" nevü kórházában gyógykezelik. Szükségesnek mutatkozott egy uradalmi r. kath. templom felépítése

egy lelkeszi allas szervezése Ottomajorban. Az uradalom, mint kegyúr, fenntartja az újfutaki r. kath. templomot is, melyet a kegyúr 1908 évben 500,000 korona költséggel újra építtetett. — A szegődmenyesek gyermekeinek oktatasara négy pusztán négy elemi iskolát tart fenn, négy tanítói állással. Ezenfelül fenntart Ófutakon egy óvodát és Újfutakon a „Rudolfinum" árvaházat, melyben 12 árvafiút és 12 árvaleányt nevelnek apáczák vezetése alatt. — Gróf Chotek Rezsőnek ezenkívül Szerémmegyében 7929 és Pozsonymegyében 3034 k. holdas birtoka van. Bács-Bodrogban a juhallomany 9000 fésűsgyapjas, 108 tenyészkossal. A sertésállomány 139 magyar mangalicza, 35 anyakoczával és három kannal. A tejgazdaság napi termelése kb. 720 liter. A tejet Újvidéken értékesítik. Méhészet is van, 150 Dzirzon-kaptárral. A dunai halászat bérbe van adva. Az erdőkben a mocsártölgy dominál és 80—100 éves fordában kezeltetik. Szőlőben a fő borszőlőfaj a Rizlingszőlő. Van gyümölcskertészet is, 3000 alma-, 4000 szilva-, 1000 dió- és 2000 körtefával. Gyümölcsfélékből az évi forgalom 20—25.000 korona. Az egész birtok Bácskában Új- és Ófutak, Kiszács, Petrőcz, Dunagálos, Piros és Begecs községek határában fekszik.

Hódság. — *Rausch Ede birtoka.* A birtok területe Hódságon 53, Liliomoson 416, összesen 469 k. hold. Birtoka van még Szlavonországban Caeinee községben 1041 hold. A bácskai birtok a két háztelken és 1200 □-öl szőlőn kívül mind szántóföld. Kendert 60 holdon termel. Ló-állomány összesen 24 db. Ebből igás 10, kocsi-ló 4, csikó 9 és mén 1. Szarvasmarha-állomány összesen 120 db. Ebből járınos ökör 32, magyar fajta tehén 12, tinó 45, üsző 20, gulyabeli 10 és tenyészbika 1. Van egy nyolczas lóerejű cséplőgépe, Kunz-féle gőzmorzsolója, benzinmotor szecskázásra és 3 aratógépe. A munkaerőt Hódság, Keresztúr és Liliomos községekből szerzi ; napszám férfiaknál 2—3 korona, nőknél 1 kor. 40 fill.—2 kor. Ezen a vidéken az átlagos földhaszonbér holdanként 60—80 kor.

Katymár. — *Latinovits János örökösök uradalma.* Összterület 3000 m. hold, mely Katymár, Madaras és Borsód határában terül el. Kert és beltelek 8, kaszáló, legelő 250, erdő 55, szőlő 3, nádas 200 k. hold, a többi szántóföld. A birtok bérbe van adva. Halászata van a Bilabara tó ⅓-ad részén ; a halat Baján értékesítik. Kertészete van kb. két holdon s gyümölcsöse négy holdon.

Katymár. — *Latinovics Margit, Horthy Istvánné gazdasága.* Összterület 1200 k. hold. Kert és beltelek 45 k. hold, kaszáló és legelő 80, erdő 20, szőlő 4, nádas 52 k. hold. Halászata van a Priszpatóban. A birtok bérbe van adva.

Kossuthfalva. — *Pilaszanovits József birtoka.* Összterület 825 k. hold. Ebből kert és beltelek 32, szántóföld 720, kaszáló és legelő 72, erdők és szőlő 1 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes forgó. Nagyobb területen termel mákot, magbükkönyt, borsót, muharmagot és czirokot. Ló-állomány összesen 58 db. Ebből igás 12, kocsi-ló 8, ménesbeli kanczák, csikók 37 és mén 1. Nevezetesebb anyakanczák Caledonian, angol teliv. mén és Furioso, Palestro XXIII. mezőhegyesi mén után. Szarvasmarha-állomány összesen 200 db. Ebből járınos ökör 50, tehén 40, tinó 60, üsző 47 és tenyészbika 3, magyar és bonyhádi fajták. Van tejgazdaság és baromfitenyésztés. Van méhészete 21 családdal és a mézet helyben értékesítik. Van egy hatos lóerejű cséplő és 3 aratógépe. A munkaerőt helyben szerzi ; napszám férfiaknál 2—4, nőknél 1—2 kor. Ezen a vidéken az átlagos földhaszonbér lánczonként 70—85 korona.

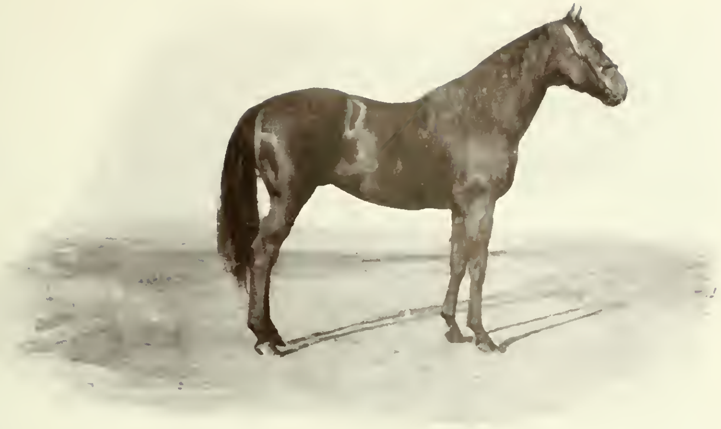
Kossuthfalva. — *Fernbach János birtoka.* Kossuthfalva határában terül el. Felső-Roglaticza Újmajor 967 k. holdnyi területét néhai Fernbach Antal örököseinok antalmajori birtokával (669 k. hold), mint bérlettel együtt kezelik. A birtokon csak 50 k. hold legelő van, a többi szántóföld. Az összes terület be van vetve, a fősúlyt a tengeri-termelésre helyezik és tengert 600 k. holdon termelnek. A gazdaságban 500—600 mm. szuperfoszfátot szórnak el évente. A lóállományra nagy gondot fordítanak, a törzstenyésztés 32 anyakanczából áll. A magyar gulya marha-létszáma 220 drb. Ökör 86 drb. A gazdaságban modern épületek állanak. Van a birtokon gőzmalom, két cséplő garnitura, 4 kévekötő és 3 fűkaszáló

Kossuthfalva. — *Özv. Fernbach Bálintné leányai birtoka*, egy birtokként kezeltetik. A birtokok együtt alkotják Felsőroglaticza Ó-Majort. Területe 1630 kat. hold. A birtok nagyobbrészt szántó, csak 95 kat. hold legelő. Búza, zab, tengeri egyenlő területen termelve, kis rész ugar, a többi takarmánynyal vetve. Birtok a legmodernebb épületekkel van ellátva. Gőzmalom, két ártézi kút, halastó, a hol rendszeresen űzik a haltenyésztést. Ménesre nagy gond fordíttatik. Gulya-állomány, magyar faj 250 drb. Ökör-állomány 90 drb. Használati ló-állomány 26—32 drb. Sertés-állomány mintegy 65—75 anya göbéből áll. Növedékek egy részét a birtokon hizlalják. Van két cséplő-garnitura, 3 kévekötő és két marokrakó, 2 drb. fűkaszáló. — Munkáskéz elegendő, de mind szervezeti. Újabban a viszonyok javulnak.

Kossuthfalva. — *Lelbach Antal birtoka.* Kossuthfalva község határában Angyalbandi (Felsőroglaticza) pusztán 650, Bajsa község határában Duboka pusztán 300 k. hold. A vetésforgó mindkét helyen harmadrészben őszi, harmadrészben kapás, harmadrészben tavaszi. A műtrágyázást Bácskában első ízben itt próbálták ki és azóta állandó alkalmazásban is van, e téren a gazdaság úttörőnek nevezhető. A szántóföld összesen 900, a legelő 50 k. hold. Az állatállomány : 75 drb. angol félvérló, 150 drb. magyar fajta szarvasmarha, 50 drb. járınos ökör. Van 7 drb. aratógép, 5 drb. vetőgép, 3 drb. kaszálógép, cséplőgarnitura, több kapálógép ; vannak továbbá darálók és szecskavágók, 3 drb. tárcsás borona, azonkívül egyes-, kettes-, hármas vasú ekék, hengerek és fogas boronák. A munkásviszonyokat illetőleg az a tapasztalat, hogy a magyarság újabban hódol a szocziálizmusnak

Kossuthfalva. — *Ungár József birtoka.* Kossuthfalván és Szabadka határában terül el. Az összterület 1710 k. hold. Ebből kert és beltelek 20, szántóföld 1665, kaszáló és legelő 20, erdő három és adó alá nem eső terület kettő k. hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Lóállomány összesen 80 drb. Ebből igás 42, kocsiló 8, ménesbeli anyakancza, csikó és mén 30 drb. Szarvasmarha állomány összesen 518 darab. Ebből járınos ökör 128, magyar faj. tehén 70, tinó, üsző, hízómarha és tenyészbika együtt 320 darab. Van egy gőzmalma parasztörlésre. Van 3 nyolczas lóerejű cséplőgépe és 3 aratógépe. A munkaerőt helyben szerzi : napszám férfiaknál 120—300, nőknél 60—160 fillér. Ezen a vidéken átlagos földhaszonbér kat. holdanként kicsiben 64, nagyban 48 korona.

Kisszállás. — *Boncompagni-Ludovisi Arduina herczegasszony és fivére gróf San-Martino e Valperga Henrik uradalma.* Összterület 28.000 m. hold. Az uradalom Kisszállás és Jánoshalom határában fekszik. Kert és beltelek 20, szántóföld 13,500, kaszáló 1400, legelő 7000, szőlő 100, nádas

Or Dur, angoltelivér tenyész mén a futaki uradalomban.

Szecskő, angol félvér tenyészkancza a rasztinai uradalomban.

Juhcsoport a kisszállási uradalomban.

Kétéves Electoral Negretti-csoport a futaki uradalomban.

17, adó alá nem eső terület 800 m. hold, a többi erdő. Gazdasági és üzemrendszer hatos, tizenkettes, tizenhármas forgó, a homoki gazdaságokban négyes vetőforgó. Repczét 150 m. holdon termel. Lóállomány összesen 201 darab angol fajta: ebből igás 73, kocsiló 27, ménesbeli 101. Szarvasmarha-állomány összesen 2483 darab. Ebből jármos ökör 610 magyar, saját nevelésű, tehén 40, nyugati, tinó és üsző 1382. gulyabeli tehén 405 magyar, nyugati növendék 56. Juhállomány 8354 darab, 128 tenyészkossal; merinói és Rambouillet keresztezés. Sertésállomány 964 darab mangalicza; 165 darab anyakocza és szaporulata, 22 öreg és 45 egyéves kannal. Tejgazdaságot most rendez be, 225 liter napi tejtermeléssel. Baromfitenyésztésében a sárga orpington-tyúk és a fehér pulyka tenyésztése a fő, évi 1500—2000 korona forgalommal. Erdészetében uralkodó az ákácz, szerszámfát és tűzifát termel. Borászatában a fő szőlőfajok a rizling, kövi dinka, kadarka, szlankamenka. Van gazdasági szeszgyára 1405 hektoliter kontingenssel. Van gőzmalma, hat hengerre és négy köre, uradalmi használatra, 10,000 mm őrlésre. Van hat darab tiz lóerejü cséplőgépe és tiz kévekötő aratógépe. A munkaerőt helyben és vidéken szerzi, napszám férfiaknál 120—240, nőknél 80—180 fillér.

Kölpény. — *Dungyerszky György uradalma.* Összterület 2106 k. hold. Kert és beltelek 50, szántóföld 1800, kaszáló 150, legelő 100, szőlő 6 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer, szabad gazdálkodás. Lóállomány 18 darab, vegyes fajúak. Szarvasmarha-állomány 305 darab. Ebből jármos ökör 120 magyar, tehén 5 nyugati, üsző 80, hizómarha 100 darab magyar fajták. Borászatában főfajok a burgundi, szilváni, tranii, kadarka, rizling. Van két 10 lóerejü gőzcséplőgépe. A munkaerőt helyben szerzi be s napszámának a férfiaknál 120—200, nőknél 100—140 fillér. Átlagos földhaszonbér kicsiben 80, nagyban 60 korona k. holdanként.

Kula. — *Rácz György birtoka.* Kula határában és Béla-pusztán van. Összterület 1082 k. hold. Birtoka van még Vasvármegyében 920 kat. hold. A bácskai birtoknak kiváló része a Bokréta nevü birtok, mely regényes fekvésével, virág kertészetével és pompás berendésével ritkítja párját. Itt kert és beltelek 10, szántóföld 966, kaszáló 29, legelő 23, szőlő 50 és nádas 4 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer hármas vetőforgó. Lóállomány összesen 65 darab. Ebből igás 12, kocsiló 5, ménesbeli 26, anyakancza 8, csikó 13, mind angol félvér és egy angol-arabs mén. Szarvasmarha-állomány összesen 59 darab. Ebből jármos ökör 24, tehén 16, tinó 9, üsző 8 és tenyészbika 2 darab. Sertésállomány 10 anyakancza és 2 kan. Van tejgazdaság saját használatra. Baromfi tenyésztésében az orpington és magyar fajok uralkodnak. A Ferencz-csatorna balpartján, a telecskai dombok oldalában terül el a „Jolánföldi szőlő és kertészeti mintatelep." A borszőlő fajok közül kiválóbbak a mustos fehér, sauvignon blanc, semilion, fourmint, rizling és bouchet fajok, míg csemegeszőlőkben a chassellas és muskotály uralkodó. Az itt termett fehér és bogyózott veres borok, ha négy-öt évig állnak, a hegyi termőborok karakterét veszik fel. A borok eltartására a telepen lévő, 100 m hosszú pincze szolgál egy nagy présházzal. A gyümölcsös 8 holdon terül el és kb. 3000 darab gyümölcsfából áll. A gyümölcsfélék évi forgalma kb 40 mm. Van azonkívül nagy szőlő, és gyümölcsfa-iskola. Kereskedelmi kertészetének keresett terménye a maclura aurentica élősövény (sauvago orange), a melylyel különben az egész telep s a birtokon a csikó- és marhalegelő is be van kerítve. Van egy gőzcséplőgépe. A munkaerőt helyben szerzi; napszám férfiaknál 120—400 fillér, nőknél 100—250 fillér. Ezen a vidéken az átlagos földhaszonbér k. holdanként kicsiben 64—84, nagyban 56—62 korona.

Magyarkanizsa. — *Dukai Mátyás János birtoka.* Magyarkanizsa és Martonos határában fekszik. Összterület 1055 m hold. Ebből kert és beltelek 22, szántóföld 1012, kaszáló 9, legelő 9, erdő, szőlő és nádas 3 m hold. Gazdasági és üzemrendszer belterjes. Herét, kölest és repczét 13 m holdon termel. Lóállomány összesen 26 darab. Ebből igás 16, csikó 10 darab. Szarvasmarha-állomány összesen 105 darab. Ebből jármos ökör 44, tehén 14, tinó 20, üsző 15, gulyabeli 10 és tenyészbika 2, mind magyar fajta. Juhállomány 335 darab, 4 tenyészkossal, magyarfaj. Sertésállomány 84 darab, 10 anyakocza, 2 kan, magyar fajú. Erdészetében uralkodó az ákáczfa, gazdasági használatra. Borászatában vegyesfajú borszőlőket termel. Van egy öt és fél légkörnyomású cséplőgépe. A munkaerőt helyben és Csantavéren szerzi be; napszám férfiaknál 3—6, nőknél 1—3 korona. Ezen a vidéken az átlagos földhaszonbér kicsiben 72, nagyban 56 korona.

Monostorszeg. — *Falcione Lajos birtoka.* Összterület 700 k. hold, ebből szántóföld 600 k. hold, a többi kaszáló, legelő stb. A birtokon van 10 gazdasági épület. Gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó; belterjes gazdálkodás. Lóállomány összesen 30 darab amerikai fajta. Szarvasmarha-állomány összesen 120 darab vöröstarka. Van nagy tejgazdasága.

Monostorszeg. — *Sauerborn Károly birtoka.* Összterület 800 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó; belterjes gazdálkodás. Lóállomány összesen 20 darab vegyes fajú. Szarvas marha-állomány összesen 100 darab magyar fajta.

Óbecse. — *Gombos Dezső dr. birtoka.* Óbecse község és Zenta város határában fekszik. Az egész birtok összterülete 730 k. hold. Ebből kert és beltelek 30, szántóföld 670 és szőlő 3 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer a rendes bácskai. Termel mohart és luczernát is. Lóállomány összsen 40 darab. Ebből igás 8, magyar faj; kocsi-ló 6, anyakancza 8 és csikó 18, mind angol félvér. Szarvasmarha-állomány összesen 73 darab. Ebből jármos ökör 28, tehén 12, tinó 19 és üsző 14, mind magyar fajú. Van aratógépe. Az átlagos földhaszonbér ezen a vidéken lánczonként (1 láncz = 2200 □-öl — 1 kat. hold 600 □-öl) kicsiben 120—200, nagyban 90—140 korona. Mindkét birtok egyrésze bérbe van adva.

Őrszállás. — *Báró Hammerstein Richárd birtokai.* Őrszállás község határában terülnek el. Az egyik Puszta-Sári. Összes terület 2220 k. hold, ebből szántó 2078, kert 2, szőlő 4, legelő 95, erdő 6, adómentes 35 k. hold. A másik Puszta-Rávna. Területe 625 k. hold, ebből szántó 250, legelő 156, rét 47, adómentes 172 k. hold. A birtok egyrésze még 4 év előtt bérbe volt adva, csak új birtokosa vette házi kezelésbe. Az uradalom modern felszerelése folyamatban van. Marhaállomány: jármos ökör 106 drb. magyar, tinó 52 drb., tehén 56 drb. (cselédtehén, kevert), a magyar szilaj gulya 41 dbból áll, bika 2 drb. magyar. A lóállományban van 25 ló és 16 csikó. A juhállomány 276 drb. Rambouillet és fehér raczka keverék. Van két gőzcséplőgép-garnitura, 8 drb. vetőgép, 6 drb. tengeri fészekrakó, 2 drb. kévekötő aratógép, 2 drb. marokrakó aratógép, 2 drb. fűkaszáló, egy köves malom és egy aczéldaráló. A mezőgazdasági termények: búza, zab, tengeri, kender és különféle takarmány. A múlt évben beszerzett két géprendszerű gőzeke-garnitura az intenzivebb növénytermelést teszi ehetővé.

Puszta-Rasztina. — *Báró Rédl Lajos uradalma.* Összterület 5308 m. hold. Kert és beltelek 141, szántóföld 3828, kaszáló 699, legelő 341, erdő 36, szőlő 8, nádas 157, adó alá nem eső terület 98 m. hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Lóállomány összesen 150 darab angol és arabs félvér; ebből igás 18, hintósló 32, a többi ménes. A ménest a mostani tulajdonos déd atyja alapította meg a török világban, az akkori háborúkban zsákmányúl esett török kanczákból. 1810-ben báró Huszár erdélyi ménesóből hoztak három csődört, ezek között volt a híres Vezér, a mely még 1836-ban is élt. A húszas években vettek a gróf Viczay-féle ménesből egy Mister nevű angol félvércsődört, ugyanakkor vettek kanczákat gróf Apponyi ménesóből és Mezőhegyesről, valamint Bábolnáról. Ebben az időben a ménesben 40—50 kancza volt. 1848-ban vettek egy tizenhárom markos arab csődört, apacsődörnek. 1856-ban vették a bécsi császári istállóból a Pompejus lipiczai szürke csődört, 1859-ben Bábolnán az Arszlán nevű arabs félvért. 1861-ben Syglavie lipiczai vörösderest a császári istállóból, de ezek mellett hérelt méneket is használtak. 1874-ben vették Szemes csődört gróf Almássy Kálmántól, 1878 ban a Gidrán csődört és néhány kanczát ugyanattól. 1858 óta pontos törzskönyvet vezetnek. Szarvasmarha-állomány 440 darab magyar fajták. Ebből jármos ökör 110, tehén 106, tenyészbika 6, a többi tinó, üsző. A gróf Almássy-féle sarkadi uradalomból szerezték a gulyát, a melyet rendesen törzskönyvelnek. Sertés-állomány 60 mangalicza anyakocza és szaporulata; sertés-állomány 300—350 drb. közt ingadozik. Üzemen kívüli szeszgyára van, valamint két nyolcz lóerejü gőzcséplőgépe, egy gőzekéje és két marokrakója. A munkaerőt helyben és a vidéken s Zólyom megyéből 21 pár tót munkást szerez be évente, napszám a férfiaknál 1—2 korona, a nőknél 60—140 fillér. Földhaszonbér ezen a vidéken 30—40 korona m. holdanként. Van kastélya, kápolnája és iskolája, a pusztán 320 lélek lakik.

Regőcze. — *Lollok Alajos birtoka Regőcze határában (Landormajor.)* Összterület 1200 k. hold. Ebből kert és beltelek 36, szántóföld 615, kaszáló 80, legelő 280, erdő 30, szőlő 3, nádas 60 és adó alá nem eső terület 96 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes ugarrendszer. Czukorrépát, czirokot és kendert 50 holdon termel. Lóállomány összesen 40 darab. Ebből igás anyakancza 20 muraközi, kocsiló 6 félvér, csikó 16 muraközi és mén 1 perseron fajta. Szarvasmarha-állomány összesen 120 darab. Ebből jármos ökör 24 magyar, tehén 40, tinó és üsző 60, tenyészbika 4, bonyhádi vöröstarka. Juh-állomány összesen 500 darab 12 tenyészkossal, magyar fajta. Sertés-állomány 350 darab, anyakocza 50 és kan 4, kisjenői fajta. Van egy állami segélylyel berendezett halastó, 70 hold területen, a melyben nemes pontyot tenyésztenek. A halakat vidéki, többnyire budapesti kereskedők veszik meg. Erdészetében uralkodó az ákácz, tölgy, kőris és szilfa; szerszámfát és tüzifát termel. Borászatában főfajok az olaszrizling, dinka és mustosfehér, csemegeszőlőnek a chasselas és muskotályfajok, kertészetében gyümölcsöt és zöldséget termel. Van két patakmalma vízi erővel, egyik a major, másik a falu számára. Van részes cséplőgépe és három aratógépe, de nem használják. A munkaerőt minden munkára Regőczén szerzi; napszám férfiaknál 2—3 korona, nőknél 1 korona 50 fillértől 2 koronáig; aratás alatt férfiaknál 12, nőknél 4 korona. Ezen a vidéken az átlagos földhaszonbér k. holdanként kicsiben 56, nagyban 45 korona.

Szabadka. — *Báró Podmaniczky Endre uradalma Kelebia pusztán.* Összterület 2800 k. hold. Ebből szántóföld 2500, kaszáló 35, legelő 120, erdő 80, szőlő 30 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer négyes forgó. Lóállomány összesen 90 darab. Ebből igás 18, kocsiló 12, ménes 24, anyakancza 12, csikó 23 félvér arab s egy angol arab mén. Szarvasmarha-állomány 127 darab. Ebből jármos ökör 80, magyar és nyugati, tehén 24, tinó 16, üsző 6, mind bonyhádi s egy félvér simenthali tenyészbika. Juhállomány összesen 1500 darab merinó-faj, 15 Rambouilet-tenyészkossal. Sertés-állomány összesen 45 darab mezőhegyesi, 10 anyakocza és szaporulata, két bihari-mangalicza kannal. Van tejgazdaság 60—80 liter napi tejtermeléssel, a melyet Szabadkán értékesítenek. Baromfitenyésztése van orpington fehér fajból. Van méhészete 20 kaptárral. Erdeiben az ákácz és szil az uralkodó fajták. Borászatában olasz rizling, kövi dinka a borfajok; csemegeszőlőnek nagy Hamburg, chasselas-fajokat tart. Van két darab 8 lóerejü gazdasági gőzcséplőgépe. A munkaerőt helyben szerzi be, saját telepesei is vannak. Napszám férfiaknál 200—240, nőknél 120—180 fillér. Földhaszonbér e vidéken 72 korona egy láncz.

Szabadka. — *Piukovits József birtoka.* Kiterjedése 875 k. hold. Szőlő és gyümölcsös 150 k. hold homok. A birtokon van egy mezőgazdasági szeszgyár, 960 hl szeszkontingenssel. A tehenészet 1891 óta áll fönn. Kezdetben bonyhádi teheneket tartottak, de később a Tirolból hozott borzderesekre fektették a fősúlyt. A tehenészet 1906-ban 20 drb. behozott tiroli borzderessel, 1907-ben 22 drb. tiroli borzderessel nagyobbodott. A mai létszám 111 drb fejős tehén. A vetésforgót illetőleg a luczernát külön táblákban, forgón kívül termelik, a többi táblákban zöld takarmány, őszi búza, tengeri, tavaszi kalászos felváltva követik egymást. Zöld takarmány és tengeri alá istállótrágyát, búza alá pedig részben szuperfoszfátot is használnak. A szőlő megmunkálására bizonyos számú betanított férfimunkást szerződtetnek egész esztendőre; fizetésük készpénz és ez, a 298 munkanapot véve alapul, fejenként és naponként 2 koronát, összesen 596 koronát tesz. E férfi-munkaerő mellett állandóan 40 női munkást alkalmaznak, a kik a szőlőmívelésre és gyümölcs-csomagolásra szakszerüen ki vannak képezve.

Szabadka. — *Törley Gyula zobnaticzai gazdasága,* Szabadka határában. Területe 1000 k. hold és egy nagyobb és két kisebb tagból áll. Az úrilakon kívül van 18 gazdasági épület, 20 családos cselédre, külön szobával és közös konyhával. A gazdaságban a gépmunkát a legkiterjedtebb mértékben alkalmazzák; gőzekével a szántóföld 15%-át mélyítik meg évenként, az aratást 10 aratógéppel végzik. Növénytermelés: mesterséges takarmányok közül a terület 2%-a luczerna, 2% baltaczím 6% bükkönyös zab, 2% mohar, 3% csalamádé, összesen 15%. Jóminőségű rét és legelő a gazdaság területének 6%-a, a majertól távol eső részeken 3% feketeugar is van. A szőlő és kert 1%; a kalászosokból az őszit 25%, a tavaszit 22% s a kapásnövényeket 25%-ban termelik. Vetésforgó: takarmány, búza, zab, kapás-növény istállótrágyával), búza, kapás, zab. Istállótrágyával a szántóföldnek mintegy 15%-át és műtrágyával 20%-át javítják. Lótenyésztés: A ménes angol félvér, 20 anyakanczával; van méneskönyv és a lovak leszármazása 1779-ig kimutatható. A tenyésztésben állami bérmén van alkalmazva; tenyészirány: hátas és hintós lovak nevelése. A lovakat legnagyobb részt 3½ éves korukban a ménesből katonai czélra adják el. A ménesen kívül van a gazdaságban 16 db. saját nevelésű félvér igás ló; a kanczákat igában csak csikó nélkül használják. A lovak létszáma 60—70 drb. között váltakozik. A szarvasmarha-állomány tiszta magyar gulyából áll, átlag 40 drb.

tehénnel, a gulyát télen-nyáron szárnyék mellett tartják, csak választott borjukat és fias tehenoket fognak télen át istállóba, jobb takarmányozás alá. A tenyésztés czélja, hogy a gazdaságot igavonó állatokkal lássa el ; a mustrákat és számfelettieket hízlalják. A gazdaságban 40 drb. jármos ökröt használnak ; a szarvasmarha létszám átlag 200 drb., mely egész évben a gazdaság területén van. Juhot és sertést csak kis mértékben tenyésztenek.

Szabadka. — *Lelbach Gyula gazdasága Zobnaticza pusztán.* Összterület 1050 k. hold. Ebből kert és beltelek 35, legelő 75 k. hold, a többi szántóföld. A lóállomány 100 drb. körül mozog, most 60 drb. angol és 40 drb. amerikai fajta. Anyakanczák száma 36, ebből igás anyakancza 21, ménesbeli anyakancza 15 ; részben angol telivér, de túlnyomó részben amerikai ménnel történik a fedezés. Van 12 kocsi és hátas ló és egy amerikai ügető fedezőmén. A szarvasmarha-állomány a 200 drb.-ot meghaladja, részben magyar, részben vöröstarka fajta és ezek keresztezése. A gazdag kévekötő aratógépekkel dolgozik. A munkaerőt minden munkára Topolyán szerzi. Földhaszonbér a vidéken kicsiben 60—70, nagyban 50—60 korona k. holdanként.

Szabadka. — *Halbrohr Adolf birtoka Szabadka határában.* Területe 1055 kat. hold, melyből 1040 hold szántó, 15 hold rét. Vetésforgó $^1/_6$ ugar, $^2/_6$ tengeri, $^2/_6$ buza, $^1/_6$ tavaszi. Szarvasmarha-állomány 400 drb., a melyből 100 drb. vöröstarka bonyhádi faj, 300 drb. magyar, még pedig 200 drb. gulyabeli marha és 100 drb. ökör. Ló-állomány 40 drb. félvér ló és csikó. Sertés-állomány 600 drb. mangalicza yorkshieri keresztezés. Juh-állomány : 400 drb. Rambuillet. — A munkás viszonyok rosszak ; éves cselédet alig lehet kapni, napszám télen 1·40 kor. nyáron 2·40 kor. átlag. Haszonbér holdanként 80 kor. kisebb parczellákban, nagyban 60 kor.

Szenttamás. — *Dungyerszky István uradalma.* Összterület 2400 k. hold. Kert és beltelek 30, kaszáló, legelő 60, erdő 5, szőlő 5 k. hold, a többi szántóföld. Gazdasági és üzemrendszer négyes vetőforgó. Bükkönyt 20, kölest 15, herét 20 k. holdon termel. Ló-állomány összesen 120 euideri faj ; ebből igás 30, kocsiló 12, a többi ménes ; van három telivér anyakanczája s egy saját és egy bérméne. Szarvasmarha-állomány 300 db. Ebből jármos ökör 160 magyar, tehén 80, simenthali faj, a többi gulyabeli. Sertés-állománya 700 db. kisjenői faj, 86 anyakocza és szaporulata, 12 kannal. Tejgazdasága 160 liter napi tejtermeléssel, a melyet helyben értékesítenek. Van gőzmalma három hengerre és három pár köre ; négy db. nyolcz lóerejű gőzcséplőgépe és két marokrakója. A munkaerőt helyben szerzi, a napszám férfiaknál 120—240, nőknél 80—140 fill. Földhaszonbér ezen a vidéken 60 kor. k. holdanként.

Szond. — *Gräber Gyula gazdasága.* Puszta-Ófalu a szondi határban. Összterület 1816 k. hold és 865 □-öl, ebből szántó 1626 k. hold 878 □-öl, szőlő 12, kaszáló 56, legelő 86 k. hold 1133 □-öl, csatornák és útak területe 35 k. hold 454 □-öl. A birtokból házi kezelés alatt van 1242 k. hold 1100 □-öl, bérbe van adva 573 k. hold 1365 □-öl. Vetésforgó: kb. 500 hold régebbi szántóföldnek egyharmada istálló-trágyával tengeri, utánna $^1/_3$ istállótrágyával zab, utánna $^1/_3$ műtrágyával búza. A többi mocsár és nádas lévén, még igen erős humózus talaj, ebbe kb. 90 hold repcze, kb. 90 hold búza műtrágyázva, 50 hold árpa műtrágyázva, tengeri, csalamádé, muhar stb. jön. Szarvasmarha-állomány összesen 181 drb. Ebből bika 2, tehén 31, ökör 50, növendék 98 drb. mind magyar faj. Ló- és csikóállomány : Mén furioso 1, kancza 25, igás 30 és növendék 35 drb. angol félvér. Van 2 gőzcséplő-garnitura, 5 arató kévekötőgép, 3 arató marokrakógép.

Szond. — *Fernbach Bálint uradalma.* Összterület 4450 k. hold. Kert és beltelek 6, legelő 400, halastó 300 k. hold, a többi szántóföld. Szabad gazdálkodást folytat. Vörösherét 100, kukoriczát 2000, kendert 300 k. holdon termel. Ló-állománya összesen 50 db. angol félvér ; ebből 6 kocsiló, a többi igás. Szarvasmarha-állomány összesen 400 db. magyar faj ; jármos ökör 130, tehén 50, a többi gulyabeli. Sertés-állománya 1000 db. kisjenői göndör faj, 120 anyakocza és szaporulata 60 kannal. Halastavában dunai halakat tenyészt s Budapesten értékesíti. Van három db. nyolcz lóerejű gőzcséplőgépe, s egy db. 16 lóerejű gőzekéje. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi be. Napszámarak férfiaknál 140—300, nőknél 100—200 fillér. Földhaszonbér ezen a vidéken 70—80 kor.

Szond. — *Weindl Mór és neje gazdasága.* Összterület 1200 k. hold. Kert és beltelek 10, legelő 65 k. hold, a többi szántóföld. Szabad gazdálkodást folytat. Magtermelésében fő a mohar 15 k. holdon, s a korai Szent János rozs, zöld takarmánynak és magkereskedés számára 60 holdon. Lóállomány összesen 28 db. igások s vegyes fajúak. Szarvasmarha-állomány összesen 213 db. Jármos ökör 60 magyar és pinzgaui, tehén 12 pinzgaui és bonyhádi, gulyabeli 140 vegyes, tenyészbika egy pinzgaui. A sertés-állomány 32, mangalicza anyakocza és szaporulata, részben yorkshirei keresztezés, hat tenyészkannal. Van tejgazdaság napi 110 liter termeléssel, melyet helyben és Apatinban értékesítenek. Van egy db nyolcz lóerejű gőzcséplőgépe. A munkaerőt helyben szerzi, a napszám férfiaknál 160—240, nőknél 120—160 fillér. Földhaszonbér ezen a vidéken 60—70 kor.

Temerin. — *Fernbach Péter birtokai* Temerin és Zombor határában fekszenek. Temerin határában 1650, Zombor határában 1400 k. hold. Temerinben szántó 1400, legelő 250 ; Zomborban szántó 1150, legelő 250 k. hold. Házi kezelés alatt Zomborban a Fernbach-szállás 800 k. hold. Szarvasmarha-állomány : 80 drb. behozott telivér simenthali tehén és ivadékai. Egy részük Széll Kálmán rátót héraházi tehenészeteiből. Lóállomány 30 angol félvér és 10 drb. amerikai telivér, részben importált anyakancza ; most halad az átmenet amerikai tenyésztésre (Derby amerikai telivér ménnel). A sertésállomány : 120 drb. kocza és ivadékai, melyeket teljesen meghízlalva értékesítenek. Van két gőzgép, egy gazdasági malom, egy cséplő garnitura, több kaszáló, arató és talajmívelő gép. A gazdasági munkás viszonyok kielégítők. A gazdaság legnagyobb részében tengerit művelnek nyolczszori kapálással és nagy termés-eredménynyel. Az őszi alá 2 q szuperfoszfátot használnak évenként. A haszonbér-árak : Temerinben 1650 k. holdon, szántó és legelő egyre-másra 70, Zomborban 600 k. holdon, szántó éa legelő egyremásra 60 korona.

Temerin. — *Özv. Fernbach Antalné uradalma.* Összterület 3200 k. hold, mely Temerin és Tisza istvánfalva határában fekszik. Kert és beltelek 10, kaszáló, legelo 100, erdő 3 k. hold, a többi szántóföld. A birtokból 2000 k. hold kis parczellákban bérbe van adva helybeli birtokosoknak. Gazdasági rendszer szabad gazdálkodás. Lóállomány összesen 50 db. Ebbol igás 20, kocsiló 5, a többi ménes. Kitünő méne a Mozdony, amerikai telivér-mén. Szarvasmarha-állomány összesen 300 db. magyar fajú, ebből 50 jármos ökör, tehén 40, hízómarha 15, tenyészbika 2, a többi gulyabeli. Van két nyolcz lóerejű gőzcséplőgépe. A munkaerőt helyben szerzi, napszám férfiaknál 150—400, nőknél 60—200 fill. Földhaszonbér a vidéken kicsiben 70 kor.

Topolya. — *Id. gróf Zichy Nep. János és neje báró Kray Szeréna uradalma.* Összterület 8000 k. hold. Ezenkívül van még Somogy vármegyében kb. 6000 m. hold, és Fehér vármegyében kb. 9000 m hold birtokuk. Itt kert és beltelek 97, szántóföld 7107, kaszáló 250, legelő 500, erdő 20, szőlő egy, nádas 5, adó alá nem eső terület 20 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer négy nyomás és hatos vetőforgó. Kendert 150 k. holdon termel. Ló-állomány összesen 72 db, ebből igás 46 muraközi és perseron-keresztezés, kocsiló 6 lipicziai, csikó 19, mén 1, muraközi és perseron-keresztezés. Szarvasmarha-állomány összesen 626 db. Ebből 110 jármos ökör, erdélyi magyar fajta, a többi bonyhádi tarka és erdélyi magyar vegyesen, és pedig tehén 120, tinó 162, üsző 179, hízómarha 40, tenyészbika 5. Juhállomány 3446 db. 60 tenyészkossal, czigája és raczka-fajták. Sertés-állomány 52 db. yorkshirei és mangalicza-fajták, 4 anyakocza és 1 kan. Tejgazdaság van napi 200 liter tejtermeléssel, a tejet helyben és Szabadkán értékesítik. Borászatában főfajok az olasz rizling és burgundi s csemege szőlőnek a chasselas-félék. Van két nyolczas lóerejű cséplőgépe s hat aratógépe. A munkaerőt helyben és Bajsa községben szerzi, napszám férfiaknál 80—240, nőknél 60—160 fill. Átlagos földhaszonbér ezen a vidéken kicsiben 80, nagyban 60 kor.

Vajszka. — *Gróf Széchenyi Emilné, szül. gróf Hunyady Mária uradalma.* Összterület 10,900 k. hold s az uradalom Vajszka és Bogyán határában fekszik. Ezenkívül még Somogy vármegyében van 5000 holdnyi birtoka. Itt kert és beltelek 42, kaszáló 120, legelő, erdő 5400, szőlő 10, adó alá nem eső terület 1200 k. hold, a többi szántóföld. Szabad gazdálkodást folytat. Repczét 100—150, heremagot 25, kendert 180 k. holdon termel. Ló-állomány összesen 56 db. angol félvér, ebből igás 24, a többi kocsiló és csikó. Szarvasmarha-állomány összesen 536 db. Ebből jármos ökör 152, magyar faj, tehén 20, gulyabeli 330, hízómarha 30, tenyészbika 4, magyar és bonyhádi fajta. Juh-állomány 530 db. posztógyapjas, 10 tenyészkossal, Sertés-állomány 100, anyakocza és szaporulata, 10 kannal, mangalicza-faj. Halászata van ártéri balakkal s a halat helyben, Budapesten, Szegeden és Vukováron értékesitik. Erdészete nyár és füzerdőkből áll, melyet 28 éves fordában vágnak rendszeres üzemtervvel s tűzifát termel. Borászatában rizling, kövidinka, szlankamenka, burgundi, opporto és kadarka a főfajok. Van két nyolcz lóerejű gazdasági gőzcséplőgépe. A munkaerőt helyben és a vidéken szerzi; napszám férfiaknál 100—300, nőknél 60—200 fill. Földhaszonbér ezen a vidéken 70 kor. holdanként.

Zenta. — *Ungár Ferenc birtoka.* Összterület 623 k. hold. Ebből kert és beltelek 6, szántóföld 558, kaszáló 10, legelő 30, erdő 1, szőlő 12 és nádas 6 k. hold. Gazdasági és üzemrendszer hármas vetőforgó. Ló-állomány összesen 20 db. Ebből igás 8, állami méntől eredő, kocsiló 2, csikó 10 db. Szarvasmarha-állomány összesen 140 db. Ebből jármos ökör 40, tehén 20, tinó 30, üsző 20, gulyabeli 14, hízómarha 15, tenyészbika 1, többnyire vöröstarka. Borászatában főfaj a rizling és kövidinka. Van egy nyolczas lóerejű cséplő és 2 aratógépe. A munkaerőt Zenta határában szerzi, napszám férfinál átlag 2 kor., nőnél 1 kor. 50 fill. Ezen a vidéken az átlagos földhaszonbér kicsiben 60, nagyban 50 korona.

Zombor. — *Szemző István birtoka* több község határában terül el. Összterület 1275 k. hold. A birtok bérbe van adva, azonban a tulajdonos lótenyésztése kiváló és van 25 angol félvér ügetője.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE ERDŐGAZDASÁGA.

A vármegyei erdőségek az éjszaki szélesség 45° 9'—46° 20' és a keleti hosszúság 36° 21'—37° 7' között 74 község határában, általában mind lapályon, részben a Duna és a Tisza folyók mentén az árterekben, továbbá ármentes, de mélyen fekvő síkságon, azután a futóhomokbuczkákon 76—161 m tengerszín fölötti magasságban terülnek el. Hegységi vagy dombvidéki jellegű erdő egyáltalában nincsen. Fekvés.

A vármegye erdőségeinek kiterjedése a kataszteri felvételek és a jóváhagyásra bemutatott erdőgazdasági üzemtervek adatai alapján helyesbített erdőnyilvántartási törzskönyv szerint : 66466 kat. hold. A vármegye 74 községe határában 51.443, Szabadka szab. kir. város határában 13.613. Újvidéken 1150, Baján 260 kat. hold erdő található. A vármegye 47 községének határában erdő egyáltalában nincsen. Kiterjedés.

Ha a vármegye és a területén fekvő önálló törvényhatóságok kiterjedését az erdők területéhez viszonyítjuk, azt látjuk, hogy a területnek csak 3·7%-át borítja erdő. Az egész erdőterületből egy lakosra átlag 0·08 kat. hold esik. Az országos átlag 27% és 0·87 kat. hold. Ezzel szemben a vármegye nagyfokú faszegénységet mutat, mely tekintetben hazánk vármegyéi közül csak Békés, Csanád, Csongrád, Hajdú, Jásznagykunszolnok és Torontál vármegye van Bácsbodrog mögött. Az erdőségek a vármegye területén nagyon egyenlőtlenül vannak eloszolva. Az erdők zöme a vármegye DNy. sarkában, a Duna mentén, Bezdántól—Újvidékig terül el. A vármegye éjszaki részén, a futóhomokos területen, nagyobb erdőtestek találhatók. A Tisza mentén már szórványos az erdő, leginkább csak fűzesek vannak, míg a vármegye közepe táján, a szó szoros értelmében vett erdő egyáltalában nincs ; a mi a kataszterban erdőként szerepel is, az jobbára csak park, csenderes, delelő, szóval kisebb — a mezőgazdaságot kiegészítő — mesterséges ültetvény.

A vármegye erdőségei fekvés és elhelyezkedés tekintetében 4 természetes csoportra oszthatók, úgymint : 1. a Duna és Tisza folyók árterében elterülő erdők ; 2. az ártéren kívül, de mély lapályon elterülő erdők ; 3. a futóhomoki erdők ; 4. az egyes kastélyok és tanyák közelében mesterségesen telepített kisebb csenderesjellegű erdők.

Az *ártéri erdők* a Duna és Tisza folyók mentén terülnek el, fő fanemük a lágyfa ; mivel több-kevesebb víztartalmú árkok és fokok szakgatják meg és dús talajborító növényzet fedi őket, bizonyos őserdő-szerű jelleget viselnek magukon. Összes kiterjedésük mintegy 24.000 kat. hold, mely területből 1800 hold a Tisza völgyére esik, míg 22.200 hold a Duna árterében terül el. Ártéri erdők.

Az ártéri erdők tőszomszédságában, illetőleg az átmenet határain elegyesen terülnek el az ú. n. *mély lapályi erdők*. Ezek a valódi erdők. Főtömegük a tölgyfajok értékes fája, egyéb fanemek változatos társaságában. Ez erdők talaját dús fű takarja. A lapályi erdők kiterjedése most, mintegy 15.300 kat. hold, mely terület mind a Duna mentén fekszik és Herczegszántótól egész Újvidékig terjed, kisebb-nagyobb megszakítással, 80—94 méter tengerszín fölötti magasságban. A Tisza völgyén ily természetű erdők nincsenek, illetőleg csekély kiterjedésük miatt, nem jönnek számításba. Lapályi erdők.

Futóhomoki erdők.

A *futohomoki erdők* a vármegye éjszaki és éjszaknyugati részében terülnek el, legfőképen Szabadka, Jánoshalma, Kisszállás, Kéles-Józsefpuszta, Dzsida, Borota és Rém határában, a mezőgazdasági mívelésre már alig alkalmas futóhomok-buczkákon, 120—161 méter tengerszín fölötti magasságban. Kiterjedésük ezidőszerint 26.930 kat. hold.

A parkszerű kisebb erdők és csenderesek egész kiterjedése 236 kat. hold; nagyságuk, fekvésük, talajuk igen különböző, jobbára azonban nem feltétlen erdőtalajon állanak. Leginkább a vármegye erdőben legszegényebb részein telepítették őket, részint szépítési szempontból, részint delelőknek, vagy pedig a mezőgazdaságban nélkülözhetetlen szerszámfa nyerése czéljából. Ennek az erdőalaknak mintegy felerésze a szabadkai határban, egyes nagyobb birtokosok szállásai körül terül el.

Erdőtalajok.

Az 1879. évi XXXI. t.-cz. alapján a vármegye erdőségeinek talaját is osztályozták és külön kijelölték a véderdőket, a melyek a törvény értelmében jóváhagyott használati tervek szerint kezelendők; azután számbavették a futóhomokon álló erdőket; továbbá azokat az erdősített területeket, melyeknek talaja más gazdasági mívelésre huzamosan nem volt alkalmas, *feltétlen erdőtalajon állóknak* minősítették. Azokat az erdőket pedig, melyeknek talaja állandó mezőgazdasági mívelésre alkalmasnak látszik, nem feltétlen erdőtalajon állóknak minősítették és az „*Erdők törzskönyvébe*" fel is vették. A vármegye erdőségei a mai állapot szerint a következőleg oszlanak meg: véderdő 1604, futóhomokon álló erdő 25.607, feltétlen erdőtalajon álló erdő 23.848, nem feltétlen erdőtalajon álló erdő 15,407, összesen 66.466 kat. hold. A vármegye erdőségei jobbára alluviális, kis részben dilluviális képződésű talajokon állanak. Itt ép úgy, mint az elhelyezkedésnél, négy főtipust különböztetünk meg.

Ártéri erdők.

1. Az *ártéri erdők* mind a legújabb képződésű, vízhordta áradmány-talajon állanak. Altalajuk kavicsos homok, melyet különböző vastagságú, vízhordta iszap. agyag, homok és kavics alkotórészek legváltozatosabb keverékéből álló, réteges lerakodású feltalaj borít. Ez erdők talaja igen változatos, a szerint, a mint a talaj alkotórészeiből melyik van épen túlsúlyban. Ezek a folyamok ártereibe esvén, évenként hosszabb-rövidebb ideig víz alatt állanak, miért is az állandó mezőgazdasági mívelésre nem alkalmasak, tehát a feltétlen erdőtalajok közé vannak sorozva. Ezeknek a területe folyton változik a vizek munkája szerint; egy helyen elmosódik, más helyen pedig porondolás alakjában lerakódik. Az ártéri erdők külső határa nem válik el élesen a lapályi, ármentes erdőktől, hanem egyik a másikába benyúlik és helyenként szigeteket alkot.

Lapályi erdők.

2. *Az ármentes lapályi erdők* altalaja szintén igen változó, de feltalaja már nem mutat oly nagy eltéréseket, mint az árteri erdőké. A feltalaj jobbára iszapos agyag, melynek származása már valószínüleg dilluviális. Ez erdőkben is fordulnak elő egyes vízerek, régi folyammederszerű, kigyozó mélyedések, horpadások, melyeknek talaja is elütő ugyan, de a lapályi tipus agyagtalaja jellegzetes marad. Humus-tartalma változó; de egészben elsőrendű erdőtalaj, melynél kiválóbb, Slavoniát kivéve, seholsem található. Ez az erdőtalaj, egyes székes részek kivételével, állandó mezőgazdasági mívelésre alkalmas. Ez az oka annak, hogy a vármegye legértékesebb erdőtipusa állandóan fogy, hogy helyet adjon a pillanatszerűen jövedelmezőbb mezőgazdasági mívelésnek. Ezek az erdők most mintegy 15.400 kat. holdon terülnek el, holott 15 évvel ezelőtt még 33.000 kat. holdat borított termékenyitő lombsátoruk.

Futóhomokon álló erdők.

3. *A futóhomokon álló erdők* al- és feltalaja homok, néhol az altalaj lösz, néhol pedig régi tófenékre emlékeztető lerakodás. Az Alföld és vele a vármegye geológiai rétegeinek származására nézve, még az irányadók nézetei is annyira eltérők, hogy a felsőbb rétegek származását határozottan és szabatosan megjelölni — a nem kizárólag geológus — alig meri. Tény azonban, hogy a mai futóhomokos területeken hajdan nagykiterjedésű vizek voltak, melyeket a széltől hajtott futóhomok elborított. A mostani víztartó mélyedések is szemmel láthatóan apadnak, ellepi őket a szélhordta homok. A feltalaj futóhomokja többé-kevésbbé begyepesedett, hepehupás, buczkás területet alkot, néhol azonban teljesen nyilt és minden növénytakaró hiján hajtogatja a szél. Az ily nyiltságnak azonban mindig mechanikai kezdőoka van, melyet a szél azután csak folytat. A homoknál vátozatosabb talaj nincsen; ennek humus-, mész-, agyag- és vastartalma, valamint a szemcsék nagysága és érdessége lépten-nyomon változik, úgy hogy

igen kis területen, egymás tőszomszédságában, gyakran igen élesen elhatárolt, egészen eltérő chémiai és fizikai tulajdonságú talajminőségeket találhatunk. Termőképessége szintén változó, de nagy átlagban silány, mert a valamivel jobbacska homokokat a mezőgazdasági ágak tartják megszállva. Erdőmívelés alá csak az kerül, a mely terület szőlőnek nem kell, egyéb mívelésre pedig végkép alkalmatlan. A futóhomoki erdők kiterjedése a futóhomoki véderdőkkel együtt 26.930 kat. hold.

4. A parkszerű csenderesek — a mezőgazdaságilag mívelt területekben, — oázisszerüleg vannak elszórva; majdnem kivétel nélkül humusban gazdag, kitűnő búzatermő talajon állanak. Termőhelyük igen külömböző, de valamennyi jó karban van. Kiterjedésük csekélységénél fogva erdőgazdasági jelentőségük nincs.

A vármegye erdőségeinek uralkodó faneme nincsen, mert az erdők típusa szerint változik a fanemek elterjedése.

Fanemek.

Az *ártéri erdők* zömét a lágy lombfák alkotják. Az egész új keletkezésü porondolásokat az első magérés után kendersűrűségü fűz és nyár kelés borítja el, mely csakhamar fejlődésnek indul és erdővé növekedik. A már megállapodott talajokon szálanként csoportonként elegyedik a szil, kőris és a kocsányos tölgy, de csak a magasabb helyeken, mert a kemény lombfák csemetéi — ha teljesen víz alá kerülnek — elpusztulnak; minthogy lasabban nőnek mint a lágy fák; éppen ezért az ártéri erdők kimagasló részeit a nemesebb, kemény lombfák foglalják el, kivált ha az ember némileg segítségökre van. Az uralkodó fanem a feketenyár, előfordul még a kanadai, rezgő, szürke, ritkábban a fehér nyár és ezeknek egymás között való számtalan hibridje.

Az ármentes *lapályi* erdők uralkodó faneme a kocsányos tölgy. Igen szép, zárt erdőket alkot. Ez erdők magasabb fekvésü részein meglehetős mennyiségben található a cser. Csoportonként előfordúl még a tölgy-fajok közül a kocsánytalan tölgy, a molyhos tölgy (Dunabökény) és a magyar tölgy (Cséb). Felemlítendő még e helyen a kései tölgy; ez a kocsányos tölgynek egy válfaja, s az a kiváló tulajdonsága van, hogy 4—5 héttel később lombosodik a többinél s így a kései fagyoknak — melyek elég gyakran előfordulnak — nincsen kitéve. Az erdőállományok jelentékeny részét alkotja még a gyertyán. Ez erdők vizenyősebb helyein szálanként, csoportonként előfordul még a mezei szil, magas kőris és a korai juhar, elvétve a mezei és feketejuhar.

A *futóhomoki* erdők fanemeinek leírásánál elore kell bocsátani, hogy a futóhomok ősfája a fehér nyárfa; minden egyébféle fanemet mesterséges úton telepítettek korábbi vagy későbbi időkben. A múlt század elején az országgyűlés (1802) is foglalkozott a homoki erdők ügyével, egy 1806. évi helytartósági rendelet pedig imperative rendelkezik a nagyterületü homokbuczkák beültetéséről. A fekete és kanadai nyár ezidőben került a homokra. A mesterséges erdősítés jó ideig e fanemek dugványozása útján történt, míg mintegy 55—60 évvel ezelőtt az ákáczczal tettek a homoktalajon kísérleteket. A reánk maradt öreg ákáczok igazolják, hogy az első kísérletek jól sikerültek. Hogy nem folytatták nyomban tovább nagyobb arányokban, az abban lelheti magyarázatát, hogy megfelelő intézmények nem igen voltak, e fa hasznossága is ismeretlen volt még s talán maghoz is nehezen lehetett jutni. De legfőbb oka az volt, hogy 1848-ban egészen más eszmék szállották meg a lelkeket, mint az erdőtelepítés. Csak a politikai viszonyok kedvezőbb fordulatával, a hatvanas években kezdődik meg újból e vidéken a mesterséges erdőtelepítés. A vármegye területén a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején nagyobb területeket erdősítettek ákáczczal Szabadkán, Kisszálláson, Jánoshalmán, Terézhalmon, Csávoly községben, Józsefházi pusztán. A homoki erdők telepítésének ügye is a községi erdők állami kezelésének életbeléptetésével lendült fel. A mai erdősítési mód alapján, az annyira változatos homoktalajnak legmegfelelőbb fanemeket telepítik. Az ujonnan telepített erdőknek 80%-a ákácz a magasabb fekvésü homokon; 10%-a nyir, fehér, kanadai és jegenyenyár, az alacsonyabb fekvésü, soványabb homokon; az üdébb, humózus laposokat kocsános tölgygyel, ha kissé kötöttebb vagy székes, úgy mezei szil-csemetével erdősítik; míg a kifúvások sovány, néha márgás homokjai pedig feketefenyőcsemetékkel vannak erdősítve. E két utóbbi talaj-változatra nagy átlagban újból mintegy 10% esik. Újabban történnek még kísérletek amerikai kőrissel virginiai borókával, kaliforniai juharral és más exotikus fanemmel.

A különálló *csenderesek* leginkább ákáczosok, mert jó talajon leghamarabb ez nyújt árnyékot, de egyszesmind szerszámfát is. Azok a csoportozatok, melyeket csakis szépítési szempontból telepítettek, különféle díszfákból állanak. A vármegye talaja és éghajlata a faténvésztésre kiválóan alkalmas; egy két egyedben vagy pedig csoportban a lombosak családjába tartozó ismertebb középeurópai fák és bokrok mind feltalálhatók. A fenyőféléknek Bácska már nem hazája. Zárterdő-állományt itt egy fenyő-féle sem alkot. Mint erdei fát, utóbbi időben a fekete fenyőt ültetik. Ültetvényekben és parkokban feltalálható: a tiszafa, a ginkó, jegenyefenyő, douglasfenyő, luczfenyő, veresfenyő, strobus és erdeifenyő.

Tulajdonosok szerinti elosztás.

A vármegye erdői a tulajdonos jogi minősége szerint, a következőleg oszlanak meg: 1. Állami erdők, 2. törvényhatósági és községi erdők, 3. egyházi személyek és testületek erdői, 4. közbirtokossági erdők, 5. részvénytársulati erdők, 6. magántulajdonban levő erdőbirtokok. Az 1—5 pont alattiak az 1879. évi XXXI. t.-cz. 17 §-a alá tartoznak és rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezelen lők, míg a 6. pont alattiak, mint szabadrendelkezésü birtokok, a fenti törvény 17 §-a alá nem tartoznak.

Az *állami erdők* a vármegye 25 községében terülnek el, kisebb-nagyobb kiterjedésben. Az egész terület 33.469·2 kat. hold, mely területből ez idő szerint 18668·4 kat. hold erdősült 2623·3 kat. hold, tisztás 3982·4 kat. hold erdőhöz tartozó egyéb termékeny terület, 8195·1 kat. hold pedig terméketlen (Duna és egyéb vizek).

A törvényhatósági erdők: Szabadka 13.247, Újvidék 1140, Baja 12 kat. hold. *Rendezett tanácsú városok erdői:* Zenta 544·20, Magyarkanizsa 521, kat. hold. — *Községi erdők:* Ada 108·4, Apatin 20·9, Bács 253·4, Bácsalmás 49·20, Baracska 2·1, Csávoly 43·7, Jánoshalma 198·24, Káty 170·28, Csurog 167, Csátalja 76·4, Mélykút 15·8, Mohol 206·2, Óbecse 61·50, Péterréve 87·90, Rém 24·50 Vajszka 1·87 Vaskút 34·9 kat. hold kiterjedésben és Gombos 24·8 kat. hold kiterjedésü községi *véd*-erdeje.

Közbirtokossági erdők: Bácsszentiván 380·18, Csátalja 38·1, kat. hold kiterjedésben. — *Volt úrbéresek erdői:* Bátmonostor 37·60, és Palona 300·05 kat. hold területtel.

Részvénytársulati erdők: Ferencz-csatorna r.-t. 50·90 és Karavukovai r.-t. 85·90 kat. hold kiterjedésben.

Egyházi személyek és testületek erdői: 1) Kalocsai érsekség erdőbirtoka Bácsban 6190·01, Kéles puszta 951·26, Józsefházán 1518·60, összesen 8659·87 kat. hold. 2) Karlóczai patriárka erdeje Vajszkán 825·88 kat. hold. 3) Alsókaboli gör. kel. zárda birtoka 229·30 kat. hold. 4) Bogyáni gör. kel. zárda birtoka 84·60 kat. hold.

A magántulajdonban levő erdők közül a nevezetesebbek: 1. Gróf San Martino di Valpurga család kisszállási uradalmához tartozó kisszállási erdők 1736 kat. hold, és a terézhalmi erdők 5425 kat. hold terjedelemben. 2. Gróf Chotek Rezső futaki uradalmához tartozó 3677·71 kat. holdas erdő-birtok. 3. A novoszellói uradalomban 1048, 4. a bogyáni uradalomban 1456, 5. a vajszkai uradalomban 325. 6. a csébi uradalomban 189 kat. hold. Kisebb kiterjedésű magánerdők még az alábbi határokban találhatók: Baján 255, Szabadkán 397. Újvidéken 10, Bátmonostoron 83, Bácsborsódon 208 és Rasztinán 109 kat. holdnyi területtel. Magántulajdonban lévő véderdők czímén ez idő szerint nyilvántartásban van: Weidinger Salamon birtokában 112·4. Reich Salamon birtokában 1066 és Furó Lajos birtokában 402·2 kat. hold. A Rém, Dzsida és Borota puszták nagyobb kiterjedésű magánerdőit részben már felosztották, részben most állanak felosztás alatt. Köz- és magánalapítványi-, vagy hitbizományi erdők a vármegye területén nincsenek.

Ha tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy a vármegye egész területének csak 3·7 %-a erdő, könnyen azt hihetnők, mintha ennek a jelentéktelen %-kal képviselt gazdasági ágnak jelentősége egyáltalában nem volna. Minthogy azonban az erdők nem egyenletesen oszolnak el, hanem részben a Duna és a Tisza mentén csoportosúlnak, és alkotnak nagyobb testeket, részben a vármegye éjszaki részén lévő futóhomokon terülnek el — a vármegyét kisebb-nagyobb megszakítással mintegy körűlszegve — tehát ott, a hol éppen vannak — gazdasági jelentőségük igen nagy, főleg a futóhomokon. A homoki gazdálkodás erdők nélkül alig képzelhető el. A jobb homokterületeken az utóbbi időben a kis tanyák évről-

Hajtóhalászat a Kisberován, a vajszkai uradalomban.

Hálóhúzás a Kisberova rekeszében, a vajszkai uradalomban.

évre igen szépen szaporodnak, a homoki szőlőtelepítés rohamosan terjed, a homokföld ára vetekszik a legjobb fekete szántók árával, az évi bér is ennek megfelelő. Mindezeket a körülményeket előnyösen befolyásolják a közvetetlen közelben elterülő erdők, mert a nép igen sok tekintetben reá van utalva az erdőre.

Az 1879. évi XXXI. t.-cz. életbelépése országszerte fordulópontot jelent az erdőgazdálkodás terén. De ha jól körültekintünk e vármegye erdőgazdaságán, ez nem tükröződik vissza. Ha belepiliantunk az erdők törzskönyvébe, azt látjuk, hogy az erdők területe az utóbbi tíz év alatt több mint 15%-kal megapadt. Ez az apadás a lapályi tölgyesek rovására esik. Ily rövid idő alatt, az egész területnek 15%-kal való apadása igen nagy visszaesésnek mondható. A legértékesebb erdőtipus, a tölgyesek területe, napról-napra apad, mert a kihasznált területeknek csak egy kis töredékét erdősítik újból, a többit pedig mezőgazdasági mívelés alá fogják, hogy az erdőknek évezredek óta hulló lombjából felszaporodott humusz-réteg néhány évtizedig szántóként szolgálja az emberi kapzsiságot. S azután, ha az ős humus apad, s itt-ott előtünedeznek a székes foltok is, majd mint legelő, vagy részben kaszáló, tűrje a szakadatlan zsarolást addig, míg jórészük el nem kopárosodik és el nem székesedik. A végén majd egy erdészutód tanúlmányt ír a „*Bácskai kopárok*" befásításának kérdéséről, úgy mint ez az erdélyi mezőséggel történt.

Erdőgazdalkodás.

Az ártéri erdőkben folyó gazdaságról részletesebben alább lesz szó. A terület meglehetősen a régi maradt, de itt is veszedelem fenyegeti az erdőterület integritását, mert az ármentesített és ármentesítendő területeknek letarolás után más mívelés alá való vételét, igen közelfekvő állapotnak tarthatjuk. A futóhomokon álló erdők területe helyenként szaporodott, míg viszont egyes helyeken sok régi homoki nyárfás adott helyet az újabban gombamódra szaporodó immunis homoki szőlő-kultúrának. Szóval, a vármegyékben az erdők térfoglalására számítani, egyes kisebb homokterület kivételével, nem lehet.

Az egész vármegyében számbavehető valódi erdőgazdaság 6 van, melyekről külön megemlékezni érdemes; ezek 1. az állami erdők, 2. Szabadka szab. kir. város erdeje, 3. A kalocsai érsekségi erdők, 4. a karlóczai patriárka erdeje, 5. a futaki uradalom s 6. a kisszállási uradalmi erdő. A többi erdő jobbára a háziszükséglet fedezésére elegendő, jórészük azonban még arra sem; így azokat külön-külön nem, csupán csoportonként tárgyaljuk.

A vármegye erdőségei a szegedi kir. erdőfelügyelőség területéhez tartoznak, mely az 1879. évi XXXI. t.-cz. értemében a kezelés ellenőrzését gyakorolja. A törvény rendelkezései értelmében megfelelő képzettségű és számú erdőtisztet és őrző személyzetet alkalmaztak mindenütt. A véderdőket a törvény rendelkezése értelmében kijelölték és azokat ez idő szerint 1604 kat. hold kiterjedésben, rendszeres gazdasági üzemtervek szerint kezelik. Az erdőtörvény 17. §-a alá tartozó birtokok rendszeres gazdasági üzemtervei elkészültek és ezzel mind a használatok, mind a felújitások végrehajtásának biztosításáról gondoskodtak.

A 44.088 kat. hold kiterjedésű kötött birtokból ez idő szerint szálerdőgazdaságra van berendezve 2865·03 kat. hold, középerdő-gazdaságra 4840 kat. hold, sarjerdő-gazdaságra 26.393·77 kat. hold; 9989·20 kat. holdat pedig kiirtásra jelöltek ki s ezért üzemen kívül helyezték. A szálerdők vágásfordulója 60—100 év; a középerdőé főfára 100, az alfára 25 év, a sarjerdőké pedig 1—50 év. A sarjerdőkből 67·19 kat. hold nemes fűztelepet kezelnek 1 éves vágásfordulóban. 409·03 kat. hold füzest 3—6 éves vágásfordulóval, nyesűzemben; 6666·23 kat. hold 20—30, jobbára 25—30 éves vágásfordulóra, 6190·01 kat. hold pedig 50 éves vágásfordulóra van berendezve.

A magánerdőbirtokok közül rendszeres gazdasági üzemterve van a kisszállási uradalomnak, de a megváltozott viszonyok következtében azt nem tartják be. A futaki uradalomban 2705 kat. hold tölgyest 120 éves vágásfordulóval, 972 kat. hold lágyfa-erdőt pedig 30 éves vágásfordulóval kezelnek. A többi uradalmaknak üzemtervük nincsen és teljesen szabadgazdálkodást űznek.

Az erdőgazdálkodás a vármegye területén fekvő erdők legnagyobb részében belterjesnek mondható, mert az erdők mind könnyen hozzáférhetők, a faanyagoknak pedig nagy áruk van. Az évenként letarolt vágásterületek felújitása a szálerdő-üzemben kezelt tölgyesekben részint természetes úton. a fokozatos felújitó vágásmód alkalmazása mellett, részint pedig mezőgazdasági köztes használat közbejöttével, makkvetés és csemete-ültetés útján; ez utóbbit inkább

pótlásokra alkalmazzák. A sarjerdőkben pedig a felújítás jobbára sarjadzás útján történik: a természetes felújítás hézagait nemesebb fanemek csemetéivel ültetik be. Az ártéri erdőkben a víz alatt megfulladt tuskók vagy sarjak pótlására jó magas dugványokkal ültetik be a hézagokat.

A kisbirtokos az ő kis csenderesében maga végzi, vagy cselédeivel végezteti, a községi és úrbéres erdőkben pedig a haszonélvezők végzik rendszerint az évi vágásterület kitermelését. Nagyobb erdőbirtokokon leginkább a környékbeli lakosságból telik ki az erdei munkás; csak a legritkább esetben kell idegen vidékre fordulni, legfeljebb félgyártmányok tömeges előállítása esetén. A termelési módozatokat a nép könnyen elsajátítja, kellő türelemmel eszközölt útbaigazítás mellett. A termelt faanyagoknak az erdőről a fogyasztás, vagy eladás színhelyére való kiszállítása kizárólag fuvarerővel történik. Azok az erdőtestek, melyek a nagy folyókra dűlnek, vizen szállítják a fő fafogyasztó-piaczokra faanyagaikat. Erdei vasút, vagy egyéb technikus szállító-berendezés a vármegye területén nincsen.

Az évi faterméseket, a keresletre való tekintettel és a vágásra kerülő faanyag minősége szerint dolgozzák fel. A tölgyszálerdők legfőbb terméke a műfa, mely különböző méretű rönkök alakjában kerül piaczra; termelnek még dongát és az alárendeltebb faanyagokból vasúti talpfát. A sarjerdők minőségük szerint több-kevesebb mezőgazdasági szerszámfát adnak, de legnagyobb tömegükben tűzifát. A faanyagok kelendősége igen nagy; különösen a homoki szőlők telepítésével, mind a tűzi, mint a szerszámfa ára hirtelen felszökött. Ennek oka nem csupán a karófa nagyobb kelendőségében rejlik, de főleg a trágyahiány okozta szalma-drágaságban kereshető. (1 q szalma, kint. a tanyákon, 2·80—3·20 K). Mindennemű éghető faanyag, a legvékonyabb rőzséig, illendő áron kél el. A faanyagok értékét az egyes nagyobb erdőbirtokok leírásánál fogjuk felsorolni, annál is inkább, mert azok pontos és most beszerzett adatok. E birtokokról jut eladás alá a fatömegek javarésze, tehát jobb áttekintést szolgáltatnak, mint az egész vármegye területére vonatkozó átlagos adatok.

Erdőbirtokok leírása.

A vármegye első erdőbirtokosa: *a magyar állam*, melynek bácskai erdőbirtoka 33.469·2 kat. hold, ebből erdősült 18.668·4, tisztás 2623·3, erdőhöz tartozó egyéb termékeny terület 3982·4 és terméketlen 8195·1 kat. hold (útak, Duna és egyéb vizek területe). Az erdők területéből 10.244·7 kat. hold lapályi tölgyerdő, míg 23.224·5 kat. hold jobbára ártéri, részben ármentesített, lágy lombfa-erdő. Állami erdőbirtokként a m. kir. erdőtisztek kezelése alatt áll. A gazdaság vezetését az Apatinban székelő m. kir. erdőhivatal intézi. A hivatal főnöke egy m. kir. erdőtanácsos, a középpontban van még a mellérendelt erdőrendezőség, számvevőség és pénztár, a megfelelő segédszemélyzettel. A birtok külső kezelését négy m. kir. erdőgondnokság látja el, a szükséges altiszti és védőszemélyzettel együtt. Az erdőgondnokságok székhelyei, melyeknek élén egy-egy m. kir. erdőtiszt áll, Apatin, Bezdán, Doroszló és Palánka. Az erdőgondnokságokhoz tartozó erdőbirtok területe 4.400 és 11.600 kat. hold között változik. Mint állami birtok, rendszeres gazdasági üzemterv szerint kezelendő. Az üzemtervektől eltérőleg 3156·1 kat. hold lágy lomberdőt és 6833·1 kat. hold lapályi tölgyerdőt, összesen 9989·2 kat. hald erdőterületet telepítési czélokra üzemen kívül helyeztek és tarolás után, a mezőgazdasági mívelési ágnak adták át. A fennmaradó területből 2865.03 kat. hold 100 éves vágásfordulóban szálerdő-gazdaságra van berendezve, 4840 kat. hold pedig középerdőgazdaságra olyképen, hogy a főfát (tölgy) 100 éves, az alfát (a lágy fák) 25 éves vágásforduló szerint kezelik. Végül 26.393·77 kat. holdat 25 éves vágásfordulóra berendezett sarjerdőgazdaságban kezelnek. Minthogy a birtok már régóta rendszeres kezelés alatt áll, a megkívánható korfokozatok képviselve vannak.

A *lágy lombfa erdők* kihasználási módja a tarvágás, úgy azonban, hogy a tölgyeket 80 éves korukig fenntartják. A felújítást felerészben természetes sarjadzás, felerészben dugványozás útján tervezik, de ha a tuskók az árvíz alatt megvakulnak, teljes dugványozás teljesítendő. A lágy lomberdőkből 90—95% tűzifát és 5—10% haszonfát lehet kitermelni és értékesíteni.

Átlagban az állományok 0·7 része kocsányos tölgy, 0·2 része cser, 0·1 része pedig gyertyán, szil és juhar. A korfokozatok átlagosan az egész területen 0·6, részben 70—100 évesek, 0·4 részben 1—60 évesek. A kihasználás módja tarvágás, 3—5 évi mezőgazdasági közöttes használattal, ezután makkvetés és ennek héza-

gait csemeteültetéssel pótolják ki. A tölgyerdők főhasználati fatömegének 50—60%-a épületi és műfa, 40—50%-a tűzifa; ebben 8—10% mezőgazdasági, kisebbméretű szerszámfa is bent foglaltatik. A kihasználásra kerülő fatömegek értékesítése eddig terület szerint történt, nyilvános árverésen. Az 1906-ik évben azonban már némely területet házilag termeltek ki. 1905-ben és 1906-ban eladtak 89 kat. hold keményfa-erdőt és befolyt összesen 214,102 K; holdanként átlag 2405 K. 64 f. esik. A fentemlített két év alatt eladtak 1056 kat. hold lágyfa-erdőt; összesen befolyt 428.112 korona, ebből kat. holdanként 405 K. 40 f. esik. A hulladékfa értékesítése és az előhasználati fatömegek eladása apró tételekben, bárczák útján történik. A környékbeli lakosság így olcsón jut tűzi és mezőgazdasági fához. A legeltetést és a fűhasználatot nagyobb területeken évenkénti szerződés, a kisebb terjedelmű részeken pedig bárczázás útján értékesítik.

Jelentékeny jövedelem folyik még be a mezőgazdasági közöttes használatok után is. S hogy ha még számbavesszük a kisebb mellékhasználatokat is, az erdőgazdaság évenként és holdanként való jövedelmezősége alig áll a mezőgazdasági évi hozadékok mögött. Ha egy kicsit előretekintünk, máris látjuk az óriási tölgyfa-hiányt, így a dunamenti tölgyeseknek a kiirtása nagyon közel áll a nemzeti vagyon értékének szándékos csökkentéséhez. Ezzel szemben egyedül a telepített magyarság megerősödése nyújtana némi kárpótlást, de ennek bekövetkezése még a jövő titka.

Bárczázás útján eladott erdei termékek áraiból egynéhány adatot tájékozás céljából közlünk: Tölgy műfa köbmétere 12—50 K. Tölgy-szerszámfa 8—10 K. Kemény hasábfa 3·50—5·50 K. Lágy hasábfa 1·80—2·00 K. Kemény dorongfa 2·70—3·70 K. Lágy dorongfa 1·10—1·30 K. Kemény tuskófa 1·50 K. Lágy tuskófa 0.50 K. Selejtes keményfa 2·30—2·90 K. Selejtes lágyfa köbmétere 0·70—0·90 K. Hulladékfa egy 2-fogatú kocsival 1·20 K. Tüzelő-rőzse 30 cm. kévéje 4 fill. 1 mmázsa nemes fűvessző 0·30—4·00 K.

A felújítások mikénti végrehajtásáról már föntebb lévén szó, itt még csak azt jegyezzük meg, hogy az évi felújítandó terület 580—650 kat. holdnyi határok között mozog. Felemlítendő még, hogy a pótlások foganatosítására szükséges csemeték megfelelő mennyiségben mindig készletben vannak. Az erdőhivatal kezelésében van még egy 115 kat. hold területű eperfacsemetekert és suhángiskola, melyből évente nagymennyiségű facsemetét küldenek az ország minden tájékára. Az állami gazdaság nemcsak területre első, de minden tekintetben magán viseli a tudás és lelkiismeretes kezelés bélyegét.

Kiterjedésre nézve a vármegye második erdőbirtoka *Szabadka* szab. kir. városé. Összes területe 13247 kat. hold. Ebből rendszeres, tervszerű kezelés alatt áll 10469.62 kat. hold, míg 2777.38 kat. holdat immunis szőlők telepítésére rezerváltak. Az egész terület, 40 kat. hold kivételével, feltétlen erdőtalajon — futóhomokon — álló erdő. Az erdők meglehetős nagy testekben, a városi legelőkön keresztül húzódó, ÉNy.—DK irányt követő, széles homokhátakon, terülnek el. Az 1896. évig a város saját erdőtisztjével kezeltette az erdőket, de azóta szerződéses alapon, állami kezelésbe vették át. Az erdőket kezelő m. kir. jár. erdőgondnokság a szegedi m. kir. állami erdőhivatal kerületéhez tartozik.

Az állami kezelésbe való átvétel évében 1796·38 k. h. ákáczos volt található, mely terület, egy-két vágás kivételével, mind 20—32 éves korú volt, úgy hogy az 5—20, tehát 15 évi korfokozat teljesen hiányzott. Az 5056·52 kat. hold kiterjedésű nyárasban a megkívánható korfokok megvoltak; a hátralévő területből 2920·52 kat. hold tisztás volt, 696·20 kat. hold pedig erdőhöz tartozó egyéb terület. Az ákáczosok mind jó karban vannak, de bizony a nyárerdők, egy-két jobb csoport kivételével, tizedekben alig kifejezhető záródású, elvénült, csúcsszáraz, pusztuló erdőroncsok. A birtokot, 30 éves vágásforduló alapúl vétele mellett, 1904-ben újból sarjerdő-gazdaságra rendezték be. A gazdaság főczélja: az elvénült nyárosoknak, melyek úgyis növedék-veszteséggel állanak, a mellettük elterülő tisztásokkal egyidejűleg való sürgős beerdősítése, hogy ezzel a talajt hasznothajtóvá tegyék. Az állami kezelés, a viszonyok engedte módon, iparkodott e feladatának megfelelni, mert 1896 óta mostanáig 4154·28 kat. hold új erdőt telepített mesterséges úton, csemeteültetéssel, úgy hogy a város ez idő szerint 5950 kat. hold ákáczerdővel rendelkezik.

Az erdősítés két évi mezőgazdasági közöttes használat útján eszközölt talajelőkészítés után történik, 2—2 méteres kötelékekben, csemete-ültetés útján,

melynek hezagait a második és harmadik évben erőteljes csemetékkel pótolják. A magasabb fekvésű homokot ákácz, az alacsonyabbat nyár, nyir és fűz-félékkel, a humozus barnás laposokat kocsányos tölgy, szil és amerikai kőris-csemetékkel, míg a sovány kifúvásokat feketefenyő-csemetével erdősítik. Nagy átlagban az elegyarány: 80% ákácz, 10% nyár, fűz és nyir, 4% tölgy, szil stb., 6% fekete fenyő. Az erdősítést követő két évben a sorközöket még kapás növények termesztésére használjak, de évenként két ízben a csemetesorokat is megmívelik. Az erdősítés normális időkben kitűnően sikerül, de olyan száraz években, mint a milyenek 1905 óta uralkodnak, sikerrel dicsekedni nem lehet. Ez idő szerint évenként mintegy 400 kat. hold erdőt telepítenek újból mesterséges úton, az ott mívelés alatt álló, 15 kat. hold kiterjedésű kertekben nevelt csemetékkel. A kert fenntartására és erdősítésére szolgáló költség évenként átlag 14,000 K.

A kormányhatóságilag jóváhagyott gazdasági tervek értelmében évenként mintegy 75 kat. hold ákáczos és 200—280 kat. hold nyáras kerül kihasználás alá. A vágások a szó szoros értelmében teljesen házi kezelésben vannak. A favágást, valamint a termelt anyagok szállítását az ottani lakosok eszközlik. Az értékesebb faválasztékokat a város szélén lévő két városi faraktárba szállítják be, míg a rőzse és az egyéb, kevésbbé értékes faanyag, az erdei rakodókon vár vevőre. Az eladás a tűzifánál erdei ölenként (4 m³) való nyilvános árverés útján történik; a szerszámfa szabott árak szerint, szabad kézből. A rőzse 250 kévés kazlakban. Hasított szőlőkarókat egy vagy félezrenként bocsátanak árúba. A termelési és egyéb költségeket, a m. kir. erdőgondnokság utalványozására, a városi pénztár fizeti. Az 1908. évben elért árak a következők: Ákácz-szerszámfa 10 cm. középátmérőtől felfelé és szép egyenes rudak 6 cm-től, kéreggel mérve köbméterenként 30 K, ákáczhasáb köbméterenként 10 K. 30 f, nyárhasáb 3 K 50 f, ákáczdorong 7 K 65 f, nyárdorong 3 K 25 f, ákáczágfa 5 K 71 f, nyárágfa 2 K 37 f, ákáczrőzse kévénként 8·5 fillér, nyárrőzse 6·2 fillér; 1000 drb. 180 cm-es hasított, hegyezett ákáczszőlőkaró 70 K.

1908-*ban raktáron volt:* 4880 m³ keménytűzifa, 14,673 m³ lágy tűzifa, 237.960 kéve rőzse 866·8 m³ ákáczszerszámfa, mely összesen 13287 drbot tartalmazott.

Mint látjuk, a város, mint tulajdonos, nagy anyagi áldozattal iparkodik helyrepótolni a mulasztást és megfeszített szorgalommal teszi jövedelmezővé a parlagon heverő kopár homokbuczkákat. Mint a fentebbi egységárakból látható, a fáradozás nem épen jutalom nélküli, mert tisztán az ákáczos állományokat véve számításba — annak ellenére, hogy a középső korfokozat, mely tömeges előhasználati fatömeget ád, hiányzik — mégis holdanként és évenként átlag 11 kor. a tiszta jövedelem.

Az apatini állami erdők részletes leírásában az ártéri lágy lombfaerdőkről és a lapályi tölgyesekről nyújtottunk képet, míg a szabadkai erdőknél a futóhomoki gazdálkodást kívántuk szemlélhetővé tenni. Így a vármegyei erdők három tipusa szemünk előtt áll, tehát a többi apróbb gazdasággal részletesen nem foglalkozunk, csupán tipusok szerint csoportosítjuk őket.

Kisszállás és Jánoshalmi uradalom. 7161 kat. hold. Futóhomoki tipus, egyes tölgyesoportokkal. A vágásforduló 30 éves. Évi termelés 2000 m³ ákácz és 4—5000 m³ nyárfa. Szerszámfa ára m³-ként 20 K, ákácz tűzifa m³-ként 7—8 K, nyár m³-ként 4 K. Évi mesterséges erdősítés 40 kat. hold, ákáczcsemetékkel.

Futaki uradalom. 2645 kat. hold lapályi tölgyes. 70% kocsányos tölgy, 25% cser, 5% szil, 120 éves vágásforduló mellett évi vágástér 22 kat. hold, átlagos hozam kat. holdanként 31 m³ műfa, 148 m³ tűzifa. Fogyasztás Futakon és vidékén. A kemény műfa m³-e 16—36 K kemény tűzifa m³-e 5—7 K. A felújitás szlavóniai tölgymakkvetés útján történik, még pedig 3—6 évi vágástér egyszerre, mert a fő-vad-állomány miatt a felújítás csakis sodronykerítés védelme mellett sikerül. 972³ kat. hold ártéri erdő. Fanemei fűz és nyár, 30 éves vágásfordulóval. Évi hozam-terület 32 hold. Átlagos hozama holdanként 6 m³ lágy szerszámfa és 128 m³ tűzifa. A lágy szerszámfa ára m³-ként 8 K. Puha tűzifa m³-ként 3—4 K. A galy és tuskófát saját szükségletre használják fel (4000 m³ és 150 m³ szerszámfa). A felújítás sarjak útján történik, a hézagokat dugványozással pótolják.

A kalocsai érsekség erdőbirtoka. Bácsban 6190·01 kat. hold, állománya 70% kőris, 30% szil, 50 éves vágásfordulóra berendezett keményfa sarjerdő. Kéles pusztán 951·26 kat. hold. kötöttebb talajú homoki erdő, faállománya

12% ákáez, 88% nyár, Józsefházi pusztán 1518·60 kat. hold, állománya 91% ákáez, 9% nyár, a két utóbbi birtok 30 éves vágásfordulóra berendezett, homoki sarjerdő. A kalocsai érseki erdőket a Kalocsán székelő érseki erdőhivatal kezeli, a bácsbodrogi és pestvármegyei erdőket az erdőmesteren kívül, 4 szakképzett erdőtiszt kezeli, a megfelelő számú és képzettségű védszemélyzettel.

A karlóczai patriárka erdőbirtoka. 825·88 kat. hold, állománya fűz, nyár, szil. 30 éves vágásfordulóra berendezett sarjerdő.

Az 1898. évi XIX. t.-ez. alapján a vármegye területén lévő *községi, úrbéres, közbirtokossági* és kisebb egyházi erdők, valamint Újvidék, Baja és Zenta város erdői, állami kezelés alatt állanak. Az újvidéki m. kir. állami erdőhivatal ellenőrzése alatt a kezelést az újvidéki m. kir. áll. erdőgondnokság teljesíti, a megfelelő védszemélyzettel.

Újvidék szab. kir. város erdői : 1) 386·08 kat. hold tölgy, szil, kőris szálerdő, 80 éves vágásfordulóval. 2) 428·26 kat. hold tölgy, szil, kőris-sarjerdő, 20 éves vágásfordulóval. 3) 301·30 kat. hold fűz, nyár-sarjerdő, 20 éves vágásfordulóval. 4) 12·03 kat. hold epres, szálalás alatt. 5) 12·43 kat. hold nemes fűztelepe, egyéves metszés alatt.

Baja város 12 kat. holdas futóhomoki ákáczosa, 6 éves vágásfordulóval.

Zenta város 544·20 kat. holdas, áradmánytalaji erdeje, 80 éves szálerdő üzemben.

Magyarkanizsa város 358·47 kat. holdas erdeje, állománya tölgy, kőris, fűz és nyár, 80 éves szálerdő üzemben. 141·53 kat. hold fűzese, 4 éves nyesőüzemben.

Ada község 108·4 kat. holdas erdeje, tölgy, fűz nyár, 60 éves szálerdőüzem.

Mohol község 206·2 kat. holdas fűz és nyár erdeje, 40 éves szálerdőüzem.

Bácsszentiván közbirtokosságának kocsányos tölgyerdeje, 80 éves szálerdő üzemben.

A többi, állami kezelés alatt álló, kisebb területű községi és egyházi birtokok mind jelentéktelen területek és alacsony, jobbára 20 éves vágásfordulóra vannak berendezve. Minthogy fatermésük még a tulajdonosok faszükségletét sem elégíti ki, egyenként fel sem soroljuk őket. Terület szerint pedig a birtokviszonyoknál már előfordultak. Mivel a magántulajdonban lévő kisebb erdőknek erdőgazdasági jelentősége szintén alárendeltebb szerepet játszik, bővebben itt nem foglalkozunk velük.

VADÁSZAT.

Bácska vadászterülete.

Indúl a kék Duna nyugat felől és Magyarország szíve táján lekanyarodik délnek, Szlavoniáig, úgy fordúl megint kelet felé, hogy az egész útvonala olyan, mint egy nagy kérdőjel. Indúl a szőke Tisza kelet felől és Magyarország közepe táján szintén lekanyarodik délnek; fut, a míg csak Titelnél bele nem szalad a vén Duna torkába. A két nagy hullámágy között, Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye és Csongrád vármegye alatt, a mi rónaság terül, az a *Bácska*.

A nagy magyar Alföld déli félszigete, a melynek a testét három felől mossa Duna—Tisza vize.

A mi közbül esik, az a végtelen síkság; a határtalan messzeségbe elfutó rónaság; a mely, mintha rohanvást sietne a szem előtt az ég határáig, a hol a földi színkeverékek összefolynak a mennyországi kék mezőségekkel.

Ez a tipikus magyar Alföld, a melynek még az erdőségei is nyiltak; hisz sehol sem emelkedik közülök komor hegy, a mely gátat vetne a szabad tekintet elé.

Eldorádó volt itt valaha annak a számára, a ki puskával a kezében rótta végig az alföldi tájakat.

A vadászat hanyatlása.

Valaha! . . . Milyen szomorú szó. Benne van a nagyéletű múlt, a minek immár csak az emléke a miénk. Ez a „múlt" a vadászembernek akkor kínálta itt legszebb örömeit, a mikor még megvoltak a Bácskának is azok a vizei és mocsarai, a melyek kifogyhatatlanúl ontották magukból a vízi és mocsári vad töméntelenséget.

Ennek már vége van mindörökre; a minthogy az ország más vidékein is csak az emlékezet őrzi annak a nagyszerű, csudás világnak a képét, a mi a vizek és mocsarak melegvérű lakóit annyira vonzotta.

A czivilizáczió elmúlásra ítélte ezt a világot. A vizek, mocsarak, erek, székes tóságok mind eltűnnek. A sokszor járhatatlanúl vadjellegű térségekből alig-alig maradt helyenként mutató. A lecsapoló mérnök nyomán dolgozni kezd az eke; a költöző madár egyik esztendőről a másikra új alakulást talál. A ki csupán a mát ösmeri meg, az a tegnapot még csak nem is sejti. Pedig a ma a tegnap szülötte. De a fiú itt nem üt az apjára.

Úgy vagyok a Bácska vadászatával, mint mikor a hajlott korú ember az ő egykori szerelmének a leányát nézegeti. Bizony a „mama" jut róla eszébe. Ha szép is a leányzó: úgy emlegeti a mamáját, mint a ki sokkal szebb volt.

Hálátlanság és igazságtalanság volna sívár feledésnek adnunk martalékúl a régi szépségeket, holott annyit gyönyörködtünk bennök és annyi élvezetben volt részünk általuk.

A ki Magyarország sík vidékei vadászatáról beszél, még akkor is méltán küld egy-egy sóhajtást a múlt után, ha a jelen, úgy a hogy, bírja is az elveszett Paradicsomért kárpótolni. Mert a régi Magyarország vadászata, éppen az ország szívében, a nagy Alföld rónáin, *főképen* vízi és mocsári vadászat volt. A hol víz volt, (pedig majdnem mindenütt volt, vagy legalább is nem kellett valami messze menni, hogy vízi és mocsári vadászatra nyíljék alkalom,) ott mindenütt a legérdekesebb változatossága akadt a vadász-szórakozásnak. A Bácskában is sok volt a kisebb-nagyobb mocsár és tóság; a mindenféle ér, a mi helyenként kiszélesedett és egy pár száz lépésnyire a parttól mindenütt nagyszerű zsombikost alkotott.

A régi magyar vadászok néha napokig tartó olyan vadászatokon vettek részt, a melyek egy-egy ilyen ér mentén vonúltak, egyik vízről másikra terjedtek, és biztos, jó mulatságot kínáltak.

Szárazföldi vadak téli védelme.

Szárazföldi vadja bizony nem valami sok lehetett a nagyon is fedetlen sík Alföldnek. Néhány évtizeddel ezelőtt még csak kivételesen lehetett az országban olyan területekre akadni, a hol az állandó vadat rendszeresen, okszerűen, megfelelő tanúlmány alapján és egyszersmind eredményesen is óvták, tenyésztették. A nagyúri birtokok fáczánosait leszámítva, a kezünk ujjain elszámlálhattuk volna a valósággal védett és gondozott területeket. Az állandó vaddal azért nem törődtek, mert hisz az úgy sem mehet el tőlünk, itt lévén a hazája. A költöző vagy vándorvaddal pedig azért nem, mert az meg úgysem a mienk s ma itt lehet, holnap ott.

A fáczánosok gondozásával jóformán minden efféle tevékenység teljesen kimerült ; s már az is nagydolog-számba ment, ha valahol néhány pár foglyot fcgtak el őszszel, hogy a zord tél vadpusztító fagya, hava ne írthassa ki az egész állományt. De hogy a kint maradt vadat etetni kellene, hogy ott, a hol nagyon is védetlen a terület, a búvó vad számára bokros helyeket, remízeket, gazosokat kellene hagyni s annak a környékén a ragadozót folyvást írtani kötelesség volna : arra bizony a századik vadászember, ha gondolt.

Pedig például az olyan nagyon is nyilt vidéken, a minő a Bácska rónasága, mi mentheti meg a téli kopárságban mindenütt szem elé kerűlhető állandó vadat, mint ha legalább mesterségesen biztosítunk számára valami menedéket ? A míg voltak nádasok, zsombikosok : egy kicsit könnyebb lehetett ; mert az ilyen terep sok védelmet kínál ; ámbár másrészt a ragadozót is vonzza ; hisz az ilyen helyeken búvik meg a róka a legszívesebben ; sőt az orvmadarak is ide kívánkoznak; tudják, hogy zsákmányt az ilyen búvók környékén találnak leghamarabb.

Vízi vadászat.

A vízi vad volt persze a legbiztosabb zsákmány, már azért is, mert másféle édes-kevés akadt. A fedezetet alig kínáló széles lapályon nem igen bírt megmaradni a fogoly, s akárhány község határában mutatónak sem akadt belőle. Az agyonüldözött nyúlnak sem volt jobb dolga. Azt meg a világon minden örökké üldözi amúgy is, kezdve az agarásztól, végig a lesipuskáson, az utolsó kóbor kuvaszig.

Ellenben a míg megvoltak a remek víziterületek, addig volt vízi vad bőven : szinte dúsgazdagon. Hisz a vízivadat annyira a senkiének tartotta mindenki, hogy jóformán még szünete sem igen volt üldözésének.

A mint elkezdődött a tavaszi ruczázás a megdagadt vizeken : tartott az egész esztendőben, a míg csak a fagy meg nem szüntette. Mindössze a május és a június első fele volt olyan a milyen kíméleti idő ; de már Péter-Pál táján mozgott az új költésű vad s arra rögtön vadászni kezdtek, a mint csak lehetett. Attól kezdve pedig a sok mocsár, nádas, nedves ér mind megélénkűlt, s az őszi vízi vadászatok felértek a leggazdagabb, legváltozatosabb e nemű mulatsággal.

Kócsag-vadászatok.

Soha nem feledhető gyönyörű emlékeimet szeretettel s gyöngéden ápolom máig is, a mikor jó *Ambrozovics* Gyulával, hű, de akkor már kissé fáradt vadásztársammal a *szontai* mocsarakat jártuk, a hol otthon volt még a hófehér kócsag is, és a hol a halásznép fiai voltak a kalauzaink. Hosszú vadászéletem egyik legszebb napját, vagy inkább mondhatnám hajnalát éltem ott át, a mikor a csillagot fürdető vízen siklott a csónakom sötét nádtömbök között, s a derengő szürkület kezdetén majd leverte a kalapomat a sok vadrucza, a mely hol lecsapott elém falkástul a vízre, hol az evezőcsapásoktól megriadva kelt fel a rigyásokról, hogy elmenekűljön a közeledő veszedelem elől.

Hajnalodott s mire az első rózsaszínű sugár végigsuhant a vízen, nekünk már messze bent kellett lennünk a nádasban. Odavártuk a hazatérő tündérmadarakat, a melyek szűzfehéren úsznak a magasban és óvatosan jönnek, lassan ereszkednek ; lenge szárnyalással közelednek, de e közben minden legkisebb gyanúsat észrevesznek s arra rögtön eltérűlnek ; soha viszontnemlátásra elkerülik a leskelődő vadászt . . .

Hajh, milyen izgató gyönyöröket kínált az ilyen hajnal a bácskai vizeken ! S azután, a mikor végre feltünedezett a hófehér madárköntös, ott, a messzeségben, és jött-jött, káprázó szemünk türelmetlenségének kivárhatatlan lassúsággal ! Egyszer csak megpillantottam az érkező, egymás nyomán vonuló kis csapat

csőrlapátjait, kanalait, a mik elárulták, hogy iszen ezek nem kócsagok, csak épp olyan fehér kanalas gémek! — Minő csalódás volt az!

Azután elmentünk az *apatini* vizekre, a hol a sűrű nádasban még szarvas is tanyázott, s azt onnan valamikor kopókkal hajtották puskacső elé. Ott volt a nádas belsőségeiben az a kerek nagy zsombékos, a hol a mocsári sneffek laktak; de hogy odajuthassunk, derékig kellett a sarat gázolnunk egy hosszú, elromlott gáton végig.

Sneff-vadászatok.

És a *mosorini* remek mocsarak, a hol *Mihajlovits* Kornéllal szedtük aggatóra a mocsári sneffeket; a hol a mocsár szélén széles barna szalag húzódott végig, mintha körülfonta volna a zöld zsombikot; az a barnaság pedig mind ezernyi ezer pihenő vízi vad volt; temérdek vadrucza, megszámlálhatatlan szélkiáltóval tarkítva; a gázlóknak olyan tömegei, hogy az első lövés után elsötétült az ég és a kavargó rajok röpködésétől szinte süvöltő hangzavar támadt a levegőben.

Innen kerültünk *Kovilon* (ma Alsókabol) keresztűl a *titeli* mocsarakra; a régiekre, a melyek vadbőség dolgában felülmúltak minden képzeletet.

Ahhoz még hasonlíthatót sem tapasztaltam, mint a mit Mosorinból Kovilra menet, egy szeptemberi hajnalon, a mikor a reggel a *Belo-blato* környékén talált bennünket.

Szekérrel koczogtunk egy hajlásos tarló mellett s tőlünk jobbra már a széles mocsár terült. Egyszer csak nagy ropogásra riadtam föl félszendergésemből. Egy órási falka seregély-féle kelt föl a tarlóról s beváltott a nádas felé, a mocsár szívébe. Csakhamar ismétlődött a ropogás és megint az előbbi képet láttam. Álmosságom hirtelen elmúlt; szemmeresztve figyeltem. Az új csapat madárban azután megösmertem a mocsári sneffek seregét. Nincs az a seregély-fajta, a mely olyan ezredet számlálhatna. Mondhatom, hogy szinte szédűltem a gyönyörűségtől, a minőt azóta sem volt alkalmam érezni.

Ma már a régi jó világnak bizony vége van. A bácskai mocsarakat is lecsapolták s a titeli vizek sehol sincsenek, csak emlékük maradt. Azok közűl a víziterületek közűl, a hol én valaha otthon voltam, alig van már. De megvan még a *Ludastó*, Szabadka tájékán, és a híres *Palicsi-tó* is, a szárcsák házája, a hol épp oly szép és dús szárcsavadászatok vannak tavaszszal, mint akár a fehérvármegyei velenczei tavon.

Csónakos vadászat.

A „Ludas" hosszúkás területén, a nádszegte rigyások között, gyönyörűség volt a csónakos vadászat, a mikor a nagy tőkeruczák zajos csobogással keltek fel a lopódzó csónak előtt s azután a jó lövésre megint csak visszacsestek, nagyot locscsantak a langyos vizen.

Ma a régiekből jobbára csak mutatóban van még valami; ilyen a *Kígyós-ér*, a mely a Ferencz-csatornába ömlik; azután a *Mosztonga*, a mely Bácsordasnál malmot is hajt; néhol tavat is alkot; továbbá a *Kőrös-ér*, Martonos és Ókanizsa között, a mely nyáron többnyire száraz, de tavaszi olvadáskor megtelik s folydogál. Megvan még a *Csikér*, a mely Szabadka határában ered s Péterrévénél a Tiszába folyik; meg a *Bács-ér*, a régi Krivája Bara, a mely a vármegye legnagyobb patakja. Pacsérnál kezdődik s azután a Tiszáig meg sem áll; néhol ez is hajt malmot.

Persze, ezek már csak időszakilag hozzák vissza a vízivadászat jó alkalmát, de távolról sem úgy, mint a híres időkben, a mikor a vízimadár minden fajtáját találhatta az ember a kiterjedt nagy mocsarakon, a melyeken a legkülönbözőbb fajtákat szedhette össze a vadász, aránylag kevés fáradsággal.

Az én időmben még megvolt a híres *Stehringer* is, a titelvidéki pákászvadász, a ki valamikor Rudolf trónörököst is kalauzolta azon a vidéken s a ki vezetőnek páratlan volt. Méltó utóda nem is akadt. Hisz a vizek s mocsarak már akkoriban úgyszólván napról-napra fogytak, kevesbedtek.

A vadak üldöztetése.

A mint a rónaságról eltűnt a nádas meg a zsombik: következett a puszta nagy csöndje után a kitelepülés növekvő elevensége, a mi megváltoztatja a külső világ arczát.

A Bácska területe maga a Kánaán, a mely ontja a kenyér kincsét; népe tehát átlagban jó móddal él; úgyannyira mindene megvan az anyaföldtől, hogy még a kultúrát se nagyon erőlteti, nem igen sürgeti. A küzdő ember, a ki a fukar természettel örökös harczban áll, hogy tőle a maga számára valamit kierőszakoljon: itt bizony ismeretlen. A földmíves elvetett magja bizonyosan kikél s dúsan fizet a nyári aratás. Az egyre sokasodó nép számára mind szűkebbekké

válnak a megtelt községek, a melyeken túlterjeszkedni a föld nagy értéke miatt lehetetlen; mit tehet hát a nép? kitelepszik a gombamódra szaporodó „szállásokra", ott rak fészket.

A Bácska a „szállások" hazája; éppúgy, a hogy Szeged környéke és általában az Alföld felsőbb részei a „tanyáké"; (ámbár Pest vármegye Kiskúnsága is „szállással" van tele; Fülöpszállás, Szabadszállás pláne az egész községére is kiterjeszti a nevét;) s a hogy a Dunán túl pedig az ilyen külsőséget pusztának nevezik.

Az ilyen „szállás" környékén azután vége a régi csendnek. Kivált, ha szomszédság is csakhamar kerül s új szállás épűl, a hol szintén állandó az ember. Az emberrel együtt jár a házi állatok minden fajtája; közöttük természetesen a kutya meg a macska. Amaz könnyen kóborlóvá válik a szabadban, emez meg úgy eltűnik tavaszszal, hogy csak a késő ősz veti haza, a mikor már jobb a tűzhely melege, mint a széljárta sivár mező, a hol le van tarolva minden s nincs többé jó búvóhely a rablásból élő kalandorok számára.

Hogy legyen *vad* ilyen területen, a hol nincs és nem is lehet nyugalma? A hol minden üldözi, még pedig folytonosan? A hol a szállás körül kódorgó gyereknép örökké vadászik rá; keresi a kis nyulat s a madárfészket, a mi ha véletlenül fogolyfészek, fürjfészek: annál nagyobb az öröm?!

Ha nyúl ugrik fel, azt rögtön űzőbe veszi a szállás házőrzője, s egyik a másiknak adja át a hajszás mulatságot, a míg a szegény tapsifüles be nem adja a kulcsot, vagy úgy elfut, hogy vissza sem igen talál többet.

A nyúl a síma, nyílt bácskai térségnek jóformán egyetlen állandó négylábú vadja, a mire azután minden húsevőnek fáj a foga. Kezdve az agarásztól, végig a lesipuskásig, s beszámítva a rókát, sőt akár a kósza ragadozó madarakat is. A nyúl annál inkább okozója a közizgalomnak, minél ritkább. S akárhány község határában már a ritkánál is ritkább. Jól emlékszem rá, hogy egész nap vadásztam Rigyicza (Regőcze) környékén, s egyetlen egy nyulat láttam; fogolycsapatot sem találtunk többet egynél.

A miből sok ellenben, sőt igen sok volt, az a kis vándortyúkocska, a fürj. Fürjezés.

A bácskai fürjezés híres, még pedig messze földön. Kivált a délnek vonulás idejében szokott temérdek lenni megyeszerte. Stanisicson (Őrszállás) és Csonoplyán magam is részesűltem benne. Augusztus folyamán némely esztendőben egy pár óra alatt száz fürjet könnyen lőhet ott a jó lövő. Körülbelül Szent István napja táján éri el tetőfokát a fürjezés kellemes mulatsága s azután eltart még úgy szeptember tizedikéig; de már Kisasszonynapja táján jóformán végét járja. A főszezon az augusztus, és ha olyankor úgy alkonyattájt végigsétál az ember valamely búzatarlón: egyik fürj a másik után pirtyegve száll fel előtte, gyakran olyan területen is, a hol a tarló szinte le van borotválva, oly alacsony rajta a búzaszalma. A mint a nap heve kissé enyhül, előjönnek a fürjecskék az erek sásas búvóiból, a mesgyék gazosából, a kukoriczatáblákból, a krumpliföldekről s mind kügyekeznek a tarlókra, vagy a kölestáblák széleire, a muharosokba, ott dőzsölnek, lakmároznak. Jó vizslával a legnagyobb kényelemmel szedhet össze a vadász néhány tuczatot közülök. Sajnos, a szezon elég rövid, s azután — egy kissé egyhangú biz' az; hisz a fürjvadászat minden vadászat között mégis csak a legkevésbé kínál változatosságot.

Állandó síksági szárnyas vadja a Bácskának a túzok; ez a hatalmas, szép alföldi szárnyas, a mely csak a szabad térségeken érzi jól magát. Ott, a hol messzire ellát az őrkakas, és biztosítja a csapatot a meglepetéstől. A nagy rónák ez óvatos daliája még legkönnyebben megközelíthető áprilisban, a dürgés idején, a mikor a pulykakakasnál jóval nagyobb legények egynémely nekik erre a czélra kedves területen összegyülekeznek s tizenöten-húszan is versengnek abban, hogy ki sátoroz jobban-szebben; ki a csinosabb kérő közülök, a ki asszonyszívet hódíthat. Ilyenkor a szekeret önfeledten várják be annyira, hogy szinte egészen közelről figyelheti őket az ember; értem: annyiról, a mennyiről igen jól lehetne őket söréttel is lőni. Persze tavaszszal ezt nemcsak a törvény, hanem a vadászbecsület is tiltja. Augusztus közepéig békességök lehet. Túzok-vadászat.

Mint jóformán az Alföldön mindenütt, a hol vízre járhat, úgy a Bácskában is otthonos a maga idejében — tavaszszal és őszszel — a vándor vadlúd, a mely seregestűl lepi el a vetést, s enyhe télen néha kihúzza nálunk a nehéz téli hónapokat is, de költeni a messze éjszaki tundrákra vonúl. A nagy szürke lúd, az Vadlúd-vadászat.

úgynevezett tőkés, mely a vadludak közül egyetlen nálunk költő fajta, a régi csöndes, nagy mocsarak nádasaiban és magas zsombikosában mindenütt otthon volt. Ma már aczélos búza terem a tőkelúd hajdani fészkelő helyén. Elvétve ha akad belőle néhány pár valahol, a hol kevésbé zaklatják.

Rókavadászat.

A nádasokban valaha sok volt a vörös hóhérfajzat, a róka, a mely sokkal jobb búvót talált a mocsárvilág útvesztőiben, mint bármely sűrű erdő esalitosában. Az erdőből kizaklathatta a hajtó, vagy a jó kopó; innen ellenben fittyet hányhatott ökelme minden üldözésnek; hisz a süppedő iszap apró zsombikszigetein senki sem üldözhette; még a jó kopó is meddő erőlködéssel kergette a nyomát, ha ráakadt; hisz a nád között, kivált az egymás hátára nőtt torzsokszövedék alagútjain, játszva menekült előle a sokkal könnyebben elcsúszó bestia.

A bácskai nádas-erekből nem kis mesterség volt kiszorítani a ravasz komát, a mely megszokta a kopócsaholást is és csak bújkált a hajtóebek előtt. Hanem azért annak is volt módja, hogy kifogjon rajta a vadászfurfang. Ha nem volt tulságosan széles a nádszalag, a mely az ér medrére borúlt: kötelet húztak át rajta s a kötélre apró csörgőket, csengőket, fehér rongyczafatokat kötöttek, azután keresztben tartva az így ellátott kötelet, lassan haladt vele kétoldalt két begyakorlott ember. A kötél súrolta a nádast, lefektette, átcsúszott rajta, és e közben folyvást csilingelt-zörgött a sok csörgő, csengő, kolomp. A róka ennek a zenekarnak a közeledését nem bírta ki, a nád zúgása, hajlongása azt gyaníttatta vele, hogy bent vannak üldözői; néha a libegő rongyokat is megpillanthatta; menekült is ész nélkül, vakon, a nyiladékok táján leskelődő puskások felé. Azok gondoskodtak számára az utolsó kenetről.

Négylábú ragadozók.

Más számottevő négylábú ragadozója a Bácskának már régesrégóta nincsen. Farkasra még a legöregebb nagyapák sem emlékeznek ott; hacsak a befagyott Duna jegén Szlavoniából át nem sétált nagy ritkaságképen valami elszánt pusztázó ordas; de az is régen lehetett már. Sakál, úgy mondják, szintén volt valamikor a nádasokban, de hogy a maiak közül látott volna valaki ilyen „nádi farkast", arról nincs adatunk. Mellesleg mondva, az igazi nádi farkas nem is sakál volna, hanem a nádasban állandóan lakó valóságos farkas, a mely termetre kisebb, mint az erdei, kivált pedig a hegyvidéki farkas. Az ilyen pusztai farkas sokkal is jobban hasonlított a kutyához, mint erdei rokona, a melynek a farkastipusa rögtön szembetűnik. Emez — már mint a hegyvidéki erdei farkas — az „ordas", amaz — a nádi — csak a „csikasz". A Bácskát egyik sem háborgatja.

Holmi apró tolvajról, menyétről, görényről, elvétve talán nyestről, nem érdemes beszélni vadászat szempontjából. Ezeket a vadőrök pusztítják, tőrrel vagy csapdával, esetleg méreggel is.

Szárnyas ragadozók.

Hanem a szárnyas haramiák megjelennek ma is régi dicsőségük területén. Például egy-egy nagy halászsas, a remek albicilla, a mely a nádasok környékén oly szivesen kalandozik, s a rónák világát általában híven kedveli. A hírhedt báránysas, „a ki" minden magyar sas között a legnagyobb, s hófehér farkának a díszével legszebb is egyszersmind. Akkora ereje van, hogy a bárányt is elbírja, innen kapta nevét az alföldi pásztornéptől. Mutatkozik a rónán a foltos vállú királysas is, a legbátrabb minden sasféle között. Termetre bár kisebb amannál, de ha párbajt vívnak odafent a kék levegőtengeren: mindig ő a győztes. A nagytestű albicilla ilyenkor elárulja, hogy valamivel mégis alattuk van a legnemesebbeknek. A szíve kisebb, mint amazoké. Megkülönbözteti a legtisztább kékvérűektől az a fogyatkozása is, hogy a csűdje meztelen, holott minden más sasé végig tollas. Míg a nádasok megvoltak, élénk volt felettük a levegő a réti héjják kóborló kalandozásaitól; ezek voltak a vízen vagy zsombikokon gyanútlanul pihenő vízi vad rémei.

A vadász gyakran kaphatja őket jó lövésre ma is, s egy-egy ilyen rablónak illő jutalmazása néhány szem söréttel ugyancsak kellemes változatosságot hoz a néha úrrá váló egyhangúságba.

Az Alföld más szárnyas rablói sem ritkák a bácskai rónán, sem pedig az erdőségek táján. A sólymok minden fajtája megjelenik néha; a héjja, a karvaly, a kánya, a vércse, az ölyv, mind elég közönséges. Vadásznak megannyi ok az érdeklődésre.

A mik lassanként elfogynak, eltűnnek: azok a széptollú gémek, a melyekre a „ráró" vadászgatott valamikor. A ráró az igazi halászsas, a „pandion." A hol

gém-tanya volt, ott a közelségből ő sem hiányzott; hisz olyan könnyen, mint ott, sehonnan sem vehetett véradót.

A kócsag eltünt; a darut csak elvétve hallani, a mint a bárányfelhők régiójában krúgat; a szürke gém nem leli jó helyét; csak a vörös gém ácsorog a pocséták szélén s lesi az idő múlását, unatkozva. Pedig mily változatos élénkség volt az elnémúlt tájakon egykor; a mikor még kára-katna (kormorán) és selyemgém tarkította a nádas zöldjét feketével-fehérrel.

Hát az erdők? a bácskai erdők?! . . .

Azoknak általában szelid a jellegök. Vadászat szempontjából nem is valami nagyon érdekesek. A mozgás bennök kényelemhez szokott vadásznak való; hisz legfeljebb egy-egy sűrűségen kell átvergődnünk, ha éppen kedvünk tartja. De kapaszkodó, hágó, nehéz járású hely, már a mit a hegyvidéki vadász is elösmerne annak: sehol sincsen bennök. Erdei vadászat.

Egynémelyikében elég jó nagyvad-állomány van. Az *apatini*, a *bezdáni*, a *doroszlói*, a *monostorszegi* erdőkben nemcsak egy erős szarvasbika kerül cső elé; de a hol szarvas nincs is, legalább őz mindenütt akad, s elég jól is tenyészik az úgynevezett lágy erdőkben, a melyek faállománya főképen nyár, fűz, akácz és tölgy. Vaddisznó is van ezekben az erdőkben s egynémely jobb esztendőben, a mely a szaporodásnak kedvez, a bácskai vadászok a sörtevadból is kivehetik a részöket.

A palánkai erdőgondnoksághoz tartozó *Cséb* és *Futtak* épp oly számottevő terület, mint a kalocsai érsekség bácsi erdősége, a mely szintén dicsekszik nagy vadállománynyal.

Gróf *Chotek* futtaki vadaskertje és gróf *Széchenyi* Emil vajszkai területe, különösen figyelemreméltó.

A *palánkai*, *palonai*, *butykováczi* területek sok élvezetet szerezhetnek a nem túlságosan nagy igényű vadásznak, a ki a butykováczi ártéren, (a mi körülbelül kétezer hold) még vízi vadászatra is jó alkalmat talál a maga idejében.

A Bácska vadászélete meglehetősen élénk, legalább ott, a hol van mire vadászni. Ezt bizony a parasztkézen levő községi területekről nem lehet mondani, Vadászélet.

A nedves aljú erdőkben valamikor igen sok erdei sneffet lőttek, mind tavaszszal, mind őszszel, a sneffvonulás idején. Állandó kisvad a bácskai erdőkben csak mérsékelt számmal van.

Híresek voltak régebben a titeli fennsík oldalán lefolyt rókahajtások, a mikor is a vörös frakkos hóhérnak minden furfangos menekülési fortélyát megfigyelhette a vadász, a ki az aljban állott, a honnan a partot végig beláthatta.

Mai napság a Bácska vadászatának, a régi vízi területek eltűntével, különösebb érdekessége nincsen. De azért az a nagy vadásztársaság, a mely Zombortól Vajszkáig ura minden vadnak: ha mást tán nem is mindig egyforma sikerrel, de az utolsó hajtást — pohárral a kézben, — föltétlenül pompásan rendezi.

A vadász, a ki egész nap szívvel-lélekkel fárad, rá is szolgál erre a bizonyos sikerrel kecsegtető jutalomra, a mi maga megéri, hogy izzadságban fürödjék érte az ember; hisz csak így lehet tökéletes a gyönyörűsége, a mikor a telt poharat az ajkához emeli.

IPAR, KERESKEDELEM, HITELÜGY, KÖZLEKEDÉSÜGY.

Az ipar története.

Bács-Bodrog vármegyében az ipar története a tatárjárás után veszi kezdetét. A kipusztult vármegyét IV. Béla nagy részben újra telepítette és a városokat külön szabadalmakkal ruházta föl. Az Anjou királyok pedig, a hatalmaskodó főurakkal szemben támaszt akarván bennök nyerni, még több előjogokat adtak nekik, Zsigmond király pedig a városokat külön törvényhatóságokká nyilvánította. Ez időben *Szondnak*, Bács vármegye egyik legjelentékenyebb városának, igen fejlett ipara volt. Kiváltságai miatt annyi mesterember telepedett itt le, hogy a XV. században a vármegye területén Szondban volt a legtöbb iparos. S hogy iparosai milyen jómódúak voltak, mutatja az, hogy 1434-ben egy *Gallus* nevű mészárosmester itt kórházat és szegényházat alapított. A szondi csizmadiák czéhszabálya még 1448-ból való. Az itteni iparosok az egész országban mindenhová eljártak vásárra és hogy szabadon járhassanak országszerte, 1456-ban menedéklevelet nyertek. Nemkülönben Bács városa is kiváló iparral dicsekedhetett. Róbert Károly alatt itt pénzverő intézet volt. Egy bácsi ezüstmárkában volt 60 garas. S később, midőn II. Ulászló király 1494 november 17-én ideérkezett, itt készíttetett magának ruhát, egy rókaprémes báránybőr-subát. Pedig bizonyára volt házi szabója, a minthogy akkoriban szokásban volt, hogy a főurak is házi iparosokat tartottak. Így Imreffi Mihály bácsi főispán 1522. évi háztartási lajstromában a következő házi mesteremberek szerepelnek: Egy szabó két szolgájával, egy ács a segédjével, kertészek a szolgáikkal és egy sütő a segédjével. Imreffi pétervárадi háztartásában három ács, hat bognár, két kőfaragó és két kádár volt.

A czéhrendszer már a XIII. század végén kezdett nálunk elterjedni. Így, mint említettük, a szondi csizmadiáknak már 1448-ban volt czéhszabályuk. Zenta iparosai is czéhekbe tömörültek. A budai káptalan 1513 május 15-én a zentai csizmadia-czéhet a szegedi csizmadiák szabályaival ruházta fel és megengedte, hogy a zentai szabó-czéh a szegedi szabók szabadalmaival és kedvezményeivel élhessen. Azonban ezek a fejlett és népes czéhek a mohácsi vészkor mind elpusztultak.

A török hódoltság idején a folytonos dúlások nem igen kedveztek ugyan az ipar kialakulásának, de a török uralom végén az iparosok is újból kezdenek czéhekké megalakulni. Ez időből a legrégibb czéh a bajai csizmadiáké, a kiknek czéhszabályzata 1696-ban nyert királyi megerősítést. A bajai takácsok, szűcsök és szabók három év múlva állottak külön-külön czéhbe.

A hódoltság után.

A félhold uralma Savoyai Jenő herczeg 1697. évi szeptember 11-én vívott zentai győzelmével véget ért Bács-Bodrog vármegye területén is és megkezdődött az újjászervezés korszaka, a mely minden tevékenységre és így az ipari fejlődésre is kedvező hatással volt. Az 1699-ben tartott összeírás szerint Bács vármegye 47, tehát valamennyi községében összesen 298 kézműipari műhely volt. Ezek közül Bajára 199, Zomborra 31, Bácsra 10, Péterváradsánczra (Újvidék) 13 jutott. Ez összeírásból tudjuk azt is, hogy ekkor Bács vármegyében 16 malom, 10 pálinkaégető, 14 serfőző-műhely és 29 korcsma volt. A telepítésekkel egyidejűleg az ipari szükségletek is növekedtek, tehát gondoskodni kezdtek az iparosok beédesgetéséről is, a kik egyéb kedvezményeken kívül 15 évi adómentességben is részesültek.

Az 1720. évi összeíráskor Bács és Bodrog vármegye területén az ipar már nagy haladást mutatott és az erre vonatkozó érdekes adatok szerint az iparosok községenként a következőképen oszlottak meg: *Bács vármegyében.* Bács: 1 kovács, 3 szabó. Baján volt összesen 56 iparos és pedig többek között 1 borbély, 4 csizmadia, 1 fazekas, 1 kádár, 1 kerékgyártó, 2 kovács, 1 kőmíves, 3 kötélverő, 6 mészáros, 2 pék, 15 szabó, 2 szíjgyártó, 7 szűcs, 1 tímár, 3 szappanos, 1 serfőző, 5 kocsmáros. Baracska: 1 puskamíves. Béreg: 1 kerékgyártó. Dautova (Dávod): 1 kerékgyártó. Monostorszeg: 1 kovács. Plávna (Palona): 1 molnár. Szántova: 1 kovács. Szterbácz: 1 kerékgyártó. Zombor: 1 csizmadia, 1 kovács, 2 mészáros, 4 szabó, 4 szűcs, 2 kocsmáros. *Bodrog vármegyében:* Deszpotszentiván: 1 kovács. Futak: 9 csizmadia, 1 kádár, 2 kovács, 5 mészáros, 1 pék, 16 szabó, 3 takács, 4 tímár, 3 szappanos, 1 kelmefestő, 1 kocsmáros, 1 fuvaros, 1 halász, 1 méhész. Keresztúr: 1 szűcs, Kovil (Felsőkabol): 1 kovács, 2 szabó, 1 szűcs, 1 halász. Kuczora: 1 kerékgyártó. Pivnicza (Pinczéd): 1 kovács. Szentmihály: 1 kovács. Temerin: 1 kovács, 1 kocsmáros. Pétervárad-sáncz (Újvidék): 1 borbély, 3 csizmadia, 3 kovács, 1 lakatos, 1 mészáros, 1 molnár, 1 pék, 1 szíjgyártó, 1 szűcs, 2 szappanos, 1 serfőző, 2 kocsmáros, 1 halász, 1 fuvaros. A *dunai határőrvidék* kerületében: Kovil (Alsókabol): 1 szabó, 1 kocsmáros, 3 fuvaros, 3 halász. Palánka: 2 kerékgyártó, 1 szűcs, 4 kocsmáros, 2 fuvaros, 2 halász. Titel: 2 csizmadia, 1 kovács, 8 halász, 1 kereskedő, 1 hajós. Pétervárad-sáncz: 1 ács, 2 csizmadia, 1 kovács, 5 mészáros, 7 szíjgyártó, 1 szűcs, 1 üveges, 2 serfőző, 2 kocsmáros, 10 hajós. A *tisza-szegedi Határőrvidék* kerületében: Ada: 1 halász. Csurog: 1 ács, 16 fuvaros, 17 halász, 2 hajós. Tiszaföldvár: 1 szűcs, 5 fuvaros, 1 halász, 1 hajós. Ókanizsa: 7 fuvaros, 4 halász. Martonos: 1 csizmadia, 1 kovács, 5 szabó, 2 fuvaros, 9 halász, 2 hajós. Mohol: 1 szűcs, 4 halász, 1 kocsmáros. Óbecse: 5 szabó, 1 molnár, 1 szűcs, 3 fuvaros, 4 halász, 1 kocsmáros. (Petrőcz): 6 fuvaros, 5 halász, 1 méhész. Szabadka: 1 ács, 1 kovács, 1 mészáros, 3 szabó, 3 szűcs, 1 fuvaros, 1 kocsmáros, 1 kereskedő. Zenta: 1 ács, 1 csizmadia, 1 molnár, 7 fuvaros, 5 halász, 1 kereskedő. Zombor: 3 ács, 1 szabó, 1 szűcs, 13 egyéb iparos, 1 kereskedő. Zsablya: 1 ács, 6 fuvaros, 16 halász, 2 kereskedő, 1 hajós.

A kincstári helytartótanács 1750 körül meghonosította a vármegyében a dohányt és ezzel kapcsolatban Péterváradon dohánygyárat alapítottak. Ugyanebben az időben indult meg a selyemhernyótenyésztés is, a mely új iparágak keletkezését: a selyemfonást és szövést vonta maga után. A kincstár petéket osztott ki és egyben elrendelte az eperfák ültetését is. 1780 körül már kincstári selyemfonóműhelyt találunk Palánkán. A vármegyében készült nyers selymet a temesvári selyemgyárban dolgozták föl.

A fél ország forgalma, a vízi út következtében, Baján át bonyolítódott le. Ezáltal Baja igen korán fejlődött ki s mint már említettük, a czéhek is itt keletkeztek leghamarább. Baja ipara és kereskedelme ez idõtájt oly nagy volt, hogy egy 1788-ban Pozsonyban megjelent német közgazdasági lexikon egyenesen Kis-Pestnek nevezi. Szabadkán 1720-ban még csak 9 iparos és egy kocsmáros volt és az ipar csak akkor indult itt is rohamos fejlődésnek, midőn Mária Terézia 1779-ben a szabad királyi városi jogot adományozta Szabadkának. Zombornak 1720-ban egyik kimutatás szerint 12, másik szerint 18 iparosa volt. De II. József idejében e városba már 63 német mesterember költözött. Volt közöttük esztergályos, keztyűs, molnár, bognár, ónöntő, órás, czipész, pék, harisnyakötő, szappanos, rézmíves, nyerges, pecsétmetsző, kádár, késes, tűkészítő, kertész, kosárfonó, fésűs, keményítőkészítő, kártyafestő, zenész, fazekas, szitás, flanellkészítő, szabó, selyemfestő, lenszövő, kárpitos, köszörűs stb. Újvidéknek, mint szintén dunamenti városnak, is már korán virágzott az ipara. Mint föntebb láttuk, 1720-ban már számos iparosa volt. A czéhélet is hamar fejlődött. Többek között volt sebészczéhe is, a mely 1748-ban alakult. Midőn 1774-ben az iparosokat összeírták, az egyes czéhek taglétszáma a következő volt: szíjgyártó- és szűcs-czéh 146, kőmíves- és ács-czéh 72, lábbeli-készítő 119, szabó 179, aranymíves 82, rézmíves 18, asztalos 20, lakatos 16, mészáros 20, szappanos 14, pék 12, keztyűs 4, tímár 7, stb. A fölsoroltakon kívül is voltak még iparágak, de azokat csak egy-két iparos űzte. 1796-ban megnyílt itt a legelső nyomda. Zentán az 1720. évi összeíráskor még nagyon kevés kézmíves volt. A czéhrendszer idején az ipar itt is virágzott. A városok ipara.

A török hódoltság után keletkezett czéhek eleinte csak maguk alkották meg czéhszabályukat, más városok mintái után. Így pl. az 1743-ban szervezkedett újvidéki gombkötők czéhe a pécsi mesterektől kért czéhszabályzatot. Királyi megerősítés csak akkor kellett, ha valami különös előjogokat akartak maguknak biztosítani. Ilyen kiváltsága csak az 1696-ban alakult bajai czéhnek volt. A bácskai czéhek.

Bács és Bodrog vármegyék területén a következő községek iparosai kaptak czéhszabadalmat: *Ada.* 1815-ben takácsok, csizmadiák és szabók. 1819-ben kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, asztalosok és kötélgyártók. *Apatin.* 1700-ban ácsok, kőfaragók, cserepesek, asztalosok, esztergályosok, üvegesek, puskamívesek, fürdősök, csizmadiák, vargák, lakatosok, nyereggyártók, kádárok, kerékgyártók, szegmívesek, kovácsok, magyar és német kalaposok, mészárosok, serfőzők, szappanosok, szíjgyártók, timárok, bádogosok, ónöntők, rézmívesek, tűcsinálók, posztócsinálók, takácsok, harisnyakötők, hálófonók, festők, nyírók, szabók, gombkötők, szűcsök és kez-

tyusök. 1817-ben molnárok, vargák, csizmadiák, molnárok és pékek, kovácsok, kerékgyártók, kádárok, mészárosok, serfözők, szabók, gombkötök, szücsök, keztyüsök, takácsok, posztósok, harisnyakötök, festök, posztonyírók, ácsok, kőmívesek, asztalosok és lakatosok. 1829-ben kötélverök, kötélgyártók. 1830-ban halászok. *Bács.* 1828-ban a szabó, csizmadia, fazekas, szljgyártó, szücs, varga, gombkötö, egyesült magyar czéh; német kádár, kerékgyártó, kovács, lakatos, asztalos, kalapos, harisnyakötö, timár, üveges, kőmíves, varga, takács, szabó, szappanos, pék, kötélgyartó, festő és molnár. *Bácsalmás.* 1815-ben takácsok, szabók és mások. *Bácsfeketehegy.* 1826-ban kovácsok, lakatosok. *Bácsföldvár.* 1818-ban takácsok, asztalosok, lakatosok. *Bácskertes* (Kupuszina). 1834-ben mészárosok, takácsok, halászok. *Bácsszentiván* (Prigleviczaszentiván). 1822-ben lakatosok, kovácsok, kerékgyártók, kádárok, asztalosok. *Baja.* 1696-ban csizmadiák. 1700-ban szücsök, szabók, kereskedök, mészárosok. 1701-ben kötelesek, takácsok. 1714-ben mészárosok, 1716-ban csizmadiák. 1720-ban csizmadiák, szabók és szürszabók bővített czéhszabálya. 1721-ben kovácsok és kerékgyártók. 1724-ben gombkötök. 1765-ben csizmadiák, szabók és szűrszabók. 1779-ben kádárok, kerékgyártók és kovácsok. 1815-ben szappanosok, timárok, szücsök, kőmívesek, ácsok, takácsok, kötélverök, kádárok, lakatosok, kovácsok, süvegesek, mészárosok, asztalosok, vargák, német szabók, halászok, csizmadiák, molnárok és magyar szabók. 1817-ben harisnyakötök és fésusök. 1819-ben kéményseprök. *Bajmok.* 1829-ben kovácsok, ácsok, kőmívesek, szűcsök, csizmadiak, szabók, kötélverök, takácsok, asztalosok és szíjgyártók. *Bezdán.* 1815-ben csizmadiák, vargák, takácsok, szabók, szíjgyártók és szücsök. 1815-ben, 1825-ben és 1830-ban vegyes czéh. 1830-ban timárok, festők, asztalosok, bodnárok, esztergályosok, pékek, fazekasok, szappanosok, bocskorkészítök, vargák, kalaposok, üvegesek, harisnyakötők, fésüsök, szitakötök, ácsok és molnárok. *Csantavér.* 1829-ben kovácsok, lakatosok, ácsok, kádárok, takácsok, csizmadiák, szücsök, szabók, vargák, kalaposok, szíjgyártók, festők, kötélverök, asztalosok, esztergályosok és szürszabók. *Cservenka.* 1822-ben kerékgyártók, kovácsok, vargák, szabók, szücsök, takácsok. *Csonoplya.* 1840-ben szabók, takácsok. *Doroszló.* 1818-ban takácsok. 1832-ben szabók, csizmadiák. *Gádor.* 1829-ben kovácsok, kerékgyártók, asztalosok, csizmadiák, szabók. *Hódság.* 1818-ban kőmívesek, ácsok, asztalosok, lakatosok stb. 1826-ban kalaposok, szappanosok. *Jánoshalma.* (Jankovácz). 1822-ben takácsok. 1841 kovácsok, kerékgyártók, szabók. *Kerény* (Kernyája). 1827-ben kádárok, kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, asztalosok, molnárok. *Kishegyes.* 1815-ben kovácsok, takácsok. 1819-ben kéményseprők. *Kossuthfalva* (Ómoravicza). 1838-ban takácsok, kovácsok, lakatosok, szabók, csizmadiák, kerékgyártók, szücsök, kádárok. *Kula.* 1815-ben szabók, vargák, csizmadiák. 1819-ben gör. kel. szürszabók. 1827-ben takácsok, szabók, szücsök, vargák. *Küllöd.* (Kollut). 1827-ben kovácsok, lakatosok, asztalosok, kerékgyártók, takácsok. *Magyarkanizsa.* 1815-ben szücsök, szabók, csizmadiák, takácsok, kovácsok stb. 1826-ban asztalosok, vargák, fazekasok. 1830-ban kalaposok. *Martonos.* 1827-ben kovácsok, kerékgyártók, szabók, csizmadiák. *Mélykút.* 1829-ben takácsok, kovácsok, lakatosok, csizmadiák, szabók. *Militics.* 1842-ben asztalosok, ácsok, bádogosok, kovácsok, csizmadiák. *Monostorszeg.* 1825-ben kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, molnárok, halászok. *Nemesmilitics.* 1815-ben lakatosok, ácsok. *Óbecse.* 1815-ben szabók, szücsök, vargák, csizmadiák, kovácsok, kerékgyártók, takácsok. 1820-ban kalmárok. 1829-ben kőmívesek, ácsok, asztalosok. 1837-ben gombkötök, üvegesek és szitakötök. *Ófutak.* 1818-ban több iparból alakított „ófutaki czéh". *Ópalánka.* 1840-ben szücs, varga, kovács, lakatos, szabó. *Őrszállás* (Stanisi:s). 1815-ben kovácsok, ácsok, lakatosok. *Pacsér.* 1829-ben kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, asztalosok, ácsok. *Palánka.* 1818-ban kömíves, ács, molnár, pék. *Paripás* (Parabuty). 1840-ben asztalosok, lakatosok, ácsok, kovácsok, szabók, takácsok. *Péterréve* (Petrovoszello). 1815-ben lakatosok, bognárok. *Petrőcz* (Petrovácz). 1841-ben csizmadiák, kovácsok, szabók, kerékgyártók, kalaposok, szücsök, ácsok. *Szabadka.* 1763-ban szabók. 1777 és 1815-ben szijgyártók, kötelesek stb. 1779-ben takácsok, kőmívesek, ácsok stb. 1815-ben vargák, mészárosok, stb. 1821-ben német szabók. 1822-ben molnárok. 1827-ben asztalosok. 1841-ben kalaposok. *Szeghegy.* 1823-ban kovácsok, kerékgyártók, lakatosok, asztalosok. *Szentfülöp* (Filippova). 1827-ben csizmadiák, vargák, szabók, szücsök. *Szenttamás.* 1815-ben szabók, szűcsök. *Szilbereck* (Bresztovácz). 1834-ben vegyes czéh. kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, kádárok, kötélverök, kalaposok, harisnyakötők, üvegesek, csizmadiák, vargák, szücsök, szabók, festők, esztergályosok, asztalosok, takácsok. *Szivácz.* 1827-ben csizmadiák, vargák, szabók, szücsök, takácsok. *Temerin.* 1815-ben kovácsok és ácsok. *Topolya.* 1815-ben kovácsok, szücsök. *Torzsa.* 1818-ban kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, kádárok. *Újfutak.* 1813-ban szücsök, csizmadiák, kalaposok. stb. 1826-ban kovácsok, lakatosok, kömívesek, halászok. *Újpalánka.* 1816-ban szücsök. 1817-ben rézmívesek, pékek. 1822-ben bocskorkészitök, mézeskalácsosok, kalmárok, ácsok, stb. 1824-ben borbélyok. 1827-ben szürszabók. 1830-ban kádárok. 1832-ben kalaposok. 1833-ban timárok. 1834-ben szappanosok. 1837-ben asztalosok, lakatosok stb. 1839-ben vargák, halászok. 1841-ben német szabók. 1843-ban magyar szabók. *Újverbász.* 1821-ben kőmívesek, asztalosok, lakatosok, kovácsok, ácsok, kerékgyártók. *Újvidék.* 1726-ban gombkötők. 1730-ban bognárok. 1748-ban sebészek, borbélyok. 1770-ben szücsök. 1807-ben kőmívesek. 1817-ben kovácsok, kerékgyártók. 1822-ben gör. kel. papucsosok, gombkötök, bocskorkészítők; magyar, német és szürszabók. 1824-ben borbélyok. 1847-ben csizmadiák. *Vaskút.* 1818-ban kovácsok, ácsok. *Zenta.* 1815-ben csizmadiák, szücsök, kovácsok, ácsok, takácsok. 1823-ban lakatosok, asztalosok, üvegesek, esztergályosok. *Zombor.* 1765-ben kerékgyártók, kovácsok, lakatosok és ácsok. Ezeket 1777-ben és 1780-ban újból megerősitették. 1774-ben bognárok. 1815-ben takácsok. 1816-ban kalaposok, mészárosok, szappanosok. 1817-ben szabók. 1819-ben kéményseprők. 1820-ban szíjgyártók, asztalosok, lakatosok. 1820 és 1821-ben róm. kath. és gör. kel. csizmadiák. 1821-ben kőmívesek, kádárok és ácsok. 1822-ben szücsök. 1824-ben német szabók. 1825-ben gör. kel. bocskorkészitök. 1827-ben kötelesek. 1828-ban kalmárok. 1834-ben róm. kat. szabók és szürszabók. 1840-ben magyar szabók. 1841-ben harisnyakészitők.

1816-ban Szabadkán már 45 iparág volt 560 mesterrel. Baján az 1840. évi összeirás szerint volt 1173 iparos. Ezek között volt 4 puskamíves, 1 orgonacsináló, 6 harisnyakötö, 3 posztónyiró, 1 keztyüs, 3 szegkovács, 16 szappanos, 12 timár, 20 kalapos, 27 kályhás, 8 fésüs, 6 olajsajtoló, 280 csizmadia, 60 szürszabó, 2 rézmíves, kosárfonó stb. Ez időre esett Baja virágkora, bár akkor a lakosság száma csak egy harmadrésze volt a mainak. 1842. évben nyilt meg Szabadkán az első nyomda. Újvidéken 1843-ban nyilt meg a helyi második és 1847-ben a harmadik nyomda is.

1848 után.

Bács-Bodrog vármegyének az 1848—49-iki szabadságharcz alatt és után szomorúan kivételes helyzete volt. A nemzetiségek egymás ellen támadtak és a szerbek szomorú magatartása következtében a kölcsönös gyűlölködés a czéhek beléletében is lábra kapott. Leginkább érezhető volt ez Újvidéken, bár 1852-ben a városi tanács és közgyűlés még egyöntetűen intézkedik a czéhekre nézve. Ekkor ugyanis a czéheket öt csoportra osztották és mindenik csoportnak külön czéhbiztost rendeltek ki. Az első csoport czéhbiztosa volt Herger Pál városi tanácsos ; ide tartozott a szabó, kádár, bognár, kovács, szerkovács, fejszekovács, szegkovács, nyerges, molnár, zsemlyepék, czukrász, órás, aranymíves, bádogos, rézmíves, keztyűs, festő, fésűs, szitás, takács és könyvkötő czéh. A második csoport czéhbiztosa Csuka Péter volt ; ide tartozott a szappanos, mészáros, halász és kenyérsütő-pék czéh. A harmadik csoport czéhbiztosa volt Sztojánovics Péter ; itt volt valamennyi kereskedő, továbbá borbély és szűrszabó. A negyedik csoportnak Lust Ferencz volt a czéhbiztosa ; ide tartozott a gombkötő, kalapos, czipész, kőmíves, ács, fazekas és kefekötő czéh. Az ötödik csoport czéhbiztosa Vladiszavljevics István volt ; ide tartoztak a csizmadiák, lakatosok, asztalosok, kárpitosok, bocskorosok, szűcsök, vargák, dohány- és bőrkereskedők. 1859 deczember 20-án jelent meg a császári nyílt parancs, a mely a szabadipart honosította meg. Ez nagy megkönnyebbítése volt az ipar gyakorlásának és bár az abszolutizmus kormányától származott, mégis kedvező eredményeket idézett elő. A 60-as évek körül Zombor ipari élete oly élénk volt, hogy itt 1865-ben egy „Ipar“ czímű szaklap jelent meg magyar nyelven. Ugyanez évben Ujvidék iparosai között beállott a szakadás. A szerb és nem szerb iparosok nemzetiségek szerint szétváltak és külön-külön érdekcsoportokba tömörültek. Az 1867-iki kiegyezés végre meghozta minden téren azt a szabadabb föllélegzést és mozgást, a mely az egészséges fejlődés föltétlen kelléke.

A mai viszonyok.

Bács-Bodrog vármegye mai ipara a fejlettségnek már magas fokán áll. A vármegye ipara nagyrészben a mezőgazdasági termények földolgozásával foglalkozik és az árúk félgyártmányként vándorolnak külföldre, de vannak készárúk kivitelére dolgozó ipari üzemek is. Főként a malmok. A fejlődés egészséges megnyilvánulásának tekinthetjük azt is, hogy az ipartelepek nem a városokban zsúfolódnak össze, hanem megoszlanak a vármegye többi községei között is, noha azért a legtöbb ipartelep mégis a városokban van. A legtöbb ipar- és gyárteleppel dicsekedhetik Szabadka és Ujvidék. Mindkettőnek kisipara is, nagyipara is, virágzónak mondható. Bajának, Zentának és Zombornak hajdanta erős kisipara lehanyatlott. Míg Baján 1840-ben 1173 iparos volt, addig ma, midőn lakosainak a száma háromszor akkora, csak 847 tagja van az ipartestületnek. Az akkor kimutatott iparágak legtöbbje megszűnt, másik része pedig visszafejlődött és gyáripara is csak lassan halad előre. A hanyatlás oka, hogy a budapest—szabadka—zimonyi vasút kiépülésével a dunai vízi út elvesztette fontosságát ; remélhető azonban, hogy a baja—bátaszéki híd elkészültével itt áthaladó elsőrendű vasútvonal visszaszerzi Baja régi ipari és kereskedelmi fontosságát. Zombor ipara ismét fejlődésben van ; de ha összehasonlítjuk az egykori állapotokkal, látjuk, hogy hajdani nagyságát még nem érte el, sőt egyes iparágak egészen megszűntek. Így a posztónyíró, gombkötő, órakészítő, rézöntő és reszelővágó ipar eltűnt. A harisnyakötő, takács és szitás ipar pedig csökkent. Zenta ipara, az építőipar kivételével, hanyatlásnak indult. Ellenben a nagyipar fellendült és újabban mind több és több gyártelep keletkezik itt. Hogy Újvidék nagyipara olyan magas fokon áll, annak oka a város czéltudatos iparfejlesztési politikája. A Duna felső folyásán ipartelepek czéljaira óriási területet jelöltek ki, a melyet a Limán nevű mocsár kiszárításával nyertek. Itt a telkeket gyártelepek számára négyzetölenként egy koronájával adja el a város, holott 20—30 koronát is megér ; azonkívül az alakuló gyárakat 5—10 évi pótadómentességben részesíti. Nem csoda tehát, ha rövid néhány év alatt Ujvidéknek tekintélyes gyárnegyede fejlődött és ezzel követendő példát állított föl az egész vármegyének.

Ipari statisztika.

Bács-Bodrog vármegyének a törv.-hat. városokkal együtt az 1890. évi népszámláláskor volt 719.296 lakosa, ezek között 294.956 a kereső és 424.340 az eltartott. Az iparra esett 102.843 lélek, a kik közül 39.577 kereső és 63.266 eltartott. Az 1900. évben volt Bácskának 766.779 lakosa 317.806 keresővel és 448.973 eltartotta. Akkor az iparra már 118.142 lélek esett, a kik között 49.969 kereső és 68.173 eltartott volt. Baján volt 3043, Szabadkán 5060, Újvidéken 3823, Zomborban 2666 és a vármegyében 35.377 kereső iparos és további adatainknál már csak a kereső iparosokat veszszük figyelembe. Az egész vármegyében tulajdonképeni iparral foglalkozott 41.864 férfi, 7080 nő, együtt

48.944 ; házi és népiparral 363 férfi, 457 nő, együtt 820 ; vándoriparral 190 férfi, 15 nő, együtt 205 egyén. A tulajdonképeni iparral foglalkozók közül önálló volt Baján 776 férfi, 298 nő, együtt 1074 ; Szabadkán 1367 férfi, 1031 nő, együtt 2398 ; Újvidéken 872 férfi, 407 nő, együtt 1279 ; Zomborban 779 férfi, 363 nő, együtt 1142 ; a vármegyében 15.331 férfi, 2007 nő, együtt 17.338. Az egész vármegye területén összesen volt 19.125 önálló férfi, 4.106 önálló nő, együtt 23.231. A tulajdonképeni iparral foglalkozók közül segédszemély volt Baján 1637 férfi, 295 nő, együtt 1932 ; Szabadkán 2121 férfi, 448 nő, együtt 2569 ; Újvidéken 2077 férfi, 368 nő, együtt 2445 ; Zomborban 1333 férfi, 148 nő, együtt 1481 ; a vármegyében 15.571 férfi, 1715 nő, együtt 17.286. Az egész vármegye területén összesen volt 22.739 férfi, 2974 nő, együtt 25.713 segédszemély. A segédszemélyek közül tisztviselő volt 351, segítő családtag 1918, művezető és előmunkás 335, segédmunkás 14.737, inas 6704, szolga 1668. Iparral csak mellékesen foglalkozott az egész vármegye területén 5188 férfi, 13.013 nő, összesen 18.201 egyén.

Vállalatok. A tulajdonképeni ipar körébe tartozó vállalatok száma az egész vármegye területén 26.738, a melyek a törv.-hat. jogú városok és a vármegye között így oszlottak meg : *Baján* volt 1177 vállalat ; ezek közül segéd nélkül dolgozott 691, egy segéddel 204, két segéddel 125, 3—5 segéddel 102, 6—10 segéddel 40, 11—20 segéddel 12 és 20-nál több segéddel 3 vállalat. Ez utóbbiak között volt egy gazdasági gépgyár 25, egy szeszgyár 27 és egy szálloda 21 segéddel, összesen 3 vállalat 73 segéddel. *Szabadkán* volt 2670 vállalat ; ezek közül segéd nélkül dolgozott 1842, egy segéddel 422, két segéddel 176, 3—5 segéddel 158, 6—10 segéddel 45, 11—20 segéddel 18 és 20-nál több segéddel 9 vállalat. Ezek között volt egy vasbutorgyár 28, egy vasúti műhely 30, egy férfiszabó 28, egy építő 21, egy szobafestő 24 és négy szálloda együtt 131 segéddel, összesen 9 vállalat 262 segéddel. *Újvidéken* volt 1484 vállalat ; ezek közül segéd nélkül dolgozott 863, egy segéddel 240, két segéddel 153, 3—5 segéddel 150, 6—10 segéddel 51, 11—20 segéddel 19 és 20-nál több segéddel 8 vállalat. Ezek között volt egy gépgyár 70, egy selyemfonó 101, két gőzmalom együtt 68, egy gőzmalom 64, egy könyvnyomda 22 és két szálloda együtt 48 segéddel, összesen 8 vállalat 373 segéddel. *Zomborban* volt 1293 vállalat ; ezek közül segéd nélkül dolgozott 849, egy segéddel 211, két segéddel 98, 3—5 segéddel 100, 6—10 segéddel 21, 11—20 segéddel 13 és 20-nál több segéddel egy vállalat. Ez egy gőzmalom volt 67 segéddel. *Bács-Bodrog vármegyében* volt 20.114 vállalat ; ezek közül segéd nélkül dolgozott 13 173, egy segéddel 4286, két segéddel 1512, 3—5 segéddel 921, 6—10 segéddel 158, 11—20 segéddel 44 és 20-nál több segéddel 20 vállalat. Ezek között volt Apatinban egy kosárfonó 29 s egy kendergereblyéző 23, Monostorszegen egy vízszabályozás 33, Kisszálláson egy gőzmalom 40, Militicsen egy kenderkikészítő 36 s egy másik 51, Cservenkán egy gőzmalom 21, Újverbászon egy gőzfűrész 38, egy kender- és kóczgyár 27, egy műmalom 22 s egy építő 27, Óbecsén egy serfőző 21 s egy vendéglős 22, Ópalánkán egy kenderáztató és kötélfonógyár 95, Újfutakon egy kenderáztató és kötélgyár 38 s egy másik 58, Csurogon egy vízszabályozás 90, Zsablyán egy vízszabályozás 23, Zentán egy fűrészárúgyár 50 s egy gőzmalom 43 segéddel, összesen 20 vállalat 787 segéddel. — Az *egész vármegye területén* volt összesen 26.738 vállalat ; ezek közül segéd nélkül dolgozott 17.418, egy segéddel 5363, két segéddel 2064, 3—5 segéddel 1431, 6—10 segéddel 315, 11—20 segéddel 106, 21—50 segéddel 33, 51—100 segéddel 7, 101—200 segéddel 1 vállalat. A 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok száma 41, a melyek összesen 1562 segédet foglalkoztattak.

Vas- és fémipar. A vármegye *vas- és fémipari* telepei már elég fejlettek, noha még mindig nagy nehézségekkel kell küzdeniök a külföldi verseny miatt. Újabban erősen fejlődik a *sodronyfonás és kötés* Baján, Bulkesziben és Újvidéken. Szabadkának pedig *vasbutorgyára* híres, csak nagyon drága a hazai vasanyag és így kénytelen angol vasat hozatni és földolgozni. Továbbá panaszok hangzanak föl a *lakatosok*, *bádogosok* és *késesek* részéről, mert az ő iparczikkeiket a kereskedők készen tartják, míg az utóbbiak forgalmát, külföldi árúikkal, a házaló bosnyákok is rontják. A statisztika szerint vas- és fémiparral foglalkozott a vármegyében 4795 személy. Ezek között volt 2525 kovács és 1280 lakatos.

A nagyobb ipartelepek, az üzemerő és a munkáslétszám megjelölésével, a következők : *Grieszfelder* György sodronynemű telepe *Cservenka*, 5 lóerős nyersolaj-motor, 4 munkás. *Hauk* Ádám műlakatossága, Apatin, 4 lóerős gőzgép, 9 munkás. Pozsert és Resch késárú-ipartelepe, Hódság. *Kohler* Antal géplakatos *Apatin*, 5 lóerős gőzgép, 4 munkás. *Rothmann* Imre vasbutorgyára *Szabadka*, 12 lóerős gőzgép, 79 munkás ; *Stolcz* Henrik érczöntője és érczárú-gyára *Kula*, 2 lóerős gőzgép, 2 munkás ; *Szedlacsek* István lakatossága Baja, 2 lóerős gép, 2 munkás ; ifj. *Utry* Pál sodronyfonója *Baja*, 8 lóerős benzinmotor, 5 munkás ; *Witz* Ferencz sodronyfonó ipartelepe *Újvidék*. Továbbá *Röhrich* Henrik géplakatossága, a mely gépműhelylyel és darálómalommal kapcsolatos, Tisza Kálmánfalva, 1 munkással.

Gépgyártás. A *gépek és közlekedési eszközök* gyártása ma már emelkedőben van, azonban a *kocsigyárosok* a forgalom esökkenéséről panaszkodnak. Fejlett iparága a vármegyének a *rostakészités*, főként Bulkeszi, Cservenka és Ósóvé községekben. Újabban a villamos telepek is nagyon szaporodnak Bácskában és a villamos áramot nemcsak közvilágításra, hanem ipari czélokra is fölhasználják. A zenta—roskoványi iparvállalat villamtelepének közvilágításra használt vezetékhossza 30.780 m, 4518 lámpával. Ezek közül 453 utezai és 4065 magánlámpa. Az évi villamfogyasztás 96.979 kilowatt. Ellenben a *hangszeripar*, a mely szintén e csoporthoz tartozik, még nagyon fejletlen. A vármegyében, a statisztika adatai szerint gépgyártással foglalkozott 1.996 személy.

A nagyobb ipartelepek és fontosabb adataik a következők : *Berlet* Mihály villamosáram fejlesztője *Alsókabol*, 3 munkás ; *Berlet* Mihály villamosáram fejlesztője *Sajkásszentiván*, 3 munkás. *Bihori* Jakab kocsigyártása, *Szabadka* ; *Bodicsi* Sándor harangöntő és toronyóra gyára, *Baja*, 3 ló-

Az óbecsei sörgyár.

A honi fonó- és kötélverő-gyár r. t. telepe Hódságon.

1.

2.

3.

1. A Hungária kendergyár r. t. telepe Ujverbászon. — 2. és 3. A kenderáztató- és kötélfonó-gyár r. t. telepe Ópalánkán.

erős gázmotor, 12 munkás; gróf *Chotek* Rezső gazdasági gépműhelye *Ójutak*, 6 lóerős gőzgép, 14 munkás; *Czeizel* J. gépjavítóműhelye *Zombor*, 2 lóerős petroleummotor, 3 munkás; *Deck* Mihály és Fia gépműhelye és fémöntője *Bácsfeketehegy*, 30 lóerős gőzgép, 11 munkás; *Ferencz-csatorna* r. t. hajójavító műhelye *Bezdán*, 6 lóerejű gőzmotor, 13 munkás; *Ferencz-csatorna* r. t. hajójavító műhelye Monostorszeg, 5 lóerős gőzgép, 15 munkás; *Fiedor* József kocsigyára, *Szabadka*; *Fischer* és *Lengyel* gépműhelye *Baja*; *Fusch* Lajos gépműhelye *Kula*, 2 lóerős gőzgép, 5 munkás; *Gayer* István gépgyára és vasöntője *Újsóvé*, 3 lóerős gőzgép; *Gruby* Testv. rostakészítő telepe *Bulkeszi*; *Haip* György gépjavítóműhelye *Cservenka*, 3 gőzmotor, 3 munkás; *Haip* Vilmos Fiai, Bernhard és Gyula mezőgazdasági gépgyára *Cservenka*, 10 lóerős benzinmotor, 10 munkás; *Hartmann* Jakab gépjavítóműhelye *Újverbász*, 4 lóerős gőzgép, 3 munkás; *Hett* Márton mezőgazdasági gépjavító műhelye *Őrszállás*; *Horn* Lajos hangszerkészítő telepe *Apatin*; *Jeszenovics* Miklós gépjavító műhelye *Szabadka*, 2 lóerős gőzgép, 9 munkás; *Kőszegi* Károly-féle szab. motoros talajmívelő gépgyár r. t. *Baja*, 5 lóerős benzinmotor, 45 munkás; *Krunbach* Vilmos gépjavítóműhelye *Cservenka*, 2 lóerős gőzgép, 6 munkás; *László* Márton gépműhelye *Apatin*, 4 lóerős gőzgép, 1 munkás; *Martincz* Károly gépjavító műhelye *Szabadka*, 2 lóerős gőzgép, 8 munkás; *Máv. javító-műhelye Szabadka*, 15 lóerős gőzgép, 25 munkás; *Petschel* Péter gépműhelye, *Torzsa*; *Piszter* Fülöp gépjavító-műhelye *Ószivácz*, 3 lóerős gőzgép, 6 munkás; *Rapp* Bálint gépjavító műhelye *Hódság*, 2 lóerős gőzgép, 4 munkás; *Reich* Jakab mérleg- és gépgyára *Újvidék*, 6 lóerős benzinmotor, 10 munkás; *Reich* és *Lebhercz* kocsigyára, *Újvidék* 40 lóerős gőz, 4 lóerős gázmotor, 70 munkással; *Reiter* László dinamógyára *Szabadka*; *Schaffhauzer* Jakab gépműhelye *Ószivácz*; *Schmidt* Márton Fiai gépjavító gyára *Baja*, 3 lóerős gázmotor, 5 munkás; *Schuhmacher* János gépjavítóműhelye *Óbecse*, 6 lóerős gőzgép, 7 munkás; *Szücs* Ödön és Társa, gépgyára, *Baja*; *Villamos vasút* és villamvilágítási vállalat r. t. villamos fejlesztő gyára *Szabadka*, 255 lóerős, gőz- és 8 lóerős villamos motorral, 13 munkással; *Zickmund* és Társa gépgyára és vasöntője *Újvidék* 50 lóerős gőzmotor, 120 munkás. Továbbá a *kisszállási uradalom* gépjavító műhelye (Kisszállás) gőzmalommal, *Röhrich* Henrik gépműhelye (Tiszakálmánfalva) darálómalommal és a *Zenta—Roskoványi Egyesült Iparvállalat* r. t. villamgyára (Zenta) gőzmalommal, téglagyárral és gőzfűrésszel kapcsolatban; itt 328 lóerős gőzgép és 109 munkás van.

A vármegye *kő- és agyagipara* virágzó és az országos versenyben is az elsők közé tehető. A *téglagyárak*, a melyek főként Apatinban, Szabadkán és Topolyán nagyarányúak, jóval többet termelnek, mint a mennyi a helyi és vármegyei szükséglet; a kivitelt azonban a vasúti szállítás drágasága nagyon megnehezíti és e miatt állandó a panasz az érdekeltek részéről. A vízi-út pedig nem mindenütt és nem egész éven át hozzáférhető. A *czement-műkő gyártás* Szabadkán és Újpalánkán, a kőfaragó ipar pedig Baján, Szabadkán és Újvidéken jelentékeny. Ellenben a *fazekas*, *korsós* és *cserépkályhakészítő* ipar ez idő szerint nagyon küzd a bádogedények és vaskályhák versenyével. Ez ág mívelése főként Bácsban, Baján és Zomborban számba vehető. A vármegye területén kő-, föld-, agyag- és üveg-iparral foglalkozott 1790 személy. Ezek közül a téglagyártásra esett 986, a fazekasiparra 431 lakos. Kő- és agyagipar.

Ez ágban a nagyobb ipartelepek a következők: *Aman* Antal fedélcserép- és téglaégetője *Apatin*. *Aman* Bálint fedélcserép- és téglagyára *Apatin*. *Aman* és *Piry* téglaégetője *Apatin*, 85 munkás. *Auer* Sebestyén tégla- és cserépgyára *Bácsordas*, 25 munkás. *Baumann* János téglaégetője *Bácsordas*. Ifj. *Becker* Péter és Társai mész, homok-kő és téglagyára *Palánka*, 30 lóerős gőzgép, 28 munkás. *Benczinger* János téglagyára *Bácsszentiván*, 12 lóerős gőzgép, 30 munkás. *Beocsini czementgyár-unio* malomkő-gyára *Újvidék*. *Bernhardt* György és *Schneider* Fülöp téglagyára *Ópalánka*, 5 munkással. *Biermann* Lajos körkemenczéje *Sajkásszentiván*, 12 munkás. *Bizmann* Lajos téglaégetője *Sajkásszentiván*. *Bodor* István téglaégetője *Zsablya*, 6 munkás. *Bodor* Pál téglaégetője *Zsablya*. *Bodrog* Mór téglagyára *Topolya*, 10 lóerős gőzgép, 63 munkás. *Brand* Ferencz téglagyára, *Apatin*. *Brkits György* fazekasárú és cserépkályha-készítő telepe *Zombor*. *Buru* Mihály téglaégetője *Bácsföldvár*. Gróf *Chotek* uradalmi göztéglagyára *Ujfutak*, 10 lóerős gőzgép, 26 munkás. *Cserevity* Márk téglaégetője *Dunagárdony*, 8 munkás. *Czvejanov* Jása mészégetője *Ószivácz*, 2 munkás. *Darazsatz* Antal téglaégetője *Küllőd*, 10 munkás. *Dely* Gézatégla- és cserépégetője *Baja*, 10 munkás. Ifj. *Dombovics* János fedélcserép- és téglagyára *Apatin*. *Dombovics* Márton és Antal téglagyára *Apatin*, 18 munkás. *Drach* József és Társai téglagyára *Paripás*, 26 munkás. *Ehrenberger* Ferencz téglagyára, *Apatin*. Első Szabadkai *géptégla- és czementárugyár* r. t. téglagyára *Szabadka*, 80 lóerős gőzgép, 150 munkás. *Ertl J.* és *Schmidt J.* téglagyára *Hódság*, 34 munkás. *Fernbach* József és Társa téglagyára *Apatin*. *Flamann* János cserépedénykészítése *Temerin*, 3 lóerős benzinmotor, 2 munkás. *Frenner* Testvérek téglagyára *Óbecse*, 13 munkás. *Freund* Péter cserépégetője *Péterréve*. *Fuderer* József fedélcserép és téglagyára *Apatin*. *Gébel* Jakab téglagyára *Kuczora*, 23 munkás. *Gébel* Jakab téglaégetője *Torzsa*. *Gébel* Jakab téglagyára *Újverbász*, 25 munkás. *Gébel* Miklós téglagyára *Újverbász*, 17 munkás. Özv. *Giraldi* Alajosné téglaégetője *Bácsfeketehegy*, 7 munkás. *Gläser* János téglagyára *Bajsa*, 20 munkás. *Gläser* Márton tégla- és cserépégetője *Bajsa*; *Gläser* Ádám téglaégetője *Kula*, 40 munkás. *Gläser* Márton téglagyára *Cservenka*, 25 munkás. *Gläser* Márton téglaégetője *Kula*, 10 munkás. *Glück* Mór tégla- és cserépégetője *Bácsalmás*, 20 lóerős gőzgép, 30 munkás. *Gottel* Jakab tégla- és cserépégetője *Pacsér*, 6 munkás. *Göttel* János téglaégetője *Bácsfeketehegy*, 5 munkás. *Gutwein* Gottfried és Társa téglaégetője *Péterréve*. *Hauser* Jakab tégla- és cserépgyára *Szeghegy*, 17 munkás. *Hauser* János téglagyára *Szenttamás*, 6 munkás. *Heck* Fülöp téglaégetője *Sajkásszentiván*. *Heck* István cserépégetője *Mozsor*. *Heil* Péter téglagyára *Palánka*, 16 munkással. Ifj. *Heimler* Keresztélyné téglagyára *Palánka*, 9 munkás. *Heincz* András és társai téglaégetője *Szilberek*. *Hesz* Frigyes téglaégetője *Titel*. *Horváth* Ferencz téglaégetője *Felsőkabol*. *Horváth* és *Meller* téglaégetője *Ada*, 30 munkás. *Igyudov* Jován téglaégetője *Zsablya*. *Jovin* Draga és *Avemaria* Péter cserép- és téglaégetője *Csurog*. *Kárius* Jakab téglaégetője *Csantavér*, 7 munkás. *Kekhanosz* János téglaégetője *Tündéres*. *Keszler* Konrád téglaégetője *Veprőd*. *Kinkel* Péter és Társa

téglagyára *Szeghegy*, 19 munkás. *Király* Béla tégláégetője *Baja*, 9 munkással. *Király* Sándor tégla-égetője *Baja*, 19 munkás. *Kis* Tamás tégláégetője *Óbecse*, 5 munkás. *Kladek István* cserép- és téglagyára *Szabadka*, 19 munkás. *Kladek, Tominovics és Társa* cserép- és téglagyára *Szabadka*, 30 munkás. *Klemm* József téglagyára *Apatin*. *Klemm* Pál és Társa téglagyára *Apatin*. *Klemm* Vendel téglagyára *Apatin*. Ifj. *Kohlheb* Jakab tégláégetője *Torzsa*, 15 munkás. *Komlós* Gergely téglagyára *Ada*, 10 munkás. *Központi Hitelintézet* téglagyára *Újvidék*, 35 munkás. *Krisztics* Jasza tégláégetője *Tündéres*. *Kromer* Ferencz téglagyára *Apatin*, 8 munkás. *Laux* Péter tégláégetője *Alsókabol*, 6 munkás. *Lehóczki* Pál tégláégetője *Petrócz*. *Leonhardt* Ferencz tégláégetője *Sajkásgyörgye*, 6 munkás. *Lichtnácker* József téglagyára, *Bajmok*, 15 lóerős gőzgép, 30 munkás. *Lorencz* István tégláégetője *Bács*. *Lottspeich* Ferencz és Társa tégláégető körkemenczéje *Borócz*, 20 munkás. *Lottspeich* és *Popper* tégla- és mészégetője *Dunabökény*, 28 munkás. *Lukács* Márton téglagyára *Temerin*, 15 munkás. *Magyar* István és Társai tégláégetője *Jánoshalma*. *Magyar* József téglagyára *Csurog*, 10 munkás. *Magyarkanizsai első gőztégla*-és cserépgyár r.-t. gyára Magyarkanizsán, 75 lóerős gőzgéppel, 70 munkással. *Majoros* János tégláégetője *Magyarkanizsa*, 9 munkás. *Manhalter* András tégla és cserépégetője *Bácsalmás*, 34 munkás. *Marinka* Száva és Társai cserép- és téglaégetője *Ósóvé*. *Mayer* János és Fiai téglagyára *Apatin*, 88 munkás. *Mengel* Vilmos és Társa tégla- és cserépgyára *Kishegyes*, 10 munkás. *Mérő* Ignácz téglagyára *Zombor*, 54 munkás. *Miloradov* Zsigmond cserépkályha és diszváza készítése *Ófutak*, 1 munkással. *Morvai és Novák* czementárugyára *Szabadka*, 10 lóerős benzinmotor, 3 hidraulikus gép, 50 munkás. *Müller* Jakab tégla- és cserépégetője, *Káty*, 3 munkás. *Müller* János téglagyára *Apatin*, 9 munkás. *Müller* Mátyás téglagyára *Újverbász*, 13 munkás. *Nagy* Gyula és *Feber* András tégláégetője *Dunabökény*, 15 munkás. *Neujahr* Vilmos tégla- és cserépégetője *Titel*, 28 munkás. *Nyemetz* Mátyás tégla- és cserépégetője *Herczegszántó*, 5 munkás. Ó- és Új óvéi *takarékpénztár* téglagyára *Ókér*, 52 munkás. *Panics* Matea tégláégetője *Alsókabol*. *Pfeifer* Fülöp, *Götter* Antal első ómoraviczai körkemencze téglagyára *Kossuthfalva*, 40 munkással. *Pfeifer* Testvérek téglagyára *Bácsszentiván*, 40 munkással. *Popovics* Testvére: fedélcserépgyára *Ujvidék*. *Prokesch* Mihály téglagyára *Szabadka*, 82 munkás. *Raichl* Frigyes Vilmos czementműkögyára *Újpalánka*, 10 munkás. *Raichl* I. Ferencz cserép- és téglagyára *Szabadka*, gőzüzem, 56 munkás. *Rauch* Károly téglagyára *Cservenka*, 20 munkás. *Redlich, Ohrenstein és Spitzer* czementárúgyára és malomkő-készítése *Újvidék*. *Reszely* Testvérek és *Wagner* téglagyára és mészégetője *Újpalánka*, 14 munkás. *Rózsa* Sándor cserépkályhagyára *Zenta*, 3 lóerős benzinmotor, 3 munkás. Özv. *Sauter* Józsefné és Fiai téglagyára, *Apatin*. *Schank* Péter téglagyára *Szenttamás*, 8 munkás. *Schaffer* Antal és Társa körtéglaégetőgyár *Szépliget*, 18 munkás. *Schaffer* Frigyes tégláégetője *Kiskér*. *Schleicher* Antal tégláégetője *Baja*, 17 munkás. *Schlesinger* Náthán tégláégetője *Sajkásszentiván*. *Schmittmayer* F. és Fiai téglagyára, *Titel*, 25 munkás. *Schmidt* Mihály tégláégetője *Tiszaistvánfalva*, 7 munkás. *Schuhmacher* József téglagyára *Cservenka*, járgányerő, 6 munkás. *Schwerer* János és Társa tégláégetője *Apatin*. *Schwerer* József és Fiai téglagyárai *Hódság*, 30 munkás. *Speizer* József és Fiai téglagyára *Apatin*, 48 munkás. *Speizer* J. és Fiai téglagyára, *Zombor*. *Spirta* Demeter tégláégetője *Alsókabol*. *Srayer* Antal és Társa téglagyára *Apatin*. *Stahl* Mihály tégláégetője *Mozsor*, 2 munkás. *Stickert* Frigyes tégláégetője *Óbecse*, 5 munkás. *Stiefelmayer* Károly téglagyára *Óverbász*, 24 munkás. *Szamolányi* Mátyás tégla és cserépégetője *Kishegyes*, 10 munkás. *Szirák Imre* tégláégetője *Topolya*. *Szimatics* Mihály cserépkályha készítése *Zombor*. *Sztoity* Rada tégláégetője, *Káty*, 8 munkás. *Theodorovits* Dusán téglagyára *Ószivácz*, 50 lóerős gőzgép. *Tilger és Hirschenberger* tégláégetője *Paripás*, 7 munkás. *Tubity* Dragity tégláégetője *Mozsor*, 5 munkás. *Tusori* Mihály tégláégetője, *Sajkáslak*. *Tyullum* Lázár tégláégetője *Káty*, 10 munkás. *Ugri* István H. mű- és építészeti terrakotta, és kályhaárúgyára *Zombor*, 4 munkással. *Udry* József téglagyára, *Apatin*. *Utry* József fazekasárú készítése *Zombor*. *Wagner* Vilmos téglagyára *Újpalánka*, 4 munkás. *Wéber* Miklós téglagyára *Gara*. *Weitmann* Jakab tégláégetője *Sajkásszentiván*. *Welker* Antal téglagyára, *Cservenka*, 18 munkás. *Wolf* Antal és társai fali és cseréptéglagyára *Gádor*, 10 munkással. *Wolf, Turi és Társai* téglagyára *Gara*. *Zsivancsev* Jova tégláégetője *Tündéres*. Továbbá más üzemekkel kapcsolatban működnek az e csoportba tartozó következő ipartelepek: *Fehér* János téglagyára, gőzmalommal, gőzfűrészszel és olajpréssel kapcsolatban, *Magyarkanizsa*; *Schachtitz* és *Schönfeld* cserépgyára, gőzmalommal, *Martonos*; özv. *Spitzer* Simonné tégláégetője és czementgyára, daraörlő-malommal, *Baja*, 35 munkás; *Zentai és Roskoványi Egyesült Iparvállalat* r. t. téglagyára gőzmalommal stb.

Fa- és csontipar.

A *faipar* a vármegyének egyik legrégibb és legkiterjedtebb ipara. A *gőzfűrésztelepek* nagyméretűek, azonban az utóbbi évek válságait ezek is megérezték és nem egy súlyosan küzd. Több nagy *asztalos-ipartelepen* kívül, van egy *gőzfahajlító gyár* Újvidéken. A gőzerőre berendezett *esztergályos*-műhelyek — Cservenkán és Szabadkán — nagymennyiségű kefefát, meszelőnyelet, hordódugót, pipaszárat, fapipát és különféle esztergályos-árút állítanak elő. Az asztalosságok, *kaptafakészítők* és *kosárfonók* szintén nehézségekkel küzdenek, főként a nyersanyag drágasága és a munkabérek emelkedése miatt. Forgalmuk is csökkenést mutat. A vármegyében fa- és csontiparral foglalkozott 4135 lakos, a kikből a fűrészárú-gyártásra 141, az asztalos-iparra pedig 2794 személy jutott, míg a többi főként a kosárfonásra és seprőkészítésre esett.

A nagyobb ipartelepek a következők: *Ábel* József és Társa esztergályos-munkák gyára *Kula*, 8 lóerős gőzgép, 15 munkás. *Asztalosárúgyár Bácsszentiván*, 11 munkás. *Angely* Henrik faesztergályossága, *Szabadka*, 2 lóerős gőzgép, 5 munkás. *Becker* József kosárfonó telepe, *Apatin*. *Betsch* János faesztergályosművek gyára *Cservenka*, 6 lóerős gőzmotor, 7 munkás. *Brauchler* János épületasztalos és famegmunkáló gyára, *Szabadka*, 12 lóerős gőzgép, 9 munkás. *Butor- és koporsógyár, Bácsszentiván*, 20 lóerős gőzgép, 10 munkás. *Dohány* Józsefné tüzifavágó telepe *Szabadka*, 2 munkás. *Ernst* és *Róth* gőzfűrésztelepe, *Újvidék*. *Gayer* Jakab asztalossága, *Újverbász*, 10 lóerős benzinmotor, 11 munkás. A „*Háziipari vállalat*" kosárfonója, *Kossuthfalva*. *Hiencz* Vilmos asztalossága, *Óverbász*, 5 munkás. *Horváth* Sándor kosárfonó-telepe, *Szabadka*. *Jellinek* József faszobrászata, *Szabadka*.

Kainer Vilmos butorasztalossága, *Szabadka*. *Kiss* és Társai butorgyára, *Zenta*, 12 lóerős benzinmotor, 15 munkás. *Klein* János tüzifavágó telepe, *Újverbász*, 3 munkás. *Kosáripar* r.-t. kosárgyártása, *Szabadka*. *Kovács* Bálint ez'roksepr ö- és surolókefegyára, *Újvidék*, 15 munkással. *Lang* Jakab és Társa asztalossága, *Zsablya*, 50 lóerős benzinmotorral. *Lenkey* Imre épület- és butorasztalossága, *Újvidék*, 6 lóerős benzinmotor, 8 munkás. *Magyar butorgyár*, *Baja*. *Mergl* Mihály asztalossága, *Militics*, gázüzem. *Nagy* Sándor József asztalossága, *Szabadka*, 8 lóerős benzinmotor, 5 munkás. *Nagy* Varjas A. asztalosárúgyára *Szabadka*, 12 lóerős benzinmotor, 6 munkás. *Palits* és *Kubatov* favágója, *Zombor*, 10 lóerős villamos motor, 1 munkás. *Pality* István asztalossága, *Ada*, 10 lóerős benzinmotor, 4 munkás. *Péter* Mátyás Fia épület- és butorasztalossága, *Cservenka*, 8 lóerős gőzmotor, 2 munkás. *Renner* Mihály és ifj. *Krohn* Ádám asztalossága, *Sajkásszentiván*, benzinmotorral. *Schneider* Pál és *Wohl* tüzifatelepe, *Óverbász*, 3 munkás. *Stefán* Ferencz és Társai favágótelepe, *Apatin*, 12 lóerős gőzmotor, 5 munkás. *Szabadkai faipar r. t.* butorgyára, *Szabadka*. *Trumpf* Miklós tüzifavágó telepe, *Ókér*, 6 lóerős benzinmotor, 4 munkás. *Utry* Lajos asztalossága, *Baja*. *Wolf* és *Trostler* gőzfűrésze, *Újvidék*. Ezeken kívül más üzemekkel kapcsolatosak a következő ipartelepek: *Dungyerszky* Lázár gőzfűrésze (gőzmalom, szesz- és olajgyárral) *Szenttamás*, 120 lóerős gőzgép, 28 munkás. *Dussing* Miklós utódja butorasztalossága (kárpitosteleppel) *Újvidék*, 5 lóerős gőzmotor, 10 munkás. *Fehér* János gőzfűrésze (gőzmalommal stb.) *Magyarkanizsa*, 25 lóerős gőzüzem, 7 munkás. *Frenner* Testvérek gőzfűrésze (gőzmalommal) *Óbecse*, 24 lóerőre, 20 munkás. *Freund* József gőzfűrésze (gőzmalommal) *Óbecse*, 100 lóerős, 100 munkás. *Gavanszki* Testvérek és *Alexievics* gőzfűrésze (gőzmalommal) *Szenttamás*, 60 lóerős, 25 munkás. *Magyarkanizsai első gőzmalom és gőzfűrész r.-t.* Magyarkanizsa, 350 lóerős, 80 munkás. *Molnár* Ferencz és Társai fűrésze (malommal) *Titel*, 50 lóerős gázmotor, 3 munkás. *Törtely* János gőzfűrésze (gőzmalommal) *Magyarkanizsa*, 25 lóerős, 10 munkás. *Vojnovits* Ilia és Társai gőzfűrésze (malommal) *Bácsföldvár*, 15 munkás. *Zentai és Roskoványi Egyesült Iparvállalat r. t.* gőzfűrésze (téglagyárral stb.) Zenta.

A vármegye *bőr- és sörteipara* nem nagyon kiterjedt és nem áll oly fokon, mint az a vármegye viszonyai mellett várható volna. A *timárüzemek* mind kisebb ipartelepek. A *bőröndös-ipar* is szegényes. Az egész Bácskában csak három ilye telep van: egy Szabadkán, egy Ujvidéken és egy Zomborban. Hogy azonban a viszonyok javulnak, azt újabban növekedni kezdő forgalmuk bizonyítja. A *szíjgyártó-* és *nyerges*-iparnak már több képviselője van és a színvonala is egyre emelkedik. A *kefekötő* iparral is számosan foglalkoznak és a forgalom is kielégítő. A vármegye területén a bőr-, sörte-, szőr- és toll-ipar összesen 510 lakost foglalkoztatott. Ezek közül Bajára 38, Szabadkára 57, Újvidékre 31, Zomborra 68 és a vármegye többi helységeire 316 személy esett. E csoporthoz tartozik még a kaucsuk-ipar is, a mely ágból csak egy nagyobb ipartelepe van a vármegyének és ez *Weinhut* A. és fiai első magyar czelluloidárú gyára Szabadkán, villamos üzemmel és 30 munkással.

Bőr- és sörte-ipar.

A vármegye nagy kiterjedésű kendertermelésével kapcsolatban a *kenderkikészítés, fonás és törés* a Bácska *elsőrangú iparágai* közé tartozik. Sőt mivel a kereslet évről-évre fokozódik, a kendergyártás forgalma is egyre nagyobb lesz. Nagyobb kendergyárak vannak Hódságon, Palánkán, Szépligeten és Újverbászon, a melyek — bár a vasúti szállítás bajai és hiányai megnehezítik a kivitelt — nagyfokú fejlődésre hivatkozhatnak. Kendergerebenezésre és kikészítésre berendezett kisebb ipartelepek vannak Apatinban, Militicsen, Szilbereken és Ujverbászon, a melyeknek szintén jelentős az évi forgalma, sőt nagyrészük kivitelre is dolgozik. A *kötélgyártást* szintén a fejlődő iparágak közé számíthatjuk, ellenben a vármegye *gyapjúipara* még nagyon szerény kiterjedésű, noha már ez ágban is három nagyobb gyár igyekszik a Bácska ipari haladását előbbrevinni. A *kötőszövő-ipar* apatini és újvidéki telepei bátran fölveszik a versenyt az osztrák gyárak hasonló termékeivel. A *takács- és műszövő-ipar* magas színvonalon áll és hatalmas életképességéről Baja, Bezdán, Cservenka, Szabadka és Újvidék nagyobb gyártelepei tanúskodnak. Nemkülönben elsőrendű vállalata a vármegyének az újvidéki állami *selyemfonógyár*, a mely évente 8 millió korona értékű selyemhulladékot állít elő és azt Ausztriába, Francziа-, Német- és Olaszországba szállítja. Úttörő vállalkozás még a kulai *selyemszalaggyár*, a mely az osztrák verseny ellenére is szépen fejlődik. Azonban a *zsinór- és gombkötő*-ipar itt jelentéktelen. A vármegye területén a statisztika adatai szerint, fonó- és szövőiparral 3019 lakos foglalkozott.

Fonó- és szövőipar.

Ez ágban nagyobb ipartelepek a következők: *Ackermann* János műszövője, *Baja*. *Bácskai kender és lenárúgyár r.-t.* kötélnemű és kötélverőszerszámgyára, *Újfutak*, gőzüzem, 60 lóerős, 60 munkás. *Bajai gyapjúfonó és szövőgyár* r.-t. *Baja*. *Bellán* Mátyás kötélgyára, *Dunacséb*. *Berkovics* Rezső selyemszalaggyára, *Kula*, 2 villamos motor, 21 munkás. *Bernhard* Ferencz harisnyakötője, *Ujvidék*, 4 női munkás. *Brandecker* Ferencz gyapjúfonója, *Hódság*, 4 lóerős gőzgép, 3 munkás. *Brüll* F. F. kendergyára, *Újvidék*. *Délmagyarországi gyapjúfonó és vattagyár* r.-t., *Baja*, 90 lóerős gőzgép, 50 munkás. *Gaszner* János és Társa pamutfestőgyára, Újvidék, 12 lóerős gőzgép, 72 munkás. *Groszmann* Lipót kendergyára, *Szilberek*. *Grauaug* J. Lipót gyapjúfonó és szövőgyára *Baja*, 16 lóerős, szívógázmotor, 50 munkás. *Gutwein* Lajos műkenderáztatója, *Torzsa*. *Helm* Mihály gyapjúfonó és festőgyára, *Szilberek*, 3 lóerős gőzgép, 7 munkás. *Honi fonó- és kötélverőgyár* r.-t. ipartelepe, *Hódság*, 310

lóerős gőzgép, 350 munkás. *Horovitz* D. L. kendergyára, *Palánka*. *Horváth* Zsigmond gombkötő ipartelepe, *Zenta*. *Hungária kendergyár* r. t. *Újverbász*, 3 db. 150—250—500 lóerős gőzgép, 250 munkás. *Kaufmann* Sándor kendergyára, *Apatin*. *Kincstári selyemfonógyár* (bérlő: Beranger Camille) *Újvidék*, 16 lóerős gőzgép, 316 munkás. *Klein* Vilmos és Társai kendergerebenezője, *Militics*, 10 lóerős gőzgép, 37 munkás. Kulai *gyapjufonó és szövőgyár* r. t. *Kula*, 120 lóerős gőzgép, 55 munkás. *Michels-féle* kenderáztató és kötélgyár r.-t. *Ópalánka*, 150 lóerős gőzgép, 180 munkás. *Montalion* József műszövőgyára, *Szabadka*, 40 munkás. *Neumayer* Ferencz kékfestőgyára, *Hódság*. *Országos m. kir. selyemtenyésztési felügyelőség* fojtó- és szárító-kemenczéje, *Zsablya*. *Óverbász község kenderáztatója*, *Óverbász*. *Ritzmann* Jakab kenderáztatója, *Ókér*. *Sax Károly* posztógyára, *Bulkeszi*, 6 lóerős gőzgép, 5 munkás. *Seidl* Lipót kendergyára, *Újverbász*. *Schek* Károly kenderáztatótelepe, *Torzsa*. Özv. *Schmidt* Jánosné gyapjúfonó és gerebenezője, *Paripás*. *Schneider* Ferencz kenderáztatótelepe *Urszentiván*. *Schneider* János kendertörője, *Veprőd*. Ifj. *Schneider* Vilmos műkenderáztatója, *Torzsa*, 12 lóerős gőzgéppel, 25 munkás. *Spitzer* J. és Fiai kendergerebenezője és kötélgyára, *Apatin*, 20 munkás. *Szabadkai közgazd.-bank* r.-t. kenderkikészitőgyára, *Újverbász*. *Szabadkai vattagyár* r. t., *Szabadka*. *Szabó* József harisnyakötője, *Szabadka*, 15 lóerős gőzgép, 3 munkás. *Szélinger* Lőrincz és Fiai kender- és kóczgyára, *Militics*. 16 lóerős benzinmotor, 95 munkás. *Szencz* György gyapjúfonója, *Paripás*, 4 lóerős gőzgép, 3 munkás. *Szépligeti kendergyár r.-t. kendergyára*, *Széplíget*, 20 lóerős gőzgép, 80 munkás. *Vámosi* Mihály Fiai kenderkikészitő gyára, *Bácsszentiván*, 25 lóerős benzinmotor, 70 munkás. Továbbá idetartozik gróf *Chotek* Rezső kendergyára, *Újfutak*, a mely malommal és fűrészteleppel kapcsolatos. *Dussing* Miklós kárpitostelepe (butorasztalossággal), *Újvidék*, 5 lóerős gázmotor, 10 munkás.

Ruházati ipar. A *ruházati ipar*, bár termelésére nézve elég fejlett, nem igen nagyarányú a vármegyében. Jobbára kisipar, azonban akad néhány nagyobb ipartelep is. A termelés ugyan kielégíti a helyi szükségleteket, sőt a vármegye határán túl is terjed, de kivitelről ebben az iparágban beszélni sem lehet. A ruházati ipar a vármegye egész területén 15.459 lakost foglalkoztatott. Ezekből Bajára 1052, Szabadkára 2161, Újvidékre 1233, Zomborra 947 és a vármegye többi részére 10.066 személy esett. A ruházati ipar két legnépesebb ága a szabóság és czipőkészítés. A *szabóiparnál* 4759 személy talált alkalmazást, még pedig Baján 318, Szabadkán 551, Újvidéken 402, Zomborban 243 és a vármegyében 3281. A *czipész és csizmadia-ipar* 3698 iparost foglalkoztatott. Azonban itt meg kell jegyeznünk, hogy a míg a szabóipar 10 év alatt 30—40%-ot emelkedett, addig a czipész-ipar tetemesen csökkent. Az apadás az egész vármegyében mindenütt érezhető, de főként Baján — a hol 20, és Zomborban, a hol 15% a csökkenés. A 10 év közötti különbségek a vármegyében a következők voltak: Baján 406—328, Szabadkán 336—309, Újvidéken 268—260, Zomborban 229—194 és a vármegyében 2827—2607. Tehát a legutóbbi tételnél 220 a különbözet, a mi 8% csökkenésnek felel meg. E csökkenés okát az érdekelt körök a jelentéktelen vásárok sokaságában látják, a minek leginkább a vásározó kisiparosok vallják a kárát.

Ez ágban jelentékenyebb ipartelepek a következők: Ifj. *Dudás* Sándor szűcsipartelepe, *Kula*. *Kramer* Antal egyenruha készítő ipartelepe, *Szabadka*. *Krämer* és *Hahn* kalapgyára, *Kula*, 10 lóerős gőzgép, 15 munkás. *Pap* József czipőműhelye, *Zenta*, 25 munkás. *Roth* Ármin kalapgyára, *Szabadka*, gőzüzem. *Trebits* Jakab cipőgyára, *Óbecse*. *Ziegler* Ágost keztyű- és kötszerkészítő telepe, *Újvidék*.

Papirosipar. A vármegye papiros-ipara egyáltalában nem számottevő. A mi van, az a *könyvkötő*-műhelyekre szorítkozik. Tény azonban, hogy a könyvkötő ipartelepek száma 10 év alatt majdnem a kétszeresre emelkedett. A papiros-ipar, a statisztika szerint, 88 személyt foglalkoztatott az egész vármegye területén. Ez a szám 10 év előtt még csak 53 volt. A 88 iparos közül Bajára 8, Szabadkára 10, Újvidékre — hol a szaporodás 54% — 17, Zomborra — hol a szaporodás 200% — 12 és a vármegyére — hol a szaporodás 78% — 41 személy esett.

Élelmezési ipar. Az *élelmezési ipar* a leghatalmasabb Bács-Bodrog vármegyében. Különösen a *malomipar* öltött eddig rendkívül nagy arányokat és évről-évre jelentékenyen fejlődik. A malmok legnagyobb része kivitelre is dolgozik és forgalmuk mindig növekvőben van. A *mészáros- és hentesipar* szintén virágzó iparág és nemcsak a helyi szükségleteket elégíti ki, hanem a hentesárú-gyártmányokat, így a zsírt, szalonát, kolbászt és szalámit messze vidékre, sőt külföldre is szállítják. Az ezzel kapcsolatos *szarvasmarha-hizlalást* azonban meglehetősen kedvezőtlenül befolyásolták az utóbbi évek magas takarmányárai. Az iparszerűleg űzött *sertéshizlalás* már kedvezőbb föltételek mellett fejlődik.

A vármegye vágóhídjain, a legutóbbi esztendőben, közfogyasztásra a következő mennyiségű állatok kerültek levágásra: Baján 1384 szarvasmarha, 1706 borjú, 2406 sertés, 1093 juh. Szabadkán, 3129 marha, 3162 borjú, 6737 sertés, 19.053 juh. Újvidéken 2070 marha, 3695 borjú, 6478 sertés, 12.486 juh. Zomborban 1490 marha, 2209 borjú, 2587 sertés, 1249 juh. Zentán 736 marha, 852 borjú, 2218 sertés, 2436 juh. Az apatini járásban 1378 marha, 902 borjú, 1314 sertés, 742 juh. A bácsalmási járásban 294 marha, 1471 borjú, 1920 sertés, 465 juh. A bajai járásban 765 marha, 733 borjú, 568 sertés, 2703 juh. A hódsági járásban 1661 marha, 1278 borjú, 1202 sertés, 610 juh. A kulai járásban 1505 marha, 1271 borjú, 2230 sertés, 846 juh. Az óbecsei járásban 1167 marha, 1265 borjú, 2758

sertés, 5637 juh. A palánkai járásban 1309 marha, 1065 borjú, 1489 sertés, 814 juh. A titeli járásban 270 marha, 154 borjú, 385 sertés, 628 juh. A topolyai járásban 1529 marha, 1193 borjú, 1788 sertés, 8700 juh. Az újvidéki járásban 1375 marha, 1436 borjú, 1445 sertés, 2067 juh. A zentai járásban 648 marha, 900 borjú, 1435 sertés, 3457 juh. A zombori járásban 1388 marha, 1321 borjú, 1254 sertés, 1478 juh. A zsablyai járásban 416 marha, 260 borjú, 647 sertés, 1720 juh. Az egész vármegyében közfogyaszásra levágtak, összesen: 24.514 szarvasmarhát, 24.873 borjút, 38.681 sertést és 70.371 juhot.

A *szeszipar*, az idetartozó pálinkafőzéssel, rum, likör, cognac és *eczet-gyártással* együtt, nagy kiterjedtsége ellenére is, némi nehézségekkel küzd. Ennek oka a vasúti szállítás magas fuvardíjaiban, a nyersanyag drágulásában és a törvényes szabályozás hézagaiban keresendő, azonban az új szeszadótörvény életbeléptetése a panaszlott bajokra orvosló hatással lesz. A sajtolt *élesztő-ipar*, bár még erősen küzd a megadózatlan sörélesztővel, már fejlődésnek indult. A *sörgyártás*, a melylyel öt nagyobb gyár foglalkozik Bácskában, így az apatini, dunacsébi, kulai, óbecsei és újvidéki, már régi ipara a vármegyének és ezidőszerint jelentékeny helyet vívott ki magának az országban. A vármegye határán túli kivitele ugyan — a budapesti sörgyárak versenye miatt — csekély, de azért az évi forgalom a 40.000 hektolitert meghaladja. Meg kell még emlékeznünk a *szikvízgyártásról* is, a melyet újabban nagy mértékben űznek. Az élelmezési és élvezeti ipar, a statisztika adatai szerint, az egész vármegyében 6.004 lakost foglalkoztatott. Ezek közül a malomiparra 2885, a sütő iparra (pék és czukrász) 795, a hentes- és mészáros-iparra 1358 és a szeszgyártásra 98 személy esett.

Ez iparágban a nagyobb telepek a következők: *Adamovits* Sándor cognac-gyára *Újvidék. Aman* Ferencz daráló malma *Apatin*, 1 lóerős motorral. *Aman* Ferencz malma *Zombor*, 45 lóerős gázmotor, 9 munkás. *Aman* József és Társai sörfőzője *Apatin*, 40 lóerős gőzgép, 25 munkás. *Arnold* Károly és Társa vízimalma *Bácskeresztúr*, 18 lóerőre, 2 munkás, *Asztalos* Lajos gőzmalma *Kossuthfalva*, 40 lóerős, 5 munkás. *Bachmann* Vilmos malma *Óverbász*, 24 lóerős. *Baics* Gergely gőzmalma *Szabadka*. *Bajai műhengermalom* r.-t. gőzmalma *Baja. Baják* Vendel és Társai gőzmalma *Kossuthfalva*, 25 lóerős. *Bentinger* N. malma *Bácsfeketehegy*, 30 lóerős gázmotor, 4 munkás. *Benya* Antal kukoriczadarálója *Zombor*, benzinmotorral, 1 munkás. *Benz* András gőzmalma, *Temerin*, 15 lóerős, 5 munkás. *Birovlyev* István és Társai őrlőmalma *Óverbász*, 2 munkás. *Birti* Pál hentesárúgyára, *Ujvidék. Bódi* István gőzmalma *Szabadka*, 12 lóerős, 2 munkás. *Bröder* Márk sódarálója *Újverbász*, 8 lóerejü benzinmotorral. *Brummer* Antal malma *Szabadka*, gázüzem, 4 munkás. *Brust* Simon és Társai gőzmalma *Baja*. 100 lóerős, 9 munkás. *Cserveny* gőzmalma *Újpalánka*, 60 lóerős, 18 munkás. *Dautermann* Ádám gőzmalma *Cservenka*, 8 lóerős, 2 munkás. *Dér* Vilmos és Társai gőzmalma *Csantavér*, 40 lóerős, 8 munkás. *Diemer* és *Kunz* malma *Kiszács*, 50 lóerős gázmotor, 5 munkás. *Dittrich* Ádám gőzmalma, *Szenttamás*, 24 lóerős. *Ditrich, Welsch* és Társa gőzmalma *Cservenka*, 100 lóerős, 7 munkás. *Dobanovity* Vásza malma *Káty*, 25 lóerős benzinmotor. *Dungyerszky* István gőzmalma *Szenttamás*, 50 lóerős, 5 munkás. *Dungyerszky* Lázár gőzmalma *Újvidék*, 196 lóerős, 110 munkás. *Dungyerszky* Lázár gőzmalma, szeszgyár és sörfőzője *Dunacséb*, 85 lóerős gőzgép, 24 munkás. *Dungyerszky* Lázár vízimalma *Szenttamás. Dvoratschek* A. gőzmalma *Kerény*, 120 lóerős. *Első szentfülöpi hengergőzmalmi* szövetkezet malma *Szentfülöp. Ertl* János Fiai gőzmalma *Bács*, 40 lóerős, 5 munkás. *Ertl* és *Schwerer* hengermalma *Hódság*, 120 lóerős gőzgép, 513 munkás. *Export-gőzmalom* r.-t. *Zombor*, 400 lóerős gőzmotorral, 53 munkással. *Faddi* József és Pál őrlőmalma *Jánoshalma*, 25 lóerős gőz és 25 lóerős benzinmotor, 6 munkás. *Faith* Boldizsár gőzmalma *Újvidék*, 115 lóerős, 16 munkás. *Faltum* Antal darálómalma *Szabadka*, 1 munkás. *Ferencz-csatorna* r. t. vízimalma *Újverbász*, 60 lóerős gőz és 60 lóerős gázmotorral, 11 munkás. *Fernbach* Márton gőzmalma *Szilberek*, 25 lóerős, 3 munkás. *Fodor* Antal vízimalma *Martonos. Fodor* Lajos és Társai hengermalma *Piros*, 15 lóerős benzinmotor, 6 munkás. *Freidinger* Mátyás és Társa kukoriczadarálója *Kúnbaja*, 1 munkás. *Frick* Pál darálómalma *Újverbász*, 8 lóerős villamos motor, 2 munkás. Ifj. *Fuchs* Károly tejgazdasági telepe *Cservenka*, 6 lóerős gőzgép. 3 munkás. *Fülöp* József műmalma *Szenttamás*, vízüzem 28 lóerőre, 6 munkás. *Gari* Ádám és Társai Első garai gőzmalma és téglagyára *Gara*, 9 munkással. *Gerber* Nándor és Fia sörfőzője és jéggyára *Óbecse*, 53 lóerős gőzgép, 59 munkás. *Görög* László és Társai gőzmalma *Zenta*, 25 lóerős, 4 munkás. *Gőzmalom r. t. Őrszállás*, 100 lóerőre, 8 munkás. *Grauaug* Lipót gőzmalma *Bácsalmás*, 87 lóerős, 16 munkás. *Grecski* Gábor gőzmalma *Szabadka. Gutwein Fülöp* és Társai gőzmalma *Szeghegy*, 80 lóerős, 8 munkás. *Gutwein*, Schmidt és Társa gőzmalma *Cservenka*, 75 lóerős, 14 munkás. *Gyelnis* Jakab gőzmalma *Szabadka*, 20 lóerős, 3 munkás. *Häfner* Károly Fia gőzmalma Ujvidék, 130 lóerős, 38 munkással. *Haip* és Társai gőzmalma, *Ószivácz*, 150 lóerős. *Hang* János és Társa gőzmalma, *Bulkeszi*, 12 lóerőre, 4 munkás. *Hartmann* és *Connen* sertésvágója, hűtőtelepe és jéggyára *Szabadka*, 100 lóerős gőzgép, 83 munkás. Özv. *Hartmann* Pálné malma *Újsóvé*, 50 lóerős szívógázmotor, 5 munkás. *Heincz* Keresztély gőzmalma, *Ókér*, 30 lóerőre. *Heszler* és Társai gőzmalma *Zenta*, 200 lóerős, 64 munkás. *Hett* József gőzmalma, *Őrszállás*, 70 lóerős, 4 munkás. *Honig* Zsigmond gőzmalma *Topolya*, 74 lóerős, 9 munkás. *Horváth* Antal benzinmotoros malma *Dávod*, 2 munkás. *Horváth* Imre malma *Zenta*, 30 lóerős benzinmotor, 5 munkás. Ifj. *Horváth* Lajos gőzmalma *Pacsér*, 25 lóerős, 5 munkás. *Horváth* Ödön szeszfőzője *Zenta*, 5 lóerős benzinmotor, 3 munkás. *Hutter* Péter malma *Kiskér*, 16 lóerős gázmotor, 4 munkás *Ingusz* Lipót és József gőzmalma, *Nagy* baracska, 20 lóerős, 6 munkás. *Ivánczovits* Gábor darálómalma *Újvidék*, 20 lóerős benzinmotor, 1 munkás. *Kátyánszky* Tanászia és *Proko* vízimalma, *Szenttamás. Kátyánszky* Velykó vízimalma *Szenttamás. Keller* József gőzmalma, *Kerény*, 24 lóerős, 3 munkás. *Kernács* Lajos gőzmalma, *Topolya*, 80 lóerős, 10 munkás. *Kichler* és *Pfiszter* tejgazdasági telepe, *Kula*, 2 lóerős gőzmotor. *Kinkel, Weber* és Társai gőzmalma, *Szeghegy*, 50 lóerőre, 9 munkás. *Kisszállási uradalmi gazdasági szeszgyár*, Kisszállás, 8 lóerős gőzgép, 4 munkás. *Kiszter* Mihály tejgazdasági telepe, *Újverbász. Korona gőzmalom* r.-t., *Zombor*, 120 lóerős motor, 25 munkás. *Köbling* Antal műhengermalma, *Baja*, 30 lóerős gőzgép, 7

munkás. *Kengstadtler* Testvérek cognac és eczetgyára, *Újvidék*, 4 lóerős gözgép és gázmotor, 40 munkás. *Kovács* Lázár gözmalma, *Szabadka*, 60 lóerős, 6 munkás. *Kreter* Jakab és Társa gözmalma, *Ókér*, 12 lóerős, 4 munkás. *Kriszter* József tejgazdasága, *Ókér*, 3 lóerős gözmotor, 2 munkás. *Kulunczics* János gözmalma, *Szabadka*, 30 lóerős gözmotor, 4 munkás. *Kurjacski* Vain és *Dietrich* Ádám műmalma, *Szenttamás*, 4 munkással. *Lakits* és *Balla* eczetgyára, *Újvidék*. *Lékó* Mihály gözmalma, *Magyarkanizsa*, 25 lóerős 4 munkás. *Lemberger*, *Schön* és *Szász* sertéshizlalója, *Baja*. *Lengyel Ármin* gözmalma, *Szabadka*, 36 lóerős, 4 munkás. *Leopold* Mihály gözmalma, *Szentfülöp*, 8 lóerős, 3 munkás. *Lolin* György gözmalma, *Mohol*, 12 lóerős, 4 munkás. Ifj. *Machmer* Fülöp gözmalma, *Torzsa*, 45 lóerős, 6 munkás. *Malom-részvény-társaság* gözmalma, *Bajmok*, 115 lóerős, 13 munkás. *Marcsikity* István gözmalma, *Alsókabol*, 45 lóerős, 4 munkás. *Militicsi gőzmalom* részvény-társaság gözmalma, *Militics*, 100 lóerős, 7 munkás. *Molnár* Ferencz örlőmalma, *Sajkásszentiván*, 50 lóerős széngázmotor, 3 munkás. *Molnár* József felsobácskai műmalma, *Jánoshalma*, 120 lóerős gözgép, 25 munkás. *Molnár* és *Kiss* gözmalma, *Csurog*, 50 lóerős, 6 munkás. *Mudrinszki* Uros vízimalma, *Turja*. *Nenadovits* és *Gyogyarits* gözmalma, *Ada*, 40 lóerős, 5 munkás. *Novák* András és társai gözmalma, *Kishegyes*, 7 munkás. *Numenmacher* György örlőmalma, *Tiszaistvánfalva*, 12 lóerős gáz és benzinmotor, 2 munkás. *Nyirotty* István és Társai gözmalma, *Baja*, 10 lóerős, 4 munkás. *Oberlander* Fülöp vízimümalma, *Újverbász*, 24 lóerős göz- és 18 lóerős vízmotorral, 8 munkás. *Ofner* Adolf és Fia gözmalma, *Ada*, 26 lóerős, 5 munkás. *Ofner* Adolf gömalma, *Mohol*, 50 lóerős, 8 munkás. *Ökrész* Ádám és Társai gözmalma, *Temerin*, 25 lóerős, 3 munkás. *Opity* Gyóka motoros malma, *Zsablya*, 30 lóerős gázmotorral, 4 munkás. *Országos magyar rizstermelő szövetkezet* hántolója, *Kissztapár*, vízi üzem 60 lóerőre, 12 munkás. *Pfeifer* Ferencz darálómalma, *Újfutak*. *Pinkovics* József szeszgyára, *Szabadka*, 10 lóerős gözgép, 5 munkás. Báró *Podmaniczky* Endre gazdasági gözmalma, *Kelebiatanya*, 8 lóerős, 4 munkás. *Pollák* Ármin gazdasági gözmalma, *Mátételke*. *Pollermann* Bertalan szikvízgyára, *Baja*, 1 lóerős gázmotor, 1 munkás. *Pullmann* Vilmos baromfi-hizlalója és hütötelepe, *Szabadka*. *Raabstern* Testvérek szesz-, cognac- és eczetgyára, *Újvidék*. *Reichardt* és Társa vajgyára, *Szabadka*, 40 lóerős gözgép, 5 munkás. *Reiss* és *Szedresy* gözmalma, *Széplige*t, 40 lóerős, 4 munkás. *Reuter* József darálómalma *Szilágyi*, 1 munkás. *Rieger* Mihály sóörlője *Szabadka*, 5 lóerős villamos motor, 2 munkás. *Rosenberg* Jakab gözmalma *Kúnbája*, 25 lóerős, 5 munkás. *Rosenfeld* Ignácz gazdasági daráló gözmalma *Katymár*, 8 lóerőre. *Ruda* Ernö és Társai vajgyára *Szabadka*. *Schall* Henrik gözmalma *Újszivácz*, 20 lóerős. *Schmidtmayer* Ferencz és Fiai gözmalma *Titel*, 50 lóerős, 3 munkás. *Schön*, *Jäger* és *Muity* gözmalma *Csávoly*, 60 lóerős, 10 munkás. *Schuhmacher* Rezsö gözmalma *Óbecse*, 80 lóerős, 3 munkás. *Schweiszgut* Jakab és Társai Első veprődi gözmalma *Vepród*, 7 munkással. *Schwendemann* József és 15 Társa gözmalma *Paripás*, 100 lóerős, 6 munkás. *Somogyi* Emil és Gyula szeszgyára *Baja*. *Spitzer* Károly és Fiai szesz-, eczet- és élesztőgyára *Baja*, 24 lóerős gözgép, 30 munkás. *Spitzer* Zsigmond gözmalma *Madaras*. *Stampler* János és Társai gözmalma *Borócz*, 8 lóerőre. *Stancsics és Tumbász* gözmalma *Szabadka*, 120 lóerős, 13 munkás. *Steinhardt* Jakab és Társai gözmalma *Kula*, 40 lóerős, 3 munkás. *Straszberger* Zsigmond gözmalma *Szabadka*, 36 lóerős, 9 munkás. *Strba* Mihály gözmalma *Petrőcz*, 25 lóerős, 3 munkás. *Stuchlich* Ferencz örököse gözmalma *Temerin*, 16 lóerős, 4 munkás. *Szkondorszky* Szima és Társa gözmalma *Zsablya*, 2 munkás. *Szmilyanszki* és Társai műmalma *Bácsföldvár*, 80 lóerős göz- és 50 lóerős víz (turbina) üzem, 6 munkás. *Szmolenszky* Gábor gözmalma *Regöcze*, 70 lóerős, 10 munkás. *Szmolenszky* Gábor és Társa gözmalma *Szabadka*, 225 lóerős, 52 munkás. *Szohl* Jakab gözmalma *Torzsa*, 8 lóerős, 2 munkás. Özv. *Szupek* Béláné gazdasági gözmalma *Szond*, 30 lóerős, 2 munkás. *Tir* István gözmalma, *Pinczéd*, 35 lóerős, 4 munkás. *Tomanovics* György gözmalma *Bácsbokod*, 60 lóerős, 24 munkás. *Tóth* Antal gözmalma *Zenta*, 40 lóerőre, 6 munkás. *Újvidéki Konzervgyár* r. t. *Újvidék*. *Ulmer* Sebestyén gözmalma *Bajmok*, 36 lóerős, 6 munkás. *Valenta*, *Maurer* és *Mayer* vízimalma *Kissztapár*, 36 lóerőre, 6 munkás. *Varga* Ferencz és Társa gözmalma *Péterrére*, 40 lóerős, 4 munkás. *Vargha* és *Petkovich* gözmalma *Csantavér*, 70 lóerőre, 5 munkás. *Varnus* Márton daráló gözmalma *Újvidék*, 20 lóerős, 4 munkás. *Varró* János gözmalma *Topolya*, 40 lóerős, 6 munkás. *Verni* Vendel gözmalma *Szilberek*, 40 lóerős, 5 munkás. *Vezilits* Miltin gözmalma *Turja*, 40 lóerős, 4 munkás. *Vojnics* Gábris gözmalma *Szabadka*, 24 lóerős, 3 munkás. *Weinfeld* S. eczetgyára *Újvidék*. *Weisz* Ignácz gözmalma *Zsablya*, 100 lóerőre, 10 munkás. *Welker* Keresztély malma *Bácsfeketehegy*, 30 lóerős gázmotor, 6 munkás. *Welker* Keresztély tejgazdasági telepe *Torzsa*, 2 munkás. *Winkle* István sörfőzője *Újvidék*, 15 lóerős gözgép, 20 munkás. *Wolf* János és Társa gözmalma *Gádor*, 30 lóerős, 2 munkás. *Wolf* János és Társa gözmalma *Zombor*, 30 lóerős motorral. *Zsarkó* Ferencz gözmalma *Mélykút*, 60 lóerős, 6 munkás. Más üzemekkel is kapcsolatosak még a következö idetartozó ipartelepek: *Aman* József és Társai sörfőzője és gözmalma (gözfürdövel) *Kula*, 30 lóerős gözgép, 18 munkás. Gróf *Chotek* Rezsö malma (fűrész- és kendergyár) *Újfutak*. 60 lóerős gázmotor, 127 munkás. *Dungyerszky* Lázár gözmalma és szeszgyára (fűrész- és olajgyár) *Szenttamás*, 120 lóerős gözgép, 28 munkás. *Első magyar gazdasági gőzmalom r.-t.* gözmalma (olajgyárral) *Magyarkanizsa*, 60 lóerős, 7 munkás. *Fehér* János gözmalma (gözfűrész, téglagyár stb.) *Magyarkanizsa*, 25 lóerős, 7 munkás. *Frenner* Testvérek gözmalma (gözfűrészszel) *Óbecse*, 24 lóerős, 20 munkás. *Freund* József és Társa hengermalma (gözfűrészszel) *Óbecse*, 100 lóerős gözgép, 100 munkás. *Gavanszki* Testvérek és *Alexievics* gözmalma (gözfűrészszel), *Szenttamás*, 60 lóerőre, 25 munkás. *Kisszállási uradalmi gőzmalom* (gépjavítóműhelylyel), *Kisszállás*, 93 lóerős gözgép, 22 munkás. *Magyarkanizsai első gőzmalom és gőzfűrész* r.-t. *Magyarkanizsa*, 350 lóerőre, 80 munkás. *Molnár* Ferencz és Társai malma (fűrészszel) *Titel*, 50 lóerős gázmotor, 3 munkás. *Röhrich* Henrik darálómalma (géplakatossággal) *Tiszakálmánfalva*. *Schachtitz* és *Schönfeld* gözmalma (cserépgyárral) *Martonos*, 30 lóerős, 4 munkás. Özv. *Spitzer* Simonné daraörlö malma (téglaégetővel és czementgyárral) *Baja*. *Törtely* János gözmalma (gözfűrészszel) *Magyarkanizsa*, 25 lóerős, 10 munkás. *Vojnovits* Ilia és Társai vámmalma (gözfűrészszel) *Bácsföldvár*, 15 munkással. A *Zentai és Roskoványi Egyesült Iparvállalat* r.-t. gözmalma (gözfűrész, téglagyár és villamtelep) *Zenta*, 328 lóerős, 109 munkás.

Vegyi ipar.

A vármegye *vegyi ipara* nem nagy, azonban mégis van itt néhány virágzó ipartelep. A *szappan-gyártás* jelentős ipartelepe az újvidéki szappangyár, a mely az osztrák verseny és szállítási nehézségek ellenére is fejlődő forgalommal dicsekedhetik. A gyár mosó, mosdó-, pipere- és gyógyszappant, továbbá faggyú-

és stearin-gyertyát, mósószódát és illatszereket állít elő. Jelentékeny kivitele van külföldre is. Ezenkívül kisebb, de jelentős forgalmú telepek vannak még Szabadkán és Zentán. A *gyufagyártást* az országos hírű bajai gyufagyár képviseli. Nemrég alakult Szabadkán a *kénsav- és műtrágyagyár*, a mely már évente 1700 vaggon forgalmat ér el a szuperfoszfát eladásából, azonban 3000 vaggon előállítására van berendezve. A *keményítőgyártásnak* főként Szabadkán van néhány jelentősebb ipartelepe. Míg az *olajipari* forgalomnak Torzsán, Újverbászon és Zsablyán van számottvő telepe. A *légszeszgyártás* Baján, Szabadkán és Újvidéken virágzik, a hol az előállított légszeszt közvilágításra használják. A bajai légszeszgyár főcsőhálózata 22.674 m, a lángok száma 5948. Ebből utczai világításra 258, magánvilágításra 5690 láng esik. Az évi légszeszfogyasztás 226.216 m³. A gyár évente 921 tonna szenet használ fel. A szabadkai légszeszgyár főcsőhálózata 71.500 m, a lángok száma 6000. Ebből utczai világításra 1100, magánvilágításra 4900 láng esik. Az évi légszeszfogyasztás 605.290 m³. A gyár évente 231 vaggon szenet használ fel. Az újvidéki légszeszgyár főcsőhálózata 28.000 m. A lángok száma 6818. Ebből utczai világításra 537 és magánvilágításra 6281 láng esik. A statisztika szerint a vegyi ipar a vármegyében 244 iparost foglalkoztatott. Ezek közül Bajára 27, Szabadkára 49, Újvidékre 29. Zomborra 8 és a vármegyére 131 személy esett. E szám mindenütt növekvőben van, csak Zomborban volt 38% csökkenés.

A vármegye ilynemű jelentősebb ipartelepei a következők: *Ábrahám* Sándor rongygyüjtő és osztályozója *Apatin*, 5 munkás. *Augsburgi légszeszgyár, Újvidék*, 6 lóerős gőzmotor, 10 munkással. *Birmann* Ádám vegyi gyára *Torzsa. Bröder* Lajos keményítőgyára *Szabadka*, 3 munkás. *Bubenheimer* Márton olajmalma *Torzsa*, 1 lóerős motorral. *Egyesült Augsburgi Légszeszvilágítási* r.-t. légszeszgyára *Szabadka*, gőzüzem, 50 munkással. *Első szappanfőző társulat* gyára *Újvidék*, 25 lóerős gőzmotor, 23 munkás. „*Klotild*" vegyi ipar r.-t kénsav és műtrágyagyára *Szabadka*, 240 lóerős gőzüzem, 300 munkás. *Légszeszgyár r. t. Baja*, 4 lóerős gőzgép, 4 munkás. *Löwy* Adolf olajgyára *Újverbász*, gőzüzem, 8 munkás. *Löwy* és Társa keményítőgyára *Szabadka*, 12 lóerős gázmotor, 16 munkás. *Schlezinger* Miksa keményítőgyára *Szabadka*, 2 munkás. *Schwaiger* Fülöp olajgyára *Újverbász*, gőzüzem, 8 munkás. *Spitzer* Testvérek gyufagyára *Baja*, 16 lóerős gázmotor, 65 munkás. *Sporer Mór* gyertyaöntője *Szabadka*, 4 munkás. *Weisz* Ignácz olajmalma *Zsablya*. Más üzemekkel kapcsolatosak a következő idetartozó ipartelepek: *Dungyerszky* Lázár olajgyára (gőzmalom, szeszgyár stb.) *Szenttamás. Első magyar gazdasági gőzmalom* r.-t. olajgyára (gőzmalommal) *Magyarkanizsa. Fehér* János olajprése (gőzmalom, fűrész, téglagyár) *Magyarkanizsa*.

A vármegye *építőipara* elég fejlett, mivel az építési kedv nagy. A magánosok. vállalatok és közintézmények sűrűn építtetnek. Újabb nagyarányú középítkezés a szabadkai városháza, a mely több száz munkást foglalkoztat. A gyárépítések is gyakoriak. Építőipar.

A statisztika adatai szerint a vármegye területén 7165 lakos foglalkozott építő-iparral. Ebből 3281 kőmíves és 1345 ács. A kőmívesek közül Bajára esett 259, Szabadkára 201, Újvidékre 254, Zomborra 170 és a vármegyére 2397; az ácsok közül Bajára 60, Szabadkára 55, Újvidékre 65, Zomborra 36 és a vármegyére 1129. Az építőipar forgalmi nagyságának megítélése szempontjából közöljük a vármegyében a legutóbbi évben kiadott építési engedélyek számát. Baján összesen 145, ebből lakóházra 39, gyári és műhelyépületre 1, a többi melléképületekre, istállóra, színre és raktárra esik. Szabadkán összesen 227, lakóházra 122, gyári épületre 3. Újvidéken összesen 122, lakóházra 53, gyári épületre 6. Zomborban összesen 121, lakóházra 72. Zentán összesen 30, lakóházra 26, gyári épületre 1. Apatini járásban összesen 190, lakóházra 118, gyári épületre 1. Bácsalmási járásban összesen 557, lakóházra 331, gyári épületre 4. Bajai járásban összesen 318, lakóházra 151. Hódsági járásban összesen 285, lakóházra 133, gyári épületre 1. Kulai járásban összesen 207, lakóházra 130, gyári épületre 2. Óbecsei járásban összesen 405, lakóházra 120, gyári épületre 1. Palánkai járásban összesen 282, lakóházra 139, gyári épületre 1. Titeli járásban összesen 114, lakóházra 54, gyári épületre 2. Topolyai járásban összesen 301, lakóházra 123, gyári épületre 3. Újvidéki járásban összesen 369, lakóházra 227, gyári épületre 21. Zentai járásban összesen 117, lakóházra 49. Zombori járásban összesen 265, lakóházra 133, gyári épületre 1. Zsablyai járásban összesen 51, lakóházra 25, gyári épületre 1. Az egész vármegyében együttvéve kiadtak lakóházakra 2065, melléképületekre 1278, istállókra 478, színekre 176, raktárakra 60, gyári épületekre és műhelyekre 49, összesen 4106 építési engedélyt.

A *sokszorosító és műipart* a vármegyében a nyomdák és a fényképező műtermek képviselik. Alig van jelentősebb helység, a hol nyomda és fényképész ne volna és főleg a városokban levő nyomdák szép munkákat állítanak elő. Sokszorosító-ipar.

A vármegye nyomdái a következők: *Beretka* és Molnár nyomdája *Zenta*, 2 munkás. *Berger* Adolfé *Ada. Bittermann* Józsefé *Szabadka*, 2 munkás. *Bittermann* Nándor és Fiáé *Zombor*, 2 lóerős villamos motor, 12 munkás. *Branik* r.-t. könyvnyomdája *Újvidék*, 4 lóerős gázmotor, 10 munkás. *Braun* Adolfé *Szabadka*, 3 munkás. *Bruck* P. Pálé *Magyarkanizsa. Czája* Alajosé *Titel. Fekete* Sándoré *Zenta. Fischer* Ernő „Hungária"-könyvnyomdája, *Szabadka*, 7 lóerős villamos üzem, 14 munkás. *Fischer és Krausz* könyvnyomdája *Szabadka*, villamos üzemmel. *Fuchs* Emil és Társáé *Újvidék*, 11 munkás. *Gasz* Mátyásé *Apatin. Hirschenbauer* Benőé *Újvidék*, 6 munkás. *Jokovits* Györgyé *Újvidék*, 6 lóerős gázmotor, 18 munkás. *Kabos* Árminé *Zenta*, 2 munkás. *Kazal* Józsefé *Baja*, 2 munkás. *Kollár* Ágostoné *Baja*, 3 munkással. *Kollár* Józsefé *Zombor*, 2 munkás. *Kovács* Jánosé, *Újverbász. Kris-*

totek és *Bazek* nyomdaja *Palánka*, 4 munkás. *Lévay* Lajosé *Óbecse*, 4 munkás. *Marinkó* Szvetozáré *Szenttamas*. *Miletics* Szvetozáre *Újvidék*, 13 munkás. *Nánay* Lajosé *Baja*, 2 munkás. *Obláth* Károlyé *Zombor*, 3 lóerős villamos motor, 6 munkás. *Perkovics* Márké *Kula*, 2 munkás. *Pfiszter* Józsefé *Hódság*, 2 munkás. *Popovics* M. Testvéreké *Újvidék*, 3 lóerős gazmotor, 15 munkás. *Raab* Jánosé *Hódság*. *Rauts* Radimiré *Zombor*, 1 munkás. *Rajkovics* Károlyé *Baja*, 1 munkás. *Sonnenfeld* Emilé *Ószivácz*. *Stein* Sándore *Újvidék*, 5 munkás. *Szabados* Sándoré *Szabadka*, 3 munkás. *Szavadill* Józsefé *Apatin*. *Vilheim* Miksáé *Topolya*. *Welker* Ádámé Cservenka.

Vendéglősipar

A *vendéglős-, kávés- és szállodás*-ipar, a melyhez a fürdők is tartoznak, szintén nagy mértékben ki van fejlődve. A városokban nem egy olyan nagy és előkelő szalloda van, a mely a legmesszebbmenő igényeket is kielégíti. Hasonlóképen gőzfürdőt is találunk már majdnem mindenütt, nemcsak a nagy városokban, hanem a községekben is, többnyire gőzmalmokkal kapcsolatban. A statisztikai adatok szerint a vármegyében a vendéglős-, kávés-, szállodás-, pálinkamérő- és fürdős ipar 3371 lakost foglalkoztatott. Ez a szám tíz év előtt 3154 volt. A fejlődés tehát nem nagyon kedvező. A szaporodás magára a vármegyére esik, a törvényhatósági városok kivételével és a 24%-ot meghaladja. Ellenben ez az ipar mind a négy törvényhatósági városban hanyatlást mutat. Hogy a visszafejlődés nagyságát láthassuk, ideiktatjuk a 10 év közötti különbségeket: Baján 242, most 117; Szabadkán 610, most 495; Újvidéken 343, most 327; Zomborban 256, most 248. A csökkenés tehát Baján 65 (27%), Szabadkán 115 (19%), Újvidéken 16 (5%) és Zomborban 8 (3%) személy. Mégis volt a vármegyében 8 olyan vendéglő és szálloda, a melyiknek segédszemélyzete 20-nál nagyobb. És pedig Baján 1 (21 személylyel), Szabadkán 4 (131 személylyel), Újvidéken 2 (48 személylyel) és Óbecsén 1 (22 személylyel).

Ipari szövetkezetek.

A kereskedelmi kormány kezdeményezésére az 1898. évi XXIII. t.-cz. hatása alatt több *ipari szövetkezet* alakúlt a vármegyében. A kormány az ipari szövetkezeteket pénzbeli segélylyel és gépekkel, az Országos Központi Hitelszövetkezet pedig hitelnyújtással és tanácsadással támogatta és így azok szép fejlődésnek is indúltak.

A vármegye jelentősebb ipari szövetkezetei a következők: *Apatini kosárfonók raktárszövetkezete.* Alakult 1896-ban, 83 taggal. Az üzletrészek száma 220, értéke 22.000 K. A szövetkezetnek, mely 32 munkással dolgozik, legutóbbi évi forgalma 152.794 K és tiszta jövedelme 7488 K. — A *bajai agyagipari szövetkezet.* — A *bezdáni bőripari szövetkezet.* Alakult 1902-ben, 81 tag, 80 üzletrész, 4000 K értékben. Készít mindenféle bőripari árút. Tavalyi árújövedelme 3229 K volt. E szövetkezet katonai lábbelik szállításával is foglalkozik. — *Első bácskai asztalos-szövetkezet és faipartelep Apatin.* Alakult 1906-ban, 22 tag, 290 üzletrész, 29.000 K értékben. Az ipartelep egy 28 lóerős szívógázmotorral és 40 munkással dolgozik. Készít mindenféle bútort és asztalos-árút. Tagjainak egész évben szép keresetet biztosít s az üzletévet rendszerint haszonnal zárja le. Az államtól legutóbb 20.000 K segélyt nyert a gépek árának a kifizetésére. — *Óbecse és vidéke kosárfonó és termelő szövetkezete.* Alakult 1906-ban és öt községre terjed ki. 35 tag, 35 üzletrész, 1750 K értékben. — *Sajkásgyörgyei kosárfonók termelő szövetkezete.* Alakult 1906-ban, 33 taggal, 33 üzletrészszel, 1650 K értékben. — A *szabadkai ipartestület hitelszövetkezete* kizárólag csak tagjai hiteligényeinek kielégítését szolgálja. A legutóbbi évben váltóállománya kb. 90.000 K, kötelezvény-követelése 11.000 K és számlaelőlege szintén 11.000 K volt. Az év 1878 K 39 f tiszta nyereséggel zárult. — *Szenttamási kosárfonók termelő-szövetkezete.* Alakult 1906-ban; 33 tag, 33 üzletrész, 1650 K értékben. — *Temerini kosárfonók termelő szövetkezete.* Alakult 1906-ban; 23 tag, 23 üzletrész, 1150 K értékben. — *Zentai kosárfonók szövetkezete.* Alakult 1905-ben; 32 tag, 65 üzletrész, 3250 K értékben. — *Zombori ipari hitel és árucsarnok szövetkezet.* Alakult 1891-ben; 243 tag, 349 üzletrész, 17.450 K értékben. Nagyterjedelmű árúcsarnokában főként bútor, kárpitos és lakásberendezési iparczikkeket tart raktáron. Az állam 13.680 K értékű géppel támogatta. Az évi forgalom 120—150.000 K.

Házi ipar.

A vármegye népének fontos és nagyarányú kereseti forrása a házi és népipar. Ezek közül jelentősebb a kender-kikészítés, fonás és szövés, pokróczszövés, kosárfonás, hálókötés, faczipő- és tarhonyakészítés és selyemtenyésztés. *Kenderfonással, szövéssel* és *fehérítéssel* leginkább a szerb és bunyevácz nők foglalkoznak, a kik nagyon szépen hímeznek is. Speczialitásuk a *tyilim* nevű törökös, tarka szőnyeg és a *pregacsa* nevű s élénk színekben pompázó kötény, a melyből már kivitel is van. Izléses munkáikkal már a zombori házi ipari kiállításon föltűnést keltettek. A Zomborban megalakult „Tulipán házi ipari szövetség" szintén a női házi ipar fejlesztését és értékesítését tűzte ki czélul. A *kosárfonást* is mindenfelé űzik. A zentai gyümölcsszállító kosár és fonott kocsiülés eddig fontos kiviteli czikk volt, de mostanában hanyatlott. Ugyancsak — többek között — Zentán foglalkoznak *hálókötéssel* és *tarhonyakészítéssel*. Zsablyán és környékén eddig jól jövedelmező népipari czikk volt a *tüskés borona*, de a nép kénytelen volt ennek készítését beszüntetni, mert a kincstári erdőkezelőségek megtagadták a nyersanyag további kiszolgáltatását. Nagyon fontos népipari ág újabban a *selyemtenyésztés*, a mely évről-évre nagyobb arányokat ölt. Ez idő szerint Bács-Bodrog az ország első selyemtenyésztő vármegyéje.

A gyapjufonó és szövőgyár Kulán.

A futaki uradalom kenderkikészítő gyára.

A Dungyerszky-féle gyártelep Dunacsében.

A legutóbbi évben pl. 128 községben 21.406 tenyésztő 433.775 kg. selyemgubót termelt. Ennek a nagymennyiségü selyemhernyónak 210.219 eperfáról szedtek lombot. A selyemgubókat az országos selyemtenyésztési felügyelőség 880.945 koronáért váltotta be. Egy tenyésztő átlag 41 koronát keresett. A legmagasabb összeg, a mit tenyésztő keresett, 179 K volt. A selyemtenyésztési felügyelőség kiültetésre 86.762 db szederfát és 13,514.997 db 2—3 éves csemetét osztott ki, a faiskolákból pedig 42.954 db szederfát ültettek ki közterekre és közútakra. A selyemtenyésztés újabb megkezdése óta (1880) bácskai termelőknek kb. 9 millió mm. selyemgubó után, 16,507.304 koronát fizettek ki. — A statisztika adatai szerint a vármegyében házi- és népiparral 363 férfi, 457 nő, összesen 820 személy foglalkozott. Ezek közül Bajára 8 férfi, 21 nő, együtt 29 ; Szabadkára 4 férfi, 64 nő, együtt 68 ; Újvidékre 33 férfi, 51 nő, együtt 84 ; Zomborra 6 férfi, 29 nő, együtt 35 és a vármegyére 312 férfi, 292 nő, együtt 604 személy esett.

Bács-Bodrog vármegye azelőtt a temesvári kamarához tartozott. 1868-ban Magyarországban nyolcz kamara alakult, még pedig Budapest, Pozsony, Sopron, Kassa, Debreczen, Temesvár, Kolozsvár és Brassó városokban. A budapesti kamarai kerület 9 alkerületből állott. Ilyen alkerülete volt Bács-Bodrog vármegye is, Szabadka, Újvidék és Zombor szabad királyi városokkal együtt. Ez alkerület főhelye Szabadka volt, a hol a kamarai tagok választása történt. Ebben az alkerületben az iparosok közül 3, a kereskedők közül 5 bel- és ugyanannyi kültagot választottak. Kereskedelmi és iparkamara.

Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter 1890-ben léptette életbe a szegedi kamarát és azóta Bács-Bodrog vármegye, továbbá Baja, Szabadka, Újvidék és Zombor a szegedi kamarához tartoznak. A kamara 1890 deczember 14-én alakult meg és 1891 január 1-én kezdte meg működését. A kamara első elnöke Lillin Károly volt, a kit Gál Ferencz követett s ma *Szarvady* Lajos az elnök. Kereskedelmi osztályelnök még ma is *Weiner* Miksa, az ipari osztályelnökségben Rainer Ferencznek *Rainer* Károly az utóda. Titkár volt Kulinyi Zsigmond, ma *Perjéssy* László : másodtitkár volt Bakay Nándor, ma *Szabó* Gyula; irodatiszt az alakulástól kezdve *Vékes* Bertalan. A kamara területe 14.493·06 km.

A kamarának ez időszerint 30 bel- és 32 kültagja van ; az utóbbiak közül a következő 24 bácskai : ifj. *Becker* Ferencz és *Zorn* József (Apatin) ; *Drescher* Gyula, *Czérnay* Imre, *Reich* Vilmos és *Somogyi* Emil (Baja) ; *Knefély* Nándor és *Vighardt* Ede (Kula) ; *Marczikity* Lyubicza és *Raichl* F. Vilmos (Palánka) ; *Lányi* Mór, *Nánay* Mihály, *Sefcsics* Lajos és *Stojkovits* Dusán (Szabadka) ; *Dietzgen* Gábor, *Lovrekovits* Ferencz, *Pekló* Béla és *Wimmer* Károly (Újvidék) ; *Herfert* Gyula és *Kabos* Ármin (Zenta) ; *Gräber* Mihály, id. *Heindlhoffer* Róbert, *Mayer* István és *Szemes* József (Zombor.) A 19 levele őtag közül bácskai 3 és pedig : *Schmausz* Endre (Apatin), *Balassa* Henrik (Ujvidék) és *Zsulyevits* Ernő (Zombor.)

A kamara évi bevétele 88.245 K 49 f, kiadása 60.581 K 48 f ; pénztári maradvány 27.664 K 01 f. A kamara vagyona készpénzben, ingatlanban, ingókban és könyvtárban 135.583 K 01 f. A nyugdíjalap vagyona 68.734 K 49 f. A kamarai irodai tevékenysége a következő : az iktatóba érkezett 11 elnöki és 3807 ügydarab ; az iroda kiadott 7871 ügydarabot.

Az 1884. évi XVII. t.-cz. alapján Bács-Bodrog vármegyében is alakultak ipartestületek, a melyeknek száma 1892-ben már 19 volt. 1900-ban volt 26, ma pedig 33 ipartestület van Bácskában. Ipartestületek.

A vármegye területén az ipartestületi székhelyek és azok néhány adatai a következők : Ada, 217 tag, belajstromozva volt 266 segéd, 278 inas. Apatin 448 tag, 364 segéd, 248 inas. Bajmok, 170 tag, 60 segéd, 44 inas. Bács, 217 tag, 52 segéd, 53 inas. Bácsalmás, 248 tag, 80 segéd, 83 inas. Bácsfeketehegy, 122 tag, 38 segéd, 79 inas. Bácskeresztúr 102 tag, 19 segéd, 17 inas. Baja, 847 tag, 623 segéd, 687 inas. Bezdán, 287 tag, 158 segéd, 121 inas. Csantavér, 147 tag, 33 segéd, 42 inas. Cservenka, 278 tag, 153 segéd, 62 inas. Csurog, 181 tag, 55 segéd, 65 inas. Futak, 191 tag, 36 segéd, 107 inas. Hódság, 261 tag, 241 segéd, 166 inas. Jánoshalma, 185 tag, 115 segéd, 73 inas. Kula, 263 tag, 258 segéd, 187 inas. Kossuthfalva, 134 tag, 38 segéd, 104 inas. Magyarkanizsa, 298 tag, 64 segéd, 203 inas. Óbecse, 369 tag, 457 segéd, 308 inas. Palánka, 384 tag, 351 segéd, 320 inas. Petrőcz, 200 tag, 15 segéd, 32 inas. Péterréve, 135 tag, 10 segéd, 7 inas. Szabadka, 1211 tag, 1162 segéd, 840 inas. Szenttamás, 310 tag, 118 segéd, 217 inas. Szépliget, 109 tag, 53 segéd, 66 inas. Szivácz, 288 tag, 75 segéd, 51 inas. Topolya, 307 tag, 85 segéd, 75 inas. Temerin, 223 tag, 44 segéd, 80 inas. Torzsa, 156 tag, 124 segéd, 65 inas. Újverbász, 385 tag, 197 segéd, 259 inas. Zenta, 502 tag, 439 segéd, 120 inas. Zombor, 700 tag, 802 segéd, 649 inas. Zsablya, 206 tag, 136 segéd, 70 inas. Valamennyi bácskai ipartestületnek volt összesen 10.081 tagja. Belajstromozva volt 6721 segéd és 6211 inas. Az év folyamán kiadtak 122 ideiglenes igazolványt és 1870 munkakönyvet. A békéltető bizottságok elintézték 562 panaszt. Az ipartestületek összes vagyona az év végén 192.123 K 93 f. volt.

Az iparfelügyeletet a múlt század utolsó évéig maga a kereskedelemügyi kormány gyakorolta. Ekkor szervezték a kerületi iparfelügyelőségeket az 1893. évi XXVIII. t.-cz. alapján, még pedig kamaránként. 1901 április 1-én az országban 17 iparfelügyelőség kezdette meg a működését, közötte a szegedi is, a melyhez Bács-Bodrog, Szabadka, Zombor, Baja és Újvidék tartoztak. A szervezéskor *Árkos* Arnold lett a szegedi kerületi iparfelügyelő és még ma is ő tölti be e tisztet. Azonban az ipari, főként a gyáripari üzemek fejlődésével és gyarapodásával ez a rendszer nem válhatott be sokáig, mert a munka is roppant mértékben fölszaporodott. 1905-ben kihasították Bácskát a szegedi iparfelügyelőség terü- Iparfelügyelet.

letéből és az új iparfelügyelőség, a melynek a hatásköre egész Bács-Bodrog vármegyére, továbbá Szabadka, Zombor, Baja és Újvidék városokra terjed, 1905 november 1-én kezdte meg működését Szabadka székhelylyel. A törvényhatósági rendszer idején *Kreuter* György volt az első szabadkai kerületi iparfelügyelő, a kit 1907 május havában Pozsonyba történt áthelyezésekor *Donner* Kornél követett és még ma is ő látja el ezt a terhes állást. Mellette még két segédiparfelügyelő — *Ganz* Gyula és *Szabó* István — működik. Az elmúlt 1908. évben a kerületben fönálló 613 gyári ipartelep közül megvizsgáltak 525-öt és azonkívül nagyrészben a gőzkazánokat is, a melyeknek száma 2355. Ezek közül 391 ipari, 1907 gazdasági és 57 egyéb czélú kazán. A helyhez kötött kazánok száma 280, a helyhez nem kötötteké (gőzeséplők, gőzekék) 2029.

Betegsegélyezés.

A legújabb időkig *betegsegélyző pénztárak* töltötték be Bács-Bodrog vármegyében azt a humánus hivatást, hogy a munkaközben megbetegedett munkásokat ingyen gyógyszerrel, orvosi kezeléssel és pénzbeli segélylyel támogassák. Sőt ezt odáig fejlesztették, hogy eme kedvezményekben nemcsak a munkások, hanem később azok hozzátartozói is részesültek.

A vármegyében 1893 óta 1906-ig 16 betegsegélyző-pénztár működött. Ezek neve, működésük ideje és 1906. évi tagjaik száma a következő: Bajai kerületi betegsegélyző-pénztár (1893 óta) 1921 tag. Szabadkai kerületi b. s. pt. (1893 óta) 5461 tag. Szabadkai Szent József b. s. pt. (1893 óta) 300 tag. Újvidéki kerületi b. s pt. (1894 óta) 4525 tag. Újvidéki hadastyán-egyesület betegs. pénztára (1893 óta) 157 tag. Újvidéki kereskedelmi b. s. pt. (1894 óta) 371 tag. Újvidéki szakmunkások betegs. pénztára (1893 óta) 129 tag. I. Újvidéki munkásegyesület betegs. pénztára, 203 tag. Zombori kerületi b. s. pt. (1893 óta) 3338 tag. Zentán: Markovits L. gőzmalom bet. s. pénztára (1894 óta) 188 tag. Adai ipartestület b. s. pénztára (1895 óta) 379 tag. Bezdáni ipartestület b. s. pénztára (1895 óta) 233 tag. Hódsági ipartestület b. s. pénztára (1893 óta) 369 tag. Kulai ipartestület b. s. pénztára (1894 óta) 326 tag. Óbecsei ipartestület b. s. pénztára (1894 óta) 516 tag. Topolyai ipartestület b. s. pénztára (1893 óta) 354 tag.

Az 1907. évi XIX. t.-ez. — a mely az év július 1-én lépett életbe — gyökeresen megváltoztatta a betegsegélyezés addigi rendszerét. Az ipartestületi és vállalati betegsegélyző pénztárakat föloszlatták és helyükbe a *munkásbiztosító hivatalok* léptek. Azóta ezek teljesítik a vármegyében is üdvös hivatásukat.

Munkásjóléti intézmények.

A *munkásjóléti intézmények* a vármegyében már jelentékeny fokon állanak és számuk egyre szaporodik. A szocziálpolitikai mozgalmakban is Újvidék jár elül. A város törvényhatósága az 1898. évi októberi közgyűlésben utasította a tanácsot, hogy az ipari munkások számára 100—150 munkásházat építsen és írjon fel a kereskedelmi kormányhoz, az építkezés támogatása érdekében.

A vármegye munkásjóléti intézményei egyébként — a kerületi iparfelügyelőség 1907. évi kimutatása szerint — a vármegyében így oszlottak meg: Volt összesen 541 ipartelep és ezeken 8124 munkás. 121 telepen lakást kapott 357 munkáscsalád és 118 munkás. Hálóteremben alvóhelyet kapott 37 telepen 198 munkás. Földhaszonélvezetben részesült 4 telepen 37 munkás. Tüzifát és világítást kapott 113 telepen 652 munkás. Kantin és étkezőhelyiség volt 4 telepen 97 munkás számára. Fürdő és mosdóhelyiség volt 2 telepen 68 munkás számára. Orvos volt 9 telepen 534 munkás részére. Kórház és ambulatorium 2 telepen 224 munkás részére.

Szakoktatás.

A vármegye *ipari szakoktatása* újabb keletű. A XIX. század első felében voltak ugyan *vasárnapi mesterinas-iskolák*, a melyeknek főtárgya az ipari rajz tanítása volt, de ezek a szabadságharcz után eltüntek. 1881-ben már volt Újvidéken egy német nyelvű és szellemű, egyesületi ipar- és kereskedelmi iskola, de ez hamar megszünt. Később, 1882-ben, Újvidéken, a város kérelmére, magyar állami *ipar- és kereskedelmi iskolát* nyitottak, de ez később 4 osztályú polgári iskolával kapcsolatban felsőkereskedelmi iskola lett. Az 1884-ik évi ipartörvény alapján 30 *iparos-inasiskola* alakult a vármegyében. Ezeket megelőzőleg már 1883 őszén megnyilt Újvidéken az iparos-inasiskola.

A vármegye iparos-inasiskoláiban a tanulók száma a legutóbbi évben a következő volt: Ada: beiratkozott 171, az év végén volt 158, a többi kimaradt vagy fölszabadult. Apatin: b. i. 262, maradt 227. Bács: b. i. 50, maradt 42. Bácsfeketehegy: b. i. 86, maradt 75. Baja b. i. 549, maradt 469. Bajmok: b. i. 69, maradt 60. Bezdán: b. i. 92, maradt 84. Csantavér b. i. 77, maradt 55. Cservenka: b. i. 160, maradt 146. Csurog: b. i. 86, maradt 82. Hódság: b. i. 129, maradt 108. Kossuthfalva: b. i. 78, maradt 43. Kula: b. i. 208, maradt 182. Magyarkanizsa: b. i. 169, maradt 135. Óbecse: b. i. 185, maradt 168. Ószivácz: b. i. 105, maradt 82. Palánka: b. i. 374, maradt 291. Paripás: b. i. 51, maradt 41. Szabadka: b. i. 842, maradt 677. Szenttamás: b. i. 192, maradt 152. Titel: b. i. 97. maradt 79. Topolya: b. i. 197, maradt 154. Újverbász: b. i. 208, maradt 174. Újvidék: b. i. 706, maradt 532. Zenta b. i. 334, maradt 243. Zombor: b. i. 568, maradt 451. Zsablya: b. i. 73, maradt 54. Együttvéve beiratkozott 6278, kimaradt 354, fölszabadult 768, az év végén maradt 4994 tanuló, a kiknek egész évi iskoláztatása 77.290 kor. 68 fillérbe került. Újabban a kereskedelmi minisztérium az iparosok továbbképzésére ipari szaktanfolyamokat rendezett. Ilyen *ipari továbbképző szaktanfolyam* volt a vármegyében három helyen: Szabadkán, Újvidéken és Zomborban. A szabadkai tanfolyamon a legutóbbi évben 96 hallgató vett részt és pedig: a szabadkézi rajzon 19, a szerkesztő és ábrázoló mértani rajzon 15, a számtan-mértanon 23, a könyv-

vezetésen 24 és az üzleti fogalmazáson 15 hallgató, a kik között iparágak szerint volt: 1 szűcs, 1 rézmíves, 1 aranymíves, 1 borbély, 1 könyvkötő, 1 ács, 2 keztyűs, 2 kárpitos, 2 kefekötő, 2 kádár, 2 fényképész, 3 szobafestő, 4 nyomdász, 4 bádogos, 6 lakatos, 7 asztalos, 9 czipész, 9 kőmíves, 27 szabó és 21 kőfaragó. Az újvidéki tanfolyamra beiratkozott 84 hallgató: az üzleti fogalmazásra 22, a számtan-mértanra 22, a szerkesztő, ábrázoló-mértani és szabadkézi rajzra 22 és az építő-ipari rajzra 18. Ezek között iparágak szerint volt: 16 ács, 12 asztalos, 2 bádogos, 10 czipész, 1 faszobrász, 3 kárpitos, 2 kőfaragó, 29 kőmíves, 6 lakatos, 2 mészáros, 1 rajzoló. — A zombori tanfolyamon résztvett összesen 172 hallgató: az üzleti fogalmazáson 49, a számtan-mértanon 48, a szerkesztő és ábrázoló mértanon 38, a szabadkézi rajzon 37. A hallgatók között volt: mester: 1 kovács, 1 szitás, 1 kőfaragó, 1 órás, 1 mozaikos, 1 mézesbábos, 2 szobrász, 7 asztalos, 1 szabó, 4 kőmíves, 1 kádár, 1 bognár, 5 czipész, 2 bádogos, 1 szobafestő, 1 lakatos; segéd: 10 czipész, 1 kertész, 1 kőmíves, 11 asztalos, 3 szitás, 3 kőfaragó, 4 nyomdász, 1 ács, 1 órás, 2 géplakatos; továbbá 1 számfejtő, 1 néptanító és 1 földmíves. — Azonkívül van még a vármegyében két magán *nőipariskola*. Az egyik Szabadkán, a másik Zomborban. Az utóbbit 1908-ban alapította a helybeli „Tulipán háziipari szövetség" a női háziipar fejlesztésére.

A következőkben ismertetjük a vármegye nagyobb gyár- és iparteleepeit, a melyeknek adatait az illető vállalatoktól megszereznünk sikerült: Iparteleppek.

Apatin. *Aman József és Társai gőzsörfőzője.* 1892-ben alapították a tulajdonosok. A telep több épületben 30 helyiségből áll. A hajtóerőt 40 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 25, ezek közül 5 nő. Évi termelési képesség 12.000 hl. sör. Hazai piacza a Bácska és Baranya vármegye.

Apatin. — Első *bácskai asztalos szövetkezet és faárú-ipar, mint az Országos központi hitelszövetkezet tagja.* 1906-ban alapította húsz asztalos és lakatos-mester. Gyárt épület-, bútor-, malom-asztalos és lakatos-munkákat; fadobozgyárral és gőzfűrésztelepel van kapcsolatban. Különlegessége az épület és modern bútor-munkák gyártása terén van. A gyár területe 1600 m² s négy épületből áll. A hajtóerőt egy 20 lóerős szivógázmotor s egy 8 lóerős lokomobil szolgáltatja. A munkások száma 50—60, ezek között 10—12 nő van. Évi termelése átlag 300.000 kor. értékű árú. Kiviteli piacza dobozokban Stájerország, Krajna, Trieszt, Galiczia, Csehország, Morvaország. Hazai piacza az épületmunka és bútor-gyártmányaiban a Bácska s a dunamenti városok, különösen Vácz és Baja, továbbá Csongrád, Bihar, Tolna és Zala vármegyék. Állami kedvezmények 20.000 kor. értékű gép, 10.000 kor. feltételesen visszafizetendő államkölcsön.

Apatin. — *Spitzer J. és fia kendergerebenezője és kötélgyára.* 1844-ben alapította Spitzer Izsák. Munkások száma 20. Kiviteli piacza Németország, Francziaország, Angolország, Hollandia, Belgium és Svájcz.

Bácsszentiván. — *Vámosi Mihály Fiai kenderkikészítő gyára.* 1856-ban alapította néhai Wamoscher Mihály, a mai tulajdonosok: Vámosi Manó és Samu atyja. Gyártási ágak: kendertilolás, kenderőrlés, gerebenezés, kóczosztályozás. A gyár területe kb. 7400 m² és 6 épületből áll. A hajtóerőt egy 25 lóerejű benzinmotor szolgáltatja. Munkások száma 70, ezek közül 5 nő. Évi termelési képesség kb. 3000 mm. kikészített kender. Kiviteli piacza Németország, hazai piacza az egész ország.

Baja. *Grauaug J. Lipót bajai gyapjúfonó és szövőgyára.* 1905 okt. 15-én alapította mai tulajdonosa. Gyártási ágak: kötő- és szövőfonál. Különlegessége a gyapjúszövet és szmirna-szőnyegfonál. A gyár területe kb. 2000 m² és 6 épületből áll. A hajtóerőt 16 lóerős, szivógázmotor szolgáltatja. Munkások száma 45—50, ezek közül kb. 40 nő. Évi termelési képesség 500 mmázsa fonál és 20.000 méter szövet. Kiviteli piacza Románia, Szerbia és Ausztria, hazai piacza az egész ország. A gyár állami kedvezményben részesül.

Baja. — *Spitzer József és Ármin gyufagyára.* 1859-ben alapította Spitzer Albert. A gyár területe kb. 1500 négyzetöl és több fő- és melléképületből áll. A hajtóerőt 16 lóerős gázmotor szolgáltatja. Munkások száma 45—65, ezek között 25—30 nő.

Baja. — *Spitzer Károly és fiai szesz-, eczet- és élesztőgyára.* Alapította 1864-ben Spitzer Károly. Különlegessége a filtrált eczetszesz készitése. A gyárterület 11.000 négyzetöl és 14 épületből áll. A hajtóerőt 24 lóerejű gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 30. Évi termelési képesség 3000 hl. szesz, 2400 hl. eczetszesz és 2000 mmázsa élesztő. Hazai piacza az egész ország.

Cservenka. *Betsch János faesztergályos-művek gyára.* Alapította mai tulajdonosa 1900-ban. Készít facsztergályos-tárgyakat, kalapformát, meszelőfejet nagyban. A gyár területe 1568 m² és egy épületből áll. Hajtóerőt egy hat lóerejű gőzmotor ád. Munkások száma 7. Évi termelési képessége 16.000 korona érték. Itthon értékesiti termékeit.

Cservenka. *Ifj. Fuchs Károly gőzerőre berendezett tejtermékek gyára.* Előbb szövetkezet volt, mai tulajdonosa 1904-ben vette át. Különlegessége az ú. n. bácskai trappista-sajt. A gyár területe 500 m²; egy épületből áll, a hozzá tartozó jégveremmel és sajtpinczével. Három munkással dolgozik; naponként átlag 600 liter tejet dolgoz fel, s termékeit Budapestre szállítja.

Cservenka. — *Grieszfelder György sodronymű-telepe.* Alapította mai tulajdonosa 1905-ben. Készit szitát, sodrony és fonott műveket. Gyárterülete 100 m² s egy épületből áll. Hajtóerőt egy öt lóerejű nyersolaj-motor ád. Munkások száma négy. Évi termelési képesség 30.000 kor. forgalom. Kiviteli piacza nincs.

Cservenka. — *Gutwein, Schmidt és társa gőzmalma.* Alapították 1892-ben. A telep egy lakóházból és egy malomtelepből áll. A hajtóerőt 75 lóerős gőzgép szolgáltatja; munkások száma 14. Naponta 100—130 métermázsát dolgoz fel. Kiviteli piacza van Boszniába és Csehországba, de legnagyobbrészt a környéken adja el termékét.

Cservenka. *Haip Reinhardt és Gyula mezőgazdasági gépgyára.* Alapította Haip Vilmos 1870-ben. Gyárt mezőgazdasági gépeket, gőzcséplőt, magánjárót stb. s átalakít közönséges lokomobilokat magánjárókká. A gyárterület 800 m²; — három épületből áll; hajtóerő 10 lóerős benzinmotor; munkásainak száma 8—10. Évi termelő-képessége 50.000 kor. érték. Piacza az ország déli vidéke.

Dunacséb. — *Dungyerszky Lázár gőzmalma, szeszgyára, finomítója és sörfőzője.* Mai tulajdonosa 1893-ban alapította a malmot és a szeszgyárt, 1895-ben pedig a sörgyárat. Gyárt malomtermékeket, szeszt és sört. Most van keletkezőben egy különleges új gyártási ág, a zabsteak nevű műtakarmány készítése. A gyár területe kb. 2000 m² és egy épülettömbből áll. A hajtóerőt 85 lóerős gőzgép szol-

galtatja. Munkások száma 24, ezek közül 2 nő. Évi termelési képessége 4000—5000 hl. sör, 1400 hl. kontingens szesz és 70—75 vaggon liszt. Termékeit a vidéken és Szlavoniában is értékesiti.

Hódság. — *Ertl és Schwerc I. hódsági hengermalma.* Alapitották 1876-ban Ertl Ferencz, Jakab és Schwere József, hengerliszt gyártásra. A malomtelep területe 400 négyszögöl s két épületből áll; hajtóerőt egy 120 lóerejü gőzgép szolgáltat. Munkásainak száma 12—13. Évi termelési képessége 30.000 mm. kész arú. Kiviteli piacza nincs, de árúinak nagy részét a horvát vármegyékbe szállítja. A gőzmalom két év óta villamos teleppel van egybekötve és a község s magánlakások világítását, valamint kisiparosok motorait látja el. Eddig 1600 lángra van berendezve.

Hódság. — *Honi fonó és kötélverő-gyár r.-t. ipartelepe.* A r. t. alakult 1906 decz. 20-án s üzembe lépett 1908 marcz. 1-én. Ertl János képviselő kezdeményezésére alakították Rausch Ede, Korény Béla, Fernbach Péter képviselő, Oriol Péter, Ertl Ferencz, Hochbauer Miklós dr. és Szendy István. Gyárt zsineg és kötélfonási czikkeket. Területe hét k. hold és kilencz épületből áll. Hajtóerőt egy 310 lóerejü gőzgép szolgáltat; munkásainak száma 300—350, ezek között nő 200. Évi termelési képesség 100 vaggon kész árú. Kiviteli piacza Szerbia és Kelet-Ausztria s piacza az egész ország. Vezérigazgatója Ertl János képviselő. E telep a maga terén egész Európában a legmodernebb és az összes technikai vivmányokkal felszerelt gyár. Közgazdasági szempontból is fontos a telep, mert nagy vidék nyers terményét dolgozza fel.

Kula. — *Ábel József és társa esztergályos-munkák gyára.* Keletkezett 1904-ben. Alapította Ábel József. Területe 800 négyzetöl és három épületből áll. Hajtóerő egy nyolcz lóerejü gőzgép. Gyártási ág: asztalosok számára esztergályozott butorrészek, ecset- és meszelőfejek és nyelek. 12 munkagéppel, esztergapaddal és körfürészszel dolgozik. Tizenöt munkása van. Évi termelési képessége 60—70.000 korona értékü árú. Piacza az egész ország. Állami kedvezménye a nyolcz lóerejü gőzgép és kazán.

Kula. *Aman József és társai sörgyára, gőzmalma és gőzfürdője.* Régi kir. sörház volt s 1812-ben keletkezett. A mostani tulajdonosok 1892-ben vették meg s ezek 1903-ban állítottak malmot, 1893-ban gőzfürdőt mellé. Kb. 2200 m² területen három épületből áll. Hajtóerö egy 30 lóerejű gőzgép; 18 munkással dolgozik. Termelési képessége 4000 hl. sör évenként. Piacza helyben és a vidéken.

Kula. — *Berkovits Rezső első magyar selyemszalag-gyára.* Alapította mostani tulajdonosa 1892-ben. Képviselete van Budapesten és Bécsben. A gyár területe kb. 2500 m² és négy épületből áll. Gyárt mindenféle szegő, kötöző, moaréjelvény és egyéb szalagokat. A hajtóerőt két villamos motor szolgáltatja, a munkások száma 21 és mindnyájan női munkások. Évi termelési képessége 50.000 kor. értékü árú. Kivitele van Ausztriába, Szerbiába, hazai piacza az egész ország. E gyár új iparágat honositott meg nálunk, mert itt dolgozták föl először hazánkban a nyers selymet szalagokra és ezért 1896-ban a millenniumi nagy éremmel tüntették ki.

Kula. — *Kramer és Hahn kalapgyára.* A mai tulajdonosok alapították 1906-ban. Területe 280 négyszögöl s két épületből áll; tizenöt munkást foglalkoztat, kiknek fele nő. Egy tíz lóerejü gőzgép hajtja a 12 munkagépet. Naponként kb. 15 tuczatot tud előállitani. Piacza a Bácska és a horvát vármegyék. Állami kedvezménye a munkagépek, kb. 5000 kor. értékben.

Kula. — *Kulai gyapjufonó és szövőgyár r.-t.* 1905-ben alakult a Fejes és Nagy czég alatt, s ekkor az állam 15.000 kor. értékü géppel segélyezte. A czég 1905-ben alakult át közkereseti s 1909-januárban részvény-társasággá, 600.000 kor. alaptőkével. Alapítói Baloghy Ernő, Fernbach Péter, Fernbach Károly, Geyer Péter, Falcione Lajos, s a Fejes és Nagy czég, a mely 100.000 koronával lépett be. A gyár készít egyenruházati czélokra való szöveteket, síma és mintázott seviot- és lodenszövetet s női moldon-szöveteket; elárusítja nagyban és kicsinyben. A gyár területe 1400 négyzetöl és hét épülettömbből áll. Hajtóerő egy 120 lóerejű gőzgép, a mely villamosvilágítást is szolgáltat. A munkások száma 55, ebből nők 36-an vannak. Napi termelési képessége 300 m szövet. Hazai piacza az egész ország. Állami kedvezménye 10 évi adómentesség, vasuti szállítási kedvezmény és 14.000 kor. segély.

Magyarkanizsa. — *Magyarkanizsai első gőzfürész- és gőzmalom r.-t.* 1909-ben alapították a magyarkanizsai első takarék r.-t., Milkó Vilmos és fiai, Deutsch Ferencz örökösei, Milkó József, Krahl Zsigmond, Deutsch Zsigmond és Weissberger Ignácz. Gyártási ágak: fenyőfa földolgozása kész árúvá, továbbá malom-örlemények. A gyár területe 5 hold és 4 épületből áll. A hajtóerőt 350 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 80, nőt nem alkalmaznak. Évi termelési képesség 1000.000 kor. értékű árú. Kiviteli piacza Szerbia és Törökország, hazai piacza pedig az egész ország.

Magyarkanizsa. — *Magyarkanizsai első göztégla- és cserépgyár* r.-t. Keletkezett 1907-ben. Gyártási ágak: kézi és géptégla, hódfarkú és hornyolt tetőcserép készítése. A gyár területe 60.000 m² és 6 épületből áll. A hajtóerőt 75 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 60—70, ezek között 12 nő. Évi termelési képesség 3—4 millió tégla és cserép. Hazai piacza helyben, Törökkanizsa, Martonos és Horgos.

Militics. — *Szélinger Lőrincz és fiai első militicsi magyar kender- és kóczgyára.* 1872-ben alapította idősb Szélinger Lőrincz. Gyártási ágak: kendergerebenezés és kóczfinomítás. Különlegessége a vászonszövéshez szükséges legfinomabb kenderfonál előlálítása. A gyár területe 1600 négyzetöl és 6 épületből áll. A hajtóerőt 16 lóerejü benzinmotor szolgáltatja. Munkások száma 95, ezek közül 11 nő. Évi termelési képesség 12.000 mm. kész árú. Kiviteli piacza egész Európa, míg a belföldi piaczok számításba sem jöhetnek.

Óbecse. — *Freund József és Társa gőzfürésze és hengermalma.* 1875-ben alapította Freund József. A gyár területe 6 k. hold és 10 épületből áll. A hajtóerőt 100 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 100. Évi termelési képessége fában 30.000 m³ anyag.

Óbecse. — *Gerber Nándor és fia sörfőzője és jéggyára.* 1848 előtt a tiszai korona-kerület sörháza volt, melyet 1877-ben vett meg a mostani tulajdonosa, a ki átalakította a modern követelményeknek megfelelően. A gyár területe 4—5 hold, melyen öt főépület és nyolcz melléképület van. Hajtóerő egy 45 lóerejü és egy nyolcz lóerejü gőzgép s egy 12 lóerejü dinamo. A munkások száma 59. Ezek között három a nő. A gyár 30.000 hl. sört termel. Piacza Bács-Bodrog és Torontál vármegye. A gyár még maláta-gyártással és hízlalással is foglalkozik, így értékesíti a gyár törköly-termelését. Felszerelése a legújabb rendszerü; villamfelvonókkal van ellátva és villamerőre berendezve, árpa- és maláta-tisztitói is vannak s legújabb rendszerü gőzfürdőt is rendezett be.

Ópalánka. — *Michels-féle kenderáztató és kötélfonógyár r.-t.* Alapították 1892-ben. A gyár kiterjedése 73 k. hold s van 12 fő- és több melléképülete. Gyártási ág : kender-kikészítés és kötélgyártás ; 180 munkást foglalkoztat s ezek közül női munkás 60. A hajtóerő egy 150 lóerejű gőzgép. Termelési képessége 15.000 mm. kikészített kender- és hajókötél. Hazai piacza az egész ország ; kivitele Svéd-, Norvég-, Angol-, Franczia- és Németország, Svájcz és Ausztria.

Szabadka. — *Első szabadkai géptégla- és czementárúgyár r.-t.* Keletkezett 1893-ban. Gyártási ágak : fali, kút, kövezet és csatornaburkoló tégla, tetőcserép, czementlap, czementcső, czementcserép, műkövek, lépcsők, vályúk, stb. gyártása. A gyár területe 16 és ¼ k. hold és 10 épületből áll. A hajtóerő 80 lóerős gőzgép és villamos motor. Munkások száma nyáron 140—150, télen 20—40 ; nőmunkásokat csak nyáron alkalmaznak, mintegy 30—35-öt. Évi termelése 5—6 millió tégla, egy millió tetőcserép, 400—500.000 czementlap és 4—5000 czementcső. Hazai piacza a szabadka—budapesti, zombori, bajai és mélykúti vasútvonalak mentén fekvő helyek.

Szabadka. — *„Klotild" első magyar vegyipar r.-t.* kénsav és műtrágyagyára. Alakult 1906-ban. Gyártási ág: műtrágya. A gyár területe 95.000 m² és ebből 20.000 m² be van építve. A gyár 3 nagy épületből, 3 raktárból és 6 melléképületből áll. A hajtóerőt 240 lóerős gőzgép szolgáltatja. A munkások száma 150 és 300 között váltakozik, időszakonként. Ezek közül 10—40 nő. Az évi termelési képesség : 3000 vaggon szuperfoszfát. Hazai piacza az egész belföld. A gyárnak állami kedvezménye van.

Szabadka. — *Lövy és Társa keményítőgyára.* 1889-ben alapította Lövy Mór. E gyár területe 4000 m² és négy épületből áll. A hajtóerőt 12 lóerős benzinmotor szolgáltatja. Munkások száma 16. Évi termelési képesség 50 kocsirakomány. Kiviteli piacza Ausztria, Csehország, Galiczia, Szilézia és Szerbia. Hazai piacza az egész ország.

Szabadka. — *Montalion József műszövő-telepe.* 1884-ben alapította a tulajdonos. Gyártási ágak : lendamaszt-asztalneműek, terítékek, ágyhúzatok és törülközők gyártása. Különlegessége az említett czikkeknek azsúrmunkákkal való ellátása. A gyár területe 150 négyzetöl és egy épületben két külön nagy teremből áll. A gyártás kézierőre berendezett szövőszékeken történik. Munkások száma 40, ezek közül 10 férfi szakmunkás, a többi azsúrvarrónő. Évi termelési képesség 60.000 kor. értékű árú. Kiviteli piacza Ausztria, hazai piacza Budapest és az ország minden nagyobb délvidéki városa.

Szabadka. — *Morvai Antal és Novák Mihály czementárúgyára.* 1890-ben alapították a mai tulajdonosok. Gyártási ágak : rabitz, vasbeton, czementcsövek gyártása és csatornázások készítése. Különlegessége a márványmozaik, velenczei mozaiklapok és czementlapok stb. A gyár területe 2160 m² és 3 épületből áll. A hajtóerőt 10 lóerős benzinmotor, 3 hidraulikus gép és 1 csiszoló-gép szolgáltatja. Munkások száma nyáron 50, télen 20 ; ezek közül 15 nő. Évi termelési képesség 450.000 darab czement- és mozaiklap. Hazai piacza egész Magyarország területe.

Szabadka. — *Piukovics József szeszgyára, Nagyfénypusztán.* 1899-ben alapította mai tulajdonosa. A gyár területe 500 m², egy épülettel. A hajtóerőt 10 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 5. Évi termelési képesség : kontingentálva 960 hl. szesz. Hazai piacza Szabadka, Szeged, Baja, Újvidék és Budapest. Mezőgazdasági szeszgyáraknál szokásos állami jutalomban részesül.

Szabadka. — *Szabadkai légszeszgyár* r.-t. Keletkezett 1888-ban, igazgatója Seerimer Alfonz. A világítógázon kívül mint különlegességet, szulfátot termel. A gyár területe 2000 m² és öt épületből áll. A hajtóerőt gőzgépek szolgáltatják. Munkások száma 50. Évi termelési képesség 700.000 m³ világítógáz, a mit Szabadka közvilágítására fordítanak.

Szabadka. — *Szmolenszky és Társa gőzhengermalma.* Keletkezett 1907-ben. Területe 3500 m². A hajtóerőt 225 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 52, ezek között nő nincs. Évi termelése 90.000 mm őrlemény. Kivitele piacza Ausztria és hazai piacza az egész ország.

Szabadka. — *Weinhut A. és fiai első magyar czelluloidárú gyára.* 1900-ban alapította Weinhut Adolf. Gyártási ágak : czelluloid-gallérok, kézelők, ingelők, katonai nyakravalók és kalapdíszek gyártása. Különlegessége a czelluloid-gombok, kézelővédők, szabadalmazott gallérvédők és szabadalmazott éremszalagok készítése. A gyár területe 658 m², a hol egy épület van. A hajtóerőt villamos motorok szolgáltatják. Munkások száma 70, ezek közül 62 nő. Évi termelési képesség 500.000 kor. értékű árú. Kiviteli piacza Belgrád, Szófia, Routchuk, Bukarest, Konstantinápoly, Szaloniki, Szmirna, Bombay, Alexandria, Varsó, Szentpétervár és Hamburg. Hazai piacza egész Magyarország. A gyár államsegélyen kívül adómentességet is élvez.

Szenttamás. — *Dungyerszky Lázár gőzmalma és szeszgyára.* 1897-ben alapította mai tulajdonosa. A gyár területe 8000 m² és hét épületből áll. A hajtóerőt 120 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 28. Kivitele van Boszniába, míg hazai piacza Budapest.

Szenttamás. — *Gavanszki Testvérek és Alexievics gőzfűrésze- és hengermalma.* 1898-ban alapította Alexievits és Prodánovits. A gyár területe 4000 m² és 6 épületből áll. A hajtóerő 60 lóerős gőzgép. Munkások száma 20—25, a kik között nő nincs. Évi termelési képesség 250 vaggon deszkaanyag és ugyanannyi őrlemény. Kiviteli piacza Belgrád, hazai piacza a környék.

Szépliget. — *Kendergyár r.-t.* Keletkezett 1903-ban. Gyártási ágak : kenderáztatás, törés és tisztítás. A gyár területe 18 k. hold és 4 épületből áll. A hajtóerőt egy 24 lóerejű stabilgép szolgáltatja. Munkások száma 80, ezeknek körülbelül fele nő. Hazai piacza Apatin és Újvidék. A gyár állami kedvezményképen 7 évi adómentességet élvez.

Szilberek. — *Helm Mihály gyapjúfonó- és festőgyára.* 1890-ben alapította Helm Mihály. A gyár területe 160 négyzetöl ; gépépületből, fonóműhelyből és festőműhelyből áll. A hajtóerő 3 lóerős gőzgép. Munkások száma 7, ezek közül 3 nő. Évente 200 mm. gyapjút tud földolgozni. Kiviteli piacza Szerbia és hazai piacza Szlavónia. A gyár most kapott állami kedvezményeket.

Újfutak. — *Bácskai kender és lenfonó r.-t.* Keletkezett 1908-ban. Különlegessége : tornaeszközök, függőágyak, lóhálók, lawn-tennis czikkek és egyéb sportárúk gyártása. A gyár területe 16.600 m² és 16 épületből áll. A hajtóerőt 100 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 60, ezek közül 40 nő. Évi termelése 200.000 kg. zsineg.

Újfutak. — *Gróf Chotek Rezső uradalmi ipartelepei.* 1. *Kenderkikészítő telepe* ; alapította 1851-ben ; saját terményeket dolgoz fel. Területe 25.000 m², az áztatókkal 170.000 m² s öt épülettömbből áll ; a hajtóerőt egy 60 lóerejű gázmotor szolgáltatja. A munkások száma 120, ezek között 68 nő. Évi termelési képesség 3000 mm nyers kenderrost. Kivitele van Ausztriába. — 2. *Gőzmalom,* ala-

pitotta 1872-ben. Ez is saját terményt dolgoz fel. A gyár területe 5000 m² s három épülettömbből áll. A hajtóerőt ennek is a 60 lóerejű gázmotor szolgáltatja; munkásainak száma 7. Évi termelési képessége 16.000 mm. hengerliszt. — 3. *Körkemencze*, alapította 1907-ben. Területe 55.000 m², s hat épülettömbből áll. A körkemenczében egy 10 lóerejű lokomobil van. Munkásainak száma 26, ezek között nő 10. Évi termelési képessége két millió tégla, melyet a vidéken értékesít. Van még egy villamos telepe, a mely az ipari üzemek és a kastély kivilágítására szolgál.

Ujpalánka. — *Rauchl Frigyes Vilmos czement műkő gyára.* Alapította a mai tulajdonosa 1894-ben. Czementlapokat gyárt; különleges terméke szakszerűen előállított mintázott czement műkőlapok. Gyárterülete 800 m² s egy épületből áll. Kézierőre való gépekkel van felszerelve; munkásainak száma 10 s ezek között 9 nő. Évi termelési képessége 5000 m². Piacza a Bácska és Szerém vármegye. Azelőtt Szerbiába is szállított.

Ujverbász. — *Hungária kendergyár r. t.* Alakult 1902-ben a szabadkai központi bank kezdeményezésére. Fióktelepe van Vukovárott. Kenderkikészitéssel foglalkozik s van villamos telepe is. A gyár területe 64 k. hold s 14 épületből és 21 kenderáztatóból áll. A hajtóerőt egy 150, egy 250 és egy 500 lóerejű gőzgép szolgáltatja. Munkásainak száma 250, ezek között van 125 nő. Évi termelése 15.000.000 kg. kender és kocz de éjjeli üzemmel ennek a kétszeresé tudná előállitani. Hazai piacza az egész ország, kiviteli piacza Amerika, Anglia, Franczia-, Németország és Ausztria. Állami segélyként kamatmentes áll. kölcsönt kapott s adómentességben részesül.

Ujvidék. — *Dungyerszky Lázár „Zsófia gőzmalma.”* 1900-ban alapította mai tulajdonosa. A telep nagy malomépületből, koptatóból, gép- és kazánházból és több melléképületből, raktár és lakóházból áll. A hajtóerőt 196 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 110. Évi termelési képesség 350.000 mmázsa búzaőrlemény. Kivitele van az osztrák tartományokba, Boszniába és Herczegovinába; hazai piacza Horvát-Szlavonország, továbbá Bács-Bodrog, Baranya, Somogy, Vas, Sopron, Győr, Moson, Pozsony, Veszprém, Komárom, Esztergom és Pest vármegye.

Ujvidék. — *Hafner Károly fia hengermalma.* 1842-ben alapította Häfner Károly. A gyár területe 5000 m² és 12 épületből áll. A hajtóerőt 130 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 38. Évi termelési képesség: 75.000 mm. őrlemény. Kiviteli piacza Ausztriában Bécs, Csehországban Prága és Morvaországban Brünn. Hazai piacza a környék, Pécs, Fiume, Szerém vármegye, Zágráb és több horvátországi helység.

Ujvidék. — *Königstädtler testvérek cognac és eczetszeszgyára.* 1861-ben alapította Königstädtler János és néhai Königstädtler Adolf. Fióktelepe van Zomborban és Resiczabányán. Gyártási ágak: szilvórium, törköly és cognac- nagyfőzés, likőr-, rum- és eczetszeszgyártás és szeszfinomitás. A gyár területe 10.260 m². Az ujvidéki három gyártelep több különféle épületből áll. A hajtóerőt 4 lóerős gőzgép és motor szolgáltatja. Munkások száma átlag 40, ezek között nő nincs. Évi termelési képessége váltakozó. Kiviteli piacza a monarchia egész területe és hazai piacza az ország legtöbb nagyobb városa.

Ujvidék. — *Kovács Bálint czirokseprő-gyára.* 1907-ben alapította mai tulajdonosa. A gyár területe 1200 m² és négy épületből áll. Az üzem kézi hajtóerőre van berendezve. Munkások száma 15, ezek közül 6 nő. Évi termelési képesség 15.000 darab czirokseprő. Kiviteli piacza Bosznia, Galiczia és Bajorország.

Ujvidék. — *Reich és Lebherz kocsi- és gőzfahajlító-gyára és gőzfűrésztelepe.* 1884-ben alapította Reich Mátyás és Lebherz Károly. Gyártási ágak: hintók és nyers kocsi alkotórészek készitése. Különlegessége a luxuskocsik, üzleti kocsik, halottas kocsik és luxus szánok gyártása. A gyár területe 20.000 m² és két fő- és több melléképületből áll. A hajtóerőt 4 lóerős gőz és 4 lóerős villamos motorok szolgáltatják. Munkások száma 60—70. Évi termelési képesség 500 db. új kocsi. Kivitel piacza Török- és Francziaország, Bosznia, Bulgária, Szerbia és Egyiptom. Hazai piacza az ország valamennyi nagyobb városa.

Ujvidék. — *Winkle István sörfőzője.* 1850-ben alapította mai tulajdonosa. Különlegessége a barna malátasör. A gyár területe 6000 m² és egy fő-, továbbá négy melléképületből áll. A hajtóerőt 15 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 20. Évi termelési képesség 10.000 hl. sör. Hazai piacza a város és közvetlen környéke, azonkívül Szabadka, Zombor, Topolya és Csantavér.

Ujvidék. — *Zikmund és Társa gépgyára és vasöntődéje.* 1888-ban alapította Zikmund Béla. Gyártási ágak: mezőgazdasági gépek, motorok, malom- és téglagyári berendezések, kereskedelmi lágyvas és aczélöntvények készitése. Különlegessége vetőgépek gyártása és gőzmozgony knak magánjárókká való átalakitása. A gyár területe 2160 négyzetöl és három épületből áll. A hajtóerőt 50 lóerős gázmotor szolgáltatja. Munkások száma 100—120. A vasöntő évente 100 vaggon öntvény termelésére van berendezve.

Zenta. — *Heszler és Társai zentai hengermalma.* 1884-ben alapította Spitzer és Singer, Heszler és társai birtokába 1886-ban ment át. Heszler György 1903-ban elhalálozott és azóta a malom tulajdonosai Láng László budapesti, Láng Sándor pozsonyi és Láng László Károly zentai lakosok. A gyár területe 2300 négyzetöl és egy főépületből, négy raktárépületből és hat lakóházból áll, ez utóbbiakban van az iroda is. A hajtóerőt 200 lóerejű gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 64. Évi termelési képesség 140.000 mm. búzaőrlemény. Kivitele van Ausztriába, míg hazai piacza a horvátországi vármegyék, továbbá Pozsony, Szeged, Szabadka, Kiskőrös, Ada, Óbecse és a környéken levő községek.

Zombor. — *Zombori export-gőzmalom r.-t.* Keletkezett 1893-ban. A telep területe 4546 négyzetöl és 7 épületből áll. A hajtóerőt 400 lóerős gőzgép szolgáltatja. Munkások száma 53, a kik között nő nincs. Évi termelése 150.000 mm. búzaliszt. Kiviteli piacza Ausztria és Angolország és hazai piacza az ország minden része.

Zsablya. — *Weisz Ignácz gőzmalma.* 1885-ben alapította mai tulajdonosa. A telep területe 800 m² és 2 épületből áll. A hajtóerő 100 lóerejű gőzgép. Munkások száma 10. Évi termelési képesség 20.000 mm. gabonaőrlemény.

* * *

A kereskedelem története.

A vármegye hajdani területén számos forgalmi góczpont volt, a hol a kül- és belföldi kereskedők gyakran megfordultak. A kereskedelem forgalmi vonalait a révek és vámos-helyek jelzik. Ilyen révek voltak a Tiszán Révkanizsa (Magyar-

Kanizsa) Zyntharév (Zenta), Péterréve, Moharéve, (Mohol) Peszér, Becse stb. a Dunán Titel, Vásárosvárad (Újvidék helyén), Futak, Földvár (Palánka helyén) Bodrog, Baja stb. *Bodrog* — megyei székhely — vásár- és vámjogát és az ottani dunai révet még szent László adományozta a szentmártoni apátságnak. Ez adományt II. Endre 1213-ban megerősítette. *Szond* helység piaczát már 1231-ben említi oklevél. 1238-ban IV. Béla a székesfehérvári János-vitézeknek adta *Csurlak* (Csurog) szaraczén falu vásárjövedelmét és *Becsén* a tiszai révet. *Vásárosváradnak*, neve után ítélve, szintén volt vásárjoga. Oklevél 1267-ben említi piaczát és a dunai révet. 1280-ban IV. László *Titelnél* kelt át a dunai réven, mikor a kúnokat üldözte seregével. 1456-ban Gombos is dunai révként szerepel. 1456-ban a szondi kereskedők menedéklevelet kapnak, hogy országszerte bántatlanul járhassanak vásárokra. Ugyanez évben már királyi sókamarai hivatal is volt Szondon. A XV. században a forgalmas kereskedelmi városok a Duna mentén voltak. Ezek közé tartozott Bodrog, Daut (Dávod), Hájszentlőrincz, Bács, Gara, Vásárosvárad, Bátmonostor, Futak, melyeknek vásárai országszerte híresek voltak. Pl. Futak vásáraira a messze külföldről is eljöttek a kereskedők.

Ez időben még a következő helységeket említik vásártartó és vámos helyekként: *Bács*-nak már 1433-ban volt vásártartási joga. *Arnat* 1500 körül vásároshely. *Fonó* 1458-ban vámos hely volt. *Futak* vásárai már a XV. század közepén híresek. 1497-ben Izdenczi Benedek itt harminczadhelyet állított. *Gyála*, Vizigyála vásárjogát 1482-ben említik. *Kisdivásárhely*, mint neve is mutatja, vásártartóhely (1465) volt. *Paraszti* 1486-ban országos vásárjogot nyert. *Bajának* már 1406-ban volt vásárjoga. *Bátmonostor* hetivásárait 1340-ben említik. *Bodrog* ősrégi vásárjogát Róbert Károly Szekcsöi Hercz g Péternek adta, ki a vásárokat 1351-ben *Daut* nevü birtokára akarta átvinni. *Hájszentlőrincz* vásárait 1480-ban említi oklevél. *Szeremlyén* vásárjoga 1407-ben már ismeretes. *Újfalu* 1498-ban hetivásáros és vámszedő hely. *Adorján* 1406-ban kap hetivásárra engedélyt. *Révkanizsa* 1428-ban vámszedő és- vásáros helyként szerepel. *Zentának* már a XIV. század végén rév-, vám- és vásárszabadalma van és 1506-ban ugyanazokat a szabadalmakat kapja, mint a minőkkel Szeged rendelkezett.

A mohácsi vész után csak az újjászervezés korában indult meg a kereskedelmi élet és pedig először leginkább a Duna melletti Baján és Újvidéken. Baja már 1696-ban kapott három országos vásár tartására engedélyt. A bajai boltos kereskedők czéhszabályzata 1700 április 20-án nyert megerősítést. Ez évben a kalmárok czéhében 9 boltos volt. 1700-ban már Újvidéken is volt kereskedőtestület. A XVIII. század első évtizedeiben jelentékeny volt a vármegye marhakereskedelme, a mely a marhatenyésztés fejlődésével mindig jobban kezdett virágozni. 1714-ben az összeíráskor Baján 6 marhakereskedő és 54 boltos volt. 1717-ben Újvidéken pedig két marhakereskedő, egy fakereskedő, egy bőrkereskedő és 9 boltos volt. Az 1715-ik évi 91. t.-cz. értelmében a Duna és Tisza mellett vámszedő-helyeket, ú. m. harminczad-hivatalokat állítottak fel és pedig Martonoson, Zentán, Ókanizsán, Zsablyán, Titelen és Újvidéken. A zsidóknak 1736-ban engedte meg a helytartótanács, hogy bőröket vásároljanak. Az ez évi összeíráskor zsidó kereskedők voltak: Baján egy bőr- és egy vaskereskedő és egy katonai szállító; Sziváczon egy fűszerkereskedő; Újvidéken egy vas- és ruha-, két vas- és egy gabonakereskedő. Szabadkán 1748-ban 10 boltos és 13 marhakereskedő volt. Az újvidéki kereskedők czéhe 1765-ben nyert szabadalmat. 1771-ben itt 48 kereskedő lakott. A zombori szabadalmazott kereskedőegyesületnek 1778-ban már hivatalos pecsétje volt.

A mohácsi vész után.

Ezidőben a következő helységek és városok nyertek vásárszabadalmat: Bács 1719 július 11-én országos és hetivásárokra. Bezdán 1772-ben és 1774-ben országos vásárokra. Futak 1778. április 3-án országos vásárokra. Óbecse és Ókanizsa 1751 június 28-án országos és hetivásárokra. Péterváradsáncz (Újvidék) 1719 június 16-án és 1743 február 22-én országos vásárokra. Szabadka 1743 május 7-én és 1783 április 18-án országos vásárokra. Temerin 1799 augusztus 30-án országos vásárokra. Zenta 1751 június 28-án országos és heti vásárokra. Zombor 1749-ben országos vásárokra.

A kereskedelem legjelentékenyebb fejlődése azonban a XIX. századra esik. Az 1800-as évek elején már a dohány, kender, gyapjú, bőr és gabona főpiaczaként szerepel Baja, Újvidék, Újbecse és Verbász. 1804-ben a Ferencz-csatornán a vontatott hajók 513.318 mázsa gabonát szállítottak. 1809-ben már Újvidéken 89 kereskedőt találunk. A győri és komáromi kereskedők Bajára jöttek gabonát vásárolni az 1840-es években, a mikor úgyszólván az egész vármegye eladásra és kivitelre került gabona termését itt értékesítették. A vármegye majdnem mindenik nagyobb községének volt itt külön hombárja, a hová a gabonát elraktározták. De legnagyobb mennyiségben szállították ide a gabonát Szabadkáról és Zomborból, mely városokból hetenként kétszer fordultak itt

Fejlődés a XIX. században

meg a fuvarosok megrakott szekereikkel. Országos vásárok alkalmával 50 hajó és számos dereglye horgonyozott a Sugoviczában és évente egy millió pozsonyi mérő gabonát szállítottak el innen Budapestre és külföldre. Azonban Baja nagy kereskedelmi forgalma, a mely nemcsak a Bácskában, hanem akkortájt az egész országban az első városok között állott, a szabadságharcz után, főként a vasutak kiépülésével, majdnem megszűnt.

A mai helyzet. A vármegye kereskedelme — a másfél évszázados elnyomatás és egyéb megpróbáltatások ellenére is — ma már szépen virágzik. Ha egyes városok, mint Baja, Zombor és Zenta kereskedelme visszafejlődött is a XIX. században, a forgalom egyre emelkedőben van és az említett városok is kezdenek már lábra állani. A Bácska leginkább nyers terményekkel: gabonával, kenderrel, állatokkal és állati termékekkel kereskedik. Ezek mind kiviteli árúczikkek, a melyek ellenében a vármegye fél és egész gyártmányokat és gyarmatárúkat hoz be és vásárol. A kereskedelmi forgalom lebonyolításának ma is fontos eszközei az országos és hetivásárok. A vármegye egész területén — az 1900. évi statisztikai kimutatás alapján — a kereskedelemre és hitelre együtt 24.916 személy esett, még pedig Bajára 1765, Szabadkára 3729, Újvidékre 3107, Zomborra 1488 és a vármegyére 14.827. Ezek közül kereső 10.331 és eltartott 14.585 személy és pedig kereső Baján 680, Szabadkán 1741, Újvidéken 1324, Zomborban 630 és a vármegyében 5906.

Állatkereskedés. Az állatforgalom jelentékeny ága a bácskai kereskedelemnek. A *lókereskedés* virágzó, mivel a vármegyében tenyésztett lovak minősége kitűnő és nemcsak verseny- és hintóslovak kerülnek innen, hanem a hadsereg is itt szerzi be nagymennyiségű szükségletének tekintélyes részét.

A legutóbbi év lóállománya 195,041 db. volt. A bajai vásárokon eladtak 2238, a szabadkain 1989, az újvidékin 347 és a zomborin 1630 lovat és csikót. Egyébként a vármegye egész területén a vásárok alkalmával kiadtak összesen 101.380 új lójárlatot és eladáskor átírtak 89.219 darabot. Lóárak: igás lóé 160—650, kocsi lóé 320—650, hátas lóé 500—700 és levágásra 80—220 kor. Csikóé 2 évesig 90—200, 3 évesig 180—300 és 4 évesig 300—500 kor. — A *szarvasmarha* kereskedés első helyen áll, noha a forgalom az utóbbi években némileg csökkent, mivel a legelők az utóbbi időben fogytak. A szarvasmarha-állomány 217.599 db volt. A legutóbbi év marhavásárain eladtak Baján 2238, Szabadkán 7746, Újvidéken 497 és Zomborban 2389 darabot. Az egész vármegyében a vásárok alkalmával kiadtak 140.914 db új szarvasmarhajárlatot és eladáskor átírtak 106.401 darabot. — A *sertéskereskedés* igen élénk és több nagy sertéshizlaló van a vármegyében, a melyek iparszerűleg űzik a sertéshizlalást és a sertéseket főként a szalámigyáraknak szállítják. Legforgalmasabbak Szabadka sertésvásárai. A vármegye sertésállománya 360.612 volt és a legutóbbi évben a vásárokon eladásra került Baján 838, Szabadkán 2670, Újvidéken 576 és Zomborban 778 db. Az egész vármegyében kiadtak egy év alatt 138.737 db új sertésjárlatot és eladás alkalmával átírtak 106.515 darabot. — A *juhkereskedés* nem nagyon jelentékeny, de azért nagyobb juhvásárok szoktak lenni Szabadkán és Kulán. A lgutóbbi évben a szabadkai vásáron eladtak 2670 darabot. A kos darabja az év különböző szaka szerint 15—35, az anyajuhé 12—30, ürüé 16—36 és a mustra-birkáé 8—24 kor. között váltakozik. — A vármegye területén, a törvényhatósági városokkal együtt, a marharakodó-állomásokon a következő mennyiségű tenyész-állatot vizsgálták meg a legutóbbi esztendőben a kirendelt szakértők: 31.432 szarvasmarhát és borjút, 5481 lovat, csikót, szamarat, öszvért, 19.672 juhot, bárányt és kecskét, 214.094 hízott és sovány sertést, nemkülönben malaczot, összesen 271.759 db állatot. — Bács-Bodrog vármegye baromfi-tenyésztése és *baromfikereskedése* is jelentős szerepet játszik. A nemes fajok tenyésztése örvendetesen terjed, mivel újabban a kereskedelemben ezek keresettek és így a fősúlyt ezek tenyésztésére helyezik. A leölt baromfi kivitelét, a mely évről-évre emelkedik, Szabadka, Újvidék és Verbász közvetíti leginkább. — A *halkereskedés* szintén tekintélyesnek mondható. Főként nagy a forgalom Zentán: a zentavidéki halászati társulat, Újvidéken: Lovrekovics Ferencz halnagykereskedő és Apatinban: az apatini halkiviteli társaság révén. A szállítási nehézségek ellenére is számottevő a halkivitel Ausztriába és Németországba.

Kereskedés állati termékekkel. Az állati termékekkel való kereskedés is tetemes. Így a *zsír- és szalona*-üzlet igen élénk, bár a behozott kókusz-zsír hátrányosan befolyásolja a forgalmat. Az évi átlagos árak a következők: 1·44—1·46, háj 1·48—1·50, nehéz pörkölt szalona 1·32—1·30, könnyen pörkölt szalona 1·28—1·30, nehéz táblás szalona 1·36—1·28, könnyű táblás szalona 1·28—1·30 korona kilogrammonként. — A *tojáskereskedés* virágzó és bár a gondatlan szállítás miatt sok a panasz, Szabadka, Újvidék, Őrszállás és Verbász jelentékeny kiviteli forgalmat bonyolít le Ausztria, Németország, Anglia és Svájcz felé. — A *tej- és vajkereskedés* már is nagyarányú és még mindig egyre jobban halad, úgy hogy a vármegyében levő vajgyárak és számos tejszövetkezetek, melyek az összevásárolt tejet vajjá dolgozzák fel, alig tudják a nagy és növekvő keresletet kielégíteni. A vaj ára 1 korona 80 fillér és 3 K között váltakozik kilogrammonként. — A *gyapjúkereskedés* forgalma a vármegyében, a viszonyokhoz képest, kielégítő. A kivitelt azonban sokszor gátolják az állategészségügyi intézkedések, a men-

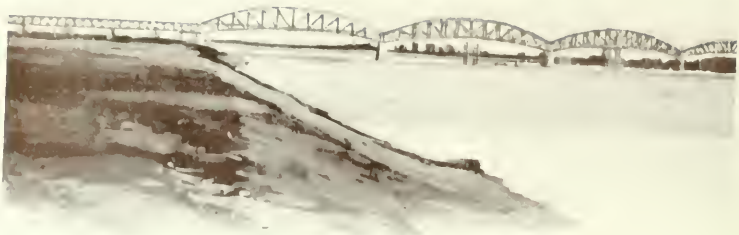

Az óverbászi selyemgubóraktár.

A titeli selyemgubóraktár.

1.

2.

3.

1. A baja—báttaszéki híd. — 2. Az ujvidéki híd. — 3. A zentai híd.

nyiben megesik, hogy sertésjárványok miatt nem lehet az egészséges juhok gyapját eladni és szállítani. — A *nyersbőr-kereskedelem* újabban visszaesést mutat és ma már jelentéktelen.

A *gabonakereskedés* virágzó. Középpontjai ez idő szerint Újvidék és Magyarkanizsa, mert e helyekről a tetemesen olcsóbb vízi úton lehet az eladott gabonát Budapestre és több irányban a külföldre szállítani. A vasúti szállítás drágább is, kényelmetlenebb is, a vaggonhiány miatt. A gabonaárak januártól deczemberig a következő összegek között ingadoztak: a búza 6·80—11·75, rozs 5·80—10·90, árpa 5·90—7·50, zab 6·80—7·60 és a tengeri 4·75—7·20 korona között ingadozott. Gabonakereskedés.

A vármegye *lisztkereskedelme* már némileg mögötte van a gabonakereskedelemnek és bár a malomipar virágzó, a rossz termések, de főként a kedvezőtlen vasúti tarífák, hátrányosan befolyásolják a kiviteli forgalmat. Noha még mindig tekintélyes az Ausztriába szállított lisztmennyiség, azonban az osztrák vasútak magyarellenes politikája miatt csak nagy áldozatok árán tudják a bácskai malmok a versenyt fönntartani. Nagy akadály az is, hogy az osztrák malmok a magyar gabonát olcsóbban szállíthatják. Lisztkereskedés.

A *kenderkereskedés*, a mint az a vármegye hatalmas kendertermeléséből következik, elsőrendű. A bácskai kitűnő minőségű kender és kócz keresett árúczikk és nemcsak a kiviteli forgalom, hanem az eladási ár is évről-évre tetemesen emelkedik. A keresettségnek ékesen szóló fokmérője, hogy a kendergyárak deczemberi gyártmányaikat gyakran már augusztus, legkésőbb szeptember hónapban eladják. A kivitel óriási, noha a külföldre szállított kikészített kender ez idő szernit semmiféle szállítási kedvezményt nem élvez. Kenderkereskedés.

A *borkereskedés*, a homoki szőlők kevésbé jó hírneve ellenére, elég jelentékeny. Nemcsak a kiforrott bor, hanem a must is rendszerint jó áron kél el. A hazai fogyasztáson kívül még Ausztriába is szállítanak bort. A legutóbbi évben 379.690 hl bor termett, a miből 70.000 hl még must korában kelt el, 20—28 korona árban hl-enként. A bornak a nagy részét is eladták, úgy hogy a termelőknek alig maradt valami készletük. Az új bor ára minőség szerint 26—28 korona között váltakozott hl.-enként, míg az óborért 40 koronát, sőt többet is megadtak. Borkereskedés.

A *szeszkereskedelem* forgalma kielégítő, sőt egyre jobban emelkedik. A finomabb pálinkaneműek a szilvórium és a törköly, nagyon keresettek, azonban a konyak és a likőrök forgalma kevésbé növekszik.

A *gyümölcspiacz* főleg Szabadkán és Újvidéken élénk. A cseresznye és meggy átlag 50—60, a baraczk 20—30, a szilva 7—20, a körte 14—20 és az alma 24—28 koronáért szokott elkelni mmázsánként. A kivitel főleg almából nagy és évente 20 vaggonnal is szállítanak, túlnyomórészt Ausztriába. Újabban jó hírnévnek örvend a szerecsika-alma, a mit főként Szabadkán és Jánoshalmán termelnek. A csemegeszőlő is keresett czikk. A legutóbbi évben 614.500 kg-ot adtak el a vármegyében. A szőlő ára 28—38 korona volt mázsánként és a kereslet idején naponta több vaggonnal szállítottak el Budapest, Bécs és Galiczia felé. Azonban a vámkülföldre még mindig nincs kivitel az olasz szőlő miatt, holott a magyar szőlő minőség tekintetében bátran fölveheti vele a versenyt. Gyümölcskereskedés.

A *fakereskedés* forgalma az utóbbi időben nem tart lépést az általános fejlődéssel. A Szerbiával való feszült viszony szintén kedvezőtlenül befolyásolta a kiviteli forgalmat, a mi — úgyszólván — majdnem teljesen megakadt. A fakereskedés főállomása Újvidék és Zenta, azonban a téli kikötők hiánya káros hatással van a kereskedelem ez ágára. A tűzifa-kereskedés méretei csak a vármegye területére szorítkoznak. Fakereskedés.

Bács-Bodrog vármegye fejlett ipari és kereskedelmi viszonyai mellett még mindig elég nagy a külföldi árúbehozatal mennyisége. Mert a mennyit a vármegye nyers terményekben kivisz, majdnem tízszer annyit hoz be külföldről, kész árúczikkekben. Hogy a behozatal nagysága felől tájékozódhassunk, idaiktatjuk az újvidéki m. kir. vámhivatal néhány tételét. Behozatal.

A legutóbbi évben az újvidéki vámhivatalnál behoztak 4,733.556 kg. árút és ez után vámdíjbevételképen 115.759 kor. folyt be. Az árúbehozatal nagyobb tételei a következők voltak: Gyarmatárú 4700, déli gyümölcs 8626, gabona, liszt és őrlemény 4345, főzelék, gyümölcs- és növény 3,363.128, állatok (vágómarhán kívül, mert azt nem hoztak be) 24.000, állati termék 5637, zsiradék 15.047, olaj 1519, ital 1246, eledel 1698, fa, szén és tőzeg 1.000.012, pamut 42.662, len, kender és juta 20.795, gyapjúárú 2386, papíros-árú 2786, fa- és csontárú 2648, kőárú 4103, vasárú 29.858, fémárú 1307, gép- és gépkészülék 59.758, mű- és hangszer 3268, irodalmi és műtárgy (könyv, kép stb.) 7391 és hulladék 110.080 kg

Kivitel.

Ennek ellenében a kivitel meglehetősen kisebb, azonban még így is jelentékeny. Az egyes áruk, a melyekből kivitele van a vármegyének, a kiviteli országok megjelölésével, a következők: *Sodronyszövet*: Bulgaria, Szerbia; Rothmann Imre Szabadka, Utry Pál Baja, Witz Ferencz Újvidék. *Vasbutor*: Bulgaria, Szerbia, Egyiptom, Kis-Ázsia; Rothmann Imre Szabadka. *Gép*: Szerbia, Bulgaria, Törökország; Haip Vilmos fia Reinhard és Gyula, Krumbach Vilmos, Cservenka, Szűcs Ödön és Társa, Schmidt Marton fiai Baja, Zikmund és Társa Újvidék, Jozenovits Miklós Szabadka. *Kocsi*: Szerbia, Bulgaria; Reich és Lebherz Újvidék, Fiedor József Szabadka. *Hangszer*: Bosznia, Bulgária, Belgium, Romania, Szerbia, Török, Olasz, Spanyol és Francziaország; Horn Lajos Apatin. *Czementaru*: Bosznia, Bulgária, Románia, Szerbia; Redlich, Ohrenstein és Spitzer Újvidék; Raichl Frigyes Vilmos Palánka, Első géptégla és czementgyár, Morvay Antal és Társai Szabadka. *Fazekasaru*: Bulgaria, Szerbia; Bajai agyagipari szövetkezet, Brkits György, Utry József Zombor, Flaman János Temerin. *Fedélcserép*: Ausztria, Bulgária, Szerbia; Aman Bálint, Dombovits Márton, Ehrenberger Ferencz, Fuderer József, Klemm Vendel, Speiser József, Udry József, Apatin, Popovics Testvérek Újvidék, Häuser János Szenttamás. *Cserépkályha*: Bulgária, Szerbia; Brkits György, Somnatics Mihály. *Malomkő*: Ausztria, Bulgária, Németország; Redlich, Ohrenstein és Spitzer Újvidék. *Tégla*: Bulgária, Szerbia; Aman Antal, Brandt Ferencz, ifj. Dombovics János, Ehrenberger Ferencz Apatin. Első szabadkai tégla- és czementárúgyár r.-t., Kladek István, Prokesch Mihály Szabadka, Központi hitelintézet téglagyára Újvidék, Bodrog Mór, Szirák Imre Topolya, Újsóvéi takarékpénztár téglagyára Ókér. *Asztalos munka*: Bosznia, Bulgária, Szerbia; Branchler János Szabadka. *Bútor*: Törökország, Szerbia, Egyiptom; Kainer Vilmos Szabadka, Magyar butorgyár Baja, Peter Mátyás Fiai Cservenka. *Gőzfűrészárú*: Bulgária, Szerbia Törökország, Tunis; Ernst János és Róth Újvidék, Fremner Testvérek, Freund János és Társa Óbecse, Törteli János Magyarkanizsa. *Kosár*: Ausztria, Francziaország; Apatini kosárfonók szövetkezete, Horváth Sándor Szabadka, Házi ipari vállalat Kossuthfalva. *Kender és kötél*: Anglia, Ausztria, Belgium, Bosznia, Bulgária, Hollandia, Németország, Románia, Svájcz, Szerbia; Spitzer J. és Fia Apatin, Michels-féle kenderáztató és költélfonógyár r.-t. Ópalánka, Brüll F. F. Újvidék, ifj. Thiel Konrád Futak. *Selyemszalag*: Ausztria, Szerbia; Berkovits Rezső szalaggyára Kula. *Gyapjú*: Románia; Délmagyarországi gyapjúfonó és vattagyár Baja. *Szövet*: Bosznia, Bulgária Románia, Besszarábia, Szerbia; Fejes és Nagy Kula. *Selyem*: Anglia, Ausztria, Orosz, Német- és Francziaország, Amerika. *Cognac*: Bosznia, Bulgária, Szerbia; Adamovits Sándor, Königstädtler Testvérek, Raabstern Testvérek Újvidék. *Eczet*: Bosznia, Bulgária, Szerbia; Königstädtler Testvérek, Lukits és Balla, Raabstern Testvérek, Weinfeld S. Újvidék. *Liszt és korpa*: Anglia, Ausztria, Belgium, Dánia, Hollandia, Portugália, Svájcz, Német, Olasz és Spanyolország, Amerika. Ertl és Schwerer Hódság, Häfner Károly és Fia, Faih Boldizsár, Zsófia gőzmalom Újvidék, Export gőzmalom Zombos, Heszler és Társai Zenta. *Szesz*: Bosznia, Bulgária, Dánia, Frankhon, Portugália, Svájcz, Görög, Német, Olasz, Orosz, Spanyol, Svéd és Törökország, Afrika, Amerika; Dungyerszky Lázár Dunacséb, Spitzer Benő és Társa, Somogyi Emil és Gyula Baja, Königstädtler Testvérek Újvidék. *Vaj*: Bulgária, Szerbia, Egyiptom, Kis-Ázsia; Ruda Ernő és Társai Szabadka. *Gyufa*: Ausztria, Bosznia, Bulgária, Olaszország; Spitzer Testvérek Baja. *Nyomdatermék*: Bulgária, Szerbia, Montenegró; Hungária-könyvnyomda, Hirschenhauser Benő Jokovits György. *Czelluloidárú*: Balkán államok; Első magyar celluloidgyár Szabadka.

Kereskedelmi testületek.

A kereskedelmi testületek, mint már föntebb említettük, korán fejlődtek a vármegyében. Ez idő szerint a következő kereskedői társulatok említhetők a vármegyében: Bajai Kereskedelmi Kaszinó, Szabadkai Kereskedelmi Társulat, Szabadkai Fűszer- és Kiskereskedők egyesülete, Újvidéki Lloyd-társulat, Újvidéki Szerb Kereskedelmi Egyesület, Zombori Kereskedők Testülete. Ezeken kívül az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés a vármegye majdnem minden városában és nagyközségében megalakította fiókjait.

Szakoktatás.

A *kereskedelmi szakoktatás* múltja nem igen messzire nyúlik vissza a vármegye történetében. A mult század 70-es éveiben Baján volt két németnyelvű és szellemű magánkereskedelmi iskola, a melyhez a 80-as évek elején Schreiber Nándor újvidéki lakos hasonló szellemű egyesületi intézete járult, de ezek hamarosan meg is szüntek. A 1884. évi ipartörvény alapján öt *kereskedelmi inasiskola* alakult a vármegye területén és pedig Baján, Szabadkán, Újvidéken, Zomborban és Újverbászon.

Ez iskolák legutóbbi évi főbb adatai a következők: Baja: 3 osztály, 8 tanerő, beiratkozott 59, kimaradt és fölszabadult 11, az év végén volt 48 tanuló, 2620 kor. költség, 1000 kor. államsegély. Szabadka: 4 osztály, 4 tanerő, b. i. 108, kim. és fölsz. 22, maradt 86, költség 4128 kor. Újverbász: 3 osztály, 1 tanerő, b. i. 42, kim. és fölsz. 8, maradt 36, költség 437 kor. 40 fill. Újvidék: 4 osztály, 10 tanerő, b. i. 147, kim. és fölsz. 34, maradt 113, költség 3826 kor. 70 fill. Zombor: 3 osztály, 4 tanerő, b. i. 94, kim. és fölsz. 13, maradt 81, költség 2540 kor., államsegély 400 kor. Valamennyi kereskedelmi inasiskolában tanított 27 tanerő; beiratkozott 450, kimaradt 47, fölszabadult 41, az év végén volt 364 tanuló; 319 tanuló mulasztott 2479 félnapot; az iskolák költsége 13.552 kor. 10 fillér, ebből 1400 koronát államsegélyből fedeznek.

A magasabb kereskedelmi műveltség terjesztői és a közgazdasági fejlődés előmozdítói a *felső kereskedelmi iskolák*, a melyek a 80-as évek közepe táján keletkeztek a vármegyében. Az 1882. évben nyitotta meg az állam *Újvidéken* az ipar és kereskedelmi iskolát, mely később, 1883-ban felső kereskedelmi iskolává fejlődött. 1885-ben *Zomborban* is mozgalom indult meg kereskedelmi iskola fölállítása iránt. Azonban az itteni államilag segélyezett községi felsőkereskedelmi iskola csak 1888 szeptemberében nyilt meg. Újabban *Szabadka* városa szervezett

községi felsőkereskedelmi iskolát, a mely 1907 őszén nyilt meg. — Ide tartoznak még a *női kereskedelmi tanfolyamok* is, melyek Szabadkán, Újvidéken és Zomborban működnek a fiúkereskedelmi iskolákkal kapcsolatban. Újvidéken 1905-ben, Zomborban 1906-ban és Szabadkán 1907-ben alakult. A tanfolyamot a legutóbbi évben Újvidéken 35 és Zomborban 33 leánynövendék hallgatta.

* * *

Bács-Bodrog vármegyének a hitelügyi fejlődése — épp úgy, mint az egész országé — újabb keletű. 1840-ben alakult az ország első pénzintézete, a Pesti hazai első takarékpénztár, a melyet csakhamar a szabadkai követett 1846-ban és a bajai 1847-ben. Szabadka pénzintézete rövidesen megszűnt, ellenben a Bajai takarékpénztár, mint az ország egyik legrégibb intézete, még ma is fönnáll. Az abszolutizmus alatt csak egy pénzintézet keletkezett a vármegyében, az Újvidéki takarékpénztár 1864-ben, a kiegyezés után azonban két év alatt Szabadkán, Zentán, Zomborban, Magyarkanizsán és Palánkán is alakult pénzintézet. Innen kezdve a fejlődés rohamosan megindult. A vármegye ez idő szerinti pénzintézetei a következők : Hitelügy.

Ada : *Ada-moholi egyesült takarékpénztár.* Keletkezett 1872-ben. Fiókja van Moholon. Alaptőke 200.000 kor., 1000 drb 200 koronás részvény.

Ada-moholi hitelintézet r.-t. Keletkezett 1882-ben. Fióktelep : Mohol. Alaptőke 240.000 kor. 1200 drb 200 koronás részvény.

Adavidéki Közgazd. bank r.-t. Alakult 1892-ben. Alaptőke 100.000 kor. 500 drb 200 kor. részvény.

Bácsmegyei agrártakarékpénztár fiókja.

Adai szerb földmivelők szövetkezete.

Adai községi hitelszövetkezet, mint az O. K. H. tagja.

Apatin. *Apatini takarékpénztár.* Keletkezett 1869-ben. Alaptőke 200,000 kor. 1000 drb 200 kor. részvény.

Apatini járási ált. takarékpénztár r.-t. Alakult 1906-ban. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.

Apatini kölcsönös segélyegylet, mint szövetkezet.

Bácsmegyei agrártakarékpénztár fiókja.

Első apatini önsegélyző szövetkezet.

Apatini takarék- és segélyegylet mint szövetkezet.

Bács. *Bácsi takarékpénztár r.-t.* Alakult 1905-ben.

Bácsalmás. *Almásjárási takarékpénztár r.-t.* Keletkezett 1882-ben. Alaptőke 100.000 kor., 1000 drb 100 kor. részvény.

Bácsalmási takarékpénztár r.-t. Alakult 1872-ben. Alaptőke 120.000; 600 drb 200 kor. részvény.

Almási kölcsönös tüzkárbiztosító társaság, mint szövetkezet.

Bácsalmási hitelszövetkezet.

Bácsföldvár : *Bácsföldvári első takarékpénztár.* Alakult 1896-ban. Alaptőke 200.000 kor., 1000 drb 200 kor. részvény.

Óbecsei ker. hitelbank r.-t. fiókja.

Bácsmadaras : *Madarasi takarékpénztár r.-t.* Alakult 1905-ben. Alaptőke 64.000 kor., 320 drb 200 kor. részvény.

Bácsszentiván : *Első bácsszentiváni takarékpénztár r.-t.* Alakult 1906-ban. Részvénytőke 60.000 kor. 600 drb 100 kor. részvény.

Zombori keresk. és hitelbank fiókja.

Baja : *Bajai keresk. és iparbank.* Alakult 1868-ban. Az O. M. B. mellékhelye. Alaptőke 450.000 kor. 1500 drb 300 kor. részvény.

Bajai takarékpénztár. Keletkezett 1847-ben. Alaptőke 200.000 kor. 400 drb 500 koronás részvény.

Bajavidéki takarékpénztár r.-t. Alakult 1905-ben. Részvénytőke 400.000 kor.

Szegedi keresk. és iparbank bajai fiókja.

Bajai kölcsönös segélyző-egylet. Alakult 1867-ben 2892 tag, 8101 törzsbetéttel.

Bajai ipartestületi hitelszövetkezet.

Bajmok : *Első bajmoki takarékpénztár r.-t.* Alakult 1901-ben. Alaptőke 200.000 kor. 2000 drb 100 kor. részvény.

Bajmoki kölcsönös tüzkárbiztosító társaság, mint szövetkezet.

Első bajmoki kiházasító-társaság, m. sz.

Bezdán : *Bezdáni takarékpénztár r.-t.* Alakult 1887-ben. Alaptőke 80.000 kor. 400 drb 200 kor. részvény.

Takarékpénztári kölcsönös segélyző-szövetkezet.

Bezdáni második önsegélyző-szövetkezet. 2000 tag, 4180 törzsbetéttel.

Bulkeszi : *Bulkeszi népbank r.-t.* Alakult 1885-ben. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.

Bulkeszi segély- és előlegezési egylet, m. sz. 316 tag, 1074 üzletrészszel.

Bulkeszi önsegélyző-szövetkezet.

Csantavér : *Csantavéri takarékpénztár r.-t.* Alakult 1891-ben. Alaptőke 200.000 kor. 2000 drb 100 kor. részvény.

Cservenka : *Cservenkai mezőgazd. népbank, mint r.-t.* Alakult 1883-ban. Alaptőke 40.000 kor. 500 drb 80 kor. részvény.

Cservenkai takarék- és segélyegylet m. sz. Alakult 1882-ben

Csurog: *Csurogi első takarékpénztár r.-t.* Alakult 1903-ban. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb. 100 kor. részvény.

Csurogi ker. takarékpénztár r.-t. Alakult 1905-ben. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.

Csurogi hitelszövetkezet.

Első csurogi szerb földmivelők szövetkezete.

Második csurogi szerb földmivelők szövetkezete.

Felsőkabol: *Felső-kovili első takarékpénztár r. t.* Alakult 1897-ben. Alaptőke 60.000 kor. 600 drb 100 kor. részvény.

Felsőkaboli szerb földmivelők szövetkezete.

Gádor: *Gádori első takarékpénztár r.-t.* Alakult 1905-ben. Alaptőke 50.000 kor. 500 drb 100 kor. részvény.

Zombori keresk. és iparbank fiókja.

Hódság: *Hódsági takarékpénztár.* Alakult 1871-ben. Alaptőke 120.000 kor. 300 drb 400 kor. részvény.

Hódsági takarék- és segélyszövetkezet. Keletkezett 1881-ben.

Jánoshalma: Általános takarékpénztár r. t. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.

Jankoviezi takarékpénztár r.-t. Alakult 1882-ben. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.

Katymár: *Katymári takarékpénztár r.-t.* Alakult 1882-ben. Alaptőke 60.000 kor. 600 drb 100 kor. részvény.

Kiszács: *Kiszácsi népbank r.-t.* Alakult 1904-ben. Alaptőke 60.000 kor. 1000 drb 60 kor. részv.

Kossuthfalva: *Ómoraviczai közgazdasági bank r.-t.* Alakult 1906-ban. Alaptőke 100,000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.

Bács—ómoraviczai takarékpénztár r.-t. felszámolás alatt.

Első ómoraviczai kiházasító szövetkezet. Alakult 1900-ban.

Ómoravczai önsegélyző és hitelszövetkezet. Alakult 1899-ben.

Kula: *Kulai takarék- és hitelintézet r.-t.* Alakult 1885-ben. Alaptőke 200.000 kor. 1000 drb 200 kor. részvény.

Iparosok önsegélyző szövetkezete. Alakult 1894-ben.

Kúnbaja: *Első bajmoki takarékpénztár r.-t. fiókja.*

Magyarkanizsa: *Magyarkanizsai első takarékpénztár r.-t.* Alakult 1869-ben. Alaptőke 300.000 kor. 1000 drb 300 kor. részvény.

Ókanizsai keresztény népbank r.-t. Alakult 1903-ban. Alaptőke 50.000 kor. 1000 drb 50 kor. részvény.

Magyarkanizsai önsegélyző szövetkezet.

Ókanizsai kölcsönös tüzkár biztosító társaság, m. sz.

Mélykút: *Mélykúti takarékpénztár r.-t.* Alakult 1898-ban. Alaptőke 80.000 kor. 800 drb 100 kor. részvény

Militics: *Militicsi takarék- és segélyszövetkezet.* Alakult 1883-ban.

Ráczmiliticsi első segélyegylet, m. sz.

Mohol: *Ada-moholi egyesült takarékpénztár fiókja.*

Ada-moholi hitelintézet r.-t.

Kölcsönös önsegélyző és takarékegylet, m. sz.

Óbecse: *Bács-tiszamelléki takarékpénztár.* Alakult 1872-ben. Alaptőke 100,000 kor. 500 drb 200 kor. részvény.

Kerületi hitelbank r.-t. Óbecsén. Alakult 1896-ban. Alaptőke 400,000 kor. 2000 drb 200 kor. részvény.

Óbecsei első takarékpénztár. Alakult 1872-ben. Az O. M. B. mellékhelye. Alaptőke 120.000 kor. 1200 drb 100 kor. részvény.

Óbecsei népbank r.-t. Alakult 1902-ben. Alaptőke 135.000 kor. 1350 drb 100 kor. részvény.

Kerületi hitelszövetkezet Óbecsén. Alakult 1902-ben. 162 tag, 667 üzletrész.

Óbecsei polgári segélyszövetkezet. Alakult 1896-ban.

Óbecsei szerb földmivelők szövetkezete.

Őrszállás: *Sztanisicsi takarékpénztár.* Alakult 1874-ben. Alaptőke 200.000 kor. 1000 drb 200 kor. részvény.

Zombori keresk. és iparbank fiókja.

Első sztanisicsi kiházasító társaság. m. sz.

Palánka: *Palánkai takarékpénztár.* Alakult 1869-ben. Alaptőke 120.000 kor. 600 drb 200 kor. részvény.

Palánka-járási takarékpénztár. Alakult 1873-ban. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb 100 kor. részvény.

Első palánkai előlegezési egylet. Alakult 1869-ben.

I. *Újpalánkai előlegezési egylet,* m. sz. Alakult 1883-ban.

Általános takarék- és segélyegylet, m. sz.

Palánkai első iparos-segélyegylet, m. sz.

Németpalánkai földmives-segélyegylet.

Péterréve: *Bács-petrovoszellói keresztény népbank r.-t.* Alakult 1894-ben. Alaptőke 70.000 kor., 700 darab 100 kor. részvény.

Kerületi hitelbank r.-t. fiókja.

Petrovoszellói hitelegylet r.-t. Alakult 1887-ben. Alaptőke 100.000 kor., 500 darab 200 kor. részvény.

Petrőcz: *Petrováczi takarékpénztár r.-t.* Alakult 1896-ban. Alaptőke 120.000 kor. 2000 drb. 60 kor. részvény.

Sajkásszentiván: *Sajkásszentiváni népbank r.-t.* Alakult 1906-ban. Alaptőke 30.000 kor. 300 drb. 100 kor. részvény.

Sajkásszentiváni szerb takarékpénztár, m. sz.

Szabadka: *Bácskai hitelbank és zálogkölcsön r.-t.* Alakult 1905-ben. Alaptőke 200.000 kor. 2000 drb. 100 kor. részvény.

Délvidéki ált. takarékpénztár r.-t. Alakult 1905-ben. Alaptőke 600.000 kor. 3000 drb. 200 kor. részvény.

Földmivelők takarékpénztára r.-t. Alakult 1904-ben. Alaptőke 250.000 kor. 2500 drb 100 kor. részvény.

Közgazdasági bank r.-t. Alakult 1892-ben. Alaptőke 1,100.000 kor. 2000 drb. 500 kor. részvény (felemeltetett 1906-ban).

Magyar ált. hitelbank szabadkai fiókja.

Osztrák-magyar bank szabadkai fiókja.

Szabadka és vidéke takarékpénztár r.-t. Alakult 1905-ben. Alaptőke 400.000 kor. 2000 drb. 200 kor. részvény.

Szabadkai általános takarékpénztár r.-t. Alakult 1883-ban. Alaptőke 200.000 kor. 1000 drb. 200 kor. részvény.

Szabadkai gazdák és iparosok hitelintézete r.-t. Alakult 1899-ben. Alaptőke 200,000 kor. 2000 drb. 100 kor. részvény.

Szabadkai keresk. és iparbank. Alakult 1872-ben. Alaptőke 400.000 kor. 2000 drb. 200 kor. részvény.

Szabadkai kereskedelmi r.-t. Alakult 1906-ban. Alaptőke 100.000 kor. 2500 drb. 200 koronás részvény.

Szabadkai szerb takarékpénztár r.-t. Alakult 1906-ban. Alaptőke 500.000 kor. 500 drb. 200 kor. részvény.

Szabadkai takarékpénztár és népbank. Alakult 1869-ben. Alaptőke 200.000 kor. 1000 drb. 200 kor. részvény.

Takarékpénztár és zálogház r.-t. Alakult 1893-ban. Alaptőke 200.000 kor. 2000 drb. 100 kor. részvény.

Délvidéki kereskedelmi r.-t. Alakult 1906-ban. Alaptőke 200.000 kor. 200 drb 1000 koronás részvény.

Polgári takarékpénztár m. sz. Alakult 1905-ben.

Szabadkai takarék- és hitelintézet m. sz. Alakult 1901-ben.

Kölcsönös segélyző-szövetkezet.

Szabadkai ipartestületi hitelszövetkezet, mint az O. K. H. tagja.

Szabadkai jégkár-biztosító szövetkezet.

Szentfülöp: *Első szentfülöpi takarékpénztár, mint r.-t.* Alakult 1885-ben. Alaptőke. 36.000 kor. 180 drb. 200 kor. részvény.

II. Filipovai takarék- és segélyszövetkezet.

Szenttamás: *Néphitelbank r.-t. Szenttamáson.* Alakult 1904-ben. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb. 100 kor. részvény.

Szenttamási első takarékpénztár r.-t. Alakult 1892-ben. Alaptőke 100.000 kor. 1000 darab 100 kor. részvény.

Bácsszenttamási első magyar önsegélyző és hitelszövetkezet.

Bácsszenttamási földmivelők első szövetkezete.

Bácsszenttamási földmivelők második szövetkezete.

Bácsszentiváni földmivelők harmadik szövetkezete.

Első szenttamási szerb kölcsönös segélyző- és takarékpénztár-egylet m. sz.

Szépliget: *Széplgeti takarékpénztár r.-t.* Alakult 1885-ben. Alaptőke 400.000 kor. 1000 drb. 400 kor. részvény.

Széplgeti önsegélyző-szövetkezet. Alakult 1898-ban.

Gajdobrai segélyegylet, m. sz.

Szilberek: *Bács-bresztováczi takarékpénztár r.-t.*, felszámolás alatt.

Szilbereki földmivelők takarékpénztára r.-t. Alakult 1906-ban. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb. 100 kor. részvény.

Szilbereki takarékszövetkezet. Alakult 1866-ban.

Első bács-bresztováczi segélyszövetkezet.

Temerin: *Temerini takarékpénztár r.-t.* Alakult 1903-ban. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb. 100 kor. részvény.

Temerini első előleg-szövetkezet.

Titel: *Csajkáskerületi takarékpénztár r.-t.* Alakult 1905-ben. Alaptőke 200.000 kor., 2000 darab 100 kor. részvény. Felemeltetett 1906-ban.

Titeli első takarékpénztár r.-t. Alakult 1894-ben. Alaptőke 100.000 kor. 1000 drb. 100 kor. részvény.

Törökbecsei takarékpénztár fiókja.

Titeli önsegélyző-szövetkezet.

Topolya: *Általános takarékpénztár r.-t.* Keletkezett 1906-ban. Alaptőke 200.000 kor. 2000 drb. 100 kor. részvény.

Bácstopolyai takarékpénztár. Alakult 1872-ben. Alaptőke 400.000 kor. 2000 drb. 200 kor. részvény.

Topolyai önsegélyző- és hitelszövetkezet. Alakult 1882-ben.

Első topolyai kiházasító szövetkezet. Alakult 1906-ban.

Torzsa: *Torzsai takarékpénztár r.-t.* Alakult 1883-ban. Alaptőke 72.000 kor. 900 drb. 80 kor. részvény.

Torzsai segélyszövetkezet.

Újsóvé: *Ó- és újsóvéi takarékpénztár.* Alakult 1883-ban. Alaptőke 120.000 kor. 600 drb. 200 kor. részvény.

Újszivácz: *Cservenka-ó-ujszivácz takarékpénztár.* Alaptőke 150.000 kor. 1000 drb. 150 kor. részvény.

Újverbász : *Újverbászi takarékpénztár r.-t.* Alakult 1870-ben. Alaptőke 135.000 kor. 450 drb. 300 kor. részvény.

Újverbászi önsegélyző szövetkezet. Alakult 1893-ban.

Ó- és Újverbászi mezőgazdák egyesülete, m. sz.

Újverbászi segélyegyesület, m. sz.

Újvidék : *Közp. hitelintézet r.-t.* Alakult 1890-ben. Alaptőke 400.000 kor. 1000 drb. 400 kor. részv.

Osztrák magyar bank újvidéki fiókja.

Pesti magyar keresk. bank újvidéki fiókja.

Szerb kereskedelmi egylet r.-t. Alakult 1905-ben. Alaptőke 200.000 kor. 4000 drb. 50 kor. részvény

Szerb takarékpénztár r.-t. Alakult 1906-ban. Alaptőke 300.000 kor. 1500 drb. 200 kor. részvény.

Újvidéki takarékpénztár. Alakult 1864-ben. Alaptőke 1,000.000 kor. 2500 drb. 400 kor. részvény. Felemelve 1906-ban.

Első újvidéki magyar előlegezési egylet. (Alakult 1867-ben.)

Szerb kölcsönös segély- és takarékegylet Újvidéken.

Szerb hitelegylet, m. sz. *Újvidéken.*

Szerb tanítók szövetkezete Újvidéken.

Újvidék-csernei I. szerb földmivelők szövetkezete.

Újvidéki első kiházasítási kölcsönös segélyegylet, m. sz.

Újvidéki kereskedők és iparosok hitelintézete.

Újvidéki népbank m. sz.

Újvidéki szerb földmivelők szövetkezete.

Veprod : *Zombori keresk. és iparbank fiókja.*

Zenta : *Zentai agrártakarékpénztár r.-t.* Alakult 1906-ban. Alaptőke 250.000 kor. 1250 drb. 200 kor. részvény.

Zentai általános takarékpénztár. Alakult 1870-ben. Alaptőke 360.000 kor. 1200 drb. 300 kor. részv.

Zentai takarékpénztár. Alakult 1868-ban. Alaptőke 200.000 kor. 1000 drb. 200 kor. részvény.

Zentavidéki takarékpénztár r.-t. Zentán. Alakult 1882-ben. Alaptőke 120.000 kor. 1200 drb. 100 kor. részvény.

Zentai kölcsönös tűzkárbiztosító-társaság, m. sz.

Zombor : *Bácsmegyei agrár-takarékpénztár r.-t.* Alakult 1905-ben. Alaptőke 1,000.000 kor. 5000 drb. 200 kor. részvény. Felemelve 1906-ban.

Zombori keresk. és iparbank. Alakult 1871-ben. Alaptőke 300.000 kor. 1500 drb. 200 kor. részv.

Zombori takarékpénztár. Alakult 1868-ban. Alaptőke 400.000 kor. 1000 drb. 400 kor. részvény.

Első zombori Cservenka-külvárosi szerb szövetkezet.

„Népbank" bejegyzett takarék- és hitelszövetkezet.

Zombori első önsegélyző-szövetkezet.

Zombori ipari hitel- és árúcsarnok-szövetkezet.

Zombori iparosok önsegélyző-szövetkezete.

Zsablya : *Zsablyai első takarékpénztár r.-t.* Alakult 1904-ben. Alaptőke 50.000 kor. 500 drb. 100 kor. részvény.

Első zsablyai szerb földmivelők szövetkezete

Szerb segélyző- és takarék-szövetkezet Zsablyán

*

Hajózás. 1830 szeptember 4-én tette meg első útját Béestől Budapestig az „I. Ferenez" nevű gőzhajó. A következő évben, április 22-én, már Bács-Bodrog vármegye mellett egészen Moldváig ment le, fedélzetén gróf Széchenyi Istvánnal, ki, mint a társaságnak egyik főrészvényese, arra ösztönözte az igazgatóságot, hogy szerezzen be több javított rendszerű gőzhajót is. Így készült el 1833-ban a második gőzhajó, a melylyel gróf Széchenyi, szeptember 1-én, a vármegye megkerülésével, a Tiszán egészen Becséig, majd Szegedig hajózott. 1848-ban már volt a társaságnak 46 gőzhajója és 128 uszályhajója. Azóta a hajózás mennyiségileg és minőségileg óriási lépésekkel haladt előre s a vármegye hajózási közlekedését a Dunagőzhajózási társaság bonyolítja le, melynek több járata érinti a vármegyét és ezek a következők : A *budapest—mohácsi* vonalon, a mely Baját érinti, évente május 1-től őszig, naponta közlekedik hajó le- és fölfelé. A *budapest—zimonyi* vonalon május 1-től hetenként háromszor, június 1-től pedig naponta közlekedik a hajó mindkét irányban. E vonal mentén vannak : Baja, Bezdán, Apatin, Gombos, Palánka, Dunacséb, Futak, Újvidék és Titel állomások. A *vukovár—újvidéki* vonalon, hétfő kivételével, naponta közlekedik a hajó mindkét irányban. E vonal mentén a következő állomások vannak : Bácsújlak (csónakos kikötő), Palánka, Bánostor (csónakos kikötő) és Újvidék. A szeged—titeli vonalon hetenként háromszor történik a közlekedés le- és fölfelé. E vonal mentén Magyarkanizsa, Zenta, Ada, Óbecse és Titel állomások fekszenek.

A Ferencz-csatornán a hajózás vontatás útján történik. A csatorna-társaságnak van két vontató csavargőzöse, míg az uszályhajók legnagyobb részét még ma is lovakkal vontatják. A legutóbbi években közlekedett a csatornán 1071 üres és 1602 terhelt hajó, továbbá 1515 üres és 1663 terhelt tutaj. A szállított árúmennyiség 295.157 tonnára rúgott, a mely nagyrészben gabona volt.

A közlekedés továbbá a folyókon a zentai közúti hídon, az újvidéki vasúti hídon, mely gyalogjáró átkelésre is be van rendezve, Magyarkanizsánál és Titelnél pedig hajóhídakon bonyolítódik le. Komp- és dereglyeátjárók vannak a következő helységeknél : a Duna mentén : Bezdán (gőzkomp), Monostorszeg, Palona, Bácsújlak, Dunabökény, Palánka (gőzkomp), Ópalánka, Dunagálos (csak személyek számára), Újfutak, Ófutak, Újvidék (propeller) ; a Tisza mentén : Martonos, Magyarkanizsa, Mohol és Zsablya mellett.

A közlekedés második hathatós eszköze a tengelyen való útazás és szállítás. Ennek pedig a jó szárazföldi út a föltétele. Csakhogy ilyenekben a legújabb időkig nem igen bővelkedett a Bácska. De ez nem is volt csoda, mert Bács-Bodrog vármegye területe tele volt mocsarakkal. De 1712-től kezdve Bács vármegye is lépéseket tett az útak kijelölése és fönntartása iránt. III. Károly és Mária Terézia alatt kezdtek egyes útakat fákkal beszegni. A telepítések korában, főleg II. József idején, a kincstári mérnökök új útakat jelöltek ki a telepített községek között. A vármegye legfontosabb és egyszersmind legjobb karban tartott útja a *pétervárادi katonai út* volt, a melyen hadakat szállítottak. Erre kiváló gondot fordítottak, sőt mivel a vármegyének kellett szolgáltatni a katonai fuvart, a közlekedés könnyítése czéljából ez út mentén új községeket is telepítettek, hogy a lovakat mentül sűrűbben lehessen felváltani. Közutak.

Az 1825—27. évi országgyűlés az országban 13 kiépítendő útvonalat jelölt ki, közötte a budapest—zimonyit is, a mely Bács-Bodrog vármegye területén haladt volna át. Ez útat egyben vasútépítési czélokra is szánták. (1836 : XXV. t.-cz.) De az 1848-as idők e terveket elsöpörték. Később azonban annál fokozottabb mértékben fejlődött a vármegye úthálózata. A bezdán—zombori klinkerút már az ú. n. Bach-korszakban is állami út volt, de a kiegyezés után a törvényhatóság tulajdonába ment át.

Az 1890. évi I. t.-cz. életbeléptetése óta a közútak építése gyorsan halad előre. A vármegyében főleg *Schmausz* Endre akkori alispán kezdeményezésére történtek nagy és áldásos intézkedések e téren. A vármegye közúti hálózatának a kiépítésére 12,000.000 koronát irányoztak elő, mely összegnek a felét az állam viseli, még pedig olyképen, hogy három milliót készpénzben utal ki, a másik három millió fejében pedig beváltja a vármegye vasúti törzsrészvényeit, a melyeket a törvényhatóság a 650 km hosszúságban kiépített h. é. vasútak biztosítása érdekében jegyzett. A beruházási hitel terhére 1904 óta történik az útépítés. A helyiérdekű vasútak elkészülésével azonban a vármegye úthálózata hatalmasan megváltozott. Ugyanis, hogy a községek a vasúti és hajóállomásokat, nemkülönben a hídakat és réveket könnyen megközelíthessék, a törvényhatóság — mint legszükségesebbet — első sorban a vasúti és egyéb hozzájáró útak építését foganatosította 1897—98-ban. Az előirányzott útakból 1895-ig 232 km, 1908 végén pedig már 466.936 km volt kiépítve.

Bács-Bodrog vármegye közúti alapja ez idő szerint meghaladja az 1,100.000 koronát. A legutóbbi évben útadó czímén kivetettek 1,255.851 K 54 fillért, ebből befolyt 983.850 K 42 fillér, a többit leírták, vagy hátralékként kezelik. Az 1909. évre előirányzott kiadások kerekszámokban a következők : személyi kiadás 29.000 K, dologi kiadás 45.900 K, útfenntartás 510.630 K. A vármegye útjait az átkelési szakaszokon részben koczkakő-burkolat, máshol makadám, kavics fedőréteg borítja. Csak a zombor—bezdáni és tiszaistvánfalva—temerini szakaszon és Titelen Tündéres felé van kongótégla- (klinker) burkolat ; az első 14·6, a második 12·5 és a harmadik 3·1 km. hosszú. A vármegyének ma nincs egyetlen állami útja sem. Azonban tervbe van véve, hogy legközelebb a bezdán—zombor—szenttamás—titeli és zombor—militics—szabadka—szegedi törvényhatósági közútakat átveszi az állam.

A *törvényhatósági közútak* közül nevezetesebbek a következők : Zombor—Bezdán 21·460, Zombor—Apatin 13·313, Baja—Mélykút 28·333, Csávoly—Katymár 20·060, Zombor—Óbecse 85·331, Zombor—Palánka 58·636, Bács—Zsablya—Titel 109·865, Zsablya—zsablyai rév 12·886, Kerény—Topolya—Zenta 66·800, Bácsalmás—Kossuthfalva 31·783, Pinczéd—Verbász 21·100, Militics—Gombos 13·190, Apatin—Gombos 19·525, Apatin—Sztapár 16·725, Palánka—Újvidék 38·037, Újvidék—Szeged 108·012, Kerény—Nemesmilitics 11·919, Újvidék—Sajkásszentiván 18·420, Bács-Földvár—Zsablya 19·868, Topolya—Bácsfeketehegy—Verbász 29·111, Regöcze—Herczegszántó 16·830, Baja—Bácsborsód 11·023, Dunagálos—Petrőcz—Ósóvé 20·612, Baja—Bezdán 46·613, Bács—Bácsújlak 14·965, Bács—Vajszka 10·660, Kula—Bácskeresztúr—Hódság 26·220, Szabadka—Baja 9·600, Szabadka—Bajmok 8 km. hosszú. Van összesen 100 törvényhatósági közút, a melyeknek teljes hossza 1,031·455 km. Ebből már 466.936 km. ki van építve. A 100 törv.-hat. közút közül vasúti

állomáshoz vezet 10, gőzhajóállomáshoz 5, révhez 6, közúti hídhoz 1 és csatornai rakodóparthoz 2 út. A t. h. közutak 85 községen mennek keresztül és az átkelési szakaszok hossza 151 km. E közútakon van 56 vas- és falszerkezetű híd és 485 áteresz. A t. h. közútak közül egyen sem szednek vámot, csak a réveknél.

A községi közlekedési viczinális közútak száma 4, hossza 128·840 km. A vármegye valamennyi községi közdűlő közútjának a hossza 2,930·512 km. A közútak folytatásaképen tekinthetjük a közúti hídakat is. Ilyen csak egy nagyobb van a vármegyében és ez a zentai híd. Zentán 1875-ben a Tiszán át Hauw-rendszerű fahídat építettek, a mely 1902-ben leszakadt. Azután a régi híd helyétől éjszakra, mintegy 400 méternyire, másfélmillió koronát meghaladó költséggel módern vashídat építettek, a mely a torontáli Csókával szemben 1908-ban nyilt meg. Újabban tervbe van véve és e tervek már komoly alakot is öltenek, hogy a Tiszán Titelnél, a Dunán pedig Újvidéknél fognak közúti hídat építeni. A Dunának még egy áthídalását tervezik a Baja és Bezdán közötti Dunaszakaszon és az előmunkálatok itt már annyira haladtak, hogy itt négy kidolgozott terv egyike várja a megvalósulást.

A vármegye közútainak az építését az államépítészeti hivatal vezeti, a mely egyben az útak karbantartása fölött is felügyeletet gyakorol. Az államépítészeti hivatalban — a melynek élén *Sztankovits* György műszaki tanácsos, főmérnök áll — van 9 mérnök, 8 rajzoló, 1 hivataltiszt és egy írnok. A külső személyzethez tartozik 11 útmester és 177 útkaparó. Útkaparóház van összesen 33, ebből 24 egylakásos és 9 kétlakásos. Van azonkívül Zomborban egy nagy közúti raktárépület, a hol az útfenntartáshoz szükséges eszközöket tartják. Itt van elhelyezve a 3 gőzhenger és öt lóvontatásra berendezett másik henger.

Vasút. A vármegye első vasútja az *alföld—fiumei* volt, a mely Szeged-Rókus állomásról Szabadkán át egészen Zomborig vezetett. Hossza Szegedtől 101 km. A vasútat 1869 szeptember 11-én adták át a közforgalomnak. E vonalat azután Zombortól kiépítették Gombosig. A zombor—gombosi szakasz, melynek hossza 32 km, 1870 deczember 20-án nyílt meg. Gomboson gőzkomp viszi át a mozdony nélküli vonatot a Dunán. A túlsó oldalon új gép vonja a partra a kocsisort, a mely Erdőd és Dálja állomásokon át, Horvát-Szlavonországon halad keresztül. Újabban tervbe van véve, hogy a kompközlekedést beszüntetik és Gombos—Erdőd között vasúti hídat építenek a Dunán. A közigazgatási bejárás már meg is történt és a munka biztosítása iránt intézkedéseket tettek. E vasút mellett a vármegye területén a következő állomások vannak: Horgos-Királyhalom, Ludaspuszta, Paliesfürdő, Szabadka, Szabadka-külváros, Sebesics, Tavankút, Kúnbaja, Bajmok, Bácsér, Nemesmilitics, Kismilitics, Zombor, Bácsszentiván, Szond és Gombos. Szeged és Szabadka között naponta 12 személy- és egy vegyesvonat, Szabadka—Zombor között két gyors- és 8 személyvonat, Zombor—Gombos között pedig két gyors- és hat személyvonat közlekedik.

A *budapest—szabadkai* vasút Halasnál lép Bács-Bodrog vármegye területére. Hossza Budapesttől Szabadkáig 175 km. Ez a vonal 1882 deczemberében nyilt meg. A vasútat azután meghosszabbították Szabadkától Újvidékig (101 km.) és ez a rész a következő év nyarán, 1883 júliusában nyilt meg. Az Ujvidéken épített vasúti híd egész Péterváradig, sőt Belgrádig lehetövé tette e vonal kiegészítését. E vasút mentén Bácskában a következő állomások vannak: Kisszállás, Tompa, Kelebia, Szabadka, Sándor, Somssich-tanya, Verusics, Csantavér, Zobnaticza, Kukurik, Topolya, Csengetyűs, Kishegyes, Kishegyes-Bácsfeketehegy, Újverbász, Kiskér, Ókér, Máriamajor, Kiszács, Piros és Újvidék. — E vonalon a keleti expresszvonat hetenként háromszor közlekedik mindkét irányban. Budapest—Szabadka—Újvidék között naponta 4 gyors- és 6 személyvonat és Szabadka—Kelebia között 4 helyi vegyesvonat közlekedik.

A *szabadka—bajai* vasút 1885-ben épült és még az évben meg is nyilt. Hossza 59 km. E vasút főképen a baja—bátaszéki vasúti híd elkészülésével emelkedik nagy jelentöségre. A híd, melyet 1906-ban kezdettek el építeni, már 1908 végén elkészült. A Duna áthídalásával e vasútvonalat elsörangúvá emelik és így Bácskát, söt a tiszántúli vármegyéket is közvetetlenül kötik össze nemcsak a Dunántúllal és Fiumével, hanem az egész nyugattal. E vonal mentén a következő állomások feküsznek: Szabadka, Szabadkai mütrágyagyár, Horvat tanyák, Kelebiai tanyák, Szabadkai tanyák, Csikéria, Bácsalmási vöröserdő, Bácsalmási szölök, Bácsalmás, Almás, Bácsbokod-Bácsborsód, Bajai szölők és Baja. Szabadka és Baja között ez idö szerint még naponta csak 8 személyvonat közlekedik.

A *szabadka—zenta—óbecsei* h. é. vasút hossza 77 km. és 1889. november 14-én nyilt meg. Vasútállomásai a következők: Szabadka, Békova, Vörösegyháza, Orom, Völgyes, Karjad, Felsőhegy, Zenta, Ada, Mohol, Péterréve és Óbecse. Szabadka—Zenta—Óbecse között naponta 4 személy és 2 vegyesvonat közlekedik.

A *horgos—zentai* h. é. vasút hossza 35 km.; megnyílt 1889 november 14-én, tehát egyidőben az elöbbi vonallal. Állomásai a következők: Horgos, Martonos, Magyarkanizsa, Adorján, Paphalom és Zenta. Horgos és Zenta között naponta 2 személy- és 2 vegyesvonat közlekedik.

A *baja—zombor—újvidéki* h. é. vasút hossza 145 km.; megnyilt 1895 szeptember 14-én. E vonal mentén a következő állomások vannak: Baja, Baja-szállásváros, Vaskút, Gara, Regöcze Őrszállás, Körtés, Gádor, Magyarút, Nenadics, Zombor, Zombor-vásártér, Fernbach-szállás, Zsarkováez, Sztapár, Szilberek, Militics, Hódság, Paripás, Parrag, Pelvay-szállás, Szépliget, Bulkeszi, Petröcz—Dunagálos, Ófutak, Chotek-puszta és Újvidék. Baja és Zombor között naponta 2 személy és 4 vegyes vonat, Zombor és Újvidék között naponta 4 személy- és 2 vegyesvonat közlekedik.

A *kishegyes-bácsfeketehegy—palánkai* h. é. vasút hossza 56 km.; megnyilt 1896 november 4-én. Vasúti állomásai a következök: Kishegyes-Bácsfektehegy, Flórapuszta, Kula, Bélapuszta, Torzsa,

A gombosi gőzkomp menetközben.
(Wessel Jenő eredeti rajza.)

A gombosi gőzkomp kikötése.
(Wessel Jenő eredeti rajza.)

Urszentiván-Pinczéd, Szilbács, Szépliget, Szépliget megálló, Wekerlefalva, Szőlőskert és Palánka. Kishegyes-Bácsfeketehegy és Palánka között naponta 6 vegyesvonat közlekedik.

Az *újvidék—titeli* h. é. vasút hossza 50 km. ; megnyilt 1899 július 2-án. Vonala mentén a következő állomások vannak : Ujvidék, Zajló, Vaskapu, Káty, Tiszakálmánfalva, Sajkásszentiván, Tündéres-Dunagárdony, Sajkáslak és Titel. Újvidék és Titel között naponta 2 személy- és 2 vegyesvonat közlekedik.

Az előbbivel egyidejüleg még egy összeköttetést nyert Újvidék az *óbecse—újvidéki* h. é. vasútvonal útján. Hossza 65 km. Megnyilt 1899 július 2-án. Vasútállomásai a következők : Óbecse, Bács-Földvár, Csurog, Zsablya, Boldogasszonyfalva, Temerin, Tiszaistvánfalva, Vaskapu, Zajló és Újvidék. Óbecse és Újvidék között naponta 4 személy- és 2 vegyesvonat közlekedik.

A *kiskúnhalas—regőczei* h. é. vasút hossza 71 km. Megnyilt 1903 október 31-én. E vasút Terézhalomnál lép a Bácska területére ; állomásai a vármegyében a következők : Terézhalom, Jánoshalma, Mélykút, Rudics, Bácsalmás, Vadászlak, Madarászpuszta, Madaras, Sanaczpuszta, Katymár, Ólegyen és Regőcze. Kiskunhalas és Regőcze között naponta 6 vegyesvonat közlekedik.

A *zombor—óbecsei* h. é. vasút hossza 91 km. ; megnyilt 1906 deczember 22-én. Vasútvonala mentén a következő állomások feküsznek : Zombor, Bikárszállás, Csonoplya, Kerény, Újszivácz, Ószivácz, Cservenka, Kula, Újverbász, Óverbász-megálló, Bácsszenttamás, Turja, Bácsföldvári szállások, Óbecsei szállások, Óbecse. Zombor és Óbecse között naponta 4 személy- és 2 vegyesvonat közlekedik.

A *szabadka—gombos—palánkai* h. é. vasút hossza 145 km. és 1908 deczember 24-én nyilt meg. E vasútvonal két szakaszból áll, az egyik a szbabadka—cservenka—újgombosi, a másik az újgombos—bácsordas—újpalánkai szakasz. A szabadka—újgombosi vonal mentén a következő vasútállomások vannak : Szabadka, Szabadka-közkórház, Kisvörösegyháza, Vámtelek, Györgyén, Györgyéni tanyák, Pacsér, Kossuthfalva, Angyalbandi, Középsőszállás, Doboka, Lászlószállás, Cservenkai téglagyár, Cservenka, Veprőd, Szentfülöp, Hódság, Hódság-Kálvária, Bácsordas, Kis-Gombos és Újgombos. Az újgombos—újpalánkai vonal mentén a következő vasútállomások vannak : Újgombos, Kisgombos, Bácsordas, Dernye, Tomory-puszta, Bács, Bácstóváros, Borócz és Új-palánka. Szabadka és Újgombos állomások között naponta 4 személy- és 2 vegyesvonat, Újgombos és Újpalánka állomások között pedig naponta 6 vegyesvonat közlekedik.

E vasútvonalak közül az első három állami, a többi részvénytársaságé, de valamennyi az államvasútak kezelésében van. Később a helyi érdekű vasútak, a baja—zombor—újvidéki, hegyesfeketehegy—palánkai és a kiskúnhalas—regőczei h. é. vonalak és a legújabban megnyilt szabadka—gombos—palánkai h. é. vonal kivételével, *Bács-Bodrog vármegyei helyi érdekű vasútak elnevezése* alatt egyesültek. Az állami vonalak forgalmi adatait nélkülözzük, ellenben a helyi érdekű vasútak legutóbbi évi forgalmi adatai a következők :

A baja—zombor—újvidéki h. é. vonalon szállítottak 689.600 személyt és 116.100 tonna teherárút. Személyszállítás után befolyt 421.300, teherárúk után 402.800, összesen 824.100 K. A Bács-Bodrog vármegyei h. é. vasutakon szállítottak 1,023.000 személyt és 115.900 tonna teherárút. Személyszállítás után befolyt 728.900, teherárúk után 545.300, összesen 1,274.200 K. A kiskúnhalas—regőczei h. é. vonalon szállítottak 191.400 személyt és 54.400 tonna teherárút. Személyszállítás után befolyt 144.900, teherárúk után 146.400, összesen 261.300 K. A hegyesfeketehegy—palánkai h. é. vonalon szállitottak 178.900 személyt és 40.000 tonna teherárút. Személyszállítás után befolyt 111.500, teherárúk után 113.800, összesen 225.300 K. A szabadka—gombos—palánkai h. é. vasut adatai, az üzemidő rövidsége miatt, ezuttal még nem jöhettek számításba. Tehát a vármegye területén levő helyi érdekü vasutak szállitottak összesen 2,082.900 személyt és 326.400 tonna teherárút. A személyszállítás után befolyt 1,376.600, a teherárúk után 1,208.300, összesen 2,584.900 K. Ez adatok alapján az évi átlagos bevétel km.-ként 3288 korona.

Hogy Bács-Bodrog vármegye törvényhatósága mennyire szívén viseli a vasúti közlekedés fejlesztését, mi sem bizonyítja jobban, minthogy kiterjedt vasúthálózata meliett, még egyre újabb vasútépítési tervek megvalósításán fáradozik. Így újabban a *baja—bezdán—zombori* és *zombor—apatin—szondi* vonal kiépítésének az eszméje merült fel, melyre a kereskedelmi kormány már megadta az építési engedélyt és a szükséges előmunkálatok serényen folynak. A vármegye közönsége a két helyi érdekű vasút támogatásaképen 550.000 korona értékű törzsrészvény jegyzését szavazta meg. E két vonal kiépülésével már úgyszólván valamennyi dunamenti község össze lesz kötve egymással, nemkülönben a vármegye székhelyével.

Közúti vasút csak egy van a vármegyében és ez a *Szabadkai villamos vasút*, a mely a város belterületén és Szabadka—Palics fürdő között bonyolítja le a személyi forgalmat. Megnyilt 1897-ben, vonal hossza 11·5 km. A legutóbbi évben szállított 582.598 személyt és a bevétel 112.442 korona volt. Ebből kilométerenként 9777 korona esik, tehát tíz százalékkal több, mint az előző évben.

Posta, távíró, távbeszélő.

A postaintézménynek már a XVII. században találjuk nyomát a vármegyében. Így *Labsatza*, ma Lapsova-pusztán (Doroszló körül) már 1697 július 20-án postaházat talált Savoyai Eugén herczeg, mikor seregével Zomborból Veprőd irányába vonult. Másnap, július 21-én pedig a *kovacsoveczi* postaháznál pihent meg, a mely Karavukova (ma Bácsordas) falu körül volt. Ugyancsak ez időben postaház volt *Kerekity* pusztán is, a mely Palánka község határában

feküdt. Cothmann 1763-ban említi a kerekúti postaházat, a melyet azután Gajdobrahoz (Szépliget) csatoltak. Ma már a vármegye minden községének van postája.

1853-ban nyilt meg a Bácskán át Péterváradig vezetett távíró. A távírót 1887-ben egyesítették a postával. Az egyesítés idején már számos távíróhivatala volt Bács-Bodrog vármegyének.

A vármegyében az első távbeszélő 1892-ben nyilt meg. 1893-ban már mind a négy törvényhatósági városnak volt telefonja. 1894-ben volt Baján 36 előfizető, használt sodrony 21.292 m és 25.756 beszélgetés; Szabadkán: 85 előfizető, használt sodrony 89.362 m és 85.714 beszélgetés; Újvidéken: 73 előfizető, használt sodrony 92.849 m és 45.964 beszélgetés; Zomborban: 56 előfizető, használt sodrony 35.538 m és 30.116 beszélgetés. Ezeken az állomásokon kívül nem volt több a vármegyében jó ideig. 1900-ban kapott telefont Óbecse. Az újabb időben állították fel a vármegye több helységében az ú. n. közigazgatási telefont.

A bajai posta volt valaha az egész bácskai postaközlekedés középpontja. A hivatalos rendeleteket ide küldözték, mint a vármegye székhelyére és innen kézbesítették és terjesztették tovább. 1697 július 20-án gróf Paar Károly postamesterré Knezevics György itteni bírót nevezte ki, a ki már azelőtt is teljesített postai szolgálatokat a hadsereg részére. Halála után visszaszállt a julajdonjog a Paar családra és később a kincstárra. 1790-ben a posta Ivanovits Péter birtokában van, a ki állítólag 24.000 arany forintot fizetett érte a kincstárnak. Herczeg Grassalkovich Antal, a város akkori földesura két szesszió (76 k. hold) szántóföldet hasított ki birtokából a postának és ez ma is a postáé, illetőleg az államé. Ivanovits 1818-ban házat építtetett a Bárány-szálló mellett és ott helyezte el a postát, a mely 1871-ig az Ivanovits családé volt. 1848 előtt a bajai posta az eszéki főhivatal ellenőrzése alá tartozott. Ez időben itt egy postakiadó működött, az 1850-es években pedig már három kiadó segédkezett a postamesternek. Levélhordó is három volt. Naponta lovas-posta jött Szabadkáról és ment innen Zomborba. A postai gyorskocsi-járat Baját hetenként egyszer érintette. Az 1873-ban rendszeresített kariol postakocsi-járat naponta közlekedett Szabadka és Zombor felé. 1871-től 188?-ig Schuhmacher volt a postamester és mint ilyen, az utolsó. A távíró, a kincstár kezelésében, 1858-ban nyilt meg. Főnök és kezelő egy személyben egy Rosenkranz nevű német volt, a ki egy szót sem tudott magyarul. A táviratkézbesítés határa délre Baracska és Dávod, éjszakra Hajós volt. 1869-ben 3 Morse-gép és a főnökön kívül két tisztviselő működött. A posta és távíró egyesítésekor Manhold István volt a főnök, a ki 1902-ben elhalt és Marczell Andor, a mai hivatalfőnök követte állásában. Az egyesítéskor volt itt 7 tisztviselő, 8 altiszt és szolga. Ma pedig van 16 rendszeresített tisztviselő (harmada nő), 23 altiszt és szolga és 3 hirlapkézbesítő. A telefon 1892-ben nyilt meg 30 előfizetővel, ma 109 előfizetője van. A postacsomag és utalvány házhoz való kézbesítése 1901-ben indult meg 3 kocsival. Az 1908. év forgalmi adatai a következők: Ajánlott küldemény: érkezett 48.474, elment 40.467 db. Csomag- és pénzküldemény: érkezett 54.487, elment 49.007 db. Utalvány befizetés: 47.535 db. 2,622.958 K, kifizetés: 58.769 db. 3,325.703 K értékben. Postatakarék és csekkforgalom: befizetés 25791 db. 6,912.061 K, kifizetés: 4113 db. 1,622.117 K értékben. Távirat érkezett 23.525, elment 22.901 db.

Szabadkán az 1840-es években már volt posta, azonban a rendszeres postahivatalt 1846 május 1-én állították föl. 1870-ig magánkezelésben volt és addig a postamester mellett egy kezelő és egy levélhordó működött. A távíró 1870 körül nyilt meg. 1885 január 1-én lépett életbe a postatakarékpénztár. 1887 augusztus 1-én történt a posta- és távíró egyesítése. A távbeszélő 1892 július 15-én indult meg. 1904 november 1 óta a csomagposta-kézbesítés a pályaudvari postahivatalról 5 kocsival történik. A Szabadkai postához, a melynek mostani vezetője Sebestyén Zoltán felügyelő, 8 puszta tartozik. A szabadka 1. és 2. számú hivatalokon kívül van egy postamesterség, egy gyűjtőhely és egy ügynökség. A személyzet áll 38 tisztből, 37 altisztből, szolgából és kézbesítőből. A posta az újonnan épült emeletes kincstári épületben van elhelyezve. — A távbeszélő, bár csak 513 előfizetője van, 1000 állomásra van berendezve. A helyi forgalmat 5, az interurbán-forgalmat külön teremben 2 kapcsoló szekrényen bonyolítja le ugyanannyi kezelőnő. Az 1908. évi forgalom adatai a következők: Pénzes levél: elment 3899, jött 2435. Ajánlott levél: elment 116.844, jött 113.331. Csomag: elment 49.014, jött 19.267. Utánvételes küldemény: érkezett 9043 db. 190.401·9 K értékben; ebből kiváltottak 8406 dbot 166.678·10 K értékben. Utalvány: elment belföldi 49.142 db. 3,768.902·06 K értékben, külföldi 8921 db. 805.429·74 K értékben; érkezett összesen 39.447 db. 2,632.485·69 K értékben. Távirati utalvány: jött 1117, elment 1334. Távirat: elment 35.713, érkezett 51.525, átmeneti volt 23.014 db. Távbeszélgetés volt: Ausztriába 461, Németországba 42, belföldi 11.170, törvényhatósági 176, összesen 11.849. Városi beszélgetés volt 1,557.998.

Újvidéken a postai szolgálatot 1853-ig a péterváradi postahivatal teljesítette. A kézbesítő naponta egyszer átjött és a küldeményeket kiosztotta czímzetteknek, míg a város két levélszekrényének tartalmát kiürítve, átvitte Péterváradra, a honnan azt továbbították. Ellenben a csomagokat és ajánlott küldeményeket át kellett vinni föladás végett. 1853 október 1-én nyilt meg az első posta, melynek Alexics Ferencz volt a postamestere. A posta 1872 január 1-én került a kincstár tulajdonába. A távíró 1860-ban keletkezett és az egyesítés után egy évre, 1888 május 1-én közös hivatali helyiségbe költözött. A telefon 1892 november 24-én nyilt meg. A posta, távíró és távbeszélő 1900 május 1 óta a tágas kincstári épületben lakik. A kocsiposta és utalvány-kézbesítés 1897 márczius 1 óta négy és 1907 október 1 óta öt kocsival történik. Az Újvidék 1. postahivatalon kívül, melynek Tibor Mihály p. és t. felügyelő a főnöke, van még egy hivatal (Újvidék 2.), a mely csak postai küldemények és táviratok fölvételére szolgál. A több mint 3000 tanyai és szállási lakos postaforgalmát a Vaskapu pályaudvaron 1904-ben fölállított postahivatal bonyolítja le, a honnan egy lovas faluzó levélhordó kézbesíti a leveleket és kisebb értékű csomagokat és utalványokat; egyúttal

ilyen küldeményeket is fölvesz. Az újvidéki posta- és távíró-hivatalban 37 tiszt, 46 altiszt és szolga működik. A távbeszélőben 3 kapcsoló szekrény van használatban, mindenik 100—100 előfizető bekapcsolására berendezve. Az 1908. évben az Újvidék 1. és 2. sz. hivatal forgalmi adatai együtt a következő voltak: Közönséges levél: elment 2,031.952, jött 2,343.848. Ajánlott levél: elment 101.955, jött 99.396. Csomag: elment 78.803, jött 96.597. Utalvány: elment 80.570 db. 5,400.091 K, jött 139.872 db. 7,616, 240 K értékben. Takarék-és csekkforgalom: befizetés 42.669 db. 10,087.646 K. kifizetés 4855 db. 2,455.428 K értékben. Távirat: elment 59.063, érkezett 59.863, átmenő 108.353. Távbeszélgetés: a helyi forgalomban 948.182, a távolsági forgalomban 9240. A jövedéki bevétel 396.580 K volt.

A zombori posta szintén még a XVIII. század elejéről való. 1799-ben az itteni cs. és kir. postamesteri hivatalt Wolff Bertalan zombori választó-polgár vette meg özv. Kunerle Katalintól 3000 pengőforintért. A vételt Paar herczeg is megerősítette. Postaindítás és érkezés 1850-ig naponta csak egy volt, vagy Nemesmilitics, vagy Gádor, vagy Bezdán felé. Apatinban, Hódságon és másutt gyüjtőhelyek voltak, melyek gyalogpostással vitották el postájukat Zomborból. A szolgálatot egy kiadóval, két levélhordóval és szolgával a postamester végezte, a kinek 250 frt volt az évi fizetése, azonkívül vevénykárpótlás és egyéb kisebb járulék. 1850-ben kezdődött a szegényes fizetés emelése. Ekkor hozták be a kocsipostai küldemények fölvételét és szállítását. Zombor és Szeged között hetenként négyszer gyorskocsijárat közlekedett egy utassal. A forgalmat 1850-től 62-ig a postamesteren kívül 2 kiadó, 3 levélhordó és egy szolga bonyolította le. 1869-ig naponta két indítás és érkezés volt Szeged felé és felől. A kariol-szállítás hetenként négyszer közlekedett a zombor—újvidéki szakaszon. 1869 szeptember 13 óta a gyorskocsi (utas-szállítással) Zombor—Apatin és vissza naponta, Zombor—Baja és vissza hetenként háromszor, Zombor—Bezdán és vissza naponta közlekedett. 1879-ben elvették a Wolff családtól a postát és az év október 15-én kincstárivá lett. A távíró 1859-ben keletkezett. Személyzete volt a főnök, egy tiszt, egy vonalőr és egy kézbesítő. Az egyesítéskor (1887) már 2 tiszt, 2 vonalőr és 2 kézbesítő volt. A távbeszélő 1893-ban nyilt meg. A zombori postán ez idő szerint Kraicz Lajos p. t. felügyelő vezetése alatt, 25 tisztviselő és 33 altiszt és szolga működik. A forgalmi adatok a következők: Levélpostai küldemény: elment 1,238.432, jött 1,146.808. Ebből ajánlott levél: elment 73.419, jött 83.654. Csomagposta: elment 44.034, jött 65.951. Utalvány: elment 60.544 db. 4,490.087 K, jött 64.116 db. 4,810.041 K értékben. Postatakarék- és csekkforgalom: befizetés 28,322 db. 5,447.722 K, kifizetés 3313 db. 1,906.740 K értékben. Távirat: elment 32.398, jött 35.164, átmenő 36.982. Távbeszélgetés: a távolsági forgalomban 4084, helyi forgalomban 112.242. A jövedéki bevétel 196.549 K volt.

Bács-Bodrog vármegyében a következő *kincstári* posta-, távíró és távbeszélő-kivatalok vannak: Ada, Apatin, Baja, Kula, Óbecse, Palánka, Szabadka 1. és 2., Újverbász, Újvidék, Zenta, Zombor; összesen 12. A *nem kincstári* hivatalok a következők:

Posta-, távíró- és távbeszélő-hivatalok: Bácsalmás, Hódság, Palicsfürdő, Szabadka 3, Titel, Topolya, Újvidék 2, Zsablya; összesen 8.

Posta- és távíró-hivatalok: Bács, Bácsbokod, Bácsborsód, Bácsfeketehegy, Bácsföldvár, Bácskeresztúr, Bácsordás, Bácsszentiván, Bácstóváros, Bácsújlak, Bajmok, Bezdán, Borócz, Csantavér 1, Cservenka, Csonoplya, Csurog, Dunacséb, Dunagálos, Felsőkabol, Gombos 1, Jánoshalma, Katymár, Kishegyes, Kisszállás, Kossuthfalva, Kölpény, Kuczora, Madaras, Magyarkanizsa, Mélykút, Militics, Mohol, Mozsor, Nemesmilitics, Ó- és Újszivácz, Ófutak, Ókér, Őrszállás, Pacsér, Paripás, Péterréve, Petrőcz, Pinczéd, Sajkásgyörgye, Szeghegy, Szentfülöp, Szenttamás, Szépliget, Szilberek, Szond, Temerin, Torzsa, Újsóvé, Úrszentiván, Veprőd; összesen 56.

Posta-hivatalok: Adorján p. u., Bácsalmási szőlők p. u., Bácsgyulafalva, Bácskertes, Bácsújfalu, Bajza, Bátmonostor, Béreg, Boldogasszonyfalva, Bulkeszi, Csantavér 2, Csátalja, Csávoly, Csikéria p. u., Dávod, Dernye, Doroszló, Dunabökény, Felsőszentiván, Gádor, Gara, Gombos 2, Hegyesfeketehegy p. u., Herczegszántó, Karjad p. u., Káty, Kelebia p. u., Kerény, Kiskér, Kiszács, Kúnbaja, Küllőd, Liliomos, Martonos, Monostorszeg, Nádalja, Nagybaracska, Orom p. u., Palona, Parrag, Piros, Regőcze, Sajkáslak, Sajkásszentiván, Szilbács, Sztapár, Tataháza, Tiszaistvánfalva, Tiszakálmánfalva, Turja, Tündéres-Dunagárdony p. u., Vajszka, Vaskapu p. u., Vaskút; összesen 54 postahivatal.

A vármegyében levő posta-, távíró- és távbeszélő-hivatalok forgalmi adatai — a törv.-hatósági városok kivételével — a következők: Érkezett bérmentes és bérmentetlen levél és zárt levelezőlap: 4,867.772; levelezőlap 2,694.744; nyomtatvány és árúminta: 2,562.352; portómentes egyszerű és ajánlott levél: 1,099.332. Ajánlott díjköteles levél: érkezett 374.608, elment 355.732. Csomag: érkezett 530.920, elment 201.344. Díjköteles pénzeslevél: érkezett 42.280, elment 46.592. Portómentes pénzeslevél és csomag: érkezett 26.520. Utánvéttel érkezett 34.112 levél, 138.684 csomag. Postai megbízás 6945 drb. Utalvány: kifizetés 338.333 drb. 32,536.656 K, befizetés 633.582 drb. 34,489.319 K értékben. Takarék és csekkforgalom: befizetés 44,577.479 K, kifizetés 10,359.552 K. Távirat elment: 189.822, érkezett 233.804 drb. Távbeszélgetések száma (180 állomáson) 208.184.

*

Források: Iványi István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. — Matlekovits Sándor dr.: A kereskedelem története. — A szegedi kereskedelmi és iparkamara évkönyvei. — Acsády Ignácz: Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában. — Illésy János dr.: Vásárszabadalmak jegyzéke. — Dudás Gyula: Bács-Bodrog vármegye egyetemes monografiája. — Vargha Gyula dr.: Magyarország pénzintézetei. Visszapillantás hitelviszonyaink fejlődésére. — Kormos Alfréd: Pénzügyi Compas. — A magyar kereskedelmi és iparkamarák keletkezésének, fejlődésének és működésének a története. (Szerkesztette a budapesti kereskedelmi és iparkamara.) — Magyar statisztikai közlemények 1900. — Iparfelügyelők tevékenysége 1907-ben. (Kiadta a kereskedelmi minisztérium.) — A magyar posta, távíró és távbeszélő statisztikája. — Kulinyi Zsigmond: Szeged újkora. — Szerzőnek a helyszínén gyüjtött adatai.

IRODALOM, TUDOMÁNY ÉS MŰVÉSZET.

Bács-Bodrog vármegye földrajzi fekvése magyarázatát adja annak, hogy kultúrális tekintetben miért kezd sokkal később és sokkal kisebb mértékben szerepelni, mint az ország azon megyéi, a melyek közelebb feküsznek a középponthoz.

Történelmi visszapillantás.

A határon fekvő vármegyék sorsa mostohább, mint azoké, a melyek az ország szívéhez közelebb állanak. De még e tekintetben is sokkal mostohább a Bácska sorsa, mint más határmegyéé, mert míg nyugatra, Ausztriával szemben és délnek a török és szláv szomszéd felé nyitva áll az ország határa, az Ausztriával határos vidékek, ha szenvedtek is a középkorban a szomszédok ellenséges betörésétől, de nyertek is később a nyugati műveltség terjedésével, épen arról az oldalról kárpótlást.

Bács-Bodrog vármegye azonban egész a legújabb időkig oly harczok hullámainak a színtere volt, a melyek után, ha el is vonúlt az áradat, nem maradt termékenyítő iszap. Az ország középpontjától, szívétől pedig minden tekintetben távol feküdt e vármegye, különösen akkor, a mikor az ország középpontja nem is Budapest volt, hanem, a hogy a harczok vándorlásai a kulturát maguk előtt űzték: Pozsony, Kassa, Kolozsvár stb.

A míg azonban más vármegyének kedvezőtlen földrajzi fekvését népességének egysége ellensúlyozhatta, itt a soknyelvű, több nemzetiségű, fajú és vallású népesség a legnagyobb mértékben kerékkötője volt a fejlődésnek.

Hogyan került volna ki magyar irodalom, magyar művészet, magyar tudomány abból a vármegyéből, a melynek a lakossága legnagyobb részében szerb, dalmát és német eredetű?

A vármegye lakosságának eredete és mai összeállítása olyan, hogy a kultúrális téren elért eredményeket a legnagyobb mértékben meglepőknek lehet nevezni. Mint mindenütt, úgy Bács-Bodrog vármegyében is a városoknak kell a szellemi fejlődés terén elöljárniok. Városaink pedig hivatalnok- és kereskedő-városok, a hol még a fejlődésnek az a lényeges feltétele is hiányzik, hogy az értelmes elem állandó maradjon. De épen ez a sokat változó része a lakosságnak tette jóvá azt, a mit a magyarság csekély száma eredetileg nem tudott nyujtani. A sok áthelyezett és beköltözött idegen elem a maga szellemi kincseivel segített gazdagítani a vármegyét és az alant következő betűsoros felsorolásában a megye szellemi munkásainak, ott fogjuk találni nagyon sok jelesünknek a nevét, a ki bár nem született a vármegyében, de itt szerepelvén és működvén, a vármegye fejlődésének részese volt.

A míg más vármegyében a lelki szükségletek közössége hamar tömörítette egy táborba egy-egy vidék lakosságát, addig Bács-Bodrog vármegyében épen a politikai, társadalmi és felekezeti ellentétek minden egyes városban súlyos akadályai voltak annak, hogy itt akár az első könyv, akár az első ujság kiadható legyen, nyomda alakuljon, vagy szinház épüljön. A történeti kutatás a Bácsmegyére vonatkozó első nyomokra is idegenben talál.

1735-ben írta *Bél* Mátyás a „Notitia Comitatum Bach-Bodrogh“ czímű munkát a vármegye jóváhagyásával, de ez a munka nem jelent meg nyomtatásban.

1764-ben hoz a Pressburger Zeitung közleményt Zombor város uj telepítéséről.

1769-ben keletkezett az első nyomda a vármegye területén, Újvidéken.

Ebben első sorban szerb és német művek jelentek meg. De a mily természetes szükséglete a haladásnak a nyomda, úgy eredményezi a meglévő nyomda a sajtó fellendülését és a következőkben ismertetendő hirlapstatisztika, a mely közel száz lapnak Újvidéken való megalapítását sorolja fel, fényes bizonyítéka annak, hogy milyen arányban áll a szellemi fejlődés a nyomda-iparral. Az a nagy idő, a melylyel Újvidék megelőzte Bács-Bodrog vármegye többi városát a nyomdaalapítás terén, biztosította neki a sajtó terén való elsőbbségét. A következő nyomdát 1844-ben alapították Szabadkán, 1853-ban Baján és 1865-ben Zomborban.

A helyi nyomdák alapítása előtt természetesen csak idegenben találunk e vármegyére vonatkozó irodalmi kisérleteket, így 1872-ben a Magyar Hirmondóban egy magyar nyelvű közleményt, a mely Újvidék városát írja le. 1791-ben a magyarországi szerbek története jelenik meg Újvidéken, német nyelven, ismeretlen szerzőtől és 1795-ben Büky nevű orvostól „hivatalbeli oktatás a pestis alkalmatosságával".

1790-ben gróf Kollonich László kalocsai érsek folyamodása a bácsi örökös főispánságért röpirat alakjában jelent meg Budán. Ugyancsak Bácsmegyére vonatkozik Katona István kalocsai kanonok munkája, a kalocsa-bácsi egyházmegye történetéről, a mely 1800-ban jelent meg. 1805-ben Vedres mérnök Szegeden adott ki egy munkát, a mely az akkor épülő Ferencz-csatornáról szólt és ugyancsak Szegeden 1816-ban jelent meg Ugróczy Ferencz munkája a zentai ütközetről. 1822-ben Eimann János újszivácziі jegyző első munkája jelent meg Újvidéken, a melylyel már a bácsmegyei írók működésének a sorozata megkezdődik.

A nyomdák megalapításával a hírlapok is megindultak.

Az első megyei magyar lap Baján látott napvilágot „*Aldunai lapok*" czím alatt, a melyet *Szarvas* Gábor, a híres nyelvtudós szerkesztett és később „Bajai Hirnök" czímen folytatott. 1860-ban „*Bajai Közlöny*" czím alatt *Klamarik* János, a későbbi kultuszministeri tanácsos, nagy tanügyi tekintély, szerkesztett lapot. 1866-ban „*Alvidéki Lapok*" czímen indult lap és a „*Bácskai Hiradó*"; mind a kettő csak rövid ideig. 1867-ben indult meg a „*Magyar Postaközlöny*", a mely 1869-ben szűnt meg. 1872-ben a „*Bács-Bodrogh*", mely szintén rövidéletű volt. 1874-ben „*Baja*" czím alatt tekintélyesebb lap indult meg, alapította *Dömötör* Zuard, ki élénk szellemmel, változatos tartalommal szerkesztette azt. A lap későbbi szerkesztői következő sorrendben váltakoztak: *Erdélyi* Gyula, *Cserba* Ferencz, *Barcs* Samu dr. és *Margalits* Ede dr. Hírlapok.

1878-ban keletkezett a „*Bajai Közlöny*", a mely még ma is fennáll; huszonhét évig szerkesztette *Erdélyi* Gyula, most *Boróczy* Kálmán dr. ügyvéd szerkeszti. 1882-ben indult a „*Bajai Figyelő*" *Olay* Lajos későbbi országgyűlési képviselő szerkesztésében, 1884-ben a „*Neven*", 1885-ben a „*Baja és Vidéke*", a melyet *Inczédy* László szerkesztett. 1886-ban a „*Bajai Hiradó*", a melynek szerkesztője *Drescher* Rezső ügyvéd volt. 1897-ben indult a *Bajai Hirlap*, a mely 1904 óta politikai (szabadelvűpárti) lap, szerkeszti *Lemberger* Ármin dr., a bács-bodrogmegyei irodalmi társaság alelnöke, Arany Toldijának németre fordítója.

1900-ban alapította *Szirmai* Vidor dr. a „*Bajai Független Ujságot*", a melyet most Valentin Emil dr. szerkeszt (a függetlenségi párt lapja.) Baján az összes magyar lapokat megelőzőleg *Medersitzki* Ignácz nyomdatulajdonos 1857-ben „*Bajaer Handels- und Gewerbe-Zeitung*" czímen német lapot adott ki, a melynek *Trics-Tracs* czímmel élczlap-melléklete is volt, de két év múlva megszünt.

Újvidéken, mint fentebb említettük, a szerb sajtó a legrégibb és ez okból a legkifejlettebb is. Az első magyar lap itt csak 1875-ben indult meg. Ez az „*Újvidék*"; előbb *Frankl* István, utóbb *Zanbauer* Ágoston szerkesztette. A mikor 1908-ban Zanbauer átvette a „Határőr" szerkesztését, megszünt. 1891-ben keletkezett az „*Újvidéki Hirlap*". Alapította *Nemes* Sándor dr. újvidéki ügyvéd. A függetlenségi párt lapja volt. Megszünt 1905-ben, a szerkesztő halálával, a mikor gróf *Teleki* Arvéd a „Határőrt" alapította, a mely most is a függetlenségi párt lapjaként jelenik meg. Szerkesztik *Pap* Sándor és *Zanbauer* Ágost. A „*Határőr*", gróf *Teleki* Arvéd lapvezérlete alatt, *Mayer* József alapította és szerkesztette 1905-től 1907-ig, 1908-ban pedig felelős szerkesztő *Lusztig* Nándor dr., szerkesztő *Zanbauer* Ágoston, 1909-ben felelős szerkesztő *Pap* Sándor és szerkesztő-kiadóhiv. igazgató *Zanbauer* Ágoston. Az *Újvidéki Közlöny*, társadalmi lap, meg-

jelenik 1907 óta, politikai színezet nélkül. A „*Törvényház*“, kizárólag jogi hírek és hirdetmények számára kiadott helyi lap, alapította *Medveczky* Imre dr. 1908-ban, szerkeszti *Mayer* Oszkár dr.

Újvideknek legrégibb német lapja a „*Neusatzer Kreisblatt*“. Alapította *Fuchs* Ignácz 1857-ben. 1861-ben *Neusatzer Localblatt* czímet vett fel és politikai lappá változott át Fuchs Ignácz szerkesztésében. 1877-ben megszünt. 1877-ben indult meg a „*Bács-Bodroger Presse*“. Szerkesztője *Fuchs* Emil. A lap ma is politikai lapként jelenik meg. A „*Neusatzer Zeitung*“-ot alapította *Keller* István. 1887-ben *Obermüller* Ferencz vette át a lap szerkesztését s azon évi novemberig szerkesztette, midőn a lap megszünt.

Szabadkán 1847-ben jelent meg az első *Szabadkai Naptár*. 1848-ban politikai röpívek jelentek meg „*Honunk állapota*“ czím alatt *Szép* Ferencztől. 1871-ben indult meg a „*Bácska*“, *Radics* és *Hoós* szerkesztésében, utána a „*Bácskai Hirlap*“ *Farkas* Antal szerkesztésében, a „*Szabadság*“ *Szalay* László Antal szerkesztésében, a „*Szabadka*“ 1873-tól 1875-ig és ujra 1885-től 1886-ig. 1871—1875-ig a „*Bácskai Hiradó*“. 1872-ben a „*Havi Krónika*“, 1876-ban a „*Szabadkai Közlöny*“, 1877-ben a „*Szabadka és Vidéke*“, 1881-ben a „*Bácskai Ellenőr*“, szerkesztette *Stotzek* Károly, 1886-ban a „*Szabadkai Hirlap*“, szerkesztették *Sziklay* Soma, később *Buchwald* Lázár, *Siebenburger* Károly és *Lévay* Simon. A „*Tanügyi Lapok*“-at szerkesztette 1885—1886-ig *Torres* Gusztáv. A „*Bácskai Gazdasági Közlöny*“-t szerkesztette 1879—80-ig *Rácz* Vilmos. A „*Jogélet*“, szerkesztették *Piller* Artur, *Révész* Ernő, *Szilasi* Fülöp, *Tauszig* Izsó. A „*Függetlenség*“, szerkesztették *Mukits* Simon országgyűlési képviselő és *Fischer* Jákó. A „*Bácsmegyei Napló*“, szerkesztette *Csillag* Károly. A „*Bácsország*“, szépirodalmi lap, szerkesztette *Csillag* Károly. „*Rakéta*“, élczlap, szerkesztette *Lipschitz* Sándor. Mindezek a lapok megszüntek.

Jelenleg Szabadkán öt napilap jelenik meg: A *Bácskai Hirlap*, szerkesztette előbb *Csillag* Károly, utóbb *Braun* Henrik, most *Havas* Emil. — *Szabadkai Ujság*, szerkeszti *Pusztay* Béla. — *Bácskai Napló*, szerkeszti *Veréb* Gyula. — *Bácsmegyei Napló*, szerkeszti *Fenyves* Ferencz. — *Délmagyarország*, szerkesztik: *Baloghy* Ernő dr. orsz. képviselő és *Braun* Henrik. — Hetilapok: „*Közgazdaság*“, szerkeszti *Mahrer* Sándor. „*Hétfői Ujság*“, (a harmincznégy évvel ezelőtt megindult Szabadkai Közlöny folytatása) szerkeszti *Szabados* Sándor.

Zomborban rövid ideig állt fönn az 1865-ben megindult „*Ipar*“ czímű szaklap. 1878 július 7-én indult meg a „*Bácska*“, *Radics* György főgimnáziumi igazgató szerkesztésében, a melyet tőle *Molnár* István dr. tanár vett át, utána *Baloghy* Ernő dr. lett a szerkesztője, míg 1905 óta *Bittermann* Sándor szerkesztésében jelenik meg. — 1882-ben alapította a megyei ellenzék a *Zombor és Vidékét*, *Molnár* Gyula szerkesztésében, a melyet később *Alföldy* Árpád dr., *Donoszlovits* Vilmos dr., *Szilágyi* Lajos dr., *Csillag* Károly, *Jankovich* Lajos, *Kemény* János és *Oblát* Károly szerkesztettek, illetőleg szerkesztenek. A lap, *Molnár* Gyula szerkesztésének utolsó éveiben, a „*Bácskai Karczos*“-czímen vasárnaponként élczlap-mellékletet is hozott, különösen a szerkesztő kaczagtató humorával. Ez a melléklet a bácskai nevezetesebb férfiak arczképeit és életrajzait is hozta. — 1893—1897-ig a „*Zombori Hirlap*“ czímű függetlenségi párti lapot szerkesztette *Patay* Sándor dr. — 1903—1905-ig jelent meg *Donoszlovits* Vilmos dr. politikai lapja, az „*Uj Bácska*“. — 1905 óta jelenik meg a „*Bácsmegyei Függetlenség*“ Jovánovits József dr. szerkesztésében; a függetlenségi párt hiv. lapja. — 1904 október 1-től 1906 január 1-ig Zomborban, azóta Budapesten jelenik meg Pataj Sándor dr. politikai és társadalmi havi szemléje, az „*Igazság*“. — 1909 áprilisban indult meg az irodalmi társaság hivatalos lapja, az „*Irodalmi Értesitő*“. Szerkesztik *Pataj* Sándor és *Prokópy* Imre. — *Hild* Jakab szerkesztésében jelent meg Zomborban a „*Zomborer Zeitung*“ cz. német lap rövid ideig, míg *Oblát* Károly német lapja, a „*Bácskaer Volksblatt*“, húsz évi fennállás után szünt meg. — „*Bácskaer Bote*“ czím alatt 1908 végén indult meg *Inhoff* József szerkesztésében a gazdasági egylet német hetilapja.

Zentán 1875—80-ig jelent meg a *Zentai Figyelő*, 1881—82. Az „*Alsó Tiszavidék*“. 1882. A „*Zenta*“ és a „*Zentai Hiradó*“ 1883—1892-ig a „*Zentai Ellenőr*“. 1886. „*Zentai Hirlap*“. 1884-ben indúlt meg a „*Zentai Közlöny*“. Szerkeszti *Fekete* Sándor. 1900. „*Összetartás*“, szerkeszti *Ellinger* Jenő dr. (ellenzéki függetlenség lap). 1904. „*Zentai Függetlenség*“, szerk. *Lovászy* Andor dr. (kormánypárti függetlenségi.)

Óbecsén az „*Óbecse és Vidéke*“, *Galambos* Pál dr. lapja, tizennyolczadik évfolyamában jelenik meg; legújabban az „*Óbecse*“ cz. lapot szerkeszti *Feszl* György. Időközi lapok, a melyek megszüntek, voltak az „*Óbecsei Hirlap*“, az „*Óbecsei Hirek*“, az „*Óbecsei Közlöny*“ és a „*Népbarát*“.

Apatinban két német lap jelenik meg: a „*Bácskaer Zeitung*“, szerkeszti *Szavadill* József és a „*Bácsbodroger Zeitung*“, szerkeszti *Gasz* Mátyás. Az *Apatini Hirlap* cz. magyar lap rövid élet után megszünt.

Adán az „*Ada-Moholi Közlöny*“, alapította *Gácsér* Kálmán. Tizenkilenczedik évfolyam.

Bács-Topolyán a „*Bács-Topolyai Hirlap*“, szerk. *Fárnek* Dezső dr.

Ósziváczon „*Közép-Bácska*“ czím alatt *Kovácsfy* Antal szerkesztett lapot, mely öt évi fennállás után megszünt.

Palánkán Vermes Jenő dr. szerkeszt „*Palánka*“ cz. alatt és *Csernicsek* Imre „*Bácskai Hirek*“ cz. alatt helyi hetilapokat. A „*Wacht*“ cz. német lap megszünt.

Újverbászon „*Verbász und Umgebung*“ cz. alatt ad ki *Boros* György lapot.

Cservenkán „*Süd-Bácskaer Zeitung*“ cz. alatt *Welker* Ádám szerkeszt heti lapot.

A vármegye székhelye, Zombor, hivatalnokváros. A magyarságát a honoratiorok, a kereskedők egy része és a tisztviselői kar teszik. Ez vajmi kevés arra, hogy erős kultúrális munkát fejtsen ki és éppen azért a legnagyobb elismerést érdemel az a néhány lelkes férfiú, a kik a vármegye politikai székvárosából kultúrális középpontot akart teremteni és lapok, egyesületek, körök alapításával a kultúra úttörői voltak.

A szinházépítő bizottság, a Tóth Kálmán-kör alapítói, a Schweidel-szobor tervezői és megépíttetői, a Szabad Lyceum, a Napközi Otthon, a Bács-Bodrogmegyei Irodalmi Társaság, a különféle jótékonysági és nőegyesületek, alkoholellenes körök, hirlapírói és tisztviselői testületek, sportklubok és még a pénzintézetek is, mind, akármennyinek látszanak, csaknem ugyanazon férfiak kezdeményezésének és közreműködésének köszönik fennállásukat.

A bácsmegyei nagy múltú és kifejlett szerb sajtót és időszaki irodalmat *Grcsics* János a következőkben ismerteti:

Bácsmegye szerblakta városai közűl a legújabb időkig csakis Újvidék emelkedett a magyarországi szerbek politikai és kultúrális életének központjává.

A következőkben, szakok szerint osztályozva, kronológikus sorrendben közöljük a bácsmegyei szerb sajtó és időszaki irodalom termékeit.

Az első szerb irodalmi folyóirat, a „Szerbszke Letopisi“ („Szerb évkönyvek“) 1824-ben látott napvilágot. E folyóirat első füzete naptárt is tartalmazott. Kiadója volt *Kauliczy* Szilárd, újvidéki könyvkereskedő, szerkesztője pedig *Magarásevics* György, újvidéki szerb gimnáziumi tanár. E folyóiratból Kauliczy kiadásában csakis három könyv jelent meg, mert kiadását az 1826. évben alapított Szerb Maticza irodalmi társaság vette át. *Magarásevics* tovább is, haláláig, szerkesztette a folyóiratot, húsz kötetet. Halála után *Hadzsics* János, *Szvétics* Milos álnév alatt vette át a Szerb Maticza évkönyveinek szerkesztését és hat kötetet (21—26.) szerkesztett. Utána *Sztamatovics* Pál újvidéki esperes két (27. és 28.) kötetet. Majd *Pávlovics* Tódor, a jeles szerb hírlapíró vállalta el a szerkesztőséget és huszonhét (29—55.) kötetet szerkesztett. Pávlovics után *Szubotics* János dr. lett a Szerb Maticza évkönyveinek szerkesztője. Szuboticsot *Ignyátovics* Jakab, ezt *Mladenovics* Szubota, emezt *Gyorgyevics* János és majd *Hadzsics* Antal követte a szerkesztőségben. Az ő szerkesztése alatt nyolczvan kötet jelent meg. Hadzsics a szerkesztést 1896-ban *Szávics* Milánra, a szerb Maticza jelenlegi titkárára bízta, ki az évkönyveket egy melléje rendelt szerkesztőségi bizottsággal ma is szerkeszti. Eddigelé — 1908. év végéig — 234 kötet jelent meg.

Szépirodalmi folyóiratok és almanachok: „*Bácska Vila*“ („Bácskai tündér“). Újvidéken alapíttatott 1841-ben. Évenként egy könyv jelent meg. Kiadója *Jankovics* Pál ujvidéki nyomdász, szerkesztője *Jovánovics* Péter, újvidéki szerb gimnáziumi tanár volt. Összesen négy könyv jelent meg (1841—1844). “*Szremszki Zabavnik*“ („Szerémi allmanach“). Újvidéken 1852-ben *Medákovics* Dániel könyvnyomtató alapította. Csak egy füzet jelent meg. — „*Fruskogorka*“ („Fruskagorai nő“), kis almanach. Újvidéken 1854-ben alapította és szerkesztette Marsovszki *Marsov* Iván. Összesen egy kötet jelent meg. — „*Szedmicza*“ („A hét“). Első száma Újvidéken 1852. évi junius havában jelent meg. Hetilap volt.

Kiadta *Medakovics* Dániel. Szerkesztője legutóljára *Popovics* György volt. Megszünt 1858-ban. — „*Danicza*“ („Hajnalcsillag“). Újvidéken 1860-ban *Popovics* György alapította. Ő volt a lap kiadója és szerkesztője. 1860—1862-ig háromszor hónaponként jelent meg. 1863-tól egyszer hetenként. 1869-ben *Fuchs* Ignácz vette át a kiadást és a szerkesztést *Rajkovics* Györgyre bízta. Megszünt 1872-ben. — „*Szlovenka*“ („Szláv nő“). Újvidéken 1860-ban *Csakra* Emil alapította és szerkesztette. Összesen kilencz füzet jelent meg s még az alapítás évében megszünt. — „*Szloga*“ („Egyetértés“). Újvidéken 1862-ben *Csakra* Emil indította meg. Ő volt szerkesztője is. A lapból csak néhány füzet jelent meg. — „*Javor*“ („Juharfa“). Újvidéken 1862-ben *Jovanovics* János alapította. Az ő szerkesztése alatt jelent meg háromszor hónaponként, 1863. évi április haváig. Akkor megszünt és 1874-ben ujra megindult. *Ognyanovics* Illés dr. vállalta el a szerkesztőséget. 1876-ban ismét megszünt és 1877. év kezdetével *Jóczics* Lukács könyvkereskedő kiadásában ismét megjelent, *Ognyánovics* szerkesztésében. 1890-ben *Pajevics* vállalta el a kiadást. 1892-ben *Karamat* János zimonyi könyvkereskedő adta ki egy évig, *Zsiválycvics* Dániel belgrádi iró szerkesztése alatt. 1893 novemberben megszünt. 1889-től 1890-ig *Ognyanovics* mellett *Grcsics* János is szerkesztője volt.— „*Putnik*“ („Utazó“). Újvidéken 1862-ben *Fuchs* Ignácz indította meg. Szerkesztői *Natosevics* György, *Ignyatovics* Jakab, *Rajkovics* György és *Csakra* Emil voltak. Csak hat füzet jelent meg. — „*Ogledalo Szrbszko*“ („A szerb tükör“), nyelvtudományi és történelmi folyóirat volt. Újvidéken 1864-ben *Hadzsics* János-*Szvétics* Milos alapította. Összesen kilencz száma jelent meg. — „*Maticza*“ („Méhkirálynő“). Újvidéken 1865. évi október havában a Szerb Maticza alapította. Havonként háromszor jelent meg *Hadzsics* Antal szerkesztése alatt. 1870. év június havában megszünt. — „*Omladinszka zajednicza*“ („A fiatal nemzedék egyesülete“). 1867-ben Belgrádban alapíttatott. 1868 és 1869-ben Újvidéken jelent meg havonként egy-egy könyv. — „*Mláda Szrbadija*“ („A fiatal szerb nemzedék“). 1870-ben indult meg Újvidéken. Szerkesztette *Hadzsics* Antal. Megjelent havonként. Összesen kilencz füzet jelent meg. Megszünt 1871. év végén. — „*Zemlyák*“ („Földi“), városnak és falunak szánt néplap. Újvidéken 1870-ben *Rajkovics* György indította meg és 1871-ig állott fenn. — „*Glász Národa*“ („A nép szava“). A népnek szánt oktató lap. Újvidéken 1871-ben a szerb nyomdai társulat alapította. Első évfolyam szerkesztője *Popovics* Pantaleon lelkész volt ; 1872-ben *Arszenijevics* Vladan tanár. 1873-ban *Popovics* V. István, 1874-ben ismét Arszenijevics és 1875-ben Popovics Pantaleon szerkesztette. Megjelent hetenként egyszer. Megszünt 1875-ben. — „*Liszt za narod*“ („A nép lapja“). Újvidéken 1876-ban *Csakra* Emil alapította. Kiadásában és szerkesztése alatt megjelent hetenként egyszer. — „*Zavicsaj*“ („Szülőföld“). Újvidéken 1878-ban a „Zásztáva“ politikai lap kiadóhivatala alapította. Szerkesztője *Gyorgyevics* Milán volt. Csak egy évig állott fenn. — „*Sztrázsa*“ („Őrség“), szépirodalmi és tudományos folyóirat. Újvidéken 1878. évi szeptember havában *Pajevics* Arzén könyvnyomdász alapította. Szerkesztője *Pacsu* Lázár volt. Összesen hat kötet jelent meg. Megszünt 1879-ben. — „*Zádruga*“ (Házközösség“). Újvidéken 1879-ben indult meng. Hetenként egyszer jelent meg. Szerkesztője *Musiczki* Bránkó volt. Ugyanazon évben meg is szünt. — „*Rodolyub*“ („Hazafi“). Zomborban 1880-ban *Deszpotovics* Péter alapította és 1886-ig szerkesztette és kiadta. — „*Vecsérnyacsa*“ („Est-hajnali csillag“). Újvidéken *Rajkovics* György alapította. Kiadásában és szerkesztése alatt hetenként egyszer jelent meg. — „*Szrpszke Ilusztrovane Novine za zabavu, pouku, umetnoszt i knyizsevnoszt*“ („Szerb képes ujság“). Újvidéken *Pájevics* Arzén 1881-ben alapította. Szerkesztette *Popovics* V. István. Havonként kétszer jelent meg, összesen harminczhat szám. Megszünt 1882. év végével. — „*Sztrazsilovo*“ (Szerémi hegy neve, melynek csúcsán Radicsevics Branko szerb hírneves költő hamvai vannak eltemetve. Radicsevics Bécsben 1853-ban halt meg, hűlt tetemeit 1883-ban ünnepélyesen hozták le Bécsből Sztrazsilovóra). Újvidéken 1885-ben *Derra* György dr., *Jovanovics* A. Milán, *Milovánov* István, *Grcsics* János és *Magarásevics* György gimnáziumi tanárok indították meg. A 28. számig *Grcsics* János szerkesztette, a 29—45. számig *Szávics* Milán. A 45. számmal, 1885. évi november hó elején, a lap megszünt. 1886. év kezdetén *Grcsics* János, *Markovics* Pál, karlóczai gimnáziumi tanár, *Adamov* P. álnév alatt, kiváló novellista társaságában, ujra megindította a lapot és szerkesztette 1888. év végéig, midőn a lap „*Javorral*“ egyesült. 1892. év kezdetével *Jóczics* Lukács vállalta el a lap kiadását, Grcsics pedig ujra a „Sztra-

zsilovo" szerkesztője lett. A lap 1894. évi október hó elején megszűnt. A lap hetenként egyszer jelent meg. — „*Brslyan*" („Borostyán"). Újvidéken, 1885-ben, *Rajkovics* György alapította. Szerkesztése alatt a lap havonként kétszer jelent meg. Megszűnt 1886-ban. — „*Danicza*" („Est-hajnali csillag"). Újvidéken, 1894-ben, *Jóvics* J. Sándor indította meg. Szerkesztette a 7. számig *Belánovics* Milutin, majd *Jóvics* István. Hetenként egyszer jelent meg. Megszűnt 1894. év végével. — „*Nedelyne Novine*" („Heti Ujság"). Újvidéken 1899-ben *Pésics* Sándor alapította és az ő szerkesztése alatt a lap ugyanazon év végéig hetenként egyszer jelent meg. — „*Szrpszka domaja*" („Szerb hajlék"). 1903-ban a rumai „Rád" nevű részvénytársaság alapította. Szerkesztették: *Gyurgyevics* Miklós és *Miladinovics* Zsárkó. Havonként kétszer jelent meg. Megszűnt 1906-ban.

Politikai lapok: „*Napredák*" („Haladás"). Újvidéken, 1847-ben *Medákovics* Dániel alapította és szerkesztette. A lap előbb kétszer, később háromszor hetenként jelent meg. 1849-ben megszűnt, de 1863-ban újra megindult. 1865-ben *Popovics* György vette át és annak mindvégig, 1869-ig, szerkesztője maradt. — „*Vjesztnik*" („Hiradó"). 1848-ban *Bogdánovics* Szilárd alapította és szerkesztette. Csak néhány száma jelent meg. — „*Szerbszki Dnévnik*" („Szerb napló"). Újvidéken 1852-ben *Medákovics* Dániel alapította és első szerkesztője volt. 1859-ben a lapot *Gyorgyevics* Jánosnak adta át, ki azt 1864. év végéig szerkesztette. Kezdetben hetenként egyszer, később háromszor jelent meg. — „*Szrbobrán*" („Szerbvédő"). Újvidéken, 1861-ben, *Ninkovics* Péter alapította. Szerkesztésében kétszer hetenként jelent meg. 1866-tól fogva pedig hetenként háromszor. Megszűnt 1867-ben. — „*Zásztava*" („Zászló"). Budapesten, 1866-ban *Miletics* Szvetozár dr. alapította. Ő volt kiadója és szerkesztője. Budapestről 1867-ben Újvidékre került és azóta ott jelenik meg. 1867-től 1868. év végéig *Pavlovics* István dr. szerkesztette. 1869-ben előbb *Gersics* Gergely, majd ismét *Miletics*. 1870-től 1872-ig Váczi *Popovics* István szerkesztette. Midőn ez fogságba került, ismét *Miletics* vállalta el a szerkesztőséget. 1874-ben Váczi Popovics István a fogságból kiszabadulván, ismét a „Zásztava" szerkesztője lett és a lapot az 1875. évi 47. számáig szerkesztette. Ekkor ismét Miletics vette át a szerkesztést és ezúttal az 1876. évi 95. számig szerkesztette. Majd *Gyorgyevics* Milán lett szerkesztő és az maradt 1880. év végéig. 1881 elejétől 1882 végéig ismét Miletics szerkesztette. 1883. év elejével *Dimitrijevics* Mihály vette át a szerkesztést, ugyanazon év 137. számáig, utána ismét Miletics következett, majd *Bekics* Tivadar 1884. év végég. Ekkor a lap tulajdonjoga Miletics leányára, Miliczára szállott, a szerkesztés pedig *Tomics* Jásó kezeibe került. Tomics 1890. év kezdetén börtönre ítéltetvén, *Mihajlovics* Braniszláv vette át a szerkesztést, de csak egy évig. Utána *Jóvics* István jött, szintén csak egy évig. 1892-ben *Pacsu* János dr. Tomics a börtönből való kiszabadulása után ismét a lap főszerkesztője lett, 1898 óta pedig *Bradvarovics* Szilárd szerepel felelős szerkesztőként. A lap kezdetben hetenként kétszer, majd háromszor, azután négyszer jelent meg, jelenleg pedig naponként jelenik meg kétszer. — „*Szrbszki Národ*" („A szerb nép"). Újvidéken *Masirevics* pátriárka alapította és *Grujics* János dr. szerkesztette. A patriarka halála után — 1870. évi január havában — a lap tulajdonjoga is átszállott Grujicsra, ki a lapot hetenként kétszer 1891-ig adta ki. — „*Národ*" („Nemzet"). Újvidéken, 1870-ben, *Szubotics* János dr. alapította. Kiadásában és szerkesztésében a lap hetenként kétszer jelent meg 1872. év végéig. — „*Nase Doba*" („Korunk"). 1885-ben Újvidéken *Pavlovics* István dr. indította meg. Ő volt a lap tulajdonosa, kiadója és szerkesztője huszonkét éven át. A lap kétszer hetenként jelent meg. Megszűnt 1906. év végével. — „*Branik*" („Védő bástya"). Újvidéken 1885-ben *Dimitrijevics* Mihály indította meg. Ő volt a tulajdonos és kiadó 1888. év végéig. Miután meggyilkolták, 1890-ben *Polit* Miály dr. lett a lap tulajdonosa. 1892-ben a „Branik"-társulat kezébe került, mely később részvénytársasággá lett. A lap első szerkesztője *Jokszimovics* Miklós volt s az maradt 1901-ig. Utána *Perics* Jankó következett, ki ma is szerkesztője a lapnak, mely 1903. év végéig hetenként háromszor jelent meg, 1904 óta pedig naponként jelenik meg. A felelős szerkesztő mellett *Polit* Mihály dr. orsz. képviselő a főszerkesztője. — „*Szloga*" („Egyetértés"). Zomborban, 1905-ben, *Bugarszki* Szilárd ügyvéd alapította. Az ő szerkesztésében a lap hetenként egyszer jelenik meg. — „*Nase kolo*" („Körünk"). Zomborban 1907-ben *Vujics* Branko dr. alapította. Szerkesztésében hetenként egyszer jelenik meg. — „*Illusztrovana Ratna Kronika*" („Illusztrált

háborukronika"). *Pajevics* Arzén alapította az orosz-török háború idején. Összesen hét füzet jelent meg. 1877. évi július havában jelent meg az első és 1878. évi február havában az utolsó.

A népnek szánt ismeretterjesztő, oktató, szórakoztató folyóiratok, szaklapok és időszaki kiadások: „*Ratár*" („Földmívelő"). *Petrovics* Dömötör karlóczai gimnáziumi tanár alapította 1855-ben. Havonként kétszer, Újvidéken jelent meg. 1856-ban megszünt. — „*Szelyák*" („Falusi"). Újvidéken, 1862-ben, *Rádics* György reáliskolai tanár indította meg. Hetenként egyszer jelent meg. 1869-ben még Újvidéken találjuk. Később a szerkesztő Szerbiába elköltözvén, a lap is oda került. — „*Nedélyni Liszt*" („Hetilap"). Újvidéken, 1867-ben, *Beogradácz* János alapította. Hetenként egyszer jelent meg *Fuchs* Ignácz kiadásában. Rövid fennállás után megszünt, de 1879-ben ismét megindult *Ignyatovics* Jakab szerkesztésében. Végleg megszünt 1884-ben. — „*Ráduik*" („Munkás"). Újvidéken, 1871-ben, *Szándics* Sándor indította meg, de csak egy szám jelent meg belőle. — „*Glász zanatlija*" („Az iparosok szava"). Újvidéken, 1872-ben, a szerb iparegyesület alapította. A szerkesztésért előbb *Alekszics* Elek, majd *Prodánovics* Miklós felelt, de tényleges szerkesztő *Szándics* Sándor volt. Egy évi fennállás után megszünt. — „*Liszt Za Národ*" („A nép lapja"). Újvidéken, 1876-ban, *Csakra* Emil alapította. Hetenként egyszer jelent meg. Rövid életű volt. — „*Zadruga*" („A családi kör"). Újvidéken, 1879-ben, *Musiczki* Bránkó indította meg. Hetenként egyszer jelent meg. Rövid fennállás után megszünt. — „*Narodni Lecsnik*" („Néporvos"). Újvidéken, 1880. év kezdetén, *Batut Jovánovics* Milán dr. alapította. Szerkesztésében és *Pajevics* Arzén kiadásában háromhavonként, füzetekben jelent meg, összesen nyolcz füzet. — „*Zdrávlye*" („Egészség"). Zomborban 1880-ban *Batut Jovánovics* Milán dr. indította meg. Szerkesztésében a lap havonként kétszer jelent meg. — „*Szrpszko kolo*" („Szerb kör"). Újvidéken, 1881-ben, *Dimitrijevics* Miklós alapította 1884-ben Dimitrijevics István, majd D. Miklós özvegye volt a kiadó, a szerkesztést pedig 1885-ben *Jokszimovics* Miklós vállalta el. A lap 1885-ben megszünt. Az első négy évfolyamában a tényleges szerkesztő *Derra* György dr. volt. A lap kezdetben hetenként egyszer, majd kétszer jelent meg. — „*Bácsvanin*" („*Bácsmegyei*"). Zomborban, 1885-ben, *Popovics* Dömötör ügyvéd és híres szerb költő indította meg. Szerkesztésében hetenként egyszer jelent meg. 1886-tól *Radulovics* Szilárd szerkesztette. Később *Grujics* Miklós vette át a szerkesztést, de 1893-ban a szerkesztést *Georgievics* Szilárdnak adta át. A lap megszünt 1893-ban. — „*Knyige za národ*" („Könyvek a nép számára"). Újvidéken, 1886-ban, a Szerb Maticza indította meg és mai nap is *Konyevics* Péter alapjából adja ki füzetekben, melyeknek megjelenése nincs időhöz kötve. Eddigelé 124 füzet jelent meg. — „*Domátyi liszt*" („Házi lap"). Zomborban 1890-ben *Konyevics* István tanító alapította. Ő volt a lap tuladjonosa, kiadója és szerkesztője. A lap havonta kétszer jelent meg. 1894-ben megszünt. — „*Sztrázsa*" („Őrség"). Újvidéken, 1893-ban, *Jóvics* István alapította. Szerkesztésében hetenként kétszer jelent meg. Tulajdonos és kiadóként Jóvics Sándor figurált. Megszünt 1896-ban. — „*Vinogradar*" („Bortermelő"). Újvidéken, 1897-ben, alapíttatott. Szerkesztője *Márics* János volt. Csak egy évig állott fenn. — „*Národno Kolo*" („Népkör"). Újvidéken, 1899-ben, egy társulat alapította. Első szerkesztője *Jovánovics* Milán, majd *Prédics* Milán volt. Megszünt 1900-ban. — „*Nas vrt*" („Kertünk"). Újvidéken, 1898-ban, *Jovánovics* Vojin alapította. Tényleges szerkesztője *Mihajlovics* György volt. Összesen tizenkét szám jelent meg. — „*Bastován*" („Kertész"). Újvidéken, 1900-ban, *Mihajlovics* György alapította. Havonként kétszer jelent meg, összesen huszonnégy szám. — „*Trgovacske Novine*" („Kereskedők lapja"). Újvidéken, 1902-ben, indult meg és hetenként egyszer jelent meg. Mai nap is fennáll. Első szerkesztője *Popovics* Milán, utána *Markovics* Bránkó volt, majd *Miroszávlyevics* P. György, később *Krisztics* Péter lett a szerkesztője. 1908-ban *Belánovics* Szvetiszláv vállalta el a szerkesztést és ma is ő szerkeszti a lapot.

Egyházi folyóiratok: „*Beszeda*" („Egyházi beszéd"). Újvidéken, 1868-ban alapíttatott. Első kiadója és felelős szerkesztője *Monasevics* András volt. 1869-ben *Nikolics* István vette át a szerkesztőséget. A lap havonként háromszor jelent meg. — „*Glász isztine*" („Az igazság szava"). Újvidéken 1884-ben indult meg. Kiadó és laptulajdonos *Pajevics* Arzén volt. Kezdetben *Rajkovics* György szerkesztette; 1885-ben pedig *Petrovics* Száva. Havonként kétszer jelent meg. 1890-ben megszünt. — „*Szrpszki Szion*" („Szerb Zion"). Újvidéken, 1891-ben

indult meg. A lap tulajdonosa mindvégig *Brankovics* György pátriárka volt, kiadója pedig 1891-ben *Pajevics* Arzén, szerkesztője *Petrovics* Száva. A lap 1895-ben Karlóczára került, hol *Ruvaracz* Dömötör szerkesztésében, Brankovics patriárka haláláig, hetenként egyszer jelent meg.

Tanügyi folyóiratok: „*Skolszki Liszt*" („Iskolai lap"). Újvidéken, 1858 végén, *Rajkovics* György alapította, *Medákovics* Dániel pedig kiadta. A lap első szerkesztője *Rajkovics*, főmunkatársa, majd szerkesztője *Natosevics* György volt. A szerkesztőség 1864-ben Budára és 1867-ben Zomborba került, hol *Vukicsevics* Miklós szerkesztése alatt, félbeszakításokkal, több mint harmincz éven át, havonként kétszer vagy egyszer jelent meg. 1906-ban Karlóczára került, hol *Popovics* György egy évig szerkesztette. Megszünt 1907-ben. — „*Novi vaszpitács*" („Új nevelő"). Újvidéken, 1888. év kezdetén *Neskovics* Dömötör indította meg. Havonként egyszer jelent meg 1907-ig. — „*Skolszki Odjek*" („Iskolai visszhang"). Újvidéken, 1807-ben, az újvidéki szerb néptanítók alapították. Első szerkesztője *Milovánovics* Kuzmán volt. 1900-ban *Travany* Habakuk,. 1904-ben ismét Milovánovics, 1906-ban pedig *Kosztics* Athanász. A lap 1906-ban megszünt. — „*Skolzski Glasznik*" („Iskolai Híradó"). Újvidéken, 1908. év kezdetén, *Mihajlovics* György indította meg. Szerkeszti *Popovics* Gábor. A lap havonként kétszer jelenik meg.

Művészeti folyóiratok: „*Pozoriste*" („Színház"). Újvidéken 1871-ben, *Hadzsics* Antal indította meg. A szerb nemzeti színház igazgatóságának kiadásában és Hadzsics Antal szerkesztésében, 1907. évi deczember 31-éig havonként egyszer, t. i. mikor a szerb színtársulat nem időzött Újvidéken, vagy hetenként legalább négyszer az újvidéki színi idény tartama alatt, jelent meg. E folyóirattal összeköttetésben állott a „Zbornik Pozorisnith Déla" („Színművek tára"), 1872-től 1906-ig rövidebb vagy hosszabb időközökben megjelenő füzetekben, összesen 36-ban. Kezdetben a szerb nemzeti színház igazgatósága, majd *Popovics* M. Testvérek adta ki. — „*Szerpszki Muzicski Liszt*" („Szerb zenelap"). Újvidéken, 1903. év kezdetén, *Bájics* Izidor indította meg. Havonként egyszer jelent meg, de csak kilencz szám.

Élczlapok: „*Meszecsár*" („Alvajáró"). 1860-ban *Mihajlovics* Dömötör alapította és szerkesztette. A lap főmunkatársa *Zmáj-Jovánovics* volt. Összesen négy füzet jelent meg s még az alapítás évében megszünt. — „*Komáracz*" („A szúnyog"). Alapíttatott 1861-ben, Újvidéken. Kiadója *Keszerics* Dragutin, felelős szerkesztője *Rajkovics* György, főmunkatársa *Jovánovics* János volt. 1863-ban a szerkesztést *Jovánovics* János vállalta el,' majd *Popovics* Sándor Zúb, azután *Telecski* Lázár. 1867-ben megszünt, de 1868-ban *Grujics* János dr. megvette a lapot, egy évig állott a lap élén. 1869-ben szünt meg. — „*Domislyan*" („Az elmés"). 1862-ben indult meg és 1886. év végéig állott fenn. Kezdettől végig *Sztojadinovics* Szvetozár szerkesztette. Havonként egyszer jelent meg. — „*Humoriszta*" („Élczelő"). Újvidéken, 1863-ban, *Rajkovics* György alapította és hamarosan meg is szüntette. — „*Zólya*" („A darázs"). Újvidéken, 1864-ben *Trumics* Szilárd alapította. Megjelenése nem volt időhöz kötve. 1865-ben megszünt. — „*Zmáj*" („A sárkány"). Budapesten alapíttatott 1865-ben és ott több mint négy évig *Zmáj Jovánovics* János, a hírneves költő szerkesztése alatt jelent meg. 1869-ben Újvidékre került, hol *Jovánovics* Sándor Músa szerkesztette egy évig. 1870-ben szünt meg. A „Zmáj" kéthetenként jelent meg. — „*Ren*" („A torma"). Újvidéken, 1867-ben, *Rajkovics* György indította meg. Összesen öt szám jelent meg. — „*Zsizsa*" („Zsizsi"). 1871. évi november havában, Pancsován, *Zmáj-Jovánovics* alapította, 1872-től Újvidéken folytatta és 1873. évi január havában beszüntette. Pancsován ő maga, Újvidéken pedig *Jovánovics Brankó* Musa szerkesztette. — „*Sztarmáli*" („Az okos"). Újvidéken, 1878-ban kezdett megjelenni *Pajevics* Arzén kiadásában. Szerkesztője *Zmáj Jovánovics* János, főmunkatársa pedig *Ognyánovics* Illés dr. volt. Megjelent havonként kétszer. Megszünt 1889-ben. — „*Salyivi Asztronom*" („Tréfás csillagász"). Újvidéken, 1879-ben, a szerb nemzeti egyleti nyomda kiadásában jelent meg. Szerkesztője *Maukovics* Milivoj volt. A lap havonként egyszer jelent meg. Csak néhány füzet jelent meg. — „*Vrács Pogagyács*" („Az ötletes kuruzsló"). Zágrábban, 1896-ban, *Lukin Lázics* Simon alapította. Első szerkesztője *Gyukics* Miklós volt. Még ugyanazon évben *Petrov Besevics* István vette át a szerkesztést. 1904-ben, a kiadó halála után, özvegye vette át a lapot és most is ő adja ki, és ő a lap

felelős szerkesztője, főszerkesztője pedig *Petrov Besevics* István. A lap 1902. év óta havonként kétszer jelenik meg Újvidéken. — „*Sztarmládi*" („Koránérett"). Újvidéken, 1907-ben, *Krsztonosics* Péter indította meg és ma is szerkeszti. A lap tulajdonosa és kiadója neje Krsztonosics Mária. Havonként kétszer jelenik meg.

Nőknek szánt gyüjtemények és folyóiratok: „*Bibliotéka za zsenszki szvét*" („Könyvtár a nővilág számára"). Újvidéken, 1877-ben, *Popovics* Testvérek alapították. Megjelenése nem volt időhöz kötve. Összesen kilencz füzete jelent meg. — „*Zsenszki szvét*" („Nővilág"). Újvidéken, 1886. év április havában, *Varaggyanin* Árkád alapította. Az újvidéki szerb jótékony nőegylet közlönyeként, havonként egyszer jelenik meg.

Gyermeklapok: „*Radován*" Újvidéken, 1876-ban, *V. Popovics* István alapította és elhúnyt gyermeke nevéről Radovánnak nevezte el. Megjelent havonként egyszer. Rövid életű volt. — „*Golub*" („Galamb"). Zomborban, 1879-ben, *Karakasevics* Milivoj alapította és *Blagojevics* János szerkesztette huszonnyolcz éven át. 1907-től *Sztojacsics* Szilárd szerkeszti. Havonként egyszer jelenik meg. — „*Neven*" („Gyurűvirág"). 1880-ban *Zmáj Jovánovics* János indította meg. Szerkesztésében és *Pajevics* Arzén kiadásában a lap havonként kétszer jelent meg. 1901-ben *Mihajlovics* György lett a lap felelős szerkesztője, de Zmáj Jovánovics, 1904-ben bekövetkezett haláláig kiadó és főszerkesztő maradt. Halála után Mihajlovics György még hét számot szerkesztett és aztán visszavonult. A kiadást és szerkesztést ekkor *Milovánovics* Kuzmán vállalta el, de a lap már többé nem jelent meg rendesen és 1908-ban megszűnt.

A hírlapirodalom fejlődését megelőzték a társas-élet szellemi mozgalmai. Igy már az 50-es évek végén és a 60-as évek elején, hangversenyek műsoraiban hazafias szavalati költeményekkel hatottak a közszellemre. Baján *Kalmár József* (Petőfitől „A hazáról"), majd *Csupor Gyula* tanárok hazafias költeményeket szavaltak; *Lisznyai Kálmán* és *Vahot Imre* Baján is tartottak felolvasásokat; *Hollósi Kornélia* nagy dalművésznő is ellátogatott oda ilyen hangversenyre. *Allaga Blanka* zongoraművészetével, *Allaga Bella* énekével ragadták el a közönséget. A 60-as évek elején állandó műkedvelői társulata is volt Bajának, mely *Czirfusz Ferencz* tanár felügyelete alatt működött; zenei előadásait, az énekrészekkel együtt, az akkor Baján időző *Allaga Géza* vezette, egy-egy darabba beleszőve az akkor már híresekké válni kezdő dalait. *Dömötör Zuárd* megrázó alakítású Zrinyije, Aba Sámuele, Zsiga czigánya, *Csupor Gyula* népszínműi alakjai, *Fejcs István* csizmadiája, *Allaga* Blanka, *Allaga* Bella, *Jurits* Bella alakításai, feledhetetlenek voltak.

A gimnáziumi irodalomtörténeti előadások pedig előkészítői voltak az irodalmi tevékenység meghonosításának. A bajai főgimnáziumban *Kalmár József* tanárnak, a Petőfi volt gárdája egyik tagjának lelkes előadása az ifjúság lelkére nagy termékenyítő erővel hatott. A felső osztályok tanulóinak java műveit „*Vörösmarti Album*" czímű füzetbe foglalta s ily tartalmú kötetet többet adott ki. Azokban jelentek meg *Augsburger* (*később Rónai*) *István* jeles lírikusnak, *Szulik József* egyházi, *Popovits* Döme magyar-szerb költőnek, *Beck Hugó* jogtudományi írónak és több más írónak első verses és prózai művei. Itt gyűjtják meg az emlékezet fáklyáját *Hanák Antal*, tanuló-korában elhalt, nagytehetségű költő fölött, a ki ezekben az emlékkönyvekben számos megható, elegikus versét adta ki.

A szabadkai főgimnáziumban *Jámbor Pál* (Hiador) hatott lelkes előadásával az ifjúságra. A szabadkai kiválóbb írói gárda az ő tanítása alól került ki.

* * *

A vármegyében született, vagy itt hosszabb ideig élő és irodalmi vagy tudományos munkásságot kifejtett egyének, továbbá kiválóbb férfiak és művészek életrajzi adatai a következők:

Ács Jenő.

Ács Jenő dr. ügyvéd, szül. 1881-ben Szabadkán. Városi törvényhatósági bizottsági tag, a szabadkai Függetlenségi Kör főjegyzője. A megyei sajtóban számos verse jelent meg, melyeket most rendez sajtó alá. Olasz műfordításaiból számos tárcza, novella és vers jelent meg. A szabadkai Kossuth-szoborbizottság titkára.

Aczél Henrik.

Aczél Henrik, szabadkai festőművész, szül. 1876-ban. Legnagyobb sikere a műcsarnokban az 1897. és 98-iki nemzetközi tárlaton volt. Részt vett a Nemzeti Szalon nagyobb kiállításain is. Megfestette Baross Gábor, Ludvigh Gyula és

Czorda Bódog arczképeit Szabadka város számára. Iparművészettel is foglalkozik, főleg bőrszobrászattal. Közel 150 drb díszpolgári oklevelet mintázott bőrből, eredeti tervei után. Jelenleg a DMKE. ipari és művészeti titkára.

Ágai Adolf orvostudor, lapszerkesztő, a Kisfaludy-Társaság tagja, szül. 1836 márczius 31-én, Jánoshalmán. Már kicsi korában Orahoviczán, Eszék mellett lakott és négy éves koráig csak horvátúl beszélt. Szülei Péczelre költözvén, itt sajátitotta el a magyar nyelvet, és később Nagy-Abonyban végezett az elemi tantárgyakon kívül, két gimnáziumi osztályt, a többit pedig Pesten és Nagy-Kőrösön. Azután Bécsbe ment orvosi tanfolyamra s 1862-ben orvostudor lett. Sokat utazott, bejárta egész Európát, Afrika és Ázsia egy részét. Legelső műve, melylyel írói pályáját megkezdte, az Antoinette cz. franczia szabású beszély volt, mely 1854-ben, a Hölgyfutárban jelent meg. Ekkor írta ugyanoda bécsi leveleit is (1854—57), a Vasárnapi Ujságba (1857—1881) pedig több rajzot és bécsi képet. Bécsben tartózkodása alatt Török János Magyar Sajtójába fordította a sürgönyöket és írt a Wanderer, Humorist, Donau, Gartenlaube és a Fliegende Blätter czímü német lapokba. Tárcza-leveleivel „Porzó" név alatt legelőször a „Hon" hasábjain lépett föl 1865-ben, mely lapnak akkor szini kritikusa is volt. Tárczalevelei átmentek más lapokba is, így a Pesti Naplóba és a saját lapjába, a Magyarország és Nagyvilágba is, a Pester Lloydban pedig német fordításban jelentek meg. Az említett lapokon kívül írt még a következőkbe: Nővilág (1857), Szépirodalmi Közlöny (1858), Napkelet (1858), Magyarország, Üstökös, Bolond Miska, Családi Kör (1861—62), Ország Tükre (1863), Fővárosi Lapok (1870, 1877, 1879, 1882 és 1888—89), Magyar Bazár, Egyetértés, Koszorú, Gombostű, Reform (1874), Ország-Világ (1880, 1887), Képes Világ (Kiss József szerk.), Magyar Nyelvőr (1874, 1876 és 1877), Nemzet, Pesti Hirlap (1882), Magyar Salon (1884—1886) és Budapesti Szemle (Gyulai szerk. alatt 1882). Szerkesztése alatt 1868-ban indult meg a Borsszem Jankó, humorisztikus hetilap, melynek 29 alakját maga teremtette és (Suttyomberki Dariust és Tarjagos Illést kivéve) legtöbbnyire maga írta és írja. Szerkesztette a Magyarország és a Nagyvilágot 1870. november 20-tól 1879 végéig, továbbá a Kis Lap gyermek-lapot 1871 óta, Forgó bácsi névvel; a Borsszem Jankó albumát, mely Jankó és Klic rajzaival 1869-ben jelent meg Pesten; végre Heckenast Gusztáv kiadásában és Bródy Zsigmond segédletével a Látcső napilapot és a Regélő regényfüzeteket. 1877-ben választotta meg a Kisfaludy-Társaság rendes tagjává; székfoglalója: az „Alszögi történet", megjelent a Kisf. Társ. Évlapjai XIII. kötetében, még két felolvasása s bírálata u. ott a XIV. és XVII. ben. — Álnevei s jegyei: Náday. Ezüstös, Dr. Tőkés, K. T., Kappan Tóbiás, Forgó János, Csicseri Bors, Spitzig Iczig, Lengenádfalvay Kotlik Zirzabella, Tallérosy Zebulon, Hirviszi Bíbicz Misi, Forgó bácsi, Nemó, Áli, M-B. △ és ∓ jegyek. Ágai Adolf

Munkái: Az arkanzási lókötők. Gerstäcker Fr. után ford. 4 kötet. Pest, 1860. Hartleben K. A. (Zilahy Károlylyal). — Jelenetek a magyar életből. De la Tour után ford. 3 kötet. U. ott, 1861. — Ilona. Regény a magyar életből. Nixarpa Eiluj (Apraxin Julie) után ford. 2 kötet. U. ott. 1861. — Egy szegény leány története. Sand Georges után ford. 2 kötet. U. ott, 1861. — Víg czimborák. Kock Pál után ford. 4 kötet. U. ott, 1863. — Egy örült szerelmei. Montépin Xavér után ford. 2 kötet. U. ott, 1866—67. — Borsszem Jankó naptára 1870-re. Szerk. Csicseri Bors. Deutsch M. 1869. — Mokány Berczi naptára 1876-ra. Szerk. Csicseri Bors. Budapest, 1875 (4 kiadást ért). Athenaeum — Porzó tárczalevelei. Rajzok a társaséletből, a család köréből, úti vázlatok stb. 2 kötet. U. ott, 1876. — Püff neki! Mokány Berczi válog. gorombaságai. Naptári részszel 1877-re. U. ott, 1877. — Gyermekhumor. Rajzok és jellemző vonások a gyermekvilágból. U. ott, 1877. — Abrincs! 150 jordány vicz Seiffensteiner Salamontul. Szerk. Mokány Berczi 1879-re. U. ott, 1878-ra. — Gyöpre magyar! Válogatott java kortes-adomák és dalok, összehányta Duhaj Marczi, kiadta Mokány Berczi.. U. ott, 1879. — Csihaj! Mulatságos és vérengző antisemita-naptár 1881-re. Tolyáss Dánielnek diktálta Mokány Berczi. U. ott, 1880. — Drukk! Mokány Berczi humorisztikus naptára 1882-re. U. ott, 1881. — Forgó bácsi gyermekszínháza. Tizenhat vígjáték, szinmü és apró jelenet gyermekelőadások alkalmára. U. ott, 1881. — Czutumm! hexti antiszemida nopdár 1883-ra. Szerk. Kraxelhuber Tóbiás. U. ott, 1882. — Diák-ismeretek tára. Terjeszti Bukovay Absentius. U. ott, 1883. — Mihaszna András naptára 1884-re. U. ott, 1883. — Poszkiszli naptár 1885-re. Rátanált Mihaszna András. Irták a Borsszem Jankó irástudói heten. U. ott. 1884. — Az 1886-ra szóló Dsentri-naptár. Megcselekedték a Borsszem Jankó irástudói, eleibe csördit Mokány Berczi. Franklin 1885. — Virtus-naptár az 1887-iki deczifittyes esztendőre. Irták a „Borsszem Jankó" legényei, placzra lökte Mokány Berczi. Athenaeum, 1886. — Forgó Bácsi képeskönyve. Versek és mesék. Athenaeum. 1887. — Az é n kis világom. Versek és mesék. U. ott, 1887, — Tilos-naptár az 1881-iki szerelmetes esztendőre. Irták a „Borsszem Jankó legényei. U. ott, 1887. — Muszáj-naptár 1889-re. Sanyaró Vendelnek tollába diktálta Mokány Berczi. U. ott, 1888. — Fain! Hum. naptár 1889. — „Hoch" ! Hexti nabbár. 1890-iki proczesziós esztendőre. Egyberugdalta s placzra eresztette nömös bugaczi és dombszögi Mokány Berczi. U. ott, 1889. — Vizen és szárazon. Utiképek. 2 kötet.

Athenaeum, 1894. — Por és hamu. Kortársaim jellemrajzai. 1 köt. U. o. Uj hantok. Kortársaim jellemrajza 1900 U. o. — Igaz történetek. 1 köt. 1900. — Lampel Róbert (Wodianer és Fiai). Utazás Pestről Budapestre. Pallas 1908.

Allaga Géza.

Allaga Géza, zeneszerző, gordonka- és czimbalommester, szül. Óbecsén, 1841-ben. A bécsi konzervatóriumon tanulta 1857—1861-ig a gordonka-művészetet, a zeneszerzéssel együtt. A Molnár György-féle budai népszínházban, melyhez szerződve volt, Bényei István szövegére irt „A szerelmes kántor“ czímű operettjét adták elő, melynek dalai országszerte elterjedtek, köztük a „Szeretlek én egyetlenegy virágom“. Kempelen Győző „Szép Mara“ és „A drótos tót“ czímű népszínműveihez is irt zenét, köztük Tóth K. „Befútta az útat a hó“ kezdetű versére országos hírűvé vált dalt. A Nemzeti Szinházhoz szerződve, Tóth K. „Dobó Katicza“ czímű népszínművének zenéjét írta meg. 1865-ben Pécsre ment színházi karnagynak, Szigeti Imre társulatához s Bényei „Szakállas Farkas“ czímű operettszövegét, tárgyához képest, román ízlésben zenésítette meg. Szabadkán egyszersmind az új „Zenede“ tanára és dalegyesületi karmester volt, 1870-ben pedig a bajai állami tanítóképzőben lett a zene tanára. 1871-ben ismét a Nemzeti Szinház és folytatólag az 1884. év őszén megnyílt m. kir. Operaház zenekari tagja lett. Szigligeti Ede „Az amerikai“, Tóth Kálmán „Az ördög párnája“ és Rákosi Jenő „Nyomorúság a korsóban“ czímű darabjaihoz írt zenét. Dalainak egy része a Rózsavölgyi és Táborszky-czégnél jelent meg. Újabb dalai között igen szépek a „Vadászdal“, „Téli dal“, „Vilma-csárdás“. Tóth Kálmán (rokona) emlékére, annak érczszobra leleplezése után kiadott 15 eredeti dalt, a költő verseire. Kiadott még „Négy brillians és könnyű szalondarab“-ot, négy kis unokája arczképével; „Két könnyű szalondarab“-ot, egy eredeti magyar ábrándot, két szerb dalt és kólót.“ 1880 óta foglalkozik czimbalommal, megírta iskoláját, neki köszönhető jórészt e hangszer elterjedése. Tanította czimbalomjátékra Thurn-Taxis Albert herczeget is, néhai József főherczeg vejét. Újabb zeneművei: „Eredeti magyar tréfás zenekép“ (ének és zongorára); „Első nagyszabású magyar czimbalom-concert“ (1895). Szerkesztett gyűjteményei: „Czimbalom-album“ (1898); „A legszebb 101 magyar népdal“ (Czimbalomra).

Alföldy Dénes.

Alföldy Dénes, vegytudor és okleveles gyógyszerész, szül. 1844. Baján; 1869-ben tanári képesítést nyert és 1872-től a temesvári m. kir. állami főreáliskolában a természetrajz, természettan és vegytan rendes tanára.

Munkái: Nehány szó a reáliskolai kérdés megvilágításához. Temesvár, 1878. — A bor vegyelemzése, különös tekintettel a hamisításokra. U. ott, 1880.

Ambrozovits Béla.

Ambrozovits Béla, miniszteri tanácsos, a III. oszt. vaskoronarend tulajdonosa s a belga Lipótrend középkeresztese, szül. 1835 január 20-án, Zomborban, hol atyja, A. Nep. János okl. mérnök, ügyvéd, a város tanácsosa és egy ízben követe volt a pozsonyi országgyűlésen. Még tanúlmányai befejezte előtt segédkezett a Strassburg—Kehl közti vasúti híd tervezésénél; 1857 őszén a Ferencz József-vasút igazgatóságánál nyert alkalmazást Stiriában; innen a déli vasúthoz Nagy-Kanizsára és 1864-ben osztálymérnökként Budára helyezték át. 1867-ben államszolgálatba lépett, a közmunka s közl. minisztériumnál vasúti felügyelő, 1871-ben osztálytanácsos, báró Kemény Gábor alatt pedig miniszteri tanácsos és a vasúti főfelügyelőség főnöke lett. 1885-ben a Brüsszelben tartott első nemzetközi vasuti kongresszuson, a magyar kormány kiküldöttjeként, a kongr. egyik szakosztályának elnöke és állandó bizottságának tagja volt. Beutazván Német-, Franczia-, Olasz- és Angolországot, Belgiumot és Svájczot, 1863-ban Amerikába utazott első nejéért, Meszlényi Gizelláért (Meszlényi Rudolf és Kossuth Zsuzsánna idősbik leányáért). Ez 1865 őszén elhalálozván, 1876-ban testvérét, Ilonát vette nőül. A. Béla a magyar mérnök és építész-egyletnek megalakúlásától (1867) vál. tagja, 1812—78-ban titkára, 1885—88-ban alelnöke volt. A társulat közlönyét pedig 1869—78-ig szerkesztette. Közleményei és művei, melyekben nem egy önálló eszmével és gyakorlati értékű elmélettel lépett föl s melyek a közgazdasági tudomány előbbviteléhez nagyban hozzájárultak, kizárólag a M. Mérnök- és Építészegylet Közlönyében jelentek meg. Egyik elméletét, mely a vasúti politikára vonatkozik, *Loria* hírneves olasz tanár a páduai egyetem katedrájáról hirdeti. Egy másik műve, mely évekkel a vasúti zónarendszer életbeléptetése előtt jelent meg és melyet Baross miniszter alaposan ösmert, tanulmányozott és felette nagyrabecsült, hatással volt a magyar vasúti zónadíjszabás rendszeresítésére, úgy hogy a Baross-féle zónarendszer előkészítésének az érdeme is az ő nevéhez fűződik. Ezeknek egy részét német, franczia és olasz nyelvre is lefordí-

tották, sőt a newyorki szakfolyóiratok is átvették. 1889-ben a „Közlekedés" szakfolyóirat közölte a vasúti kongresszuson tartott előadásait. Költészettel is foglalkozott és többnyire alkalmi verseket írt, melyek az egyesület kiadványaiban és a Vasárnapi Ujságban (1882) jelentek meg. Meghalt Budapesten, 1905 márczius 9-ikén és Zomborban van eltemetve.

Munkái : Czélszerü volna-e a magyar államvasútakat bérboadni, vagy azok kezelését magánvállalkozókra bízni ? Pest 1871. (Külön nyomat a M. Mérnök- és Építészegylet Közlönyéből). — Felköszöntő Schwarzl Sándor egyleti titkárra. Bpest, 1880. (Hosszabb költemény. Külön nyomat ugyanonnan). — Ybl Miklósra 1882 deczember 5. Bpest. (Költemény. Külön nyomat a Vasárnapi Ujságból.) — Vasútforgalmi együtthatók. Tervezett vasútak bevételeinok meghatározása. Bpest, 1880. — A vasútak közgazdasági haszna. Bpest, 1887. — A magyar vasúti zónadíjszabás és elméletem. Bpest, 1893. — Az ár és fogyasztás, illetőleg termelés közti viszony. Bpest, 1895. — Országok gazdasági erejének összeméréséről. Bpest, 1897. — A tudomány érdekében. Budapest, 1896. — A technikus-kérdéshez. Bpest, 1896. — A vámtarifa kérdéséhez. Bpest, 1898. — A művészeti ízlés fejlesztéséről. Bpest, 1902. — De l'utilité des chemins de fer au point de vue de l'economie politiquo ed du calcul de cette utilité. Bruxelles, 1888. — La formation des employès de chemins de fer en Hongrie. Bruxelles. — Budapest, 1888. — Der gemeinwirschaftliche Nutzen der Eisenbahnen und dessen Berechnung. Wien, 1888. — Vantaggio Economico delle Strade Ferrade e Calcolo del medesimo. Milans, 1888. — La Tariffa a Zone delle ferrorie Ungheresi e la mio teoriir. Milano, 1895- — Le tarif par Zones des chemins de fer Hongrois et ma theorie. Bruxelles. 1895. — Moyens d'intéresser le personnel des chemins de fer à la prospèritè de l'entreprise. Paris, 1889. — Messung der wirthschaftlichen Kraft von Ländern. Wien, 1898. — Der ungarische Eisenbahn-Zonentarif und meine Theorie. Wien, 1898.

Arányi (*Rajner*) *Dezső*, bártfai városi tanácsnok, számvevő és szerkesztő, született Nemes-Militicsen 1854-ben. Színész volt 12 évig. 1886-ban Bártfán a rendőrség kötelékébe lépett ; csakhamar tiszt, alkapitány s 1896. tanácsnok-számvevő lett. 1891-ben alapította a Bártfa és Vidéke hetilapot. Önálló művei közül megemlítendők: Színházi évkönyv (Kecskemét 1881, Miskolczy Henrikkel); Festett világ (Pécs 1884). Arányi Dezső.

Árgay Bálint, kir. s.-tanfelügyelő, szül. 1865-ben Privigyén. 1894. évben kir. tanfelügyelőségi tollnokká és 1907-ben kir. s.-tanfelügyelővé neveztett ki Zomborba. A „Magyar paedagogiai szemle", „Iskola", Néptanoda" és „Tanítók szava" szakfolyóiratoknak munkatársa. Árgay Bálint.

Munkái : A tanítói állás fontossága és javadalmazása. — A magyar nyelv tanítása az idegenajkú népiskolában. — A minimális tanterv. — A kisdedóvás. — A tanítók önképzése, a tanítói értekezletek és az iskolai életből czímű czikkei. — Ő írta e monografia számára a közoktatást.

Atanaczkovics Bogoboj, szül. Baján, 1826-ban. Szülővárosában ügyvédeskedett haláláig, 1858-ig. Atanaczkovics a szerb irodalomban szép, eredeti novelláival és egy „Dva idola" („A két bálvány") czímű regényével nagy feltűnést keltett. Novellái „Darak Szrpkinyi" („Kis ajándék a szerb nőnek") czím alatt jelentek meg összegyűjtve, két kötetben, Budapesten és Szabadkán. 1852-ben „Knyiga za dobre czéli" („Jó czéloknak szánt könyv") czím alatt almanachot adott ki. Atanaczkovics Bogoboj.

Athanaczkovits Platon, szül. 1788-ban Zomborban. Elvégezvén iskoláit, 1812-ben Karlóczán papi pályára lépett. Fölszenteltetése után, tizenhat éven át, tanárként működött, előbb Szent-Endrén, utóbb Zomborban, hol lelkészi hivatalt is viselt. Sztratimirovits metropolita felhívására 1829-ben szerzetessé lett ; 1839-ben budai püspök. 1848-ban a magyar vallásügyi miniszteriumban miniszteri tanácsos és bácsi püspök ; de egyházmegyéjét csakis 1851-ben vehette gondozása alá. Meghalt 1867 április hó 9-én. Athanaczkovics Platon.

Számos önálló munkát írt, többnyire iskolakönyveket és bibliamagyarázatokat. Egyházi s alkalmi beszédei összegyűjtve jelentek meg 1845-ben „Dietalne beszede" czím alatt.

Auer István, író és hírlapíró, szül. Bácsordason 1872-ben. 1894-óta hírlapíró, munkatársa volt a „Keresztény Magyarországnak", a „Nemzeti Ujságnak", „Magyar Államnak", titkára az Orsz. Pázmány-Egyesületnek. Az Alkotmánynak alapításától kezdve belmunkatársa 1908-ig. A Christliches Volksblattnak 1896—1905-ig felelős szerkesztője. 1908 óta a kassai tankerület kir. főigazgatóságának tollnoka. Irt német nyelven röpiratokat ; magyar nyelven költeményeket a Magyar Szemlébe és több kath. lapba. Önállóan megjelent „Vergődés" czímű költeménykötete (1901), „Amerre én járok" czímű elbeszéléskötete (1905) és Handel-Mazzetti Enrica „Jesse és Mária" cz. kétkötetes regényének fordítása (1907.) Auer István.

Avrámovics Dömötör, szül. Sajkás-Szent-Ivánon 1815-ben. Bécsben a festőakadémián tanult. 1840-ben Belgrádban az új metropoliai templom szent képeit festette. 1846-ban a szerb kormány költségén beutazta Szerbiát, hogy a régi szerb kolostorok és templomok képeit lemásolja. Ez alkalommal Szalonikiben Avrámovics Dömötör.

és Konstantinapolyban is megfordult, és az Athos hegység kolostorait is meglátogatta. Élte utolsó éveit Újvidéken töltötte. Meghalt 1855-ben.

Irt egy „Correggio" czimü szomorujátekot, németből forditotta „Zlatna zrneza za mláde i stare oboješ pola" (Aranyszemesek mindket nemu öreg apraja számára) és leirta az Athosz-hegységet régiségeivel.

Balassa József. *Balassa József*, bölcselettudor, keresk. akadémiai tanár, szül. 1864-ben, Baján. 1885-ben Budapesten tudori oklevelet nyert. Mint probaéves tanár egy évet a budapesti gyakorló főgimnáziumnál töltött. 1886-ban tanári oklevelet nyert. Ugyanezen év óta a székesfehérvári kereskedelmi Akadémia tanára. Nyelvészeti czikkei a magyar és német szaklapokban és folyóiratokban jelentek meg.

Munkái: Hangtani alapelvek és vitás kérdések. Bpest, 1885. — A phonetika elemei, különös tekintettel a magyar nyelvre. U. ott, 1886. — Kereskedelmi Zsebszótár. Két rész. Székesfehérvár, 1889. — A német kereskedelmi levelezés kézikönyve. Kleibel után átdolgozta. U. ott, 1889. — Magyar olvasókönyv poetikai és rhetorikai bevezetéssel. Keresk. és középisk. használatára. I. kötet az I. osztály számára. Bpest, 1889. — Német-magyar és magyar-német kereskedelmi zsebszótár (Székesfehérvár, 1889). — Német és magyar szótár (Simonyi Zsigmonddal, Budapest, 1900—902); ugyanaz iskolai használatra U. ott, 1900—902). — Rendszeres magyar nyelvtan (U. ott, 1902).

Balaton Géza. *Balaton Géza*, óbecsei tanító, szül. 1842-ben. Óbecsén. 1861 augusztus 1-én a főelemi iskolákhoz önálló tanítónak képesíttetvén, Óbecse község, atyja B. János helyébe, tanítóvá választotta meg, hol 1891-ig működött.

Munkái: Magyarország történelme rövid kivonatban. Népiskolai használatra. Kalocsa, 1873. (32 kiadásban és 1876-ban 14 német kiadásban is megjelent.) — Földrajz, népiskolai használatra. Bpest, 1875. (37 kiadás, egy köt. németben is.) — Természetrajz, népiskolai használatra. Bpest, 1878. (Több kiadást ért. Német kiadása u. ott, 1880.) Természettan népiskolai használatra. Ó-Becse, 1880. (25 kiadásban.) — Nyelvtani eredménytár. (1886. Budapest, 11 kiadásban.) Történelmét és földrajzát tót nyelvre is leforditották.

Balaton János. *Balaton János*, csanád-apáczai róm. kath. plébános és esperes, szül. 1832-ben Doroszlón. 1858-tól több helyen káplán és plébános-helyettes volt. 1866-ban Temesvárra papnevelői aligazgatóvá, 1871-ben Kétegyházára plébánossá nevezték ki. 1879 óta apáczai esperes-plébános és szentszéki ülnök. Számos czikket írt a tanügyi és egyházi lapokba, folyóiratokba és a szaklapokba.

Munkái: Igazoló válasz. Szeged, 1861 (Röpirat). — Igazoló válasz a szegedi kath. legényegylet érdekében. U. ott, 1864. — Sarlós Boldogasszony és szent Rozalia élete. U. ott, 1864. — Havi Boldogasszony ünnepének eredete. U. ott, 1864. — Római zarándok-utam. Bpest, 1888.

Balogh Ármin. *Balogh Ármin*, középiskolai tanár, szül. 1859-ben Szabadkán. 1888-ban a budapesti országos izraelita tanítóképző-intézethez rendes tanárrá nevezték ki, hol jelenleg is működik. — Tanulmányaiban különösen a magyar irodalommal és a középkori szellemi mozgalmakkal foglalkozik. Több könyvbirálata megjelent a Philol. Közlönyben (1887), néhány paedagogiai tanulmánya a M. Tanügy XI. évfolyamában. Irt a Nemzeti Nőnevelésbe, (XI. K.) is.

Munkája: Baco Novum Organum első része. Ford. és magyarázatokkal ellátta. Bpest, 1885

Balogh János. *Balogh János*, m. kir. honvédszázados, szül: 1848-ban, Adán. 1869-ben az újonnan szervezett kir. honvédgyalogsághoz sorozták be. 1871-ben a szegedi tisztképző tanfolyamot bevégezvén, hadapród-őrmester lett. 1872 tiszthelyettes, majd hadnagy, 1879-ben főhadnagy, 1888-ban II. osztályu és 1889-ben I. osztályu százados lett. Jelenleg a m. kir. munkácsi 11. honvédgyalogezred 2-ik zászlóalj-parancsnokság vezetésével van megbízva. — Czikkei, melyek vidéki lapokban jelentek meg, helyi érdekű közlemények és tárczák.

Munkái: Eger-vár története. Eger 1881. — Munkács-vár története.

Baloghy Ernő. *Baloghy Ernő*, orsz. képviselő. Középiskoláit Zomborban és Budapesten végezte. Hosszabb külföldi tanulmányutat tett. A budapesti egyetemen tett ügyvédi vizsgát, mely után ügyvédi irodát nyitott Zomborban. Közéleti szereplését Bácsvármegyében kezdte, a függetlenségi párt tagjaként. Ő szervezte a vármegyei függetlenségi pártot. 1906-ban az uj-verbászi kerület képviselőjének választotta meg. Tagja a közigazgatási bizottságnak is. A „*Bácska*" czímű lapot éveken át szerkesztette. Többször járt Olaszországban s a reneszánszkori nagy festőművészek munkáiról a „Bácská"-ban írt szépművészeti czikkeket. 1898-ban írta „*A Magyar Kultura és a nemzetiségek*" czímű publiczistikai kötetét, mely tartalmas munkáját a sajtó osztatlan elismeréssel fogadta.

Barics Adalbert. *Barics* (*Barits*) *Adalbert*, jogtudor, a pesti egyetem tanára, szül. 1742-ben Újvidéken. Jogot s politikát tanított 1769-ben Varazsdon, három év mulva Zágrábban, négy év mulva Győrött, végre 1777-ben a budai egyetemhez neveztetvén ki, itt az államtörténetet adta elő, 1784-től pedig a pesti egyetemen az európai statisztikát magyarázta. 1764—65-ben jelen volt a pozsonyi ország-

Ágai Adolf.

Bende Imre püspök.

Eisenhut Ferencz.

Than Mór.

László Fülöp.

gyűlésen ; innen a hétszemélyes táblánál jegyző lett ; végre 1786-ban recktor volt az egyetemen. 1804-ben nyugalomba vonúlt Bécsbe, hol 1813-ban meghalt.

Munkái : Skriplomen ex regno Slavoniae a seculo XIV usque ad XVII. inclusior collectiv ex praelectionibus, Varasdini, 1774. — Die gewöhnliche Krönungsfeyer der ungarischen Könige und Königinnen. Pest, 1790. (Magyarul is) — Dissertatio statistica de potestate exseguente regis Angliae : H. n. 1790. (Magyarúl és németűl is.) — Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae. (2 kiadás.) Dossertatio statistica de forma legali regiminis hungarici. (Kassa) 1790. (2 kiadás.) — Nomilul de educatione juventutis scolasticae et studiorum reformatione in ditionibus Pannoicis, Pampelonae, 1792. — Kéziratban : Európa statisztikája 1792-ből : Introductio n statisticam czímmel a M. Nemzeti Múzeumban.

Barsy László Endre, ref. lelkész, szül. 1870-ben. 1899. év óta a szabadkai ref. egyház rendes lelkipásztora. A szabadkai szabad lyczeumnak igazgatósági tagja. Főleg a hírlapokban fejtett ki tevékeny írói munkásságot. Számos czikket és verset írt. Barsy László Endre.

Munkái : A vallástanítás módszertena az elemi iskolában. Szabadka, 1903. — Tar Gábor históriája. Budapest, 1899. — Nazarénus. Elbeszélés. Budapest, 1901. — Eszter. Költői elbeszélés. Budapest, 1908.

Bayer József, akadémiai tag, szül. 1851-ben Baján. 1876-ban tanári vizsgálatot tett. 1877-ben a budapesti tankerülethez actuariussá nevezték ki. Időközben tanárkodván a budapesti II. ker. és VII. ker. gimnáziumnál, a budapesti IV. ker. és VIII. ker. főreálnál, végre 1890-ben a budapesti V. ker. főgimnáziumhoz nevezték ki rendes tanárrá, hol jelenleg is működik. A Kisfaludy-Társ. 1888-ban rendes, a M. Tud. Akadémia 1899-ben levelező tagjává választotta. Bayer József.

Munkái : Magyarázó jegyzetek 1883. évi XXX. t.-czikkhez Budapest, 1883. — A nemzeti játékszín története. Bpest, 1887. Két kötet. (A Kisfaludy-társaságtól 200 aranynyal jutalmazott pályamü.) —Magyarázó jegyzetek az 1883. XXX. t.-cz. módosításához. Bpest, 1900. — A magyar drámairodalom története. Bpest, 1897. Két kötet. (A M. Tud. Akadémiától, a Bezsán-féle 1200 arany forintos díjjal jutalmazva. Kitüntették e munkáért a M. Tud. Akadémiai bronz-érmével. Páros iskolai drámák a XVIII. évszázadból. Bpest, 1897. — Balogh István Ludas Matyija. Bpest, 1897. — Diogne naplója. Három kötet. Bpest, 1901. — Egy magyar Eszther-dráma. Bpest, 1904. — Szigligeti Ede színművei. Két kötet. Bpest, 1904. — Katona József válogatott munkái. 1 kötet. Bpest, 1907.— 1908 óta a Kisfaludy-társ. Skakespeare-bizottsága megbízásából szerkeszti a *Magyar Skakespeare-Tárt.* — Ugyane bizottság megbízásából megírta a Shakespeare-drámák történetét hazánkban. Sajtó alatt. Két kötetben. — Százakra menő apró értekezései, melyek a Budapesti Szemlében, az Irodalomtört. Közleményekben, az Egyetemes Philologiai Közlönyben, a Magyar Shakesprere-Tárban stb. megjelentek, föl vannak részletesen jegyezve a Magyar Tudományos Akadémia Almanachjaiban (az 1900-tól 1909-ig terjedő kötetekben.)

Beck Hugó, jogtúdós, ügyvéd, Beck Károly unokatestvére, szül. 1843 Baján. 1867-ben ügyvédi oklevelet nyert. 1868 óta Budapesten működött. A budapesti ügyvédvizsgáló bizottságnak s a magyar jogászegyletnek igazgatósági tagja, 1892-ig a királyi kúria váltó- és kereskedelmi tanácsának bírájaként működik. A szabadalmi tanácsnak 1896 óta ülnöke, a magyar jogászegyesület pedig 1898 alelnökévé választotta. Beck Hugó.

Önállóan megjelent munkái : Észrevételek a magyar kereskedelmi törvénykönyv tervezetének a biztosítási ügyletet tárgyaló részére (1874) ; az 1876. évi XXVII. t.-cz. hivatalos források alapján szerkesztve (1878). — Törvényhozási reformok a biztosításügy terén (1890). — Tanúlmányok a biztosítási jogból (1891). — Törvényjavaslat a magánbiztosítási vállalatokról (az igazságügyminiszter megbízásából, 1894 ; ugyanerről jogászegyesületi előadás, 1895.) — Értekezései és czikkei a szaklapokban jelentek meg. Két német és egy franczia munkát is lefordított magyarra. 1895 decz. 28-án magyar nemességet kapott.

Beck Károly, magyar származású, német költő, szül. 1818-ban Baján. Bécsben orvosnövendék volt, utóbb Lipcsébe ment, hol fiatal író- és művésztársai körében kizárólag a szépirodalomnak, költészetnek és tudománynak élt. 1841-ben Pesetre jött lakni. 1843-ban ismét Bécsbe ment, hol benső viszonyba lépett Lenau Miklóssal. 1844-ben Berlinbe utazott. 1844, 1861 és 62-ben költeményeiből felolvasásokat tartott Drezdában, Weimarban és Berlinben. 1846 tavaszán haza látogatván, ez alkalommal találkozott Petőfivel is, kit verseiből már ismert. Beck a Pesti Divatlap szerint (1846. 15. sz. április 9. 297 l.) Petőfivel értekezvén, ennek költeményeiből egy kötetnyit németre akart forditani, a mi azonban elmaradt. Az 1848-as mozgalmak kitörése után állandóan Bécsben telepedett le, hol 1879 április 10-én meghalt. Utolsó éveiben nagy inségben élt, a német Schiller-egylet, a bécsi Concordia és az állam kegydíjaiból tengődött, úgy hogy 1878—79-ben télen gyűjtést is kellett számára rendezni. Beck Károly.

Munkái : Nächte. Gepanzerte Lieder. Leipzig, 1838. — Der fahrende Poet. Dichtungen. U. ott, 1838. — Stille Lieder. 1 Bdchen. U. ott, 1840. — Saul. Ein Trauerspiel in 5 Aufz. U. o., 1841. (Ism. Blätter für liter. Unterhaltung. 358. sz.) — Jankó, der ungarische Rosshirt. U. ott, 1841. (Ism. Sonntagsblätter. Bécs, 1844) 2. jav. kiadás. Berlin, 1853. 3. kiadás— Gediehte. Berlin, 1846. (4. kiadás.) Tiz kiadást ért. — Lieder vom armen Mann. Leipzig, 1846. (3 kiadás. U. ott, 1848.) —

Gepanzerte Lieder. Berlin, 1848. (Szabadságdalok). — Strauss, Januar u. Febr. U. ott, 1848). — An Franz Joseph. Gedicht. Wien, 1849. (2. kiadás U. ott, 1849.) — Aus der Heimat. Gesänge. Dresden, 1852. (2 kiadás.) — Mater Dolorosa. Erzählung. Berlin, 1853. (2 kiadás. U. ott, 1854. Magyarúl Beck Hugo által. Pest, 1864.) — Epistel an den Czaren. Berlin, 1854. — Jadwiga. Gedicht in 11 Gesängen. Stuttgart, 1864. (Bálint Gyula ford. magyarra. Pest, 1864.) — Still u. bewegt. Berlin, 1870. — Petőfi Sándor Beck Károly tollából. Ford. Witt Fülöp. Berlin, 1879. — Szerkesztette a Frische Quellen cz. szépirodalmi évkönyvet Pesten 1865-ben, de csak egy évfolyama jelent meg 10 füzetben; 1857-ben Bécsben Gesellschafter in Wien czímű szépirodalmi lapot adott ki, de félév múlva ez is megszünt. Magyarul is írt, ugyanis az Ország Tükrébe (1862). Együttlétei a ünnepelt honfitársakkal 1843—44 czímű naplójegyzetekben Lenau Miklóssal való baráti viszonyat írja le; a Koszorúba (1879 I.) pedig Visszaemlékezések Petőfi Sándorra czímű czikket írt.

Beck Nándor. *Beck Nándor* báró, a Magyar Jelzálog-Hitelbank nyugalmazott igazgatója, szül. 1849-ben Madarason. Tanulmányait befejezvén, előbb egy terménykereskedő-czégnél, majd a császári és királyi szabadalmazott kereskedelmi és iparintézet budapesti fiókjánál, végül az Angol-Magyar Banknál vállalt állást. Innen a Magyar Jelzálog-Hitelbankhoz került, a melynek akkor gróf Forgách Antal volt az elnöke. Szorgalma, tudása, széles látóköre annyira megszerezte számára az illetékes körök bizalmát és tiszteletét, hogy már 1872-ben a bank vezetőigazgatója lett. Kiváló érzéke volt a bank elnökigazgatójának, Széll Kálmánnak nagy konczepcziói iránt és ezek megvalósításával elévülhetetlen érdeme van abban, hogy az aránylag fiatal intézet az ország legjelentékenyebb pénzintézetévé fejlődött, a mely czímleteinek a külföldön is jelentékeny piaczot tudott teremteni. Ez a siker harminczhat esztendő munkájának eredménye és közben báró Beck Nándor az intézet elnökigazgatói állásában is gyarapíthatta érdemeinek sorozatát. Betegsége miatt le kellett mondania erről a díszes állásáról és az intézet igazgatóságában foglalt helyet, de tevékenységét itt is, valamint a többi intézetnél, a melyeknek igazgatósági tagja volt, a legszűkebbre szorította. Munkásságának értékét a király kegye is méltányolta, a III. oszt. vaskoronarendet, majd Madarasi előnévvel magyar nemességet, udvari tanácsosságot, végül a bárói czímet adván jutalmúl. Irodalmilag is működött és szakczikkei névtelenül a különféle szaklapokban és egyes napilapokban jelentek meg. Meghalt 1909-ben.

Beck Vilmos. *Beck Vilmos*, festőművész, sz. 1824-ben Baján. 1837-ben Bécsbe ment s itt több évet szentelt festészeti tanulmányoknak. Ezután visszatért Pestre, hol 1846-ban Der Zeitgeist czím alatt képes élczlapot adott ki, mely e nemben első volt az országban. 1849-ben Bécsbe költözött és Engländer S.-el szövetkezve, szerkesztette a Charivarit; ezért az osztrákok elítélték de két havi fogság után, 1850 február 17-én szabadon bocsátották és Pestre internálták. Itt munkatársa volt a „Der Eulenspiegel" czímű lapnak és szerkesztette a „Laczikonyha" czímű lapot, ezenkívül a legtöbb németországi s ausztriai élczlapnak és folyóiratnak volt munkatársa, a kereskedelmi lapokat pedig közleményekkel látta el és novellákat is írt. Meghalt 1862-ben. Az irodalomban Willi Beck név alatt működött.

Bellosics Bálint. *Bellosics Bálint*, bajai áll. tanítóképző-intézeti tanár, a Magyar Népr. Társaság és a Bács-Bodrog vármegye Tört. Társ. választmányi tagja, szül. 1867-ben. Néprajzi tanulmányokat írt az Ethnographiába, a Magy. Nemz. Múzeum Népr. osztályának értesítőjébe, az Eth. Mitteilungen aus Ungarn és az Am Urquell füzeteibe, az Urániába és a Bács-Bodrog várm. Tört. Társ. évkönyvébe s e monografiába. Kiválóan tehetséges néprajzi író, kinek munkáit éles és alapos megfigyelés jellemzi. Nagy előszeretettel terjeszti a néprajzi ismereteket és gondot fordít arra, hogy e tudománynak mennél több hívet szerezzen.

Munkái: Nagyobb tanulmányok: A zala- és vasmegyei vendek. Osztr.-Magy. Monarchia irásban és képben. IV. köt. — Vas- és Zala vm. déli síkja. Turisták Lapja, 1896. — A gyermek a magyar néphagyományban. Bajai tanítóképző ért. 1902—3. — Adalékok a nyári napforduló magyarországi emlékeihez. Ethnogr. — A hetési faház. U. o. — Votiv-figurák. U. o. — Eső-varázslás (Dodola). Bácsmegyei Tört. Társ. évk. 1905. — Polazsenik. U. o., 1907. — A természeti ember ipari munkássága. Uránia, VI. évf. — A Bácska települ. történetéből. U. o., VIII. évf. — Bácsmegyei sokacz fejes guzsalyok. Népr. Múz. Ért. 1907. — Útmutató népr. tárgyak gyüjtésére. Kiadja a Bácsmegyei Tört. Társ., 1906. — Tankönyvek.

Bende Imre. *Bende Imre*, nyitrai róm. kath. püspök, szül. 1824 aug. 28-án Baján; a theologiai pályára lépve, a bécsi Pazmanaeum növendékeként végezte tanulmányait; 1847 aug. 29-én pappá szentelték Kalocsán; egy ideig segédlelkészkedett, 1848-tól a kalocsai papnevelő tanulmányi felügyelője volt s egyúttal az egyházjog és lelki pásztorkodástan tanáraként működött. 1852-ben érseki levéltárnok, 1853-ban szentszéki jegyző, a következő évben futaki plébános, 1858-ban

kerületi jegyző, 1864-ben esperes lett. 1869-ben Újvidékre került plébánosnak és az Isten áldásáról czímzett apátságot kapta. 1878-ban Újvidék országgyűlési képviselője lett és a szabadelvű párthoz csatlakozott ; 1884-ben újra megválasztották. 1886-ban kalocsai kanonokká, 1886 nov. 8-án beszterczei, majd 1893. jan. 4-én nyitrai megyés püspökké nevezték ki. — Főpásztori szózata a Religióban (1887. II. 27. sz.) jelent meg, mely lapnak több évig munkatársa volt. Bővebb életrajzi adatait Nyitra vármegye monografiájában közöltük.

Beogradácz János, szül. Titelen, 1812-ben. Az olmüczi hadapródiskolát elvégezvén, 1833-ban hadnagy lett. Az olaszországi hadjárat alatt a vezérkarban működött. 1858-ban elsőosztályú századosként kilépett a hadseregből, és Újvidéken telepedett le, hol minden idejét egy perpetuum mobile föltalálásának szentelte, s minden vagyonát arra költötte. Meghalt Újvidéken, 1889. Beogradácz János.

Munkái : O. jeziku i pravopiszu szerbszkom („A szerb nyelvről és helyesírásról“, Újvidéken, 1857) ; — Czrkva i drzsava („Egyház és állam“, Ujvidéken, 1857.) Orient, Occident und Panslavismus (Újvidéken, 1865. Szerb nyelvre is lefordították.) — Miszli o szadasnyem polozsaju i budutynoszti naroda szrbszkog („Eszmék a szerb nép jelen állapotáról és jövőjéről“, Újvidéken, 1866.) Kéziratban maradt néhány nyelvészeti értekezése és a szerb szótárhoz való adalékok.

Berkes Kálmán, államrendőrségi felügyelő, szül. 1841-ben, Mélykúton. 1884-ben a rendőrséghez oktatónak és 1886-ban felügyelőnek nevezték ki Budapesten. Előzőleg beutazta Amerikát, Angol-, Franczia-, Német- és Olaszországot s Belgiumot. — Munkája : A tolvajélet ismertetése. Budapest. 1888. (Németre ford. Erdélyi Viktor. U. o. 1889.) Berkes Kálmán.

Beszédes József, bölcselettudor, vízimérnök és a M. Tud. Akadémia levelező tagja, született 1787 február 12-én. Magyarkanizsán. 1813-ban okleveles mérnök, 1814-ben gróf Esterházy Károly uradalmi mérnöke lett. 1816—19-ben a Kapos vízszabályozásának tervét is elkészítette. 1819-ben bölcselettudorrá avatták. A Duna szabályozását átmetszésekkel Baja és Báta között végrehajtotta. A lincz-budweissi vasúttársaság megbízásából 1827—28-ban a vasútra káros hatású vízfolyásokat igazgatta ki. Figyelmeztette hazafiait a Duna medrében a Vaskapunál a hajózást gátló kőszirtek szétrobbantására, minek következtében 1830-ban gróf Széchenyi Istvánnal a Dunán Galaczig, onnan Konstantinápolyba utazott. A M. Tud. Akadémia 1831-ben választotta levelező tagjai közé. 1835-től kezdve a Fejér-, Fekete-Körös, Csigér. Tőz vízek szabályozásáti végezte. A középponti vasútnak Pozsonytól Szolnokig 1848—49-ben technikai igazgató-mérnöke volt. Meghalt 1852. Nagy szakirodalmi tevékenységet fejtett ki. Beszédes József.

Birly Ede Flórián, orvostudor, szülészmester, egyetemi tanár és kir. tanácsos, szül. 1787-ben Hódságon. 1814 junius 27-én lett szülészmester s augusztus 30-án orvostudor ; ekkor a híres Boer vette maga mellé segédnek. 1817 április 22-én kinevezték a pesti egyetemhez a szülészet tanárává. 1824-ben ő felsége a magyar nemességgel ajándékozta meg, 1842-ben egyetemi rektorrá választották. Meghalt 1854 november 25-én. Több külföldi tudós társaság választotta tagjául. Birly Ede Flórián.

Munkája : Dissertatio inaug. medica de epilepsia. Viennae, 1814.

Bodrogi Lajos, szül. 1849-ben, Baján. Tanárvizsgálatot tett 1876-ban. Tanított Baján, Újvidéken. Ungvárott a gimnáziumokban, Kecskeméten a reáliskolában. 1907-ben nyugalomba ment. Első szépirodalmi dolgozatai 1871—72-ben. Rákosi Jenő „Reform“ czímű lapjában jelentek meg. Írt novellákat és társadalmi czikkeket a fővárosi és más lapokba. Füzetekben jelentek meg Zween Artikel (Újvidék, 1880). Üzenet (Kecskemét 1891). Tanügyi czikkeket, színi bírálatokat is írt. A Kisfaludy-Társ. pályázatán jutalomdíjat nyert „Ezüst falak“ czímű történeti elbeszélését a Társaság Évlapjai és a Vasárnapi Ujság (1899) adta ki. A Shakespeare-Tárban két értekezése és könyvbírálatai jelentek meg. (1908, 1909). Bodrogi Lajos.

Önálló munkái : Emberek, árnyékok. Elbeszélések. Budapest, 1895. — Nem szabad szeretnie. Regény. Budapest, é. n. (1896.)

Bogdanovics Luczián, gör. kel. érsek, metropolita és szerb-patriárka szül. Baján, 1867-ben. Középiskoláit Baján, teologiai tanulmányait Karlóczán, a jogot pedig az egri érseki liczeumban fejezte be. 1891-ben a beocsini kolostorban szerzetesi fogadalmat tett. Újvidéken szentszéki aljegyző, és ugyanott az állami iskolákban hitoktató lett. 1892-ben a karlóczai főgimnázium hittanárává nevezték ki. Két év mulva Brankovics pátriárka mellett működött főegyházmegyei jegyzőként, később mint protoszinczellus. Magyarevics, volt budai püspök halála után patriákai mandatárius, majd a budai egyházmegye adminisztrátora lett ; 1897-ben beocsini archimandrita és ugyanez év deczember havában a karlóczai püspöki zsinat budai szerb püspökké választotta meg. 1898-ban szentelték föl. Bogdanovics Luczián.

1901-ben a király a kormány előterjesztésére a temesvári görög-keleti püspökség adminisztrátorává nevezte ki az elhúnyt Popovics Nikanor helyére, a mely állásban 1904-ig működött. 1908-ban április havában, Brankovics patriárka halála után, a patriárkátus adminisztrátorává és valóságos belső titkos tanácsossá nevezte ki a király; ugyanez év szeptember havában pedig a szerb egyházi kongresszus metropolita-patriárkává válsztotta meg, Brankovics helyébe. Tagja a magyar főrendiháznak. Nagykeresztese a Szent Száva-rendnek.

Boromisza Tibor dr.

Boromisza Tibor dr. szatmári püspök, szül. 1840-ben, Jánoshalmán. Életrajzi adatait Szatmárnémeti város monografiájában közöltük.

Boromisza Tibor.

Boromisza Tibor, festőművész, szül. 1880-ban Bácsalmáson. A katonai pályára lépett és ma is a honvédhuszároknál szolgál. A katonai élet nem ölte ki lelkéből a művészet utáni vágyat. Itt is folyton dolgozott és sikerült is a minisztériumtól hosszabb szabadságoltatását kieszközölnie, a mikor aztán teljesen a művészetnek szentelte idejét. Modern pikturánk egyik mestere: *Ferenczy*, vezette be a modern festészetbe. Majd külföldre ment, hol Rómában, de főleg Párisban szorgalmasan dolgozott s látogatta a nagy impresszionisták iskoláit. Itthon csak legutóbb lépett a nyilvánosság elé, bemutatva képeit a Nemzeti Szalon és a Könyves Kálmán tárlatain, a hol azokkal nagy tetszést keltett. Jelenleg egyik honvédhadapródiskola tanára.

Borovszky Károly.

Borovszky Károly, mezőgazdasági statisztikai felügyelő a m. kir. földmívelésügyi minisztériumban, szül. 1862-ben, Pinczéden. Iskolai tanulmányait részben magánúton elvégezvén, 1884-ben Budapestre jött s báró Fiáth Miklós min. tanácsos mellett kezdte meg hivatalnoki pályáját. Korán lépett föl a közgazdasági szakirodalomban; külön kötetben megírta „Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye mezőgazdasági statisztikáját“ (Budapest) és álnév alatt számos nemzetgazdasági röpiratot bocsátott közre, melyek az érdekelt közönség körében feltűnést keltettek. A budapesti nagyobb napilapok közgazdasági rovatában és a szaklapokban számos dolgozata jelent meg. Évek során át nagy áldozattal gyűjtötte össze az adatokat Magyarország teljes birtokstatisztikájához, a melyen jelenleg is dolgozik.

Borovszky Samu.

Borovszky Samu, bölcsészetdoktor, a M. Tud. Akadémia levelező-tagja s irodaigazgatója, a M. Történelmi Társulat titkára s „Századok“ czímű folyóiratának szerkesztője, szül. 1860 október 25-én, Bácsordason, hol atyja, B. Pál, abban az időben mérnökösködött. Középiskoláit Nagyszalontán és Békésen végezvén, 1875-ben a fővárosba jött s itt tett érettségi vizsgálatot az ev. ref. főgimnáziumban. Már itt mint az ifjúsági önképzőkör elnöke, feltűnt szépirodalmi és történelmi dolgozataival, melyekkel többízben pályadíjakat nyert. A budapesti egyetemen, hol ő felsége adományából a Ferencz József-Erzsébet aranyösztöndíjat élvezte, a bölcsészeti szakra iratkozott be s 1883-ban tanári, majd doktori oklevelet szerzett. Kedves tanítványa volt Salamon Ferencznek, Gyulai Pálnak s ez utóbbi ajánlatára jutott be még egyetemi hallgató korában a M. Tud. Akadémia szolgálatába. Lukács Móricznak, a Kisfaludy-Társaság elnökének s gróf Lónyay Menyhért akad. elnöknek, halálukig, magántitkára volt. Résztvett 1889-ben a Magyar Néprajzi Társaság megalapításában, melynek azóta választmányi tagja. Igazgatóválasztmányi tagja ezenkívül a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társulatnak is. 1899-ben választotta meg a M. Tud. Akadémia levelező-tagjául. Ennek kebelében tagja egyszersmind a Történelmi bizottságnak. 1896-tól szerkesztője a „Magyarország Vármegyéi és Városai“ czímű monografiának, 1905 óta pedig annak főszerkesztője.

Munkái: *A dákok.* Ethnografiai tanulmány (doktori dolgozat.) Budapest, 1883. — *A honfoglalás története.* A művelt közönség számára, Budapest, 1894. — *Csanád vármegye története* 1715-ig. Két kötet. Budapest, 1896—97. — *Tiszántúli ev. ref.* papok. 1597—1679. Budapest, 1898. — *Debreczeni írók és tanárok.* 1588—1700. Budapest, 1898. — *A népvándorlás kora.* (a Nagy Képes Világtörténet IV. kötete). Budapest, 1899. — Karácsonyi Jánossal együtt: *Az időrendbe szedett váradi regestrum* betűhív és tudományos kiadása. Budapest, 1904. — *A nagylaki uradalom története.* Székfoglaló értekezés. (Az Akadémia történettud. Értekezései közt. XVIII. köt., 10. sz.), Budapest, 1900. — *Szendrő vára.* (Akad. tört. Értek. XXII. 2.) Budapest, 1908. — *Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelen korig.* I. kötet: A vármegye általános története a szatmári békéig. Budapest, 1909. — Ezeken kívül, 1878 óta, számos nagyobb történeti tanulmány jelent meg tőle: a Századokban, Ethnographiában, Ungarische Revueben, a Történelmi Tárban, Turulban, Archaeologiai Értesitőben, Irodalomtörténeti Közleményekben, Budapesti Szemlében, Egyetemes Philologiai Közlönyben, Hadtörténelmi Közleményekben, Protestáns Szemlében, Nyelvtudományi Közleményekben stb. és különböző hírlapokban.

Boskovics János, szerb miniszter, szül. Újvidéken, 1834-ben. Miután elvégezte a jogtudományokat, ügyvédi fogalmazó, majd 1859-ben Szerbiában a belgrádi gimnáziumban a szerb nyelv tanára lett. 1865-ben a szerb nyelv és irodalomtörténet és a széptan tanára lett a belgrádi főiskolán. Ez állásban 1871-ig maradt. Akkor Újvidékre jött, hol rövid ideig a Szerb Maticza évkönyveit szerkesztette. 1875-ben ismét visszatért Belgrádba, hol a nemzeti könyvtár könyvtárnokává és a nemzeti múzeum őrévé nevezték ki. 1880-ban ismét a főiskola tanára lett, 1892-ben pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter. Mint ilyen halt meg ugyanaz évben. Boskovics János.

Számos nyelvtani értekezést írt. Kivonatot készített a szerb nyelvtanból és irodalomtörténetet, levélalakban. Összegyűjtött munkái (Szkuplyeni szpisi Jovana Boskovitya) czím alatt 1887-ben jelentek meg Belgrádban két kötetben. — Piszma o knyizsevniszti szrpszkoj i hrvatszkoj (A szerb-horvát irodalom története levelekben) czím alatt 1892-ben jelentek meg Újvidéken.

Bozsenik Béla, újvidéki publiczista, főgimnáziumi tanár, született 1861-ben. Egyik alapítója és főmunkatársa volt a „Beszterczebánya és Vidéke" czímű lapnak. Politikai, közgazdasági, tanügyi és vegyes tartalmú czikkei újabb időben leginkább az „Újvidéki Hirlap"-ban és a „Határőr"-ben jelentek meg, mely utóbbinak állandó munkatársa. Fordított elbeszéléseket franczia íróktól és Gorkijtól. A Délvidéki Kárpátegyesület Útmutatójában leírta Lugos várost. Az alkotmányellenes kormányzás idején tagja volt az ujvidéki jóléti bizottságnak, mely az ellentálló törvényhatóság kebelében alakult. Bozsenik Béla.

Brancsics Blagoje, szül. Peterrévén 1860-ban. 1885-ben az újvidéki szerb főgimnáziumhoz került helyettes tanárként. 1894-től mint rendes tanár, a latin és magyar nyelvet tanította. 1908-ban nyugalomba vonult. Brancsics Blagoje.

Irodalmi munkássága: Derra György tanártársával Magyar-szerb (Újvidéken, 1889.) és Szerb-magyar (Újvidéken., 1894.) szótárt írt és azt a Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásával adta ki. Eredeti költeményeket is írt, de sokkal sikerültebbek a fordításai, különösen magyarból; ez utóbbiak „Iz magyarszkog perivoja" („A magyar kertből") czím alatt összegyűjtve jelentek meg Újvidéken 1906-ban. Irt egy magyar nyelvtant szerb tanulók számára és egy magyar olvasókönyvet állított össze. Nagyobb fordításai közül külön jelentek meg: Szigligeti Ede „A trónkereső" czímű drámája (Knéz Borics", Újvidéken, 1894-ben) és a német Keim „Szulamith" czímű drámája („Szulámka", Újvidéken, 1886-ban).

Brankovics György, gör. kel. metropolita, patriárka-érsek, szül. Kölpényben 1830-ban, hol atyja lelkész volt. Alsó iskoláit Zentán, középiskoláit Óverbászon és Baján végezte, bölcsészetet pedig Nagy-Kőrösön tanult. 1848-ban lépett a közigazgatási pályára, Zenta város aljegyzőjeként. 1852-ben folytatta félbeszakított papi tanulmányait a karlóczai főiskolában. A lelkészkedést is Zentán kezdte. 1859-ben Zomborban esperessé választották meg. Két évtizeden át részt vett a szerb egyházi kongresszusokon, melyeken nagy tevékenységet fejtett ki. 1882-ben belépett a zárdai rendbe és még ugyanabban az évben archimandritává, majd temesvári püspökké szentelték. 1890-ben a szerb egyházi kongresszus karlóczai érsekké és szerb patriárkává választotta meg. A választást a király megerősítette és az új érseknek a valóságos belső titkos tanácsosi czímet adományozta. Kitüntette azonkívül a vaskorona-renddel és papsága ötven éves jubileumakor a Lipót-rend nagykeresztjével. Tulajdonosa volt még a szerb Szent-Szabbas és fehérsas-rend első osztályú nagykeresztjének, továbbá a montenegrói I. osztályu Daniló-rendnek is. Tagja volt a magyar főrendiháznak és a horvát országgyűlésnek. Meghalt 1907-ben. Brankovics György.

Buday Gerő, róm. kath. hittanár a zombori főgimnáziumban. Ír a megyei lapokba különféle közérdekű czikkeket és vezeti a zombori kath. legényegylet tudományos és tanulságos felolvasó estélyeit. Buday Gerő.

Bugárszky István, akadémiai tag, vegyész, szül. Zentán 1868-ban. 1891-ben az állatorvosi akadémián a vegytani tanszék mellett tanársegédként nyert alkalmazást, majd 1893-ban ugyanoda segédtanárrá nevezték ki. 1894-ben a budapesti egyetemen magántanári képesítést nyert az elméleti vegytanból. 1898-ban az állatorvosi akadémiához ny. rendkívüli, 1903 deczember 15-én rendes tanárrá nevezték ki. 1899-ben a M. Tud. Akadémia lev.-tagjává választotta. Önálló dolgozatainak legnagyobb része a M. Tud. Akadémiától kiadott Math. és Természettudományi Értesítőben jelent meg. Három tankönyvet is írt főiskolai használatra, az egyiket Vezérfonal a vegytani gyakorlathoz, a másikat A kémia repetitoriuma és borkémiai praktikum czímen. Chemia. (Tankönyv, Liebermann Leóval együtt 1900.) Bugárszky István.

Buky (*Bruky*, *Bük*,) *József*, orvos, szül. 1758-ban. A bölcseleti és orvosi tudományokat a nagyszombati s budai egyetemen végezte s 1782-ben orvostudorrá avatták. Ezután Bácsmegye, 1801-ben Biharmegye főorvosa és táblabírája lett. Buky József.

Munkái: Dissertatio maug. medica de vermibus nasalibus. Budae, 1782. — A józan okosság törvénye. Lichtover után németből fordította versekben. Pozsony, 1784. — Hivatalbeli oktatás a pestis alkalmatosságával. Újvidék, 1795. — Dispositiones medico politikae. U. ott, 1795. — Methodus visa reperta instituendi. Mire kell a visum repertumban vigyázni. Debreczen, 1802. (Bükk névvel magyar és latin szöveggel.)

Chotek Rezső.

Chotek Rezső gróf. Édes atyja a Colloredo nevet viselő ezred praanesnoka volt Milanóban, anyja Brunswick Henriette grófnő. Atyját korán elvesztette és így nagyatyja házában, jó magyar szellemben nőtt föl. Iskoláit Nagyszombatban, Budán, Pesten, Pozsonyban végezte. Már végzett bölcsész és joghallgató volt, mikor Bács-Bodrog vármegye fölszólította, hogy báró Orczy Bélával együtt tanulmányozzák Hollandia csatorna- és országút-rendszerét. Az Alföldet akarták hasonló módon rendezni. Tapasztalataik alapján tettek is kísérleteket Bácsmegyében. Külföldi útja után két évig aljegyzője volt a vármegyének. 1848-ban ott találjuk az országgyűlésen és mint korjegyző szerepelt a főrendiház első ülésén. A 48-as események után futaki birtokára vonult és a gazdaságnak élt. Birtokainak rendezése teljesen lefoglalta és nem is lépett újra a közügyek szolgálatába. Birtokai után a horvát tartománygyűlésnek is tagja.

Csajági Bernát.

Csajági Bernát, szül. 1861-ben Rinyaszentkirályon, Somogymegyében. 1881—85-ig Pinczéden, 1885 óta Kulán tanító. Életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában közöljük. 1888-ban megindította a Bácskai Hirlapot, mely azonban rövid idő alatt megszünt. 1895-ben a Bácskulai Hirlapot indította meg. 1891-ben szervezte Kulán az iparostanoncziskolát, melynek tizennyolcz éven át igazgatója volt.

Munkái: Szülőföldisme. — Farsang, (10 tréfás jelenet). — Rachel, regény. — A gavallérok, vigjáték 3 felvonásban. — A szellemidézők, vígj. 3. felv. — A műkedvelők, vígj. 2 felv. — Ezeken kívül számos czikket írt a bácsmegyei és a fővárosi lapokba.

Csajághy István.

Csajághy István, orvostudor, kir. tanácsos, szül. 1813-ban, Bácsban. 1836-ban orvostudor és később bács-bodrogmegyei főorvos lett. Az 1849-iki magyar kormány Karczagra, majd Nagyváradra nevezte ki kórházi főorvossá. A szabadságharcz után visszakerült előbbi főorvosi állásába Zentára, honnan Temesvárra költözött. 1860-ban fürdőorvos lett Buziáson, de előbb a nevezetesebb európai fürdőket és az egyetemi kórházakat látogatta meg. 1886-ban ülte meg félszázados orvostudori jubileumát, mely alkalommal a budapesti egyetem jubiláris oklevéllel tisztelte meg, 1888-ban pedig kir. tanácsosi czímet nyert.

Munkái: Orvostudori értekezés a rokonszenvről. Pest, 1836. — Beschreibung der Buziaser Minerwässer. Budapest, 1873.

Csajághy Károly.

Csajághy Károly, egyházi jogtudor, pécs-egyházmegyei nyug. esperes-plébános, szül. 1815-ben, Bácsban. 1843-tól a pécsi papnevelőben az alumnusok igazgatója s a theologia tanára volt; 1854-ben Babarczra, 1861-ben Szent-Királyra, 1874-ben Szászvárra ment plébánosnak; 1879-ben nyugalomba vonúlt és Budapestre költözött, hol jelenleg is él. Számos egyházi értekezést írt, de szépirodalmi dolgozatai is jelentek meg.

Csajághy Sándor.

Csajághy Sándor, hittudor, csanádi püspök, szül. 1810 április 6-án, Bácsban. 1833-ban misés pappá szentelték. A pesti növendékpapság magyar egyház-irodalmi iskolájának megteremtésén 1836-ban ő is közreműködött. Egy évet töltött az Augustinum nevelőintézetben; 1836-ban Baján káplán volt és innen a pesti középponti papnevelőbe tanulmányi felügyelőnek nevezték ki, hol 1844-ig működött és egyúttal az egyháztörténetet is előadta. Ugyanez évben nyert hittudori oklevelet. Ezután Kalocsára került vissza az egyháztörténeti tanszékre, 1846-ban érseki titkárrá és cz. kanonokká nevezték ki. 1850-ben valóságos kanonokságra, 1851-ben csanádi püspökségre emelkedett. Adományai közül fölemlítendő, hogy a Tisza szabályozására 60.000 forintot adott. Meghalt 1860 február 7-én, Temesvárt. Irodalmi kísérleteit még pesti papnövendék korában kezdte, és később nagy hivatottsággal folytatta. Számos értekezést és czikket írt bel- és külföldi, napi- és egyházi lapokba.

Munkái: Misés pap az oltárnál. Sombuga után ford. 1838. — Az anyaszentegyház ellensége, megczáfolva a történetekből s legjelesebb protestánsok nézeteiből. Németből ford. 1840-ben. — Glossák nemes Zala-megyének a vegyes házasságok ügyébeni felírására. Európai Rotbeck Károly nézetei szellemében. Egy hazafitól. Pest, 1841. (Névtelenül). Párbeszéd a vegyesházasságokról. (Barátságos felvilágositásúl a Világ f. é. 11. sz. vezérczikkére). 2. kiadás. U. ott, 1842. — Lelki életrend a papnevelő-intézetben. Schlör után, németből. U. ott, 1843. — Párbeszéd az inquisitióról. U. ott, 1843. (Különnyomat a Religióból) — Áhitatosság zsengéi. Keresztény kath. imakönyv az ifjúság számára. Készítette a pesti növendék-papság magyar iskolája, Csajághy Sándor felügyelete alatt. U. ott, 1843. (Kétféle kiadás). — Isten irgalmából és az apost. sz. szék kegyelméből csanádi püspök, székfoglalásánál minden híveinek üdvöt és áldást a mi Urunk Jézus Krisztusban. Temesvár. 1851.

Csáth Géza, író és zenekritikus, szül. 1887-ben, Szabadkán. Első irodalmi munkáit a Szabadkán megjelenő Bácskai Hirlap közölte. 1905-ben zenével kezdett foglalkozni és zenekritikusa lett a Budapesti Naplónak, mely novelláit is közölte. A zeneművészet fejlődéséről hosszabb tanulmányt írt, a mely a Huszadik Században jelent meg. 1908-ban jelent meg : A varázsló kertje cz. novellás könyve. Czikkeit és novelláit a fővárosi napilapokon kívül, a szépirodalmi és kritikai lapok is közlik. 1908-ban megjelent „Puccini" cz zenei tanulmánya. Csáth Géza.

Csernus Gerő, főgimnáziumi tanár, szül. 1853-ban Nemesmiliticsen. Tanult Baján, Kalocsán, hol két évig theologiát is végzett, a budapesti egyetemen és az eperjesi jogakadémián. 1878-ban a görög és latin nyelvből tanári képesitést nyert. 1879-ben Fehértemplomban rendes tanár lett, hol jelenleg is működik. Jogi tanulmányait magánúton végezte és az eperjesi és kecskeméti jogakadémiákon jog- és államtudományi vizsgákkal fejezte be 1884-ben. Irodalmi működését 1882-ben kezdte, eredeti és görögből fordított költeményekkel. Tárczaczikket írt számos vidéki lapba. Költeményeit most rendezi sajtó alá. Csernus Gerő.

Csicsáky Imre, kath. áldozópap, egyházi író és költő, szül. Bács-Almáson, 1860-ban. Pappá szentelték 1883-ban. Káplán volt Futakon, Csekonics Endre gróf gyermekeinek nevelője, később plébános Zsombolyán és pápai t. kamarás. Irodalmi munkássága elismeréséül a Szent István-társulat tudományi és irodalmi osztályának tagjává választotta. Csicsáky Imre.

Önálló művei : Alighieri Dante Divina Commedia művének harmadik része. A paradicsom. (Temesvár, 1887). — Beatrice mint az egyház jelképe Dante Divina Commedia művében, jelesül a Purgatorio XXVIII—XXXI. énekeiben (Budapest. 1887). — Cs. költeményei és kisebb műfordításai (spanyol, olasz, franczia, angol, német költőkből és a szentirásból. (Temesvár, 1888). — Dante politikája. (Budapest, 1888). — Dante bölcselete (Temesvár, 1888). — Dante ortodoxiája (Budapest, 1890.) — Dante geologiája (U. o. 1891). — Dante és Olaszország városai : Róma és Florenz, 1891 és 1893). — Szent Konstanzia életrajza (Budapest, 1891). — XIII. Leó pápa költeményei (Temesvár, 1894). — Der heilige Vendelin. Ein Gedächtnissbüchlein für das christliche Volk. (Zsombolya, 1898). — XIII. Leó pápának Szűz Máriához irt költeményvirágai (Temesvár, 1898). — Imádkozzunk. (Kereszt. kath. imakönyv (Temesvár, 1899). 2. kiad. 1, Zsombolya 899). — Dante tudományossága. Budapest, 1890. — XIII. Leo pápa összes költeményei, 1903. — Ezeken kívül sok czikket, értekezést írt lapokba és folyóiratokba.

Csillag Károly dr., szül. 1862-ben, Kishegyesen. Már tanuló korában munkatársa volt a Szabadkai Hirlapnak, a melynek később szerkesztője lett. Bácsmegyében ő szerkesztette az első napilapot, a Bácskai Hirlapot, a mely még ma is fennáll. Versei közül a Gaál Ferencz által megzenésített „Nemzeti Fohász" millenniumi ünnepélyen pályanyertes lett. Húsz éven át munkatársa volt Bartók Lajos „Bolond Istókjának", a melynek állandó alakját „Verbőczi Aladár különös jogesetei" írta. Ezek a jogesetek külön kis kötetben is megjelentek. Versei közül többet megzenésítettek ; ezek között ismeretes a „Bácsmegyei Csárdás". Színdarabot is írt „A sátán utja" czímmel. (Nagel Ottó kiadása.) Egyfelvonásos darabját a „Vörös május" előadták. Szerkesztette Szabadkán az első képes vidéki folyóiratot „Bácsország" czímmel ; ezenkívül a Zombor és Vidéke, Bácsmegyei Napló cz. lapokat. Számos czikket, útirajzot, humoros történetet írt még. Rövid ideig a miniszterelnökségi sjtóirodában volt, ez idő szerint Zsablyán ügyvéd. Csillag Károly.

Csupor Gyula, főszolgabíró, szül. 1839-ben, Baján. Középiskoláit ugyanott, a jogi tanfolyamot a budapesti egyetemen végezte. 1861-ben Baján városi aljegyző, 1862-ben az ottani főgimnáziumban a magyar irodalom tanára lett, hol egy évig működvén, ügyvédi oklevelet nyert. 1866-ban városi főjegyzőnek választották meg. 1867-ben bácsmegyei második aljegyzőnek választották ; de csakhamar első aljegyző és tiszt. főjegyző, majd törvényszéki ülnök lett. 1872—1884 között Óbecsén ügyvédeskedett ; azután főszolgabíró lett és Németpalánkán működött, majd nyugdijaztatása után Óbecsén ismét az ügyvédi pályára lépett s itt is halt meg. Költeményei, novellái a fővárosi szépirodalmi, de leginkább a bácskai lapokban jelentek meg. A köz- és főleg a társasélet mozgalmaiban, különösen a 60-as és 70-es években, vezetőszerepett vitt ; kitűnő szónok volt, ki költői szinezetű melegséggel előadott beszédeivel elragadta hallgatóit. Csupor Gyula.

Munkái : Megbukott a mama ! Regény (Zombor. 1868). — Hullámok. (Óbecse 1883. Költemények, beszélyek és egy vigjáték). — Tíz év után. Költemények (Németpalánka, 1889).

Czernacki Vazul, szül. Turján 1781-ben. 1802-től 1816-ig beutazta az európai Törökországot, Kisázsiát és Oroszországot, mialatt nyelvismereteit gyarapította. Czernacki Vazul.

Munkája : „Szovokuplenije arabszko-perzijsko-turszkih recsej" („Arab-török és perzsa szavak gyüjteménye , 1500 szó, a szerb nyelv tisztázása végett. (1831 után jelent meg).

Czike János. *Czike János* ref. lelkész, szül. 1813-ban, Baján. 1847-ben rendes lelkész lett Duna Radványon. A szabadságharczban Komárom ostroma alatt tábori lelkész volt. A vár feladása után visszatért egyházába. 1847-től a Prot. Egyh. és Iskolai Lapokba írt (Komáromi egyházmegyei, Z. vagy saját neve alatt) egyházi, és napi és gazdasági lapokba gazdasági, különösen szőlőszeti és borászati czikkeket és a neszmélyvidéki borászti társulat gyűléseiről, melynek jegyzője volt, tudósításokat stb.

Cziráky Gyula. *Cziráky Gyula,* gombosi plebános, kiváló régész, szül. Dunaföldvárott 1867-ben. Bővebb életrajzát szülővármegyéje monografiájában közöljük.

Munkái: A Dunaföldvári Vár Ostroma és Bevétele 1705-ben. — Dunaföldvári Album. — Czimmermann István és Menyhárt László Élete (Szt. István-Társulat) — Bogojova és Gombos multja (külön lenyomat a Bácsbodrogvármegyei Tört. Társ. Évkönyveiből). — Gombos régi emlékei. — Árpádházi b. Margit, életrajz, 1907, Kalocsa. — Sajtó alatt van: Dunaföldvár multja és jelene, melyet szülővárosa ad ki. — Cziráky a vármegyei Történelmi Társulat működő és választmányi tagja.

Danicsics György. *Danicsics György,* szül. Újvidéken, 1825-ben. A jogtudományokat Budapesten kezdte és Bécsben folytatta, a hol megismerkedett a nyelvújító Karadzsicscsal. Ez ismeretség következtében félbehagyta a jogi pályát és a nyelvtudománynak élt. 1856-ban a belgrádi nemzeti könyvtár könyvtárnoka, 1859-ben pedig a szláv nyelvészet, általános irodalomtörténet és széptan tanára lett a belgrádi főiskolán és ott maradt 1864 végéig. 1865-ben a zágrábi délszláv akadémia meghívta titkárának. Danicsics elfogadta e meghívást, Zágrábba költözött és ott maradt 1873-ig. Ez évben ismét a belgrádi főiskola tanára lett, de nemsokára megint Zágrábba tért vissza, hogy közreműködjék a szerb és horvát nyelv nagy szótárának kidolgozásában. Zágrábban halt meg 1882-ben.

Művei: „Rat za szrpszki jezik i pravopisz" („A szerb nyelv és helyesírásért való harcz") czímű értekezésével kezdte meg irodalmi működését. Ez értekezésével vonta magára a tudós világ figyelmét. Egész életén át sokat dolgozott, és pedig nagy sikerrel, a szerb nyelvészet terén. Megirta a szerb nyelvtan összes részeit, számos nyelvtani értekezése örökbecsű. Összeállította a szerb irodalmi régiségek szótárát. Szerb nyelvre remekül fordította az Ó-testamentumot, Majkov orosz író Szerbek történetét s Muravijev orosz író liturgiáról szóló leveleit.

Danninger József. *Danninger József,* tanítóképző tanár, szül. 1839-ben, Csonoplán. Kalocsán 1859-ben az elemi mintafőiskolánál altanító lett; azután rendes tanító és tanítóképző-segéd; rövid idő mulva helyettes képzőtanárnak nevezték ki. 1869-ben a sárospataki állami tanítóképző-intézetnél rendes tanár lett. 1872-ben a pozsonyi tanítóképzőhöz helyezték át. 1890-ben nyugdíjba vonult. A minisztérium 1869-ban Németországba küldötte a külföldi népoktatási intézetek, különösen a weimáriak tanulmányozására. Számos tanügyi czikket írt.

Munkái: A magyar körmondattan. Pozsony 1878. — A magyar nyelv tanítása a népiskolákban. U. ott, 1879. — Nyelv- és mondattanainkban létező fogalomzavarról. U. ott, 1879. — (Ism. Egyet. Philol. Közlöny, 1880). — Német körmondattan. U. ott, 1879. — Nyelvtanirodalmi szánandó állapot. U. ott, 1882. — Az összetett mondat tana, vagyis rövid mondatkötéstan tanítóképzőintézetek és felsőbb osztályok számára. U. ott, 1880. — A magyar nyelvtan eredményei. Népoktatási intézetek számára. U. ott, 1888. — Mit művelnek nyelvtaníróink? U. ott, 1890.

Decsy Géza. *Decsy Géza,* tanítóképző tanár, szül. 1850-ben, Baján 1873-tól 1876-ig tanítóképző-intézeti segédtanár volt Csongrádon; 1876 óta állami tanítóképző-intézeti rendes tanár Aradon. Tanügyi czikkeket, bírálatokat, továbbá költeményeket, humoros dolgozatokat írt. Aradon az Alföld és Arad és Vidékének munkatársa volt.

Demuth Gyula. *Demuth Gyula,* bajai városi népiskolai tanító és az ottani állami kertész-iskolában a közismereti tárgyak előadója, szül. 1865-ben. Több vidéki lapnak munkatársa volt. Főleg sok állatvédelmi czikket és utirajzot írt.

Munkái: Olaszországi útiemlékek. — Képek az osztrák fővárosból. — Egy körút a világszép Erdélyben. — Az én katonáskodásom. — Ő írta a sok ezer példányban közkézen forgó Bécsi Kalauz czímű művet is, mely évekig az egyetlen magyar szövegű vezető volt a császárvárosban.

Derra György. *Derra György,* szül. Újvidéken. 1844-ben. Budapesten jog- és államtudományi tudorrá avatták. Ezután Újvidéken a görög-keleti szerb főgimnáziumban tanári állást foglalt el és itt több mint harmincz éven át működött. 1906-ban nyugalomba vonult. Sokat utazott és utazásait le is írta:

Művei: „Uszpomene iz Italije" („Emlékezetek Olaszországból" két vaskos kötetben, 1892.) — „Putopiszne czrte iz Ruszije" („Úti rajzok Oroszországból", 1897.) — Írt azonkívül tudományos értekezéseket, egyebek között egy nagyobbszabású munkát „Agrarno pitánye u Rimlyáná" („Az agrár kérdés a rómaiaknál") czím alatt. Brancsics tanárral egyetemben szerzette a Magyar-szerb (1889) és Szerb-magyar szótárt (1894). — Francziából fordította Bernardin de Saint Pierre „Pál és Virginia czímű regényét.

Deszpotovics Péter. *Deszpotovics Péter,* szül. Zomborban. 1847-ben. Szülővárosában tanítóskodott, majd Szerbiába ment, hol az alekszináczi tanítóképző igazgatója lett. Nyugalomba

vonulva, Belgrádban politikával foglalkozik és a „Szrpszka Zasztava" (Szerb zászló) czímű politikai lapot szerkeszti.

Művei: Ifjú korában novellákat írt, melyeket a „Danicza" és „Javor" czímű szépirodalmi folyóiratokban közölt. „Zsalosztan Badnyi dán" (A szomorú karácsonyest") és „Mileta" czímű elbeszélései külön könyvekben láttak napvilágot. Egy „Sztanko és Milka" nevü verses époszt is írt, mely 1868-ban jelent meg. Oroszból fordította Puskin „A kaukázusi rab" czímű költői elbeszélését. — Pedagógiai irodalommal is foglalkozott és e téren számos értekezésén kívül, az „Isztorijszka pedagogika" („Történelmi pedagógia") czímű művet írta.

Dimitrijevics Mihály, volt orsz. képviselő, szül. Újvidéken 1846-ban. A jogot elvégezvén, szülővárosában aljegyző lett, később az árvaszék bírája, mely állásában 1882-ig maradt. Ez időtől fogva nem hivataloskodott többé, de mint hírlapiró és országgyűlési képviselő működött a közéletben. Meghalt Újvidéken 1889-ben. Irodalommal sokat foglalkozott. Írt irodalomtörténeti értekezéseket és bírálatokat. Művei eddigelé nem jelentek meg összegyűjtve. Dimitrijevics Mihály.

Dombi Márk dr., bajai cziszterczi tanár, szül. 1869-ben. Életrajzát szülővármegyéjének monografiájában közöljük. Bajára 1896-ban került. Dombi Márk.

Munkái: Kölcsey mint kritikus (Székesfehérvár, 1896.) — Vajda János költészete (Kath. Szemle, 1900.) — II. Rákóczi Ferencz a költészetben (1904). — Reviczky Gyula költészete (Kath. Szemle, 1906.) Ezeken kívül számos czikket írt lapokba és folyóiratokba.

Donáth Gyula, egyetem' tanár, orvosdoktor, szül. 1849-ben Baján. 1871-ben az innsbrucki egyetemre, Maly R. tanár mellé került assisztensként, hol 1873-ban orvosdoktori oklevelet nyert. 1874-ben Schneider tanár meghívására a bécsi egyetem első vegyészeti tanszékénél az assistensi állást foglalta el. 1876-ban Gráczba ment, hogy az időközben oda áthelyezett Maly műegyet. tanár laboratoriumában a vegyészet gyakorlati tanítását vezesse; ugyanott 1877-ben az általános és fizikai vegytan magántanáraként habilitáltatta magát. Az 1677—78-iki orosz-török háborúban mint műtőorvos vett részt; két hónapig a Sipka-szorosnál a kazanliki tábori kórházak főorvosaként működött és 1878 január 7—9-én a Sipkaszorosnál vívott csata után, mint török részről való parlamentair Kazanlik városát a győztes oroszoknak átadta. Azután a drinápolyi kórházakban, valamint a Boszporus magaslatain táborozó csapatoknál működött. A háború befejeztével szülővárosába visszatért, hol orvosi gyakorlatot folytatott. 1883-ban ideggyógyászati tanulmányútra Berlinbe ment, hol egy évet Westphal ideg- és elmegyógyászati klinikáin töltött, de egyszersmind Helmholtz Duboys-Reymond és Virchow laboratoriumaiban is dolgozott. Miután még egy ideig Párisban Charcotnál a Salpetrièren tartózkodott, 1885-ben Budapesten, mint idegorvos, állandóan letelepedett. A szakirodalomban kiterjedt munkásságot fejtett ki és kiváló szakczikkeinek száma megközelíti a 300-at. 1893-ban a budapesti egyetemen az idegbetegségek magántanára, 1908-ban rk. tanára lett. 1901 óta a Szent István-kórház idegosztályának főorvosa. 1890 óta szerkesztője az általa alapított „Klinikai Füzetek"-nek és 1909 óta főszerkesztője az „Epilepsia" nemzetközi folyóiratnak, melynek franczia, angol és német a hivatalos nyelve. Egyszersmind főszerkesztője a „Pester Medizinisch-Chirurgische Presse"-nek. Az epilepsiáról szóló dolgozatait, New-York államának az epilepsiások számára alapított Craig-coloniája, a nemzetközi díjjal tüntette ki. Donáth Gyula.

Dömötör Aladár dr., apatini kir. járásbíró, szül. 1877-ben, Zomborban. Jogtudományi czikkeket írt szaklapokba. Tárczaczikkei a Bácskában és más lapokban jelennek meg. Tudományos felolvasásokat tart az apatini Szabad Lyceumban. Dömötör Aladár.

Dömötör Győző, előbbinek fia, szül. 1880-ban, Zomborban. A zombori kir. törvényszéknél jegyző. Aesthetikai és encyklopedikus czikkeket írt a Zomborban megjelenő lapokban. „A görög nő világa a régi Athénben" (Zombor, 1909) czímű munkája önállóan is megjelent. Dömötör Győző.

Dömötör Pál (*id.*), bajai ügyvéd és Bács-Bodrog, Baranya s Tolna vármegyék táblabírája, szül. 1770-ben, meghalt 1847-ben Baján. Nagy kedkvelője volt az irodalomnak; hősköltemén yeket s útirajzokat írt. Tekintélyes szereplése volt a vármegyei közéletben. Báró Orczy László, a jankováczlak volt földesura, 1804-ben az ő véleménye alapján tett a legfelsőbb helyen lépéseket Jankováсznak mezővárossá emelése iránt s 1808-ban Dömötör Pál tartotta Jankovácz, mint mezőváros első tisztújítását. Ezt az érdekes jog- és kultúrtörténeti okiratot a Bács-Bodrog Vármegyei Tört. Társulat 1908-iki Évkönyvében közölte. Dömötör Pál id.

Munkája: Szünő bánat és fakadó öröm, melyet Radványi gr. Győry Ferencz úr Bács-Bodrog vármegyék főispáni székébe való fényes iktatásának alkalmával érezett Pest, 1825. — Kézirati

munkái: Úti képek a ... magyar világból. Kalmár József rendezte sajtó alá; de nem jelent meg; ebből mutatványul Berzsenyinél tett látogatását a Hölgyfutár hozta 1660 75. sz. továbbá Kétágú korbács, Hellas remjai és Szabadsajtó cz. publiczisztikai munka. — Levelezésben állott Kiss Jánossal, Virág Benedekkel és Kazinczy Ferenczczel; 1823-ban meglátogatta Berzsenyi Dánielt és ez utját leírta az Úti képek czimü munkájában.

Dömötör Pál.

Dömötör Pál, kir. táblai biró, előbbinek fia, szül. 1844-ben, Baján. Két évig Baján ügyvédkedett; azóta a birói pályán működik. 1887 óta vezető járásbirája a zombori kir. járásbiróságnak. Az irodalomban az 1863-ik évben, a „Vasárnapi Ujság"-ban lépett fel egy költeménynyel. A „Fővárosi Lapok"-nak 1865 óta állandó munkatársa volt s 1867-től fogva már a fővárosi szépirodalmi lapok majd mindegyikében jelentek meg lírai költeményei. Fordításai a szerb költészetből — ide értve a világirodalmi jelentőségü népköltemenyeket is — vaskos kötetre rúgnak, melyekből a lapokban sokat kiadott, így Jovanovits Iván, Kosztits Lázár és más szerb költőkből, főleg pedig a szerb népköltemenyekből, mely utóbbiak önálló gyujteménye „A szerb múzsa népénekeiből" czim alatt vár kiadásra. „A dal" czímü tanköltemenye a Kisfaludy-Társaság 1887-iki pályázatán dícséretet nyert és a társaság Évkönyvében (XXI. kötet) megjelent. A Tóth Kálmán szobrának leleplezésére írt s a bajai hölgyek díjával pályakoszorúzott ódáját a szobor leleplezésekor (1894) maga szavalta el. Az országos Jókai-ünnep alkalmából (1894) irt ódájával pedig a Kassai Irodalmi Társaságnál lett pályanyertes.

Munkái: Dömötör Pál költeményei. Zombor, 1876. — Újabb költemenyei. U. ott, 1884. — A perlekedő atyafiak. Bpest, 1885. — Az újoncz-szökevény. U. ott, 1885. — Bácskai nóták. U. ott, 1886. — A váltó, vagy orizkedjél az uzsorásoktól. U. ott, 1886. — A selyembogár (prózában.) U. ott, 1889. — Hazugság a bünök anyja. U. ott, 1889. — A nemzetiségek, vagy horvát, oláh, tót, szerb és nemetség. Legyen velünk áldás és békesség. U. ott, 1890. — A javulás útján, vagy a családi élet boldogsága. U. ott, 1890. — Közlemények. Győr, 1888. — A hegyesi (1848 iki) csata-emlék leleplezésére, Hősök emléke czimü ódát irt. Legutóbbi kötete: Őszi Rózsák, 1895. Zombor. — Irt kritikákat is (Magyar Szemle, Bácska, Zombor és Vidéke.) A hazai anthológiákban, így a Koszoruban, (szerk. Gyory Vilmos), Virágos kertben (szerk. Szász Károly), Költők albumában, (szerk. Radó Antal), A magyar költeszet kincsesházában (szerk. Endrodi Sándor.) költeményeivel ő is képviselve van.

Drakulics Pál.

Drakulics Pál, szül. Zomborban. 1856-ban 1882-ben lépett a közpályára, mikor Bács-Bodrog vármegye árvaszéki ügyészszé választotta meg. 1887-ben leköszönt és ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1892-ben szülővárosa orsz. képviselőnek választotta meg. 1902-ben a szerb egyházi kongresszus tagja volt. Konsztantin Mihály török krónikáját a XV. századból ismertette a „Századokban" (1876.). 1907-ben Budapesten halt meg.

Dreisziger Ferencz.

Dreisziger Ferencz, tanár, szül. 1863-ban. Baján. Sükösdön (Pestm.) működött és 1887-ben Adára ment községi tanítónak. 1900 óta a kalocsai tanítóképző intézet tanára. Irodalmi működését 1882-ben a szépirodalom terén kezdte. 1885 óta paedagogiai czikkeket írt főleg az egri Népiskolai Tanügybe s a nagyszombati Kalauzba. Tagja az Orsz. Közoktatásügyi Tanácsnak; társszerkesztője a Kalocsai Néplapnak.

Munkái: Az iskolai záróvizsgálatokról. Önképzésünk akadályai. Az első osztály teljes vezérkönyve. A népiskolai olvasókönyvről és olvasmánykezelésről. — Lakóhelyi ismeretek. — Útmutató a Szent István Társulat osztatlan iskolai könyveinek földolgozásához. — Olvasókönyv a gazdasági ismétlő iskolás fiúk számára. — Új magyar ÁBC- és olvasókönyv. — Általános és részletes oktatástan. — Bárány Ignácz: Tanitók könyvének átdolgozása. 2 kötet. — Mócsy-Petrovácz Walter második olvasókönyv átdolgozása. — A történettanítás módszere.

Dudás Ödön.

Dudás (*Muhoray*) *Ödön*, született 1852-ben Zentán. Okleveles jegyző volt és több bácskai községben hivataloskodott. Meghalt 1889-ben Zentán. 1878-ban megindította a Bács-Bodrogh czímü évnegyedes helytörténeti folyóiratot, mely másfél éven át egyesítette a bácskai történetírók kis csoportjának egész működését. 1885-ben ismét folytatta vállalatát; de csak rövid ideig tartotta fenn. Ő pendítette meg a Bács-vármegyei monografia s a Bács-vármegyei Történelmi Társulat eszméjét és a társulatnak haláláig választmányi tagja volt. Történelmi apróbb dolgozatokat írt és sajtó alá rendezve hagyta hátra: Guyon Richard honvédtábornok vezénylete alatt működött magyar déli hadtest naplója 1899-től, valamint az 1848 49. szabadságharczban szerepelt honvédtisztek életrajzi gyüjteményét.

Dudás Gyula.

Dudás (Muhoray) Gyula, tanfelügyelő, szül. 1861-ben, Zentán. Több évig volt a zentai gimnázium és zombori középkereskedelmi iskola tanára és a bács-bodrogmegyei történelmi társulat titkára. Számos történeti s vegyes czikket írt a Századokba és más szaklapokba.

Munkái: A zentai csata. Előszóval bevezette Szilágyi Sándor. Zenta, 1885. — Bács-Bodrog vármegye régészeti emlékei. U. ott, 1886. — A zentai ütközet és Szeged visszavétele 1686-ban. U.

ott, 1886. — A szabad hajdúk története. Szeged, 1887. — Szerémi György emlékirata. Bpest, 1886. — A Szeged-alsóvárosi templom művészeti szempontból. Szeged, 1887. — Kritikai jegyzetek Szeged történetéhez. Zombor, 1890. — Bácskai nemes családok. Zombor 1893. — A szerbek története. Zombor 1894. — Az oktatásügy multja és jelene. Zombor 1901. — Az oktatás története Bácsmegyében. Zombor 1903. — József császár tanügyi utasításai. Pécs, 1903. Az oktatásügy története Zemplén vármegyében. S.-A.-Ujhely, 1906. — Kéziratban Zenta város monografiája, melynek megírásával 1889-ben a város közönsége bízta meg. — Bács-Bodrog vármegye megbízásából szerkesztette többek közreműködésével a vármegye kétkötetes monografiáját 1896-ban.

Eimann János, községi jegyző Újszivácon, hova Duchrothról (Chur-Pfalz) vándorolt be. 1793 nov. 1-től 1797-ig ideiglenesen, azontúl föleskűdt és valóságos jegyzőként viselte hivatalát. Eiman János.

Munkája: Der deutsche Kolonist oder die deutsche Ansiedlung unter Kaiser Joseph dem Zweiten in den Jahren 1783 bis 1787 absonderlich im Königreich Ungarn in dem Bacser Comitat. Bpest, 1822.

Eisenhut Ferencz, festőművész, szül. Palánkán, 1857-ben. Atyja, E. György korcsmáros, a kereskedői pályára szánta, de az ifjút minden vágya a művészetek felé vonzotta. A későbbi jeles művészre vallanak már azok a rajzai, a melyeket kereskedő-gyakornoki éveiben papirra vetett. Pénz nélkül, senkinek a segélyére nem számítva, ment ki Münchenbe, hogy művészeti tanulmányainak alapját megvesse. Életének ez a kora tele van szenvedéssel, nélkülözéssel. A fiatal festőnövendék azonban nem csüggedett és kitartásának nemsokára eredményét is látta. Apró képei iránt érdeklődni kezdtek a műkereskedők és mestereinek a figyelme is ráterelődött szokatlanul erős tehetségére. Tanulmányainak végeztével régi vágyát is elérte: a napsugaras Keletre utazhatott, a hol művészlelke a festő számára csodás kincsestárat talált. Színhatásokban megkapóan gazdag és érdekes, bizarr képeket hozott haza erről az útjáról. Ezekkel a képeivel azután egy csapásra megalapította hírnevét. A műárusok keresték vásznait, a melyeknek a kelendősége azután arra bírták a művészt, hogy újra és újra felkeresse afrikai és ázsiai tájait. A Képzőművészeti Társulat kiállításain hamarosan a legkeresettebb festők egyike lett. Gül Baba halála czímű színpompás képével az állami aranyérmet nyerte el, művét a király vásárolta meg, míg az Álom czímű keleti képet a Magy. Nemzeti Múzeum számára vásárolták meg. Ez kezdete volt későbbi komolyabb sikereinek itthon a hazában. Számos kitüntetés jutalmazta a jeles művészt, a kit a külföld is megbecsült. Különösen pártfogolta őt Luitpold bajor királyi régensherczeg, a ki számtalanszor felkereste a műtermét és hívta meg a művészt az udvarába. Képei a budai királyi várlakban, a müncheni Pinakothekben, a német, franczia, spanyol és amerikai állami és magánképtárakban sok helyen megtalálhatók. A berlini 1893. évi kiállításon szintén aranyéremmel ismerték el a jelességét. Szülővármegyéje is hálás volt kitűnő fiához: az ezredév emlékére megfesttette vele a zentai csatát, mely hatalmas arányú képe a vármegyeház dísztermét ékesíti. A jeles művész iránt való kegyeletből, monografiánk e kötetében műlapon mutatjuk be ezt az alkotását. Eisenhut Ferencz művészpályája, sajnos, hamar szakadt ketté: élete delén, 1903-ban, meghalt Münchenben, a mint éppen egy nagy munkáját fejezte be, mely ma az özvegye birtokában van, Palánkán. Eisenhut Ferencz.

Érdújhelyi Menyhért, volt zentai plebános, szül. 1860-ban, Zentán. 1882-ben kalocsamegyei miséspappá szentelték föl és több bácsmegyei községben segédlelkészként működött. 1887-től segédlelkész és hitoktató Újvidéken, egyúttal a szerb-horvát nyelvet is előadta az ipariskolában. Később zentai plebános lett, de legutóbb kivándorolt Amerikába. Írt számos történeti értekezést a Bács-Bodrogmegyei Történelmi Társulat Évkönyvébe és a tudományos szakfolyóiratokba. Érdújhelyi Menyhért.

Nagyobb czikkei: A szerémi magyarok. Kalugyerek reformja. — A magyarországi szerb papság. — Szerkesztette a Kath. Hitoktatás cz. hitelemzési folyóiratot. Önálló munkái: „Újvidék. Története", (melyet a város megbízásából írt.) Újvidék, 1894. — Péter és Bánk bán összeesküvése. Újvidék, 1893. — Ő írta e munka számára az Újvidéket tárgyaló fejezet nagy részét.

Erődi Dániel József, gimnáziumi tanár, lapszerkesztő, szül. 1844-ben, Baján. 1868-ban misés pappá szentelték. 1868—69-ben Pannonhalmán hitszónok volt, 1869—72-ben tanár volt Sopronban, 1872—76-ig Esztergomban, 1876—79-ben ismét Sopronban. Ez évben a rendből kilépett. Július 8-án a nagykikindai gimnáziumhoz választották meg tanárnak, hol 1893 febnuár 7-én bekövetkezett haláláig működött. 1863 óta jelentek meg dolgozatai a szépirodalmi és egyházi lapokban. Költeményein, emlék- és üdvözlőbeszédein, egyházi értekezésein kívül, számos munkát írt. Erődi D. József.

Munkái: Költemények. Győr, 1869. — A nemzeti verselés szabályai. U. ott, 1870. — Költészettan középtanodai és magánhasználatra. U. ott, 1874 (2. átdolg. kiadás. Bpest, 1878). — Tarts dalok. Esztergom, 1875. — Idegen dalok. Ford. U. ott, 1875. — Buda halálának széptani tanulmánya. U. ott, 1876. — Emlékbeszéd Deák Ferencz fölött. Tartotta az esztergomi főgimnázium gyászünnepélyén 1876 febr. 15. Győr, 1876. (2. kiadás. Bpest, 1888.) — A „Soproni és művészeti kör" alapszabályai. U. ott, 1877. (A kör szervezetében alapitóként vett részt és első titkára volt.) — Erődi Dániel ujabb költeményei. U. ott, 1878. — Petőfi költészetének nemzeti idomairól. U. ott, 1879. — Latin nyelvtani verses szabályok. Temesvár, 1880. 2. kiad. Nagy-Kikinda, 1885). — Erődi Dániel ujabb költeményei. Második gyüjtemény. Sopron, 1881. — A közoktatás napi kérdéséhez. Nagy-Kikinda, 1885. — Király- és hondalok. U. ott, 1887. — Nova et vetera. Költemények. Bpest, 1888. — Aesthetikai tanúlmány. A költői syllogismusról. U. ott, 1888. — Erődi Dániel költeményeiből. Új gyüjtemény). Bpest, 1890. — Pacsirtadaltól a szatiráig. U. ott. 1892. — Szerkesztette a Kikindai Közlönyt 1882 januar 1-től Koós Istvánnal, november 19-től haláláig egyedül; e lapnak alapitója s kiadótulajdonosa is volt.

Evetovich János. *Evetovich János*, bácsi plébános, szül. 1860-ban Bácsalmáson. 1885 június 26-án misés pappá szentelték fel, azután káplán volt Bátyon, Bököd ön, Katymáron, Bajmokon. Jelenleg bácsi plébános és a Bács-Bodrogmegyei Irodalmi Társaság választmányi tagja.

Munkái: Bács vármegye multja, a bunyevácok és sokaczok történetéből. — Képek Baja város multjából. — Több egyháztörténeti értekezést irt a Kath. Szemlébe. Költeményeket forditott külföldi költők műveiből: francziából: Chateaubriand, Falconnet, Reboul, Loprad; németből: Weber, Hensel Luiza, Uhland, Schiller, Görres; olaszból: Petrarka, Dante, Monzoni, Mili; angolból: Moore Tamás, Wordsworth. Hemans Felicia; spanyolból: Lopez y Vega és Carpio. — A szokás legyőzi a természetet cz. olaszból forditott regénye jelent meg. — Ő irta e munka számára a sokaczok néprajzát.

Falusy István. *Falusy István*, főgimnáziumi tanár, szül. 1842-ben Baján. 1872 óta tanár a lőcsei kath. főgimnáziumban, hol a mennyiségtant és a természettant adja elő. Programmértekezése: A mathematikai és csillagászat az araboknál a VIII. században. Egyéb czikkei a tanügyi szaklapokban jelentek meg.

Famler Gusztáv. *Famler Gusztáv Adolf*, torzsai evang. lelkész, szül. Modorban, Pozsonymegye, 1851-ben. Az evang. theológiát hallgatta Sopronban, a jenai, halle-wittenbergi és berlini egyetemen. Torzsán 1881-ben választották meg evang. lelkésznek.

Irodalmi téren nagy tevékenységet fejt ki. A Budapesten megjelenő és az evang. népnek szánt „Grüss Gott" czimű képes hetilapot öt éven át szerkesztette. Történelmi műveiből és vallás-erkölcsi tartalmú hosszabb elbeszélései közül megemlitendők: Thurmweihe zu Cservenka (1879). — Torzsa und seine Ansiedlung (1884). — Der Riedbauer (1881). — Christian Traugott, oder die Lebensschicksale eines evang. Predigers in Ungarn (1892). — Hochmut kommt vor dem Fall (1895). — Gott verlässt die Seinen nicht (1895). E három utolsó művet a Luther-társaság adta ki. — Erzählungen für das Volk, II. kötet. (1899). — „Luthers Kathechismus, mit Anmerkungen versehen" (1901). — A Bécsben megjelenő „Deutsch-Oesterreichische Literaturgeschichte" munkatársa. A „Missiói Lapok" „Evang. Családi Lapok", „Evangelikus Őrálló" munkatársa és levelezője stb. — E monografia számára néprajzi tanúlmányt irt.

Farbás József. *Farbás József*, szül. 1866-ban, Kulán. 1885 óta tanító Óbecsén. A helyi és megyebeli lapokba irt czikkeket, majd az Óbecse és Vidéke hetilap szerkesztője lett.

Önálló munkái: Huszonöt éves története az óbecsei lövész-egyletnek. (1903.) — Csupor Gyula élete. — Daloskönyv a népiskolák részére. — A tanitói nyugdíjtörvény reviziója.

Farkas László. *Farkas László* dr., a Rókus-kórház főorvosa Budapesten, szül. 1846-ban Jánoshalmán. 1870-ben nyert orvosdoktori oklevelet a budapesti egyetemen. Orvosi czikkeket irt az Orvosi Hetilapba és a Vasárnapi Ujságba. Golyó történetéből. A „Vörös kereszt", 1892. Védekezés a kolera ellen. A hadegészségügy reformja. Budapest, 1887.

Fekete József. *Fekete József*, középiskolai tanár, szül. 1833-ban, Baján. 1861-ben a pesti m. kir. főgimnázium tanára lett, október 18-án ugyanott helyettes és 1866-ban rendes tanárnak nevezték ki. 1879-ben nyugalomba vonult és jelenleg nevelő intézet tulajdonosa Budapesten. Szerkesztette az Ifjúság Lapját 1867-től 1870 február 20-ig s a Tanúló Ifjúság Lapját 1870.

Felekiné-Munkácsi Flóra. *Felekiné-Munkácsi Flóra*, szinésznő, szül. Baján, 1836-ban. Atyja (Gaidler) Munkácsi név alatt vidéki szinész és anyja, szül. Mészáros Anna, szinésznő volt. Már gyermekkorában rokonszenvet és képességet mutatott a színi pálya iránt s 14 éves korában Aradon és Nagyváradon a szende szerepeket nagy hatással adta. Kiképeztetése czéljából Bécsbe ment egy nevelőintézetbe, hol az intézet által rendezett német előadásokban részt vett és általános elismerést aratott. Bécs tekintélyes egyénei óhajtották őt a német szinészet részére megnyerni, ő azonban Magyarországba jött s 1855-ben fellépett a pesti Nemzeti Színházban. Meglepő tehetsége, ügyes játéka csakhamar a közönség kedvenczévé tették. Eleinte nagy nehézségekkel küzdött, elsőrangú szerepeket nem tudott kapni,

de el nem csüggedett ; végre a Czigány színműben Rózsi szerepét adta s ez megalapította hírnevét. 1858-ban Feleki Miklós neje lett. Külföldi esevegések czímű tárczája jelent meg a Fővárosi Lapokban. Töredékeket közölt naplójából : Az én első föllépteın a Nemzeti Színházban. Úttörő művésznő volt és elsőrendű alakító, a ki egész iskolát teremtett művészetével és a közönségnek állandóan kedvencze volt. Számos kiváló szerepet kreált, melyekben eddig senki sem múlta felül. Meghalt 1907-ben.

Ferenczy József dr., műegyetemi tanár, a Petőfi-társaság tagja, az országos közoktatási tanács volt titkára, szül. 1855-ben április 29-én, Baján. 1878-ban a fehértemplomi állami gimnáziumhoz nevezték ki tanárnak, hol 1883 márczius 30-ig tanított, midőn az országos közoktatásügyi tanács jegyzője lett. Irodalomtörténeti czikkeinek, szépirodalmi dolgozatainak, eredeti s fordított közleményeinek és bírálatainak a száma oly nagy, hogy azokat itt felsorolni nehéz. Mind e czikkek, értekezések és tanulmányok fővárosi és vidéki lapokban és szakfolyóiratokban jelentek meg. Ferenczy József.

Fontosabb munkái : Tompa Mihály. Kassa, 1877. — A lélektani tanúlmány föltétlenűl szükséges a művészetekkel foglalkozóknak. Bölcsészeti értekezés. Birnberg után ford. Kassa, 1877. — Obernyik Károly szépirodalmi összes munkái. Sajtó alá rendezte s életrajzzal kiegészítette. Bpest. 1878—79. Négy kötet. — Garay János életrajza. 40 arany jutalmat nyert pályamű. U. ott, 1883. — Czakó Zsigmond összes művei. Sajtó alá rendezte és életrajzzal bevezette. Bpest, 1883—84. Két kötet. — Katona József, Pozsony, 1884. — Báró Eötvös József. U. ott, 1885. — Kossuth Lajos. Pozsony, 1885. — Trefort Ágoston. Pozsony, 1886. — Mit prédikált egy falusi pap a felebaráti szeretetről. Bpest, — Hogyan gazdagodott meg Khon Ábrahám szemétből. U. ott, — Mi van megírva a a csillagokban. Tanúlságos história. U. ott, — Erdős Péter története. U. ott. — Magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1864-ig. A Magyar Tud. Akadémiától az Athenaeum-dijjal jutalmazott pályamű. Bpest, 1887. — Gróf Desewffy Aurél összes művei. Sajtó alá rendezte, életrajzzal és jegyzetekkel kísérte. U. ott, 1887. — Magyar mesekönyv jó gyermekek számára. U. ott, 1887. — — A főváros elemi népiskoáliról. U. ott, 1888. — Gróf Dessewffy József munkái. III. kötet. Levelek 1812—45. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel kísérte. U. ott, 1888. — Szerkesztette 1888-ban a győri Egyetemes Könyvtárt, A Költők Lugasa cz. kiadványt. — Szavaló könyv. Bpest, 1887. — Versszavaló. U. ott, 1888. — Szerkesztette a nép számára 1885-tól „Históriák és Nóták“ és 1887-től a „Magyar Mesemondó“ cz. gyüjteményeket. Bpesten. 1888. Pulszky Ferencz életrajza. Pozsony, 1893. — Az Orsz. Közoktatási Tanács. Bpest, 1896. — Bosznia felé. Győr, 1895. — Aesthetikai és műtörténeti czikkek. Bpest. 1898. — Irodalmi dolgozatok. Bpest, 1899. — A szépművészetek Spanyolországban és Murillo. Kolozsvár, 1900. — Felolvasások az irodalom és szépművészetek köréből. Bpest, 1909.

Fialla Lajos dr. orvos, szül. 1829-ben, Szabadkán. Midőn a szabadságharcz kitört, ő is beállott az 5-ik önkéntes zászlóaljba; résztvett a hegyesi, szeghegyi, kisbéri, kamenieziai, szőregi csatákban és Soborsinnál az oroszok kezébe s tőlük az osztrákokéba : Aradra került. Az orvosi tanfolyamot 1849—1855-ig Bécsben végezte ; 1857-ben Bukarestbe költözött és gyakorló orvos lett. 1859-ben az ottani Kolcza-kórházban elsőrendű orvosi állomást nyert. 1860-ban az oláhországi orvosi nevelőintézet boncztanárává nevezték ki. Bukarestben a legmagasabb köröknek kedvelt orvosa s az ottani szegény magyaroknak valóságos gyámolítója volt ; ingyen gyógyította s gyógyszerrel is ingyen látta el őket. Orvosi apróságokat írt a Bukaresti M. Képes Naptárba 1890-re. Munkája : Az orosz-török-oláh háborúból. Visszaemlékezés. Kolozsvár, 1893. Fialla Lajos.

Flesch Ármin dr., mohácsi főrabbi, szül. 1865-ben Bácsalmáson. 1887-ben bölcsészeti doktorrá avatták és 1888-ban rabbi-oklevelet nyert. Flesch Ármin.

Munkái : Maria ben Simon ben Anatoli mint exegeta. Adalék a biblia allegorikus magyarázatának történetéhez. Bölcsészettudori értekezés. Bpest, 1887. — Életlıivatásom. Székfoglaló beszéd, 1889. Pécs. Jákob Abbamari mint exegeta. 1887. — Gondolatok a talmudban. 1899. (Zenta.) A rabbi és hitközsége. 1907. — A mohácsi chevra-kadischa története 1900. — A zsidó (Mohács). — Ezeken kívül számos czikket, szónoki munkát írt és felolvasást tartott.

Flóris Benő, ref. néptanító, szül. 1825-ben, Pacséron. Báró Eötvös József közoktatásügyi miniszter Berlinbe akarta kiküldeni a porosz nevelési rendszer tanulmányozása végett, de Flórisnak elébb a német nyelv elsajátítását ajánlotta, mire ő a Szepességbe rándult ; de ide is elhatott a szabadságharcz szelleme és Flórist magával sodorta. A szabadságharcz után 1850-ben Ráczkevén állapodott meg mint tanító ; három év mulva Tatán nyert alkalmazást, hol azóta működik. Iskoláját az egyházmegye két ízben jutalmazta. Több értekezése jelent meg a tanügyi lapokban és három kisebb munkája. Flóris Benő.

Forgács Endre (álnéven *Kajabusz*), szül. 1849-ben. A ref. teologiai tanfolyamot Sárospatakon végezte, hol egy évig a progimnázium tanára volt. 1884-ben Czeglédre került, onnan Sárbogárdra ment, hol pappá választották. Kajabusz álnéven számos humoros czikke jelent meg a Bácskában. Forgács Endre.

Frankl István. *Frankl István id.*, szül. 1835-ben. 1857-ben a szabadkai gimnáziumhoz neveztek ki tanárrá, majd az intézet igazgatója lett. 1870-ben már bácsmegyei kir. tanfelügyelő, 1874-ben pedig az újvidéki kir. kath. magyar főgimnázium igazgatója 1890-ig. Írói munkásságát paedagogiai és tanügyi, majd történeti tartalmú dolgozatok jelzik. Számos czikke a nőtanítói intézménynyel foglalkozik. 1875-ben „Újvidék" czím alatt Újvidéken az *első magyar* politikai és társadalmi hetilapot alapította, melyet négy és félévig szerkesztett. Szerkesztése alatt a lap minden számában jelentek meg tőle politikai, társadalmi és közművelődési czikkek, melyek mind hozzájárultak ahhoz, hogy ezidőtől kezdve Újvidéken a magyarságot is tényezőnek s fokonként irányadó tényezőnek tekintették. Nem kis érdeme e lapnak a „Bácsmegyei Történelmi és Régészeti Társulat" megalakulása. Az „Újvidék" vetette fel egy ilyen társulat eszméjét. 1885-ben a király a tan- és közügyek terén kifejtett hasznos működése elismeréseül a Ferencz József-rend lovagkeresztjével tüntette ki. A mult század kilenczvenes éveiben megírta Bács-Bodrog vármegye egyetemes tanügyi történetét, mely a megye milléniumi Monografiájában jelent meg. Ugyanott jelent meg tőle Bács-Bodrogmegye ethnografiája képekkel illusztrálva. Ugyancsak tőle jelent meg 1899-ben „Szabadka szab. kir. város ismertetése", melyet a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Szabadkán tartott XXX. vándorgyűlése alkalmával, a városi törvényhatóság megbízásából írt és szerkesztett. „A kaponyai ütközet, 1849 márczius 5." czím alatt írta meg önálló füzetben a kaponyai győzelmes csata történetét a bácskai szerb lázadás hátterében. Az emlékírat az ütközet félszázados emlékezetére Szabadkán a Nemzeti Casinó előtt és a határában levő kaponyai térségen emelt két emlékoszlop felavatási ünnepélyére, 1899-ben jelent meg.

Fridrik Tamás. *Fridrik Tamás*, népiskolai tanító s ipariskolai igazgató, szül. 1829-ben, Bácskertesen. Az 1848—49-iki szabadságharczban ő is részt vett és Damjanics táborában szolgált; ott volt mint tiszt Budavár ostrománál és a várfalról leesvén, sokáig betegen feküdt. 1852-ben végezte Szegeden a tanítóképző-intézetet; ösztöndijban részesült. Adán választották meg tanítónak 1853-ban és ott működik jelenleg is. 1867 óta a bács-tiszavidéki r. kath. tanítóegyletnek alelnöke; tíz évig volt járási faiskolafelügyelő s selyemtenyészeti felvigyázó. A felnőttek esti oktatása, a tanyai iskolák keletkezése, olvasókör, népiskolák felállítása, ipariskolák megkezdése, vezetése s újból való szervezése, faiskola létesítése és a selyemtenyésztés körül kifejtett tevékenysége a magyar kormány részéről a hatvanas és hetvenes években több ízben elismerésben és jutalomban részesültek. Nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki és számos közhasznú értekezést írt.

Munkái: Bács-Bodrog vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszerű leírása. Szeged, 1878. Térképpel. — Bács-Bodrog vármegye rövid leírása. Földrajzi alapfogalmakkal és családok számára. U. ott, 1880. Térképpel. 2. kiadás. Zenta, 1881. — Többi kiadásai: Nagykárolyban, Óbecsén és hét kiadás Zentán, 1892. (29 ezer példány kelt el.) — Bács-Bodrogmegye színes térképe. Szeged, 1885.

Fuchs Ignácz. *Fuchs Ignácz*, könyvnyomdatulajdonos és hírlapíró. Újvidéken nyomdát alapított és 1857-ben Neusatzer Kreisblatt czímmel, az első német lapot indította meg ott, mely később Neusatzer Lokalblatt und Bácskaer Bote cz. alatt, majd Bácskaer Bote czímet vett fel és jelenleg Bács-Bodroger Presse czím alatt politikai hetilapként jelenik meg. E lapokat haláláig szerkesztette is. Azon kevesek közé tartozott, a kik az Újvidékre nézve szomorú Miletics-korszakban a törvényhatósági életben nemcsak kitartással küzdöttek, hanem a kisebbségben levő német ajkú, de magyarúl érző polgárság élén előkészítették a talajt, melyen ma már, mint biztos alapon, sikeresen működhetik a törvényhatóság. Meghalt 1877. Újvidéken.

Futtaky Gyula. *Futtaky Gyula*, hírlapíró, szül. 1850-ben Újfutakon. Bende Imre, akkor újfutaki plébános, később nyitrai püspök pártfogása mellett tanult. 1870 elején lépett be Rákosi Jenő Reformjához korrektorként; itt mint országgyűlési tudósító is működött; azután átment a Pesti Naplóhoz. 1873 január 1-én belépett a Pester Correspondenz szerkesztőségébe, a melyet azonban csakhamar elhagyott. Miután szerbül és horvátul tudott, lement Karlóczára s az akkor ott működő szerb kongresszus tanácskozásairól az összes lapoknak ő küldötte a híreket, sőt a Miletics és társainak titkos konspirácziójáról is ő értesítette a sajtót. Azután Zágrábba utazott és az ottani mozgalmas tartománygyűlés tárgyalásairól és a titokban folytatott összeesküvésekről küldött sokszorosított tudósításokat. 1874 elején a P. Napló és a P. Lloyd állandó tudósítójaként, az akkor készülődő fúzió szükségét hangsúlyozta a P. Naplóban: a fuzionális tárgyalásokról nap-nap után írt. 1875

deczember 18-án megindította a Budapester Correspondenc czímű kőnyomatost, mely a bel- és külföldi sajtónak állandóan politikai híreket szolgáltatott magyar és német kiadásban ; azonkívül a reportagenak addig nálunk ismeretlen mérvű s tartalmú termékeivel látta el lapját ; az orosz-török háborúról, a berlini kongresszusról, a boszniai okkupáczióról, a magyar delegáczió összes tárgyalásairól, különösen annak zárt bizottságairól, a magyar és osztrák kormány között évről-évre folyt tárgyalásairól, hadseregünk évi hadgyakorlatairól szóló tudósításai a világ majdnem összes lapjaiban megjelentek. A hetvenes években számos czikke jelent meg neve alatt és kezdőbetűkkel, különösen a berlini lapokban, a szászok állítólagos sérelmei ellen, a valuta-szabályozás kérdéséről stb. ; ez utóbbi tárgyról a Pesti Hirlapba hosszú tanúlmányt írt, mely a törvényhozás elé terjesztett javaslatokra is hatott.

Füredi Ferencz Albin, fővárosi hivatalnok, szül. 1848-ban, Baján. 1866-ban a Szt.-Benedek rendbe lépett ; 1872 július 29-én miséspappá szentelték föl ; azután Pápán gimnáziumi tanár volt 1877-ig, midőn a rendet elhagyta, Budapestre költözvén, a Nemzeti Politika cz. lap belmunkatársa lett. Jelenleg fővárosi tisztviselő. Füredi Ferencz Albin.

Munkája : A spanyol inquisitió vázlatos története. 1876. — Szerkesztette a Pápai Lapokat 1876 okt. 7-től 1877 szept. 9-ig.

Galambos Margit, szül. 1885-ben, Óbecsén. A bácsmegyei és fővárosi lapokban számos költeménye jelent meg. Galambos Margit.

Gavrilovics Bogdán, szül. Újvidéken, 1862-ben. Budapesten 1887-ben bölcsészettudori oklevelet nyert. Belgrádban egyetemi tanárrá választották s ott működik ma is. Gavrilovics Bogdán.

Munkái : „Az egyértékű analytikus függvények előállításáról.“ Tudori értekezés. Bpest, 1886. — „Analiticsna geometrija, tacske, prave, kruga i konicsnih preszeka“ („A pont, az egyenes vonal, a kör és a kúpátmetszetek analytikus mértana“, Belgrád 1896.) — „Teorija determinata“ („A determináták elmélete“, Belgrád, 1899.)

Geréb József dr., bölcselettudor és főgimnáziumi tanár, szül. 1861-ben, Szabadkán. 1888-ban rendes tanár lett s azóta Losonczon működik. Több programértekezése jelent meg. Geréb József.

Munkái : Herodotos vallási és ethikai elvei. Bpest, 1883. — Aristoteles Poëtikája, bevezetéssel és jegyzetekkel. U. ott, 1891. — Görög vallás és művészet. Segédkönyv az irodalom és művelődéstörténeti tanitáshoz. U. ott, 1891. — Herodotos történeti könyvei. U. ott, 1892—1893 ; 3 kötet. (Görög-latin remekirók, bevezetéssel és jegyzetekkel, görög és magyar szöveggel. A Magy. Tudom. Akadémia class. philol. bizottsága által kiadva). — Az Olympos görög-római mythologiája. U. ott, 1893.

Girk György dr., pécsi püspök, szül. 1793 április 22-én, Baján. 1819-ben a történelem és egyházi jog rendes tanára lett. 1827-ben kanonokká, 1829-ben tiszai főesperessé nevezték ki. Az egyházi hivatalokban fokonként emelkedve, 1838 február 15-én adrasi fölszentelt püspök és 1839-ben érsekhelyettes lett ; végre 1852 szeptember 4-én pécsi püspökké nevezték ki. Itt gyermek-szemináriumot alapított és megyei zsinatot tartott. A Szent Vinczéről nevezett szürkenénéket meghonosította stb. Érdemei elismeréseül a pápa főpapjává, a király 1863-ban valóságos belső titkos tanácsossá s a vaskorona-rend I. oszt. lovagjává, IX. Pius pápa pedig püspöktrónállóvá és római gróffá nevezte ki. Betegeskedése miatt utolsó éveiben a budai ferenczrendiek kolostorában tartózkodott, hol 1868 november 24-én meghalt. Egyházi szent beszédei és levelei nyomtatásban is megjelentek. Girk György.

Gozsdu Elek dr., szépirodalmi író, szül. 1849-ben. Életrajzi adatait szülővármegyéjében ismertetjük. A zombori kir. törvényszék elnöke volt 1897-től 1906. évig. Zomborban tartózkodása alatt írt több elbeszélést és itt írta „A félisten“ czímű drámáját, mely a Nemzeti Szinházban 1908-ban került színre. A Szabad Lyczeumot Zomborban ő honosította meg, melynek elnöke volt. Az irodalomban rajzaival, elbeszéléseivel tünt fel 1878 óta. Irt két regényt : „Az aranyhajú asszony“ (Budapest, 1880), „Köd“ (1882). „Tantalus“ czím alatt kilencz elbeszélést adott ki. Elbeszélő irodalmunk legjava termékei közé tartoznak. 1906 óta a temesvári kir. itélőtábla mellett kir. főügyész. Gozsdu Elek.

Göndör Ferencz, kir. s.-tanfelügyelő, szül. Óbecsén, 1870-ben. Több tanügyi szakkönyvet írt. Legutóbb megjelent munkái közül feltűnést keltett az „Iskolán kívüli népoktatás“ czímű munkája. Megjelent Budapesten. Több ezer példányban közkézen forog az 1907. évi XXVII. t.-cz.-hez a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól írt magyarázata, a mely a törvény életbeléptetésekor a hivatalos Göndör Ferencz.

Utasitás kiadása előtt már könyvpiaczon volt. Elnöke volt a „Bácsmegyei Tanítószövetség“-nek és felelős szerkesztője a „Tanítószövetség“ czímű tanügyi lapnak. Több vidéki lapot szerkesztett és szakczikkeivel sűrűn találkozunk a napilapok hasábjain is. Számos ifjúsági egyletet és szövetkezetet szervezett. Gazdasági előadóként éveken át bejárta Bácsmegye községeit és népies előadásokat tartott. A közoktatásügyi miniszter közhasznú tevékenységeért elismerő leíratot intézett hozzá. Összegyüjtötte kéziratban és részben nyomtatásban kiadta a bácsmegyei tiszamenti községek 1848—49-iki történetét. Munkálat alatt áll a „Tanítók kalauza“ czímű szakműve.

Grcsics János.

Grcsics János, szül. 1855-ben. 1877-től 1901-ig az újvidéki szerb főgimnázium tanára volt. Jelenleg nyugalomban él Ujvidéken.

Munkái: „Kratka isztorija rimszke knyizsevnoszti“ („A római irodalom rövid története“. Újvidék 1882 és 1897-ben). — „Kratka isztorija sztare grcsko knyizsevnoszti“ („Az ó görög irodalom rövid története“ Újvidék 1883. és 1898.) — A magyar nyelv szótára: I. Magyar-szerb zsebszótár (Ujvidék 1902). II. Szerb-magyar zsebszótár (Ujvidék 1904.) — „Isztoriju szrpszke knyizsevnoszti“ (Szerb irodalomtörténet, Ujvidék 1903. és 1906.) — „Stivo usz isztorija szrpszko knyizsemoszti“ (Olvasmányok a szerb irodalmi történethez: I. és II. (Újvidék 1906.) — „Odmetnik“ (Az elpártolt“, Karlócza 1903.) — „Nemacska gramatika“ (Német nyelvtan. Újvidék 1906.) Magyarból fordította Csiky Gergely színműveit („Sötét pont“, „A jó Fülöp“, „A vasember“, „Két szerelem“) és Herczeg Ferencz „Gyurkovics fiuk“, cz. regényét és több, kisebb elbeszélését; németből fordította Grillpalzer „Sappho“, „A toledoi zsidónő“ és „Medea“ cz. színműveit, Hammerling „Aszpázia“ cz. regényét, Wilbrandt „Arria és Meszalina“ és „Fabriczius úr leánya“ cz. színműveit, Heyse Pál számos novelláját. Ő írta e fejezet számára a szerb írókra és irodalomra vonatkozó részeket.

Gubitza Kálmán.

Gubitza Kálmán, szül. Bezdánban, 1870-ben. 1889-ben tanítói oklevelet nyert. Jelenleg a monostorszegi állami elemi iskola igazgatója és a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat múzeum-őre. Mint archeologus, a vármegye őskori történetének felderítése körül folytatott munkásságával jelentős eredményeket ért el. Kutatásainak ismertetése révén nevét az archeologiai szakirodalom munkásai között találjuk. Tanulmányai a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat „Évkönyve“-iben és a M. Tud. Akadémia Archeologiai Bizottságának a kiadványában, az „Archeologiai Értesítő“-ben jelentek meg. Monografiánk részére is ő írta a vármegye őskorát tárgyaló fejezetet. Ezen felül több paedagogiai szaklapnak és a helyi lapoknak is állandó munkatársa.

Gyorgyevics János.

Gyorgyevics János, volt szerb miniszter, szül. Zentán, 1826-ban. Budapesten orvosnövendék volt. Az 1848-iki és 1849-iki események következtében félbeszakította tanulmányait, melyeket tovább nem is folytatott, hanem három évig állami szolgálatban volt Zomborban, Lugoson és Temesváron. 1852-ben tanári állást nyert az újvidéki szerb gimnáziumban, mely állásban 1857-ig maradt. Innét Budapestre ment, hol a Szerb Maticza titkárának és a Letopis (Évkönyvek) szerkesztőjének választották. 1859-ben ismét visszatért Újvidékre, hol a „Szrpszki Dnévnik“ (Szerb napló) czímű politikai lapot szerkesztette 1863-ig. Szószólása következtében alapították a szerb színházat, melynek ő volt az igazgatója 1863-tól 1868-ig. Ekkor Mihály szerb fejedelem meghívására Belgrádba ment és ott átvette az ottani újonnan szervezett nemzeti színház igazgatóságát, melyet hét évig vezetett. Ettől kezdve Szerbiában élt. 1896-ban szerb vallás- és közoktatásügyi miniszterré nevezték ki. Meghalt Belgrádban, 1900-ban. Írt allegoriákat, életrajzokat, szerkesztett egy latin—szerb szótárt. Lefordította Obernyik „Brankovics György“ czímű színművét és Szigeti „A kísértet“ és „A vén bakancsos és fia a huszár“ czímű népszínműveit.

Hadzsy János.

Hadzsy János, topolyai orvos, majd a verbászi kerület orsz. képviselője volt. Kiváló emberbarát, a ki sokat tett városa és választókerülete érdekében. Halála után Topolyán szobrot emeltek neki, és 1908-ban nagy ünnepségek között leplezték le. Irodalmilag is működött és orvosi szakczikkei a szaklapokban jelentek meg.

Hadzsics Antal.

Hadzsics Antal, szül. Szabadkán, 1832-ben. A budapesti egyetemet végezte és akkor már ismert nevű író. 1859-ben az akkor Pesten székelő Matica Szerbszka, szerb irodalmi társaság főtitkárává és a társaság kiadásában megjelenő „Letopisz“ (Évkönyvek) folyóirat szeskesztőjévé választották meg. Utóbb, mikor a társaság székhelyét 1864-ben Újvidékre helyezték át, ő is Újvidékre költözött és ott folytatta müködését. Az ő szerkesztése alatt a Letopisz czímű folyóiratból több mint száz kötet jelent meg. Időközben szerkesztette a „Matica“ czímű szépirodalmi, majd a „Mláda Szrbadija“ (Új nemzedék) czímű kritikai és „Pozoriste“

(Színpad) czímű színészeti szaklapot. 1896-ban a Matica-Társulat elnökévé választották meg. Nagyszámú ismeretterjesztő szépirodalmi, műbíráló, esztétikai, irodalom-történeti tanulmányt és értekezést írt. Irodalmi munkáin mindenütt meglátszik a magasabb filozófiai műveltség, s méltán tartják őt tekintélynek a szerb széppróza terén. A szerb nép és a magyar haza közművelődési érdekeit szívén viseli s minden alkalommal őszintén azon működik, hogy szerb honfitársainknál testvéri szeretet váltsa föl a különben is mesterségesen szított fajgyűlöletet. A magyar irodalomból számos munkát ültetett át a szerb irodalomba. E téren szerzett érdemeinek méltánylásául a Kisfaludy-Társaság már 1867-ben levelező-tagjává választotta, s e társaságnak több ülésén tartott felolvasást. Számos czikket és értekezést közölt a budapesti és vidéki sajtóban; „Az osztrák-magyar Monarchia írásban és képben" cz. munkában ő írt a szerbekről. Nagy érdemei vannak a szerb színészet fejlesztése körül is. Négy évtizeden át valóságos lelke volt az újvidéki szerb színháznak, melynél a dramaturg, sőt az igazgató teendőit is többnyire ő végezte. Az ő művezető igazgatósága alatt a szerb színtársulat modern színvonalra emelkedett. A szerb színműirodalmat sok magyar színmű átültetésével és színrehozatalával gazdagította. A magyar és szerb irodalomban egyaránt működik. Érdemeinek elismeréseül a Matica szerb irodalmi társaság 1898-ban ünnepet akart rendezni 40 éves irodalmi működésének tiszteletére, de ő szerényen kitért minden ünneplés és ünnepeltetés elől. Kiváló érdemeit legutóbb a király is elismerte, midőn a kir. tanácsosi czímmel ruházta fel. Ő írta e munka számára a szerbek néprajzát és a gör. kel. egyházat.

Hadzsics György, városi tanító, Újvidéken. Hadzsics György.

Munkái: Prosti opis celog zemljepoznania. Újvidék, 1844. (Népszerű Földrajz). — Plasevno padenie Konstantinopola, 1453... U. ott, 1853. (Konstantinápoly bevétele 1453-ban).

Hadzsics János, „*Szvetics Milos*", szül. Zomborban, 1799-ben. 1830-ban a bácsmegyei szentszék ügyvédévé s egyszersmind az újvidéki szerb gimnázium igazgatójává nevezték ki. 1834-ben Újvidék város tanácsnokának választotta meg. 1837-ben Milos szerb fejedelem hívására Belgrádba ment s kilencz évi ott-tartózkodása alatt a szerb polgári törvénykönyvet szerkesztette. Visszatérvén Szerbiából, Újvidéken közigazgatási és törvényszéki hivatalokat viselt. 1854-ben nyugalomba vonult. 1869-ben meghalt Újvidéken. „*Szvétics Milos*" irodalmi név alatt, költészettel, történelemmel, nyelvészettel foglalkozott és irodalmi folyóiratokat is szerkesztett. Vannak eredeti és szerb nyelvre lefordított költeményei. Eredeti költeményei nagyobbára régi mintájú ódák és epigrammok. Sokat fordított: latinból, Vergilius Aeneisének I. és II. énekét, Horatius De arte poetica czímű episztoláját, Martialis epigrammjait; németből: Herder Cid románczainak egy részét és példázatokat, Goethe néhány dalát, Schiller néhány költeményét és epigrammját, Klopstock Messiásának egy töredékét, Gessner idylljeit és Lessing „A bölcs Náthán" czímű színművét. Történelmi munkái: „A szerb nemzet szelleme", „A szerb felkelés Karagyorgye alatt" és „Naplóemlékek". A nyelvészet terén néhány czikket írt és makacs irodalmi küzdelmet folytatott Karadzsics Vukkal. A szerb Maticza szellemi alapítója volt és ennek hat Évkönyvét szerkesztette 1839—1844. Belgrádban szerkesztette a „Golubicza sza czvétom knyizsesztva szrbszkog" czímű almanachot és 1864-ben Újvidéken indította meg az „Ogledalo szrbszko za jezik, povjesztnicu i szmjeszu knyizsevnu" czímű folyóiratot, melyből csak tíz füzet jelent meg. Hadzsics János.

Hajdu Dezső dr., zentai ügyvéd, szül. Péterrévén, 1869-ben. 1894-ben jogi doktor, 1895-ben ügyvéd. Több fővárosi napilap politikai tudósítója. 1904-ben *Közvélemény* czímmel Zentán hetenként háromszor megjelenő lapot alapított, melynek főszerkesztője volt. Az általa megalakított „Közgadasági párt" elnökeként tevékeny részt vett a városi és országos politikai ügyekben. Tanulmányútakat tett Ausztriában, Német-, Olasz-, Francziaországban, Angliában, Hollandiában, Belgiumban. 1906-ban megalapította a *Zentai Agrár-Takarékpénztárt*. Öt év óta tb. vármegyei főügyész. Hajdu Dezső.

Munkája: Röpirat az új bélyegtörvényről. (Athenaeum, 1894.)

Haraszty Ágoston, utirajzíró, szül. 1812-ben, Bács vármegyében; a jogi pályára készült, de később a magyar testőrség tagja lett, azután pedig József nádor magántitkára. A 30-as években beutazta Éjszakamerikát és írta azt a munkáját, mely ma már nem felel meg ugyan nyelvünk fejlettségének és egy utazási munka igényeinek, de akkor híres volt és gyújtó hatást tett; Haraszty Ágoston.

szabad szellem lengte át minden sorát. Haraszty eladván magyarországi birtokát, még 1848 előtt végkép Amerikába költözött egész családjával. Polgártársai mindig és mindenütt tisztelték, becsülték, évekig volt Kalifornia egyik választókerületének képviselője s a gyűlésben minden bizottságnak tagja. 1868-ban Nicaraguába ment lakni, hol fűrészmalmokat állított fel. Nemsokára odaköltözése után neje sárgalázban halt el, őt magát pedig 1869-ben az alligátorok tépték szét. Munkája: Utazás Éjszakameriákban. Pest, 1844. Két kötetben.

Heincz Albert. *Heincz Albert*, műszaki tanácsos, a Ferencz-csatorna r.-t. műszaki és üzleti igazgatója, szül. 1850-ben. Műegyetemi tanulmányait 1873-ban fejezte be. Türr István felismerve Heinczban, az akkor alig 24 éves ifjúban, a szakképzettséget, 1874-ben meghívta a Ferencz-csatornát építő milánói építési bankhoz mérnöki minőségben. A Ferencz-csatorna rekonstruktionális építkezésénél nem csekély érdemeket szerzett. Az építkezések befejezése után a Ferencz-csatorna r.-t. igazgató-tanácsa, érdemei elismeréséül a víziút fejlesztése érdekében, a vonal mentén szakaszmérnöki minőségben alkalmazta. Rövid időközökben a társulat főmérnöke, majd műszaki tanácsosa lett, 1898. évben pedig az igazgató-tanács a vonalmenti vezetéssel tüntette ki, s mint műszaki és üzletigazgató még ma is ez állást tölti be. Tervezője és építője lett a villamos üzemre berendezett modern óbecsei „Türr István"-zsilipnek, amely műszakilag oly kiváló alkotás, hogy messze idegenből már nem egy magasrangú műszaki személy jött azt tanulmányozni. Az ő találmánya az általa tervezett úszó vashíd, melyet Ószivácz és Szenttamás községekben épített. A csatornai vízépítészeti alapozásoknál már több ízben alkalmazta az általa feltalált vas-szádfalakat. Az országos vízügyi nagytanács tagja már több év óta és legutóbb a kereskedelemügyi kormány felkérésére bemutatta a Duna—Tisza-csatorna tervezetében, a kormány által megtartott országos tanácskozás alkalmával, az e csatornára vonatkozó tanulmányát. Még a kir. kultúrmérnöki hivatalok felállítása előtt ő volt első kezdeményezője a vármegyei vízlecsapolási és öntözési berendezéseknek. A rizstelepek alkotása és berendezése, valamint az egyes birtokok csatornázása és a műkenderáztatók terén is ő volt az úttörő. Irodalmilag a közgazdasági téren, inkább csak szaklapokban működik. Ő írta e munka számára a vízügyi részt.

Hekinger István. *Hekinger István*, gimnáziumi tanár, szül. 1849-ben, Baján. 1872-ben a budapesti gyakorló-főgimnáziumnál gyakorló tanár. 1873-ban az aradi főgimnáziumhoz nevezték ki tanárnak és 1874-ben Budapesten tanári vizsgát tett. 1875 végén a bajai gimnáziumhoz ment, honnan 1880-ban a kaposvári, 1885-ben pedig a pécsi állami főreáliskolához helyezték át, és 1904-ben nyugalomba vonult. Jelenleg a pécsi polgári fiuiskola igazgató- ulajdonosa. Számos értekezése jelent meg a különféle értesítőkben és szakfolyóiratokban. Szépirodalommal most is foglalkozik.

Munkái: A görögök fizikája. Arad, 1874. — Csillagászati földrajz. Baja, 1877. — A szülő kibékülése az iskolával. Pécs, 1888. — A természettudományok egyetemes haszna. 1891. — A tanárhiány okai. Bpest, 1895. — Tanítunk és nevelünk. 1905. — Tíz év. 1906. — A népművelő polgári iskola és a falusi tanítók. 1907. — Következő munkái kéziratban maradtak: A felsőbb fokú egyenletek föloldási rendszereiről. Budapest delejes összrendezőinek kiszámítása. Állami jutalomban részesült. A tanár helyzete keleten, 1884. — Három tanügyi, illetőleg physikai munka. — A Társadalom cz. hetilapot indította meg 1883-ban, Kaposvárott, mely 1885-ig jelent meg.

Hermann Antal. *Hermann Antal dr.*, p.-ü. fogalmazó Zomborban. Különféle czikkeket és könyvbírálatokat ír lapokba. Ezeken kívül költészettel is foglalkozik; egy verskötete megjelent a könyvpiaczon.

Hermann Vilmos. *Hermann Vilmos*, hírlapíró, szül. 1844-ben, Ókanizsán. 1874 óta Bécsben hírlapírással foglalkozik. Rövid ideig a „Die Extrapost" kiadója volt, több évig levelezője a „St.-Petersburger Zeitung"-nak. A korábbi években több lapnak is munkatársa volt és rajzokat, novellákat közölt azokban.

Hetesy Viktor. *Hetesy Viktor*, egyházi író, ref. lelkész, szül. 1843-ban, 1890 óta Bács-Kossuthfalván lelkész. A felső-baranyai egyházmegyének három évig volt aljegyzője 1891-től 1905-ig pedig az alsóbaranyabácsi ref. egyházmegye főjegyzője.

Munkái: A bor és a kártya-szenvedély káros következményei. — A gazdag és szegény találkozása. (Francziából, 1870). — A drávafoki ref. egyház évkönyve (1872). — Kalauz a helv. hitv. Énekeskönyvhöz (1883). — Egyházi beszédek. (Hírneves franczia szónokok műveiből átdolgozva. Két kötet, 1884—1885.) — Az alsó-baranya-bácsi ref. egyházmegye végzése. (Betűrendben, 1813—1888, 1890). — Vasárnapi, ünnepi és alkalmi imák (1893). — Ima és emlékbeszéd Kossuth Lajos felett (1894). — Köznapi imádságok (1896). — Gyászbeszédek, imák, sírbeszédek. — Bácsmegye kis földrajza. — Jézus vallását követem én? — A Biblia mint szövétnek. — Ezeken kívül sok czikket írt lapokba és egyházi folyóiratokba.

Hetzel Samu, nyug. községi iskolai igazgató, szül. 1840-ben, Újverbászon. 1876-ban Temesvárra megválasztották belvárosi községi iskolaigazgatónak, 1869—72-ig és 1886—89-ig a délmagyarországi tanító-egyletnek elnöke volt, mindig a Diesterweg-féle irányt követve. 1892-től nagyobb külföldi tanulmányútat tett. Számos czikke jelent meg a helyi és szaklapokban. Hetzel Samu.

Nagyobb munkái: Gemeinnnützíger Volkskalender. Temesvár, 1869—72. — Kurzgefasste Local-Geschichte des Marcktfleckens Liebing. U. ott, 1870. — Geschichte und Statistik des Volksschulwesens in Temesvár. Temesvár, 1873. — Die Lebensgeschichte Kaiser Josef II. U. ott, 1874. — Die Geschichte vom armen Stoffel. Kitüntetett munka. U. ott, 1876. — Temesmegye földrajza. 1879. — Általános földrajz. U. ott, 1880. — Der Gevatter. Illustrierter Familienkalender auf das Jahr 1882. — Die Lebensgeschichte des ungarischen Dichters Johann Arany, U. ott, 1882.— Kurzgefasste Geographie für Volksschulen in Ungarn. U. ott, (1882.) — Das Büchlein vom „Grössten Ungar.“ Charakterzüge aus dem thatenreichen Leben Stephan Széchenyi's U. ott, (1883.) — Aquarellbilder aus meiner vierten Reise nach Deutschland. U. ott, 1884. — Lesebuch für Volksschulen in Ungarn. U. ott, 1885—87. Három rész. (I. 3 kiadásban.) — Vázlatok Temesvár sz. kir. város községi népiskolai történetéből. U. ott, 1890. — Wie der Deutsche spricht. Phraseologie der deutschen Sprache vom Kulturhistorischen Standpunkte. U. ott. 1895. — Szerkesztette az Illustrierte Dorfzeitungot; a temesvári Hausfreundot 1871 szept. 12-től 1878 végéig; a temesvári Beobachtert 1885-ben.

Hlatky Miklós, főreáliskolai tanár, szül. 1848-ban, Szabadkán. 1876 óta a székelyudvarhelyi főreáliskola rendes tanára, hol a mennyiségtant és természettant adja elő s a meteorologiai észleletek vezetője. Munkája: A meteorologia elemei és Sz.-Udvarhely meteorol. viszonyairól. 1895. Hlatky Miklós.

Hoffmann Frigyes dr., állami főreáliskolai tanár, szül. 1853-ban, Bulkeszin. 1879-től tanár volt a pozsonyi ev. lyceumban, az 1886. tanév végéig. Innen a brassói állami főreáliskolához nevezték ki tanárnak, hol jelenleg is működik. Értekezései, szakczikkei a különféle szaklapokban és értesítőkben jelentek meg. Hoffmann Frigyes.

Hoffmann Károly, theologiai doktor, kalocsai apát-kanonok, szül. 1848-ban, Csonoplyán. 1871-ben pappá szentelték; 1875 Kalocsán lyceumi helyettes tanár, papnevelőintézeti tanulmányi felügyelő s a szentszéknél szegényvédő. 1879-ben rendes tanár és a bécsi egyetemen theologiai doktorrá avatták; 1887-ben zsinati vizsgáló, 1888-ban kulai plebános. 1890-ben főtankerületi érseki hiv. iskolalátogatóvá nevezték ki. 1894-ben zeermonostori, másképp pusztaszeri czímzetes apát lett. 1902-ben kalocsai főszékesegyházi kanonok lett s jelenleg a felsőbb hittudományi intézet pro-direktora, s az érseki főgimnáziumban érseki biztos és a középiskolák hittanári vizsgáló bizottságának elnöke. A Bácskába több értekezést írt a kalocsai egyházmegye speciális pátronátusi viszonyairól, a Kalocsai Néplapba nevelés- és módszertani, a M. Államba házassági jogi czikkeket. 1895-ben a budapesti egyetem hittudományi kara doktor kollegiatusnak választotta meg. Mint a vármegyei törvényhatósági bizottság tagja, a közéletben tevékeny részt vett. Hoffmann Károly.

Horváth Antal, állami tanítóképző-intézeti igazgató, szül. 1852-ben, Vajszkán. Egyetemi tanulmányait Budapesten befejezve, középiskolai tanári vizsgálatot tett s oklevelet nyert a kémiából és fizikából. 1880-ban báró Inkey István házában, báró Eötvös József unokái mellett nevelő volt 1889-ig. 1890-ben temesvármegyei kir. segédtanfelügyelővé s 1893-ban a Temesvárt újonnan felállított tanítóképző igazgatójává nevezték ki. Szépirodalmi dolgozatai (többnyire a svéd, norvég, dán és angol irodalomból) és tanügyi czikkei a vidéki és a szaklapokban jelentek meg. Munkája: Beszélyek és elbeszélések, tizenkét nép irodalmából. Eperjes, 1889. két kötet. Horváth Antal.

Horváth Jeromos dr., czisztercri áldozó-pap s tanár, szül. 1866-ban, Baján. 1890-ben pappá szentelték; 1890—1905-ig főgimnáziumi tanár Baján. 1905-től jószágkormányzó Zirczen. 1891-ben bölcseletdoktori oklevelet nyert. Munkája: Adatok az éti csiga (Helix pomatia L.) idegrendszerének bonez- és szövettani szerkezetéhez. Bpest, 1891. Egy tábla rajzzal. Horváth Jeromos.

Horváth Mór dr., volt orsz. képviselő és ügyvéd, szül. 1846-ban. Szabadkán; a jogi pályára lépve, 1876-ban a jog- és államtudományok doktora lett és 1878-ban ügyvédi oklevelet nyert Budapesten. Szabadkai ügyvéd korában választották meg 1884-ben Szabadka város II. kerületében országgyűlési képviselővé, szabadelvűpárti programmal. Munkája: A halálbüntetésről. Szabadka 1876. Horváth Mór.

Ivanovits (M.) József, hírlapíró, szül. 1862-ben, Vaskúton. 1884-ben vasúti tisztté nevezték ki Zimonyba. Innen naponta átjárt Belgrádba a sajtóirodába, minisztériumokba s szerkesztőségekbe s az összeszedett híreket megküldte a Ivanovits M. József.

budapesti lapoknak, melyeknek politikai czikkeket és tárczákat is írt. 1888-ban kizárolag a hírlapírásnak szentelte idejét és Belgrádban a Budapesti Hírlapot képviselte. Annak megbízásából 1889 július végén a koszovói (rigómezei) ünnepek alkalmával, Sándor király felavatásakor, beutazta Szerbiát. 1884 óta Mijatovics szerb történetíró, volt miniszterelnöknek egy terjedelmes (kétkötetes) munkáját fordította magyarra. Számos költeménye, czikke és tárczája jelent meg a fővárosi és vidéki lapokban.

Jablonkay Géza.

Jablonkay Géza, szül. 1839-ben, Zomborban. 1870-ig Bács-Bodrogvármegye allevéltárnoka volt. 1870-ben Szegeden nyert alkalmazást. 1873-ban Lugoson, 1874-ben Temesvárt és 1875—80-ig Zomborban volt távirótisztviselő. 1881-ben Budapestre helyezték át számtisztként. 1883-ban halt meg. Költeményei s elbeszélései jelentek meg a budapesti lapokban.

Munkái: A lengyel forradalom után. Regény. Pest, 1866. — Beszélygyüjtemény. A külföldi jelesebb írók műveiből. Temesvár, 1870. Két kötet. (Orosz beszélyek.) — Szendike álma. Regény a lengyel forradalom korából. Bpest, 1881.

Jakobei János.

Jakobei János, seborvosmester. városi és uradalmi orvos Baján.

Czikkei: az Orvosi Tárban (1831. I. Különös kórjellel járó méhrák, Vízrák nevezetes két esete, II. Egy törzsök-gyermek esete III., VI., X., XI., 1831—33. Szent Vid táncza, jeles kóresetek, 1838. Zacskós daganat orvoslása, creosot által 1839. Creosot hatása egy tüdőfekély esetében. Víziszony gyógyítása Bácsmegyében, 1840. II. Nevezetes bonczolások a betudás, imputatió, törvényszéki kérdésére alkalmazva, 1847. I. Szülészeti nevezetességek. 1848. II. Szívhabarcz.

Jámbor Béla.

Jámbor Béla, szül. 1861-ben. Életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában közöljük. 1881 óta Bács-Bodrog vármegyében lakik és a Ferencz-csatorna r.-t. tisztviselője Bezdánban. A Bácskában kezdett Saxum alnév alatt írni; később Hunyor álnév alatt a Zombor és Vidéke közölte czikkeit. Zenedarabokat is írt, melyek közül a „Mit gondol felőlem“ cz. dal megjelent. (Budapest, Rózsavölgyi.)

Jámbor Pál.

Jámbor Pál, író és költő, (írói neve Hiador), szül. 1821-ben. Előbb káplán volt Óbecsén, majd 1844-től plébános Jankováczon. Káplán korában köszöntött be verseivel az irodalomba. A Honderűben megjelent verseit külön is kiadta: Hattyúdalok, írta Hiador (Pest, 1845); Emléklapok egy főrangú hölgyhez (Buda, 1846); II. Károly cz. ötfelvonásos történeti drámája miatt (megjelent Pest 1848), mely tárgyról Szigligeti is írt színművet, heves polémiája volt Szigligetivel, s ez az eset elszigetelte a többi íróktól. A szabadságharcz ügyét ő is szolgálta tollával: Kossuth. írta Hiador (Pest); Hangok az emberiséghez (Pest, 1848); Balladák (u. o. 1848); Szabad dalok a hadseregben (Debreczen, 1849); majd mind Hiador álnév alatt. 1849-ben a közoktatásügyi minisztériumban volt alkalmazva. A katasztrófa után ő is kibújdosott s Párisban élt mint menekült, tolla után; franczia lapokba dolgozott s Durivage álnév alatt egy kötet franczia költeményt is adott ki és egy regényt, Les artistes czímmel (később magyarul is. A művészek, (Kolozsvár, 1869); fordított francziára Jókaitól s Petőfi egyik franczia fordítójának, Chassin-nek segített. 1859-ben tért vissza, segédlelkész lett Hegyesen. Az 1861-iki országgyűlésre a kulai kerület képviselőül küldte; a határozati párt híve volt. Az országgyűlés után a szabadkai gimnázium igazgatója lett s 1867—1871-ben ismét a kulai kerület képviselője volt. Később az igazgatóságtól is viszszalépett s most nyugalomban él.

Művei még: Párisi emlékek (2 köt., Szabadka, 1861); Egyházi beszédek. (Szabadka, 1862, újabb kiadás. Budapest, 1872); Hiador költői művei (2 köt., Pest, 1864, 2. kiadás); Nagy Sándor (tragédia 5 felvonásban, Pest, 1865); Künn és hon, (költemények., Szabadka, 1866); Hiador újabb költeményei. (Pest, 1861); Jámbor Pál munkái (2 köt. Budapest, 1873); Mesék az ifjúság számára, idegen kútfők után (Szabadka, 1876); Jámbor Pár művei (füzetekben, Budapest, 1881—82); Törvénytelen vér cz. drámáját. (Korvin Jánosról) sikerrel adták a nemzeti színpadon. N. L.

Janda Matild.

Janda Matild, tanítónő, szül. 1885-ben. 1903 óta Bezdánban működik. Képzőművészeti növendék volt, mikor első verskötetét „Versek“ czímmel a Budapesti Hirlap kiadta. Ir fővárosi napi- és szépirodalmi lapokba; a Jövendő rendes munkatársa volt.

Jankovics Manó.

Jankovics Manó, szül. Újvidéken 1758-ban. Magyarországon elvégezvén a gimnáziumi tanulmányokat, Halleban az orvostant hallgatta. Lipcsében megismerkedett Obradovics Doszitheus szerb íróval, ki arra serkentette, hogy Újvidéken alapítsa meg az első szerb nyomdát. Jankovics Prágában egy nyomdához szegődött társként, hogy gyakorlati készültséget szerezzen magának. Hazatérve azonban nem kapott engedélyt a nyomda alapítására. Nemsokára azután meg is halt Újvidéken 1792-ben.

Olaszból fordította Goldoni „A kereskedők" czímű vígjátékát s Lipcsében kiadta 1787-ben. Ugyanott adta ki 1789-ben Engl János Jakab: „A hálás fiu" czímű vígjátékának szerb forditását és Bécsben ugyanez évben a németből fordított „Zao otacz i nevalyao szin" („A rossz atya és gonosz fia") czímű vígjátékot.

Jausz János, tanító, szül. 1835-ben, Járeken. A szabadságharcz alatt családjával bújdosott s a járeki s temerini ütközeteknek szemtanúja volt. 1849-től 1850. szeptemberig Szeghegyen tartózkodott, hol szintén jelen volt a Guyon és Jellasich közötti csatározásoknál. 1850-ben Járeken tanító lett; innen 1852-ben Szeghegyre ment tanítónak, mely állásáról 1871-ben lemondott. 1892 óta Budapesten tartózkodik. Többször beutazta Német- és Angolországot; uti élményeit és tapasztalatait a bácsmegyei helyi lapokban közölte, a hova még több mezei gazdasági s ipari czikket is írt. Jausz János.

Munkája: Szeghegy im ersten Jahrhundert seines Bestandes. Kula, 1886. Két helyrajzi térképpel. (Tíz évig dolgozott ezen a munkán. A község ezer példányban nyomatta ki s minden házaspár kapott belőle egy példányt).

Jedlicska Jenő, zentai születésű fiatal író, kinek tárczái, novellái, tanulmányai, versei, a megyebeli lapokban álnevek alatt jelentek meg. Irt Istvánffy Jenő és Plagizátor név alatt is. Most gyűjti össze novelláit, melyeket „Tizennyolcz év" czímmel szándékozik kiadni. A „Zentai Gyorsíró"-nak három évig segédszerkesztője volt. Jedlicska Jenő.

Jeftics István, szül. Újvidéken, 1849-ben, hol a felső leányiskola tanára volt, majd Szerbiába ment és Belgrádban tanároskodott haláláig. Meghalt 1904-ben. Jeftics István.

Írt humorisztikus rajzokat, vígjátékokat, lírai költeményeket. Humorisztikus rajzai összegyűjtve jelentek meg „Album humoriszticsnih szlika" („Humorisztikus képek albuma"), 1877-ben Újvidéken és „Szito i reseto" („A szita és a rosta", I. 1885. II. 1887. Újvidéken) czím alatt. Vígjátékai: „Csetiri milijona rubályá" („Négy millio rubel", a Szerb Maticza pályadíjjal tüntette ki 1884-ben) és „Blago czara Radovana" (Radován czár kincse" Belgrádban). Lírai költeményei összegyűjtve jelentek meg „Vulkáni" (Vulkánok) czím alatt 1889-ben. Írt még egy „Milutin" nevű eposzt is, mely Belgrádban jelent meg 1894-ben.

Jelky András, szül. 1732-ben, Baján. Mint szabólegény kivándorolt Németországba. Sok viszontagságon ment át. Eladták katonának Amerikába, de Rotterdamban megszökött, Angliába menekült, onnan Kantonba, utóbb Batáviába. Itt meg is telepedett, meg is nősült, vagyont is szerzett. Kalandos természete azonban nem hagyta nyugodni. Egy ceyloni útjában kannibálok keze közé került és csak a főnök leányának segítségével szabadult meg az ép oly biztos, mint különös haláltól. 1770-ben járt Japánban is, még pedig követségben. Ugyanazon évben, neje halála után, visszatért Budára. 1771-ben kiadta emlékíratait, 1783-ban meghalt. Korabinsky Baja város leírásánál külön megemlékezik róla. Kalandos életének történetét Hevesi József feldolgozásában ismeri és szereti a serdülő ifjúság. Családjának nincsen nyoma a mai Baján. Jelky András.

Jeszenszky Dezső, a zombori főgimnáziumnak évek során át nagyérdemű történelmi tanára, kinek tanítása az ifjúságra termékenyítőleg hatott s a történettudomány iránti érzéket nagy mértékben fejlesztette a gimnáziumi Értesítőben megjelent dolgozataival is. Megjelent tőle Zomborban, 1896-ban „A zombori magyar királyi állami főgimnázium története. 1872—1895". Ez a 6-od rétű, 156 lapra terjedő munka magasan fölülemelkedik az adatok krónikai felsorolásának átlagos színvonalán, széles látkörű, mély történet-bölcselmi előadásával. Született Újvidéken 1846-ban, meghalt Zomborban 1899-ben. Jeszenszky Dezső.

Jévrics Pantaleon, szül. Felsőkabolon, 1853-ban. 1875-ben szerzetes lett, majd Sisatovácz kolostor főnöke. Meghalt 1890-ben. Jévrics Pantaleon.

Irt elbeszéléseket és úti rajzokat, melyek szétszórva jelentek meg a folyóiratokban. Leírta Sisatovácz kolostort 1882-ben, majd Vrdnik kolostort 1889-ben.

Joannovich György, volt m. kir. postamester, bajai származású. 1867-ben megvált a bajai postahivataltól, a fővárosba költözött, a postai szakirodalom megalapítására megindította és szerkesztette a Postaközlönyt; a magyar szellemet meghonosította a postán; ő hívta össze azt az értekezletet, mely megalakította a magyar postaintézet segélyző- és gyámegyesületét és az ennek támogatására hivatott magyar-horvát-szlavonországi postamesterek egyesületét. Érdemeiért az egyesület 1892-ben életjáradékot szavazott meg. Előbb a Wilkens-féle könyvkiadó üzletben, azután a Pallas részvénytársaságnál foglalkozott pénztárnokként. Utolsó éveiben az Egyetértés politikai lapnak szerb és horvát ügyekben tudósítója. Joannovich György.

Munkái: Post-Kalender für 1861. Baja, 1860. — Posta-naptár 1869 és 1870-re. Pest. — M. Postászati Évkönyv 1871-re, U. ott. — Szerkesztette a Magyar Posta-Közlönyt 1867 május 20-tól 1868 végéig Baján és 1869 elejétől Posta-Közlöny cz. a. 1878. végéig Budapesten.

Jonas Károly.

Jonas Károly, a Magyar Tudományos Akadémia gondnoka, szül. Madarason, 1853-ban. A gimnáziumot Szabadkán végezte, jogot hallgatott a budapesti egyetemen 1873-tól 1877-ig a Magy. Ált. Hitelbanknál dolgozott; innen a budapesti kir. törvényszékhez került, 1881-ben a budapesti V. ker. kir. járásbírósághoz küldték ki, hol az 1881. évi LX. törv.-czikk (törvény a végrehajtási eljárásról) életbeléptetése körül kifejtett jelentékeny munkásságáért Pauler Tivadar igazságügyminisztertől jutalomban és soron kívüli előléptetésben részesült, egyúttal az összes irodák vezetésével bízták meg. 1887-ben a Magyar Tudományos Akadémia igazgató-tanácsa gondnokká választotta meg.

Munkái: Irt két humoreszket: „Az álmatlan segéd" és az „Öreg béres" czímen és költeményeket a Györy Ilonától szerkesztett „Divat-Lap"-ba. — A M. Tud. Akadémia Széchenyi-Múzeumának tárgyjegyzéke. (Akadémiai Értesítő 1898—1902. májusi füzetei.) — Arany János levelezésének czímjegyzéke (Budapest, 1898. A Magy Tud. Akadémia kiadása.)

Jovánovics János-Zmáj.

Jovánovics János-Zmáj, szül. Újvidéken, 1833-ban. Mint a Tököly-féle intézet igazgatója, a budapesti egyetemen az orvostant elvégezvén, orvossá avatták. Gyakorló orvosként működött Pancsován, Karlóczán, Ófutakon, Újvidéken, Kameniczán, Bécsben, Belgrádban és Zágrábban. Életének utolsó éveit Kameniczán töltötte s ott halt meg 1904-ben. Jovánovics János a legkedveltebb szerb lyrai költő. A szerelem és házas-élet gyönyöreit remekül énekelte meg „Gyulityi" („Rózsák") dalfüzérben; az elvesztett családi boldogság fölötti bánatnak megható költői kifejezést adott „Gyulityi Uveoczi" („Hervadt rózsák") czím alatt összegyűjtött költeményeiben. Többi eredeti költeményeinek nagy része hazafias dal, de vannak szép balladái és romänczai is. Ifjú korában írt három elbeszélést is. Kitünt mint humorista író is. E nemben írta az egyfelvonásos „Saran" („A ponty" czímű vígjátékot és a „Csemer-déka és Pelen-báka" („Csömör apó és üröm anyó") czímű paródiát. Szerkesztette a következő humorisztikus élczlapokat: „Zmáj" („A sárkány"), „Zsizsa" („Zsizsi") és „Sztarmali" („Koraeszű"), azonkívül a „Priklapaló" („Mesefi") és „Zsizsan" („Zsizsi") czímű víg naptárakat. A gyermekek számára sokáig szerkesztette a „Neven" („Peremér") czímű gyermekújságot. Szerkesztett egy „Megynevencse" czímű olvasókönyvet is. Mint műfordító a legkiválóbb helyet foglalja el a szerb irodalomban. Fordított magyarból, oroszból, németből, francziából, angolból és románból. Magyarból: Petőfi, Gyulai, Ábrányi, Jókai stb. számos kisebb költeményein kívül, lefordította Arany „Toldi trilogiájának" mind a három részét és Petőfi „János vitéz" czímű költői elbeszélését, Madách „Ember tragédiáját", Arany „Murány ostroma" czímű eposzát. Műfordítói érdemeiért a Kisfaludy-Társaság levelező-tagjának választotta. Oroszból lefordította Lermontov „Démon" czímű költői beszélyét, németből Goethe „Iphigenie auf Tauris" czímű szomorújátékát, francziából Béranger néhány költeményét, angolból Tennyson „Enoch Arden„ czímű eposzát és románból Carmen Sylva: „Manole mester" czímű drámáját. 1871-ben megjelent eredeti költeményeinek első gyűjteménye: „Szve dojákosnye peszme Zmáj-Jovana Jovánovicsa" („Zmáj-Jovanovics János összes eddigi költeményei") czím alatt. 1882-ben Popovics testvérek kiadásában s Hadzsics Antal szerkesztése alatt Zmáj-Jovánovics költő művei „Pevanija Zmáj-Jovana Jovanovitya" czim alatt jelentek meg. 1895-ben jelentek meg Belgrádban „Druga Pevánija Zmáj-Jovana Jovánovitya" („Zmáj-Jovánovity János költői műveinek második gyüjteménye") és „Sznohvaticza" („Álomban költ dalok") czím alatt. 1900-ban „Devesilye" („Suhancz") czím alatt török minták után készített költeményeit adta ki.

Jovanovics Milán.

Jovanovics Milán dr., gyakorló orvos Újvidéken.

Munkái: 1. Narodni lecnik Pouka s zwotu i zdravlju. Újvidék, 1880. (Nemzeti orvos.) — 2. Branic od zaraza. U. ott. 1886. arczk. (Védő a betegség ellen a nép számára.)

Jovanovics Péter.

Jovanovics Péter dr., gimnáziumi tanár Újvidéken. Költeményeket és elbeszéléseket írt a szerb lapokba. Szerkesztette a Baczka Vila (bácskai tündér) szépirodalmi almanachot 1841-ben Újvidéken; összesen négy füzete jelent meg.

Juba Adolf.

Juba Adolf dr., iskolaorvos és egészségtantanár, az országos közoktatási tanács tagja Budapesten. Szül. 1864-ben, Újvidéken. Szépirodalmi dolgozatai s orvosi czikkei a helyi lapokban jelentek meg; 1885 óta kizárólag szakirodalommal foglalkozik; az Egészség cz. folyóiratnak is munkatársa. Egészségtani gyüjteményéért ezüstérmet kapott az 1900. évi párisi világkiállításon.

Munkái: A szerb hadsereg egészségügye. (Az 1885. szerb-bolgár háborúban.) Budapest, 1886. A belső bajok klinikai kórisméje. Bakteriologiai, vegyi és mikroskopiai vizsgálati módszerek segélyével. Dr. Jaksch Rezső után fordította. Átvizsgálta Hőgyes Endre tanár. Budapest, 1891. Előadások a gyermekek betegségeiről. Kézikönyv orvosok és orvostanhallgatók számára. Dr Hensch

Ede után ford. Átnézte Hőgyes Endre. U. ott, 1893. A magyar és német orvosi és paedagógiai folyóiratokban megjelent nagyszámú értekezésein kívül : Az iskolák építése és berendezése Németországban és Svájczban, 1897 ; Testtan tanítóképzők számára 2 K. 1908 szeptember.

Juhász Arpád.

Juhász Árpád, festőművész, szül. 1863-ban, Zomborban. Iskoláit a Falcione Gyula-féle városi ösztöndíjjal végezte és a mintarajztanodán rajztanári oklevelet nyerve, Münchenben és Olaszországban folytatta festészeti tanulmányait. Tájképekben és tollrajzokban szép sikereket aratott. A Studio 1909-ben nagy elismeréssel emlékszik meg róla és tollrajzairól. Mint illusztrátor Kőrösi „Egyiptomát“ és Malonyay Dezső „A Magyar Nép Művészete“ cz. munkáját látta el rajzokkal. És utóbbi munkával van most is elfoglalva. Gödöllőn lakik, az ottani művésztelep tagjaként.

Kabos Márton.

Kabos Márton dr., a Bács-Bodrog vármegye Irod. Társ. választmányi tagja, 1858-ban szül. Tíz évig Csonoplyán községi orvos volt, azóta Zomborban folytat gyakorlatot. Leginkább folyóiratokba, szaklapokba és politikai lapokba ír. Munkája „Lélekbuborékok.“ Útirajz, Zombor, 1906.

Kadosa Marczel.

Kadosa Marczel dr., ügyvéd, szül. Kishegyesen, 1874-ben. 1904 óta Budapesten ügyvéd. Itt a Borsszem Jankó munkatársa lett, majd néhány évig az Üstököst szerkesztette. Közben novellákat írt a „Pesti Hirlap“-ba, a „Hét“-be és politikai czikkeket az „Élet“-be. Szerkesztője volt a demokrata „Új Század“-nak, ennek megszüntével pedig vezérczikkírója „A Nap“-nak és „A Polgár“-nak, majd felelős szerkesztője „A Nép“ czímű napilapnak. A könyvpiaczon két munkája jelent meg, 1897-ben „Blanka“ verskötet és 1902-ben „A kupicza bolondja“ czímű elbeszélése a „Munkás-könyvtár“-ban.

Kalapsza János.

Kalapsza János, 1848—49-ben huszárkapitány, szül. 1823-ban, Óbecsén. A szabadságharczban honvéd volt és mint huszárkapitány 1849 augusztus 23-án menekült Orsováról Törökországba. Ekkor Perczel tábornok segédtisztnek nevezte ki; ily minőségben 1850 február 15-én indultak Sumlából Kiútahiaba, hová április 12-én érkeztek. Kossuthot 1851-ben Amerikába követte, s Bostonban lovagló-iskolát nyitott. 1856-ban Utahban telepedett le, áttért a mormon hitre s meggazdagodott. Önéletrajzi jegyzetei vannak (1849 augusztus 1-től 1850 április 12-ig) a M. N. Múzeum levéltárában.

Kalmár Antal.

Kalmár Antal dr., közjogíró és publiczista, született Zentán, 1857-ben. Gimnáziumi tanulmányait Nagybecskereken, Szabadkán és Szegeden végezte, a jogot pedig Budapesten hallgatta. Az ügyvédi diplomát 1891-ben szerezte meg és Bácstopolyán ügyvédeskedett. A tudományos doktrinérségre való hajlama ellenállhatatlanul vonzotta az irodalom felé és egy négyszáz oldalas közjogi munkával egy csapásra szerzett magának hírnevet. Ez a könyve, a mely a magyar irodalom legnagyobb polémikus munkája, „Beksics Gusztáv történet- és közjogírása“ czím alatt 1902-ben jelent meg. Alapvető új közjogi doktrinák, fényes dialektika, bonczoló vitatkozó elme, s a magyar Korpusz Jurisznak nagy tudása jellemzi a művet. E könyve megjelenése után, Kalmár A. kizárólag a publicziztikára adja magát, s már eddig megjelent hatszáznál több közjogi vezérczikkeivel, a nemzeti jogok legprononszírozottabb harczosa. Jelenleg az Országos Néplap felelős szerkesztője.

Munkái : Beksics Gusztáv, történet- és közjog írása, 1902. Budapest. — A király közjogi felvilágosítása. 1905. U. ott. — Új dualizmus. 1909. U. ott. (Ez a kötete a magyar hadsereg kérdését a pragmatica santio mintájára oldja meg. — Ezeken a munkáin kívül még kéziratban van a Tiszai Koronakerületről írt nagy történeti és közjogi tanulmánya.

Kalmár Endre.

Kalmár Endre, tanár, kegyes-tanítórendi tiszteletbeli rendfőnök, szül. 1823-ban, Szabadkán. 1879-ben rendfőnökké választották meg. 1891-ben önként letevén a rendfőnöki hivatalt, a rend a tiszteletbeli rendfőnök czímmel ruházta fel és mint a rendi kormánytanács állandó tagja vesz részt a rend kormányzati ügyeinek intézésében. Irt költeményeket, prózai dolgozatokat, alkalmi és üdvözlő beszédeket stb., a budapesti és a vidéki lapokba.

Kálics Dömötör.

Kálics Dömötör, szül. Újvidéken, 1847-ben. Előbb tanár az újvidéki felső leányiskolában, majd Zomborban az ottani szerb tanítóképzőben, melynek rövid ideig igazgatója is volt.

A vígjáték terén sikerült műveket alkotott. Vígjátékainak tárgyát a szerb társadalmi életből merítette. „Préki lék“ (Biztos orvosság), „Moj dzsep“ (Az én zsebem), „Maxim“ és „Po komandi“ (Vezényszó szerint“) czímű vígjátékaival a szerb Maticzánál pályadíjakat nyert. Többi vígjátékai : „Szvekrva“ („Az anyós“) és „Krivotvorczi“ (Pénzhamisítók). Két történelmi szomorújátékot is írt : „Deoba Jaksitsa“ (A Jaksicsok osztozása“ 1906-ban) és „Rasztko Nemanity“ 1907-ben. Jelesebb szerb írók életrajzait megírta „Szrpszki knyizsevniczi“ Szerb írók czím alatt négy kötetben.

Kallivoda Andor.

Kallivoda Andor, m. kir. főerdőmérnök, szül. 1866-ban. Életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában adjuk. 13 év óta Szabadka sz. kir. város erdeinek kezelését vezeti. Szakczikkei a szaklapokban jelentek meg. Ő írta e munka számára a vármegye erdőgazdaságára vonatkozó részt.

Kanyó Lajos.

Kanyó Lajos, kir. itélőtáblai biró, szül. 1848-ban, Nemesmiliticsen. 1872. elejétől számtisztként szolgált az igazságügyministeriumnál, hol később miniszteri segédfogalmazóvá, majd fogalmazóvá nevezték ki. 1885-ben a kir. kúriánál segédtanácsjegyző lett. 1891-ben elnöki titkárrá, 1893-ban pedig kir. itélő táblai biróvá nevezték ki a szegedi kir. itélő táblához.

Czikkei a M. Igazságügyben K. L. és k. l. jegyek alatt jelentek meg. — Munkája: Igazságügyi tiszti Névtár és az E. f. kir. bíróságok szervezete (Törvénykezési helynévtár.)

Kanyurszky György.

Kanyurszky György dr., egyetemi rendes tanár, szül. Nemesmiliticsen, 1853-ban. Rövid ideig működött segédlelkészként Szántón, honnan 1878-ban a kalocsai nagyobb papnevelő-intézetbe hívták theologiai rendes tanárnak és tanulmányi felügyelőnek. Egyúttal főszékesegyházi hitszónok volt. 1882-től a a budapesti egyetem theologiai karának rendkívüli s 1886 óta rendes tanára lett, hol a szír, khald s az arab nyelveket tanította. A Religióban 1883-ban a külföldi egyházpolitikai s társadalmi rovatot vezette, s egyéb czikkeket is írt a lapba.

Munkai: Az élet halála és a halál élete. Kalocsa 1879. — A műveltség szabályai növendékpapok számára. — A legyőzött király diadala. Nagybojti beszédsorozat. Kalocsa, 1880. — A horebi bálvány. Polemikus értekezés, Beke és Voltaire sat. ellen. Bpest, 2881. — A klasszikus arab nyelvtan kézikönyve. Iskolai és magánhasználatra. Bécs, 1882. Szerkesztette a Katholikus Theologiai Folyóiratot, többiekkel együtt, 1883—84-ben Budapesten.

Karakasevics Irezika.

Karakasevics Irezika, férjezett dr. Hannig Györgyné, szül. Moholon, 1877-ben. Számos verse és tárcza-czikke jelent meg a megyebeli és a fővárosi lapokban. Önálló munkája az „Életből" czímű kötet.

Kardos Gyula.

Kardos Gyula, festőművész, szül. Baján, 1857-ben. Művészi tanulmányait Münchenben végezte, a hol hat évet töltött az akadémián. Budapestre visszatérve, Benczur tanítványa lett s ez időben festette „Jób", „A szerelmes triton" és „Krisztus kigúnyoltatása" czímű nagyobbszabású műveit, mely utóbbit a budai királyi várpalota számára vették meg. Kardos később visszatért Münchenbe, a hol a miniature-festészetre tért át s e téren is igen szép sikert aratott. A külföldi műkereskedők vásárolták miniaturejeit, melyek közül nevezetesebbek: a „Rendez-vous", a „Hegedű-virtuóz", A felolvasó", „A spanyol nemes". A szépen indult kiváló művész a kártya áldozata lett. Az utolsó időben Montecarlóban telepedett le, hol 1908-ban főbe lőtte magát.

Karl János.

Karl János dr., orvos-sebész, múzeumi segédőr és egyetemi magántanár, szül. 1842-ben, Cservenkán. 1870-ben a Nemzeti Múzeum állattári osztályának segédőrévé hívták meg; egyúttal a budapesti ág. ev. főgimnázium rendes tanára s 1876-ban az egyetemen az ichtiologia s herpetologia magántanára lett. Több tudós társaság tagja volt. Meghalt 1882-ben, Budapesten. Számos kiváló szakczikke jelent meg a tudományos folyóiratokban.

Kármán József.

Kármán József ref. lelkész, szül. 1825-ben, Újverbászon. 1846-ban Lovasberénybe ment akadémikus rektornak, hol két évig működött, 1848-ban a lovasberényi nemzetőrök kapitányává választották meg; 1849-ben Perczel Mór táborában volt élelmezési biztos, később pedig Guyon táborában. 1850-ben atyja mellett káplánі minőségben működött; azonban még azon évben lemondott a papi pályáról és Pestre ment ügyvédi irodába. Itt a birói vizsgára készült. Félév mulva kinevezték kisegítő birónak, majd Újvidékre helyezték át, hol három évig működött. Ekkor ismét a papi pályára lépett és újverbászi lelkész lett. Számos czikket írt fővárosi szépirodalmi és egyházi lapokba. Önálló munkája: A babonáról. Zombor, 1877.

Kármán Lajos.

Kármán Lajos (újverbászi), ügyvéd, volt országgyűlési képviselő, szül. 1833-ban, Újverbászon. Pesten ügyvédkedett 1872-ig, midőn az újverbászi kerület országgyűlési képviselőnek választotta. 1884-ig volt a parlament tagja, azóta Budapesten nyugalomban él. beútazta Németországot, Dániát, Belgiumot, Németalföldet. Francziа- és Angolországot, Olaszországot, Svájczot, Görögországot s Törökországot. A Kisfaludy-társaságnak, az országos iparegyesületnek alapító tagja. Számos czikket írt a gazdasági és jogi lapokba.

Munkái: Közigazgatási törvények, miniszteri rendeletek és közigazgatási eljárás betűrendben, irománypéldákkal. Pest, 1870. (Karsay Adolffal együtt. 2 kiadás. U. ott 1871.) — Programm-vázlat, ugyanott, 1872. — Kármán Lajos országgyűlési beszédei. Bpest. 1873. (Németül és szerbül is u. ott.

Szarvas Gábor.

Than Károly

A Schweidel-szobor Zomborban.

1873. — Az 1875. államköltségvetés tárgyalása alkalmával jan. 28-án a képviselőházban tartott beszéde. U. ott 1875. (Németül is. U. ott. 1875.)

Katyanszky István Vladiszláv. Szül. Szenttamáson. 1830-ban. Élete legnagyobb részét Szerbiában töltötte, mint gimnáziumi tanár és hírlapíró. Meghalt Belgrádban 1890-ben. Kiváló szerb lyrikus volt. Összegyűjtött költeményei 1879-ben Újvidéken jelentek meg. Katyanszky I. V.

Kék Lajos, jogi doktor, ügyvéd és volt országgyűlési képviselő, szül. 1854-ben. Apatinban, a hol ügyvédként telepedett le. Az 1892-iki választások alkalmával nemzeti programm alapján képviselővé választották. A naplóbírálóbizottság tagja volt. A magyar országos tűzoltó-szövetség ügyvivő alelnöke és a Tűzrendészeti Lapoknak jelentősebb munkatársa. Szakczikkei a Jogban jelentek meg. (1888-tól.) Kék Lajos.

Kelemen Géza, kereskedelmi iskolai tanár, szül. 1854-ben, Baján. Tanít 1886 óta az Aranyosi-féle felsőkereskedelmi iskolában német nyelvet és földrajzot, ezen kívül a VI. ker. felső kereskedelmi iskola rendes tanára. Munkája: Földrajz felsőkereskedelmi iskolák számára. Budapest 1897. Kelemen Géza.

Kemény János, hírlapíró, a Zombor és Vidéke szerkesztője, szül. Ószivácozon. 1886 óta politikai czikkírója több lapnak. 1893-ban átvette a Torontáli Közlöny szerkesztését és kiadását, de 1907-ben visszatért szülővármegyéjébe és jelenleg a Zombor és Vidéke szerkesztője, úgyszintén a zombori sajtóiroda elnöke. Számos czikkén kívül önálló munkája a „Túlterhelés a népiskolában." (Hajdúböszörmény 1887.) Kemény János.

Kempelen Győzőné, Tóth Riza, beszélyírónő, Tóth Kálmán testvérnénje, szül. 1832-ben Baján. 1851-ben ment nőül Kempelen Győzőhöz. Meghalt 1858-ban Jászberényben. Irói pályáját Hontalan czímű novellájával kezdte a Magyar Irók Albumában (Pest, 1850. Riza aláírással); azután beszélyeit, leveleit és egyéb czikkeit közölték a Hölgyfutár, a Családi Lapok, a Fancsy Album, Gyulai árvízkönyv, Sárosy Gyula Albuma, Nővilág és a Magyar Gazdasszonyok Lapja. Kempelen Győzőné.

Munkái: Kempelen Riza beszélyei. Szeged, 1855. Négy kötet. Kempelen Riza újabb beszélyei. U. ott 1858. Két kötet. — Kibékülés. Irányregény. Kiadta Kempelén Győző, U. ott. 1858. — A grófnő, Pest 1865. (Kempelen Győző munkái II. kötetében.)

Király János, hírlapíró és szerkesztő. szül. 1825-ben, Újvidéken. 1848-ban Perczel Mór hadseregében mozgósított önkéntes-kapitány lett; 1849-ben a péterváradi helyőrségben, Kiss Pál parancsnoksága alatt, egész a kapitulácziόig honvédszázados volt. A szabadságharcz után hosszabb ideig bújdosott; majd Pestre került és itt nyelvtanítással foglalkozott. 1860-ban megalapította a Pesti Hölgy-Divatlapot, mely a magyar kiadással egyidejüleg németül is megjelent; 1873 októberében átalakította Budapesti Bazárrá, melyet később a fia vett át. Czikkei legnagyobbrészt lapjaiban jelentek meg, de más budapesti lapokba is írt. Király János.

Munkái: A takarékos háztartás. Pest, 1860. (2 kiadás.) Az első kiadás Alapos útmutató és hasznos kézikönyv nők számára, Pest, 1858, czímű. Ugyanez németül. (U. ott 1858.) Szerkesztette 1873-tól—75-ig a Magyar Regénycsarnokot; kiadta 1889 január 1-től 1890 deczember végéig a Divat-Tükör czímű női divatlapot.

Kirschanek Ödön, plébános, író, szül. 1864-ben, Újvidéken. 1906 óta kisőszegi plébános. Nemzetgazdasági tanulmányokkal és irodalommal foglalkozik; részt vett ismételten a nemzetközi antialkoholista kongresszusokon. Társadalmi téren különösen a szövetkezeti ügy előharczosa. Sűrűn jelentek meg czikkei a Magyar Gazdák Szemléje, a Havi Közlöny és más lapokban. Kirschanek Ödön.

Kisimrédy Pál, néptanító, szül. 1850-ben, Topolyán. Jelenleg Királyszabadján működik. Munkája: Költemények. Budapest, 1880. Kisimrédy Pál.

Kiss György dr., orvos, szül. 1839-ben, Bács-Bokodon. 1874-ben Szabadka orvosa lett. A kolerajárvány alkalmával kifejtett buzgalmáért a király a koronás aranykereszttel jutalmazta. A szabadkai kórház is neki köszönhető. Háza is folytonosan kórház volt; állandóan 8—10 beteget tartott házánál, kikről nemcsak díj nélkül gondoskodott, hanem élelmezésüket is a sajátjából fedezte. 1878-ban Szegedre költözött. A szegedi árvíz után Belgrádba ment a szembajosok gyógyítása végett. Azután ismét Szegedre tért vissza s onnét Óbecsére ment lakni. Meghalt 1891-ben. Számos czikke jelent meg a szakfolyóiratokban. Kiss György.

Klájics János. szül. 1815-ben, Újvidéken. Pesten tette le a jogi vizsgálatokat. 1840-ben beiratkozott a bécsi festő-akadémiába, hol négy évig tanult. Csakis egyházi képek festésével foglalkozott. Ő festette a bajsai, turjai. bácsföldvári, óverbászi és glinai templomok oltárképeit. Meghalt Turján 1883-ban. Klájics János.

Klein Jakab. *Klein Jakab*, ipariskolai tanár, szül. 1855-ben Szabadkán. 1885 óta Temesvár városi ipariskola tanára. Az ő tervei szerint épült 1885-ben a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum palotája, a belvárosi községi és áll. felsőbb leányiskola épületei Temesvártt. Czikkeket írt a helyi lapokba.

Munkái: Zeichnenkurs der Baukonstruktionslehre. Cserovitz 1882. — Architektonische Formenlehre zum Studium der Renaissance-Formen. Csernovitz 1883. (2 kiad. Bécs 1885.) Methode des technischen Fachzeichnens U. ott, 1884. (Módszertani pályadijas munka.) — Az osztrák iparoktatás parhuzamban a magyarral. Temesvár, 1892. Az ipari stil tanitásáról. U. ott, 1893. — Az építészeti alaktan. Elso füzet, Renaissance-stylű párkányok. Temesvár, 1898. Második füz. Oszloprendek. Harmadik füz. Falnezők és falnyilások. Továbbá Építési könyvvitel, keresk. miniszt. megbizasából. Palosy Dénessel.

Kleiner Lajos. *Kleiner Lajos*, p. praelatus, érs. hs. helytartó, czímzetes apát és kanonok, a kalocsa-bácsi egyházmegyében. Szül. 1846-ban, Doroszlón. 1873-ban az újonnan szervezett egyházmegyei tanfelügyelőséghez segédtanfelügyelőnek nevezték ki. 1878-ban a kalocsai férfitanítóképzőben tanár, 1881-ben iskolalátogató, 1883-ban a nagyobb papnevelő aligazgatója, 1884-ben a középiskolai hittanár-vizsgálóbizottság tagja, 1886-ban főszentszéki ülnök és az ájtatos czélú alapítványok segédkezelője (1893-ban főnöke), 1888-ban zsinati vizsgáló, 1889-ben a kisebb papnevelő kormányzója s pápai kamarás, 1890-ben tiszteletbeli, 1895-ben valóságos kanonok, 1896-ban sármonostori czímzetes apát, 1897-ben tiszai, 1901-ben bácsi, 1902-ben székesegyházi főesperes. 1903-ban bácsi prépost. 1906-ban éneklő-kanonok, pápai praelátus, érseki helytartó, ált. ügyhallgató; 1907-ben olvasó-kanonok. Czikkeket, tudósításokat, könyvismertetéseket, kritikákat és polémiákat írt 1869 óta a tanügyi, egyházi és vidéki lapokba.

Kliegl József. *Kliegl József*, gépész, szül. 1795-ben, Baján. Megyei esküdt lett Bácsmegyében, de később Bécsbe ment, hol festőnek képezte ki magát. De tulajdonképeni szenvedélye a gépészet volt. Tervei és találmányai között volt az a híres betűszedő-gép is, melyről egy országgyűlés közönsége sokat és lelkesen beszélt, sőt pénzt is adtak össze reá, de nem annyit, a mennyi elég lett volna. Búvárhajót is tervezett, továbbá egy-sínen járó vasútat és olyant, mely hegynek fel és le egyaránt könnyen megy és meg is áll, sőt olyan mozdonyt is, mely magával hordja a síneket. Ezenkívül zongorára alkalmazható automatikus hangjegyírógépet, számológépet stb. szerkesztett. 1870-ben nagy nyomorban halt meg, Budapesten. Számos géptechnikai értekezést írt.

Koch Antal. *Koch Antal dr.*, egyetemi r. tanár, a M. Tudom. Akadémia rendes tagja, szül. 1843 január 7-én, Zomborban. A gimnáziumot Kalocsán és Baján végezte; 1861—64-ig a pesti egyetemen bölcselethallgató volt. 1865-ben az eperjesi kath. főgimnáziumhoz rendes tanárrá, 1867-ben a József-műegyetemhez természetrajzi, 1868-ban pedig a pesti egyetemhez ásványföldtani tanársegéddé nevezték ki. 1869-ben a Magyar Kir. Földtani Intézethez került. 1871-ben a budai kath. államgimnázium természetrajzi tanárává és 1872-ben a kolozsvári egyetemre nevezték ki az ásvány- és földtan rendes tanárává. 1874-ben a kolozsvári egyetem tiszteletbeli doktorává avatta. A Magy. Tud. Akadémia 1875 május 15-én levelező (1894 május 4-én rendes) tagjává választotta. 1891—92-ben az egyetem rektora volt. 1895-ben a budapesti egyetemre nevezték ki a geologiai s palaeontologiai tanszékre. Tanulmányi czélból bejárta nemcsak egész Magyarországot és különösen Erdélyt, hanem egész Nyugat- és Dél-Europát. Többször beutazta Német-, Franczia-, Angol- és Olaszországot, valamint Hollandiát, Belgiumot és Svájczot. Sok őslényt kereszteltek el a belföldi és külföldi szakférfiak K. nevéről. Ő maga szintén több kövületnemet és fajt vezetett be az irodalomba, melyeket ő fedezett fel. Több mint kétszáz dolgozata jelent meg önállóan és a külföldi s belföldi folyóiratokban.

Önálló munkái: Erdély ásványainak kritikai átnézete. Kolozsvár, 1885. — Kriesch János. A természetrajz vezérfonala. III. rész. Ásványtan. Budapest, 1874-ben átdolgozta. — III. rész. Ásvány- és földtan. IV. kiadás, 1878-ban. V. kiadás, 1881-ben. VI. kiadás 1886. Koch Ferenczczel együtt: VII. kiadás, 1895. — Vezérfonal az ásványtan egyetemi előadásaihoz. Hallgatói számára írta és kiadta Kolozsvár, 1889. — A dunai trachytcsoport jobbparti részének földtani leírása. Földtani térképpel és 6 kőnyom. táblával. Kiadta a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1877. Bő kivonata németül megjelent a Deutsche Geol. Gesellsch. Közlönyében. — Az 1880 október 3-iki középerdélyi földrengés. 3 táblával. Kolozsvár, 1881. — Az erdélyrészi medencze harmadkori képződményei. I. rész. Palaeogén csoport, 4 táblával. A M. Kir. Földt. Intéz. kiadása Budapest, 1894. II. rész. Neogen csoport, 3 táblával. A M. Földt. Társulat kiadása. Budapest, 1900. Ugyanezek németül is. — A Fruskagora geologiája. Geol. térképpel és egy szelvénytáblával. A M. Tud. Akadémia kiadványa.

Budapest, 1896. Német nyelven is. — Erdély óterczíér echinidjei. 4 kőnyom. táblával. Kiadta a M. Kir. Földt. Intézet, Budapest, 1885. Ugyanaz német nyelven is. — Prohyracodon orientalis *Koch*, egy új ősemlős Erdély közép oeczén rétegeiből, 2 táblával. Természetrajzi füzetek, 1897. Németül is. — A beocsini czementmárga kövült halai. 8 kőnyom. táblával. Természetrajzi füzetek., 1904. Németül is. — Ezeken kívül több mint 200 értekezése jelent meg bel- és külföldi folyóiratokban magyar, német és franczia nyelven. Szerkesztette a „Földtani Közlöny"-t 1871—73-ban többekkel együtt és a Kolozsvári Orvos-természettud. Értesítő természettudományi szakát. 1879-től 1895-ig.

Koch Ferencz.

Koch Ferencz dr., egyetemi rendkívüli s képezdei rendes tanár, szül. 1853-ban, Zomborban. 1878—84-ig a kolozsvári egyetem vegytani tanszéke mellett tanársegédként működött, és ez idő alatt főleg az analytikai chemiát művelte. 1884—86-ig állami ösztöndíjjal a müncheni s erlangeni egyetemi laboratoriumokat kereste föl és kizárólag az organikus chemiával foglalkozott. 1885-ben tette le a bölcseletdoktori szigorlatot és 1887-ben a kolozsvári egyetemen magántanárrá habilitálták ; ugyanekkor a kolozsvári tanitóképző-intézethez kinevezték rendes tanárnak. 1889—92-ig a kolozsvári egyetemen az élet- és kórvegytani tanszéket helyettesítette. 1897-ben nyerte Kolozsvárt az egyetemi rendkívüli tanári czímet és jelleget. Dolgozatainak nagy száma a bel- és külföldi szaklapokban jelent meg.

Koch József.

Koch József, kiskéri ág. ev. lelkész. szül. 1854-ben, Újverbászon. Czikkei a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvében jelentek meg. A vármegye első monografiájának is munkatársa volt.

Munkái : Sendbriefe an unsere deutschen Bauern. Neusatz, 1885. — Kis-Kér története ... (Németül).

Kohn Sámuel.

Kohn Sámuel dr., theologus, a pesti zsidó hitközség főrabbija, szül. 1841 szeptember 21-én, Baján. 1865-ben elnyerte a doktori oklevelet. 1866-ban hívták meg a pesti hitszónoki székbe ; június 2-án tartotta a pesti izraelita templomban próbaszónoklatát, a legelső magyar hitszónoklatot. Tevékeny része volt az 1868-ban egybegyült magyarországi zsidó egyetemes gyűlés munkálataiban. Elnöke a zsidó irodalmi társaságnak. Értekezéseinek, czikkeinek a száma rendkívül nagy.

Önálló munkái : Zsinagogai szónoklatok. — Ünnepi és alkalmi beszédek. Bpest, 1875. Zur Sprache, Literatur und Dogmatik der Samaritaner. Leipzig, 1875. A M. N. Múzeum könyvtárának héber kéziratai. Bpest, 1877. Mardochai Ben Hillel. Sein Leben und seine Schriften. Breslau, 1877. Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. U. ott, 1881. A zsidók története Magyarországon a legrégibb időktől a mohácsi vészig. Részben kiadatlan kútforrások nyomán. I. kötet. U. ott, 1884. A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. U. ott, 1890. — Szerkesztette Kayserlinggel együtt az Ung. Jüdische Wochenschriftet, 1871—1872-ben. Pesten.

Koklmann Dezső.

Koklmann Dezső dr., zombori főgimnáziumi tanár, a helyi lapokba irodalomtörténeti czikkeket ír és a zombori Szabad Lyceumban tart gyakori tudományos felolvasásokat.

Kollár Győző.

Kollár Győző dr., ügyvéd, kir. közjegyző, szül. 1862-ben, Baján. 1890-ben nyert ügyvédi oklevelet ; előbb Budapesten, később Zomborban folytatott gyakorlatot, a hol kir. közjegyző-helyettes is volt. Jelenleg Szent-Lőrinczen (Baranya) működik. Czikkei a jogügyi szaklapokban jelentek meg.

Korény-Scheck Vincze.

Korény-Scheck Vincze, kir. kath. főgimnáziumi tanár, szül. 1844-ben, Hódságon. 1867-ben Baja városa megválasztotta főgimnáziumi tanárnak. 1880-ban az újvidéki kir. kath. magyar főgimnáziumhoz helyezték át és itt a kereskedelmi iskolánál egyszersmind óradíjas tanár volt haláláig. Több értekezése jelent meg az Értesítőkben. Önálló munkája : Buckle rendszere. Tanulmány. Bpest, 1876.

Kosztolányi Árpád.

Kosztolányi Árpád, főgimnáziumi igazgató, szül. 1859-ben, Szabadkán. 1883 óta a szabadkai főgimnáziumban a mathematika és fizika rendes tanára, 1900 óta igazgatója. Czikkei a Természettudományi Közlönyben, a Mathem. és Fizikai Lapokban, a főgimnázium Értesítőjében, a Szabadkai Hirlapban jelentek meg. Önálló munkája : Az ingamozgás elmélete. Eszék, 1883. Fia *Dezső*, a legifjabb költői gárdának tagja, színes műfordításokkal és eredeti versekkel szerepel a szépirodalom terén.

Kosztolányi Dezső.

Kosztolányi Dezső, költő és író, szül. Szabadkán, 1885-ben. Budapesten és Bécsben végzett filozofiát. Első versei a „Budapesti Napló"-ban jelentek meg, mely akkoriban a fiatal modern gárda találkozóhelye volt. Munkatársa lett később a „Hét"-nek s mostan is segédszerkesztője és belső munkatársa annak és az Élet czímű folyóiratnak. Írt azonkívül a „Figyelő"-be, „Nyugat"-ba, „Új Idők"-be, „Vasárnapi Újság"-ba s más heti- és napilapokba. Első kötete — verseskönyv — 1907-ben jelent meg Budapesten „Négy fal között" czímen. Második kötete 1908-ban : „Maupassant összes versei" czímen. Kosztolányi

Dezső verseit Horvát Henrik, a jeles német műfordító németre is lefordította s tavaly Hans *Betge* „Lyrik des Auslands"-ában napvilágot is látott. Azonkívűl több novellája jelent meg németül, románul és szerbül. A „Mercure de France" ismertetést hozott róla, nemkülönben egy modern szerb revü is. Novelláit 1909 ben adták ki: „Boszorkányos esték" czímen. Jelenleg társadalmi czikkeket, ismertetéseket, kritikákat ír a „Hét"-be *Lehotai, Punin* és *Jo* álnevek alatt.

Kosztics Lázár.

Kosztics Lázár, szül. Alsó-Kabolban, 1841-ben. Már tizenhétéves korában feltünt mint Homer Iliásznak ügyes műfordítója. Ifjú korában számos, lírai költeményt írt. Jól sikerültek balladái és „Makszim Czrnojevics" („Csernovits Miksa") és „Péra Szegedinacz" („Szegedinácz Péró") czímű drámái. „Gordana" czímű verses vígjátékát egy népköltemény nyomán írta. E vígjátékát francziára és németre is lefordították. Shakespeare „Romeo és Julia", „Lear király", „Hamlet" és „III. Richard" czímű drámáit is lefordította. Irt néhány fontos esztetikai értekezést, úgymint: „Osznovi lepote u szvétu" („A szépség alapjai a világon") 1880-ban, „Osznovno nacselo" („Alapvető elv") 1884-ben, „Narodno glumovanye" („Nemzeti színjátszás") 1893-ban, és irodalomtörténeti tanulmányokat, u. m. „Ilijádá. Pogléd na jednu lépu glavu" („Iliász. Egy szép fejezetre való pillantás") és „Romeo i Julia. Jedna ponuda za odomatyiványe Sekszpira u szrpszkom narodu" („Romeo és Julia. Egy ajánlat Shakespeare meghonosítására a szerb irodalomban"). Költeményeinek gyűjteménye Újvidéken jelent meg két kötetben: az első kötet 1873-ban, a második 1874-ben. Ötvenéves irodalmi működésének tiszteletére a Maticza szerb irodalmi társaság most rendezi sajtó alá összes költeményeinek díszkiadását.

Kosztics Milán.

Kosztics Milán, szül. Ósziváczon, 1840-ben. A theologiát Karlóczán végezte. Azután Oroszországba ment és Kievben a theologiai akadémián magisteri kitüntetést nyert. Montenegróban egy ideig tartózkodott mint tanfelügyelő. 1876-ban Óbecsén esperessé választották meg és ez állásban halt meg 1880-ban ugyanott. Irt elbeszéléseket és utirajzokat különféle folyóiratokba. Legfőbb munkája „Skole u Czrnoj Gori od najsztarihij vremena do danasnyeg dóba" („Az iskolák Montenegróban a legrégibb időktől mai napig"), mely 1872-ben jelent meg.

Kovács Ágoston.

Kovács Ágoston, baranyamegyei szolgabíró, szül. 1827-ben, Ó-Becsén. 1857-ben Pécs város tanácstitkára, 1858-ban ugyanott közigazgatási bíró és 1862-ben középponti szolgabíró lett. Meghalt 1867-ben Pécsett. Költeményeket írt az akkori lapokba.

Munkái: Egy pár szabad szó. Buda, (1848.) — Pályatársaimhoz, (1848.) — Honvédek naplójegyzetei. Pest, 1851. — Gleichenberg egy magyar embernek. Úti jegyzetek. Pécs, 1864.

Kovács-Huszka Ferencz.

Kovács-Huszka Ferencz, óbecsei róm. kath. plebános, szül. 1869-ben, Óbecsén. 1892-ben szentelték föl misés pappá és Doroszlóra, majd Temerinbe küldték káplánnak. 1894. őszén az óbecsei kath. hitközség külvárosi lelkésze lett, hol ma is működik. Előszeretettel foglalkozik a botanikával és évek hosszú sora óta vizsgálja a Bácska növénytenyészetét és gyűjti az adatokat, kiadandó növénytani munkájához. Czikkei a megyei évkönyvekben és helyi lapokban jelentek meg. Szerkesztette az Óbecsei Közlönyt. Ő írta e monografia számára a növénytani részt.

Kovács Károly.

Kovács Károly, bölcseleti doktor és főgimnáziumi tanár, szül. 1875-ben, Újvidéken. 1897-ben a makói m. kir. állami főgimnázium helyettes tanára lett.

Munkái: Horatius ódáinak fordítói Virágig és a műfordítás kérdésének fejlődése. Budapest, 1896. — Stavici. A szerencsemalom. (Rumen regény.) Makó, 1898.

Kovács Pál.

Kovács Pál, volt országgyűlési képviselő, szül. 1848-ban, Bácsföldváron. 1875-ben mérnökként belépett a tiszavidéki vasúthoz. E vasútak államosítása után Budapestre került és itt az elektrotechnikai tudományoknak szentelte idejét. Az államvasutak és a mérnökegylet megbízásából több ízben tett utazásokat külföldön. 1894-től a kereskedelemügyi minisztérium műszaki osztályában a villamos és egyéb speczális vasutak műszaki előadója volt és részt vett a budapesti földalatti villamos vasút tervezésében és építésének vezetésében. 1896-ban Zenta városa választotta meg országgyűlési képviselőnek. Számos czikke és tudományos értekezése jelent meg a szaklapokban.

Munkái: Az elektrotechnika kézikönyve. Bpest, 1890. — Amerikai tanúlmányutam. U. ott, 1894. 82 szövegábrával.

Kovácsfy Antal.

Kovácsfy Antal, hírlapíró, szül. Zomborban, 1870-ben. Sok munkája jelent meg különféle lapokban. Öt éven át volt szerkesztője az általa alapított Közép-Bácskának. Novelláit és verseit most rendezi sajtó alá.

Kováts Tamás József.

Kováts Tamás József dr., benedekrendi főapát, kir. tanácsos, szül. 1783-ban Szabadkán. Gimnáziumi tanár volt 1804—1809-ig Győrött és 1809—1813-ig Pannonhalmán theologiát hallgatott; 1813—27-ig ugyanott a szentírás és keleti nyelvek tanára s 1827—29-ig prior volt; 1803-ban főapátnak választották. Nagy és Kis-Füss egyházi székek örökös és valóságos főispánja volt. Meghalt 1841-ben, Pannonhalmán, hol számos kézirati munkáját a főapátsági könyvtárban őrzik.

Kozma János.

Kozma János, tanító Zentán. Költeményeket írt vidéki lapokba s a Vidéki Költők Albumába (Kassa, 1896). Kéziratban két színműve van: Szívek hareza (Völgyi Ödön társulata adta elő a kilenczvenes évek elején) s az Erdőőr leánya, (előadta 1896 február 9-én Lukácsi Aladár társulata Zentán.)

Kozma László.

Kozma László, ügyvéd, volt országgyűlési képviselő. Szül. Cservenkán, 1849-ben. Ügyvédi gyakorlatát 1875-ben Zomborban kezdte, hol utóbb mint a délkvidék híres kriminalistája lett ismeretes. Tevékeny munkása volt a közéletnek és élénk részt vett Zombor város törvényhatósági képviseletében, valamint a társadalom mozgalmaiban. 1894-ben Bács-Bodrog vármegye tiszti főügyésze; ugyanez év nyarán az újverbászi kerület országgyűlési képviselőjévé választotta; ezt a kerületet képviselte két cziklusón át. Ma az alsóbaranya-bácsi ref. egyházmegye gondnoka. A szabadkai ügyvédi kamara elnökhelyettese. A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat elnöke. — Ennek előtte az irodalommal is sűrűbben foglalkozott, nagy kedvvel az élczlapokban, de — főleg a helyi lapokban — komoly dolgokat is fejtegetett. Irt prózát, verset egyaránt. — A megyei történelmi társulat évkönyvében nevével ma is gyakran találkozunk. A monografia számára ő írta a ref. egyház történetét.

Körmöczy Ernő.

Körmöczy Ernő, kalocsa-főegyházmegyei áldozópap, szül. 1877-ben, Zomborban. Pappá szenteltetvén, dolgozott az: „Alkotmány", „Magyar Szemle", „Szabadka és Vidéke", „Bácsmegyei Napló", „Bácsmegye", „Bácskai Napló" czímű lapok számára.

Munkái: „Emma néni meséi a jó gyermekek számára." — „A mi igaz hitünk." — Helyet a gyermekeknek." — „Az antikrisztus csodái." — „Az új eljegyzési és házassági törvény magyarázata." — 1906 óta a „Bács-Bodrogmegyei Irodalmi Társaság" választmányi tagja.

Krishaber Mór.

Krishaber Mór, orvosdoktor, egyetemi tanár, szül. 1833-ban, Kulán. Orvosdoktorrá lett 1860-ban, Bécsben, azután Orosházán telepedett le, de később Párisba költözött. A franczia főváros egyik tekintélyes orvosa s az egyetem tanára lett. Meghalt 1883 április 10-én Párisban. Halála előtt nyolcz nappal a franczia akadémia odaítélte neki a Monthyon-féle 20.000 frankos díjat, mellyel a tudomány terén csak kiválóbb felfedezéseket szokott jutalmazni. A gége orvostana sokat köszön Krishabernak. Az Orosháza cz. lapnak munkatársa volt és 1877 január 21-től márczius 25-ig szerkesztette is azt, Anonymus névvel.

Krób Pál.

Krób Pál, kir. tanfelügyelő, szül. 1826-ban, Újverbászon, hol 1847-ben rendes tanító lett. Innét 1853 őszén a nagyharsányi (Baranyam.) ref. magyar iskolához került. 1871 deczember 7-én Zalamegyébe másod-, 1876 szeptember 18-án első tanfelügyelővé nevezték ki. Meghalt 1884 június 27-én, Zalaegerszegen. Több időszaki és tanügyi czikket írt. Munkája: Új testámentom magyarázata. Kézikönyvűl helv. hitv. néptanítók számára. Németből ford. Pest, 1869.

Krump Vilmos.

Krump Vilmos, zombori felsőkeresk. isk. tanár, a helyi lapokba ír tárczaczikkeket, különösen útirajzokat.

Kuluncsich István.

Kuluncsich István, ügyvéd és városi képviselő Szabadkán, hol 1873 október 22-én meghalt 76-ik évében.

Munkája: Positiones ex civili romano et jure criminali, quas in regia scient. universitate Pesthiensi publice propugnandas suscepit anno 1816 Budae.

Kuluncsich Tamás.

Kuluncsich Tamás, jogi doktor, ügyvéd, szabadkai származású.

Munkája: Dissertatio inauguralis juridica de Fideivssore, quam quae debetur, promittit, quam vna vom positionibus ex universa jurisprudentia . . . . in universitate Pestiensi pro summis in jure disquisitioni submittit mense Decembri 1787. Pestini.

Kupeczky István.

Kupeczky István, szül. 1871-ben, Szenttamáson. Tanító volt Tolna és Somogy vármegyékben, színész Moszkvában; jelenleg pedig a zombori kir. törvényszéknél irodatiszt. Több verse jelent meg bácsmegyei lapokban.

Önálló munkája: Werbőczy Klára. (Verses elbeszélés. 1895.)

Lajthay János.

Lajthay János, róm. kath. plébános, szül. 1841-ben. Segédlelkész volt Baracskán, Ó-Kanizsán, Mélykúton, Ó-Becsén. 1879-ben plébános Ó-Kéren és 1892 óta Kupuszinán; egyszersmind érseki hivatalos iskola-látogató. — Kunszt József kalocsai érsek életrajzát írta meg a M. Sionban (1886); írt még a M.

Koronába tanügyi és népnevelési czikkeket, a Szabadka, Szegedi Hírlap, Bácska, Újvidék és több vidéki lapba nevelésügyi czikkeket és könyvismertetéseket.

László Fülöp. *László Fülöp* festőművész, szül. Óbecsén, 1869-ben. Egyike a mai nemzedék legkiválóbb arcképfestőinek, a ki az utóbbi években külföldön is sok dicsőséget szerzett a magyar névnek. A XIII. század primitívjei óta, egészen a mai korig, mindig a formai megoldás volt a főtörekvés. A formát kifejezni, színek és árnyalatok segítségével. — Csak az utolsó évtizedekben, épen László tanuló éveiben, merültek fel újabb irányzatok és törekvések, melyekben főtényező szín- és hangulat voltak, a forma elhanyagolásával. Lászlót ezek az irányzatok nem térítették el útjából. Erős egyénisége megóvta a tévútaktól. Nem érzelgett a színekben, nem kísérletezett sejtelmes ködökkel. Positiv tudást akart és ezt sikerült is elsajátítania. Ez a virtuóz biztonság, a formának ismerete és finom jellemzése, a mi különösen női arczképeinél tűnik szembe, adják meg művészetének fő jellemvonásait. Tanulmányait az orsz. mintarajziskolában kezdte meg, a hol Székely Bertalan és Lotz Károly tanítványa volt. Azután Münchenben Lietzenmayer Sándornál két évig, majd Párisban Lefébre és Benjamin Constant tanároknál egy évig tanult. Első önálló műve „Az első mosás" 1890-ben a régi Műcsarnokban volt kiállítva. Iskolai kitüntetésein kívül a zágrábi kiállításon díszokmányt, a Műcsarnok 1891. évi tárlatán a Műbarátok ösztöndíját, az 1896. évi Ezredéves Országos Kiállításon millénium aranyérmet, 1897-ben kis állami aranyérmet kapott, a párisi Szalon zsürije pedig II-od osztályú aranyéremmel tüntette ki őt, Hohenlohe herczeg német birodalmi kanczellárt ábrázoló arczképeért. László az utóbbi időben a németországi és angliai előkelő köröknek is kedvelt és keresett arczképfestője lett. Berlinben kiválóbb műveiből külön kiállítást rendezett, a melynek igen szép sikere volt. Ő Felségét, a királyt festette meg természet után és Erzsébet királynét a Szépművészeti Múzeum számára. 1900-ban, Stiksegauban, (Irország) nőül vette Guinnes Magdolna Lucyt. A párisi nemzetközi kiállításon aranyérmet nyert. Bécsben, 1900-ban, arczképeivel a tavaszi tárlat nagy érmét nyerte el és ugyanott, 1902-ben, Rampolla arczképéért az osztrák állami aranyérmet nyerte. A pápai Pius-rend lovagkeresztjének tulajdonosa és 1903-ban a III. oszt. vaskorona-rendet kapta.

László Mór. *László Mór*, orvostudor, nyug. cs. és kir. sorhajó-orvos, szül. 1862-ben, Őrszálláson. A cs. és kir. haditengerészet ösztöndíjasaként, a haditengerészet kötelékébe lépett, mint corvette-orvos. A Saida nevű corvetten másfél évi utat tett a Földközi tengeren, Afrika éjszaknyugati partjain, Amerika keleti partjain, majd Dél-, Közép- és Éjszakamerikában Canadáig, az Antillákon, és a déleurópai városokat érintve, vissza, a pólai hadi-kikötőbe. Ez utazásai alatt, felsőbb parancsra, az érintett kikötő-városok kórházairól részletes jelentéseket írt. Ugyancsak felsőbb megbízásból, a sík tengeren, a hajóról lebocsátott ú. n. uszályháló segítségével, a cs. és kir. udvari múzeum részére, a tengerfenék faunájából, nyolcz nagy ládára való anyagot gyűjtött. Azután az „Erzherzogin Stefanie" pánczéloson megírta tanúlmányát „Szellőzés és sebesültszállítás pánczélos hajóinkon" (Über Ventilation und Verwundeten-Transport auf unseren Panzerschiffen) czím alatt. 1890-ben Bécsbe vezényelték a fogászatban való kiképzése czéljából. Pólába visszatérve, az ottani haditengerészeti kórházban részt vett a legelső ily fogászati intézet megalapításában és berendezésében, melyet éveken át vezetett. Ezalatt tanulmányt írt a cocainról 1896-ban, 10 évi szolgálat után, mint cs. és kir. sorhajó-orvos, nyugalomba vonult és cs. és kir. kamarai fogorvosként Budapesten telepedett meg. Sokat írt az ipari higany- és phosphor-mérgezésekről és az országos népfürdők, illetőleg egy orsz. népfürdő-egyesület alakításáról.

Latinovits Géza. *Latinovits Géza* volt országgyűlési képviselő, szül. 1863-ban. Bácsmegye tiszteletbeli főjegyzője; a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulatnak, melyet újjászervezett, alelnöke. A vármegye területén folytatott régészeti kutatásokat személyesen vezette szép eredménynyel. A Vörös-Kereszt-egyletnél tett kiváló szolgálataiért, Lajos Viktor főherczeg főmegbízott-helyettessé nevezte ki és hadjárat esetére, szolgálattételre, adlátusnak maga mellé rendelte. 1890-ben megkezdte külföldi nagy utazásait; beutazta Német-, Olasz-, Franczia-, Angol- és Oroszországot, Svédországot és Norvégiát, a Balkán-államokat, továbbá Algiert, Tunist, Syriát, Palesztinát, Ceylon szigetét és egész Britt-Indiát. Nagyobb utat tett Amerikában is; erről kötetet írt „A business hazájából" czímmel. A magyar földrajzi társulatban felolvasást tartott indiai útjáról.

Hazatérve, 1897-ben, Bács város megválasztotta országgyűlési képviselővé. 1899-ben a Latinovits-család levéltárát örök megőrzés végett a M. N. Múzeumban helyezte el. Nagy irodalmi tevékenységet fejtett ki és különösen útleírásai, melyek számos lapban, elszórtan jelentek meg, keltettek nagy érdeklődést.

Latinovits János.

Latinovits János, a főrendiház tagja, a bácsmegyei Borsod községben született s gimnáziumi tanulmányait Bécsben, jogi tanulmányait pedig Budapesten végezte. Nyolcz évig mint táblai tanácsjegyző működött, majd 1878-tól 1887-ig a rigyiczai kerületet képviselte szabadelvű programmal. 1868-ban a Vöröskereszt-Egyesület igazgatója lett. 1895-ben a király a főrendiház tagjává nevezte ki s három évvel később újra kitüntetés érte: a király a Lipót-rend lovagkeresztjét adományozta neki. Meghalt 1909-ben Budapesten.

Latinovits Pál.

Latinovits Pál, ny. főispán, főszerkesztő, szül. 1856-ban, Bácsborsodon. A gimnáziumot Baján végezte, azután egyéves önkéntes lett az 5-ik huszárezredben; a tiszti rang elnyerése után, két évig Bécsben, majd Budapesten hallgatta az egyetemet, melynek végeztével szerepet vállalt Bács-Bodrog vármegye közéletében. 1886-ban közgazdasági előadó lett és jelentései s gazdasági czikkei a vármegyei lapokban, úgyszintén a Földmívelésügyi Értesítőben jelentek meg. 1896-ban a regőczi kerület orsz. képviselővé választotta és 1900-ban másodszor is őt küldte a kerület a házba. Beszédei a földmívelésügyi és belügyi költségvetések alkalmával a delegáczióban tűntek ki. 1901-ben Bács-Bodrog vármegye főispánjává nevezte ki a király, mely méltóságát 1906-ig viselte. Főispáni működéséről a vármegye történetének keretében számolunk be. A Bácsmegyei agrártakarékpénztár, a Bajai takarékpénztár és a Zentai és csajkás takarékpénztár elnökévé választotta; ugyancsak elnöke a Bácsmegyei Gazdasági Egyesületnek. Lapvezére a Bácsmegye cz. hírlapnak, melynek hasábjain számtalan czikke jelenik meg, vezérczikk és tárcza alakjában.

Latinovits Szaniszló.

Latinovits Szaniszló, városi tanácsos, szül. 1870-ben, Borsodon. Az érettségi vizsga letétele után a kalocsai papnevelő-intézetbe lépett, hol vallásos költeményeivel Haynald bíbornok figyelmét is magára vonta s több ízben díjakat nyert. 1888-ban a papi pályától megvált és Budapesten a jogot hallgatta; majd a közjegyzői pályára lépett. Jelenleg Zombor város tanácsnoka. Szorgalmas munkatársa a bácskai helyi lapoknak, melyekbe költeményeket és czikkeket írt.

Munkája: Vadvirágok. Gödöllő, 1895. Nyom. Bpesten. (Költemények Latinovits Stanci névvel.)

Latinovits Vincze.

Latinovits Vincze volt országgyűlési képviselő s kir. főügyész. 1848 előtt Bács-megyénél viselt hivatalt. A szabadságharcz alatt fegyverrel szolgálta a nemzeti ügyet; az abszolut uralom idejében hosszabb fogságot szenvedett. Négy ízben, 1861., 1865., 1869. és 1867-ben volt országgyűlési képviselő. Bácsmegye 1861 febr. 7-iki közgyűlésén ő indítványozta a nevezetes feliratot a királyhoz, mely szerint a megye szorosan ragaszkodik az 1848. törvényekhez. Meghalt 1886 jan. 19-én Baján. 63. évében. Országgyűlési beszédei a Naplókban jelentek meg.

Lemberger Ármin.

Lemberger Ármin, jogi doktor és ügyvéd, szül. 1856-ban, Baján. 1885-ben Budapesten jogidoktorrá avatták és 1887-ben ügyvédi oklevelet nyert; ezután szülővárosában mint gyakorló ügyvéd telepedett le. Buzgó agitácziót fejtett ki a Közép-Dunának Baja—Báttaszéknél leendő áthidalása tárgyában; szervezte ez ügyben 1898-ban a kormánynál tisztelgett monstre-küldöttséget és szerkesztette a kormánynak átnyújtott emlékiratot; ugyanezen ügyben az 1898-ban Szegeden megtartott II. kereskedelmi kongresszuson előadóként szerepelt és értekezése a kongresszustól kiadott jegyzőkönyvben (Szeged, 1898) jelent meg; ez érdemeiért Schmausz Endre főispán Baja város tiszteletbeli tiszti ügyészévé nevezte ki. Választmányi tagja a bajai Gyümölcsészeti Egyletnek; tiszteletbeli tagja a kereskedő-ifjak egyletének és az izraelita nőegyletnek. — Czikkei a különféle szaklapokban jelentek meg. Szerkeszti 1898 óta a Bajai Hírlapot. Szerkesztette a bajai iparkiállítás Kalauzát 1900-ban. Arany János Toldijának (A trilogia I. része) metrikus német fordítását is ő írta. Megjelent 1903-ban, Lipcsében, a Jaeger-féle könyvkiadó-vállalat bizományában.

Létmányi Nándor.

Létmányi Nándor, bölcseleti doktor, főgimnáziumi tanár, született 1854-ben Szabadkán. 1881-ben nyert tanári oklevelet; tanár volt Nagybecskereken, majd a brassói állami főreáliskolában és 1895 óta a budapesti VII. kerületi állami főgimnáziumban a történelem és földrajz tanára, egyszersmind a rákospalotai Wagner-féle nyilvános gimnázium igazgatója.

Munkái: A magyar államélet és alkotmány viszontagságainak vázlata, 1884—1790. Nagy-Becskerek, 1884. — Párhuzam Hunyadi János és fia között, tekintettel hadvezéri képességeik és hadsikereikre. Budapest, 1885. — Szerkesztette a Torontál cz. helyi lapot 1880 jan. 22-től 1881 aug. 21-ig Nagy-Becskereken.

Lévay Henrik.

Lévay Henrik báró, szül. 1825-ben, Kisteleken. Kinevezett örökös főrendiházi tag, a vaskoronarend lovagja, a Szent Móricz és Lázár olasz kir. rend középkeresztese, az Első M. Ált. Biztosító-Társaság alapítója és volt vezérigazgatója, kiváló közgazdász és emberbarát. Életrajzi adatait Győr vármegye monografiájában közöltük. Közgazdasági irodalommal is foglalkozott; munkája „Néhány szó mezőgazdasági bajaink orvoslásáról" czímmel önállóan jelent meg.

Linder György.

Linder György, volt orsz. képviselő, született 1850-ben, Paripáson. A jogot Budapesten végezte. 1870-től gyorsíró volt a képviselőházban, 1876. évig. 1877-ben körjegyzővé választották Majs községben. Itt tevékeny részt vett a közéletben. Megalapította a kisbirtokosok hitelintézetével szövetséges mezőgazdasági intézetet. 1887. évben mérsékelt ellenzéki programmal a mohácsi kerületben képviselővé választották. Tagja volt a zárszámadási és könyvtári bizottságnak. 1892. évben a csornai kerület választotta meg és újból tagja lett a képviselőháznak. Éveken át a „Magyar Állam" országgyűlési rovatának volt a vezetője. Munkája: Őszinte szó az agrárkérdéshez, illetőleg a kisbirtokosok hitelügyének rendezéséhez. Bpest, 1883. Országgyűlési beszédei a Naplókban vannak (1887—1896). Mint országgyűlési képviselő és azután is, a Budapesti Hírlap, Pesti Napló és Pesti Hírlapba írt számos névnélküli politikai czikket és tudósítást.

Loósz István

Loósz István, főgimnáziumi tanár, született 1868-ban, Szabadkán. Mint tanár hét évig működött a lugosi állami gimnáziumban, azután a szabadkai községi főgimnáziumhoz került, hol jelenleg is működik. — Irodalomtörténeti és aesthetikai czikkeket írt a különféle szaklapokba.

Főbb munkái: Költői olvasmányok. Románczok, balladák és lyrai költemények, bevezetéssel, rendszeres verstannal és magyarázatokkal. Bpest, 1897. (Tones Gusztávval.) — Szemelvények a kurucz-világ költészetéből. Budapest, 1904. — Vörösmarty: Zalán hatásának magyarázata. U. ott, 1906. — Szemelvények a magyar történetirókból és szónokokból. U. ott, 1909. (Tones Gusztávval). — Ezeken kívül temérdek értekezés jelent meg, melyeket lehetetlen mind felsorolni.

Lovászy Márton.

Lovászy Márton dr., szül. Zentán, 1864-ben. Budapesten, 1886-ban, az államtudományok doktorává avatták. A közös hadseregben tartalékos tűzérhadnagygyá, majd a honvédségnél huszárhadnagygyá nevezték ki. A közszolgálatot Bács-megyében kezdte, mint közig. gyakornok; később árvaszéki ülnök és Ada mezőváros főjegyzője volt. A hírlapírói pályára lépett és azóta a „Magyarország" szerkesztőségében működik, jelenleg a lap felelős szerkesztőjeként. 1901-ben képviselőnek választották meg, azóta mindig tagja az országgyűlésnek. 1903 óta a delegácziónak is tagja, a melynek különösen hadügyi és külügyi albizottságában élénk tevékenységet fejtett ki. Tagja a VIII. bíráló, a közgazdasági- és véderő-bizottságnak. Publiczisztikai munkássága rendkívül nagy. Vezérczikkei kiváló politikai készültségről tesznek tanúságot. Országgyűlési beszédei a Naplóban vannak.

Lukácsy István.

Lukácsy István, szül. 1874-ben. Pappá szentelték 1897-ben. 1900-ban került Szabadkára hitoktatói minőségben. Nagyon sokat utazott külföldön; bejárta csaknem egész Európát és útleírásait a helyi sajtóban közölte. A szabadkai Szabad Lyceum 1904-ben titkárává választotta. Most rendezi sajtó alá összegyűjtött tárczáit.

Magyarász Ferencz.

Magyarász Ferencz, bajai főgimnáziumi tanár, szül. 1877-ben. Életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában közöljük. 1904 óta a bajai cziszt. r. főgimnázium tanára. Rendes munkatársa a Bajai Független Ujságnak és a Közérdek cz. szekszárdi lapnak, hol eddig közel kétszáz vezérczikke, tárczája stb. jelent meg. Ezeken kívül számos más lapban jelennek meg dolgozatai. A monografiánk számára az ő tollából való Baja város leírása. Több szentbeszéde önálló kiadásban jelent meg.

Magyary Pál.

Magyary Pál, szül. Baján, 1857-ben. 1880-ban szentelték fel pappá. 1879-től kezdve a püspöki irodában actuárius, azután segédlelkész. 1886-ban a lugosi főgimnáziumban hittanár lett. 1888-tól a csanádi kispapok lelki atyja és a székesegyház hitszónoka Temesvárt; 1893 óta ugyanott theologiai tanár. — A Bölcseleti Folyóirat munkatársa. Szerkesztette és kiadta Temesvárt a Szent-Gellért czímű hetilapot és a Sz. Gerardusblatt cz. lapot. Az utóbbi melléklapja lett a Landbotenak.

Mály József.

Mály József, festőművész, szül. 1860-ban, Zomborban. 1893. év tavaszán Münchenbe költözött és ott Hollósy Simon festőiskolájában tanult, majd két évig a müncheni akadémiát látogatta, azután hazajött és három évig a Falcione-féle 1200 koronás ösztöndíjjal a Budapesti országos m. kir. mintarajztanoda és rajztanárképző gyakorló osztályának volt látogatója, Lotz Károly alatt. 1895-ben Nagybányára költözött és itt festette legszíndúsabb képeit. 1898-ban Budapesten a millenniumi díszfelvonulás czímű nagy képen dolgozott. Az országos magyar képzőművészeti társulatnak tavaszi tárlatán „A téli tájkép" czímű festménye feltűnést keltett. 1898. év őszén ismét részt vett a kiállításon, hol a „Gombosi tájrészlet" „Szállás a zombori határban", „Kereszttűz között" és „Esti hangulat" czímű képeivel szintén nagy sikert aratott. Folyton betegeskedett és meghalt 1901-ben, Zomborban.

Mandics Tivadar.

Mandics Tivadar volt miniszteri tanácsos, szül. Újvidéken, 1824-ben. Jog- és államtudományi tudorként lépett állami szolgálatba s mint ügyes és lelkiismeretes hivatalnok, gyorsan haladt előre. A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi ministeriumban miniszteri tanácsos s a szerb egyházi ügyek előadója volt. Újvidéken halt meg 1903-ban. Agg korában, igen érdekes emlékeit írta meg, melyek „Uszpomene iz szrpszkog narodno- ezrkvenog zsivota" („Emlékek a szerb nemzeti és egyházi életből") czím alatt a szerb Maticza évkönyveiben és innen külön lenyomatva, négy kötetben jelentek meg.

Mann Jakab.

Mann Jakab dr., született Csonoplyán, 1848-ban. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, a hol orvos-sebészdoktori és szülészmesteri oklevelet nyert. 1880-ban állami ösztöndíjjal tanulmányutat tett Ausztria és Németország egyetemein. 1881—1883-ban tanársegédként működött a budapesti egyetem szülészeti és nőgyógyászati klinikáján. 1883-ban a szülészeti műtéttanból magántanári képesítést nyert a budapesti egyetemen és mint ilyen a közoktatásügyi kormánytól megbízatást kapott a szegedi bábaképző szervezésére, melynek igazgató-tanára lett. 1898-ban a királyi tanácsosi czímet nyerte, ugyancsak 1898-ban a bolgár polgári érdemrend tiszti keresztjével tüntették ki, 1906-ban pedig a magyar nemességet kapta, csonoplyai előnévvel.

Munkái bel- és külföldi szaklapokban jelentek meg. Nevezetesebb munkái : Szülészeti műtéttan orvosok és orvostanhallgatók számára. Bpest, 1884. (2. jav. kiad. U. ott, 1894.) — A szegedi m. kir. bábaképezde 1884—1894. Szeged, 1895. — Felső oktatásügy Magyarországon. Az 1896. ezredévi országos kiállítás alkalmára a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából. Bpest, 1896. „A bábaképző-intézetek" czímén. — A hivatalos „Magyar Bábakönyv" szerkesztőbizottsága által a könyv megírásával megbízva : „Magyar Bábakönyv", Budapest, 1902.

Manoilovics Emil.

Manoilovics Emil, a kir. Curia volt tanácselnöke., szül. Szabadkán, 1823-ban, a hol kb. 24 évig folytatott ügyvédi gyakorlatot. 1865-ben Versecz városa megválasztotta képviselőjének. Ekkor a balközéphez csatlakozott és részt vett a delegáczióban. 1869-ben kir. semmisítőszéki bíró lett, 1887-ben pedig a kúria tanácselnöke. Tagja volt a legtöbb törvénykészítő bizottságnak. A Hazai jog codificationális munkájánál is jelentékeny szolgálatokat tett. Ennek elismeréséül kapta a Szent István-rend középkeresztjét. Czikkei a Nemzetben jelentek meg ; beszédei az Országgyűlési Naplóban vannak. A Pallas nagy lexikonjának is volt munkatársa.

Margalits Ede.

Margalits Ede, egyet. tanár, a Pázmány-társulat volt elnöke, szül. 1849-ben. Nem a vármegye szülötte s így bővebb életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában közöljük. Itt csak megemlítjük, hogy 1870-ben a bajai állami tanítóképzőben a vidéki szláv nyelvek rendes tanára lett, 1871-ben pedig ugyanott a főgimnáziumban az irodalom tanára volt. 1875-ben a budapesti egyetemen a bölcseletből doktorátust nyert. A királyi elismerés már 1884-ben felkereste, a mikor a koronás arany érdemkeresztet kapta. A következő évben a zombori gimnázium igazgatója lett, 1891-ben pedig Budapestre, a Tud. Egyetem tanári karába hívták meg. 1902-ben a Szent Gergelyrend lovagkeresztjét nyerte.

Bács-Bodrog vármegyében megjelent munkái : Párhuzam Vörösmarty és Arany mint épszköltők között. Baja, 1875. — Lucanus Pharsaliája. U. ott, 1876. — Bácskai közmondások és szólásmódok. U. ott, 1877. — Középtanodai segédkönyv. Hősi époszok meséi. Zombor, 1881. — Emlékbeszéd Deák Ferencz fölött. U. ott, 1881. — Három év után. Beszédek és hírlapi czikkek. U. ott, 1884. Irodalmi müködése rendkívül kiterjedt. További irodalmi müködését szintén szülővármegyéjének kötetében fogjuk közölni.

Marinkovics Konstantin.

Marinkovics Konstantin (Szilárd), szül. Újvidéken, 1784-ben. Újvidéken lett plébános. Szentszéki ülnök és gimnáziumi hittanár is volt. Meghalt 1844-ben.

Munkái : Plács Rachili ili ubienie 14000 mladencev na povelénie Iroda czara judejszkog vo Vitleemje zbivsejeszja („Rachel siralma vagy 14000 gyermek megöletése Herodes czár parancsára Bethlehemben.“ Budán, 1808.) — Otkrovenie Ameriki“ („Amerika felfedezése,“ németből. Budán, 1800.) — „Tolkovanie szvjascsenih evangelej.“ („A szent evangelium magyarázata,“ 1839.)

Marinkovics Vuk.

Marinkovics Vuk (*Farkas*), szül. Újvidéken 1807-ben. Iskoláinak végeztével Belgrádba ment, hol mint gyakorló orvos élt. Meghalt 1859-ben.

Munkái : „Nacselo fizike“ („A természettan elemei“) Belgrád, 1851.) — „Jesztesztvena povjesztnicza“ („Természetrajz“. Belgrád, 1851.)

Markovics Lázár

Markovics Lázár, szül. Csurogon, 1875-ben. Az orvostanfolyamot Budapesten végezvén, Újvidéken telepedett le mint gyakorló orvos.

Mrgud álnév alatt kiadta 1905-ben „Pod novim szlemenom“ („Új tető alatt“) czímű eredeti népszínművet. A színpadon eloadták „Milka“ (a társadalmi életből), „Uszkocskinya“ („Leányszöktetés, a népéletből) színműveit s „Sztrasan Dan“ (Rémes nap) bohózatát,[1] „Gyakon Avakum“ czímű történelmi kis drámáját, 1907-ben, „Nazodnjak“ (Népvezér) vigjátékát, 1909-ben, „Brankovo Kolo“ czimű folyóirat közölte. Számos orvostani értekezést és színházi bírálatot is írt.

Mártonffy Károly.

Mártonffy Károly, szül. Petrováczon, 1821-ben. 1842-ben Zomborban ügyvédi irodát nyitott. 1848-ban bácsmegyei szolgabíró lett és még ugyanebben az évben petrováczi képviselő. Részt vett a szabadságharczban. Jelen volt a világosi fegyverletételnél, majd Aradra ment. Itt elfogták és börtönbe vetették. Az aradi börtönből három hónap mulva a Neugebäudeba hurczolták. Innen két hét mulva kegyelemmel elbocsátották, de ügyvédi gyakorlatának folytatására csak 1856-ban kapott engedélyt. 1860-ban tiszti főügyész volt Bácsmegyében. 1871-ben kinevezték főispánnak és mint ilyen 1876-ig működött. 1884-ben zombori képviselő lett. Beszédei az Országgyűlési Naplóban vannak.

Matics M. András.

Matics M. András, szül. Moholon, 1851-ben. 1876-ban nyert tanári oklevelet és azóta az újvidéki szerb főgimnáziumban tanár.

Iskolai Számtana, Fizikai és mathematikai Földrajza több kiadást ért. Többi munkái szerb nyelvre forditott vagy átdolgozott értekezések. Irt egy „Szerb-német“ és „Német-szerb“ zsebszótárt is.

Maximovics Miklós.

Maximovics Miklós, szül. Zomborban, 1840-ben. A budapesti m. kir. tudegyetemen jog- és államtudományi tudorrá lett. Négy ízben képviselte szülővárosát az országgyűlésen. Többször a szerb egyházi kongresszusnak is tagja volt. Életének utolsó éveit nyugalomban a Kernya melletti jószágán töltötte. Meghalt Zomborban, 1907-ben. Számos értékes czikket és értekezést írt a politikai és szépirodalmi lapokba.

Mayer Béla.

Mayer Béla dr., szatmári püspök, 1838 július 19-én, Zomborban született. Áldozópappá szentelték 1862 július 27-én. Négy évig működött mint segédlelkész Kulán és Militicsen. Káplání évei alatt elnyerte a doktori oklevelet. A kalocsai érseki udvarnál előbb szentszéki jegyző, később levéltáros s 1870-ben érseki titkár lett. Mint tanár a tanitóképző-intézetben is néhány évig tanított. 1875-ben szentszéki tanácsos ; 1878-ban zsinati vizsgáló ; 1880-ban pápai kamarás lett ; 1881-ben pedig a kalocsai egyházmegye kanonokja, mely alkalommal egyházmegyei főtanfelügyelőnek és zsinati előadónak is kinevezték. 1883-ban apáttá, 1888-ban választott basoni püspökké nevezték ki. 1891-ben káptalani helynök, 1892-ben a szentszéki tanács elnöke lett. Császka György kalocsai érsek halála után másodszor lett káptalani helynök s ezt a méltóságot viselte szatmári püspökké történt kinevezéséig, vagyis 1905. évi október 27-ig. Elsőrangú szerepe volt a kath. nagygyűléseken, hol a nevelésügyről és a nőkérdésről szabad előadásokat tartott. Kanonok korában a kalocsa-főegyházmegyei tanítók özvegyeinek és árváinak gyámolítására 80,000 koronás alapítványt tett s 25,000 koronát adott a kalocsai tanítók házának kibővítésére. A „Spiritizmus keresztény kath. megvilágításban“ czímű munkája 1899-ben hagyta el a sajtót ; 1890-ben jelentek meg alkalmi beszédei és értekezései ; majd 1902-ben ezeknek újabb sorozata. Mayer megrongált egészségi állapota miatt nem foglalhatta el a szatmári püspöki széket.

Megyesi Ferencz.

Megyesi Ferencz, újvidéki főgimnáziumi igazgató, szül. 1874-ben. Tanári oklevelet 1899-ben szerzett ; 1906-ig a zombori állami főgimnáziumban tanár, azóta Újvidéken igazgató. Művészettörténeti, paedagogiai és szépirodalmi czikkeket írt értesítőkbe, szakfolyóiratokba és a bácsmegyei lapokba. Nagyobb elbeszélése jelent meg a Kath. Szemlében. (1900.)

Merkler József.

Merkler József, jánoshalmi születésű. Tolnamegye tiszteletbeli főorvosa volt harminczöt évig. A szabadságharczot mint fiatal orvosnövendék harczolta végig. A szőreghi csata után elfogták, de a jószívű Gerstner tábornok szabadon bocsá-

totta. 1853-ban a pesti egyetemen nyert orvosi oklevelet. Írt az Életképekbe, a Pesti Naplóba. Czikkei a Zeitschrift für Natur und Heilkunde-ban, a Wiener Medic. Presse-ben is megjelentek.

Mesterházy Kálmán, tájfestő, szül. Szabadkán 1857-ben. Kezdetben a zenei pályára készült, de erről a tervéről le kellett mondania, mert szerencsétlen baleset következtében, 1871-ben, a kezét törte. A művészetek iránt való nagy vágya azonban nem hagyta nyugodtan és festészetet kezdett tanulni. Rövid időre külföldre ment, a hol több jeles mester oldalán képezte ki magát. Már 1874 óta állandóan szerepelt a műtárlatainkon és a közönség hamar megkedvelte. 1882-ben gróf Zichy Jenővel sokat fáradozott azon, hogy a képzőművészeteket a vidékkel is megkedveltesse; egymásután rendezte az ilyen kiállításokat Debreczenben, Székesfehérvárt és Kolozsvárt. 1891-ben festőiskolát nyitott a fővárosban. Élete delén szakadt ketté a művészpályája: 1898-ban agyonlőtte magát. Mesterházy Kálmán.

Mészáros Lázár, 1848-iki hadügyminiszter, szül. Baján, 1796-ban. Iskoláit itt kezdte, Szabadkán és Pesten folytatta. Ezután rokona, Szucsics Mátyás szabadkai plébános, később székesfejérvári püspök nevelte. Szenvedélyes bibliaolvasó volt, mely szokását még katona korában is megtartotta. Nemcsak a magyar, de a franczia, olasz, német és angol bibliákat is ismerte. 1813-ban egyetemi hallgató volt, de ő a fölkelő-sereg vezérletére való könyvet és a mértant tanulmányozta. A bácsmegyei fölkelő lovascsapat őt választotta hadnagyának, de innen a Lichtenstein herczeg nevét viselő ezredbe sorozták főhadnagyi rangjának megtartásával. 1814-ben Szlavoniába rendelték ezredével. Az olasz forradalom alatt Milanóban három napig küzdött. Olaszországban hosszabb ideig tartózkodott. Reá bízták Rainer főherczeg begyakorlását. Olaszországi tartózkodása alatt tanulta meg a tót, szerb, török és olasz nyelveket. Ekkor kezdett irodalommal foglalkozni s ekkor jelentek meg nyomtatásban munkái. Értette az asztronomiát, szerette a vegytant, nagy természetbarát és mezei gazda volt. A Magy. Tud. Akadémia 1844-ben választotta levelező-tagjáúl. 1848-ban nevezte ki Ferdinánd király hadügyminiszternek. A július 5-én megnyitott pesti országgyűlésen megjelent és azontúl többször tartott beszédet. A Debreczenben kiadott függetlenségi nyilatkozat után a második minisztériumban már nem foglalt helyet. 1848-ban Kossuth kinevezte a felső-dunai sereg fővezérévé, de e kinevezést később Görgeire ruházta. Görgei azonban Aulich javára lemondott. Kossuth Mészárost és Dembinszkyt Szegeden újból kinevezte, még pedig úgy, hogy Dembinszky legyen a fővezér és Mészáros a segédje. Mikor aztán Szőregh mellett vereséget szenvedtek, kimenekültek az országból. Az emigráczióban sok hányattatás és szenvedés után halt meg Teleki Sándor gróf anyósának, lady Langdalenak birtokán. Az evvoodi kertben temették el. Czikkei a M. Gazdában, a Budapesti Divatlapban jelentek meg. Mészáros Lázár.

Munkái: Huszárok kézi könyvecskéje. Pest, 1849. — Eszmék és jellemrajzok az 1848—49-iki forradalom eseményei és szereplőiről. Közrebocsájtja Szokoly Viktor. Pest, 1875. — Mészáros Lázár élettörténete, külföldi levelezései, emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. U. ott, 1866—67. — Eredeti kézirata a M. N. Múzeumban. 8-rét, 87 levél. Emlékiratainak kéziratát Szokoly a M. Tud. Akadémiának ajándékozta.

Mészáros Nándor, szül. Szabadkán, 1837-ben. Szabadkára nevezték ki gimnáziumi tanárnak, honnét Budára helyezték át. Itt a budapesti tanáregylet titkára volt. 1872-ben már tagja volt a közoktatási tanácsnak. 1875-ben kormánybiztosként az erdélyi középiskolák megvizsgálására küldték ki. 1874-ben kinevezték a szegedi tankerület főigazgatójának. 1882-ben Szeged város I. kerülete orsz. képviselőnek választotta. 1884-ben a pécsi tankerület főigazgatójának nevezték ki. Mielőtt állását elfoglalhatta volna, meghalt. Mészáros Nándor.

Munkája: Görög olvasókönyv. Magyarázó jegyzetekkel és szótárral a gimnázium V. és VI. osztálya számára. Schmidt H. és Wenzel V. nyomán. Buda, 1873. — Szerkesztette: A budapesti tanári egylet 1866. évről szóló Értesítőjét. Pest, 1867. Czikke az Országos Középiskolai Tanáregylet Közlönyében jelent meg. Beszédei az Országgyülési Naplóban vannak.

Mészey Géza, szül. Szabadkán, 1856-ban. A mérnöki pályára lépett és az osztrák, majd az osztrák-magyar vasút szolgálatába lépett. Gyorsan emelkedett pályáján. Tarifa-referens lett és Hollandiában, Svájczban, Németországban és a Kelet vízi forgalmában képviselte a társaságot. Az osztrák vasút államosítása után, 1891-ben államvasúti főellenőrként osztották be a magyar államvasút hajózási szakosztályához. 1895-ben felügyelő lett, 1896 óta pedig a hajóskapitányi oklevél elnyerésére kiküldött szakbizottság rendes tagja. Közgazdasági és köz- Mészey Géza.

lekedésügyi czikkeket írt hazai, berlini, bécsi szaklapokba. 1883 óta a Pester Lloyd közgazdasági rovatába is dolgozott.

Munkái: Hajózási szokások tervezete. Budapest, 1895. — A hajózási kereskedelmi szolgálat. U. ott, 1897.

Mezey Károly.

Mezey Károly, ügyvéd, szül. Palánkán 1839-ben; meghalt 1899-ben. Kiváló érdemeket szerzett szülőhelye felvirágoztatásában. Az ő kezdeményezésére létesült az első dunai gőzkomp, mely Horvátországgal teremtett összeköttetést. Ugyancsak ő hozta létre a palánka—feketehegyi vasútat, mely a forgalom és kereskedelem emelését eredményezte. Nevéhez fűződik még a palánkai díszes kaszinó, a tüzoltóegylet, a magyar kisdedóvó, a polgári fiú- és leányiskola, a palánkai takarékpénztár stb. A szülőhelyének tett szolgálatok iránt való hálából, díszes érczszobrot emeltek a kaszinói parkban emlékezetének.

Mihajlovics Miklós.

Mihajlovics Miklós, a kir. tábla volt elnöke, szül. Zomborban, 1811-ben. A jogot elvégezvén, eleinte szülővárosában ügyvédeskedett, 1850-ben Zomborban aljárásbíró, 1854-ben Temesvárt országos törvényszéki, majd főtörvényszéki tanácsos, s végre a bécsi magyar udvari kanczelláriánál udvari tanácsos lett. 1865-ben országgyűlési képviselővé választották meg s tagja volt az első delegácziónak. Néhány évvel később tanácselnökké nevezték ki a legfőbb itélőszékhez és ekkor kapta a II. osztályú vaskoronarendet. 1881-ben a királyi kúria alelnöke, 1883-ban a budapesti kir. tábla elnöke lett. 1887-ben nyugalomba lépett és ekkor a király őt a főrendiház örökös tagjává nevezte ki. Meghalt 1895-ben, Budapesten. Irodalmi működést főleg jogi szaklapokban fejtett ki.

Mihálfi József.

Mihálfi József, szül. Kiszácson 1838-ban. 1860-ban helyettes, később rendes tanár a szarvasi főgimnáziumban; majd az ipariskola igazgatója lett.

Munkái: Vázlatos magyar irálytan, különös tekintettel a levélírásra, prózai és költészeti példatárral, valamint irályfeladványokkal. Pest, 1871. — Magyarország és Ausztria földrajza, tekintettel természeti viszonyaikra, a legújabb kútfők fölhasználása és a métermérték alkalmazásával, tanodai és magánhasználatra. Bpest, 1876. — A földrajz előiskolája Szarvas városához és környékéhez alkalmazottan. Szarvas, 1880. — Békésmegye térképe. U. ott, 1881. — Dierner Endre, Magyarország történelme. Tankönyvül. — Szerkesztette a Szarvasi Lapokat.

Milassin Vilmos.

Milassin Vilmos, szül. Baján, 1842-ben. A pesti egyetemen, 1864-ben avatták doktorrá. 1861-ben Pest vármegye aljegyzője lett; 1863—64-ben a kir. táblánál hivataloskodott; 1864 óta gyakorló ügyvéd Budapesten. Beutazta többször Európát és Oroszországról írt tárczaczikkeket. Költeményei az akkori szépirodalmi lapokban jelentek meg. Irt politikai vezérczikkeket a Pálffy Albert Esti Lapjába és az Egyetértésbe.

Munkái: Egy fiatal asszony története. Regény. Ford. Pest, 1870. — A 13. számú porcsomó. Regény, ford. U. ott, 1871. Négy kötet. — Egy orosz herczegnő. Regény, ford. U. ott, 1872. — A következő regényeket fordította még francziából: Badére asszony, Egy rossz asszony, Renée kisasszony története. Az örültek orvosa, A gonosz fiú, Az abbé, A rochewillei bűntény, A creolnő leányai, A 13. sz. bérkocsi, Rémes éjjek, Mangers gróf leányai, Szerelem ő fensége, A millió, Az emir leánya, A vak gróf, Pénz ö felsége, Az öreg Lecoqu, A balsors gyermeke, Két férj, Egy rossz ember, A hóhér gyermeke, Szőke boszorkány, A sírbolt rejtélyes halottja. A macskaszem, Gyilkos királynő, Valentine férjei, Szép özvegy, Borzasztó történet, Párisi dráma, Öngyilkos herczegi család, Két feleség, Egy szerencsétlen mennyasszony, A férj kedvese, A vérpad, Egy szép nö regénye, A tolvaj leánya, A párisi Notre Dame temploma, A vörös nyakkendö, Egy halálraitélt utolsó napjai, Maudo Gueux. Ezeken kívül még vagy húsz regényt fordított névtelenül, vagy női álnév alatt. Szinmüve: Házasságközvetítő ügynökség. Vigj. 3 fölvonásban. A. Dreyfus után, ford. Előadták 1881. a Nemzeti Színházban. — A rózsaszínü dominó, franczia vigjáték. Ford. — Kiadta a Reggeli Lapokat, szerkesztette és kiadta a Hölgyek Lapját, az Új Szépirodalmi Csarnok czímü regény-folyóiratot. Álneve *Ördög Róbert.*

Miletits Szvetozár.

Miletits Szvetozár, szül. Mozsorban, 1826. évi február hó 10-én. 1854-ben Bécsben jog- és államtudományi tudorrá avatták. Ezután rövid ideig hivataloskodott Lugoson, majd mint ügyvéd, Újvidéken telepedett le. 1865-ben Budapestre költözött, hol a „Zasztava" czímű politikai lapot indította meg. Kiváló politikai szerepet vitt szerb kongresszusi, horvát tartománygyűlési és magyar országgyűlési képviselőként. Élete vége felé elmebetegségben szenvedett. Meghalt Verseczen 1901-ben. Hült tetemeit Újvidékre szállították. Számos hazafias költeményt írt.

Milkó Izidor.

Milkó Izidor, szül. Szabadkán, 1855-ben. 1882-ben a jogtudományok doktorává avatták. 1884-ben Szabadkán árvaszéki ülnöknek választották meg és mint ilyen 1889-ig működött, a mikor betegeskedése miatt lemondott állásáról. Jelenleg Szabadkán él és élénk részt vesz a társadalmi életben. Tagja a szegedi Dugonics-társaságnak. Tőle indult ki az a nagyarányú eszme, a mely Magyar népkönyvtárak megalkotását tűzte ki czélul. Állandó és rendes munkatársa volt a

Fővárosi Lapoknak, a Pesti Naplónak, Pesti Hirlapnak és csaknem minden nagyobb lapba írt czikkeket. Az Osztrák-Magyar monarchia írásban és képben czímű vállalatnak is munkatársa volt. Alelnöke a Bácsmegyei irodalmi társaságnak.

Munkái : Mindenütt és sehol. (Rajzok és tárczák gyűjteménye.) Bpest, 1880. — Divatok. (Beszélyek, rajzok gyűjteménye.) U. ott, 1883. — Egy kritikus albumából. (Aphorismák.) U. ott, 1886 Római mozaik. Emlékek és jegyzetek az örök városból. U. ott, 1895. — Egy carriére története és egyéb elbeszélések. U. ott, 1896. — Mosoly. Húsz vidám történet. U. ott, 1897. — Úri emberek. Jegyzetek a társaságból. U. ott, 1899. Szerkesztője és társtulajdonosa volt a Bácskai Közlönynek. Álnevei : Fecske, Baedeker Flaneur és M. I.

Milodanovits Simon, szül. Szabadkán, 1857-ben. Két évig jogot hallgatott. Katonai szolgálatba lépett és 1886-ban főhadnagy, 1890-ben századossá lett. 1892-ben a honvédgyalogsághoz helyezték át. 1897—98-ban a törzstiszti tanfolyamot végezte és 1900-ban a brassói 24. gyalogezrednél őrnagyi rangot kapott. A Ludovika Akadémia Közlönyébe dolgozott és a magyar élczlapoknak is állandó munkatársa. Szépirodalmi és katonai lapokban katonai tárgyú elbeszélései jelentek meg névtelenül v. „Lármás őrmester“ jelzéssel. Milodanovits Simon.

Munkái : Lovaglás szabad tisztekkel, altisztekkel és legénységgel. Példagyűjtemény a harcztéri szolgálatból. Ford. és bőv. Budapest, 1888. — Válogatott hatvágások. Kiadta a Bolond Istók szerkesztősége. U. ott, 1890. (Humorisztikus aphorismák.)

Milovánov István, szül. Óbecsén, 1855-ben. A bölcsészetet Budapesten végezte ; Zágrábban tette le a tanári vizsgálatot. 1878 óta az újvidéki gör. kel. szerb főgimnáziumban tanár. Számos czikken kívül írt „Fizika“ „Geometrijszko czrtanye“ („Mértani rajz“) czímű tankönyveket. Milovánov István.

Mócs Szaniszló Gyula, bölcseleti doktor, cziszterczi rendű áldozópap, szül. Kulán. 1885-ben pappá szentelték. Főgimnáziumi tanár volt 1884—86-ig, Székesfehérvárt, 1886—87 között Pécsett. 1892-ben bölcseletdoktori oklevelet szerzett. Pécsett halt meg. Mócs Szaniszló Gyula.

Munkái : Kézirati pálos iskoladrámák az Akadémia könyvtárában. Bpest, 1891. (Különnyomat az Egyet. Philol. Közlönyből.) — A magyar gerundium-alakok történeti fejlődése. U. ott, 1891. (Különny. a M. Nyelvőrből.)

Mócs Zsigmond, hírlapíró, szül. 1853-ban, Kis-Sztapáron. A budapesti egyetemen Classica-philologiát és Rómer régészeti előadásait hallgatta ; a múlt század hetvenes éveinek elején írt a Borsszem Jankóba, Üstökösbe ; a Fővárosi Lapokban a modern olasz írók műveit ismertette. 1874-ben a Pesti Napló az orosz-török háború színterére küldte s harcztéri tudósításait oly vonzóan írta, hogy azokat a német, franczia és angol lapok is közölték. Részt vett Zubovics Fedor szabadcsapatának portyázásaiban is. 1880-ban a Pester Lloyd küldte ki a dulcignói flotta-demonstráczióhoz és Montenegróba ; ő volt az első magyar hírlapíró, ki itt megfordult és az I. Nikita fejedelemmel folytatott beszélgetésére vonatkozó közleményei a külföldi sajtóban is figyelmet keltettek. E missiója után az Egyetértéstől nyert ugyanazon évben megbízást, hogy az albán—montenegrói harcztér színhelyére menjen. Ez az expediczió csaknem életébe került, de feladatát szerencsésen megoldotta. 1882-ben Fiume cz. a. egy magyar-olasz, 1883-ban már kizárólag magyar tengeri-kereskedelmi lapot indított meg, melynek élete fogytáig kiadója és szerkesztője volt. Közben (1889—91.) szerkesztette a Szegedi Híradó cz. napilapot is. Meghalt 1892-ben, Újvidéken. Mócs Zsigmond.

Munkái : A kártyahősök. Regény. Olaszból Scalvini Antonio után ford. Bpest, 1879. Három kötet. — Olasz beszélyek. Irták Barilli, Ghizlanzoni és Sara. Ford. U. ott, 1880. (Olcsó Könyvtár 110.) — Szerkesztette a Fiume cz. emléklapot, Fiume város közönségének az 1881 augusztus 14-én tett budapesti testvéries látogatása emlékére. (Bpest, 1881.)

Mohácsy Lajos, ág. ev. lelkész és püspöki titkár, szül. 1876-ban, Pivniczán. Tanulmányait a soproni ág. ev. bölcselet-theologiai intézetben, majd három éven át a lipcsei és berlini egyetemeken folytatta ; előbbin, a philosophiai és zsidó nyelvi szemináriumok tagjaként működött. Az egyházkerületi segélyeken kívül megnyerte a Gusztáv Adolf-egylet 600 márkás ösztöndíját, ezenkívül felvették a szász királyi lipcsei convictusba. 1898-ban szakvizsgát tett és Gyurátz dunántúli püspök Sopronban lelkészszé avatta és meghívta miss. lelkészül s titkárául. Mint theologiai hallgató egyházi beszédeivel többször pályadíjat nyert. Mohácsy Lajos

Czikkei a M. Szóban, mely lapnak keletkezésétől fogva munkatársa, jelentek meg. Munkatársa az Evang. Egyház és Iskolának, a Dunántúli Prot. Lapnak, az Evang. Szemlének, az Evang. Népiskolának. Egyházi beszédei a Prot. Pap cz. folyóiratban jelentek meg.

Mokry Endre, főmérnök és miniszteri osztálytanácsos, szül. 1827-ben Monostorszegen. 1848-ban Pesten mérnöki oklevelet nyert és a Ferencz-csatornánál, Verbászon kapott alkalmazást. Ő is honvéd lett az I. magyar utász-zászlóaljban ; Mokry Endre.

decz.-ben hadnagygyá. 1849 jún.-ban főhadnagygyá nevezték ki. Pöltenberg tábornok hadosztályában részt vett váczi, ipolysági selmeczi, iglói, branyiszkói, kápolnai, hatvani, nagysarlói, komáromi csatákban, ez utóbbiakban a Garam és Duna átházalásánál működött. Világosnál tette le a fegyvert és társaival gyalog ment Innsbruckba, hol a 30. sz. gr. Nugent-gyalogezredbe sorozták be, közkatonaként. Részt kellett vennie 1850-ben a Schleswig-Holstein elleni háborúban és csak egy és háromnegyed évi szolgálat után bocsátották szabadon, Altonából, 500 frt váltságdij lefizetése mellett, mint manipuláns őrmestert. 1851-ben véglegesen felmentették és ez évben visszakerült a Ferencz-csatornához. 1873-ban a minisztériumba rendelték be és két évvel később főmérnök, 1876-ban orsz. középítési felügyelő lett. 1883-ban osztálytanácsossá lépett elő. Meghalt 1889-ben.

Munkái: A bánáti vizek szabályozásának történeti ismertetése. 1873. — De Legréné: Hajózás a szárazföldi vizeken, fordítás 1888. — Számos czikket írt még szaklapokba.

Mokry Sámuel.

Mokry Sámuel, a békésmegyei gazdasági egyesület titkára (1867-től); szül. 1832-ben. Monostorszegen. Szerkesztette a társulat Értesítőjét 1867-től Gyulán. — Szépirodalmi és gazdasági czikkeket írt.

Munkái: Beszélgetések a búza-túltermelés káros volta felett. Gyula, 1871. (A békésmegyei gazdasági egylet által 15 aranynyal koszorúzott pályamunka.) — A Mezőhegyesi Szemle 1874-ben. Közrebocsátotta a békésmegyei gazdasági egylet. U. ott, 1875. — Búzanemesítés. U. ott, 1875. — Mezei gazdaságunk reformjáról. U. ott, 1881. (Névtelenül.)

Molnár Gyula.

Molnár Gyula dr., jeles színműíró, szül. Szabadkán, 1857-ben. Szerkesztette a Zombor és Vidéke cz. lapot 1881—1896-ban. Jelenleg a fővárosban folytat ügyvédi gyakorlatot. Színműveivel nem egyszer nyert pályadíjat és aratott jelentős sikereket. Ezeken kívül derűs humorral megírt tárczáit adták ki a budapesti lapok.

Munkái: „Dekameron" (elbeszélések) 3 kötet. — Költemények. 2 kötet. — Drámai költemények. 1 kötet. — Babos kendo. Népszínmű 3 felvonásban. — Csúzdi világ. Énekes bohózat 3 felvonásban. — Névtelen hősök. Dráma 4 felvonásban. (A Petőfi-Társaság által 100 aranynyal koszorúzva). — Idyll. Vígjáték 3 felvonásban. — A nagyon jó ember. Vígjáték 3 felvonásban. — Und. Tragédia 5 felvonásban. — Rangkórság. Vígjáték 3 felvonásban. — Homokzátonyok. Vígjáték 3 felvonásban. — Nyári zivatar. Vígjáték 3 felvonásban. — Bayard lovag. Dráma 3 felvonásban. — Hazug törvény. Dráma 3 felvonásban. — A papa lánya. Énekes bohózat 3 felvonásban. Zenéjét Stojanovits Jenő. — Ezeken kívül számos czikket, elbeszélést írt a fővárosi lapokba.

Molnár Gyuláné.

Molnár Gyuláné (*Kornis Aranka*), szül. Baján, 1878-ban. Költeményei az összes fővárosi szépirodalmi és napilapokban jelentek meg. Ezeken kívül Nebo Hegyén czímmel verses drámát írt, melyet a Nemzeti Színház fogadott el előadásra.

Molnár István Lajos.

Molnár István Lajos dr., főgimnáziumi tanár, szül. 1855-ben, Bács-Péteriben. 1877-ben tanári oklevelet nyert, 1880-ban Zomborba került tanárnak. Lapjában, a Bácskában, a hegyesszeghegyi honvéd-síremléket, a bajai Tóth Kálmán-szobrot s a Dudás-féle Bács-Bodrog vármegyei monografiát ő kezdeményezte. Jelenleg a budapesti VIII. kerületi főgimnáziumban tanár. Számos czikket írt az Értesítőkbe, a szaklapokba és helyi lapokba. Jelenleg főkép szőlőszettel foglalkozik és a Borászati Lapok czikkírója.

Munkái: A zombori új templom története. Zombor, 1881. — Párhuzam Xenophon és Platon Symposionja között. Fehértemplom, 1879. — Magyar államszámviteltan. 1897. Két kötet. — Szerkesztette 1880 január 27-től 1893 végéig a Bácska czímű lapot.

Molnárné Radich Jolán.

Molnárné Radich Jolán sok verset írt, melyek Szürke Felhő czímmel önálló kötetekben is megjelentek. (Budapest, 1907).

Molnár Jenő.

Molnár Jenő, hírlapíró, szül. 1880-ban, Szabadkán. Jogot végzett és tanulmányaival párhuzamosan hírlapíróként működött. A Magyar Ujság, Szegedi Napló és 1899 óta a Szegedi Híradó belső dolgozótársa. 1894 óta a Borsszem Jankó állandó munkatársa.

Munkái: Szerelmes éjszakák. Szeged, 1902. (Költemények.) — Egy bohózata a budapesti Népszínház pályazatán dícséretet nyert és A legszebb dal cz. 1 felvonásos, verses vígjátéka a Szegedi Dugonics-Társaság pályázatán szintén dícséretet nyert.

Molnár Károly.

Molnár Károly dr., szül. 1860-ban; az ügyvédi vizsga letétele után Bács-Bodrog vármegye szolgálatába lépett és eleintén a kulai járás főszolgabírájaként, később mint a vármegye főügyésze szerzett a közügyek terén érdemeket. 1896-ban először és 1901 másodszor a hódsági kerületben országgyűlési képviselőnek választották. Jelenleg a Bácsmegyei Agrártakarékpénztár igazgatója. — Országgyűlési beszédei a Naplókban vannak.

Mukits Ernő.

Mukits Ernő, ügyvéd. szül. 1825-ben. Szabadkán. 1847-ben a pozsonyi országgyűlés alatt kir. táblai jegyző volt. 1848 elején letette az ügyvédi vizsgát, majd a hadügyminiszterium igazságügyi osztályában működött gyakornokként.

Miután 1849-ben a hadi törvényből letette a vizsgálatot, az aradi várőrség hadbírájává nevezték ki. A szabadságharcz után visszavonult Szabadkára és kertészettel foglalkozott. 1861-ben a városi képviselőtestület tagjává, 1869-ben pedig országgyűlési képviselővé választották. Szabadkán a balpártot ő teremtette meg. 1872-től 1884-ig is tagja volt a képviselőháznak.

Munkái: Czikkeket írt a Pesti Naplóba (1852—53.) és két francziából fordított beszélyt a Nővilágba (1858.) — Szabadkai Kazinczy-emlény. Szabadka, 1860. — Országgyűlési beszédei a Naplókban (1869—84.) vannak.

Mukits Simon, ügyvéd és képviselő, szül. 1861-ben, Szabadkán. A Jogi tanulmányai végeztével Pest vármegye szolgálatába lépett, de a Luppa Péter és Krausz Lajos-féle szentendrei képviselő-választás miatt, melyen a vármegye kiküldött jegyzőjeként működött, a választási visszaéléseket felfedezvén, állásáról lemondott és Szabadkára költözött, hol ügyvédi irodát nyitott. Itt alapította meg a 48-as pártot, melynek elnöke. 1901-ben képviselővé választotta szülővárosa. Az ellentálláskor az ellenzék élén küzdött s ez alkalommal tartotta híressé vált öt órás beszédét. Mukits Simon.

Czikkei és programmbeszédei a szabadkai helyi lapokban jelentek meg. Országgyűlési beszédei a Naplókban (1901-től) vannak.

Müller Izidor, bölcseleti doktor, szül. 1854-ben Szabadkán. Bécsben nyert főreáliskolai tanári képesítést a franczia és angol nyelvből, míg a német nyelvből, mint melléktárgyból, Budapesten vizsgázott, hol doktori szigorlatot is tett a franczia, latin és olasz nyelvből. 1894 óta a fiumei állami felsőkereskedelmi iskolában működik, rendes tanárként. — A vidéki lapokban megjelent fordításain (de Amicis, Jacobsen, W. Irwing) kívül, értekezett a latin hangsúlytalan magánhangzókról a franczia és olasz nyelvben és megírta Rousseau életét. Müller Izidor.

Musiczky Lukczián, püspök, szül. Temerinben, 1777-ben. A bölcsészetet és a jogtudományokat Budapesten végezte. 1800-ban Karlóczára ment, a hol két évig szerzetesi pályára készült s 1802-ben szerzetessé avatták fel. 1803—1812-ig a karlóczai theologián tanárkodott. 1813-ban Sztratimirovits metropolita archimandritává és Sisatovácz zárdafőnökévé nevezte ki. 1823-ban a károlyvárosi egyházmegye administrátora lett és 1828-ban szentelték fel püspökké. Meghalt 1837-ben. Összegyűjtött költeményeiből az I. kötet 1838-ban Pesten, a II. kötet 1840-ben Budán, a III. kötet 1844-ben Újvidéken, a IV. kötet 1847-ben Újvidéken jelent meg. Musiczky Lukczián.

Nedelykovics Dániel, szül. Újvidéken, 1864-ben. Állandóan Szerbiában élt állami szolgálatban. Meghalt 1889-ben. Magyarból fordította Petőfi „A hóhér kötele" czímű regényét. Azonkívül írt leveleket a harcztérről 1887-ben. Nedelykovics Dániel.

Nikolics Izidor, szül. Bács-Szent-Tamáson, 1806-ban. Budapesten ügyvédi oklevelet nyert és 1828-ban a királyi tábla esküdt jegyzője, majd Bács vármegye főügyésze lett. 1843-ban a magyar királyi helytartótanácshoz titkárnak nevezték ki. 1849-ben Bács és Torontál vármegye főispánja lett. 1852-ben nyugalomba vonult. Meghalt Zomborban 1862-ben. Nikolics Izidor.

Lírai költeményei szét vannak szórva a lapokban. Nagyobb munkái: „Czar Lazar ili Padenie szrbszkog czársztva" („Lázár fejedelem, vagy a szerb állam bukása," ötfelvonásos verses tragédia. Budán, 1835.) — „Szpomeni naroda szrbszkog u bizantijszkim szpomeniczama." („A szerb nemzet emlékei, byzanczi írók nyomán. Budán, 1847.) — „Vojvodsztvo Szerba ausztrijszkih" („Az osztrák szerbek vajdasága." Bécs, 1849.) — „Isztorija velikog zsupansztva bácsko—torontalszko—vrsacskog godine 1849—1852." „Bács-Bodrog—Torontál—Versecz főispánságának története.)

Nyitray József, született 1857-ben, Bács-Földvárott. Gimnáziumi tanulmányait a kalocsai jezsuita-kollégiumban és Budapesten, s egyetemi tanulmányait szintén Budapesten végezte. Munkatársa volt az „Ellenőr"-nek, a „Nemzet"-nek, jelenleg pedig „Az Ujság" belmunkatársa, hova *Yartin* név alatt tárczákat ír s a művészeti rovatot vezeti. Nyitray József.

Odry Lehel, nyug. operaénekes, szül. 1837-ben, Nemes-Militicsen. 1858 őszén, mint kezdőt, Molnár György színigazgató szerződtette a pécsi színtársulathoz. Énekhangja és színpadra-termettsége 1863-ig mint népszínmű-énekest és drámai színészt tette a vidéki színtársulatok hasznos tagjává; azután Somsich Pál ajánlatára Radnótffai Sámuel akkori intendáns befogadta a már akkor előrehaladott színpadi tehetséget a Nemzeti Színház karénekesei sorába. Mint operai kardalos Stoll Péter énekmester vezetésével Norma operában „Orovezo" szerepében aratott hangjával és drámai játékával sikert. Nehogy haladását a kardalosi pálya befolyásolja, Szabó Xavér Ferencz barátjával betanult több operai szerepet, a melyekkel másfélévi kardaloskodás félbeszakítása után elszerződött a kolozsvári Odry Lehel.

színház operájához, magánénekesnek. 1868 tavaszán Radnótffay Sámuel intendáns visszaszerződtette a budapesti Nemzeti Színházhoz. Alakító tehetsége és bassbariton hangja az elsőrendű szakmára képesítették. 1872. év tavaszán elhagyta a Nemzeti Színházat, s a bécsi, drezdai és berlini operákból merített tanulmányt; e közben Bean hírneves játékmestertől nyert kiképezést a színpadi szabatos játékból. Egy évi tanulmány után visszatért a Nemzeti Színház operájához, a hol azután 16 évet és a m. kir. Operánál 12 évet töltött el egyfolytában. 1887 tavaszán Falk Miksa buzdítására és az ő ajánló-levelével fellépésre jelentkezett a bécsi nagyopera intendánsánál. Fauszt Mephistophelese, Hamlet czímszerepe és Sába királynő Salamonja szerepek előadásával az összes bécsi lapok elismerését vívta ki. A kínált előnyös bécsi szerződési ajánlatot nem volt hajlandó megkötni; e helyett a m. kir. Opera hosszabb időre terjedő szerződéssel kötötte le őt. Számtalan operai szerepei közül a következő művészi szerepeket adta elő kifogástalanúl: Hamlet, Mephistopheles, Mignon Lotharioja, Don Juan, Tell Vilmos, Lahore király Scindiája, Brankovics György, Bolygó hollandi, Mesterdalnokok Hans Sachs-a, Carmen Escamillója, Sába Salamonja, Othelló Jágója, Álarczos bál Renatója stb. E szerepek évtízedeken át alkották állandó műsorát. Öt éven át a Nemzeti Színház operájának főrendezője volt. Közreműködött az írók és művészek társasága alapításán, a melynek 13 éven át igazgatója volt. 1896-ban Nopcsa Elek intendánssága idejében nyugdíjba lépett.

Munkái: Az életből és a színpadról. Bpest, 1875. Két kötet. — Brankovics György, Szerbia despotája. Eredeti dalmű, négy felv., zenéjét szerzé Erkel Ferencz, a szövegét Obernyik Károly drámája után Ormai Ferencz és Odry. U. ott, 1875. (Nemzeti Színház könyvtára 82. Először adták 1874 május 20., a budapesti Nemzeti Színházban.) — Piros Panna. Énekes népszínmű három felv. U. ott, 1877. (Népszínház könyvtára.) — Az ének és játékmester. Újpest, 1893.

Olchváry Ödön.

Olchváry Ödön, ny. ezredes, történetíró, szül. 1851-ben. Kassán végzett és 1871-ben a honvédség kötelékébe lépett. 1872-ban hadnagygyá, 1882-ben főhadnagygyá, 1889-ben századossá, 1896-ban őrnagygyá és 1901-ben alezredessé lépett elő; 1903-ban ezredesi ranggal nyugalomba lépett és Szabadkára költözött. Katonai irodalommal hadnagy kora óta foglalkozik; munkái a Ludovika Akadémia Közlönyében jelentek meg, úgyszintén a M. T. Akadémia „Hadtörténelmi Közlemények" cz. folyóiratban.

Ognyanovics Illés.

Ognyanovics Illés, szül. Újvidéken, 1845-ben. Az orvostant Budapesten végezte, s tanulmányai bevégeztével Újvidéken telepedett le mint gyakorló orvos. Meghalt Budapesten, 1900-ban.

Humorista, elbeszélő, folyóirat-szerkesztő és szaktudós volt. Mint humorista, Abukazem álnév alatt, buzgó munkatársa volt Zmáj-Jovánovics Jánosnak a „Zmáj," „Zsizsa" és „Sztarmali" czímű élczlapokban. Elbeszéléseket is írt. Tizenhét éven át szerkesztette (1874—1891) a „Jávor" („A jávorfa") czímű szépirodalmi folyóiratot. Szakművei: „O difteriticsnoj vratobolyi" („A roncsoló toroklobról." Újvidéken, 1876-ban). „Kako sze valya csuvati od kolere" („Hogyan kell őrizkedni a kolerától". Újvidéken, 1884-ben). „Imena boleszti, koje mogu szmrt da naneszu, naucsni nazivi, protumacseni na magyarszkom, szrpszkom i nemacskom jeziku, narocsito za nase szvestensztvo" („Ama betegségek nevei, melyek halált okozhatnak, magyar, szerb és német nyelven, különösen lelkészeink számára." Újvidéken, 1894-ben.) Külön jelentek meg következő művei: „Abukazemov salyivi kalendár" („Abukazem tréfás naptára, két kötet. Újvidéken, 1878. és 1881.) „Sála i Szatira" („Tréfa és szatira," öt kötet, összegyűjtött humoros és szatirikus művei, Újvidéken, 1882-ben.) „Veszele pripovetke" „Víg elbeszélések." Újvidéken, 1889-ben.) „Grobovi znamenitih szrba, koji szu szaranyeni u Novom Szadu" („Azoknak a hírneves szerbeknek sírjai, kik Újvidéken vannak eltemetve." Újvidéken, 1890-ben) és „Zanimlyive pricse iz zsivota znamenitih Szrba" („Érdekes mesék a jeles szerbek életéből." Újvidéken, 1900-ban.)

Oppenländer Gyula.

Oppenländer Gyula, polgári iskolai tanár Apatinban.

Munkája: Használati utasítás. Melléklet a centrál vetítés alaptételeinek magyarázatához készített 40 drb. szemléltető eszközhöz. Középtanodák, használatára. Zombor, 1895. Tankönyv: Látszattan polg. iskolák IV. osztálya számára. Apatin, 1909.

Ozoray Árpád.

Ozoray (*Nincsich Tóbiás*) *Árpád*, hírlapíró, szül. 1833-ban, Ókanizsán. Tanulmányainak félbeszakításával 1848-ban a szegedi gimnázium IV. osztálybeli hallgatóival Péterváradon az első lovas tűzér-ütegbe lépett, hol fokozatosan hadnagyi rangra emelkedett. Részt vett a vár és hídfő védelmezésében, a kameniczi sánczok ostromában és bevételében. Itt sebet kapott bal vállán. 1849 májusban Guyon hadtestéhez helyezték át, melylyel részt vett a szőregi csatában, hol fején kapott sebet. Innét 400 sebesülttel Új-Aradra vezényelték, hol átadta a sebesülteket, mire Lugosra húzódott, hol aug. 12-én ismét Guyon vezetése alatt részt vett az oroszok ellen vívott csatában, hogy menekülőink időt nyerjenek; nyolcz óráig vívott csata után visszavonultak. Ezután bújdosott és 1850 februárban tizenegyedmagával fogták el és Nagyváradra kísérték, hol Braunhof tábornok

szabadon bocsátotta őket. Szülőföldjére visszatérve, folytatta tanulmányait. 1855-ben a fővárosba jött és be akart iratkozni az egyetemre; de mivel az előadás itt német nyelven folyt, elállt szándékától. Egy ideig (1858—60) vidéki színtársulatoknál súgó volt. 1860-ban ismét a fővárosba jött és az irodalom terén kezdett működni; írt a Hölgyfutárba, Délibábba s Napkeletbe. Megismerkedett az akkori fővárosi írókkal és baráti viszonyban volt Beőthy László, Lisznyai Kálmán, Kövér Lajos, Balázs Sándor stb. írótársaival. Az említett lapoknak állandó munkatársa lett, majd az 1861-ben megindult Nefelejtsnek, Ország Tükrének, a Jövő czímű politikai lapnak (1862—1863) főmunkatársa; később a Magyarország és Nagyvilágnak és Képes Világnak. 1868-ban műszaki fordítónak lépett be a m. kir. vasútépítészeti igazgatósághoz, honnét 1870-ben a m. kir. államvasutak igazgatóságához, fogalmazóként helyezték át. Itt sem maradt sokáig. Ezután lázas munkával dolgozott, fordított és apró füzeteket készített kiadóknak. Meghalt 1896-ban a budapesti Szent István-kórházban és az írói segélyegylet temettette el.

Munkái: Játékszíni Emlény 1858-ra. Gyula, 1858. — Pécsi nemzeti szinházi Emlény. 1858—59. Pécs, 1859. — Játékszíni Emlény. Nemzeti színházi évkönyv. Magyar-Óvár, 1860. — Emlény. Emlék-Zsebkönyv. Egész új, komoly és tréfás napkeleti virágnyelv. Kiadta Vahot Imre. Pest, 1860. — Eredeti virágnyelv humoriszt. kifejtés szerint. Agg és ifjú szerelmesek részére. 1860. — Nefelejtsbokor. Eredeti virágnyelv. A virágra alkalmazott költői gondolatok gyüjteménye. 1865. Tapín asszony. Regény. Irta Kock Pál, francziából ford. 1870. — Vasút-építési, üzleti, távirászati és gépészeti német-magyar és magyar-német szótár. 1872 és 1877. — A szeretet áldozata. Regény. Irta Dash grófnő, francziából ford. 1872. — Kis patakból lesznek nagy folyók. Regény. Ch. P. de Kock után. Francziából ford. 1873. — Friquet. Regény. Ch. P. de Kock után. Francziából ford. 1873. — A kovácsok sztrájkja. Coppée Ferencz után francziából ford. — Júdásfiak. Regény. Ponson du Terrailtól, francziából ford. 1874.— Casanova Jakab emlékiratai, 11 kötetben. Lipcse, 1873—76. Részt vett még több irodalmi vállalatban. Álnevei: Szemes, Tünde; jegyei: y—d., y.

Pasics János, szül. Baján, 1771-ben. 1792-ben katonának állott be és húsz évig harczolt Olaszországban. Huszárkapitányságig vitte és mint ilyen 1812-ben nyugalomba vonult. Újvidéken telepedett le, később Győrbe költözött, innen pedig 1838-ban Budára ment, hol haláláig maradt. Meghalt 1849-ben. Irt szerelmi dalokat, melyek „Szocsinenija pjeszno-szlovszka" (költői művek) czím alatt Budán 1827-ben jelentek meg. Pasics János.

Pajevics Arzén, szül. Újvidéken, 1841-ben. 1876-ban könyvnyomdát nyitott Ujvidéken, majd azt eladta és könyvkereskedést nyitott. Meghalt 1905-ben. Pajevics Arzén.

Több hasznos folyóiratot adott ki. Igy számos éven át adta ki a „Neven" (i. Barangó virág") czímű gyermeklapot, a „Sztarmali" („Az okosdi") czímű élczlapot, a „Szrpszke Ilusztrováne Novine" („Szerb képes újság") czímű szépirodalmi folyóiratot, „Glász Isztine" („Az igazság szózata") és „Szrbszki Szijon" („A szerb Sion") czímű theologiai lapokat és a „Javor" („A jávorfa") szépirodalmi folyóiratot. Úti rajzai: „Sza pétsztogodisnye szlave Vidovdanszke u Krusevczu" („Az ötszáz éves Szent-Vidnapi ünnepélyről Kruseváczon." Újvidéken, 1889-ben). — „Iz Czrnegore i Herczegovine" („Montenegróból és Herczegovinából." Újvidéken, 1891.) és „Piszma isz Moszkve" („Moszkvai levelek." Újvidéken, 1896.) 400,000 koronára rúgó, összes vagyonát az újvidéki szerb főgimnázium alapjának hagyományozta.

Palágyi Lajos, a Petőfi-társaság tagja, szül. 1866-ban, Óbecsén. Az első lap, melyben neve alatt vers jelent meg, Ábrányi Emil Magyar Népbarátja volt. Egy ízben összes irott verseit a Vasárnapi Újságnak küldötte be. Azóta sűrűn jelentek meg költeményei a Vasárnapi Újságban, majd a Magyarország és a Nagyvilág, később az Ország-Világ hozták költeményeit; ez utóbbi lapnak rendes munkatársa volt, hol két évig dolgozott, miközben több szépirodalmi lapnak írt, míg Újváry Lajos, a Pesti Napló szerkesztője, fölvette a szerkesztőségbe, mint belmunkatársat; időközben szerkesztette a Magyar Háziasszonyt, és tárczáit s költeményeit sűrűn közölte a Magyar Szalon, Ország-Világ (1894-től), Fővárosi Lapok (melynek rendes belmunkatársa lett), P. Napló, Nemzet és más lapok. 1890-ben a Petőfi-társaságtól az aradi vértanúk szobránál elszavalandó költeményre kitűzött 100 aranyas pályadíjtat nyerte el. 1898-ban kinevezték hódmezővásárhelyi polgári iskolai tanárnak, 1899-ben a sárospataki állami tanítóképző-intézethez helyezték át. 1900-ban a budapesti II. ker. áll. tanítónő-képző rendes tanára lett s azóta ott működik. 1909-ben a Petőfi-társaság rendes tagjává választotta. Palágyi Lajos.

Munkái: Humoros költemények. Esztergom, 1888. — Küzdelmes évek. Költemények. Bpest, 1890. — Komor napok. Újabb költemények 1889—90. U. ott, 1891. — Magányos úton. Legújabb költeményei. U. ott, 1893. — Az ifjú szerzetes. Bölcselmi költemény. U. ott, 1894. — Új magyar szavalókönyv az ifjúság számára. U. ott, 1895. — Nemzeti dalok. U. ott, 1895. — Vajda János emlékezete. U. ott, 1897. — Bibliai emlékek. U. ott, 1896. Hugomhoz cz. költeményét április 28-án a Petőfi-társaság a Vigyázó-féle pályadíjjal jutalmazta. 1899-ben a M. Tud. Akadémia

Farkas Raskodi-díjat nyerte. — Új költeményei. U. ott, 1901. — A rabszolga. Dráma. A M. Tudom. Akadémiában a Karátsonyi-jutalommal kitüntetett mű. Bpest, 1902. — Faust. Irta Goethe. Fordította Palágyi Lajos. Budapest, 1909.

Papp Dániel. *Papp Dániel*, hírlapíró, szül. Kossuthfalván, 1868-ban. Meghalt Budapesten, 1900-ban. Zomborban diákoskodott és a zombori lapokban jelentek meg első sikerült tárczái. 1894-ben, az egyházpolitika idejében, Dániel pap név alatt írt klerikális levelei és Monachus álnév alatt írt tárczái figyelmet keltettek s a Pesti Naplóhoz való szerződtetését vonták maguk után. Munkatársa volt a Budapesti Naplónak, szerkesztette egyideig a Magyar Géniuszt és 1897-től Mikszáth lapjánál, az Országos Hírlapnál a tárcza-rovat vezetője volt. Írt egy szatirikus regényt (A rátótiak) és három kötet elbeszélést, a melyek közül vidám bácskai történetei tetszettek legjobban. 1898 okt.-ben a képviselőházban naplószerkesztősegéddé nevezték ki. Utolsó önálló műve: Utolsó szerelem és egyéb elbeszélések. (1898.)

Pártos Béla. *Pártos Béla*, ügyvéd, politikai író, szül. 1844-ben Apatinban. 1867-ben törvényszéki aljegyzővé választották Zomborban, 1871-ben tiszteletbeli ülnök lett. 1872-ben hivatalától megválva, Pestre jött, hol ügyvédi irodát nyitott. A Szegedi Hiradónak munkatársa volt. 1882-től a főváros törvényhhatósági bizottságának tagja volt. Meghalt 1903-ban.

Munkái: A forendiház reformja. Bpest, 1882. — A felsőházi törvényjavaslatról. U. ott, 1884. — Az ötéves mandátum ellen. U. ott, 1885. — A függetlenségi és 48-as párt szervezéséről. U. ott, U. ott, 1887. — A jogi szakoktatás reformjáról. U. ott, 1890. — Választás vagy kinevezés. Adalék a kozigazgatási reformhoz. U. ott, 1891. (2. kiadás. U. ott, 1891. Németül. U. ott, 1891.) — A polgári házasságról. U. ott, 1893. — A felekezeti harcz ellen. Néhány szó a néppártról és ellene való teendoinkről. U. ott, 1892. (2 kiadás.)

Pártos Gyula. *Pártos Gyula*, műépítész, szül. Apatinban, 1845-ben. Gimnáziumi tanulmányait Becskereken elvégezvén, nagybátyja építési irodájában gyarkornokoskodott három évig, azután feljött Budapestre s a József-műegyetemre iratkozott be, melynek 1866-ig volt hallgatója; egyidejüleg azonban Ybl Miklós irodájában is dolgozott s részt vott a Sándor-utczai országház építkezésénél is. 1866-ban Berlinben az építészeti adadémián fejezte be tanulmányait. Majd nagyobb tanulmányutazást tett Németországban és Olaszországban. Az 1870. évi párisi nemzetközi kiállítás alkalmával, „Officier 'dAcadémie"-vé nevezték ki. Nevezetesebb művei: az 1874-ben épült híres „Kecskeméti ház" Budapesten, az új római kath. templom Kún-Félegyházán, a szegedi városház, melyet Lechnerrel együtt épített, valamint a kecskeméti és szombathelyi lovassági laktanya, a kassai felsőbb leányiskola és internátus, sok bérház, megyeház, fogadó. Az iparművészeti múzeum és iskola budapesti palotájának terveit is ő készítette.

Pártos Zsigmond. *Pártos Zsigmond*, r. kath. esperes-plébános a pécsi egyházmegyében, szül. 1847-ben, Apatinban. 1870-ben misés pappá szentelték fel; segédlelkész volt több helyen. 1880-ban Várdombon plébános lett; jelenleg Mőzsön (Tolna-m.) plebános és kerületi esperes. Néhány vezérczikke jelent meg a vidéki, valamint számos közérdekü czikke a fővárosi lapokban, egyházi beszéde a Toldy Lászlótól kiadott Katholikus Hitszónokok cz. folyóiratban (1878—79.)

Patyi Isván. *Patyi István*, szabadkai tanár, szül. 1865-ben. Életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában adjuk. Czikkeinek, értekezéseinek és költeményeszáma nagy és ezek elszórtan jelentek meg a különféle fővárosi és vidéki lapokban.

Pataj Sándor. *Pataj Sándor* dr., ügyvéd és író, szül. 1863-ban. 1893-ban alapította a Zombori Hírlapot, a melyet 1897. év végéig szerkesztett. 1904 óta szerkeszti az Igazság czímű Budapesten megjelenő politikai havi szemlét, melynek mellékleteként jelenik meg az Igazság könyvtára, Thot László dr. közreműködésével. A Zomborban 1895-ben keletkezett Tóth Kálmán-körnek alapítója, majd ennek megszünte után, Vértesi Károly elnök mellett tevékeny részt vett 1895-ben a Bács-Bodrog-Megyei Irodalmi Társaság szervezési munkálataiban, a melynek megalapítása óta főtitkára. A Társaság hivatalos lapját az „Irodalmi Értesítőt" szerkeszti, Prokopy Imre titkárral együtt. A Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége bácsmegyei választmányának az elnöke. 1907-ben alapította a Bácsmegyei Munkás-Takarékot, a melynek első igazgatója volt. Mint a zombori Ügyvédi Egyletnek titkára, 10 év óta a jogi irodalomban működik és szerkesztette feliratait. Politikai czikkeit a megyei lapokon kívül a fővárosi lapok, költeményeit a fővárosi szépirodalmi lapok közlik. Irodalmi működéseért a párisi Alliance

Scientifique Universelle magyar delegátusává választotta, valamint a római Societa Internazionale degl'Intellettuali tb. tagjává.

Munkái: Az eskü. 1887. — Egy kritikus dalai. (Budapest, 1892.) — Versei. II. (Budapest, 1900.) —. A megoldás. Politikai és közjogi tanulmány a magyar hadseregről. (Zombor. 1903.) — Magyar Szocializmus. Politikai Essay. (Budapest, 1904.) — Század vége. Újabb versek. (Budapest 1905.) — A vörös talár foltjai. Igazságügyi tanulmányok. 1905. — Kovács András. Levél Kossuth Ferenczhez. (Budapest, 1905.) — A nők jogairól. (Budapest.) — Nyár. Versek. (Budapest 1906.) — A végrehajtás új szabályai. (Budapest.) — Az istenítéletekről. 1908.

Pavlovics Dömjén, szül. Újvidéken, 1840-ben. Iskoláinak végeztével Belgrádba ment és ott tanárkodott, de csak rövid ideig. 1866-ban, öngyilkos lett. Pavlovics Dömjén.

Irt lírai költeményeket és elbeszéléseket, birálatokat és természettudományi tankönyveket. Németből leforditotta Goethe „Torquato Tasso" és „Iphigenie auf Tauris" czimü drámáit és francziából Moliére „Le mariage foricé" czimü vígjátékát.

Pavlovics István, szül. Újvidéken, 1829-ben. Évek hosszú során Ujvidéken ügyvédeskedett, de e mellett politikai szerepe is volt, országgyűlési és kongresszusi képviselő és mint a „Zasztava" („A zászló") czímű polikai lap szerkesztőjeként. A „Nase Doba" („Korunk") politikai lap kiadója és szerkesztője volt huszonöt éven át. Meghalt 1908-ban, Újvidéken. Pavlovics István.

Irt eredeti elbeszéléseket a társadalmi életből; irodalomtörténeti értekezéseket és monografiákat. „Mala poetika" („Kis költészettan") és „Aesthetika" („Széptan") czimü müveivel jutalmakat nyert a szerb Maticzától. Mind a két mű Újvidéken jelent meg, az első 1887-ben. a második 1895-ben. Irt még egy széptani tanulmányt, melynek czime „Lopota u zsivotu" („A szép az életben") Lefordította latinból Tacitus „Agricola" czímű művét (1858.), francziából Picot művét „Les Serbes en Hongrie."

Pavlovics Jenő, szül. Hódságon, 1850-ben. Pozsonyban és Budapesten a jogot elvégezvén, ügyvéd lett Zomborban, s ott halt meg 1901-ben. Pavlovics Jenő.

Irt szerelmi, hazafias és humoros költeményeket és elbeszéléseket a népéletből. Magyarra Leforditotta Jovánovics János „Rózsák" czimü költeményeit. (1875.)

Pavlovics Simon, orvosdoktor, Bácsbodrog vármegye tiszti főorvosa, 1874-ben nyert orvosdoktori oklevelet Bécsben. — Munkája: Zombor szab. kir. város közegészségügyi állapota 1884. Tizenkét havi jelentés. Zombor 1885. Pavlovics Simon.

Pechan József szül. Dunacsében, 1875-ben. Eisenhut ajánlatára állami ösztöndíjjal Münchenben 1891-től 1894-ig a képzőművészeti akadémiának növendéke volt. Később Verbászon telepedett le, de egy nyáron át Hollósy művésztelepén is dolgozott, 1903-ban. Jobb művei: „Az utolsó gyufa", „Ópalánkai Dunapart" s a „Póttartalékos", mely utóbbival általános tetszést aratott az 1904-ik évi tárlaton, sőt a király hízelgő elismerését is kivívta. Pechan József.

Pető Lajos, szerkesztő, szül. 1869-ben. Korán kezdett hírlapírással foglalkozni: külső munkatársa volt csaknem minden nagyobb fővárosi lapnak és levelezője több külföldi, így a Kölnische Zeitung, Berliner Tageblatt stb. német napilapoknak. 1898-ban indította meg a „Baranya" czímű lapot, melyet két évig szerkesztett. 1900-ban indította meg Latinovits Géza nagybirtokossal és volt orsz. képviselővel a „Bácsmegyét", melyet ma is szerkeszt. Ennek a lapnak a vezérletét időközben Latinovits Pál ny. főispán vette át. A „Bácsmegyé"-vel egyidejüleg több éven át szerkesztette a „Bácsmegyei Gazdasági Egylet Hivatalos Lapját". Gazdasági czikkeket is írt. Kiadta a Bácsmegyei Közigazgatási Naptárt. Sajtó alá rendezte Latinovits Pál főispáni beszédeit. A vidéki zsurnalisztikában újítást teremtett azzal, hogy a Bácsmegyét Budapesten nyomatja és szerkeszti. Pető Lajos.

Petrovácz József, leányiskolai igazgató, szül. 1845-ben, Baján. Előbb érseki paedagogiai segédtanfelügyelő volt. 1878-ban a kalocsai egyházmegye részére segédtanfelügyelő lett, majd képzőintézeti tanár, 1888 óta pedig a kalocsai zárdai leányiskolák igazgatója. Haynald biboros-érsek előterjesztésére a pápa Szt. Gergely lovagjává nevete ki. Petrovácz József.

Munkái: A tanítási anyag megkülönböztetésére szolgáló elvek az osztott és osztatlan népiskolákban. Bpest, 1883. (Többekkel együtt.) — Első olvasó- és tankönyv. Az osztatlan kath. nép iskolák II. és IV. évfolyama számára. A Szent István-Társulat megbízásából. U. ott. 1886. Három rész. (2kiadás 1890., 3 k. 1893. U. ott.) — Német olvasókönyv. Deutsches Lesebuch für die dritte, und vierte Klasse der kath. Volksschulen. In deutscher Bearbeitung von Schultz Emerich. U. ott 1892—93. (2. kiadás, új k. U. ott, 1901, Mócsy Antallal és Walter Gyulával együtt). — Második olvasó- és tankönyv az osztatlan kath. népiskolák V. és VI. évf. számára. U. ott, 1895. (3. kiadás. Mócsy Antallal és Schultz Imrével együtt.)

Petrovics Bosko, szül. Paripáson, 1869-ben. Mint bölcsészettudor Boszniába ment, hol a szarajevói, majd az alsó-tuzlai gimnáziumban volt tanár. 1905-ben Ujvidékre jött, s a szerb főgimnázium tanára lett. Petrovics Bosko.

Ifju korában lirai költeményeket irt, melyeket Zselyszki álnév alatt adott ki Újvidéken. 1892-bene „Peszme" („Dalok") czímű gyüjteményben. „Ucsena mati" (A tanúlt anya", 1893.), „Za rogynim ognyistem" („Saját tüzhelyen", 1905.) és „Moderno roblye" (A modern rabok, 1908.) czímű eredeti regényeket és Nasesovek (a mi emberünk) czimü szatirikus 3 felvonásos komédiát irt. Irt irodalomtörténeti értekezéseket és bírálatokat és egy bölcsészeti művet, melynek czíme „Osznovni problemi filozofije" ("A bölcsészet alapproblemái", 1903.)

Petrovics Dömötör.

Petrovics Dömötör, szobrász, szül. 1799-ben Baján. A bécsi képzőművészeti akadémián tanult s ott 1823-ban két ízben díjat nyert munkáival. Bécsben készítette Vénusz és Ámor, Perseus a Medúza-fejjel szobrait. Utolsó nagyobb műve Kisfaludy Sándornak a Magyar Nemzeti Múzeum számára készített bronzszobra volt, melyet 1848-ban fejezett be. Meghalt 1862-ben.

Piukovich Sándor.

Piukovich Sándor, bölcseleti doktor és főgimn. tanár, szül. 1879-ben, Baján. A budapesti egyetemen végzett classica philologiai és szláv nyelvészeti tanulmányokat és 1901-ben nyert bölcseletdoktori, 1902-ben pedig tanári oklevelet. Az újvidéki kir. főgimnázium tanára.

Czikkei az újvidéki Művészvilágban (1902. Az ókori keleti népek zenéje. — A görög népek zenéje. Néhány szó a szabadságharcz költészetéről.) — Munkája: Az orphicus cultus vázlatos áttekintése. Bölcseletdoktori értekezés. Bpest, 1901. — A tulipán 1905. — Lessing „Laokon", szobrának jelentősége az esztetikában. 1906.

Platz Bonifácz.

Platz Bonifácz, theologiai doktor. cziszterczi-r. áldozópap és nyug. kir. tankerületi főigazg., az Akadémia lev. tagja, szül. 1848-ban. 1892-ben lett a szegedi tankerület kir. főigazgatója. Tagja a budapesti országos tanárvizsgáló bizottságnak, a Szt. István-társulat tudományos és irodalmi osztályának, a magyar pedagogiai s a szegedi Dugonics-társaságnak. Czikkei az egyházi és tanügyi lapokban jelentek meg. A Bölcseleti Folyóiratnak és a Hittudományi Folyóiratnak is munkatársa volt.

Munkái: Az emberi nem kora. Baja. 1880. — Az ember eredése, faji egysége és kora. Tanulmány. Bpest 1884. — Der Mensch, sein Ursprung, seine Rassen und sein Alter. Mit 250 Illustrationen. Würzburg und Wien 1887. (Lengyelül Karol Jurkiewitz. ford. Varsó, 1892.) — Die Völker der Erde. 1889—93. (Számos képpel). — Ó-Egyptom irodalma. Bpest, 1898. — Cantate a cziszt.-r. nyolczszázados alapításának emlékére. 1098—1898. Baja, 1898. — Utazás a természetben. Bpest 1900. — A föld története. 1902. — Katholikus levelek egy megtérő nőhöz. 1902. — A monizmus. 1902.

Polith Mihály.

Polith Mihály. Szül. Újvidéken, 1833-ban. Miután a jogot végezte és jog- és államtudományi tudorrá lett, rövid ideig állami szolgálatban volt, majd ügyvédi irodát nyitott. Kiváló politikai szerepet játszott mint képviselő a horvát tartománygyűlésen, a karlóczai szerb egyházi kongresszuson és a magyar országgyűlésen, hol most Nagykikinda várost képviseli.

Számos szerb, német és franczia nyelvű czikken és értekezésen kívül írt egy „Verenicza Czrnogorka" („A montenegrói mátka") czímű novellát és egy történeti drámát, melynek czíme „Branivoj, knéz zahumszki" („Branivoj, Zahumlye fejedelme.") Összegyüjtött országgyűlési beszédei két vaskos kötetben jelentek meg Újvidéken, 1883.

Poór Károly.

Poór Károly, ref. lelkész, szül. 1798-ban, Torzsán. 1824-ben atyja helyébe rendes papnak választották s itt maradt haláláig, 1860-ig. A bácskai német iskolák iskolavizsgálójaként 15 évig működött és az ő kezéből kerültek ki az ezen iskolákban használt Földrajz, Természettan, Illemtan czímű kézírati tankönyvek.

Munkája: Kurzgefasster Unterricht in der christlichen Religion nach dem Bekentnisse der evang. reformirten Kirche. Pest, 1845. (Azóta számos kiadást ért. E mü fordítása, illetőleg átdolgozása a dunamelléki egyház-kerületben használt Polgár-féle népiskolai kátének, a nevezett egyházkerület által jutalmazott pályamű s ref. német népiskolai tankönyvül használtatik.)

Popovics Döme.

Popovics Döme (Zlatojevics Szlávko.) Szül. Újvidéken, 1826-ban. Tanár lett Karlóczán, hol 1856-ban meghalt.

Irt lirai költeményeket, melyeket összegyüjtve „Zlatinsztvo" czím alatt adott ki Prágában, 1851-ben. Szerbre fordította a Königinhofi kéziratot, írt „Glász szrpszke vile" („A szerb tündér hangjai") czím alatt egy népszerü könyvet, szerkesztett egy „Rátár" („A földmivelő") czímű gazdasági lapot és írt politikai czikkeket a „Szrbszke Novine" czímű lapba.

Popovics Dömötör.

Popovics Dömötör. Szül. Baján 1841-ben. Iskolái végeztével Baja városának főjegyzőjévé választották. Később Zomborban ügyvédi irodát nyitott és ott ügyvédeskedett 1886-ig. Budán halt meg 1888-ban.

Lirai költeményeinek négy gyüjteménye jelent meg, az első Pancsován 1874-ben, a második „Pred Vaszkrsz" („A feltámadás előtt"), Újvidéken, 1877-ben, a harmadik „Szvétli dáni szrpszki" („Szerb fényes napok") czím alatt Ujvidéken 1878-ban és a negyedik Zimonyban, 1885-ben. Popárcs Döme költeményei czím alatt. Balladákat is írt és fordított, különösen magyarból. Novellában is tett kísérletet és drámákat is írt és fordított. A többi között: Dóczi Lajos „A csók" czímű drámáját. Eredeti történelmi drámái: „Krvavi présztó" („A véres trón"), „Gradinya i szin mu Nemanya") „Sztevan, poszlednyi boszánszki krály" („István, az utolsó boszniai király") és „Deszpot Lázár Brankovics" („Brankovics Lázár, a deszpota"). Van egy népszínműve is, czíme „Nasi szelyani" („A mi falusiaink").

Popovics V. István. Szül. Óbecsén, 1844-ben. Tanulmányai bevégeztével a szerb egyházi kongresszus a bácsi és budai egyházmegyék szerb népiskoláinak felügyelőjévé választotta meg. Nyugalomba vonulva, a budapesti Thököly-féle intézet igazgatójává lett, mely állásban ma is működik. Popovics V. István

Az irodalom terén eredeti elbeszéléseivel tűnt fel. Elbeszéléseinek tárgyát a szerb társadalmi életből merítette. Nagyobb elbeszélése: „Sumareva tyérka" („Az erdész leánya") külön könyvben jelent meg Újvidéken, 1882-ben. Irt irodalmi birálatokat; szerkesztette az „Ilusztrovane Novine" („A képes ujság") czímű szépirodalmi lapot; a „Radován" cz. lapot adta ki gyermekek számára. Irt pedagogiai czikkeket és értekezéseket is. Évek hosszú során át szerkesztette az Orao (Sas) czímű naptárt.

Prokopcsányi Tódor, szül. Szabadkán, 1820-ban. A jogot Budapesten elvégezvén, ügyvédi oklevelet nyert és szülővárosában ügyvédeskedett haláláig. Meghalt 1857-ben. Novellákat írt és magyarból lefordította Báró Józsika Miklós „A könyelműek" czímű regényét. Prokopcsányi Tódor.

Pusibrik Vazul. Szül. Zomborban, 1838-ban. A tanári vizsgálat után 1865-től 1871-ig tanárként, azóta pedig igazgatóként működik az újvidéki szerb főgimnáziumban. Pusibrik Vazul.

Pedagogiai czikkeket írt. Nagyobb munkái: „Pred szábor" („A congresszus előtt", Újvidék. 1892.); „Posztanak i razvitak szrpszke pravoszlavne velike gymnastje u Novom Szádu" („Az újvidéki görög keleti szerb főgimnázium keletkezése és fejlődése", Ujvidék, 1896.)

Putnik József, szül. Újvidéken, 1777-ben. 1805-ben a verseczi kerület adminisztrátora, előbb hat évig a görgetegi kolostor főnöke volt. 1808-ban pakráczi püspök lett. Meghalt Temesvárt 1830-ban. Munkája: „Lyuboszavai Radován ili Pjeszni pravoucsitelnije" („Tanúlságos dalok"). Putnik József.

Rácz Soma, állami főgimnáziumi tanár, szül. 1861-ben. Bővebb életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában fogjuk közölni. 1885 óta tanár Zomborban. Költeményei, tudományos, társadalmi és tárczaczikkei elszórtan jelentek meg a vidéken és a fővárosban. Rácz Soma.

Munkái: M. T. Ciceronis de Imperio Cnaei Pompei oratio ad quirites. Latin szövegbevezetéssel. Praeparatióval ellátva. Bpest, 1893. (Latin praeparatiók 20—22. füzet.) — Latin nyelvkönyv. Középiskolák I. II. osztálya számára. U. ott 1902. — Latin olvasókönyv. Középiskolák I. és II. osztálya számára. Képekkel. U. ott, 1902.

Rácz Vilmos, levéltáros, szül. 1847-ben, Kulán. Sok évig volt a Bács-Bodrog vármegyei gazdasági egyesület titkára, a megye közgazdasági előadója és bizottsági tagja, utóbb városi levéltárnok lett Szabadkán. A Ferencz József-rend lovagja. A mezőgazdaság és ipar érdekében fejtett ki hasznos tevékenységet. Meghalt 1887-ben, Zomborban. — Czikkei a gazdasági szaklapokban és a vármegyei lapokban jelentek meg. Rácz Vilmos.

Munkái: Cultúra és munka. Pest, 1873. (Nyomatott Zürichben.) — Hazánk művelődési érdekeihez. Vonalok. Bpest, 1875. — Bács-Bodrogvármegye mezőgazdasági viszonyainak felvétele. A gazdaság egyesület programmja. Szakosztályok szervezése. Közlemények a megyei gazdasági egyesület nyári közgyűlése alkalmára.U. ott, 1879. — Közgazdasági viszonyok Bácskában. Szabadka. 1884. — A kender nemzetgazdaságunkban. Bpest, 1884. — A búza a nemzetközi piaczon. A búza termelése és forgalma, különös tekintettel a magyar búzára. U. ott, 1885. — Növénytermelési viszonyaink Bácskában. Zombor, 1887. — Szerkesztette a Szabadkai Közlönyt másfél évig a kiadó neve alatt.

Radics György, főgimnáziumi igazgató, szül. 1846-ban, Szabadkán. 1868-ban tett tanári vizsgát s előbb Szabadkán volt főgimnáziumi tanár, majd a zombori állami főgimnázium igazgatója és városi törvényhatósági bizottsági tag lett. Meghalt 1886-ban, Zomborban. — Munkatársa volt a Hazánk és Külföldnek. Czikkei a Fővárosi Lapokban és a bácsmegyei lapokban jelentek meg. Radics György.

Munkái: Bácskai emlény. Szabadka, 1873. — Ásványtan. U. ott, 1873. — A zombori állam-gimnázium. Zombor, 1874. — Természetrajz. II. rész. Növénytan. U. ott, 1875. — Bácsbodrogmegyei Árviz-Album. U. ott, 1876. — Bács-Bodrogmegye leirása. U. ott. 1879. térk. — Rigómezei dalok. U. ott, 1882.— Sibinjanin Jank. A magyar történelem alakjai a délszláv költészetben. U. ott, 1883.—Kralj Matias.U. ott, 1884. — Szerkesztette és kiadta a Bácska cz. vegyes tartalmú hetilapot 1870. okt. 1-től 1872 végéig Szabadkán és 1888. júl. 7-től 1880-ig Zomborban. — Álneve: György László 1871—78-ig a Bácskában és jegye: R. 1869-ben a Fővárosi Lapokban.

Radó—Róthfeld Sámuel, jogi doktor, hírlapíró Budapesten, szül. 1857-ben, Petrőczön. Egy ideig a bécsi országos törvényszéknél jegyzőként működött. Később az írói pályára lépett és néhány évet Párisban és Berlinben töltött. 1887-ben külföldi lapok tudósítójaként került haza és később a Pester Lloyd munkatársa lett. 1898-ban báró Bánffy Dezső miniszterelnök a magyar táviróiroda vezetésével bízta meg. A napi politikával foglalkozó számos czikket írt. Radó Sámuel.

Munkái: Tisza, seine Partei, seine Gegner. München, 1888. — Az összeférhetetlenség. Irta Fabricius. Bpest, 1898. — Die Ungarische Verfassung geschichtlich dargestellt. Mit einem Anhang: Die wichtigsten Verfassungs-Gesetze. Berlin, 1898. Francziára ford. Bertha Sándor. Páris, 1898. Das Deutschthum in Ungarn. Berlin, 1903.

Radonics Novák.

Radonics Novák. Szül. Moholon, 1826-ban. A bécsi festő-akadémián négy évig tanult, majd Olaszországban tanulmányozta az olasz festőket. Főmunkássága az egyházi képek festése volt. A bácsszenttamási, adai és illandzsai templomokban az ikonosztázokat festette. Több történelmi képet is festett. Meghalt Kameniczán, 1890-ben.

Az irodalomban mint humorista tűnt ki. E nemű munkái „Molszka mudrovanya" („Moholi elmelkedesek") czím alatt összegyujtve jelentek meg Újvidéken, két kötetben. 1878.

Rajk Aladár.

Rajk Aladár, országgyűlési képviselő, szül. 1871-ben Baján. Ügyvédi irodaját szülővárosában nyitotta meg. 1901-ben Plósz Sándor, akkori igazságügyminiszterrel szemben, függetlenségi programmal képviselőnek választották. A választás után Baján hetilapot indított, a melynek ma is a főszerkesztője. 1905-ben és 1906-ban újra képviselőnek választották.

Rajkovics György.

Rajkovics György, szül. 1825-ben, Újvidéken. 1846-ban tanító lett Vukováron. 1850-ben Újvidékre került s itt volt 1863-ig. 1866-ban nyugdíjba lépett. Meghalt Újvidéken 1886-ban.

1844-ben lírai költeményekkel lépett fel a „Podunávka" czímű lapban. Az ötvenes években epigrammokat közölt, német és orosz meséket fordítgatott, melyeknek nagyobb része 1858-ban jelent meg „Jéd i méd" (Epe és méz) czím alatt. 1862-ben összegyűjtött költeményeit adta ki. Pedagogiai, egyházi, humorisztikus és szépirodalmi lapokat szerkesztett, szerb népdalokat gyűjtött, s szerb írók életét és működését kutatta és rólok czikkeket irt.

Révay Nep. János.

Révay Nep. János, orvos-sebészdoktor, szül. 1836-ban. Zentán telepedett le, hol főorvos lett. — Czikkei a Gyógyászatban, a Magyar orvosok és természetvizsgálók munkálataiban jelentek meg.

Révész Ernő.

Révész Ernő dr., ügyvéd, szül. 1862-ben Bajmokon. 1894 óta ügyvédi gyakorlatot folytat Szabadkán. A Magyar Jogászegylet 1898-ban az igazgató-választmány tagjává választotta, a szabadkai ügyvédi kamara pedig 1897-ben titkárává. Volt félévig a szabadkai felső kereskedelmi iskolában jogtanár, de erről lemondott. Az irodalmi működést a Fővárosi Lapokban kezdte meg. Számos czikke jelent meg a többi fővárosi lapokban is. Szakczikkeinek nagy száma pedig a jogi szaklapokban. Az „Úton-Útfélen" czímű novellagyűjteménye 1900-ban jelent meg, a „Rigmusok" czímű verses kötete 1891-ben.

Révész Hugó.

Révész Hugó, állatorvos, szül. 1873-ban Bajmokon. Jelenleg magyar királyi járási állatorvos Németbogsánban. — Szépirodalmi czikkei a bácsmegyei lapokban, az állatorvosiak pedig a szaklapokban jelentek meg. Munkája: Bácskai dalok, mesék. Szabadka, 1892.

Roediger Lajos.

Roediger Lajos, állami főgimnáziumi tanár, szül. 1854-ben. 1890 óta állami főgimnáziumi rendes tanár Zomborban és a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat titkára. — Czikkei a kecskeméti állami főreáliskola Értesitőjében, a Bács-Bodrog vármegyei Történeti Társulat Évkönyvében és az Arch. Értesitőben jelentek meg.

Rohonyi Gyula.

Rohonyi Gyula, ügyvéd, volt országgyűlési képviselő, szül. 1852-ben. A jog- és államtudományokat Budapesten hallgatta. 1877-ben ügyvédi vizsgát tett. Mint egyéves önkéntes a 2. hadmérnök-ezredben szolgált és 1872-ben tartalékos hadnagy lett. Újvidék városának és Bácsmegyének ismételten megválasztott törvényhatósági bizottsági tagja, 1881 óta tiszteletbeli főügyésze és 1893 óta a bácsszerémi ev. egyházmegyének felügyelője. Az 1887—92-iki országgyűlésen a kulpini, 1894—96-ban a hódsági kerületet képviselte 1901-től pedig Újvidék városát. Az utolsóelőtti országgyűlésen a „képviselőválasztások feletti bíráskodásról" szóló javaslatnak volt előadója. Az 1896—1901-iki országgyűlésen jelentékeny szerepet vitt mint a házszabályok reviziójára kiküldött bizottság és az összeférhetetlenségi törvény és eljárás előkészítésére kiküldött bizottság előadója. Mind e javaslatok eredeti szövegét ő készítette s az ő szövege szolgált a bizottsági tárgyalások alapjáúl. 1903 augusztusában elnöke volt annak a parlamenti bizottságnak, mely a képviselők vesztegetését czélzó eszközök eredetét kutatta. — Jogi és politikai lapokban gyakran jelentek meg dolgozatai. Czikke a Jogtudományi Közlönyben (1881. A correctionalisatio); a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat Évkönyvében (1885. A római sánczok); költeményei a Vasárnapi Újságban (1900.) — Munkája: A honfoglalás története. Budapest, 1896. Két térképpel.

Rónai István.

Rónai István, róm. kath. plébános, szül. 1840-ben Szentfülöpön. 1863-ban szentelték fel miséspappá. 1867-ben kalocsai érseki könyvelő, 1870-től a kalocsai papnevelő-intézetben tanár, 1875-től 9 éven át a hódsági kerület országgyűlési

képviselője. 1878-tól plebános Priglevieza-Szent-Ivánon, 1880-ban czímzetes kanonok, 1884-től alesperes. Meghalt 1893-ban. — Czikkei, történelmi tanulmányai és értekezései a fővárosi sajtóban és a megyebeli szakfolyóiratokban jelentek meg. Az állatok megtérése czímű verses meséjét a Kisfaludy-társaság 1873. évi pályázatán dícsérettel tüntette ki.

Munkái: Szikla és hullámok. Egyházi beszédek. Budapest. 1878. — A természetes kereszténység. Aphorismák. Bevezetéssel Schmitt Jenőtől. U. ott, 1894. (Németül. Lipcse, 1894.) — Gedichte, Leipzig, 1894. (Német folyóiratokban megjelent költeményei; kiadta testvér-húga, Gräber Mária.) — Álnevei: Stefan Auborn, August Golf és Rónay-Burg.

Róth Albert, lapszerkesztő Budapesten, szül. 1850-ben, Baján. Róth Albert

Munkái: Adókulcs a házbéradó és pótlékairól budapesti bérházak számára, 2. kiadás, Bpest, 1890. — Útmutató a társulati adó, I., II., III. és IV. oszt. keresti adó, házadó, tőke, kamat- és járadékadó, hadmentességi díj kivetéséről. A törvények és szabályok pénzügyi, közigazgatási, bírósági döntvények és határozatok és miniszteri rendeletekre váló hivatkozással. U. ott, 1896. — Steuerschlüssel zur Hauszinssteuer und Umlagen für Gebäude der Stadt Wien. Wien, 1903. — Wegweiser zur Bemessung der Geschäftssteuer der zur öffentlichen Rechnungslegung verpflichteten Unternehmungen in Oesterreich. U. ott, 1905. — Útmutató társulatok és szövetkezetek adójának megállapításáról, valamint az I., II., III. és IV. oszt. keresetadók, házadó és tőke-kamatadó adókivetéséről. U. ott, 1904. — Szerkeszti az Adók és Illetékek Közlönyét 1891. óta, Budapesten. Legujabban írta: Adókulcs a házbéradó és adópótlékairól a budapesti bérházak számára, a házakról és pöredelemadóról szóló 1909. évi VI. és X. t. cz. alapján. Budapest, 1909.

Rudics József báró, bölcseleti és jogtudományi doktor, főispán, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, szül. 1792-ben Szabadkán. 1809-ben bölcseleti, 1813-ban jogi doktorrá avatták. Az 1811-iki országgyűlésen absentium legatusként jelent meg. Pesten korán megismerkedett Kisfaludy Károlylyal és az 1822-ben megindult Aurorát anyagi segélyben részesítette. 1825-ben Bácsmegye aljegyzője lett, de az irodalomnak pártfogója maradt. Iróbarátjai ajánlására több munka kiadását támogatta. 1832-ben Bácsmegye alispánja lett és az 1832—36-beli országgyűlésen a vármegye követe, 1837-ben helytartótanácsos és Bácsmegye adminisztrátora, 1841-ben főispánja volt, 1848-ig, midőn méltóságától megvált. A pesti egyetem jogi karának bekebelezett tagja volt. 1854 augusztus 10-én birodalmi bárói rangot nyert. Az alkotmány visszaállításakor 1861—62-ig ismét Bácsmegye főispánja volt és 1867-ben az lett negyedízben is. 1873 május 21-én a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választotta. Meghalt 1879 augusztus 21-én. A Magyar Tudományos Akadémiára 1860-ban 2100 koronát (fia, ifj. Rudics József 180,000 koronát) hagyományozott. Rudics József.

Munkái: Epicedium in rev. dnum: Emericum Tucich, qui V, idus Decembris 1811. Albae-Regiae obiit. Budae. (Költemény.) — Carmen rev. ad clar. dni Pauli Nagy Abbatis de Behel aedum III. calend. Julii 1812. diem nomini suo-sacrum recoleret. U. ott. — Ode rev. dni Antonii Dre . . dum Abbas de Pilis et Pásztó, et abbatiae Zirkzensis administrator renunciaretur, honoribus sata ravis. U. ott, 1812. — Epicedium in exc. ac ill. dnam comitissam Christinam Győry de Radvanynotam Andrássy de Sikloss quae obiit III. calend. Junii 1814. U. ott. (Költemény.) — Dissertatiy inauguralis juridica de jure statuendi impedimenta matrimonii dirimentia, quam publicae erudio torum disquisitioni subjicit . . . a. 1816. Pestini. — Hervatag füzér. Irta s kézirat helyett nyomtatá. U. ott. 1873. Szerző köny.arczk. (Költemények). — Nevéről nevezték el a Rudics-codexet, melyet rácz-almási könyvtára számára szerzett meg.

Ruppert Antal, szül. Baján, 1856-ban és jelenleg ugyanott a polg. fiúiskola tanára. Az 1890-es évek elején kezdett írni. Novellái jórészben a Budapesti Hirlapban jelentek meg, ezenkívül az Új Időkben és Pesti Hirlapban. Elbeszéléseinek egy részét összegyűjtve 1897-ben kiadta „Az Egerek és egyéb elbeszélések" czímen. Irói neve: *Vértes*. Ruppert Antal.

Safarik Adalbert, prágai egyetemi tanár, szül. Újvidéken, 1829-ben. Bölcselettel és természettudománynyal foglalkozott. Előbb Redtenbacher laboratoriumába került, a hol 1847—50-ig maradt, míg végre, Quadrat Bernát brünni tanár hallgatójaként, teljesen a vegytannak szentelte idejét. 1851-ben már prágai reáliskolai tanár, honnan államsegélylyel, 1856-ban, külföldi tanulmányútra indult. 1859-ben visszatért és a bécsi kereskedelmi akadémia tanára lett. Erről az állásáról betegsége miatt két év mulva lemondott és hazájába tért vissza, hol erdélyi fürdőkben keresett gyógyulást. 1865-ben ismét a prágai egyetemen van, a hol előbb irnok, majd a vegytan véglegesített tanára lett. Tagja volt a cseh tudományos társaságnak és Fürstenberg herczegnél könyvtárnokként működött. Munkatársa volt több külföldi lapnak. Egy két-kötetes munkája jelent meg: Základové chemie cil lurby. Prága, 1860. (A kémia alapvonalai) czím alatt. Safarik Adalbert.

Safarik János.

Safarik János. Újvidéken kezdte tanulmányait. 1838-ban orvosdoktorrá avatták. Gyakorlatát Újvidéken kezdte meg. Itt kezdett foglalkozni a délszláv nyelv tanulmányozásával, régi okiratokat, leveleket, régiségeket gyüjtött és ismertetett. 1861-ben Belgrádban múzeumi őr lett. Egymásután érték a kitüntetések. Tagja volt több külföldi tudós társaságnak, elnöke a szerb tudós társaságnak. 1869-ben helyet foglalt a szerb államtanácsban. Főbb munkája: Leta archivi et reliquorum slavorum meridionalium. Belgrád, 1860.

Safarik Pál József.

Safarik Pál József, 14 esztendeig élt Újvidéken, a főgimnázium tanára és igazgatójaként. Ő szervezte az új gimnáziumot és a magyar nyelvet is tanította. Szabad idejében átkutatta az újvidéki, karlóczai s fruska-górai zárdák levéltárait. Mikor szláv régiségei megjelentek, híre külföldön is mind nagyobb lett. A porosz kormány meghívta a berlini vagy boroszlói egyetem szláv philologiai tanszékére, de ő nem fogadta el a meghívást; ekkor a porosz kormány a „pour le mérite“ renddel tüntette ki. Tagja volt több tudományos akadémiának. Nyolcz nagyobb munkája jelent meg szláv és német nyelven.

Sandics Sándor.

Sandics Sándor, gimnáziumi tanár Újvidéken.

Munkái: Na vis na lovcen na grob Vladici Radu. Újvidék, 1901. (Radu, montenegrói vladika halálára kiadott munka.) Milos Obelics, hösköltemény. Kraljevics Mirko, hösköltemény. Valamennyi több kiadást ért.

Sárcsevics Ambrus.

Sárcsevics Ambrus. Szabadkán él, a hol a szerb kérdéssel foglalkozik.

Munkái: A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból. Popovics után forditotta és kiadta Szabadkán, 1865-ben. Magyar délszláv törvénykezési és közigazgatási müszótár.

Sashegyi D. János.

Sashegyi Damascen János (István), szül. Óbecsén, 1827-ben. 1845-ben a Benedek-rend kötelékébe lépett és 1852-ben már miséspappá szentelték föl. Pályáján gyorsan emelkedett. Pannonhalmán hitszónok, majd Győrött gimnáziumi tanár volt, ma pedig tihanyi perjel. Czikkei a Szent István-társulat kiadványaiban, a Győri Közlönyben és elszórtan időszaki lapokban jelentek meg.

Schaefer Jakab.

Schaefer Jakab, szül. Vaskúton, 1855-ben. 1871-ben lépett a Jézus-társaságba. Miután az innsbrucki egyetemen theolog. tanulmányait elvégezte, visszakerült tanárként Kalocsára, innen Szatmárra mint házfőnök, azután Budapestre, később a rendtartomány főnökének titkáraként Bécsbe, innen ismét Szatmárra mint házfőnök. Pozsonyban is volt, mint akadémiai hitszónok. Írt Magyarország kegyhelyeiről, úgyszintén a (lelki) Harcz-ról könyvet.

Schäfer Károly

Schäfer Károly, szül. Apatinban, 1867-ben. A bajai tanítóképzőben szerzett diplomát és Gajdobrára került tanítónak. Ott él. Számos tárczája, czikke jelent meg napi- és tanügyi lapokban. Hírlapilag lépett föl a katonatanítók érdekében is, még pedig eredménynyel.

Schenk Jakab.

Schenk Jakab, szül. Ó-Verbászon, 1876-ban. Tanulmányai befejezése után 1898-ban aszszistens lett a magyar ornithologiai központban. Később a báró Radvánszky családhoz került nevelőnek, de két évi nevelősködés után újra elfoglalta előbbi állását. Jelenleg is ott működik. Czikkei a szaklapokban jelentek meg.

Munkái: Madárvonulás Magyarországon az 1898. év tavaszán. Budapest, 1899. — Madárvonulás Magyarországon 1899. év tavaszán. U. ott, 1901.

Scherer Lajos.

Scherer Lajos, szül. Ó-Verbászon, 1874-ben. Tanári oklevelet 1900-ban nyert. Tanári működését Losonczon kezdte, a hol később véglegesítették. Tárczái, czikkei széltében jelennek meg vidéki lapokban. Andorka Lajos álnév alatt is ír, verses könyvét is e név alatt adta ki.

Munkái: Ifjúkorom. Költemények. Újverbász, 1896. — Az iskola egészségügyi reformja. Griessbach H. után ford. Budapest, 1900. — Fáy András nevelési elmélete és annak történeti méltatása. Kolozsvár. — A losonczi ág. h. evang. egyh. nőegylet negyvenéves története. Losoncz, 1902.

Schmidt Fülöp.

Schmidt Fülöp, szül. Bácsfeketehegyen, 1870-ben. 1898-ban lett okleveles tanár és 1898. év óta a zentai községi főgimnázium rendes tanára. Czikke a zentai gimnázium Értesítőjében jelent meg, 1901-ben, a A Gracchusok tagikuma czímen.

Schmidt Henrik.

Schmidt Henrik, szül. Újverbászon, 1877-ben. 1899-ban avatták doktorrá. A következő évben helyettes tanár lett a pozsonyi főreáliskolában. Innen a Tisza-családhoz került nevelőnek, a hol hat évig maradt. Munkatársa az Egyetemi Philosophiai Közlönynek. Munkája: A verbászi német nyelvjárás. Budapest, 1899. 1907-ben kapta az Akadémiától a Sámuel-díjat.

Schmitt Jenő.

Schmitt Jenő, szül. 1851-ben. Még gyermekkorában Zomborba került. Bács vármegyénél gyakornok és irnok, később a zombori törvényszéknél irnok volt. E közben bölcsészeti tanulmányokkal foglalkozott s a Magyar Philosophiai

Tóth Kálmán és bajai szobra.

Mészáros Lázár.

Türr István.

Szemlében több czikket közölt. 1887-ben a berlini philosophiai társaság pályázatán Das Geheimniss der Hegel'schen Dialektik cz. munkáját megjutalmazták és a társulat kiadványai közé felvették. Trefort ekkor ösztöndíjat eszközölt ki számára, melylyel egyetemi tanulmányait folytatta Budapesten és Berlinben. 1888-ban Budapesten bölcsészetdoktorrá avatták. 1889-ben, berlini tartózkodása alatt, tette közzé: Henrik Ibsen, als psychologischer Sophist cz. füzetét és már előbb, Michelet und das Geheimniss der Hegel'schen Philosophie czímen (1888.) feleletet írt a nevezett német bölcsész ellene intézett vitairatára. 1890-től Budapesten az igazságügyminisztériumnál működött irodatiszti és könyvtárőri minőségben. 1892-ben tette közzé a Krisztus istensége a modern ember szellemében czímű munkát (magyarul Budapesten, németül Lipcsében) és vallásbölcseleti iskola megteremtésén működött a Szellem vallása czímű művével. A modern anarkista-mozgalom idealisztikus irányban alakítására Lipcsében 1894—96-ban szerkesztette és kiadta Die Religion des Geistes cz. folyóiratot s közreműködött a berlini Der Socialist cz. anarkista-közlönyben. 1896-ban állami hivataláról lemondott. A szellemi vallás szövetsége, az idealisztikus anarkia terjesztése czéljából Budapesten iskolát alapított és a külföld különféle országaiban is híveket szerzett. 1894 elején Budapesten Állam nélkül és Ohne Staat cz. idealista anarkista hetilapot indított. Anarkista lapja miatt több ízben pörbe fogták, de az esküdtek mindannyiszor felmentették. Újabb művei: Fr. Nietzsche an der Grenzscheide zweier Weltalter (1898), Leo Tolstoj und seine Bedeutung für unsere Cultur (Leipzig, 1901). Die Kulturbedingungen der christlichen Dogmen und unsere Zeit. (Leipzig, 1901), Die Csuosis, Grundlagen der Weltanschauung einer edleren Kultur. (Lipcse, 1903, 1. k.), Der Idealstaat (a Leo Berg által kiadott Kulturprobleme der Gegenwart cz. sorozat egyik kötete. Berlin, 1904). 1899 végéig szerkesztette az Erőszaknélküliség cz. időnként megjelent lapot.

Schneider János, szül. Szentfülöpön. Tanulmányait Budapesten, a Földrajz és Történelem okleveles tanáraként fejezte be. 1879 óta a budapesti VIII. kerületi községi főreáliskola tanára. A kisdedneveléssel sokat foglalkozott; egy ízben helyettes titkára is volt a Kisdednevelők Országos Egyesületének. Számos szakczikke jelent meg a kisdednevelésről, a melyet az úgynevezett „Fröbel"-féle irányba akart terelni. Schneider János.

Munkái: Egyetemes Földírati Tankönyv. Budapest, 1885. — Európa államainak rövid ismertetése, az Osztrák-Magyar Monarchia kivételével. Budapest, 1886. — Földrajz a polgári fiúiskolák részére. Budapest, 1888., 1889., 1890. Három rész. — Földrajz a polgári leányiskolák számára. U. o. 1889. Két rész. — Általános Földrajz, polgári fiú- és leányiskolák számára. A dr. Hunfalvy János és Schmidt János által írt földrajz befejező része. U. o. 1892.

Schreiber Mór, szemorvos Szabadkán. Munkája: A trachoma. Szabadka, 1895. Ebben a könyvben részletesen ismerteti ezt a betegséget, fajait, tüneteit és az ellene való védekezést. Schreiber Mór.

Schulhof Lipót, csillagász, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, szül. Baján, 1847-ben. 1877-ben meghívták a párisi Obszervatoriumba és azóta Párisban lakik. A M. Tud. Akadémia 1878-ban beválasztotta levelező tagjai közé. Kizárólagosan az üstökösök és bolygók pályaszámításával foglalkozik és az elért eredményeket csillagászati folyóiratokban közli. Így: Astronomische Nachrichtenben, Wiener Sitzungsberichteben, Berliner Jahrbuch körleveleiben, a párisi Comptes rendusben. 1878-ban a párisi Akadémia kitüntette a 4000 frankos Vaillant-díjjal. Schulhof Lipót.

Munkái: Az 1870. IV. számú üstökös definitiv pályaszámítása. Budapest, 1874. — Az 1871. II. sz. üstökös definitiv pályaszámítása. U. o. 1874. — Az 1873. VII. sz. Coggia Winecke-féle Üstökös pályaszámítása. U. o. 1881.

Schweidel József, honvédtábornok, szül. Zomborban, 1796-ban, kivégezték Aradon, 1849 okt. 6-án. Katonai szolgálatát a 4. huszárezredben kezdette meg, mint közhuszár, s részt vett a Napoleon elleni hadjáratban. 1848-ban őrnagy volt s midőn ezredét Bécsből Magyarországba rendelték, Apponyi ezredes helyett ő vette át az ezred vezényletét s azt haza is vezette. E hazafias tettének jutalmáúl alezredessé nevezték ki. Részt vett a pákozdi és schwechati ütközetekben. 1849. májusban a magyar kormány katonai parancsnokká nevezte ki Debreczenbe, majd a kormánynak Pestre, Szegedre és Aradra távozása után, mindenütt azon helyekre, a hol a kormány székelt. A kormány lemondása után követte Görgeyt, és Világosnál ő is az oroszok, s ezek útján az osztrákok kezébe került. Életben hagyásáért könyörgő neje, Bilinszky Daniella bárónő, csak a bitófától tudta Schweidel József.

megmenteni férjét, kit Haynau, kegyelme következtében, golyóval végeztek ki. Szülővárosában Vértesi Károly kezdeményezésére a vértanú-tábornok emlékének díszes érczszobrot emeltek, melyet országos ünnepélylyel 1905-ben leplezték le. Fia, Béla, szintén a honvédhadseregben szolgált s huszárszázadosi rangot viselt. Volt osztrák tisztként 18 évi várfogságra ítélték, de utóbb kegyelmet nyert.

Scossa Dezső.

Scossa Dezső, szül. Zentán, 1860-ban. Középiskolai és egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1883-ban külföldi tanulmányútra indult. Bejárta Szerbiát és Németországot. 1884-ban hevesmegyei, 1896-ban torontálmegyei segédtanfelügyelő lett. Végül, 1895-ben, kir. tanfelügyelő lett Hevesmegyében. 1897—900-ban kormánysegélylyel beutazta a külföldet, különösen Svájczot, Belgiumot, Francziaországot, Porosz, Szász- és Bajorországot, hogy az iskolai felügyeletet, iskola- és árvaügyet tanulmányozza. Sikeres útjáért, az összegyűjtött óriási anyagért, a Ferencz József-rend lovagkeresztjét kapta. 1903 óta Csongrádvármegye, Szeged és Hódmezővásárhely kir. tanfelügyelője és 1905. óta kir. tanácsos. Nagy elfoglaltsága mellett maradt ideje a szépirodalom számára is.

Munkái: Morituri. Regény. Krasevszky J. után ford. Budapest, 1880. Két kötet. — Tóth Ede és a magyar nép. U. o. 1882. — Az élet iskolája. Szeged, 1888. — Elbeszélések. Nagybecskerek, 1890. — Amor Verus. Regény. Budapest, 1893. — Jelentés Heves vármegye népoktatási ügyének 1896—97. évi állapotáról. Eger, 1897. — Tanulmány úton. Budapest, 1903. — A kanári. Vígjáték. Egy felvonás. Szeged, előadták a szegedi városi szinházban 1904-ben. — Almanach. U. o. 1905—909. — Czuore Dives. Öt elbeszélés, Budapest, 1906. — Háztartási és gazdasági ismétlő leányiskolák könyve. U. o. 1906. — „Délvidéki Történetek“ Szeged 1906. — Negyedszázad. Budapest 1909. Crolth ura (2 kötet) Budapest 1909. „Málnássynó“ Budapest 1910.

Sebők József.

Sebők József, városi jegyző Baján, a hol 1848 ápr. 9-én „Kiáltvány“-t adott ki. Elszórtan jelennek meg gazdasági czikkei a különféle szaklapokban. Hírlapíróként is működött és a Bajai Hirnök czímű vegyestartalmú hetilapot szerkesztette.

Seress László.

Seress László, hírlapiró, szül. 1875-ben, Baján. Gazdasági és jogi tanulmányainak befejezése után hírlapírói pályára lépett, a hol a legkiválóbb ujságírók egyikévé küzdötte fel magát. 1897—1900-ig az Ujságírók Egyesületének titkára volt, azóta pedig ugyanennek az egyesületnek választmányi, majd igazgatósági tagja, később főtitkára lett. Igazgatósági tagja azonkívül a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetének, valamint az Ujságírók Takarék és Hitelszövetkezetének is. Közgazdasági és politikai czikkei az „Egyetértés“-ben, a „Pesti Napló“-ban, stb. jelentek meg. Lefordította és előszóval ellátta Lassale kiválóbb értekezéseit. A tőzsdeadóról és az adókról írt pályaművét a Magyar Tudományos Akadémia megdícsérte. 1896-tól az „Egyetértés“ helyettes szerkesztője volt. Innen a „Független Magyarország“-hoz hívták meg ugyanilyen minőségben, majd a „Magyar Szó“-nál dolgozott. 1902 óta a Pesti Napló politikai főmunkatársa.

Munkái: Erö és anyag, vagy a természetes világrend alapvonalai. Irta: Büchner Lajos, fordította Budapest, 1895. Darwin, az ember származása. U. o. Sajtó alatt van: „A magy., horv., szlavon-dalmát államjogi kapcsolat tört. fejlődése és központja“ (2. köt.), valamint „A Habsburgok magyarországi trónszerzése“ cz. műve.

Sevics Milán.

Sevics Milán, szül. 1866-ban, Újvidéken. Iskolái bevégeztével gimnáziumi tanár lett Belgrádban, jelenleg pedig nyugdíjazva a tudománynak él.

Irt irodalomtörténeti értekezéseket és bírálatokat, — ilyen „Dositheus Obradovic, ein serbischer Aufklärer des XVIII. Jahrhunderts“. Irt egy vígjátékot is, melynek czime „Na pozornici i u zsivotu“ („A szinpadon és az életben“). 1893-ban „Uvod u filosofiju“ („Bevezetés a bölcsészetbe“) czímű tanulmányt és 1901-ben „O konczentracziji nasztave“ („Az oktatás összpontosításáról“) czímű pedagogiai értekezést adott ki Belgrádban.

Sevics Mitrofán.

Sevics Mitrofán, szül. Újvidéken, 1854-ben. 1880-ban segédtanár volt a zárai papnevelőben. A nagyeszű ember gyorsan emelkedett. 1881—91-ig a könyvtár őre, 1885—91-ig pedig a szeminárium igazgatója lett. Innen átment Karlóczára a theologia rendes tanárának, majd Kopovára került, az ottani kolostor főnökeként és innen archimandrita-zárdafőnöki minőségben Krusedolba. 1880-ban diakonus, 1881-ben presbiter, mint ilyen 1890-ben püspöki syncellus, 1892-ben patriárkai protosyncellus, 1895-ben archimandrita, 1899-ben pedig bácsi püspökké szentelték fel. 1901-ben a szerb király a szent Száva-rend I. osztályú nagykeresztjével s utána nem sokára a Takovói rend I. oszt. nagykeresztjével tüntette ki. Kisebb egyházi értekezésein és tanulmányain kívül, a melyek egyházi folyóiratokban jelentek meg, lefordította oroszból Mogila Péter „A keleti katholikus egyháznak hitvallása“ és Makarija moszkvai metro-

polita „Dogmatika" czímű nagyobbszabású és a gör. kel. egyházra nagy jelentőségű munkáit. Legutóbb pedig a különféle magyarországi gör. kel. szerb egyházmegyék főhatóságaitól kibocsátott sematizmusaiban monografiákat írt a magyarországi gör. kel. szerb püspökök történetéből.

Spannagel József, lelkész, született Kovilszentivánon, 1853-ban. Spannagel József.
Munkái: Stimmen des Herzens aus der Jugendzeit. Költemények. — Verwandte Lenau's ... 1881. Kiadta atyjának Kurzgefasste Reformationsgeschichte-jét, kiegészítve 2. kiadásban. Budapest, 1894-ben.

Spannagel (Schaller Jenő) *Sámuel*, szül. Bulkeszen, 1859-ben. Ma Cservenkán működik, mint nyomdász és szerkesztő. Munkái: Graf Karl von Oran. (Költemény.) Cservenka 1888. Allg. Weltwahrheit. U. o. 1889. (Magyarra fordította Seeman Gábor). Nürnberger Trichter. U. o. 1889. Kindesmörderin. Dráma. U. o. 1890. Philosophische Schrullen. U. o. 1891. Szerkesztette az Orient és Salair czímű lapokat. Spannagel Sámuel.

Speiser Ferencz, szül. Apatinban, 1854-ben. Középiskolai tanulmányainak befejezése után a Jézus-társaságba lépett. Ma Kalocsán főgimnáziumi tanár. Speiser Ferencz.
Munkái: Coleopterák Kalocsa vidékéről. Kalocsa, 1883. — 2. Kalocsa környékének bogárfaunája. Coleoptera regionis Colocensis. Kalocsa, 1893.

Spelletich Bódog, szül. Szabadkán, 1815-ben. Történelmi családból származott. Szépanyja Martinovich apát édesanyja volt. Az ő pályafutása méltó volt elődjeihez. 1848-ban képviselőnek választották. Volt kormánybiztos és mint nemzetőr a csatamezőn is megállta helyét. Világos után Bem csapatában menekült Hamburgba. Londonban gyári munkásként kereste kenyerét. 1850-ben Éjszak-Amerikába vándorolt és Dawenporthban letepedett le családjával. 1866-ban két leányával visszatért Magyarországba. 1890-ben fejezte be életét Tata-Tóvárosban. Hírlapi czikkeket írt, Kossuthtal sűrűn levelezett. Híres beszédei az Országgyűlési Naplóban vannak megörökítve. Történelmi szereplését a vármegye történetéről szóló fejezetben méltatjuk. Spelletich Bódog.

Spitzer Zoltán, szül. Apatinban, 1880-ban. 1902 óta munkatársa, majd társszerkesztője a Bajai Hirlap czímű politikai lapnak és e minőségében ő látja el a lap közigazgatási rovatát. Olykor tárczában is megszólal és felolvasásokat is tart. Most foglalja kötetbe a darabont-éra alatt a Bajai Hirlapba írt vezérczikkeit és néhány novelláját. Spitzer Zoltán.

Staudacher Mariska, Zomborban él. Számos czikke jelent meg a vidéki és fővárosi lapokban. Munkája: Egy csomó mályva. Zombor, (Elbeszélések, rajzok.) Staudacher Mariska.

Steécz György, szül. Csonoplyán, 1853-ban. 1878-ban Temerinben, mint káplán kezdte meg papi működését; de nemsokára Kalocsára nevezték ki a kisebb papnevelő-intézet felügyelőjévé és a theologia tanárává. 1887-ben már rábízták a nagyobb papnevelő-intézet lelki vezetését. Ezután zsinati vizsgáló-szentszéki ülnök, majd a kalocsai papnevelő-intézet igazgatója lett. 1893-ban kalocsai czímzetes kanonok, apatini plebános, 1906-ban kalocsai kanonok és tiszai főesperes. A Szent István-társulat tudományos és irodalmi osztályának, valamint az aquinoi Szent Tamás-társaságnak tagja. Steécz György.
Munkái: Helyzetmennyiségtudomány és a mennyiségtudomány reviziója Aristoteles és Aquinói sz. Tamás bölcsészeti elvei alapján. Budapest, 1894. 2. Analytikus síkszögmértan az iránymennyiség elméletében. U. o. 1906.

Stelzer Frigyes, szül. Kiszácson, 1837-ben. A lelkészi pályára lépett. Czikkei a tanügyi, egyházi és megyebeli lapokban jelentek meg. Stelzer Frigyes.
Munkái: Geschichte der Bácska. Neusatz, 1883. — Pánszláv világ az Alföldön. U. o. 1887. Két füzet. — Követválasztási előkészületek Bácsmegyében. Budapest, 1891. — Bácsmegye szenynyese. Adalék a Bácsmegyei korrupczió megismeréséhez. U. o. 1893. — Álnevei: Alvidéki, Eőri, S. F. Alsó-Bácskából.

Suták József, szül. Szabadkán, 1865-ben. Működését, mint kegyes tanítórendi tanár, Szegeden kezdte, honnan Budapestre került. Itt 1896-ban az egyetemen a mathematikai szakból az egyetem magántanárává habilitálták; tanított az Eötvös-kollegiumban is. Számos értekezést írt. Suták József.
Munkái: Az isoklin-normálisok görbéinek meghatározása és alkalmazása a másodrendű felületekre. Bpest, 1891. Algebrai vizsgálatok a függvénytanban. Math. és Phys. Lapok III. k. 157. l. 1894. N. K. 12. l. 1895. Math. és Termt. Értesítő 1. k. — A másodosztályú felületek általános elmélete. U. o. 1895. Alaprendszerek egyváltozás algebrai függvényeknél. Math. és Phys. Lapok. IV. k. 321. l. 1895. V. K. 1846. 173. l. VII. k. 171. l. 1898. Az elsőrendű algebrai differencziálegyenletek szinguláris integráljairól. Math. Phys. Lapok. V. K. 243, l. 1896. — Bolyai János, Appendix Scientia spacii absolute vera exhibeus. A tér abszolut igaz tudománya. Előszóval, magyar fordítással és magyarázattal. Bolyai J. életrajzával Schmidt F.-től. U. o. 1897. — Geometriai axiomák. U. o. 1898. — A fény elktromágnességi elmélete. U. o. 1895. (A M. T. Akadémia 1895-ben

a Lukács Krisztina pályadíjjal jutalmazta.) — Számtan, a gimnázium, reál és polgári iskolák I., II., III. osztálya számára. 1898. — Differential- és integralszámitás elmélete. U. o. 1900. — Algebra a középiskolák számára. U. o. 1901. Két rész. — A villamosság körébe tartozó újabb kutatások. U. o. 1901. — A differential-egyenletek elmélete. U. o. 1906. Ezeken kívül még sok értekezése jelent meg szaklapokban.

Szabotnik Ferencz. *Szabotnik Ferencz*, gépész, Óbecsén.

Munkája: Kézikönyv kazánfűtők, locomobil és stabil gőzgépkezelők, valamint alacsony és magas nyomású condenzátoros gépekről vizsgázók előkészitésére. 300 kérdés és felelet. Óbecse, 1898. (2. bőv. kiadás 350 k. és f. 1899. 3. bőv. kiadás 380 k. és f. 1900. 5. átdolg. kiad. 420 k. és f. 60 ábrával. 1905. U. o. Németül 1900. U. o. 6. javított kiadás 445 k. és f. 60 ábrával 1908.)

Szalay Frigyes. *Szalay Frigyes*, belügymin. fogalmazó, szül. Bácsordason, 1872-ben. A „Bácska" belső dolgozótársa volt és Baloghy Ernő dr., orsz. képviselő, akkori felelős szerkesztő mellett 8 éven át működött, mint helyettes szerk. is. 1906-ban a miniszteriumba rendelték be. Számos politikai és társadalmi czikk, tárcza, novella, vers stb. jelent meg tollából. Több beszédje is megjelent. Foglalkozott színműírással is: „A másvilágon" és a „Csak hidegvér" czímű vígjátékait a zombori színpadon adták. A zombori Schweidel-szobor leleplezési ünnepélyére „Hazaszeretet" czím alatt drámai képet írt, mely szép sikerrel került színre.

Szántó Károly. *Szántó Károly*, zombori tanító, szül. 1875-ben. A Bácska és a Bácsmegyei Függetlenség számára tárczaczikkeket írt. Német költőkből fordított.

Szarvas Gábor. *Szarvas Gábor*, kiváló nyelvtudós, a magyar nyelvtisztaságnak híres bajnoka, szül. Adán, 1832. márczius 22-én, meghalt Budapesten, 1895 október 12-én. 1848-ban nemzetőrnek akart állani, de fiatal kora miatt nem fogadták el. Akkor a benczések közé ment, de midőn 1852-ben letette az érettségit, kilépett a szerzetből és öt éven át jogot hallgatott. Tanulmányait két évi betegség miatt félbe kellett hagynia. 1857-ben tanári állást vállalt a bajai gimnáziumban; 1858-ban az egri gimnáziumhoz nevezték ki, 1860-ban ismét Bajára, 1861-ben Pozsonyba, 1869-ben pedig Pestre. 1877-ben gerinczvelő-bajba esett, ennek következtében szeme is mindinkább gyöngült és 1881-ben nyugalomba vonult. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának (1871-től levelező, 1884-től rendes) s a helsingforsi finn-ugor társaságnak (1889-től). 1890-ben királyi tanácsosi czímmel tüntették ki. A magyar tudományra s műveltségre való hatását legfényesebben bizonyítja az, hogy mindjárt halála után mozgalom indult meg emléke megörökítésére, s ennek eredménye az akadémia előtti téren álló szép mellszobor, melyet Jankovich Gyula mintázott. Ugyane mellszobor másolatát állították fel szülővárosában, Adán. Szarvas 1867-ben keltett föltűnést első nagyobb értekezésével, melynek ez volt a czíme: Magyartalanságok. Ugyanakkor akadémiai pályakérdésül tűzték ki a magyar igeidők helyes használatát és 1869-ben az ő munkája lett a nyertes. Ekkortájban sokat beszéltek arról, hogy a magyar nyelv művelésére s a nyelvészeti kutatások népszerűsítésére folyóiratot kellene indítani. A Magyar Nyelvőr megindult s csakhamar rendkívüli hatást tett. Az irodalom s a közönség körében rendkívüli érdeklődést keltett, de egyszersmind kemény támadásokat idézett föl maga ellen a nyelvújítás egyes híveitől, főleg magában az Akadémiában. E támadások visszaverésében fejtette ki Szarvas legnagyobb erejét. A nyelvőrködés mellett a tudománynak még két ágában jeleskedett Szarvas termékeny munkássága. Az egyik nyelvünk története, melyet a Magyar nyelvtörténeti szótárban vitt hatalmas lépéssel előbbre. Másik a szófejtés, melynek fényes példáit közölték kötetről kötetre a Nyelvőr lapjai. Skeresen küzdött ő a nemzeti hiúságnak ama balvéleménye ellen, mintha szégyenünkre válna az idegen nyelvekből való jövevényszók kimutatása. Ellenkezőleg, ebben van, mint az angolnak, a mi nyelvünk gazdagságának is egyik legdúsabb forrása. Szarvas legtöbb munkája a Magyar Nyelvőr 24 kötetében jelent meg. Értekezései közül kiemelendők: A magyar nyelvbeli idegen szók, 2. kötet; Az ikes ragozás kérdései 3. kötet; A nyelvújítás apologiája, 4. kötet; A nyelvfilozófia, 5. kötet; Tisztázzuk a nézeteket (a jövevényszókról), 6. kötet; A magyar nyelv szótára (Czuczor és Fogarasi szótárának elítélő bírálata), 7. kötet; Ballagi Mór és a magyar nyelv, 10. kötet; A nyelvigazítók, 12. kötet; A nyelvgazdagodás, 18. kötet; A c és cz mérkőzése. V. ö. Nyelvőrkalauz a Magyar Nyelvőr 25. évfolyamához (Budapest, 1897.) Továbbá: Nyelvőremlék, Szarvasnak királyi tanácsossá történt kinevezése emlékére szerkesztették barátai és tisztelői (Budapest, 1890.)

Szászy István dr., községi orvos Óbecsén; szül. 1862-ben. Oklevelét 1886-ban kapta. Előbb az élettani tanszék, majd az 1886—87-iki tanévben Kovács József tanár mellett gyakornokoskodott. Prózái és költeményei elszórtan a helyi lapokban, a Szegedi Naplóban, az Ország-Világban és Vasárnapi Ujságban jelentek meg. Szászy István.

Munkái: „Tiszavirágok" költemények. (1897.) — Pestmegyei anekdoták (1908.) — Egyúttal nótairó. 1907-ben „Óbecsei nóták" czím alatt 25 dala jelent meg, melyeknek dallamát is ő szerzette. — A gyógyászat hasábjain is gyakrabban találkozunk czikkeivel. A közeljövőben hagyja el a nyomdát Bácsmegyei Anekdoták czímű füzete.— Tóth Béla Adomakincsének sok része az ő tollából került ki.

Szekula Mór, szül. Moholon, 1839-ben. A mérnöki pályára lépett, de egy év után a szépművészeti akadémia hallgatója lett. 1860-ban riporter a „Wanderer"-nél majd művészeti, színházi, irodalmi kritikus lett. Dolgozott ezenkívül a Debatte. Presse és több szépirodalmi lapba. 1867-ben a „Kleine Wiener Presse" czímű lapot szeresztette, de a lap félév múlva megszünt. Ekkor az első Erdélyi vasútnál számvizsgálói állást vállalt. Itt maradt három esztendeig és innen az „Ungarischer Lloyd"-hoz ment tárczarovat-vezetőnek és művészeti kritikusnak, majd több bécsi lapnak lett magyar levelezője. 1877-ben az Arader Zeitunghoz hívták meg szerkesztőnek, de később a Neue Arader Zeitung szerkesztője lett. Munkája: Der „Mamzer" (Bastard.) Erzählung. Budapest. 1876. Szekula Mór.

Szemző János, szül. 1863-ban, Baján. 1888-ban szentelték fel. Ma adminisztrátor Rémen, Bácsmegyében. Szemző János.

Munkái: Az igazság világossága. Hitvédelmi népirat. Zombor, 1898. Der Weg des Herrn, eine wichtige Sittenlehre für's christliche Volk. Apatin, 1900.

Szeremlyéni Mihály, pap, a Baja melletti hajdani Szeremlye községből való. 1544-ben írt éneket „Egyiptombéli kijövéséről Izráelnek" czímen, Kanizsa várában. Nyelvezete könnyed és verselése ügyes tollra vall. E versében Mózes életét írja le, születésétől egész haláláig. Szeremlyéni Mihály.

Szilágyi Lajos dr., szül. 1878-ban, Zomborban. Miután a Zombori Hirlap belmunkatársa lett, nemsokára Szabadkára került a Bácskai Hírlap főmunkatársaként. Itt erős küzdelmet fejtett ki, különösen a pánszláv irányzat ellen. Innen Szegedre került, hol a Közvélemény czímű napilapnak egy ideig felelős szerkesztője, majd a Szegedi Naplónak dolgozótársa lett. Innen visszatért Zomborba, hol a Bácsmegyei Független Hirlapot alapította, majd a Zombor és Vidéke szerkesztését vette át. Időközben megszerezte a kolozsvári Ferencz József tud.-egyetemen a jogi és államtudományi doktorátust. Szilágyi Lajos.

Munkái: „A kis Margó és egyéb elbeszélések." Novella-kötet. — „Harakiri." Regény. — Több vidéki színházban előadták „Milán a szerb legény" cz. 3 felvonásos népszínművét. Jelenleg több szépirodalmi és politikai lap munkatársa.

Szobonya Bertalan, szül. 1853-ban. Bővebb életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában közöljük. 1884-ik év végén gróf Széchenyi Pál miniszter megbízta az adai földmíves-iskola létesítésével s ugyanoda igazgató-tanárnak kinevezte. 17 évi működése alatt ez iskolát elsőrangú szakiskolává fejlesztette. Jelenleg Szabadkán lakik s a város és a vármegye gazdasági életében tevékeny szerepkört tölt be, sőt gazdasági tevékenysége kiterjed a szomszédos Csongrád vármegyére is. A borellenőrző bizottság alelnöke és Királyhalmán nagyszabású és mintaszerű szőllőgazdasággal foglalkozik. A zentai és topolyai gazdaköröknek tiszt. tagja. A gazdasági irodalom terén nagy tevékenységet fejt ki, s ő írta e munka számára a „Mezőgazdaság és állattenyésztés" czímű fejezetet is. Szobonya Bertalan.

Szohner Antal, miniszteri tanácsos, szül. Baján, 1847-ben. Középiskolai tanulmányait Baján, jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. A hetvenes évek elején a m. kir. honvédelmi miniszterium kötelékébe lépett, a hol 1905-ben miniszteri tanácsosnak nevezték ki. Fiatal korában több előkelő szépirodalmi és politikai napilapnak volt belmunkatársa és többnyire tárczaírással foglalkozott. Szép sikert aratott a színműírás terén is. „A vén bűnös" czímű népszínművét a kolozsvári nemzeti színházban adták elő. „A huszárosan" czímű vígjátéka először a nagyváradi Szigligeti-színházban, „Az anyós" czímű négyfelvonásos vígjátékát pedig, — a melyről a fővárosi sajtó is kedvező bírálatot mondott, — nemcsak a fővárosban, hanem igen sok vidéki színpadon adták elő nagy sikerrel. A két utóbbi színdarab nyomtatásban is megjelent. Szohner Antal.

Sztratimirovits György, tábornok, szül. Újvidéken, 1822-ben. Bécsben a katonai mérnöki akadémián végzett s huszárhadnagy lett. Egy ideig Olaszországban szolgált, majd kilépett a szolgálatból és kölpényi uradalmában gazdálkodott. 1850-ben alezredesként lépett a cs. kir. hadseregbe és 1859-ben tábornok lett. Sztratimirovits György.

1863-ban kilepett egeszen az osztrák szolgálatból. 1865—1871-ben Nagybecskerek orsz. képviselője volt. Tagja volt a szerb egyházi kongresszusoknak 1861, 1865- és 1869-ben. 1875-ben mint a szerb hadsereg alparancsnoka harczolt a törökök ellen. Szerbiából visszatérve, Bécsben telepedett le, hol meg is halt 1908-ban.

Számos német politikai czikket írt, kivált a prágai „Die Politik" czímű lapban. Önálló nagyobb munkája: „Reformen in der Türkei".

Szulik József. *Szulik József*, volt óbecsei plébános, egyházi költő. A bajai gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait és már tanuló-korában tűnt fel költői munkálataival. Meghalt Óbecsén, 1890-ben, hol hívei síremléket is állítottak neki. Költeményei és műfordításai a győri Egyetemes Könyvtárban összegyűjtve jelentek meg.

Tatity Péter. *Tatity Péter dr.*, budapesti járásbíró, szül. 1870-ben. Zomborban. Kezdetben sportirodalommal foglalkozott s megalapította a Sportvilág cz. lapot. Számos jogi munkát is írt.

Telcs Ede. *Telcs Ede*, szobrász, szül. 1872-ben, Baján. Gyermekéveit Szabadkán töltötte és ott végezte a gimnázium négy alsó osztályát. 15 éves korában Budapestre került, a fővárosi iparrajziskola mintázási tanfolyamára, hol Vasadi Ferencz volt a tanárja. Időközben egy dekorativ-szobrász műtermében is dolgozgatott. 1888-ban a bécsi képzőművészeti akadémia tanítványa lett, hol négy éven át Hellmer volt a mestere. Akadémiai tanulmányai végén egy kompozicziójáért a Füger-féle aranyérmet kapta. Ezután az akadémia mesteriskolájába lépett, hol három évig volt Zumbusch tanítványa. A mesteriskolán az első évben kapta meg a „mesteriskola-díjat". Először Bécsben állított ki a Künstlerhaus rendes kiállításán, 19 éves korában és pedig arczkép-szobrokat. Budapesten a „Két Bornemisza" czímű szoborcsoportjával szerepelt először, melyet a király vásárolt meg. Budapesten 1895-ben telepedett meg. Főbb munkái: A két Bornemisza, Goliáth, a kecskeméti Kossuth-szobor, a budapesti Vörösmarty-szobor (melyet Kallós Edével társulva készített), a nagykanizsai Deák-emléktábla, a Szilágyi-emlék Szilágyi telepesközségben (Bácsmegye), a bácstopolyai Hadzsy-emlék, Szent László és III. Károly szobra a millenáris emlékművön, a Barabás-síremlék a kerepesi temetőben. Azonkívül számos mellszobrot, emlékérmet és plakettet készített. Jelenleg Munkácsy Mihály síremlékén dolgozik.

Than Károly. *Than Károly*, szül. Óbecsén, 1834-ben. A szabadságharczban mint gyermekifjú vett részt. Az erdélyi hadseregben mint tűzér harczolt. A kémia iránt nagy hajlandóságot érezve, a harcz lezajlása után tanulni kezdett. 1855-ben érettségi vizsgát tett Szegeden. Ezután a bécsi egyetemre iratkozott, honnan 1200 forintos ösztöndíjjal Heidelbergába ment és Bunsen mellett egy évig tanult. Később Párisba is eljutott, a hol több tudós tanár társaságában megfordult. 1859-ben Bécsben már segédtanár volt. 1860-ban a pesti egyetemen látjuk a kémia helyettes, majd 1862-ben pedig rendes tanáraként. Már 1858-ban kiadta Bécsben a rumucinről írt dolgozatát. Ezenkívül több tudományos értekezésben számolt be kutatásainak eredményeiről. 1897-ben jelent meg „Kisérleti Chemia" czímű munkájának első kötete. 1884-ben a kultuszminiszter megbízásából a kémia előadására nézve a középiskolák részére utasítást dolgozott ki. A „Magyar Gyógyszertár" kiadása és az egyetemi vegytani intézet létrejötte az ő érdeme. A vegytani intézet megalkotása körüli munkájáért az 1871-iki londoni világkiállításon díszokmányt, 1873-iki bécsi világkiállításon haladási czímet és az 1885-iki budapesti országos kiállításon nagy érmet nyert. 1860-tól tagja, 1862—72-ig alelnöke, 1872—1880-ig pedig elnöke volt a Természettudományi Társulatnak. Az Akadémiának 1860-ban levelező-, 1870-ben rendes-, 1876-ban igazgatósági tagja lett, 1887-ben pedig a III. osztály elnökévé választották. A tudományegyetemen a bölcsészeti kar dékánja, 1875-ben pedig egyetemi rektor volt. 1872-ben királyi tanácsosi czímet, 1873-ban III. oszt. vaskorona-rendet nyert, 1890-ben pedig ő felsége a „pro litteris et artibus" érdemmel tüntette ki. Tanárságának 25-ik évfordulóján 1000 forintos pályadíj-alapítványt tett. 1892-ben főrendiházi tag lett. Ő indította meg a Magyar Chemiai folyóiratot. 40 éves tanári jubileumakor, 1902-ben, a Ferencz József-rend nagykeresztjével tüntette ki a király. 1903-ban az akadémiai nagy jutalomban részesült. Szakmunkáinak száma rendkívül nagy. Meghalt 1909-ben.

Thim József. *Thim József*, orvos. Rendkiv. egészségügyi tanácsos. Szül. Zomborban, 1864-ben. Oklevelet 1889-ben nyert. 1893-ban zombori járásorvossá nevezték

ki. 1896-ban Sándor szerb király a Szent Száva-renddel tüntette ki. Jelenleg Apatinban orvos.

Önálló művei: Az egészségügyi közigazgatás nagy kézikönyve. (Bpest, 1897.) — Hazánk egészségügyi viszonyai és a reform. 1895. — Az egészségügyi közigazgatás reformjáról. 1894. — A malariáról. — A himlőojtási eljárás, különös tekintettel a gyakorlati végrehajtásra 1896. — Délmagyarország önvédelmi harcza. I. k. 1887. — A szerbek története a legrégibb kortól 1848-ig. (3 köt. Nagy-Becskerek, 1892.) — Az 1848—49-iki szerb felkelés (Bpest, 1894.) Ezenkívül több értekezése és felolvasása jelent meg tudományos folyóiratokban. Az 1895-iki nemzetközi kongresszuson tartott felolvasásai: Über Serbiens Sanitätswesen und Gesetz; A Duna—Tisza-köz maláriajárványáról. A Pallas Lexikonba történeti czikkeket írt.

Tenus Tivadar, szül. 1862-ben. Mint ujságíró a Pesti Hirlapnál kezdte pályáját, honnan a „Budapest"-hez került s itt, rövid megszakítással, tizenkét évig volt. Önálló kötetben megjelent tőle „Poros akták közt" novella-gyűjtemény és „Megosztott szerelem" czímű regény. Írt ezenkívül szépirodalmi lapokban tárczákat s fordított és írt napiérdekű regényt. Kilencz évvel ezelőtt került a Bácskába s azóta „Temes "név alatt ír. Tenus Tivadar.

Tóth Kálmán, költő, szül. Baján, 1831 márcz. 30-án. Meghalt Budapesten, 1881 febr. 3-án. Atyja 1845-ben benczésnek adta be Pannonhalmára, de betegeskedése miatt az év végén kilépett és Pécsett folytatta tanulmányait. Itt olvasta először Petőfi verseit, melyek költői hajlamának megfelelőbb irányt adtak. Ekkoriban volt először szerelmes egy bajai szép zsidóleányba (Spitzer Nina) a fiatal szív egész rajongásával s ez az érzés, melynek emlékeihez élte végén is visszatér, tette igazán költővé. Álnév alatt 1848-ban az Életképekbe is küldözgetett verseiből s két verse ugyanaz évben külön íven is megjelent Pécsett. A szabadságharcz elején Pestre sietett, hogy a Ludoviceumban képezze magát. 1849 elején a bácskai hadosztályba lépett át és Perczel Mór seregében, leginkább irodai foglalkozással szolgált; de részt vett a csurogi és sinki ütközetekben is. A világosi fegyverletétel után otthon rejtőzködött s 1851-ben Pestre menvén, Nagy Ignácz Hölgyfutárjánál nyert alkalmazást. Ettől fogva nagy tevékenységet fejtett ki az irodalomban. Dalos természete ritka termékenységgel szólalt meg; dalai a lapokban, majd önálló kötetekben sűrűn követték egymást s Tóth Kálmán csakhamar egyik legnépszerűbb lírikusa lett az országnak. Eleintén a dalai élénken mutatták Petőfi hatását, később azonban egyre sajátosabb és igazabb hangot nyertek. Első kötete egy népies hősköltemény volt: Kinizsi Pál. Erősen emlékeztet Arany Toldijára; irodalmi körökben nem tett hatást, ponyván ma is fennmaradt. Lírai gyűjteményei: 1. Szerelmi vadrózsák. 2. Tóth Kálmán költeményei. 3. Száz új költemény. 4. Összes költeményei. Különösen a nőknek lett kedves költője; számos dalát a nép is eltanulta (Fütyül a szél, Sírjon-ríjjon a hegedű, Naptól virít stb.), más érzelmes dalait a művelt női közönség szerette meg és nem tudta elfelejteni maig sem. Hazafias lírája az 50-es szomorú években férfiakat és nőket egyaránt lelkesített; híres hazafias költeményei voltak: Losonczi özvegye, Szilágyi Erzsébet, Gara Mária, Ki volt nagyobb? Előre stb., melyeket országszerte szavaltak. Első szerelmi regénye a valláskülönbség és a leány férjhezmenetele miatt megszakadván, pesti tartózkodása alatt egy új viszony foglalta el szívét. Ismeretségbe jutott az előkelő, gazdag és büszke Majthényi Flórával, a ki szintén írt költeményeket; nagy hatással voltak egymásra, de inkább szellemük vonzódott egymáshoz, mint szívük. Miután a Majthényi család vagyoni helyzetének megrendülése megtörte a fényesebb vőre számító anya ellenállását, 1856-ban egybekeltek. Ez a szerelmi történet, mely később válással végződött (1868), sugallta a költő szerelmi dalainak második cyklusát. Hangja egyre változatosabb lett; a fiúi, testvéri, atyai szeretet is őszinte hangokban szólalt meg lantján. Nemsokára a színköltészet terére is átlépett és nevezetes sikereket aratott. 1857-ben Az utolsó Zách cz. tragédiáját biztatólag fogadták a Nemzeti Színházban, hol akkor Szigligeti, Dobsa, Kövér voltak divatban. Ezután Egy királyné cz. darabjával megnyerte az Akadémia 100 aranyas Teleki-díját. A harmadik magyar kiráy cz. drámája 1860-ban került színre. Későbbi színműveiben általában bizonyos korszerűségre törekszik. Ezek: Dobó Katicza, a magyar nő honleányi hivatásának dicsőitésére; A király házasodik, történeti vígjáték, 1863; jóval későbbről: A nők az alkotmányban (1871. vígjáték). Legutolsó két darabja: Az ördög párnája és Kis hóbortos cz. nem aratott sikert. Tehetsége a 60-as években állott delelőjén. Eleinte kizárólag szerelmi lírája, már hazafias líra is volt. Mint politikai szatírikus Tóth Kálmán.

és lapszerkesztő is nagy népszerűségre tett szert. Az Akadémia és Kisfaludy-Társaság 1861-ben tagjául választotta. Az utóbbi helyen „Mit végzett az Isten Magyarországról" cz. költeményével köszöntött be, de éppen akkor sajtóvétségért el léven zárva, gróf Pálffy Móricz helytartó nem erősítette meg a választását ; 1863-ban aztán választás nélkül egyhangulag megválasztottnak jelentette ki a társaság. A közszellem ébredése inditotta arra, hogy megalapítsa a Bolond Miska cz. élczlapot (1860), mely 7000 előfizetőjével roppant népszerűségre emelkedett s a maga idején valóságos hatalom volt. Jeligéje a Zrinyiből vett mondás volt : „Ne bántsd a magyart !" Főalakja Kipfelhauser volt s Kipfelhauser versei, melyeket 1861-ben külön füzetben adott ki, 10.000 példányban keltek el. Ez első politikai élczlapunk a kiegyezésig virágzott, azután hanyatlani kezd ; régi témája elfogyván, a magyart a szerkesztő maga sem akarja bántani. Még egy nagy lapalapítás fűződik nevéhez : a Fővárosi Lapok. Ezt soká maga szerkesztette, később Vadnay Károlynak adta át. E vállalatai anyagilag is jól jövedelmeztek, körülbelül 20.000 frt évi jövedelme volt ; de bőkezűsége és jó szíve megakadályozták a vagyongyűjtésben. Az alkotmányos időkben politikai pályán is szerepelt. 1865-ben Baja megválasztotta képviselőjének s 1878-ig az is maradt, előbb a Deák-pártban, később a szabadelvűben. Midőn 1878-ban a párttól megvált, Baján is elpártoltak tőle. Ez bántotta érzékenységét. Költeményeinek újabb gyűjteményei voltak még : Bolond Miska költeményei. — Huszonöt év után. — Irka-firkák. — Tóth K. összegyűjtött költeményei. 1878. — Halála után jelentek meg összes költeményei (1888. 2 két.) 1870-ben adta ki a honvédmenház emlékkönyvét, mely 1000 frtot jövedelmezett az intézetnek. Költői pályája 25 éves fordulóján a magyar hölgyek díszes ezüst-koszorúval tisztelték meg. Ezután már keveset írt. A végső években ereje hanyatlott, tépelődött, érzékenysége túlságig fokozódott. 1879 okt. 13-án, éppen nevenapján, agyszélhűdés érte, mely jobb felét megbénította s bár jobban lett, szélhűdési rohamai ismétlődtek. Kórágyán ápolta egykori neje, Majthényi Flóra is. A Kisfaludy-Társaságban Vadnay tartott fölötte emlékbeszédet. Szülővárosa 1894-ben szobrot emelt emlékének. Az irodalomtörténetben, néhány színdarabján és politikai költészetén kívül, főleg szerelmi dalai és hazafias költeményei biztosítanak neki helyet. Az 50-es és 60-as években legtermékenyebb és legnépszerűbb lírikusunk, a ki nem rendelkezik ugyan az érzelmek nagy skálájával s kivált a forró szenvedély hangja hiányzik költészetéből, de a szerelmi panasz, lemondás, epedés, bánat körében nagy változatosságot fejt ki és érzéseinek keresetlensége, közvetetlensége, kedélyének melegsége, nemes idealizmusa és formáinak könnyűsége a Petőfi utáni líriкusok legnépszerübbjévé tették.

Trencsény Károly.

Trencsény Károly. Szül. 1867-ben. Bővebb életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában fogjuk közölni. 1892 óta a zombori felsőkereskedelmi iskola tanára. Versei megjelentek a fővárosi és vidéki lapokban. Önálló kötetben is kiadta verseit : Az én világom czímen (Zombor, 1893.). Néhány dalát meg is zenésítették. Irt esztétikai, történelmi, nyelvészeti s iskolaügyi czikkeket. 1901 óta titkára a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulatnak, melynek Évkönyv czímű évnegyedes folyóiratát szerkeszti. Ő írta e monografia számára a Zombor városára vonatkozó fejezetet.

Türr Antal.

Türr Antal, pénzügyi számtanácsos. Szül. Baján, 1854-ben. 1878-ban, a boszniai okkupáczió alkalmával, hét csatában vett részt. Boszniából hazatérve, 1879-ben a titeli áll. polg. iskola tanára lett. Itt öt évig működött, mikor a pénzügyi pályára lépett. Az irodalommal 1879 óta foglalkozik és több száz különféle tárczaezikke jelent meg.

Öt önálló munkája jelent meg : „Humoros bakalevelek" (1886) ; „Képek a boszniai okkupáczióból" (1894).— „Apró történetek az életből ellesve" (1898). — „Borúra-Derű" (1904), czímű tárczakötetek és „Rövid vezérfonál" a számvitelröl czímű szakmunka (1904). — Sajtó alatt van ez idő szerint az „Újabb képek az okkupáczióból" czímű tárczakötete (1909). Irt több paedagógiai értekezést is Titelen, de azok kéziratban maradtak.

Türr István.

Türr István, olasz kir. altábornagy, szül. Baján, 1824-ben. Iskoláit szülővárosában, Tóth Kálmánnal együtt járta. Fiatalon katona lett s az osztrák hadseregben Ferencz Károly főherczeg ezredében szolgált hadnagyként s mint ilyen 1848-ban, az olasz forradalom kitörésekor, Radetzky seregével Olaszországba kényszerült menni. 1849-ben sikerült piemonti területre szöknie, a hol egy magyar légió parancsnokságát vette át. A novarrai vereség véget vetett a kis csapat reményeinek és Türr Badenbe sietett, hol a forradalmi hadseregben ez-

redes lett. De a forradalmat leverték és Türr Svájczba menekült. Ott értesült a világosi fegyverletételről s ekkor hosszabb tartózkodásra Londonba indult. A krimi háború kitörésekor előkelő állást vállalt az angol-török hadseregben. 1855 végén az angol kormány megbízásából a dunai tartományokba utazott, hol egy volt tiszttársa feljelentésére Bukarestben elfogták, Bécsbe vitték, hadbíróság elé állították, mely halálra ítélte. Csak Viktória királynő közbenjárására bocsátották szabadon. 1856-ban Törökországba ment, részt vett a cserkeszháborúban az oroszok ellen. 1859-ben Olaszországba ment, hol Garibaldi mellett küzdött Ausztria ellen. A villafrancai béke után Garibaldi hadsegéde lett s egyike volt ama halhatatlan ezernek, mely május 6-án hajóra szállt és Marsalánál kötött ki. Palermo bevétele után, melyben nagy érdeme volt, Garibaldi a nemzetőrség főfelügyelőjévé és tábornokká nevezte ki. Sebe miatt egy ideig a hadsereg szervezésén fáradozott, majd a messinai ütközet kivívásában dicső része volt. Nápoly bevétele után Garibaldi kinevezte a város polg. és kat. kormányzójává, mely állásában kitünőnek bizonyult s nagyban hozzájárult Nápolynak Olaszországgal való egyesítéséhez. A hadjárat után az olasz kormány megerősíté őt altábornagyi rangjában. Viktor Emánuel szárnysegédévé nevezte ki és sok kényes ügy elintézését bízta rá. 1861-ben Mantovában nőül vette III. Napoleon császár unokahugát, Wyse-Bonaparte-Adélt. Ugyanazon évben levelet intézett Klapka tábornokhoz, melyben óvatosságra inté honfitársait, nehogy részt vegyenek egy elhamarkodott mozgalomban, értve ezalatt a magyar emigráczió akkori terveit. 1866-ban, a königgrätzi csata után, Belgrádban szervezett egy csapatot, melylyel mint Klapka éjszakon, úgy ő délen szándékozott Magyarországba törni. A porosz-osztrák háború után visszatért Olaszországba. Az általános amnesztia után Magyarországba jött s élénk részt vett a közügyekben. A Ferencz-csatornát, az 1870. XXXIV. t.-cz. által beczikkelyezett engedélyokmány alapján, ő vette át üzlet és használat végett. Közművelődésünk ügyét is óhajtván szolgálni, megalapította a Központi Népnevelési Kört, mely azonban a 70-es években megszünt. 1881 május 18-án 99 évre engedélyt nyert a görög kormánytól a korinthusi földszoroson keresztül ásandó tengeri csatorna létesítésére és üzemben tartására. Midőn 1888-ban a vállalatot vezető társulat megbukott, sikeres tevékenységet fejtett ki, hogy a kormányokat és a közönséget újabb tőkék befektetésére bírja. Politikai missziókat is teljesített. Fáradozott a franczia-olasz, osztrák-magyar szövetség létrehozásán, bár nem hivatalosan. Sokat fáradozott az örök béke eszméjeért s a III. nemzetközi békekongresszuson (Bpest, 1896 szept. 17, 22) ő elnökölt. Rendesen Párisban lakott. Több röpirata jelent meg: Arrestation, procès et condamnation du général T. racontés par lui-même. (1863). La Masion d'Autriche et la Hongrie. (1865.) Solution pacifique de la question d'Orient. (1882.). La question egyptienne devant le congrès de l'Institut international (1882.). — Meghalt 1908-ban.

Türr Lajos dr., bajai születésü, ez időszerint kecskeméti tanár, számos közérdekü czikket írt a zombori lapokba. Egy ideig a Kecskeméti Lapok szerkesztője is volt. Türr Lajos.

Tyirity Izidor, szül. Ó-Sziváczon, 1844-ben. 1871-ben az akkori pátriárkahelyettes: Sztojkovics Arzén titkárrá nevezte ki. Ez állásban Angyelics és Brankovics pátriárkák alatt is megmaradt haláláig, 1893-ig. Tyirity Izidor.

Szerelmi és hazafias költeményeket és elbeszéléseket irt a népéletből. Magyarból Gyulai Pál „Éji látogatás“ czímü balladáját, németből Schiller „Der Ring des Polykrates“ és „Das Geheimnis“ czímü költeményeit fordította le szerb nyelvre.

Uhlyarik Albin, szül. Topolyán, 1858-ban. Bosznia megszállásában hadapródként vett részt. A váczi, nagyenyedi, szegedi, soproni és szamosujvári letartóztatási országos intézeteknél a börtönügyi tisztviselői állások különféle fokozataiban szolgált. A börtönügyi irodalom terén is működik és a pétervári, valamint az 1900. brüsszeli nemzetközi börtönügyi kongresszuson részt vett munkálatával. Uhlyarik Albin.

Váli Béla, szül. Szabadkán, 1858-ban. Meghalt Budapesten, 1896-ban. Bölcsészeti tanulmányai végeztével, doktori czímet nyervén, a közoktatásügyi miniszteriumba lépett fogalmazóként. 1877 óta nagyban foglalkozott színészeti tanulmányokkal. A Magyar Színészet története cz. művével száz aranyas pályadíjat nyert 1886-ban. Később Bayer Józseffel együtt írta meg sokkal nagyobb terjedelemben a magyar nemzeti szinészet-történetét. Azóta igen sok hasonló Váli Béla.

irányú munkája jelent meg, többek közt: Az aradi színészet története. Ő hozta haza Vas Gereben műveit Bécsből és adta ki életrajzzal együtt. 1892-ben a kormány képviselőjeként szervezte és vezette a bécsi színészeti kiállításon a magyar osztályt. A Pallas Lexikon számára színészek életrajzait is írta.

Városy Gyula dr. *Városy Gyula* dr., kalocsai érsk, szül. 1846 aug. 13-án, Zomborban. A középtanodai érettségi vizsgát a kalocsai gimnáziumban állotta ki 1866-ban, kitünő eredménnyel. Theologiai tanulmányait a budapesti egyetemen 1866—70-ben elvégezvén, 1870 július 26-án pappá szenteltók és Csonoplyára küldték káplánnak, a hol 1873-ig működött, a mely évben magasabb theologiai kiképzés czéljából a bécsi Augustineumba került. 1875-ben a bécsi egyetemen a theologia doktorává avatták. Haynald Lajos érsek még ez évben kinevezte az érseki hivatalhoz iktatónak és levéltárosnak. Kitünő képzettségével csakhamar kinyerte az érsek bizalmát, a ki tehetségét és buzgóságát különféle hivatalokban felhasználta. 1876-ban szentszéki aljegyző, 1877-ben az irgalmas nővérek gyóntatója, 1878-ban a főszékesegyházi könyvtár könyvtárosa, 1880-ban az ez évben felállított kalocsai gyermekszeminárium sub-regense és a kalocsai theologiai Lyceumban az egyháztörténelem és egyházjog helyettes tanára, 1881-ben pedig rendes tanára lett. Ez évben az érsek őt munkásságának elismeréseül tiszteletbeli pápai kamarássá neveztette ki. 1883-ban szentszéki ülnökké, 1884-ben a középiskolákban alkalmazandó hittanárok vizsgáló-bizottságának tagjává, 1886-ban a plebánosi vizsga vizsgáló-bizottságának tagjává, 1887-ben a kalocsai káptalan tb. kanonkjává és a nagyszeminarium rectorává, 1888-ban pedig a kalocsai káptalan tényleges kanonokjává nevezték ki. Mint ilyent 1892-ben Császka György érsek oldalkanonokjává tette. 1893-ban a tiszai főesperesi, 1895-ben a bácsi főesperesi, 1897-ben a főszékesegyházi főesperesi stallumokra léptették elő. 1898-ban XIII. Leo pápa házi praelatusává tette és ugyanazon évben a király a budapesti központi papnevelő-intézet igazgatójává nevezte ki. 1901. nov. 1-én székesfehérvári püspökké nevezték ki, 1902 jan. 19-én pedig felszentelték s ugyanez év márczius 9-én foglalta el székesfehérvári püspöki székét. Innen 1905 okt. 19-én a kalocsai érseki székre került, melyet 1906 január 14-én foglalt el. Ugyanabban az évben a király kinevezte belső titkos tanácsosává, Zombor sz. kir. városa pedig tiszteletbeli polgárává választotta meg.

Irodalmi működésénél különösen a kalocsai egyházmegye története terén végzett kutatásaival tett kitünő szolgálatot. Erre vonatkozó kritikai dolgozatait a kalocsai egyházmegyei schematismusokban tette közzé, a melyek a következők:

Astricus sedi suae Colocensi servatus. (Schem. Col. 1879. VII—XXXIX.) — Abbatiae et Praepositurae Archi-Dioec. Col. et Bacsiensis. (Sch. Col. 1880. 7—26.) — Regesta Capituli Bacsiensis ab anno 1158 usque 1527. (Sch. Col. 1883. VII.—XL.) — Disquisito historica de unione ecclesiarum Colocensis et Bachiensis (Sch. Col. 1885. VII.—XXXVII. — a melyben a bácsi érseki székhely kérdését tisztázta és eldöntötte.) — Observationes criticae in seriem Archiepiscoporum Colocensium et Bachiensium (Sch. Col. 1886. VII—XXIX.) — De translatione Andreae de Benciis de Gualdo Archiepiscopi Colocensis ad Sedem Sedunensem. — Genealogia Ludovici Comitis ab Helffenstein Archiepiscopi Colocensis. (Sch. Col. 1887. VII.—XVII. és XVIII.—XXI.) — Notitiae Genealogicae de origine quorundam Archiepiscoporum Colocensium et Bacsiensium (Sch. Col. 1888. VII.—XXIV.) — Novae disquisitiones genealogicae de originibus quorundam Archiepiscoporum Colocensium et Bachiensium (Sch. Col. 1889. VII.—XXVIII.) — Inquiritur, utrum Sayna et Cosmas diversi fuerint Archiepiscopi. (Sch. Col. 1890. VII—XI. — Andreas de Benciis de Gualdo Archiepiscopus Colocensis civibus Perusianis adscriptus. (Sch. Col. 1891. VII.—XII. — Egyéb irodalmi művei: A katholikus iskolaügy Magyarországon. I. köt. A magyar kath. alapítványok jogi természete. Kalocsa, 1882. — Az első esztergomi érsek és a pannonhalmi alapítólevél. (Tört. Tár 1885. évf.) — Antiochiai Anna magyar királyné származása és családi viszonyai. (Századok, 1886.)

Vértesi Károly. *Vértesi Károly*, ügyvéd, író, szül. 1843-ban, Zomborban. Három évi theologiai tanfolyamot, majd jogot hallgatott és 1872-ben a budapesti egyetemen ügyvédi oklevelet szerzett. Igen sokat utazott és megfigyeléseiről számos czikkben, majd kötetekben számolt be. Beutazta Magyarországot, Ausztriát, Boszniát, Herczegovinát, Montenegrót, Bajorországot, Németországot, Svájczot, Franczia-, Spanyol-, Olasz-, Dán-, Svéd- és Norvégországokat, Portugáliát; járt még Angol-, Görög- és Törökországban is. Beutazta éjszaki Afrika és Kis-Ázsia egy részét, utóbb pedig nagy utat tett az amerikai Egyesült-Államokban. Első irodalmi kísérlete „Az Alpesek között“ czímmel 1878-ban jelent meg, azóta egész kis könyvtárra mennek a kötetei. Irodalmi munkájában súlyos csapás érte, a mikor csaknem a szemevilágát vesztette és nyolcz évig tollba mondta czikkeit. A köz-

életben is jelentős szerepet vállalt magára ; szülővárosában az ő kezdeményezésére és alakításával létesült a Bács-Bodrog Vármegyei Irodalmi Társaság, melynek megalakulása óta elnöke, és ugyanesak az ő búzgóságának köszönhető Schweidel József 48-as vértanu-tábornok szobra, a melyet Zomborban emeltek ; most pedig az Irodalmi Társaság közgyűlésén tett indítványára és az ő szoborbizottsági elnökletével, Rákóczi szobra készül Zomborban. Lelkes agitátor és szónok. A zombori ügyvédegyletben több évig viselte az elnöki tisztet. Szervezte a Tulipán-szövetséget Zomborban. A hazafias ünnepélyeket rendező bizottságnak is másfél évtized óta elnöke.

Munkái : Az Alpesek között (1878.) — Útiképek Olaszországból. (1881.) — Több országból. (1888.) — Ködképek a múltból. Rajzok és beszédek (1896.) — Keleti ég alatt Egiptomban (1898.) — Keleti ég alatt Palesztinában. (1900). — Konstantinápoly. (1902.) — Bosnyákország, Herczegovina, Montenegro és a Dalmát partvidék. (1903.) — Három főváros, Berlin, Koppenhága, Drezda. (1903.) — Az éjféli nap országában, Svédország. — Az éjféli nap országában, Norvégország. (1904). — Ujabb beszédei. (1904.) — Spanyolország, Portugália (1906.) — Legújabb beszédei. (1908.) — Körutazás Amerikában. (1908.) Czikkei megjelentek csaknem az összes honi lapokban, és az amerikai magyar hírlapokban, úgyszintén harminoz különböző budapesti szaklapban.

Virter Ferencz, az Országos Monografia Társaság igazgató-szerkesztője, szül. Hódságon, 1875-ben. Hosszabb időt töltött az amerikai Egyesült-Államokban és az ottani magyar kolónia életéből sok czikket közölt. Később Délkarolinába és Floridába utazott, a hol Carnegie András ismert milliárdos emberbarát hajóján több hónapig tartó utat tett az Antillák között és a mexikói öbölben. Az 1898. évi spanyol-amerikai háború kitörésekor az amerikai haditengerészet szolgálatába lépett és a *Scindia* hadihajóval a kubai flottaműveletekben vett részt. A háborúból hosszabb czikksorozatot írt a Vasárnapi Újság számára. Az angol-búr háború idejében több budapesti hírlap levelezője volt Londonban. 1901-ben az Uránia magyar tudományos szinház igazgatója lett, 1902 óta pedig a Pesti Hirlap szerkesztőségének tagja. 1906-ban a Magyarország Vármegyéi és Városai országos monografia segédszerkesztője, majd szerkesztője és 1907 óta igazgató-szerkesztője. 1906-ban Ferdinánd bolgár király tüntette ki a bolgár nemzeti polgári érdemrend koronás lovagkeresztjével, a mikor a Koháry nemzetség történetének adatait gyűjtötte össze a monografia-társaság. Virter Ferencz.

Munkái : Innen-Onnan, (1894.). — Az Oceánon (1898.) — Atlanti történetek (1901.) — Párisi elbeszélések (1906.), utóbbiak *Francois de Rive* írói neve alatt. — Ezeken kívül írt mintegy 600 czikket és fordított színdarabot, elbeszélést, regényt stb.

Vojnits István báró, a főrendiház tagja, szül. 1856-ban, Szabadkán. Iskoláit részben Nagykanizsán a piaristáknál, részben Budapesten végezte és 1880-ban az államtudományok doktorává avatták. 1882-ben Bács-Bodrog vármegye tb. aljegyzője, 1884-ben valóságos aljegyző, 1885-ben tb. főjegyző lett. 1886-ban a hódsági kerület országgyűlési képviselőjeként a parlamentbe került. 1893-ban Szabadka sz. kir. és Baja tjh. városok főispánjává, 1895-ben pedig Bács-Bodrog vármegye és Zombor sz. kir. város főispánjává neveztetett ki. 1899-ben magyar báróságot és örökös főrendiházi tagságot kapott. Főispáni működéséről a vármegye történetének keretén belül számolunk be. 1901-ben főispáni méltóságáról lemondott és az újverbászi kerület képviselőjévé választotta. A szabadelvű párt elnöke lett, de mandátumát 1906-ban letette és újból elfoglalta helyét a főrendiházban. Szereplésével a vármegye történetében bővebben foglalkozunk. Vojnits István.

Völgyi Gusztáv, szül. 1866-ban, Zomborban. Kezdetben hírlapíró volt és Heves vármegyébe költözvén, átvette Kemechey Jenőtől az „Eger és Vidéke" szerkesztését. Később Ógyallára került tb. szolgabíróként, majd állami szolgálatba lépett és jelenleg Székesfejérvárt pénzügyi titkár. Irodalmi munkásságával, különösen ódáival, jelentős sikereket aratott. Zeneirodalommal is foglalkozik. Völgyi Gusztáv.

Munkái : A budapesti tudományegyetem harmadfélszázados fönnállását dicsőítő „Óda" 10 darab aranynyal jutalmazott pályamű. (1885.) — „A tizenhárom". (Óda.) A Petőfi-Társaság 500 frankos pályazatán első dícsérettel kitüntetve. — „Jön Rákóczy" (Óda.) a kassai „Kazinczy-Kör" 200 koronájával jutalmazott pályamű. — „Kárhozat országa" (óda) a M. Tud. Akadémia Farkas-Raskó pályázatán első dícsérettel kitüntetett pályamű. (1909). — „Éji vándorok" (ballada) a Petőfi-Társaság Bulyovszky-pályazatán dícsérettel kitüntetve. — „Vörösmarty szobra előtt", a Magy. Tud. Akadémia Farkas-Raskó pályazatán és a Petőfi-Társaság Bulyovszky-pályazatán dícsérettel kitüntetve. — „Wesselényi" (Óda). A Kisfaludy-Társaság pályázatán dícséretet aratott. — „Mondják, ez ama nagy" (óda). Ezzel leplezték le Vajda János szobrát, Válban, 1908. — „Lengyelekhez" czímű óda, melylyel a lengyel testvérnemzet vendégeit fogadták a Petőfi szobra előtt 1885-ben. — Prózai müve : Van-e a költöi teremtöképzeletnek az aesthetika által megvont korlátja s melyik az (Dialogus.) a Kisfaludy-társ. pályázatán dícsérettel kitüntetve. — „A gyehenna-tüzön át." (Regény. 1 kötet.) — Három vígjáték: A napraforgók (3 felv.) Vaktöltéssel (3 felv.), Halászlé (3 felv.), melyeket a gróf Teleki-pályázaton dícsérettel kitüntettek. — Ezenkívül

a „Bolond Istók“ [illegible] szerkesztett írta egy évnél tovább és számos czikket a fővárosi lapokban. Zeneszerzeményei [illegible] : Klasszikus szonaták, közel 60 darab. „A toursi lakoma“ egyfölvonásos dalmű [illegible]. Ezek kiadatlanok.

Vucsetity Illés. *Vucsetity Illés*, szül. Újvidéken, 1844-ben. A jogot Budapesten elvégezvén, rövid ideig mint városi főjegyző szolgált szülővárosában, azután ugyanott ügyvéd volt haláláig, 1904-ig. Mint kongresszusi képviselőnek kiváló szerepe volt.

Művei : Il[illegible]rka uredala usztvarissa szrpszke provoszlavze zarodzo crkveze autozozije. (A szerb egyházi autonomiájára vonatkozó szabályrendeletek gyűjteménye.) Fiatal korában sokat fordított. Lefordította szerbre Turgenyev „Dim“ („A füst“) czímű regényét.

Vujics Joachim. *Vujics Joachim*, szül. Baján, 1772-ben. Iskolái után egy ideig tanítóskodott és tanárkodott. Majd felhagyott e foglalkozással és egész életét utazással töltötte. Állandó lakása nem volt. A szerb színészet úttörőjeként színtársulatokat is szervezett és velök színielőadásokat rendezett Budapesten, Szent-Endrén, Aradon, Temesvárott, Panesován, Zimonyban. Meghalt Belgrádban, 1847-ben.

Művei: „Vezérfonál a franczia nyelvtanhoz“ (Trieszt, 1805.), „Természetrajz, különösen az ifjúság használatára, Raff német író után, (Buda 1809.), „Újonnan feltalált és jól szervezett erényiskola“(Buda, 1823.), „Legújabb földrajz“(Buda, 1825) stb. Színműveket fordított németből és olaszból. Irt egy eredeti szomorújátékot, melynek czíme „Petrovics Fekete György szerb vezér“ (1843.) Több érdekes útirajzot írt : („Útazás Horvát, Szlavon- és Dalmátországon“, „Útazás Szerbiában“, „Útazás Magyarországon, Romániában, Moldvában, Chersonban és Krim félszigeten“.) Megírta önéletrajzát. Irt elbeszéléseket és fordított olaszból és németből. Nyelvészettel is foglalkozott és részt vett a Karadzsics Vuk és ellenfelei között évek hosszú során át tartott nyelvtani küzdelemben, mint a nyelvújító Karadzsics ellensége.

Vukicsevics György. *Vukicsevics György*, szül. Zomborban 1838-ban. A jogot elvégezvén ügyvédi oklevelet Budapesten nyert ; Újvidéken telepedett le.

Ifjú korában írt eredeti elbeszéléseket a társadalmi életből. „Vid“ írói név alatt 1892-ben Újvidéken kiadott négy románczot „Csetiri szrpszke romaneze“ („Négy szerb románcz“) czímen. Történelemmel is foglalkozott és írt néhány értekezést. Jogi és politikai kérdéseket is tárgyalt és a Hadzsics Antal „Maticza“ czímű folyóiratában közölte „O szrodsztvu kao preponi braka po czrkvenom pravu pravoszlavne czrkve“ („A rokonságról, mint házassági akadályról a görög keleti egyházi jog szerint“, 1866-ban) és „Reprenzentativna szisztéma“ („Képviseleti rendszer“.) Magyarul is írt. A magyar joglexikonban a gör. kel. szerb egyházi autonomiáról terjedelmes monografiát írt.

Vukicsevics Miklós. *Vukicsevics Miklós*, szül. Zomborban 1830-ban. Iskolái végeztével tanár, majd igazgató lett a zombori szerb tanítóképzőben. Néhány év óta nyugalomba vonulva, Zomborban él. Írt számos paedagogiai értekezést. Néhány czikke jelent meg összegyűjtve „Cslanczi o vaszpitányu, za roditelye“ („Szülőknek szóló czikkek a nevelésről“) czím alatt 1867-ben. Sokat írt folyóiratokba, különösen az általa éveken át szerkesztett „Skolszki liszt“ („Iskolai lap“) czimű folyóiratba.

Winkler Pál. *Winkler Pál*, kalocsai érseki könyvtárnok, született Palánkán, 1859-ben. 1884-ben szentelték pappá. 1899-ben könyvtárnokká és érseki levéltárnokká nevezték ki, mely hivatalában ma is működik. 1902-ben a pápa tb. házi káplánjává nevezte ki.

Munkái : A kalocsai főszékesegyházi könyvtár keletkezése és fejlődésének története (Kalocsai Néplap 1901. évfban.) — Földrajzi karczolatok. (Kalocsai Néplap 1902. évf.) — Természetrajzi karczolatok. (Az állattan fejlődésének vázlatos története.) (Kalocsai Néplap 1903. évf.) — Additamenta ad Regesta Capituli Bachiensis. (Schematismus Colocensis 1904. VII—XIII. — Regesta Capituli Colocensis ab anno 1149 usque 1538. Cum adjecta Serie Praepositorum. (Schematismus Coloc. 1904. XIV—XXXI.) — A kalocsai káptalan története 1007—1538-ig. (Kalocsai Néplap 1904. évf.) — Történeti Képek Kalocsa multjából. (Kalocsai Néplap 1905. évf.) — Adatok Kalocsa történetéhez a török hódoltság idejéből. (K. N. 1908.) — Visszapillantás Kalocsa székesegyházaira. (K. N. 1908.) — Az élet Kalocsán 1750 táján. (K. N. 1908.) — Egy Rákóczi-ereklye a kalocsai könyvtárban. (K. N. 1908.) — Pater Takács Raphael szerzetes-nyomdász viszontagságai. Kultúrkép a XVIII. századból. (K. N. 1909.) — A kalocsai főszékesegyházi könyvtár kéziratainak jegyzéke és leírása. (Kéziratban.) A bácsi érseki székhely keletkezése és története, a bácsi székhely plébániáinak története s a kath. vallási élet fejlődése a székhely keletkezésétől a mai napig. (Magyarország Vármegyéi és Városai. Bács-Bodrog vármegye II. köt.) — Egyéb czikkei a Kalocsai Néplap évfolyamaiban.

Zákó Milán. *Zákó Milán*, ny. főispán, szül. Szenttamáson, 1860-ban. Tanulmányait Zomborban és Budapesten elvégezvén, Bács-Bodrog vármegyében kezdte meg szereplését, mint a vármegye tiszteletbeli aljegyzője. 1883-ban közigazgatási gyakornok, 1887-ben tiszteletbeli árvaszéki ülnök, 1890—1892-ig zsablyai főszolgabíró. 1892-ben szabadelvű programmal képviselőnek választották meg. A zárszámadás vizsgálóbizottságnak is tagja volt. Azután Panesova és Versecz sz. kir. városok főispánjává nevezte ki a király, mely méltóságáról 1906-ban lemondott. Országgyűlési beszédei a Naplóban vannak.

Závodszky Levente. *Závodszky Levente dr.*, született 1881-ben. Bővebb életrajzi adatait szülővármegyéje monografiájában közöljük. 1905 óta mint tanár Zomborban az áll. főgimnáziumnál működik. Ugyanott a Bács-Bodrog Vármegyei Tört. Társulat

másodtitkára, a Zombori Városi Könyvtáregylet s a D. M. K. E. bács-bodrogmegyei fiókjának jegyzője s a Bácsmegyei Irodalmi Társaság számvizsgáló bizottságának tagja.

Önálló művei: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bpest, (Stephaneum) 1905., 215 l. — Sajtó alatt a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelenő Hédervàry család oklevéltára, néhai Br. Radvánszky Béla társszerkesztőségében. Czikkei és tudományos értekezései a fővárosi szakfolyóiratokban és a megyebeli tudományos évkönyvekben jelentek meg.

Zsedényi Aladár, szül. 1874-ben, Szabadkán. Hírlapoknál dolgozott és 1897 óta fővárosi tanító. Hírlapírói munkáival nem egyszer keltett feltűnést. Az Uránia-szinházban előadott darabjával jelentős sikert aratott. Zsedényi Aladár.

Munkái: Becsület és jellem (1899.) — A mi vármegyénk. (1900.) — A csicsa. (1901.) — A bácskaiak. (Néprajzi tanulmány; Uránia-színház, 1905.) — Tanügyi szatírák. — Ott túl a réson. — Őszi vihar. (Fordítás. Nemzeti Szinház, 1907.) — Az aranycsillag. (Kéziratban.) — Ezeken kívül kisebb czikkeket írt különféle lapokba és néhány zeneszerzeményt a Bácskaiak cz. darabjához.

Zsivkovics Dömötör, szül. Óbecsén, 1853-ban. A bölcsészetet Budapesten elvégezvén, külföldre ment s előbb Boszniában tanároskodott, majd Szerbiában a classica philologia és német nyelv tanáraként működött. Most Belgrádban gimnáziumi igazgató. Zsivkovics Dömötör.

Elbeszéléseinek gyűjteményei a következők: „Zabavnik" (Almanach, Újvidéken, 1877.). — „Pripovetke I." („Elbeszélések I.", Belgrádban, 1883.); — „Boszancsicze" („1892., 1897.) és „Prvi i poszlednyi put" („Először és utólszor", 1892.). Hazafias költeményeket is irt. Azonkívül egy történeti szomorújátékot, melynek czíme „Czár Jovan" („János czár", Újvidék, 1881.) Irt még tankönyveket, u. m. „Napomene komentarime J. Czezara o galszkom ratu" (Észrevételek J. Caesarnak a gall háborúról való commentárjaihoz. (Belgrád, 1891.) és „Latinszka csitanka" („Latin olvasókönyv", Belgrád, 1901.). Latinból szerbre forditotta Casesar „Commentarii de bello gallico" czímű művét.

Zsoldos Benő, kir. törvényszéki jegyző Zomborban, szül. 1875-ben. A zombori kir. törvényszéken 1902 óta működik. Évek óta rendes munkatársa a „Vasárnapi Újság"-nak, az „Új Idők"-nek, „Ország-Világ"-nak stb. Számos kultúrtörténeti és társadalmi irányú czikket és tanulmányt írt a fővárosi napilapokba. Jogi tárgyú értekezései és ismertetései a szaklapokban jelentek meg. Monografiánk első kötetébe tanulmányt írt a vármegye törvénykezéséről. Az „Uránia" tud. társaság folyóiratába több czikket írt; a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat évkönyveiben több históriai tárgyú érekezést és ismertetést tett közzé. Pénztárnoka a Bács-Bodrog Vármegyei Irodalmi Társaságnak; megválasztott első delegátusa a római „La Sociéta Internazionale degl' Intellettuali" czímű tudományos, irodalmi és művészeti társaságnak. Angol műfordításai a fővárosi kritikai szakfolyóiratokban jelentek meg. Munkatársa „Az Élet" cz. irodalmi és kritikai hetilapnak is. Zsoldos Benő.

Források: Szinnyey: Magyar írók élete és munkái. — Pallas Nagy Lexikon. — Beöthy: Nagy irodalomtörténet. — Bod Péter: Magyar Athenás. — Danielik és Ferenczy: Magyar Irók. — Sturm: Országgyűlési Almanach. — Önéletrajzi adatok.

* * *

A vármegye székhelyének, Zombor szab. kir. városnak a színészete rövid keletű. Az a kevés magyar szintársulat, a mely a XIX. század elején vándorútjában ide is eljutott, játszott Zomborban is. Szinészet. Zombor.

A mikor gróf *Győry* Ferenczet a vármegye főispánjának installálták, 1824-ben, a székesfehérvári színtársulat játszott Zomborban, 1825-ben újra visszatért és Bayer József adatai szerint, 1825 május havában „Imre" és „István, Magyarok jóltevője," júniusban „Benjamin Lengyelországból", Donna Diana, Favorita, Hívság győzedelme, Mátyás király és a kolozsvári bíró, Kronsteini viadal, Mexikói vőlegény, Tudálékos, Burgundiai gróf és az Élet csak álom czímü darabokat adták. Azután átmentek Szabadkára és Bajára. Ekkor *Horváth* József és *Komlóssy* Ferencz voltak a színigazgatók.

1827-ben *Kilényi* Dávid színtársulata játszott Zomborban, utána pedig mind gyakrabban jutott a vármegyébe és így Zomborba is egy-egy magyar színtársulat, egy-két heti tartózkodásra.

A szabadságharcz után Zombor erősen német jellegű lett, az alkotmány-visszaállítása után pedig a közigazgatási tisztviselők többsége szerb lévén, magyar színészet támogatására nem igen lehetett kilátás.

Jartak 1839 ota szerb színészek a vármegyében és ezek a 70-es években rendszeresen minden második évben tartottak előadásokat Zomborban, söt a zombori szinhaz építése alkalmával a részvénytársaság úgy alakult, felében szerb és felében magyar részvényesekkel, hogy minden második év a szerb előadásokra esett.

A zombori állandó színház felépítése előtt a nagy Vadászkürt-szálló terme, es alkalmas idoben az ennek az udvarán épített fabódé volt Thália temploma.

A 70-es években *Bokody*, *Aradi*, *Ottinger* Ede és *Zoltán* Gyula magyar és *Ottepp* német színigazgató szereplésének akadunk nyomára.

1879-ben, a mikor a szegedi árvíz volt, *Aradi* Gerő színtársulatát nagy lelkesedéssel fogadta Zombor város közönsége. A társulat akkor 1879 márczius 27-étől, a mikor az Ibolyafalóval megkezdette előadásait, 1879 május 4-ig játszott és a „Niniss“ czímü operettel fejezvén be előadásait, Bajára költözött.

A szegedi árvíz kormánybiztosságában volt *Szemző* Gyula, a kerényi kerület orsz. képviselöje is, a kinek a lelkes közreműködésével alakult meg a Zombori Színház Részvénytársaság.

1879 május 14-én jelent meg felhívása a részvényaláírása, és buzgólkodásának csakhamar sikerült közel 80.000 koronát a színház fölépítésére összehozni. (A mi hiányzott, azt Szemző Gyula pótolta.) A részvénytársaság igazgatósága, a mely *Szemző* Gyula elnöklete alatt *Athanaczkovits* György, *Barthal* József, *Bikár* Simon, *Gergurov* Milán, *Mihelits* János, *Milassevits* János, *Rátay* József dr. és *Sztojkovits* Péter dr. tagokból állott, nagy lelkesedéssel fogott hozzá a színház építéséhez és ezt pályázat útján *Voyta* Adolf építészre bízta, a ki az akkori viszonyoknak megfelelően, nagy megelégedésre oldotta meg feladatát. A színház elkészültéig a Vadászkürtben játszottak.

1880 márcziusban rövid ideig német társulat, 1880 április 6-tól július 4-ig *Temesváry* Lajos magyar színtársulata, 1881 április 3-tól 13-ig *Erdélyi* Marietta, utána 1881 április 16-tól június 30-ig *Csóka* Sándor színtársulata, a kinél *Blaha* Lujza vendégszerepelt óriási ünnepeltetés közepette, játszottak itt. *Csóka* társulata július elején átment Szabadkára, Zomborba pedig ugyanakkor szerb társulat jött.

1882 januárban *Jakabffy* Gábor társulata jött Zomborba, az utolsó, a mely még szállodai teremben volt kénytelen játszani, mert 1882 szeptember 6-án megkötötte a színházi részvénytársaság a szerződést *Sághy* Zsigmond és *Dobó* Sándor színigazgatókkal, hogy az új színházat 1882 november havában ünnepélyesen megnyitják.

A megnyitó-előadás 1882 november 25-én volt. Kölcsey Hymnusza és *Dömötör* Pál alkalmi prológja után (a melyet Margalits Ede dr. szavalt) színre került Szigeti színműve: „Rang és Mód.“ — 1883 márczius 13-án vendégszerepelt az új hajlékban *Hegyi* Aranka és márczius 22-én ért véget a társulat működése, 93 előadás után. 1883—4-ben *Tóth* Béla színigazgató játszott 103 estén, — 1884 szeptember és október hónapjaiban *Mándoky* Béla társulata 30 előadást tartott, 1885 januártól márcziusig *Mosonyi* Károly 50 előadást. 1885 deczember havában szerb társulat működött az új színházban először, a mely azóta, fölváltva, minden második évben játszik. Mindig ugyanaz a „Szerb Nemzeti Színtársulat“ (igazgatója *Dobrinovits* Péter), a mely állandó alapból húzza a fizetését és így a látogatások sikerétől teljesen független. Ugyanez a társulat játszik Szabadkán, Újvidéken, Zentán, Óbecsén, valamint a szomszéd vármegyék erősebb szerb városaiban is.

1886 márczius—április havában *Tóth* Béla magyar színtársulata tartott 35 előadást a zombori új színházban. 1886 november 27—1887 február 27-ig *Sághy* Zsigmond társulata 78 előadást. — 1887—8 -ig *Rakodczay* Pál, a híres dramaturg társulata 52 előadást

Ugyanez év 1888 április havában *Schulz*, eszéki német színigazgató társulata adott 12 operett-előadást. Ez volt — bár a színház minden este megtelt, — a német színészet hattyúdala Bácsmegyében, mert többé itt német társulat nem játszott.

1888—89-ig *Sághy* és *Borsódi*; 1889—90-ig *Halmay* Imre; 1890—91-ig *Egry* Kálmán; 1891—92-ig *Veszprémy* Jenő; 1892—93-ig *Rakodczay* Pál; 1893—94-ig és 1894—95-ig *Polgár* Károly; 1895—96-ig *Füredi* Károly; 1896—97-ig és 1897—98-ig *Kúnhegyi* Miklós; 1898—99, 1899—900, 1900—01, 1901—902-ig *Deák* Péter; 1902—903-ig *Monori* Sándor; 1903—904-ig *Balla* Kálmán és 1904

ősz óta állandóan *Polgár* Károly színtársulata működött a téli idény 3 hónapján Zomborban.

A színház, a mely a megalapításakor nagynak látszott, ma már régen szűknek bizonyult. A város a részvényesektől megvette a színházat és most foglalkozik újjáépítésének tervével.

Szabadka színháza régibb, mint a zombori. Állandó színházának fölépítése előtt a kis vidéki társaságok vendéglőkben játszottak. 1785—1795 között német társulatok játszottak Bácsmegye több helyén, így Szabadkán, Baján és Újvidéken is. 1818-ban a gimnáziumi épületben tartottak előadást a magyar színészek, később a ,,Fekete sas" szállóban, 1847-ig. Szabadka.

A székesfehérvári *Komlóssy* és *Horváth*-féle színtársulat 1824-ben ,,viszonti odamenetelekre" alkalmas játékszínt készített Szabadkán és 1825-ben hét estén át játszott. Darabjai voltak: IV. Béla, Benjámin, Kronsteini viadal, Favorita, Aurelius Commodus és Elégett Ház, Burgundiai gróf, Testvérek ellenkezése. *Kilényi* Dávid társulata 1826-ban játszott Szabadkán.

A város tanácsa a fokozódó igények kielégítése czéljából már a szabadságharcz előtt tervezte alkalmas színház építését, de ez a terv a közbejött háborús események miatt elmaradt 1854-ig. Ekkor készült el a ,,Pest városhoz" czímzett nagy városi szálló, amelylyel a tágas színház is kapcsolatos. 1909-ben újabb átalakításon ment át. Az új színházat 1854 deczember 16-án nyitotta meg *Latabár* Endre színtársulata a ,,Két Barcsay" czímű színművel. A város lakosságának nagy száma a színészetnek maradandóbb tartózkodást biztosít, mint Bácsmegye kisebb városai, miért is a társulatok itt hat hónapot szoktak tölteni. E nagy előnye következtében a város gazdagabb, jobban felszerelt társulatokat kap, a legjobb vidéki erőkkel és sok évi szerződéssel. 1870 óta aránylag nagyon kevés színtársulat szerepelt a városban. Az igazgatók sorban ezek voltak: *Aradi* Gerő, *Krecsányi* Ignácz, *Ditrói* Mór, *Csóka* Sándor, *Erdélyi* Marietta, *Halmay* Imre, Pesti *Ihász* Lajos és *Farkas* Ferencz dr. 1909 virágvasárnapig.

Baján a színészetnek állandó hajléka még nincsen. A színészek a Bárány szálló alkalmatlan nagy termében kénytelenek játszani; régebben még kényelmetlenebb vendéglői helyiségekben vendégszerepelgettek. A legrégibb színészkedés adatai a székesfehérvári és az erdélyi színtársulatok vendégjárására vezetnek, a melyek, midőn Szabadkán és Zomborban vendégszerepeltek, 1824, 25, 26, 27-ben, Baját is meglátogatták és 1825-ben, június havában a: ,,Benjamin Favorita és ,,Mexicoi vőlegény", júliusban pedig az ,,Elégett Ház" és a ,,Fecske Demeter" cz. darabokat adta a *Komlóssy* és *Horváth*-féle társulat. Baja.

A szabadságharcz után *Rössler* debreczeni színtárulata adott operákat Baján. Később a Nemzeti Színház egy-egy művész-csapatja jött, ifj. *Egressy* Gábor vezetése mellett, évről-évre vendégszerepelni Bajára, a mely mint dunamenti város, nagyon könnyen volt hajón elérhető, mert akkor még vasút nem járt. Ilyen vendégművészek voltak: *Feleki* Miklós, *Prielle* Cornélia, *Lendvai* és *Lendvainé*, *Tóth* Imre, *Bulyovszky* Lilla (igen gyakran), később *Csillag* Teréz, kinek első vendégfellépte Baján volt. — A Bach-korszakban német színészek: *Dieffenbach* és *Rémay* szenior és junior színtársulatai működtek Baján.

A 70-es években *Völgyi* György magyar színtársulata, utána fia *Varga* Gyula, később *Csóka* Sándor színtársulatai játszottak.

A szegedi árvíz után *Aradi* Gerő Zomborba, és utóbb *Bajára* vitte szegedi színtársulatát és miután a közönség fölkarolta vállalatát, nyári színkört épített és többször is visszatért. A midőn pedig Zombor 1882-ben állandó színházat nyitott, a színigazgatók állandóan egyszerre szerződtek olyképen, hogy a telet Zomborban, a tavaszt Baján töltötték. Így jöttek ide is rendszeresen ugyanazok a társulatok, 1883—1900-ig, a melyeket Zombor város színészeténél felsoroltunk. Ekkor Zombor a délvidéki színkerülethez csatlakozott (Nagy-Becskerek, Nagykikinda, Lugos, Versecz) míg Baja, Szabadkával szövetkezve, ennek társulatait kapja; 1901—1905-ig Pesti *Ihász* Lajost. 1906 óta 1909-ig *Farkas* Ferencz drt.

Újvidék színészetében a szerb Nemzeti Színház játszsza a vezérszerepet. A magyar társulatoknak a multban kevés keresni valójuk volt e határszéli városban. Mégis, a midőn a 70-es években egész Bácsmegyében erősödött a nemzeti kultúra, kisebb színtársulatok rövidebb vendégszereplésekre elmentek Zomborból vagy Bajáról Újvidékre is. A 80-as évek elején *Erdélyi* Marietta, 1885, 86, 87. *Zoltán* Gyula, 1888—1891. *Csóka* Sándor, 1892—1894. *Bodoki*. 1885—97. Ujvidék.

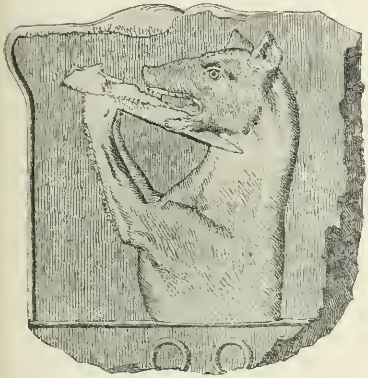
Halmai, 1897—1900. *Somogyi*, 1901—1904. *Kōressy*, 1905—6. *Szilágyi*, 1906—7. *Kōressy*, 1907—8. *Makó*, 1908. *Mezei* Kálmán és 1909-ben *Kōressy* színtársulatai működtek a Dungyerszky-féle szinházban.

A milyen nehéz a színészet boldogulása azokban a városokban, a hol állandó szinház nincsen, még küzdelmesebb a helyzetük a kisebb helyeken. Itt rendszeres színészpártolás nem fejlődhetik. A nagyobb helyek, mint Zenta, Óbecse, a közeli Szeged vagy Szabadka társulatát kapják néhány hétre, a mikor a nagy városok megkezdették a szünetet ; Palánka, Kula sat. pedig még kisebb vándorló társulatoknak adnak rövid időközökre tanyát.

A zombori régi színház.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI.

Tomori érsek czimere a bácsi várból.

A mai Bács-Bodrog vármegye területét, a Duna-Tisza-köz alsó felét, a honfoglaló magyar nemzetségek mindjárt az első letelepedés alkalmával megszállották. Ennek a területnek a nagy folyók menti része különösen alkalmas letelepedési helyül szolgált egy lovasnép számára, mely megtalált itt mindent, a mihez hosszú vándorlása alatt hozzászokott. A Tisza mentén csakhamar jelentékeny telepek keletkeztek, s az első megszállók, ha a harczi riadó nem szólította őket csatasorba, nyugodtan szentelhették szabad idejüket ősfoglalkozásuknak, a halászatnak.

A fennmaradt okleveles emlékek, a honfoglaláskori leletek és az eredeti magyar helynevek után ítélve, e területen még a nemzeti királyság megalapítása előtt sűrűn laktak a törzsökös magyar nemzetségek, mert e területen alig találjuk nyomát annak, hogy az idegenből beköltözött jövevény nemzetségek ősei nyertek volna birtokokat.

Egybevetve a fennmaradt okleveles adatokat, a mai Bács-Bodrog vármegye területén legrégibb birtokosok a Bancsa, Monoszló, Botond, Vaja és a Haraszt nemzetségek voltak, ide sorozhatjuk még a Becse-Gergely és a Csanád nemzetségeket is, melyeknek ősi birtokai szintén belenyúltak a mai Bács-Bodrog vármegye területébe. E nemzetségek birtokviszonyairól még a XIII. század első feléből, tehát még a tatárjárás előtti korszakból maradtak fenn okleveles adatok. A *Bancsa* egyike azoknak a nemzetségeknek, a melyek a Duna és a Tisza közén telepedtek le. Ősi fészke Bancsa, Bács és Parraga között, a mai tovarisovai határ éjszaki szélén. Okleveles adatok azonban csak a XIII. század elejéig nyúlnak vissza e nemzetségről. Első ismert őse, Orbász comes (1213). Fiai, István (1238—66) előbb bácsi, majd 1238—40-ig titeli prépost, 1240—42-ig váczi püspök, IV. Béla király meghitt embere, 1242—52-ig esztergomi érsek, majd bibornok és praenestei püspök. Testvére, Vincze, Esztergom vármegye főispánja (1244), ennek fia, István, 1263-ban pápai káplán és pozsegai prépost, 1266—78-ig kalocsai érsek. A fenti I. Orbász testvére I. Beke (Benedek). Fiai, I. Péter (1253), Lampert (1255) és Dénes (1256—69). Az utóbbinak fia II. Beke, a kiről egy 1283 évi oklevél azt írja, hogy Bancsára való bácsvármegyei lakos. I. Péter fiai : Orbász, pozsegai prépost (1280—1284) és Tamás (1283). A nemzetség további elágazásáról már nagyon fogyatékos adataink vannak. 1308-ban Bancsai István mint tanú szerepel, Mihály 1355-ben királyi ember. (Gr. Zichy okmt. II. 629.)

Volt e nemzetségnek Bancsán kívül más birtoka is, de erre nézve nincsenek közvetetlen adataink. Figyelemre méltó azonban, hogy 1387-ben Bancsa egy uradalom középpontja, mely akkor a Horváthi családé volt. A Horváthiak első ismert őse Tamás, ha ez egy személy a fenti Péter fia Tamással, akkor könnyen

megfejthetjük, hogy Bancsa miként került a Horváthiak birtokába, egyúttal a Horváthi család eredete is tisztázva volna. E család Valkó vármegyében tűnik fel. Ha tekintetbe veszszük, hogy Bancsa nembeli Péter fia, Tamás testvére, Orbász (1280—84) pozsegai prépost volt, s az ugyane nemzetségből származott István, kalocsai érsek is 1263-ban, mint pozsegai prépost kezdte pályáját, e személyazonosság valószínűnek látszik. A Horváthi család tagjai közül Péter fia, János (1377—1381), macsói bán, Bancsa, Orbász palotája, Mortályos és Földvár ura volt. 1387-ben azonban Mária királynő e birtokokat, a délvidéki lázadásban való résztvétele miatt, töle elvevén, a Garaiaknak adta, 1388-ban ezt az adományt ünnepélyesen megerősítette. Garai Miklós nádor, a ki 1386-ban Mária királynő védelmezése közben veszítette életét, két fiát: Miklóst és Jánost, 1395-ben iktatták be e birtokokba. (Karácsonyi János: Magyar nemzetségek I. 196. — Iványi István: Bács-Bodrog várm. helynévtára III. 98.)

A *Botond* nemzetség a Dráva és a Száva között telepedett le, azon a vidéken, a hol a Névtelentől megénekelt Botond atyja, Kölpény, az ő nevéről nevezett várat építette. E nemzetség szintén még a tatárjárás előtti korszakban volt birtokos a vármegyében, hol 1231-ben Szond egy részét bírta. Ettől nem messze fekszik Küllőd (régente Kollát, a középkorban Külyöd), melynek egyik földesúra Bobjár fia Bathand, alkalmasint szintén e nemzetség sarja volt. (Karácsonyi i. m. I. 273).

Monoszló. E nemzetség ősi fészke Belovár és Kőrös vármegye, de már a XII. században kimutathatólag birtokos volt a vármegye területén. Egyik őse I. Makariás 1196-ban birtokos volt Szondon. Fia Tamás (1202—1231), 1202-ben együtt volt Endre herczeggel elzárva, kinek úgy trónküzdelmeiben, mint uralkodása alatt leghűbb emberei közé tartozott, 1221-ben valkói ispán. Fia Gergely (1237—1260), krassói főispán, a kúnok bírája, megvette a Szond melletti Fűzegyházát. Ennek fia, Egyed, már nagy vagyonra tett szert a tatárjárás utáni korszakban. Midőn IV. Béla és fia között 1263-ban kitört a versengés, Egyed az utóbbihoz állott, kinek főtárnokmestere is volt. Ő fegyverezte fel a bácsi várjobbágyokat, közülök Marczel fiai, Kelemen és Márton, András fiai Sándor és Olivér, Mátyás, Benczencz, Tamás, Gergely, Péter, Jakab, Saul és Torzol, az ő hadában mint tisztek szolgáltak. E várjobbágyokat, a *Dobra* nemzetség őseit, V. István 1265-ben megnemesítette s nekik a bácsi várhoz tartozott Keszi földet adományozta, (Karácsonyi i. m. II. 377. Fejér i. m. IV. 3.296. VII. 1. 329.)

Vaja. Ősi fészke a mai Temes vármegye területén feküdt Ormánd melletti Vaja falu volt. Egyik öreg tagja Mohor, a kit 1242-ben megöltek. Fia Jakab, a ki 1229-ben már nagykorú volt, nagyanyja leánynegyede fejében Szondot bírta, egy részét azonban Monoszlai Tamás ebben az évben kiváltotta. Jakab fiai 1242-ben szintén tatár rabságba kerültek, közülök Ipoly (Hippolyt) 1244-ben szerencsésen kiszabadult. (Karácsonyi i. m. III. 129.)

A *Becse-Gergely* nemzetség, melynek ősi birtoka a Csepely szigeti Becse helység volt, Baja felé terjeszkedett. E nemzetség, melynek tagjait 1199-ben említik először, a XIV. század folyamán egyike lett Bodrog vármegye leghatalmasabb és leggazdagabb birtokosainak. Imre (1311, † 1334) királyi főszekerészmester, majd királyi tárnokmester és barsi főispán, 1318-ban a Bodrog vármegyei Sziget és Bátmonostorának ura, melyeket a királytól nyert adományul. 1323-ban övé volt Bát monostor, a Holtszigeti erdő, Dobortó és Kistó halastavak, Hídastóhalas, Báth, másként Szentpéter, Bátoregyház és Bátteremi. Ugyanez évben Akács, a Bodrog vármegyei Szent Miklós (Borsódszentmiklós) és a Bács vármegyei Moharéve birtokosa, hol 1332-ben Salánki Dombótól is vásárolt egy birtokrészt. (Gr. Zichy okmt. I. 162. I. 243. I. 236. I. 390.) Fia, István, (1325, † 1355) Bács vármegye főispánja, a királyné főajtónállója, visegrádi és óbudai várnagy, pilisi főispán, a Báthmonostori Tőttös család őse. 1334-ben testvérével, Zselizi Vesszős Györgygyel egyetemben, megveszi Keme fiaitól és rokonaiktól a bodrogi Gara és Bothalma nevű birtokokat, 1339-ben a három Ilya birtokot szerzi (Szent László és Örs szomszédságában), 1340-ben királyi adományt nyer Gebárt, Rusd és Bátoregyháza elpusztult helységekre Bodrog vármegyében. 1341-ben a Bodrog vármegyei Dústelek, Hölgytelek és Aesa egyház birtokosa. 1345-ben a báthmonostori apát Bénye nevű földterületet adta át neki, hogy azt benépesítse és bizonyos összeget fizessen érte. 1345-ben Pócsteleki (Potteleki), Bátoregyház és Paczalaszentpeter nevű Bodrog vármegyei birtokokba iktatták. 1347-ben Nagy Lajos királytól Barthán nevű birtokot nyerte adományul, úgyanez évben a

Bodrog vármegyei Kerekböködbe (a mai Bikity határban) iktatták be. Tőttös István két fia : Miklós és László (1346—1389) közül, az utóbbi terjesztette tovább a családot. László 1377-ben mint István herczeg étekfogója szerepel, különben a központi pályán nem igen működött. Fiai : István (1384) és László (1380—1422), ki főleg a hadi pályán tüntette ki magát. 1396-ban, 1399-ben, 1400-ban, 1408-ban, 1413-ban és 1415-ben részt vett a törökök elleni hadjáratban. 1415-ben török fogságba került, honnan csak a következő évben szabadult ki, a boszniai hadjáratban élete is veszélyben forgott, e mellett a diplomáczia terén is sikerrel működött. 1399-ben jelen volt a lengyel királylyal kötendő béketanácskozásoknál. 1411-ben ismét Lengyelországba ment. 1414-ben a rácz deszpotához is küldetett. Érdemeinek elismeréséül a király Bodrog vármegyében bármely birtokára várépítési engedélyt adott. Fiai közül László, a ki 1419-ben nándorfehérvári várnagy volt, összeköttetései révén ama politikai párthoz tartozott, mely V. László trónrajutását egyengette. Ezért sem Hunyadi János kormányzó, sem Mátyás király uralkodása alatt nem vett részt a közügyekben, csak egy ízben szerepel nyilvánosan, midőn 1461 január 16-án Maróthi Lajossal, Herczeg Pállal, Geszthi Lászlóval és Mihálylyal a törvénytelennek tartott adószedés miatt szövetségre lép. Egyetlen fia Péter azonban még életében elhalt, így vele 1468-ban kihal a Tőttös család, mely másfélszázadon át leghatalmasabb családja volt Bodrog vármegyének. (Gr. Zichy Okmt. X. köt., V—X. lapok.)

A *Csanád* nemzetség is azok közé tartozott, a melyek még a tatárjárás előtt szereztek birtokokat a vármegye területén. E nemzetség ősi birtokai eredetileg a Tiszáig terültek, de azért átterjedtek a Tiszán is. Az 1247. évi tatárjárás alkalmával Csanád nembeli Pongrácz comes ősi birtokai között szerepel Zentarév, a mai Zenta átellenében, továbbá Zanath a Tisza mellett és egy Halász nevű falu, mely ott feküdt, a hol a Harangod folyó a Morotvába szakad, mely Péterréve felől jön. Később Moharéve is e nemzetségből leszármazott Telegdi család birtokába kerül.

A *Haraszt* nemzetségről csak a XIII. század közepétől kezdve maradtak fenn okleveles adatok. E nemzetség a Tisza mentén, a mai Magyarkanizsától délre telepedett le. Itt e tájon volt Felső-Adorjánban Szent-Márton tiszteletére emelt ősi monostor, ezenkívül a Baracskától délre eső Tóti, továbbá a Baracska és Vaskút között levő Tárnok monostora, valamint Haraszti (Rasztina), melynek egy részét még 1435-ben is e nemzetség birtokában találjuk, voltak e nemzetség ősi fekvőségei. Az egyes nemzetségi ágak 1270-ben osztoztak meg az ősi javakon. A nemzetség első ismert őse Miklós bán, kinek fiai közül II. Miklós (1240—1266) a Sági és a Csuporfalvi Sebestyén, a Tolna vármegyében letelepedett Laki ág őse. A fenti II. Miklós fia Benedek (1296). II. Miklós és Lőrincz fia Bernát, 1240-ben 76 holdat engedtek át a titeli egyháznak az ősi nemzetségi földekből. Nevezett Bernáttól származik a nemzetség Tárnoki ága. A nemzetség negyedik ága az Incsei ág, mely 1330-ban osztozott meg a Laki és 1337-ben a Sági ággal, mely alkalommal Tótiban kapott birtokokat. (Karácsonyi II. 140.)

A tatárjárás utáni korszakban új nemzetségek tűnnek fel a vármegye területén. E nemzetségek ősi birtokai az ország más részeiben terültek el, s a XIII. század második felében, részint királyi adomány, részint vétel útján szereznek birtokokat a vármegye területén.

Azok közé a nemzetségek közé, melyek a vármegye történetében mindenkor kiváló szerepet játszottak, számíthatjuk a Dorozsma nemzetséget. E nemzetség ősi fészke a Szegedtől nyugatra eső Dorozsma helység volt. Őse János comes, a ki 1269-ben szerepel, kiváló szolgálatokat tett IV. Béla királynak. Fia, István (1269—1300) királyi kardhordó, később bán, kinek három fia volt : I. Pál (1301—1348) pozsegai várnagy és macsói bán, 1312—1328-ig Bodrog vármegye főispánja s a királyné udvarbírája. Botos János (1314—1338) a Halapkai család őse és I. András (1314—30). I. Pál fiai : János (1350—57) veszprémi püspök és Pál (1350—1376). Ennek fiai : László és István († 1356 előtt), kinek fia Pál a Garai Bánffi család őse. Pál fia, Dezső, 1419-ben Bodrog vármegye főispánja. A fenti I. András fiai : I. Miklós (1340—86) és III. Pál (1340—56), az utóbbinak fia, János, 1386-ban Mária és Erzsébet királyné életének védelmezése közben esett el. I. Miklós 1356-ban, mint macsói bán és Bodrog vármegye főispánja kezdte pályáját. 1376-ban nádor, macsói bán és a kúnok bírája. Mint az Anjou-ház egyik legodaadóbb híve, 1386-ban ő is lekísérte a királynőket Alsó-Magyar-

országba, a kik a Horváthiaktól szított lázadást személyes megjelenésükkel akarták lecsillapítani, mely alkalommal, midőn a lázadók a királynőket 1386-ban megtámadták, hősileg küzdve elesett. Fiai: II. Miklós (1386—1433) és János (1386—1427) 1387-ben Bancsa, Mortályos, Orbászpalotája, Földvár birtokokat nyerték adományul. Miklós fiai: III. Miklós, 1438-ban macsói bán, 1455-ben horvát és dalmát bán, és László 1432, 1439 és 1447-ben macsói bán, 1433 és 1447-ben Bodrog vármegye főispánja. (Karácsonyi I. m. I. 418. Wertner Mór: Magyar nemzetségek I. 233.)

A *Csák* nemzetség Ujlaki ága a XIII. század második felében telepedett le Bács vármegyében. A nemzetségnek ez az ága Kurpe (Kulpin, jelenleg Kölpény) birtokot nyerte IV. Béla királytól adományba. Péter fia, Domonkos, 1266-ban nádor, bácsi és szerémi főispán volt. Testvére, Pósa (1267), a ki az Abaúj vármegyei Encs helységet nyerte adományul. Ennek fia, Uglin, (1268—1298) szörényi bán, országbíró és fölovászmester, Róbert Károlynak egyik legodaadóbb híve, főleg az ő biztatására adta át 1301-ben Garai Pál pozsegai várnagy a gondjaira bízott várat Károly királynak. 1304—1311-ig tárnokmester, fia, Miklós 1345-ben Kölpényt az újlaki bírónak, Mihály fia Istvánnak adományozta (Anjoukori okmt. IV. 486.) Részt vett a nápolyi hadjáratban és 1350-ben Aversa ostrománál súlyosan megsebesült. 1355—56-ban macsói bán és Bodrog vármegye főispánja. Fiával, Lászlóval († 1364), a nemzetség Ujlaki ága sírba szállott. (Wertner Mór i. m. I. 197 l.)

Csemel vagy *Csemény*. E nemzetség a XIII. században tünik fel Bodrog és Baranya vármegye területén. 1339-ben a nemzetség sarjai a mai Apatin és Kupuszina között Aranyán faluban éltek s az ott lakó nemzetségi tagokat 1339-ben Borjádi Miklós eltiltotta a Bodrog vármegyei Monostorszeg falu alatt levő Szent-György elidegenítésétől (Karácsonyi i. m. I. 373—375.)

E nemzetségből származik az Aranyáni család.

A *Csór* nemzetség, melynek ősi fészke Fejér vármegye, a XIV. században szerez birtokokat Bács-Bodrog vármegye területén. E nemzetség egyik kiváló sarja Tamás (1326—58), csókakői várnagy, liptói és kőrösi főispán, királyi ajtónálló, 1333-ben a mai Monostorszeg közelében fekvő Csentét kapta adományul. 1340-ben az egykori Bodrog vármegye területéhez tartozó Bel-Küllyöd (Kollut, Küllöd határában) és Battyán helységeket bírta. Fia János (1354—73), kir. főajtónálló, ennek azonban csak leányai maradván, a nemzetség ez ágának magvaszakadt. (Karácsonyi i. m. I. 384—87.)

A *Héder* nemzetségből származó Szekcsői Herczeg család a XIV. század folyamán telepedik le a vármegyében. E nemzetségből Németújvári (Güssingi) Henrik fia, III. Henrik, szlavóniai bán, tárnokmester, 1304—1307-ig Bodrog vármegye főispánja, ennek fia, Péter, a Szekcsői Herczeg család őse, 1342-ben Bodrog vármegye főispánja, kinek hasonnevű fia terjesztette tovább a családot, melynek 1523-ban Miklóssal magvaszakadt. A család birtokviszonyait alább ismertetjük

A *Rád* nemzetség szintén a XIV. század első éveiben szerzett birtokokat a vármegye területén. E nemzetség ősi fészke a Balaton melléke. Egyik ágából, a béri ágból származott Benedek, 1290—1309-ben veszprémi püspök, kinek unokatestvére Prótáz fia István, 1307-ben az egykori Bodrog vármegye területén fekvő öt halastavat, Asszonyfalvával, együtt nyerte a veszprémi egyháztól, cserébe veszprémi vármegyei birtokáért. 1336-ban e birtokokba újból beiktatták. (Karácsonyi i. m. III. 1.)

Az elősorolt ősi nemzetségeken kívül a XIV. század közepeig még a következő jelentékenyebb birtokosokkal találkozunk a vármegye területén:

Acsai 1290-ben Büdhalma (Bodrog) és 1341-ben Acsa nevű helységet bírta. *Alpári* 1345-ben Kurpe (Kölpény), *Aniánfi* 1301-ben Tóti szomszédos birtokosa. *Aranyi* 1331-ben Aranyban birtokos. *Asszonyfalvi* 1337—39-ben Asszonyfalván és Negyvenben birtokos. *Bajai* 1331-ben Baját, 1332-ben Lak helység egy részét, 1345-ben Arany helységben bír részeket. *Bakai* 1323-ban e család tagjai Baka helységben levő birtokok ügyében egyezkednek. *Bekuni* (Bökönyi) 1318-ban a bács vármegyei Szent-Iván helység felét nyerte rokonaitól. *Cserőghi* 1339-ben az Asszonyfalvi Csitár-féle birtokból foglal Negyvenben és Asszonyfalva határában. *Dauti*, a Haraszt nemzetségből származik, Dautot és Felső-Adorjánt bírta; e birtokok közül az elsőt Róbert Károly király 1330

táján a család magvaszakadtával Szekcsői Herczeg Henriknek, az utóbbit pedig *Magyar* Pál gimesi várnagynak adta. *Doroszlói* 1323-ban Baka helységben volt birtokos. *Egresiek* 1345-ben szomszédai voltak a Kölpény helységbeli Ujlaki-féle jószágoknak. *Földvári* 1330-ban Földvár és Nyék helységekben birtokos. *Futaki*. F. István fia Dénes 1303-ban nyeri Futak helységet Róbert Károly királytól. 1311-ben a bácsi káptalan Csurg, Kétszántó és Bukkefey nevű részbirtokba iktatja. 1316-ban Bács vármegye főispánja, 1320-ban Szőlős-Jakabfölde nevű birtokot nyeri adományul. Ekkor Bihar vármegye főispánja volt. 1350-ben visszanyeri Almásszentgyörgy birtokot az Irugdiektől. *Gerecsi* 1325 előtt Róbert Károly királytól Csurog, Bekuskereki és Dál birtokokat nyerte adományul. *Györkfi* 1346-ban Fonyó és Ibrány (Valkó vármegye) helységekre nyert adományt, melybe a bácsi káptalan ebben az évben beiktatta. *Jakabfi* 1320-ban Pauli helységbeli birtokait meghatároltatja. *Jobbágyi* Pauli (Bodrog várm.) helységben bírt részeket. *Kajandi* István 1304-ben egyezkedik rokonaival. *Karoni* Csaba fiai 1308-ban Sebesszeg birtok egy része miatt perelnek. *Kelmusi* Péter fiainak 1333-ban Drugeth nádor egy részbirtokát adományozza Harasztiban. *Kuludi* 1305-ben Bortán nevű helységet nyerte adományul. Kürti *Kurcsmirai* 1345-ben Kölpény szomszéd birtokosa. *Heysza* a szaraczén származású Mizse nádor fia, Tolna, Baranya és Bodrog vármegye főispánja, 1301-ben megvette a Haraszt nembeli Lakiaktól Tóti nevű helységet. *Maróthi* Mihály 1303-ban macsói bán, Bodrog vármegye főispánja. *Pauli*, e helységből való Péter fia Miklós és János fia Miklós unokatestvéreket 1327-ben Pauli helység részeibe beiktatják. *Puszta-Szent-Mihályi* 1345-ben szomszédbirtokosai Kölpény helységnek. *Salánki* Dombó 1323-ban Moharévét nyeri egyezség útján adományul. *Szente-Mágócs* nemzetségből származott Simon fia András 1320-ban Hattyas nevű halászóhelyet a dunaszigeti pálosoknak hagyta. *Szentiváni* 1318-ban Szent-Iván helység birtokosai. *Szilvási* 1345-ben szomszéd birtokosai Kölpény helységnek. *Szinnuai* 1316-ban kir. adományt nyer Baládföldére. *Szécsényi* Tamás erdélyi vajdát 1327-ben Thamana birtokába iktatták. *Tízház-Szent-Mártoni* 1346-ban Tízház-Szent-Mártont elcserélte Gyós és Szemlékháza nevű birtokokért. *Őrsi Tygres* (Tagyos) 1347-ben Aranyád birtoka ügyében egyezkedik az Aranyániakkal. *Vaskapui*. E család tagjait 1352-ben említik (Dudás Gyula egybeállítása után.)

A XIV. század második felében Nagy Lajos és Zsigmond királyok uralkodása alatt hatalmas főuri osztály alakult Bács vármegyében, de azért úgy itt mint Bodrog vármegyében is nagyszámú köznemességet találunk. E köznemességből a *Doroszlai* és a *Doroszlai-Kiss* családok már 1350-ben Doroszló, Tótfalu, Berezgely stb., 1406-ban Doroszló, Tótfalu, Cserefalva és Berezgely, 1492-ben Mácsa, Doroszló, Apos stb. összesen mintegy 8—10 falu urai voltak. A *Ripakiak* 1441-ben Maróti Lászlótól kapták Ripak, a két Tarcsa, Tárnok, Kereked, Szent-Márton és Udvarnok részeit. Jakab 1447-ben a vármegye alispánja volt, a velük azonos vagy vérrokon *Ripaki-Oláhok* pedig 1489-ben Ripak, Kereked, Szent-Jakab és Parlag helységekben voltak földesurak. Az Ajnádok véréből származó *Zsámbokiak*, a kik Pilis és Valkó vármegyékből költöztek át Bács vármegyébe, 1448—1467-ben Böki, Nagy és Kis-Harsány, Szenttamás stb. helységekben voltak birtokosok. A *Patolcsiak* 1390-ben tűnnek fel, 1482-ben Hullatag, Szent-Tamás, Taplód, Kőégető, Tatárrév stb. helységekben, a *Keresztúriak* 1410-ben Keresztúrt, Erdőmegyét, 1390-ben *Bódogasszonytelkét*, 1424-ben Szent-Mihályt bírták, hol a velük rokon *Szilágyiak* is birtokosok voltak. A *Szántai-Morhártok* 1403-ban Tapolcza, Kenyeres, Paraszti stb. helységekben voltak birtokosok. E család magvaszakadtával Őrös, Paraszti, Kenyeres stb. helységekben fekvő jószágaikat 1486-ban a *Nagylucseiek* kapták királyi adományul. A *Lekcsei-Sulyok* család, mely Bodrog vármegyéből származott, 1437-ben Csébet bírta, birtokai a Duna mentén, Cséb vidékén terültek el, 1469-ben a Zsámbokiak uradalmát is megkapta a böki kastélylyal egyetemben. Az *Alpáriak* 1422-ben a *Bodon* családdal együtt jogot tartottak Réte-Szent-Márton, Bódogasszonytelke, Kistelek, Erdőköz stbi birtokára, birtokaik a mai Alpár, Kér és Petrováez vidékén, továbbá a vármegye délnyugati zúgában terültek el.

A főrangú családok közül a *Tallóczi Bánfiak* 1480-ban Váralja, Bogárd, Hernyefalva stbi helységekben földesurak. Az Ákos nemzetségből származott *Pelsőczi Bebek* család már a XIV. században Fonó város és a hozzátartozó ura-

dalom birtokosa volt, mely e század közepén az ugyane nemzetségből származott *Prodariczi* vagy *Ördög* családé volt. Erzsébet királyné 1440-ben ugyan a fonói uradalmat Bebek Miklóstól és Istvántól, mivel I. Ulászló pártjához állottak, elvette és Prodaniczi Ördög Miklósnak adta. 1458-ban Fonót Mátyás király foglalta le, mégis 1496-ban ismét a Bebek család birtokában találjuk. Az egykori Újlak atellenében a Kont Miklóstól származó ifjabb *Ujlakiak* birtokai terültek el. 1418-ban Kulpi birtokosa, 1445-ben Révfalu földesura. 1486-ban Pest várost (a mai Illokkal szemben) Ujlaki Lőrincz birtokában találjuk. A *Marótiak* a XV. század folyamán nagy kiterjedésű birtokokat szereznek Bács vármegye területén. 1404-ben kapják a hűtlen Székelyiek részét Irög és Kürt helységekben, 1406-ban Várfalván földesurak, 1422-ben bírják Szent-Miklós, Szent-Márton részeit, később Kisdit, Dobrát és Mácsát. 1477-ben, a család magvaszakadtával, e birtokok a Bátoriakra szállottak. A Tisza mentén, Csurog tájától Péterrévéig terjedő területet, 1440-ben Brankovics György rácz despota bírta. A *Garai* család 1387-ben és 1395-ben Zsigmond királytól a hűtlen Horváthiak birtokait nyerte, mint Báncza, Orbászpalotája, Mortályos stb. helységeket, 1408-ban Futakot és tartozékait nyeri adományul. 1437-ben a magbanszakadt Szent-Iváni Balogh Mihály részeit nyeri adományul. 1438-ban királyi jóváhagyást nyer Csika és Csereg birtokára. Övék volt a futaki vár is, melyről 1422-ben kelt oklevél emlékezik meg. A XV. század közepén (1468 előtt) Vaskapu város is a birtokába jut, de II. Ulászló király 1491-ben, hűtlenségük miatt, Váradi Péter kalocsai érseknek adta. Az ő kezükben volt a XV. században Gyála város, 1464-ben Kisdi-Vásárhely városát is egy ideig zálogban bírták.

Mátyás király uralkodása alatt számos birtok cserélt gazdát a vármegye területén. Mátyás király hívei közül többet bőkezű adományokkal jutalmazott. Dóczi László és Péter 1462-ben Bajcsot, Sásvári Belmosevity Milos Fejéregyházát és Feketeegyházát nyerte adományul. Mátyás király anyjának Szilágyi Erzsébetnek is számos adományt tett. 1461-ben Porkoláb Tamástól zálogban bírt gözői, csalászi, óbánczai részeket, 1462-ben az ekkor Csongrád vármegyéhez tartozó Györgyét és tartozékait nyerte fiától. Mátyás király a Garaiak kihaltával természetes fiának, Corvin Jánosnak adta a futaki uradalmat, melyet már 1487-ben az ő kezén találunk. Ő örökölte Szilágyi Erzsébet birtokait is, valószínűleg Gyála városát is. 1504-ben Kamarás, Okor, Hímesegyház, Csontafejér, Kétfülű stb. helységekben volt birtokos.

Az előkelő urak közül még a következőket találjuk a XV. század végén és a XVI. század elején Bács vármegye területén. Bornemissza János alkincstartó 1490-ben Szelénd várát bírta, Nagylucsei Orbán, győri püspök és kincstartó, Parasztit szerzi meg, melyre 1486-ban vásárszabadalmat nyer. Telek városa 1500-ban Enyingi Török Imréé, mely 1494-ben még a Vingárti Geréb család birtoka volt. Vaskaput, mely a XV. század közepén a Garaiak és a Klapistyi Kishorvátok kezére került, 1491-ben Ulászló tőlük elvevén, a kalocsai érseknek adta, de 1506-ban ismét birtokukban találjuk. A Szalánczi családból János 1495-ben Bodrog vármegye alispánja. 1496-ban Szent-Tamáson birtokos. 1506-ban ismét egy Szalánczi Benedek szerepel, mint Bács vármegyei birtokos.

Bodrog vármegyében a XIV. század közepén inkább a köznemesség volt többségben, nagyobb uradalmak csak a XV. század folyamán keletkeztek. A XIV. század második felében a következő nagyobb birtokosokat találjuk a vármegye területén: *Aranyandi* (Aranyadi). Vízmelléki Szent-Györgyön már 1339-ban és 1389-ben voltak részeik, 1394-ben Bod-Szent-Péteren kaptak jószágokat Zsigmondtól. A Czobor-Szentmihályi *Czobor* család már 1360-ban feltűnik a vármegyében. 1399-ben a *Régyi* és a Régyi *Csamafi* családdal együtt Czobor-Szent-Mihályt, Szent-Andrást, továbbá Bakacs, Halmos, Csomoklya és Régy helységekben birtokos. A *Geszti* család 1376-ban Adorjánban bírt földesúri joggal. A Szekcsői *Herczeg* család már 1351-ben Bodrogváros és Dávod kastély ura volt. Ezenkívül 1351-ben Dávod, Szántó, Nyavalád, 1384-ben Tőttös, 1391-ben Igalhegy birtokosa. *Maróti* János 1399-ben kapja kir. adományul a kormosi vámot, a XV. század folyamán számos birtokot szerez a vármegye területén. A *Nagyvölgyiek* 1391-ben földesurak Kölögy helységben. A Bartáni *Peres* család, mely már 1368-ban birtokos a vármegyében, 1394-ben Zsigmond királytól Bod-Szent-Péter részeit nyeri. A Lekesei *Sulyok* család szintén már 1368-ban tűnik fel a vármegye területén, később Pakán voltak részei. A Báthmonostori Tőttös család

őse Becsei Imre 1322-ben nyerte Báthmonostort, 1323-ban Bot-Alja-Szentpéter helység birtokába iktatták. 1400-ban e két törzsbirtok körül már hatalmas uradalom keletkezett, melyhez a következő birtokok tartoztak : Báthmonostora, Tóti, Pályi-port, Lak, Arany, Bátkuta, Gara, Bátalja-Szent-Péter, Egyházas-Kajánd, Borsod-Szent-Lőrincz, Bátoregyház, Al-Szent-György, Ata-Egyház, Mátyusegyháza, Dézs és Szent-Derzs helységek.

A XV. században a vármegye birtokviszonyai a következőleg alakultak : a mai Zombor vidékén az Aranyani Révaiak 8—10 falu és puszta urai. E család 1448-ban tűnik fel először a vármegyében. 1512-ben már Aranyán, Tót-Aranyán, Vizmelléki-Szent-György, Bakacs, Cseretyés és Régy helységekben, továbbá Csomoklya és Gyula pusztákon birtokos. Velük szomszédos birtokosok voltak a Szántaiak vagy a Szántai Morhártok, a kik 1455-ben és 1467-ben a Lekesei Sulyok családdal kötött örökösödési szerződés szerint Szántó, és Büdi (Szent-Miklós) helységekben voltak birtokosok. A Regyiek, vagy a Régyi Csamafiak, a XV. század elején Régy, Szent-András, Bakacs, Csomoklya stb. helységekben birtokosok. A *Bajaiak* Baja városát bírták, melyet Bajai András magvaszakadtával 1472-ben a Czobor és a Pakai családok nyertek. A Czobor család a XV. században kezd mindegyre emelkedni, 1403-ban ugyan a Nápolyi László-féle felkelésben való részvétel miatt főbirtokaikat, mint Czobor-Szent-Mihályt, Jánosit elvesztették, de e birtokokat 1442-ben I. Ulászlótól új adományul nyerték, sőt Mátyás király uralkodása alatt új birtokokat szereznek. 1464-ben megkapják a magbanszakadt Harapkói *Botos* György birtokait, 1468-ban a király Maróti Mátyás birtokait igérte nekik, melyeket 1476-ban Marótinak magtalan halála után megkaptak a királytól, csakhogy Mátyás király 1477-ben a *Maróti*-féle örökséget a *Szent-Györgyi* grófoknak adta, s e birtokokat nekik visszaadatni rendelte. Emiatt elkeseredett viszálykodás támadt a Szentgyörgyi grófok és a Czobor család között. Bár a Szent-Györgyiek 1486 táján a birtokokat elzálogosították Matucsinai Gábor kalocsai érseknek, mindamellett a Czobor család e birtokok közül : Hetes, Nagy-Hetes, Gergelyi, Száka helységeket megtartotta magának s egész a mohácsi vészig egyike volt a vármegye legnagyobb birtokosainak, a XV. század végén összesen 32 helységben vagy pusztán voltak birtokosok, azonkívül Czobor-Szent-Mihályon 1476 óta váruk is volt. A Bartáni *Peres* családot 1441-ben Nagyvölgyi Lászlóval együtt Bartán, Piski, Déd, Páris, Tatárrév, Varasd, Szent-György és Mene birtokába iktatták, alkalmasint e család sarja volt Nagyvölgyi László, a kit 1455-ben egyedül iktattak be e birtokba. A Geszti család, mely a Dunamenti Gesztről származott, 1482-ben Küllyöd várának ura volt. Vele szomszédbirtokos volt a Lévai *Cseh* család, mely az 1420-as évek elejétől kezdve a magbanszakadt Treutel család után volt birtokos a vármegyében. Övék volt Szent-György s a mai Nemesmilitics és Bezdán környékén fekvő falvak. A Báthmonostori *Tőttös* család a XV. század közepén a vármegye éjszaki felében mintegy 33 helység ura volt. Mikor Tőttös László 1466-ban Kisvárdai István kalocsai érsekkel kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek, a Tőttös család Bát-Monostora városán kívül 20 helységben volt birtokos. E birtokok Lászlónak 1468-ban bekövetkezett halálával csakugyan a Várdaiakra szállottak.

A vármegye éjszakkeleti rónáján, melyet hol Bodrog, hol Csongrád vármegyéhez számították, a *Hunyadi* család szerzett birtokokat. Szabadkát s a hozzátartozó birtokokat 1439-ben Albert király Hunyadi Jánosnak zálogosította el. A nagy hadvezér halála után Szilágyi Mihályra, majd tőle Mátyás királyra szállott. Mátyás 1464-ben *Dengelegi* Pongrácznak adta adományul, kitől fia Mátyás örökölte, a ki még 1499-ben is birtokában volt. 1501-ben Corvin János birtokába került, a ki Enyingi Török Imrének adta el. Szabadkához tartozott s ekként vele egy uradalom volt 1439-ben Madaras, Tavankút, Halas helység és Csőszapa puszta felerésze. A XVI. század elején pedig : Madaras város, Veresegyháza, Tavankút és Sebestyénháza, melyeket akkor Csongrád vármegyéhez számították. (Csánki Dezső : Magyarország Tört. Földrajza a Hunyadiak korában. II. 131—227. l.)

A mohácsi vész fordulópont volt a vármegye birtokviszonyainak történetében. A török hódoltság következtében az ősi birtokosok földönfutókká lettek, helyüket török földesurak foglalták el, bár a vármegye területének legnagyobb része puszta és míveletlen maradt. Az egykori földesurak ivadékai

mindamellett fentartották igényeiket egykori jószágaikra, sőt némi javadalmat is igyekeztek biztosítani. Czobor Imre például 1579-ben Szegedy Ferencz egri vitézzel szerzodésre lépett, hogy a török hódoltságban levő Bács és Bodrog vármegyei jószágait gondozza és azoknak jövedelmeit szedje be. Wesselényi Ferencz gróf is rendesen szedette úrbéri járandóságait bácskai birtokairól, miként ezt az 1652. évi úrbéri lajstromokból is láthatjuk. Bár a vármegye területe 1540-tol kezdve teljesen török uralom alá került, az egyes földesurak a jogtalan birtokfoglalas ellen óvást emeltek. Ily óvásokról 1552—1610. évekből vannak adataink. Sot az egész XVII. századon át számos királyi és nádori adományozásról maradtak fenn oklevelek. Ily adományozások már az ellenkirályok korszakában vették kezdetüket, midőn a vármegye Szapolyai János birtokában volt.

1535-ben I. Ferdinánd király a Bodrog vármegyei Szentmargit, Büdi, Rég, Szolős, Záth, Ivánfalva és Szántó nevü helységeket Kerecsényi László gyulai kapitánynak adta. 1536-ban megerősíti Abati Fereneznét szül. Várday Borbálát a Bodrog vármegyei Udvard, Varasd, Bártyán stbi birtokokban. Midőn Várday Borbála a következő évben Pusztaszentmihályi Tamást örökbe fogadta és e javakat neki átadta, e birtokváltozást a király megerősíti. A XVI. század második felében, akkor, a midőn a vármegye már a török hódoltsághoz tartozott, gyakran találkozunk ily birtokadományozásokkal. 1547-ben Varjadi Csabai Miklóst és Majthényi Margitot megerősítik Varjad helység birtokában. 1559-ben a Baja melletti Szent-Iván helységet, mely a kalocsai káptalan birtokaihoz tartozott, egyéb egyházi javakkal együtt Csáthi Zányi Ráfael, Kamóthi Balázs, Filep Döme, Strausz Hieronymus, Ludányi Bay Ignácz és Meleg Boldizsár részére engedték át. Ugyanez évben Csepelyi Mihály, Bényei Korláth Mihály, Gellethfi György és Uzaly Katalin Záth, Varjad, Aranyán stbi helységeket nyerik adományul, Keszy Lőrincz pedig visszanyeri Szent-Iván-Keszi vagy Kis-Keszi, Baka-Szent-Péter stbi birtokokat. 1560-ban Ruszkai Dobó István egri kapitány Csenthe-Tótfalut, Negyvent, Bartyánt, Vitéz János egri kapitány pedig Radics Bozics halála után ennek birtokait nyeri adományul.

A XVII. század folyamán a következő családok sarjai nyertek adományt egyes Bács-Bodrog vármegyei birtokokra : Soós, Géczy és Koháry (1600), gróf Esterházy (1626), Kéry (1627), Besenthey, Katona és Jeleny (1631), Kovácsy (1633), Olasz (1636), gróf Esterházy és Lósy (1637), Lósy (1638), Milojkovics (1639), Zolnai Gombkötő és Rimay (1639), Szombathelyi (1640), Boda és Kún (1640), Urbanecz és Osztroziczky (1635—48), Milojkovics Horváth (1641), Aszalay (1642), Jakus (1642), Zolnai Gombkötő (1646), Semléky és Partinger (1650), gr. Wesselényi (1655), Gbelányi (1656), Darvas, Némety, Posgay és Csepregi Szabó Mihály (1656), Bernátfalvi Földvári Mihály, Ráday és Mányoki Szabó (1656), Darvas és Geszthelyi (1656), Zolnai Gombkötő (1657), Földvári (1657), Kisserényi Serényi (1658), Földvári és Komjáthy (1658), Szalatnvay, Oroszlányi és Csepreghi Szabó (1658), Tembeő (1658), Felső-Szudi, Duló és Pápay (1658—59), Milojkovics és Szombathelyi (1659), Libercsey, Szalatnyay és Darvas (1660), Posgay (1660), Bory (1660), Vattay (1662), Bory, Dvornikovics, Posgay és Horváth (1663), báró Balassa (1681), Gbelányi, Mihalek, Pálli Nagy, Pani Hamar, Bottyán, Füzéri Hamar, Agárdy és Rácz (1682). (Bács-Bodrog várm. monogr. I. 247—255 l.)

A török hódoltság megszüntével az egykori birtokosok ivadékai s ama családok sarjai, a melyek a hódoltság alatt adományokat nyertek, siettek jogaiknak érvényt szerezni, csakhogy tömérdek akadályba ütköztek. A határőrvidék szervezésével a vármegye területének egy jó része katonai uralom alá került, maga a vármegye is csak évek mulva szabadult meg a főhaditanács és a kamara gyámsága alól. Az ősi birtokosok közül egyedül a Czobor családnak sikerült birtokai egy részét visszakapni, hosszas utánjárással végre 1727-ben adományt nyert a bajai uradalomra. A XVII. században adományt nyert családok közül is csak egynéhánynak sikerült jogait érvényesíteni, ezek közé tartozik az Osztroziczky és az Urbanecz család. Az előbbi Madaras, Roglaticza és Csátalja, az utóbbi Gara helységre nyert adományt (1712). A bécsi kormány a töröktől visszafoglalt területet uratlannak tekintette, melyre első sorban a fiskus tette rá a kezét. E birtokokból azután a kamara bőkezűen osztogatja az adományokat, első sorban a császári sereg főtisztjeinek, a szerbek főembereinek, de néha-néha egy-egy jóérzelmű magyar család is nyer adományt.

Az adományozások még a II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza előtt kezdetüket veszik. 1700-ban Akszimarkovics Zombort, báró Buttler János ezredes 1699-ben Borsodot és Legyent, Nehem báró péterváradi parancsnok 1703-ban Futakot nyeri adományul.

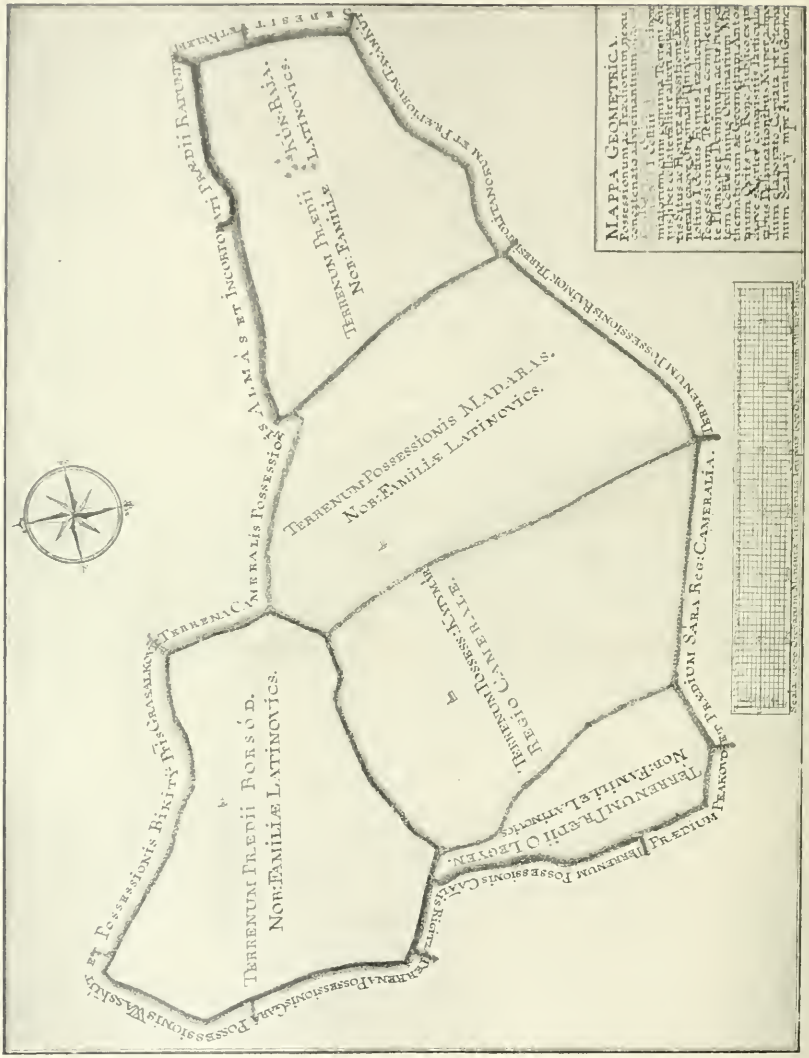
1712-től kezdve rohamosan szaporodtak az adományok. III. Károly uralkodása alatt (1711—1740.) a következő adományokról vannak adataink, Billard 1733-ban Mateovicsre, Rasztinára, Ivánkára és Kölesre, Bajtay 1720-ban Kis-Malios pusztára, Cavriani gróf 1731-ben Futakra, Czobor gróf 1727-ben Bajára és a hozzátartozó uradalomra. Latinovits 1727-ben Borsodra és Legyenre. Osztroziczky 1712-ben Roglaticzára, Madarasra és Csataljára. Oduyer gróf 1728-ban Futakra, báró Orczy 1741-ben Ivánkára, Urbanecz 1712-ben Garára, Zuanna Manfréd, János-Márk és Jakab 1731-ben Novoszelóra és Szent-Lőrinczre.

A telepítések megkezdésével mindegyre több birtoktalan nemes költözött a vármegye területére. Ezeknek egyrésze a vármegyei tisztikarban foglalt helyet, míg a többiek mint uradalmi tisztek nyertek alkalmazást, egy részük a városokban és a nagyobb helységekben telepedett le.

A vármegye nemességének legjelentékenyebb része azonban az egykor fennállott határőrvidék tisztikarából került ki, a kik a XVIII. század közepén a határőrvidék feloszlatásakor nemesleveleket és birtokadományokot nyertek. Ezek közé tartoztak a tiszai határőrvidék községeiben élő családok, továbbá a szabadkai, zombori, ókanizsai stb. sánczokban szolgált tisztek. E nemesítések már III. Károly király uralkodása alatt vették kezdetüket s Mária Terézia királynő alatt 1741—51. években öltöttek nagyobb arányokat, a midőn a határőrvidék végleges felosztásakor az összes akkor szolgálatban állott tiszteket és zászlósokat magyar nemességre emelték.

Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásba a vármegye területén összesen 192 nemest vettek fel, ebből 35 volt birtokos nemes és 157 armalista. Az összeírásban szereplő nemeseket azonban ekkor csupán azon az alapon vették fel az összeírásba, mivel tényleg a nemesi kiváltságok gyakorlásában találták, vagy nemeseknek tartották őket. Így történt azután, hogy mindazok a családok, a melyek az 1754—55. évi összeírást megelőzőleg a vármegyében nem hirdették ki nemességüket, az összeírás utánévek multán igazolták nemességüket. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban szereplő családok az alább betűrendben közölt családok között külön feltüntettük.

Mária Terézia királynő trónra léptétől kezdve 1848-ig még a következő családok nyertek adományt : Antunovics 1745-ben Kúnbajára, 1803-ban Almásra. Alföldy 1803-ban Nemesmiliticsre. Ábrahámovics 1758-ban Moholra. Allaga 1803-ban Nemesmiliticsre. Burza 1803-ban Nemesmiliticsre. Branovácsky 1758-ban Zentára, Baderlicza 1758-ban Zentára, Branovacsky II. 1758-ban Óbecsére. Berkó 1803-ban Nemesmiliticsre. Bajcsy 1803-ban, Baghy 1803-ban és Barásevics 1803-ban Nemesmiliticsre. Brunswick gróf 1810-ben Futakra. Csejtey 1748-ban Mateovicsra. Rasztinára és Kölesre, Csanády 1758-ban Ókanizsára, Császár 1801-ben Pacsérra, Csernovics 1744-ben Futakra, Cseh 1778-ban Novoszelóra. Csernus 1803-ban Nemesmiliticsre. Czintula 1803-ban Nemesmiliticsre. Dózsa 1803-ban Nemesmiliticsre, Dudvarszky 1758-ban Adára, Egri 1758-ban Martonosra, Eremics 1758-ban Martonosra, Golub 1758-ban Zentára, Gyukics 1758-ban Szent-Tamásra, Gyurisics 1758-ban Martonosra, Guganovics 1745-ben Kúnbajára, Gromon 1817-ben Vajszkára és Bogyánra. Grassalkovics 1750-ben Bajára, 1775-ben Plágára és 1779-ben Matheovicsra. Hajnal 1803-ban és Horváth 1803-ban Nemesmiliticsre, Huszár 1801-ben Pacsérra, Hadik gróf 1769-ben Futakra, Horváth 1801-ben Pacsérra, Heinrich 1801-ben Ómoraviczára, Ivánkovics 1803-ban Nemesmiliticsre, Illics 1758-ban Bács-Földvárra. Ivanics 1803-ban Nemesmiliticsre, Julinácz 1751-ben Csurogra, Kubura 1758-ban Moholra, Karapancsics 1758-ban Ókanizsára. Karakasevics 1758-ban Moholra, Kászonyi 1801-ben Pacsérra, Kanyó 1803-ban. Kúnszabó 1803-ban, Körmendy 1803-ban és Klinovszky 1803-ban Nemesmiliticsre, Kroncz-Koronay 1801-ben Pacsérra 1803-ban Almásra, Knézy 1803-ban, Kaity 1803-ban Nemesmiliticsre, Kovacsics. 1803-ban Almásra, Kovách 1801-ben Rigyiczára, Kray báró 1803-ban Topolyára, Kuluncsics 1835-ben Nemesmiliticsre, Latinovits 1745-ben Kúnbajára, 1752-ben Madarasra és 1800-ban Katymárra, Laczkó és Litthvay 1803-ban

A Latinovits-család Mária Terézia-korbeli birtokainak térképe.

Nemesmiliticsre, Miskolczy 1746-ban Alsó-Roglaticzára, Mirillovics 1758-ban Bács-Földvárra, Medjanszky 1758-ban Ókanizsára, Milinovics 1758-ban Zentára, Márffy 1791-ben Csébre. Mátyus és Molnár 1803-ban Nemesmiliticsre, Mészáros 1801-ben Pacsérra, Markovics 1803-ban Nemesmiliticsre, Mattyasovszky 1801-ben Pacsérra, Mándics 1803-ban Nemesmiliticsre, Mikolics és Nikoletics 1758-ban Szenttamásra, Mucsics 1758-ban Ókanizsára, Nagy és Németszeghy 1803-ban Nemesmiliticsre, Odry 1801-ben Pacsérra, báró Orczy 1747-ben Bajára, Pálffy gróf 1751-ben Novoszellóra és Szent-Lőrinczre, báró Pejacsevics 1747-ben Alsó-Roglaticzára, Putnik 1759-ben Sziregre, Bogyánra és Kovilra, Pilaszanovics 1777-ben Roglaticzára, Piukovics 1779-ben Matheovicsre, 1803-ban Ómoraviczára és Nemesmiliticsre, Pocskay 1801-ben Pacsérra, Polyák 1801-ben Pacsérra, Pál 1803-ban Nemesmiliticsre, Radisics 1758-ban Szenttamásra és Kútasra, Rudics 1785-ben Almásra, Radics 1803-ban Nemes-Militicsre, báró Rédl 1780-ban Rasztinára, Rezsny 1801-ben Pacsérra, Szucsics 1801-ben Pacsérra, Szalmásy 1803-ban Ómoraviczára, Siskovics 1803-ban Almásra, Sztratimirovics 1745-ben Kulpinra, Szemző 1842-ben Kamjonkára, Széchen gróf 1796-ban Temerinre és Járekre, Tar 1803-ban Nemesmiliticsre, Tésity 1758-ban Zentára, Tomcsányi 1803-ban Ómoraviczára, Vidákovics 1803-ban Nemesmiliticsre, báró Vay 1742-ben Bajára, Vojnits 1759-ben Bajsára, 1801-ben Roglaticzára, Pacsérra, 1803-ban Ómoraviczára, Vusity 1758-ban Zentára, Vojnovity 1758-ban Bácsföldvárra, Vujevics 1803-ban Nemesmiliticsre, Zákó 1758-ban Óbecsére, Zákó II. 1751-ben Bajsára, 1758-ban Ókanizsára, Zorád 1803-ban Nemesmiliticsre, Zlinszky 1791-ben Roglaticzára. (B.-B. várm. Tört. Társulat Évkönyve XIII. évf. II. füzet.)

A vármegyében a XIX. század első felében fenállott birtokviszonyokról az 1826. évi katasztrális összeírásból meríthetünk adatokat, különösen becses ez az összeírás, mert egyúttal feltünteti a vármegyei birtokosok birtokának területi kiterjedését is.

Ez összeírás szerint : a kamara 514,336, a korona uradalom 266,507, a kalocsai érsek 38,031, az esztergomi érsek 7494, esztergomi káptalan 5967, Bogyán kolostor 206, herczeg Grassalkovich 108,663, gróf Brunswick 57,479, gróf Eltz 300, gróf Pálffy 5111, gróf Széchen 20,543, báró Kray 24,560, báró Orczy 44,598, báró Rédl 20,869, Szabadka város birtoka 34,297, Gromon 15,120, Koronay 3300, Kovács 10,607, Latinovits 44,241, Márffy 5822, Piukovics 3565, Rudits 17,845, Stratimirovics 6414, Vojnits 22,452, Zákó 4884, Pilaszanovits 6445, az Antunovics, Kovacsics, Németszegi, Siskovics és Vermes családok együtt 11,306, Nemesmiliticsi közbirtokosság 11,455, Heinrich, Szalmásy és Tomcsányi családok együtt 2397, a Császár, Horváth, Huszár, Kászonyi, Mattyasovszky, Mészáros, Odry, Polyák, Potskay, Rezsny, Szucsics családok együtt 11,571 holdat birtak.

Alább közöljük a vármegyebeli nemes családokat, különös tekintettel azokra, a melyeknek tagjai közpályán szerepet játszottak és a melyek jelenleg is virágzanak.

Abrahamovics. A. Velimir (Villmir), a moholi vársáncz volt hadnagya, neje Pevadina Angela, továbbá gyermekei Péter, János, Pál és Janka 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1751. október 5-én hirdettek ki Bács vármegyében. E Velimir előfordul az 1754. évi orsz. nemesi összeírásban Bácsvármegye nemesei között. 1758-ban a család adományt nyert.

Adamovics I. A. György 1625 okt. 10-én nyert czímeres nemeslevelet II. Ferdinánd királytól, melyet 1626-ban hirdettek ki Pozsony vármegyében. Bács vármegyébe a családból Bálint telepedett le, a kit 1736-ban vettek fel, Pozsony vármegyének 1732 febr. 6-án kelt nemesi bizonyítványa alapján, a vármegye nemeseinek sorába. Bálint és Mihály előfordulnak az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Bács vármegye nemesei között. Mihály Baján ügyvéd volt. 1762—1781-ben Bács vármegye ügyészeként szerepelt. A család Nemes-Militicsen volt birtokos.

Adamovics II. (Csepini) A. Pál, neje Knezovics Judit, valamint gyermekei Márton, Ferencz, Mária, Anna és Margit, 1714 nov. 6-án nyertek czímeres nemeslevelet. A család Boszniából származik, honnan Varasd, majd Verőcze vármegyébe költözött. A nemességszerző Pál Verőcze vármegye alispánja volt. Kapisztrán János 1770 okt. 6-án nyert a Verőcze vármegyei Csepinre adományt és előnevet Mária Terézia királynőtől. Antal Verőcze vármegye főispánja. Károly 1848-ban kapitány. A család 1848 előtt Ténye, Erdőd és Almás (Verőcze várm.) helységekben birt földesúri joggal. 1892-ben telepedett Bács-Bodrog vármegyébe. Iván 1893-ban cs. és kir. kamarás lett.

Czimer : Kékben, szarvaival felfelé fordított, arany félholdon nyugvó, fehér oszlop, melyet jobbról a paizs felső bal sarkában hatágú arany csillagtól kisért, farkát lábai közé húzó, arany oroszlán tart. — Sisakdísz : arany markolatú, görbe kardot tartó, kinövő arany oroszlán. Takarók : Kék-arany—veres-ezüst.

Akszimarkovics. A. Gruja a zombori határőrvidéki sáncz zászlótartója, Ciriák nevű testvérével együtt 1699 április 7-én nyert I. Lipót királytól magyar nemességet, melyet Bácsban 1700 márczius

1-én tartott közgyűlésen hirdették ki. Tyirkó 1700 július 20-án gróf Széchenyi Pál érsek-főispántól Zomborban örök birtok gyanánt egy új házat, 20 láncz szántóföldet, ugyanannyi kapás szőlőt és kaszás legelőt nyert adományul. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Márk szerepel a vármegye nemesei között. 1792-ben Döme és Péter, 1793-ban János, 1795-ben pedig Péter nyert nemesi bizonyságlevelet a vármegyétől.

Áldássy. Krappel Ignácz bajai kereskedő és unokája János 1797. június 23-án családnevüknek Á-ra való változtatása mellett magyar nemességet, 1800 decz. 1-én Szanádi előnevet nyertek. A család utóbb Torontál vármegyében telepedett le.

Alföldy (Nemes-militicsi.) Nyitra vármegyéből származik, hol Mártonfalván volt birtokos. A család 1666 április 3-án nyert czímeres nemeslevelet I. Lipót királytól. E családból Tamás 1780 január 14-én nyert nemesi bizonyságlevelet Nyitra vármegyétől. Nevezett Tamás Nemes-Militicsen telepedett le, míg Imre, Jakab, András és Ádám, a kik 1781 január 13-án nyertek bizonyságlevelet, ugyancsak Nyitra vármegyétől, Dautován laktak s az ez évi szept. 11-én Baján tartott közgyűlésen vették fel őket Bács vármegye nemeseinek sorába. 1802 márczius 15-én Bács-Bodrog vármegye nemesi bizonyítványt adott Imrének és öt fiának, névszerint Mátyásnak, Imrének, Istvánnak, Mihálynak és Jánosnak, a kik mindnyájan Dautován (Dávod) laktak. István, János, József és Ferencz 1804 július 20-án nyerték a nemes-militicsi előnevet, főleg azokért az érdemekért, melyeket János, mint a vármegye ügyésze, 11 évi hivataloskodása alatt szerzett. Tagjai közül Árpád ez idő szerint Zombor szab. kir. város helyettes polgármestere. Béla, Baján, Mihály Ujvidéken lakik. Gedeon († 1908) földbirtokos és kir. közjegyző volt.

Czímer: kékben. zöld alapon. arany griff. Sisakdisz: kinövő zölddolmányos, veres béléssel ellátott fekete kalpagos, véres görbe kardot tartó magyar vitéz. Takarók: kékarany—vereseziist.

Allaga. Családi hagyomány szerint Dalmácziából származik. A. Péter 1722 július 15-én nyert czímeres nemeslevelet s Nemes-Militicsen telepedett le, hol jelenleg is birtokosok. A nemeslevelet 1723. ápr. 13-án hirdették ki Bács vármegye Baján tartott közgyűlésében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban e családból Pál és János vannak felvéve a vármegye nemeseinek névjegyzékébe. A család tagjai több ízben nyertek nemesi bizonyságlevelet a vármegyétől. Igy Péter 1797-ben, a család Nemes-Militicsen székelt tagjai 1798. május 22-én és 1838. november 7-én Tagjai közül kiváló szerepet játszott A. Imre. 1848-ban a rigyiczai kerület országgyűlési képviselője, a kit a haditörvényszék 1850 június 26-án kötél által halálra ítélt, de Haynau, mielőtt állásától felmentették volna, neki is megkegyelmezett. 1861 márczius 26-án a rigyiczai kerület újból képviselővé választotta 1873—1893-ig Baja város főjegyzője volt. Tagjai közül Jakab Nemes-Militicsen birtokos.

Czímer: Kékben. zöld alapon kiemelkedő fehér oszlop, mel et jobbról befelé fordult arany oroszlán tart. Sisakdisz: görbe kardot tartó aranygriff. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Alpáry (Bollyi.) Abauj vármegyéből származik, hol 1429-ben már birtokos volt. Idővel átszármazott Zemplén vármegyébe, hol 1570-ben Bollyt és Pálföldét bírta. Simon 1570—74-ben Zemplén vármegye alispánja. 1345-ben Alpáry Pongrácz Kölpény birtokosa. 1428-ban az Alpáryak a Bodrogiakkal együtt jogot tartanak e birtokhoz.

Czímer, melyet 1513-ban II. Ulászló király A. Mihálynak és Mátyásnak adományozott: Kékben csipkés sziklacsoportból kiemelkedő, balra fordult, koronás arany oroszlán, első lábaival hegyével lefelé álló pallost tartva. Sisakdisz: kék-arany levéldisz. Takarók: kék-zöld-arany—zöld-arany.

Ambrozovics (Ambrosovits). A. János és fia László 1760 nov. 25-én nyertek czímeres nemeslevelet Mária Terézia királynőtől. A család Pozsega városából származik, honnan a XVIII. század végén Zomborba költözött, hol Ferencz 1790 táján városi szenátor volt. Ennek fia János szintén városi szenátor és ügyvéd (szül. 1789., † 1869.), egy ízben Zombor várost képviselte a pozsonyi országgyűlésen. Fiai: Béla (szül. 1835., † 1905.) kereskedelmi min. tanácsos. Károly († 1889.) Zombor város tiszti főügyésze és Gyula († 1897). Béla fiai közül Dezső az Orsz. Képzőművészeti Társulat titkára, Lajos 1906 óta Baja város főispánja

Czímer: a paizs felső szegleteiből kiinduló és a paizs közepén csúcsban végződő és a csúcsból kiinduló függőleges vonal által három részre hasított paizs. Felül veresben kardot tartó, pánczélos kar, a jobb oldali ezüst mezőben a vágási vonalból kinövő, veressel fegyverzett fekete sas, a baloldali kék mezőben háromlevelü hármas lóherét tartó arany oroszlán. Sisakdisz: nyilt fekete szárny között három arany lóhere. Takaró: kék-arany—veres-ezüst.

Antunovics. A. Janics. a titeli várnál z volt kapitánya, valamint gyermekei Demeter és Mária. 1751 márczius 9-én nyertek nemességet Mária Terézia királynőtől, melyet ugyanaz évben Bács-Bodrog vármegyében kihirdettek. A család már 1745-ben nyert Kúnbaja egy részére adományt, a Latinovits és a Guganovics családokkal együtt, mint oly birtokra, melyet már elődeik is birtak. 1751-ben kir. adományt nyert Óbecse részeire, később Almásra, honnan előnevét irja. Az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban Simon, István és János vannak felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Tagjai közül István 1797-ben a bácsi felkelt nemesi seregben hadnagy, Simon ugyanakkor hadbíró. Ferencz és Károly 1000 forintot adtak a Ludovika Akadémiára. Albert 1825—30-ig másod-, 1830—32-ig első alispán. Mátyás 1848—49-iki honvédtiszt. József 1892—96-ig országgyűlési képv.

Czímer: Vágott, felső részében hasított paizs. Jobbról veresben ezüst horgony, balról ezüstben egyenesen álló dárda, a dárdanyelet is körülövező egy-egy ezüströzsás veres zászlóval, alul aranyban, felhőből jobbra kinyúló meztelen kar, markában égő szívet tart. Sisakdisz: jobbjában kardot, baljában nyilat tartó, kinövő arany oroszlán. Takarók: vörös-arany—vörös-ezüst. — Más változat: kékben. zöld alapon, veresruhás. veres béléssel ellátott, fehérkalpagos, kardos magyar vitéz, jobbjában görbe kardot tartva. Sisakdisz: fészkében ülő, fiait vérével tápláló pelikán. Takarók: kék-arany—veres-ezüst. Ezt a czímert használta A. József, Bács-Bodrog vármegyei ülnök 1828-ban.

Ast (Astenbergi.) A. Vincze. cs. kir. dragonyoskapitány, 1822-ben osztrák lovagi rangot, később Magyarországba költözvén át, 1834 július 17-én magyar nemességet nyert. A nemességszerző 36 évnél tovább szolgált a hadseregben. 1788-tól a török háborúkban, majd a franeziák ellen, végre a nápolyi felkelés leveretése alkalmával kitüntette magát. Fia Nándor 1849-ben és 1861-ben Bács-Bodrog vármegye főjegyzője, majd a kir. Kúria birája. Ennek fiát Vinczet zombori ügyvédet, Fratricsevics Ignácz lovassági tábornok örökbefogadta.

Adamovich.

Alpáry.

Alföldy.

ALLAGA

Ambrozovits.

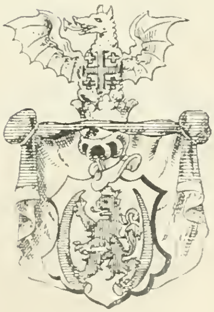
Antunovits.

Bezerédy.

Baky.

Brankovics.

Czímer: vágott felső részében hasított paizs. Felül jobbról veresben balra fordult kardot tartó arany oroszlán, balról ezüstben két leveles galylyal biró csonka faág. Alúl kékben, zöld alapon, ormos, két-két lövéssel ellátott természetes bástyafal, közepén két lőréssel, zárt kapuval és oromzatos toronynyal. Két sisak. Sisakdíszek: I. paizsbeli oroszlán növekvően. II. Nyilt fekete szárny között paizsbeli faág. Takarók: veres-arany—kék-ezüst.

Bácsmegyei. B. Mihályt, a ki Zemplén vármegyéből származott, e vármegye nemesi bizonyitványa alapján vették föl Bács-Bodrog vármegye nemeseinek sorába. Nevezett Mihály már az 1754—55 évi országos nemesi összeirásban is előfordúl Bácsvármegye nemesei között.

Bagh. E családból Ferenczet, fiaival, Andrással és Jánossal, Nógrád vármegye bizonyitványa alapján, 1768-ban iktatták Bács-Bodrog vármegye nemesei sorába. Az 1826. évi összeírás alkalmával e családot a nemes-militiesi közbirtokosok között találjuk.

Baky. Jászkún eredetü család, melynek egyik sarja B. István, kúnszentmiklósi lakos, neje Nyári Mária, valamint gyermekei János, Mária, Éva, továbbá János, neje Kaszás Zsófia, gyermekei Lajos, Antal, István, Zsófia, végül néhai fiának, Istvánnak, Rajkó Sárától született gyermekei Mihály és Mária 1793 június 10-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet még ebben az évben Fejér és Pest vármegyékben 1794 június 25-én a jászok és a kúnok kerületi gyülésén hirdették ki. A család tagjai főleg a hadi pályán tüntek ki. István 1686-ban Buda ostrománál megsebesült. György és János 1735-ben részt vett a Pero-lázadás leverésében, János 1741-ben ujonczokat és lovakat ajánlott fel az örökösödési háború kitörésekor. 1760-ban az általa felajánlott lovasokon kívül három fiát, Istvánt, Mihályt és Györgyöt is a hadba küldte. Mihály 1762 július 22-én Freiburgnál elesett. György a poroszok fogságába került, de sikerült neki megmenekülnie. E családból származik Elek, jelenleg Bács-Bodrog vármegye árvaszéki ülnök.

Czímer: kékkel és veressel ötször vágott paizsban, hármas zöldhalmon a pajzs felső jobb sarkában aranynap és a balsarokban befelé fordúlt ezüst félholdtól kisért griff jobbjában kardot, baljában levágott török föt tartva. Sisakdísz: nyilt fekete szárny között, görbe kardot tartó, könyöklö kékmezü kar. A kardon átütött török fövel. Takarók: kék-ezüst—veres-ezüst.

Baicsi (Bajczi.) Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból Antal van felvéve a vármegye nemesei közé. Az 1826. évi összeírás a nemes-militicsi közbirtokosok között sorolja fel. Az 1841. évi nemesi összeírásban Baján és Bajmokon találkozunk e család tagjaival.

Balás (Sipeki). Nógrád vármegyéből származik. B. Gergely, neje Katalin, fia Mihály, továbbá testvérei: György, ennek neje Dorottya s Lukács, valamint ennek neje Orsolya, 1635 február 27-én nyertek czímeres nemes levelet, melyet 1636 február 11-én hirdettek ki Nógrád vármegyében. A család ösi birtoka Zsidó volt, melyet Sipekkel cseréltek el, amelyre nádori adományt nyertek. Ezenkivül Legénden és Bodonban voltak birtokosok. E család sarja B. Vincze, m. kir. főerdőmester és a Ferencz József-rend lovagja, Apatinban lakik.

Czímer: Kékben, hármas zöldhalmon, jobb elsőlábában kardot és három fehér rózsát tartó arany griff. Sisakdísz: Pajzsalak növekvően. Takarók: Kék-aranyveres-ezüst.

Hasonnevü családból B. József 1814-ben hirdettette ki nemességét a vármegyében, Nógrád vármegye bizonyitványa alapján. Az 1841. évi nemesi összeirásban ily nevű családnak több tagja fordul elö, ú. m. Péter, Tamás, Imre özvegye, István, András, Mihály és Márton, a kik mindnyájan Hegyesen laktak.

Egy másik hasonnevü család sarja Mihály, a ki fiaival Jánossal, Péterrel, Imrével, és Mihálylyal együtt Heves vármegyéből származott át s e vármegye bizonyítványa alapján 1797-ben vették fel őket Bács-Bodrog vármegye nemeseinek sorába.

Balla. (Ireghi.) Veszprém vármegyéből származik, hol ősének B. Györgynek és attól származó János fiinak nemességét 1720-ban elismerték. B. György testvére volt B. Mihály, kinek fiát János bezdáni lakost 1747 márczius 23-án vették fel Bács-Bodrog vármegye nemesei sorába, a ki 1754-ben nyert a vármegyétől nemesi bizonyitványt. E családból származik B. Aladár, jelenleg Ujvidék szab. kir. város föispánja, a ki 1909. évi április 27-én kelt legfelsőbb elhatározással régi magyar nemességének épségben tartása mellett az Ireghi előnevet nyerte.

Czímer: kék pajzs, veres pajzsfővel. Abban két hatágú arany csillag. Alatta zöld halmon három verestetös tornyú, ormózattal és nyitott kapuval ellátott, természetes színű kövekből rakott vár. A kimagasló középsö tornyon két, a két szélsőn egy-egy ablak, a kaputól jobbra és balra pedig egy-egy lőrés látható. Sisakdísz: aranymarkolatú, görbe kardot tartó, vaskeztyüs pánczélos kar. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Ballun. Nyitra vármegyéből származik, hol a szakolczai kerületben 1723-ban megtartott nemesi vizsgálatok alkalmával felmutatván az 1569-ben adományozott czímeres nemeslevelet, nemességét elismerték. Nyitra vármegye bizonyítványa alapján Elek és Pál 1781-ben hirdettetik ki nemességüket Bács-Bodrog vármegyében. Pál 1839-ben a vármegye levéltárnoka, majd főpénztárnoka és táblabírája volt.

Czímer: veresben, hatágú arany csillaggal megrakott kék lebegő pólya felett két, alul egy hatágú aranycsillag. Sisakdísz: két ezüst szarv között, hatágú arany csillag. Takarók: veres-ezüst—kék-arany.

Balogh I. B. Ferencz 1752-ben hirdettette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében Nógrád vármegye bizonyitványa alapján. 1754-ben pedig Bács-Bodrog vármegyétől nyert nemesi bizonyságlevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban Ferencz és Imre vannak felvéve a vármegye nemeseinek névjegyzékébe.

Balogh II. Szatmár vármegyéből származik. Jánost, Istvánt és Samut e vármegye bizonyítványa alapján 1793-ban Bács-Bodrog vármegye nemeseinek sorába iktatták A család Nemes-Militiesen telepedett le, hol 1799-ben Gábort, fiával Istvánnal, az ottani nemesek közé felvették.

Baloghy (Balogi). Ősrégi család, mely a Poltári Soós és az Alsósztregovai Madách-családokkal közös törzsből származik. Őse Radun comes, a ki már II. András király uralkodása alatt szerepel (1235). Fiai: Mike Madách de Eszlár (1250), Tóbiás és Tamás új adománylevelet kapnak IV. Béla királytól, a Garam vize mentén Zólyomban elterülő ősi birtokaikra. E testvérektől származnak a Madách, Baloghy, Soós és Miezinszky családok. A XVIII. század közepén Balog, Hruskó és Bátorfalu, a XIX. század első felében pedig Ipolybalog helységben volt földesuri joguk. E családból származik B. Ernö, a jogtudományok tudora, országgyülési képviselő és zombori ügyvéd.

Barassevits (Barásevics.) Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Antal és József szerepelnek a vármegye nemesei sorában. Az utóbbi előfordúl az 1776. évi összeírásban is. Márk 1798-ban hirdettette ki nemességét. Az 1826- ik évi összeírás alkalmával a nemesmiliticsi közbirtokosok között szerepel.

Barich (Barits). B. Mihály, bácsi adószedő, valamint neje. Pernthaller Mária-Rebeka, továbbá gyermekei, József, Anna-Katalin 1722 május 1-én nyertek czímeres nemeslevelet III. Károly királytól. Mihály 1737-ben nyert nemesi bizonyságlevelet Bács vármegyétől. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Antal és Béla vannak felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Alkalmasint az utóbbi egy személy volt ama B. Béla-Ádám tanárral, a kinek részére a vármegye 1775-ben nemesi bizonyságlevelet állított ki. B. Béla 1742-ben Szabadkán született. 1769-ben Varasdon, utóbb Zágrábban, majd Búdán volt egyetemi tanár. 1790-ben a koronázás alkalmával latin nyelven a magyar királyok és királynők koronázásáról egy könyvet adott ki, melyet magyar nyelvre is leforditott.

Beck (Madarassy-Beck, Madarasi báró). B. Miksa, a leszámitoló bank elnöke, B. Nándor és B. Hugó jogtudós, kúriai bíró, 1895 decz. 28-án magyar nemességet nyertek. B. Nándor m. kir. udvari tanácsost, a Magyar Jelzáloghitelbank elnök-vezérigazgatóját, 1905-ben bárói rangra emelték. Fia : Gyula jogtudor, ügyvéd, a III. oszt. vaskoronarend lovagja, a Magyar Jelzálog-Hitelbank igazgatója.

Czimer (bárói) : három arany czölöppel hasított kék pajzs, kék szív-pajzszsal. Abban veressel fegyverzett egyfejü fekete sas. A pajzs felett a bárói koronán nyugvó sisak disze pajzsbeli sas. Takarók mindkét felől : kék-arany. Pajzstartók mindkét oldalról egy-egy arany oroszlán.

Beke (Baróthi). Háromszékből származik. Egyike a legrégibb multú székely családoknak, melyből számosan tüntek ki a katonai és polgári pályán. Az újabb nemzedék őse : Pál (1485—1545), ki 1525-ben építifel ősi házát Baróthon. Fiai közül Péter és Márton 1602-ben Rudolf király hüségére esküsznek. János 1614-ben lustrál. Harmadik fia, Pál. ki 1635-ben lustrál, terjesztette tovább a családot. A család több tagja az 1848—49-iki szabadságharczban tüntette ki magát. József székely kapitány 1848-ban nemzetőrségi százados, fiai közül II. József mint cs. kir. százados lépett át a honvédséghez. 1848-ban Zaránd vármegye parancsnoka volt, de 1849 februúr 7-én Bem magához rendelte, ettől kezdve részt vett az erdélyi hadjáratban, nevezetesen a febr. 9-én vívott piski csatában, hol mint alezredes 8000 emberrel és 29 ágyúval döntő csatát vívott ; később ezredes és Háromszék kormányzója ; továbbá Vizaknánál, Dévánál küzdött, s április elején az oláh mozgalmak elnyomására küldetett. A temesvári csata után Bem őt tette az erdélyi sereg parancsnokává, de a szétmálló sereggel a harczot folytatni nem tudván, Dévánál Lüders orosz tábornok előtt aug. 17-én leteszi a fegyvert, mikor is fogságba kerül és Josefstadba viszik ; 1856-ban amnestiát nyert. Gyula 1848—49-ben mint mérnökkari őrnagy szolgált a szabadságharczban s Temesvárott került fogságba. 1868-ban belépett az újonnan alakított honvédségbe, 1878-ban alezredesi ranggal ment nyugdíjba. A család a XIX. század ötvenes éveiben telepedett le Bács-Bodrog vármegyében, hol jelenleg Gyula és Imre Őrszálláson laknak.

Czímer : kék, tojásdadalakú pajzsban, görbe kardot tartó ezüst oroszlán. Sisakdísz : görbe kardot tartó pánczélos kar.

Berecz. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Péter és János, a kik Nemes-Militicsen laktak, szerepelnek a vármegye nemesei között.

Berkó. A család 1598-ban nyert czímeres nemeslevelet, melyet Márton, István és Tamás sági lakosok 1720-ban Pest vármegyében kihirdettettek. A család tagjai 1754—1797 között Szelén laktak. Ennek az ágnak sarja, László, 1827-ben nemes-militicsi lakos. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban ily nevü családból Pál van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. 1780-ban György, István, József és László, továbbá József fiai, László és János, végül István fiai, Antal, József és Márton, Pest vármegye nemesi bizonyítványa alapján hirdettették ki nemességüket Bács-Bodrog vármegyében. 1798-ban István és Sándor Nemesmiliticsen voltak birtokosok, hol a család 1803-ban adományt nyert. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban János és ennek fia Antal, Pacséron voltak birtokosok, hol utódaik jelenleg is virágzanak.

Bezerédj (Bezerédi). A Lőrinte nemzetségből származik. Ősi fészke a zalavármegyei Lőrinte, melyre 1456-ban új adományt nyert. Zsigmond király 1430-ban János és Zsigmond fiainak czímerlevelet adományozott, mely jelenleg is a család birtokában van. A család a XIV. század végén élt Györgytől szakadatlan jön le, kinek Zsigmondtól született unokája, II. György terjesztette tovább a családot. E családból B. Miklós (szül. 1793., † 1865.) a Bács-Bodrog vármegyei 1848—49-iki nemzetőrség parancsnoka, telepedett le a vármegyében, kinek neje Polimperger leány volt. Fia : Béla († 1883) ; ennek fiai közül : István (született 1861-ben) az előtt Baja, jelenleg Szabadka város főispánja, Kossuthfalván birtokos. Béla (1864) és Pál (szül. 1867) szintén ott birtokosok.

Czimer : veressel és kékkel vágott, balra dőlt pajzsban balra fordúlt fél arany oroszlán, szájában háromágú korbácsot tart. A balra dőlt zárt sisakon kék-vörös tekercs, ebből a pajzsbeli oroszlán emelkedik ki. Takaró mindkétfelől kék-arany.

Biczó (Bitzó). Nyitra vármegyéből származik. A XV. században tűnik fel. 1472-ben Mátyás királytól adományt nyert Kiskérre, honnan előnevét írja. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban István van felvéve Bács-Bodrog vármegye nemeseinek sorába, a ki Nemesmiliticsen telepedett le. Nevezett István, továbbá ennek fia, Ignácz és testvére, Nyitra vármegye nemesi bizonyitványa alapján, 1759. szept. 13-án igazolták nemességüket.

Boczor. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban István szerepel a vármegye nemesei között. István és Dániel 1760-ban nyertek nemesi bizonyságlevelet a vármegyétől. István 1773—77-ig a vármegye második alispánja volt.

Boderlicza (Baderlicza). B. János, zentai tiszai határőrvidéki hadnagy, neje Jovanova Sára, gyermekei Sebő, Mária-Anna és Erzsébet, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet Mária Terézia királynőtől. A nemességszerző előfordúl az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Bács-Bodrog vármegye nemesei között. 1758-ban Zentán birtokadományt nyert, melyet 1775-ben megerősítettek. Tagjai közül György 1794—97-ben vármegyei esküdt. István 1835—43-ig adószedo, Arzén az 1840-es években a tiszai koronakerület ülnöke. György volt titeli járási szolgabiró.

Boroczy (Jókeői, Csejthei). B. Péter neje lilienfeldi Gunther Erzsébet és gyermekei 1800 szeptember 26-án nyertek ujított czimeres nemeslevelet. A család Nyitra vármegyéből származik, hol 1848 előtt Csejthén, Verbon és Pöstyénben volt birtokos. Tagjai közül Ernő 1898-ban Bajára telepedett le. Ennek fiai: Jenő Őrszalláson, Kálmán dr. és ifj. Ernő Bajan laknak. Bács-Bodrog vármegyén kivül György Vagújhelyen, Elek Pozsonyban, Lajos és ifj. Lajos Terényben, László és ifj. László Mocsonokon, Márton Eperjesen, Dezső Nagybecskereken, László Öresenádon és Ede Tobán laknak.

Czimer: négyelt pajzs. 1. 4. ezüstben kékruhás, barnakucsmás, sárgacsizmás magyar vitéz, jobbjában kivont kardot tartva, melyen török fő van átütve. 2. és 3. veresben ágaskodó barna (talán arany) vizslakutya. Sisakdisz: Pajzsbeli vitéz növekvően. Takarók: Kék ezüst-vörös arany.

Borovszky (Adamóczi és Vittenczi vagy Vitóznyei). Hagyomány szerrint lengyel eredetű család. Ősei a XVI. században költöztek be Lengyelországból s első ízben Trencsén vármegyében tünnek fel. 1560-ban szerepelnek B. Tamás, Pál és Szaniszló, a kiket ebben az évben iktatott be a nyitrai káptalan a ledniczei uradalomhoz tartozott trencsénvármegyei Vieszka faluban levő rész és nemesi kuria birtokába, melyet nekik I. Ferdinánd király beleegyezésével Podmaniczky Rafael adományozott. Ezeknek utódai közül kimagaslott Kristóf, a ki 1584-ben császári királyi tanácsos volt és e minőségben szerzett érdemeiért bárói rangot nyert. A család azután a Trencsén vármegyei Adamóczon, Kisbáróczon, Ratnóczon, Tepliczen és Zábláton is birtokos lett. A XVII. század elején B. György a nyitravármegyei Vittenczen szerzett birtokokat s ide költözvén át, megalapította a Vittenczi vagy Vitéznyei ágat. Sokat pereskedett a Telkessyekkel, Thurzó Ferenczczel, Pálffy Tamással és Krusith Jánossal. 1733-ban Trencsén vármegye a nemesi vizsgálatok alkalmával B. Jánosnak, Gáspár fia, Lászlónak és egy másik Jánosnak, valamint Pálnak nemességét ősi jogon igazolta. Ez időtájt Nagy-Sarlón is birtokosok voltak. A család egyik ága idővel Pozsony és innen Esztergom vármegyébe költözött át, másik ága a XIX. század elején leszakadt Bács-Bodrog vármegyébe. Ez ág sarja Mihály, liliomosi ág. ev. lelkész († 1831.) és Sámuel pinczédi ág. ev. lelkész († 1860). Azutóbbinak négy fia tevékeny részt vett a szabadságharczban. Pál († 1891) mérnök, kinek fia B. Samu dr. a Magyar Történelmi Társulat titkára és a Magyar Tudományos Akadémia tagja. B. Rezső dr. jelenleg Szentfülöpön községi orvos. Ferencz Cservenkán lakik.

Bory (Bori és Borfői). Első ismert őse Márton fia Miklós, ki 1275-ben IV. László királytól a honti várhoz tartozó Boriföldet nyerte hadi érdemei jutalmául. A család idővel átszármazott Nyitra és Nógrád vármegyékbe. Mihály 1594-ben a bakabányai várőrség parancsnoka. 1595-ben Varbókra nyert adományt. Ferencz 1622-ben Hont vármegye szolgabirája. György, fiával Mihálylyal Tegzesre és nemes Borfőre nyert adományt, de midőn 1657-ben e birtokokba be akarták iktatni, Lipthay György és István ellentmondottak. Idővel mégis sikerült e birtokokra való jogát érvényesíteni, mert Mihály korponai kapitány 1665-ben Kálnai és Tegzes-Borfői előnévvel élt. A fenti György Cseri helységre is igényt tartott. Mihály 1663-ban Gara, Katymár és Madaras községekre nyert adományt. Gábor 1705-ben Hont vármegye alispánja, egy másik Gábor pedig 1756-ban a vármegye esküdtje. A nógrádi ágból származott B. Miklós 1810-ben aljegyző, 1811—1818-ig főjegyző, majd ítélőmester, kir. táblai ülnök, végre kanczelláriai előadó és udvari tanácsos. Pál (1836—1839) Nógrád vármegye főszolgabirája, 1847—48-ban a vármegye országgyűlési követe, 1850-ben Hont, 1851—53-ig Nógrád vármegye főnöke. A család egy ága 1860-ban Szabolcs vármegyébe telepedett le, hol Szent-Györgyábrányban birtokos.

Czimer: Kékben, arany markolatú görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardon átütött török fő. (Más változat: arany markolatú görbe kardot tartó pánczélos kar, a kardon átütött török fő, a karhajlásnál hatágú arany csillag, s a kardon sarkaival lefelé fordúlt ezüst félhold.) Sisakdisz: Pajzsbeli kar. Takarók: Kék-arany—veres-ezüst.

Borza (Burza). E családból B. Istvánt és Tamást 1748-ban iktatták Bács-Bodrog vármegye nemesei sorába. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Tamás van felvéve a vármegye nemesei közé. 1798 október 15-én kelt bizonyságlevél szerint István, fiaival Bélával, Ferenczczel és Mihálylyal együtt, mint nemesmiliticsi birtokosok szerepelnek.

Botlik. Nyitra vármegyéből származik. István már 1753-ban Nemesmiliticsen volt letelepedve s az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban Bács-Bodrog vármegye nemesei között fordul elő. A vármegye mindamellett csak 1763-ban iktatta nemesei közé, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján. Az 1891. évi vármegyei nemesi összeirás szerint Márton és ennek hasonnevü fia Szabadkán laktak.

Branovacsky I. B. Szubotka tiszai határőrvidéki hadnagy, neje Zsarkovics Mária és gyermekei Jakab, Pál, György-Simon, Gábor, Márk, János-Tivadar és Mártha, 1751 márczius 1-én nyertek czimeres nemeslevelet Mária Terézia királynőtől. 1758-ban Zentán birtokadományt nyert 58 kuriális lánczföldre, melyet 1775-ben megerősítettek. Tagjai közül: Glisa 1779-ben a vármegye adószedője, Timót 1811-ben adószedő, Simon 1814-ben esküdt, Tivadar adószedő, Péter 1833-ban biró Zentán. Simon tiszai koronakerületi ülnök. Ignácz 1872-ben 1902-ig vármegyei számvevő, ókéri lakos.

Czimer: Két ezüst pólyával vágott kék pajzs, közepén hatágú arany csillag, a pajzs alján levágott török fő fekszik. Sisakdisz: Nyilt kék szárny a pajzsbeli pólyákkal megrakva. Takarók: Kék arany— kék-ezüst.

Branovacsky II. B. Mihály, a becsei palánk zászlótartója, 1751 márczius 1-én nemeslevelet, 1758-ban pedig Óbecsén birtokadományt nyert.

Brestyánszky. Nyitra vármegyéből származik. Ignácz 1726-ban nyert czimer levelet, mely B. Miklós zombori lakos birtokában van. A családnak ez az ága Nyitrából Torontálba majd onnan a XIX. század 70-es éveiben Bács-Bodrogba költözött. Ez ágból származik B. János, ki 1850—60 között József főherczeg torontáli uradalmainak jószágigazgatója, Kálmán 1880—1893-ban zentai ügyvéd és József főherczeg uradalmainak jogtanácsosa. Miklós jogtudor, vármegyei tisztviselő. Hasonnevü családból Jánost 1749-ben, Trencsén vármegye nemesi bizonyítványa alapján, felvették Bács-Bodrog vármegye nemesei sorába. Az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban György szerepel a vármegye nemesei között.

Czimer: Kékben, zöld alapon, görbe kardot tartó arany oroszlán. Sisakdisz: Fészkében ülő fiait vérével tápláló pelikán. Takarók: Kék-arany.

Brunswick (Korompai gróf). A család Pozsony vármegyében, Alsókorompán a XVII. században tünik fel. Első ismert őse Tóbiás (1622—25) Thurzó Szaniszló udvari embere. A XVIII. század elején Mihály Nyitra vármegyében volt birtokos. Ennek hasonnevü fia 1740-ben Galgócz egy részét birta. Fia, Antal, 1747-ben személynök, 1756-ban nádori itélőmester, 1770-ben Esztergom vármegye főispáni helytartója, 1775-ben elsőszülöttségi joggal grófi rangra emelték. Fiai közül Antal, hétszemélynök, Martonvásárra telepedett, József († 1827), országbiró, Korompán volt birtokos. József s nejétől, Kesselökeői Majthényi Annától született Ágost-József, Julianna-Henrika és Mária-Luiza, 1790 november 18-án grófi rangra emeltettek. József országbiró vétel útján megszerezte a gróf Hadik család futaki és cserevicsi uradalmait, melyeket 1801 deczember 16-án vett át. Ez az adás-vétel királyi jóváhagyást nyervén, Józsefet 1810-ben az uradalmak birtokába beiktatták. József országbiró halála után (1827) a Hadik család ismét jogot formált a futaki uradalomra, de visszaváltani nem birván, József özvegye 1843-ig megmaradt a futaki uradalom birtokában. Halála után Julia, báró Forray Andrásné és Henrika, gróf Chotek Hermánné örökölték, honnan 1847-ben gróf Chotek Hermán fiának, Ottónak birtokába jutott.

A családi czimer leirását a Pozsony vármegyét tárgyaló kötetben közöltük.

Buday. B. József, volt zombori kir. adófelügyelő, 1888-ban nyert magyar nemességet. Fiai: Gerő, tanár Zomborban, Pál dr. főszolgabiíró Kulán.

Burza. B. Tamás és neje Szmutkó Ilona, valamint fiai, István és Tamás, 1718 márczius 21-én nyertek czimeres nemeslevelet, Istvánt és Tamást 1748-ban vették fel Bács-Bodrog vármegye nemesei sorába. B. István és fiai, Béla, Ferencz és Mihály, 1798 október 15-én kelt bizonyitvány szerint, Nemesmiliticsen laktak, hol a család 1808-ban adományt nyert. Az 1841. évi nemesi összeirásban Simon Pacsér helység nemesei között foglalt helyet.

Buzás. B. János újverbászi lelkészt, valamint fiait, Lászlót és Jánost 1804-ben Krassó vármegye bizonyitványa alapján vették fel Bács-Bodrog vármegye nemesei közé. Az 1841-ben eszközölt vármegyei összeirás szerint László Baracskán lakott.

Chotek (Chotkovai és Vagnini gróf.) Csehországból származik. 1556-ban bárói, 1723-ban cseh grófi, 1745-ben birodalmi grófi rangot nyert. Az 1764—65. évi 46. t.-cz. Ch. Jánost, a Szent István-rend nagykeresztesét, valós. belső titkos tanácsost és fő-tüzérparancsnokot, valamint fiát, Nep. Jánost összes maradékaikkal együtt honfiúsitotta. E családból Herman gróf (szül. 1789 † 1822.) gróf Brunswick József országbirónak leányát, Henriettet vevén nöül, a futaki uradalmat örökölte. Utána fiai: Ottó (szül 1816 † 1890) cs. kir. kamarás, az osztrák urakházának tagja és Rudolf (szül. 1822 † 1903), 1848 ban a magyar főrendiház korjegyzője, két évig Bács-Bodrog vármegye aljegyzője is volt; az alkotmányos élet visszaállitása után, mint a főrendiház örökös jogú tagja, tevékeny részt vett a főrendiház tanácskozásaiban. Fia Rezső Otto Hermán (szül. 1870) 1897 óta a magyar főrendiház örökös jogú tagja, cs. és kir. kamarás.

Czimer: négyelt pajzs szivpajzszsal; az utóbbi vágott, felül veressel és ezüsttel hasitott, alúl a vágási vonalból kiemelkedő ezüst félkerék. Nagy pajzs 1. és 4. aranyban verescsőrü és lábú, kétfejü fekete sas. 2. és 3. kékben arany medve. Három sisak. Sisakdiszek: I. pajzsbeli kétfejü sas; takarók: kék-arany. II. négy, váltakozva veres és fehér strucztoll. Takarók: kék-arany—veres-ezüst. III. pajzsbeli medve növekvően. Takarók: mindkét felől: veres-ezüst.

Cottman (Cothman). C. Márton Konrád udvari főhadbiztos. 1734-ben lovagi rangra emelték. Alkalmasint ennek a fia volt C. Antal udvari és kamarai tanácsos, a ki főleg a bácskai kamarai birtokok betelepitése körül szerzett érdemeket; 1763. évi körútja alkalmával szerzett közvetetlen tapasztalatai alapján készült jelentése, nemkülönben telepitési javaslata alapján rendelte el Mária Terézia királynő Bács-Bodrog vármegye betelepitését. Érdemei elismeréséül az 1765. évi országgyülés honfiúsitotta. 1765 április 8-án pedig magyar bárói rangot nyert.

Czimer: veressel és kékkel vágott pajzsban, felül két arany C betü felett arany leveles korona. Alul ezüst harántgerenda, mindkét oldalán egy-egy hatágú arany csillag. Három sisak. Sisakdiszek: I. három (fehér-veres—fehér) strucztoll. Takarók: veres-ezüst. II. (középső) egy-egy arany C-betüvel megrakott, nyilt veres szárny között nyugvó hatágú aranycsillag. Takaró: veres-kék. III. Kékkel és ezüsttel váltakozva vágott két szarv öblében egy-egy hatágú arany csillag. Takarók: kék-ezüst.

Csanády. Cs. Gruba, kanizsai (Magyar-Kanizsa) zászlótartó, neje Thesina Milicza, gyermekei György és Siván, továbbá Györgytől született unokái, 1751 márczius 1-én nyertek czimeres nemeslevelet, melyet még ebben az évben hirdettek ki Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban Gruba nevü tagja szerepel Bács vármegye nemeseinek sorában. 1758-ban a család adományt nyert Ókanizsára.

Czimer: Kékben, ezüst szarúfa felett ötlevelü arany rózsa. Sisakdisz: Arany markolatú görbe kardot tartó, kékmezü kar. Takarók: Kék-ezüst—kék-arany.

Császár (Pacséri). Cs. János-Mihály és gyermekei Márton, Lipót, Nándor, Xavér-Ferencz, Mihály, Ferencz-József, Éva, Francziska. 1790 november 18-án nyertek czimeres nemeslevelet II. Lipót királytól, melyet 1791-ben hirdettettek ki Bács-Bodrog vármegyében. A család Pacsér egy részét birta; Nándor, Ferencz és Sándor 1801 május 1-én nyerték a Pacséri előnevet. Tagjai közül Ferencz az 1797. évi nemesi felkelő-seregben hadnagyi rangot viselt. Az 1841. évi vármegyei összeirásban Sándor és néhai Nándor özvegye vannak felvéve, mint pacséri lakosok. Péter jelenleg a topolyai járás főszolgabirája.

Czimer: Vágott, alul hasitott pajzs, felül kékben, a pajzs felso balsarkában sugárzó arany nap felé röpülő természetes szinü sas, fiát karmai közt tartva. Alul: jobbról zöld alapon arany méhkas, körülötte röpködő méhekkel, balról ezüstben fehérhasú szürke vizslakutya, nyakan arany nyakörvvel. Sisakdisz: pajzsbeli vizslakutya növekvően. Takarók: Kék-arany.

Cseh. Két ily nevü családdal találkozunk a vármegye jegyzőkönyveiben. Az egyik családból Mihályt, fiával, Antallal együtt, 1784-ben, bemutatván az eredeti czimeres nemeslevelet, Bács-Bodrog vármegye nemesei közé felvették. A másik család, mely Debronyi előnévvel élt, Veszprém vármegyéből szakadt Bács-Bodrog vármegyébe. E család sarja János, 1793-ban igazolta nemességét. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeirásban Baján lako Cseh-Ujvári József és Lajos vannak felvéve a vármegye nemesei névsorába. E családból való Cs. Ervin nyug. miniszter.

Borovszky.

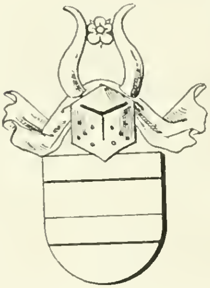
Brunswick.

Chapi.

Cottmann.

Cseh (Lévai).

Chotek.

Czintula.

Czobor.

Erdődy.

Csejthcy. Nyitra vármegyéből származik. Tagjai közül Pál 1734—48-ig Bács vármegye másod-alispánja volt. Fiai Pál, Imre és Antal 1748-ban Mat ovics, Rasztina és Köles pusztákat nyerik adományul. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból Antal, Pál és Imre vannak felvéve Bács-Bodrog vármegye nemeseinek névsorába. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerin Péter Baján lakott.

Csepcsányi. C . István előbb újvidéki, majd kiskéri tanító. 1841-ben Túrócz vármegye nemesi bizonyitványa alapján hirdettette ki nemességét.

Csernovich (M csai). Cs. Mihály, továbbá neje. Jorge Anna és fia, János, 1720 április 29-én nyert czímeres nemes levelet III. Károly királytól. Mihály 1744-ben bérbe vevén gróf Cavriani Frigyestől a f taki uradalmat, Bács-Bodrog vármegyében telepedett le. Halála után özvegye, valamint fia György birták a f taki uradalmat. Az 1754—55 évi országos nemesi összeírásban nevezett Mihály özvegye, valamint fiai János, Arzén, György, Simon és Pál vannak felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Ugyane családból Illés újvidéki lakos és Ádám 1745-ben hirdették ki nemességüket a vármegyében. Lázárt 1793 márczius 7-én grófi rangra emelték, ágának azonban 1825-ben magva-szakadt. Lázár testvére Pál 1809 április 7-én kisoroszini előnevet nyert.

Czímer: kékben, zöld alapon, zöld takaróval ellátott fehér lovon vágtató, aranyzsinóros, veresruhás, sárgacsizmás és veres béléssel ellátott feketekucsmás magyar vitéz, felemelt jobbjában aranymarkolatú görbe kardot tartva. Sisakdisz: pajzsbeli vitéz növekvően. Takarók: veres-ezüst—kék-arany.

Csernus. I. Nógrád vármegyéből származik, melynek bizonyitványa alapján Mátyás 1792-ben hirdetteti meg nemességét Bács-Bodreg vármegyében. 1803-ban Nemes militicsen nyert adományt. Az 1826. évi összeírásban a nemes militicsi közbirtokosok között foglal helyet.

Csernus II. Hont vármegyéből származik. 1652-ben nyert czímeres nemeslevelet. Tagjai közül Pált, Jánost és Andrást 1798-ban vették fel Bács-Bodrog vármegye nemesei sorába Pest és Hont vármegyék nemesi bizonyítványai alapján. András 1805-ben Hegyesen lakott. József, András, György és István, a kik mindannyian Hegyesen laktak, az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban fordulnak elő.

Csery (Chery). Ch. Imre sztanisicsi lakos. 1801-ben Nógrád vármegye bizonyitványa alapján hirdettette ki nemességét. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban hét tagja szerepel, a kik mindnyájan sztanisicsi lakosok.

Csiba (nagyabonyi). Pozsony vármegyéből származik, hol Nagyabonyban bírt földesúri joggal. E családból Gáspár 1754-ben vétetett fel a vármegye nemeseinek sorába, a ki az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban már Bács-Bodrog vármegye nemesei között szerepel. Cs. Ferencz ez idö szerint Vajszkán birtokos.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon két farkú arany oroszlán, jobb első lábával arany markolatú görbe kardot tartva. Sisakdisz: veresruhás, feketekalpagos vitéz, jobbjában aranymarkolatú görbe kardot tart s balját csípöjére teszi. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Csókás. Cs. Jánost Hont vármegye nemesi bizonyítványa alapján 1783-ban vették fel Bács vármegye nemesei közé.

Csóka. E családból az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban István van felvéve a vármegye nemesei közé.

Csokics. Cs. Jakab tiszai kerületi kapitány, nejétől. Dudvarszky Euphroniától született Vazul, Gábor, György és Anna, 1791 augusztus 11-én nyertek czímeres nemeslevelet II. Lipót királytól, melyet 1792-ben hirdettettek ki Bács vármegyében.

Csokity (Csokics). Cs. György becsei tiszai határörségi hadnagy, neje Sivanova Rozália, gyermekei János, Márta-Katinka, Mária-Anna, Erzsébet, Ivánka, Zivana, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet. 1758-ban pedig adományt Óbecsén. Az 1754—55 évi orsz. nemesi összeírásban György szerepel a vármegye nemesei között. János fiai: Miklós és Sebestyén, 1786-ban igazolták nemességüket.

Csupor (Szentgyörgyvölgyi). Zala vármegyéből származik, nemességét 1622-ben elismerték. Idővel Vas és Sopron vármegyékbe is átszármazott. Ádám 1729-ben Bács vármegye másod-, 1730—34-ig első alispánja. 1732-ben hirdettette ki nemességét. Az 1754—55. évi orsz. nemesi összeírásban Ádám van felvéve Bács vármegye nemeseinek névsorába. E családból származott Cs. Gyula a költő.

Csuzy (Csúzi és Szentmihályi). A Szemere nemzetségből származik. Ősi birtokai a Komárom vármegyei Csúz, Szemere, Kürt és Lóth helységek. Őse Sándor (1247), a kitől a leszármazás szakadatlan. János 1327-ben a velenczeiek elleni háborúban a magyar sereg egyik alvezére volt. Mihály 1416-ban Kürt és Szemere birtokosa. A családot 1536-ban a bodrogvármegyei Udvard, Varasd, Bárvyán, Baranka, Szentgyörgy, Kormos, Páris és Tatárrét birtokába beiktatták. János és Menyhért örökösei 1540-ben Csúzra új adományt nyertek. János 1569-ben alországbíró. Gáspár 1764—1772-ben Komárom várm. alispánja.

Czímer: kékben, zöld alapon ágaskodó jobbrafordúlt szarvas, a nyakán hátulról jövö nyíllal átlőve. Sisakdisz: paizsalak növekvő n. Takarók: kék-arany—kék-ezüst.

Czintula (Nemesmiliticsi). János 1580-ban nyert czímeres nemes levelet. Idővel átszármazott Pozsony, Nyitra és Torontál vármegyékbe. János 1798-ban Torontál vármegye nemesi bizonyítványa alapján hirdettette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében. 1803-ban Nemesmiliticsen adományt, 1806 június 25-én pedig Nemesmiliticsi előnevet nyert. János 1823-ban vármegyei sedrialis elnök; fiai: János óbecsei főbiró, Antal székelyhuszár ezredbeli főszázados és 1848—49-ben a Bács-Bodrog vármegyei nemzetőrség őrnagya volt. Mihály vármegyei tisztviselő, utóbbinak fia, Mihály, legutóbb Torontál vármegyei földbirtokos.

Czímer: veresben kiemelkedő arany zerge, szarvai között hatágú arany csillaggal. Sisakdisz: három fehér strucztoll. Takarók: kék-ezüst—veres-ezüst.

Czobor (Czobor-Szent-Mihályi gróf). A XIV. század közepén tünik fel. Ősi fészke az egykori Bodrog vármegyében fekvő Czoborszentmihály (ma Zombor). A család a XV. században emelkedik, tagjai a legmagasabb méltóságokat töltik be. Mihály 1458-ban a budai vár kapitánya. Fia Imre 1490-ben a Csallóközben várat kezdett építeni. 1497-ben és 1503-ban II. Ulászló követségbe küldte. Márton (1483—1505) Bodrog vármegye föispánja és II. Ulászló alatt fökamarásmester. Imre (1567—

1600) nádori ítélőmester. Pált és Imrét 1550-ben bárói, Bálintot 1652-ben grófi rangra emelték. Márk tabernok 1715—23-ig főajtónállómester. Ő volt az egyedüli, a ki a mohácsi vész előtti birtokosok közül, a török hódoltság megszüntével újra hozzájuthatott birtokai egy részéhez. 1727-ben visszaszerezte a bajai uradalmat. 1721-től 1728-ban bekövetkezett haláláig Bodrog vármegye főispáni tisztét viselte. Fia József, családjának utolsó tisarja († 1771), a ki könnyelmű költekezéseiről volt híres; előbb bérbe adta birtokait, majd 1747-ben az egész bajai uradalmat eladta br. Vayay Lászlónak és Orczy Lőrincznek.

Czímer: (Ősi) kékben, aranyleveles koronából kiemelkedő három fehér strucztoll felett, szarvaival felfelé álló ezüst holdsarló és afelett hatágú arany csillag. Sisakdísz: két strucztoll között kinövő természetes színű gólya, csőrében halat tartva.

Dedinszky (Nemes-Dedinai). Árva vármegyéből származik, közös törzsből ered a Reviczky, Burian stb. családokkal. Őse Hontimér, a ki 1272-ben a Revisnye patak mellett két eke földet kapott IV. László királytól. Unokái Péter és Bálint, 1355-ben Dedinára nyertek adományt, Nagy Lajos királytól. E 12 eke földterületen épült fel Nemes-Dedina község, honnan a család előnevét vette. A család idővel átszármazott Nógrád, Hont, Csongrád és Temes vármegyékbe. Nógrádban 1735-ben, Hontban 1836 márczius 7-én hirdettette ki nemességét, ez utóbbi ág Ledényben volt birtokos. A nógrádi ágból, mely Nagyfaluban telepedett le, D. János evang. lelkész 1892-ben költözött Bács-Bodrog vármegyébe, 1840-ben a család egy másik ágából származó tagja, Ferencz a futaki uradalom igazgatója volt.

Czímer: kékben zöld hármas hegy, középsőjén nyugvó leveles koronán könyöklő, a pajzs felső jobb sarkában befelé fordult ezüst félhold és a jobb sarokban hatágú arany csillagtól kísért, görbe kardot tartó pánczélos kar. Sisakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Dienes. (Mezőkövesdi). Komárom vármegyéből származik. Első ismert őse: Sámuel, a ki Komáromból Sátoraljaújhelyre költözött; ennek fia Ferencz, már Heves vármegyében Mezőkövesden lakott. Fia István, egri lakos, 1765 szeptember 17-én hirdettette ki nemességét Heves vármegyében. Testvére, Pál, Mezőkövesden volt birtokos. Utóbb Antal és Ferencz nevű fiával átszármazott Csongrádba, hol 1819 február 15-én hirdettette ki nemességét és később Torontál vármegyében. Ágoston fia Bács-Bodrog vármegyébe 1869-ben költözött és Imre fiával jelenleg Csurogon lakik.

Dózsa (Dósa). Nemesmiliticsen volt birtokos, hol már 1754-ben találjuk. Az 1826 évi összeírás is a nemesmiliticsi közbirtokosok között sorolja fel. Az 1754—55 évi országos nemesi összeírásban György szerepel Bács-Bodrog vármegye nemesei között. Albert 1766-ban nyert nemesi bizonyságlevelet Bács vármegyétől.

Dömötör (Ényi). D. György 1613 márczius 16-án nyert czímeres nemeslevelet II. Mátyás királytól. A család Bars vármegyéből származik, honnan idővel Nyitra, Pest, Veszprém és Tolna vármegyékbe terjedt el. Tolna vármegyétől a család 1793 május 7-én nyert bizonyságlevelet. D. Pál Duna Szentgyörgyből költözött át Bajára s Tolna vármegye nemesi bizonyítványa alapján 1805 május 24-én hirdettette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében († 1847). Bács-Bodrog, Baranya és Tolna vármegyék táblabírája s ügyvéd volt, ki költészettel is foglalkozott. Fia Pál (szül. 1844) kir. ítélőtáblai bíró, a zombori járásbíróság vezetője. E családból származik még Sándor, a Magy. Foly. és Tengerhajózási r. t. főhivatalnoka és Béla, a Pesti Hazai Első Tkp. igazgatója.

Czímer: kékben, hármas zöld halomból kiemelkedő, görbe kardot tartó koronás farkas (?). Sisakdísz: kinövő pajzsalak.

Dudás. Nógrád vármegyéből származik, hol a XVII. században tűnik fel. D. Miklóst, a ki Mohorai előnévvel szerepel, 1682-ben Thököly Imre híveként említik s a kurucz hadban kapitányi rangot viselt. Márton nógrádi és kékkői kapitány (1701). András II. Rákóczi Ferencz kurucz hadában szintén kapitányi rangot viselt (1703—1711). E családból származtatta magát D. Endre, 1848—49-ben honvédhadnagy, a ki szintén a Mohorai (Muhorai) előnévvel élt s 1848-ban telepedett le, Bács-Bodrog vármegyében. A XIX. század 50-es éveiben számos czikke jelent meg, melyek a felállított szerb vajdaság ellen irányultak. Később Zenta város rendőrkapitánya volt. Fiai: Lajos, Zenta város volt polgármestere, István lapszerkesztő, Ödön és Gyula (szül. 1861) történetírók, Andor városi tanácsos.

Czímer: kékben, hármas zöld halom középsőjén, jobbjában görbe kardot, baljában koronás magyar czímerpajzsot tartó, arany oroszlán. Sisakdísz: pajzsalak növekvően. Takarók: kék-arany, veres-ezüst.

Dudvarszky. D. Miklós osztrovai zászlótartó, neje Lukina Márta, gyermekei: Péter, Jóka és Anna, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemes levelet, melyet 1752-ben hirdettettek ki Bács vármegyében. Miklós, mint volt határőrvidéki tiszt, Adán nyert birtokot. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Miklós van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Sándor az 1809 évi Bács-Bodrog vármegyei felkelőseregben hadnagy volt.

Czímer: kékben, a paizs közepén összeérő és hegyeikkel a paizs két felső szeglet, valamint a paizs csücske felé irányzott három (2 : 1) nyíl. Sisakdísz: hegyeikkel lefelé álló három nyíl. Takarók: mindkétfelől kék-ezüst.

Dvornikovich (Liptó-Téplai). Liptó vármegyéből származik. András 1662-ben Nezettére nyer adományt Boronkay Istvánnal. Miklós, a kit az 1662. évi országgyűlésen a határszéli bizottmánytagjává neveztek ki, Katymárra és Garára nyert adományt. Özvegye 1677-ben kieszközölte, hogy fia: János adományt nyert Liptó-Teplára, melynek részeit a kamarától még atyja megvásárolta. János 1668-ban ítélőmester. Fia Miklós (1716) Hont, később Liptó vármegye alispánja. Mihály 1687—1700. váczi püspök. Miklós az 1791. és 1808 évi országgyűlésen az alsó-táblán vett részt. 1814—19-ig a hétszemélyes tábla ülnöke volt. Mihály 1822-ben Zala vármegye szolgabírája.

Czímer: kékben, zöld alapon felugró fehér egyszarvú. Más változat: kékben öt hatágú kék csillaggal megrakott szarúfa, mindkét oldalán felkúszó egy-egy fehér egyszarvú, a szarúfa alatt zöld alapon egy természetes színű hattyú áll. Sisakdísz: hiányzik. Takarók: mindkétfelől kék-arany.

Eördögh (Lászlófalvi). Trencsén vármegyéből származó, messze elágazó család, mely a Velits családdal együtt közös törzsből származik. Első ismert őse Pirk Othmár (1244), kinek Gyuge nevű fiától ered az E. és Velits nevű fiától a Velits család. A család Lászlófalura, később a Nyitra vár-

megyei Atrak, Vásárd és Ranócz falvakra nyert adományt. Tagjai közül Pál 1374-ben és János 1546-ban, Túrócz vármegye alispánja. Ádám 1750-ben Esterházy-ezredbeli kapitány. János 1795-ben vizaknai kamaraispán. Győr vármegyébe a család a XVIII. század közepén telepedett le, hol József 1756-ban mutatta be Nógrád vármegye nemesi bizonyítványát. Károly fia Vilmos, a ki Kraszna vármegyében telepedett le, 1843 június 19-én nyert Túrócz vármegyétől nemesi bizonyságlevelet. Ennek fia, Elemér, futaki plébános. E családból származik még Antal győri lakos.

Czímer: ezüstben, zöld alapon, a pajzs jobb oldalán kiemelkedő három nád előtt befelé fordúlt ezüst félhold és három hatágú arany csillagtól kísért, nyakán nyillal átlőtt, természetes színű, elugró szarvas. Sisakdísz: pajzsbeli szarvas növekvően, kísérők nélkül. Takarók: kék-arany—veres-arany.

Eremics. E. Zsiván martonosi zászlótartó, neje Maletin Mária, gyermekei György, Ignácz János, Jefra és Maricza, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1752-ben hirdettek ki Bács-Bodrog vármegyében. 1758-ban a Martonos helységben fekvő birtokra adományt nyert, melyet 1775-ben megerősítettek. Tagjai közül: Vazul az 1809. évi felkelő nemessereg főhadnagya, később főszolgabíró. Lukács főszolgabíró. György vármegyei esküdt, majd várm. ülnök, végül járásbíró. Bogolyub vármegyei árvaszéki ülnök. Pál országgyűlési képviselő. Milos és Vlajkó Martonoson volt, Milán jelenleg Mozsorban jegyző.

Czímer: veressel és feketével vágva. Felül a pajzs bal széléből előnyúló, könyöklő pánczélos kar, egy pallost vízirányosan tartva. Alúl két ezüst pólya. Sisakdísz: veres lobogó. Takarók: veres-arany—fekete-ezüst.

Fejérváry. F. László újkobilai határőrvidéki kapitány s gyermekei Péter, László, Mária-Éva-Julianna 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemes-levelet. László 1751-ben hirdettette ki nemességét Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Péter van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Czímer: kékben, zöld alapon, felugró fehér lovon ülő, veresdolmányos, kéknadrágos, sárgacsizmás és prémes vereskalpagos magyar vitéz, derekán átkötött karddal, jobbjában aranymarkolatú görbe kardot, baljában a kantárt tartva. Sisakdísz: pajzsbeli vitéz növekvően, jobbjában egy levágott török fővel átütött kardot tartva. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Fekete (Galánthai). A XVI. század közepén tünik fel Márton, a ki Galántha egy részéhez házasság révén jutott. 1590 november 21-én nyert kir. adományt. A család tagjai közül kivált F. György (szül. 1711 † 1788), a ki ügyvédből országbíróságig emelkedett s emellett 1785-ben Arad vármegye főispánja volt. 1758-ban grófi rangra emelték, de ágának 1836-ban magvaszakadt. A család másik ágából Mihály esztergomi érsek ihelynököt, unokaöcscsével, Jánossal, 1859-ben osztrák bárói rangra emelték. János utódai Pozsony vármegyében virágoznak. A család egyik ága Arad vármegyébe költözött, hol 1848 előtt Paulison volt földesúri joga. Ez az ág 1873-ban Bács-Bodrog vármegyébe költözött. József jelenleg Nagy-Alpáron birtokos.

Czímer: tojásdadalakú kék pajzsban, aranyleveles koronából kinövő, barnanadrágos és turbános, veresinges török, jobbjában aranymarkolatú görbe kardot tartva, melyen egy levágott ifjú fő van átütve. Takarók: mindkétfelöl: kék-veres.

Fernbach (Apatini). F. Bálint, valamint testvére Antal és ennek fiai, Lajos és Péter, 1896-ban nyertek czímeres nemeslevelet. Bálint fiai Antal († 1902) volt országgyűlési képviselő. József országgyűlési képviselő, Károly 1906 óta Bács-Bodrog vármegye és Zombor város főispánja. Bálint szondi földbirtokos. János Kossúthfalván birtokos. Antal fiai: Lajos († 1902) Temerinben volt birtokos és Péter országgyűlési képviselő.

Czímer: kék pajzs, veres pajzs fővel, abban három egymás mellé állított arany búzakéve. A paizs alsó részét természetes színű víz foglalja el, abban két, szemközt fordúlt ezüst potyka, a víz színén sugárzó arany naptól és befelé fordult ezüst félholdtól kísért, orrával balra fordított, gabonaszállító hajó úszik. Sisakdísz: természetes színű darú felemelt jobb lábában három arany búzakalászt tartva. Takarók: veres-arany—kék-ezüst.

Fodor. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban József van felvéve Bács-Bodrog vármegye nemeseinek sorába, a kit 1750-ben, Nyitra vármegye nemesi bizonyítványa alapján vették fel a vármegye nemesei közé. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint András és ennek fiai, Imre és Antal Szabadkán laktak.

Fratriesevics. F. Jakab, zombori polgár s nejétől, Margetics Katalintól született, Fülöp, Mihály, Péter, Antal, Mária, Magdolna és Rozália, valamint unokái 1791 július 14-én nyertek czímeres nemeslevelet. Fülöp fia István 1797-ben a bácskai felkelt nemes seregben hadnagyi rangot viselt. E családhoz tartozik János és ennek fia, István tb. főszolgabíró Újvidéken. János rendőrkapitány Magyarkanizsán.

Czímer: négyelt pajzs: 1. és 4. kékben, a pajzs bal, illetőleg jobb oldalán, sugárzó arany nap felé szálló fekete sas. 2. és 3. veresben ezüsttollat tartó arany oroszlán. Sisakdísz: jobbról aranynyal és kékkel, balról veressel és aranynyal vágott és oldalain pávafarkakkal díszített szarv között kinövő görbe kardot tartó arany oroszlán. Takarók: kék-ezüst—veres-ezüst.

Gaal (*Gyulai*). Somogy vármegyei eredetu család, melynek elsö ismert őse Ispán Gál volt, a kinek neje egy jómódú gyulai polgár, Somodi Benedek leánya, Krisztina volt. Nevezett Ispán Gál 1499-ben, egy a Gyula város határához tartozott telket megvett, melyet Beatrix királyné 1508-ban mentesített. Ez időtől kezdve használja a család a gyulai előnevet. 1514-ben Gyulai várnagy és udvarbíró lett, 1518-ban kir. adományt nyert Meggyes helységre. Gyermekei közül András, Békés vármegye alispánja és követe, terjesztette tovább a családot. András és testvérei: György, István és Bertalan, 1556-ban Fövényes, Kézdiegyháza, stb. helységekben birtokosok. András fia Mihály 1557-ben született; nejétől Makray Dorottyától született fia György, a ki Pozsonyban telepedett le s 1663-ban a párkányi ütközetben esett el. Ennek Felsöszeli Fúló Erzsébettől, született fia volt István, nyitrai kapitány, kinek fiai Gábor, László és Sándor voltak. Gábor Nyitra vármegyéből Somogyba telepedett át s ott, valamint Zala vármegyében több birtokot szerzett, melyekre 1741-ben királyi adományt nyert. A jelenleg virágzó nemzedék őse Gábor († 1754), kinek fiai közül József, Ignácz, Kristóf és Elek hagytak hátra utódokat. József ágából származik István, jelenleg ügyvéd Zomborban. Ferencz Herczegszántón uradalmi tiszttartó. Ignácz ágából Gyula m. kir. honvédhuszárezredes, Rezső Ujvidék ny. rendőrkapitánya, Mozsor-Varjas pusztai birtokos.

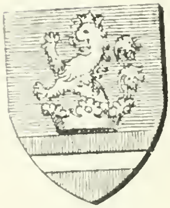
FERNBACH.

GARA.

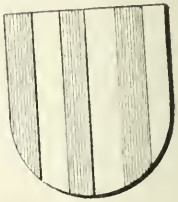
GAÁL.

GERÉB.

GRASSALKOVICH.

HERCZEG.

GOMBOS.

HARASZTY.

KARÁCSON.

Czímer: Kékben, zöld alapon álló, kettős farkú, arany oroszlán, jobbjával torkán átdöfött hegyes kardot tartva. Sisakdísz: pajzsalak növekvően. Takarók: kék-ezüst.

Gazaffy. A család eredeti neve Stogar alias Gazapi volt. Pozsony vármegyéből származik, de már a XVIII. század közepén Bács vármegyében volt megtelepedve. A család 1756 október 12-én nyert nemesi bizonyítványt Pozsony vármegyétől. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Pál van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. 1773-ban a család Parabutyon (Paripás) volt birtokos. András és Kátyás jelenleg Bácstóvároson, György és Mihály pedig Vajszkán lakik.

Gelonics. Az 1754—55. évi nemesi összeírásban e családból Jakab van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Géczy (Garamszeghi). Ősi nógrádvármegyei család, melyet a XIV. században már Gécz birtokában találunk. Idővel átszármazott Gömör-Kis-Hont, Hont, Pest és Bács-Bodrog vármegyékbe. Béla újkécskei birtokost 1755-ben, Mihály megyeri lakost 1765-ben, Imre abonyi birtokost 1766-ban, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, Pest vármegye nemeseinek sorába felvették. Imre nemességét Pest vármegye bizonyítványa alapján 1792-ben hirdették meg Bács-Bodrog vármegyében. Pál moholi lakos 1804-ben hirdettette ki nemességét Nógrád vármegye bizonyítványa alapján. Az utóbbinak leszármazói Kálmán, m. kir. honvédhuszárőrnagy, jelenleg Marosvásárhelyen van állomáson, János Őrszálláson birtokos, Károly Gádorban, Sándor pedig Körtésen lakik.

Czímer: kékben, arany vadászkürt, felfelé álló és összekötött arany zsinórral, mögötte keresztbe fektetett három nyíl. Sisakdísz: aranymarkolatú, görbe kardot tartó, kinövő oroszlán. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Golup. G. György zentai határőrvidéki kapitány, neje Radonics Anna s leánya, Dimitria Erzsébet, 1751 márczius 1-én nyertek czimeres nemeslevelet. 1756-ban rokonát, Györgyöt és ennek fiát, Antalt is nemességre emelték. Az 1754—55 évi országos nemesi összeírásban György van felvéve Bács-Bodrog vármegye nemeseinek névsorába. János és Péter 1782-ben nyertek nemesi bizonyságlevelet Bács-Bodrog vármegyétől.

Czímer: kékkel és ezüsttel hasítva. Elül természetes színű vízből kiemelkedő sziklán álló bárkából kiröppenő, verescsőrű és lábú galamb, csőrében olajággal. Hátul aranymarkolatú, görbe kardot tartó, veres oroszlán. Sisakdísz: jobbról fekete, balról veres nyílt szárny között kinövő pajzsbeli oroszlán. Takarók: kék-ezüst—veres-ezüst.

Gombos (Gombosfalvi és Kisfalusi). A Tekule nemzetégből származik. Ősi fészke Sáros vármegye, hol Gombosfalván kívül Szent-Mihályt, Szent-Györgyöt, Gyecsehalmát bírta. Őse János fia János (1312—1342), a kitől a leszármazás szakadatlan. Tagjai közül kitüntek: Egyed, Sáros vármegye alispánja. Miklós 1392-ben Zsigmond király mellett Dobor vára alatt hadakozott. Miklós 1613-ban Szepes várának kapitánya. Vincze 1613-ban Sáros vármegye szolgabírája. IV. Imrét, Ónod és Putnok várának kapítányát, 1708-ban bárói rangra emelték. István 1734-ben Sáros vármegye alispánja. V. György 1751-ben cs. kir. altábornagy. V. Imre 1751-ben m. kir. testőr. VI. Imre 1826-ban m. kir. udvari kamarai tanácsos. 1830-ban a pesti törvényszék tagja. 1837-ben udvari tanácsos, majd 1839-ig Heves- és Külső-Szolnok vármegye főispáni helytartója. 1835 szeptember 14-én a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti taggá választotta. Kálmán 1838-ban Sáros vármegye alszolgabírája. Bertalan 1860-ban kir. hétszemélynök. Bács-Bodrog vármegyében Gábor, a bácskai kincstári javak kormányzója, 1716-ban telepedett le, a ki 1716 deczember 22-én Sáros vármegyétől nyert nemesi bizonyítványt, melyet Bács-Bodrog vármegyében kihirdettetett. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban a vármegye nemeseinek névsorába Antal van felvéve, a ki alkalmasint egy személy azzal az Antallal, a ki 1776-ban a vármegye adószedője volt. Ferencz 1787-ben a vármegye főjegyzője. Pál 1797-ben a bácskai felkelő nemesség hadnagya. Ignácz, Antal fia, 1790-ben nyert testvéreivel nemesi bizonyságlevelet Bács vármegyétől. Károly 1848-ban Bács vármegye szolgabírája, fia Gábor Zenta város volt polgármestere. Béla 1880-ban főszolgabíró, 1896-ban az óbecsei kerület országgyűlési képviselője. Dezső jogtudor, óbecsei birtokos.

Czímer: kékben, zöld alapon fekvő, fejnélküli csonka törzs, mellette fehér lovon ülő, vesesruhás magyar vitéz, felemelt jobbjában görbe kardot tartva. Sisakdísz: kinövő természetes színű oroszlán. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Grassalkovich (Gyaraki gróf és herczeg). Első kiváló tagja I. Antal (szül. 1694-ben Űrménybe, † 1776) pályáját mint királyi ügyész kezdte; nemsokára a kir. ügyek igazgatója, királyi személynök, kincstári elnök, 1751-ben koronaőr és valóságos belső titkos tanácsos lett. 1736-ban bárói, 1743-ban grófi rangra emelték. Fia II. Antal kincstári tanácsos, majd Bodrog és később Zólyom vármegye (1769—1790) főispánja, a kit 1784-ben herczegi rangra emelték. Ennek fia Antal (1777 1841) Csongrád vármegye főispánja. I. Antal 1750-ben szerezte kir. adomány útján a bajai uradalmat, melybe a kalocsai káptalan 1763-ban iktatta be. III. Antal özvegyétől, szül. herczeg Esterházy Leopoldinától a bajai uradalmat a Horváth-család vette zálogba, melyet 1850-ben gróf Viczay Károly vett meg, a ki viszont 1856-ban Zichy-Ferraris Bódognak adta el.

Czímer: négyelt pajzs, a 3. és 4. közé beékelt 5. mezővel és szívpajzszsal. Ebben ezüstben veres M. T. betűk láthatók. A nagy pajzs: 1. ezüstben, hármas zöld halmon, görbe kardot tartó, veres oroszlán. 2. és 3. kékben, hatágú arany csillag és befelé fordult ezüst félholdtól kisért felajzott íjj. 4. veresben, zöld alapon görbe kardot tartó, természetes színű leopárd. 5. ezüstben zöld alapon, zöld száron három piros rózsa. Öt sisak. Sisakdíszek: I. kinövő veres oroszlán. Takaró: veres-ezüst. II. kinövő veresdolmányos és kucsmás magyar vitéz, jobbjában aranymarkolatú, görbe kardot tartva. Takaró: veres-ezüst. III. (középső) herczegi koronán álló, kiterjesztett szárnyú, kétfejű koronás fekete sas. Takaró: fekete-arany. IV. kinövő kékdolmányos és kucsmás magyar vitéz, jobbjában aranymarkolatú görbe kardot tartva. Takaró: kék-arany. V. pajzsbeli leopárd növekvően. Takaró: kék-arany.

Greguss. G. Tamás a tiszai korona-kerület kincstári ügyésze s nejétől, Mag Teréziától született Ede-József, Károly, Tamás, Vincze, Zsigmond, Terézia, Karolina és Mária-Zsófia, 1807 július 17-én nyertek nemességet, melyet 1808 január 11-én hirdettettek ki Bács-Bodrog vármegyében. Tagjai közül: Ede 1830—40-ig kamarai igazgató. Károly 1848-ban Ujvidék város polgármestere.

Czímer: arany pajzs, kék pajzsfővel, abban arany nap és befelé fordúlt ezüst félhold között nyolcz (5 : 3) hatágú aranycsillag. Alatta a pajzs két oldalán emelkedő fenyűkkel benőtt s alján

bányabejárattal ellátott két hegy között álló bányász, derekán bányászövvel s fején zöld kalpaggal, jobbjában bányászkalapácsot tartva. Sisakdísz: kiemelkedő pánczélos és sisakos vitéz, jobbjában kardot tartva. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Griganovics. A család 1745-ben nádori adományt nyert Kúnbaja egy részére, melybe az Antunovics és a Latinovits családokkal egyetemben a kalocsai káptalan iktatta be. Az 1754—55 évi országos nemesi összeírásban Miklós, Bonaventura és Simon vannak felvéve a vármegye nemeseinek névjegyzékébe. Pál 1784-ben, Simon és Mátyás 1797-ben nyertek nemesi bizonyítványt Bács-Bodrog vármegyétől. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásba Dániel, ifj. Dániel, Jakab és Lukács vannak felvéve, kik mindnyájan Almáson laktak.

Gromon (Vajszkai és Bogyáni báró). G. Illyés 1753 január 24-én nyert czímeres nemes levelet. Zsigmond pedig 1807 április 24-én Vajszkai előnevet. Zsigmond kir. kincstári jószágigazgató 1817-ben Vajszkát és Bogyánt a kir. kincstártól megvásárolván, arra kir. adományt nyert. Zsigmond fia Illés, ennek fia Mór, kinek fia Dezső 1876—80-ig Bács-Bodrog vármegye, Zombor, Baja és Szabadka városok főispánja, valóságos belső titkos tanácsos, 1884—1905-ig a honvédelmi ministerium államtitkára, 1905-ben bárói rangot kapott.

Gulácsy (Gulácsi). Bereg vármegyéből származik. 1428-ban az ottani Gulács helység birtokosa, melyre 1545-ben új adományt nyert. Idővel átszármazott Bihar, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs vármegyékbe. Biharban 1755-ben és 1767-ben hirdettette ki nemességét. Szabolcsban Gyulaj helységben bírt földesúri joggal, Szatmárban Fülpösön, Fülpösdaróczon, Gyarmaton stb. helységben volt birtokos. Tagjai közül Lajos jelenleg Ófutakon lakik.

Györky. Hont és Turócz vármegyékben elterjedt család. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban György van felvéve a vármegye nemeseinek névsorában.

Gyukics (Gyukity), Gy. Lázár szenttamási határőrvidéki zászlótartó, neje Ivanova Erzsébet, gyermekei János és Erzsébet, 1751 márczius 1-én nyertek czimeres nemes levelet. Az 1754—55 évi országos nemesi összeírásban Lázár van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. 1758-ban adományt nyert Szenttamáson. E családból származott Ábrahám tábornok († 1909).

Gyulinacz. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Arzén van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Gyurisics. Gy. János martonosi határőrvidéki hadnagy, neje Marcsitics Sivana, leánya Angela-Erzsébet 1751 márczius 1-én nyertek czimeres nemes levelet, melyet 1752-ben hirdettek ki a vármegyében. Az 1754—55, évi országos nemesi összeírásban János van felvéve Bács-Bodrog vármegye nemeseinek névsorába.

Hadik (Futaki gróf.) Turócz vármegyéből származik. Boldizsár 1585-ben Tótprónán lakik. Fia János (szül. 1585 † 1642) superintendens. Fia I. Mihály, ennek fia II. Mihály, kinek nemességét III. Károly király 1720 nov. 6-án kegyelemből megerősítette, a Nádasdy-ezredben kapitány volt. Fia András (szül. 1710 † 1790 márcz. 12.) tábornagy, kit 1763 márczius 20-án magyar grófi, 1777-ben római szentbirodalmi grófi rangra emeltek. II. András hadi érdemei jutalmául 1769-ben nyerte a futaki és a csercvicsi uradalmakat, melyeknek birtokába a kalocsai káptalan 1770-ben és 1771-ben beiktatta. 1776 szept. 9-én Bács vármegye főispánjává nevezték ki. Fiai János József helytartósági tanácsos, Károly cs. kir. altábornagy, elesett a marengói (1800) csatában és András († 1840) lovassági tábornok. Károly fia Frigyes a futaki uradalom egy részét a XVIII. század végén eladta gróf Brunswick József országbírónak, majd 1801-ben Károly testvére András is eladta az ő részét, mely adás-vevés királyi megerősítést nyervén, gróf Brunswick 1810-ben a futaki uradalom birtokába iktattatott. Brunswick József országbírónak 1827-ben fiutódok nélkül bekövetkezett halálával a Hadik család újból igényt tartott a futaki uradalomra, de azt visszaváltani nem tudván, az uradalom továbbra is a Brunswick örökösök tulajdona maradt. A fenti András fia Gusztáv, ki 1848—49-ben honvédezredes (szül. 1801 † 1873) és a szegedi hadosztály parancsnoka, tevékeny részt vett 1848 őszén és 1848—49 telén a szerbek elleni küzdelemben.

Czímer: (ősi) feketében, arany koronán, szájában levágott török főt, jobbelső lábában kardot tartó, kétfarkú arany oroszlán. Sisakdísz: pajzsalak növekvően. Takarók: fekete-arany—veres-ezüst.

Hajnal. H. Ferencz, Békés vármegye bizonyítványa alapján, 1753-ban hirdettette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban János és Ferencz vannak felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. A család 1803-ban Nemesmiliticsen nyert adományt.

Hammerschmied. H. Ferencz-Antal és neje Zsuzsánna, 1718 szept. 13-án nyertek czimeres nemeslevelet, melyet 1719-ben hirdettek ki. Ferencz 1721—25-ig Bács vármegye II. alispánja 1725 október havában azonban a főispán állásától elmozdította, ekkor az ujonnan alakult Bodrog vármegyének ajánlotta fel szolgálatait, mely 1728-ban alispánná választotta és követül küldte az 1729. évi országgyűlésre. Birta Borsod és Legyen pusztákat, melyeket tőle a Latinovits család vásárolt meg.

Ható. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból Ignácz van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Hayll. H. Ignácz, neje Fenderich Anna-Mária, leánya Borbála 1741 okt. 28-án nyertek czimeres nemeslevelet, melyet 1742-ben a vármegyében meghirdettek. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Ignácz van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. 1821-ben Zsigmond és Miksa nyertek nemesi bizonyságlevelet Bács-Bodrog vármegyétől.

Hegyi. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból József van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. János 1796-ban Veszprém vármegye bizonyítványa alapján hirdettette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében.

Heinrich (Ómoraviczai). H. Alajos és Ferencz 1827 június 1-én hadi érdemeik jutalmául nyerték a czímeres nemeslevelet. A család Ómoraviczán volt birtokos, hol az 1841. évi nemesi öszeírásban Alajos, valamint ennek fiai: ifj. Alajos, Károly, János, Ferencz és Nándor, továbbá Ferencz és ennek fiai: János, Károly, Ignácz, ifj. Ferencz, Lipót és József vannak felvéve. Ferencz 1845 június 3-án családnevét legfelsőbb engedélylyel Inczédyre változtatta.

Czímer: négyelt pajzs. 1. és 4. veresben befelé fordult arany oroszlán. 2. kékben jobbradőlt ezüst horgony. 3. kékben két ezüst pólya felett arany leveles korona. Sisakdísz: nyílt fekete szárny közé tűzött veres-fehér zászló. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Heiszler-Gyurgyovánszky. H. Ferencre 1907 jun. 7-én kelt legfelsőbb elhatározással, nagyatyja Gyurgyovánszky György nemességét kegyelemből átruházták. A Gy. család 1656 május 21-én nyert czímeres nemeslevelet, a melyet Trencsén vármegyében 1657 decz. 11-én és Torontál vármegyében 1840 május 11-én hirdettek ki. E családnak 1848 előtt Puchón volt birtoka.

Czímer: kékben, zöld alapon, aranyleveles koronán könyöklő, három, keresztalakban, hegyeikkel lefelé álló nyílvesszőt tartó, veresmezű, sárga hajtókás kar. Sisakdísz: pajzsbeli kar. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Herczegh (Szekc öi.) A Héder nemzetségből származik. Egyenes őse I. Péter a Németujvári ágból, ki 1342-ben Bodrog vármegye főispánja. A család a XV. században Baracska, Béreg, Dávod (Dant), Herczegszántó, stb. helységekben volt birtokos. Tagjai közül Rafael 1437—98-ig boszniai püspök. Miklós 1459—90-ig Mátyás király pohárnoka. Fia Ferencz (1495—1505) az 1505. évi rákosi országgyülésen Baranya vármegye követe. Ennek fia Miklós a mohácsi ütközetben (1526) török fogságba került. A család utolsó sarja Imre (1527) I. Ferdinánd király udvarmestere, kivel a családnak a XVI. század elején magvaszakadt.

Hernyákovics. H. János, volt titeli határőrségi zászlótartó, 1751-ben kapott czímeres nemeslevelet, melyet ugyanez évben hirdettek ki Bács-Bodrog vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban János van fölvéve a vármegye nemesei sorába. Milos jelenleg Titelen lakik.

Horánszky (Hórai). Liptó és Szepes vármegyében már a XVI. század elején szereplő nemes család. Innen egy ága Pest vármegyébe szakadt. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e család tagjai Bars, Liptó, Nógrád és Szepes vármegyék nemesei között fordulnak elő. László jelenleg Bács-Bodrog vármegyében lakik.

Horváth (Szentgyörgyi). Vas vármegyéből származik. Egyik ága Pest vármegyében telepedett le. Ez ágból származott Antal, ki 1848—49-ben Bács-Bodrog vármegye főispánja s a ki Baján volt birtokos.

Horváth. Ily nevű családból József és Mihály 1767-ben igazolták nemességüket. Utódaik Nemesmiliticsen laktak. H. András, István, József, János és Dániel 1798-ban Pest vármegye bizonyítványa alapján hirdettették meg nemességüket. H. Ferenczet és Istvánt 1800-ban vették föl a vármegye nemesei közé.

Horváth (Csabai). Nyitra vármegyéből származik. Onnan Pest vármegyébe szakadt. Józsefet 1795-ben Pest vármegye bizonyítványa alapján vették föl Bács-Bodrog vármegye nemeseinek névsorába. E család Pacsér egy részét bírta. Mihály 1800-ban vármegyei főszámvevő volt. Tagjai közül Péter cs. és kir. huszár-százados; János és István pacséri lakosok.

Czímer: kékben, hármas zöld halom középsőjén nyugvó, leveles koronából kiemelkedő, görbe kardot tartó arany oroszlán. Sisakdísz: görbe kardot tartó, könyöklő, pánczélos kar. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Huszágh. H. István 1667 július 12-én kapott czímeres nemeslevelet Sóshartyáni előnévvel I. Lipót királytól. A család Zólyom vármegyéből származik, de később elterjedt Nógrád, Zemplén és Bács-Bodrog vármegyékben is. Bács-Bodrog vármegyében még 1848 előtt telepedtek le. Ez idő szerint Nándor ügyvéd Zentán és István városi tanácsos Magyarkanizsán.

Czímer: kékben, zöld alapon, aranymarkolatú görbe kardot tartó, arany oroszlán. Sisakdísz: arany markolatu görbe kardot tartó, veresmezű kar. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Huszár. E család királyi adomány alapján a XIX. század eleje óta Pacsér községben volt részbirtokos, a község más 12 közbirtokosával egyetemben, melyet H. Károly és Elek 1800-ban több más nemes úrral vettek meg a kincstártól.

Ivanics. E család tagjaiból 1780-ban I. Józsefet, Jánost és Imrét, 1790-ben I. Józsefet, Jánost, Jakabot, Tamást és Imrét, 1799-ben I. Józsefet, Györgyöt és Jánost, Heves vármegye bizonyítványa alapján iktatták be Bács-Bodrog vármegye nemesei közé. A család 1803-ban Nemesmiliticsen adományt kapott.

Ivánkovits. I. Miklós és Antal 1744-ben hirdettették ki nemeslevelüket Bács-Bodrog vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Antal és Miklós van fölvéve a vármegye nemesei sorába. I. Albert, Tádé, Márton és Mihály 1798-ban Nemesmiliticsen igazolták nemességüket. A család 1803-ban Nemesmiliticsen adományt nyert. 1808-ban I. Györgyöt iktatták a nemesek közé.

Jancsovics. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban György van fölvéve a vármegye nemeseinek névsorbáa.

Jeremich. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Zsivan van felvéve a vármegye nemeseinek lajstromába.

Jeszenszky (Kisjeszeni és Megyefalvai). Őse Paulovics Miklós volt, ki Jámbor Ádámmal együtt a Turócz vármegyében fekvő Kisjeszen helység felét nyerte 1521-ben II. Lajos királytól adományképen. Maradékai erről írták nevüket. Ennek utóda, János, Turócz vármegyéből Baranyába költözött. 1756-ban a Megyefalvai előnevet nyerte adományul. János (1748—1765) fiai Emánuel (Emánuel utódai közül III. Ferencz Baranyamegyének 30 éven át alispánja, IV. Ferencz országgyülési képviselő.) (1749—1805) és Antal ágát két fővonalban terjesztették odább. Antal (1774—1812) főszolgabiró és országgyülési követ; ágából Gyula, 1848—49-iki honvédszázados, elesett a kátyi ütközetben. József 1861-ben főszolgabiró, Zoltán a magyar nemes testőrségnél szolgált, 1848-ban a honvédséghez lépett át és a szabadságharczot végigküzdötte. Lehel 1848—49-ben a császár-huszároknál szolgált. Géza 1848—49-ben nemzetőr. József fiai közül Aladár kir. járásbiró, Gyula főszolgabiró, Béla Temerinben lakik, Kálmán főszámvevő. Tivadar Ibafin földbirtokos.

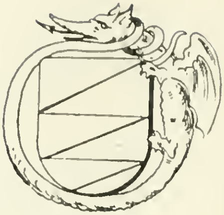
Czímer: kékben, zöld alapon vörösruhás, sárgaöves és csizmás, süveges férfi, jobbjával baltát emel, baljával szarvánál fogva tart egy dámvadat. Sisakdísz: a pajzsbeli férfi növekvően. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Julinácz. J. Arzén, mint csurogi kapitány, 1751-ben ugyanott birtokadományt nyert, melybe a kalocsai káptalan iktatta be. 1755-ben meghirdettette nemességét. A birtokot 1757-ben 2500 frtért adta el a kincstárnak. Ennek unokája Péter, 1808-ban, a vármegyétől nemesi bizonyítványt nyert s 1809-ben a bácskai nemesi fölkelő sereg gyalogságának a kapitánya volt.

Kajthy (Kaity). Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Jakab, Miklós, Márk, József és Péter vannak felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Az 1841. évi összeirás szerint Dávid özvegye Baján lakott.

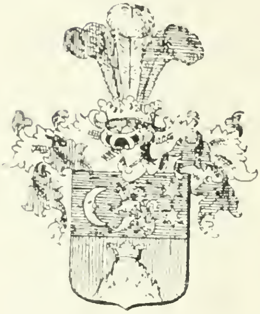
Kray.

Kisvárday.

Kovács.

Kuluncsics.

Kovácsics.

Késmárky.

Latinovits.

Maróthi.

Mandich.

Kanacsanin. K. János tiszai határőrségi hadnagy, neje Vukova Sivana és gyermekei : Cyrill és Anasztauz, 1751-ben nyertek czímeres nemeslevelet s 1758-ban birtokadományt.

Kanacsky. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban János van felvéve Bács-Bodrog vármegye nemeseinek névsorába.

Kanyó. K. János, neje Body Ilona és gyermekei : István, Mihály, György, János és Pál, továbbá István neje : Bakos Mária, Mihály neje : Molnár Dorottya, György neje : Balás Erzsébet, 1714 márczius 14-én nyertek czimeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Pál, István és György vannak felvéve Bács vármegye nemeseinek névsorába. Egy másik hasonnevű családból Mihály 1766-ban igazolta a nemességét Bács-Bodrog vármegyében. Györgyöt és Gyulát 1785-ben, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, vették fel a vármegye nemesei közé. István 1791-ben szintén Nógrád vármegye bizonyitványa alapján igazolta nemességét. Az 1826. évi vármegyei összeírásban e családot a nemesmiliticsi közbirtokosok között találjuk. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Alajos Baján lakott. A családból jelenleg Ödön Bácsujfaluban lakik.

Karácson (*Bozsóki*). K. András 1656-ban nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1658-ban hirdettek ki Veszprém vármegyében. A család Veszprém vármegyében telepedett le, a hol 1848 előtt Torna és Bozsok községben volt földesúri joga. A XIX. század első felében Bács-Bodrog vármegyébe telepedett, hol József 1836 június 20-án hirdette ki nemességét, 1909-ben a király a *Bozsóki* előnevet adományozta neki. E családból származik Gyula (1895—1906-ig) Bács-Bodrog vármegye alispánja, kir. tanácsos, a III. oszt. vaskoronarend lovagja. Fiai közül Gyula, kir. alügyész és Pál m. kir. honvédhuszárfőhadnagy.

Czímer : kékben, ágaskodó fehér lovon ülő, sárgacsizmás, fehérnadrágos, veresdolmányos, görbe kardot tartó magyar vitéz. Sisakdísz : veresruhás, sárgaöves és fehérkucsmás kinövö magyar vitéz, jobbjában görbe kardot, baljában levágott török főt tartva. Takarók : kék-arany — veres-ezüst.

Karakassevits. K. Bragics, moholi határörvidéki hadnagy, neje Mediczka Sztaja és gyermekei : Szabbas, János, Tivadar és Thodor, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet ugyanez évben hirdettek ki Bács-Bodrog vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Drag van fölvéve a vármegye nemesei közé. 1758-ban királyi adományt nyert.

Karapancsics I. K. Száva, kanizsai hadnagy, neje Popovics Makrina és gyermekei : Mihály és Mária, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet még ebben az évben Bács vármegyében kihirdettek. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Száva van felvéve a Bács vármegyei nemesek névsorába.

Karapancsics II. K. Miklós, kanizsai zászlótartó, neje Radonlavleva Rusicza, valamint leányai 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet.

Kászonyi. K. Ferencz és Sándor 1774-ben, Zemplén vármegye bizonyítványa alapján, hirdették ki nemességüket Bács vármegyében. Ferencz 1773—1787-ig Bács vármegye főjegyzője volt. 1826-ban a családnak Pacsér helységben volt földesúri joga.

Kerék (Motesici). Trencsén vármegyéből származik. Első ismert őse, Ferencz, 1658-ban Trencsén vármegye alispánja volt. 1690-ben még Motesiczen volt birtokos. 1816-ban átszármazott a Jászkúnságba, később Csongrád, Tolna és Krassó vármegyékbe. Illés jelenleg Baján lakik. Ferencz és György cservenkai lakosok.

Czímer : vágott pajzs. Elül aranyban, a vágási vonalból kiemelkedő fekete sas. Hátul ezüst pólyával, vágva, felül kékben három (1 : 2) hatágú arany csillag, alul veresben arany oroszlán. Sisakdísz hiányzik. (Családi közlés.)

Késmárky. K. János Albert 1649 április 13-án nyert III. Ferdinánd királytól czímeres nemeslevelet, melyet 1649 június 21-én a Sztregován tartott közgyűlésen hirdettetett ki. A család egy ága Nógrád vármegyéből Pozsony vármegyébe költözött, hol György 1755-ben főszolgabíró volt. Ennek fia, József, (1780) Veszprém vármegyébe, Berhidára költözött, neje szentkirályszabadjai Rosos Magdolna után a berhidai birtokot bírta. A család másik ágából János 1777-ben, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, hirdettette ki nemességét. Egy másik Jánost, szintén Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, vették fel a vármegye nemeseinek sorába. Antal, táblabiró, 1809-ben a vármegyei felkelő nemes seregőrnagya volt. A veszprémi ágból József és Pál-Antal 1820 november 23-án hirdettették meg nemességüket Bács-Bodrog vármegyében, ugyanők előfordulnak az 1841. évi összeírásban is, ekkor Baján laktak. Ennek az ágnak Óbecsén volt földesúri joga. József jelenleg Zomborban lakik ; Béla ugyanott ügyvéd. Géza Szentfülöpön lakik. József árvaszéki ülnök Zomborban.

Czímer : kékben, zöld alapon, görbe kardot tartó, arany oroszlán. Sisakdísz : kinövö fehér egyszarvú. Takarók : kék-arany — veres-ezüst.

Kiss (Kissárosi). Nógrád vármegyéből származik. Nemességét 1691 deczember 30-án hirdettette ki Túrócz, 1782 október 9-én Sáros vármegyében. 1782-ben Bács-Bodrog vármegyébe telepedett le, hol Bácsszenttamáson volt birtokos. Nemességét 1783 márczius 17-én hirdettette ki s 1839 márczius 11-én nyert nemesi bizonyságlevelet. Tagjai közül János 1691-ben gyalogsági kapitány, János mint alezredes 1758-ban elesett a hochkircheni csatában. József, kir. kamarai igazgató-mérnök és Gábor, cs. kir. mérnökkari őrnagy, 1792-ben a Ferencz-csatornát tervezték és építették. Ferenczet, (szül. 1791, † 1859) ki korának híres régésze, 1839-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választotta. Mihály 1816-ban Bács-Bodrog vármegye táblabírája. Manó 1848—49-ben honvédszázados, ki a tarczali csatában 1849 január 22-én súlyosan megsebesült. Gyula jelenleg Óverbászon jegyző.

Czímer : kékben, zöld alapon, három természetes színű liliomot tartó arany griff. Sisakdísz : pajzsbeli griff növekvően. Takarók : kék-arany — veres-ezüst.

Klinovszky. Az 1754—55. évi országos nemesi össszeírásban József van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Mátyás 1793-ban Nemesmiliticsen lakott. József, András és János 1800-ban igazolták nemességüket, mely alkalommal nemességüket legfelsőbb elhatározással elismerték. 1803-ban Nemesmiliticsen nyertek adományt. 1826-ban a család Nemesmiliticsen volt birtokos. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint József, Dániel és ifj. József Szabadkán laktak.

Knezevity. K. Mátyás, György és János, a kik az 1753. évi nemesi összeírás szerint Nemesmiliticsen laktak, már ekkor nemesekként szerepeltek. Knezevity Antal és István 1843 február 9-én igazolták nemességüket, melyet ez alkalommal a legfelsőbb helyen is elismertek.

Knezy. Ily nevü családból, az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban, Máté, György, János és Simon vannak felvéve Bács-Bodrog vármegye nemeseinek névsorába. K. György, Simon és Mátyás, egy másik Simon és Mihály, 1798-ban igazolták nemességüket Bács-Bodrog vármegyében. A család 1803-ban adományt nyert Nemesmilitiesen. E család sarja, Antal, 1842-ben másod, 1843—48-ban első alispán, a ki Újverbászon volt birtokos. Lehel jelenleg ügyvéd és Bács-Bodrog vármegye tiszteletbeli ügyésze, Hodságon lakik. Brúnó jegyző Mateteltkén.

Czimer: kékkel és veressel vágva. Elül a sárkányölő Szent-György lovag képe, hátul arany-jogart tartó koronás arany oroszlán. Sisakdísz: pajzsbeli oroszlán. Takarók: kék-ezüst — vores-ezüst.

Komáromy K. István és János, Nyitra vármegyei lakosok, 1699-ben nyertek czímeres nemeslevelet. Idővel a család átszármazott Torontál és Csanád vármegyékbe. Csanád vármegye 1836 július 25-én adott K. Lajosnak nemesi bizonyítványt, ennek fia Béla Zentán telepedett le. Fia Béla jelenleg rendőr kapitány Zentán.

Czímer: Kékben, hármas zöld halmon, felemelt jobb lábával koszorút tartó, természetes szinü daru. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Komlósy. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Mihály van felvéve Bács-Bodrog vár megye nemeseinek névsorába.

Koncz. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban András és Sándor, mint nemesmiliticsi birtokosok szerepelnek Bács-Bodrog vármegye nemeseinek névsorában. Az 1776 évi összeírásban Sándort és Józsefet találjuk felvéve.

Koronay. K., azelőtt Kroner József, neje Lipkay Anna, gyermekei: Ferencz-Károly, József-Ignácz, László-Alajos, Teréz, Katalin és Anna, 1795 február 26-án nyertek czímeres nemeslevelet. E családból Ferenczet 1795-ben vették fel a vármegye nemesei közé, József 1807-ben nyert bizonyítványt a vármegyétől. 1826-ban Almás és Pacsér helységekben volt földesúri joga. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Antal és József özvegye Almáson laktak.

Köröskényi (Köröskényi). Nyitra vármegyéből származik, hol egyik sarja, Benedek, már 1520—39 között Kisköröskényben birtokos volt. Péter 1586-ban Alsóköröskényben vett birtokokat Thúróczi Pétertől. János (1706) érsekújvári parancsnok. A vármegyébe elsőízben György költözött, a ki 1738-ban szolgabíró volt s Patachich érsektől birtokadományt nyert. Károly 1766-ban hirdettette ki nemességét, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján. Miklós a bácsi 1797. évi felkelő nemes seregnél hadnagyi rangot viselt. Ferencz a XIX. század elején Szenttamáson volt birtokos. Fiai közül Károly 1848—49-ben honvédtiszt, Antal 1848—49-ben a Lehel-huszároknál hadnagy később Zentán köztisztviselő.

Körmendy. K. István, 1734—39-ig Bács vármegye főjegyzője, 1745-ben igazolta nemességét. Az 1826. évi vármegyei összeírásban a nemesmiliticsi közbirtokosok között foglalt helyet.

Kossa (Magyary-Kossa, Nagysarlói). Régi csallóközi nemes család, melynek első eredeti oklevele 1381-ben kelt, a pozsonyi káptalan előtt. A család hol Kossa, hol Magyary néven fordul elő. Újított czímeres levelet 1599 április 1-én kapott I. Rudolftól Nagysarlói Kossa Albert, fia Gergely, két testvére: Pál és János és ennek leánya Zsuzsánna. A család e három testvér után három ágra szakadt. A Jásznagykúnszolnok, Pest és Tolna vármegyékben ma birtokos család Jánostól ered és a leszármazás szakadatlan. A családnak Komárom, Tolna és Heves vármegyékben is volt és van birtoka. Nemességüket Barsban 1600 deczember 18-án, Komáromban 1699 márczius 10-én és 1727-ben, Veszprémben 1758 július 29-én, továbbá Fehér, Tolna és Heves vármegyékben hirdették ki. A czimerlevélszerző Jánosnak a fia volt Miklós, ennek fia János, ki 1606-ban született és 1710-ben halt meg 104 éves korában. Ennek fia volt Péter, kinek három fia maradt: ifj. Péter, az idősb és István, az ifjabb ág megalapitója, József magtalanúl húnyt el. Az ifjabb ág utódai 1876-ban telepedtek Bács-Bodrog vármegyébe, a hol most Miklós dr. Titelen kir. közjegyző.

Czímer: kék, jobbharánt pólyával hasított, ezüst és veres pajzs. A pólyában jobbra futó, természetes színü oroszlán. Sisakdísz: veres strucztollas, sisakos és vasba öltözött, szemközt fordúlt vitéz növekvően, jobbjában kardot tart, melynek hegyére turbántos török fej van tűzve, baljában kékkel és aranynyal vágott s a sisak koronájába tűzött zászlót fog. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Kossity (Kossits) K. Péter újkobilai zászlótartó, neje Markovics Rozália és gyermekei: András és Márta, 1751 márczius 1-én nyertek czimeres nemeslevelet, melyet 1752-ben hirdettek ki Bács-Bodrog vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Péter van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Kovách (Horti és Rigyiczai). K. Pál, a füleki őrség lovaskapitánya, neje Zsuzsanna, fiai: Gergely, János, István és György és leánya Anna, 1613 márczius 26-án nyertek czímeres nemeslevelet II. Mátyás királytól. A család a Heves vármegyei Horton telepedett le, honnan előnevét is vette. András fia Imre, 1794 május 1-én nőül vette Verseghi Márffy István leányát. Katalint, mely házasság révén Bács-Bodrog vármegyében telepedett le. 1801 július 10-én I. Ferencz királytól adományt nyert Rigyicza helységre, egyúttal engedélyt, hogy a Rigyiczai előnevet is használhassa. 1848 előtt Rigyiczán (a mai Regőczén) volt földesúri joga. Tagjai közül kiemeljük a következőket: Pál 1613—1640-ben a füleki őrség lovaskapitánya. János 1613—1663-ban lovas-főhadnagy. József 1828-ban Nógrád vármegyében biztos. Imre, a ki 1801-ben Rigyiczát szerezte, előzőleg a herczeg Grassalkovich család gödöllői uradalmának igazgatója volt. Fiai, József, bölcsészett dor, Bács-Bodrog vármegye főszolgabirája, több vármegye táblabirája és Mihály, Bács-Bodrog vármegye aljegyzője és több vármegye táblabirája. József fia, János, 1848—49-ben honvédtiszt, később vármegyei aljegyző. Mihály fia ifjabb József 1848—49-ben szintén honvédtiszt, később ügyvéd és Rigyicza [földesura, Béla jelenleg gyógyszerész és földbirtokos Regőczén.

Czímer: kék pajzs zöld pajzslábban; abban egymás mellett három levágott törökfő. A pajzs lábból sugárzó arany naptól és befeléfordult feldholdtól kísért, aranymarkolatú görbe kardot tartó, pánczélos és sisakos vitéz emelkedik ki. Sisakdísz: pajzsbeli vitéz. Takarók: kék-arany — veres-ezüst.

Kovachich (Almási, Radonicsi és Perlekovicsi). Dalmát eredetü család. Első ismert őse Gáspár, kinek nemességét 1604-ben megújították. Gáspár Nyitra vármegyében telepedett le, hol 1608 február 12-én a Nagytapolcsányban tartott közgyűlésen hirdettette ki nemességét. Gáspár fiától, Györgytől

a leszármazás a következő: Fia, Ferencz, (szül. 1689) állami regálebérlő, később Budán generális pere ptor. Fia, II. Ferencz, (szül. 1739) alapitványi igazgató s Baranya vármegye táblabírája. Fiai: III. Ferencz, II. György, a hg. Coburg-Koháry uradalmak igazgatója és Antal 1803 április 24-én királyi adományt nyertek Almásra, melynek a család egykilenczed részét birta. Antal fiai: II. Antal 1861—63-ig alispán, ügyvéd. III. György pályáját a gróf Ficquelmont-féle dragonyos ezredben kezdte, majd a gróf Tholdy-féle huszárezredben részt vett az 1866. évi hadjáratban s Königgrätznél vitézségi érdemjelt kapott, utóbb tizenöt évig a magyar testőrségnél szolgált, mint őrnagy. Károly ügyvéd († 1896). Máté, bácsalmási plébános és Szentbenedeki apát. Antal fia, József, Bács-Bodrog vármegye tb. ügyésze, bírája, ügyvéd. Károly fiai közül Kálmán Bács-Bodrog vármegye tb. főszolgabirája. A fenti III. Ferencz fia volt Albert, ennek fiai: János, honvédhuszárszázados és Béla.

Czímer: három hatágú arany csillaggal megrakott, zöld balharánt gerendával vágott, veres pajzsban felül a vágási vonalból és alúl a pajzs aljából kiemelkedő 3—3 zöld halom. Sisakdísz: veres és zöld szarv között czölöpösen állított és könyökénél meghajlott, három keresztbe fektetett nyilat markoló pánczélos kar.

Kovács, K. József 1755 október 6á-n nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1756-ban hirdettek ki Bács-Bodrog vármegyében. Tán ennek fia volt József, a ki 1781—86-ig és 1790—96-ig Bács vármegye első alispánja volt. Györgyöt 1797-ben vették fel a vármegye nemeseinek névsorába.

Kovács. Borsod vármegyéből származik. K. Benedek, ónodi lovas vitéz, 1628 november 26-án nyert czímeres nemeslevelet. A család a XVIII. század végén telepedett le Temerinben. Leszármazottai számosak, kik közül János tataházai plebános, Antal temerini tanító.

Czímer: kékben, zöld alapon, fehér lovon ülő, hosszú vereskőpenyeges, párdúczkacagányos, sárgacsizmás, fekete kalpagos magyar vitéz, jobbjában a kantárt, baljában veres hadilobogót tartva. Sisakdísz: görbe kardot tartó kinövő arany oroszlán. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Kray (Krajovai báró). Sáros vármegyéből származik. K. Pál 1662 június 3-án nyert czímeres nemeslevelet. A bárói rangot K. Jakab fia Pál, neje Mihitz Franczíska és fiai: Ferencz és János, 1792 augusztus 9-én és a Topolyai előnevet, 1800 április 8-án nyerték. K Pál (szül. 1735 február 5., † 1804 január 19), 1754 óta az osztrák hadseregben szolgált s résztvett a hétéves háborúban. A török hadjáratot (1788—89) már ezredesi rangban küzdötte végig. A békekötés után (1790) tábornok lett és hadi érdemeiért báróságot nyert. Az erdélyi oláh zendülés (1787) alkalmával ő fogta el a pórok vezéreit, Hórát és Kloskát. 1793—95-ben Németalföldön harczolt és győzelmeiért altábornagygyá nevezték ki, olaszországi fényes hadi tetteiért pedig (1798) táborszernagygyá. 1803-ban nyerte Topolyát királyi adományképen. Fia János báró az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban fordúl elő. Ennek leányát, Irmát, gróf Zichy Nep. János vette nőül, a ki Topolyát kapta hozományul.

Czímer: kékben, fehér sziklákon álló, jobbjában kardot, baljában könyvnyomda szedősorzót tartó arany oroszlán. Három sisak. Sisakdíszek: I. Kinövő veresruhás, fehér turbános és zöld sapkás szakállas török vitéz, jobbjában félholdas lófarkot tartva. Takaró: kék-arany. II. Pajzsbeli oroszlán. Takaró: veres-ezüst. III. Fehérbe öltözött, báránybőrsüveges oláh harczos, mellén keresztbe átalkötött fekete szíjakkal, jobbjában kaszát tartva. Takaró: kék-arany.

A család nemesi ágából, mely a Rókuszi előnévvel él, származik K. István, szegedi kir. ítélőtáblai elnök.

Kubara (Kubura). K. Osztoja, moholi zászlótartó, neje Radivojova Anna és fiai: István és János, 1751 márczius 1-én nyerték czímeres nemeslevelet, melyet 1752-ben hirdettek ki a vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Osztoja van felvéve Bács vármegye nemeseinek névsorába. Ignácz 1780-ban igazolta nemességét.

Kuluncsics. K. József bajai jegyző, neje Bischof Erzse és gyermekei: Gyula-József-Antal, Ágost-Nep. János-György, József-György-Viktor, Viktor-Ernő, Mária-Kata-Antónia, Karola-Erzse, Vilhelmina-Ludovika, Ottilia, Adél-Henrika és Berta-Laura, 1835 április 30-án nyertek V. Ferdinánd királytól nemességet, Nemesmiliticsi előnévvel. Egyidejüleg Nemesmiliticsen birtokadományt is kaptak. A nemességet Bács-Bodrog vármegyében 1835 október 12-én hirdették ki. K. József fia Ágost vármegyei tb. főlevéltáros volt.

Czímer: veressel és kékkel vágva, felül befelé fordult hold és két hatágú arany csillag között, kardot tartó arany oroszlán, alúl kiemelkedő fehér sziklán aranyleveles korona. Sisakdisz: három (piros, fehér és zöld) strucztoll. Takarók: veres-ezüst—kék-ezüst.

Kunszabó. K. Ferencz, János és György, Szabolcs vármegye bizonyítványa alapján, 1773-ban hirdettette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében. A család Nemesmiliticsen volt birtokos. 1798-ban Mihály és István nemesi bizonyságlevelet kaptak a vármegyétől. E család tagjait az 1826. évi vármegyei összeírásban a nemesmilitiesi közbirtokosok között találjuk felsorolva. Miklós jelenleg bajsai lakos.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon, görbe kardot tartó, arany oroszlán. Sisakdísz: kinövő pajzs alak. Takarók: mindkétfelől kék-arany.

Laczkó. L. István, nemesmiliticsi lakos, Pest vármegye bizonyítványa alapján, 1766-ban hirdettette ki nemességét a vármegyében. Már az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból István van fölvéve a vármegye nemesei közé. Györgyöt 1780-ban, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, vették föl a vármegye nemeseinek névsorába. István 1798-ban bizonyságlevelet kapott a vármegyétől. A család 1803-ban Nemesmiliticsre nyert adományt.

Latinovits (Borsodi és Katymári). A család eredeti neve Latanovicz, e néven kapták István és Dániel 1719 szeptember 23-án a nemességet. 1725—26-ban megszerezvén Borsod és Legyen pusztákat, 1747 október 30-án Péter és atyjafiai adományt és előnevet szereztek. A nemességszerző Dániel fia Péter, Bács vármegye alispánja és kir. tanácsos. Második feleségétől, báró Bernyákovics Annától született fiai, János és József, megszerezték Katymárt, a melyre 1801 június 12-én királyi adományt nyertek és egyben előnevül kapták azt. János, a Szent István-rend vitéze, a helytartótanácsnál szolgált († 1823 február 21). Józsefnek utódai nem maradtak. A család őse Tádé, a kinek fiai a nemességszerző István és Dániel, kik a ma virágzó két főágat alapitották. István ágát Benjámin Dánielét fia Péter († 1779) folytatta. Ez utóbbinak fiai közül István (1740, † 1789) és János († 1823) a család emez ágát két vonalban terjesztették tovább. A család tagjai leginkább megyei hivatalokat viseltek. Közülök nevezetesebb szerepet játszottak a következők: Lajos (szül. 1805.

Nikolits.

Orczy.

Odry.

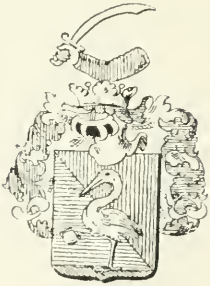
Országh.

Paukovich.

Piret.

Pilaszanovics

Pócskay.

† 1869 április 20) az 1848—49-iki országgyűlésen Bács-Bodrog vármegye követe. Fiai I. Ödön (szül. 1828, † 1863 június 22) cs. kir. kamarás, dzsidásezredes és III. Albin (szül. 1830) cs. kir. kamarás. János főszolgabíró volt a vármegyében. Fia II. Illés (szül. 1821 október 20, † 1886 márczius 29) cs. kir. huszárfőhadnagy. Ennek fiai Ernő (szül. 1854) volt országgyűlési képviselő, Pál (szül. 1856 okt. 9) Bács-Bodrog vármegye nv. főispánja és Géza (szül. 1863 február) volt országgyűlési képviselő. Benjamin († 1872) Bács-Bodrog vármegye főjegyzője. Fia Móricz (szül. 1806, † 1868 február 26) Bács-Bodrog vármegye szolgabírája és követe.

Czímer : kék pajzsban, zöld mezőn kétfarkú, arany oroszlán, első lábaival kétnyelvű, veres lobogós, veres nyelű lándzsát tart. Sisakdísz : szemközt fordult veresnadrágos, pánczélos, három strucztollas, nyíltsisakos, jobbjában török fejet tartó vitéz növekvően. Takarók : kék-arany veres-ezüst.

Lazarovics. L., Milán csurogi határőrségi kapitány, neje Pannova Similiana és fiai : Pál, Miklós és Mihály, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet ugyanez évben hirdettek ki Bács vármegyében. Mihály 1813-ban igazolta nemességét. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban a Petrovoszellón lakó L. Ilia, Pál, Száva és Kuzman özvegye vannak felvéve a vármegyei nemesek lajstromába.

Lestár (Bori és Oroszi). Hont vármegyéből származik. Őse Mátyás (1562), a kitől a leszármazás szakadatlan. A család első letelepedési helye a Bars vármegyei Nemesoroszi volt, honnan idővel átszármaztak a Hont vármegyében fekvő Boriba, hol jelenleg is birtokosok. A családot Mátyás (1652—1698), Bars vármegyei adóróvó terjesztette tovább, kinek unokái : Mátyás († 1807) és János voltak. János fia Péter († 1822) Kecskeméten volt birtokos. Ennek fiai közül Péter és Lajos Hont vármegyében telepedtek le, míg Sándor Kecskeméten maradt. Fia Péter (szül. 1818 † 1896) 1848—49-ben honvédszázados, utóbb Kecskemét város polgármestere és a III. oszt. vaskorona-rend lovagja. Lajos Hont vármegyei táblabíró unokája Albert (szül. 1869), ügyvéd, jelenleg Topolyán lakik. Dániel, János és Lajos Pacséron birtokosok, hol a családnak 1848 előtt földesúri joga volt.

Czímer : kékben, zöld alapon, görbe kardot tartó, kétfarkú arany oroszlán. Sisakdísz : pajzsbeli oroszlán növekvően. Takarók : kék-arany—veres-ezüst.

Lithvay. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban György és János vannak felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. E család Nemesmiliticsen telepedett le. László 1766-ban, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján, igazolta nemességét. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban több tagja szerepel a nemesmiliticsi közbirtokosok között.

Lövey. L. János fiai, névszerint János, Mátyás, Antal, Sebestyén, Gáspár, Mihály és József, csantavéri lakosok, 1812-ben Heves vármegye bizonyítványa alapján hirdették ki a vármegyében nemességüket. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban Gergely, József, Mátyás, Antal, István és Mihály Zenta székhelylyel vannak felvéve a vármegye nemesei közé.

Magyar. Pozsony vármegyéből származik, mely vármegye bizonyítványa alapján 1763-ban igazolta nemességét. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Antal, a ki Nemesmiliticsen lakott, van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírásban e családból Imrét Jankováczon találjuk.

Mándics I. (Mandity). M. Mátyás, zombori lakos, 1720 április 29-én nyert czímeres nemes levelet, melyet Bács vármegyének 1720 október 3-án Baján tartott közgyűlésében hirdettetett ki. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Tamás, Márk és Jeromos vannak felvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Mándics II. E család 1688-ban nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1747-ben Verőcze, 1798-ban Bács vármegyében hirdettetett ki ; Nemesmiliticsen telepedett le, a hol 1803-ban adományt nyert.

Czímer : kékben, zöld alapon, zöld takarós fehér lovon ülő, veresruhás, sárgacsizmás és kócsagtollal ellátott csákós magyar vitéz, jobbjában görbe kardot, baljában a kantárt tartva, egy veresnadrágos, sárgadolmányos, feketekucsmás férfit hajtva maga előtt. Sisakdísz : buzogányt tartó, könyöklő pánczélos kar. Takarók : kék-arany—veres-ezüst.

Manics. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból Márk van felvéve Bács vármegye nemeseinek névjegyzékébe.

Mann (Csonoplai). M. Jakab, kir. tanácsos, igazgató-tanár Szegeden, a ki 1906-ban nyert czímeres nemeslevelet, egyike ama családok ivadékainak, a kik II. József uralkodása alatt, Elszászból költöztek be Magyarországba.

Czímer : arany pantallérral vágott pajzs, felül veresben, jobb haránt ezüstpólya, mely mindkét oldalán, ezüstfonállal összekötött, három-három háromleveles ezüst lóherével van díszítve. Alúl hullámos arany pantallérral átszelt kék mezőben, veres csőrü és lábú, csőrében aranykígyós aeskulapbotot tartó, repülő arany gólya. Sisakdísz : veres, illetve három ötágú csillaggal megrakott, balharánt arany pólyával vágott, kék szárny közül kiemelkedő, jobbrafordúlt, természetes színű bagoly. Takarók : veres-ezüst—kék-arany.

Márffy (Csébi). E családból Lipótot, 1791-ben, Baranya vármegye bizonyítványa alapján vették fel a vármegye nemeseinek névsorába. Lipót, aranysarkantyús vitéz. 1791—1808-ig a vármegye főjegyzője volt. 1806 július 25-én nyerte a Csébi előnevet, 1810 július 10-én pedig engedélyt nyert, hogy Kliegl Károlyt nevének átruházásával fiává fogadhassa, a kit 1811-ben a vármegyei birtokos nemesek sorába iktattak. 1826-ban Cséb helységben bírt földesúri joggal.

Markovics. M. Damián, a zombori határőrvidéki erőd kapitánya, 1690 május 29-én nyert Lipót királytól czímeres nemeslevelet, melyet fia, György 1713-ban hirdettetett ki Bács vármegyében. Az 1754—55 évi országos nemesi összeírásban Márk, Miklós és Mihály vannak felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Egy más hasonnevű családot, mely 1795 május 25-én nyert czímeres nemeslevelet, 1798-ban vettek fel a vármegye nemeseinek névsorába. Béla 1787-ben igazolta nemességét, utódai Nemesmiliticsen telepedtek le.

Markulin. M. János 1776-ban, Tamás, Mátyás és György, szabadkai lakosok, 1811-ben hirdették ki nemességüket a vármegyében, 1808-ban Tamás, József, Mátyás és Mihály igazolták nemességüket. Sebestyén 1818-ban nyert nemesi bizonyságlevelet Bács-Bodrog vármegyétől. Az 1841. évi vármegyei összeírásban e családból Simont, a ki Szabadkán lakott, találjuk feljegyezve. János Felsőszentivánon birtokos.

Matkovits (Matcházi). M. Lajos († 1895), Bács-Bodrog vármegye zentai járásának főszolgabírája, a Ferencz József rend lovagja, 1879-ben nyert czímeres nemeslevelet. Fia Béla volt apatini főszolgabíró, tart. huszárhadnagy, jelenleg Temerinben birtokos.

Czímer : vörösben, zöldszárú s két zöldlevelű, ezüst rózsát tartó, arany oroszlán. Sisakdísz : pajzsalak növekvően. Takarók : mindkétfelől : veres-arany. Jelmondat : Virtute et fortitudine.

Matyasovszky. Liptó vármegye törzsökös családja. Első ismert őse Ábrahám 1282-ben királyi adományul nyeri Alsó- és Felsőmatyásfalvát, honnan előnevét vette. Liptóból a család több vármegyébe szakadt. János Szepes vármegyébe költözött, 1587-ben már e vármegye táblabírája. A leszármazás ettől a Jánostól szakadatlanul lehozható. Jánost 1792 ben Liptó vármegye bizonyítványa alapján vették fel Bács vármegye nemesei közé. 1800-ban a család több más nemes birtokossal együtt Pacsért vette meg, hol 1848-ig földesúri joga volt. László 1862—67-ig vármegyei törvényszéki ülnök. Tagjai közül 1893-ban Emil és Dezső vármegyei tisztviselők voltak.

Czímer : kékben, arany koronából kiemelkedő, három ezüst liliomot tartó fekete medve. Sisakdísz : pajzsalak. Takarók : mindkétfelül kék-ezüst.

Matyus. Pest vármegyéből származik. Mártont 1752-ben vették fel Bács vármegye nemesei közé, a ki az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban a Bács vármegyei nemesek névsorában is előfordul. 1763-ban a birtokos nemesek közé sorozták. Az 1826-ban eszközölt összeírás alkalmával a nemesmilitiesi közbirtokosság között foglal helyet.

Medianszky. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Lázár van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Mészáros (Pacséri). M. János bajai lakos 1774-ben, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján, igazolta nemességét. János gyermekei : Dániel, Lázár és Antal, az utóbbi az 1809. évi Bács-Bodrog vármegyei felkelt nemes sereg főhadnagya, 1801 február 27-én Pacsér község egy részét nyerik adományul. Lázár (szül. 1796, † 1858) 1848—49-ben altábornagy és hadügyminiszter, Antal fiai közül : József bajai és Antal pacséri s tavankúti birtokos.

Milassin. M. Miklós székesfehérvári püspök s testvére Pál, valamint ennek gyermekei, továbbá elhalt testvéreiknek özvegyei és gyermekei, 1791 márczius 7-én nyertek czímeres nemes levelet, melyet Miklós, Márton és Antal 1791-ben hirdettettek ki Bács vármegyében. A család Csávolyon telepedett le, hol az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint ekkor 20 férfi tagja élt. Jelenleg Szabadkán virágzik a család.

Czímer : veres és ezüst ikerpólyával vágott pajzs. Felül aranyban, verescsőrű és lábú, koronás fekete sas. Alul kékben, hármas zöld halmon, három hatágú arany csillag. Sisakdísz : három (veres, fehér, kék) strucztoll. Takarók : veres-ezüst—kék-arany.

Milinovity. M. Nessa, zentai határőrvidéki zászlótartó, neje Adamova Milinka és gyermekei : János, Tódor és Ilona, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Nessa van felvéve Bács-Bodrog vármegye nemeseinek névsorába.

Milkovics. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból Farkas van felvéve Bács vármegye nemeseinek névsorába.

Mirilovity (Mirillovics). M. Maxim, földvári zászlótartó, neje Jovanova Szimlana és gyermekei : Elek és Magdolna, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1752-ben hirdettek ki. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Maxim van felvéve Bács vármegye nemeseinek névsorába.

Miskolczy. M. István, 1740—1747-ig Bács vármegye főjegyzője. 1746-ban fiaival : Ferenczczel és Józseffel együtt királyi adományt nyert Roglaticzára, 1748 márczius 25-én pedig a Roglaticzai előnevet nyerték. Fia József, 1769-ben nyert nemesi bizonyságlevelet a vármegyétől, Farkas pedig 1772-ben.

Molnár. A család 1694 deczember 1-én nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1696 január 4-én hirdettek ki Hont vármegyében. Nemességét az 1730 évben tartott vizsgálat alkalmával igazolta. M. Sándor 1765-ben, Hont vármegye bizonyítványa alapján, hirdettette ki nemességét Bács vármegyében. Andrást 1800-ban, ugyancsak Hont vármegye bizonyítványa alapján, vették fel a vármegye nemeseinek sorába. E család Nemesmiliticsen telepedett le, hol 1803-ban adományt nyert.

Nagy (Kisléghi). N. Pál, 1633-ban nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1817 június 30-án Pozsony, 1819 május 3-án Verőcze, 1825 november 28-án Bács-Bodrog és 1827 október 15-én Szerém vármegyében hirdettek ki. A család Pozsony vármegyéből származik s 1825-ben telepedett le Bács-Bodrog vármegyében. Ákos, jelenleg Palánkán ügyvéd és birtokos. Aladár, bácsi lakós.

Czímer : ezüsttel és veressel vágott pajzsban, hármas zöld halmon, arany markolatú, görbe kardot tartó, kétfarkú arany oroszlán. Sisakdísz : három egymás mellett kiemelkedő, természetes liliom. Takarók : mindkétfelől veres-ezüst.

Az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban ily nevü családból István, János és Ferencz vannak felvéve Bács-Bodrog vármegye nemeseinek névsorába.

Nancsics. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Maxim van felvéve Bács vármegye nemeseinek névjegyzékébe.

Németszegi (Almási). N. Istvánt és Jánost 1790-ben, Komárom vármegye bizonyítványa alapján, vették fel a vármegye nemeseinek névsorába. István és Nep. János 1803 július 8-án nyerték az Almási előnevet, a családnak 1826-ban Almás helységben volt földesúri joga.

Neszméry. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban István van felvéve Bács vármegye nemeseinek névsorába. Antal 1784-ben, Pozsony vármegye bizonyítványa alapján, hirdettette ki nemességet a vármegyében. Istvánt 1793-ban, másik Istvánt 1796-ban és Györgyöt 1797-ben iktatták be a vármegyei nemesek névsorába. A család Nemesmiliticsen telepedett le.

Nikoletics (Nicoletich). N. János, szenttamási határőrségi zászlótartó, neje Sivkovics Mária és gyermekei : Anna, Konstantin, István és György, 1735 márczius 2-án nyertek czímeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban István van felvéve Bács vármegye nemeseinek névjegyzékébe.

Nikolics. N. Manó, újvidéki polgármester, neje Raskovich Erzsébet és gyermekei : Tamás, Mihály, Zsuzsanna, Anna és Anasztazia, 1791 február 7-én nyertek czímeres nemeslevelet.

Nikolits (Nikolics, Szerbográdi). N. Zsiván, szenttamási hadnagy, neje Ninkov Mária és gyermekei : István, Lukács, József, Sára és Márta, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet még ebben az évben, október 5-én hirdettek meg Bács vármegyében. 1758-ban a család adományt nyert Szenttamáson. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Zsivan van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. E családból származott N. Izidor, 1847—48-ban a vármegye főjegyzője és követe, 1850—1867-ig kerületi biztos. Izidor jelenleg főszolgabíró Ujvidék-en.

Czímer : Kékben, két ezüst haránt pólya között, a pajzs felső bal sarkában, hatágú arany csillag s az alsó jobb sor kban ezüst félholdtól kisért haladó arany oroszlán. Sisakdísz : két keresztbefektetett tornalándzsa. Takarók : kék-ezüst.

Odry (Pacséri). Hont vármegyéből származik. A család 1716 augusztus 28-án nyert czímeres nemeslevelet, melyet ugyanez év deczember 10-én hirdettek ki Hont vármegyében, hol az 1730. évi nemesi vizsgálatok alkalmával igazolta nemességét. A család egyik ága nnen Pest vármegyébe szakadt. Gergely, a ki már a pacséri előnévvel élt, 1752-ben Pest vármegye nemesi bizonyítványával igazolta nemességét. Gergely fiai : Pál, András és Albert, 1766-ban nyertek nemesi bizonyítványt a vármegyétől. A család Pacsér egy részét birta. András 1789—90-ig és 1791—96-ig másod- 1797—1822-ig első alispán. József 1830—32-ig vármegyei ügyész, 1832—42-ig első alispán és országgyülési követ, majd helytartósági tanácsos. András jelenleg községi jegyző Herczegszántón, István Zomborban lakik. Jenő topolyai és János őrszállási lakós. E családból származik Lehel, a m. kir. Operaház n . tagja és ennek fiai, a kik Budapesten laknak.

Czímer : kékben, zöld alapon, gyökerestől kitépett zöld fenyőfát tartó fekete medve. Sisakdisz : pajzsalak növekvően. Takarók : veres-ezüst — kék-arany. Más változat : kékben, zöld halmon nyugvó, leveles koronán könyöklő, hét búzakalászt tartó, pánczélos kar. Sisakdísz : paizsalak.

Orczy (báró). A család Somogy vármegyéből származik és az ottani Orczi helységtől veszi nevét. A családot már a XV. században említik. A XVI. század végén élt Gergely, a kitől a leszármazás szakadatlan. A család gazdagságának alapját O. István (szül. 1669 szeptember, † 1749 deczember 12) vetette meg nagyméretű birtokszerzéseivel. Fia, Lőrincz (szül. 1718 augusztus 9, † 1789 július 28), tábornok, utóbb Abaúj vármegye főispánja. A család nemesi és bárói ágából Istvánt 1731 április 30-án római sz. bir. bárói rangra emelték, 1736 július 5-én pedig O. István kir. tanácsosnak, valamint nejének : Petrovay Zsuzsánnának és Lőrincz és Anna gyermekeiknek említett bárói rangját Magyarországra is kiterjesztették. O. István 1736-ban Billárd Mihály özvegyétől megvásárolta Ivánka pusztát, a mit 1741 szeptember 9-én fiának, Lőrincznek ajándékozott, a ki arra 1741 szeptember 10-én nádori adományt is nyert. Ugyanő 1747-ben a Czoboroktól megvásárolt bajai uradalom egy részére királyi adományt kapott. 1826-ban Jankovácz és Kisszállás helységekben birt földesúri joggal. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint e családból O. Béla, György, József özvegye, István és Lajos Jankováczon (Jánoshalma) laktak.

Czímer : négyelt pajzs, a 3. és 4. közé ékelt 5. udvarral. I. Arany mezőben arany zsinóros, vörösruhás vitéz törzse (lebegőleg, dolmánya aljáig), derekán arany öv, fején prémes, lecsüngő vörös süveg, felemelt jobbjában kivont kardot tart, melyre levágott, vérző török fej van szúrva, balját csípőjére tesži. II. Vörös mezőben kettős farkú, ágaskodó, arany oroszlán. Jobb első lábában kétleveles, zöld száron, ötszirmú ezüst rózsát tart, arany kehelylyel. III. Vörös mezőben befelé ágaskodó farany oroszlán. Felemelt bal első lábában kivont kardot tart. IV. Arany mezőben fekete sas, melyet félig elföd az V. udvar. Ebben kék mezőben arany vadászkürt, arany zsinórral. Sisakdísz : Három sisak. b. (középső) két fekete sasszárny között (a jobboldalin korona alatt arany *C*, a baloldalin *VI.*) paizsbeli kinövő vitéz. II. Befelé fordult, kinövő arany griff, jobbjában három (vörös, ezüst, kék) ki nem bontott zászlót tart, felemelt baljában három arany nyelű nyilat tart. III. Befelé fordult, kinövő, sisakos, pánczélos vitéz, felemelt jobbjában vas buzogányt tart, balját csípőjére teszi. Takarók : mindkétfelől veres-arany.

Pajazetovity. P. Athanáz, tiszai határőrségi hadnagy, 1751-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet még ebben az évben kihirdettek Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Atanáz van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Czímer : ezüstben, zöld alapon felugró fekete ló, hátrafelé vetett kantárral. Sisakdisz : nyilt fekete szárny. Takarók : mindkétfelől fekete-ezüst.

Paál. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban András, a ki Nemesmiliticsen lakott, van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. János 1766-ban, Komárom vármegye bizonyítványa alapján, hirdettette ki nemességét. Pál, András és István. 1792-ben nyertek a vármegyétől nemesi bizonyságlevelet. Antal 1861-ben és 1867—71-ig Bács-Bodrog vármegye első alispánja volt. Lajos jelenleg őrszállási lakos.

Pálffy (*Erdődi gróf*). A család történetét a Pozsony vármegyét tárgyaló kötetben ismertettük. E család 1746-ban vétel útján szerezte Novoszellót (Bácsújlak) és Lőrincz-pusztát báró Zoana Jánostól, 1778-ban azonban gróf Pálffy János e két birtokot eladta csepini Adamovics János királyi tanácsosnak.

Pápay. I. József, neje Ekker Anna, leányai : Jozefa és Erzsébet és unokatestvére : Frank Gábor, valamint neje és ennek gyermekei, 1791 január 27-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet még ebben az évben hirdettek ki Bács vármegyében.

Czímer : négyelt pajzs. 1. és 4. veresben ezüst hullámos pólya. 2. kékben befelé fordult, ezüst buzogányt tartó, arany griff. 3. befelé fordult arany oroszlán, első lábaival tekerődző kígyót tartva. Sisakdísz : kék lobogót tartó arany griff.

Pápay. II. Pozsony vármegyéből származik. P., másként Simonyi Antal, előfordúl az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Pozsony vármegye nemesei között. E családból József Pest vármegyébe költözött s Pozsony vármegye bizonyítványa alapján a vármegye nemesei közé felvétetett. 1786-ban nemesi bizonyságlevelet nyert Pest vármegyétől. Tagjai közül László jelenleg Bácstopolyán lakik.

Parcsetich (Rákóczi). P. Márton, neje Csúvardich Olga és gyermekei : Antal és József, 1753 deczember 3-án nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1754-ben hirdettek meg Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban Márton, a ki Zomborban lakott, van felvéve a vármegye nemeseinek névjegyzékébe. János, György, Antal, Miklós és József és általuk gyermekeik,

1790 november 18-án nyertek czímeres nemeslevelet; György, József és Ignácz pedig 1810 szeptember 21-én Rakóczi előnevet. Tagjai közül Bódog Baja város főispánja (1898). Vincze ujvidéki főgimnaziumi tanár. Ottó, cs. és kir. huszárkapitány, a ki irodalmilag is működik.

Czímer: kékkel és veressel vágva. Felül befelé fordult ezüst félholdtól és hatágú arany csillagtól kísért arany liliom. Alul zöld alapon, görbe kardot tartó, könyöklő pánczélos kar, a kardon átütött török fővel. Sisakdísz: nyilt fekete szárny között pajzsbeli kar. Takarók: kék-arany — veres-ezüst.

Paukovich (Senkviczi). Horvatországból származó család, mely 1550-ben a pozsonymegyei Nagysenkviczen telepedett le, a hol Mátyás és neje Várday Erzsébet és gyermekei: János és Klára, 1684-ben Lipót királytól nemességújító czímerlevelet kaptak, melyet még ugyanez évben a Galántán megtartott közgyűlésen hirdettek ki. A család később Gömörben is elterjedt és a XVIII. század elején került Bajára. Tagjai közül a nemeslevélben szereplő János fia, I. Márton került a Bácskába, ki azután bajai bíró lett és ő terjesztette tovább a család bácskai ágát, míg a gömöri ág kihalt. Ennek tagjai közül II. László († 1756) gömöri perceptor. — II. Pál 1755-ben Gömörben plébános. — János 1765. előtt gömöri főszolgabíró. — István, 1757-ben vármegyei esküdt. — I. András gömöri főjegyző, majd főügyész (1764—1770). — III. László gömöri főszolgabíró. — II. András (sz. 1765) gömöri főszolgabíró, majd kir. táblai bíró és kir. tanácsos. — Ferencz († 1847) gömöri főszolgabíró és főperceptor. — A bácskai ágból: Márton fia, Miklós, 1746-ban Baja város bírája. — II. Márton (sz. 1772) több vármegye táblabírája, kir. kincstári ügyész. — Máté (sz. 1778) az 1806—9-iki nemesi felkelésben tűnt ki. — János (sz. 1791) Baja város kapitánya, majd bírája. — Ernő, (sz. 1819) bajai földbirtokos, ennek fia, Ottó, jelenleg ny. kir. táblai bíró, kinek fia, Ernő, óbecsei birtokos.

Czímer: kékben, felül egy hatágú arany csillag, alul balrafordult, ezüst holdsarlótól kísért, veres pólya, abban egy arany ormú, fehér szikla felé ugró, kétfarkú arany oroszlán, jobbjában arany passziókeresztet tartva. Sisakdísz: felemelt jobb lábában követ tartó daru. Takarók: kék-arany — veres-ezüst.

Pécsy. P. András, István, József és György, 1753-ban, Pest vármegye bizonyítványa alapján, hirdettették meg a vármegyében nemességüket. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban András van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Ferencz 1742-ben Bács vármegye aljegyzője, 1748—58-ig főjegyzője és 1759—67-ig másodalispánja. A család Nemesmiliticsen telepedett le.

Peres (Bartháni). 1394-ben Bátszentpéter (Bácsborsod környékén), 1441-ben Piski (Bács helység határában feküdt elpusztult község) birtokába iktatták. A XV. század elején már Varadot is birja.

Pesity (Pesics). P. Miath, titeli hadnagy, neje Veszala Marina és fiai: Lázár és István, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Mihály van felvéve a vármegyei nemesek névsorába.

Piakovity (Piakovits). János ókobilai zászlótartó, neje Gavrivolo Sivana és gyermekei: Pea, Jovanka és Mária, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban János van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Pilaszanovich. A család Pozsony vármegyéből származik. A nemességet Jakab, István, Fülöp és János testvérek szerezték. Nemességüket Bács-Bodrog vármegyében 1741 október 28-án és 1742-ben hirdettették ki. Dávid, György és Márk Miskolczy Józseftől megszerezték Roglaticza felét, a melyre 1777-ben királyi adományt nyertek. A nemességszerző Fülöp unokáival: Péterrel és Miklóssal, a család két virágzó ágra szakadt. Péter ágából Józsefnek (szül. 1830 június 24, † 1895 január 23) a fiai: Mátyás (szül. 1861 november 5, † 1891) november 1) Bács-Bodrog vármegye alügyésze és József (szül. 1864 április 24) cs. és kir. tart. huszárfőhadnagy. Miklós ágából I. Jenő (szül. 1821, † 1882) 1848—49-ben honvédszázados. Testvérének Károlynak (szül. 1823, † 1869 márczius 16) az unokája Antal (szül. 1875 február 28) belügyminiszteri fogalmazó.

Czímer: kékkel és veressel jobb haránt hasított pajzsban, zöld mezőn követ tartó darú. Sisakdísz: kardot tartó, veres mezű kar. Takarók: veres-ezüst—kék-ezüst.

Piret (báró). A család a brabanti Jodoigne városból ered. Régi nemességét Baydaels Károly János, az aranygyapjas-rend czímernöke, 1783 márczius 31-én Brüsszelben kelt oklevéllel erősítette meg. Báró Piret de Bihain Lajos, cs. k. kamarást és vezérőrnagyot 1827-ben honfiúsították, de mivel a honfiúsítási díjat nem fizette le, 1830-ban törülték. 1840-ben érdemeinek elismeréseül a díjat elengedvén, báró Piret Lajos cs. kir. aranykulcsos altábornagyot és a Lipót-rend középkeresztesét újból honfiúsították. 1860-ban báró Piret Béla cs. kir. kamarás 545.000 frtért megvette a bács-feketehegyi uradalmat, azóta a család a vármegyében birtokos.

Czímer: ezüst mezőben természetes színű, lombos fa, gyökerestül, melyet két oldalt és alul egy-egy ötszirmú, aranynyal futtatott, veres rózsa kísér. Sisakdísz: zöld-ezüst fonadékon a fa. Takaró: zöld-ezüst.

Piukovics (Ómoraviczai). P. János 1741 október 28-án nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1742-ben hirdettek ki Bács vármegyében. A család 1749-ben vette meg Ómoraviczát a Csejthey családtól; Mateovics (Mátételke) puszta fele részére 1779-ben nyert adományt s abba a kalocsai káptalan iktatta be. Tagjai közül említendők a következők: Antal 1777—85-ig és 1790-ben másodalispán. Benedek az 1797. évi vármegyei felkelő nemes seregben kapitány. Fülöp ugyanitt hadnagy. István pedig az 1809. évi felkelő nemes seregben viselt hadnagyi rangot. Ágoston előbb vármegyei főjegyző, 1848-ban másod, 1849-ben első alispán, 1850—60-ig törvényszéki elnök, 1861-ben cs. kir. biztos, utóbb főispáni helytartó. Antal és Lázár 1848—49-ben honvédtisztek, Lázár 1849-ben Szőreg alatt esett el. Dénes 1848-ban honvédtiszt, azután mint felszentelt pap Bikityen plébános. Mihály 1861-ben országgyülési képviselő. Ödön előbb szegedi kir. itélőtáblai, 1890-től kúriai bíró. János kir. táblabíró. Elemér 1905-ben országgyűlési képviselő. József 1900-ban a kerényi kerület országgyülési képviselője. Ferencz jelenleg Herczegszántón, Antal Baján és Károly Felsőszentivánon lakik.

Czimer: kék pajzs veres pajzsfővel. Abban hatágú arany csillag és befelé fordúlt ezüst félhold. Alatta zöld alapon, buzogányt tartó, arany oroszlán. Sisakdísz: kinövő aranysujtásos, veresruhás és kucsmás, aranymarkolatú, görbe kardot tartó, magyar vitéz. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Pocskay. P. György és József, 1742 augusztus 4-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1743-ban hirdettek ki Bács vármegyében. Ez az ág Zomborban telepedett le. A család másik ága Pest vármegyéből származik. Sándor pestvármegyei biztos s fiai: József, Péter és András.

1790 november 18-án nyertek czímeres nemeslevelet. Sándor 1801-ben Pacsér 1/20 részét nyerte adományul, 1801-ben január 31-én pedig a Pacséri előnevet. Tagjai közül : András 1821-ben táblabíró. Gergely 1822—40-ig táblabíró. Zsigmond esküdt. Sándor 1893-ban zombori ügyvéd és városi ügyész.

Czímer: ezüsttel és kékkel vágva, felül a vágási vonalból kiemelkedő, veres köntösbe öltözött, aranyöves, szakállas férfi, jobbjában zöld szárú és levelű, piros rózsát, baljában derekához szorított arany búzakévét tartva. Sisakdísz : kinövő pajzsalak. Takarók : veres-ezüst—kék-ezüst.

Podmaniczky (Aszódi és Podmanini báró). A család a XVII. században Zólyom vármegyében tűnik föl. János és Sándor testvéreket, gyermekeikkel együtt, 1782 július 5-én bárói rangra emelték. E családból származott József (szül. 1755, † 1823 május 11), ki 1802—1823-ig Bács vármegye főispánja volt.

Czímer : Alulról jövő ékkel három udvarra osztott pajzs. Jobbról veres mezőben, zöld alapon álló, pánczélos vitéz, fején sisak, jobbjában aranymarkolatú, kivont kardot, baljában levágott, vérző török főt tart, hajánál fogva (ősi Podmaniczky czímer). Balról arany mezőben koronás, jobbra néző, fekete sas. Az ékben : ezüst mezőben kürt (a testvérek anyjának, Osztroluczky Juditnak czíméréből). Sisakdísz : három sisak. I. (középső) két nyilt, fekete szárny. II. A kinövő pajzsbeli vitéz, kardja babérlevelekkel környezve. III. Öt strucztoll, a két szélső és középső arany, a két külső fekete. Takaró : veres-ezüst—fekete-arany. Pajzstartók : jobbról ezüst egyszarvú, balról ezüst ló, fejük kifelé fordítva.

Polimperger. P. József, neje Magdolna, gyermekei : Jakab, János és Erzsébet, Jakab gyermekei : József, György, Teréz és Borbála és testvérének Ferencznek fia Fülöp, ennek neje Kaller Erzsébet, gyermekei : Ferencz, György, Fülöp, Ignácz, József, Anna-Mária, Magda-Teréz és Róza, 1792 november 26-án nyertek czímeres nemeslevelet, melyet József 1799-ben hirdettetett ki Bács-Bodrog vármegyében. A család 1826-ban Cséb helységben bírt földesúri joggal.

Polyák. P. Antal bácsi esküdt, neje Csabai Julianna s fia József, 1757 július 18-án nyert czímeres nemeslevelet, melyet ugyanez évben Bács vármegyében meghirdettek. Péter és Márton 1817-ben nemesi bizonyítványt nyertek a vármegyétől. 1826-ban Pacsér helységben volt birtokos.

Popovics (Popovity). P. György határőrvidéki hadnagy, neje Stojanova a fiai : Pál és János, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban György és Zsivkó vannak felvéve a vármegye nemeseinek névsorába ; az utóbbi, a ki szintén határőrségi hadnagy volt, 1751 márczius 1-én nyert czímeres nemeslevelet.

Popovics II. Ephtimius zombori bíró, nejétől Kirkovics Erzsébettől született Áron, János, György, Miklós, Pulcheria, Zsófia és Katalin, családnevüknek Papházyra való változtatásával, 1791 szeptember 9-én nyertek magyar nemességet, melyet 1793-ban hirdettek ki Bács vármegyében.

Posóczy. E családból az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Ádám van felvéve a vármegyei nemesek névsorába.

Prusinszky (Pruzsinai). Trencsén vármegyéből származik. P. János 1649-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1650-ben Trencsénben hirdettek meg. Ferenczet 1752-ben, Trencsén vármegye bizonyítványa alapján, vették fel Bács vármegye nemesei közé. Ugyanő az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Bács vármegye nemesei között szerepel. József 1758-ban nyert nemesi bizonyságlevelet Bács vármegyétől. 1816-ban Istvánt vették fel a vármegyei nemesek lajstromába.

Purgly (Jószási). Bajorországból származik. Tagjai a XVIII. század vége felé jöttek Győrbe, honnan a család rövid idő mulva Moson, Veszprém, Arad és Torontál vármegyékbe terjedt el. Arad vármegyében Jószás és Jószáshely községekben szerzett birtokokat, mely két községre János és György, 1820-ban, I. Ferencz királytól adományt és czímeres nemeslevelet nyertek, Jószási előnévvel. A nemességüket 1821-ben hirdettették ki Moson, Arad, Torontál és Győr vármegyékben. Tagjai közül János Arad vármegyében birtokos, volt országgyűlési képviselő. Sándor, volt országgyűlési képviselő, jelenleg takarékpénztári igazgató Szabadkán.

Czímer : négyelt pajzs. I. kékben, kardot tartó arany oroszlán. II. veresben, arany búzakéve. III. veressel és ezüsttel, hatszor hullámosan vágva. IV. kékben, zöld alapon, fehér lovon ülő, kivont kardot tartó huszár. Sisakdísz : kék ruhás, veres csákos, jobbjában kivont kardot, baljában olajágat tartó, kinövő huszár. Takarók : kék-arany, veres-ezüst.

Putnik (eredetileg Meneszkovics-P.). M.-P. István, ügyvéd és zombori főbíró, 1791 január 3-án II. Lipót királytól nyert czímeres nemeslevelet, melyet ugyanez év április 11-én hirdettek meg Bács vármegyében. A nemességszerzőnek három fia : Antal, József és István volt. Ezek egyikének utóda Béla, Bács-Bodrog vármegye vezéralispánja 1849-ben. Ennek fia Rezső († 1899) családjának utolsó fisarja.

Czímer : kékben, zöld alapon, veres nyeregtakaróval ellátott, fehér lovon ülő, sárgacsizmás, kéknadrágos, veresdolmányos, kalpagos magyar vitéz ; jobbjában aranymarkolatú görbe kardot, baljában fehér hadilobogót tartva. Sisakdísz : kinövő pajzsbeli vitéz. Takarók : veres-ezüst—kék-arany.

Rácz (Tövisi). Erdélyből származik. R. János 1665 június 30-án nyert czímeres nemeslevelet Apafi Mihály erdélyi fejedelemtől, melyet Mária Terézia királynő 1776-ban megerősített. A család 1834 február 20-án nyert nemesi bizonyítványt Alsó-Fehér vármegyétől, melyet 1834 április 22-én hirdettek ki Temes vármegyében. Idővel elterjedt Arad és Bihar vármegyébe is. Bács-Bodrog vármegyében 1858-ban telepedett le. Tagjai közül György, († 1909) Kulán volt birtokos.

Czímer : kékben, zöld alapon, aranymarkolatú, görbe kardot tartó oroszlán, a kardon átütött török fővel. Sisakdísz : hiányzik. Takarók : veres-arany—kék-ezüst.

Radics. E családból János 1725—1729-ig Bács vármegye elő alispánja volt. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban György és Mátyás vannak felvéve a vármegyei nemesek névjegyzékébe.

Radisich. Boszniából eredő család. Első őse Pál, ki a XIV. a „bogumil" szektához tartozott. Pál 1381-ben Nagy Lajos követeként megkötötte a turini békét. R. Márk, határőrségi zászlótartó Szenttamáson, 1751-ben nyert czímeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Márk szerepel Bács-Bodrog vármegye nemesei között. Tagjai közül István az 1809. évi bácskai felkelő nemes sereg tiszai koronakerületi részének kapitánya. Jenő helytartósági tanácsos, ifj. Jenő szül. 1856. a budapesti iparművészeti múzeum igazgatója, testvére György miniszteri osztálytanácsos a földmívelésügyi minisztériumban.

Putnik.

Podmaniczky.

Rudics

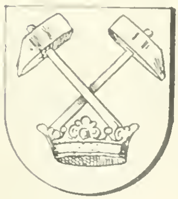
RÁCZ

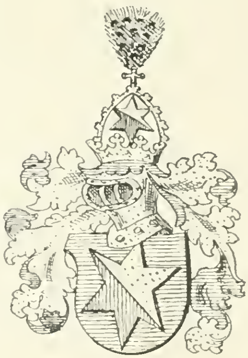
Redl.

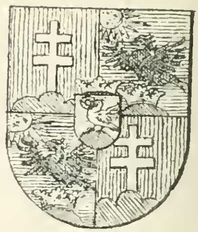
Szemző.

Sulyok.

Szentgyörgyi.

Széchenyi.

Czímer : ezüstben, balharánt állított, hatágú aranycsillaggal diszített, zöld hadilobogó. Sisakdísz : váltakozva ezüs tel és zölddel vágott két elefántormány. Takarók : zöld-ezüst—zöld-arany.

Rajkovics. R. Péter, új-kobilai határőrségi hadnagy, 1751 április 1-én nyert czímeres nemeslevelet. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban e családból Péter van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Redl (Rasztinai báró). A családot R. József, m. udv. kamarai tanácsos, a bácsi és tiszai koronajavak igazgatója alapította, ki 1759 május 17-én rottenhauseni elónévvel osztrák, 1765 április 15-én pedig magyar nemességet nyert. Fia Ferencz, udv. tanácsos és az erdélyi kanczellária előadója, 1780 deczember 9-én kir. adományképen kapta a bácsvármegyei Rasztina birtokot, a honnan a család előneve ered, a mely 1822 július 5-én nyert megerősítést. Ennek fiai : Imre-Ferencz és Lajos-Ferdinánd, 1808 márczius 11-én kapták a bárói rangot. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint br. R. Imre és Ilos Rasztinán laktak. A családból Lajos jelenleg rasztinai birtokos.

Czímer : Négyelt pajzs, hasitott szívpajzszsal. Elől ben jobbról, kék mezőben, a hasitási vonalra támasztott, arany félsas ; balról ezüst mezőben veres pólya. A nagy pajzsban : I. kékkel és ezüsttel vágva. Fönt balra fordult, kinövő, kettősfarkú, arany oroszlán. Lent aranykelyhü, hatszirmú, veres rózsa. II. és III. kék mezőben, felhőkből befelé nyúló, meztelen kar, markában arany bőségszarút tart, melyből arany-ezüst pénz hull. IV. Veres mezőben ágaskodó, arany oroszlán, jobb első lábában kivont kardot tart. Sisakdísz : Három sisak. I. (középso). Kinövő arany sas. Takaró : kék-arany—veres-ezüst. II. Kinövő ezüst oroszlán, jobb első lábában kivont kardot tart. Takaró : veres-ezüst. III. Veres-ezüsttel és kék-aranynyal vágott elefántagyar között, melyeknek öblös végeiből három-három arany búzakalász nő ki, a pajzsbeli rózsa. Takarók : veres-ezüst—kék-arany. Pajzstartók : két fehér ló.

Reviczky (Revisnyei). A család Árva vármegyéből ered. Őse Hontimér, ki 1272-ben IV. László királytól az Árvában fekvő, két ekényi Revisnye birtokára nyert adományt. Fiai : Loránt, Bodor és Miklós terjesztették tovább a családot, mely idővel több ágra oszlott. Dénes 1350-ben Domokossal együtt Nagy Lajostól hat ekényi földet nyert adományban a Hotecsin folyó mellett. Bálint 1391—99-ben királyi ember. A családot Árva vármegye 1756 augusztus 15-én kelt bizonyságlevele alapján vették föl Zemplén vármegye nemesei közé. Károly (szül. 1737, † 1793 augusztus 10) nagykövet, v. b. t. tanácsos stb. 1770 november 26-án magyar bárói, 1783 november 28-án grófi ; János (szül. 1702 június 23, † 1773 november 28-án) altábornagy, birodalmi bárói és Ádám (szül. 1786 május 23, † 1862 április 21) cs. k. kamarás, v. b. t. t., főudvarmester, borsodi főispán stb. 1825 szeptember 9-én grófi rangot nyert. Ez ágak azonban kihaltak és a család ma csak a nemesi ágban virágzik. Antal (szül. 1723, † 1771) lekéri apát és tábori püspök. Imre 1778—86 között hétszemélynök. Gábor († 1822) debreczeni főbíró. Károlyt és Pált 1832 június 4-én, Árva vármegye bizonyitványa alapján vették fel Esztergom vármegye nemesei közé. Mihály, János és Antal 1836-ban nyertek bizonyságlevelet Esztergom vármegyétől. Dienes (szül. 1798) táblai elnök. Károly (szül. 1788, †1861) kir. tanácsos, törvényszéki elnök, Esztergom vármegye alispánja. László 1815-ben bihari táblabíró. Elek (szül. 1819, † 1856) 48 előtt az alsó tábla tagja. István (szül. 1828) honvédszázados. Sándor honvédfőhadnagy, elesett 1849-ben. István (szül. 1836, † 1899) cs. kir. tábornok. Károly (szül. 1841, † 1899) honvédezredes. Konrád (szül. 1848, † 1908) min. tanácsos. Imre (szül. 1813) kir. tanácsos, zempléni alispán. Pál († 1873) törvényszéki elnök. Károly (szül. 1852) 1891-ben országgyűlési képviselő, Bikolon birtokos. Ambrus, cs.k. kamarás, közigazgatási bíró. A család még Abaúj, Pozsony, és Nyitra vármegyékben is el van terjedve. Jelenleg László honvéd-, Ádám közös százados Pozsonyban, Jenő pedig kir. közjegyző Palánkán.

Czímer : (nemesi) kékben, zöld alapon, aranyszegélyü, verestakarós, fehér lovon ülő, pánczélos, három veres strucztollas sisakos, sarkantyús vitéz, vaskeztyűs jobbjában aranymarkolatú görbe kardot, baljában fekete kantárt tart. Más változat szerint a pajzs felső jobb sarkában hatágú aranycsillag, a balsarokban befelé fordúlt ezüst félhold van. Sisakdísz : három, aranynyal futtatott veres rózsa, zöld száron, mindenik két-két zöld levéllel. Takarók : kék-ezüst.

Rezsny. A család Pozsony vármegyéből ered. R. János, a gróf Brunswick-féle uradalom jószágigazgatója, 1801-ben adomány útján Pacsér község egy-tizenketted részét nyerte. A család 1826-ban Pacsér helységben volt birtokos. János fiai : II. János ügyvéd, 1848—49-ben országgyűlési képviselő, később vármegyei árvaszéki ülnök ; Imre 1848—49-ben honvédőrnagy ; Aurél 1849-ben az aradi csatában esett el. János fia, Róbert, vármegyei tisztviselő és Imre fia Aurél, pacséri birtokos és Zenta város rendőrkapitánya.

Czímer : kékben kardot tartó arany oroszlán. Sisakdísz : görbe kardot tartó, pánczélos könyöklő kar.

Ribényi. R. András 1749-ben Nyitra vármegye bizonyitványa alapján hirdettette ki nemességét Bács vármegyében. A család 1690-ben nyert czímeres nemeslevelet ; nemességét az 1723. évben a szakolczai kerületben tartott nemesi vizsgálat alkalmával igazolta. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban András van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. R. Miksa 1793-ban nyert nemesi bizonyságlevelet Bács vármegyétől. István az 1809. évi bácskai felkelő nemes seregben őrmester volt.

Rudics (Almási báró). A család Dalmácziából származik. R. Kristóf 1756-ban Mária Teréziától kapott czímeres nemeslevelet. Fia : I. Mihály a Szabadka és Almás határában elterülő birtokot fiai : I. Máté, I. Antal és I. János között fölosztotta. I. Máté († 1826 április 28) előbb Bács vármegye főszolgabírája. II. József császár alatt Dezséri Bachó János kerületi biztos titkára, a k két öcscsével királyi adományképen kapta Almás három-kilenczed részét és az Almási előnevet. Ugyanő 1815-ben megszerezte Kúnbaja pusztát, a melyet újra telepített Almás helységgel együtt, a hol 1825-ben kegyúri templomot épített. Később kir. tanácsos lett, majd Bács vármegye táblabírája és a pozsonyi országgyűlésen Bács-Bodrog vármegye követe. A Ludovika Akadémia számára 1808-ban 5000 frtos alapitványt tett. Enneköccse I. Antal, almási birtokos, kinek 11 gyermeke volt. Ezek közül : Dániel (szül. 1786 decz. 12, † 1859 febr.), 1827-ben Bács-Bodrog vármegye országgyűlési követe, 1840-ben alispánja, majd udvari tanácsos és a pesti m. kir. váltótörvényszék elnöke ; Károly († 1892) cs. és kir. huszártiszt, majd testor és mint huszárszázadost nyugdíjazták ; II. Antal huszárszázados, 1845-ig a magyar testőrség tagja ; II. Máté előbb Bács-Bodrog vármegye főszolga-

biraja, késöbb hétszemélynök... táblabírája és országgyülési követe. I. János Bács vármegye táblabirája volt. Fia I. József († 1879 aug. 21), 19 évvel a filozófia és 22 éves korában a jogtudományok doktora. Tervszerü gazdálkodásával csakhamar megszerezte a rokonság birtokait, úgy hogy az 1860-as években 16.000 hold birtokának évi jövedelme meghaladta a 100,000 frtot. 1829—41-ig Bács-Bodrog vármegye adminisztratora, 1836-ban II. alispán, 1837-ben kir. helytartótanácsos, arany sarkantyús vitéz, Bács és több vármegye táblabiraja, kir. tanácsos és a Szent Gergely-rend középkeresztes vitéze, 1844—48-ig Bács-Bodrog vármegye foispánja 1857-ben az osztrák birodalmi bárói rangot nyerte, 1861-ben és 1865—67-ig ujból foispán, a mikor a valóságos belso titkos tanácsosi ranggal nyugalomba vonult. Ennek fia: II. József († 1885) a II. oszt. vaskorona rend lovagja és az almási kerületnek két ízben országgyülési követe.

Czimer: arany pajzs kék pajzsfővel, abban sugárzó arany nap és befelé fordult ezüst félhold. Alatta zöld alapon, zöld nyeregtakarós fehér lovon ülo, kéknadrágos, veresdolmanyos és mentés, veres kalpagos vitéz, jobbjában arany markolatú görbe kardot, baljában a kantárszárakat tartva. Sisakdisz: arany markolatú, görbe kardot tartó, pánczélos, könyöklő kar. Takarók: arany-veres—ezüst-veres.

Sándor. S. András, hevesvármegyei lakos, 1690 márczius 12-én nyert czímeres nemeslevelet. A családból István telepedett Bács-Bodrog vármegyébe, kinek nemességét, Heves vármegyének 1807 május 2-án kelt bizonyitványa alapján, ez évi szeptember 7-én hirdették meg. István Szántován kir. kincstári ispán volt. Fia: György és István. György törvényszéki, majd árvaszéki ülnök († 1879). Fiai: Ferencz 1848—49-ben honvédszázados; Béla Bács-Bodrog vármegye és Zombor sz. kir. város foispánja (1880 decz. 7. — 1895); Géza várm. tisztviselő († 1889).

Schlagetter (Sáponyai). S. Gyula 1902 május 2-án nyert czímeres nemeslevelet. Gyula előbb vármegyei főügyész, később Zombor város polgármestere, majd vármegyei árvaszéki elnök, ama telepesek ivadékainak egyike, a kik 1786-ban telepedtek le Bresztováczon.

Czimer: vörös szalaggal körülkötött, arany vesszőnyalábbal és ezüst bárddal rakott, balharánt kék pólyával vágott, ezüst pajzsban felül hatágú veres csillag, alul három természetes méh. Sisakdísz: aranymarkulatú görbe kardot tartó, veres nyelvű, kinövő, arany oroszlán. Takarók: veres-ezüst—kék-arany.

Sigmond (Lemhényi.) Háromszék vármegyéből származik, egyes ágai az egész székelyföldre kiterjedtek. 1510-ben már Lemhényen birtokos volt. A családfa az 1604-ben élt Gergelytől hozható le szakadatlanul. A család egyik ága 1801—1808 között telepedett le Bács-Bodrog vármegyébe, hol 1836 február 8-án hirdettette ki nemességét. Borzáson és Ósóvén volt birtokos. Tagjai közül Gyula pirosi jegyző, fia Gyula apatini szolgabíró, fivére Dénes vármegyei árvaszéki ülnök-Göntér jegyző és földbirtokos Ósóvén, fia János vármegyei tb. főjegyző, ennek testvére Aladár gazdász; Göntér testvére Lajos gyógyszerész Ókéren, Gyula pedig Honoluluban (Hawai szigetok) lakik.

Czimer: kékben, zöld alapon, veresruhás, jobbjában kivont kardot, baljában fehér zászlót tartó magyar vitéz. Sisakdísz: nyilt fekete szárny között kiemelkedő, kardot tartó magyar vitéz. Takarók: veres-arany—kék-ezüst.

Siskovics. Baranya vármegyéből származik, hol Gödrét bírta. 1826-ban Almás helységben volt birtokos. József Bács-Bodrog vármegye aljegyzője, 1841—49-ig Verőcze vármegye főispánja.

Somoskeöy. S. István 1792-ben, Nógrád vármegye bizonyítványa alapján, hirdettette ki nemességét Bács vármegyében. A család Nógrád vármegyéből Somosujfaluból származik. 1694-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1696 okt. 16-án Heves vármegyében hirdették ki. Idővel elterjedt Bihar, Szatmár és Bács-Bodrog vármegyékbe is.

Czímer: kékben, zöld alapon, a pajzs jobb oldalán emelkedő szikla felé felugró, fehér egyszarvu. Sisakdisz: kinövő egyszarvú. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Stepanovics. S. Gáspár 1752-ben, Pozsony vármegye bizonyitványa alapján, hirdettette ki nemességét a vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Gáspár van felvéve Bács vármegye nemeseinek névsorába. Antal 1791-ben a vármegye adószedője volt.

Stvrteczky. S. Mihály, neje Zsófia, fia Márton és ennek neje Borbála, 1655-ben nyertek czímeres nemeslevelet, melyet Pozsony vármegyében 1657 január 8-án hirdettek ki. A család 1744 okt. 29-én hirdettette ki nemességét Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban József van felvéve a vármegye nemeseinek névsorában. József és Mihály 1761 május 6-án nyertek nemességbizonyságlevelet Bács vármegyétől. Aladár jelenleg árvaszéki nyilvántartó Zomborban.

Czímer: kékben, zöld alapon, sárgacsizmás, fehérnadrágos, veresdolmányos és mentés, barnakucsmás magyar vitéz; oldalán kék bársonytokos diszkarddal, jobbjában három természetes buzakalászt, baljában egy fehér és egy kék, zöldleveles szőlőfürtöt tartva. Sisakdísz: pajzsbeli vitéz, jobbjában arany markulatu karddal. Takarók: veres-arany—kék-arany.

Szakáll. Sz. Mihály, 1616-ban nyert czímeres nemeslevelet. Ennek utódai: György izsépi és János hajdúdorogi lakosok, 1749-ben nyertek Zemplén vármegyétől nemesi bizonyítványt. János fia, György, Dorogon lakott a Hajdúkerületben, ennek fia, József, ügyvéd, Baján telepedett le, hol mint uradalmi ügyész müködött. 1840 május 4-én nyert Szabolcs vármegyétől nemesi bizonyítványt, melynek alapján fölvették Bács-Bodrog vármegye nemeseinek sorába. A családból való Adorján kir. közjegyző Gyöngyösön.

Szalay. Sz. Péter 1775-ben, Pest vármegye bizonyitványa alapján, hirdettette ki nemességét Bács vármegyében. 1795-ben István szintén Pest vármegye bizonyitványa alapján igazolta nemességét. A család tagjai közül való Zsigmond gádori lakos.

Szántó. Sz. Istvánt 1797-ben, mint praedialis (egyházi) nemest hirdették ki, Kollonics Lipót esztergomi érsek 1699. évi július 19-én kelt adománylevele alapján, Bács-Bodrog vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban ily nevű családból István, a ki Nemesmiliticsen lakott, van felvéve a vármegye nemeseinek névjegyzékébe.

Szárics I. Sz. István, ókanizsai határőrségi zászlótartó, 1751-ben nyert czímeres nemeslevelet, melyet ugyanez évben hirdettek ki Bács vármegyében.

Teleki.

Ujlaky.

Thurszky.

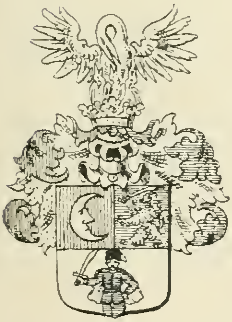
Vermes.

Vitéz.

Vojnits.

Zákó.

Vujevich.

Zichy.

Szárcsl II. Sz. József, szabadkai tanácsnok, neje Gvozdanovics Mária és gyermekei : Moricz-Ernő-Alajos, György-Albert-Bertalan, Mária-Beatrix, Ida-Amalia és Teréz-Ludovika, 1838 április 19-én nyertek czímeres nemeslevelet. E család sarja, Géza, Zentán lakik.

Czímer : aranyban, zöld alapon, hatágú veres csillagtól kisért, veres nyeregtakarós, fehér lovon ülő, kék kacagányos, mentés és csákós vitéz ; jobbjában vágásra emelt kardot tart, baljával a kantárt fogja. Sisakdísz : nyilt fekete szárny között, arany markolatú, görbe kardot tartó, könyöklő páncélos kar. Takarók : veres-arany—kék-arany.

Szántý. Az 1754—55 évi országos nemesi összeírásban e családból István van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Szarcl (Permezai). Őse Zaych aliter Zaykovich Márton, a ki 1589-ben nyert czímeres nemeslevelet I. Rudolf királytól. A család Horvátországból származik. József, a Ferencz-csatorna vállalat pénztárnoka, 1839-ben telepedett le Bács-Bodrog vármegyében, hol az 1839 július 27-én tartott közgyűlésen hirdettette ki nemességét. Tagjai közül : Lajos, zombori lakos. Gyula, községi jegyző Katyon.

Czímer : (színjelzés nélkül) nyilazó oroszlán. Sisakdísz : kinövő pajzsalak.

Szécsen (Temerini gróf). Horvát eredetű család. Sz. Mátyás és Sándor testvérek 1763 június 21-én nyertek czímeres nemeslevelet. Sándort (szül. 1740 márczius 18, † 1813 február 27), ki val. b. t. tanácsos, a magyar udvari kamara elnöke, Körös vármegye főispánja és a Szent István-rend vitéze volt, 1811 július 5-én emelték grófi rangra. Ugyanő szerezte meg a bácsvármegyei Temerin birtokot, honnan a család előnevét kapta. Gyermekei : Jozefa, Magdolna, Károly alezredes, Francziska, Miklós (szül. 1782) titkos tanácsos, Pozsega vármegye főispánja és Zsófia főherczegasszony főudvarmestere és Adolf huszárkapitány. Miklós fiai : Károly alezredes, elesett 1849-ben Olaszországban és Antal (†) történetíró és államférfi, cs. és kir. udv. főmarsall. A családnak 1848 előtt Járek (ma Tiszaistvánfalva) és Temerin helységekben volt földesúri joga. A temerini uradalmat e családtól Fernbach Antal vásárolta meg.

Széchenyi (Sárvári és Felsővidéki gróf). Régi család, melynek a leszármazása Mihály (1550 körül) veszprémi várparancsnoktól szakadatlan. A család hatalmának alapját Sz. György (szül. 1592, † 1695 február 18) pécsi, veszprémi és győri püspök, majd kalocsai és esztergomi érsek vetette meg. Megszerezte sok más birtokkal együtt a sárvári és felsővidéki uradalmat, honnan a család előnevét kapta. A család kiválóbb tagjai a következők : György (szül. 1656), 1696-ban Egervár, Pölöske és Szentgyörgy örökös várkapitánya czímet, 1697 márczius 30-án pedig nejétől, Mérőcz Ilonától született Zsigmond, Julianna és Judit gyermekeivel együtt, grófi rangot nyert. Ferencz (szül. 1754 április 29, † 1820 deczember 13), a M. Nemz. Múzeum megalapítója, három fia számára a segesdi (Somogy), iványi (Sopron) és a pölöski (Zala) uradalmakból három hitbizományt alakított. István (szül. 1791. szeptember 21, † 1860. április 8.) a legnagyobb magyar, ki Magyarország újjászervezésében vezérszerepet játszott. Sz. Emil, Sopron vármegye volt főispánja neje Hunyady Mária grófnő után Bogyánban és Vajszkán birtokos. Gyermekei : Alajos, Pál-Imre, Erzsébet-Henriette, Mária-Henriette és Margit.

Czímer : Négyelt pajzs, koronás kerek szívpajzszsal. Ebben arany mezőben, zöld halmon álló, kiterjesztett szárnyú, fehér galamb, veres csőrében zöld koszorút tart. Nagy pajzs : I. és IV. veres mezőben, zöld hármas halom középsőjéből kiemelkedő kettős kereszt. II. és III. kék mezőben koronás zöld halom fölött, az udvar jobb felső sarkából kinövő, arany nap felé röpülő, természetes színű sas. Sisak nincs. A pajzsot grófi korona alatt aranybíborpalást fogja be. Jelmondat : Si Deus pro nobis quis contra nos.

Szemző (Kamjonkai). Aeigler János zombori polgár, a ki Szászországból bevándorolt család sarja volt, nejével Glatz Erzsébettel, továbbá János, Mátyás, Nándor, István és Katalin-Jozefa nevű gyermekeivel együtt, családneviinek Szemzőre való átváltoztatása mellett, 1842 február 10-én nyertek czímeres nemeslevelet. A család Prigleviczaszentiván (most Bácsszentiván) helységben telepedett le. Tagjai közül : János a nemességszerző, a III. oszt. vaskoronarend lovagja. Mátyás 1861-ben és 1865—66-ban országgyűlési képviselő. Nándor 1865—68-ban szintén országgyűlési képviselő. István 1866—68-ban a regőczei kerület képviselője, jelenleg zombori birtokos. János kir. tanácsos, 1871-ben országgyűlési képviselő. Gyula 1878-tól kezdve három cikluson át országgyűlési képviselő, utóbb a Bács-Bodrog vármegyei gazdasági egyesület elnöke. A fenti János gyermekei : Károly 1898-tól főszolgabíró Hódságon, János 1896-tól főszolgabíró és Deszo ügyvéd Titelen, István nyugdíjügyi előadó. Mátyás gyermekei : Artur nyug. m. kir. honvédszázados. Elemér cs. és kir. dragonyoskapitány. István birtokos Kerényen. Gyula birtokos Őrszentivánon.

Czímer : kékkel és zölddel hasítva. Elöl a vágási vonalból kiemelkedő, aranykoronás ezüst sas. Hátúl hatágú arany csillagtól kísért, befelé fordult, koronás arany oroszlán. Sisakdísz : kiemelkedő veresnadrágos, aranyzsinóros, kékdolmányos, barnakucsmás, kócsagtollas, magyar vitéz, arany markolatú görbe kardot tartva. Takarók : Kék-ezüst—zöld-arany.

Szent-Andrássy. Sz. Imre 1773-ban, Szepes vármegye nemesi bizonyítványa alapján, hirdettette meg nemességét Bácsban. Utóda Lajos Ujfutakon lakik.

Szombathy. Gömör vármegyéből származik. Sz. János 1694 márczius 1-én nyert czímeres nemeslevelet, melyet augusztus 9-én hirdettek ki Gömör vármegyében. A család 1787-ben telepedett le Bács vármegyében. Nemességét 1787 április 19-én hirdettette ki. Pacséron szerzett birtokot, hol Dániel jelenleg is birtokos.

Czímer : kékben-zöld alapon felugró szarvas, szarvai között hatágú arany csillaggal. Sisakdísz : kinövő egyszarvú. Takarók : Kék-arany—veres-ezüst.

Sztanojevity. Az 1754—55-ik évi országos nemesi összeírásban Arzén van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Sztratimirovics (Kulpini). S. Bogics 1754 július 16-án nyert czímeres nemeslevelet, melyet ugyanaz évben hirdettek ki Bács vármegyében. A család neve eredetileg Vucskovics volt. 1738-ban a herczegovinai felkelést e család tagjai szervezték, de mivel a törökök a lázadást elnyomták, Vucskovics Bogics, János, Tamás és Miklós testvérek magyar földre menekültek s itt Mária Terézia királynőtől magyar nemességet és a kulpini uradalmat nyerték. E családból valók : István 1790—1836-ig karlóczai metropolita ; György 1848—49-ben a szerb felkelők egyik vezére. György jelenleg

Kölpényben birtokos. A család 1848 előtt Kulpin községet birta a hozzátartozó uradalommal együtt, mely a Szemző, majd a Dungyerszky család birtokába került.

Sztrokay. Vas vármegyéből származik, hol Pál 1733-ban Nemescsóban volt birtokos. Antal, bajai ügyvéd, 1808-ban, Vas vármegye bizonyítványa alapján, hirdettette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében.

Szucsics. Szabadkáról származik, hol ősei félszázadon át határőrségi kapitányok voltak. Lukács, a ki 1687-től kezdve Szabadkán kapitány volt, 1690-ben czímeres nemeslevelet nyert. Nemességét 1718-ban igazolta Bács vármegyében. Fia Illés 1714—24-ig, ennek fia Jakab 1724—43-ig volt szabadkai kapitány. András 1772-ben Bács vármegye főjegyzője. Boldizsár a bácskai felkelő nemes sereg egyik főhadnagya. István az 1809-ik évi felkelő nemes seregben kapitány. József 1819—25-ig másod-, 1828—30-ig első alispán, kir. táblabíró, altárnok (†1835.) Károly 1832—38-ig megyei ügyész. Pál († 1834.) székesfehérvári, majd diakovári püspök. A család 1801-ben Pacsér helység egy részét nyerte, János és József pedig 1810-ben a Pacséri előnév használatára nyertek engedélyt.

Szudarovity. Az 1754-55. évi országos nemesi összeirásban Gaja van fölvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Szudy. Zólyom vármegyéből származik. E vármegye 1724 január 13-án kelt bizonyítványa alapján, 1730-ban igazolta nemességét Hont vármegyében. László, János és Benedek 1808-ban Hont vármegye bizonyítványa alapján hirdették ki nemességüket Bács Bodrog vármegyében.

Taar (Tar). T. György 1744-ben, Zala vármegye bizonyítványa alapján, hirdettette ki nemességét a vármegyében. Az 1754—55. évi évi orsz. nemesi összeirásban György van fölvéve a vármegye nemeseinek névsorába. A család 1803-ban Nemesmiliticsen nyert adományt. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeiráskor Antal, György és Pál Madarason, Mihály Veprováczon lakott.

Tajnay. T. Mihály 1730—34-ig főjegyzője, 1734—40-ig, továbbá 1752—59-ig első alispánja volt Bács vármegyének. A család Bars vármegyéből származik. Mihály 1754-ben, Bars-vármegye bizonyítványa alapján, igazolta nemességét, az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban Bács vármegye nemesei között szerepel.

Tamás (Alsókosályi). Szolnok-Doboka vármegyéből származik. T. Lukács, Farkas és István 1609 június 9-én nyertek czímeres nemeslevelet Báthori Gábortól. Tagjai közül Gerő kovári birtokos, Artur cs. és kir. ezredorvos, fia Szevér, Rumán. György kir. járásbirósági tisztviselő Zentán.

Czímer: veresben, hármas zöld halmon, szájában bárányt s jobb lábában kalászcsomót tartó, természetes szinű farkas. Sisakdisz: hiányzik. Takarók: mindkét felől veres-kék-arany.

Teleki (Széki gróf). A család a régi Garázda nemzetségből ered és közös eredetű a kihalt Horogszegi Szilágyiakkal. Közös czímerüket (fenyőfát legelő, lángokból kinövő vadkecske) 1409 februar 24-én nyerték Zsigmond királytól. A Garázda nemzetség 1408-ban szerzi meg a család nevét adó Telek birtokot Békés vármegyében és 1441-ben az egyes ágak előnevét adó Zágorhida, Szék stb. birtokokat. Ez ágak fiága kihalván, házasság útján valamennyien a Széki T. családban egyesültek. A család hatalmának és gazdagságának alapját T. Mihály (szül. 1634, † 1690 aug. 21) vetette meg, ki Apaffy Mihály erdélyi fejedelem főkanczellárja volt és 1685-ben grófi rangot nyert, melyet halála után a családnak 1685-től kezdve született valamennyi tagjára kiterjesztettek. Mihály fiai: Mihály, László, József, Pál és Sándor 1697 április 20-án rómaisz. bir. grófi rangot és bővített czimert nyertek. E családból származik Sándor († 1875), kinek fia József (szül. 1859-ben Gyömrőn) a főrendiház örökös tagja s ennek neje Apaji Szászy Julia, ki jelenleg Bácsalmás és Kúnbaja községekben birtokos. Továbbá Arvéd (szül. 1865 június 19.), ki jelenleg Ujvidék város országgyűlési képviselője.

Czímer: Hasított és kétszer vágott pajzs, koronás szívpajzszsal. Ebben veres mezőben ágaskodó, természetes vadkecske, jobb első lábában háromlevelü zöld ágat tart. Nagy pajzs: I. és IV. kék mezőben, az udvar alján, szarvaival fölfelé fordított, ezüst félhold; ezen befelé ágaskodó, kétfarkú arany oroszlán, jobb első lábában arany koronát tartva. II. és V. arany mezőben, a hasítási vonalra támasztott, fekete félsas. III. és VI. ezüst mezőben veres czölöp. Sisakdiszek: két sisak. I. Befelé fordult, kinövő ezüst egyszarvú. Takaró: kék-ezüst. II. Befelé fordult, ágaskodó, kétfarkú, aranyoroszlán, jobb első lábában kivont egyenes kardot tart, melynek közepére arany korona van húzva. Takaró: veres-ezüst.

Tessity (Tésity). Mihály, zentai tiszai határőrvidéki hadnagy, 1751 márczius 1-én nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1752-ben hirdettetett ki Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban Mihály szerepel a vármegye nemesei között. 1758-ban Zentán nyert adományt. Tagjai közül Tódor 1797—98-ig Zenta község birája, Jakab 1838-ban esküdt, Leo 1845—46-ig pénztárnok. Sándor (1880) közgyám.

Teszak. Az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban János, a ki Nemesmiliticsen lakott, van fölvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Thurszky. Th. András, tihanyi provizor. 1795 decz. 3-án nyert czímeres nemeslevelet. 1805-ben, mint kulai uradalmi igazgató, Zala vármegye bizonyítványa alapján hirdettette ki nemességét Bács-Bodrog vármegyében. Fiai: Ferencz, Károly és Pál. Az 1841. évi vármegyei összeirás szerint Károly és Pál Szántován lakott. Ferencz 1848-ban Bács-Bodrog vármegye másodalispánja volt. Ennek fia Antal, zombori főbiró és szenátor, kinek gyermekei: Jenő 1893-ban városi tanácsos Zomborban; János községi jegyző Szontán; Zsigmond ügyvéd Zomborban. E családból származik még Pál, titeli orvos.

Czímer: kékkel és ezüsttel hasitva. Elül: zöld alapon, hegyével lefelé álló, ezüst nyilat tartó arany oroszlán. Hátul: a vágási vonalból kiemelkedő, veres csőrü és lábú fekete sas. Sisakdísz: két fekete strucztoll között kinövő, pajzsbeli oroszlán. Takarók: kék-arany fekete-ezüst.

Tomcsányi (Tomcsányi vagy Tomcsinyi). Turócz vármegyéből származik. Első ismert őse Márton 1467-ben nyert új adományt. Utódai: László, Miklós és György, 1574-ben szerepelnek. A család idővel elterjedt Nyitra, Pest, Békés, Ung és Bács vármegyékbe. Békés vármegyében 1736-ban, Pest vármegyében 1742-ben hirdettette ki nemességét, Turócz vármegyének 1740 május 7-én kelt bizonyítványa alapján. Nyitrán 1775 január 10-én igazolta nemességét. A család nyitrai ágából, mely Ürményben lakott, Tamás 1780 táján Somogy vármegyébe költözött, hol később Puszta-Kovácsiban szerzett birtokot. Utóda Sándor 1890-ben Bajára költözött, hol jelenleg mint ügyvéd működik. A család Pest vármegyei ágából Andrást 1793-ban vármegye nemesi bizonyitványa alapján

vették föl Bács vármegye nemesei közé. Ómoraviczán volt birtokos. A családból Aladár, vármegyei tisztviselő Zomborban.

Czímer: kékben, hármas zöld halmon, fehér lovon ülő, befelé fordult ezüst félholdtól és hatágú arany csillagtól kisért, veresruhás, feketekalpagos magyar vitéz; jobbjában kardot tart, melyen levágott török fő van átütve. Sisakdisz: pajzsbeli vitéz növekvően. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Tompos. T. Márton 1753-ban, Sopron vármegye bizonyitványa alapján, hirdettette ki nemességét a vármegyében. 1807-ben. Péter zombori, Antal bezdáni, Ferencz regoczei és Pál jánoshalmai lakósokat a vármegye nemeseinek sorába iktatták. A család Nemesmiliticsen volt birtokos.

Toth. Az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban János van fölvéve a vármegye nemesei közé.

Varga (Varghay). Ferencz 1736-ban, Pozsony vármegye bizonyitványa alapján, hirdettette ki nemességét Bács vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban Ferencz van fölvéve a vármegye nemeseinek névsorába. 1821-ben Gáspár nyert nemesi bizonyságlevelet Bács-Bodrog vármegyétől.

Városy (Veszprémi). A Városy család Vas vármegyében nemesi igazolványt nyert. Károly 1877-ben új nemességet kapott Veszprémi előnévvel. A család Veszprém vármegyéből származik; idővel áttelepedett Bács-Bodrogba és egyik ága Győr vármegyébe. Tagjai közül: I. Károly († 1885), pénzügyminiszteri számtanácsos volt; ennek fiai: Gyula, kalocsai érsek, Károly, ny. kincstári jószágigazgatósági titkár, László († 1905), Bács-Bodrog vármegye főszámvevője, Tivadar, tankerületi főigazgató Győrött. II. Károly fiai: Károly és György; míg Tivadar ágából: Gyula.

Vattay (Felső-Vattai.) Borsod vármegyéből származik. Kiváló tagja V. Ferencz 1503-ban Léka, Velike és Kapuvár kapitánya. († 1529 táján.) Pál, kinek neje Bornemisza Anna volt, 1651-ben Doroszlót és Matheovicsot örökölte. 1662-ben e két puszta birtokára királyi adományt nyert, 1662-ben Tótháza (Tataháza) birtokába iktatták.

Vermes (Nagy-Budafai.) Pozsony vármegyéből származik. 1356-ban tünik fel. 1394-ben Budafalván birtokos. László, a ki Szabadkán lakott, 1755-ben mint adományos nemes hirdettette ki családja nemességét. László és Mihály 1762 decz. 17-én igazolták nemességüket, melyet a legfelsőbb helyen is elismertek és a királyi könyvekbe bevezettek. Mihály, a kit 1810-ben, Pozsony vármegye bizonyitványa alapján vettek föl a vármegye nemesei közé, Almás helységben volt birtokos. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeiráskor Fábián Almáson lakott. Jelenleg Béla, volt orsz. képviselő, Szabadkán lakik.

Czímer: kékben, aranyleveles koronán könyöklő, aranymarkolatu görbe kardot tartó, pánczélos kar. Sisakdisz: nyilt fekete szárny között, hatágú arany csillagon nyugvó, ezüst kereszt. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Vidakovics. V. György, a ki társaival 5000 bunyevácz élén, 1687-ben Törökországból vándorolt ki s Szabadkán telepedett le, 1690. jun. 1-én nyert czímeres nemeslevelet, melyet 1718 deczember 4-én hirdettek ki Bács vármegyében. György részt vett a zentai csatában is; 1701-ben szabadkai kapitány lett, de már előbb (1690) a bácsi vár helyettes parancsnoka volt s a királytól salva guardiat kapott. Az 1754—55. évi országos nemesi összeirásban Mátyás, Márton, István, Jeromos, György s Gergely szerepelnek a vármegye nemesei között. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeirás szerint a családnak számos tagja Almáson, Baján, Csávolyon, Bajmokon és Nemesmiliticsen lakott. Miklós jelenleg, bácstóvárosi esperes plébános.

Czímer: kékben, zöld alapon, veresruhás és három tollas fövegü magyar vitéz; jobbjában görbe kardot, baljában hajánál fogva lecsüngő levágott török főt tartva. Takarók: kék-arany—veres-ezüst.

Vitéz (Bodoni.) A XV. században már birtokos volt a vármegye területén. Lénárd 1517 előtt Kis-Bodon birtokosa, kinek elhalálozása után birtokát II. Lajos király ebben az évben Brezniczei Jánosnak adta. E családé volt a XV. században Szent-Péter (a mai Szenttamás tájékán), mely család 1414—1430 között itteni birtokát a Garaiaknak adta el. E család sarja lehetett János egri várparancsnok is, a ki 1564-ben az elhalt Radics Bozsics Turja nevü birtokát kérte a királytól.

Vojnits (Bajsai nemes és báró). A család Dalmácziából származik. Tagjai 1687-ben már a szabadkai határőrségben található. Részt vettek a török elleni küzdelmekben és a Rákóczi-féle szabadságharcz idején a császári seregben katonáskodtak. 1714-ben a szabadkai helyőrség lajstromában V. Miklós, András, József, Péter, Illés és Lukács szerepelnek. Lukács 1724—34-ben már hadnagy. 1737-ben István határőrségi zászlótartó. István Szabadka város fölszabaditása körül szerzett érdemeiért János testvérével és gyermekeivel együtt, 1741 október 28-án Mária Teréziától czímeres nemeslevelet nyert. István 1743-tól Szabadka város főbirája, János pedig tanácsosa. István fiai: Lukács, a ki 1734—43 között határőrségi hadnagy, továbbá András, Jakab, József, Simon és Mihály, 1759 jan. 14-én megvásárolták a Zákó családtól Bajsa község felét 13.000 frtért. De a királyi megerősítést és a Bajsai előnév használatát csak 1793 decz. 16-án kapták meg. Vétel útján megszerezvén Roglaticzafele részét is, arra a család 1808 júnus 24-én I. Ferencztől királyi adományt nyert és a birtokba iktatást még ez év szeptemberében a kalocsai káptalan foganatositotta. András fia Fábián, 1790 körül Bács vármegye főszolgabirája, utóbb táblabiró s 1801—19-ig II. alispán. 1805-ben és 1807-ben a pozsonyi országgyülésen a vármegye követe. Unokatestvérei: Antal, szintén alispán és Lőrincz, táblabiró. Testvérük József vármegyei esküdt. A család tagjai tevékeny részt vettek mindig a vármegye életében, nevezetesebbek még a következők: Dániel (1825) tb. alügyész, 1828-tól szolgabiró, 1832-től főszolgabiró. Mihály, György, Miksa és János táblabirák (1825). Ferencz tb. alügyész, Alajos táblabiró (1828). János főszolgabiró, Mihály alügyész. László, Ferencz, András, Menyhért, Máté és Bertalan táblabirák (1832). Barnabás (1829) szolgabiró, 1844-től országgyülési követ, 1845-től főszolgabiró. Ferencz főszolgabiró. Dénes, Gábor és István táblabirák (1845.) Lukács országgyülési képviselő (1848). Dávid 1848-ban honvédtiszt. Jakab, Lukács († 1892), Simon, Sándor és Imre szabadkai nagybirtokosok. István titeli fő- és Máté zentai szolgabiró. István (szül. 1856 augusztus 18) 1882-ben az államtudományok doktora, Bács-Bodrog vármegye tb. aljegyzője, 1884-ben aljegyző, 1885-ben tb. főjegyző. 1887-ben országgyülési képviselő. 1893 márcziusban Baja és Szabadka, 1895 június 6-án Bács-Bodrog, Baja és zombor főispánjává nevezték ki. 1899 január 4-én nyerte a magyar

bárói rangot és az örökös főrendiházi tagságot. Ifj. István (szül. 1861-ben Baján) Bács-Bodrog vármegye alispánja, 1906. deczember 6-ától. Sándor földbirtokos, 1896-ban országgyülési képviselőnek választották. Antal szabadkai anyakönyvvezető, Illés Herczegszántón lakik.

Czímer: (nemesi). Veresben, arany szarúfa felett, a pajzs felső két sarkában, szarvaival felfelé fordított, két ezüst félhold, alatta törzsétől szakított, turbános török fővel. Sisakdisz: aranymarkolatú görbe kardot tartó, könyöklő pánczélos kar. Takarók: veres-arany—veres-ezüst.

Vojnovics. V. Tádé fia Vúja, földvári zászlótartó, neje Tyurcsicza Anna és gyermekei: Simon, Vazul és Ilona, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet, melyet 1752 február 1-én hirdettek ki Bács vármegyében. Az 1754—55-ik évi országos nemesi összeírásban Vúja van fölvéve a vármegye nemeseinek névsorába, a ki Földváron (ma Bácsföldvár) nyert birtokokat. Tagjai közül Illés vármegyei esküdt. Áron (1900.) híres ügyvéd, Miklós 1861-ben Óbecsén főszolgabíró. Vladan és Péter óbecsei birtokosok.

Czímer: veresben, ezüst haránt pólya felett és alatt, éleikkel kifelé fordított egy-egy feketenyelű bárd. Sisakdísz: czölöpösen állított, pajzsbeli bárdok, éleikkel kifelé fordítva. Takarók: Veres-ezüst – fekete-ezüst.

Volarics (Felső-Lukaveci). Az 1754—55-ik évi országos nemesi összeírásban Ferencz és István szerepel a vármegyei nemesei között, kiket 1753-ban hirdettek meg a vármegyében. Az 1841-ik évi vármegyei nemesi összeíráskor a család több tagja Baján lakott. Tagjai közül: Imre az 1809-ik évi bácskai felkelő nemes sereg hadnagya. Dániel 1848-ban honvédszázados, megyei tisztviselő.

Vucsetity. A nemességet V. Jován zsablyai határőrségi hadnagy nyerte, kit 1752-ben hirdettek meg a vármegyében. Az 1754—55-ik évi országos nemesi összeírásban Jovicza van fölvéve a vármegye nemesei közé.

Vucskovity (Vucskovics). V. Zsivkó, zászlótartó, neje Milkova Manda és gyermekei: Gergely, Timót, Mária és Ilona, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet. Az 1754—55-ik évi országos nemesi összeírásban Zsivkó van fölvéve a vármegye nemeseinek névsorába.

Vuich. V. Arzén martonosi, később szabadkai határőrségi kapitány, neje Anna és gyermekei: Lázár, Péter, Pál, Bazil és Júlia, 1741 október 28-án nyertek czímeres nemes levelet.

Vuits. V. Maxim, martonosi hadnagy, neje Csorbina Mária és fiai: János és György, 1751 márczius 1-én nyertek czímeres nemeslevelet.

Vujevich. V. Gergely, Szabács őrségének kapitánya, 1690 június 4-én nyert czímeres nemeslevelet. A család 1719 táján telepedett le Bács vármegyében. Nemességét 1719 január 29-én a Baján tartott közgyülésen hirdettette ki. A család később Nemesmiliticsre költözött. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Mihály, György, Péter, András, Lukács és Tamás szerepelnek a vármegye nemesei között. A család 1803-ban Nemesmiliticsen nyert adományt. Az 1841. évi vármegyei nemesi összeírás szerint Ádám, György és Mátyás Baján, egy másik György Béregen és a család számos tagja Bajmokon lakott. Tagjai közül: Zakár 1848—49-ben honvédfőhadnagy, utóbb ügyvéd († 1894). Lajos, az apatini járás főszolgabírája. Zoltán, budapesti ügyvéd.

Czímer: kékben, zöld halmon nyugvó, koronán könyöklő, görbe kardot tartó, veresmezű kar. A kardon átütött török fővel. Sisakdísz: hiányzik. Takarók: kék-arany — veres-ezüst.

Vusity (Vuxits). Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Ignácz, a ki 1751-ben nyert czímeres nemeslevelet, van fölvéve a vármegye nemeseinek névsorába. 1758-ban Zentán nyert adományt.

Wesselényi (Hadadi báró). A család Nógrád vármegyéből ered. A XVI. század elején Erdélybe költözött. Miklós (szül. 1504, † 1584 márczius 10), Erdély ítélőmestere, adományul nyerte a gyekei uradalmat, melyről a család egyik ágát nevezték. Testvére, Ferencz, Báthory Istvántól az előnevet adó hadadi uradalmat kapta adományul; 1582-ben bárói rangra emelték „Hadadi szabad báró" czímmel; 1590 április 7-én Lengyelországban honfiúsították. Ennek unokája II. Ferencz († 1667), 1655-től nádor, aranygyapjas vitéz és v. b. t. tanácsos. 1646-ban „Murányi örökös gróf" czímet nyert. Ez az ág kihalt. Ferencz kincstartó Pál nevű fiától származik a bárói nemzedék. István († 1734 április 28), v. b. t. tanácsos és Erdély kormányzója; bároságát a XVIII. század elején megerősítették. Ferencz 1652-ben Bácsfeketehegy, Radanova (Bácskeresztúr határában), Kishegyes, Kula, Kétvillapuszta (Óbecse körül), Ószivácz és Szentfülöp, 1656-ban Körtés, 1658-ban Borota (Rém körül) helységekben birtokos. Ádámot 1655-ben iktatták be Bácsfeketehegy, Bácsordas, Boldogaszzonyfalva, Cservenka, Kishegyes, Alpár, Kula, Acsa, Nádalja, Ókér, Óverbász, Szeghegy és Szentfülöp birtokába.

Zákó (Bajsai). A család Dalmácziából származik. Z. István, tiszai határőrvidéki kapitány Ókanizsán, 1751 június 25-én nyert nemességet és adományul kapta Bajsát, honnan előnevük ered, hogy azt betelepítse. 1759-ben Bajsa felét a Vojnitsoknak adta el. A család 1826-ban még Bajsa helységben volt birtokos. Tagjai közül említendők: Péter, 1752-ben Óbecsén főhadnagy. György, vármegyei táblabíró. Ennek fia, II. István, vármegyei ügyész, 1848-ban követ, 1849-ben honvédezredes. II. Péter, 1848-ban követ, 1861-ben és 1867—70 között másodalispán, végül árvaszéki elnök. Sándor, 1860—70 körül több izben kanizsai orsz. képviselő. II. György, 1870. után zentai orsz. képviselő, később nagykikindai törvényszéki elnök. Milán, két izben titeli orsz. képviselő, 1901 után Versecz és Pancsova főispánja. Jelenleg Z. István, ki két izben volt Titel orsz. képviselője, kir. közjegyző Zentán. Fia, ifj. Milán, az egész család egyetlen fiú arja.

Czímer: vágott és felül hasított pajzs. Fent elül, veresben ezüst félhold. Hátul kékben, egyenes kardot tartó, arany oroszlán. Alul kéknadrágos, dolmányos, fehér prémbéléssel ellátott mentés, veresöves, barna kalpagos, arany markolatú kardot tartó vitéz. Sisakdísz: fészkében ülő és fiait vérével tápláló pelikán. Takarók: veres-arany — kék-ezüst.

Zamaróczy (Zamaróczi). Trencsén vármegye egyik legősibb birtokos nemes családjaiból való, mely még jelenleg és az előnevét adó Zamárd (előbb Zamarócz) birtokában van. A család eredete az első Árpád-házi királyok koráig vihető vissza, ezt igazolja a IV. Béla király 1241-ben és 1261-ben kelt adománylevele. Első ismert ösük: Supk fia Pepillének, Chebk fia István, Dobin fia Mártonnak, továbbá Bense és Hostina. A másodhelyen említett Chebk, 1274-ben Trencsén vármegye főispánja. A család néhány tagja 1211-ben Németországba elkíséri a későbbi Szent Erzsébetet, II. Endre királyunk leányát, Türingiai Lajos őrgróffal való eljegyeztetése alkalmából. Ez az ág lett megalapítója a Riedesel birodalmi bárói családnak. A XIV. században 1341 táján Péter, Miklós, György,

János és Pál szerepelnek, utóbbi mint Ujvár várának kapitánya. 1402-ben Miklós, 1422-ben András, 1474-ben ismét Miklós, majd 1496-ban János alispánok voltak. Ugyancsak Lénárd 1506-ban Trencsén vármegye alispánja. Lénárd Mátyás király kedvencz embere, János pedig ugyane király alatt szakolczai főkapitány, György 1629-ben Trencsén város bírája. Miklós II. Rákóczi Ferencz alatt harczol s várat, mivel abból a labanczokra lövöldözött, Haister lerombolja. A család a fenti vármegyén kívül még Nyitra, Pars, Komárom és Pozsony vármegyékben birtokos volt. Zamaroczy Istvánnak első feleségétől, báró Pongrácz Jozefától született leányát, Edvárdát, 1860-ban bárói méltóságra emelték. Tagjai közül: István, jelenleg kir. járásbíró Titelen.

Czímer: ezüstben, zöld mocsárból kiemelkedő, csőrében kígyót tartó, természetes színű gólya, vele szemben természetes színű szamár ágaskodik. Sisakdísz: zárt fekete szárny között kiemelkedő pajzsbeli szamár. Takarók: veres-arany—kék-ezüst.

Zanathy. A család Vas vármegyéből származik, az előnévadó Zanat községből. Z. János 1602 márczius 22-én II. Rudolftól nyerte a czímeres nemeslevelet, a mit 1604-ben hirdettek ki Vas vár-vármegyében. A család 1848 előtt még Szatmár vármegyében birt. földesúri joggal, Bács-Bodrog vármegyébe 1905-ben költözött. Jelenleg Z. László az Ókérhez tartozó Henrika-pusztán birtokos.

Czímer: aranyban, kék haránt pólya, abban fehér, haladó egyszarvú. A pólya felett és alatt egy-egy piros rózsa. Sisakdísz: három piros rózsát tartó, kinövő, fehér egyszarvú. Takaró: kék-arany—veres-ezüst.

Zbiskó. Z. Mihály (de Kiskolacsin) nemességét 1746-ban, Trencsén vármegye bizonyságlevele alapján hirdették ki a vármegyében. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Mihály van fölvéve a vármegye nemesei közé.

Zichy (Zichi és Vásonkeői gróf). Oklevelek alapján kimutatható, hogy a családnak első őse Zajki Gál volt, ki a mai birtokot: Zajk helységet bírta. A család eleinte Zajkról nevezte magát, csak a XIV. században kezdte használni a „de Zich" nevet. Tagjai közül Péter, Róbert Károly király alatt vitézkedett s 1306-ban Esztergomnál elesett. Testvérei: László és Jakab, Nagy Lajos király alatt szolgáltak s hadi érdemeikért 1347-ben királyi adományt nyertek. Jakab utóda György, előbb a hadi pályán tünt ki, majd Mosony, 1595—1600-ig Vas vármegye alispánja s 1596-ban országgyülési követe. Testvére Mihály (1635) Vas vármegye szolgabírája, utóbb ezredes. Tőle származik a nemesi ág, melynek tagjai: Antal († 1898) örökös főrendiházi tag és Mihály (szül. 1827) világhírü festőművész. A jelenleg virágzó grófi ág őse György másodszülött fia Pál (1519) veszprémi alkapitány († 1538). Fia István (szül. 1616, † 1693) győri várparancsnok, 1655 júl us 17-én bárói, 1679 aug. 21-én pedig, mint koronaőr, grófi rangot nyert. A család jelenlegi elágazásának ismertetését és czímerét a Pozsony vármegyét tárgyaló kötetben közöltük. A Cziferi ágból való volt III. Károly, Vas vármegye főispáni helytartója, kinek fia Nep. János (szül. 1820 szept. 23) nőül veven báró Krajovai Kray Ferencz egyetlen leányát Irmát, vele Topolyát kapta hozományul.

Zlinszky. A család Nyitra vármegyéből származik. Z. Mátyás 1774 május 4-én Nyitra városától kapott nemesi bizonyságlevelet. A család egyik tagja kincstári hivatalnokként került a vármegyébe. A család 1791-ben Roglaticzán nyert birtokadományt. Z. Mátyás (?) gróf Hadik főispán alatt, 1776—80 körül vármegyei tisztviselő volt.

Zombory. Az 1754—55. évi országos nemesi összeírásban Imre van fölvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Z. Imre 1784-ben, István, Antal és Mihály pedig 1797-ben, Baranya vármegye bizonyítványa alapján, hirdettették ki nemességüket a vármegyében. Gáspár 1819-ben kapott nemesi bizonyságlevelet Bács vármegyétől.

Zorath (Zorád). Az 1754—55. évi orsz. nemesi összeírásban e családból Ádám van felvéve a vármegye nemeseinek névsorába. Z. István és József 1765-ben, Nyitra vármegye bizonyítványa alapján, hirdettették ki nemességüket a vármegyében. A család 1803-ban Nemesmiliticsen nyert adományt.

Zsigmond (lásd Sigmond néven).

Zsuffa. Zs. András és Mátyás, zombori lakosok, 1812-ben, Árva vármegye bizonyítványa alapján, hirdettették ki nemességüket Bács-Bodrog vármegyében. E családból származik Zs. Vincze, ki fogimnáziumi tanár Zomborban.

Források: Illéssy János: Az 1754—55. évi orsz. nemesi összeírás. — Illéssy-Petkó: A királykönyvek. — Nagy Iván: Magyarország családai. — I. Siebmachers Allg. Wappenbuch. — Nagy Iván családtörténelmi értesítő: I—III. — Dudás Gyula: A bácskai nemes családok. Évkönyv 1893. évfolyam. II—III. füzet. — Dudás Gyula: A bácskai nemes családok összeírása 1841. évből. Évkönyv XII. évf. IV. füzet. — Kovachich József: Az Ahrássi Rudics család története. Évkönyv XIV. évf. III. füzet. — Muhoray: Bácskai földesurak. Évkönyv XIII. évf. II. füzet. — Dudás Gyula: a Vojnits család ősei. Évkönyv XIII. évf. IV. füzet. — Magyar nemzetségi zsebkönyv: Főrangú családok I. — Nemes családok I. — Turul 1883—1908. évfolyama. — *Levéltári anyag*: Az 1826. évi vármegyei összeírás — Közgyülési jegyzőkönyvek 1718—1840. — Hont vármegyében 1730. évben megtartott nemesi vizsgálat alkalmával felvett jegyzőkönyv. — Nyitra vármegye által 1723. évben megtartott nemesi vizsgálatairól szóló jegyzőkönyvek. — Végül az egyes családoktól beérkezett adatok.

TARTALOMJEGYZÉK.

KÉPEK ÉS MŰLAPOK.

CZÍMEREK.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.